

C.S.C.H.

קורות עם ישרון

ותולדות ספרתו

מימי גלות בבל החל עד היום הזה.

בשלשה חלקים.

כתוב אשכנזית על ידי הרב הגדול החכם המפורסם אדם המעלה הבלשן
הנפלא הדר. ר׳ דוד קאססעל מברלין.

ומתרגם עברית מאת

דוד ב״ר ירמיהו ראדנער

ילוד ווילנא.

חלק ראשון

ווילנא

בדפוס האלמנה והאחים ראם

שנת תרמ״ו לפ״ק

КОЙРЕСЪ АМЪ ИШУРНЪ.

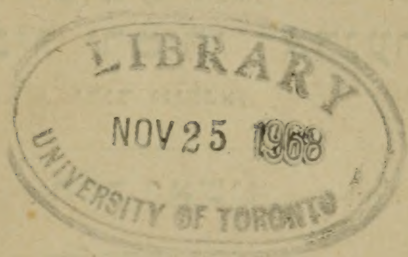
т. е. Исторія и Литература Евреевъ, отъ Вавилонскаго плѣненія до настоящаго времени.

Сочин. Д-ра Д. Касселя, переведено съ нѣмецкаго на древне-еврейскій языкъ Д. Раднеромъ.

Часть I-ая.

1886.

Дозволено цензурою. — 6 Февраля и 18 Іюня 1886 г. Варшава.

ВИЛЬНА.
Типографія Вдовы и братьевъ Роммъ.
Жмудскій переулокъ собст. домъ № 325/2631.

LEHRBUCH

der

IÜDISCHEN GESCHICHTE

und

LITERATUR

von

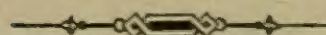
BABYLONISCHEN EXIL BIS JETZT

von

DR. DAVID CASSEL,

uebertragen ins Hebräische und versehen mit vielen Anmerkungen durch

DAVID RADNER.

WILNA.
Druck v. Wittwe & Gebrüder Romm.
1886.

ואלה דברי כתב־הרשיון להעתקת הספר הזה הערוכים אלי מהרב המחבר מהר"ד קאַססעל הי"ו.

בערלין אור ליום ג' לסדר ולהורת נתן בלבו תרמ"א לפ"ק.

להרב המפורסם חכם לבב ואמיץ כח בלשוננו הקדושה כש"ת מו"ה **דוד ראַדנער** נ"י בעיר וואַרשויא יע"א.

ראשית דרכי להגיש אליו מנחת תודתי על אשר כבדני בשלוח אלי העתקותיו הנפלאות על דון קארלוס ועל דבורה, ומאד אתפלא על נעימת דבורו ויושר אמריו.

אחר זה הנני נותן לו רשות להעתיק את ספרי.

Lehrbuch der jüdischen Geschichte und Literatur, Leipzig 1879 אל שפת לשוננו הקדושה, אך בשני תנאים, ואלה הם:

א) יכתוב על שער הספר הנדפס את שמי באשר אני הוא המחבר.

ב) אם יהיה ברצונו לעשות הגהות לספרי הרשות בידו, אך באופן שיוכרו ויובדלו הגהותיו מהגהותי.

קוה קויתי שישתדל בכל עז לעשות את העתקתו לעמת האָריגינאַל ובלתי הרחיק לשונו מלשון הספר, ולכל הפנים לא יותר מצורך סגנון לשון הקדש באשר כזה מעשה מעתיקים המפורסמים בכל עם ולשון.

בימים האלה יובל אליו עקסעמפלאַר אחד מספרי כאשר נדפס בלייפציג.

דברי מכבדו. **דוד קאַססעל.**

מבוא

בהחלי לדבר עמכם קוראים נכבדים, רוחי מלא מרגשות נאדרים בקדש אשר יהמו יחמרו בקרבי ובהגיגי תבער אש. הדברים אשר עליהם אדני הספר הזה הטבעו, המה: „קורות עם ישרון מימי גלות בבל החל עד היום הזה״. פרשת הענינים הנשאים האלה מי ישוחח. קרוב לאלפים שנה נודד עם ישראל בגולה ולא ימצא מנוח לכף רגלו. בכל עת ובכל דור מנוחה ידריכוהו, וישליכו עליו שקוצים על לא חמס בכפו. אף כי רוח הדעת וההשכלה עברה על משאות־שוא של לאומי איירָאפַּא ותטהרם. אך האלהים נורא תהלות לאין אונים עָצְמָה ירבה, ועם סגולתו יעמוד על עמדו ונפשו תדרוך עז לעשות חיל בתושיה ומדעים, וישימו באל־חי מבטחם אשר כה דברו כאש בתורתו הקדושה על ידי משה איש האלהים כי לא יעשה כלה אתם. האמונה הטהורה הברה והנשאה ההיא בכחה כי עז נטלה ונשאה את היהודים ממצרים ועד הנה, והיא שעמדה לאבותינו ולנו כי לא נכחד קימנו ולא נמחה שמנו מספר דברי הימים. רוח מרום ונשגב כמוהו אשר יערה עלינו ממרום יקימנו ויעודדנו כימי השמים על הארץ ועוד יבא יום גדול ונכבד אשר בו יציץ ופרח ישראל וירום ונשא וגבה מאד. דבר שפתים אך למחסור להראות להקורא המשכיל בעליל כי הספר הזה טוב ומועיל הנהו לאדם רב, כי מי גוי בארץ אשר אין לו ספר דברי בני עמו אשר יסֻפרו בו כל קורותיו ואת כל אשר הגיע אליו. ואך אם היהודי הנאמן לאלהיו ולדתו ישים עינו ולבו לקורות בני עמו ותולדות ספרתו במשך אלף ושמונה מאות שנה, או אז יוכח לדעת כי ימין ה׳ הרחמן נאדרי בכח ויראנו נפלאות בכל עת עד אין חקר. ובאמת אך בהמדות הנכונות קשט ותֹם אשר עליהן בנוי כמו רמים ארמון דתנו, ואשר בזאת יתהללו בני ישרון מקדם קדמתה, עשׂה ישראל חיל ויבוז לשאון

קמיו ומנדיו ולא באגרוף רשע, וביד חזקה ננצח את צוררינו, כי אם ברוחנו. זעיר שם זעיר שם החלו חכמי לב בעמנו לערך בספר בשפת עבר תולדות בני ישראל, אולם אלה הגביהו עוף: בחקירות ודרישות עד אין קץ וידרשו תלי תלים של הלכות על כל דבר ודבר ויחפצו להכריע את דעתם בחריפות, ואלה החלו לעלות ההרה ויצרו צעדיהם בלכתם, הצד השוה שבהם כי משא לעיפה הנמו להקורא, גם לשונם בכבדות תהלך. אולם העתקתי סובבת הולכת בעקבות הרב החכם הגדול הבלשן ר׳ דוד קאַססעל הי״ו שפלס נתיב לקורות בני ישראל ותולדות ספרתם אשר תתלכדנה כתאומי צביה ולא תתפרדנה, ואור חדש הגיה על נתיבותיהן. ושפתו צחה נשגבה אף נעימה, וכל ידיעותיו שאב ממעינות מים חיים מקור לא אכזב. והקורא יוכח לדעת כי כנים דברי אם יקרא את דברי הספר מראשיתו עד תֻּמו, ושפתיו ברור תמללנה כי הגדיל הרב המחבר — הנודע מני אז לגאון ולתפארת למשגב בספרת העברית — לעשות. והגיונותיו הנשאים אשר בהדרי השכל הישר יסודם צדקו יחדו. — עתה אחי הקוראים אגיד לכם את דרכי אשר בחרתי בהעתקת הספר אשר הגשתי לפניכם בזה. להלל את דברי הספר הזה אך למותר הוא, בשגם תפקחנה עיני הקוראים לשפט מישרים על כל ענין וחפץ, ודברי הימים לבני ישראל לא יהיו כספר החתום לפניהם, ולא יוסיפו מטיפים להכות את עיני הקוראים בסנורים באמרי רוח לדבר סרה על אנשי השם ולחפא עליהם דברים אשר לא עלו על לבם. ואנכי שקדתי בכל עז כי כל רעיון ורעיון אשר הרה והגה הרב המחבר לא יפקד מקומו בהעתקתי, ואך ערכתי דברי לרוח שפת קדש וטעם כתבי קדש, וריחם עמד במו וטעמם לא נמר, ואם הוספתי דברים אחדים לפעמים אין רע, כי סוף סוף הוא ספר קורות ישראל, וככה לא אמצא לי עון אשר חטא אם שפכתי רוח שפת קדש על ההעתקה אשר ינעם להקורא העברי. בדבר השגות אחדות אשר השגתי על דברי הרב המחבר ושם דו״ר כתוב עליהן, לא בגאון וזדון לב עשיתי זאת, כי אם ברוח מלא מרגשות טהורים מקרב ולב עמוק ערכתי הדברים ההם. ואתם מבקרים ישרי לב! אם חפץ תחפצו להתוכח אתי בדבר ההגיונות הכתובים בספר הזה, התוכחו עם הרב המחבר ואנכי מה כי תלינו עלי. חובתי היא להודיע. נגדה נא לכל הקוראים והמבקרים הנכבדים כי שמתי עיני ולבי ככל אשר היה לאל ידי כפי אשר יד בן תמותה מגעת בעין משפט הבקרת, לצרף

זללבן העתקתי משגיאות בדרכי שפת קדש, ורוח שפת ביבלית דבּר בה. אכן שגיאות מי יבין ואין מחבר בארץ אשר לא יחטא כי אדם הוא ולא אֵל, לכן אל נא תמהרו ברוחכם מבקרים נכבדים להוציא משפט מְעֻקל והוו מתונים בדין, ואם יש לכם דברים אלי דברו דבר בשובה ונחת, ודעו נא כי מלאכת הבקרת קלה היא ואין כל חכמה לבקר בבקרת עזה, וגם אנכי מבקר הנני, ואם מצאתי למשל מגרעות בספר המשורר הנפלא ר׳ נפתלי הירץ וויזיל נ״ע כאשר תטוף עליו מלתי בעתה במקום אחר, הלא לא אוכל להתפאר כי נמשלתי אליו, ובמה נחשבתי לְעֻמת חכמתו ורֹחב לבו. וככה אם גם תמצאו מגרעות בספרי אחרי שבעים בדיקות, בזאת לא תפליאו את מעשיכם להתגאות כי שמתם לאַל את כחי בשפת קדש. אולם אנכי תכנתי את רוח המו״ל העברים: את המליץ חכם הלבב הרב ר׳ פרץ סמאָלענסקין ידעתי ודברתי אתו פנים אל פנים ונוכחתי לדעת כי ישר באדם ויקר רוח הנהו ולא ישבין בכתבו החדשי עולה לתת מקום לבקרת חצופה נגדי מבלי לקבל את תשובתי *), גם האדם המעלה הבלשן וסופר מהיר הרה״ח ר׳ דוד גאָרדאָן נ״י בא אתי בכתובים ובין שורות מכתביו יצהירו תֹם ויושר. והרב התוכן המפורסם הרה״ג הח׳ רח״ז סלאנימסקי (ה׳ יאריך ימיו ויבלת שנותיו בנעימים לשמחת לב כל מוקיריו המתימרים בכבודו) נודע בשערים לתהלה והוא איש נכבד בעמו וטהר לב, וחברו ועוזרו בהצפירה הרה״ח הנכבד וישר באדם המהֻלל ר׳ נחום סאָקאָלאָוו נ״י גם הוא אדם המעלה ויקר רוח, ואקוה כי גם הרב החכם המפורסם כליל המרעים איש אשר רוח חכמה ודעת נוססה בו כמוהר״ר אלכסנדר צעדערבוים נ״י מו״ל מ״ע „המליץ" גם הוא נכח האמת דרכו, ואם אחד המבקרים אשר עינו צרה בהשכלת אחרים יאריך לשון נגדי, או אז יקבל גם את תשובתי מאשר לא נעלמו ממנו דרכי העמל של סופר עברי המתיר במלאכתו, ומה מאד נקל הוא למבקר. (ומה גם פרחי המבקרים) לדבר

*) הה! זה האיש המליץ הנשגב והחכם הנותן אמרי שפר אשר עשה רב טוב לבני ישראל בהעניקו למו ממגד תנובתו במרעים שונים בכתבו החדשי „השחר" גוע וימת בעצם תמו בהיותו בן ארבעים וארבע שנה במותו, איש כמוהו אין גזעו מחליף. במאמריו המחכמים ובספריו הנפלאים הגיה אור חרש בנתיבות העברים ובאורו ראו אור האנשים היושבים בחשך ויפקחו עיניהם לראות כי פרי עץ הדעת טוב ונחמד הוא; וכל אלה יד החכם סמאלענסקי עשתה. תנצב״ה: עוד יהמה לבי כחלילים וכאבי נעכר על אבדן איש דגול מרבבה כמוהו, ובמקום אתר אביע רוחי בדבר מות החכם המנוח ה״ר פרץ סמאלענסקין נ״ע.

דברי רוח . . . את ספרי זה אדפיס בשלשה הלקים רצופים (ר״ל בהוצאה אחת) . בחלק הראשון ידבר על אדות מצב בני ישראל המוסרי והמדיני מימי גלות בבל החל עד אחרית ימי הגאונים . ובחלק השני יטיף המחבר מלתו בדבר קורות היהודים בכל ימי הבינים . ובחלק השלישי ישא מדברותיו על אדות היהודים מהתקופה הסובבת הולכת אחרי ימי הבינים עד שנת 1877 בערך . ואקוה ברצות ה׳ דרכי להדפיס חלק רביעי והוא קורות בני ישראל משנת 1877 ומעלה , ושם יובאו דברי חפץ מעניני הספרות בדבר סופרי ישראל ברוסיא אנשי השם את אשר שתלה ימינם מטעי חמד בספרת העברית , סופו רצוף העתקה יקרה מחזיון נשגב אשר בהררי קדש יסודו . ואבקש מאת המבקרים חכמי לב הנודעים לגאון ולתפארת בספרת העברית ובקורות בני ישראל . ובראשם : דודי הרה״ג הגדול בענקים אדם המעלה כמהר״ם שטראַשון נ״י *) , וכבוד הרב החכם הבלשן הנפלא חוקר קדמוניות מורם מעם ודגול מרבבה כה״ר אברהם אליהו לבית הרכבי הי״ו להעניקני ממגד חכמתם בתור נוספות והערות לספרי בדבר ספרת בני ישרון ואתן למו מהלכים בנפש הפצה בחלק הרביעי . — טרם אפרד מכם קוראים ישרים אודיע לכם את תולדות הרב המחבר איש המופת אשר בו ישראל יתפאר כה״ר דוד קאַססעל הי״ו**). הרב החכם דר. קאַססעל נולד בעיר גלאַגוי ביום השביעי לירח מאַרץ בשנת 1818 למספרם , וישקד על דלתות הגמנאַזיום בעיר מולדתו . אח״כ הקשיב לקח בהאוניווערזיטאַט בברעסלויא ובערלין ; משנת 1846 עד שנת 1849 היה מנהל בית ההנוך הנקרא על שם דינה נייען בבערלין . משנת 1850 עד 1851 היה מורה דת ישראל בבית הספר לנערות , ומשנת 1852 עד 1867 בבית הספר לנערים בבערלין . משנת 1872 הוא מורה (דאָצענט) בבית הלמוד לחכמת ישראל (בית מדרש להרבנים) . החכם מהר״ד קאַססעל הוציא אור בשפת אשכנז את הספרים הנקובים בשמותם בזה : „יסודי הלמוד לקורות עם ישראל וספרתו״ (הוצאה ששית בבערלין 1882 „תולדות ספרת ישראל״ (בשני חלקים בבערלין 75—1872) . „קורות עם ישרון ותולדות ספרתו״ (לייפציג 1879) . כן הואיל הרב החכם דוד

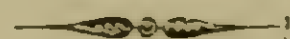
*) אויה ! נפלה נפלה עטרת ראשי ! כי האיש הגדול הזה צבי ישראל ותפארתו גוע וימת אור ליום ב׳ ו׳ טבת בשנת התרמ״ו , ומנהמת לבי אקרא : מי יביא לנו תמורתו , לבי לבי למתת־יה יזעק ! תנצב״ה .

**) הידיעות בדבר תולדות הרה״ג מהר״ד קאסעל שלח אלי בטובו (על פי הרב המחבר) , הרה״ח הבלשן והמבקר הנודע לתהלה ר׳ שמעון דר. בערנפעלד הי״ו .

בחיר הסופרים באר ולתרגם את ספר "הכוזרי" לשפת אשכנז (לייפציג 1853)
גם הוציא אור את הספר "מאור עינים" לר' עזריה מן האדומים בעין משפט
בקרת, ועוד. לרוחו הכביר בספרת העברית וידיעתו הנפרצה אשר
ירד בה עד נבכי התלמודים והמדרשים, וטוב שכלו להתבונן על כל
ענין וחפץ בהגיון ישר, אין חקר. ואני תפלה כי חכם הלבב ודגול
מרבבה ההוא כתמר יפרח ועוד ינוב ר' דוד דוֹד העבריה בשיבה טובה
לאֹרך ימים, ותושע לו ימינו בישע אלהים להעניקנו עוד ככחו אז
בדברי חפץ הנחמדים מפז בספרת העברית, ושמו יתנוסס לדור דור לשם
ולתהלה. — עוד יש ויש לי דברים רבים ונכבדים לדבר עמכם קוראים
אהובים ונכבדים, בדבר שאלות גדולות ונכבדות העומדות ברומו של
עולם היהדות, אבן לא פה המקום, וברבות הימים אי"ה אגיש לכם
שי ספר ספורי אָריגינעלי ששם אדבר את כל אשר עם לבבי בלי הת,
עוד חזון למועד. ועתה שלום שלום לכם קוראים אהובים, ועוד אקוה
להביע לכם רוחי כאשר האלהים יהי בעזרי להוציא אור ספרים חדשים
ושונים למיניהם אשר אשתול אותם במרומי הרי ספרת ישראל, וכל
ימי צבאי אשר נשמת שדי תחיני אקדיש לבני עמי ולספרתם, וה'
אלהי הרחמים לו יחזקנו ויאמצנו ובימינו תושע יהודה, ובני ישראל
יושעו תשועת עולמים בשובה ונחת. והנני ידידכם הדורש טוב לעמו
והפץ ביקרו.

ווארשויא, בירח אדר תרמ"ה.

דוד ראַדנער.

מכתבי תהלה

ממכתבי תהלה הרבים שכבדוני במו חכמי לב בחרתי להציג בזה אך מכתבים אחדים מהחכמים המצוינים הנקובים בשמותם, באשר חסתי על הוצאות הדפוס שרבו כמו רבו.

א) מדודי אחי אמי הרה״ג נודע למשגב לגאון ולתפארת בשער בת עמי מו״ר ר׳ מתתיהו שטראַשון זצ״ל.:

גם אנכי אקבל את ספר דברי הימים לבני ישראל הכתוב בעט סופר מהיר בשפה ברורה ונעימה על טהרת לה״ק. והוא מקיף את כל קורות בת ישרון מאז היתה לגוי עד היום הזה, והכל בסדר נכון ומתוקן, והן אמנם, משנה תועלת יביא הספר, כי מלבד אשר נחוץ ספר תולדות וקורות בני עמנו לכל איש מאתנו אשר אהבת עמו ומולדתו נגעה בלבבו, ונקל אפוא לכל יודע ספר ומבין לה״ק לשאוב לו מן הספר הלז ידיעה רבה בדברי ימי עמנו; מלבד זאת יתענג הקורא על צחות הלשון ונאומים נעימים, מליצות נמרצות באמרי שפר אשר כאבני נזר מתנוססות על הספר. ושלמתי מחירו בכסף״. ווילנא יום ה׳ ד׳ מנ״א לשנת ה׳ תרמ״ה לב״ע.

נאום מתתיהו שטראַשון.

ב) ואלה דברי הרב הח׳ המליץ המהלל דגול מרבבה ר׳ קלמן שולמאַן נ״י:

תהלת ספר דברי הימים לבני ישראל להרב החכם המהלל ר׳ דוד קאַססעל מודעת לכל חכמי לב, ועתה התעורר החכם והסופר המהיר אשר שמו כשם המחבר, הלא הוא ר׳ דוד ראַדנער להריק שמן תורק זה לכלי קדש, שפת תורתנו ונביאינו אשר גם רבים אשר לא ידעו לשון אחרת זולת לשון קדשנו, ישוטטו ותרבה הדעת בתולדות בני עמנו והעתים אשר עברו עליהם. שפת המעתיק צחה וברורה אשר ירוין הקורא בה ועקבות העתקה לא נודעו בכל דברי הספר הזה, ועל כל איש מבית ישראל אשר לבו ער לאהבת שפת קדשנו ותולדות בני עמנו, לקדם את פני החכם והסופר הזה איש איש כפי מסת ידו לבעבור תהי לאל ידו להוציא את הספר היקר הזה לאור.

קלמן שולמאַן.

ג) מהרב הג׳ אדם המעלה חכם לבב הנכבד והמהלל נין ונכד להרב הגאון ר׳ **משה סופר** זצ״ל רב בפרעסבורג, כש״ת כמוה״ר **בונים סופר** נ״י בווארשויא.

גם אנכי לא אמנע טוב מהמעתיק קורות עם ישרון אשר כוונתו לשם שמים למען דעת צדקת ה׳ אלהים חיים, ושלמתי מהירו כפי אשר שׁת עלי המחבר המליץ נ״י וממני ילמדו וכן יעשו כל מוקירי שפת קדשנו למען הרים קרנה בכבוד, ולראיה באתי עה״ח יום ה׳ לסדר וארא שנת „ברכות טוב״ לפ״ק פה ווארשויא יע״א.

בונים סופר בה״ג מהרש״ם זצ״ל.

ד) מהרב החכם הנכבד המליץ וסופר מהיר המהלל משכיל בכל חכמה וכו׳ כש״ת כמוהר״ר **נחום סאָקאָלאָוו** נ״י.

אם אמנם העירותי את אזן המעתיק החכם, בהראותו לי את הכ״י על דברים אחרים הצריכים תקון לפי דעתי *), אך בכלל לא אכלא שפתי מהעיד עליו באמת, כי ספר טוב ומועיל העתיק בלשון קלה וצחה. וכל היודע עד כמה ספרי למוד דברי ימינו נחוצים לנו בספרותנו העברית, עליו להודות כי ספר הח׳ ה״ר דר. **דוד קאַססעל** נ״י יהיה קנין יקר לספרותנו. ומי יתן ורבו עליו הקונים והדורשים, והתעוררו כל חובבי חכמתנו ושפתנו הקדושה לתמוך בימין המעתיק הנכבד למען יוכל להוציא לאור הדפוס את החבור היקר לתועלת כל בני הנעורים המתחילים וגם למען הנבונים אשר כבר ראו מאורות החכמה הזאת, לא למותר יהיה לראות את ידיעת דברי ימי עמנו מלובשת בלבוש יפה אף נעים.

דברי **נחום סאָקאָלאָוו**.

ווארשויא כ״ד כסליו, התרמ״ה.

ה) מהרב החכם הנכבד המבקר המפורסם והמליץ המהלל איש אשר שאר רוח לו וכו׳ כש״ת כמוהר״ר יוסף ברילל ממינסק (המכונה איוב).

„בזמן שהעדים באים ומעידים ונמצאו דבריהם מכֻוָּנים, עדותן

---

*) כונת הה׳ סאקאלאוו כי לא אאריך לשון במבוא לספרי בדברים אחרים שאינם נוגעים לגוף הספר, כי בראשונה ערכתי מלים החוצבות להבות אש הנובעות מקרב ולב עמוק בדבר הרעיון הנשגב של ישוב א״י אשר קדוש יאמר לו. אכן שמעתי לעצת הח׳ סאקאלאוו ולעצת עוד חכמי לב אחרים, באשר דבר בעתו ובמקומו מה טוב ומכלל הן אתה שומע לאו. דו״ר.

קימת" קראתי באמונת רוחי בראותי פמליא אנשי מעלה, חבל חכמים מובהקים וסופרים מצוינים בעלי עיון והגיון, כלם פה אחד טוב אל הספר „קורות עם ישרון" ואמרה בנפשי: מדוע לא יהי דְבָרִי כדבר אחד מהם? אבל אחרי כי כבדני הרב המעתיק לְעַיֵן בו, ובנפש גרסה לתאבה, עינתי בקפיצה ובסירוגין זעיר שם, ראיתי ונוכחתי, כי באמת הגדיל המעתיק לעשות, הפליא עצה והעמיק הרחיב תושיה להעשיר את ספרותנו בספר כולל ומקיף תולדות ישראל מאז הָגלה הגלת שלמים בבלה, עד הזמן הזה שאנחנו חיים בו. ספר — אשר יגיד לדור מה פעל ישראל בארצות פזוריו, עת נפזרו עצמיו לפי שאול, עת גבר האויב, וישם לגפן בֹקק ישראל, וינַתֵק את שרשיה וייבשו כל טרפי צמחה; ועת שב ישראל ויִנָער ויתנער מאדמת עפרו, ויך שרשיו כלבנון לפנות דליותיו אליו, ולתת עוד הפעם את צמרתו אל בין עבותים. ספר — אשר יספר באזני בנינו ירידתה של כנסת ישראל ועליתה, מעמד תורתה, השכלתה ורוח לאומיותה, וילמדו לדעת ששלש אלה לבדן, נתנו לה ארך ימים ושנות חיים; ושלש אלה תפיחינה רוח חיים גם בעצמות היבשות (כל בית ישראל המה) מאד כיום, האומרים: „יבשו עצמותינו אבדה תקותנו נגזרנו לנו" לתת להם עמדה ותקומה, עד יֵערה עליהם רוח ממרום, ויבוא ויִפַח בהרוגים האלה ויחיו!! —

נסתכלתי בשני הדברים הכלולים בספר הזה, בצורתו ותכליתו, ואראה ששניהם דומין לשני גלגלי חמה, וצעירינו כי יקראו בו ונהרו, יראו, יחזו, מה קטן יעקב ודל בחמרו, ומה אדיר הוא ברוחו; כי רוח ה' נוססה בו והיא תנחהו מישרים. יראו ויתעודדו בה' מעוז יעקב בעת צרה. אחרי רואי כל אלה שהספר הזה כלול הוא בהדרו בצחצוח הלשון ובשפה ברורה כמו בתכנו ורוחו, עמדתי גם אני בעצה אחת עם כל החכמים והסופרים, לאסוף הברכה הזאת אל ביתי, והנני מבקש גם את אוהבי ומיודעי יודעי שמי, כי יהיו גם הם בתומכי הספר המפֹאר ר"ד ראַדנער בכל אשר תמצא ידם, בנפש חפצה. ואת ידידי המעתיק אברך כי האלהים ישלח עזרו מקדש, יחיהו ויזכהו לברך על המוגמר ולהדפיס את ספרו לשמחת מכבדיו ומוקירי פעלו אשר בתוכם נמניתי גם אני.

יוסף ברילל (איוב) ממינסק.

מינסק מוש"ק כ"א כסליו תרו"ם.

ו) מהרב החכם הנכבד משכיל מפאר ומהֻלל סופר מהיר המבקר הנודע לתהלה וכו׳ כש״ת מוהר״ר יצחק יעקב ווייסבערג נ״י.

אדם ביקר!

שמח שמחתני בבשורתך כי חבורך היקר „קורות עם ישרון“ אשר ראיתי אתך בכתובים, בהיותך עמי בזה, כבר נתן לדפוס, וכי בעוד ירחי מספר תשלם כל המלאכה וספרך יופיע לעיני בכל „הודו והדרו“. ואני תפלה כי פֹעַל ידך ירצה בעיני הקוראים והיה „לספר־העם“. זאת־הברכה שאתה הוא רוצה בה, ועל זאת יתפלל כל חובר חבור לעת צאת ספרו לאור עולם. ואף כי מחבר ספר ממין היפה, כספרך אתה; ותקותי תאמצני, כי אמנם, ספרך היה יהיה לעינים לעברים, אשר לא ידעו את עתם ולא יבינו אל קורות אומתם יברכתם אל חיקך תשוב. — אכן את אשר בקשה נפשך, כי אבואה גם אני בכתובים להגיד בשער ישר מפעלך, כאשר עם לבבי, הקשית לשאול מעמדי חביבי, והדבר הזה יקשה ממני מפני כמה וכמה טעמים: א) האמנם אתה כאוהב טהר־לב, רצתה נפשך בי. ועל פניך אכבדה לחשוב אותי לבר־סמכא ואת עדותי כעדות זקן ורגיל ופרקו נאה, אולם כשאני לעצמי נפשי יודעת מאד, כי לא זכיתי לעמוד במקום גדולים „ומסאני דרב מכרעי לא בעינא“, לא מפני רב הענוה שבי, אלא מפני שטבע הענין מחיב כל כך, כי איככה אוכל להעפיל לעלות ולעמוד בשורה אחת את הגדולים ההם העומדים ומשמיעים כל תהלתך, כאשר אמרת אלי עם הספר? או מה תתן ומה תוסיף לך תהלת איש אשר כמוני? ב) הן לא כיונק עלית זאת הפעם על שדה ספרותנו, כי תדרוש עדות סופרים יהיו מי שיהיו, על פֹּעַל פעלת בספרך. והלא זה כבר יצאו לך מוניטין בעולם הליטרטור ע״פ חבוריך הקודמים, והחבור הזה האחרון בזמן והראשון במעלה הנהו, כמדומה לי הרביעי — ומה ימריצך אפוא, כי תבקש לך עדיות והסכמות? אל תבקש. — ג) לפנים בישראל היה כל מחבר ספר זקוק להסכמת הגדולים שבדור מפני שני טעמים: 1) כל ספר שלא נחתם בגושפנקא של הרבנים נאסר לבוא בקהל ישראל משום חשש מינות וכדומה. 2) ההסכמה לפנים היתה כעין בקרת מוקדמת להחבור. ודברי המסכימים היו אחראין וערבאין להמחבר מלהרהר אחרי מדותיו עוד, וכל המערער עליו נידון כזקן

ממרא. כי כלל אמרו חכמים: „אין אחר מעשה בית־דין כלום". הנה כ״ז — בהיות יד הרבנות על העליונה, בזמן אשר הרבנות שלטה שלטת בספרות ישראל, ואולי היה זה כדבר בעתו, אולם לא כן עכשו, הימים הראשונים נפלו ועוד אינם — מני אז ועד עתה נשתנו סדרי בראשית, ולפיהם שֻנו פני הספרות. ופניה הראשונים לא היו לה עוד. ומעתה הטעם הראשון בטל ממילא, וגם הטעם השני איננו כעיקר. כי מודעת היא שמיום שהרע כֹחה של רבנות, נטלה הבקרת מן הרבנים ונתנה למבקרים, ובחיק הבקרת יוטל גורל הספר, ממנה משפטו ושאתו יצא, והמבקר אין לו אלא מה שעיניו ראות, ואין משא פנים לפניו בדעתו מראש כי גם עליו יעבר שבט הבקרת ואף הבקרת איננה בת חורין מעבור תחת השבט, ועד צדק ישוב משפט; ואחרי כל זה היש עוד מקום למכתבי־תהלה, או לתעודות אנשי־שם? התרצה הבקרת באלפי־תהלות וברבבות־תעודות? התשא מהן פנים? — ולא עוד אלא שגם ההקדמות הארוכות הערוכות לפני הקוראים אשר בהן ישפוך המחבר שיחו לפניהם למותר הנה ולבלתי הועיל; הכל יודעים ספר למה נכנס לדפוס, אלא כל המנבל פיו ואומר לפני הקוראים, כי לא לכבודו ולא לכבוד בית אביו ולא לשם ממון חבר את חבורו, אפילו יביא כל ראיות שבעולם, ואפילו נשבע שבעים ושבע שבועות אין מאמינים לו ומחזיקים אותו לבדאי, וגונב דעת הבריות. לפי דעתי די להם להקוראים בדברים קצרים, אשר ישים המחבר לפניהם בשער ספרו, או גם בשם המפרש לבד אשר יקרא לספרו ובלבד אשר יכיל בקרבו תכונת הספר, ואם בספרים אחרים כך, בספר „דברי־הימים" כספרך עאכו״כ! והיה אם ימצא הספר חן בעיני הקוראים ואם ברכה בו שכרו הרבה מאד על פי פעלו. ואם לא־לשוא יתיפה המחבר לפניהם בהקדמתו ותפלתו—תפלת שוא, וגדולה מזו אגלה לך בלחישא, כי רב הקוראים ידלגו על ההקדמה כי כרבם קצרי־אפים המה מהתמהמה בשער עד אשר יפתח לפניהם המחבר את „פתח דברו", ורק ביד רמה יפרצו שער ויעברו והתפרצו אל הספר פנימה מבלי שים לב אל השוער העומד בביאה ומכריז: ספר בלי־הקדמה כגוף בלי נשמה. כי האנשים האלה מרי נפש המה, בני דורנו קטני אמנה הם, ולא

ישמעו לקול מלחשים—חובר חברים מְחכם — *). ד) מי בכל הקוראים לא ידע כי זה כל אדם מטבעו צמאה נפשו לחדשות לא ידע, אם מאשר נקרו ויאתיו מימות עולם ושנות דֹר ודֹר, או מאשר תקרינה ותבואנה? מי מכלנו לא ידע, כי האדם אשר לא ידע את עתו לא־אדם הוא, ועם אשר לא ידע את תולדותיו לא־עם הוא. והנה לחרפת בני עמנו רק אחד מני אלף ידע אותנה, צא ושאל את העברי תורה מאשר קרה את עמו באחרית הימים מזמן חתימת התנ"ך ועד היום הזה, היענך אחת מני אלף? הן רבים הם אתנו גם בימינו עברים נמורים אשר בלעדי שפת־עבר לא ידעו ולא יבינו שפת נכר ותולדות ימי עמנו בשפת אשכנזית יסודתן הלא בספרותה. ומכל סופרינו ומעתיקינו אנשי השם אשר לא אלמן ישראל מהם אין גם אחד בהם אשר נתן את לבו להריק, את הברכה הזאת מן החול אל הקדש אשר שם יכירנה מקומה, ויש אשר החלו במלאכה וזה החלם לעשות אפס כי נבצרה מהם כל אשר יזמו לעשות באין עוזר ותומך, ולא עליהם תלונותינו כי אם על המתנדבים בעם, אשר אין ידם ולבם שוים — אך מה מנו יהלך אם גם ידע נדע במי האשם הזה? בין כך ובין כך וספר היסתוריא אין בידינו כבכל העמים המתוקנים. ואתה באת היום הזה ראשון לכל סופרי ישראל להביא ברכה אל ספרותנו בהעתיקך היסתורית אחינו הדר. קאַססעל שי' הכתובה במקורה בסגנון קל ותעתיק אותה אל שפת עבר, בשפה ברורה ונעימה, שפה קלה ונקיה השוה לכל נפש אשר כל קורא ירוץ בה, כאשר אשפוט מסגנונך בחבוריך בכלל ומן המעט אשר קראתי בין הפרקים — בכתובים — בחבורך האחרון בפרט, ולא לבך הלך אחר זרים לזרוע כלאים בשפת קדשנו כאשר יעשו בימינו המעתיקים הידועים לנו, אשר העתיקו מהם מלים, אשר פיהם ידבר תהפוכות, ואת כל הישרה יעקשו, עד כי הקורא העברי אשר עיניו לא ראו את הדברים במקורם, יכשל בלשונם וינקש בשנונם ולא יבינו לרֵעם,

*) מאשר אכבד את האמת למאד, לזאת נתתי מהלכים לדברי הח' המבקר הנכבד כהרי"י ווייסבערג נ"י, אף כי לא ישתנו סדרי בראשית ועולם כמנהגו נוהג, כל מחבר יערך הקדמה בראש ספרו, וכן חוזר חלילה. אולם באשר בכלל דבריו יוצאים מקרב לב טהור כמוהו ודבריו נאמרים באמת וצדק, לזאת אפוא הצגתי דבריו המסלאים בפז — בשמחת לב — בראש ספרי, וגם ברוך יהיה. דו"ל.

ואתה מה לך כי חרדת את כל החרדה הזאת? ויהי כך ההפך מכל המחברים, אשר אם כמעט יעלה בידם לחבר חבור קטן ככף איש והתברכו בלבבם כי אין כערכם ואין דומה להם, עליך אמר קרא: „אל תצדק הרבה“! ואני בתור קורא — לא בתור מסכים — אוכל להגיד מקצת שבחך בפניך, בלי שפתי חנף, כי לך נאה לך יאה להיות מעתיק בישראל. ואתה חזק ויאמץ לבך, עשה והצלח והיית לברכה ולתהלה בפי מוקירי ספרות ישראל היודעים להוקיר את כל איש אשר דבנו לבו להעניק לה מתבונות כפיו ולגמול לאיש כמפעלו *) אשר בתוכם הנני גם אני אוהבך ומוקירך באמת ובתמים כה"ז.

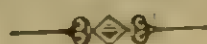
יצחק יעקב ווייסבערג;

קיוב, ערב פסח התרמ"ו.

---

*) זה כמה רחש לבי דבר טוב להוציא במספר צבא החבורים המועילים, אשר בהופיעם בתבל יצאו עליהם מערערים ויבערו אתריהם ויבעירום באש, ואת מחבריהם רדפו עד חרמה; ולעומתם — את כל התבורים השפלים, אשר רבו כמו רבו, את אשר בראשיתם גמרו עליהם את ההלל, ואת מחבריהם הושיבו לכסא הכבוד ויענדום זר תהלה; אך הזמן לא ישא פני איש, והוא רמים ישפוט ועד צדק ישוב משפט. כי הנה כל אלה הראשונים — אשר ראשיתם מצער אחריתם ישגה מאד — ויהיו למקרא העדה ולמסע המתנות, כאשר ידענו כן ראינו, והאתרונים — בחשך ידמו ובחשך שמם יכוסה, כבגד יאכלם עש וכצמר יאכלם סס, ואף לא שם ולא זכר למו ולא נודע מקומם איה. כי ע"כ לאמת נוציא משפט כי רק קוראים יחידים ישגו ברואה, אבל קהל הקוראים יבינו משפט. הקהל חקה אחת להם, את הטוב יקבלו ואת הרע לא יקבלו וסוף הגמול לבוא, וכל ספר מועיל אשר ברכה בו לפני מלכים יתיצב — בל יתיצב לפני חשוכים, והדבר הזה נתתם בטבעת הנסיון ואין להשיב; יו"ב.

תֹּכֶן הָעִנְיָנִים בַּחֵלֶק הָרִאשׁוֹן

הַתְּקוּפָה הָרִאשׁוֹנָה

התקופה השניה

היהודים בארץ הצבי תחת מושליהם אשר מקרבם יצאו.

A.

החשמונאים

B.

בית הורדוס

היהודים בגולה

(משנת ג׳ אלפים תת״ל למספר בני ישראל , או 70 למספר הנוצרים ומעלה) .

מחלקת הראשונה . Frster Abschnitt.

מחלקת השניה. Zweiter Abschnitt.

היהודים בממלכת פרס החדשה.

מחלקת השלישית. Dritter Abschnitt.

היהודים בארצות המתמרנים באַזיען ואַפריקאַ.

התקופה הראשונה

היהודים סרים למשמעת ממשלת זרים. בשנות ג׳ אלפים קע״ד–תרכ״ה לב״ע, או 586—135 (לפני לדת משיח הנוצרים).

פרק ראשון

הריסות שתי הממלכות ישראל ויהודה. גלות בבל החל בשנות ג׳ אלפים קע״ד–רכ״ד לב״ע (586—536 לפני מ״ה).

a) יותר משמונה מאות שנה[1]) ישב עם ישראל על אדמת הקדש תחת מושליו אשר מקרבו יצאו. בכל העת ההיא רבות פעמים גבר חילים להגן על ארצו מחמת העמים יושבי הארצות הנשענות לגבולו אשר עלו עליה בחמה שפוכה ועשו שמות בקרבה. שארית עמי כנען צפונה[2]), הארמים צפונה-למזרחה[3]), העמונים[4]), המואבים[5]) והמדינים[6]) מזרחה ותימנה-קדמה, האדומים[7]) תימנה, הפלשתים[8]) תימנה-ימה, כלם הציקו לעם ישרון בעתים שונות לבלי חק. אכן תמיד זרועו מושלה לו להשיב אחור ימינם ולעמוד על עמדו לבלי יבוזו זרים חילו ולנצור את החפש מכל משמר לבלי יכנע תחת על זרים. זאת לא זאת, בימי ממשלת דוד בשנות ב׳ אלפים

---

[1]) אם נחליט כי בני ישראל עברו את הירדן (יהושע קאפ׳ ג׳ וד׳) בשנת ב״א ש״ה לב״ע (1455), חלפו עברו מהעת ההיא עד ראשית ימי גלות בבל כשמונה מאות ששים ותשע שנה. [2]) שופטים קאפ׳ א׳ פסוק כ״ז; ג׳, ג׳; ד׳, ב׳. [3]) שופטים ג׳, ח׳. מלכים א׳ כ׳, א׳; מלכים ב׳ ו׳, א׳, כ״ד. י״ג, כ״ב. [4]) שופטים י׳, ז׳; שמואל א׳, י״א, א׳; דברי הימים ב׳, כ׳, א׳; עמוס א׳, י״ג; ירמיה מ״ט א׳. [5]) שופטים ג׳, י״ב; שמואל א׳ י״ד, מ״ז; מל׳ ב׳ י״ג, כ׳; ד״ה ב׳ כ׳, א׳. [6]) שופטים ו׳, א׳. [7]) עמוס א׳ י״א; עובדיה א׳, י״ב, ט״ז; ד״ה ב׳ כ״ח, י״ז. [8]) שופטים ג׳, ל״א; ו׳, ז׳; י״ג, א׳; שמ׳ א׳ ד׳, א׳; ז׳, ד׳; י״ג, ג׳; י״ז, א׳; כ״ג, א׳; כ״ט, א׳; שמ׳ ב׳ ה׳, י״ז; ד״ה ב׳ כ״ח, י״ח.

תש"ב—מ"ב (1058—1018) עוד רחבו ונסבו גבולות הארץ צפונה ונגבה רב יתר מכפי אשר תאר הגבול את ארץ כנען מקדם קדמתה [1]) — אף כי עוד בהקרע הממלכה לחלקים [2]) אחרי מות המלך שלמה בשנת ב׳ אלפים תשפ"ב (978) כאשר רפו ידי מושליה, תפשע כל ארץ וארץ מהארצות הנכבשות, בממלכת העברים, אבן הרעה הרובצת באמת לפתח החפש, ולמצב הלאומי, תפתה לשתי הממלכות ישראל ויהודה מעת ממשלת מלך אשור הלכה הלוך וגדל, ומושליהן תחת לכרות ברית ביניהם ולקום כאיש אחד נגד האויב הנורא אשר נתן חתיתו על כל סביביו, נלחמו איש באחיו נגדה נא לעין איש תרמס, אחז מלך יהודה בשנות ג׳ אלפים י"ח—ל"ד (742—726) באולתו הרבה, דרש קרבת תגלת פלאסר מלך אשור [3]) כי יושיט לו יד עזרה מול איבו פקח מלך ישראל אשר בא בברית יחד עם רצין מלך ארם לקרוא מלחמה עליו. מלך אשור לבד בגבורתו הנמרצה כל הערים והנפות השוכנות מורחה וצפונה לממלכת ישראל, ויושביהן הגלה אשורה [4]). בימי ממשלת הושע אשר מלך על ישראל אחרי פקח בן רמליהו בשנות ג׳ אלפים ל"א—מ׳ (729—726) אשר שם תקות שוא מתסתו להשען על עזרת מצרים [5]), ערער התערערה ממלכת ישראל עד היסוד בה על ידי שלמנאסר מלך אשור, ויושביה הובלו למדי ואשור בשנת ג׳ אלפים וארבעים לב"ע (720) [6]), ותתם הביא אסר הדון לארץ ישראל בשנת ג׳ אלפים ס"ה (695) תושבים מבבל ומכותה ומארצות שונות [7]), אשר התערבו בבני ישראל הנשארים בארץ, ואת ה׳ היו יראים ואת אלהיהם היו עובדים, וכערב רב נודעים בשם שמרונים [8]).

b.) ממלכת ישראל שלחה קציריה בחלק גדול צפונה לארץ ישראל, ומזרחה לעבר הירדן יונקותיה, קרית הממלכה היתה בראשונה שכם [9]), ואחרי זה כהנו פאר מלכי ישראל בתרצה [10]), ומימות עמרי מלך ישראל אוו לשבתם את העיר שמרון [11]). התושבים הסרים למשמעת מלכי ישראל יקראו בשם עשרת השבטים, כי שני השבטים או מטות יהודה ובנימין לממלכת יהודה יחשבו. ברבות הימים, ויהי נחלת מטה בני שמעון בתוך נחלת בני

---

[1]) צפונה עד נהר פרת, נגבה עד לשון ים ערב. שמואל ב׳ ח׳; ד"ה א׳, י"ח.
[2]) ורב יתר ירדו מטה לרגלי המלחמות אשר נלחמו מושלי ישראל ויהודה איש באחיו. מ"א י"ד, ל׳; ט"ו, ו׳. ט"ז—כ"ב; מ"ב י"ד, י"א; ט"ז, ה׳. [3]) מ"ב ט"ז, ז׳; כמוהו עשה גם אסא מלך יהודה, בקראו לעזרה את בן הדד מלך ארם, להשיב ימין בעשא מלך ישראל אחור. מ"א ט"ו, י"ח. [4]) מ"ב ט"ו, כ"ט. [5]) מ"ב י"ז, ד׳. [6]) מ"ב י"ז, ו׳. [7]) מ"ב י"ז, כ"ד; עזרא ד׳ ב׳, י׳. [8]) ובפי הסופרים העברים יקראו בשם „כותים" (על שם כותה). מ"ב י"ז, כ"ד. [9]) מ"א י"ב, כ"ה. [10]) מ"א י"ד, י"ז; ט"ו, כ"א, ל"ג; ט"ז, ט"ו, כ"ג. [11]) מ"א ט"ז, כ"ד.

יהודה [1]) אתרי אשר מן בני שמעון כמרביתם הלכו להר שעיר [2]), ובכה אך על דבר תשעה מטות (אפרים, יששכר, חצי שבט מנשה, זבלון, אשר, נפתלי, דן למערב הירדן, ראובן, חצי מטה מנשה, גד למזרח הירדן) סובבות הולכות קורות הימים ההם. הנביאים קראו לממלכת ישראל אפרים בשם השבט הראשי ההוא. מלכות ישראל שררה בכל תקף ועז אך מאתים וחמשים ושמונה שנה, ומקרבה יצאו עשרים מושלים ממשפחות שונות אשר מלכו בארץ, מהם שמונה נפלו שרודים לפני בני עולה, ואחד נספה לפני אויב ביום קרב. בין כל המלכים ארכו ימי ממשלת ירבעם בן יואש (ארבעים ואחת שנה), ומעטים היו ימי ממשלת זמרי (שבעה ימים). — הממלכה ההיא הפונה צפונה לארץ העברים ירדה במעלות רבות אחורנית בדרכי ההשכלה והמדעים לעמת ממלכת יהודה הפונה נגבה, ואותותם לא ינכרו הנאומים הנעימים בהשפה אשר נתבונן במקומות אחדים בכתבי־קדש כמו בשופטים בקאפיטעל ד׳, ט׳, בהושע, תהלים מ״ה, ס״ח, ובשיר השירים וכדומה. על דבר הפרעות אשר עשו שמות בממלכת ישראל, אשר הנביאים אליהו ואלישע כבר הוקמו לצופים להעם, נאמו נאום בקול חוצב להבות אש והגידו לבית ישראל חטאתם ביתר עז החוזים הושע ועמוס. — אססיריען, בשפת קדש ארץ אשור [3]), לפי הוראתה הנכונה תשתרע לקדמת הדקל בין ארצות מני (ארמעניען), זוזיאַנאַ (Susiana) ומדי. עוד בימי קדם רחבה ונסבה ממשלתה למעלה ראש, ובעת אשר הצלחתה וחסן עוזה הגיעו למרום קצם נגעו גבולותיה עד ים התיכון. החדשות והצפונות אשר גלו לנו מושכי בשבט סופר מבני היונים המעלפות בצעיף הנפלאות ובמסתרי הערפל, נודעו לנו בימינו בשפתי נאמנים על ידי חכמי הרשים אשר יד ושם להם בחכמת כתב אשורית־בבלית ולשונה הנודעת בשם כתב־היתדות (קיילשריפט) אשר הפיצו אור נגה על מחשבי הנסתרות ההן [4]). העיר הגדולה וההללה קרית הממלכה ההיא, נינוה השוכנת לחוף נהר חדקל מזרחה בקרבת העיר הנודעה בימינו בשם מאָזול (Mosul), נהרסה עד היסוד בה בשנת ג״א קנ״ד לב״ע (606), על אדותה נשאו מדברותיהם חוזי־יה נחום וצפניה, וגם תדֻבר בה בספר יונה.

c) ממלכת יהודה אשר מושליה פחדו פחד לבלי תהי גם היא לברות למלתעות מלך אשור אשר חפץ לרשת משכנות לא לו, נצלה בחסדי ה׳ אשר הראה נפלאות לבני עמו כי חיל סנחריב מלך אשור אשר צרו על ירושלים מאה שמונים וחמשה אלף, בן לילה נפלו חללים במגפה וישכימו

---

[1]) יהושע י״ט, א׳. [2]) ד״ה א׳, ד׳, מ״ב. [3]) נקראת בשם קרית הממלכה לפנים, השוכנת לתוף נהר חדקל מזרחה. בראשית ב׳, י״ד. [4]) ראה בס׳ ה׳ שראדער Die Keilinschriften und das Alte Testament (Giessen 1872).

בבקר והנה כלם פגרים מתים [1]). אבן עוד נשקפה הרעה להממלכה ההיא מידי ממשלת בבל אשר קל מהרה היתה לממלכה אדירה ועצומה אשר נתנה חתיתה על כל סביבותיה. בשנת ג׳ אלפים קס״ג (597) הגלה נבוכדנאצר מלך בבל את יהויכין (או יכניה הנזכר בירמיה קאפיטעל כ״ד פסוק א׳) בן יהויקים מלך יהודה ואת כל גבורי החיל עשרת אלפים גולה, וימלך את צדקיהו תחתיו [2]). אולם צדקיהו נתן אזן קשבת לדברי נביאי השקר ואנשי הרוח אשר השם אלוה חכמה ויתעו אותו בתקות שוא לבלי לשמוע לדברי ירמיהו החוזה אשר העיד בו בשם ה׳ להיות באמנה את ממלכת בבל, ויפר את בריתו את מלך בבל ובזה את אלתו וימרד בו לשלח מלאכיו מצרים כי מלכה יהי לו לסתרה [3]). אחרי הדברים האלה בא נבוכדנאצר וכל חילו על ירושלים ותבא העיר במצור (בשנה התשיעית למלכו בחדש העשירי בעשור לחדש בשנת 588 לפני מ״ה) [4]) עד עשתי עשרה שנה למלך צדקיהו (בחדש הרביעי בתשעה לחדש בשנת 586) [5]) בעצם היום הזה הבקעה העיר. צדקיהו נסה לברוח מפני חיל כשדים, אבן המה רדפו אחריו וישיגוהו בערבות ירחו, ויעורו את עיניו ויביאוהו בבלה אסור בנחשתים. בירח אב [6]) בא נבוזראדן עבד מלך בבל וישרוף את בית ה׳ ואת בית המלך ואת כל בית גדול בעיר, חומות ירושלים נתצו, כלי ההיכל הובאו בבלה ורוב יושבי העיר הגלה נבוזראדן, אך מדלת הארץ השאיר לכורמים וליוגבים [7]), ויפקד עליהם את גדליהו בן אחיקם במצפה, ואליו באו כל אנשי החיל הנסים מפחד אויב, ובתוכם ירמיהו הנביא, אשר מלך בבל קרא לו דרור ויצו להסיר את האזקים מעליו, ויתן לו הרשיון ללכת אל הישר בעיניו ולהחסות בצל ממלכתו [8]). אולם בחדש השביעי (תשרי) הכה ישמעאל בן נתניה ראש הקושרים את גדליהו נפש [9]), ושארית העם ביראם מפני הכשדים לבלי יפקדו עליהם את עון ישמעאל נסו מצרימה, וירמיהו הלך עמהם בלי חמדה [10]). גם בשנת שלש ועשרים לנבוכדנאצר (581 לפני מ״ה) הגלו בבלה יהודים נפש שבע מאות ארבעים וחמשה [11]). בעוד במלא רחב ארץ ישראל העולה צפונה גרו עמים רבים אשר מלך בבל הביא מארצות שונות, היתה הארץ בואך נגבה עזובה ושוממה, ערים וכפרים שאו מאין יושב. אבן במקומות

---

[1]) מ״ב י״ט, ל״ה; ישעיה ל״ז, ל״ו; ד״ה ב׳, ל״ב, כ״א. [2]) מ״ב כ״ד, י׳ — י״ז. [3]) יחזקאל י״ז, י״ג והלאה. [4]) מ״ב כ״ה, א׳; ירמיה נ״ב, ד׳; יחזקאל כ״ד, א׳. [5]) ירמיה ל״ט, ב׳; נ״ב, ו׳. [6]) ראה למטה בסוף פרק מ״ב. [7]) מ״ב כ״ה; ירמיה ל״ט, ונ״ב. [8]) ירמיה ל״ט, י״א. [9]) מ״ב כ״ה, כ״ה; ירמיה מ׳, ו׳ והלאה. מימים ימימה היה חק בישראל לצום ביום השלישי לחדש תשרי ביום שהצדיק גדליהו בן אחיקם נפל שדוד בידי בני עולה. וכן נמצא בתלמוד מס׳ שבועות דף כ׳ „הרי עלי שלא אוכל בשר שלא אשתה יין כיום שנהרג בו גדליה בן אחיקם״. [10]) ירמיה מ״ג, ו׳. [11]) ירמיה נ״ב, ל׳.

אחדים באו לרשת את הארץ, העמים היושבים בארצות הגשענות לגבולה, מרביתם אדומים[1].

d) ממלכת יהודה עמדה על כנה (מעת הפילו הארץ בגורל) שלש מאות ותשעים ואחת שנה, ועשרים מלכים מלכו בארץ בכל העת ההיא ובתוכם המלכה עתליה, כלם (זולת עתליה) יצאו מגזע ישי. מעשרים המושלים ההם נרצחו ארבעה, ואחד נספה במלחמה, ושלשה הלכו בשבי לפני אויב. בין כל המלכים ארכו ימי ממשלת מנשה (חמשים וחמש שנה), ומעטים היו ימי ממלכת יהואחז ויהויכין, כי כיהואחז כיהויכין מלכו אך כשלשה ירחים. ממלכת יהודה עלתה בנתיבות הדעת והתבונה וגם בדרכי האמונה באל חי במעלות רבות קדימה על ממלכת ישראל צפונה לארץ, הבלי שוא ועבודת האלילים פלסו להם נתיב אך באחרית הימים, רוב כתבי קדש הנכתבים לפני גלות בבל, מוצאם מממלכת יהודה. — ירמיהו בן חלקיהו, כהן בענתות בארץ בנימין, החל לכהן פאר במשמרת הנבואה להטיף לקח לבני עמו; בשנת ג׳ אלפים קל״ג לב״ע (627), וכארבעים שנה עשה חיל בעבודת ה׳, אבן חזיונותיו הנשאים הגביהו עוף למרום קצם בימי יהויקים וצדקיהו. דבריו הנמרצים ההוצבים להבות אש אשר העיד בבני עמו כי ישובו מדרכם הרעה לא פעלו את אשר חפץ, כי אם עוד מררו את רוחו בלעג והתולים ולצון חמדו למו[2], ומה גם כי עוד לקחת את נפשו זממו, וכפי הנראה שבה רוחו אל האלהים במצרים. לבד הספר הנודע הנקרא בשמו (זולת הוספות ושנויים אחדים) יצאו מפיו גם שירי־תוגה (איכה, קינות). אל נכון כתב ירמיהו את ארבעה פרקים הראשונים בעצם ידו, ועוד ייחשו לו פרקים אחדים מספר תהלים. לסופרו הנאמן ברוך בן נריה[3] עשו עול הסופרים האחרונים אשר ברוח דמיונם בדאו מלבם כתבים אחדים הנקראים בתבי קדש האחרונים ובתוכם גם שם ברוך יקרא על אחד הכתבים ההם (ראה בפרק י״ט .b) ותוכם רצוף „מכתב ירמיהו" אשר גם כן לא בצדק יקרא על שמו (פרק ז׳ .d), כפי אשר ספורים בחאים כהמה מעלפים בצעיף ההגדה יפארו וירוממו את הנביא ירמיהו למעלה ראש[4]. בן דורו של ירמיהו היה החוזה חבקוק.

e) על אדות מצב היהודים בגלות בבל הֵחל אין לנו ידיעות נאמנות

---

[1]) יחזקאל ל״ה, י׳; ל״ו, ה׳; ס׳ המכבים חלק א׳. ה׳, ס״ה. עזרא האפאקריפי ד׳, ג׳. [2]) ירמיה י״א, ב״א; י״ז, ט״ו; כ׳, א׳; כ״ה, ה׳; כ״ט, א׳ והלאה; ל״ב—ל״ח. [3]) ירמיה ל״ב, י״ב, ט״ז; ל״ו, ד׳; מ״ג, ו׳. [4]) המכבים חלק ב׳. ב׳, א׳ והלאה; ט״ו, י״ג והלאה. מתיא ט״ו, י״ד; סדר עולם פרק כ״ה; מס׳ ערבין ל״ג ע״א.

ומקורן הוא מעין אכזב. אמנה עני בני הגולה אל נכון היה מרה מאד, אחרי אשר בעת המלחמה היו רבים לברות למלתעות החרב והרעב, עוד יד האויב נטויה על התושבים הנשארים בארץ באין פדות כנער כזקן, כשוע כדל, כאיש כאשה להגלותם בבלה, ויהיו למשל ולשנינה בפי נוגשיהם ותלאות רבות נתנו התיתן עליהם לבלי חק. הקינות במגלת איכה, חזוי יה [1]) ופסוקים אחדים בתהלים [2]) יציגו לפנינו במחזה תמונת החיים של היהודים האמללים ובדברים נמרצים הודרים כליות ולב ישאו הנביאים מדברותם על דבר מצבם בימים ההם. בהארצות השוכנות בקרבת נהר פרת, ששמה הביאו את הגולים מארץ יהודה במקום אשר אחיהם ההלכוא לפניהם בימי יהויכין (פרק א׳ .c) באו לשבת על האדמה ההיא, נתנו למו שדות וכרמים לעבדם ולשמרם [3]), והמה לאט לאט הסכינו עם גורלם ונשאו על סבלם בדומיה. כפי הנראה הושיבו אותם בערים שונות לרגל מצבם לפי עבודתם אשר יוכלו לשבת שמה באין מחריד, עד אשר שבו לארצם לקץ הימין [4]). וזקני עדתם מנהליהם עמדו בראשם ושפטו את העם בכל עת [5]). אכן נשואי פנים בקרבם אשר שאר רוח למו, אם אך מישבו עליהם שמץ דבר השד כי בכתר נפתה לבם להעיר ולעורר את רוח בני העם למרוד בנבוכדנאצר מלך בבל, אז רגליהם הגשו לנחשתים וישימו אותם בבתי הכלא [6]). ברבות הימים הונח להגולים מעמלם ומעלם הקשה, ואחדים מהם בראותם כי אפסה כל תקוה אשר יושעו תשועה נצחת, כחשו באלהי העברים לעין השמש, ויאמרו אין לנו חלק ונחלה בעם ישרון [7]). בן נבוכדנאצר אשר ישב על כסאו אחריו אויל מרדך, הוציא בשנת מלכו (ג׳ אלפים ומאתים לב״ע, 560 לפני מ״ה) את יהויכין מלך יהודה מבית הכלוא, ששמה ברזל באה נפשו שלשים ושבע שנה, ויקרבהו כמו נגיד [8]).

(f. היד החזקה אשר הראה קשה נבוכדנאצר ,Nabukudrussur) (Nabuchodonosor את רבי בני יהודה ומלכיהם אשר חללו את שבועתם והפרו את בריתו, איננה פרי גדל לבב מושל עריץ אשר לא ידע רחם. אף כי לרגלי הדרכים הנלווים אשר בחרו למו מלכי יהודה עשה נבוכדנאצר שפטים ביהודים האמללים לבלי חק, אכן בלבו נטעו גם רגשי החמלה תנינה וכל מדה נבונה. ירמיהו יקרא לו בשם ה׳ „עבדי" [9]), ויחזקאל בהתעטף

---

[1]) ישעיה י״ד, ג׳; כ״א, ב׳, י׳; מ״א, י״ז; נ״א, י״ג. כ׳, כ״ג. [2]) תהלים ע״ט: קכ״ג, י״ד; קל״ז, א׳, ג׳. [3]) ירמיה כ״ט, ה׳. [4]) עזרא ב׳. [5]) יחזקאל ח׳, א׳: י״ד, א׳. [6]) ישעיה מ״ב, כ״ב; מ״ג, כ״ח. [7]) ישעיה ס״ה; ירמי׳ מ״ד, ז׳ והלאה. יחזקאל ה׳, י״ב; ט׳, ט׳: י״ד, ג׳: כ׳, ל״ב. [8]) מ״ב כ״ה, כ״ז; ירמיה נ״ב, ל״א. [9]) ירמיה כ״ה, ט׳. כ״ז, ו׳: מ״ג י׳. אולם מליו ירמזון כי הוא יעשה

עליו רוחו על אבדן הממלכה אשר ירדה מטה מטה, לא דבר ותת על נבוכדנאצר. בימי ממשלתו הנערצה כארבעים ושתים שנה בשנות ג׳ אלפים קנ״ו—צ״ט לב״ע (604—561) עשה ויוכל לא לבד לקרוא דרור ליושבי ממלכתו אשר לא יכנעו עוד תחת ממשלת אשור, כי אם מטות כנפיו הגיעו מהר ארמעניען עד בואכה ערב ומלשון ים פרס שטף ועבר עד אפיקי ים התיכון• הארמונות הנפלאים ומבצרי בבל ההללים, אשר בני יון החליטו כי מעשה ידי המלכה זעמיראמים (Semiramis) ונמרוד הנמו, כרבם אך ידיו כוננו במועצות ודעת. כסא ממלכתו האדירה והעצומה עמד על כנו ואחריו לא לארך ימים. את בנו אויל מרדך אחרי מלכו בארץ כשנתים ימים, הכהו נפש, בעל אחותו איש שלומו. נרגלאסר (Nergaleser) חתן המלך הגדול נבוכדנאצר ומכה נפש אויל מרדך, כהן פאר בממלכתו אך כארבע שנים (עד שנת ג׳ אלפים ר״ה לב״ע, או 555 לפני מ״ה); ימי ממשלת המלך האחרון נבונאד (Nabunit) (בספר דניאל יקרא בשם בלשאצר) הגיעו אך לשבע עשרה שנה. — נבבדנאצר הוא האיש העומד לנס בספורי החזיון בספר דניאל (פרק י״ב .e), ועליו סובבים הולכים דברי הספורים אשר יסודם בהררי הדמיון ולא נמצא במו אף שמץ דבר אמת, בספר „יהודית״ (פרק כ״ד .h).

g) בבל העת ההיא אם גם נכנעו בני ישראל תחת ידי עושקיהם כח, אכן עוד לא נפל רוחם בקרבם. הלחץ וטלטלה גבר לא הניאו את לב הנביאים ומאשרי העם מהטיף מוסר לקח טוב ומישרים לבני ישרון. כמו ירמיהו כשופר הרים קולו ללמד דעת את היהודים גם בנוסם מצרימה מפני הכשדים [1], ככה עשה גדולות ונפלאות ברוחו הכביר אחד מגולי בבל בלשון למודים ובשקידה נמרצה עד להפליא, יחזקאל בן בוזי הכהן, אשר ישב בתוך הגולה על נהר כבר[2]) והגלה בבלה עם המלך יויכין [3]) הוא החל לשאת מדברותיו קבל עם בשנה החמישית לגלות המלך יויכין, ג׳ אלפים קס״ח (592) וימי נבואתו הגיעו, כפי מספר השנים הנמצא בספרו, לשנת העשרים ושבע לגלותו, והוא ג׳ אלפים ק״ץ (570) [4]). הדמיון העז והנמרץ אשר נתן לו שכם אחד על אחיו החוזים, יד חכמתו הטובה עליו לדעת אל נכון מצב העם היושב על ארץ מכורתו ורוח שכניו סביבותיו לתולדותם בגוייהם, המה נתנו לו עז ותעצומות להציג ברוחו תמונות שונות, ובשפה נשגבה ונשאה למד דעת את העם והעיר למוסר אזנם כי עבודת האלילים היא הרת כל עון ורשע וצעדיה

את דבר ה׳ וימלא רצונו, כמו אשר על הגיון כמוהו סובבים הולכים שמות רועה ומשיח ה׳ לכורש מלך פרס (ישעיה מ״ד, כ״ח; מ״ה א׳). [1]) ירמי׳ מ״ד. [2]) הנהר כבר, ובשפת יון יקרא בשם Chaboras, הולך בקרבת צירצעזיום Circesium אל נהר פרת.
[3]) יחזקאל א׳, ב׳ ג׳. [4]) יחזקאל כ״ט, י״ז.

תומכים שערי שאול, ומאשר הוסיפו ללכת בדרכם הרעה לכן בא הקץ לממלכתם ותער עד היסוד בה באשר אף ה׳ וקנאתו יעשן בבני ישראל לאין מרפא. זאת לא זאת, כי אם אף רגע לא אמר נואש לתקותו כי עוד מעט קט ושבו בנים לגבולם, ושם בה׳ מבטחו כי עם ישראל יעמוד לעד ושם עולם יתן לו אשר לא יכרת. בארבע עשרה שנה אחרי שמו הכשדים את ירושלים לעיים, ורוחו הגביה עוף לכונן ברוח מבינתו במראות הנבואה [1]) את תבנית ההיכל ומקדש מלך, ויחז לו עתידות טובות לבת יהודה בעת תוסד ותכונן ממלכה חדשה בקרבה לגאון ולתפארת, האמנם — למרת רוחנו-מחשבתו אשר בהררה קדש יסודה, הופרה. מראות אלהים אשר ראה במחזה ודמות כסא ה׳ צבאות אשר בלשון מדברת גדולות יגלה לפנינו צפונות ונסתרות, הכתובות בראש ספרו, יתנו אותותם כי צמרת ארז זרה היא אשר שתלה בהר מרום ישראל. גם מחזה העצמות היבשות אשר באה בהן הרוח ותחיינה, — בו נשקפה תקוה טובה לעם ישראל כי גם המה יקומו-על ויחדשו כנשר נעוריהם — חדש מקרוב בא *). במדברותיו אשר נשא על עמים שונים, ומה גם בהמשא אשר חזה על צר [2]), הראה לדעת כי רכש לו ידיעה נפלאה לדעת לעות את מצב העמים ודרכי מסחר כנעני ארץ לתולדותם למפלגותיהם.

h) המראות האלה אשר חזה יחזקאל ברוחו נתנו אותותן אותות אשר לא ינברו, מעת כורש מלך פרס—רב-העליליה וגבור חיל אשר ביד חרוצים כונן הממלכה ההיא — כבש ארצות רבות וימינו רוממה על שדי הקרב, ותכמי לב אשר עיניהם בראשם חזו ברוח מבינתם, כי ממלכת בבל הולכת הלוך והסור וקרוב לבוא עתה באשמת מרשליה אשר לבם הלך אחרי תענוגות בני אדם וכל דברי המדינה יגעים. כורש—אשר דברים שונים מתולדות ימי עלומיו יספרו ללא אמת — יצא חטר מגזע משפחת נשיאי פרס, אשר ימים רבים נתנה המשרה על שכם אחד ראשי המשפחה ההיא לעצור בעם פרס בעוד ממשלת מדי גבוהה עליהם. בהיותו בן ארבעים שנה בשנת ג׳ אלפים ר״ב (558) עשה ויוכל לפשוע בממשלת מדי ועוד יתרה עשה וירד בנגשיו והפרסים הוקמו-על להיות מושלים מקרבם שורר בממלכת מדי, וכורש הגדיל הרחיב ביד חרוצים את גבולות ארצו רב יתר מכפי אשר תאר הגבול לממלכת מדי מקדם קדמתה,

[1]) מפרק מ׳ והלאה. [2]) פרק כ״ז.

*) על אודות זה כבר כתבו גאונים חכמי התלמוד „משל לבן כרך, או לבן כפר שראה את המלך", ובדבר תחית העצמות היבשות, הלא גם ישעיהו החוזה האלקי הנשגב יביע אומר „יחיו מתיך נבלתי יקומון, הקיצו ורננו שוכני עפר כי טל אורות טלך וארץ רפאים תפיל". דו״ר.

ודבר מלכותו הגיע מחופי ים העגאֶאי בממלכתו פנימה עד בואך ארץ הודו. מפי הידיעות המסורות לנו על אדות יום מותו בשנת ג׳ אלפים רל״א (529) אין להציל דבר אמת בשגם אין שפה אחת לכלן. הוא רכש לו שם עולם לגאון ולתפארת לא אך באיש גבור חיל המפקד צבא רב במועצות ודעת, כי אם גם ברוחו הכביר אשר ידע לכלכל כל דברי המלוכה בעת לכל חפץ ובמשפט בהנזרו מחמדת החיים, ובלב טהור ומתנה אשר ברא לו האלהים —. בין הנביאים וחוזי יה [1]) אשר בקול תרועת שמחה ירננו וישאו דעם למרחוק כי עוד מעט וה׳ יפקוד בעברה וזעם את ממלכת בבל החטאה, יראה לעינינו במחזה איש אלהים אחד אשר לא נודע אלינו בשמו, ואשר תנחומותיו ודברי מוסרו הנשאים מלאו את פני החלק השני מספר ישעיה (מקאפיטעל מ׳—ס״ו) [2]). בנאמו נאם על דבר אהבתו העזה אשר תוקד בקרבו כשלהבת יה לבני עמו הנדכאים אשר אויביהם אמרו לנפשם שחי ונעברה, ועניִם מרה למאד, אז רוחו במרום תמריא להביע אמר לבני יעקב כי כשחר תבקע ישועתם ועמים רבים ילכו באור ה׳ באשר עם ישרון — אשר רוח ה׳ תנחהו — יהי להם לעינים בתורת האדם וכל מדה נכונה. את כורש מלך פרס יקים למשיח ה׳ אשר שלחו לגאול את בני יהודה מיד צר. — מהפרקים האחרים אשר אותותם לא יִנכרו כי נכתבו בימי גלות בבל ונספחו לספר ישעיה, נוכל לרמוז על הפרקים י״ג, י״ד. א׳-כ״ג. כ״א, א׳-י׳ כ״ד; כ״ז. בפרק ל״ד הגה ברוחו הקשה על המשטמה הנוראה אשר קננה בלבות בני עם אדום עלינו על אשר עמדו מנגד ביום שבות זרים חילנו [3]). — גם שלשה פרקים האחרונים בספר ירמיהו נכתבו אחרי מותו ולא מפיו יצאו הדברים ההם [4]).

i) התקות הנעימות האל לא עלו בתהו. בשנת ג׳ אלפים רכ״ב (538) לכד כורש מלך פרס — בעת הוכן משתה גדול [5]) — את מדינת בבל, וגאון תפארת הממלכה ההללה ההיא השפיל לעפר, וכל חסן יקרתה היה לשלל להמנצח גבור חיל ואיש מלחמה ההוא, ואחרי שנתים ימים והיא בשנת ג׳ אלפים רכ״ד (536) נתן הרשיון להעברים לשוב לארץ הצבי ולחרש כנשר נעורי ההיכל ההרוס. יוכל היות כי טעמי ממשלתו אשר עליו אדני ממלכתו

---

[1]) ישעי׳ מ׳, א׳, ח׳; נ״ב ז׳, ח׳. [2]) ראה בספר הרב המחבר מהר״ר קאססעל; „Ceschichte der jüdischen Literatur" חלק ב׳ צד 313 והלאה. [3]) גם הנביאים; ירמיה מ״ט, ז׳; ישעי׳ ס״ג, א׳ והלאה. מלאכי א׳, ב׳ והלאה; תהלים קל״ז ז׳; איכה ד׳, כ״א; (וראה בההערה האחרונה לסי׳ c. למגלה), הטיפו מלתם ברוח מלא עברה וזעם על אדום, ולפי דברי ספר עזרא האפאקריפי ד׳, מ״ה, שרפו האדומים את היכל ה׳. [4]) גם את ספרי „מלכים" א׳ וב׳ כמתכונתם כיום הזה ערכו בימי גלות בבל. [5]) דניאל ה׳, א׳ והלאה; ישעי׳ כ״א, ה׳.

טבעו דרש דרשו ממנו, להושיב גוי אסיר-התודה להוד מלכותו, בגבול ארצו בואכה תימנה-ימה (מצרימה), למען יסוכבו בנפשותם על ארצותיו בעת יגבר האויב לעת מצוא. — אבן על אדות מצב הגולים ממֵמלכת ישראל אין לנו ידיעות נאמנות [1]). מספר רב מהם כפי הנראה נאחזו באזיען הלאה, ורבים מהם איש לבית אבותיו שבו מעט מעט לארץ ישראל. מאשר ברבות הימים מרבית העברים הנקובים בשמותם עלי אדמות „בני ישראל" לשבט יהודה יחשבו, לכן מעת גלותם מאדמתם זה שמם, אשר יקראו להם „יהודים" [2]). יתר השבטים עוד מעט התבוללו יחדו מבלי משים, ואך בני הלוים ובראשם הכהנים מזרע אהרן, עוד עמדו על עמדם וישמרו את משמרתם בקדש והליכות הדת מכל משמר, ונטעו נטעי נעמנים בכרם ישראל למען דעת כי זרע ברך ה׳ המה ועם שונים בל יתערבו.

פרק שני

זרובבל ויהושע. המנצחים על הבונים את היכל השני לה׳
בשנות ג׳ אלפים רכ״ה—רמ״ד לב״ע (516—535)

a) אף כי המלך כורש נתן הרשיון בספר גלוי להיהודים לשוב לגבולם אבן אך מתי מספר מהגולים הנפוצים בארצות השוכנות בקרבת נהר פרת, גמרו אמר לראות מנוחה כי טוב ואת ארץ הצבי כי נעמה; אות הוא כי הסכן הסכינו לשאת את על סבלם בדומיה בהארץ החדשה אשר נאחזו בה, וכרבם ראו מראש כי ענינים שונים אין ספורות למו יעמדו לשטן ולצור מכשול על דרכם לרכוש למו את אדמת הקדש כקדם. בראש האנשים אשר אהבתם לארצם ולעמם תוקד בקרבם כשלהבת-יה ויבחרו להסתופף במשכנות אלהי יעקב, אשר מספרם עלה לארבעים ושנים אלף איש [3]). ומרביתם היו עשירים ובעלי מקנה להם עבדים ועבדה רבה, עמדו שני אנשים נשואי פנים אשר שאר רוח למו,

---

[1]) הידיעות אשר נקשיב חדשות לבקרים על דבר עשרת השבטים מתרים ונוסעים (ראה בפרק ס״ה, b· קכ״א, d.; קל״א, d), הנה אך ילדי הדמיון ולא נמצא בהן אף שמץ דבר אמת. [2]) ירמיה ל״ב, י״ב; וביתר עז בספרי אסתר ונחמיה; כי לפנים לפי רוח השפה נקרא אך יושב ארץ יהודה בשם יהודי. [3]) עזרא ב׳, ס״ד; נחמיה ז׳, ס״ו. ביתר עז לקחו חלק במלאכת עבודת ה׳ הכהנים, אולם הלוים אך בעצלתים ובכבדות לקחו חלק בה; גם נמצאו משפחות אחדות אשר לא יכלו להגיד בית אבותם אם מישראל הם· עזרא ב׳, נ״ט; נחמיה ז׳. ס״א; י״ב, א׳; י״ג, ג׳.

והמה : זרובבל נצר ממשפחת דוד מלך ישראל [1]) וישוע בן יהוצדק נין ונכד לשריה [2]) כהן הראש המומת על פי מלך בבל ברבלה בארץ חמת אחרי שרף נבוזראדן עבדו את בית ה׳ , יהושע הוקם-על תחתיו לכהן פאר במשמרת הכהונה בתור כהן גדול , וזרובבל הושם מאת מלך פרס לפחה [3]) , ויכונה בנחמיה בשם התרשתא , [4]) . כורש השיב את כלי בית ה׳ אשר הוציא נבוכדנאצר מירושלים ויספרם לששבצר הנשיא ליהודה [5]) כל הכלים לזהב ולכסף חמשת אלפים וארבע מאות . ובני הגולה וראשי האבות והכהנים והלוים התאוששו ולכל העיר האלהים את רוחו לבנות את בית ה׳ אשר בירושלים וכל סביבתיהם חזקו בידיהם בכלי כסף ברכוש בבהמה ובמגדנות [6]) . באפס יד ואין אונים הללו עיני העדה הצעירה ההיא את עבודתם ; שבטים שונים מהעמים שכניהם מררו וישטמו אותם , ותבל הארץ הנתון להם לנחלה אך חלק קטן היה לעמת מלא רחב הארץ אשר תאר למו הגבול בימי קדם בהלו נר שדי על ראשם , ובכל זאת חילים יגברו שבי הגולה בירח השביעי לכונן הליכות קרבן וזבח ובקול המון חוגג חגו ויעשו את חג הסכות ככתוב , אכן בשנה השנית בחדש השני אך אז יסדו הבונים את היכל ה׳ , אחרי אשר עשו חזה עם הצידנים והצורים — ברשיון כורש מלך פרס — להביא אלימו עצי ארזים מן הלבנון [7]) .

b) אולם ימי הבנין לא נמשכו ודבר חדש אשר לא שערו הבונים נצב למו לשטן על דרכם. השמרונים הגישו עצומותיהם , כי גם למו הצדקה לקחת חלק במלאכת בנין בית ה׳ למען יחד כבודם בקהל היהודים ; אולם עיני העדה גזרו אמר לבלי לתת אזן קשבת לדבריהם [8]) , אל נכון פחדו פחד לבלי יחבלו כרם ה׳ צבאות בעבודת האלילים , אשר בסתר נפתה לבם עליהם , אכן בזאת הניחו אבן הפנה ויסוד מוסד להמשטמה הנוראה אשר שררה מני אז והלאה בין היהודים והשמרונים . האחרונים בראותם כי נבאשו ביהודים הוציאו דבתם רעה עליהם אל כורש ויוצאי חלציו אשר ישבו תחתיו על כסא הממלכה , באמרם כי היהודים ישיתו עצות בלבבם לפרק על הפרסים מעל צווארם , וככה אמר המלך אסר על היהודים לבלות בנין ההיכל [9]) כי כאשר ממשלת פרס שמה כל מעינה כי גבולות ארצותיה תימנה, ישליו מפחד אויב , כן פסה

---

[1]) ד״ה א׳ ג׳ , י״ז והלאה . [2]) מ״ב כ״ה , י״ח—כ׳ ; ד״ה א׳ · ה׳ מ׳ · מ״א .
[3]) פחה , גם יקרא התרשתא. נחמיה ז׳ , ע״ה ס׳ , וזרובבל יקרא בפי הפרסים בשם ששבצר · עזרא . א׳ , ה׳ . [4]) לכלכל דבר העם , המתיקו סוד כפי הנראה , זרובבל ויהושע עם חבר אנשים נבוני דבר שנים עשר איש במספר בתור ועד ככתוב בעזרא קאפ׳ ב׳ , ב׳ : נחמי׳ ז׳ , ז׳ ; עזרא אפאקך׳ ה׳ , ח׳ . [5]) עזרא א׳ , י״א . [6]) עזרא א׳ , ו׳ . [7]) עזרא ג׳ א׳—י״ג . [8]) עזרא ד׳ , א׳—ד׳ . [9]) עזרא ד׳ , ה׳—כ״ג .

אמונתה בעם ישראל, בזכרה כי מני אז דבקה נפשם בממלכת מצרים, באשר אחיהם בני אמונתם עד אין מספר גרו שמה זה כמה, לכן אך דבה קטנה וקלה הפיחה ויקו אש משטמה וקנאה בלבות הפרסים עליהם לבלי חק. הנה כי כן לאט לאט קמה סערת המתנדבים בעם לעבודת הקדש — אשר מראשית כזאת רוחם גחלים תלהט — לדממה, וכל העם איש מקצהו שמו עינם ולבם לכונן מעשיהם כפי אשר היה לאל ידם בבית ובשדה במקומות מושבותיהם [1]. עוד מצוקות תלאות וצרות רבות באו כתמן על יושבי ארץ הצבי כי הוכתה בשדפון ובברד ותרעב כל הארץ [2], וכפי הנראה נאנחה ונאנקה בת יהודה ממסעי חיל צבא הפרסים, בעברם בימי קאמביזעס Cambyses דרך ארץ כנען, לכבוש לפניהם את ארץ מצרים ביד חזקה ובזרוע נטויה [3].

c.) אולם בראשית ממלכות דאריוס (דריוש, בשנות ג׳ אלפים רל״ט— רס״ד לב״ע או 486—521 לפני מ״ה) הנודע למושל ישר ורב חסד, התעודדו היהודים והוסיפו עז ותעצמות לבצע את אשר יזמו לעשות בדבר בנין היכל ה׳, אחרי אשר הקשיבה אזנם אמרות טהורות החוצבות להבות איש האהבה לבת ציון אשר רשפיה שלהבת יה מפי החוזים חגי וזכריה; זרובבל ויהושע עמדו בראש הדבר הנכבד הזה [4] אחרי אשר הפחה שר גדול בפרס [5] דבר טוב על היהודים לפני המלך, הגישו היהודים עצומותיהם לפניו כי כורש מני אז נתן למו הרשיון לבנות היכל ה׳, ויבקש וימצא בספר הזכרונות בבית הספרים (ארכיוו) באחמתא (עקבאטאנא) (עיר המלוכה במדי) כי אמת נכון הדבר והרשיון כתוב ותתום בטבעת המלך כורש, אז הפליא דריוש חסדו ויהי הנקל בעיניו לאשר ולקיים דברי כורש, כי אם

---

[1]) חגי א׳, ב׳—ד׳. [2]) חגי. א׳, י׳; ב׳ י״ז. [3]) את שמות מלכי פרס יכתבו מושכי בשבט סופר היונים — אשר מהם יתר מהם פנה לדברי הימים בפרס — לפי מבטא שפת יון, וכמו זר יחשבו למבטא הפרסי מימי קדם, אולם שמותיהם אשר יבאו בכתבי קדש לא יעבטון ארחותם. השם ארתחששתא (עזרא ד׳, ז׳) או ארתחשׁשׂתא אשר הסבו את שם זמערדיס-השקר Pseudo Semerdis ואת שם ארטאקסערקסעס לאנגי= מאנוס לארתחשסתא (עזרא ז׳, א׳; נחמי׳, ב׳, א׳) לפי דברת חכמי לב אחדים חבר משתי מלים והוראתו היא „מלך גדול״. גם שם המלך אחשורש אשר יכונה המלך ציאקסארעס Cyaxares מזרע מדי (דניאל ט׳, א׳) וקאמביזעס (עזרא, ד׳, א׳) וקסערקסעס (אסתר א׳, א׳ והלאה) גם להשם הזה כפי הנראה פתרונים כאלה, ובשם תאר כמוהו יקראו מלכים שונים שמה. [4]) חגי א׳, י״ב; עזרא ה׳, ב׳. רב יתר התאזר עז זרובבל במפעליו, בעוד יהושע נסוג אחור, ועוד שמו אשם נפשו בדבר ענינים אחדים אשר לא נוכל להפיץ אור נגה עליהם ולדעת אל נכון האשמות אשר האשימו אותו. זכריה ד׳, א׳ והלאה; עזרא י׳, י״ח. [5]) על כל חבל הארץ מעבר לנהר פרת הפקידו איש פרסי לפחה מטעם המלך, ובין הנציבים האחרים, גם נציב ארץ ישראל סר למשמעתו.

עוד עצמה ירבה לתת מתנות רבות לפאר את בית ה׳ ביד המלך, ויאר פניו אליהם להיטיב למו בכל אשר יפנה, ובעת הקריבו עולות וזבחים התפללו היהודים בעד שלום המלך איש חסדם וביתו. ותכל מלאכת עבודת ההיכל השני, בשלישי לירח אדר בשנת ג׳ אלפים רמ״ד לב״ע (516), למלאות שבעים שנה [1]) מעת ההיכל הראשון בית קדשנו היה לשרפת איש, ויחנכו את הבית בעבודת ה׳ על פי תורת משה בקול המון חוגג בתרועה וקול זמרה [2]). האמנם נופל הוא בהדרו ובגדלו מהיכל שלמה מלך ישראל אשר תהלתו מלאה הארץ. שני החוזים הנזכרים הטיפו דברי תנחומותיהם על אדות זכרון ההיכל הראשון אשר עוד כמו חי נצב לפניהם במחזה, וגם על אשר לא נתנו למו להקיף את העיר בחומה בצורה ובקשת היהודים שבה ריקם [3]). — היהודים בני הגולה נסעו לאט לאט משפחות משפחות מבבל לארץ ישראל, אחרי אשר החוזה זכריהו העיר ויעורר בקרבם את האהבה לארץ מולדתם ברוחו הכביר ובדבריו הנמרצים [4]), גם העניקו בני הגולה שפעת כסף וזהב מאוצרותיהם לאחיהם אשר נאחזו בארץ הצבי [5]).

d.) חגי הנביא כפי הנראה היה כבר איש בא בימים בעת החל לפעמו רוח ה׳, באשר עיניו עוד ראו את בית ה׳ בכבודו הראשון [6]) *), אבן זכריהו עודנו היה צעיר לימים בראשית ימי נבואתו בשגם המלאך יקראהו בשם נער **). זכריהו יציג לפנינו מחזות הדמיון העז כמו יחזקאל, והמה פרי מחשבות חכמי לב בארץ בבל. שניהם החלו לכהן פאר במשמרת הנבואה משנה השניה למלכות דריוש והלאה. בשנת ארבע לדריוש על שאלת שועים אחדים אשר הגיעה מבית אל אם יצומו בחדש החמישי, השיב זכריהו אמריו כי ארבעה הצומות (ברביעי, בחמישי, בשביעי, ובירח העשירי) יהיו לבית יהודה למועדים טובים [7]). להחוזה זכריהו אשר נולד עם

---

1) ירמיה כ״ה, י״א, כ״ט, י׳; זכריה א׳ י״ב; ז׳ ה׳; ד״ה ב׳, ל״ו, כ״א.
2) עזרא ה׳, גם ו׳. 3) חגי ב׳, ג׳—ט׳; זכריה ב׳, ה׳—ט׳. 4) זכריה ב׳, י׳, י״א.
5) זכריה ו׳, י׳. 6) חגי ב׳, ח׳. 7) זכריה ז׳—א׳ והלאה. ח׳, י״ט.

---

*) לא אבין לדברי הרב המחבר, הלא חגי בקאפיטעל ב׳ ישא מדברותיו לזרובבל וליהושע ולשארית העם אשר כבר באו בימים ואליהם דבר „מי בכם אשר ראה את הבית בכבודו הראשון״, ובכה יוכל היות כי חגי בעצמו עוד היה צעיר לימים. דו״ר.

**) השמוש השם „נער״ יורה לפעמים על אחד מבני הנביאים אשר יקשיב לקח בתורת הנבואה מפי מוריו הנביאים, וכן נמצא בתורת משה „ומשרתו יהושע בן נון נער״, „גחזי נער אלישע״, „הנער הנביא״ „יונגער״ או עבד, משרת. כמו „ציבא נער שאול״. ובכה יוכל היות כי זכריה בתור מקשיב לקח מפי „המלאך בתורת הנבואה האלהית יקרא בשם „נער״. דו״ר.

הגולה נוכל ליחס אך שמונה פרקים הראשונים מספרו, והששה פרקים האחרונים נכתבו לפי רוח העת הדובר בם לפני גלות בבל. כפי הנראה על העת ההיא הרת חליפות ותמורות שונות אשר עברו על בת יהודה סובבים הולכים דברי פרקים שונים בתהלים למשל: קאפיטעל מ״ז, צ״ה—ק׳, רעיונות אחדים מהשירים אשר יקראו בשם שירי המעלות (ק״כ והלאה) וכדומה. — פרק השלשים מתהלים לפי תכן ארבע המלים הראשונות בפתח הפרק, יוכל היות כי ירמוז על חנוכת ההיכל בימי דריוש. — לפי הספור הנמצא בכתבי קדש האחרונים בספר עזרא (בפרק ג׳ וד׳) נדר דריוש נדר בעת שבתו על כסא ממלכתו, לבנות היכל ה׳ לישראל בירושלים. זרובבל בהיותו משרת את פני המלך, כאשר התחרה עם עוד נבוני דבר לפתור את החידה „מה הוא העז מכל", וכיד חכמתו הטובה עליו נתן לו שכם אחד על חבריו, וינצחם בפתרונו הנשא, וישאלהו המלך מה ישיב לו על חכמתו הנפלאה, וישיבהו אם מצאתי חן בעיניך אדוני המלך תשלם נא את אשר נדרת לתת ליהודים לבנות היכל ה׳ כקדם ושברי הרבה מאד. אם ידי זרובבל באמת עשו תושיה והמלך נשא את פניו ועל פיו נתן הרשיון לבנות בית ה׳, נוכל אך כמו שער בנפשנו לחשוב כי דברי זכריהו בקאפיטעל ג׳ פסוק ח׳ ירמזו לזאת (אשר במלת „צמח" זרובבל יכנה).

פרק שלישי

חג הפורים בשנת ג׳ אלפים רפ״ז לב״ע (473). עזרא ונחמיה בשנות ג׳ אלפים ש״ב-של לב״ע (458—430 לפני מ״ה).

a.) המלך אשר ישב על כסא דריוש אחרי מותו, קסערקסעס בשנות ג׳ אלפים רע״ד—רצ״ה לב״ע (465—486) כפי הנראה היה אחשורש, אשר במגלת אסתר יספרו מעשיו ועלילותיו. אסתר, אשר מרדכי איש ימיני לקחה לו לבת (במות הוריה) מצאה חן בעיני המלך אחשורש ותשא חסד לפניו וימליכה תחת ושתי. וקסם על שפתיה להטות לב המלך אל כל אשר תחפוץ להציל את נפשות אחיה העברים מרשת זו טמן להם המן האכזר והורש בליעל אשר חשב לאבדם. למזכרת נצח אשר לא תשכח לדור דור הישועה הגדולה אשר עשה ה׳ לישראל בימים ההם, קימו וקבלו היהודים עליהם ועל זרעם לעשות בכל שנה ושנה את יום ארבעה עשר והמשה עשר לחדש אדר, ימי משתה ושמחה, וקראו לימים האלה פורים (גורל) על שם הפור אשר הפיל המן על היהודים לאבדם, ומחשבתו הרעה אשר חשב על היהודים שבה על ראשו. כפי אשר שערו בנפשם סופרי דברי הימים

כי אחשורש הוא המלך הנודע בספר דברי הימים ללשונותם בשם קסערקסעס הראשון , נוכל להחליט כי הוא עשה המשתה הגדול לכל חיל פרס ומדי ושרי המדינות בשנת ג׳ אלפים רע״ז לב״ע (483) , (אחרי הקימו בידו החזקה ובחרבו הקשה את סערת המורדים במצרים לדממה) , וישם כתר מלכות בראש אסתר אהובתו בשנת ג׳ אלפים רפ״א 479 (אחרי שובו מארץ יון) , ובשנת ג׳ אלפים רפ״ו (474) כלתה אל המן הרעה מאת המלך , ולתקופת השנה הקימו את חג הפורים . אכן ספר אסתר לפי נאומיו הבלולים במבטאים משפות זרות , כפי הנראה נכתב אחרי נפלה ממלכת פרס (פרק ז׳ ,d) .

b,) על אדות מצב היהודים בארץ הצבי במשך חמשים שנה אחרי יסדו את ההיכל השני , אין אתנו יודע עד מה . אולם , כפי הנראה עמדו אז בפתר המדרגה . האמנם בני שלשים ורבעים מיוצאי חלצי זרובבל יזכרו בשמותם בספר דברי הימים [1]) , אבל משרת הפחה הנתונה על שכם זרובבל לא נשארה למורשה לזרעו אחריו . אחרי מות יהושע בערך שנת ג׳ אלפים רמ״ח (512) , כהן פאר אחריו בתור כהן גדול בנו יויקים [2]) , וזולת זאת אין מגיד אף אין משמיע את קורותיו ומפעליו בימי חייו . משמרת הכהונה לעמת משמרת הפחה ירדה במעלות רבות אחורנית , כפי אשר מך ערך יהושע מכבוד זרובבל אשר הוקם על לראש העדה . מלאכי החוזה [3]) , ימטיר דברים מרים כמתלהמים על הכהנים מאשרי העם על אשר הלכו בשרירות לבם ומאשר לא שמרו את דרכי ה׳ לכן היו נבזים ושפלים בעיני העם . לחזק את ידי העדה הצעירה ולעורר את רוח המתנדבים בעם לעשית חיל במלאכת הקדש , דרש ידרש לעת כזאת איש אשר שאר רוח לו , ואיננו . הכהנים אשר סרו מדרך הישר סר צלם מעליהם , ודבריהם במה נחשבו ׳ להטיף מלים ברוח הנבואה ולשאת מדברותיהם בתור אמרות טהורות להעם , לא למו , כי אם לבני דורם הצעירים מזרע הכהנים הישרים בלבותם , אך להם היה משפט הבכורה לנאם נאם קבל עם . — אולי גם ארץ הצבי לא נקתה מידי אנשי הצבא אשר נסעו מטעם המלך קסערקסעס דרך ארץ ישראל לעשות נקמות בהמצרים אשר מרדו בו בשנת ג׳ אלפים רע״ג (487) . אם במתנה צבאות המלך הזה — אשר שטפו ועברו מלא רחב ארץ יון — גם יהודים נמצאו , נוכל אך כמו שער בנפשנו לחשוב זאת .

c.) עוד מעט ונבחרה העדה הצעירה ההיא באשר כל הדברים היו

---

[1]) ד״ה א׳ , ג׳ , י״ט והלאה ; הידיעות הנמצאות בספר „סדר עולם זוטא״ מקורן הוא מעין אכזב . [2]) נחמיה י״ב , י׳ , כ״ו . [3]) ב׳ , א׳—ט׳ .

יגעים, אין כל קצין ומושל בקרבה, וירהבו הנער בזקן והנקלה בנכבד, אולם בהימים הלא טובים האלה אשר הגיעו לבת יהודה הקים להם ה׳ רב ומושיע, והוא באהבתו לעמו אשר הכתה שרש בחדרי לבבו פנימה, בתמתו ואמונתו לאלהיו עד להפליא, בתקותו ובבטחונו הנמרץ כי בישע אלהים אך מציון תצא ישועת ישראל, וברוחו הכביר העשוי לבלי חת רכש לו את השם הנכבד „משה בדורותיו״ [1]). עזרא הכהן [2]), אדם המעלה אשר בכל העת ההיא לא קם איש כמוהו ללמד דעת ולהורות לבני העם, העלה בשנת ג׳ אלפים ש״ב (458) [3]), יהודים בני הגולה מבבל אל ירושלים, מלך פרס ארטאקסערקסעס לאָנגימאנוס (ארתחשסתא בשנות ג׳ אלפים רצ״ד—של״ה 465—425) נתן הרשיון, כי מי האיש מהיהודים החפץ להאחז בארץ ישראל ה׳ אלהיו עמו ויעל, והמנות אשר בני הגולה נדבו להחיכל, יוכלו להביא אתם בלכתם ירושלימה. גם עוד יתרה עשה המלך הישר ההוא וחכדיו גברו על עזרא בתתו בידו מכתב להפחה בעבר נהר פרת, למלאות ארשת שפתי עזרא את אשר ידרש לעבודת ה׳ בהיכלו: חטה, יין, שמן ומלח, והכהנים, הלוים וכל העושים מלאכתם בקדש בהיכל ה׳ יהיו חפשים ממשא מלך ושרים, ולעזרא נתן העז והמשרה לשום שופטים ושוטרים בכל שערי ישראל בכל מקומות מושבותיהם אשר בחרו למו לשבת, כיד אלהיו הטובה עליו. עזרא בבטחו בה׳, לא שם מחסהו בחיל המלך ופרשיו אשר עמדו הכן לבקשתו לשמרו בדרך לבלי תאנה אליו רעה מידי צוררי יהודה אשר שתו עצות בלבבם להפר את מחשבתו, ויהי בעברו דרך הקדש ירושלימה לקח באמרי שפתיו את לבות הלוים יודעי דת ודין כי יארחו להברה אתו, ומקץ חמשה ירחים בא באחד לחדש החמישי ירושלימה, ששמה השיב להכהנים בעצם היום הזה את כל הכלים אשר נועדו לעבודת ה׳ בהיכלו [4]). עד מהרה שם אל לבו להקים סדרים נכונים בעדתו אשר רבה העזובה בקרבה, ברוח כביר ונשא. מדי הקשיבו אזניו, כי גם נכבדי היהודים ונשואי פנים באו לעין השמש במסרת הברית עם נשים נכריות, ועוד מעט יאבד כל זכר לעם העברים ולדתו, נבקה רוחו בקרבו. על פיו התאספו כל אנשי יהודה ובנימין ירושלימה בחדש השביעי בעשרים לחדש, ובדבריו הנמרצים הנובעים ממעמקי לבבו פנימה עשה ויוכל כי היהודים קימו וקבלו עליהם לבלי יתערבו עוד בעמי הארצות, ולהוציא נשיהם

---

[1]) מכ׳ ברכות דף ד׳ ע״א; סוכה כ׳ ע״א; סנהדרין כ״א ע״ב; ערכין ל״ב ע״ב.
[2]) עזרא ז׳, א׳ והלאה; י׳, י׳ ט״ז; נחמיה י״ב, כ״ו; אבן ללא אמת יקראוהו הסופרים בשם כהן גדול. יוחסין די״ג ע״ב, שי״א בקראקויא; מאור עינים פרק ל״ז (צד שט״ו י״א ע״י מהר״ד קאססעל). [3]) עזרא ז׳, ז׳. [4]) עזרא ז׳, א׳—כ״ח: ח׳, ט״ו, ל״ו.

הנכריות [1]. השם „סופר" (כותב, מבין בספרים) אשר בו יתהלל [2], יורה — כפי הנראה — כי ידיו רב לו לעשות חיל לחקור את חקי איש דת קדש עד תכליתם ולהפיצם בישראל (ראה בפרק ד׳ ,d).

d,) גם בן דורו של עזרא הצעיר ממנו לימים, נחמיה בן חכליה, משקה למלך ארתחשסתא (ארטאקסערקסעס הראשון) לא נופל ממנו באהבתו לעמו ובמפעליו בעד אחיו. בעת לקחה אזנו שמץ דבר מבני יהודה על אדות שארית הפליטה אשר נשארו בירושלים כי ענים מורה למאד, וחומת ירושלים מפרצת, לא נתן דמי לו, ובשנת ג׳ אלפים שט״ז (444) בקש את פני המלך כי יאר פניו על עיר האלהים השוממה, וכגדל חסדו ישלחהו ירושלימה לבנותה ולחדש כנשר נעוריה [3]. המלך נעתר לבקשתו ויפקוד אותו לנציב בארץ יהודה, ובידו העז והמשרה לחזק ולהכין את הבירה [4], ולהקים את חומת העיר הנופלת, והעצים אשר ידרשו לחפצו התנדב המלך לתת מאוצרו. אכן אף כי גברו חסדי המלך עליו, לא נחו ולא שקטו אויבי היהודים והמה שכניהם העמים הרעים לחמוס מזמות עמל ולהפר את בנין הבירה, וככה אך איש חכם לבב אשר עיניו בראשו, יכל לעשות במהירות נפלאה מעשהו ולשים לאל מחשבת מנדיו. סנבלט ראש השמרונים (ההרני), וטוביה העבד העמוני וגשם הערבי שמו כל מעינם לעמוד לשטן על דרכם, ולהפריע את מלאכת הבנין [5] ביד חוקה או בתחבולות מרמה. אכן לבצר את העיר ירושלים הפרוצה, נטל על היהודים להחיש מעשיהם ולכלות עבודת בנין החומה עד מהרה. אחרי אשר נחמיה רכב בלילה אחד במסבי ירושלים להתבונן על נתיבותיה [6], החלו הבונים מעברים שונים לשלח ידם בעבודה. נכבדי העם, וביניהם גם הכהנים, בנו את השערים ויקדשום, גם תושבי הנפות סביבות ירושלים (יריחו, תקוע, גבעון, מצפה) [7] החזיקו על ידם, גם נשים רכות וענגות לקחו חלק במלאכת הקדש [8]. להיות שאנן מפחד אויביהם פתאום, החזיקו הבונים איש שלחו בידו [9]. ותכל עבודת החומה, אחרי עמל רב אשר עמלו הבונים ביד חרוצים חמשים ושנים יום, בעשרים והמשה לאלול [10], ויחגו את יום חנכת החומה בתודה וקול זמרה [11]. — מאשר אך ברב עם הדרת עיר־מלוכה, ואך מתי מספר גרו אז בירושלים עיר הקדש, לכן גמרו

---

[1]) עזרא ט׳ גם י׳. [2]) עזרא ז׳, ו׳. י״א, י״ב, כ״א; נחמיה ח׳, א׳. ד׳, ט׳, י״ג; י״ב, כ״ו. [3]) נחמיה א׳ גם ב׳. [4]) בירת, בשפת יון באריס; ומאשר המצודה ההיא נשענה להיכל צפונה ותגן בעדו, לכן יקרא גם ההיכל בעצמו ברבות הימים כפי הסופרים האחרונים (ד״ה א׳, כ״ט; א׳, י״ט) בשם בירה. [5]) נחמיה ב׳, י״ט; ג׳, ל״ג; ד׳, א׳. [6]) נחמיה ב׳, י״ב והלאה. [7]) נחמיה ג׳, ב׳, ה׳, ז׳. [8]) נחמיה ג׳, י״ב. [9]) נחמיה ד׳. [10]) נחמיה ו׳, ט״ו. [11]) נחמיה י״ב, כ״ז והלאה.

אומר בני העם, כי יפילו בגורל ועל פיו יסע אחד אחוז מעשרה מערי יהודה ומסביהן ירושלימה [1]). — להשועים והסגנים, אשר שדות העניים וכרמיהם נתנו להם לערבון, ובגללם התעטפו הנדכאים ההם ברעב מעני וחסר כל, הטיף נחמיה מלתו באמץ רוח להשיב למו את אחוזותיהם בלא מחיר, ולקרוא דרור לעבדיהם ושפחותיהם העברים, והמה נתנו אזן קשבת לדבריו. והוא גם הוא כגדל חסדו לא לקח מנת הפחות מבני העם מיום אשר היה פחם מטעם המלך בארץ יהודה, לבלי תהי להם למעמסה [2]). נביאי שקר פוחזים ובוגדים קמו עליו מקרב אחיו [3]), ומחוץ ארבו לנפשו השמרונים במזמות עמל ואון, והוא כגבור משכיל לא חת משאונם והמונם ויוכל למו [4]). כיד חכמתו הטובה עליו, עשו ידיו תושיה כי השרים הלוים והכהנים כרתו אמנה ובאו באָלה ובשבועה, לשמור ולעשות את כל מצות ה׳ על פי התורה אשר נתנה ביד משה איש האלהים, לאמר: א) לבלי להתחתן בגוים. ב) לבלי לקחת כל שבר מעמי הארץ בשבת וביום קדש, ולשמור חקי שנת השמטה ולבלי לסור מהם ימין ושמאל. ג) לתת שלישית השקל בשנה, לעבודת בית האלהים. ד) להפיל גורלות על קרבן העצים להביא שנה בשנה במועדו לבית האלהים [5]). ה) להביא את בכורי האדמה ובכורי כל פרי עץ לבית ה׳, ובכורי בקר וצאן וכל מתנות הכהנים והלוים, לתתם לבעליהם ככתוב. גם שאר העם הנבדל מעמי הארצות מחזיקים על אחיהם אדיריהם [6]). — אחרי עשותו סדרים נכונים בעדתו כאשר היה לאל ידו, שב נחמיה אל המלך — ככלות הזמן אשר נתן לו הרשיון להתמהמה בירושלים — בשנת שלשים ושתים לארתחשסתא, או ג׳ אלפים שכ״ז לב״ע (433) [7]), וברבות הימים שב שנית לירושלים ויתבונן כי עלו חרולים בכרם עדתו ויקו לעשות ענבים ויעש באושים, וירע לו מאד, וירב את חורי יהודה בקנאו קנאת ה׳ על אשר חללו את יום השבת, ויך אנשים מבני העם על דבר הושיבם נשים נכריות וישביעם באלהים אם ישאו מבנות עמי הארץ לבניהם, וגם העמיד את עבודת האלהים בבית ה׳, ומשטר מניות הכהנים והלוים על כנם [8]). כן יהללו שמו כי ידיו כוננו בית אוצר הספרים, ובמו יספרו קורות מלכי ישראל ונביאיו, גם אספו כל כתבי דוד מלך ישראל, וכתבי המלכים, בדבר המתנות אשר הורמו להיכל ה׳ [9]). — בן דורם של עזרא ונחמיה, היה מלאכי הנביא האחרון בישראל טרם נסתם החזון.

---

[1]) נחמיה י״א, א׳. [2]) נחמיה ה׳, א׳—י״ט. [3]) נחמיה ו׳, י׳. י״ד—י״ט. מאשמות כאלה לא נקה גם אלישיב הכהן הגדול. נחמיה י״ג, ד׳ ז׳. [4]) נחמיה ו׳, ב׳ והלאה. [5]) לפי דברי יוסיפון לרומיים בספרו „מלחמות היהודים״ ח״ב. י״ז, ו׳. גם במשנה תענית פרק ד׳ משנה ה׳ גם ח׳, חגו העם ברבות הימים בכל שנה ביום חמשה עשר באב את חג זכרון קרבן העצים. [6]) נחמיה י׳. [7]) נחמיה י״ג, ו׳. [8]) נחמיה י״ג, ז׳ והלאה. [9]) המכבים ח״ב. פ׳ ב׳, י״ז.

e) ספרי עזרא ונחמיה אשר במספר „עשרים וארבעה" ספרי קדש כאחד יחשבו [1]) ויקראו גם בשם חלק ראשון ומשנהו מספר עזרא, יכלכלו בקרבם כתבים אחרים הכתובים בעצם ידי עזרא ונחמיה, תולדות ימי הדורות הנמצאות בספרי הזכרונות מקדם, והלקוחות לפעמים מכתבי־יד בשפת ארמית, או יסודן בקורות העם אשר קבצו לאחדים סופרים מני אז, אבן מסדרי הספרים האלה בסדר נכון וישר ועורכיהם היו בעלי הספרים „דברי הימים" (פרק ז׳, d), אשר נוכל לחבר אליהם את ספרי עזרא ונחמיה והיו אחד [2]). הידיעות הצפונות בספר נחמיה תספרנה קורות העתים אשר בהנה ממלכת פרס הלכה הלוך וחסור וקרוב לבוא עתה, כי המלך דריוש הנזכר בנחמיה קאפיטעל י״ב פסוק כ״ב הנהו מלך האחרון בפרס. — הספר עזרא השלישי האפאקריפי (בתור כתבי קדש האחרונים) הוא ספר כתוב בשפת יון, אשר בו ערוכים דברי הספרים עזרא ונחמיה, ונוסף להם ספורים בדואים ילדי הדמיון (פרק ב׳ d), וסדרי הפרקים ועוד דברים שונים לא ישתוו עם הספרים הראשונים. ופתח דברו יאיר מהעת אשר עליה סובבים הולכים דברי הקאפיטעל ל״ה בראשיתו בדברי הימים ב׳. — הספר הנקרא בשם „עזרא חלק רביעי" כתוב ימים רבים אחרי גלות ישראל מאדמתם, וכפי הנראה מרוח השפה, חבר אחרי לדת הנוצרי, וכלי אין חפץ בו לקורות ישראל.

f) היהודים נפרדו מהשמרונים לנצח ובקהלם בל יחד כבודם, מעת מנשה בן הכהן הגדול יוידע וחתן סנבלט השמרוני, ירה אבן הפנה להיכל בהר גרזים לעמת היכל ה׳ הבנוי כמו רמים בירושלים. מנשה עם כהנים ולוים ועוד אנשים אחרים אשר הושיבו נשים נכריות גֹרשו מירושלים על פי נחמיה, ובעברתם כי קשתה כוננו למו בהר גרזים אשה וזבח להתחרות עם משרתי ה׳ בעיר הקדש [3]). באחרונה ערבו השמרונים את לבם לדבר גבהה גבהה, כי ההר ההוא הנהו הנבחר מטעם מלך ה׳ צבאות לבנות בית זבול לו, ואך המה באמת בנים לה׳ ועם סגולתו. מכתבי קדש להעברים העתיקו למו אך חמשה חומשי תורה (בשנויים רבים) וחלק יהושע, אבן הספר הלז ערוך וכתוב בשפת ערבית בימי הבינים, ויספר דברים אחדים אדות יהושע אשר אחרי מות משה עבד ה׳ הוקם על תחתיו, ודברי הימים האלה להשמרונים מעלפים בצעיף הדמיון העז ומסתרי הערפל. כהנים גדולים כהנו (גם עתה יכהנו) פאר ביניהם, ובתוכם היה איש אחד הנודע בשם חזקיה בימי אלכסנדר הגדול, ויספרו כי הוא חבר שירי קדש. המה ינצרו את חקי תורת משה, כפי אשר קבלו עליהם, ויסורו מדרך הישר אשר היהודים ילכו בו לשמור ולעשות ככל

---

[1]) סנהדרין צ״ג ע״ב; סוכה ל״ז ע״א; רש״י בביצה כ״ז ע״ב; סוכה י״ב ע״א; מגלה ג׳ ע״א. [2]) הח׳ צונץ בספרו „Gottesdienstliche Forträge" צד 21.

[3]) הדבר הזה הנזכר בנחמיה (י״ג, כ״ח) אך בקצור נמרץ, יספר ללא אמת ביוסיפון לרומיים בקדמניות היהודים (ח׳ י״א. ז׳, ב׳; ח׳, ב׳. ד׳) כי מוצאו הוא מימי אחרית ממשלת פרס.

הכתוב בספר התורה על פי ה׳ [1]). העיר אשר אוו למושב לםו היתה שכם ועתה יקראו לה נבלום (ראה בפרק כ"א, d).

פרק רביעי

הכהנים הגדולים. הקורות אשר התלכדו אשה ברעותה.

a) מקורות העתים וילדי יום אשר נקרו ויאתיו אז בימי ממשלת מלכי פרס, אין לנו ידיעות נאמנות כי אם מעט מזער. משרת הכהונה הגדולה בכל העת ההיא בערך שתי מאות שנה [2]) היתה מורשה מהאבות לבניהם אחריהם, ואם נבוא השבון לדעת את הכהנים הנכבדים בימי תפארת גדולתם היו: ישוע בן יוצדק (פרק ב׳, a) בשנת ג׳ אלפים רכ"ד לב"ע, יויקים (פרק ג׳, b) רס"א, אלישיב, בן דורו של נחמיה (פרק ג׳, d) ש"ז, יוידע (פרק ג׳, f) ש"ן, יוחנן או יונתן [3]) שע"ז, ידוע (פרק חמישי, b) ת"י. על פיהם ישק ברבות הימים, כפי הנראה, גם כל דבר העדה וימשלו בעם ממשל רב לולי שמה ממלכת פרס אלופים לראשם אנשים הרצוים בעיני המלך (כמו זרובבל, נחמיה) ולהפחה מפרס נתנה המשרה אך על עניני הממלכה אשר לא נודע אל נכון שרש דבר נמצא במו, וכמו שערנו בנפשנו כי כהן פאר להשגיח בעין צופיה על המם כי יביאו העם אל אוצר המלך במועדו, וגם להתבונן כי יחלצו לצבא כמשפט איש לא נעדר. היהודים התענגו על רב שלום תחת ממשלת מלכי פרס אשר שמו עיניהם עליהם לטובה, לולי הכבידו עליהם אכפם לפעמים בדבר המס לבלי חק אשר נלאו נשא. על דבר הריב אשר התגלע, בין יוחנן הכהן הגדול ואחיו ישוע שם באגאזעס נציב המלך ארטאקסערקסעס השני, מס על הארץ שבע שנים חמשים אדרכונים בעד כל שה אשר הקריבו לקרבן במקדש ה׳ מדי יום ביומו [4]). — על אדות הקשר אשר נמצא ביהודים נגד ארטאקסערקסעס השלישי (אָחאָס בשנות ג׳ אלפים שצ"ח—תכ"ב לב"ע 362—338) ואחריתו היתה כי עיר יריחו נהרסה בידי האויבים ויהודים רבים הגלו להורקאניען (הורקניא), אך ידיעות בלתי נאמנות הנה אשר ערפל חתלתן [5]).

---

[1]) על דבר תולדות השמרונים וספרתם הביעו אמר החכמים: ר׳ רפאל קירכהיים בספרו „כרמי שמרון" שי"א בפר"מ תרי"א. הח׳ גייגער בספרו „נאכגעלאססענע שריפטען" ח׳ ג׳ צד 255,283, הח׳ אדאלף (אלחנן) ברי"ל. והאחרון הוציא לאור המשה חומשי תורה להשמרונים באותיות עבריות. וראה בספרו zur geschichte und Literatur der Samaritaner (שי"א בפר"מ, בשנת 1876). [2]) נחמיה י"ב, י׳ י"א. [3]) נחמיה י"ב, י"א. כ"ב. [4]) יוסיפון לרומיים בס׳ „ק"ה" ח׳ אחד עשר, ז׳. א׳. [5]) ראה בס׳ ה׳ עוואלד „Geschichte des Folkes Israel" ח׳ ד׳, צד 230. ובס׳ דח׳ הערצפעלד

b) ממלכת העברים אשר חדשה כנשר נעוריה לא רחבה ונסבה בואכה צפונה מכפי הגבול אשר תאר לממלכת יהודה בימי קדם, ונגבה עוד לא הגיעה למלא רחב הממלכה לפנים, מאשר שבטי האדומים נאחזו שמה בנפות שונות. ארץ הצבי אשר היתה רבתי עם באחרית ימי ממשלת פרס — בירושלים גרו אז כשתים עשרה רבו אדם לפי עדות סופרים אחדים — תתן עדיה, כי זולת בני הגולה הנזכרים בספרי עזרא ונחמיה, שבו עוד אנשים רבים לארץ ישראל בימים ההם. לא אך בנפות וערים השוכנות בקרבת נהר פרת, כי אם גם בהארצות הנשענות לגבול ארץ ישראל עד בואך אזיען הקטנה, ובמצרים נאחזו משפחות רבות מבני העברים, ואהבתם לארץ מולדת אבותיהם הכתה שרש בהדרי לבבם פנימה, ויחזיקו את ידי אחיהם בכלי כסף ובמגדנות עם הנדבה לבית האלהים אשר בירושלים.

c) האמנם התקוות הנעימות אשר עלו כפורחת בלבות בני הגולה בשובם לארץ אבותיהם, כי ככחם אז כחם לעת כזאת וחילים יגברו להסיר ע'ל זרים מעל שכמם, נשארו מעל. דברי נחם וישע אשר נפת תטפנה שפתי הנביאים בבשרם שלום וברכה עד אין קץ, נשאו אברותיהם ועפו ביעף למרחוק לקץ הימין, באשר בימיהם עמדו העברים עוד בסתר המדרגה וחבלם לא נפל למו בנעימים [1]). אם רוח דמיונם הוליכם שולל לחשוב כי ממלכתם תקום ותעמוד על כנה, נוכחו עוד מעט לדעת כי נוחלה אבדה תקותם. המסות אשר ראו עיניהם בימים ההם למדו דעת את מאשרי העם ויצוו עליהם במפגיע, לשום עיניהם ולבם כי בני ישרון ייטיבו דרכם ומעלליהם ויסירו את לבם הזונה מקרבם וילמדו היטב להדיש רוח נכון בקרבם, ולאחד לבותם כאיש אחד. גלות בבל אשר ימיו לא נמשכו (כשבעים שנה) — בעת ירו אבן הפנה להיכל ה' השני בימי ממשלת פרס עוד היו ישישים אחדים אשר ראו את הבית הראשון בכבודו [2]) — נסך על בני ישראל רוח אחרת והריה אותם ביראת ה' אשר עד כה היו דרכי הדת אבלות. החפץ הנמרץ אשר מצא לו קן בלבות היהודים לעבודת האלילים כבר כשבלול תמס וכנצר נתעב כלה השלך מן גו, בעת ההיא המטירו החוזים (ולזאת ירומן גם מלי פרקים אחדים אשר נספחו לספר תהלים) אך חצי לעג ובוז על האנשים אשר בסתר נפתה לבם על העבודה הנמבזה ההיא [3]). התלאות והמצוקות אשר עברו עליהם ודברי הנביאים — אשר העידו במו השכם והערב כי מרה תהי אחריתם אם יתנו כתף סוררת לדברי ה' — אשר באו עליהם, ולא נפל דבר, צרפו את מחשבותיהם כעליל מזקק שבעתים [4]). את האנשים אשר רוחם היתה נאמנה עם בעלי ברית עובדי

---

[1]) חגי. ב', ו'. ט' כ"א. כ"ב; זכריה. ח'. והחזה מלאכי ישמיע ה' ב', צד 118. [2]) עזרא ג', י"ב. [3]) ישעיה. מ', י"ט; מ"ד, תגהומות אל בקול ענות חלושה. [4]) עזרא ט', י'; נחמיה. ט', כ"ו והלאה. תהלים. קט"ו, ד'. י"א והלאה: מ"ו, ו';

האלילים, גֹרשו — בעת ההיא אשר עני ישראל היה מרה למאד — מהסתפחה בקהל העברים [1]), והברית אשר כרתו העברים הישרים בלבותם ביניהם היתה נאמנה; מאשר לא היה להם מנוח מחמת המציק זה ימים רבים, לכן לבלי יבלע להעם כלו נצרו את רגש הלאומי מכל משמר, לבלי יתערב זר ביניהם, וכל איש אשר התחתן בגויי הארץ לא נתנו לו מהלכים ביניהם [2]). — דת המהגים (מאגיקער) אשר היתה השוררת בממלכת פרס, והקיה אשר יאסרו אסר על מכבדיה להציג תמונה וכל פסל בבית תפלתם, אולי גם הם פעלו ועשו כי היהודים פנו עורף לעבודת האלילים באשר שיח ושיג להיהודים לפעמים עם בעלי המהגים; האמנם פרי עשתנות העמים השוכנים באויען מזרחה פלס לו נתיב בכתבי-החוזים בימי גלות בבל וחזיונותיהם המעלפים בצעיף הדמיון העז היו למו לעינים (יחזקאל וזכריהו, פרק א׳, f ב׳ d). האמונה במלאכים הנמצאים בשמים ממעל, וגם במלאכים רעים ושעירי שחת [3]) וכי המתים יקומו ויחיו*) [4]) בשגם נשמתנו תנהגנו על־מות, בינה לעתים ומועדים (כראנאלאגיע) [5]) אשר רכשו למו אז ביתר עז, תתנה עדיהן כי ילדי זר המה ומימי גלות בבל הלכו, ובאשר ימים רבים ישבו היהודים בקרבת העמים ההם, נשארו למורשה לבניהם אחריהם.

d) בעוד זכרונות ימים מקדם אשר אשמת בני ישראל גדלה עד לשמים כמו חי כמו חרון נצבו לבני הדור ההוא, שקדו לעת כזאת בכל תקף ועז להקים על כנם חקי הדת ומשפטיה ברוח נאדרי בקדש, הדבר הזה נעשה בסדר נכון וישר, אשר פעלו והדרו יראו על דת בני ישרון והיהדות לארך ימים. דברי החוזים אשר הטיפו מלתם ברוח כביר ונשא על אדות התורה והמצוה בחכמה רבה, ברוח מלא רגש מרום ונשגב, כבר הגיעו אז למרום קצם. הדברים האחרונים להחוזה האחרון מלאכי יעידו בקצור נמרץ בבני ישראל ויעוררום גם יזכירו אותם לשמור תורת משה, באשר כבר פתחה אזן העם לשמוע בלמודים [6]), חכמי לב ותמימי דרך בכל דור ודור שמו כל מעינם, לקבץ לאחדים את כל הכתבים מדורות עולמים אשר ידבר בם על דבר בני העברים ולשמרם לבלי ידח מהם נדח, וללמד את העם בשום שכל חקי התורה, להגדילה להאדירה

---

[1]) ראה למעלה פרק ג׳ d, [2]) עזרא ד׳, ג׳; נחמיה. ט׳, ב; י׳, כ״ט; י״ג, ג׳. [3]) תהלים ע״ח, מ״ט, ומה גם שם „השטן" בתור (מגיד פשע); איוב א׳; זכריה ג׳: ד״ה א׳. כ״א, א׳. [4]) ראה למעלה פרק א׳, g. [5]) ומה גם שמות החדשים אשר יכתבו בהלוחות אשר לפנינו כיום: תשרי, מרחשון, תמוז, אב, ואלול ועוד, חדשים מקרוב באו. — וראה בירושלמי לראש השנה א׳, ב׳. [6]) מלאכי ג׳, כ״ב.

---

*) כבר הערותי למעלה כי גם ישעיהו החוזה הזכיר את ענין „תחית המתים". גם יזכר בשירי דוד מלך ישראל בתהלים „ינהגנו על מות" וגם „אל מות" (כמבלי). וככה יכלה לי הרב המחבר אם המנה את לבי להגיד כי לא נוכל להחליט דבר בענין הזה כי הכתובים והתרגומים חכמי לב יהוו דעה זה ככה וזה ככה. הו״ר.

ולהפיץ מעינותיה חוצה, לשמור ולעשות ככל הכתוב בה [1]) העתקת כתב חמשת חומשי תורת משה מכתב-עברי הנושן (כתב שמרוני) לכתב (ארמית, אשורית) המתהלך בינינו כיום הזה, וברבות הימים לאט לאט רחב ונסב בכל תפוצותו ישראל, כפי הקבלה המסורה לנו מאבותינו, יד עזרא „הסופר" הכינה [2]). — את עבודת ה׳ בההיכל שמרו לעשות לכל חקותיה ככתוב בתורת משה איש האלהים, ולא סרו ממנה ימין ושמאל, והכהנים לבית אבותם נפרדו לעשרים וארבע משמרות [3]) ופקודתם לעבודתם לבא לבית ה׳ כמשפטם; והלוים כהנו פאר במשמרתם בקדש. כל אחד הלך במסלתו, ולא יעבטון ארחותם [4]). זולת עבודת הכהנים והלוים כמשפטם בהקריבם עולה וזבח בבית ה׳, אשר גם פרקים אחדים מספר תהלים הקדישו אל הרנה לבני הלוים להשמיע הוד קולם [5])׳ הקהילו את העם כפעם בפעם בבתי התפלה, ותחת אמרות החוזים אשר הטיפו לפנים, קראו בתורת האלהים בשום שכל והלוים מבינים את העם לתורה [6]), וברבות הימים קימו וקבלו עליהם לחק ולא יעבור, ואדני עבודת ה׳ על הדברים הנכבדים ההם, הטבעו. את אשר יקרא לפנים בית התפלה [7]) (בית אשר בו ישפוך העם לפני האלהים שיחו) או מועד-אל [8]) (זבול לה׳) הסבו שמו לעת כזאת בית הכנסת (בית הקהל, בית מועד, Synagoge). אבן הפנה לעבודת ה׳—אשר פרחה כתמר ותיף בגדלה ברבות הימים — ולמדרש חקי תורת משה ומשפטיה, ירו חכמי לב אשר שאר רוח למו בימים ההם. משרה נכבדה כזאת שמו על שכמם עזרא ובני בריתו אשר הלכו באור ה׳ כמוהו ברבם מבני הלוים. לפי דברת קבלה נאמנה אחת מדורות האחרונים׳ נוסדו יחדו אנשי שם ויכוננו ועד הנקרא בשם „כנסת הגדולה" (קהל גדול, Synagoga magna) ומספרם עלה למאה ועשרים איש [9]), ולא נפקד מהם איש תמיד כי אם אנשים אחרים מלאו את מקומות הנעדרים. הדברים הנזכרים בספרי התלמוד על אדות מפעלות האנשים בעלי „כנסת הגדולה", ערפל חתלתם מבלי אשר נדע אל נכון שרש דבר נמצא במו. פתח דברם יאיר אך על דבר עורכי כתבי קדש וסדרם, גם על אדות האנשים אשר ידם כוננה סדר התפלה. באופן הקבלה המסורה לידינו אשר עברה ממשה ליהושע ומיהושע לזקנים׳ ומזקנים לנביאים, עמדו המה באחרונה, באשר המה הקשיבו דברי אלהים חיים בתור קבלה מאבותיהם מפי הנביאים. המאמר המשלי אשר בחרו למו:

---

[1]) עזרא ז׳, י׳. [2]) סנהדרין כ"א, ע"ב. נוסף לזאת ייחשו לעזרא תקונים אחדים, והוראת השם „סופר" היא, כמו אשר דוד מלך ישראל יקרא בשם „משורר" ושלמה בתור „ממשל משלים" או „בעל משל ומליצה" כן גם עזרא בלמדו דעת את העם בחקי התורה ומשפטיה יקרא בשם „סופר". [3]) ד"ה א׳ כ"ד, ז׳ והלאה. [4]) ד"ה א׳. כ"ה. [5]) ראה למטה סי׳ (e). [6]) נחמיה ח׳. [7]) ישעיה נ"ו, ז׳. [8]) תהלים ע"ד, ח׳. [9]) מגלה די"ז, ע"ב.

„שפטו את העם בשום שכל (הוו מתונים בדין) והטיפו לקח לתלמידים רבים, ונתנו לתורה גדר (ועשו סיג לתורה)" יראה בעליל את הרוח החיה באופן עבודת החכמים מאשרי העם בימים ההם [1]. — החכמים האלה אשר שמו כל מעינם להגדיל ולהאדיר את תורת משה לדור דור ולטעת נטעי נעמנים השתולים ביראת ה׳ וכל מדה נכונה בלבות בני העם אשר נקראו לפנים בשם „מבינים" [2], הסבו את שמם בימי עזרא הנקרא „סופר" סופרים (מושכי בשבט סופר, γραμματεῖς) וימים רבים עד אחרי מות אלכסנדר המקדני (הגדול) והלאה זה שמם אשר בו יתהללו בתולדות ספרתנו „סופרים". — באשר בימים ההם לא נעשו חדשות בקורות בני ישראל ואין אתנו יודע עד מה את הדברים אשר נקרו ויאתיו אז, לכן נבוכו סופרי דברי הימים בחשבנותיהם, ויהי הנקל כי יוסף בן מתתיהו הכהן העתיק מקרה אחד מימי נחמיה (פרק ג׳, f) למרחוק לימי אלכסנדר הגדול, כי עוד יתרה עשו הסופרים לעמנו באשר גזרו אמר כי ימי ממלכת פרס מעת הוסד היכל ה׳, לא נמשכו כי אם שלשים וארבע שנה, ראה בפרק חמישי, d).

e) שפת בני ישראל היתה בכל התקופה הזאת שפת עבר. האמנם כי נשתה גבורתה שהיתה לה בימי קדם, כי מלים רבות משפות ארמית ופרס באו במקדש השפה הנחמדה הנשגבה והנעימה ההיא. הנה כי כן לא היה דרוש אז לחפץ העם להעתיק בעדם לשפה אחרת אמרים מכתבי קדש הנקראים לפניהם, כי אם ללמדם להבין משפטי התורה והקותיה, הספרים אשר נקבצו לאחדים מכתבי קדש הנודעים בשם תנ"ך-ובמתכנתם כאשר המה עתה לפנינו ערוכים בהתקופה השניה הבאה אחריהם — יכלכלו בתוכם בימי ממשלת פרס, בלעדי כתבי החוזים אשר כהנו פאר בגלות בבל החל חגי זכריהו ומלאכי וכתבי עזרא ונחמיה, גם חלק גדול הנכבד משירי תהלים, מהם אחדים יורו דעה בקורות ימי קדם ושנות דור ודור [3], ושירים אחדים יגביהו עוף בחסן מליצתם הנשגבה והנשאה להעיר אזן לשמוע בלמודי התורה אשר דרכיה דרכי נעם [4], ולפעמים נערכו למספר האותיות הנמצאות בהשפה (אלפא ביתא) [5] גם בחרו מהם שירים אחדים בימים ההם אשר הסופרים מצאו חפץ במו לשימם בפי הלוים להרנין בהמה את לבות שוקדי דלתות בית ה׳ [6], בהשמיעם את הוד קולם בבקר בבקר. גם לקחו למו פרקים נושנים מספר תהלים ונוספו להם אך פסוקים אחדים באחריתם אשר תוכם רצוף תפלה חרישית לאלהי הצבאות כי ישיב שבות ציון השוממה [7], ועוד דברי חפץ למזכרת ענינים נכבדים אשר בהררי קדש יסודם [8],

---

[1]) אבות. משנה א׳, א׳. וראה בס׳ הח׳ הערצפעלד „Geschichte des Folkes Israel" ח׳ ב׳, צד 380. [2]) עזרא ח׳, ט"ז; נחמיה ח׳, ג׳. ז׳; ד"ה א׳. ט"ו, כ"ב; כ"ה, ח׳; כ"ז, ל"ב ועוד. [3]) תהלים ע"ז ע"ח. ק"ה. ק"ו. [4]) תהלים מ"ט. ע"ג. [5]) תהלים כ"ה. ל"ד. ל"ז. קי"א. קי"ב. קמ"ה. [6]) תהלים ס"ז. פ"א. צ"ה—ק׳. קי"ג—קי"ח. קל"ד—קל"ו. קמ"ו—ק"ן. [7]) תהלים י"ד, ז׳; נ"א, כ׳. כ"א. [8]) תהלים ל׳. ל"ח. ע׳. פ"ח. צ"ב. ק׳.

הספר תהלים הנמצא בידינו כיום, יסודתו בהררי שירים רבים אשר חֻבּרו בעתים שונות אל אשר יהי רוח המשוררים ללכת, אם לשמחה, אם לתוגה; גם להספר אשר יקרא בשם „משלי שלמה" גורל אחד כמוהו [1]) כשנים אחדות טרם בא הקץ לממשלת פרס, לא אך חמשה חומשי תורה והנביאים [2]) כמתכנתם אשר לפנינו בימינו אלה על פי הספרים אשר ערכום הסופרים, היו למורשה לבני העם, כי אם גם רבי הספרים מהכתובים, רוב הפרקים מספר תהלים, משלי, שיר השירים, רות, איכה ודברים ראשים נושנים אשר עליהם אדני הספרים עזרא ונחמיה הטבעו [3]), היו הרת העת ההיא, נכתבים וגלוים לפני בני ישראל. — דבר נכבד על אדות מפעלי הסופרים בספרת העברית מימי עזרא ונחמיה והלאה (בלעדי ספרי כתבי קדש) אשר יאמר עליו ראה זה חדש הוא, לא נמצא אתנו.

פרק חמישי

אלכסנדר הגדול בשנת ג׳ אלפים תכ״ח לב״ע (332) תלמי לַגִי בשנת ת״מ (320).

a) בשנת ג׳ אלפים תכ״ו (334) הופיע אלכסנדר מלך המקדנים בראש צבאות חילו על שדה הקרב להלחם על ארץ פרס, ותעז ידו בגבורה נמרצה עליה וימינו רוממה, ולא ארכו הימים והנה נפלה נפלה ממלכת פרס העצומה ותכנע לפני המלך המנצח וגבור חיל אלכסנדר. אחרי ההרג רב אשר היה על איססוס (Issus) בשנת ג׳ אלפים תכ״ז (נאוועמבער 33·) נכבשו לפני אלכסנדר ארצות סוריא ופהאָניציען (Phönizien), (צידונים), אך יושבי צור המעטירה עמדו על נפשם ובאמץ רוחם לחמו אתו השערה, אולם בחדש השביעי אחרי בואה במצור, (בשנת תכ״ח, אויגוסט 332), ותבקע העיר. בראשית ימי המצור דרש דרש — כאשר יספר אלכסנדר מהכהן הגדול בירושלים, להפר את בריתו עם דריוש ולהיות באמנה אתו, אבל לא כדרכי השמרונים — אשר התנדבו עד מהרה לחזק את ידו בחיל צבאותיהם ויאמרו נעשה ונשמע לדבריו — דרכי היהודים, וימאנו לבגוד בהמלך דריוש אשר נשבעו לו שבועת אמונים. למען הראותם קשה על אשר מרו את פיו, נסע אלכסנדר אחרי לכדו בזרוע נטויה את צור, וגם עזה, בחיל צבא רב הלוך וקרב לפני שערי ירושלים. אז קדם פניו הכהן הגדול עם אחוזת הכהנים המשנים לבושים בגדי כהונתם לתפארת. ויהי בראות אלכסנדר

[1]) ראה בספר מהר״ד קאססעל "Geschichte des Iüdischen Literatur„ ח׳ א׳, צד 178 גם 231. [2]) אולי הס׳ יונה יוצא מהכלל וראה בספר „תולדות ספרתנו" למהר״ד קאססעל ח׳ ב׳, צד 373. [3]) ראה בפרק ג׳ e.

את פני הכהן הגדול אשר מראהו כמראה מלאך האלהים נאדר בהדרת קדש, ירד מעל סוסו וישתחו ביראת הכבוד לפני הכהן הנכבד ונשוא פנים ההוא, כי—כאשר הביע רוחו לשלישו פארמעניא העומד משתאה ומחריש—לפנים ראה בחלום תמונה נשאה כתמונתו. אחרי הדברים האלה בא אלכסנדר בשלות השקט ירושלימה ויצו להקריב בעדו עולה וזבח בהיכל ה׳, ויתן הרשיון להיהודים לשמור ולעשות את חקי התורה ומצות ה׳ ככתוב בספרי קדש, וגם עשה הנחה למו אשר בשנת השמטה יהיו חפשים ממס וממשא מלך. יהודים רבים בראותם כי גברו חסדי המלך הגדול עליהם, החליטו להסתפח בעבודת הצבא ולעזרו במלחמותיו בלב תמים ובנפש חפצה [1].

b) על אדות הידיעות בדבר מסע אלכסנדר לירושלים, אשר נמצא בספר יוסף בן מתתיהו הכהן [2]) ובתלמוד [3]). אכן מבחירי סופרי דברי הימים אין משמיע, אף אין מגיד, בצדק נוכל לפחוד פחד כי מקורן בשפק יסודו. שם הכהן הגדול אשר היה בימי אלכסנדר יקרא בפי יוסף הכהן ידוע (פרק רביעי, a) ובתלמוד יכונה בשם שמעון הצדיק (פרק שביעי c). עוד יספר, כי הכהן הגדול הבטיח להמלך אלכסנדר לאות תודה אשר רחש לבבו להמלך בעד חסדיו אשר גברו על בני ישראל צאן מרעיתו כי כל בני הכהנים אשר יולדו בהשנה הזאת יקראו בשם אלכסנדר המלך איש חסדם [4]). — אף כי ספרי כתבי קדש אחדים נכתבו אחרי הריסות ממלכת פרס, אולם שם אלכסנדר לא יפקד בהם, אך בחלומות דניאל וחזיונותיו (פרק י״ב, e) תרמוזנה תמונות שונות אותותן אליו. הצלם הגדול אשר נבוכדנאצר ראה בחלומו עם שוקי הברזל (דניאל ב׳, ל״ב—מ׳), חלום דניאל במראה החיה הנוראה הרביעית (דניאל ז׳, ז׳, י״ט), והחזון השני הנראה לדניאל, בתמונת צפיר העזים (דניאל ח׳, ה׳ והלאה) גם החזון אשר ידבר בו על אדות מלך גבור אשר ימשול ממשל רב (דניאל י״א, ג׳) יתנו אותותם על ממלכת המקדנים, ועל מלכה אלכסנדר הגדול הכי נכבד בקרבה.

c) לרגל הריסות ממלכת פרס לא נולדו תמורות רבות הערך בימים ההם אשר תשנינה את מצב היהודים המוסרי והמדיני, אך כאשר ארכו הימים ובני יון נטעו מטעי המדעים בכרם ספרתם וישלחו יונקותיהם במלא רחב אזיען קדימה, אז גם היהודים טעמו מפרי עץ הדעת (קולטור) היוני [5]). אכן דבר היהודים

---

[1]) גם את השמרונים במספר שמונה מאות איש, אשר באו להאסף תחת דגלו, אשר שלחם סנבלט אליו, הוליך אלכסנדר מצרימה, ויתן למו חבל ארץ בטהעבען להגן בעד הארץ מפחד אויב אשר יגיח עליה דרך הגבול. יוסיפון לרומיים, בספר ק״ה, ח׳ י״א, ח׳. ד׳. ו׳. [2]) ק״ה, ה׳ י״א, ח׳, ג׳ והלאה. ושמה (ראה בפרק ג׳, f) יאמר עם הספר כי בעת ההיא כוננו השמרונים היכל ה׳ למו על ידי סנבלט. [3]) יומא ס״ט, ע״א. [4]) יוסיפון לעברים פרק ז׳ (צד פ״ז שי״א ע״י ברייטהויפט) ושמה כתוב כי שם הכהן הגדול בימים ההם היה ענניה (חוניו) גם יספרו בו דברים רבים שכנפי הדמיון למו, על אדות המלך אלכסנדר ומקצתם יזכרו גם בכתבי התלמוד. [5]) ראה למטה פרק ה׳, b, הראשון

היושבים בארץ הצבי , הליכותיהם , ומשפטיהם בעדתם פנימה בכל התקופה ההיא עד ימי מלחמות המכבים (פרק תשיעי והלאה) נעלמו מאתנו , ואין מי אשר יפיץ אור נגה עליהם , באשר מעת חדלו כתבי קדש להביע אמר בדבר קורות בני ישראל , אך יוסף בן מתתיהו הכהן הי"ה היה לנו לעינים , וגם הוא בנה עליותיו לפעמים על ידיעות לא נאמנות , ולא צרף וזקק שבעתים את הידיעות ההן להציל מפיהן דבר אמת . — בעת ממלכת המקדנים קל מהרה נפלה והורד לארץ כבודה , כאשר הפרעות ואי-סדרים עשו שמות בקרבה לבלי חק לרגל הריב אשר התגלע והמלחמות אשר פרצו בין שרי צבאות אלכסנדר אחרי מותו וכל אחד התנשא לאמר אני אמלוך , היתה השפלה אשר לסוריא (Cölesyrien) *) וצור , סלע המחלקות בין מושלי ארץ סוריא ומלכי מצרים . תלמי הראשון (לאגי או זאטער , אשר מלך עד שנת ג' אלפים תע"ז—283) לכד את העיר ירושלים בשנת ג' אלפים ת"מ—320 בגיהו או בחיל צבא רב לפתע ביום השבת (ואין איש יהודי אשר ערב את לבו להגן בעד עיר הקדש כי קדוש היום לאדוניו) וישב מספר רב מבני ישראל בארץ מצרים , ששמה כרבם נמכרו לעבדים , ומקצת העם נספחו לחיל צבאותיו בעבודת המלך [1]) . אולם אך אז נכבשה ארץ ישראל לפניו , ותשב באיתן ממשלתו , אחרי ימינו רוממה בשדה הקרב במלחמת עזה בשנת ג' אלפים תמ"ח—312 , ויעל כשואה על ירושלים , [2]) אכן אז נפת תטופנה שפתותיו ליושביה ובנעם ובמישור התהל"ך אתם , ונכבדי העם ונשואי פנים בישראל הלכו אחריו מצרימה , וביניהם היה איש משכיל ונבון דבר בשם חזקיה (Ezekias) · — הכהן הגדול היה בימים ההם חוניו הראשון בשנת ג' אלפים ת"ל-330 , ובנו שמעון הראשון ישב על כסא כהונתו אחריו בשנת ג' אלפים ת"ן—310 .

d) עת מלחמת עזה בשנת ג' אלפים תמ"ח לב"ע או 312 לפני מספר הנוצרים היא הרת דבר נכבד העומד ברום עולם המסחר , והיא : כי מהשנה ההיא והלאה עד ימי הבינים — כמו היהודים כן העמים האחרים יושבי ארצות הקדם — חשבו עם קוניהם כל דברי ממכר וקנין שני ממכרם משנת 312 והלאה (או מראשית ממלכת תלמי בארץ ישראל וסוריא או סילוקוס סילוקודי Seleuciden ובתלמוד יקרא בשם „מנין שטרות" (Aera Contractum) , וגם בשם שנות ממשלת ההעללענען (היונים) יקרא החשבון (המספר) ההוא . אמנם כאשר ברבות הימים ההלו היהודים למנות ולהשוב שנותיהם מיום ברוא ה' שמים וארץ ,

מאלופי העם ומאשריו אשר נקרא בשם יוני , היה אנטיגנוס איש סוכו (פרק שביעי , d) גם בספר דניאל תבואנה מלים יוניות לפעמים . [1]) יוסיפון לרומיים , ק"ה . ח' י"ב , א' · א' . [2]) יוסף בן מתתיהו הכהן בספרו „נגד אפיון" א' , כ"ב ·

*) כן תקרא הארץ כפי סופרים יונים , והיא העמק בין הלבנון וההר שכנגדו אשר הוא אולי הר חרמון . הערה א' להרב ר"ד קאסעל „למאור עינים" במאמר „הדרת זקנים" צד כ"ט שיצא לאור על ידו בדפוס ווילנא שנת תרכ"ו .

(פרק נ"ב, d) לכן לבלי יעלו בלולים שני המספרים האלה, עשו סופרי דברי הימים חדשה, ויבואו חשבון כי תחלת ימי ממשלת היונים היתה בשנת שלשת אלפים ארבע מאות ארבעים ושמונה לבריאת התבל, או אלף שנה לצאת בני ישראל מארץ מצרים. ולמען דעת בסדר נכון שני המספרים האלה, הניחו כי ימי ממשלת היונים החלו בשנת 3447 לבריאת העולם; ולמספר הנוצרים, אשר גם המה החלו לחשוב ולמנות חשבון חדש למספר שנותיהם, אשר משיחם נולד בשנת 312 אחרי מספר ימי ממשלת היונים, עשו חשבון נכון על נקלה (אך בתשעה החדשים הראשונים בשנה, כי למספר היונים אחרית השנה היא בעת הבציר) והוא אם נגרע מספר השנים ההולכות אחריהן ממספר 312 ואז יודע אל נכון מספר השנים לפני לדת משיחם, או נוסיף מספר השנים אחרי לדת משיחם למספר 312 להיונים, ויודע לנו מספר השנים אחרי לדת משיחם. — על אדות השגגה אשר יצאה מפי סופרי דברי הימים העברים, שישמיעונו כי את מספר שנות היונים החלו היהודים לחשוב עוד בראשית ממשלת היונים באזיען (בעת נכבשה ארץ פרס לפני אלכסנדר הגדול), האריך לשון ר' עזריה מן האדומים בספרו מאור עינים, פרק כ"ג.

פרק ששי

תלמי פילאדעלפוס בשנות ג' אלפים תע"ז–תקי"ד 246–283. העתקת תורת משה לשפת יון ע"י שבעים ושנים זקני ישראל (Septuaginta).

a) יותר ממאה שנה סרה ארץ יהודה למשמעת מלכי היונים במצרים. ובכל העת ההיא ישבו היהודים בטח בשלות השקט, וכמעט אין מכלים דבר בארץ, והליכות המלכים עמהם היו דרכי נעם [1]. הממשלה אשר מלכי מצרים שפכו את רוחה על ארץ יהודה דמתה לממשלת מלכי פרס אשר עמדו גבוה על נציביהם לפנים ואף הכסא יגדלו מהם, עוד זרוע הכהנים הגדולים מושלה למו לנהל דברי עדתם פנימה באין מפריע, וגם עינם צופיה כי כל מפלגות בני העם יתנו מסים למו במועדו. כהנים כהמה בשמותם לתולדותם כהנו פאר אז

[1]) אכן המצרים ילידי הארץ שנאו את היהודים בלבבם, בשגם כל איש זר לזרא היה בעיניהם, ומה גם כי היהודים התהלכו כרעים כאחים עם היונים מנדיהם אשר היו אלופים לראשם; לכן חפא הכהן מאנעטהא סופר דברי הימים המצרי דברים אשר לא כן על אבותינו בימי קדם בהיותם נאנחים תחת מושלי מצרים העריצים, אשר יוסף בן מתתיהו הכהן בספרו „נגד אפיאן" העתיק ממנו דברים אחדים.

במשמרת עבודתם, אחרי הכהן הנזכר (בפרק חמישי, c) שמעון הראשון, באשר בנו חוניו עודנו היה נער רך, אחיו אלעזר, אחריו דודו מנשה בשנת ג׳ אלפים תפ״ד, (276), ואחרי מותו ישב על כסא כהונתו אחריו חוניו השני בשנת תק״י (250).

b) בימי ממשלת המלך תלמי השני (פילאדעלפוס)—לפי דברת הגדה נושנה — הופיע דבר יקר הכי נכבד בספרת היונית לעברים, ובספרת הלאומים בימי קדם כמעט אין על שדמותיה משלו, והיא העתקת כתבי קדש לשפת יון. מקור הספורים אשר נאמו נאום הסופרים על דבר הענין הנכבד ההוא, הוא הספר אשר יקרא בשם „מכתב אריסטעא״ [1]. הספר ההוא אשר לפי תכונת הדברים הנמצאים בו נכתב בערך מאה שנה טרם בית ה׳ השני היה לשרפת אש, ותמונת כנפי רוח הדמיון העז אנו רואים, ורתקו דרכיו מדרכי ספרי קורות העתים אשר דבריהם בשובה ונחת נשמעים, יגלה לפנינו מכתב, אשר איש אחד הנודע בשם אריסטעאס, יוני אחד עובדי האלילים, כתב בלשון למודים לאחיו פאליקראַטעס. הוא יודיעהו, כי המלך תלמי פילאדעלפוס בשקדו בכל תקף ועז לכונן בית אוסף ספרים גדול בעיר אלכסנדריא ההללה, והנה פקידו דעמעטריוס פאלעריוס אשר שמהו לפקיד על בית האוסף גלה אזנו כי להאדיר את כבוד הבית הזה דרושים לחפצו כתבי קדש לעם העתיק יומין היהודים אשר נעדרו בו. למען רכוש את הספרים האלה בבית אוסף הספרים, שלח המלך תלמי מלאכים נכבדים לאלעזר הכהן הגדול בימים ההם לבקשו, כי יואיל לבחור יהודים חכמי לב מלומדי שפה ולשלחם אליו, להעתיק בעדו את תורת משה וכתבי קדש לשפת יון, אולם למען תפוש את לב הכהן הגדול ולהפיק רצון ממנו, קרא דרור להעברים אשר נמכרו לעבדים במצרים בימי ממשלת אביו, טרם שלחו את מלאכיו להכהן אלעזר. בין המלאכים ההם יחד גם כבוד האיש כותב המכתב אריסטעאס. הוא ירחיב פה במכתבו לאחיו על אדות המתנות וכלי יקר, אשר המלך תלמי התנדב וישלח ביד המלאכים להיכל ה׳ בירושלים, מהדר ההיכל ותפארתו, מחכמת הכהן הגדול ורחב לבו, מהכבוד והיקר אשר נחלו החכמים הנכבדים הנודעים בשם שבעים ושנים מלמדים (שנים עשר לשבט) מתלמי [2], מתשובותיהם על שאלות המלך אשר תוכן צפון חכמה ודעת, ששפתי כל אחד ואחד ברור מללו על השאלות הערוכות אליהם וכו׳; את האי פאראָס יעד המלך למו, לעבוד בו את עבודתם במלאכת ההעתקה,

---

[1] בראשונה כתבוהו בלשון יון, וממנה העתיקוהו לשפות חדשות אחדות, וגם נעתק לשפת קדש מאת ר׳ עזריה מן האדומים בספרו „מאור עינים״ וראה בספר מא״ע בהוצאת הרב ר׳ דוד קאססעל בשנת תרכ״ו צד ס״ט והלאה ויוסף בן מתתיהו הכהן בספרו ק״ה ה׳ י״ב, ב׳ העתיק בשנוים רבים. [2] לכן תקרא ההעתקה בשם „העתקת שבעים ושנים״, זעפטואגינטא, LXX.

ששמה הרחק מתשואות קריה ושאון אלכסנדריא ההומיה מאדם רב יהי לאל ידם להעתיק את הספרים האלה באין מחריד; ההעתקה ההיא אחרי נשלמה מצאה חן בעיני כל השרים ונכבדי הארץ. — עוד תוספנה הגדות ילדי הדמיון לאמר, כי השנים ושבעים איש העתיקו איש ואיש לבדו את ספרי כתבי קדש, ואחרי כלות מלאכתם והנה נפלא הדבר, כי העתקותיהם נשתוו יחד באין כל תמורה בהגיונותיהם ובשפתם. — לא נשגה בשפטנו אם נחליט, כי היהודים אשר גרו במצרים ויעצמו שמה ויעשו חיל בשפת יון השוררת אז בארץ וידברו בה תמיד, כבר כשלש מאות שנה לפני לדת משיח הנוצרים חשו חפץ למו — אולי למען השמיע אמרות טהורות לפני העם — כי דרושה ונחוצה היא בעדם העתקת כתבי קדש לשפת יון, וברבות הימים נעתקו להשפה ההיא [1]. יוכל היות כי תלמי השיג מחכמי ישראל ההם גם ספר אחד מכתבי קדש בשפת עבר והניחו למשמרת בבית אוסף הספרים, והנוספות אשר נספחו להם על אדני אמרי יושר *) העברים (אפאלאגיע) — לשים לאל חרפות שונאיהם אשר חפאו על ספרי היהודים דברים אשר לא כן — הטבעו, וזאת היתה אז אבן הפנה ויסוד מוסד בספרת היונית העברית (פרק יט, b).

פרק שביעי

תלמי עווערגעטעס ופילאָפאַטאָר. שמעון הצדיק בשנת ג׳ אלפים תקמ״א לב״ע (219).

a) הכהן הגדול הנזכר בפרק ששי a, חוניו השני, הנודע לאיש כילי ובעל אף, העלה עליו חמת מושל מצרים תלמי השלישי עווערגעטעס (אשר מלך בשנות ג׳ אלפים תקי״ד—תקל״ט 221—246) לאין מרפא בחדלו לתת מנת המלך אשר הושמה על הארץ מדי שנה בשנה עשרים ככר כסף, ועוד מעט הביא לרגליו אסון גדול על ארץ הצבי, לולי בן אחותו, יוסף בן טוביה, שקד לקדם פני הרעה במועצות ודעת. יוסף ערב את לבו ברשיון דודו, לגשת אל כבוד הוד המושל במצרים בתור ציר שלוח מהכהן הגדול, ובתבונתו ובמתנותיו אשר פזר ביד נדיבה רכש לו אהבת שרי המלך המשרתים את פניו, וגם המלך האיר פניו אליו וימשוך לו חסד. את משרת הרודים בעם לשלם מס המלך במועדו, בארצות השפלה אשר לסוריא

---

[1]) אמנה מעתיקים שונים עמלו בהעתקת הספרים האלה והיה היה למו לעינים עצם כתב בשפת עבר, השונה מכפי מתכנתו אשר לפנינו כיום הזה.

*) כאשר נמצא באיוב ל״ג פסוק כ״ג להגיד לאדם ישרו. דו״ר.

(Cölesyrien), צור ויהודה, אשר המלך מכרה במחיר לשנים אחדות להאנשים אשר מצאו חפץ בה, ונכבדים רבים מהארצות האל שחרו את פני המלך לתתה להם בכסף מלא אשר נקבו שברה, הרים יוסף אל על בתתו להמלך כפלים כפי מכסת הכסף אשר יזמו הנכבדים ההם לתת להמלך בעדה, ובערמתו ידע—אחרי אשר השיג מהמלך מחנה צבא לשלחו על דרכו לתת התיתו על כל סביביו — להביא מרך בלבות התושבים לא אך לנגוש אותם בהמסים אשר נטל עליו להביא לגנזי הממלכה, כי אם גם לרכוש לו עשר רב ולשבת עם נדיבי העם אשר בקהלם יחד כבודו לגאון ולתפארת. עשרים ושתים שנה כהן פאר במשמרת הנכבדה ההיא בכל חבל ארץ סוריא. בין בניו נודע ביתר עז בנו הנולד לו מאשתו השניה הנקרא בשם הורקנוס באמץ רוחו אשר הטבע נתן לו שכם אחד על אחיו ובתשוקתו העזה לפזר כסף על תענגות בני אדם. ויהי כאשר שֻׁלַּח על פי אביו מצרימה לחצר המלך, עשה זר מעשהו בהכסף אשר אביו הפקיד בידו, ויאמר לאביו לא ידעתיו וילך אחרי שרירות לבו הרע, ובשובו לארצו התגלע ריב בינו ובין אביו והבנים אשר נולדו לאשת אביו מאישה הראשון (האלב ברידער), עד כי התפרצה מלחמת תנופה ביניהם ועוד מעט ודמים בדמים נגעו, וינס ויברח לעבר הירדן מזרחה, ששמה בא בריב תמיד עם שבטי הערביאים, ויחי חיי עמל ונדודים. הוא בנה לו שם מצודה בצורה אשר פיו יקבנה בשם צור, לא רחוקה מהעיר השבון הבנויה לפנים; בימי אנטיוכוס עפיפאַנעס שלח יד בנפשו וישם קץ לחייו [1]. — על אדות תלמי עווערגעטעס אשר אמרו אמור כי אחרי נצחונו על שדה הקרב שידו גברה על צבאות חיל מלך סוריא סליקום קאַלליניקאָס בשנת ג׳ אלפים תקט״ו (245), בשובו לארצו דרך העיר ירושלים, צוה להקריב קרבנות בעדו לאלהי הצבאות שוכן ירושלים, ולבו רחש להעניק להיכל ה׳ מכלי יקר ומתנות כיד המלך, אף כי יוסף בן מתתיהו הכהן יספר זאת בספרו [2]) ויִשם אותותיו כי ישמה לבו על המחזה הנעים ההוא, אולם בעת אשר מלכי סוריא ומצרים נלחמו איש באחיו וכל אחד התנשא לאמר אני אמלוך על ארץ היהודים, נאנחה בת יהודה מיגעת המלחמות ההן [3]). גם השמרונים שונאיהם ומנדיהם לא הרלו להציק ליושבי ארץ יהודה בנכלי מזמותיהם בימי ממשלת חוניו הכהן הגדול, מחוץ שכלה חרב ומחררים אימה [4]).

b) האי סדרים והפרעות אשר שרו לרגלי המריבות בין שני מצוקי הארץ והמה מושלי סוריא ומצרים אשר תנו כדור גם על ארץ יהודה הנשענת לגבולם, לא הדלו לעשות שמות בה גם בימי ממשלת תלמי הרביעי

---

[1]) יוסיפון לרומיים בספר ק״ה, ח׳ י״ב, ד׳. [2]) „נגד אפיון״ (ח״ב, ה׳).
[3]) יוסיפון לרומיים בס׳ ק״ה ח׳ י״ב, ג׳, ג׳. [4]) יוסיפון לרומיים, בס׳ ק״ה, ח׳ י״ב. ד׳, א׳.

(פִּילָאפָּאַטאָר בשנות ג׳ אלפים תקל״ט—תקנ״ו 204—221) . אנטיוכוס (הגדול) המושל בסוריא לכד בחרבו ובקשתו את הארצות בעבר הירדן מזרחה, וארץ הגליל, אולם פִּילָאפָּאַטאָר השיב את ימינו אחור ויך אותו מכה גדולה בקרבת רַאפִּיא (Raphia), אז ידבר תחנונים אנטיוכוס ויכרות אתו הגבור המנצח פִּילָאפָּאַטאָר ברית שלום. בין המלאכים אשר באו מתושבי הארצות האל להמלך הגבור הנערץ ורב פעלים פִּילָאפָּאַטאָר לברכו ולצקת רגשות אמון לפניו לרגל נצחונו הנאדר בגבורה נמרצה, באו גם צירים שלוחים מהיהודים, והמלך קבלם בפנים צוהלים ומפיקים חן ונעם, ולמען תפוש את לבם ולהראותם כי מצאו חן בעיניו וישאו חסד לפניו, הבטיחם לבוא בעצמו ירושלימה, ואחר צוה להקריב בעדו עולה וזבח בהיכל ה׳. בבואו לעיר הקדש השקה נפשו לבקר בבית קדש הקדשים, לשוא נשאו הכהנים מדברותיהם אליו כי עון פלילי הוא לאיש זר זולת הכהן הגדול מאחיו אשר רגליו תצעדנה על המקום ההוא, כי אדמת קדש היא; לשוא קאם שאון בעיר לרגל הדבר הזה אשר חפץ לעשות זר מעשהו, אבן הוא באחד ומי ישיבנו או מי הקשה אליו וישלם. ויהי אך דרכו כפות רגליו על סף בית קדש הקדשים, והנה מתלאה, כי כחו עזבהו וכל עוד נפשו בו, ובאין אונים נשאוהו על כפים לבית משכנו. אחרי עזבו את העיר ירושלים והמתו בערה בו על היהודים ויום נקם בלבו, שם אכפו עליהם על ידי פקידיו עושי רצונו ויצק להם בחקקי און, וכאשר גם החקים המעיקים האלה לא הפיקו רצון ממנו, אז צוה לאסוף את כל היהודים במצרים ולשים בסד רגליהם במעגלה ושנהבים טורפי טרף אחרי שתותם לשכרה מן היין אשר הוכן למו למען יגעשו ויתהוללו, ישלחו במו לפרוץ פרץ בעם בעים רוחם להשמידם ולעשות כלה אתם. אולם בעת מהומה ומבוכה כזאת התנפלו השנהבים בעברה וזעם על נוגשיהם, וימיתו את בני העם המצרים אשר מלאו את פני הככר בבואם לראות בשחוק המזור ההוא ויעשו שמות נוראות בהם לבלי חק, ומבני ישראל לא מת אחד. — אכזריות רצח כאלה אשר עולל העריץ פִּילָאפָּאַטאָר ביהודים, והישועה הגדולה והנפלאה אשר עשה ה׳ בישראל בימים ההם, הִנה יסוד מוסד אשר עליהן ארני ספר השלישי להמכבים הטבעו (פרק ל״ח a,) ומקורו הוא מעין אכזב באשר מכל סופרי דברי הימים אין אף אחד אשר יתן עדיו כי צדקו דברי הספור ההוא, ולא ישמיענו מזה אף שמץ דבר. לפי דברי יוסף בן מתתיהו הכהן [1] קרה המקרה הזה בימי תלמי פִּיסקאָן בשנות ג׳ אלפים תרי״ד—תרמ״ג (117—146) והוא עשה את התועבה הזאת, בנקמו מהיהודים, על אשר ידם היתה אמונה וישהדו מבתם את אויבתו קלֶעאָפַּאַטרַאֶ, אלמנת תלמי פִּילאָמֶעטאָר. אחרי מות פִּילָאפָּאַטאָר אשר ימיו לא נמשכו בשנת ג׳ אלפים תקנ״ו (204)

---

[1] בס׳ „נגד אפיון" ח״ב, ה׳.

ובנו הרך בן חמש שנים ישב על כסאו, וזרועו מושלה לו לאנטיוכוס מלך סוריא לקחת את ארץ הצבי מידו במלחמה, ומני אז לא סרה עוד למשמעת מלכי מצרים.

c,) אחרי מות חוניו השני, כהן פאר אחריו במשמרת הכהונה הגדולה בנו, שמעון השני [1]) אשר במדותיו הישרות ובהליכותיו הנאדרות בקדש עלה ביתר שאת על אביו. הוא האיש אשר רכש לו את השם הנכבד „הצדיק", וחכמי המשנה יביעו אמר [2]) כי הוא היה האחרון אשר בקהל אנשי השם הנודעים בשם „בעלי כנסת הגדולה" (פרק רביעי d,) יחד כבודו. מאמר המשלי אשר הקרו הנמצא במשנה „על שלשה דברים אדני הארץ הטבעו: על התורה, ועל עבודת ה', ואהבת חסד" יעמוד בפרץ לעמת מחשבות בני תמותה אשר מצאו להן קן בלבות בני דורו בימים ההם, ויהיה לנו לעינים אל אשר היה רוח מאשרי העם ללכת. בימיו החלו לטעת מטעי חמד בכרם דת ישראל, אנשי השם הנודעים בשם „תנאים" (פרק מ"ה b,), וגם הוא לקח חלק בהעבודה הכבדה והנכבדה הזאת. בן דורו הצעיר ממנו לימים יהושע בן סירא (d) ימלא פיו תהלתו עד אין קץ, וגם ההגדות המסורות לנו יתנו תקף פעולותיו [3]). הוא הגדיל כבוד ההיכל ויבצרהו, ויכונן תעלות שונות ויבא את המים העירה, ויבנה את חומות ירושלים אשר הרס תלמי לאגי [4]). תועפות הכסף הדרושות להפיץ נכבד כמוהו, הרעיפו נכבדי העם וכל נדיבי לב מכל הארץ, וגם בני נכר התנדבו מתנות רבות להיכל ה' ומהם היה מוצא לכסף להאדיר ולפאר את היכל ה', אבן גם קנאה ותשוקה לכסף בלבות המושלים הזרים אשר לא תאמר הון, הביאו התשורות היקרות האל בכנפיהן. לא נופל משמעון הצדיק בישרו ותמתו, היה בנו אשר משרת הכהונה הנכבדה היתה על שכמו, חוניו השלישי.

d,) דברים באלה אשר עוד ישאו עליהם חותם ממשלה ורגש כבוד הממלכה וזכרון מחמדי אבותיהם שהיו להם בימי קדם, לא הפריעו עד מה את מפעלות החכמים אשר יקראו בשם „סופרים". השאון אשר קאם במלא רחב אזיען הפונה קדימה אחרי מות אלכסנדר, היה אצבע אלהים להיהודים — אשר נוחלה אבדה תקותם בימים ההם לחדש נעורי המלוכה כקדם — כי יוסיפו עז ותעצמות לחזק את מוסדי האמונה אשר עמודיה לא יתפלצון, ולכונן את מגדל „ההלכות" המסורות למו מדור דור, וזאת השיבה להם ששון

---

[1]) יוסיפון לרומים בס' ק"ה ת' י"ב, ד', י'. ובשגגה יחשוב כי שמעון הראשון הנזכר בפרק ה' c, הוא שמעון הצדיק כאשר יאמר עם הספר, ת' י"ב, ד' א'. [2]) אבות א', ב'. [3]) לפי דברי ההגדה בתלמוד נושא שם „שמעון הצדיק" עליו חותם תכנית הכהונה הגדולה בקדושה ובטהרה, כמו השמות הנתונים לדוד מלך ישראל, שלמה, ועזרא (פרק ד' d, בהערה). [4]) בן סירא נ', א'—ד'. ויוכל היות כי על הענין הזה

ישעם תחת תענגות החיים תפארתם ומנעמיהם אשר חלפו עברו כטל משכים הולך, וברוח כביר העשוי לבלי־חת שמו מעינם לנצור חקי תורת משה ולקום מול כל אויב ומתנקם. כמורה דרך לדעת רוח מאשרי בני ישראל בימים ההמה, הוא הקאפיטעל קי״ט בתהלים אשר לפי דברי החכם צונץ[1]) הוא: „קול הד התהלה ועצמת אש דת התורה אשר ישמע ולא יסף מאה פעמים״. במאה הראשונה לממשלת היונים, והיא כמאתים שנה לפני השבון הנוצרים נשלם ספר תהלים כמתכנתו עתה לפנינו, גם כלו העורכים את עבודתם לסדר ספר דברי הימים ומגלת אסתר. השפה בספרי דברי הימים ואסתר תשים אותותיה כי רוח הלאומי סר מהיהודים ולא עמד טעמו בו שהיה לו בימי קדם, מאשר היה להם שיח ושיג תמיד עם יושבי סוריא לכן תקעה לה שפת הארמית יתד במקום נאמן, ומה גם בני ההמון הגו בה בכל עת. בעת כבה נר ישראל ולא מצאו חזון לבנות עליות מרוחים בדרכי התורה, ודת הלאומית, שמו עיני העדה כל מעינם לטעת למודי ה׳ אשר היה להם למורשה מאבותיהם, על תלמי לבות בני העם לפי רוח העת החיה, אשר עליהם נוסף ספר דברי הימים, ואם מעשי ידיהם כוננו וייצרו חדשות, אז היו מעלפות בצעיף השיבה אשר הדרת קדש חופפת עליה, ותקראנה בשמות הקדושים אשר מעולם ואדירי כל חפץ העם במו, והעם ההולכים בחשך ראו אור וישמחו. מפעל יקר כמוהו הוא גם ספר „קהלת״ אחד הספרים אשר שמם יעיד עליהם כי שלמה מלך ישראל חכם הרזים הבינם וגם חקרם, ואולם לא מפיו יצאו דברי ספר „קהלת״; הספר יונה אשר ייחסו אותו להחוזה יונה כי חדשות ונצורות קרו אותו, אמנה אך משל אשר תוכו רצוף לקח טוב ומישרים הנהו; וכמוהם המה דברי הספר „ברוך״ גם „מכתב ירמיהו״ אשר ידברו רתת לעמת עבודת האלילים הנמבזה, אשר בקהל כתבי קדש לא יחד כבודם, ולזאת אפוא גם עצם הכתב בשפת עבר אשר נכתבו בו בראשונה, כבר אבד ממנו (פרק א׳ d,). גורל כמוהו עבר גם על משלי יהושע בן סירא בן אליעזר מזרע הכהנים בשנת ג׳ אלפים תק״ע (190). הכתב האָריגינאַלי העברי, אשר בימי התלמוד עוד לא נעדר ולא נפקד מקומו, אבד ממנו ברבות הימים[2]); בלעדי ההעתקה היונית, אשר נבדו ששמו כשמו, העתיק מקץ ששים שנה, עוד נמצאה העתקה אתת מעצם האָריגינאַל בשפת סורית, ושתי ההעתקות

סובבים הולכים דברי התגים הנזכרים במגלת תענית בפרק י״ב וב׳. והמה ביום ט״ז אדר וז׳ אייר. [1]) הח׳ צונץ בספרו Gottesdienstliche Vorträge צד 35. [2]) הה׳ צונץ בספרו Gottesdienstliche Vorträge צד 100 והלאה. ובהעת החדשה נעתק ס׳ „בן סירא״ לשפת קרש ע״י הח׳ בן זאב. וראה בס׳ ה׳ האראוויטץ Das Buch Sirach (שי״א בלייפציג 1865) ובס׳ הח׳ גייגער Nachgelassene Schriften ח׳ ג׳, צד 277.

האל לא יישירו ללכת במקומות אחרים ורחקו דבריהן זו מזו. — מספרי למודים הנכבדים זולתם, אשר בלי תפונה לא אלמן היה אז ישראל מספרים כאלה [1]), לא נודע לנו אף שם אחד בעליהם. ספרי כתבי קדש אשר אין ערוך להיקר אשר נתנו למו, וכל ישע וכל חפץ חכמי לב אשר הקדישו כחם ואונם להפיץ מעינותיהם חוצה, זרו הלאה כל דבר אשר לא למו המה, וכל ילדי יום אשר נקרו ויאתיו אבד זכרם ואינימו. משמעון הצדיק (פרק ז׳ ,c) ותלמידו אנטיגנוס איש סוכו, לא נשאר לנו למזכרת כי אם משליהם השנים הערוכים במסכת אבות פרק א׳, ג׳.

פרק שמיני

ממשלת הסורים. אנטיוכוס הגדול. סליקוס הרביעי.

a) ארץ סוריא, בעת נפלה ממשלת המקדנים, סרה בראשונה למשמעת המלך אנטיגנוס, אחריו (לרגל המלחמה בקרבת אופזוס בשנת ג׳ אלפים תנ״ט-301) מלך בה סליקוס הראשון ניקאַטאָר, ובשנת ג׳ אלפים תע״ט 281 נרצח. אחריו ישב בנו על כסאו, אנטיוכוס הראשון. זאָטער בשנות ג׳ אלפים תע״ט-תצ״ט (281-261), אנטיוכוס השני טהעאס בשנות תצ״ט- תקי״ג (2:1-247), סליקוס השני קאלליניקוס בשנות תקי״ד-תקל״ג (246-227), סליקוס השלישי צערוינוים בשנות תקל״ג-תקל״ו (227-224), אחריו מלך אחיו אנטיוכוס השלישי, הנקרא בשם הגדול בשנות תקל״ו-תקע״ג (224-187), סליקוס הרביעי פִּיאָלפַּאַטאָר בשנות תקע״ג-תקפ״ד (187-176), אנטיוכוס הרביעי עפיפֿאנעס בשנות תקפ״ה-תקצ״ז (175-163). בנו, אנטיוכוס איפאטאר, אשר אך בן שלש עשרה שנה היה במות אביו, עם בן אחי אביו (סליקוס), ליזיאס דעמעטריוס אשר היה לו לפה (פּאָרמונד) נרצחו בשנת תקצ״ט (161). (פרק ט״ו, a).

b) שפת היונים וספרתם, עשתנותיהם ונתיבות החיים אשר הלכו בהם אשר מימי אלכסנדר הגדול מלאו מלא רחב אזיען קדימה וישלטו בהארצות ההן שלטת, לא החטיאו את מהלכם ויפלסו להם נתיב גם בחדרי לבות העברים פנימה. האמנם מראשית כזאת טעמו מפרי עץ הדעת להיונים אך היהודים, הנפוצים בארצות נכריות חוצה לארץ יהודה, ועיניהם לא ראו עוד את מוריהם אשר יורו לבני העם דרכי ה׳ ותורותיו. הנסבות אשר לפי הדברים האלה צוו במפגיע להיהודים היושבים במצרים להעתיק לפעמים את ספרי

[1]) קהלת י״ב, י״ב.

כתבי קדש לשפת יון, כבר נודעו להקורא הנכבד (למעלה פרק ו׳, b). אכן אם ההעתקות ההן עבטו ארחותיהן לעמת האריגינאל, או צדקו יחדו, זאת עיני הקורא מישרים תחזינה עוד מעט (פרק ל״ח), בעת אשר במצרים, ובחבל ארץ אזיען הקטנה ועוד ארצות אחדות קבצו רוחות היהודים והיונים והיו לאחדים בדבר ענינים שונים, עמדו יושבי ארץ הצבי על עמדם ורוחם עשוי לבלי חת. פה שרעפי עשתנות היהודים והיונים התפרדו ולא התלכדו וברב כח להמו איש באחיו. וזה הדבר אשר במצרים משך את לבות היהודים ביתר עז לדבקה בהיונים ולהתערב עמהם: מכפר היונים אשר רבו על היהודים, השיח ושיג אשר היה להם תמיד עמהם רצוא ושוב, ההשכלה אשר מצאה לה קן בלבות העברים שמה, אולם כל אלה נעדרו בארץ יהודה ותהי להפך. בירושלים ישבו כסאות למשפט, להורות להעם דרכי ה׳ וחקותיו וישקדו בכל תקף ועז לשנן הלמודים האלה לבניהם אחריהם ולעשות ככל הכתוב בתורה על פי ה׳. חיי היהודים בארץ ישראל אשר הקדישו לעבודת ה׳ בכל לב ונפש שיסודם בהררי-צדק חסד ותם וכל מדה נכונה, ואדניהם הטבעו להנזר מחמדת החיים ותענגות בני האדם, ולתרף נפשותם בעד אש דת אלהים בקדש, אם נערכם לעמת חיי היונים אשר אך שמחה גיל ורנה מנת חלקם, ועם ענג ושעשועים עשו חוזה לבלי חק, ועיניהם צופיות אך לילדי היום ולא חשו עתידות למו, הלא רחקו כרחוק מזרח ממערב. חכמי לב העברים אשר שאר רוח למו הזו מראש, כי דרכי חיי היונים אשר נעמו, יכסו חטאים גדולים ונמבזים במסוה מעשה ידי אמן נפלא. למודי הפלוסופיא להיונים השונים למיניהם ואשר בשפק יסודם, כפי אשר לקחה אזן היהודים בארץ הצבי שמץ דבר מהם, לא יכלו להשיב למו תנחומות אל אשר שאבו ממעיני תורת משה איש האלהים אשר מצותיה מאירות עינים ומשיבות נפש וישרות למוצאי דעת ואמרותיה הנאדרות בקדש כהקיר ביר מימיה טהורות ועומדות לעד. רעיונות כאלה אשר מצאו למו קן בחדרי לבות העברים בארץ ישראל ואשר צאי טמאה אמרו להפלוסופיא ויזרוה כמו דוה, כשכניהם עובדי האלילים אשר תכלית שנאה שנאו את הפלוסופיא וינאצוה לבלי חק, עתקו גם גברו חיל ודברי ההגדות בתלמוד במקומות אחדים יתנו עדיהם כי דרכי הפלוסופיא רחקו מהם. — אכן גם לא מצער היה מספר היהודים, אשר לבם הלך אחרי תשואות המון היונים, ומנעמי מחמדיהם הוליכו אותם שולל, ויתערבו בהם, ויהפצו להשליך אחרי גום את עבותות הדת ולנתק את מוסרות ברית הלאומית. עניני עם ישראל שמה אשר שלחו יונקותיהם לארצות זרות, והשיח והשיג אשר היה לו עם עמים שונים שנו את מהלכו פנימה וחוצה, עם ישראל לא היה עוד אך רועי צאן ועובדי אדמה, אשר ראו מנוחה כי טוב והצלחה כי נעמה בשבת כל איש „תחת גפנו ותחת תאנתו״. בעת אשר תושבי הארצות הנאורות בימים ההם שמו כל מעינם לאסוף כסף תועפות ולמלאות כל חדרי בתיהם הון יקר.

ולעשות חזה עם ענג ושעשועים, ואך זאת היתה המטרה הנשגבה הנכבדה אשר עליה קוו כל הימים; גם שפארטא ורומא לא יכלו לעמוד בפרץ לעמת שטף מי הזידונים האלה, הלא דעת לנבון נקל כי רבים מהיהודים מהם ראו וכן עשו וילכו אחריהם בתהו לא דרך. כאשר העברים ההולכים בשרירות לבם נלאו נשא את ע״ל סבל חקי אבותיהם אשר נתנו למו למורשה בעוד לא היה לאל ידם לשום לאל בחזקה את דברי החקים האלה, קראו לעזרה את מושלי הארץ, והמושל אשר עד כה לא לקח חלק בעניני העברים פנימה, שלח מלאכיו עושי דברו להשביח את שאון רגשותיהם [1]) לרגלי הענינים האלה מלחמת היהודים עם הממשלה בעד ההפש הלכה הלוך וחזק, עד כי באחרונה יד העברים רוממה וישליכו מעליהם עבותות המושלים עובדי האלילים אשר היו אלופים לראשם, ועולתה קפצה פיה.

c) מלכי סוריא התהלכו בראשונה עם היהודים בדרכי נעם ובשובה ונחת. המלך סליקוס ניקאַטאָר נתן להיהודים בהערים אשר כוננו ידיו בחבל ארץ אזיען הקטנה וסוריא גם באנטיוכיא, חק ומשפט אחד כאל המוקדנים והיונים [2]), ובדרכו הלך גם נכדו אנטיוכוס טהעאָס [3]). אחרי מות המלך תלמי פילאָפּאַטאָר (פרק ז׳ b) קדמו היהודים את פני המלך אנטיוכוס הגדול, בשובו מהכות את מפקד מחנה צבאות המצרים סקאָפּאַס, וינצחהו [4]), בכבוד גדול ובשמחת לב, ואנטיוכוס הביע לפניהם רחשי תודתו על רגשותיהם הנאמנות אשר הראו לו ויפיקו רצון ממנו. הוא השיב להיהודים את ערך מכסת הנזק אשר הגיע להם בימי המלחמות, ועוד יתרה עשה ולבו ידבנו לשלח מתנות יקרות כסף וכלי חפץ הדרושים לעבודת ה׳ בהיכלו, ויתן ידו להקים ולכונן את הבנינים אשר החלו לבנות הבונים לפאר ולהאדיר את מקדש-אל, והנחה עשה ממשא מלך לחברי בית יועצי העדה (זענאט), להכהנים, ולכל האנשים העובדים עבודתם בקדש בהיכל ה׳. באשר ברב עם הדרת מלך לכן למען תפוש את לבות העברים כי יאחזו בעיר ירושלים המעטירה, עשה הנחה להתושבים אשר ישבו בה, ולכל האנשים אשר בחרו לשבתם את העיר ההללה הזאת לעתים הנועדים למו לאמר: כי חפשים הנמו מכל מס במשך שלש שנים, ואחרי זה אך שתי ידות מהמס יתנו לאוצר המלך ומיד השלישית חפשו, ויקרא דרור לכל האנשים אשר נוגשיהם מכרום לעבדים, כי ישובו לארץ מולדתם ואחוזתם נתנה למו כימי קדם. אמונת אמון אשר בטח לבו ביהודים הראה לדעת בזאת כי בהמחוזות לודים (לידיען) ופריגיען, אשר יושביהם נתנו אותותם כי נבונים

---

[1]) לפי דברי יוסיפון לרומים בס׳ „מלחמות היהודים" ח׳ א׳, א׳, אך בני טוביה (פרק ז׳, a) אשר גרשו מירושלים מטעם חוניו השלישי הכהן הגדול, קראו את המלך אנטיוכוס עפיפאנעס כי תושע לו ימינו לעזרם. [2]) יוסיפון לרומים בס׳ ק״ה, ח׳ י״ב, ג׳, א׳. [3]) שמה ח׳ י״ב, ג׳, ג׳. [4]) שמה ח׳ י״ב, ג׳, ג׳.

המה למרוד במלכם, הושיב את היהודים מארם נהרים ובבל בהמצודות הבצורות באלפים איש, כי יגנו עליהם מחמת המורדים, ויתן למו שדות וכרמים והפשו ממס במשך עשר שנים, ולכל היהודים היושבים בממלכתו נתן הפשה ללכת באור ה׳ ולהחזיק במעוזי תורתם וחקותיה באין מפריע [1].

d) סליקוס הרביעי פילאָפאַטאָר, בן אנטיוכוס הגדול אשר ישב על כסאו אחריו, היה מלך אוהב שלום ואהבת חסד קננה בחדרי לבבו פנימה, אכן בימיו שמי השלום בארץ יהודה לבשו קדרות, ונתנו אותותם אותות כי עוד מעט שואה ומשואה תעשינה שמות בארץ לאין מרפא. מלכי סוריא לרגל המס אשר נטל עליהם לשלם להרומאים כפי הברית אשר כרתו ביניהם, נבוכו בכל עת בשגם אפס כסף באוצרם. והנה משגיח ההיכל שמעון, אשר לבו לא היה שלם עם הכהן הגדול ויבא אתו בריב, גלה את אזן אפאָלאָניוס, מפקד צבא הסורים בצאָלע-זיריען (השפלה אשר לסוריא), כי אוצרות יקרים אשר הסך עשרם עולה למעלה ראש נמצאים בההיכל. השמועה הזאת באה בשמן בעצמותיו, ויהי כשמוע סליקוס את הדבר הזה שלח את שלישו העליאָדאָר ויצוהו בשמו לאמר, כי שלח בפקודת המלך להתבונן על אוצרות ההיכל. לשוא הכביר מלים הכהן חוניו הישר והתמים, לשוא הגיש עצמותיו אליו, כי מרבית האוצרות אספו מכסף יתומים ואלמנות אשר הניחו למשמרת בבית ה׳, וכל האוצרות לא יעלו יותר ממכסת ארבע מאות ככרים כסף ומאתים ככרים זהב, אבן העליאדאר באחד ומי ישיבנו, אולם בעת צעדו רגליו בלשכת האוצרות. והנה תמונה אחת מוזרה הופיעה לפניו אשר נתנה חתיתה עליו ולא יכול להפיק זממו [2]. וזה משפט התמונה הנצבה לפניו; פרש אחד לבוש בגדי פאר רוכב על סוס אביר ושעטות פרסותיו תדרוכנה עליו, וכרגע והנה שני אנשים צעירים לימים נחמדים למראה הופיעו, ויכוהו בשבט אנשים בלי חשך עד כי התעלף וכחו עזבהו מרוב פחדו ועל כפים נשאוהו מהחדר הלז. ואך תפלת הכהן הגדול וזבחי אשם אשר הקריב בעדו עשו את אשר חפץ ותשב נפשו אל קרבו ויחי, והעליאדאר לא חפץ בעד כל מחיר לנסות המסה הזאת שנית כי בנפשו הוא. — חוניו נסע בכבודו ובעצמו להמלך סליקוס, להוציא כאור את צדקתו ולשום לאל את האשמה

---

[1]) יוסיפון לרומיים בס׳ ק״ה, ח׳ י״ב, ג׳, ג׳. ד׳. בין זכיותיהם תחשב גם זאת, כי כיהודי כנכרי אשר לא ישמור לעשות כחקי משמרת עבודת ה׳ בטהרת הקדש, לא יערבו את לבם לגשת אל הצר ההיכל, ומכל חיה ובהמה, אשר בשרן טמא לנפשות היהודים, אסרו אסר להביא בשרן ועורן ירושלימה, ומי אשר ימרה את פי המלך, ישלם כסף ענושים שלשת אלפים דרכמונים, לאוצר הכהנים. [2]) המקרה הזה אשר לזאת כפי הנראה ירזמון המלים בדניאל י״א, כ׳, יזכר בספר המכבים חלק שני. פרק ג׳, ד׳—י׳ בדרך ספור הגדיי אשר כנפי הדמיון לו כאשר הכהן הכינו בעליו, וגם יספר כדברים האלה בס׳ המכבים ח׳ ד׳, פרק ד׳.

אשר הוציא עליו שמעון רע המעללים דבתו רעה לפני המלך ; אם מצא חן בעיני המלך ויקרבהו כמו נגיד , אין אתנו יודע עד מה [1] . אחרי זה מת המלך סליקוס מות נבלי כי שלישו העליאדאר השקהו סף רעל [2] , אולם מחשבתו , לשבת אחריו על כסא הממלכה, הופרה .

פרק תשיעי

אנטיוכוס עפיפאַנעס .

a,) כאשר השמועה עשתה לה כנפים בארץ כי המלך סליקוס נפל שדוד לפני בני עולה, חש כנשר אחיו אנטיוכוס הנודע בשם עפיפאַנעס , אשר היה עצור עד כה ברומא בתור בן התערובות , ויבא לארצו לשבת על כסא ממלכת אחיו אחריו [3] . הוא המושל , אשר שמו לחרפה ולדראון לדור דור בקורות העברים , והוא על ידי זדון עריצותו העיר את רוח העברים לקום על נפשם עד כי השליכו מעליהם עבותות על זרים באמץ רוחם. הדברים אשר יחפאו עליו ויתנו דופי בתכונות רוחו כרבם בשקר יסודם או יוסיפו על אחת שבע. אמנה, אף כי לבו הלך אחרי תענגות בני אדם וחמדת החיים, לא הרע לבני היהודים רב יתר מרבי המושלים בסוריא ובמצרים ההלכוא לפניו בימים ההם. האמנם הטבע הננו גם בלב מתנה ורוח נדיבה, אכן יועציו החנפים ובני בליעל המה — אשר לבו בידם להטותו אל כל אשר יחפצו — היו בעוכריו, ומה גם ממשלת הרומאים אשר הכבידה עליו אכפה לבלי חק מררה את רוחו והפכה את לבו ויהי לאכזר. עוד לא פתחה אזן היונים אז כי אמונה טהורה בת אל־חי נטעה בלבות בני האדם, ובעדה נכונים האנשים אשר נאמנה בריתם אתה לתת את כל אשר להם, כפי אשר הראו היהודים גלוי לעין השמש , אולם כל ישע וחפץ אנטיוכוס היו לשים מתג ורסן בפי עבדיו הסרים למשמעתו אשר עלה בלבבם למרוד בו , ומה גם אחרי אשר אותות מרד נתנו אותותם כי הקשר אמיץ, הלא נטל עליו לאחוז במעוזי ממשלתו וליסר את המורדים ולעשות בהם שפטים למען ישמעו העם וייראו .

b,) הנסבה הראשונה הרת כל התלאות יגון עמל ועני אשר באו כתֻמם על יושבי ארץ הצבי , אך היהודים בעצמם הסבו וידיחו עליהם את הרעה [4] . בראשית ימי ממשלת המלך אנטיוכוס, בא אחי הכהן הגדול, ישוע (ובשפת יון הוסב שמו יאַזאָן) אל המלך וירכוש לו מאת המלך את משרת הכהונה הגדולה בעד מחיר כסף רב אשר אמר לתת להמלך מדי שנה בשנה, והכהן

---

[1]) המכבים ח"ב ד', א'—ו' . [2]) גם לזאת יוכל היות כי ירזמו דברי דניאל פרק י"א, כ'. [3]) דניאל י"א , כ"א . [4]) הידיעות האלה יסודן בס' המכבים ח' ב'.

חוניו הוסר מפקודתו בחזקה ויחי חיי איש פרטי [1]). יאַזאָן גבה לבו במשמרתו הנשאה, ויגזר אומר ללמוד ממעשי היונים ולטעת זמורת זר בכרם ישראל, ויכונן בית הגמנאַזיאָן (Gymnasion) (בית הנועד לבני הנעורים לגבר חילים ולנסות כחם במסות שונות). כהנים רבים מצאו חפץ למו בהבית הזה, עד כי לפעמים לא שמרו לעשות את עבודת ה׳ במקדש כמשפט בעתה, אכן יראי ה׳ רגנו באהליהם ויאמרו כי תועבה היא לחלל את עיר הקדש במעשי תעתועים ומזורים כהמה. עוד הוסיף להחטיא את בני ישראל ולהעביר אותם מחקי התורה וממצותיה, ורשעתו גדלה עד כי שם לאל בישראל בתחבולות מרמה את אות ברית קדש והיא המצוה: למול איש את בשר בנו [2]). יאַזאָן עוד הוסיף חטאת על עון בזדון לבבו, כי בעת שהיונים חגו בטיראָס — וגם המלך הופיע בהדרתו לקחת חלק בשמחתם — את חג צחוק־הקרב אשר פעם אחת בחמש שנים הקדישוהו לעבודת האליל הערַאקלעס, שלח גם הוא מלאכים להעיר הזאת להתבונן על המחזה ההוא, וישלח בידם כסף רב, להביא במחירו שי למורא להאליל הערַאקלעס. אולם המלאכים שערו בנפשם, כי דבר כזה לזרא ולאי כבוד יחשב, ויבקשו מהמלך כי יקבל את מנחתם ברצון ויואיל נא להגיד למו לאיזה דבר חפץ בממלכתו יקדיש את הכסף, ויעתר לבקשתם, ויקבל מהם את הכסף באמרו כי יעדו לחזק את בדקי הציים האדירים ולהאדירם [3]).

c) בין כה וכה ועמודי השלום אשר עשו ביניהם מושלי מצרים ומלכי סוריא החלו לנוע כנוע עצי יער מפני רוח, בשגם אנטיוכוס מאן לתת אזן קשבת למלך מצרים אשר דרש דרש ממנו לתת לו בשלום את ארץ צעֶלעזיריען (השפלה אשר לסוריא) אשר אביהו נתן את הארץ ההיא שלוחים לבתו קלעאפאטרא בעת קחתו אותה לו לאשה המלך תלמי פילאָמעטאָר. ויהי בלכת אנטיוכוס הלוך ונסוע במחוזותיו בואך ימה לדרוש ולחקור את לבות התושבים—לרגל המלחמה אשר התעתדה בינו ובין מושל מצרים — הופיע גם ירושלימה, ששמה כבדוהו באורים וכבוד גדול עשו לו, ובני העם חדו את פניו בקול תרועה וששון [4]). — אחרי כהנו במשמרת הכהונה בשלש שנים, שלח הכהן יאזאן את האיש חוניו (ובשפת יון יקרא בשם מענעלאַאָס) (אחי שמעון הנזכר בפרק שמיני, d) [5]). בתור ציר שלוח ממנו בדבר ענין נכבד להמלך. מענעלאאס

ויוסף בן מתתיהו הכהן, אשר לא קרא בספר הלז, יעבט ארחותיו וידיעותיו לא תשתוינה יחד עם הידיעות הנמצאות בס׳ המכבים (בק״ה ח׳ י״ב, ה׳, א׳; מ״ה ח״א, א׳. א׳.).
1) המכבים ח׳ ב׳, ד׳ ז׳. 2) המכבים ח׳ א׳ א׳, ט״ו. 3) המכבים ח׳ ב׳. ד׳, י״ח—כ׳. 4) המכבים ח׳ ב׳, ד׳, כ״ב. 5) לא אחי יאזאן (וככה גם לא אחי חוניו) כפי אשר יאמר יוסף בן מתתיהו הכהן עם הספר (ק״ה, ח׳ י״ב, ה׳, א׳).

ראה כי עת רצון לו להפיק את זממו, ובשפתי חנף אשר חלקו מחמאות אמרי פיו מצא חן בעיני המלך, ובתתו להמלך שלש מאות ככר כסף יתר מיאזאן, הפקידו המלך לכהן גדול מאחיו. כאשר הגיעה השמועה הזאת בשערי ירושלים, קאם שאון בעיר, באשר יאזאן לא חפץ לרדת מכהונתו על נקלה, ומרבית יושבי העיר עמדו לימינו, כי הוא היה מזרע הכהנים הגדולים. אכן יד חיל הצבא אשר תכו לרגלי מענעלאאס מטעם המלך גברה עליו, וביראו מחמתם כי קשתה ברה וימלט לארץ בני עמון, ומענעלאאס נקם נקמתו בבני העם על אשר בחלו בו בראשונה, בהראותו אותם קשה באכזריות חמה ויתהלך אתם בקרי [1].

d) הדברים האלה אשר ידם רב להם לעשות את העיר כמרקחה, היו אך כאין וכאפס לעמת מקרים חדשים אשר לבקרים הוסיפו למרר את רוח בני העם עד כי עמדו בפרץ למרוד בהמלך לעין השמש. מענעלאאס לא היה לאל ידו לשלם את מנת המלך בעד כהונתו כפי אשר הבטיח לו מראש, ולא שעה אל דברי זאָסטראַטעס, שר הצבא להסורים בירושלים, אשר העיד בו פעמים אחדות כי מרה תהי אחריתו אם יתן כתף סוררת למלכו ויחלל את דברו. בעת נקרא מהמלך לאנטיאכיע (אנטיוכיא) לתת לו דין וחשבון על כל מעשיו, הפקיד מענעלאאס את אחיו ליזימאכאס לממלא מקומו וילך להמלך; אחרי גנבו דיו כלי זהב מהיכל ה׳, ומקצתם מכר בדרך, ויתרם הגיש אשכר לאַנדראָניקאָס, אשר הושם מאת המלך למושל בשמו בארץ בעת נסעו לפריגיען. הכהן חוניו אשר היה לפנים כהן גדול צעק חמס בשער בת רבים על החטאה הגדולה והתועבה הנוראה אשר עשה מענעלאאס בשללו את כלי ההיכל, אולם ביראו לבלי יבלע לו מקנאת חמת מענעלאאס הקשה כשאול, מצא מפלט לו בהככר דאפנע [2]. אולם מענעלאאס לא נתן דמי לו עד כי אנדראניקאס בנכלי מזמותיו דבר על לב חוניו ויצא ממחבואו, ובראותו את פניו צוה להכותו נפש. ויהי כאשר שמעו בני הארץ את שמע השערוריה הנוראה ההיא שערו שער גם עובדי האלילים, ואף המלך התחלחל בשמעו את אשר קרה להאיש הישר ונשוא פנים ההוא וימת כמות נבל בידי בן עולה; ויצו להעניש את אנדראניקאס ולתת את כבודו לשמצה ולדראון נצח. — בירושלים התאספו יושביה ואגודתם נוסדה לקום נגד הזד הבליעל ליסימכוס (ליזימאכוס) אשר הוסיף להרע בקדש ולבוז בז בהיכל ה׳, וכאשר הנבל ורע מעללים ליזימאכוס שלח את אנשי הצבא כשלשת אלפים איש להשבית את שאון העם ולהקים סערת המרד לדממה, אז העלה עליו חמת העם הרצוץ והנדכא לאין מרפא, ומקצר רוח התנפלו בני העם במר רוחם על בני הצבא ויכו בהם מכה רבה, עד כי נסו וימלטו ותהי להם נפשם לשלל, וליזימאכוס נפל שדוד וימת מות נבל. זקני העדה בירושלים שלחו

---

[1]) המכבים ח׳ ב׳, כ״ג, כ״ו. [2]) לא רחוקה מאנטיאכען (אנטיוכיא), ששמה בגנו כמו רמים מקדש אפאללא.

שלשה מלאכים נכבדים להמלך ויבקשו ממנו כי ישפט את מענעלאאס כרשעתו וכזדון מעלליו בתור מחלל קדש על אשר שלל את כלי ההיכל. עוד מעט נתן המלך אזן קשבת לדבריהם הנאמרים בצדק ורגלי מענעלאאס הבליעל לנחשתים הגשו, לולי צלחה בידי מענעלאאס לשחד מכספו את אחד מרואי פני המלך, תלמי (פטאָלעמאֶאוס), והוא הטה את לב המלך לחפצו, והמלך האיר פניו למענעלאאס ויצא נקי בהשפטו, ושוטניו (אנקלאֶגער) לבשו בשת ושתו מצו את קבעת כוס חמת המלך על לא חמס בכפם [1].

פרק עשירי

חקקי און וזדון עריצות המלך אנטיוכוס.

a) בעת היות אנטיוכוס במצרים, עשתה לה השמועה כנפים ביהודה כי מת. ויהי כשמוע יאזאן כי המלך מת, אסף תחת דגלו כאלף איש ויבא על העיר ירושלים לפתע, מענעלאאס נס להעיר העליונה, ויאזאן עשה שפטים בבעלי ברית איש תרמו מענעלאאס ודם נקי שפך הרבה מאד. והמלך אנטיוכוס נלחם אז על אלכסנדריא, וישמע אל יאזאן לאמר: הנה הוא עושה שמות בירושלים, ויסע וילך קל מהרה עם צבאותיו ירושלימה בשנת ג׳ אלפים תקצ״א (169). יאזאן ברח שנית לארץ בני עמון, ואחר נסע לאַרעטאַס מלך ערב וישב בארצו ותחת כנפיו חסה, ומשם הלך דרך ארץ מצרים לשפאַרטאַ, ואחריתו עדי אבד. — ואנטיוכוס פרץ בראש צבאותיו בירושלים, באין פוצה פה ומצפצף, ויצו לאנשי החיל להרוג להשמיד ולאבד את כל יושבי העיר באין חמלה כנער כזקן כנשים כטף, וגם לדלוק אחריהם ולדקרם בחרב אם ינוסו לאהליהם. כארבעים אלף איש מישראל אנשים נשים וטף מתו בידי אנשי חיל אנטיוכוס הרעים והחטאים, ועוד כארבעים אלף נמכרו לעבדים ולשפחות, ואנטיוכוס הזד היהיר לא ידע בשת וזדון לבו השיאהו לבא בהיכל ה׳, ויקח את כל כלי הקדש, ואת כל הקדשים אשר התנדבו מלכים זרים להיכל, ואוצרות המקדש, והכסף אשר צפו את הדלתות ואת האמנות הכל לקח. לנציבים הפקיד בירושלים את פיליפפוס, ובשמרון את אנדראניקאס [2].

b) הדבר אשר התהפך כחמר חותם והוא: כי אנטיוכוס, אחרי נכבשה לפניו כמעט כל ארץ מצרים בתחבולות מרמה או ביד חזקה, והנה לפתע צוה עליו פאפיליוס לאֶנאס Popilius Länas מטעם היועצים הזקנים ברומא כי

[1] המכבים ח׳ ב׳, ד׳ כ״ז והלאה. [2] המכבים ח׳ ב׳. ה׳, א׳—כ״ג: המכבים ח׳ א׳, א׳, כ׳—כ״ח.

יעזוב עד מהרה את הארץ, יוכל היות כי נתן קטורה באף היהודים למרוד בו, ואנטיוכוס כאשר חרה לו עד מות על אבדן כבודו במצרים שפך כל חמתו על בת יהודה; וגם חבר היהודים אשר נפתה לבם על דרכי היונים ובעלי בריתם הוסיפו פחם לאש עברתו בהבאישם את ריח היהודים בעיני המלך ויגלו את אזנו כי עשר והסן אוצרות עם יעקב הקטן המה למו למבטח עז ומהם מוצא לכסף התוצאות אשר ידרש להם לרגל הקשר אשר יתקשרו עליו [1]). הנה כי כן גמר אמר אנטיוכוס, לשרש את רוח המרד אשר החל לתת אותותיו בין היהודים, ולבלי לעזוב לו אף שרש וענף, בשומו לאל את חקי הדת ומשפטיה, ויאסר אסר על היהודים לבלי לעשות אף אחת ממצות ה׳ אשר צוה אותם ביד משה, כי בעיני היונים כפי אשר לקחה אזנם שמץ דבר מכתבי קדש, חקי דת העברים יכלכלו בקרבם אך זרות, נפלאות ונסתרות, ויהיו לצחוק וללעג.

c,) ראש דברו היה לשלח את אַפאָללאָניוס בראש מחנה צבא רב לירושלים, ובבואו והנה אין פרץ ואין צוחה, ובני העם קוו כי בשלות השקט ובאהבת חסד יתהלך אתם. ויהי ביום השבת פקד את בני הצבא בככר רחבת ידים וינס את כחם ואמץ רוחם, וכאשר יושבי העיר ומסביה יצאו להתבונן על המחזה הזה, התנפלו אנשי הצבא עליהם, וידקרום בחרבותיהם, וגם עשו שמות נוראות בבתי התושבים לבלי חק [2]). מספר רב מיושבי העיר מכרו היונים לעבדים ולשפחות; ורבים נסו אל נפשם לגור באשר ימצאו, ואך העברים בעלי ברית היונים ישבו בטח על מקומם ואחוזתם באין מחריד. אַפאָללאָניוס בצר את מצודת ציון היא עיר דוד בחומות גבוהות ומגדלים, ויתן בה אוצרות מאכל ושמן ויין, וישם בבית הנשק צנות ורמחים ומחנה צבא סורים שם בעיר למשמר [3]). אחרי הדברים האלה ודבר המלך יצא כי ירושלים לא תקרא עוד עיר הקדש כי אם כאחת ערי עובדי האלילים תחשב. עבודת ה׳ הופרה, ואת ההיכל יעדו לעבודת האליל האָלימפי יופיטער. (ציים בפי היונים). ותחת המזבח הגדול אשר הקריבו עליו את התמיד, העמידו מזבח אחר הקטן ממנו ועליו הקריבו קרבנות להאליל ציים וכפי הנראה הוצב עליו סמל תמונת האליל [4]). וגם בערי השדה בארץ יהודה כוננו ידי היונים מזבחות והיכלות לאליליהם, ואחת דת היהודי להמית, אם קרא לשבת ענג או חגג את ימי המועדים כמשפט, גם אסרו אסר על נפשותיהם לבלי למול בשר בניהם, ולבלי לנצור את חקי הדת בדבר אכל נפש; אם המצא ימצאו כתבי קדש בבית איש יהודי, ויקרעו אותם לגזרים או שרפו אותם באש,

---

[1]) דניאל י״א, ל׳. [2]) המכבים ח׳ ב׳. ה׳, כ״ד—כ״ו. [3]) המכבים ח״א, א׳, א׳, ל״ג—ל״ז. [4]) בס׳ דניאל יקרא בשם „שקוץ משומם״ או „שמם״ (ח׳, י״ג; ט׳ כ״ז; י״א, ל״א; י״ב, י״א), ובס׳ המכבים ח׳ א׳. א׳, נ״ד יקרא בשם „צלם נבזה״ או „עצב נבזה״ (דאס וויסטע שייזאל).

תּם בעליהם יומתו ; זקנים ונשים, אשר לבם דבק באמונת אל חי, עֻנו במכאובים קשים ונוראים מרבה להכיל עד כי עיפה נפשם להורגים. בחמשה ועשרים לחדש כסלו בשנת ג׳ אלפים תקצ״ג (167) הקריבו היונים בפעם הראשונה את קרבנם על המזבח לאליליהם בחצר בית ה׳, ואת ההיכל חללו היונים וישימו את כבודו לשמצה. בעותי אלוה ופלצות אחזו את כל יושבי הארץ העברים. רבים החישו מפלט למו במערות ובמחלות עפר, ואחרים נסו וימלטו לארצות העמים שכניהם הנשענות לגבולם ; ומרביתם נכנעו לפני המלך ולא מרו את פיו ויתנו כתף סוררת לדתם ולעמם, והמלך השיב להם כעל כל תגמוליהם עליו ויעניקם מאוצרו במתנות רבות ויפקד אותם לפקידים בכהונות נכבדות בממלכתו. אכן עוד רבים אשר יראת ה׳ נגעה בלבם לא סרו מחקי ה׳ ימין ושמאל ויבחרו להיות מֻענים תחת ידי נוגשיהם ולמות מות ישרים, מלבגוד בה׳ צבאות אלהי ישראל צורם ומשגבם [1]. בספר המכבים בחלק השני [2]) יספר מאמץ רוחו של איש ישיש עברי אחד בן תשעים שנה בימים ההם ושמו אלעזר, אשר השליך מפיו את בשר החזיר אשר שמו בין שניו, העריצים היונים בחזקה, וברוח כביר העשוי לבלי חת הלך מעדנות לקראת המות כהולך בחליל ; גם כאשר פקידי המלך בקשוהו כי יאכל בשר עוף, ואך למראה עין ירמה את הרואים לחשוב כי בשר טמא בא אל פיו, מאן לשמוע למו וימת מות תחלואים. עוד יוסיפו לספר ולהאריך לשון על אדות האם עם שבעת בניה, אשר הערו למות נפשם אחרי סבלם מכאובים נוראים מידי צורריהם לבלי לבגוד בתורת אל חי, והאם באחרונה מתה מות ישרים [3]). — גם את מקרש השמרונים בהר גרזים קדשו היונים להאליל ציים קסעניאָם ; ולפי דברי יוסף בן מתתיהו הכהן [4]) בקשו השמרונים בעצמם את המלך כי יכבדם ויבחר לו את מקדשם למקום עבודת אלהיו, בהראותם לו לדעת בכל אשר היה לאל ידם, כי לא ממעי יהודה יצאו, כי אם יוצאי חלצי הצידונים הנמו.

פרק אחד עשר

מתתיהו ובניו בשנת ג׳ אלפים תקצ״ג לב״ע (167).

a) אולם לא אך בזאת אשר בני יהודה נתנו את גום למכים ולחייהם

---

[1]) המכבים ח׳ א׳, א׳, מ״א—ס״ד ; המכבים ח׳ ב׳. ו׳, א׳—י״ז ; דניאל י״א, ל״ב ל״ג. [2]) ו׳, י״ח והלאה. [3]) המכבים ח׳ ב׳. ז׳, א׳—מ״א ; המכבים ח׳ ד׳, ח׳ והלאה ; ובספרי התגדה יובא הספור הלז כדברים האלה, אך ייחסוהו לימי ממשלת הרומאים. מדרש איכה דמ״ש, עמוד ג׳ (שי״א באמ״ד) ; גטין דף נ״ז ע״ב ; ילקוט ח״א, דש״א, עמוד ד׳ ; התח׳ צונץ בספרו Gottesdienstliche Vorträge צד 124 הערה a. [4]) בס׳ ק״ה,

למורטים יתהללו, כי אם אמונתם באלהי אמן נתנה עז ועצמה להם למרוד בממשלה אכזריה כמוה ויעבור עליהם מה. בעיר מודעים [1]) ישב הכהן מתתיהו בן יוחנן [2]), בן שמעון מזרע הכהנים לבית יהויריב [3]); ומשפחתו נודעה בשם חשמונאית (בית החשמונאים) [4]). ויהי לו חמשה בנים: יוחנן קאדדים; שמעון טאססי; יהודה המכבי; אלעזר אווארא (אַוּאַרַאָן), יונתן אפפוס [5]). עוד רוחו ורוח בניו מלאו מאלה ודמע תדמע בת עינם מאין הפוגות על שבר בת עמם הגדול כים, והנה שר צבא הסורים בא למודעים וידרוש ממתתיהו, מאשר הוא נכבד ונשוא פנים בעדתו, לכן יהי הוא לעינים לבני עמו להקריב עולה וזבח על המזבח הערוך קבל עם לאליליהם, וממנו יראו וכן יעשו כל היהודים. מתתיהו בזעפו על שר הצבא לא אך שם לאל את דבריו, כי אם גם בקנאו קנאת ה׳ צבאות אשר רשפיה רשפי אש שלהבת יה, הכה נפש איש יהודי אחד אשר חפץ להקריב קרבן על המזבח ההוא, וגם המית את שר הצבא בעברתו כי קשתה. אחרי זה הרס את המזבח, ויקרא לכל היהודים אשר נאמנה רוחם לאמונת אל חי, כי גם המה ילכו בדרכיו ויתאזרו עז לקום נגד אויביהם האכזרים, והוא ובניו נסו ההרה. וכמוהו עשו עוד רבים, אשר עם נשיהם ובניהם ומקניהם מצאו מפלט למו בערבה [6]). פיליפפוס שלח מירושלים גדוד אחד מצבאותיו אחריהם, ואנשי הצבא חנו כדור על המערה אשר היהודים בה יחסיון, וידרשו מהם

---

[1]) מודיעים במשנה פסחים פרק ט׳, ב׳; מודיעית משנה חגיגה פ׳ ג׳, ה׳; ובפי יוסף בן מתתיהו הכהן תקרא העיר בשם Modeim, Modieim, Modeein. ובמשנה אבות פ׳ ג׳, י״א, ימצא „ר׳ אלעזר המודעי״, ולפי דברי אייזעביוס לא רחוקה מלידדא (Lydda, Diospolis) במרומי ההר הנשקף על פני הים. המכבים ח׳ א׳, י״ג, כ״ט, ל׳. [2]) אולם ללא אמת יחליפו שם יוחנן אבי מתתיהו, בשם יוחנן כהן גדול (יוחנן הורקן, בפרק כ״א והלאה). גם מתתיהו, גם אביו לא היו כהנים גדולים, ואף מוצאם לא היו מכהנים גדולים. [3]) ד״ה א׳. ט׳, י׳; כ״ד, ז׳. [4]) אולי תקרא על שם העיר חשמון הנזכרת ביהושע ט״ו, פסוק כ״ז. [5]) השמות האלה הנזכרים בס׳ המכבים ח׳ א׳. ב׳, ב׳—ה׳; ו׳, מ״ג; ועל פיהם כתובים גם בספרי יוסיפון לרומים, ק״ה, ח׳ י״ב, ו׳, א׳, לפי מבטא שפת יון, לא על נקלה נוכל לחקור שרש השמות לפי הוראותיהם ומוצאם בשפת קדש. „המכבי״ יוכל היות כי מוצא השם הזה הוא מקבת (האממער) שופטים ד׳, כ״א; מ״א. ו׳, ז׳; ישעיה מ״ד, י״ב; ירמיה י׳, ד׳. וישתוה עם הוראת המלה „מפץ״ ירמיה נ״א, כ׳ והלאה *); [6]) המכבים ח׳ א׳, ב׳, ט״ו והלאה; המכבים ח׳ ב׳. ו׳, י״א. ידיעות אחרות בדבר הנסבה אשר המריצה את היהודים להלחם באויביהם, נמצאות במגלת תענית פרק ו׳.

---

*) לפי השערת הרב ר׳ עזריה מן האדומים בספרו מא״ע השם „מכבי״ יסודו בראשי תיבות מי כמוכה באלים ה׳. וגם יוכל היות כי מלת המקבת היא מהמחוים. ד״ה א׳. י״א, מ״ז. דו״ר.

כי יכנעו לפניהם ונפשם תהי להם לשלל. אולם שומע אין להם מהיהודים, וגם לא עמדו על נפשם, כי זה היה ביום השבת, וככה הערו את נפשותיהם למות הצדיקים הישרים והתמימים במספר אלף איש בעד קדושת השם [1].

b,) השמועה אשר עשתה לה כנפים בכל מקומות מושבות היהודים על אדות השערוריה הנוראה ההיא, לא המסה לב בני העם ולא נפל רוחם בקרבם, ונהפוך הוא כי חדשים לבקרים מספר בעלי ברית מתתיהו המחזיקים במעוזי הדת, אשר ראשיתו היתה מצער, הלך הלוך וגדל. ונוספו עליהם עוד אנשים אשר לא פללו מראש כי יעמדו בפרץ לעמת אויביהם ברוח נבון וכביר העשוי לבלי חת, אבן בראותם כי בפעם הראשונה עשו וגם יכלו לאויביהם, האנשים אשר יראת ה׳ נגעה בלבם, וגם ביראם מפני חמת מתתיהו אשר גזר אמר להראותם קשה אם ימרו את פיו, באה גם נפשם בקהל גבורי חיל ישרי לב האלה [2]. אמנה בעצת מתתיהו גמרו אמר, כי בעת יגיח עליהם האויב לפתע, או אז יגנו בעדם גם ביום השבת לבלי יעשו כלה אתם [3], ולדגלם נאספו רבים עד כי היו למחנה רב, ולפעמים הכו מכה רבה באויביהם וגברו עליהם עד כי נסו אל נפשם [4]. ומתתיהו עם בניו הלכו הלוך ונסוע בארץ יהודה; ויהרסו את מזבחות האלילים, ויענשו את הבוגדים בבריתם, וימולו את בשר בני העברים כמשפט, ויגנו בעד משפטי הדת לעשותם ככתוב מחמת עובדי האלילים ואנשים חטאים מבני ישראל, אשר עמדו לשטן למו [5]. בין כה וכה גוע וימת מתתיהו — אל נכון באשר לא הסכין לשאת עמל נפש כמוהו ויהי עליו לטרח מרבה להכיל — בשנת ג׳ אלפים תקצ״ד (166), וטרם נשמתו הטהורה והעדינה עלתה השמימה לחסות בצל כנפי שדי, אצל מרוחו על בניו, ובקול חוצב להבות אש בקש אותם כי יוסיפו עז ועצמה ויבצעו את כל אשר יזם לעשות בעד אחיו בני אמונתו. גם זאת צוה להם כי את כל הדבר הקשה אשר בו תדרשנה עצה ותבונה, יביאו אל אחיהם שמעון, ואת אחיהם יהודה יעמידו בראש מחנה הצבא ביום קרב באשר הוא איש גבור חיל ויודע לכלכל דבר במועצות ודעת במשפטי המלחמה. ויהי במותו ויקברו אותו בעיר מודעים [6].

פרק שנים עשר

יהודה המכבי בשנות ג׳ אלפים תקצ״ד־ת״ר (160—166).

a,) דברי אביהו האחרונים טרם מותו אשר פזר לו כבוד ויקר וישימהו

---

[1]) המכבים ח׳ א׳. כ׳, ל״א והלאה; המכבים ח׳ ב׳. ו׳, י״א; יוסיפון לרומיים בס׳ ק״ה, ח׳ י״ב, ו׳, כ׳. [2]) המכבים ח׳ א׳. ב׳, מ״ב, מ״ג; דניאל י״א, ל״ד. [3]) המכבים ח׳ א׳. א׳, ל״ט—מ״א. [4]) המכבים ח׳ א׳. א׳, מ״ד. [5]) המכבים ח׳ א׳. א׳, מ״ה—מ״ח. [6]) המכבים ח׳ א׳. א׳, מ״ט—ע׳.

למפקד צבא ביום קרב, ירדו עמוק עמוק בחדרי לב יהודה פנימה והראה לדעת כי אביו לא שם תקות שוא מחסהו, ונפשו תדרך עז כפעם בפעם במלחמות תנופה אשר התנפל על אויביו לפתע פתאום, ומה גם באישון לילה, ותעז ידו במתי מספר אנשי חילו על מתקוממיו אשר רבו עליהם על אחת שבע ויך בהם מכה רבה [1]. ולא ארכו הימים ויאסור מלחמה גדולה פְּעָמִים עם אויביו וימינו רוממה על שדה הקרב, ובכל קצוי הארץ שמעו כן תמהו ושם הגבור הצעיר מרומם על שפתי כל [2]. אַפָּאָללאָניוס (הנזכר בפרק י' c,) אסף תחת דגלו כל אנשי המשמר הנפוצים בארץ וגם נספחו אליו אנשים רבים מהשמרונים ויצא בראש מחנה צבא רב לבצור את רוח המורדים. יהודה הגיח ממקומו ובראש מחנהו השתער עליו בעזוז מלחמה וישחת באויביו ויך בהם חללים חללים עד כי נגפו לפניו; ואַפָּאָלאָניוס נפל שדוד במלחמה, מני אז התנוססה חרב אפּאָלאָניוס על ירך יהודה לגאון ולתפארת [3]. כגורל מחנה אפּאָללאָניוס כן היה לגדודי הצבא אשר זעראָן, שר צבא בסוריא עמד בראשם, ויקו לעשות לו שם ולרכוש נזר התהלה; גם יהודים רבים בעלי ברית היונים נתנו ידם אליו לעזרו במלחמה מול אחיהם בני אמונתם [4]. יהודה יצא לקראתו במחנה קטן הנופל ממחנהו במספר, אולם בדבריו הנמרצים והנשאים לקח את לבות אנשי חילו במורד בית חורון [5]) ונפשם גחלים תלהט, ויך במחנה אויביו מכה רבה ויגרשם עד בואכה ערבת פלשתים; שמונה מאות חללים מהאויבים נפלו על שדה הקרב ובתוכם גם מפקד המחנה [6].

b,) עד העת ההיא לא שמו לב יועצי המלך בחצרו להמסות אשר נסו היהודים לפעמים למרוד בממשלתו בשגם לא רוח כל העם נחה עליהן. בעיני מלך גדול שימשול ממשל רב בארץ גדולה ורחבת ידים ונגיד לאומים רבים בארצות הקדם כמוהו אז, במה נחשבה מלחמת יושבי חבל ארץ קטנה אשר בן רגע תקום ואך כרגע תנחת ידו עליהם והמה לא יוסיפו להרים ראש ולמרות את פיו, לכן לא התבונן לאותות הקשר אשר יתראו כפעם בפעם במערכות ישראל; ומה גם כי מראשית כזאת — כאשר כבר מלתנו אמורה בפרק תשיעי a, — לא ידעו היונים הנסבה הרת סערה וסופה אשר העירה עליהם חמת היהודים לאין מרפא ונפשם גחלים תלהט ללחום עמהם בחרף נפש ובאין מעצור. אולם כאשר הורד לארץ כבוד שרי הצבא אַפָּאָללאניוס וזעראן

---

[1]) המכבים ח' ב'. ח', א'—ז'. [2]) המכבים ח' א'· ג', כ"ה. כ"ו. [3]) המכבים ח' א'. ג', י'—י"ב. [4]) המכבים ח' א'. ג', י"ג—ט"ו. [5]) המקום הנכבד ההוא במערכות מלחמה בגבולי שבטי אפרים ובנימין (יהושע ט"ז, ג'; י"ח, י"ג), פונה לארץ יהודה וכפעם בפעם היה לשדה המחלקות. יהושע י', י"א. יוסיפון לרומיים, בס' מ"ה, ח' ב'; י"ט, ח'. [6]) המכבים ח' א'. ג', ט"ז—כ"ד; יוסיפון לרומיים, בס' ק"ה, ח' י"ב, ז', א'.

וצבאותיהם נגפו לפני בני ישראל אשר הכו אותם עד חרמה, אז עלה עשן באף המלך אנטיוכוס, ולבלי לתת קטורה באף מושל מצרים איש חרמו, בראותו כי נבאש אנטיוכוס בישראל וסר צלו מעליהם, גמר אמר לעשות קץ להמבוכות והפרעות ההנה ולהראותם קשה בידו החזקה ובזרועו הנטויה[1]. מחנה צבא רב הוכנה, ואנטיוכוס אמר בלבו כי אין איש אשר יעמוד לפני גבורתה, וכל חיל אשר יקום אתה למלחמה תרשיע. בין כה וכה ובית מלך סוריא הלך הלוך ודל כי אפס כסף באוצר הממלכה, בפזרו כסף לרוב בלא משפט, נוסף לזאת לרגל כסף הענושים אשר נטל עליו לשלם להרומאים היו אוצרותיו למעין אכזב אשר יכזבו מימיו. הנה כי כן החליט בנפשו המלך אנטיוכוס לחצות את חיל מחנהו לשני ראשים, המלך בתור מפקד הראש האחד ילך הלוך ונסוע לנפות הפונות קדימה לארץ ולנגוש בעם לשלם לו את המסים אשר אחרו לתת לו עד כה, ולרכוש לו באמצעים שונים[2] דברי חפץ אשר יהיו לו לכסף מוצא. ולמפקד מחנה השני, גם למושל אשר על פיו יצאו ויבואו דברי ממשלת המחוזות מערבה לארץ פנימה, ולצופה על הליכות בנו הצעיר הרך בשנים, הפקיד את ליזיאס, איש נכבד ונשוא פנים מזרע המלוכה, ויצוהו לערות את העיר ירושלים עד היסוד בה, ולהשמיד ולאבד את כל היהודים ולעשות אתם כליון חרוץ, ולהושיב תחתם בארץ יהודה עמים זרים ולהנחילם את ארץ יהודה לאחוזתם, ובשנות ג׳ אלפים תקצ״ה— תקצ״ו (164—165) עבר את נהר פרת.

c) וישלח ליזיאס לארץ יהודה את תלמי נציב צֶאלעזיריען (השפלה אשר לסוריא) בראש ארבעים אלף איש רגלי, ושבעת אלפים פרשים, כל אלה גבורי חיל, אשר בראשם נצב הנציב תלמי גם ניקאנאר וגארגיאס עמדו תחת דגלו. שני שרי צבא האחרונים בבואם לארץ יהודה תקעו את אהליהם בהככר העולה צפונה-קדמה לארץ על עיר עממאוים (חמת). כל יושבי הארץ חשבו כי היהודים עוד מעט יאבדו לנצח ואנטיוכוס יעשה כלה אתם באין כל תפונה, וכבר המתיקו סוד סוחרים וכנעני ארץ בערי החוף ויאספו כסף רב, להיות נכונים להיום אשר היהודים ימכרו לעבדים ולשפחות על ידי נוגשיהם ושוביהם. גם רוח היהודים נפל בקרבם ויאמרו נואש לתקותם בשגם מי יוכל לעמוד לפני התקיף ממנו, רבים נסוגו אחור מיהודה ויעזבוהו, ואחדים מהם מכרו את כל חפציהם ויחישו מפלט למו בנקיקי הסלע ובמערות להסתר מפחד אויב, ואך כששת אלפים איש יהודים נשארו בארץ אשר בריתם עוד היתה נאמנה עם

---

1) המכבים ח׳ א׳. ג׳; כ״ז—ס׳; המכבים ח׳ ב׳. ח׳, ט׳ והלאה. שתי הידיעות האל לא תשתוינה יחדו בכל פרטיהן. 2) ותוא לבוז בז בההיכל שבו צפון כל הון יקר אשר כוננוהו ידי עובדי האלילים ויקדישוהו להאלילה כלילת יופי (וויענוס) בעלימיאס (פרק י״ד a, ויוכל היות כי לזאת ירמזו הדברים בדניאל י״א, ל״ז.

יהודה המכבי . וכאשר ירושלים כבר נכבשה לפני האויבים , קראו עצרה ויקדשו צום בעיר מצפה , אשר קדוש יאמרו לה העברים מקדם קדמתה [1]) , והאנשים התמימים וישרי לב האלה נאספו המצפתה וישאבו מים וישפכו לפני ה׳ ויצומו ביום ההוא , וילבשו בגדי אבל , ויקראו בתורת ה׳ , ויביאו את בגדי הכהנים , וירימו את המעשרות אשר זה כמה לא מצאו בהן דברי חפץ, גם את הבכורים הקדישו לה׳ כמשפט , והנזירים שמלאו ימיהם אשר יזירו לה׳ , ולא היה לאל ידם להקריב את קרבנותיהם ככתוב [2]) , גם המה באו שמה , ויתפללו לה׳ בלב שלם וברגש קדש . אחרי הדברים האלה פקד יהודה את האנשים לדגלי הצבא , וישמור לעשות ככל הכתוב בתורת ה׳ כי האנשים אשר בנו בתים ויטעו כרמים או ארשו להם אשה יהיו נקיים לביתם , וכל הירא ורך הלבב ישוב לביתו [3]) . את מחנהו העמיד תימנה לעיר עממאוים , ויאצל מרוחו הכביר והנשא על בני הצבא לשים נפשם בכפם וללכת מערנות לקראת המות להגן בעד עמם ובעד דת אלהים הנאדרי בקרש [4]) .

d) שר צבא הסורים שלח גדוד צבא תחת דגל גאָרגיאַס , ועל פי אנשי המשמר ומצודת ירושלים יודעי דרך יסעו ויחנו , ויהיו נכונים להתנפל על אגף השמאלי למחנה יהודה . יהודה אשר אליו דבר יגנב על אדות מחשבת אויביו , קם בראש מחנהו ממקומו , ועקבותיו נעלמו מגארגיאס , ולבו כלב הארי ולא חת מאויביו אשר רבו עליו לאין מספר , ולא פחד מכלי נשק מאד נעלים אשר אנשי מצותו חמושים במו , ויחזק את אנשיו לארבעה ראשים תחת פקודת ארבעת אחיו , וישתער בעזוז גבורתו הנמרצה על מחנה צבאות ניקאנאר ותעז ידו עליהם . והאויבים נפזרו לכל רוח , ואת מחנהו שלח יהודה באש . יהודה העיר את אזן אנשי חילו לבלי ישימו כל מעינם לעת כזאת לשלול שלל ולבוז בז באשר עוד למו לעמוד על נפשם "ולהשיב אחור ימין גארגיאס אשר יתראה אל נכון" — בשדה הקרב — אתם פנים בזעף אף . אולם בגשת גארגיאס הלוך וקרב למחנה יהודה , וירא כי מחנה הסורים היתה למאכלת אש , ויהודה עומד הכן בערבה לדבר את אויביו בשער , אז נפל רוח בני הצבא בקרבם וימס לבם , וגם המה נסו מנוסת חרב [5]) . שלל רב היה פרי הנצחון ; וחלק ממנו הרימו בעד עניים יתומים ואלמנות , ואת יום השבת אחרי המלחמה ההיא חגו בתודה וקול זמרה [6]) .

e) כפי הנראה ערכו המסדרים את ספר דניאל אחד האחרונים במספר

---

[1]) בראשית ל״א , מ״ט ; שופטים . כ׳ א׳ . כ״א א׳ שמ״א . ז׳ , ה׳ ; י׳ , י״ז ; מ״ב כ״ה , כ״ג ; ירמיה . מ׳ , ו׳ . [2]) במדבר . ו׳ , א׳ והלאה . [3]) דברים . כ׳ , ה׳ , והלאה . [4]) המכבים . ח׳ א׳ . ג׳ , נ״ח—ס׳ . [5]) המכבים . ח׳ א׳ . ד׳ , א׳—כ״ב . [6]) המכבים ח׳ א׳ . ד׳ , כ״ג—כ״ה ; המכבים . ח׳ ב׳ ; ח׳ , כ״ז—כ״ט .

ספרי כתבי קדש, בימים הלא טובים ההם אשר הגיעו לבני ישראל וענים מרה למאד, גם בספר הלז, כמו בספרים אשר ידבר במו (בפרק ז׳ d) עומד לנס איש אחד מורם מעם לפי דברי הקבלה המסורה בפי העם, הנודע לשם ולתהלה בחכמתו ותכתו לאלהיו [1]) אשר עליו סובבים הולכים כל דברי הספר, תוכו רצוף ספורים ילדי ההגדה [2]) חלומות ושברם [3]) ושעפים מחזיונות לילה [4]), מעלפים בצעיף מסתרי הערפל, כל אלה יתנו עדיהם כי יביעו אמר על דבר התלאות אשר נאנחו בני ישראל תחת ממשלת הסורים, והאנשים הישרים והתמימים בימי קדם היה היו למו לעינים לבלי יאמרו העברים נואש לתשועת ה׳ גם עת יבאו מים עד נפשם, גם יוסיפו עז ותעצמות לשמור ולעשות מצות ה׳, או אז יצא כנגה צדקם ועוד כמעט ומלאה הארץ דעה את ה׳. על ימי גלות בבל עד העת אשר בה היה מחבר הספר, ירמוז פעמים אחדות בהציגו לפנינו במחזה את תורת תבנית „ארבע ממלכות״ [5]) הארץ. ומה גם בפרק י״א ישים עין חודרת בתור מחזה שדי על אדות מצב ממלכות מצרים וסוריא אחרי מות אלכסנדר הגדול והשיה והשיג שהיו להן אשה עם רעותה ואשר הגיע לארץ הצבי, ודברי הימים האלה ישאו דעם אחרי זה על ימי ממשלת אנטיוכוס עפיפאנעס עד יום מותו, ואז מלך המשיח ביפיו תחזינה עיני היהודים השרידים אשר ה׳ קרא. פתח דברי הספר יאיר בשפת קדש, אחרי זה ידבר בשפת ארמית, ובסופו כתוב שנית בשפת עבר, אולם אזן מלין תבחן כי נפלה שפת עבר בו ולא עמד טעמה בה שהיה לה בימי קדם [6]). (ראה בספר „געשיכטע דער „יודישען ליטעראטור״ להרב מהר״ד קאססעל ח׳ ב׳, צד 379 והלאה), גם באחרית הימים היה דניאל ליסוד מוסד ואבן הפנה אשר עליו בנו הסופרים בעלי הדמיון כאות נפשם עליות מרוחים (פרק ל״ח a,).

פרק שלשה עשר

חג־החנכה בשנת ג׳ אלפים תקצ״ו (164).

a) לנקום נקמת כבודו המחלל, אסף ליזיאס לתשובת השנה את אנשי צבאותיו כששים אלף איש רגלי וחמשת אלפים פרשים, ויעבור בראשם דרך

---

[1]) יחזקאל. י״ד, י״ד, כ׳; כ״ח, ג׳. [2]) קאפ׳ ג׳; בדבר שלשת האנשים (חנניה, מישאל, ועזריה) באור האש (כבשן האש); ובקאפ׳ ד׳; ע״ד נבוכדנאצר אשר בינתו הסתתרה; ובקאפ׳ ה׳ על אדות המלך בלשאצר; ובקאפ׳ ו׳; בדבר דניאל עת השליכוהו הבורה בין לבאים טורפי טרף (גוב האריות). [3]) קאפ׳ ב׳. ד׳. ז׳. [4]) קאפ׳ ח׳ והלאה. [5]) ב׳, ל״ח והלאה; ז׳, ג׳ והלאה; גם ח׳, ג׳ והלאה. [6]) הדבר הזה ישים לאל השערת סופרים אחדים כי פרקים אחדים מס׳ תהלים חברו בימי המכבים גם אחריהם.

ארץ אדום, ויבא לארץ יהודה ויחן על העיר בית-צור, תימנה לירושלים[1]. אולם יהודה התנפל עליו עם אנשיו במספר עשרת אלפים איש ויכהו עד חרמה. — מאשר כל הארץ — זולת המצודה בירושלים — חפשה מהאויבים, לכן גמר יהודה אמר, ללכת ירושלימה ולטהר את ההיכל ולקדשו. מה מאד נשבר לב גבורי חיל היהודים אשר יראת ה׳ נגעה בלבם, בראותם כי בית ה׳ היה לחרבה, המקדש חלל בשקוץ משומם, שעריו נשרפו, ותצריו ואולמיו כסו חרולים. עד מהרה החלו לטהר את בית ה׳ ביד חרוצים, אחרי העמידו על המשמר אנשי צבא רבים להגן עליהם מפחד פתאום לבלי יתנפלו עליהם האויבים הנשארים במצודה. המזבח ורבי כלי הקדש אשר ישרתו במו הכהנים העמידו על מכונם ובחמשה ועשרים לירח כסלו בשנת תקצ״ו, כשלש שנים אחרי הקריבו שמה בראשונה אנשים רעים וחטאים מהיונים קרבן לאליליהם, החלו לעבוד את ה׳ בהיכלו ככתוב בתורת משה. את חנכת הבית חגו שמונה ימים בשירי תודה[2] בקול המון חוגג ומשמיעים בנבלים כנרות חצצרות ובמצלתים, ויפארו את בית ה׳ בעלים רעננים ויקחו בידם כפת תמרים וענף עץ עבות כפי אשר הסכינו לעשות בימי חג הסכות, לאות זכרון כי זה לא כביר נטל עליהם לחג את חג הסכות בהרים ובמנהרות להסתר מעיני אויביהם מבקשי נפשם[3]. מני אז קימו וקבלו היהודים עליהם ועל זרעם להיות שמונה הימים האלה מן כ״ה לירח כסלו והלאה נזכרים ונעשים בכל דור ודור ולחג אותם בתודה וקול תרועה (חנכה, חג-חנכת הבית). — את ההר ציון בצרו בחומות גבוהות ומגדלים וגם את בית-צור[4] הפכו למצודה בצורה.

b) בחלק שני מספר המכבים בפרק ראשון נמצאים שני מכתבים אשר ערכו היהודים תושבי ארץ הצבי לאחיהם במצרים (פרק ל״ח, a), ובמו יקראו אותם לבוא אליהם לשיש אתם משוש בחג-חנכת-הבית[5]. — לפי דברי התפלה הערוכה ושמורה אצלנו בימי החנכה (על הנסים), נראה כי האירו את אולמי ההיכל באורים; ובספר יוסף בן מתתיהו הכהן[6] יקרא חג החנכה בשם φῶτα „חג הנרות" כאשר יאמר עם הספר „כי ביום הזה ישועת היהודים מה׳ האירה את מחשכם לפתע כאור נגה". לפי ספור ההגדיי כי פך שמן טהור אחד נמצא בהיכל, אשר מצא לו בארח פלא להאיר אורו במנורת ההיכל לשמונת הימים, ככתוב במגלת תענית פרק עשירי, ובתלמוד שבת כ״א, ע״ב, יחגו היהודים מימים ימימה את חג החנכה בהעלותם את הנרות

---

[1]) המכבים. ח׳ א׳. ד׳, כ״ח. ל״ה. [2]) המכבים. ח׳ א׳. ד׳. נ״ב—נ״ט.
[3]) המכבים. ח׳ ב׳; י׳, ו׳. ז׳. [4]) המכבים. ח׳ א׳. ד׳, ס׳. ס״א. בהמקום הזה הנבחר למקום המלחמה, מצא גם רחבעם דבר חפץ ויבצרהו ככתוב בד״ה ב׳, קאפ׳ י״א, פסוק ז׳. [5]) ספור ההגדיי בדבר האש הקדושה אשר המצא תמצא בימי ירמיהו החוזה, אדניו הטבעו כפי הנראה על השם „חג האורים" אשר הסכן הסכינו אז לקרוא את חג החנכה. [6]) קדמוניות היהודים. חלק י״ב, ז׳, ז׳.

למזכרת ישועת אבותיהם בימי קדם. ובפי סופרים אחדים ברבות הימים יעלו בלולים קורות הימים אשר קרו לעת חג החנכה עם הדברים אשר יְסֻפרו בספרי „יהודית״, והיו לאחדים (פרק כ״ד, h).

פרק ארבעה עשר

יתר דברי יהודה וכל אשר עשה.

a) ביתר שאת ועז נתן יהודה חתיתו על כל סביביו בהמלחמות הגדולות האל שעשה חיל באויביו, בעת המבוכות פרעו פרעות בסוריא אחרי מות אנטיוכוס, בדבר משפט המלוכה, למי־ארץ (טהראָנשטרייטיגקייטען) מחשבת ליזיאס, לערוך שנית מלחמה את היהודים בשדי הקרב בארץ יהודה [1]), הופרה במות המלך אנטיוכוס עפיפאַנעס. ויהי בשובו מארץ פרס, אחרי אשר מחשבתו לבוז בז ולקחת לו דיו מכלי היקר אשר יאצר ויחסן בהיכל עלימיאס לא עשתה פרי ורבת שבעה לה נפשו עמל ובוז, חלה אנטיוכוס את מחלתו העזה אשר מת בה [2]). נוסף לחרונו אשר עלה עשן באפו כי לא הפיק זממו בפרס, עוד בא רץ לקראת רץ ומגיד לקראת מגיד להגיד לו כי שרי צבאותיו ביהודה נגפו לפני היהודים בחרפה [3]), כל אלה הוסיפו לתת עצבת בלבבו וככה קל מהרה הצעידתהו מחלתו לשערי שאול. את אשר יְסֻפר עליו כי טרם מותו נחם על מעלליו הרעים אשר התעלל ביהודים, ויבטיח לעשות טובות להם ולפאר את ההיכל כיד המלך, וכאשר חבלי מות אפפוהו נדר להתיהר אם יקום מחליו ויחי, ועוד יתרה עשה בכתבו בעצם ירו מכתב לבנו יורש העצר אנטיוכוס להתהלך בשלום ובמישור עם היהודים, אשר בכל הדברים האלה נמצא כתוב בחלק השני לספר המכבים [4]), ללא אמת המה ואך ספורי התגדה המה, אולם יוכל היות כי יצר לו למאד על אשר החל לבא בריב עם היהודים על לא דבר, ודמי צבאותיו גבורי החיל שֻפכו כמים הנגרים ארצה וגם כסף רב אבד ממנו על זאת בענין רע לא לעזר ולא להועיל. [5]). ויהי בטרם מותו הסיר את טבעת חותמו מידו ויתנה לרעו פיליפפוס ויבקשהו, להיות לפה לבנו עד כי יגדל וינהל בשמו את דבר הממלכה במישרים. פיליפפוס בדעתו, כי ליזיאס

---

[1]) המכבים. ח׳ א׳. ד׳, ל״ה. [2]) המכבים. ח׳ א׳. ו׳, א׳—ד׳; המכבים. ח׳ ב׳, א׳, י״ג—ט״ז (ששם יספר על אדות מות אנטיוכוס בדרך אחר מוזר אשר מקורו מעין אכזב); ט׳, א׳. ב׳. [3]) המכבים. ח׳ א׳. ו׳, ה׳—ח׳; המכבים. ח׳ ב׳. ט׳, ג׳. [4]) ט׳, י״א—כ״ז. [5]) המכבים. ח׳ א׳. ו׳, י׳—י״ג; וראה גם בפ׳ ו׳, נ״ט; המכבים ח׳ ב׳. י״ג, ד׳.

לא יכנע לפניו ותשוקתו להשתרר לא תאמר הון, לזאת נסע קל מהרה למלך מצרים תלמי פילאָמעטאָר, ויבקשהו כי יושיט לו יד עזרה (e).

b) בעת ההיא אשר הסורים לדרכם פנו, בעוד לא הדריכו מנוחה את יהודה, בצע יהודה את חפצו וילחם עם השבטים שכני הארץ [1]), אשר בקנאתם הקשה כשאול בראותם כי ימין יהודה רוממה על הסורים, לחצו את אחיו בני אמונתו אשר ישבו בקרבם. בראשונה תנחת ידו על האדומים, וכפי אשר מלתנו אמורה בראש הספר [2]), עוד בימי קדם תקעו להם יתד במחוזות הנגב ליהודה וישבו בהם, ויך אותם שוק על ירך אצל מעלה עקרבים (אקראבאטטינע) [3]), ויקח מידם את חברון. גם לקח נקם ושלם מהשבט בני בעון [4]), על אשר נגשו ויצרו ליהודים הגרים בתוכם לבלי חק, ויכנע את העמונים וילכד את יעזר [5]) — . אכן בין כה וכה גם אויביהם לא טמנו ידם בצלחת ומזרחה גם צפונה לארץ הללו להלחם במו ולהציקם. בארץ גלעד נסו אל נפשם היהודים ויחישו מפלט למו במצודה דיאַטעמאַ, ובעמל רב יכלו לעמוד נגד האויב אשר מפקד צבאותיו היה איש אחד ושמו טימאָטהעאָס, ומזרחה לארץ, בארץ טוב לפנים [6]), רבים מהיהודים היו חללי חרב ואויביהם גברו עליהם ומקצתם מכרו לעבדים ולשפחות [7]). גם מארץ הגליל הגיעו ליהודה שמועות מחרידות לב ונפש לאמר: כי היהודים תושבי הארץ הזאת כפעם בפעם לא ימצאו למו מנוח מאויביהם מפטאָלעמאַים. (עכו) צר וצידון אשר יבאו עליהם בארץ לשחתה. כשמוע זאת יהודה, השלפלם לו נתיב בין משברי מי התלאות האלה. וישלח את שמעון אחיו בראש אחת מחנותיו לארץ הגליל, והוא עם אחיו יונתן נסעו וילכו לארץ גלעד, ושארית צבאותיו הפקיד בידי יוסף בן זכריהו ועזריהו להגן על ארץ יהודה ויצו עליהם לבלי יערכו מלחמה את האויבים טרם שובו מארץ גלעד [8]).

c) שמעון עבר בראש שלשת אלפים איש גבורי חיל לארץ הגליל, ובמלחמות-תנופה אחדות השיב אחור את ימין אויביו וירדוף אחריהם עד שערי העיר פטאלעמאים, ויקח את היהודים הגרים בארץ הגליל אותם ואת נשיהם ובניהם ואת כל רכושם וושיבם בארץ יהודה להיותם שאננים מפחד אויב. —

---

[1]) בדבר העת אשר בה נלחמו היהודים עם הסורים במלחמות תנופה ההן, לא תשתוינה הידיעות יחדו בשני ספרי המכבים האלה; ולנו היה היה לעינים הספר הראשון להמכבים בדבר הזה. [2]) ופרק א׳, c; ד׳, b). [3]) שופטים. א׳, ל״ו; במקום הזה סלעים רבים יתלכדו לאחדים וכקשת יסבבו את פני המקום הפונה תימנה לים המלח עד בואך קדמה, וכמהלך שלש שעות תימנה לים המלח יעברו אל אל־גהאר (עמק המלח). [4]) אולי היא בען הישנה הנזכרת בס׳ במדבר. ל״ב, ג׳. [5]) מחוז גם עיר הלוים תימנה־קדמה לגבול ארץ בני עמון. במדבר כ״א, ל״ב; יהושע. כ״א, ל״ז; ישעיה. ט״ז, ח׳. [6]) שופטים. י״א, ג׳. ה׳. שמואל ב׳, י׳. ו׳. [7]) המכבים. ח׳ א׳. ה׳, א׳—י״ג; המכבים. ח׳ ב׳. י״ב, י״ז והלאה. [8]) המכבים. ח׳ א׳. ה׳, י״ד—מ״ט.

יהודה ויונתן עברו את הירדן ומפי בני השבט נביות [1]) אשר התהלכו בשלום אתם, הקשיבה אזנם את אשר יֵעָשֶׂה עם אחיהם היושבים מזרחה לירדן. בשטף מרוצתם כבשו בידם החזקה ובזרועם הנטויה את המבצר בצר [2]), ויחישו עזרה לאחיהם העצורים בהמצודה דיאַטעמאַ, ויאמרו לאסירים צאו, ויכו מכה גדולה בצבאות טימאטהעאס, ויכבשו האַספַּאָר [3]) מאקעד *) באָסכאָראַ [4]), ואחרי הכותם שנית את מחנה טימאטהעאס, לכדו את קרנים [5]), ועפרון, אשר עד כה עמדו להם לשטן ללכת הלאה להלחם באויביהם עד כלותם. גם יהודה לקח אתו את היהודים המפוזרים מזרחה לירדן בין הגוים אשר ישבו בקרבם, ויושיבם בארץ יהודה. — אולם שני שרי צבאותיו אשר הפקיד יהודה להגן על ארץ יהודה, בחפצם כי עז לעשות גם למו שם בגבורים, נתנו כתף סוררת ליהודה וימרו את פיו אשר שפתיו ברור מללו כי לא יהינו להלחם באויביהם טרם ישוב אליהם, וינסו להתנפל בשצף קצף על צבאות הסורים אשר חנו ביבנה (יאמניא) [6]), שבראשם עמד המצביא גאָרגיאַס וינגפו לפניו וכאלפים איש מישראל נפלו חללים בשדה הקרב. בני ישראל ראו כן תמהו ויוכחו לדעת כי נזר הנצחון יציין אך על ראש אחד בני ההשמונאים. ופני יהודה מועדות להעיר אשדוד בארץ פלשתים [7]), ויהי בבואו שמה הרס את מזבחות עובדי האלילים ונתץ את עצביהם, וישב בשלל רב למחנהו.

d) אכן לא אך במלחמות תנופה אשר נלחם יהודה בהעמים שכני הארץ חוצה ותעז ידו עליהם, תושע הארץ, כי אם עוד לא תם האויב פנימה והוא אנשי המשמר העצורים במצודת ירושלים אשר כפעם בפעם הגיחו ממקומם וירוצצו את היהודים. יהודה גמר אמר בשנת ג׳ אלפים תקצ״ח (162) להביא את המצודה במצור ומחי קבלו נתן בחומותיה. אולם אחדים מאנשי המשמר פלטו להם נתיב בין מחנה האויב, ויבאו להצר מלך סוריא ויתאוננו רע באזניו, כי מה פשעם ומה חטאתם אשר בעד עבודתם שעבדו את המלך באמונה ובתם לב, יתנו אותם כעת לברות לשלהבת נקמת אויביהם ולא יחישו להושיט למו יד עזרה. כשמוע המלך הצעיר אנטיוכוס אייפאטאר את הדברים האלה וַיִּשְׁמַע

---

[1]) בשם אבי השבט ההוא נביות, בראשית כ״ה, י״ג; ישעיה, ס׳ ז׳.
[2]) דברים ד׳ מ״ג; יהושע כ׳, ח׳. [3]) כפי הנראה היא העיר קאספיס Kaspis הנזכרה בהמכבים ח׳ ב׳. י״ג; וזולת הספרים האלה לא נודעו לנו שמות הערים האל.
[4]) בימי היונים נקראה בשם באסטרא בחבל אויראנטים. [5]) עשתרות קרנים. בראשית י״ד, ה׳; דברים א׳, ד׳; יהושע כ״א, כ״ז; ובשם Karinion הקרא בספר המכבים. ח׳ ב׳. י״ב, כ״א. בס׳ השני להמכבים ימצאו שמות ערים אחדות אשר לא נודעו לנו.
[6]) יבנה, ד״ה ב׳. כ״ו, ו׳. [7]) פרטי הידיעות בדבר המסע ההוא, ימצאו בס׳ המכבים ח׳ ב׳. י״ב, ל״ב והלאה.

---

*) אולי היא העיר מקדה המכנת ביהושע י׳, פסוק כ״ח. דו״ר.

את העם ויהי למחנה גדולה ויסע בראש צבאותיו בחברת ליזיאַס, אשר מספרם עלה למאת אלף איש רגלי, ועשרים אלף פרשים, ושלשים ושנים שנהבים הלוך וקרב לארץ יהודה לערך מלחמה את היהודים בשדי הקרב [1], גם מֶענעלאַאָס (פרק ט׳ c) אחז במעוזי המלך, ויקו כי יושב על כנו בתור כהן גדול כבראשונה, אכן ליזיאס הבאיש את ריחו בעיני המלך באמרו כי אך הוא במזמות און ונכלי עמל הצית אש המרד בלבות היהודים עם שוקט ובוטח, ויתרצו עליו מטעם המלך משפט מות וישליכוהו לשפך-הדשן *) צבאות חיל המלך עברו דרך ארץ אדום ויחנו על בית-צור. יהודה וחילו עזבו את העיר ירושלים ותקעו את אהליהם אצל בית-זכריה, ובעקבותיו הלכו צבאות חיל הסורים, ויעמוד הכן למלחמה. אולם מחנה הסורים רבו מהיהודים במספרם הגדול, וגם האיש אשר לב אמיץ לו בגבורים לחרף נפשו במלחמה, אין לאל ידו לקום נגד אויביו הרבים והעצומים ממנו. האמנם יהודה עשה וגם יכול, להתנפל בליל אחד פתאום על מחנה האויב ויך בו מכה רבה [2]. גם הגיחו היהודים בראשונה על הסורים ויהרגו מחיל אנטיוכוס כשש מאות איש, אכן יהודה לא יכול ללחום עם התקיף ממנו ויחליט בנפשו להסוג אחור. אחיו אלעזר מת מות-גבורים לעת כזאת. הוא ראה שנהב אחד, מפאר בשלל צבעי רקמתים כיד המלך, אשר התנוסס בהדרת תפארתו ביתר שאת על כל השנהבים, וידמה, כי האיש היושב עליו הנהו המלך. ברוח גבורה ועז פלס לו נתיב בין מחנה האויבים וילך הלוך וקרב להשנהב, וישתער עליו בעברה וזעם וימיתהו, והענק הנורא ההוא ומגדלו אשר עליו קרסו ויפלו לארץ ותחת משאו שבה נפש אלעזר אל האלהים [3].

e) ויצר ליהודה מאד. העיר בית-צור נתנה בידי האויבים באשר אפס להם וכל אכל נפש להחיות במו את נפשות יושביה. יהודה וכל הנלוים אליו

---

1) בדבר מספר אנשי הצבא לאנטיוכוס, יתנו עדיהם ספר המכבים ח׳ א׳. ו׳, י״ח—ל׳; יוסיפון לרומיים, בס׳ ק״ה. ח׳ י״ב, ט׳, ג׳; אולם יוסיפון בעצמו בס׳ „מלחמות היהודים" ח״א, א׳, ה׳. יגיד כי אך חמשים אלף איש רגלי, וחמשת אלפים רוכבים ושמונים שנהבים היו במחנה הסורים, ובס׳ המכבים ח׳ ב׳. י״ג ב׳, יעביר תחת עשו המספר מאה אלף ועשרת אלפים איש רגלי, חמשת אלפים ושלש מאות רוכבים, עשרים ושנים שנהבים ושלשים עגלות הנמצאים במחנה אנטיוכוס. 2) המכבים ח׳ ב׳. י״ג, ט״ו. 3) המכבים. ח׳ א׳, ו׳, ל״א—מ״ז. דבר הידיעות הנמצאות בספר השני להמכבים על אדות מחנה ליזיאס אשר עבר בראש הצבא עם איפאטאר להלחם עם היהודים (פרק י״א גם י״ג) ערפל חתלתו. ראה בס׳ הח׳ עוואלד ח׳ ד׳, צד 365 הערה ראשונה.

---

*) בספר יוסיפון לעברים כתוב לאמר: כי היה שם מגדל גבוה נ׳ אמה ותחתיו לארץ אסף אפר רב, ויצו המלך ויעלו את מענעלאאס על המגדל ויאסרוהו וישליכוהו מהמגדל ארצה אל שפך הדשן, ויטבע מענעלעאאס באפר וימת. דו״ר.

תקעו את אהליהם בהר-הבית (טעמפעלבערג) ויחנו בו, אולם האויבים קלעו בכלי משחית עליהם ובאילי הברזל עשו שמות בקרב מחנהו. אוכלי נפש היו הלוך וחסור, כי אז היתה שנת השמטה אשר אין חריש וקציר, ויהודים רבים אשר שבו מארץ שוביהם לארץ ישראל נוספו למספר התושבים אשר אכלו את כל הבר הנמצא משנה העברה. מי האיש אשר היה לאל ידו, גם וימלט המחנה ללכת באשר יתהלך, ומספר גבורי החיל מגני המחנה היה מצער. אכן להיהודים יעמוד רוח והצלה ממקום אחר. לליזיאס הגיעה השמועה, כי פיליפפוס (פרק י"ד, a) עובר בראש מחנה צבא רב לסוריא, להפיק את זממו בחזקה למשול בשם המלך הצעיר ולהיות לו לפה (פּאַרמונד) כאשר צוה באביהו המלך אנטיוכוס טרם מותו. ויט את לבב המלך הצעיר לחפצו לעשות שלום עם היהודים העצורים בהר, באמרו כי לנהל מחנה רב בלחם ועוד דברים רבים אשר על פיהם יחיו, דרוש כסף רב, ובדי ריק ייעפו לעשות חיל באויביהם כי לא להורישם. והיהודים קבלו בשמחת לב את מאמר המלך המבשר שלום, ויאותו לאָפני השלום אחרי הבטיחו אותם כי לא יפריעם לעבוד את ה׳ אלהיהם ולעשות ככל הכתוב בספר תורתם באין מחריד. המלך הופיע בירושלים, אכן חלל את דברי הבטחתו, ויצו להרוס את החומה הבצורה אשר הקיפה את הר-הבית [1]. אחרי הדברים האלה שב המלך לעיר ממלכתו אנטיוכיא, ששמה עמד בפרץ לפניו פיליפפוס בהשיבו אחור ימינו וישם לאל מחשבתו כי שמו יקרא עליו.

פרק חמשה עשר

אַלקימאָס בשנת ג׳ אלפים תקצ״ט (161).

a) אכן עוד לא בא הקץ לעמל יושבי ארץ יהודה, וימי השלום והמנוחה לא נמשכו. בן סליקוס פּילאפאטאר (פרק ח׳, d), דעמעטריוס (זאטער) אשר היה עצור בעיר רומא בתור בן התערובות, עזב את העיר הזאת, למרות רוח יועצי הכנסיה (זענאַט) ברומא (ואולי אך למראה עין התלוננו עליו), ויאסוף תחת דגלו חיל צבא רב, ויבאו באניות לחוף צידון בטריפאָלים. קל מהרה זרועו מושלה לו, להדוף את מתקוממיו ולשבת על כסא הממלכה בסוריא;

[1]) לפי דברי ס׳ המכבים חלק שני. י"ג, כ"ד. הפקיר המלך את יהודה לפקיד על היהודים בארץ ישראל; ועל דבר החסד הזה אשר הראה המלך ליהודה, נטל על ליזיאס בפטאלעמאיים להצדיק את נפשו קבל עם, בשגם לב המלך נתון בידו ואל כל אשר יחפוץ יטנו. את יום צאת אנטיוכוס מירושלים בעשרים ושמונה לירח שבט חגו היהודים ימים רבים ובקהל הימים הטובים הנכבדים לישראל מימים ימימה יחד כבודו. בכתוב במגלת תענית, פרק י"א.

ליזיאס והמלך הצעיר אנטיוכוס נספו במלחמה (בשנת ג׳ אלפים תקצ״ט, 161). לדעמעטריוס נלוה איש אחד הנודע בשם אַלקימאָס (בשפת עבר יקרא יויקים, או אליקים), אשר כפי הנראה, כבר שמהו ליזיאס לממלא מקום מענעלאאס במשמרת הכהונה הגדולה; אולם, אף כי היה מזרע הכהנים הגדולים, אך באשר לבו נטה אחרי דרכי היונים וכל מעשיהם היו לו לעינים, לא מצא חן בעיני היהודים, ויפן בבקשתו להמלך דעמעטריוס כי תסמכהו ימינו לתת צו כי יהי כהן גדול מאחיו, ולהסיר את יהודה איש חרמו מגדולתו באשר לפי דבריו אשר הוציא דבתו רעה עליו, הוא וכל בעלי בריתו יתנכלו מזמות און תמיד לפרוק מעליהם על זרים ויסכנו למאד לממלכת סוריא. וישלח דעמעטריוס את שר הצבא באַקכִידעס בראש מחנה גדולה לארץ יהודה, באקכידעס נסה למשוך את יהודה ואחיו אליו באמרי שפתיו כי נעמו וללכוד אותם ברשת זו טמן להם, אכן לשוא היה כל עמלו. המה נשמרו לנפשותיהם ולא נתנו אזן קשבת לדבריו. לעמת זאת באו מלאכים שלוחים בשם עדת ישראל מושבי בשבט סופר ונבוני דבר לבאַקכִידעס ויתאוננו רע באוניו על אלקימאס כי השחית את דרכו מאד. ובאקכידעס דבר בלב ולב אתם, ובעוד בפיו ובלשונו דבר רכות אתם ויבטיחם למלאות משאלותיהם, צוה לקחת ששים איש ולהמיתם, ואחרי השאירו מחנה כבד בארץ תחת פקודת אלקימאס, שב אל ארצו ויבא אל המלך [1].

b,) מנושאי דגלי הקבלה וראשי הסנהדרין בימים ההם נודעו לנו תלמידי אנטיגנוס איש סוכו (פרק ז׳ d,) יוסי בן יועזר איש צרדה, ויוסי בן יוחנן איש ירושלים, ומשליהם ימצאו באבות פ׳ א׳, ד׳. ה׳. עליהם, ומה גם על הראשון, יאמרו כי ידיהם כוננו סדרים ישרים אשר בכל תקף ועז יצוו להיהודים במפגיע להבדל מקהל הגוים עובדי האלילים [2]; אחרי מותם חדלו ללמוד תורה ברבים (אולי תלאות הזמן הנה הנסבות, בשגם ימים לא טובים הגיעו אז לישראל) [3]. אומרים אמור כי בן יוסי בן־יועזר, נתן ידו לבעלי ברית היונים, ואביו גרשהו מהסתפח בנחלתו [4]. לפי דברי הגדה נושנה [5], ענו את יוסי בן יועזר במסמרות ברזל וימיתוהו מטעם המלך, בעת בן אחותו יויקים עבר תורות חלף חק לעין השמש, אולם הנחם לא נתן דמי לו וישם בעצמו קץ לחייו. סופרי דברי הימים ישערו בנפשם כי יויקים הוא אַלקימאָס הנזכר למעלה, ויוסי בן יועזר, אשר גם הוא היה מזרע הכהנים, הוא אחד ממושבי בשבט סופר השלוחים מהיהודים לבאַקכִידעס אשר תרצו עליהם משפט מות.

c,) אולם לא היה לאל יד אַלקימאַס לעמוד בפרץ לפני יהודה וחילו אשר

---

[1]) המכבים ח׳ א׳. ז׳, א׳—כ׳; המכבים ח׳ ב׳. י״ד, א׳—י׳. השם „אסידים" „Assidäer" אשר לפעמים יקראו בס׳ הנ״ל בעלי ברית יהודה, הוא השם „חסידים" בשפת עבר וישנוהו בטעם היוני. [2]) שבת י״ד, ע״ב. וראה בעדיות פרק ח׳ משנה ד׳.
[3]) סוטה מ״ז ע״א. [4]) בבא בתרא קל״ג ע״ב. [5]) בראשית רבה פרשה ס״ה (דנ״ח ע״ב).

רבו ועצמו ממנו ; ויחיש שנית לשים לדרך פעמיו לחצר מלך סוריא, ויבקש מהמלך כי יושיט לו יד עזרה להקימו עַל למשמרת כהן גדול, ובהתאוננו באזניו רע בכל יום ויום על בעלי ברית יהודה, לא שבו דבריו ריקם וימלא משאלתו וישלח מחנה צבא רב לעזרו, תחת פקודת המצביא ניקאַנאָר [1]. שמעון, אחי יהודה, שת עצות בנפשו, לעצור את שטף מרוצת בני הצבא, אשר גם היהודים בעלי ברית היונים נלוו להם, אולם אזלת ידו לדין עם התקיף ממנו. גם ניקאַנאָר לא ערב את לבו להכלים ולהרעים את הגבור יהודה. זאת לא זאת, כי אם עוד יתרה עשה ויבקש את יהודה להתראות אתו פנים ולעשות אתו חזה ולכרות אתו ברית שלום וידידות, ויהודה — אחרי אשר בטח לבו על צבאותיו גבורי החיל כי יגנו בעדו לבלי תאנה אליו רעה — לא השיב את פניו ריקם, ויעשו אתם חזה, והאויבים נהפכו לעת כזאת לאוהבים, וניקאַנאָר אף כי בא ירושלימה, אבן אין כל פרץ ואין צוחה ברחובותיה, ומספר רב מבני הצבא שלח לאהליהם ולארצם. כפי הנראה לא הלך יהודה בקרי עם המלך ויהי סר למשמעתו לעבדו באמת ותמים, לו נתן החפשה ליהודים לשמור את חקי התורה ולעשות ככל הכתוב בה באין מחריד, ושר הצבא להסורים לא שם לבו להריב אשר התגלע בין אַלקימאָס ויהודה, כי מה לו ולהם [2].

d,) ואַלקימאָס בראותו כי יהודה ירים ראש עליו, וניקאַנאָר יכבדהו בתור אדם המעלה, וילך להמלך דעמעטריוס וילשן את ניקאַנאָר אל אדוניו כי כרע כאח יתהלך עם יהודה הבוגד בממלכת סוריא. ודבר המלך יצא לניקאַנאָר, להביא את יהודה המכבי לאנטיוכיא ולאסרו בנחשתים. יהודה התבונן והנה פני ניקאַנאָר אינם אתו כתמול שלשום, וישב למחנהו. והמלחמה בין ניקאַנאָר ובית המכבים הלכה הלוך וחזק, ועל כפר־זאַלאַמאַ היתה המלחמה קשה. וינגפו הסורים לפני יהודה ויפלו מחיל הסורים כאלפים איש חללים [3]. וחמת ניקאַנאָר בערה בו, ויבא להיכל, ששמה קדמו פניו הכהנים ביראת הכבוד ויברכוהו בשלום, ויראוהו את הזבחים, אשר הקריבו בעד שלום המלך. אולם הוא דבר אתם קשות וידרוש מהם לתת את יהודה בידו, ואם ימרו את פיו, או אז — אמר בנשאו את ידו — ההיכל לעיים יהי ויהרסהו עד היסוד בו. הכהנים לא יכלו עשות, כי אם לצעקת רחשי לבבם לאלהי הצבאות ולחלות את פניו כי מחשבתו הרעה תופר [4]. ניקאַנאָר חזק את מחנהו בחיל צבא הבא

---

[1]) המכבים ח׳ א׳. ז׳, כ״ה—כ״ז ; המכבים ח׳ ב׳. י״ד, א׳—י״ז (אולם בס׳ הלז לא יזכר מאומה על אדות באקכידעס). [2]) המכבים ח׳ ב׳. י״ד, י״ט—כ״ה. אכן מהידידות והאחוה אשר היו בין ניקאנאר ויהודה לא יזכר ולא יפקד בחלק הראשון מספר המכבים, וגם יוסף בן מתתיהו הכהן לא יזכירן. [3]) המכבים ח׳ א׳. ז׳, ל״א. [4]) המכבים ח׳ א׳. ז׳, ל״ו—ל״ח ; המכבים ח׳ ב׳. י״ד, ל״ב—ל״ו, ששם יספר גם ממות גבורים של איש אחד הנודע בשם רהאצים (Rhazis), נכבד ונשוא פנים יושב ירושלים.

מסוריא ויחן בקרבת בית־חרון; ויהודה עם אנשיו במספר שלשת אלפים איש תקעו את אהליהם אצל אַדַאסַא. בשלשה עשר לירח אדר ערכו הסורים מלחמה את היהודים; ניקאַנאָר היה אחד הראשונים מחללי חיל הצבא אשר נפל שדוד בשדי הקרב, בני הצבא בראותם כי מת גבורם נפל רוחם בקרבם, ויעזבו את כל כלי נשקם וינוסו. לקול תרועת הנצחון אשר נשמע בכל סביבות הככר ההיא, התאוששו גם יושבי הכפרים ונפשם דרכה עז וירדפו את האויבים הנסים אל נפשם, ויכום ויכתום עד חרמה. את ראש ניקאַנאָר וידו אשר נשא בחמתו כי קשתה לעשות כלה את היהודים הביאו ירושלימה ויוקיען שמה לעין השמש. את יום השלשה עשר לחדש אדר, חגו היהודים ימים רבים ועשו אותו ליום משתה ושמחה למען לא ישכח זכר הנצחון הנפלא ההוא, ויקרא שמו בישראל „יום ניקאַנאָר" [1].

פרק ששה עשר

מות יהודה. יונתן בשנות ג׳ אלפים ת״ר־תרי״ח (142—160).

a,) בימים ההם שלח יהודה שני מלאכים לרומא, וישם בפיהם לדבר בשמו על לב יועצי הממלכה כי יכרתו אתו ברית אשר המה יעמדו הכן להגן איש בעד אחיו, עת תקראנה מלחמה באחת משתי הארצות האל; המלאכים האלה היו: אייפאָלעמאָס (פרק י״ט c,) בן יוחנן, ויאַזאָן בן אלעזר. בבואם ליועצי רומא קבלו אותם בפנים צוהלים ויעשו חזה אתם בדבר הברית. פתשגן דברי הברית הזאת חרתו על לוחות נחשת לדור אחרון, וישלחום ירושלימה. אדני האָמָנָה הזאת הטבעו, כי נטל על היהודים, בעת תפרוץ מלחמה בשערי רומא, לבלי לתמוך את האויב באוכלי נפש, נשק, כסף ואניות, ולעשות את כל הטוב והישר בעיני מושלי רומא. ככה גם הרומאים כתבו ידם בספר לבלי לעמוד לימין אויבי היהודים עת יבוא צר ואויב בשערי ארצם, גם בסוף דבריהם כתוב לאמר: כפי אשר הרומאים יחשבו לטוב ונכון, הרומאים היו נכונים לדרוש מאת דעמעטריוס, כי יחדל להלחם ביהודים באשר מלחמת חנם ואי־צדק הִנֶה [2]. הברית הזאת לא עשתה פרי ולא יצאה לפעלה, לכן כל הדברים האלה בשפק יסודם. אולם אך מקץ מאה שנה התאוששו הרומאים ורוח מבינתם יענם, כי דרושה להפיץ ממשלתם לקחת חלק בעניני היהודים (פרק כ״ו).

---

[1]) המכבים ח׳ א׳, ז׳, ל״ט; המכבים ח׳ ב׳. ט״ו, א׳—ל״ז (בידיעה האחרונה ההיא בדבר המלחמה יתמו דברי הספר השני להמכבים); מגלת תענית פרק י״ב; ירושלמי תענית ב׳, י״ב; תענית י״ח ע״ב. תחת התג הזה יעדו ברבות הימים את „תענית אסתר" ליום השלשה עשר לירח אדר. [2]) המכבים ח׳ א׳. ח׳, א׳—ל״ב.

b, ויהי כשמוע המלך דעמעטריוס כי ניקאנאָר וחילו נגפו לפני יהודה, וישלח את שר הצבא באַקכּידעס בראש חיל צבא רב לארץ יהודה; ויחן על ירושלים בראשית ימי האביב בשנת ג׳ אלפים ת״ר (160), ובעשרים אלף איש רגלי וכאלפים איש פרשים שלח לבערעאַ (Berea). יהודה תקע שנית את אהלו אצל אַדאַזאַ [1]. וכל אנשיו בעלי בריתו היו אך כשלשת אלפים איש; רבים מהם נסו אל נפשם, ביראם מפני האויב ׳ ואך שמונה מאות איש היו באָמנה אתו, אולם הוא לא שת לבו למספר האויב הרב והעצום, וישתער עליו בעזוז גבורתו הנמרצה. כבר אשתוללו גבורי החיל העומדים באגף הימני למחנה האויב אשר בראשם עמד באַקכּידעס, כי רעם גבורת יהודה מי יתבונן ולפני שאתו מי יעמוד ועוד מעט וכלם נפזרו לכל רוח ותבוסתם היתה שלמה, אולם לפתע ויהפכו הסורים באגף השמאלי במלחמה ויתנפלו על יהודה מאחור. „עד פה תבוא ולא תוסיף״ גזרה ההשגחה אמר, וימת שמה הגבור הנערץ הנכבד ותמים דרך ההוא מות גבורים וישרים. יהודה נפל שדוד, ועמו נפלו חללים מאנשי בריתו על שדי הקרב [2], ואך למתי מספר אנשיו היתה נפשם לשלל בהמלטם מאויביהם. יונתן ושמעון חרפו נפשם, ויקחו את גוית אחיהם יהודה הגבור, ויקברו אותו עם אבותיו בעיר מודעים — שבע שנים לחם יהודה המכבי מלחמת עמו ודתו באויביו אשר קמו עליו, ברוח כביר העשוי לבלי חת ובישר לבב, עד כי חרף נפשו למות בעד הצלחת בני העם וטובתם. הוא למד ידי אנשים — אשר לא ידעו עד מה דבר המלחמה — לקרב, במעט כלי נשק ותותח, בלי רכב ופרשים, הכה מכה רבה באויביו הרבים והעצומים וינצחם כפעם בפעם, וההשגחה בחרה בו כי הוא יסוכך באברתו לדת היהודים לבלי יחללוה זרים.

c, האמנם הדבר, אשר בעדו שם הגבור הישר את נפשו בכפו, והוא מצב בני עמו, ירד מטה מטה אחרי מותו. פרי העמל הרב, התלאות ודמי אנשים, המוגרים כמים ארצה, והנצחונות הרבים הנאדרים בהוד הגבורה והתפארת, עלו בתהו במותו. לא אך ירושלים וכל הערים הבצורות בארץ נתנו בידי האויבים, כי אם עוד כל הרע אויב בקדש ולרגלי באַקכּידעס בא גם אַלקימאָס בארץ ויפריע פרעות כאשר הסכין מאז. וכאשר שמח ורחב לב הגוים עובדי האלילים בהאמינם כי גברה ידם על היהודים ויהיו למס עובד, כן נבקה רוח היהודים התמימים וימת לבם בקרבם אחרי לקח מאתם גאון עזם ומשוש תפארתם, אשר בגבורתו ואמץ רוחו ותמתו לאלהיו שחק לכל אסון ותלאה ובכל אשר יפנה ישכיל, ועתה הה! זרים ישחקו על משבתיהם, ויהיו לחרפה ולקלסה. זאת לא זאת, כי אם גם רעב כבד היה בארץ, וימנעו רביבים, והאדמה לא נתנה את יבולה [3].

---

[1]) גם תקרא בשם עלאזא. [2]) המכבים ח׳ א׳, ט׳ ו׳—י״ח. [3]) המכבים ח׳ א׳

d,) אולם גם בעת צרה ההיא, לא אמרו בני אליחי נואש לתקותם. כל איש אשר נגע אלהים בלבו הלך אחרי יונתן אחי יהודה הצעיר מאחיו אשר גבורה ואמיץ רוח, ערמה, ובינה לעתים כלם יחד התלכדו בו, וישימו אותו עליהם לראש[1]). יונתן בראותו כי כל עיר מבצר וכל ככר מבחור נתונות נתונות בידי האויב, שב אחור לערבת תקועה, אשר תשתרע מתימנה־מזרחה לירושלים עד ים המלח, ומעבר לים עד האגם אַספַאאַר (Asfar), ששמה לא יוכל האויב לגשת אליו, כי הטיט והבצות הנמצאים בשני המקומות האלה, וגם יראת שמיר ושית קוץ ודרדר, המה יעמדו כחומה בצורה, והיו לאבן נגף ולצור מכשול למחנה האויב אשר יהין להחריד את רבצו. ביראו מפני באַקכִּידעס, אשר בחילו הרב מנוחה ידריכהו ויחפוץ לעשות אתו כלה, גם ויברח יונתן עם אחיו שמעון ומתי מספר האנשים אשר היו באמנה אתו, ויהי חיי עמל ונדודים, כמו דוד ואנשיו בברחם מפני שאול ויחישו מפלט למו במערות למען הציל את נפשם. את הנשים והטף והרכוש אשר איננו נחוץ להמחנה, שלח יונתן על ידי אחיו יוחנן לשבט נביות אשר התהלכו בשלום ובמישור אתם (פרק י"ד c,) לעבר הירדן. אצל העיר מידבא בארץ מואב התנפלו עליהם שודדים ויבזו בז, ויוחנן בעצמו נפל שדוד בידם עת נסה להגן על נפשותיהם. ויהי כשמוע זאת יונתן, ויעבור את הירדן, ותנחת ידו על השודדים וירא אותם קשה, ויקרא דרור להשבוים; אולם בשובו לדרכו, והנה מתלאה, כי כל מעברות הירדן סֻגרו, ואנשי משמר הוקמו מטעם באַקכִּידעס לחסום הדרך לפניו. בחרף נפש פלס לו נתיב בין האויבים, והוא עם אנשיו שחו במי הירדן הזידונים, וישב שלם למחוז חפצו. באַקכִּידעס אמר נואש כרגע לתפוש את יונתן בכף, ויבצר מקומות רבים, וביתר עז את בית־צור ומצודת ירושלים, ויקח אליו בחזקה את בני השועים נכבדי הארץ בתור בני התערובות, ויעצרם בהמצודה[2]).

c,) ויהי לתקופת השנה בשנת ג' אלפים תר"א (159) והנה השבץ אחז את אַלקימאָס, אשר בראשית מחלתו פקו ברכיו, ולא ארכו הימים וימת בה. ומאשר לפני מחלתו חשב לשנות תכנית בנין ההיכל, וזאת להטאה תחשב בעיני העם, לכן המות אשר חתפהו לפתע, היה לאות כי ה' יסרו למשפט בעד עונו הנכתם לפניו[3]). אחרי מות אלקימאָס שב באקכִּידעס לארץ סוריא ולא שם אל לבו לצות במפגיע את ראשי העם על

ט', כ"ג והלאה. [1]) המכבים ח"א. ט' ל"ג והלאה. גם בימים ההם מצאו הסורים חפץ ביום השבת להתנפל על היהודים לבלי יוכלו לעמוד על נפשם; וראה גם בהמכבים ח' ב'. ט"ו, א' והלאה. [2]) המכבים ח' א'. ט', מ"ג—נ"ג. [3]) המכבים ח' א', ט', נ"ד—נ"ו. הידיעה על אדות הדבר ההוא הנמצאה במשנה מדות ב', ג', כפי הנראה תתלכד לאחדות עם הידיעה בספר המכבים.

אדות האיש אשר יבחרו לכהן גדול למלאות את ידיו לכהן בקדש, ותשקט הארץ כשנתים ימים. — אולם לא ארכו ימי המנוחה, כי היהודים בעלי ברית היונים נועצו יחד, לקחת בשבי את יונתן ואנשיו לפתע, ומכתבי סתר הלכו רצוא ושוב מהם לבאקכידעס, אשר עמד הכן לשלוח אלימו חיל צבא לעזר. אכן נודע הדבר ליונתן; ראשי הקושרים לקחו בשבי, וישאו את עונם ויוסרו, וכאשר יצא באקכידעס למלחמה לקראת יונתן ושמעון, וירא כי מספר חיל יונתן הלך הלוך וגדול וינגף לפניו כפעם בפעם במלחמה, וחמתו התלקחה בקרבו לאין מרפא על היהודים בעלי ברית היונים חורשי בליעל ויצו להמית רבים מהם, וישב לסוריא. ויהי כשמוע יונתן כזאת, וישלח מלאכים לבאקכידעס וידבר שלום לו, אם ישלח לחפשי את האנשים אשר לקחו בשבי. ובאקכידעס כרת עם יונתן ברית שלום בנפש חפצה, ויאמר לאסירי יהודה צאו, וישבע, כי לא יוסיף להציק לבני ישראל, וישמור את השבועה ולא חלל את דברו. הנה כי כן בא היום שקוו יושבי הארץ לראות מנוחה כי טוב אחרי רבת שבעה לה נפשם עמל יגון ונדודים מרבה להכיל; יונתן בחר לו לשבתו את העיר מכמש ומשם עינו צופיה לנהל את כל דברי הארץ במועצות ודעת, האמנם אנשי המשמר מצבאות סוריא חנו עדנה לא אך במצודת ירושלים, כי אם גם עוד במקומות אחרים בארץ יהודה [1].

פרק שבעה עשר

יונתן היה לכהן גדול מאחיו בשנות ג׳ אלפים תר״ח–תרי״ח לב״ע (152—142).

(a, הצלחת יונתן עלתה כפורתת ותיף בגדלה לרגלי המבוכות אשר פרעו פרעות בארץ סוריא בדבר המשפט למי־ארץ לפני דעמעטריוס, עמד בפרץ איש אחד אשר הגיש עצמותיו כי לו משפט הבכורה לעצור בעמו, יושב האי רהאָדוס, ושמו אלכסנדר באַלאַס, ויתנשא לאמר כי בן אנטיוכוס עפיפאַנעס הנהו. והרומאים אשר כל דבר וכל ענין שקרה בארץ סוריא היה להם לכלי חפץ לשבור במו את גאון עוזה, תמכוהו ויאשרו את משפטו, ובתחבולותיו עשה ויוכל וירכוש לו צבא רב, וילכוד את העיר פטאָלעמאַייס. דעמעטריוס פקד את מחנהו ויהי נכון לערוך אתו מלחמה ולדבר את אויבו בשער, ושניהם התחרו לקנות את לב יונתן כי יכרות אתם ברית אהבה וידידות, וכל אחד הבטיח ליונתן לעשות טובות אתו פי שנים מאיש ריבו.

---

[1]) המכבים ח״א. ט׳, נ״ז—ע״ג.

דעמעטריוס נתן הרשיון ליונתן לאסוף תחת דגלו צבאות חיל, וישב לו את בני התערובות הנעצרים בהמצודה, ויוציא את אנשי המשמר מרבי המצודות והערים הבצורות, ואך בית צור ומצודת ירושלים היו עוד סגורים ומסוגרים לפני היהודים [1]; יונתן בא עם מהנהו ירושלימה, וישם כל מעיניו לחזק את בדקיה ולבצרה. ובאַלאַס לעמתו, שלח לו בגד ארגמן ונזר תפארה, וישימהו לכהן גדול ויכנהו בשם הכבוד „רֵעֶה המלך״. וככה לבש יונתן בחג הסכות בשנת ג׳ אלפים תר״ח (152) את בגדי הכהונה הגדולה לגאון ולתפארת, ויאסוף תחת דגלו מחנה צבא רב. דעמעטריוס ערך גם הוא מכתב ליונתן, ופתח דברו יאיר להודות לו על אשר היה באמנה אתו, וידבר אתו טובות. ויבטיח לעשות הנחה ליהודים ממסי המלח ומשא המלך, וגם אמר עם הספר כי משלישית תבואות השדה אשר לקח לו עד כה וממחצית פרי העץ אשר היו מנת המלך מני אז יניח ידו; ולירושלים קדוש יאמר וחפשה יתן לה, ועל כל הנדבות אשר יאצרו להיכל לא יעלה גורל המס. המצודה בירושלים תשוב לידי הכהן הגדול, ולכל היהודים אשר לקחו בשבי יקרא דרור בלא כסף ובלא מחיר. בכל ימי החגים והשבתות, וראשי חדשים וכל הימים אשר יחגו אותם היהודים ושלשה ימים לפניהם ושלשה ימים לאחריהם [2], בל ירהיב איש בנפשו עז, לדרוש את איש יהודי למשפט. המלך רצה לקחת כשלשים אלף איש יהודים במחנהו ללחום את מלחמותיו, אולם נתן למו הרשיון לעבוד את אלהיהם באין מפריע ולשמור ולעשות את מצות ה׳. את העיר פטאָלעמאיים ובנותיה נתן שי להיכל ה׳ אשר יהי לכסף מוצא בעד הקרבנות והזבחים לעבוד את ה׳, ונוסף לזאת ידבנו לבו לתת מאוצרו כחמשת עשר אלף שקל כסף, ועוד.

b,) אולם יונתן לא האמין לדעמעטריוס ולדבריו, בשגם לא נכחדו ממנו תכונות רוחו. מעת התגלע הריב למי־ארץ, עמד יונתן לימין באַלאַס. ימי הריב נמשכו כשנתים ימים ואחריתו היתה כי נגף דעמעטריוס לפני באַלאַס ונספה במלחמה בשנת ג׳ אלפים תר״י (150). באַלאַס השיב ליונתן בשמחת לב כעל כל תגמולוהי עליו. ויהי ביום חתונתו בפטאָלעמאַיים עת קחתו לו לאשה את קלעאָפּאַטראַ, בת תלמי פילאָמעטאָר, קרא אליו את יונתן, ויתן לו ולרעיו מתנות כיד המלך, ולשוטניו אשר הלשינו עליו באזניו, — כפי הנראה היו שוטניו מהאנשים ביהודה אשר לבם נפתה בסתר על למודי עובדי האלילים — לא נתן אזן קשבת, וילבישהו בבגד ארגמן וישימהו למצביא חיל הצבא ולנציבו בארץ יהודה. — ברית יונתן היתה נאמנה עם באַלאַס ולא כזב באמונתו גם

---

[1] המכבים ח׳ א׳. י׳, א׳ והלאה. הדברים הכתובים שם בפסוק י״ב—י״ד כי אנשי המשמר אשר הפקיד באקכידעס בהערים אשר נלכדו לפניו נסו אל נפשם מפחד היהודים, בשפק יסודם. [2] ראה בעבודה זרה פרק א׳ משנה א׳.

בשנת ג׳ אלפים תרי״ג (147), כאשר יצא בחרב לקראתו בן דעמעטריוס הראשון, דעמעטריוס השני ניקאַטאָר ויערוך אתו מלחמה בשדה הקרב, והעיר פטאָלעמאַיים נכבשה לפניו וילך הלוך וחזק וכל ערי החוף רבות האוצרות פתחו שעריהן לפניו וישם בהן נציבים. אַפּאָללאָניוס, נציב צאָלעזיריען (השפלה אשר לסוריאן), אשר בגד במלכו ונפל על דעמעטריוס, דרש בגדל לבב את יונתן לרדת מהרה — אשר היה לו חומה מימינו ומשמאלו — אל הערבה,להראותו לדעת כי לא נופל הוא ממנו בעצה וגבורה למלחמה. יונתן ושמעון לא נסוגו אחור. ואחרי רותה חרבם מדם אויביהם במלחמה כבדה, הכו מכה רבה בחיל אַפּאָללאָניוס, ויכבשו את אשדוד, ואת בית דגון אלהיהם שרפו באש, וילכדו עוד ערים בצורות ויושביהן נכנעו לפניהם וישובו בשלל רב ירושלימה. אלכסנדר הרים קרנו בכבוד ויגדלהו וינשאהו למעלה ראש, ויתן לו לאחוזת עולם את חבל עקרון, ואת צבאות המשמר הוציא מהמצודות אשר ישבו בהן, זולת מצודת ירושלים אשר עוד היתה תחת ידי הסורים [1].

c,) אבן שמי הצלחת יונתן לבשו קדרות, בעת נפל באַלאַס פלאים ויִמגרו לארץ כסאו ויבוא יומו ונספה במלחמה. באַלאַס בראותו כי אין לאל ידו לעמוד נגד איש חרמו דעמעטריוס השני, קרא את חותנו מלך מצרים תלמי פּילאָמעטאָר כי יחיש להושיט לו יד עזרה; אולם תלמי לקח את הערים, אשר על פי באַלאַס פתחו לו שעריהן אליו, ולא השיב אותן לחתנו, ואת בתו קלעאָפּאַטרא אשת באַלאַס נתן לדעמעטריוס לאשה ויסע ויבא כמנצח בקול תרועה להעיר אנטיוכיא. באַלאַס אשר קל מהרה בא להגן בעד משפט ממלכתו, נגף לפני אויביו וירדפו אחריו וימיתוהו; ויהי כאשר לא ארכו הימים ופילאָמעטאָר מת, היה דעמעטריוס בימים ההם למושל ארץ סוריא באין פוצה פה ומצפצף בשנת ג׳ אלפים תרי״ד (146). וכאשר יונתן עמד הכן, להביא את מצודת ירושלים במצור, התאוננו שוטניו עליו רע באזני דעמעטריוס, ויצו עליו במפגיע לחדול מהעבודה הזאת ודרש דרש ממנו לבוא אליו לפטאָלעמאַיים. יונתן לא חדל לחנות על המצודה ויקח בידו מתנות רבות וכלי יקר, וילך על דרכו—אשר חתתים בו—להמלך. בדבריו הנמרצים הטה את לב המלך לחפצו וימשוך לו חסד, ולא לבד כי שם לאַל דברי שוטניו, כי אם עוד אִשֵׁר וקיים בספר את כל הדברים אשר אביהו הבטיחהו (a) [2]). אולם לא לארך ימים היתה ברית יונתן—עם המושל העריץ אשר ימי ממשלתו חֻצצו— לברית מלח.

d,) ויהי בראות דעמעטריוס כי סר פחד המלחמה, ויבדל את אנשי צבאותיו ללכת למקומם, זולת בני הנכר שכיריו, ויחר אפם עליו. חמת גבורי החיל, גם תלונת בני־העם על המלך באשר לא ישרו דרכיו בעיניהם, שמו

---

[1]) המכבים ח״א. י׳, מ״ו והלאה. [2]) המכבים ח״א. י״א, א׳—ל״ז.

קטורה באף טריפאָן, אשר היה לפנים בעל ברית אלכסנדר באַלאַס, וילך לנשיא אחד בערב, ששם גדל בן אלכסנדר, ויבקשהו כי יתנהו להושיבו על כסא ממלכת אביו. לעת כזאת דרש יונתן מדעמעטריוס להוציא צבאותיו ממצודת ירושלים וממבצרים אחרים. דעמעטריוס הבטיחהו למלאות משאלותיו, אם ישלח אליו כשלשת אלפים איש לספחם לחילו. יונתן מהר לעשות רצונו, והיהודים אשר שלחו אליו הראו עד מהרה את אמונתם אליו ואמץ רוחם, בעת נמצא קשר בין יושבי אנטיוכיא אשר חפצו למרוד בו, ויקימו את סערת המרד לדממה ויהיו למגן בעדו ובעד כסא ממלכתו [1]). אולם דעמעטריוס הקשה את לבו, ויהי הנקל בעיניו לחלל את דברו אשר הבטיח ליונתן בדבר המצודות, כי עוד התהלך בקרי עמו להרעימו ולהכעיסו לאין מרפא. מהיום ההוא והלאה עמד יונתן לימין טריפאָן, אשר קרא לפני בן באַלאַס אברך ויקראהו בשם אַנטיוכוס טהעאָס, וינהלהו בעצתו. ויהי כאשר קדם טריפאָן את פני יונתן בכבוד גדול, שם יונתן כל מעיניו כי ערי הים הגדולות ורבות האוצרות תסורנה למשמעת המלך הצעיר, וידבר על לב התושבים להיות באמנה את המלך, וערים אחדות לכד בידו החזקה וישיבן להמלך, וימינו רוממה להשיב אחור את שני מחנות הצבא לדעמעטריוס אשר יצאו בחרב לקראתו, וינוסו אל נפשם, ושמעון אחיהו כבש את בית־צור ותנחת ידו על העיר יפו, ויכניע יושביה תחתיו, ויתן חיל עברים בה [2]).

e,) כאחיו יהודה לפנים [3]) כן גם יונתן שלח בימים ההם מלאכים להרומאים, לחדש את הברית — אשר כרתו ביניהם זה כמה לא להועיל — ביתר שאת ועז. הזקנים ברומא קבלו אותם בפנים מפיקים אהבה וחן, ויתנו בידם ספרים, להראותם לשערי עיר ועיר אשר יעברו שמה בשובם לדרכם, כי יד איש בל תגע בהם לרעה [4]). יונתן צוה אותם להגיש מכתב כתוב בעצם ידו גם לראשי העיר שפּאַרטאַ, ובו יזכירם ויעוררם בדבר המכתב אשר שלחו השפּאַרטאַנים לפנים להכהן הגדול חוניו השלישי (פרק ז׳, c), אשר הביעו אמר כי קרובים המה להיהודים ומצור אחד חצבו. האמנם השיח והשיג אשר היה ליונתן עם עמים זרים, לא שנו עד מה את דברי ארץ יהודה היגעים [5]). יונתן גמר אמר, לפרוק על זרים מעל צוארי היהודים בארץ יהודה, ולכונן מבצרים חזקים, גם להקיף את מצודת ירושלים בחומה, להכרית אכל מפי צבאות המשמר עד כי יאלצו למגן את המצודה בידו. אכן בזאת היה טריפאָן אוהבו לו לאויב; הוא חשב לשום עוד מעט כתר מלכות בראשו, ויסע בראש

[1]) המכבים ח"א י"א. ל"ח—נ"ב. את אשר יספר בספר המכבים ח"א. י"א, מ"ה, כי שתים עשרה רבוא אדם מרדו בדעמעטריוס, ללא אמת הוא, או מליו ירזמון על מספר הושבי העיר אנטיוכיא. [2]) המכבים ח"א, י"א, נ"ג—ע"ד. [3]) ראה בפרק ט"ז, a. [4]) המכבים ח"א. י"ב, א׳—ד׳. [5]) המכבים ח"א. י"ב, ה׳—כ"ג.

חיל רב, הלוך וקרב ירושלימה, אולם עוד לא ערב את לבו להתנפל בחזקה על יונתן ולתפשו בכף. בפיו שלום דבר ובקרבו שם ארבו, ויבקש מאת יונתן בדברים רכים ונעימים כי יבוא אליו לפטאָלעמאַייס לדבר אתו דבר, ויונתן האמין לדבריו ויקח אתו אך כאלף איש, וכאלפים איש עמדו בערבת יזרעאל. בבואו שמה, שמו אותו על פי טריפאָן במשמר ואת אנשיו המיתו, וישלחו חיל צבא לעשות כלה את היהודים הנשארים בערבת יזרעאל. אבן היהודים גבורי החיל בעמק יזרעאל אשר כבר הקשיבה אזנם על אדות גורל יונתן, ואת אשר קרהו, עמדו על נפשם בגבורה נמרצה וישובו לארץ יהודה, הבשורה הלא טובה ההיא החרידה את לבות העברים עד היסוד בהם, ועל עפעפיהם צלמות, ואויביהם צהלו ושמחו על משבתיהם [1].

פרק שמונה עשר

שמעון כהן גדול ונשיא בשנות ג׳ אלפים תרי״ח–תרכ״ה .(142—135)

(a, רוח ה׳ לבשה את הבן האחרון מחמשת הגבורים אשר לבם כלב האריה. שמעון, הנודע מני אז כי לו נתן שכם אחד על אחיו להיות מושל ברוחו, ומסות רבות ושונות צרפו את רוחו ולבבו, עמד במקהלות עם בירושלים, ואחרי הזכירו כי ארבעת אחיו חרפו נפשם למות בעד שלום עמם, הוסיף לדבר דבריו: „חלילה לי, לחוס על נפשי ולעמוד מנגד בעת צרה כזאת, כי לא טוב אנכי מאחי, ואנקום נקמת עמי ואלהם על עיר קדשנו והיכלנו ועל נשינו ובנינו, כי כל הגוים נאספו לכלותנו ולהכרית את שמנו מן הארץ״ [2]. „יחי שמעון״ נשמע קול העם ברעה וידרשו ממנו, כי יהי להם לראש. ותהי ראשית עבודתו לכלות את המלאכה אשר החל יונתן אחיהו לבצר את העיר ירושלים, ולחזק את העיר יפו השוכנת על חוף הים. — טריפאָן, אשר מדי נסעו לקח אתו את יונתן הנשבה בידו, הודיע לשמעון, כי אחיהו נשבה על אשר לא שלם נשיו אשר נטל עליו להשיבו לגנזי המלך, ואם שמעון ישיב לו את מכסת הכסף אשר ידרוש ממנו, וגם ישלח לו את שני בניו בתור בני התערובות, או אז ישלחהו חפשי. אף כי שמעון לא האמין לדברי טריפאָן ולבו הטהו בשפק, אבן הוא לא מרה את פיו ופקודתו שמרה רוחו, וטריפאָן לא שמר את דברו, ויהי אחרי נסה לשוא להושיט יד עזרה לאנשי המשמר בהמצודה, צוה להכות נפש יונתן. שמעון לקח עצמותיו ויקברם בעיר מודעים. ויבכו כל בני ישראל את יונתן, אשר לפני שמונה עשרה שנה בימי צרה

---

[1] המכבים ח״א י״ב, כ״ד—נ״ג. [2] המכבים ח״א. י״ג, א׳—ו׳.

ומצוקה היה לקצין לעם, ובאמץ רוחו על שדי הקרב ובתבונתו הרבה בשבתו עם זקני ארץ, שם לאַל את מחשבות היהודים בעלי ברית היונים, וארץ יהודה התנערה מעפר שפלותה ויצא שמה לתהלה עד למרחוק ואת כל אלה אך ידו עשתה. שמעון כבד את קבר אבותיו ואחיו במודעים, ויצג מצבת תפארה מעשה ידי אמן, בפתח עינים [1].

b, טריפאָן המית גם את אנטיוכוס הצעיר, וישם כתר מלכות בראשו, אכן לא יכול לעמוד מול דעמעטריוס. שמעון שלח מלאכים לדעמעטריוס ובידם כלי חמדה ומתנות יקרות, לבקשו כי יעשה הנחה לארץ מהמסים אשר יושביה נלאו נשא. דעמעטריוס נשא פניו לזאת, וחפשה נתן להארץ ממשא מלך ויגד להמלאכים כי ישאלו בשמו את בני העם, אם יחפצו להספח לחיל שומרי ראשו כי אז יקבלם בכבוד. מהשנה הזאת ג׳ אלפים תרי״ח (142) והלאה תחשב התקופה אשר בני ישראל פרקו על זרים מעל צואריהם, והעם החל מני אז לכתוב בכתבי־תעודה וספרי־המקנה: „בשנה הראשונה להכהן הגדול שמעון, ראש ונשיא ליהודים״ [2]. אז נכבשה לפני היהודים העיר הבצורה גזר [3], ואחר כאשר אנשי המשמר להסורים לא יכלו שאת חרפת רעב, באה גם מצודת ירושלים תחת ממשלתם. בשלשה ועשרים לחדש איר בשנת ג׳ אלפים תרי״ט (141) הופיע שמעון בקול תודה וזמרה אשר שרו השרים להודות לה׳ ובתרועת נבלים ומצלתים בהמצודה וישם לחק, לחג את היום הזה בכל שנה ושנה ולעשות אותו ליום משתה ושמחה [4]. — מהשפארטאנים הגיעה תשובה עם הספר, על המכתב אשר ערך להם יהונתן (פרק י״ז e), תוכו רצוף אהבה וידידות. שמעון חדש גם את ברית הרומאים עם היהודים, בשלחו מלאכים לרומא, ויתן בידם מגן זהב, אלף ככרים משקלו; התשורה היקרה הזאת מצאה חן בעיני יועצי רומא, ויוכחו לדעת כי לב היהודים שלם עמהם, ויערכו מכתבים למלכי מצרים, סוריא, יערגאַנום (Iergamum), ובהם יביעו אמר כי רחש לבם אך טוב ליהודים, וידברו אך חן ונדיבות עליהם [5].

c, מבלי התערב עם בעלי הריב דעמעטריוס וטריפאָן ולקחת חלק בעניניהם, שם שמעון כל מעיניו בדברי הארץ פנימה, אשר רבה העזובה בקרבה בימי צרה ומצוקה. ותהי ראשית דרכו לחזק ולבצר את הארץ

---

[1]) המכבים ח״א. י״ג, ז׳—ל׳. [2]) המכבים ח״א. י״ג, מ״ב. אולם מחבר הספר הזה יחשוב חשבון העתים למספר הסיליקי (זעלוצידען). ראה במגלת תענית פרק ז׳, ובראש השנה י״ח ע״ב. [3]) ולא עזה, ככתוב בהמכבים ח״א. י״ג, מ״ג, והיא גזר הישנה הנזכרת במ״א. ט׳, ט״ו—י״ז. [4]) המכבים ח״א. י״ג, נ״א; מגלת תענית פרק ב׳. ושם כתוב ג״כ כי בעשרים ושביעי לירח זו חגו עוד היהודים על אשר עשו הנחה למו ממסי הממלכה (Aurum Coronarium) ולא נודע לאיזו עת ירזמון מליה. [5]) המכבים ח״א. ט״ו, כ״ו והלאה.

בערים בצורות ובמצודות חזקות ונשאות להיות שאנן מפחד אויב כי יבוא בשעריה, ולאסוף תחת דגלו חיל גבורים אחוזי חרב אשר יוכלו לדבר את אויביהם בשער, ולקבץ נשק רב; לזאת נתן מנת מאוצרו [1]). המצודה נהרסה עד היסוד בה, את הגבעה, אשר עמדה עליה, השפילו, ואת הרכסים, אשר צפונה להיכל לא נתנו לאיש לצאת ולבוא, מלאו עפר [2]). בעין צופיה התבונן שמעון כי מה נכבדים הנמו להממלכה חופי הים, באשר עד כה היתה ארץ יהודה רחוקה מהים. ויכבוש את יפו וישימה לחוף חפשי לכל העמים; ואת גזר בהר לעיר מסכנות הנשק, וישם לפקיד עליה את בנו יוחנן. בעת שלות השקט ומנוחה שאננה כמוה, פרחה הצלחת הארץ כחבצלת; שמש התקוה זרחה על היהודים, כי יחדשו ימיהם כקדם וכל איש ישב תחת גפנו ותחת תאנתו באין מחריד. שמעון פאר גם את ההיכל, ויכונן את כלי הקדש למעשיהם, ויחזק בדקיהם, גם הקדיש עתותיו ללמודי הדת ויהגה בתורת ה׳. עם ישראל אהבו נדבה בעד תמתו לאלהיו וישרו, ויכבדהו בכבוד מלכים, ויהי בהתאסף ראשי עם גזרו אמר לשום אותו לראש ולקצין עליהם בתור כהן גדול ונשיא העם, והכהונות הנכבדות ההנה תשארנה למורשה לבניו אחריו לדור דור. אחרי זה — בשמונה עשר לירח אלול בשנת ג׳ אלפים תר״ך (140). — כתבו ותתמו זאת בספר, ויחליטו להרות פתשגן הכתב בלוחות נחשת, ולהציגם בשער בת רבים [3]).

d,) אולם גם ארץ יהודה לא נקתה, בעת פרעו הפרעות מבלי חשך בדבר המריבות אשר פרצו בסוריא על אדות משפט המלוכה. דעמעטריוס בהצותו את הפארטהער נפל בשבי, ואחיהו אנטיוכוס זידעטעס מלך תחתיו בארץ. למען תפוש את לב שמעון כי יהיה בעל בריתו ויעמוד לימינו להשיב אחור ימין טריפֿאָן איש תרמו, מלא אנטיוכוס את משאלות שמעון כפי אשר הבטיחהו אחיו דעמעטריוס, גם נתן לו הרשיון להרות אותותיו בשקלי כסף ונחשת כי יעברו לסוחר [4]). אכן לא ארכו הימים ושמי השלום לבשו קדרות. הקנאה אשר אכלה כעש את לב מלך הסורים בראותו כי הצלחת העברים עלתה כפורחת נצה, ובאוצרו אפס כסף, המריצתהו לשלח ציר לשמעון, הנקרא בשם אַטהענאָביוס, וידרוש ממנו לתת לגנזי המלך אלף ככרים כסף שלומים בעד הערים אשר לקחו להם היהודים, וגם חלף הנזק אשר הגיע להסורים לרגלי המלחמות ההן. שמעון השיב פני המלך ריקם, בשגם שאלה כזאת לא בצדק ובמשפט הנה. „אנחנו״ אמר שמעון להציר, „לא ירשנו משכנות לא לנו, גם לא רדנו בעמים זרים, כי אם השבנו לנו את אחוזת

---

[1]) המכבים ח״א. י״ד, ל״ב. [2]) יוסיפון לרומיים בס׳ ק״ה, ח׳ י״ג, ו׳, ז׳; מ״ה, ה׳ ה׳, ד׳, א׳. אולם בספר המכבים לא יזכר מאומה בדבר הזה. [3]) המכבים ח״א. י״ד, ד׳—ט״ו. כ״ה—מ״ט. [4]) המכבים ח״א: ט״ו, א׳—ט׳.

אבותינו אשר זרים לקחו מידם בחמס וביד חזקה; הערים יפו וגזר הסבו לנו נזק רב; אולם מאה ככרים נשיב להן שלומים״. אַטהענאָביוס שב לזידעטעס, ויגד לו את הדברים אשר שמעון שם בפיו, גם האריך לשון על אדות העשר והתפארת אשר יתנוססו בבית שמעון [1]. — ויהי כאשר שר צבא הסורים קענדרעבאַיאָס עלה כענן בראש חילו הרב על ארץ יהודה, אז קרא שמעון לשני בניו הגדולים יהודה ויוחנן וידבר את הדברים האלה בקול חוצב להבות אש: „אנכי ואחי וכל בית אבי, נלחמנו באויבי עם ישרון עד היום הזה, ובישע אלהים, עשינו חיל באויבינו וכפעם בפעם הושענו את ישראל. אולם אנכי זקנתי ובאתי בימים, ואתם עוד תפרחו כתמר באביב עלומיכם וכאיש גבורתכם, לכו בכחכם ונלחמתם באויבינו והושעתם את עמי ישראל; וה׳ צור ישראל ומשגבו יהי בעזרכם״. הגבורים הצעירים האלה הראו לדעת כי חטר הנמו מגזע המשפחה הכבודה אשר שמה בקרבם, ואביהם בצדק בטח לבו בהם. בראש עשרים אלף איש רגלי, ופרשים, השתערו בגבורה נמרצה ובעזוז מלחמה על חיל קענדרעבאַיאָס לא רחוק מהעיר מודעים, וירדפו אחריהם עד בואך אשדוד, ומגדלותיה שלחו באש, וישובו לאביהם [2].

c,) למרת רוחנו, אחרית הבן האחרון מחמשת האחים לבית החשמונאים, אשר במלחמות רבות חרף נפשו למות וישחק לכל אסון ותלאה, היתה מרה, וכנפול לפני בני עולה נפל בידי בוגד בליעל איש שלומו אשר בטח בו. חתנו, תלמי, בן חביב, אשר שמעון שמהו למצביא הצבא ביריחו, הפיק לשום עטרת מלכות יהודה בראשו. ויהי היום ושמעון עם שני בניו יהודה ומתתיהו נסעו הלוך ונסוע בארץ יהודה, ויסורו לבית תלמי ביריחו, ויקבלם בכבוד, ויאכלו להם אתו, ולפתע התנפלו עליהם אנשי בליעל מטעם תלמי, ויכום נפש בשנת ג׳ אלפים תרכ״ה (135). המרצח שלח מלאכי מות עושי דברו, להמית חרש את יוחנן הבן הבכור לשמעון, אולם, אזן יוחנן כבר הקשיבה בעתו את אשר חרש עליו לב תלמי הנבל, ויענוש קשה את מלאכי תלמי, והוא חש כנשר ירושלימה, טרם צעדו רגלי תלמי בשעריה, ששם קדמו פניו יושביה בקול תרועה וישב על כסא שמעון אביו [3].

f,)) כפי הנראה ידע שמעון, למצוא חפץ במשפט־המטבעות אשר נתן לו אנטיוכוס, וישגיא את פעלו; גם היום ימצאו שקלי כסף (שקלי מחצית, ורבע השקל) גם מטבעות נחשת, אולם מטבעות זהב אינימו. לפי משפטי הדת אשר לאורה הלכו היהודים מני אז, לא הציגו כל תמונת איש על השקלים והמטבעות האלה, כי אם תארו בשרד דברים שונים אשר ישאו עליהם חותם

---

[1]) המכבים ח״א. ט״ו, כ״ו והלאה. [2]) המכבים ח״א. ט״ז, א׳—י׳.
[3]) המכבים ח״א. ט״ז, י״א—כ״ב (ודברי הספר ההוא יתמו במות שמעון). יוסיפון לרומיב בס׳ ק״ה. ח׳ י״ג, ז׳, ד׳.

עבודת ה׳ בהיכלו, כמו: כוסות, שקדים, שושנים בקנה, ענבים, תמרים, סלים ובהם פרי עץ; ועליהם כתוב לאמר: „שמעון, נשיא ישראל״ או „ירושלים עיר הקדש״ ונוסף לזאת המספר לפי „שנות ישועת ישראל״ או „ישועת ציון״ וכלם יצאו חצץ במשך ארבע שנים אחרי התקופה הזאת. גם המצא תמצאנה מטבעות אחדות אשר עשו למו המושלים אחריהם מבית החשמונאים. (ראה בס׳ ה׳ מ. ל. לעווי Geschichte der Jüdischen Münzen, שי״א בלייפציג בשנת (1862). — בני דורו של שמעון היו ראשי הסנהדרין, יהושע בן פרחיה, ונתאי הארבלי, אשר משליהם כתובים באבות פרק א׳, ו׳, ז׳. על אדות יהושע בן פרחיה, ימצא ספור במס׳ סוטה מ״ז ע״א (אשר לא הדפיסוהו בהוצאות אחדות לספרי התלמוד) וגם ידֻבר בו בתוספתא מכשירין פרק שלישי.

פרק תשעה עשר

היהודים במצרים.

a,) המבוכות והפרעות אשר שערו להפיץ את היהודים בארץ ישראל, מעקת חמס מושלי הסורים אשר נלאו נשא, לא נגעו לרעה באחיהם בני אמונתם בארץ מצרים, ששם ראו מנוחה כי טוב ואת הארץ כי נעמה. לרשת משכנות לא להם לא עלתה על לבם, ולעבוד את אלהיהם ולשמור את חקי התורה ככתוב יכלו באין מכלים דבר. מספר היהודים אשר רבו ויעצמו שמה מני אז, עוד עלה למעלה ראש בעת אשר פליטי ארץ יהודה באו להסות שמה מחמת המציק בארצם. על אדות גורל העברים תחת ממשלת ארבעה מלכי מצרים „לבית תלמי״, כבר מלתנו אמורה למעלה (פרק ה׳—ז׳). במשך מאה שנה אחרי הדברים האלה לקחו היהודים חלק בגורל יושבי הארץ אשר מצבם הלך הלוך ודל לרגל ממשלת מלכי הארץ אשר לא ידעו עת ומשפט וכל הדברים יגעים, וגם התמורות אשר חדשים לבקרים המירו המלכים איש את רעהו ובסופה וסערה דרכיהם לא הביאו ברכה וישע בכנפיהן, עד עת סרה הארץ למשמעת הרומאים. אל כהונות הצבא ספחו המושלים בנפש חפצה את היהודים, באשר כבר בחנו אותם במסות שונות ויוכחו לדעת כי לא יכזבו באמונתם למלכיהם ארוני הארץ (פרק כ׳ a,). הכי נכבדה היתה עדת העברים בעיר אלכסנדריא, ששם ישבו במושבותם לבדם אשר יקראו בשם דעלטא, למען יהי לאל ידם לעבוד את אלהיהם ולחיות באמונתם באין מחריד, אולם בעניני המסחר וחרשת המעשה באלכסנדריא יד ושם להם באין פרות ביניהם ובין המצרים ילידי הארץ.

b,) ביתר שאת ועז על עניני משפטי האזרחים ותורה אחת בדתי הארץ שהיו להיהודים במצרים, אשר דבר דבור על אפניו נודע לנו אך מהתקופה

ההולכת אחרי התקופה הזאת אשר יְדֻבּר בה כעת (פרק ל״ז. ל״ח), יתנוסס פרי עשתונות החכמים מעמנו, אשר יתחרו ברוחם הכביר, בחכמתם ובתבונתם עם חכמי היונים. רוח מפעלות ספרת החיה באופני היונים, אשר אוֹתה למושב לה את העיר אלכסנדריא מימי המלכים לבית תלמי, ואשר תקרא בפי העם בשם „ספרת האלכסנדרינית״, עברה גם על היהודים, לרגלי השיח והשיג אשר היו להיהודים עם היונים במעלות רוחם ומערכי לבבם אשר עלו כפורחת בשדמות החכמה והמדעים. אולם מכל הכתבים הרבים להיהודים באלכסנדריא אשר יסודם בהררי החכמה, בלעדי העתקת כתבי קדש לשפת יון [1], מרביתם אך כתבום בודדים (פֿראגמענטען) נשארו, הנמצאים בספרי אבות הכנסיה הנוצרית, ביחוד בספרי אייזעביוס וקלעמענס אלכסנדרינוס [2]. אדניהם הטבעו על ספרי כתבי־קדש, אשר על ידי העתקתם נודע שמם לתהלה בכל קצוי ארץ, ויפיצו מעינות דברי הימים בשום שכל באר היטב, ולפעמים ישאו מדברותיהם בשיא חסן מליצה נשגבה, ודבר חקי הדת אשר לזרא הוא בעיני היוני שהפלוסופיא חננתהו שכם אחד על אחיו ברוח חכמה ודעת, יוציאו כנגה צדקתם בשכל טוב. לזאת ישאו כל מפעלות ספרת היהודים־האלכסנדרינים עליהם את חותם תכנית הגדת־יושר הדת לקוראיה (אַפּאָלאָגיע) וגם תשובב את כבוד שמות הכתבים אשר אמרו אמור עליהם כי ללא אמת המה.

c,) אריסטובל מפאַנעאַס, היושב באחת הערים בקרבת גְלִת הירדן, עשה חיל בלמודי הפלוסופיא לאריכטו, ובטעם המלך פֿילאָמעטאָר בשנות ג׳ אלפים תקע״ט—תרי״ד (146—181) כתב ספר בחלקים אחדים הנקרא בשם „בינה בחקי התורה הקדושה״. ופתח דברו יאיר על אדות העתקת ספרי התורה העשויה בימי תלמי פֿילאָדעלפֿוס, אכן יוכיח בעליל, כי דברים אחדים מהם כבר נעתקו לפני המלך אלכסנדר [3], וכי לא אך פלאַטאָ (אפלטון) למד בשקידה נמרצה את חקי היהודים וגם ישפיק במו, כי אם גם פיטאַגאָראַס שם דברים רבים מתורת משה לקו ומשפטם למשקלת בספריו [4]. הוא יביע אמר בדבר תמונת האדם (או טוב יותר על אשר דברה תורה בלשון בני אדם) אשר בכתבי קדש יציגו בדמותה את כבוד אלהי הצבאות, וידמה דבר לדבר על אדות המשל והמליצה אשר ימצאו בכתבי קדש, כמו: על דבר מספר „שבעה״ הנאדר בקדש, בהציגו בספרו שירים אשר ייחסו אותם לאָרפֿעאוס,

---

[1]) ראה בפרק ל״ח. [2]) ראה בס׳ הה׳ הערצפעלד ח״ב צד 473 והלאה; הה׳ גרעטץ בספרו „קורות היהודים״ ח״ג צד 438 והלאה. [3]) כמו מסע ישראל ממצרים, עת נכבשה ארץ כנען לפניהם, וכל פרשת החקים והמשפטים אשר שם משה לפני בני ישראל. [4]) הרעיון, כי הפלוסופים היונים ישפיקו בתורת משה, ואחרים מהם יצקו מים על ידי הנביאים בישראל, ישנו וישלשו אבות הכנסיה הנוצרית וגם מושכי בשבט סופר העברים. האמנם מקורם מעין אכזב הוא לסופר דברי הימים אשר אמת יחפוץ בטוחות.

אַראַטאָס, לינאָס, האָמער והעזיאָד. — אייפאָלעמאָס [1]) חבר בשנת ג׳ אלפים תר״ך (או 140 לפני לדת משיח הנוצרים) ספר על אדות המלכים ביהודה, ובשנהו בדבר היהודים בסוריא, והשלישי על דבר רוח הנבואה אשר נתן שבטם אחד לאלישע על יתר הנביאים בימיו. כפי אשר רוח מבינתנו יעננו אחרי קראנו את הכתבים הבודדים הנשארים מספרו, נוכל לשער בנפשנו כי הגדות היונים וספורי היהודים, הנמצאים עוד בההגדות זעיר שם זעיר שם בספרי התלמוד, וקורות ישראל בספרי כתבי קדש יעלו בלולים בו. גם הספרים „שמין דבר מהיהודים״ „על אדות היהודים״ אשר חברו ואספו מאַרטאַפאַן, מכתבי דעמעטריוס אַריסטאָאוים, קלעאָדעמאָס או מאַלכּאָס גורל אחד למו עם ספר אייפאָלעמאָס [2]). — הכתבים הבודדים אשר נשארו ממחוזה־התוגה (טרויער שפיעל) „בצאת ישראל ממצרים״ מהמשורר היהודי יחזקאל ומהשיר „ירושלים״ מפילאָ (פילון) הזקן, יצאו אור בהעת החדשה ע״י החכם הדאָקטאָר ל. מ. פיליפפזאָן, נעתקים ומבארים על פיו [3]). השירים אשר כבר זכרנו ואדניהם הטבעו על משפטי הגיונות כתבי קדש, אשר שמו בפי אָרפעאוס, והקוסמים, נתנו עז ועצמה לחזק אמונת העם במו בין כל יושבי ארץ יון הקרובים והרחוקים.

פרק עשרים

בית חוניו.

a) בן הכהן הגדול חוניו השלישי, אשר במזמות נבלי יאזאָן הוסר מפקודתו, ועל פי מענעלאַאָס נרצח (פרק ט׳ ,b, d) אשר יקרא בשם אביו חוניו [4])

---

[1]) אולי הוא האיש אשר יהודה המכבי שלחו עם יאזאן בן אלעזר בתור ציר שלוח ממנו לרומא (פרק ט״ז ,a). [2]) דבר דבור על אפניו תמצא קורא נכבד במאמר ה׳ פריידענטהאל בכ׳ Programmen des Fränkelschen Jüdisch-theologichen Seminars (1874-75). [3]) בבערלין בשנת 1830 ראשי המדברים במחזה הראשון המה: משה, צפורה, חור *), רעואל (חותנו של משה), האלהים בקראו למשה מתוך הסנה, צירים, מרגלים אשר תרו את הארץ. [4]) יוסף בן מתתיהו הכהן כפי הנראה לא ידע אל נכון מי היה הוניו הכהן הלז, ודבריו לא ישוו יחד בספריו. בספרו „קדמוניות היהודים״, ח׳ י״ב, ה׳, א׳; ח׳ י״ג, ג׳, א׳; ח׳ כ׳, י׳, ג׳ יקראהו בשמו הנכון בן הוניו השלישי ובמלחמות היהודים בח׳ ז׳, י׳, ב׳. יכנהו בשם בן הכהן הגדול שמעון. וגם הידיעות הנמצאות בספרי התלמוד בירושלמי יומא ו׳, ג׳. ובמסכת מנחות ק״ט ע״ב העמודנה לימינו, אולם בספרו „מלחמות היהודים״ ח״א, א׳, א׳, יחשבהו לחוניו השלישי.

---

*) Chus הוא חור, והוא כפי קבלת חכמינו ז״ל (סוטה י״א ב׳), בנה של מרים, וכפי יהוסיפוס (יוסיפון לרומיים) בקדמוניות שלו ספר ג׳ פרק ב׳ בעלה של מרים (לפי הערת הרב המחבר במכתבו לעורך הלז).

נס אל נפשו למצרים [1]) ששם מצא חן בעיני המלך פִילאָמעטאָר, וישם משרה כבודה על שכמו ועל שכם עוד איש יהודי אחד לפקד צבאות חילו, והוא באמץ רוחו הראה את אמונתו למלכו וישב לו כעל כל תגמולוהי עליו. ושכר לפעולתו היה לו כי המלך מלא משאלתו לכונן בחבל העליאָפאָלים (היא אן הנזכרת בבראשית מ״א, פסוק מ״ה) היכל ה׳ כמשפט ההיכל בירושלים, להקריב שמה עולה וזבח. אומרים אמור, כי בחפצו לבנות ההיכל במצרים, נשען על דברי ישעיהו החזה בקאַפיטעל י״ט פסוק י״ח—י״ט [2]) אשר עיניו צופיות למרחוק כי ימים יבואו ויהיה מזבח לה׳ בתוך ארץ מצרים, האמנם לפי רוח העברים, בחר ה׳ אך בירושלים לשום בית זבול לו. גם להמלך ישוה פרי דבר נכבד כזה, כי בהוסד מקדש כמוהו בממלכתו לא יוסיפו היהודים להיות סרים למשמעת אחיהם בירושלים לבקש תורה מפיהם, בשגם ארץ ישראל לא לו היתה כי אם מושלי הסורים שלטו בה שלטת. עוד יתרה עשה המלך ויתן לחוניו ערים אחדות רבות האוצרות ובנותיהן, למען יהי לו לכסף מוצא לכלכל נפשות הכהנים וכל אשר ידרש לעבודת ה׳. אכן גם ממשמרתו הנכבדה בחיל צבאות המלך לא פטר המלך אותו; וכמוהו כבניו חלקיה וחנניה (Chelcias und Ananias פרק כ״ד ,c) התנוססו לגאון ולתפארת בתור שרי הצבא, והמלך קרא למקודשיו ועבדיו הנאמנים האלה להגן בעד גבולות ארצותיו באך אַזיען, לבלי יבוא צר ואויב בשעריהן (פרק י״ט ,a).במסבי ההיכל כוננו ברבות הימים מושבות־צבא (מיליטאֶר־קאָלאָניען) אשר יקראו בשם אָניאָן, עיר־חוניו.

b,) ההיכל חוצה נופל בהדרו כתפארת מקדש ה׳ בירושלים; הוא היה בנוי בטוב טעם אחד הםגדלים, ששים רגל ארכו, ונבנה אבן שלמה; כלי ההיכל פנימה עשוים כתבנית כלי ההיכל בירושלים, אכן תחת מנורה גדולה בת שבעת הקנים, תלו בקיר מנורה ושרשרת זהב תחתיה. כהנים ולוים כהנו פאר לשרת בקדש גם שמה כמו בירושלים. אולם ההיכל הזה, אשר בדבר משפטו ותכונתו אין לנו ידיעות נכונות כי אם מעט, לא יכול להתחרות את בית ה׳ מירושלים, בשגם היהודים במצרים לא חדלו גם אז להעניק ממתנותיהם לבית ה׳ בירושלים [3]), ולתת תרומה לעבודת ה׳ בהיכלו, ושלש פעמים בשנה הלכו לראות את פני ה׳ בירושלים עיר הקדש) [4]), והכהן הגדול בירושלים היה אלוף לראשם בכל דבר

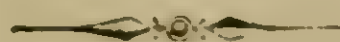
---

[1]) על אדות העת אשר בה החיש חוניו מפלט לו במצרים, אם היתה זאת חיש אחרי מות אביהו חוניו השלישי, או אחרי תרצו משפט מות על מענעלאאס (פרק י״ד ,d), אין אתנו יודע עד מה. [2]) מבקרים חדשים בימינו, יחליטו ללא צדק, כי הדברים האחדים האלה אשר ירזמו על היכל חוניו במצרים, נספחו לספר ישעיהו בהתקופה ההיא. [3]) פילון היהודי בספרו „נגד פלאקוס״ ח״ב, צד 524. [4]) לפי דברי פילון היהודי בס׳ (Fragmenta, II, p. 646 Mang.) אשר יודיע כזאת, מבלי הזכירו עד מה בדבר היכל חוניו.

חק ומשפט ולא סרו מדבריו ימין ושמאל [1]. לפי דברי החקים הכתובים במשנה [2], לא יכלו הכהנים אשר עבדו עבודתם בבית חוניו, לכהן פאר במקדש ה׳ בירושלים, אולם עוד חלק למו בהמתנות אשר ירימו בני ישראל לאחיהם הכהנים; והנדרים אשר נדרו היהודים להביא אשה וזבח לבית חוניו, קדושים המה לבלי יחללו את דברם כמו הנדרים אשר נטל על היהודים לשלמם במקדש ה׳ בירושלים. — אף כי בית חוניו נופל הוא בכבודו מבית ה׳ בירושלים, בכל זאת גזר אמר אספסיינוס בשנת ג׳ אלפים תתל״ג (73 אחרי לדת הנוצרי) אחרי אשר שם את ירושלים לעיים ובית ה׳ שרף באש, לסגור גם את שערי בית חוניו ולא יפתחו [3].

---

[1]) ראה בפרק ל״ח· [2]) מנחות פרק י״ג, משנה י׳. [3]) יוסיפון לרומיים בס׳ מ״ה ח׳ ז׳, י׳, ד׳. את אשר נמצא כתוב בספרו שם (בהוצאות אשר לפנינו) כי הבית הזה עמד על עמדו בערך שלש מאות וארבעים ושלש שנה, ללא אמת הוא. וראה את דברי ה׳ עגער במאמרו בכתב־המדעי „ישרון״ להח׳ קאבאק (לשנת 1871) צד י״ד.

התקופה השניה

היהודים בארץ הצבי תחת מושליהם אשר מקרבם יצאו.

A.

החשמונאים.

פרק עשרים ואחד

יוחנן (יאָהאַנן) הורקן (הורקנוס) בשנות ג׳ אלפים תרכ״ה–תרנ״ד (135—106).

a) יוחנן (יאָהאַנן), ובשפת יון הסבו את שמו הורקאַן, ופי הסופרים העברים יקבנו „יוחנן כהן גדול״, שם כל מעיניו חיש אחרי אחוו את רסן ממשלת אביו בידו, לנקום נקמת דם אביו השפוך, בדם שופכו המרצח הבליעל תלמי, ויצר עליו את המצודה Dok (דגון) אצל יריחו, ששם נעשתה השערוריה ההיא ותלמי היה עצור בה. אולם תלמי לקח את אם הורקן ואחיו אשר נפלו בידו בשבי, ויציגם על ראש חומת המצודה ויעד בהורקן כי אם יוסיף להביא את המצודה במצור, או אז יענה את נפשותיהם בכלי משחית ותיעף נפשם להורגים ממכאוביהם הנוראים אשר לא יוכלו שאת. האמנם אם יוחנן דרשה ממנו בקראה אליו מעל החומה, כי לא ישים לבו לחייה אשר העריץ זמם לקחת את נפשה כי אם חוב קדוש עליו להראות קשה את הבוגד הנבל, אכן לב הורקן לא מלאהו לעמוד על דם אמו וימס לבו ויהי למים, ומה גם כי שנת השמטה הלכה הלוך וקרבה, וככה חדל לחנות על המצודה; תלמי המית את אם יוחנן ואת שני בני שמעון וימלט לצעָנאָ, מושל פילאדעלפיא, קרית הממלכה הנושנה ברבת עמון[1].

b) גם עוד דבר אחד עמד לשטן להמושל הצעיר על דרכו בראשית ימי ממשלתו. אנטיוכוס זידעטעס, אשר שם כל מעיניו לנקום ביהודים את חרפת תבוסתו אשר היתה שלמה במלחמה העברה (פרק י״ח, d) עבר בראש צבא

---

[1]) המכבים ח׳ א׳. ט״ז, ט״ו. יוסיפון לרומיים בס׳ ק״ה ח׳ י״ג. ח׳, א׳.

רב, וישם שמות בארץ יהודה ויתן על ירושלים, ומה גם בדרך הפונה צפונה לירושלים נתן מחי קבלו בחומותיה. יושבי העיר העצורים בקרבה התנפלו כפעם בפעם לפתע על צריהם בשצף קצף, וישובו העירה; הורקן נאלץ, לבלי יבא כמהלך החסר והרעב במחנהו, לגרש הלאה חוצה להעיר את האנשים אשר אין לאל ידם לקום לעזרת עיר הקדש בגבורים, ובאשר מחוץ שכלה חרב האויב ומאהביהם גרשום מעל פניהם, לזאת מתו כרבם מעני והסר כל, ולהנשארים — באשר ימי חג האסיף קרבו — נתנו לשוב העירה בחמלת הורקן עליהם. למען יחגו היהודים את חג הסכות כמשפטו מימים ימימה, עשה הורקן הזה עם אנטיוכוס להשבית המלחמה למצער, ואנטיוכוס עוד יתרה עשה, וישלח בקר וצאן מפארים בכל שביות החמדה העירה להקריב אשה וזבח [1]). אחרי זה החלו לקשר מעדנות השלום, אשר עשו פרי. הורקן מגן את כלי הנשק ביד האויב, גם השיב שלומים לאנטיוכוס בעד העיר יפו ועוד ערים שונות אשר לפנים סרו יושביהן למשמעת הסורים, חמש מאות ככרים כסף, ויתן בידו בני תערובות לאות כי לא יחלל את מוצא שפתיו, וביניהם גם את אחיו. אנטיוכוס חדל להביא את עיר הקדש במצור, אבן צוה להסיר מקלעת פקעים ופטורי ציצים מחומות ירושלים. כאשר יספר, ערב הורקן את לבו לפתוח את קבר דוד המלך ויחפש וימצא צפון שמה כשלשת אלפים ככרים זהב, וזאת היתה למעיני ישועה ולכסף מוצא לשלם בהנה את נשיו להמלך אנטיוכוס [2]).

c) באוצרות הזהב ההם מצא הורקן דבר חפץ גם לרכוש אנשי צבא בני נכר; והוא גם הוא לוה את המלך אנטיוכוס בראש גדוד צבא בהצותו את הפארטהער. אולם אחרי אשר אנטיוכוס נספה במלחמה ההיא ואחיהו הבכור דעמעטריוס — אשר בשכבר הימים נפל בשבי בידי הפארטהער (פרק י"ה, d) ועתה קראו לו דרור — ישב על כסאו תחתיו, אז ראה הורקן את העת כי טובה — באשר ידי המושל החדש בארץ סוריא רפו, על ידי הפרעות שעשו שמות בקרבה זה ימים רבים בדבר משפט המלוכה — להשיב לו שלומים בעד אבדן כבודו וכספו, ומה גם להוסיף עז ותעצמות לממשלתו. וילכוד את העיר מידבא [3]) הבצורה בעבר הירדן מזרחה אחרי באה במצור כששה חדשים, ויכבוש עוד ערים אחדות ובנותיהן בגלת הירדן, ויהרוס את העיר שכם ואת ההיכל אשר בנו השמרונים כמו רמים על הר גרזים (פרק ג׳, f) שם לעיים [4]), וילכוד את המצודה הבצורה בארץ אדום אדורים [5]),

---

[1]) יוסיפון לרומיים בס׳ ק"ה. ח׳ י"ג. ח׳, ב׳. בעד רוחו הנדיבה אשר כבד נגדה נא לכל עמו את בית ה׳, רכש לו את השם הנכבד אייזעבעס („ההסיד"). [2]) שם, ח׳, ג׳ - ד׳. [3]) במדבר כ"א, ל׳, אשר נחלו בני ראובן לפנים על פי הגורל. יהושע י"ג, ט׳, ט"ז; וראה בפרק ט"ז, d. [4]) לפי הדברים הכתובים במגלת תענית פרק ט׳ הרסו את היכל השמרונים ביום עשרים ואחד לחדש כסלו. [5]) בארץ יהודה. ד"ה ב׳. י"א, ט׳; המכבים ה׳ א׳. י"ג, כ׳.

ומראשה [1]) וישם אכפו על האדומים להתיהד, ובאשר נפל פחדו עליהם נלוו כלם אליו ונספחו על בית יעקב. גם את הערים גזר ויפו השיב אליו ויושביהן סרו למשמעתו. ויחדש את ברית השלום והאחוה עם הרומאים, והיועצים ברומא החליטו כי הערים אשר לכד הורקן בחרבו ובקשתו בצדק לו הנה [2]).

d) הורקן השכיל לעשות בזאת, אשר עמד מנגד ולא עמד בפרץ להחיש יד עזרה לאחד המתחרים לשבת על כסא הממלכה בסוריא; הנה כי כן ישבה ארץ יהודה לבטח בימיו באין כל מחריד, והצלחת תושבי הארץ פרחה כתמר ויעשו קציר כמו נטע. — על אדות התלאה אשר מצאה את יושבי מראשה, באשר השמרונים אויבי היהודים ומנדיהם, בעזרת הסורים אשר עמדו לימינם, הציקו למו לבלי חק, יצא הורקן בחרב לקראתם ויערך אתם מלחמה לפני העיר שמרון והוא וחילו עוטרים אותם לתפשם. ויפקד את בניו אריסתובל ואנטיגנוס לשרי חיל הצבא הצרים על מחנה האויב, ויכו את האויב מכה רבה אשר בראש מחנהו עמד המצביא אנטיוכוס ציציצענוס [3]), שהשמרונים קראוהו להיות בעזרם, וירדפו אחריו עד בואכה סציטהאָפּאָלים, (בית שאן) וככה הכו ויכתו עד חרמה את שר הצבא תלמי לאַטהורוס, אשר פרץ ביהודה בראש ששת אלפים איש כנחל שוטף, לתת חתיתו על הורקן, כי יחדל לצור על השמרונים, ובאחרונה ידם רוממה על מחנות שרי הצבא קאללימאנדער ועפיקראטעס. שמרון נתנה בידי היהודים באשר חזק הרעב בעיר, ונהרסה עד היסוד בה [4]). גם את תושבי סציטהאָפּאָלים ויושבי חבל הכרמל, אשר תמכו את ידי השמרונים בהלחמם עם היהודים, הראה הורקן קשה ויכנעו לפניו [5]).

פרק עשרים ושנים

פלגות שונות בעם ישראל. פרושים וצדוקים. האסים והתרפתין (הרופאים האמנים Essäer und Therapeuten)

a) וכבה עשה ויוכל יוחנן הורקן, לא אך לכונן ולקומם את הריסות

---

[1]) ביהודה יהושע ט״ו, מ״ד; ד״ה ב׳. י״א, ח׳; י״ד, ח׳. ט׳. [2]) יוסיפון לרומיים בס׳ ק״ה, ח׳ י״ג, ט׳, א׳. ב׳. [3]) לפי דברי הגדה אחת, הודיע ה׳ מראש את סוד הנצחון הנאדר בגבורה נמרצה, למקודשו יוחנן כהן גדול. סוטה ל״ג ע״א. [4]) יוסיפון לרומיים בס׳ ק״ה, ח׳ י״ג. ט׳, ג׳, י׳, א׳. ב׳. ג׳; כפי הכתוב במגלת תענית פרק ח׳, חגו את זכרון יום הנצחון ההוא עת נהרסה שמרון, ביום העשרים וחמשה לחדש מרחשון. אולם הורדוס בנה שנית את העיר שמרון ויקרא את שמה זעבאסטע (פרק ל״ב, a). [5]) יוסיפון לרומיים. בס׳ „מלחמות היהודים״, ה׳ א׳, ב׳, ז׳. כפי הנראה הוא יום הזכרון אשר חגו היהודים ביום החמשה עשר והששה עשר לחדש סיון

ממלכת ישראל, לבלי תסור למשמעת זרים, כי אם עוד עצמה ירבה לרומם קרנה בכבוד ולהגדילה למעלה ראש, אשר לשוא עמלו המושלים אחריו להתחרות אתו. גם הליכותיו עם היהודים הסרים למשמעתו היו נאדרות בחן ונ֗עם וכל העם אהבוהו נדבה, ואך באחרית ימי ממשלתו אשר נמשכו כשלשים שנה [1]), שמי השלום בארצו פנימה לבשו קדרות וחלק לב העם. התמורה ההיא הבשילה אשכלותיה לרגלי הדעות אשר נטעו בלבות האנשים אשר רוח במו על אדות הדת ומשפט-הממלכה, ויחלק העם לפלגות אשר תקראנה בשם פרושים וצדוקים, אכן הפלגות ההן לא באו חדשות מקרוב בימי הורקן. האמנם הרת הפלגות ההן היתה עוד מני אז, לא אך לפני הורקן, כי אם מוצאן עוד טרם מלחמות בני החשמונאים, אולם באשר אין שפה אחת לסופרי הדורות, לא נוכל לדעת אל נכון שרש דבר נמצא בהן ולהציל מפי הסופרים דבר אמת, אף כי הידיעות הנמצאות בספרי יוסף בן מתתיהו הכהן [2]), תשתוינה במקומות אחדים לספרי התלמוד [3]) ולספר „ברית החדשה" להנוצרים, אבל האמת מאין תמצא.

b) Pharisäer המלה הזאת בשפת יון אשר הסבו את השם העברי „פרושים" הוראתה אנשים מִבְדָלִים *) והמה, אשר יקדישו את ימיהם כליל לעבודת ה' לשמור את חקי ה' ומצותיו ומה גם פקידי אש דת הקדש בכל לב ונפש, ובזאת נבדלו מכל בני העם אשר איש איש לדרכו פונה [4]). לדעת דבר דבור על אפניו בחקי ה' הכתובים בתורת משה אשר תוכם צפון שכל טוב ליודעי חן ולהקים ליסוד מוסר ענין מרום ונשגב אשר עליו הטבעו אדני כל דבר וחפץ בין איש לרעהו קבל עם, ובבית כל איש פנימה, ואשר עליו בנוי כמו רמים מגדל ההלכות בשדמות ספרת התלמודית אשר עמלו בהן ראשי העם הבונים עליות מרוחים בארמון הדת לארך ימים, המה היו הדברים הנכבדים אשר הפרושים שמו כל מעינם במו להפיץ מעינותיהם חוצה ולשננם לבניהם אחריהם, לדרוש ולחקור כל דבר ודבר עד תכליתם, לבארם, להשלימם, להאדירם, למען יהיו לעינים לכל דברי חפץ בכל עת. עבודה כבדה ונכבדה כמוה [5]), היא נושנה כמו החקים אשר נתנו למשה

אשר עליו ירזמון המלים במגלת תענית פרק ג'. [1]) ולא שמונים שנה ככתוב בברכות דף כ"ט ע"א. [2]) בס' ק"ה, ח' י"ג, י', ה'; ח' י"ח, א', ב' והלאה; „מלחמות היהודים", ח' ב', ח', ב', והלאה. ועוד. [3]) ראה בס' הח' הערצפעלד, ח' ב' צד 382 והלאה; ובס' הח' גרעטץ „קורות היהודים", ח' ג', צד 454 והלאה; [4]) כמו שערנו בנפשנו כי לזאת ירזמו הדברים הכתובים בנחמיה קאפיטעל י', פסוק כ"ט. [5]) אשר גם ייחסוה לחכמי לב הנודעים בשם סופרים (פרק ד', d).

---

*) הִנְגֶּעזֹּנְדֶּערטֶע, כמו „העריס כמגדלות" יכוצע ס"ז, פ'. דו"ר.

מראש [1]), אשר כמוהם כמו לכל ספרי החקים דרוש ונחוץ למאשרי העם לבאר ולדלות אמרות טהורות ולהבין להעם למען ידעו להתהלך אתם בשבתם בביתם ובלכתם בדרך לבלי יגששו כעורים מבלי דעת פשר דבר. דעת לנבון נקל כי ברבות הימים רחבו ונסבו באורי תורת משה עד כי היו לגפן אדרת; ולהרורות אשר חדשים מקרוב באו הגיעו חקי ה׳ עם הבאורים אשר חכמי לב ואנשי המעלה שמו נוספות למו לפי הקבלה כפי אשר רוח מבינתם יענם, לאחדים, ויתלכדו ולא יתפרדו, ולהקבלה, או „תורה שבעל פה" קדוש יאמר כמו לתורת משה, כי אם לא נבקש תורה מפי ספרי מאשרינו, הלא יהיו לפנינו חקי תורת משה כספר החתום ולא נדע איך לכלכל דבר בעניני הדת, במועצות ודעת. דברי התורה הכתובה אשר קרנים מידה לחכמי דור ודור לבארם לצרפם ולזקקם שבעתים, וברבות הימים נטו עליה קו הכללים במשפט הגיוני, היו לכר נרחב אשר עליהם סבבו הלכו מעגלי המוסר לקח טוב ומישרים אל אשר יהי רוח החיה באופני העתים השונות אשר הגיעו לבני ישראל, גם למודים חדשים וחזיונות שונים אשר כרבב בהררי קדש יסודם [2]) נטעו על שדמות התורה, או שמו ליסוד מוסר לזאת את דברי התורה אשר עליהם ירוזמן מליה, אבן לפעמים רוח מבינתם יענם גם להקל מעט את על החקים [3]). דרך הפרושים אשר בחרו למו לנצור את חקי הדת מכל משמר בתרף נפש ברוח כביר ונשא העשוי לבלי חת, ולהגזר מחמדת החיים ותענגות בני אדם, פלס לו נתיב בין בני העם, וימלאו פיהם תהלתם ויקדישו את שמם ויכבדום וינשאום למעלה ראש, והמושלים אשר עצרו בעמם בראותם כי בידם העז להטות לבות התושבים אל אשר יהיה רוחם ללכת, התהלכו אתם כרעים באחים. אולם מאשר גם החנופה ומרמה לפעמים תתחפשנה בלבוש התם והצדק למען כחש, לכן המצא ימצאו בין הפרושים הישרים גם אנשי מרמה וחנפים אשר יעורו עיני ההמון למען תפוש את לבם ויטו אחרי הבצע וישחיתו כל חלקה טובה בישראל, כאשר נמצא גם בתלמוד (סוטה דף כ"ב ע"ב) אשר יפקוד וימנה שבע פלגות מבני הפרושים, אבן ללא צדק נחרוץ משפט נמהר וחטאנו להאמת בת השמים, אם נשים לנו לקו בקורות העתים לישראל בימים ההם את דברי סופרים אחדים אשר יחליטו כי כל הפרושים היו זרע מרעים וחנפים, חלילה לנו לחשוב כזאת, ונהפוך הוא

[1]) ראה בספר במדבר. ט׳ ו׳, והלאה; ט"ו, ל"ג והלאה; ל"ו, ב׳ והלאה.

[2]) כמו האמונה בתחית המתים, באל־מות הנפש אחרי ישוב עפר הגויה אל הארץ, ובשכר ועגש בשמי שמי קדם, גם האמונה בשדים, ובדבר בחירה חפשית הנתונה לאדם „והכל בידי שמים חוץ מיראת שמים" וכו׳. [3]) למשל כי נטל על השופטים לשקר בכל תקף ועז כי משפטי מות אך לעתים רחוקות יקרו, ולהצדיק את נפש החוטא כפי שיהיה לאל ידם ולהרבות בדרישות וחקירות, ועין תחת עין וכו׳ (ויקרא, כ"ד, כ׳) באורם לתת כפרה כסף.

כי השם „פרושי״, בהיראתו האמתית הוא חותם תבנית כל מדה נבונה צדק קשט תם ויושר, וברבם היו אנשי המעלה תמימי דרך ויראי אלהים.

c) נגד דרכי הסופרים, הפרושים והליכותיהם, אשר חרשים לבקרים הרחיבו ויגדילו את חקי התורה ויוסיפו צו לצו בדבר אסור והיתר, טהור וטמא, עד כי נלאה העם נשא את החקים המעיקים האלה שהכבידו אכפם עליהם לבלי חק, אל נכון עוד בימי קדם נמצא קשר [1]) בין חכמי לב חטר מגזע היחש, ומה גם מאשר היה להם שיח ושיג לרגלי המסחר מרכלת וקנין עם עמים זרים, ויראו את אור החפש כי טוב, לכן השליכו עבותימו. סורי גפן הדעת להיונים פלסו להם נתיב בין העברים ועצמה ירבו לבני הנעורים המתפרצים מפני הפרושים, אולם המה השחיתו גם כל חלקה טובה בשדמות המוסר לקח טוב ומישרים, בשגם כרבם מבני הנעורים אשר שמו למו דרכי היונים לקו, כחשו באלהי העברים, והיו עריהם. האמנם בעת היהודים לאט לאט פרקו על זרים מעל צואריהם ויהיו אדונים להם מקרבם, אז החלו להקים עמודי הדת ויבנו אהלה אשר כל חבליו בל ינתקו, וקימו וקבלו עליהם לשמור את חקי תורת משה ולא יסורו מהם ימין ושמאל; אכן בעלי הקשר עמדו בפרץ לפני החקים אשר חדשים מקרוב באו ולא שערום אבותיהם ובבל עז שמו לאל את דברי הפרושים. ראשי הקושרים יקראו בשם Sadducäer ובשפת עבר „צדוקים״, למוצא השם הזה גדולים חקרי לב. אחרים יחליטו [2]) כי המה יוצאי חלצי צדוק, תלמיד אנטיגנוס איש סוכו (פרק ז׳, d), ואחרים יביעו אמר [3]) כי ממקום קדוש יהלכו ומזרע צדוק הכהן הגדול מוצאם, ובעלי אספות שלישים [4]) יחוו דעם כי מקור המלה היא „צדיקים״ ר״ל „תמימים״ (במשקל פרושים וזה לעמת זה עשו שמותיהם), על ארות הצדוקים יודיעו המודיעים, כי המה לא יאמינו בדברי הקבלה המסורה להפרושים, ואך ינצרו את דברי ה׳ הכתובים באר היטב בספר התורה הנתונה לנו ביד משה איש האלהים, כן לא יאמינו באל-מות הנפש, ובשכר וענש על מעשי בני איש ותחבולותיהם אחרי מותם, וכי נשגבה מהם ולא יאמינו כי המצא ימצאו מלאכים וכי עיני ה׳ צופיות על כל מצעדי גבר בעשיתו המזמתה להפילו במהמורות, או בלכתו בדרך הישר לתת לו עז ועצמה. אף כי מספר בני הצדוקים נופל הוא מהפרושים, אולם המה עתקו וגברו חיל ביתר עז על הפרושים בעשרים, ואצילי בני העם פזרו להם כבוד ויקר ימים רבים אחרי אבד שם הצדוקים וזכרם מן הארץ, חדשה כנשר הדעה ההיא ויצקה מרוחה על עדת הקראים (פרק ס״ד) — זולת הצדוקים יזכר בתלמוד (אולם בספרי יוסף בן מתתיהו הכהן וגם בס׳ „ברית החדשה״ להנוצרים לא יזכר מזה

[1]) ולזאת ירמזו הדברים הכתובים בישעיה כ״ח, י׳; קהלת ז׳, ט״ז. [2]) אבות דר׳ נתן פרק ה׳. [3]) הח׳ גייגער בספרו „Urschrift״ צד 20 והלאה. [4]) הח׳ הערצפעלד בספרו „קורות ישראל״ ח׳ ב׳, צד 358.

מאומה) גם שם מפלגה אחת הנקראת ביתוסים, וראש המשפחה ההיא היה איש אחד הנודע בשם ביתוסי *) אמנם באשר בתלמוד לפעמים ידיעות כאלה תכחשנה אשה רעותה ולא נוכל להציל מפיהן דבר נכון בהענין הזה, לכן לא נוכל לדעת שרש דבר נמצא בכת בני ביתוסים ואם הליכותיהם שונות מהליכות הצדוקים, או בלולות תעלינה יחדו.

d) על אדות פלגה או כת שלישית הנודעה בשם אסיים או עססענים, ישאו מדברותיהם ויאריכו לשון יוסף בן מתתיהו הכהן [1]) וידידיה האלכסנדרי (פילון היהודי) [2]), אכן בספרי התלמוד [3]), גם בספר „ברית חדשה" להנוצרים לא יזכר שם האסים, ומה גם כי הוראתו האמתית בשפק יסודה [4]) המה חברו למו יחדו ואגודתם נוסדה, בתור הנזירים הנוצרים אשר הקדישו את חייהם לעבודת הדת, שבחרו להסתופף בחומות בתי-התפלה, או ישתוו לעדת הבונים החפשים (פֿרייאמויערער) וחבר Herrnhuter הנודע בדברי הימים. מאשר לא לקחו חלק בתענגות בני האדם וינזרו מחמדת החיים משאונם והמונם, לכן הקדישו את ימיהם לעבודה ויאכלו יגיע כפם, וגם שמו כל מעינם לעשות טוב והסד לבני האדם והצנע לכת עם אלהיהם. אף כי היו נפוצים במקומות שונים, אולם כיס אחד היה לכלם ואהליהם וקנינם היו רכוש כל העדה כלה, וככה לכל איש הלך אסי היו פתוחים לרוחה בתי בני עדתו ויקרבוהו כמו נגיד וכל מחסוריו עליהם. יושבי העדה אשר לא הרחיקו את משכנם איש מאחיו, עשו לפעמים משתה אשר בו התאספו כלמו, ואחרי אשר קדמו אשמרות להתפלל לה׳ וישפכו לפניו את לבם כמים עשו מלאכתם ביד חרוצים כחמש שעות, ובכלותם את מלאכתם לבשו מחלצות הנועדות לעבודת ה׳ ובהדרת קדש, ישבו כלם דומם, כמו דומית קדש שוררת ברחבי התבל והשליכה הס במקדש הטבע, ואך לפעמים דבר הר את אחד בלט על אדות ענינים נכבדים אשר בהררי קדש יסודם. בראש המשתה ובבלותו שפך שיח לפני ה׳ תפלה חרישית ראש העדה,

---

[1]) ביתר עז בס׳ „מלחמות היהודים", ח״ב, ח׳, ב׳ והלאה. [2]) בספרו „quod omnis probus liber" פרק י״ב (ח״ב, צד 457 בהוצאת ה׳ מאנג); גם בס׳ „Fragmenta" פרק ה׳ (ח״ב, צד 632 בהוצאת ה׳ מאנג). [3]) על אדות הדברים הנזכרים בס׳ התלמוד אשר נוכל להשותם להידיעות הנמצאות בדבר האסים, יביע אמר הח׳ פראנקעל בכתבו המדעי ח׳ ג׳, צד 441 ובכתבו החדשי ח׳ ב׳, צד 30 והלאה, 61 והלאה. [4]) פילון ישא דעו כי מוצא השם הוא „ὅσιος" בשפת יון לאמר: קדש, והסופרים החדשים יגידו כי מוצאו הוא משפת ארמית אסיא, והוא רופא.

---

*) לפי הערת הרב ר׳ עזריה מן האדומים בספרו „מאור עינים" צד נ״ו (ס״א בווילנא שנת תרכ״ו ע״י הרב מהר״ד קאססעל נ״י) תתלכדנה שתי הכתות ביתוסים ואסיים והיו לאחדות והוראת השם ביתוסים היא „בית אסיים". דו״ר.

ואחרי אכלם לבשו שנית בגדי חול ויעשו את מלאכתם עד הגיע משתה הערב. מאשר חדלו לקחת נשים, לכן לקחו למו נערים באביב עלומיהם ויחנכו אותם בדרכי למודי האסים, ומי אשר ידבנו לבו לבא בסודם, עליו לבוא במסה שנים אחדות ולהבחן אם ידיו רב לו לעלות ההרה בקדש. וגם בא באלה מראשית בואו בקהלם, לשקד בכל עז לעשות טוב וחסד, בשגם ארני האגודה הטבעו אך על חסד צדק ותם וכל מדה נכונה. אולם אך לפעמים רחוקות הביאו באלה נפשות בני בריתם. את יום השבת קדשו ויכבדו בכל לב ונפש, ויאכלו אך אכלי נפש אשר הכינו ביום הששי, וכל דבר אשר יוכל אך עד מה מבלי משים לחלל את קדושתו, זרו הלאה. המה הגו בכתבי קדש, אשר כפי הנראה בארו אותם בשום שכל בדרכי האַללעגאָריא (ר״ל במשל ומליצה), גם שמו מעינם לדעת שרש כל צמח ומתכת, ועשו גם יכלו לגהות מזור לחולים בתור רופאים, בצמחים שונים, אשר ידעו כי ישוו פרי להחולה, או השביעו את הרוחות וירפאו את החולים ברפאות הלחש אשר ערפלי המסתרים התלתם כאשר הסבן הסכינו אז בארצות הקדם. ויען כי חיו חיי שקט ושלוה ובליותיהם לא יסרום על משבבותם על עשותם המזמתה, כי בשלום ובמישור התהלכו עם כל בני האדם, ומאכלם לא שנה עד מה במועדו ובחקו מדי יום ביומו, לכן ינובון בשיבה טובה, ויאמינו כי רוח האדם תשוב אל האלהים, ואחרי ישוב העפר על הארץ כשהיה, או אז נשמתו תצא לחפשי מבית כלאה, ובעד עשותו טוב וחסד יתענג על ה׳ וישבע שבע שמחות ונעימות נצח עד אין קץ, אולם החוטאים והפושעים יהיו דראון לכל בשר. הנה כי כן שחקו לכל אסון ותלאה וילכו מעדנות לקראת המות ויתנו גום למכים ולחייהם למורטים בנפש חפצה בעד איש דת קדש, באשר אז הסבן הסכינו הרומאים לענות נפש היהודים על לא חמס בכפם. — אבן בין האסיים נמצאו גם מתי מספר אנשים אשר באו במסרת ברית הנשואין.

c) על אדות חבר אנשים בישראל במצרים אשר הלכו בדרכי האסים הנודעים בשם תרפתין Therapeuten, יודיענו פשר דבר פילון היהודי [1]. האמנם בדרכים רבים נשתוו לבני האסים, אולם בזאת נבדלו מהם, כי התבוננו על כל ענין וחפץ בתכמה ודעת ואור ההגיון הלך הלוך ואור לפניהם ביותר שאת מהאסים, וישבו בדד, כל איש ואיש לבדו, ובאשר התפקדו במספר אגודתם, אז הפקידו את רכושם וקנינם בידי קרוביהם, ומדי יום ביומו זולת ימי השבתות צמו עד עת בא השמש, ובכל שבעה שבועות בהגיע יום השבת השביעי התאספו יחדו ויעשו משתה לכל בני עדתם, ויאכלו יחדו, ואגודתם נוסדה אך מאנשים באים בימים, וגם נשים בספרם תכתבנה. אולם כמוהם כהאסים לא היו להם נשים, וישקדו לאכל אכלי נפש פשוטים וקלים, וללבוש

---

[1]) בספרו „de vita Contemplativa" ח״ב, צד 471—486. בהוצאת ה׳ מאנגיי. וראה בס׳ הח׳ הערצפעלד „קורות ישראל" ח״ב, צד 399 והלאה.

בגדי חול טהורים, וכצאת השמש בבקר השכם התפללו לה׳ ופניהם העמידו קדמה, וישטמו בשאט בנפש ע״ל זרים, ויהגו בספרי התורה וכתבי הדת, כאשר האסים שמרו לעשות. לדעת אל נכון את אשר פעלו ועשו הפלוסופים היונים על בני ישראל, ואם למשל רוח פיטהאַגאָראַס היה רוח החיה באופן הליכות בני העברים חכמי לב בימים ההם, לא נוכל להחליט דבר באשר חלק לב בעלי האספות וידיעותיהן שונות ולא ברורות הנה ואין שפה אחת לכלם.

פרק עשרים ושלשה

יוחנן הורקן בא בריב עם הפרושים. מותו בשנת ג׳ אלפים תרנ״ד לב״ע (106 לפני לדת הנוצרי).

a) ויהי היום כאשר קרא אליו יוחנן הורקן את ראשי הפרושים קריאי העדה ויעש להם משתה, וכאשר טוב לבם ביין שאל את פי הסופרים יודעי דת ודין, אם לא שקר בכל נפשו ומאדו, ללכת בדרכי ה׳ ולנצור חקי התורה מבלי לסור מהם ימין ושמאל, ענו כלם ואמרו כי צדיק הוא בכל דרכיו ועולה לא נמצא בו, אולם איש אחד בשם אלעזר מצא את לבו לדבר רתת ובלי-חת שפתיו ברור מללו, כי אַל להורקן לכהן עוד פאר במשמרת הכהונה הגדולה אשר קדוש יאמר לה, ואך יאמר הון למשמרת הממשלה אשר יעצור בעמו, בשגם לא יאתה לו להיות כהן גדול מאחיו, באשר אמו בימי אנטיוכוס עפיפאַנעס נפלה בשבי בידי הסורים ומי יודע את אשר התעללו בה הערלים, וככה לא נודע עוד אל נכון אם הורקן ממקום קדוש יהלך. חמת הורקן בערה בו — כאשר חרה גם לכל הפרושים — עוד ביתר עז, בעת דרשו ותקרו היטב ויודע הדבר כי דבת שוא הוציא עליו האיש אלעזר, ויחלל את כבודו בזדון לב על לא דבר. אחד הצדוקים יונתן ראה את העת כי טוב להטות את לב הורקן אליו ובחלקת שפתיו פתהו להבדל מהפרושים ולהספח לעדת הצדוקים. והפרושים נואלו להקל ענש אלעזר אשר ברך את המושל קבל עם ויחליטו כי הוא לא במרד ובמעל חשב להכלים את הורקן, כי אם באמת ובתמים לבו הטהו בשפק אם הוא מזרע הכהנים, וייסרוהו בשבט אנשים וישימוהו בבית הסהר. הנה כי כן נבאשו הפרושים בעיני הורקן, וירומם את קרן הצדוקים למעלה ראש ויהי להם לאב ולכהן. וזאת היתה הרת כל ריב ומדון אשר ברבות הימים עשו שמות בקרב בני ישראל [1].

[1]) יוסיפון לרומיים בס׳ קדמוניות היהודים. ח׳ י״ג, י׳ ה׳. ו׳. (מלחמות היהודים ח״א, ב׳ ח׳) אולם בתלמוד במס׳ קדושין דף ס״ו ע״א יובאו הדברים האלה בשנויים אחרים.

b) אחרי הדברים האלה גוע ויכת יוחנן הורקן אחרי משלו בישראל שלשים ואחת שנה, ויהיו לו חמשה בנים: יהודה אריסתובל, אנטיגנוס, אלכסנדר, ואבשלום [1]), שם הבן החמישי לא נודע לנו, טרם מותו צוה לביתו כי אשתו תמשול תחתיו בעם ישראל, ומשמרת הכהונה הגדולה נתן לבנו הבכור, אכן — באשר יסופר כי רוח ממרום שפוכה עליו לדעת מראש את האותיות אשר תקרינה לימים יוצרו — חש לו עתידות, כי ימי ממשלת שני בניו הגדולים לא ימשכו [2]). בימי ממשלת יוחנן הורקן, והיא מקץ מאת שנה ההלכוא לפני מאה שנה האחרונות טרם לדת הנוצרי חובר ספר הראשון להמכבים, אשר בדרך כתבי קדש לא יעלה עוף במשל מליצה ורוח הדמיון, כי אם בשפה קלה יספר את כל מלחמות החשמונאים עד ימי הורקן, ובאשר כשרת הכהונה נתנה על שכם הורקן אחרי מות אביהו, יטיף מלתו גם על דבר משרת הכהונה בימיו, ובזאת ישים קנצי למליו. בראשונה נכתב הספר בשפת קדש, אולם לא נשאר לנו כי אם העתקה יונית אחת. על אדות השם אשר פי ראשי הכנסיה הנוצרית יקבנו „Sarbet Sarbane El", לא נוכל גם היום לבא עד תכליתו ולדעת מוצאו.

פרק עשרים וארבעה

יהודה אריסתובל [3]) בשנות ג' אלפים תרנ"ד-תרנ"ה (105—106).

אלכסנדר ינאי [4]) בשנות ג' אלפים תרנ"ה-תרפ"א 79—105).

a) יהודה אריסתובל הסיר את אמו מגבירה בארץ, חיש אחרי מות אביהו, ויושיבה עם שלשת אחיו בבית הכלא, ששם מתה ברעב. הוא היה הראשון ממושלי ישראל אחרי גלות בבל, אשר שם כתר מלכות בראשו ויעצור בעמו בתור מלך. עם אנטיגנוס אחיו אשר היה גבור חיל וילמד ידיו לקרב ושניהם גדלו יחדו ויתחרו עוד בהיותם ילדים רכים איש את אחיו באמץ רוחם, ובריתם היתה נאמנה מני אז, התהלך בשלום ויאר פניו אליו, ולא ישת לבו

והפרושי יכונה בשם יהודה בן גדידיה והצדוקי יקרא אלעזר בן פועירה. אכן את אשר כתוב בתלמוד כי הורקן הרע משפט מות על סופרים מהירים בתורת ה', כפי הנראה ערוב פרשיות המקרים כאן וככל הדברים האלה נקרו ויאתיו בימי ממשלת אלכסנדר ינאי (פרק כ"ד, d).

[1]) הוא נפל בשבי בידי פאמפעיוס עת גברה ידו ותלכד ירושלים עיר הקדש (פרק כ"ו, e). בתו היתה לאשה לבן אחיו אריסתובל, ובכה היתה אם זקנה למרים. יוסיפון לרומיים. בס' ק"ה. ח' י"ד, ד', ד'. [2]) יוסיפון לרומיים בס' קדמוניות היהודים. ח' י"ג, י', ז'; מלחמות היהודים ח"א, ב', ח'. [3]) יוסיפון לרומיים בס' ק"ה. ה' כ', י', ג'. [4]) ינאי לקוח מהשם יוחנן, בקצר מלים, וכפי הנראה מוצאו הוא משפת ארמית אשר תסב את שם „יאאננעס" בשפת יון, לינאי.

לדברי מחרחרי ריב אשר הפרידו בין אחים באמרם על אנטיגנוס, כי עיניו צופיות למשול ממשל רב ולאחוז רסן הממשלה בידו לעת מצוא. אולם בנכלי מזמות עמל ואון אשר המלכה, שולמית אלכסנדרא, התהפכה מסבות בתחבולותיה, הכו נפש אנטיגנוס בערמה והוא לא ידע ואשם. אריסתובל אשר היה עצור לרגל מחלתו במגדל השטראַטאָני, צוה להגיד לאחיו, כי יבוא אליו בלי חרב וכל כלי נשק, ויתן צו לאנשי המשמר כי יכו לפי חרב את כל איש אשר יהין לגשת הארמונה המוש הרב כידון וחנית, והמלכה שולמית הטתה את לב הציר השלוח מאישה אל אנטיגנוס, כי ישנה את דברי המלך להגיד בשמו לאנטיגנוס כי יבוא לשחר את פניו כגבור הודו במלחמה, וככה נפל אנטיגנוס בנפול לפני בני עולה מתבוסס בדמו בידי אנשי המשמר. אריסתובל התעצב אל לבו בשמעו את השערוריה הנוראה אשר נעשתה בביתו, וימאן להתנחם על מות אחיו אשר אהבו נדבה, עד כי מחלתו הצעידתהו למלך בלהות, וימת אחרי מלכו בישראל שנה אחת, אריסתובל הגדיל את גבולות הממלכה בואכה צפונה-קדמה, ויכניע תחתיו את האיטוראער (שבט יטור) וישם אכפו עליהם כי יתיהדו ופחדו נפל עליהם [1].

b) אחרי מות אריסתובל, אמרה המלכה שולמית [2] לאחיו האסורים צאו, ותתן משרת הממלכה על שכם הגדול מאחיו אלכסנדר ינאי. הוא גדל בנעוריו בארץ הגליל, הרחק מבית אביו, אשר חש לו עתידות לא טובות ברוח הנבואה אשר יפעמהו לפעמים וישנא אותו בלבבו; תשוקתו להשתרר לא אמרה הון ויהי איש אביר לב, אולם לב אמיץ לו בגבורים גם היה חכם לבב וידע לכלכל דבר בעת ובמשפט במועצות ודעת, ויפת לבו על למודי הצדוקים ויהי בעל בריתם. ברבי שנות ממשלתו היו ידיו מלאות עבודה להלחם באויביו אשר סביב שתו עליו מחוץ לארצו, ולהשביה שאון מתקוממיו פנימה, והמלחמות והתלאות ההן מנוחה הדריכוהו ולא נתנו דמי לו, ומקצר רוח ומעבודה קשה מת בהיותו בעצם תמו. — הוא צוה להמית את אחד מאחיו חיש אחרי שבתו על כסא הממלכה, אולם לאחיו אבשלום, אשר לבו בטח בו ולא פחד ממנו עד מה, לא עשה רע. כאשר כל ישעו וחפצו היה להרחיב את גבולות ממלכתו, לכן שם כל מעיניו ללכוד את ערי המים רבות האוצרות השוכנות לחפי ימים ונהרות גדולים אשר עוד לא סרו למשמעת ממלכת יהודה, ויחן על העיר כפּטאָלעמאַים Ptolemais (עכו). מושל האי הקפרי (קפריסין) תלמי לאַטהורוס, מצא את העת כי טוב לבא לארץ יהודה ללחום עם אלכסנדר ולעזור את יושבי

[1] יוסיפון לרומיים בס' ק"ה, ח' י"ג, י"א, א'—ג'; „מלחמות היהודים", ה"א, ג', א'—ו'. [2] כמו שערו בנפשם סופרים אחדים, כי המלכה שולמית אלכסנדרא אלמנת המת יהודה אריסתובל אשר לא היו לו בנים, היא היתה גם אשת אלכסנדר ינאי והמושלת אחריו (פרק כ"ה).

פטאָלעמאַים , האמנם יושבי עיר פטאָלעמאַים בעטו בו ובעזרתו . אלכסנדר , באשר נטל עליו לחדול להביא את העיר במצור , שקד בכל עז לכפר פני תלמי בכסף ובמנחה ולתפוש את לבו לכרות אתו ברית אהבה וידידות ולכחש לו , ובסתר היה לו שיח ושיג עם מלכת מצרים , קלעאָפאַטראַ , אֵם תלמי ואויבתו . ויהי כאשר דבר לתלמי יגונב כי אלכסנדר בפיו דבר שלום אתו ובקרבו שם ארבו להפילו ברשת זו טמן לו , יצא בחרב לקראתו , וישתער בעזוז מלחמה לפתע על העיר אַזאָכִים Asochis בארץ הגליל , ותכנע תחתיו , וישב שבי אנשים רבים , וידו השיגה שלל רב עד אין מספר , וידו נטויה על זעפפָאָרִים (צפורי) Sepphoris ויתראה פנים על שדי הקרב עם אלכסנדר בקרבת עיר אַזאָפּוּס Asophus בשפת הירדן . במלחמת תנופה כבדה והרג רב היתה תבוסת אלכסנדר שלמה ; שלשים אלף איש נפלו חללים (ויש אומרים חמשים אלף) על שדי הקרב ; ארץ יהודה נאנחה מעקת אויב ורבה העזובה בקרב הארץ [1] .

c,) אולם רוח והצלה יעמוד לאלכסנדר ממקום אחר , המלכה קלעאָפאַטראַ לא יכלה לעמוד מנגד ולשום ידה בצלחת בראותה כי בנה עושה חיל במלחמה ובכל אשר יפנה ירשיע, ותפחד פחד לבלי יבלע לממלכתה עת תקראנה מלחמה . ויחלצו אנשים לצבא מטעם המלכה ויחלקו למחלקותיהם לצבא יבשת הארץ ולצבא הציים על הים , ותפקד למצביאים עליהם את שרי הצבא היהודים חלקיה וחנניה (פרק כ׳ , a) , אכן לא ארכו הימים וחלקיה מת . קל מהרה שב על תלמי האופן וחילו כלה גֹרשו מהערים אשר לקח במלחמה , ויאלץ לשוב במפח נפש להאי קפריסין (קפרי) . אלכסנדר הלך לשחר את פני המלכה קלעאָפאַטראַ בעיר פטאָלעמאַים , אשר בידה היו עתותיו . ויהי באשר בסוד המועצה יעצו אחדים מאנשי סודה להמלכה , כי אך עתה תוכל להחליש את גבורת היהודים לבלי יוסיפו להרים ראש ויהיו סרים למשמעתה כל הימים , שם חנניה לאַל את עצתם באמרו , כי בזאת תמרר את נפשות היהודים וכלם יעמדו בפרץ לנקום נקמת כבודם . וככה הטה חנניה את לב קלעאָפאַטראַ לכרות את אלכסנדר ברית שלום . ואלכסנדר כאשר הונח לו מאויבו תלמי אשר חדל לתת חתיתו עליו , הוסיף עז ועָצמה הרבה לכבוש ערים ומחוזות ולרשתם , וילך הלוך ונסוע לחבל ארץ השפלה אשר לסוריא (צאֶלעזיריען) , ויכבוש את גדרה (Gadara) והעיר הבצורה אַמאַטהוס (חמת) (Amathus) , אף כי טהעאָדאָרוס התנפל עליו לפתע ויעש שמות במחנהו . אכן הוא לא חת ולא נפל רוחו בקרבו , ויכניע את יושבי ערי החוף ראַפִּיאַ (Raphia) ואַנטהעדאָן (Anthedon) , ויצר על העיר עזה (Gaza) אשר עברתו היתה שמורה עליה בשגם יושביה היו באמנה את תלמי איש חרמו ויחזקו את ידיו במלחמתו עמו , ואחרי אשר יושביה לחמו באמץ לב ובחרף נפש למאד — ובראותם כי לא יוכלו לדין עם

---

[1]) יוסיפון לרומיים , בס׳ ק״ה ח׳ י״ג , י״ב , א׳—ו׳ .

התקיף מהם שלחו את העיר באש וימיתו בידיהם את נשיהם ובניהם — נכבשה לפניו ונהרסה [1].

d) אולם כאשר המלך נאדר בגבורה ובתור גבור מנצח שב לקרית ממלכתו, והנה מתלאה, כי אויביו פנימה סביב שתו עליו. מרה נפש העם על אשר מלכם יחזיק במעוזי הצדוקים ויבחר ללכת בדרכם; האשמה הנושנה כי אביו לא ממעי יהודה יצא, חדשה כנשר נעוריה; ויהי בימי חג הסכות כאשר עמד המלך — בהקריבו עולה וזבח — אצל המזבח, זרו כפות תמרים על פניו ויצא עתק מפי העם לחרפו לבלי חק [2], וחמת המלך בערה בו ויצו את חילו שומרי ראשו בני ציליציערן (Cilicern) ופיזידערין (Pisidern) לעשות נקמות באויביו אשר חללו את כבודו, ויפול מן העם ביום ההוא כשלשת אלפי איש. ויסוכך בגדר עץ על המזבח [3] לבלי יהינו בני העם לגשת אליו. ויהי אחרי הדברים האלה כאשר ימינו עשתה חיל באויביו ויכניע את שבטי בני ערב בעבר הירדן מזרחה, אשר הדלו לתת לו את המס אשר נטל עליהם, ויפול בידי המארבים אשר שם לו אָבעד Obed מלך ערב, וכפשע היה בינו ובין המות, ואך בעכל רב היתה לו נפשו לשלל. בשובו ירושלימה, והנה עוד חכת העם לא שככה וילכו עמו בקרי, וכשש שנים נמשכו ימי הריב אשר התגלע פנימה בממלכתו בינו ובין העם, וירצץ המלך מן העם בעת ההיא כחמשים אלף איש. משטמת העם עליו הלכה הלוך וחזק, ויהי בעת שאל את פיהם, במה יוכל להפיק רצון מהם, אשר לא יוסיפו לדבר רתת נגדו, ויענו בני העם ויאמרו „במותך, אז כל העם יבוא על מקומו בשלום". ואנשי ריבו עוד יתרה עשו וישלחו מלאכים למושל סוריא דעמעטריוס אייצאָרוס (Eucäzus) לבקשו כי יושיט למו יד עזרה מול שנוא נפשם אלכסנדר, דעמעטריוס נעתר לבקשתם ויופיע על שדי הקרב, ובהמלחמה אשר היתה בקרבת עיר שכם לחמו יהודים בחיל אלכסנדר נגד חיל היהודים אשר עמדו במחנה דעמעטריוס. וההצלחה עמדה לימין דעמעטריוס, וצבאות אלכסנדר נגפו לפני האויב ולא נשאר מהם עד אחד, וינס אלכסנדר לבדו ההרה [4].

e) מחבלתם על המלך האמלל אשר ירד פלאים, נספחו אליו כששת אלפים איש יהודים. וילך אלכסנדר הלוך וגדול, אחרי שוב דעמעטריוס לארצו, וחמת אכזריותו גדלה לבלי חק. אחרי גברה ידו כפעם בפעם על עבדיו העברים הסרים למשמעתו אשר מרדו בו, נהג את השבוים כשמונה מאות

---

[1]) שם. ח' י"ג, י"ג, א'—ג'. [2]) במסכת סוכה דף מ"ח ע"ב יספר כדברים האלה, על צדוקי אחד אשר העלה עליו חמת העם לאין מרפא. [3]) ברבות הימים כאשר הרסו את הגדר הזאת (בשלשה ועשרים לחדש מרחשון) עשו היהודים את היום הזה מימים ימימה ליום משתה ושמחה ככתוב במגלת תענית פרק שמיני. [4]) יוסיפון לרומיים, בס' ק"ה, ח' י"ג, י"ג, ה'; י"ד, א'.

איש לירושלים ובעת לבו היה טוב ביין וישת וישכר עם נשיו, התענג למראה עיניו כאשר משרתיו הרשעים עושי רצונו תלו אותם על עץ, ובטרם מתו דקרו לעיניהם במדקרות חרב את נשיהם ובניהם. בני העם קראו לו — בעד רשעתו וזדון מעלליו הרעים — „בן טהראַצי״ לאמר: כי הוא נמשל להטהראַצי הנודע לאביר לב ואכזרי נורא. אולם הוא בטח בגבורתו כי לא יוסיפו בני העם למרוד בו וימינו תסמכהו לבלי יעזב כל שרש וענף להקשר אשר ימצא נגדו, וככה באשר הונח לו מאויביו פנימה, שקד בכל עז לדבר את אויביו חוצה לממלכתו בשער. ויהי בעת מלך הסורים אנטיוכוס דיאָניזיאוס (Dionysius) נסע עם מחנהו דרך ארץ יהודה ללחום עם מושל ערב, הפין אלכסנדר לעצרהו מלכת הלאה בחזקה בהבינו מצודה חזקה אשר תשתרע מהאַבאַרצאַבאַ (Chabarzaba) (אשר אחרי זה קראוה בשם אַנטיפאַטריס) עד בואך יפו, כמאה והמשים שטאַדיען (כל שטאדיע ארכה מאה ועשרים וחמש רגל איש), ומגדלים יסובבוה, אולם לשוא היה עמלו; האמנם הוא נגף גם אצל אַדידאַ (Addida) לפני מלך ערב אַרעטאַס (Aretas). אולם אחרי עזב האחרון את הארץ על פי דברי הברית אשר כרת עם אלכסנדר, אז עשה ויוכל אלכסנדר ללכת מחיל אל חיל באין מחריד; כשלש שנים עשה מלחמות עם אויביו, ותושע לו ימינו ללכוד בעזוז גבורתו ערים גדולות בסוריא, אדום, וצידון (Thönizien), גבולות ממלכתו רחבו ונסבו, עד כי כמעט מלא רחב ממלכתו לממלכת דוד נמשל. בעת שובו לארצו חדו את פניו בני העם — בעד נצחונותיו הנאדרים בגבורה נמרצה — בשמחה ויעשו לו כבוד גדול ויברכוהו בשלום [1].

f,) אולם יגיעו ועמלו בהלחמו באויביו בתור גבור נערץ, ותענוגות בשרים אשר לקחו את לבבו ולא אמרו הון, החלישו עד מהרה את כחו. שלש שנים נשא וסבל את מחלת הקדחת אשר כפעם בפעם נתנה חתיתו עליו ארבעה ימים מבלי חשך, אבן עניני מלחמותיו ומסעות צבאות חילו לקראת האויב על שדי הקרב לא נתנו דמי לו, וגם הוא בעצמו עבר בראש חילו, אולם בעת חנה על העיר ראַגאַבאַ (Ragaba) בעבר הירדן חש עתידות לו כי המות הולך הלוך וקרב אליו בצעדי און וימיו לא ימשכו. כאשר אשתו הורידה כנחל דמעה ותתאונן באזני אישה הנוטה למות וכל עוד נפשו בו כי אחריתה מרה כלענה וגורל בניה מרה למאד אחרי מותו, כי אויביו הרבים והעצומים לא ינקו אותם על אשר אישה התהלך בקרי אתם, אז התנוססה עצה בלבבו, כי תסתיר את דבר מותו עד אשר תלכד העיר לפני מחנהו; ואז בקול המון חוגג תשוב עם בני הצבא עליזי גאותו ירושלימה, ואחר תקרא אליה את ראשי הפרושים, ותראה למו את גוית המלך, ותגיד להם כי יעשו עם המת כטוב בעיניהם, ואם המת נקמתם עוד לא שבבה, לא יעשו לו כבוד במותו ולא יקברוהו בקברות

---

[1]) יוסיפון לרומיים, בס׳ ק״ה ח׳ י״ג, י״ד, ב׳; ט״ו, ד׳.

המלכים. והיא נכונה בכל לבה, בתור מושלת הארץ לבלי לעשות דבר אשר לא יפיק רצון מהפרושים. ככה מת אלכסנדר ינאי בשנת הארבעים ותשע לימי חייו, אחרי מלכו בארץ עשרים ושש שנה, בשנת ג׳ אלפים תרפ״א (79 לפני לדת הנוצרי) [1].

g,) בני דורו של אלכסנדר ינאי היו ראשי הסנהדרין בימים ההם, יהודה בן טבאי ור׳ שמעון בן שטח אשר משליהם הנמרצים יתנוססו במסכת אבות פרק א׳, ח. ט. הראשון נס מחמת המלך לעיר אלכסנדריא [2], והאחרון גם הוא נאלץ להסתר מזעם המלך אשר חפץ לעשות כלה אתו, ואך אחותו שולמית, היא אשת המלך, דברה טוב עליו לפני המלך ואך היא הפכה את לב המלך לדבר טובות אתו ויתן לו הרשיון לבוא לפעמים בחצרו, ובבית המלך פנימה [3]. ר׳ שמעון בן שטח ברוחו הכביר והנכון העשוי לבלי חת, בחפצו להוציא כנגה משפטי הדת בצדק ובאמונה, הגן בכל נפשו ומאודו בעד משפטי הסנהדרין וכבודם לבלי תגע בם יד המושל לרעה [4]. אומרים אמור כי בין הדברים הנכבדים בעניני הדת אשר ר׳ שמעון בן שטח אזן וחקר במאזני שכלו לרוח העת תקן גם את החק בדבר כתב־הנשואין (כתובה), והיא כי כל איש כתב בספר לאשתו כי נטל עליו ועל יורשיו — אם יתן לה ספר כריתות, או אם ימות — לתת לה מכסת כסף כפי אשר הושת עליו [5].

h,) הפרעות והמבוכות בדברים המדינים בהממלכה אשר נקרו ויאתיו אחרי מות יוחנן הורקן, אף כי לא נתנו עז ותעצמות לספרת העברית בארץ הצבי, אולם לא הקדירו כלה את הודה והדרה. בימים ההם חבר לא אך חלק הראשון מספרי המכבים (פרק כ״ג, b), כי אם גם הכינו וחקרו אז כתבים אחדים, אשר אדניהם הטבעו על קורות ימי קדם ובשיא חסן מליצה נשגבה ונעימה בתור ספורים נחמדים אשר חכמי לב יצרו ברוח מבינתם, נטעו נטעי נעמנים אשר בהררי קדש וכל מדה נבונה יסודם. לכתבים כהמה יחשבו למשל ספרי „יהודית״ „וטוביה״. בספר „יהודית״ יספר מיום קרב, אשר נבוכדנאצר מלך אשור? (בבל?) אָסַר המלחמה מול אַרְפַּאַקְסַאד (Arphaxad) מלך מדי, כהמחנה הגדולה אשר עבר בראשה שר צבאו גבור החיל הָאֳלָאָפֶערנעס

---

[1]) שמה. ט״ו, ה׳. במסכת סוטה דף כ״ב ע״ב יסופר כי ינאי המלך (האמנם חכמי התלמוד יקראו בשם ינאי. מלכים שונים אשר מלכו בעת עמד הבית השני על עמדו) אמר לאשתו: אל תפחדי ואל תגורי לא מהפרושים ולא מעברים אחרים אשר לא יחד כבודם בקהל הפרושים, כי אם מהצבועים אשר ידמו להפרושים הלובשים אדרת שער למען כחש המתקדשים והמטהרים ושבע תועבות בלבם העושים מעשה זמרי (בן סלוא) ומבקשים שכר כפינחס (הכהן). [2]) ירושלמי חגיגה ב׳ ע״ב. [3]) ברכות דמ״ח ע״א. בראשית רבה פ׳ צ״א. [4]) סנהדרין דף י״ט ע״ב. [5]) מס׳ שבת דף י״ד ע״ב; כתובות פ״ב ע״ב.

(Holofernes) להכרית גוים לא מעט, מהלחץ עני ותלאה אשר מצאו את תושבי עיר אחת בעטילאַ (Betyla) בממלכת יהודה (אשר לא נודע לנו עתה באיזה חבל הארץ שכנה העיר הזאת), עת חנה עליה האָלאָפֶּערנעס כדור, ומישועת ה׳ אשר שלח עזרתו מקדש, כי רוח ה׳ לבשה את אשה עבריה אחת יהודית מנשים באהל תברך, ובאמץ לבבה ואהבתה לבני ישראל אשר רשפיה רשפי אש, מחצה וחלפה רקתו. — בספר „טוביה" ישא הסופר מדברותיו על אדות גורל חיי איש ישר תמים דרך וירא אלהים בנינוה, אשר ימים רבים היה עור ולפתע נפקחו עיניו וראה אור גדול בחסדי ה׳ עשה פלא. האמנם שני הספרים האלה מקורן הוא מעין אכזב ואין דבר אשר נוכל לקחתו לאבן פנה בקורות עמנו כי ללא אמת המה, אולם שפתם היא שפה נעימה ונחמדה, ומה גם ספר טוביה הוא אוצר כל מדה נבונה לקח טוב ומישרים. מהשפות השונות אשר בהנה נעתקו הספרים ההם על פי בעלי אספות, כפי הנראה היתה שפת יון הקדומה, אבן דרכי הספורים ומבטאיהם (ביחוד בספר יהודית) יתנו עדיהם כי רוח שפת קדש דובר בו וממקום קדוש יהלך. ספור הספר „יהודית" יתבולל בספרי הסופרים העברים עם עתות גבורי החשמונאים אשר הוקמו על ויתלכדו לאחדים (פרק י״ג, b).

פרק עשרים וחמשה

שולמית בשנות ג׳ אלפים תרפ״א-תר״ץ (70—79) הורקנוס ואריסתובל.

a,) אלמנת המלך אלכסנדר ינאי, שולמית אלכסנדרא, עשתה כאשר צוה אישה אותה טרם מותו ובחכמתה שכלה את לשונה לדבר את דבריה הנמרצים לפני ראשי הפרושים, עד כי רכשה לה את אהבת בני העם להטותם אל אשר תחפוץ; ולאישה המלך עשו כבוד מלכים ויקברוהו במעלה הקברים בירושלים, כמו נמחו כעב כל ריב ומשטמה אשר קננו למו בלבות העם על המלך בהתהלכו לפניהם בארץ החיים. אלכסנדרא היתה המושלת בארץ למלאות דברי המלך ינאי האחרונים; משני בניה הורקנוס ואריסתובל בחרה בהורקנוס — אשר היה רפה ידים, וכל ישעו וחפצו היו לחיות חיי מנוחה בשלות השקט — לשים כתר הכהונה הגדולה בראשו, ולהפרושים השיבה את ששון ישעם והוא את משפטי זכיותיהם אשר היו למו לפנים, טרם לקח אותם יוחנן הורקן מידם בחוקה [1]. שולמית עצרה בעמה ברוח גבורה

---

[1]) כפי הנראה לזכרון העז והמשרה אשר הושבו להפרושים, יסדו את דהגים וימי הזכרון הנזכרים במגלת תענית בראשון לחדש ניסן (פרק א׳), ארבעה עשר בתמוז (פרק

ועז ובשום שכל; בחיל צבאותיה ושביריה הרבים ועצומים, נתנה התיתה על כל השבטים השוכנים סביבות הארץ אנשי מצותה. ויהי בעת עלה כשואה מלך מני (ארמעניען) טיגראנעס (Tigranes) בראש חיל צבא רב על ארץ סוריא, וידו נטויה גם על ממלכת יהודה, שקדה שולמית בכל אשר היה לאל ידה לכפר פניו במנחה ובכל שכיות החמדה למען יתן לה את בריתו שלום. אולם בחסדי ה׳ אשר גברו על בני ישראל עמו, שמע טיגראַנעס אֶל לוקללוס (Lucullus) לאמר: הנה יצא להלחם אתך בארמעניען ויעש שמות בה, וישב קל מהרה לארצו, וארץ יהודה נצלה מחמס עברתו.

b,) אכן עוד כמו חי כמו חרון נצבו לפני ראשי הפרושים במחזה השערוריות ומעללי חמס ורצח אשר אלכסנדר ינאי שפך דם נקי באחיהם, וככה בקשו את המלכה כי תיכר את מתי סודו של אישה המלך אשר עודם בחיים חיתם שהדיחו עליהם את הרעה הגדולה, כי אך המה היו מלאכי משחית אשר עזרו לרעה להפיק זממם בדבר משפטי־מות הרבים אשר חרץ המלך על נפשות צדיקים וישרים בלבותם. כאשר נשאה שולמית פניהם גם לדבר הזה ותתן אזן קשבת לדבריהם ותמלא משאלותיהם, אז באו נכבדי עדת הצדוקים ויתאוננו רע באזני המלכה, ויזכירו לה את כל תגמולי הצדוקים על אישה המלך, ודמיהם אשר שפכו כמים בעד כבודו ונפשו, הזאת שכרם כי אשתו המלכה תביא הכורת עליהם לעשות כלה אתם? הבן השני לאלכסנדר ינאי, אריסתובל, אוהב כבוד להשתרר גם השתרר, איש חיל ובעל כשרון ובלי המדה ישב בעצלתים מאשר תשוקתו למשול בעמו לא אמרה הון, נתן ידו לבני הצדוקים הנרדפים מחמת מציקיהם ויהי בעל בריתם. אלכסנדרא שמה כל מעינה להרגיע את לבות הצדוקים אשר כים נגרש השקט לא יוכלו, בתתה למו המשרה בתור פקידים על מבצרים בצורים בארץ ואך הורקאַניען (הורקניא) אלכסנדריאָן ומאַכֿאֶרוס לא נתנה למו, ובאשר חפצה להסיר כל מחשבה זרה מלב אריסתובל, הפקידתהו לראש גדוד אחד, הנועד לצאת בחרב לקראת תלמי מעננאֶוים למען ישפיק בכבוד גבורי החיל [1].

c,) לא ארכו הימים והמלכה חלתה ותאנש, אז אמר אריסתובל בלבו, כי בא מועד להפיק זממו, ויעזוב חרש את העיר ירושלים ויהיו דבריו עם פקידי המבצרים הצדוקים אנשי שלומו, ויעזרו אחריו כי ימלוך תחת אמו. קל מהרה עבר בראש חיל כבד, ופניו מועדות ירושליםה. זקני העיר והורקנוס בראותם כי כלתה עליהם הרעה מאת אריסתובל חרדו ויתחלחלו וימהרו לבא להמלכה, ויבקשוה כי תחיש לקדם פני הרעה בעצה וגבורה. אכן המלכה חשה לה

ד׳), עשרים ושבעה למרחשון (פרק ח׳), עשרים ושמונה בטבת (פרק י׳), שבעה בשבט (פרק י״א), שבעה עשר לחדש אדר (פרק י״ב). [1]) יוסיפון לרומיים. בס׳ ק״ה, ח׳ י״ג, ס״ז, א׳—ד׳; „מלחמות היהודים״ ח״א, ה׳, א׳—ג׳.

עתידות כי קרבו ימיה למות, ולא יכלה לתת למו עצה אחרת, כי אם לעשות את אשר יועיל וישוה פרי למו; גם גלתה את אזנם כי כל העם יחזיק במעוזם, חיל הצבא יסורו למשמעתם ואוצר הממלכה הלא נכון לפניהם לעשות בו חיל נגד קמיהם. ימי המלכה לא נמשכו ותאסף אל עמיה אחרי מלכה כתשע שנים בארץ. המלחמה התלקחה בין שני האחים; והורקנוס נגף לפני צבאות אחיו אצל העיר יריחו. אחרי נכנע הורקנוס לפני אריסתובל אחיו, כרתו שניהם ברית שלום, אשר על פיה אחז אריסתובל את רסן הממשלה בידו, ועל הורקנוס נטל להיות חיי אחד העם לבלי יקחהו לבו להשתרר על בני העם [1].

פרק עשרים וששה

אַנטיפאַטער האדומי. פאָמפעיוס בירושלים בשנת ג׳ אלפים תרצ״ז לב״ע (63 לפני מ״ה).

a) השלום והמנוחה אשר הרגיעו למצער את לבות תושבי הארץ עוד מעט כמו שבלול תמס הלכו, כי איש אוהב כבוד ורודף אחריו שתשוקתו להשתרר ולמשול ממשל רב לא אמרה הון, שם לאַל את תקות אוהבי השלום, ולרגליו לקחו תלך הרומאים בעניני ממלכת יהודה, ובזאת הונחה אבן הפנה לכל התלאות, עמל ומשברי עני אשר באו כתמם על בת ירושלים באחרית הימים. את אַנטיפאַטער (לפנים נקרא בשם אַנטיפאס), אשר יצא ממעי האדומים [2]), הפקיד אלכסנדר ינאי למצביא חיל הצבא בנפות אדום, והוא רכש לו בחכמתו את אהבת שבטי הערבים ותושבי ערי החוף רבות האוצרות והבצורות כמו: עזה ואשקלון. תקות אַנטיפאַטער, כי הורקנוס ישב על כסא הממלכה, ובעוד הוא אין איל בו לעצור בעמו ביד חרוצים, על פיו יצאו ויבאו כל דברי הממשלה ולאט לאט ירכוש לו כתר מלכות, הלכה הלוך והסור בראותו כי הממלכה נכונה בידי אריסתובל, וכבה סבבו הלכו כל מחשבותיו להסב את המלוכה — למרות ברית השלום אשר כרתו שני האחים ביניהם — להורקנוס. ראשית דבר הוציא דבתו רעה באזני הורקנוס, כי אריסתובל אחיו יצפן לנפשו. הורקנוס התמים והישר לא שם לבו ימים

---

[1]) יוסיפון לרומיים בק״ה, ח׳ י״ג, ט״ז, א׳, א׳—ב׳; „מלחמות היהודים״ ח״א, ה׳, ד׳; ו׳, א׳. [2]) הורדוס, בן אנטיפאטער, שם כל מעיניו, כי יחשב בעיני עם ישראל כיהודי מלדה ובטן, ולכן על פיו היתה שומה. כי סופר דברי הימים בימיו ניקאלויס מדמשק (דאמאסצענוס) השמיע, כי מוצאו הוא מגולי יהודה אשר שבו מבבל לארץ הצבי. יוסיפון לרומיים בס׳ ק״ה, ח׳ י״ד, א׳, ג׳.

רבים לדבריו ולא האמין כי אחיו חורש עליו רעה; אכן אַנטיפאַטער לא חדל בכל יום להצית רשפי אש השנאה בלב הורקנוס על אריסתובל ולדבר תועה עליו, עד כי הורקנוס נפתה על דבריו, ובעצתו עזב הרש את ירושלים וימצא מפלט לו בקרית ממלכת ערב פעטראַ ויחסה בצל כנפי אַרעטאַס מלך הערבים. ואנטיפאטער בתחבולותיו ובלשון למודים אשר חלקו מחמאות אמרי פיו הטה את לב המלך אַרעטאַס, בהבטיחו אותו להשיב לו את שנים עשר המבצרים אשר לקח אלכסנדר ינאי ממנו, כי יצא בחרב לקראת אריסתובל, ולהושיב את הורקנוס הנדח על כסא ממלכת יהודה [1].

b,) אריסתובל לא יכל לעצור כח ולעמוד לפני חיל צבאות מלך ערב הרבים והעצומים ממנו; ויהי כאשר נגפו בני חילו במלחמה נס אריסתובל וימלט עם שרידי מחנהו ירושליםה, ובאשר יושבי עיר הקדש כמרביתם ידם תכון עם הורקנוס ויהיו בעלי בריתו, לכן גמר אריסתובל אמר להחיש מפלט לו בההיכל ששם היה עצור עם הכהנים, והיהודים גם הערבים צרים את ההיכל עליו. רבים מהיהודים אשר באו לראות את פני ה׳ בחדש האביב ויקוו לחג את חג הפסח בתרועת המון חוגג, כאשר הסכן הסכינו מימים ימימה, ברחו — לרגלי המבוכות התלאות ואי־סדרים אשר שררו אז בעיר הקדש — מצרימה, כפי הנראה, לעשות הפסח כמשפט בבית חוניו (פרק כ׳). הכהנים אשר היו עצורים בהיכל ה׳ בירושלים חלו את פני היהודים והערבים אשר צרו עליו, כי יתנו למו בין כה וכה במחיר, בקר וצאן הדרושות למו להקריב עולה וזבח לבלי להפר עבודת הקדש, ויאותו לשאלת אנשי חרמם אם תמצא ידם לתת למו בעד כל פר איל ושה אלף דרכמונים. אולם אחרי השליכו היהודים הנמצאים בההיכל את הכסף מעל החומה, חללו אויביהם את דברם ולא נתנו למו בקר וצאן [2]. רוח סערה גדול וחזק אשר אחרי זה עשה שמות בארץ ויך את כל תנובות שדי ולרגליו היה רעב כבד בארץ הצבי, נתן אותותיו אותות בעיני העברים כי קנאת ה׳ היא אשר עלה עשן באפו על השערוריות ומעללי רשע שנעשו בישראל, ואלהיו יסרו למשפט. לפי דברי סופרים אחדים קרה עוד דבר רצה נורא בימים ההם אשר לשמע אזן יתפלץ לב השומע. היהודים אשר חנו על ההיכל דרשו מאיש אחד הנודע בשם חוניו, שבני העם האמינו בו, כי תפלתו ישמע ה׳ בכל עת ותפעל את אשר הפץ, כי יקלל את אריסתובל באלות נמרצות. אך האיש הישר וירא אלהים ההוא, בעמדו קבל־עם הצרים על אריסתובל, דלו עיניו למרום ויען ויאמר: „בורא שמים וארץ, ואדון התבל ומלואה, מאשר כמו האנשים

---

[1]) שמה. א׳, ג׳. ד׳. [2]) לפי ידיעה תלמודית אחת בסוף מסכת סוטה, קימו אויבי אריסתובל את הבטחתם ויתנו למו את הצאן הדרושות להכהנים לעבודתם במחיר דינר זהב בעד כל בהמה; אכן פעם אחת נתנו למו תחת בהמה, חזיר.

הנצבים לימיני הלא בני עמך הנמו, כן הכהנים העומדים בהיכלך עם אלהי אברהם וזרע ברך ה׳ הם, לכן כפי פרושות אליך השמימה, כי לא תמלא משאלות אנשי הריב אשר יתפללו אליך להביא על אנשי מצותם שואה ואסון, כי כלם עמך וצאן מרעיתך המה ובצל כנפיך יחסיון״. ויהי כשמוע העם את דבריו, חרה אפם בו לאין מרפא וירגמוהו באבנים וימת [1].

c, בימים ההם (בשנת ג׳ אלפים תרצ״ו לב״ע, 64 לפני מ״ה) עבר שר צבא הרומאים פאָמפעיוס בראש מחנה גדולה לאַרמעניען, ששמה השתער בעזוז מלחמה על מלכה טיגראַנעס. לשר הצבא המשנה זקוירוס (Scaurus), אשר שלח בפקודת אדוניו פאָמפעיוס לסוריא, ואחרי לכדו את העיר דמשק, הלך הלוך ונסוע לארץ יהודה באין מחריד, באו מלאכים משני האחים לבקש קרבתו, וכל אחד בקש כי יקים הממלכה בידו ויעזרהו מול מתקוממו, אריסתובל הבטיחהו לתת לו ארבע מאות כסף. אף כי הורקנוס גם הוא אמר לו לתת מכסת כסף ההיא, אבן זקוירוס אשר חזה מראש כי להביא במצור מבצר חזק בירושלים יארכו הימים ורבת תשבע נפש צבאות חילו עמל ויגון, החליט בנפשו לעמוד לימין אריסתובל ויצו את מלך הערבים אַרעטאַס לחדול לצור על ההיכל ולעזוב את ארץ יהודה. אחרי עלו הערבים מעל ירושלים שב זקוירוס דמשקה. אולם אריסתובל התנפל על אַרעטאַס פתאום אצל פאַפּירָאן (Papyron) ויך בחיל צבאותיו מכה גדולה, ובין חללי המלחמה מת גם אחי אַנטיפּאַטער פֿהאַליאָן (Phalion) [2].

d, ויהי כאשר לא ארכו הימים ופאָמפעיוס בעצמו בא לדמשק, שלחו אליו מלאכים מסוריא, מצרים וארץ יהודה. אריסתובל שלח אליו ביד מלאכיו גפן זהב מעשה ידי אמן, חמש מאות ככרים משקלה, ושטראַבאָ (Strabo) יעיד כי ראה אותה בעיניו ברומא. המלאכים פה אחד התאוננו באזני פאָמפעיוס על שרי צבאות הרומאים אשר ינצלו את יושבי הארץ במסים ובכסף ענושים מרבה להכיל. פאָמפעיוס הבליג ברוחו לחרוץ משפטו על דבר הענין הזה עד הגיעו ימי האביב, ואז באו אליו הורקנוס ואריסתובל, וגם בני העם ביהודה שלחו ציריהם, ויבקשו את פאָמפעיוס בשם שולחיהם להסיר שבט הממלכה מיהודה, ולהשיב למו את משפטי הארץ אשר היו למו לפנים טרם לקח אלכסנדר ינאי בחזקה את כתר הממלכה וישימהו בראשו. הורקנוס הטיף מלתו, כי הוא ללא צדק נדח מכסא הממלכה באשר לו משפט

[1]) יוסיפון לרומיים בס׳ ק״ה, ח׳ י״ד, ב׳, א׳ ב׳ על אדות האיש חוניו, יסופר במסכת תענית י״ט ע״א, כי תפלתו עשתה פלא, ואחרי עצר ה׳ את השמים, והנה לפי דבריו היה מטר והרוה את הארץ; ואתת דברו בעלי התלמוד ושתים שמענו מפיהם כי הוא היה בן דורו של ר׳ שמעון בן שטח. [2]) יוסיפון לרומיים בס׳ ק״ה. ח׳ י״ד, ב׳, ג׳; „מלחמות היהודים״ ח״א, ו׳, ג׳.

הבכורה לעצור בעמו, אולם אריסתובל אשר תאותו להשתרר ולכבוש ארצות לא לו, לא תאמר הון, ירבה צבאות חילו חדשים לבקרים ביבשת הארץ ובאניות תרשיש, וככה לב עם הארץ כים נגרש השקט לא יוכל; ואריסתובל ברוח נבון גם הוא ישיב אמריו: הוא לקח את רסן הממשלה בידו, בשגם אחיו לא ידע עד מה בדברי הממלכה ולא יבין צאת ובא, ואם הוא לא כלכל דבר הממלכה במשפט, אז זרים באו שערי הארץ. כפי הנראה מצא אריסתובל חן בעיני פאָמפעיוס בהליכותיו הנאדרות בעז גאון וחן; אך גער בו על אשר יתהלך בקרי עם בני העם ולא ינהלם בארח מישור, ויפרד מאתם בדברים נעימים רכים משמן ויבטיח אותם כי יבוא בקרוב לארץ יהודה, להשבית את שאון ריבם ודינם. אכן אריסתובל גם הוא חכם ולא הכה בחבוק ידים על פאָמפעיוס כי תהיינה עתותיו בידו, ויאסוף את כל חילו לעמוד על נפשו ביום קרב מול פאָמפעיוס; ויהי כאשר שמע פאָמפעיוס את הדבר הזה וינאץ ויעל בחיל צבא רב ויכס את עין הארץ, אז החיש מפלט לו אריסתובל בהמצודה אלכסנדריאָן (Alexandrion), ומשם שלח מלאכים לפאָמפעיוס לקרוא אליו לשלום. ויצר לאריסתובל מאד וישמע לעצת אוהביו אשר הטו את לבו לְמַגֵן את המבצרים בידי שר צבא הרומאים, ואז בא בעצמו לפאָמפעיוס ושניהם נדברו על אדות אָפני גורל העיר ירושלים עת תנתן בידו. אולם מתי סודו של אריסתובל לא חפצו לתת ידם להכנע לפני פאָמפעיוס ולהוריד כבוד בת יהודה לארץ, הנה כי כן גמר פאָמפעיוס אומר—בעוד אריסתובל נפל בידו בשבי—להשתער בעזוז מלחמה על תושבי ירושלים עיר הקדש [1].

e,) ובירושלים חלק לב העם; בעלי ברית הורקנוס חפצו לפתוח שערי העיר לפני הגבור הנערץ פאָמפעיוס, ואלה אשר בריתם היתה נאמנה עם אריסתובל גזרו אמר להגן על העיר בכל נפשם ומאדם; ותהי ראשית דרכם לעלות על מרומי הר הבית, ויהרסו את הגשר אשר יוליך את העוברים מהעיר ההרה. פאָמפעיוס וחילו באו העירה, ומאשר דברי שלום ששם בפי מלאכיו לראשי העם לא עשו את אשר חפץ, לכן התעתד להביא את ההיכל במצור. הרומאים בדעתם כי העברים ישמרו את יום השבת מחללו ואם חיל האויב יקדש עליהם מלחמה יוכלו אך לעמוד על נפשם, אכן להפריעם בחזקה מעבודתם בצורם על המבצר יבצר מהם לפי חקי הדת, מצאו חפץ בזאת להפיק זממם לעת כזאת. אחרי מלחמת תנופה והרג רב עשו וגם יכלו הרומאים לפרוץ בשערי ההיכל. כל הנמצא בהיכל ידקר; אולם הכהנים יראי ה׳ החסידים והתמימים לא שתו לבם לחבלי מות אשר אפפום ולא חדלו לכהן במשמרת עבודתם בקדש, עד אשר נפלו בחרב בידי אויביהם האכזרים

---

[1]) יוסיפון לרומיים בס׳ ק״ה, ח׳ י״ד, ג׳, א׳—ד׳.

אשר לא ידעו רחם, והרומאים משתאים ומחרישים בראותם מראה מזור ונפלא כמוהו אשר בהררי קדש יסודו. את ההיכל לכדו הרומאים בחדש השלישי אחרי הביאוהו במצור, ביום הכפורים, בשנת ג׳ אלפים תרצ״ז לב״ע (63 לפני מספר הנוצרים). פאָמפעיוס בא גם באולמי ההיכל פנימה ורגליו צעדו בבית קדש הקדשים, אבן ידו לא נגעה בכל כלי חמדה והסן עשר קדשי בית ה׳ עד מה [1].

f,) התפש אשר בעמל רב רכשו למו נשיאי ישראל לפנים, חלף הלך בענן בקר לרגלי המריבות אשר התגלעו פנימה בין שני האחים לבית החשמונאים; ערים ומבצרים שונים אשר נשיאי החשמונאים כבשו לפניהם בחרבם ובקשתם, לקחו ואויביהם נאחזו במו, וארץ יהודה הלכה הלוך ודלה, ואף בחבל הארץ אשר התוו למו לפנים, לא הסיגו האויבים את אשר גבלו ראשונים. הורקנוס היה לכהן גדול וישא גם משרת ממשלת העם על שכמו ויקרא בשם (Ethnarch) (נשיא העם), אולם כל דברי הממלכה יצאו ובאו על פי אנטיפאַטער. חומות ירושלים נהרסו, והרומאים הטילו על יושבי ירושלים, לתת להם מס כפי אשר יושת עליהם מדי שנה בשנה [2]. את אריסתובל עם שני בניו אלכסנדר ואנטיגנוס ובנותיו לקחו הרומאים בשבי וינהגום לרומא, אבן אלכסנדר עשה ויוכל להמלט מרומא [3]. — ראשי הסנהדרין אשר ישבו כסאות למשפט להורות חקי ה׳ ותורותיו לבני ישראל היו בימים ההם שמעיה ואבטליון, אשר משליהם כתובים באבות פרק ראשון, י׳, י״א. על אדותם יספר בהגדה כי ממעי עובדי האלילים יצאו, ממשפחת סנהריב (גטין נ״ז ע״ב), אולם בני העם כבדו את שמם למאד בעד רֻבי תורתם ויראת שדי אשר נטעה בקרבם עד להפליא, ולא שתו לב למוצאם ושמם מרומם בפי כל. ויהי היום והכהן הגדול אשר היה בימים ההם, בראותו כי נופל הוא בלמודים ובחכמת התורה מהם, מצא את לבו לרזום למו במליו כי לא ממקום קדוש יהלכו, ושמעיה ואבטליון השיבו לו אמריהם בנחת וברוח נכון, ויקש דברם מדבר הכהן (יומא ע״א, ע״ב).

---

[1]) יוסיפון לרומיים בס׳ ק״ה, ה״ד, א׳—ד׳. הדבר הזה אשר גם איש רומאי בימים ההם האוהב בצע חדל מקחת כלי בית ה׳ ולא חמד יפים בלבו, יפלא גם בעיני הה׳ ציצערא (בס׳ Pro Flacco פ׳ כ״ח); פאמפעיוס עוד יתרה עשה, ויצו למהרהו לאנשי הילו לצאת מההיכל, ולהכהנים אמר כי יטהרוהו, למען לא תופר עבודת ה׳ כמשפט. [2]) „יותר מעשרת אלפים ככר כסף נצלו הרומאים אותנו בימים לא כבירים״, יאמר יוסף בן מתתיהו הכהן עם הספר בקדמוניות היהודים חלק דארבעה עשר, ד׳, ה׳. [3]) שם.

פרק עשרים ושבעה

מבוכות הדשות לבקרים בארץ.

a,) עוד ימים רבים, כמעט כל ימי הדור ההוא, לחמו באמץ רוחם וברב כח שארית בני בית החשמונאים — בעת אבני נגף וצורי מכשול עמדו להם לשטן על דרכם — בעד תקף ממשלתם לבלי יכנעו תחת ידי זרים, אולם באחרית הימים כאשר הרומאים לקחו חלק בעניניהם, בא הקץ לממשלת בני החשמונאים אשר כהנו פאר בישראל זה כמה לגאון ולתפארת. אנטיפאַטער הראה להרומאים את רגשות תודתו על אשר קרבוהו כמו נגיד וינהלוהו בעצתם, ובכל עת עמד הכן להשיב להם כעל כל תגמוליהם עליו. שר צבא הרומאים זקוירוס, בהצותו את אַרעטאַס בא בין המצרים ותעז עליו יד האויב, כשמוע אַנטיפאַטער כזאת, חש כנשר להושיט לו יד עזרה ויבא אליו אבלי נפש וכל מחסורי הצבא עליו וכיד חכמתו הטובה עליו עשה ויוכל כי בעלי הריב כרתו ביניהם ברית שלום אשר תשוה פרי לשניהם. — בין כה וכה הצליח לאלכסנדר בן אריסתובל (פרק כ"ו f,) לאסוף תחת דגלו חלוצי צבא כעשרת אלפים רגלי, ואלף וחמש מאות פרשים, ויבצר את המבצרים אלכסנדריאָן ומאַכאַרוס. הורקנוס היה איש אבד עצות וישם מעיניו לבנות את חומות ירושלים אשר נהרסו, אולם הרומאים צוו עליו במפגיע לחדול לבנותן. אמנה רוה והצלה עמד להורקנוס ממקום אחר, כי שר צבא המשנה להמצביא גאַבּיניוס, מאַרקוס אנטאָניוס, הכה מכה רבה בחיל אלכסנדר בקרבת ירושלים ויחן על המבצר אלכסנדריאָן, וגאבינוס בעצמו הלך הלוך ונסוע בארץ, וכל ישעו והפצו היו לקומם חרבות הערים הנהרסות, אשר לפנים לממלכת יהודה התחשבו, ועתה היו לערים הפשיות: כמו: שמרון, אשדוד, סקיטהאָפאָלים (בית שאון) עזה Samaria, Asotos, Scythopolis. Gaza. ועוד. — אלכסנדר נאלץ להכנע לפני אויביו הרבים והעצומים ממנו, המבצרים הבצורים אשר לקחו ממנו ערער התערערו עד היסוד בהם; אֵם אלכסנדר באה לגאַבּיניוס ובדבריה הנאדרים בחן ונעם אשר בקשתהו כי ירחם נא על בנה האמלל, מצאה חן בעיני גאַביניוס גבור החיל, ועל פיו חלקו את ארץ יהודה לחמשת ראשי מקומות המשפט. א) ירושלים. ב) יריחו בתור מקום התיכון. ג) זיפאָרים (Sephoris) (צפורי) חבל הצפוני לארץ. ד) אַמאַטהוס (Amathus) (חמת) חבל התימני. ה) גאַדאַראַ (Gadara) (גדרה) בתור החבל הצפוני במחוז פעראַאַ (Peraa) (הארצות מעבר לירדן אשר נתן משה לאחוזה לבני ראובן וגד ולחצי שבט מנשה). על פי הדברים והחקים האלה הדלה ירושלים להיות

לעינים לכל ערי יהודה וגדולתה כבודה והדרה ספו תמו (בשנת ג׳ אלפים תש״ב לב״ע או 58 לפני מ״ה) [1].

b,) דבר כסף ענושים אשר שם גאבינויס על בני העם לבלי חק, מאשר תשוקתו לתענגות בשרים לא אמרה הון [2], מרר את רוח העם, עד כי נלאו נשא את על סבלם, וככה נקרו ויאתיו הדברים, אשר בעת צלחה לאריסתובל לברוח עם בנו אנטיגנוס מרומא, התאספו המונים המונים מהיהודים תחת דגלו להלחם באויביהם ולעמוד על נפשם; אכן כאשר היהודים הנדבאים לא למדו עוד מלחמה, לכן הכו בהם שרי צבאות הרומאים גבורי החיל: זיזעננאַ בן גאבינויס, מארקוס אנטאָניוס וזערפיליוס — בראש צבאותיהם מלומדי מלחמה — מכה רבה ויפזרום לכל רוח, אריסתובל עם בנו אנטיגנוס נפלו בידם בשבי וינהגו אותם שנית לרומא בתור שבויי חרב. — ויהי בעת שם גאבינויס פעמיו — במסע מחנותיו — מצרימה, להושיב את תלמי אוילעטעס על כסא הממלכה בארצו, מצא אנטיפאטער חפץ, להראות להרומאים את אמונתו למו וכיד חכמתו הטובה עליו עמד לימינם ויעזרם בכל אשר היה לאל ידו; אולם כאשר שב גאבינויס לארץ יהודה, מצא קשר בבני העם כי כלם עמדו כאיש אחד למרוד בו ורשפי המרד כאש צרבת בערו בארץ באין מכבה. אלכסנדר עמד שנית בראש מחנה גדול ובני חילו כתרו את הרומאים וידריכו אותם מנוחה בקרבת הר גרזים. אף כי אנטיפאטער בלשון למודים ובדברים נמרצים הטה את לבות רבים מהמורדים כי יכנעו לפני גאבינויס, אולם אלכסנדר לא שעה לדבריו ויצא בחרב בראש שלשים אלף איש לקראת גאבינויס, וינגף לפני גאבינויס אצל הר תבור [3].

c,) בימים ההם בחרו בני העם ברומא את שלשת גבורי החיל הנודעים למשגב בשם: קראססוס (Crassus), פאָמפעיוס וצאֶזאר (Cäsar), כי על פי שלשתם ישק דבר הארץ פנימה וחוצה; לא ארכו הימים וקראסוס נבחר לראש הממשלה בחבל ארץ סוריא בשנת ג׳ אלפים תש״ד (56 לפני מ״ה), הוא בא לרגל משמרתו גם ירושלימה, ומאשר היה אוהב בצע לבלי חק עד כי היה גם למלה בפי הרומאים, לכן במצאו בירושלים כל שביות החמדה ואין קצה להאוצרות, אמר בלבו אחלק שלל תמלאמו נפשי. הוא לקח בחזקה לא אך אלפים ככר זהב, כי אם עוד לקח אתו כלי יקר אשר מהירם עלה

---

[1]) יוסיפון לרומיים. בס׳ ק״ה. ח׳ י״ד, ה׳, א׳—ד׳. [2]) על דבר הכסף וכלי החפץ אשר נצל את בני ישראל, דברו אתו משפטים אחרי שובו רומאה, אכן על פי השופטים אוהבי בצע אשר שחד אותם גאבינויס מכספו, וגם מאשר פאמפעיוס שדבריו נשמעים אז בחצר שרי הממלכה עמד לימינו, יצא נקי בהשפטו. הח׳ ציצערא יאמר עם הספר כי גאבינויס היה איש בליעל ורע מעללים (Ad Guint. fr. III, 2 fg.).

[3]) יוסיפון לרומיים. בס׳ ק״ה. ח׳ י״ד, ו׳, א׳—ג׳.

לשמונת אלפים ככר זהב. כהן אחד ושמו אלעזר בקש מאת קראססוס כי בל תגע ידו באוצר ההיכל אשר קדוש יאמר לו, והוא יתן לו חלף האוצר זהב סגור משקלו שלש מאות מנה, אשר היה צפון במוט עץ נבוב; אולם קראססוס לקח את הזהב וגם את אוצר ההיכל ביד רמה. קראססוס ערך מלחמה פַּעֲמַיִם את הפארטהער; אולם מהמסע השני לא שב עוד לארצו; בשנת ג׳ אלפים תש״ו (בשמונה לירח יוני 54 לפני מ״ה) נגף הוא והילו בקרבת העיר הרן (Carrä) לפני אויביו ובין חללי חרב הרבים אשר נפלו על שדי הקרב, יחד גם כבודו. אכן לשר הצבא המשנה קאַססיוס (Cassius) צלחה לבא בראש מחנה כבד בעתו לסוריא, ולהגן בעדה מול הפאַרטהער אשר בסופה דרכם ופניהם מועדות לסוריא. הוא בגבורתו הקים את סערת המרד בארץ יהודה לדממה, וישב אחור את ימין גבור החיל פיטהאָלויס Pitholaus, אשר עבר בראש היהודים המורדים בקרבת טאַריכֶאָאַ (Tarichäa) אצל ים טבריא, ויקח בשבי כשלשים אלף איש בשנת ג׳ אלפים תש״ח (52). ואנטיפאטער ידע עת לכל חפץ ויעמוד לימין קאַססיוס, הוא אנטיפאטער אשר בחכמתו עשה לו שם בין העמים שכני ארץ יהודה ויכבדוהו למאד. אשתו צפורה (ציפראס, Cypros), הטר מגזע משפחה כבודה בערב, ילדה לו ארבעה בנים אשר יקראו בשמותם: פאַזאַעל, הורדוס, יוסף, ופֿעראָראַס, ובת אחת בשם שולמית (Salome) [1].

פרק עשרים ושמונה

יוליוס צאֶזאַר. (קיסר) Iulius Cäsar

a) בעת התגלע הריב בין פאָמפעיוס וצאֶזאַר, וימין צאֶזאַר רוממה, עד כי פאָמפעיוס עם שרי המועצה ברחו מרומא, קרא צאֶזאַר דרור לאריסתובל ושני לגיונות שלח אתו, למען יוכל לקום נגד אויביו ולשבת על כסא ממלכתו כבראשונה באין מכלים דבר. אכן אריסתובל מת עד מהרה, כי בעלי ברית פאָמפעיוס נתנו בברותו ראש, את גויתו חנטו בדבש, וברבות הימים הביאו את עצמותיו מטעם מאַרקוס אַנטאָניוס לארץ יהודה, ששם קברו אותו בקברות המלכים. ופאָמפעיוס עוד התעיב עלילה ויצו את שלישו סציפיאָ (Scipoio), להמית את בנו, אלכסנדר, ויתר בני אריסתובל החישו מפלט למו בארץ תלמי מעננאָוים Mennäus, מושל האַלצים Chalcis, במורד הרי הלבנון. בן תלמי, פֿיליפפיאָ Philippio לקח לו לאשה את אלכסנדראַ, בת אריסתובל, אולם אביו הכהו נפש, ויקח את כלתו לו לאשה [2].

b) ויהי אחרי המלחמה בקרבת פאַרזאַלוס Pharsalus בשנת ג׳ אלפים

---

[1]) שם. ז׳, א׳—ג׳. [2]) יוסיפון לרומים; בס׳ ק״ה, ח׳ י״ד, ז׳, ד׳,

תשי״ב (48 לפני מ״ה) ופאָמפעיוס מת, וצאָזאַר היה המושל לבדו ברומא, מסבות התהפך אנטיפאטער הערום, לרכוש לו את אהבת המושל החדש הנער יץ וגבור חיל. לשר הצבא מיטהראַדאַטעס אשר עמד הכן להביא חיל צבא לצאָזאַר מצרימה, החיש אַנטיפאַטער לא אך להושיט לו יד עזרה בתתו לצבאות חילו אכלי נפש וכל כלי קרב הדרושים למו, כי אם עוד יתרה עשה ויתן לו נתיבה בקרב שרי הצבא העברים אשר עמדו כחומה ויחסמו הדרך לפעלוזיום ויגנו בעדה. אולם היהודים נתנו אזן קשבת לדברי אַנטיפאַטער אחרי קראם את ספר הכהן הגדול אשר הראם אַנטיפאַטער. ובו כתוב כי הכהן יאמר לצאָזאַר ידידי אתה ולבו אך טוב לו. ויהי ביום מלחמת הרומאים עם המצרים, אשר בו נגפו בני הצבא באגף השמאלי להרומאים תחת פקודת מיטהראַדאַטעס לפני המצרים ועוד מעט היתה תבוסת הרומאים שלמה, נצב אַנטיפאַטער למצביא אגף הימני ובגבורתו הנמרצה ובמהירותו הנפלאה השתער על המצרים בעזוז מלחמה ויחדש את המלחמה בעים רוחה, ותושע לו ימינו לנצח את המצרים וימין הרומאים רוממה. מיטהראַדאַטעס בהודיעו את כל דברי המלחמה לצאָזאַר לא כחד תחת לשונו את כל תגמולוהי אשר גמל אַנטיפאַטער עליו, וכאשר בא צאָזאַר לסוריא, אמר עם הספר כי הורקנוס יכהן פאר כמו אז כן עתה בתור כהן גדול ויכבדהו בשם הכבוד „אזרח רומא", וגם חפשי יהי ממס המלך [1].

c) דעת לנבון נקל כי לעת כזאת אין שומע לאנטיגנוס מצאָזאַר אשר בכה ויתחנן לפניו כי יאר פניו אליו אחרי כל חבלי מות אשר אפפו את בית אביו החף מפשע, ולשוא שחת דבריו הנאמרים בצדק. את אַנטיפאַטער שם צאָזאַר לנציב על כל ארץ יהודה, ויעתר לבקשתו לתת הרשיון להורקנוס, לבנות שנית את חומות ירושלים כקדם. זקני בית המועצה ברומא גם ראשי העם באתונא Athen כבדו את הורקנוס בכבוד גדול ויאשרו את משמרתו הנכבדה. גם שמו עיניהם לטובה על בני ישראל, כי בשנת השמטה לא שמו עליהם משא מלך ושרים מפרי העץ ומתנובות שדי; גם ספרים שלחו למו ובהם כתוב לאמר: כי העברים יוכלו לעבוד את ה׳ כאשר הסכן הסכינו מני אז כמשפטם באין מכלים דבר, ולקרוא עצרה בפעם בפעם לרגל משמרת עבודתם בקדש; עוד יתרה עשו כי הבטיחו אותם אשר בני הנעורים יהיו חפשים מעבודת הצבא ביום השבת לבלי לחללו. יושבי ערים גדולות באַזיען הקטנה וארץ יון מהם ראו וכן עשו וישקדו בכל עז, לתת להיהודים את בריתם שלום ולהראותם אותות אהבה וידידות [2]. הנה כי כן התאבלו בני ישראל על מות צאָזאַר בידי אנשי עולה מרצחי הריש באמת ובתמים, באשר הוא הגדיל חסדו עמהם ובצל כנפיו יחסיון.

---

[1] שם ה׳, א׳—ג׳. את אשר יסופר כי גם הורקנוס היה במצרים, בשפק יסודו, לפי דברי יוסף בן מתתיהו הכהן. [2] יוסיפון לרומיים, בס׳ ק״ה ה׳ י״ד, ח׳,

פרק עשרים ותשעה

הורדוס, בן אַנטיפאַטער.

a) ויהי אחרי העלות חיל צאֶזאַר מסוריא, החלו הבונים על פי אַנטיפאַטער לבנות את חומות ירושלים, וירא ראשית לו להקים את השלום בארץ על מכונו בדרכי נעם או במקל חובלים. את בנו פאַזאַעל הפקיד לראש על ירושלים ומסביה, ואת בנו הצעיר [1] הורדוס, שם למושל בשמו על ארצות הגליל. הורדוס בכשרונותיו מאד נעלים ובמעלות רוחו מצא חפץ בהעת ההיא להראות את אמיץ רוחו ולעשות לו שם. הוא בִער את חבר השודדים מנפות הגליל אשר מלאו מַטה; ובראש השודדים יחזקאל (Ezechias) ורבים מאחוזת מרעיו עשה שפטים. יושבי המחוזות האלה היו אסירי-התודה להורדוס על אשר הציל את נפשם רכושם וקנינם מידי השודדים וידבקו בו; גם פאַזאַעל שקד בכל עז לרכוש לו את אהבת תושבי ירושלים. אַנטיפאַטער נחל כמעט כבוד מלכים. אבן נכבדי התושבים אשר שאר רוח למו בראותם כי בית אַנטיפאַטער אשר לא ממקום קדוש יהלך הולך וגדל, פחדו פחד ויקנאו בו; ברית האחוה הכרותה עם שרי הצבא ברומא, אשר אַנטיפאַטער ובניו חדשים לבקרים ביתר עז חזקוה בשחדם מכספם את אילי הצבא ההם, כל אלה נתנו אותותם אותות את אשר יקרה באחרית הימים. המה העידו בהורקנוס כי מרה תהי אחריתו אם לא יקדם פני הרעה ויתאוננו רע באזניו לאמר, כי הורדוס חרץ בעצמו משפטי-מות על השודדים כמו אין אדונים לו, ואת פי ראשי הסנהדרין—כמשפט ישראל מקדם קדמתה—לא שאל. נוסף לזאת מר צרחו גם אמות המומתים ותדרשנה, כי הורדוס ישָפט בפלילים בתור מרצח שופך דם נקי.

b) והורקנוס בראותו כי לא יתנו דמי לו ובני העם ידריכוהו מנוחה, נאלץ בלי חמדה לקרא את הורדוס למשפט ועד הסנהדרין. האמנם הורדוס בא לבית משפט הסנהדרין, אבן לא כאיש אשר יתחנן למשופטיו, כי אם הופיע בבגדי ארגמן ואחוזי חרב כצנה יעטרוהו: גם נציב סוריא זעקסטוס צאֶזאַר שלח ספר הורקנוס ויעד בו לבלי לחרוץ על הורדוס משפט קשה. וימס לב השופטים, אין אחד מהם—אשר טרם בואו שפתיו ברור מללו כי הורדוס בן מות הוא—נועז לשום אשם נפשו על איזה דבר עון. אולם שמעיה

ד׳ והלאה. יוסף יספור ויסנה רובי מכתבי חסד ההם, למען דעת כי לב הרומאים היה אך טוב לישראל. [1]) לפי דברי יוסף בן מתתיהו הכהן בס׳ ק״ה ח׳ י״ד, ט׳, ב׳. היה אז הורדוס נער קטן בן חמש עשרה שנה, אבן כפי הנראה שגה ברואה, כי לפי חשבונו היה הורדוס אך חמשים ושמונה שנה, אולם הוא בעצמו אמר עם הספר (בס׳ ק״ה ח׳ י״ז, ח׳, א׳); כי הורדוס מת זקן ושבע ימים.

הזקן [1]) פתח את פיו ויאמר: הורדוס יחרף את מערכות ישראל בצעדו בבית משפט הסנהדרין בבגדי ארגמן, גם השופטים ישאו את עונם על אשר החרישו והעתיקו מלים מפיהם ואימתו תבעתם, ויחזה למו עתידות לא טובות מראש, כי איש הצעיר לימים הזה עוד יעשה שפטים בשופטים מוגי לב ההם כפי אשר נטל עליהם; אז עזב הורקנוס את בית המשפט ויעץ בסתר את הורדוס, לצאת מהעיר ולהחבא עד יעבור זעם. הורדוס שמע לעצתו ויבא להנציב זעקכטוס צאֶזאַר, והוא נתן לו העז והמשרה כי על פיו יצאו ויבאו דברי ארץ השפלה אשר לסוריא (צאֶלעזיריען). הורדוס נעתר לבקשת אביו ואחיו אשר מנעו אותו מבוא בדמים לעלות כשואה בחיל צבא רב על ירושלים, ונפשו דרכה עז בדעתו כי שמו נתן חתיתו על כל סביביו [2]).

c) ויהי בשנת ג׳ אלפים תשי״ד (46 לפני מ״ה) עת נרצח זעקסטוס צאֶזאַר על ידי אחד בעלי ברית הפאָמפעיאַנים באַססוס צאַציליוס Bassus Cäcilius, עמד אַנטיפאַטער עם בניו לימין חיל צבאות צאֶזאַר, לנצח את חיל מתקוממיהם. מלחמות ההן ימיהן נמשכו עד מות צאֶזאַר והלאה בשנת ג׳ אלפים תשט״ז (חמשה עשר לירח מאֶרץ 44). קאַססיוס, אשר לרגל המלחמה האחרונה להגן בעד הכנסיה החפשית בעברו דרך ארצות אחרות בא גם לארץ יהודה, שם מס על הארץ שבע מאות ככר זהב. אַנטיפאַטער אשר הסכן ללכת תמיד אל כל אשר יהיה רוח החיה באופני המושלים הרשים לבקרים ברומא, פקד על שני בניו הגדולים ועל איש אחד הנודע בשם מלוך Malich, כי יאספו את הזהב מבני העם. הורדוס עשה את מלאכתו במהירות נפלאה וביד חרוצים ויבא את הזהב במועדו לקאַססיוס וימצא חן בעיניו ויאר פניו אליו, ומלוך אשר התנהל לאטו לרגל מלאכתו, עוד מעט הלך בדמי ימיו בשערי שאול וקאַססיוס חרץ עליו משפט-מות בעברתו כי קשתה לולי כפר פניו אַנטיפאַטער במנחה מהירה מאת ככר זהב וחמת קאַססיוס שככה. האיש מלוך, אשר היה חכם לבב וגדול העצה ויקו לרכוש לו את אהבת הורקנוס כי יהי איש סודו תחת אַנטיפאַטער, אך עתה זה פרעהו אַנטיפאַטער מרדת שחת וידבר עליו טוב לפני הנציב מרומא אשר חפץ לחרוץ עליו משפט-מות, והנה הוריד את איש חסדו ומטיבו בדמי ימיו שאולה ויתן ראש בברותו וימת. פֿאַזאַעל והורדוס בני אַנטיפאַטער דברו שלום עם מלוך למען תפוש את לבו לחשוב כי המה יאמינו לשמועתו כי ידיו לא שפכו את דמי אביהם, אכן בקרבם שמו ארבם ובחלקת לשונם השיאוהו לבא לצ״ר ושם המיתוהו. את שאון והמון הקשר אשר נמצא בעם אחרי העלות שר הצבא קאַססיוס מארץ יהודה,

---

[1]) יוסף בן מתתיהו הכהן בס׳ ק״ה (ח׳ י״ד, ט׳, ד׳) יקראהו בשם Sameas והוא שמעיה בשפת עבר, אכן הוא בעצמו יחליפהו לפעמים גם בשם שמאי, [2]) יוסיפון לרומיים בס׳ ק״ה ח׳ י״ד, ט׳, א׳—ה׳.

השביתו שני האחים על נקלה. הורדוס ארש לו לאשה את מרים (מַאריאַמנע) בת אלכסנדר (בן אריסתובל) ואלכסנדרא (בת הורקנוס) אחרי קחתו לו לאשה לפניה, אחת בנות דלת העם בשם דאָרים Doris, ותלד לו בן בשם אַנטיפאַטער. מסרת הברית אשר בה בא הורדוס עם נכדת הורקנוס ואריסתובל, נתנה מהלכים לו—אשר כסא הממלכה עמד כמעט נכון לפניו— בבית החשמונאים ושמם בקרבו [1].

פרק שלשים

קץ ממשלת החשמונאים.

a) שמי התקוות הטובות והנעימות הנשקפות להורדוס כי עוד מעט ועליו יציץ נזר המלוכה, התקדרו בעבי הדאגה והיא אנטיגנוס בן אריסתובל אשר עמד לו לשטן על דרכו שתלמי בעל אחותו (פרק כ"ח, a) שלח אתו חיל צבאותיו ליהודה, וגם מאַריאָן Marion מושל צ׳ר, היה לו לעזר להושיבו על כסא הממלכה, אכן הורדוס קל מהרה השיב אחור את ימין מאַריאָן אשר עלה כשואה על ארץ הגליל, וגם חיל אנטיגנוס נגפו לפניו במלחמה. ויהי בשובו ירושלימה חדו הורקנוס והעם את פניו בשמחה ויענדוהו עטרות פרחים. — אולם אחרי המלחמה בקרבת פיליפפי Philippi בעת יצא הגורל על דבר כנסית רומא החפשית והושם לחק, אשר על פיהו כל דבר חבל ארץ הקדם הסרה למשמעת הרומאים על פי מאַרקוס אַנטאָניוס ישק, ולרגלי עניניו בא לביטהיניען Bithynien, באו אליו שוטני הורדוס, להתאונן עליו רע באזניו. אולם אַנטאָניוס האיר פניו להורדוס אשר גם הוא בא אליו לעת כזאת, ואל נכון גם מנחתו ערבה לו ועשתה את אשר חפץ בעליה, וישב את פני שוטניו ריקם ואויביו לבשו בשת. וימלא גם משאלות הורקנוס, לקרוא דרור להיהודים אשר קאַססיים מכרם לעבדים, ולהשיב להם את שדותיהם אשר לקחו בערובה, וישלח דברו בספרים על אדותם מעפֿעזוס Ephesus להורקנוס, וגם לתושבי צ׳ר, צידון, אנטיוכיא, ואַראַדוס [2]. — בשובו לארץ סוריא ויפגש בדרך מאה איש מלאכי העם, אשר הגישו עצמותיהם לאַנטאָניוס על הורדוס ויבקשוהו כי יביאהו במשפט על מעלליו הרעים, אכן אַנטאָניוס לא לבד כי לא שת לבו לדבריהם, כי אם המתו עוד בערה בו עליהם ויגזר אמר להכותם נפש, לולי דבר הורדוס טוב עליהם לפניו וישא את פניו; וינשא את הורדוס

[1]) יוסיפון לרומיים בס׳ ק"ה. ח׳ י"ד, י"א, א׳—ז׳; י"ב, א׳. [2]) יוסיפון לרומיים בס׳ ק"ה, ח׳ י"ד, י"ב, ג׳—ו׳.

ואת אחיו לטעטראַרכֶען (נשיא ד׳ ארצות) בצר נסו שנית שוטני הורדוס להוציא דבתם רעה עליו אל אַנטאָניוס, אבן מר היה גורלם כי אחדים מהם היו חללי חרב ורבים נפצעו [1].

b) אולם בין כה וכה והנה משברי האסון אפפו את הורדוס והרעה לפתח ממשלתו רובצת ממקום אחר להרגיזו ממנוחתו ותקותו מפח נפש, ואך ברב כח ובחרף נפש עשה ויוכל לכל המכשולים ואבני נגף אשר עמדו לו לשטן על דרכו. אנטיגנוס בא בברית עם הפאַרטהער — אחרי הבטיחו למו לתת להם אלף ככרים זהב, וחמש מאות עלמות מגזע משפחות נכבדות — כי יעמדו הכן לעזרו במלחמותיו; האמנם למלאות הבטחתו לא היה לאל ידו לרגלי מסבות המלחמה אשר התהפכו כחמר חותם. הפאַרטהער תחת פקודת מלכם פאַקאָרוס Pacorus השתערו על הערים צידון ופטאָלעמאַיים (עכו) וגדודי הצבא אשר בראשם עבר הנציב באַרצאַפהאַרנעס Barzapharnes פשטו על כל אשר בשדה, בארץ יהודה. אליהם התקבצו היהודים שעברתם שמורה על שני האחים אשר בחזקה לקחו למו קרנים למשול ביהודה ממשל רב, ויפלסו להם נתיב בירושלים, אף כי פאַזאַעל והורדוס פזרו אותם לכל רוח וינוסו אל נפשם להיכל ה׳ ויהיו עצורים שמה, אולם מצב הורדוס היה ברע כאשר הגיע חג השבועות ויהודים רבים מכל ערי ישראל באו לראות פני ה׳, אז אויבי הורדוס עצמה ירבו ויאלץ להסוג אחור מבלי לצאת מארמון המלך אנה ואנה. הורקנוס ופאַזאַעל החליטו בנפשם, למרות עצת הורדוס, ללכת למלך הפאַרטהער ולדבר אתו פנים אל פנים על אדות אָפני השלום. עוד בעברם דרך ארץ הגליל הזהירום אנשים אחדים לא אחת ולא שתים כי לא ילכו להפאַרטהער אשר פיהם דבר שוא ואך יצודו לקחת את נפשם, אבן לזאת ידברו כעת בשפתי חלקות שלום אתם, באשר יקוו באמרי פיהם אשר חלקו מחמאות למשוך אליהם ברשתם גם את הורדוס, ויהי אך צעד צעדו רגליהם בבית מלך הפאַרטהער שמו את הורקנוס ופאַזאַעל בבית הכלא בתור שבויי חרב; אולם הורדוס לא נתן אמון לדברי הפאַרטהער, כי אם ידע עת לכל חפץ, ובחשכת הלילה עזב עם אנשיו חרש את העיר ירושלים. אחרי מצאה ידו בעמל רב ויגיעת בשר לבא בשלום בלי פגע רע—מאויביו אשר כתרוהו ומנוחה הדריכוהו— להמצודה מאַזאָדאַ Masada, אז הניח את הנשים תחת ידי חיל צבאותיו במספר רב אשר היו להן חומה מימינן ומשמאלן לבלי תגע בהן יד איש לרעה, ויתן אכל בה. הפאַרטהער בראותם כי נוחלה אבדה תקותם לקחת בשבי את הורדוס, אמרו לשלול שלל ולבז בז בירושלים ובהערים סביבותיה להיות למו שלומים בעד תקותם אשר הוליכתם שולל. — פאַזאַעל והורקנוס נתנו בידי אנטיגנוס לעשות אתם כטוב בעיניו, אולם פאַזאַעל עשה בעצמו קץ לחייו

1) שם, י״ג א׳. ב׳.

בבית כלאו, ויצו אנטיגנוס לכרות את אזני הורקנוס, למען לא יוכל להיות כהן לאל עליון כי מום בו, וככה בשתים יכהן פאר אנטיגנוס בישראל בתור מלך וכהן גדול [1].

c) הורדוס נסע למלך ערב מאַלכֻּוס Malchus, אשר קוה כי יהי בעזרו וישיב לו כבעל כל תגמולי אביו עליו, אכן לעת כזאת לא נתן להורדוס לבוא לארצו באמרו כי לא יוכל למרות את פי הפאַרטהער, אשר יתהלך בשלום ובמישור אתם זה כמה, ואולי מרמה בפיו, באשר פחד פחד לבלי ידרוש הורדוס ממנו להשיב לו את אשר אביו אַנטיפאַטער הפקיד בידו. משם החיש הורדוס לשים לדרך פעמיו מצרימה, והמלכה קלעאָפאַטראַ חרדתה בשמחה ובשפתי חן את פניו, ותשקד ברב לקחה להטותו לשבת אתה בארצה. הורדוס גמר אמר לנסוע לרומא מבלי התבונן על הסופות והסערות אשר בעים רוחן תגעשנה ותרעשנה בימי הסתיו ששם מצא חן בעיני אַנטאָניוס אשר שפך לפניו את שיחו, כי אויביו סביב שתו עליו, גם אָקטאַפּיאַן האיר פניו אליו בזכרו את מפעלות אַנטיפאַטער אביהו ואת כל תגמולוהי על צאָזאַר, ויקרבהו כמו נגיד וידבר טוב עליו באזני שרי בית-המועצה, וינשאוהו למלך יהודה. גם בקשת אחי מרים (מאַריאַמנע) הצעיר לא שבה ריקם. וככה רכש לו הורדוס את השם הנכבד „מלך" בשנת ג׳ אלפים תש״ב (40 לפני מ״ה), אכן לכונן את כסא ממלכתו עוד נטל עליו לכבוש את הארץ בחזקה, ולהלחם עם אנטיגנוס אשר אחז רסן הממשלה בידו. אנטיגנוס הביא את המצודה מאַזאַדאַ במצור; האנשים הנעצרים שמה, כאשר צמאו למים, החליטו בנפשם להלחם עם האויב בחרף נפש ויעבור עליהם מה, אולם גשם נדבות כבד אשר ירד לפתע על הארץ חלץ אותם מן המצר ותהי למו הרוחה [2].

d) אף כי חיל צבאות הרומאים תחת פקודת שרי הצבא וועטידיוס Ventidius ווילאָ Silo באו לעזרת הורדוס, אכן עליו לעשות חיל בעצמו להכריע קמיו בשגם נפתה לב שרי צבאות הרומאים בסתר על השחד אשר נתן למו אנטיגנוס, וכל דבריהם יגעים ויעשו מלאכתם רמיה בעצלתים בלי כל סדר ומשטר נכון. בזרועו הנטויה ובהרבו הקשה הכניע את יושבי ארץ הגליל, ותנתת ידו על העיר יפו Iope, אחר החיש לקרוא דרור לבני משפחתו שהיו עצורים במצודת מאַזאַדאַ. אולם להביא את העיר ירושלים במצור ולהכביד בזאת אכפו על שונאיו, לא יכול הורדוס להפיק זממו עד מהרה, באשר הרומאים שאלו אכלי נפש ולא מצא להם, והורדוס אך בעמל רב מצאה ידו לתת לאיש ואיש לפי אכלו. הורדוס שב שנית לארץ הגליל, ששם נטל עליו להלחם עם חבר מתקוממיו — אשר ישבו בטח במערות רבות ויתנו בהנה ומשם ארבו לכל עובר בדרך — להכחידם מן הארץ, ואחר בא לאַנטאָניוס,

---

[1]) יוסיפון לרומיים בס׳ ק״ה · ח׳ י״ד, ג׳—י׳ · [2]) שם, י״ד, א׳—ו׳.

אשר עמד הבן לצאת בחרב לקראת הפארטהער. בעת עזבו את הארץ, רבה העזובה בקרבה; אך ביתר עז אמלה לבתו בשמעו, כי אחיו יוסף אשר שלח לארץ אדום, ולא שמע לקולו אשר העיד בו כי לא יהין להלחם עם האדומים, נפל חלל חרב על שדה הקרב. הורדוס שב דרך הגליל לארץ יהודה, והמלחמה עם האדומים התלקחה בעים רוחה, והורדוס נקם את נקמת דמי אחיו, ויך אותם שוק על ירך מכה גדולה עד כי לא יכלו קום, בשנה השלישית למלכו על פי הרומאים כאשר הסתיו עבר, אך אז יכול להכין את כל הדרוש להביא את ירושלים במצור, אולם טרם בצע את מעשהו בירושלים, גמר אמר לחג את יום התנתו עם מרים (מאריאמנע) בשמרון. [1].

e) הורדוס שם לו לקו את דרכי פאמפעיוס בעת חנה על ירושלים ומפעליו היו לו לעינים; אך צפונה לירושלים יוכל לקוות כי יצליח לפלס לו נתיב וללכוד אותה. את העמק העמוק נחוץ היה למלאותו בעצים ואבנים ולשפוך עליו סוללות. גם גבור החיל זאָזיוס Sosius מצידון בא לעזרת הורדוס בראש אחד עשר לגיונות וששת אלפים פרשים, זולת חיל הצבא אשר עוד לא באו בכתובים. הרומאים אמרו עם הספר כי אנטיגנוס אויב ממלכת רומא הנהו; אולם עוד לא נפל רוח היהודים — אשר עמדו על נפשם — בקרבם, ויקוו כי ה׳ ישלח למו עזרתו מקדש ומציון יסעדם; וכפעם בפעם הגיחו ממקומם ויתנפלו על אויביהם והרוג בשונאיהם ויכריתו אבל מפיהם כי לא נתנו להביא להם אבלי נפש, ותרעב כל המחנה הגדולה, ומה גם באשר אז היתה שנת השמטה והארץ לא נתנה את יבולה, גם השחיתו את המכונות אשר הוכנו להביא בהנה את העיר במצור. מקץ ארבעים יום לכדו חיל הורדוס את החומה הראשונה, ובעוד חמשה עשר יום נכבשה לפניהם גם החומה השניה, ואולמים אחדים בקרבת ההיכל היו למאכלת אש; לפי דברי הורדוס, על פי אנטיגנוס היתה שומה לשלחם באש, להצית אש המשטמה בלבות בני העם על הורדוס. אחרי מלחמה כבדה אשר בה לחמו יושבי ירושלים בחרף נפש עד להפליא, גבר האויב וילכדו את העיר העליונה גם את ההיכל; הורדוס שם כל מעיניו לבלי יחללו אנשי החיל עובדי האלילים את הקדש בבית ה׳, ויבקשם בדברים נעימים, גם צוה עליהם בקול מושל כי לא יהינו לבא במקדש ה׳ פנימה ואם ימרו את פיו או אז ייסרם על אחת שבע, כן לא נתן למו לשלול שלל ולבז בז בעיר, כפי אשר הביע רוחו לזאָזיוס, כי לא יחפוץ להיות מלך מדבר וציה. אכן אנשי הצבא קבלו מהורדוס חלף עבודתם תשורות יקרות כיד המלך; את אנטיגנוס, אשר יצא על הורדוס, המית אַנטאָניוס על פי הורדוס. העיר ירושלים נלכדה לפני הורדוס, בשנת ג׳ אלפים תשכ״ג (37 לפני מספר הנוצרים) בעצם היום, אשר זה עשרים ושש שנה נכבשה לפני פאָמפעיוס [2].

---

[1]) יוסיפון לרומיים בס׳ ק״ה, ח׳ י״ד, ט״ו, א׳—י״ד. [2]) יוסיפון לרומיים

בית החשמונאים
למשפחותם לבית אבותם

*) יוחנן הורקן .

1) אריסתובל . 2) אנטיגנוס . 3) אלכסנדר ינאי . 4) אבשלום . 5) ?
שולמית אלכסנדרא [1] שולמית אלכסנדרא

1) הורקנוס . 2) אריסתוכל . בת אבשלום .
בת אבשלום .

אלכסנדרא . אלכסנדר . אנטיגנוס . בת אריסתובל . בת הורקנוס .
אלכסנדרא . תלמי מעננאוים .

אריסתובל . מרים .
הורדוס .

B. בית הורדוס
פרק שלשים ואחד
הורדוס הראשון, מלך ביהודה בשנות ג׳ אלפים תשכ״ג–תשנ״ז (37—4 לפני מספר הנוצרים).

(a, בא היום להורדוס אשר עליו קוה זה שנים רבות וכל מעיניו בו, ויבא אל הנחלה בדרך מלא התחתים ואבני נגף אשר בו נגפו רגלי אביו ושני אחיו ובדמי ימיהם ירדו שאולה. משלחת מלאכי רעים אשר במו השביח את שאון העם והמונו, והמה: דם ואכזריות רצח, היה היו אבן הפנה לכל דברי נקם ושלם מידי העם, אשר כתֻמם באו על הורדוס באחרית הימים ורגז ושחק ואין נחת. במעוזי האמצעים אשר בעזרתם ישב ביד חזקה על כסא הממלכה, נטל עליו להחזיק גם מהיום ההוא והלאה למען לא ימעדו קרסוליו בלעדם, איד אמון והשד אשר מצאו למו קן בחדרי לבבו פנימה על אוהביו הנאמנים אשר בחר במו מני אז, עד כי גם מאשת חיקו ומבניו אחיו ואחיותיו שמר פתחי

בס׳ ק״ה ח׳ י״ד. ט״ז, ד׳. אל מה ירזמו דברי יוסף בן מתתיהו הכהן באמרו „בחדש השלישי" אין אתנו יודע עד מה אם כוונתו בחדש סיון, או כסלו, או יחשוב למספר הלאומים. בכל העת מימי יוחנן הורקן באחזו את רסן הממשלה בידו, עד העת שאנהנו כותבים דברינו אלה, לא נוכל לדעת אל נכון מספר העתים אשר הסופר ההוא יחשוב. [1]) ראה (בפרק כ״ד ,b) בהערה.

*) הקורא הנכבד יואיל נא לכתוב על הגליון מדי קראו בספר זה כל איש ואיש מבית החשמונאים כאשר היטב ואז ידע על נקלה את לוח כתב היחש הזה. דו״ר.

פיו, מררו את חייו וילך אַט. מאשר אך בעזרת הרומאים הוקם-עָל למלך ישראל, לכן משטמה גדולה קִננה בלבות בני העם עליו, ומאשר עזרת זרים דרושה לו תמיד, וישם עינו ולבו אך לרכוש לו אהבת המושלים ברומא אשר חדשים לבקרים המירו איש את רעהו. לכן המשטמה ההיא הלכה הלוך וגדל מיום ליום. לכן לא יפלא בעינינו כי זה האיש הורדוס, אשר זולת יפיו שבִּלו מחמדים גם שאר רוח לו, ויהי גבור חיל, חכם לבב, חרוץ ומהיר במלאכתו עד להפליא, ולא נתן דמי לו עד כי הרים את קרן ממלכתו בכבוד למעלה ראש, ומה גם כי בני העם אף המה נלאו נשא את עול המלחמות אשר עשו שמות בארצם וכלתה נפשם לראות מנוחה כי טוב, אולם בכל זאת לא היה לאֵל ידו לשים לאַל את שאון רגשותיו אשר יהמו יחמרו בלבבו פנימה, גם בני ביתו לא זכו בעיניו, ובני עמו מררוהו ואין שלום בעצמיו, ובכל ימי ממשלתו אשר נמשכו כשלשים וארבע שנה לא הצליחה לו, כי ממלכתו תקום לו ולזרעו אחריו.

b,) הורדוס שם כל מעיניו כי מכּרֹתיו ומולדותיו מארץ אדום (אשר לפי חקי הדת דברים י"ז ט"ו לא יוכל לעצור בעם ישראל בתור מלך) תשכחנה מלבות העברים ואומרים אמור כי צוה לכותבי קורות הימים אשר לא תזכרנה ולא תפקדנה בספריהם [1]. הורקנוס הזקן, אשר ישב אז בארץ הפאַרטהער והיהודים הרבים אשר נאחזו בה כבדוהו בכבוד מלכים, הביע רוחו בבלי השכל, כי ישעו וחפצו הוא לשוב לארץ מולדתו. ויהי כשמוע זאת הורדוס ותושע לו ימינו למלאות משאלתו, באשר דרוש גם לחפצו כי הורקנוס יחסה בצל כנפיו בארץ יהודה למען יבטח לבו בו כי לא יעמוד לו לשטן על דרכו. הורדוס שם לכהן גדול מאחיו את חננאל, אשר קראהו אליו מבבל [2]. אכן אלכסנדראַ חותנת הורדוס התאוננה רע באזני קלעאָפּאַטראַ, על אשר התנה יבכר איש זר על פני בנה אריסתובל אחי מרים, אשר כמוה כמוהו איש יפה להלל מאד ולו משפט הכהונה מורשה מאבותיו, ותבקש את קלעאָפּאַטראַ כי תדבר טוב על בנה לפני אנטאָניוס, וגם דעלליוס רֵעֶה אנטאָניוס מלא דבריה. וככה נאלץ הורדוס, להסיר את חננאל מכהונתו, ולתת משרת הכהונה על שכם אריסתובל. דעת לנבון נקל כי הדבר הזה הפריע את השלום והידידות בין הורדוס וחותנתו אלכסנדראַ, וחמתה בערה בה בהתבוננה, כי מרגלים מטעם הורדוס יארבו לה על כל צעדיה. קלעאָפּאַטראַ אשר היתה אשת סודה, יעצה אותה, להחיש מפלט לה ולבנה בארצה. מחשבתם הופרה, ובעצם הרגע אשר חשבו לבצע את זממם (כי בערמה הניחו אותם בארונות כמתים וישאו אותם חוצה לעיר) תפשו אותם בכף. האמנם, הורדוס סלח למו

---

[1] ראה בס' Beiträge וכו' להח' ה"ר מיכל זקש בח"ד צד 157. [2] כהן גרול אחד „חנמאל המצרי" יזכר, במשנה פרה פרק ג', משנה ה'.

באמרי פיו, אבן שמר הדבר בלבבו, והשך עברתו ליום נקם ושלם להראותם קשה [1].

c,) מחשבות הורדוס הרעות האל אשר יזם לאבדם ולעשות כלה אתם לא נתנו דמי לו, בראותו בחרדת לב, כי דבקו בני העם בהכהן הגדול הצעיר, עת עבד עבודתו בקדש בחג הסכות, וייקר שמו למאד עוד ביתר שאת, באשר תארו היה כתאר אבי אביו אריסתובל וכצלמו. ויהי היום כאשר קרא הורדוס את חותנתו אלכסנדראַ אל המשתה אשר עשה ביריחו, צוה את בני הנעורים רעי אריסתובל כי ילכו אתו לרחוץ במי הנהר, והמה כמצחקים יאחזו ידיהם בערפו, עד כי מים יבאו עד נפשו. מה מאד אֻמלה לבת אֵם אריכתובל, באשר השמועה הגיעה לאזניה כי בנה הנחמד בן שמונה עשרה שנה נקטף באביב עלומיו, ונפשה יודעת מאד יד מי היתה במעל, ובכל זאת עליה לשום בעפר פיה ולהכתיר מחשבותיה מהרוצה אשר בנכלי ערמתו התאבל ויסך נסך דמעותיו על מות בנה. הננאל היה שנית לכהן גדול, אבן אַנטאָניוס קרא את הורדוס אליו, לדבר משפטים אתו. והורדוס טרם צעדו רגליו בדרך סרבים וסלונים, שם את דודו יוסף למושל בארץ תחתיו ויצוהו, כי אם לא ישוב לארצו, או אז יוריד את נפש מרים (מאַריאַמנע) אשתו בדם שאולה. יוסף אשר אין מעצור לרוחו גלה את אזן אלכסנדראַ ומרים בתה את מחשבת הורדוס, וכאשר השמועה עשתה לה כנפים, כי אַנטאָניוס הרץ משפט מות על הורדוס, הפצו אשת הורדוס וחותנתו לחסות בצל כנפי חיל צבאות הרומאים אשר עמדו למשמר בארץ יהודה. והנה לפתע והשמועה באה לאמר, כי הורדוס יצא נקי בהשפטו. לא ארכו הימים והורדוס בא ירושלימה, וידע את כל הדברים אשר נקרו ויאתיו. ביתר עז הציתה אחותו שולמית אשת דודו יוסף את אש הקנאה בלבו על אישה, ויהרוץ עליו משפט מות, ואת אלכסנדראַ חותנתו שמו על פיו במשמר. אולם מרים אשתו לא כחדה מאומה תחת לשונה, להגיד לו כי לא נעלמה מאתה פקודתו אשר צוה לדודו יוסף על אודותה טרם נסעו לרומא, הדבר הזה העיר חמתו לאין מרפא [2].

d,) לב הורדוס נע כנוע עצי יער מפני רוח, בעת קלעאָפאַטראַ האשה האיומה ורבת־ההן אשר בקסם יפיה צודדה נפשות לפורחות וגם את אנטאָניוס משכה ברשתה, באה לארץ יהודה לכבשה ולבה חשב לרשת גם את ארץ ערב למען תהיינה לאחדות בידה. הורדוס שקד בכל עז לכפר פניה במס אשר בעזרתו תשים על ארץ ערב, וגם הבטיח אותה לתת לה תוצאות לכסף מהעיר יריחו רבת הצרי, ובכל מאמצי כחו התאזר עז לבלי יפת בסתר לבו על יפיה והדרה ולבלי יפול ברשת זו טמנה לו, ולוה אותה מצרימה; אבן בדבר המס

---

[1]) יוסיפון לרומיים. בס' ק"ה ח' ט"ו, ב'. א'; ג', ב'. [2]) יוסיפון לרומיים בס' ק"ה. ח' ט"ו, ג', א'—ט'.

אשר נטל עליו לקחת מארץ ערב ולתת לה, לא יכול להפיק רצון מהערבים בדרכי נעם, כי אם יצא בחרב לקראתם, ואחרי אשר דברי המלחמה התהפכו כחֹמר חותם, גבר על האויב באחרונה וממלכת ערב סרה למשמעתו. בעת הרב המלחמה אכלה על ימין ועל שמאל על שדה הקרב, ותגעש ותרעש הארץ ביהודה אשר גם שב גם ישיש לא ראו כזאת בימיהם; כעשרת אלפים איש מתו ביום הרעש ההוא. בימים ההם בשנת ג׳ אלפים תשכ״ט (31 לפני מ״ה) וגבורת ימין אָקטאַפיאַן בקרבת אקטיום (Actium) אשר עשה חיל במלחמה באויביו, הקימתהו אל־עָל בתור עוצר בעם הרומאים. הורדוס באשר דאגה בלבו איך יתהלך את אָקטאַפיאַנוס הגבור הנערץ, בשגם הורדוס היה רֵעֶה אַנטאָניוס איש ריבו, ואהובו, צוה להמית את הורקנוס הזקן, אשר אלכסנדרא בערמתה הטתה את לבו להריץ חרש מכתבים למַאלכּוס מלך ערב, ויחיש ללכת לאָקטאַוויאַן ברהאָדוס, ובחכמתו ובהליכותיו הנאדרות בחן ונעם רכש לו את אהבתו, וישב לארץ יהודה ברוח נכון בדעתו כי ממלכתו נכונה בידו ביתר עז. אכן בביתו לא ידע שלו בבטנו. מרים אשתו, אשר אפפוה שנית חבלי מות, לולי שב הורדוס לארצו, שמה אותותיה אותות כי תבזה אותו בלבה. שולמית, הרוה הרעה בבית הורדוס, הציקה להורדוס יום יום בדבריה אשר הוציאה דבת מרים רעה באזניו, עד כי הורדוס גזר אמר להציגה לפני השופטים ולחרוץ עליה משפט מות. אולם אך הוציאו להורג את אשתו מרים, והורדוס זכר את אשר עשתה ואת אשר נגזר עליה וינחם על הרעה אשר עשה לה ורוח רעה בעתתהו והוכה על משכבו במחלה עזה. ויהי כאשר קם ויחי מחליו, צוה להמית את אַלכסנדראַ, ובחמתו צוה להמית גם רבים מאוהביו הנאמנים, וביניהם את האדומי קָאָבטאָבאַר (Costobar), בעל השני לאחותו שולמית. עון קָאָבטאָבאַר נכתם לפני הורדוס בזאת, כי בעת נלכדה ירושלים לפניו לא שם לבו לפקודתו, והוא לא לבד שלא נתן נפשות בעלי ברית אנטיגנוס — אשר נפלו בידו — למְמיתים, כי אם עוד יתרה עשה ובין אויביו האחרים החביא גם את בני בבא [1] בכל העת ההיא ויגן בעדם. על פי שולמית נפלו בחרב עוד רבים מבני בריתם הללים, ודמם היה שפוך כמים המוגרים ארצה [2].

פרק שלשים ושנים

בנין ההיכל על פי הורדוס.

a, רב יתר מהשפטים הנוראים אשר עשה הורדוס בבני ישראל, העלה

---

[1]) בבא בן בוטא, אשר הורדוס לפי דברי התלמוד בבבא בתרא דף ג׳ ע״ב עור את עיניו, יוכל היות כי גם הוא היה אחד מבני המשפחה ההיא. שמה בתלמוד יסופר בדרך הגדה על אדות מרים כי היא בעצמה שלחה יד בנפשה ואחר חנטו את גויתה בדבש.

[2]) יוסיפון לרומיים בס׳ ק״ה ח׳ ט״ו, ד׳, א׳; ז׳, י׳.

חמת העם עליו לאין מרפא בלכתו בדרכי הגוים וימינו שתלה סורי הגפן נכריה על מצבת זרע קדש. הוא כונן שעשועי האבק־אנשים עם חיתו יער פעם אחת בחמש שנים לכבוד המלך אויגוסטוס, ויסד בירושלים בית־המשחק וקירותיו מצופים בצעצועים מעשה ידי אמן נאדרים בתבנית נצחונות המושלים צאֶזאַר ואויגוסטוס, גם בנה בנין אשר מראה אגן הסהר לו בשלל צללי נעם ויופי וכסאות הוכנו לקרואים לשבת ולהתבונן על במת החזיון הנשקפה לעמתם (אַמפהיטהעאַטער) (Amphitheater). אולם בתי משחק כהמה אשר המשחקים ישחקו לפני העם, וחסן פאר עשר ויקר תפארת גדולת הורדוס לפניהם יראו, וכמשק גבים המון עמים רבים שכני הארץ שוקק, אופני המרכבות אשר ירוצו רצוא ושוב עד להפליא, האבק איש באיש בחרבות (גלאַדיאַטאָרען) והאבק האנשים עם החיות, כל אלה יחשבו לתועבה בעיני היהודים יראי ה׳. המה שערו שער והמתם בערה במו לאין מרפא, בשגם בזאת חללו זרים את ירושלים עיר הקדש. כעשרת אנשים באו בברית יחדו לדקור את הורדוס בחרבם בבית המשחק, ובאשר נגלה הקשר, הלכו מעדנות לקראת המות בלי חת; אכן את המלשין הכו בני העם במר נפשם עד אשר לא נותרה בו נשמה, ואת בשרו השליכו סחוב והשלך לכלבים. שפטים חדשים לבקרים שעשו שמות בעם וחקים מעיקים הוקמו בארץ, לכונן כסא הממלכה אשר נוע ינוע תחתיו. ארמון המלך נשתוה אז למצודה בצורה; את ההיכל בצר הורדוס בהמבצר אַנטאָניאַ אשר כוננו ידיו; אולם להיות בטוח ושאנן ביתר עז במלא רחב ארצו מפחד המתפרצים מפניו, בנה את העיר שמרון אשר הרס יוחנן הורקן והקים בחוניה ויקרא לה בשם זעבאַסטע Sebaste. וככה חזק את בדקי המגדל הבנוי על שפת הים הנודע בשם „מגדל השטעאַטאָני (Steatons-Thurm) גם את הערים קסרי, וגבע Gaba בארץ הגליל ואת חשבון בפעראֶא (בהארצות לעבר הירדן אשר נתנו לפנים לשבטי ראובן גד וחצי מטה מנשה). הורדוס שם עינו ולבו ביתר עז לפאר בכל שכיות החמדה את העיר זעבאַסטע, והיכל נפלא מעשה ידי אמן בנו שם לתלפיות [1].

b.) בשנה ההיא היא שנת השלש עשרה למלך הורדוס, קרא ה׳ חרב על ארץ יהודה ועל כל מסביה, והאדמה לא נתנה את יבולה, בצרת ודבר עשו שמות בהמחוזות האלה לבלי חק. אז מצא המלך הורדוס חפץ, להראות נגדה נא לכל עמו את טובו וחסדו ואת תבונות רוחו אשר ברכה בהנה; וכרחם אב על בנים רחם על בני ארצו, את כלי כספו ואת כלי זהבו מחמדי בת עין פזר נתן להאמללים אשר יד ה׳ נגעה בם לרעה, וממצרים ששם הנציב מרומא פעטראָניוס כרע כאח התהלך אתו, קבץ אכל למכביר ויתן לבני עמו הסרים למשמעתו ולכל יושבי הארצות הנשענות לגבול ארץ יהודה. ובכל מקום אשר

---

[1]) יוסיפון לרומיים בס׳ ק״ה ח׳ ט״ו, ח׳, א׳—ה׳.

עֲני הנדכאים היה מרה למאד, תמכם במשען לחם גם נתן למו בגד ללבש. ליושבי ארצו נתן בַּר מכספו כשמונים אלף כור [1]), וליושבי הארצות הקרובות ליהודה כעשרת אלפים כור. בתרומות נדבה כאלה רכש לו את אהבת בני עמו יושבי ארצו ושמו הטוב יצא לתהלה למרחוק ויקדמו פניו בתודה [2]). אולם באשר הגיעו ימים טובים מאלה, אז עשה ויוכל לבצע חפצו לפאר את ארצו בבנינים שונים מרהיבי עין. הוא בנה בעיר העליונה (לירושלים) ארמון נחמד למראה, ויכונן בעיר קסרי חוף גדול ותעלות לעצור בעד שטף המים עשויות מאבנים אשר ראשיהן הגיעו ימה, וגם חוצה לארץ יהודה יסד ארמונות והיכלות [3]). הוא לקח לו לאשה את היפהפיה ההללה בת הכהן שמעון בן בעטהאָס (אבטולס ? Boethos) מאלכסנדריא [4]) וגם שמה כשם אשתו הראשונה מרים (Mariamne), ומשרת הכהונה לקחה מהכהן הגדול ישוע בן פאבי [5]) ותנתן על שכם אבי אשתו החדשה. הורדוס מצא חן בעיני הקיסר אויגוסטוס וישא חסד לפניו, וכאשר הקיסר בשנת ג׳ אלפים תש״מ (20 לפני מ״ה) הלך הלוך ונסוע לסוריא, ויהי הנקל בעיניו לבלי לשים לב לדברי שוטני הורדוס והמה מושלי הארצות הקטנות אשר התאוננו באזניו רע, כי אם עוד יתרה עשה וינשאהו למעלה ראש בכל אשר יפנה, ויעתר לבקשתו ויפקד את אחי פֵּעראָס לנשיא ארבע ארצות (Tetrarch) והוא תאר נשיא נכבד. אולם באשר רם לבבו בדעתו כי הקיסר האדיר ימשוך לו חסד ויתהלך אתו כרע כאח בן חרד לבבו בהוכחו לדעת, כי אזלת ידו לרכוש לו לארך ימים את אהבת בני עמו לדבקה בו. צירי חֶרש שלחו על פיו ובכל פנה יארבו, להקשיב רב קשב לכל מלה אשר תתמלט מבלי משים מפי אַחד העם נגדו ולהביאו במשפט על כל נעלם, גם הוא בעצמו התחפש לפעמים ויתבולל במקהלות העם לדעת את מחשבותיהם ומזמותיהם אשר יהגה לבם בדברם על אדותיו. אנשים רבים שנלכדו ברשת זו טמנו למו המלשינים מלאו את בתי הכלא, מרביתם נתנו לממיתים בשער בת רבים, ואחדים שכבו את יורדי בור בסתר. אחרי זה דרש דרש הורדוס כי בני העם יבאו באָלה להיות נאמנים לו ולא ימרו את פיו, ואת האנשים אשר מאנו להשבע לו שבועת אמון לא נקה. אולם ידו לא נגעה לרעה בהפרושים הלל ושמאי [6]) (Pollio una Samea) ובבתי ספריהם, אף כי הדלו לבא באָלה אשר השביעם הורדוס, וגם נשא את פני האסים אשר גם הם נתנו כתף סוררת לדברו ולשבועתו (פרק כ״ב b,), בשגם איש אחד מהאסים

---

[1]) משקל הכור הוא כארבע מאות ששים ושמונה $3/4$ ליטרות. [2]) יוסיפון לרומיים בס׳ ק״ה, ח׳ ט״ו, ט׳, א׳. ב׳. [3]) יוסיפון לרומיים. בס׳ ק״ה ח׳ ט״ו, ט׳, ג׳—ו׳. [4]) מהמשפחה הזאת יצאו כהנים גדולים אחדים אשר ברבות הימים כהנו פאר בעבודת הקדש. [5]) כהן גדול אחד בשם ישמעאל בן פאבי החל לעבוד עבודת ה׳ בימי טיבעריוס (פרק ל״ה b,). [6]) ראה בפרק ל״ג h,.

מנחם נבא לו עוד בהיותו נער, כי יבא היום ועל הורדוס יציץ נזר המלוכה [1].

c,) למען תפוש את לבות יושבי הארץ ולמשוך אותם אליו בעבותות האהבה, עשה הורדוס הנחה למו, אחרי כל התלאות אשר באו כתמן על בני הארץ, ויקח אך שתי ידות מהמסים אשר הושמו עלימו, ומיד השלישית הפשו, ויחל בשנת השמונה עשרה למלכו לבנות את הבנין הגדול והנכבד מכל בניניו אשר בנה בימי חייו, והוא השנות מבנה ההיכל בירושלים. האמנם מקדש מלך הזה הטבעו אדניו בראשונה על כסף מסת המתנדבים בעם ועל פי האמצעים המעטים אשר היו למאשרי העם שידיהם כוננוהו מראש (פרק ב׳ a, b,), אולם לעת כזאת סר טעם בנין היכל ה׳ לעמת תפארת הארמונות והבנינים אשר התנוססו לגאון ולתפארת בירושלים. מאשר מסבות העת דרשו במפגיע לפאר ולהאדיר את היכל הקדש, מצא הורדוס חפץ בזאת כפלים לתושיה: לאמר הון לתשוקתו העזה לרומם ולהגדיל כבוד הבנין הנשגב מאד נעלה ההוא מעשה ידיו ופרי מחשבותיו להתפאר, ושנית כי בזאת יוסיף שנית קנות את לבות עבדיו הסרים למשמעתו כי יאהבוהו נדבה. הורדוס נשא מדברותיו קבל עם את אשר רחש לבבו לבנות בית גדול נכון ונשא לשם ה׳, ולמען הרגיע את לבות החרדים לדברי ה׳, אשר פחדו פחד, כי אחרי יהרסו את ההיכל הישן לא תמצא ידו לכונן היכל חדש אשר תוצאותיו רבו למעלה ראש, נשבע בימינו כי לא יחל לבנות את הבנין, טרם יוכנו כל העצים והאבנים הדרושים לבית ה׳. את נדרו קים, ואלף עגלות עמדו הכן להביא בהנה את האבנים, ובעשרת אלפים בונים מהירים במלאכתם היו נכונים לנצח על המלאכה, ואלף חליפות בגדים לכהנים לשרת בקדש הוכנו, ואת ידי הכהנים האלה מלאו מראש לכלכל דבר הכהונה כמשפט. אבני שיש גדולות ושלמות בחרו למו הבונים, עשרים וחמש אמה ארכן, שמונה אמות קומתן ושתים עשרה אמה רחבן; ארך ההיכל הגיע למאה אמה, קומתו כמאה ועשרים אמה; קומתו הרמה ההיא הגיעה אך בתיכונו, כי לשני עבריו סביב תשפל מעט. מבוא ההיכל פונה קדימה; מסך אשר עליו חקוקות תמונות נחמדות משושנים ועמודי פאר מרהיבי עין ולב, פרוש במבוא ההיכל בתור פתח: את יפעת גפן זהב גדולה, מעשה ידי אמן, אשר דליותיה הגיעו מבעד להגג תחתיו, ראו כן תמהו כל הבאים לבקר בבית ה׳, כי להדרת תפארתה אין חקר. ותשלם מלאכת הבנין בשנה ומחציתה [2], ויתנכו את בית ה׳ בקול תרועה והודות לה׳ בהמון חוגג ביום המשה הורדוס במשחת קדש וישב על כסא ממלכתו; אכן ימי עבודת אולמי ההיכל תאיו ועמודיו נמשכו עוד כשמונה שנים; יפי

---

[1]) יוסיפון לרומיים בס׳ „ק״ה״, ׳ח׳ ט״ו, י׳, א׳ — ז׳; [2]) בכל העת אשר בנו את ההיכל, נתן ה׳ מטר הארץ אך בלילה, לבלי להפריע מלאכת הבנין. יוסף בן מתתיהו הכהן בספרו „קדמוניות היהודים״ ח׳ ט״ו, י״א, ז׳; מסכת תענית כ״ג ע״א.

(קורות עם ישרון) S.

ההיכל ועשר גדולתו עלו שבעתים על כל הטירות והארמונות אשר כוננו ידי הורדוס בעיר הקדש וחוצה לירושלים [1]. שער החצר הפונה דרך העמודים (στοά) היה פתוח לכל איש, גם נכרים לא מבני ישראל וטמאים יכלו לבא שמה; כתבות הנכתבות בשפות יון ורומאית (לאטייניש) התוו להגוים עובדי האלילים את הדרך אשר ילכו בו לבלי לגשת אל הקדש פנימה. החצר השניה (חיל) המוקפה בראשונה בגדר עץ, ולעת כזאת הוקפה בחומת אבנים, היה רחבה אך כעשר אמות. משם עלו במעלות להיכל פנימה, אשר בו היתה החצר (עזרה) והשלחן אשר לפני ה׳ וכל כליו בקדש. את החצר הבדילו לעזרת הנשים, עזרת ישראל, ותאי הכהנים, ואת ההיכל חלקו לאולמיו ולאיליו לשמותם: אולם, היכל, וקדש הקדשים. בקרב בתי החומה להחצר ולההיכל בנו גם חדרים קטנים (לשכות), אשר יעדום לדברי חפץ שונים. את המצודה אשר כוננה עוד בימי החשמונאים בשם בַּארים (Baris) הפונה צפונה להיכל, הגדיל והאדיר הורדוס, פנימה עשוה הבונים ככל חקי מבנה הארמונות בטוב טעם, ולכבוד המושל אַנטאָניוס הסב את שמה אַנטאָניאַ [2]), ששם שמו למשמרת את בגדי הכהן הגדול, אשר ברבות הימים היה היו לסלע המחלקות בדבר ענינים שונים (פרק ל״ה d,). מאשר הורדוס לא סר ימין ושמאל מחקי התורה מראשית החלו לבנות את בית ה׳, בכל דברי עבודת ה׳, לכן לא צעדו רגליו במקום הנועד להכהנים לשרת עבודתם בקדש [3]).

d,) ויהי היום כאשר נעתר השר אגריפס (Agrippa) לבקשת הורדוס ויבקרהו בהיכלו, וירא הורדוס את העת כי נכונה היא להראות להאורח הנכבד את כל ארמוני חמד והיכלי תפארה אשר כוננו ידיו בירושלים והערים סביבותיה; גם בני העם חרו בשמחה את פני אגריפס ויקראו בקול תרועה „יחי השר אגריפס" בחוצות קריה; אגריפס הרים תרומה מכספו להקריב בעדו קרבן וזבח בבית ה׳; ויחלק לכל העם ברוח נדיבה לאיש ואיש חלת לחם אחת ואשפר אחד ואשישה אחת. ויהי בנסוע השר אגריפס דרך אזיען הקטנה, ויסע הורדוס הלוך ונסוע אתו, ויהי לפה בכל עת לתושבי חבל הארץ אשר עברו שמה, וידבר טוב עליהם לפני אגריפס ויבקשהו למלא משאלותיהם, את אשר ידרש לחפצם, והשר אגריפס איש חמודות וטוב לב

---

[1]) גם התלמוד יהלל למאד את יפי בנין ההיכל אשר לא היה כמוהו. בבא בתרא, ד׳ ע״א; גם יסופר בו על אדות גפן הזהב, אשר מהתרומה שכל נדיב לב יביאה עוד הפליאו החרשים האמנים ביתר עז את מעשיהם, מס׳ מדות פרק ג׳, משנה ח׳. וכאשר יאמר שם פרק ד׳ משנה ו׳ עשו על פנות הגג צפויי זהב, לבלי תחולל קדושת ההיכל מהצפרים אשר תמצאנה להן קן שמה (ואולי כוננו ידי החרשים את הכלי או המכונה העומדת בפרץ לפני הברק לבלי יפיץ את אולמי ההיכל, בליטץ אבלייטער ?). [2]) הורדוס קרב את ההיכל ומצודת אנטאניא ויתלכדו יחדו במבוא העשוי מתחת לארץ. [3]) יוסיפון לרומיים. בס׳ „ק״ה", ח׳ ט״ו, י״א, א׳—ז׳.

נשא את פניו. הכי נכבד בדבר עניני בני ישראל אשר הורדוס עמד לימינם וישוה פרי למו, היה דבר ניקאָלוים מדמשק אשר שם אלימו דברתו: כי היהודים יושבי חבל אויען הקטנה נאנחים ונדכאים מחמת נוגשיהם מרבה להכיל, באשר יפריעו אותמו לעבוד את ה׳ כחקי התורה והדת, ולא יתנו למו לשלח כסף תרומתם לבית ה׳ בירושלים, והשופטים יכבידו עליהם אכפם לעמוד לפניהם למשפט גם בימי החג, כן יצוו עלימו במפגיע לעבוד את עבודת הצבא בימי השבתות והמועדים ועוד דברים כהמה. ויהי בשוב הורדוס לארצו, קרא עצרה ובהתאסף ראשי עם הגיד למו את כל פרשת גדולתו בגמלו טוב וחסד עד אין חקר להיהודים בכל המקומות אשר עבר עם אגריפס, בהגידו למו ישרם לאגריפס ויעש את אשר חפץ, ויונח לאחיהם מעמלם ורגזם, ובלשון מדברת גדולות הביע רוחו, כי אהבתו לבני עמו פלסה לה נתיב לרומם קרן היהודים בכבוד גם חוצה לממלכתו. לב הורדוס שמח ורחב ברעתו כי הגדיל תושיה להעברים במפעליו הטובים, וידבנו לבו לעשות הנחה ליושבי ארצו מהמסים אשר שם עליהם בשנה העברה, ויקח אך שלש ידות, ומיד הרביעית הפשו [1]. אחרי כל הדברים האלה נשקפה תקוה נעימה לפניו כי כסא הממלכה יכון בידו והצלחת הארץ תפרח כחבצלת, לולי מצאוהו תלאות נוראות בביתו ובמשפחתו, אשר העירו חמתו לאין מרפא, ותזנח משלום נפשו, ולא ידע שלו בבטנו, ורות רעה בעתתהו.

פרק שלשים ושלשה

מות הורדוס בשנת ג׳ אלפים תשנ״ו לב״ע (או כארבע שנים לפני לדת הנוצרי).

a) את שלשת בני הורדוס מאשתו מרים לבית החשמונאים, שלח המלך לרומא להקשיב לקח ולשמוע בלמודים; אחד מת שמה, וירבו הימים ויצו הורדוס לשני בניו אלכסנדר ואריסתובל לשוב אליו ירושלימה. וכאשר בהורי חמד האלה בהליכותיהם הנאדרות בחן ונעם ויפי תארם רכשו למו את אהבת בני העם, כן תוסיף שולמית לשטום אותם, ותתרחר ריב ומסבות תתהפכה בתחבולותיה ותשם דבריה בפי אנשי בריתה להביא דבתם רעה אל אביהם לאמר: כי לבם סוער עליו על אשר הוציא להורג את אמם ללא צדק וישנאוהו בלבבם. הורדוס עוד לא שם לבו לדבריהם; ויתן את בערעניצע (Berenice) בת שולמית לבנו אריסתובל לאשה, ובנו אלכסנדר לקח לו לאשה על פי אביהו את גלאַפּירא (Glaphyra) בת ארכֿעלוים, מלך

---

[1]) יוסיפון לרומיים. בס׳ „ק״ה", ח׳ ט״ז, ב׳, ב׳ — ה׳.

קאָפּפּאַדאָציען [1]) . הריב אשר התגלע בין שני האחים האלה אשר אגודתם נוסדה יחד, ובין שולמית ופֶּעראָראַס אחי הורדוס הלך הלוך וגדול . הקול נשמע בית הורדוס לאמר : כי ארכֶּעלויס חושב להתאונן רע באזני הקיסר אויגוסטוס על הורדוס . וכאשר דברי הורדוס בממלכתו פנימה חוצה לביתו , גדלו הצליחו ויעשו פרי , כן עניני ביתו ומשפחתו המסבבים בתהו לא דרך סערו עליו להפיצהו , בשגם רוח הורדוס הטהו לטעת עד מהרה שרש פרה ראש הקנאה על תלמי לבבו . ויקרא אליו המלך את בנו הבכור אַנטיפאַטער (פרק כ"ט ,c) ; אולם הנוכל ואיש תככים אַנטיפאַטער עוד הוסיף פחם לגחלי אש המשטמה והמדנים ויסכסך איש באחיו , ובאמרי שפתיו אשר חלקו מחמאות ידע להוליך שולל את אביהו לחשוב כי תמים דרך הנחו , ויהי בעת שוב השר אגריפס לרומא — אחרי נתנה משרת נציב על שכמו בחבל אַזיען הקטנה כעשר שנים — הפקיד בידו המלך את בנו אַנטיפאַטער , לדבר טוב עליו לפני הקיסר אויגוסטוס כי יקרבהו כמו נגיד [2]) .

b) אַנטיפאַטער הערום ואיש מזמות גם ברומא לא חדל לשלח מדנים ולהרגיז את אביהו ממנוחתו , עד כי הורדוס גזר אמר , לשים לרומא פעמיו עם שני בניו , ולהקריב את משפטם — אשר לפי דברת שוטניהם ארבו לנפשו — לפני הקיסר אויגוסטוס . אולם הקיסר עשה ויוכל להשיב לב בנים אל אביהם , ואַנטיפאַטער הנוכל עשה בנפשו שקר וישם אותותיו כי לבו שמח על אשר אביו יעשה שלום לאחיו . אחרי הפרדו מהקיסר אויגוסטוס אשר הראהו את טובו ויאר פניו אליו , שב הורדוס עם בניו לארצו. בקרית משושו ירושלים נשא המלך הורדוס שנית מדברותיו קבל עם , ויצו את בנו אַנטיפאַטער אחריו לנגיד על ישראל , ואם ימות באביב עלומיו או אז ישב על כסא ממלכתו אחריו אחד מבני מרים אשתו , ואחר שם כל מעיניו ימים רבים להתעלם באהבתו לצחוק האבק-אנשים עם חיתו יער , ולבנות בניני חמד וארמוני תפארה . מאשר לרגלי הדברים האלה אפס כסף באוצרותיו . והמסים אשר שם על העם כבר לְקחו דים , החליט הורדוס בנפשו , כי דרכי יותנן הורקן (פרק כ"א ,b) יהיו לו לעינים , לפתוח את קבר דוד המלך , ולהוציא משם את המטמונים הצפונים בו , למען יהי לו לכסף מוצא לחפצו ולמלאות בהם את אוצרותיו הריקים , האמנם כסף לא מצא בקבר , אולם כלי חפץ יקרים לקח לו משם למדי ; וכאשר חופרי האדמה ירדו הלאה לחפש עוד דברי חסן ויקר עמדו למו לשטן רשפי אש אשר עצרו אותם מלכת , ולזאת הקים הורדוס על קברי המלך דוד ושלמה בנו מצבות פאר לכפר בעדו . — בין כה וכה החלו מריבות ביתו פנימה לפרוע פרעות לבלי חק , והריב הלך הלוך וגדול עד כי סכסך את בני ביתו איש באחיו ואשה ברעותה . אַנטיפאַטער

[1]) יוסיפון לרומיים בס' „ק"ה" , ח' ט"ז , א' , ב' . [2]) שם . ג' , א' — ג' .

ראה העת כי טוב, להצית אש המשטמה בלב אביהו על אחיו בני מרים על פי מלשיני חרש, והוא כיד ערמתו הטובה עליו שכל את לשונו לדבר טוב עליהם להמלך ולעמוד לימינם; גם לב הורדוס לא היה שלם עם פֿעראָראַס אחיו, וגם שתי כלותיו גלאַפֿירא ובערעניצע צררו אשה רעותה, ושולמית עוד הוסיפה פחם לגחלי משטמתן בסתר ותעש במחשך מעשיה. ויהי אחרי ענו את נפשות עבדי המלך שומרי ראשו, ויתנו תודה כי אלכסנדר שחד אותם מכספו כי יחזיקו במעוזו [1], שמו על פי דבריהם את אלכסנדר בבית הכלא, ואך כאשר חותנו אַרכֿעלויס הפציר בהורדוס לקרוא לו דרור, נשא המלך את פניו ויוצא את אלכסנדר בנו מבית הכלוא. אכן לא ארכו הימים, והורדוס הטה אזנו לדברי איש נוכל יליד לאַצעדאֶמאָניען אוירילעס, אשר לב אלכסנדר היה ערום נגדו ויאמן בו ויגל לפניו את כל מצפוני לבבו, עד כי הורדוס החליט בנפשו להושיב את שני בניו בבית האסורים בתור שבויי חרב, ולהגיש להקיסר אויגוסטוס כתב־שטנה עליהם. הקיסר קיים את דברי הורדוס ויציגו את שני בני מרים למשפט בבעריטוס (Berytus), והשופטים הרצו עליהם משפט מות, וימיתו אותם הממיתים [2].

c) אולם בין בני הורדוס אך אַנטיפאַטער היה האחד אשר ארב לנפש אביו ופחים טמן לו. הבליעל ורע מעללים ההוא ידע היטב, כי כל תושבי הממלכה בשאט בנפש יבזו את צלמו. בשגם דם בני מרים התמימים הנקי השפוך על ראשו יחול. וחמתו בערה בו בראותו כי המלך אביהו ימשוך הסד לבני בניו אשר נתנו נפשם לממיתים, ואשר ברבות הימים יהיו למו למגן: אַרכֿעלויס הקאַפּפּאַדאָציער ודוד אבותיהם פֿעראָראַס. וירא ראשית לו לדרוש קרבת פֿעראָראַס ולהתהלך אתו בשלום ובמישור; אולם שולמית הערומה גלתה את אזן הורדוס על דבר הברית הכרותה ביניהם, ובדבריה המרים והנמהרים הפיחה רוח קנאות בלבו, וישפוך המלך כל חמתו על הפרושים אשר אחזו במעוזי פֿעראָראַס וכפי הנראה נהלוהו בעצתם ומה גם כי עברתו שמורה עליהם בשכבר הימים, על אשר מאנו מראשית כזאת להשבע לו שבועת אמון (פרק ל״ב ,b). בעת אַנטיפאַטער מסבות התהפך בתחבולותיו וישם דבריו בפי רעיו ברומא כי יטו את לב הורדוס לשלחו לרומא — וגם אמנה הורדוס צוה על ביתו במגלת ספר הנתונה בידו, כי יפקידהו ליורש העצר אחרי שכבו עם אבותיו — נסע פֿעראָראַס נכלם לחבל הארץ אשר שמהו הורדוס לנשיא על יושביו. שם חלה וימת; ויצו הורדוס להביא את גויתו ירושלימה, ויעשו לו כבוד גדול במותו [3].

---

[1]) באמת היה שיח ושיג לאלכסנדר עם הסריסים ויעש זר מעשהו אתם, אולם לא חרש רע על אביו ולא דבר אתם עד מה על אדותיו; יוסף בן מתתיהו הכהן בספרו „קדמוניות היהודים״ ח׳ ט״ז, ח׳, א׳. [2]) שם. ד׳, א׳. י״א, ז׳. [3]) יוסיפון לרומיים

d) מות פֶערָאַס הביא לרגליו את אבדן אנטיפאטער אשר סאת רשעתו כבר נמלאה והגיעה למרום קצה. השמועה הגיעה להורדוס אשר מקורה הוא מעין לא אכזב, כי נתנו לפֶערָאַס כוס התרעלה וימת מות תחלואים, ויבקש הדבר וימצא כי אנטיפאטער הביא רעל ממצרים וישלחהו לפֶערָאַס, להשקותו את הורדוס בעת ישב אנטיפאטער ברומא; שרידי הרעל עוד נמצאו. אמנה, עבד אשר קראו דרור לנפשו שלוח מאנטיפאטער בא מרומא על פיו, להגיש שנית רעל לפֶערָאַס ולאֵם אנטיפאטער, למען יתנו ראש בברות הורדוס. ויהי כשמוע זאת הורדוס, ערך מכתב מלא אהבה לבנו אנטיפאטער, בו קראהו לשוב לארץ יהודה, ובבואו העמידו לפני השופטים אשר חרצו עליו משפט מות; קווינטיליוס ווארוס מפקד חיל הצבא בסוריא, שמהו במשמר עד בוא דבר הקיסר מרומא לקיים את פתגם השופטים. משברי תלאות כהמה אשר הרגיזו את רוח הורדוס ויסערו עליו להפיצו, הצעידו את המלך הזקן בן שבעים שנה למחלה אנושה. ויהי כאשר השמועה עשתה לה כנפים כי המלך חלה ויאנש, סער לב העם בקרית הממלכה וכים נגרש השקט לא יוכל; הסופרים המהירים בתורת משה, יהודה בן זַאריפָאֶוס (סיפוריוס), ומתתיהו בן מרגליות (מרגלית), יצקו מרוחם על תלמידיהם ויפיחו בקרבם שלהבת האהבה לחקי תורת אל חי, לנתוץ ולעקור את כל אשר הורדוס הקים בארץ למרות פקידי תורתנו; ביתר עז לא יכלו שאת את הנשר הזהב הגדול אשר הציג הורדוס בשער ההיכל ויחשבוהו לתועבה ולשקוץ משומם. וכאשר שמעו כי מת הורדוס, נפצו הצעירים לימים ההם — אשר תורת מורם צרורה בלבם — את הנשר וישליכוהו לארץ. אולם הורדוס עוד היה בחיים חיתו וזרועו עוד מושלה לו, להחיש בראש חלוצי צבא עליזי גאותו ולהקים את סערת הקשר והמרד לדממה. את שני הסופרים המהירים אשר יראת ה׳ נגעה בלבם, ובלי חת הגידו ולא כחדו את אשר חפצו לעשות לה׳ עת הפרו תורתו, אסרו בנחשתים, ומטעם המלך קראו את ראשי העם אנשי השם ליריחו להמתיק סוד יחדו בדברי הממלכה. המלך הורדוס בשכבו במטה אשר נשאוה עבדיו, נשא מדברותיו לבני העם, כי בל ישכחו להשיב לו כעל כל תגמולוהי עליהם בכל ימי ממלכתו, ועל בנין ההיכל מכלל יופי אשר כוננו ידיו לגאון ולתפארת, וככה לא יעמדו מנגד בעת יחללו נועזים את כבודו, וראשי העם נבהלו ויחרדו ולא קמה רוח במו, וגם ידם תכון עמו להביא הכורת על החסידים הישרים והתמימים. את מתתיהו ואחדים מחבריו המקשיבים לקולו שרפו באש, עוד איש אחד ומתתיהו שמו, אשר היה אז כהן גדול מאחיו, הסירו אז מפקודתו ויפקידו תחתיו את יועזר (פרק ל״ד e) גיסו לכהן פאר במשמרת הנכבדה הזאת [1].

---

1) יוסיפון לרומיים בס׳ „ק״ה ח׳ י״ז, ד׳, בס׳ „ק״ה״ ח׳ י״ז, א׳, א׳. ג׳. ג׳. א׳. ו׳, ד׳. בעת כהן פאר מתתיהו האחרון בתור כהן גדול, קרה פעם אחת כי לרגל

e) בין כה וכה מחלת הורדוס האנושה והנתעבה הגיעה למרום קצה ; תחלואי המחלה כאש צרבת הכאיבו נפשו ובשרו, המריבות בביתו הדריכוהו מנוחה, וצחנת באשה כקטב מרירי עלתה מפיו, ויביאוהו לקאַלירהאֶע Calirrhoe לשאוב מים ממעינים החמים המה מעיני הישועה למהלתו. בבית הרחצה אשר הרופאים צוהו לרחוץ את בשרו בשמן חם, כפשע היה בינו ובין המות. כאשר אפפוהו חבלי מות צוה להביאו ליריחו, ומכספו פזר נתן מתנות רבות לאנשי המלחמה גבורי חיל ולמיודעיו אנשי שלומו, אכן גם צוה במפגיע לאסוף את כל הנכבדים ונשואי פנים מכל הארץ — אשר דבר מלכותו מגיע — ולהושיבם בבית היפפאָדראָם Hippodrom (מקום אשר בו יתחרו הרוכבים להראות את מהירותם הנפלאה ברכבם על סוסיהם), ואחר קרא אליו את שולמית ואישה אַלעקכאַס Alexas, וישביעם, כי המה ימיתו את האנשים הנעצרים בבית ההיפפאָדראָמי בלי חמלה, אחרי שכבו עם אבותיו. — בין כה וכה מלא הקיסר אויגוכטוס את ידי הורדוס לחרוץ משפט מות על בנו אַנטיפאַטער במגלת ספר אשר באה אליו מרומא, זאת עוררה כרגע את כל רגשות הורדוס אשר כל עוד נפשו בו ; אכן מכאוביו הנוראים הוסיפו לתת חתיתם עליו, עד כי אך ידידיו אשר באו אליו מנעוהו מבוא בדמים לשלח יד בנפשו, אַנטיפאַטער בחשבו כי אביהו כבר מת, שם כל מעיניו להטות את לב המשגיח על בית כלאו לחפצו — בעד הבטחתו שהבטיחהו לעשות טוב וחסד אתו כל הימים — לקרא לו דרור. ויהי כשמוע הורדוס כי בנו חושב לנוס מבית הכלא, צוה להמיתו עד מהרה ואחרי מותו קברוהו בהורקניא לא בכבוד בן מושל הארץ. מקץ חמשה ימים אחרי מות אַנטיפאַטער, גוע ויכת גם הורדוס ולא יסף לדאבה עוד, בשנת ג׳ אלפים תשנ״ו לב״ע (והיא כארבע שנים לפני מ״ה). הוא מלך ביהודה אחרי המליכוהו הרומאים שלשים ושבע שנה (פרק ל׳, c) אולם אחרי נלכדה העיר ירושלים לפניו או מעת חרץ משפט מות על אנטיגנוס (פרק ל׳, e) מלך אך כשלשים וארבע שנה.[1]). את גויתו הביאו בלוית צבא רב בהדרת תפארה להעראָדיום ויקברוהו שמה [2]), אולם בני העם חגו את יום מותו מימים ימימה [3]), כאשר לב הורדוס נבא לו, כי ליהודים תהי אורה ושמחה במותו [4]).

f) להורדוס הראשון, אשר יקרא בשם „הגדול״, היו עשר נשים [5]).

מקרה לא טהור אשר היה לו ביום הכפורים, מטעם התלמוד במשנה יומא א׳, א׳, שמו אז תהתיו ביום ההוא כהן משנה לבלי יפריעו את עבודת ה׳ במקדש. יוסף בן מתתיהו הכהן בספרו „קדמוניות היהודים״ ח׳ י״ז, ו׳ ד׳ ; [1]) יוסיפון לרומיים בס׳ „ק״ה״ ח׳ י״ז, ו׳, ה׳ ח׳, א׳. [2]) שם ח׳, ג׳. [3]) במגלת תענית כתוב לאמר כי הורדוס מת ביום ז׳ כסלו, אכן בדבר יום מותו בצדק נוכל להגיד כי בשפק יסודו. הח׳ גראטץ בספרו „קורות היהודים״ חלק שלישי צד 475. [4]) יוסיפון לרומיים בס׳ „ק״ה״ ח׳ י״ז, ו׳, ו׳ ; ובספרו „מלחמות היהודים״ ח׳ א׳, ל״ג, ו׳. [5]) כתב־היחש לראשי בית משפחת

I ראָרים, אֵם אַנטיפאַטער (פרק כ״ט, c).

II מרים הראשונה, לבית החשמונאים.

A) אלכסנדר, לקח לו לאשה את גלאַפּירא (פרק ל״ג, a):

1) אלכסנדר
2) טיגראַנעס
} אשר בניהם התערבו בגוים ויאבדו מתוך קהל ישראל

B) אריסתובל, בקחתו לו לאשה את בערעניצע, בת קאָסטאָבאַר (פרק ל״א, d) ושולמית:

1) אגריפּוס הראשון (פרק ל״ט) לקח לו לאשה, את צפורה. ציפראָס (II. c, 5) בשנת ג׳ אלפים תש״ן (עשר שנים לפני לדת הנוצרי),

a) אגריפּס השני, נולד בשנת ג׳ אלפים תשל״ג (כ״ז לפני לדת הנוצרי, פרק מ׳).

b) דרוזוס.

c) בערעניצע (פרק מ״ג), נולדה בשנת ג׳ אלפים תשל״ב, XX, 7, 1, 3 (כ״ה לפני מ״ה).

d) מרים, נולדה בשנת ג׳ אלפים תשכ״ו (ל״ד לפני מ״ה). XIX, 9,1,

e) דרוזיללאַ, XX,7,1,2 נולדה בשנת ג׳ אַלפים תשכ״ב (ל״ח לפני מ״ה),

2) הורדוס מחאַלצים (פרק ל״ט, c) לקח לו לאשה את מרים בת אָלימפּיאָס (IV, c, 1), ואחרי זה בא במסרת הברית עם בערעניצע (II,B 1, c).

a) אריסתובל, לקח לו לאשה את שולמית (III, A, 1). XX,8,4.

α) הורדוס.

β) אגריפּס.

γ) אריסתובל.

3) אריסתובל, לקח לו לאשה את יאָטאַפּע.

a) יאָטאַפּע.

4) הערָאָדיאַס (פרק ל״ד, f) אשר היתה לאשה להורדוס בעסתוס (III, A) ואחר להורדוס אַנטיפּאַס (IV, B) [1].

C) זאָלאַמפּזיאָ, היתה לאשה לפּאַזאַעל, בן פּאַזאַעל, אחי הורדוס הראשון (פרק כ״ז, c):

1) אַנטיפּאַטער, ויקח לו לאשה את צפורה, ציפראָס.

2) הורדוס.

הורדוס כאשר כתוב פה, לקוח הוא מספרי יוסף בן מתתיהו הכהן „בק״ה״ ח׳ י״ז, א׳. ג׳. וה׳ י״ח, ה׳, ד׳. ימי שני בניהם לא נודעו אל נכון בספרי יוסף בן מתתיהו הכהן.

[1]) הבת השניה לאריסתובל (יוסיפון. לרומיים בס׳ „ק״ה״. ח׳ י״ז, א׳ ב׳) לא נודעה בשמה.

3) אלכסנדר .

4) אלכסנדראַ , אשר היתה לאשה לטימיוס .

5) צפורה , ציפראָס , היתה לאשה לאגריפס הראשון .

D) צפורה , ציפראָס , היתה לאשה לאַנטיפאַטער , בן שולמית , אחות הורדוס הראשון .

III מרים השניה , בת שמעון הכהן (פרק ל״ב , b) :

A) הורדוס (בעטהוס) , בקחתו לו לאשה את הערָאדיאַס (4 , B , II) .

1) שולמית , זאַלאָמע , בהיותה לאשה , a) לפִֿהיליפפים (A , V) , b) ואחר לאריסתובל (a , 2 , B , II) .

IV) כּאַלטהאַצע Malthace משמרון :

A) אַרכֿעלוים (פרק ל״ד , e) בקחתו לו לאשה את מרים , ואחר את גלאַפֿירא , אלמנת אלכסנדר (A , II) .

B) הורדוס אַנטיפאַס , טעטראַך , פחה (תאר נשיא לד׳ ארצות) מגליל (פרק ל״ד f) בקחתו לו לאשה , בראשונה , a) את בת מלך אַרעטאַס , ואחר b) את הערָאדיאַס (4 , B , II) .

c) אָלימפּיאַס , ותהי לאשה ליוסף , בן יוסף , אחי הורדוס הראשון (פרק כ״ז c) .

1) מרים , ותהי לאשה להורדוס מחאַלצים (2 , B , II) .

V קלעאָפּאַטראַ מירושלים :

A) פֿיליפפוס , טעטראַך (פחה) מטראַכֿאָנטים (ארגוב) (פרק ל״ד , f) , בקחתו לו לאשה את שולמית (1 , A , III) .

B) הורדוס .

VI פאַללאָס .

A) פֿאַזאַעל .

VII בת אחיו , בלא בנים .

VIII בת אחותו , בלא בנים .

IX פֿאֶדראַ . Phädra .

A) ראָקסאַנע Roxane , ותהי לאשה לבן פֿערָאראַס , אחי הורדוס הראשון .

X עלפּיס Elpis .

A) שולמית , ותהי לאשה לאחד בני פֿערָאראַס , אחי הורדוס הראשון .

g) בימי שנות ממשלת הורדוס האחרונים נאחזו יהודי בבל בארץ הצבי אשר נכבדות ידובר במו והוא: המלך הורדוס אשר שם עינו ולבו כי תושבי גבולות ממלכתו בואכה מזרח הירדן יהיו שאננים מפחד חבר השודדים הטראַכֿאָניטים Trachoniter (יושבי ארגוב) אשר באו כפעם בפעם בארץ לשתתה , דרש דרש את האיש זמרי Samaris ראש מחלקה אחת מרובי קשת יהודים כשלש

מאות נפש, אשר באו מעבר נהר פרת לגור באנטיוכיא, כי ישבו בבאַטאַנעאַ, להגן בעד התושבים מחמת הטראַכֿאָניטען אשר ידריכו אותם מנוחה. יהודי בבל קבלו את מאמר המלך, ויתן למו את חבל הארץ ההיא ויהיו חפשים ממס ומשא מלך. מלומדי מלחמה ההם, אשר אחרי מות זמרי עמדו תחת פקודת בנו יהויקים, ואחר תחת דגל בנו פֿיליפפוס במושבותיהם, ראו עוד ימים רבים מנוחה כי טוב והפשו ממס, ובריתם היתה נאמנה עם בית המלך הורדוס (פרק מ׳). אחת הערים אשר ישבו בהנה נקראה בשם בתירא Bathyra[1], וכפי הנראה היא העיר הנזכרה בספר התלמוד בתירא, אשר זקני העדה שמה בימים ההם כהנו פאר בתור ראשי הסנהדרין, עד כי הגיעה העת ויתנו בנפש חפצה את המשרה הזאת על שכם מורם מעם, אשר בא גם הוא מבבל, וגבוה מהם בחכמת התורה[2].

h) ראשי הסנהדרין בימי ממשלת הורדוס נקובים בשמותם: הלל[3] ושמאי, בתור תלמידי שמעיה ואבטליון (פרק כ״ו, f). הראשון, הכי נכבד ונשוא פנים בימיו, בא מבבל לגור בארץ הצבי, ומוצאו הוא מזרע דוד מלך ישראל[4]. ההגדה תעדה את חייו בעדי שלל הנפלאות, ויסופר עליו כי היה חותם תבנית חמלה חסד וחנינה, ולעמתו תציג לפנינו את חברו שמאי כי לא היה שליט ברוחו ויהי מהיר חמה[5]. הלל סלל לו דרך חדש בדרכי באורי ההלכה, בזאת אשר הקים שבעה כללים, או במלים אחרות: כי אדני למודי ההלכה אשר לאורם הלכו בני אז חכמי הרזים, הקים במאזני שכלו על כללים נבונים אשר ירוץ כל קורא במו[6] *). בין הסדרים הטובים והנכוחים אשר כוננו ידי הלל בימיו, הכי נכבד הוא דבר „הפרוזבול״ אשר לפי דברי התקון הזה, חקי התורה אשר שם משה על פי ה׳ לבני ישראל בספר דברים קאַפּיטעל ט״ו פסוק ב׳ כי בשנת השמטה לא יגש הנושה את רעהו, לא יצאו לפעלם. משרת הנשיא, (נשיא בית אב לישראל) היתה למורשה לזרעו אחריו שנות מאות אחדות. כאשר בהיות הלל ושמאי בחיים חיתם רבו כפגם בפעם בין

---

1) יוסיפון לרומיים בס׳ „ק״ה״ ח׳ י״ז, ב׳, א׳—ב׳. 2) פסחים ס״ו ע״א; וראה דברי הח׳ גראטץ בכתב־החדשי לה׳ פראנקעל ח׳ א׳, צד 115. איש אחד הנודע בשם ר׳ יהודה בן בתירא, ישב בנציבין Nisibis אחרי חרבן הבית. פסחים ג׳ ע״ב; ק״ט ע״א; יבמות ק״ב ע״א; כתובות י״ד ע״א; סנהדרין ל״ב ע״ב. גם ידובר בזה בפרק מ״ז, d. 3) לפי דברי התלמוד במסכת שבת ט״ו ע״א חיה כמאה שנה לפני חרבן הבית. 4) ירושלמי תענית פרק ד׳, ב׳. בראשית רבה פרשה צ״ח. 5) ראה דברי הח׳ קאמפף בדברו על אדות הלל במ״ע „אריענט״ בשנת 1849, ליטעראטורבלאטט גליון 10 והלאה. 6) תוספתא סנהדרין, פרק ז׳.

---

*) וברבות הימים היו הכללים ההגיוניים האלה נאחדים בדברי ר׳ ישמעאל בתורת כהנים. דו״ר.

דין לדין בעניני ההלכה, הראשון הקל, והשני הכביד, כן גם תלמידיהם אשר כתנו פאר אחריהם בשבת תחכמוני (בתי המדרש) הלכו בעקבותיהם ונזכרים בתלמוד תמיד בשם „בית הלל" „ובית שמאי" [1]). — לפני שמאי היה להלל חבר אשר נקרא בשם מנחם [2]), אם האיש מנחם הוא הוא מנחם מחבר האסים (פרק ל"ב, b) [3]), הוא אך כמו שערנו בנפשנו. לפי דברי יוסף בן מתתיהו הכהן אשר היו לאחדים גם עם דברי בעלי התלמוד, יקראו בשמותם האנשים „Sameas und Pollion" לפעמים, שמעיה ואבטליון, ולפעמים ירזמון מליהם על שמאי והלל, ולפלגות השמות האלה גדולים חקרי לב [4]).

פרק שלשים וארבעה

אַרכֶּעלויס הורדוס אַנטיפאַס פִּיליפפוס.

a) עוד טרם נודע הדבר בקהל רב כי שכב הורדוס עם אבותיו, קראו שולמית ואישה אַלעקסאַס דרור להפרושים הנעצרים בבית הכלא מטעם המלך. ויהי כאשר באה השמועה כי המלך הגבור הנערץ הורדוס נאסף אל עמיו, קראו שולמית ואישה אלימו את חיל הצבא לבית המשחק בעיר יריחו ויגידו למו את דבר המלך המת אשר רחש לבו להרים מכספו מנחה להם בעד תגמוליהם עליו, ותלמי שומר חותם הממלכה. קרא את אשר צוה המלך במגלת ספר לביתו ולארצו, והקיסר אויגוסטוס עוד לא קיים את דבריו. לפי דברי המלך האחרונים נתונה לאַרכֶּעלויס ארץ יהודה ויקרא בשם הנכבד „מלך", ולאנטיפאַס נתונות נתונות ארץ הגליל ופעראֶאַ (עבר הירדן), ולפִּיליפפוס יהיו לאחוזה גלילות גוילאָנטים, (גולן) טראַכּאָנטים, (ארגוב) באַטאַנאֶאַ ופאַניאַס, ולשולמית היו לנחלה מחוזות. ימנה (יבנה, יאַמניאַ) אַזאָטוס (אשדוד), פאַזאַעלים Phasaelis וכסף רב עובר לסוחר (איינע גראָססע זוממע באַארענ געלדעס) באותות אהבה ואחוה כהמה פקד הורדוס לא אך את כל גואליו ושאריו, כי אם גם את הקיסר אויגוסטוס ואת רעיתו הקיסרית פקד באהבה וחן כאשר אמר עם הספר [5]).

b) ויהי כאשר עברו שבעת ימי האבל אשר יעשו להורדוס כמשפט הממלכה. וַיַשְׁמַע אַרכֶּעלויס את בני העם קהל גדול, ויכרה להם כרה גדולה

---

[1]) ברכות א', ג' ועוד כהמה. [2]) חגיגה ט"ז ע"א וע"ב. [3]) ר' עזריה מן האדומים בספרו „מאור עינים" פרק ג' צד צ"ה; הח' גראעטץ בספרו „קורות היהודים" ח' ג' צד 178. [4]) יוסיפון לרומיים בס' „ק"ה" ח' י"ד, ט', ד' (וראה למעלה בפרק כ"ט, b); וביוסיפון שם ח' ט"ו, א', א' (ששם יאמר יוסף הכהן עם הספר כי שמאי הוא תלמיד פאלליאן); שם י', ד'. [5]) יוסיפון לרומיים בס' „ק"ה" ח' י"ז, ח', א'. ב'.

ביד המלך, והעם שמחים שמחה גדולה. בנשאו מדברותיו קבל עם שפתיו ברור מללו כי עדנה לא יוכל לעצור בעמו בתור מלך, טרם יוקם-על למלך על פי הקיסר, אכן הבטיח אותמו כי ימלא משאלותיהם את כל אשר ידרש להם כפי אשר תמצא ידו. עד מהרה ויפנו אליו התושבים מכל קצוי הארץ בשאלתם ובבקשתם; אלה דרשו כי יקל מעליהם ע״ל המסים אשר הכביד אביהו עליהם, ולהשיב למו את אחוותיהם אשר לקחו לערבון בעד נשים, ואלה נפש גואליהם וקרוביהם השבוים והאסורים בשאלתם, ועוד בקשות כהנה רבות. ארכֵלעלויס הבטיח לעת כזאת לעשות כרצונם, למען הרגיע את לבות בני העם ולרכוש את אהבתם טרם בוא דבר הקיסר לחוק ידיו בממלכתו. אולם תחת שמוע לקולו, לב העם כים נגרש השקט לא יוכלו; וידרשו בחזקה ליסר את האנשים הרעים והחטאים אשר ידם תכון עם הורדוס לשפוך את דם מתתיהו וחבריו הישרים והתמימים (פרק ל״ג, d); גם התמלטו מפיהם חרפות וגדופים על המלך הורדוס המת; ציר השלוח מארכֵלעלויס, לקחת נפשות העם בדברים נמרצים ונכוחים, עד אשר יקיים הקיסר דבר המלוכה לארכֵלעלויס, היה כפשע בינו ובין המות באשר התושבים לקחת את נפשו זממו; גם אנשי ישראל הבאים לראות את פני ה׳ בחג הפסח נלוו לבני העם אשר אין מעצור לרוחם; את גדודי הצבא אשר עמדו הכן לכונן את השלום ולגרש הלאה את הקושרים, סקלו באבנים לעמתם אנשים מרי נפש בעם. אז אסף ארכֵלעלויס את כל מחנהו ויצו את אנשי הצבא ליסר את בני העם ולהראות אותם קשה; כשלשת אלפים איש נפלו בחרב, ואת האנשים הבאים מערים אחרות לראות את פני ה׳ צוו בחוקת היד לשוב לביתם ולאהליהם. אחרי הדברים האלה שם ארכֵלעלויס לרומא פעמיו, ויפגוש את השר זאבינוס בקסרי, השלוח על פי הקיסר ירושלימה, לקחת את הכסף אשר המלך הורדוס אמר עם הספר לתתו להקיסר ולקרוביו, ועל פיו ישק דבר עניניהם. ארכֵלעלויס השיב אמריו, כי לשוא שקר לבא הנה, בשגם הוא כבר קרא אליו את פארוס להודיעו את כל אשר פקד המלך לפני מותו. אכן בעת נסע ארכֵלעלויס רומאה, ופארוס בא לאנטיוכיא, פלס לו נתיב זאבינוס וכל חילו לירושלים, ואת ארמון המלך אוה לו לשבתו, אמנה הצופים אשר ארכֵלעלויס הקים, לא חדלו לשרת במלאכתם כפי אשר צוה עליהם אדונם. עם ארכֵלעלויס נסעה גם שולמית עם כל שאריה, בפיה דברה שלום ותעמוד לימינו, אולם במסתרים דברה סרה עליו באזני הקיסר בדבר הפרעות אשר היו בעיר הקדש. גם אנטיפאס אשר הורדוס אמר בראשונה לתת לו את המלוכה אחריו, לא הוקיר את רגליו מלכת רומאה; באחת, כל בני בית הורדוס התאספו ברומא; כל איש ואיש הגיש מכתב-בקשה להקיסר לאמר: כי לו משפט הבכורה על ארצות יהודה. אחרי קרא הקיסר את כל הכתבים האלה וידע שרש דבר המריבות בין בני בית הורדוס, וועץ עם יועציו כדת מה לעשות, ויבא בן שולמית אנטיפאטער דבת ארכֵלעלויס רעה אל הקיסר, וניקאלאוס מדמשק הצדיק את

נפש אַרכֶּעלויס לפני הקיסר בדברים נמרצים החוצבים להבות אש. אויגוסטוס דבר רכות את אַרכֶּעלויס ויאר פניו אליו, ויאמר: כי יכתרו לו זעיר ויחוה דעו על דבר הענין הנכבד הזה [1].

c) בין כה וכה נמצא קשר באיש יהודה וביושבי ירושלים. אף כי השר פַאֲרוס הקים את סערת המורדים כמעט קט לדממה, ולגיון אחד הקים בירושלים לעצור בעד מפריעי השלום והמנוחה בארץ; אכן בשובו לאנטיוכיא העיר זאַבינוס אשר אין מעצור לרוחו את חמת העם אשר עתה זה שקטו, לאין מרפא; תושבי הארצות גליל, אדום, ועבר הירדן מזרחה לאלפיהם התאספו יחדו לבא לראות את פני ה׳ בירושלים לימי חג הבכורים, וגם ידם תכון עם הקושרים ויביאו במצור את היכל ה׳ אשר בו היו עצורים חיל הרומאים. וזאבינוס שלח ריץ לקראת ריץ לפַאֲרוס כי יחיש להושיט לו יד עזרה; וכאשר הגיח ביום אחד עם חילו מההיכל ויתנפל על היהודים, ויתאבכו גאות עשן ואש אכלה את מבוא העמודים אשר הקיפו את ההיכל, והרומאים מצאו חפץ לשלול שלל ולקחת להם דים מאוצרות ההיכל אשר היו לברות למו. גם זאבינוס לקח לו כארבע מאות ככר כסף. אולם היהודים לא אמרו נואש ויחנו על ההיכל; לזאבינוס הודיעו כי יתנו לו לשוב לארצו, והוא ביראו כי אך בלב ולב ידברו, לא שעה לדבריהם. גם במסבי ירושלים ובמחוזות יהודה רבה העזובה. כאלפים אנשי חיל אשר הבדילם הורדוס ללכת למקומם, יפשטו בערי יהודה; ואהאב (אחיאב Achiab) קרוב להורדוס, אך בעמל רב עמד בפרץ נגדם. עזי נפש רועי רוח חלפו ועברו כנחל שוטף בארץ לארכה ולרחבה ולבבם השב לשים כתר המלוכה בראשם בחזקה. יהודה בן יחזקאל, אשר הורדוס יסרו למשפט (פרק כ״ט, a) התנפל על יושבי העיר צפורי (זעפּפָאֲרים Sepphoris), ויבז בז בבית הנשק, ויקח את כל הכסף הנמצא שמה ויתן חתיתו על כל סביביו. שמעון, אשר היה לפנים עבד הורדוס, שלל שלל בארמון יריחו וישרפהו באש, אולם מצביא חיל הרומאים גראַטוס הדביקהו ואחרי מלחמת תנופה וכבדה, נגף שמעון לפני גראַטוס ובנוסו אל נפשו המיתוהו הרומאים אשר מנוחה הדריכוהו. חבר פוחזים ושודדים כמוהם עשו שמות באַמאַטהאַ (Amatha) (חמת) השוכנת לחוף הירדן, אמנם כן, כל בני הארץ ראו כן תמהו בהתבוננם כי הרבו הקשה של הורדוס ופחדו אשר נפל על כל בני עולה בהיותו בחיים היתו, עמו יחד על עפר נחתו. רועה אחד, אַטהראָנגעס Athronges, רם הקומה ורב כח אשר משכמו ומעלה גבוה מכל העם, שם כתר מלכות בראשו, ויעמוד עם ארבעה ענקים — אשר לא נופלים ממנו בגבורה וברוח כביר העשוי לבלי חת — בראש חיל כבד מלומדי מלחמה, וימים רבים דברו את הרומאים בשער. הוא הגיח בעזוז גבורתו עם מחנהו על גדוד הרומאים בקרבת העיר עממאוים Emmaus, (חמת) ואחרי הכה בהם

[1]) שם ח׳ י״ז, ט׳ א׳—ז׳.

מכה רבה, היתה נפש השרידים מהם למו לשלל אך בעזרת גראַטוס אשר החיש להצילם מרדת שחת. אך כאשר ארכו הימים הצליח להרומאים לתפוש חיים את שלשת הגבורים האלה, והרביעי מגן את נפשו בעצמו בידי אַרכֶּעלויס. — אחרי הדברים האלה אסף פֿאַרוס את כל מחנות צבאותיו הסרים למשמעתו, וילך הלוך ונסוע לארץ הגליל, ויהרוס את העיר צפורי (זעפּפאָרים), וילכוד את שמרון; הערבים הנמצאים בין צבאות חילו עשו שמות בארץ לבלי חק, גם את העיר עממאוים (חמת) שלחו באש. ואחר עלה פֿאַרוס כשואה על ירושלים; היהודים אשר חנו על ההיכל נסגו אחור ביראם מפני חיל פֿאַרוס, תושבי עיר הקדש כפרו בני השר פֿאַרוס באמרי שפתם אשר הוכיחו אותו לדעת כפי אשר מצאה ידם, כי הם לא לקחו חלק בהקשר אשר בני האספסוף פרעו פרעות ולא רוחם וחפים המה מפשע; וואַבינוס שב בשלות השקט לרומא [1].

d) ויהי אחרי שלחו מירושלים שנית ברשיון פֿאַרוס נבחרי התושבים להקיסר אויגוסטוס לרומא. ומרבית היהודים תושבי רומא נלוו אליהם ובשמוע הקיסר דבריהם הנמרצים אשר יתלוננו על הפרעות ואי-סדרים השוררים בירושלים תחת ממשלת אַרכֶּעלוים, גמר אמר, כי אַרכֶּעלוים ימשול במחצית ממלכת הורדוס בתור פחה, נציב Ethnarch, ומחצית הממלכה תתחלק לפֿיליפפוס ולאַנטיפאַס. מטעם הקיסר נפלו לאַרכֶּעלוים לנחלה מחוזות אדום, שמרון, יהודה גם זעבאַסטע ויפו (יאָפפע), גם היה לו לכסף מוצא כשש מאות ככר כסף מדי שנה בשנה, לאַנטיפאַס נתנו לאחוזה נפות: הגליל וחבל מזרח הירדן ומאתים ככר כסף שנה בשנה; פֿיליפפוס לקח לו את באַטאַנאָאַ, טראַכֿאָניטיס (ארגוב) ואויראניטים ומאה ככרים כסף בכל שנה; עזה, גדרה והיפפאָס Nippos נספחו לסוריא. את דברי הורדוס אשר צוה לפני מותו לביתו (בלעדי עניני המלוכה) קיים הקיסר; את הכסף אשר יעד הורדוס להקיסר, פזר נתן הקיסר לבנות הורדוס אשר עוד לא היו לאיש, ועל פיו היו בנות הורדוס לבני פֿעראָראָס לנשים [2]. — איש נוכל אחד אשר אמר כי הוא אלכסנדר בן הורדוס, אשר הומת על פי השופטים (פרק ל״ג, b), נבעו מצפוניו על ידי הקיסר חכם הלבב ורב תבונות [3].

e) אולם אַרכֶּעלוים הראה לדעת כי לשוא שקדו להפקיד בידו גורל ממשלת תושבי הארץ; הוא רדה בעם באכזריות חמס ואי חמלה לבלי חק. את הכהן הגדול יועזר (פרק ל״ג d) הסיר מפקודתו, וישם תחתיו את אחיו אלעזר, ולא ארכו הימים וגם הוא הוסר ממשמרתו ויפקידו תחתיו את יהושע בן סירא (Siah). אַרכֶּעליוס לקח לו לאשה — למרות חקי תורת ה׳ — [4])

---

[1]) שם ח׳ י״ז, י׳, א׳—י׳; [2]) שם ח׳ י״ז, י״א, א׳—ה׳. [3]) שם ח׳ י״ז, י״ב, א׳. ב׳. [4]) ויקרא י״ח, פסוק ט״ז; ואך כאשר ימות אחד האחים ובן אין לו אז נטל על אחיו לקחת את אשתו להקים שם אחיו המת; דברים כ״ה, פסוק ה׳.

את אלמנת אחיו גלאַפִּירַא, אשר היו לה בנים מאישה המת, ובזאת הרחיב הגדיל המשטמה אשר קננה בלבות היהודים עליו. את תלונות בני העם שמע הקיסר חדשות לבקרים עליו, ויקרא את אַרכֶעלוים לבא אליו לרומא, ויגל גלות שלמה את אַרכֶעלוים לפִיעננאַ Fienna בגאַלליען (צרפת), וארצות אחזותיו נספחו לסוריא [1].

f) גם הליכות הפחה הורדוס אַנטיפאַס הועילו להותו ויביאו הקץ לממשלתו, אף כי ימי ממשלתו ארכו מממשלת אַרכֶעלוים. הוא בנה חרבות עיר צפורי (זיפּפאָרים) ההרוסה ותהי לעיר גדולה הכי נכבדה בארץ הגליל, ויקף את בעטהאַראַמפּטאַ Betharamphta [2] בחומות ויקרא לה לופיאַ יוליאס [3] (אשר לפעמים יחליפו שמותיהם). אכן אבני נגף וצורי מכשול עמדו לו לשטן על דרכו ברבות הימים, כאשר גמר אמר לכונן עיר חדשה בחוף המערבי מגענעצאַרעט Genezaret, (גינוסר) או כנרת צפונה *) להעיר הנודעה למשגב במעינותיה החמים, חמת [4] (אַממאוים Ammaus) אשר קרא את שמה בשם הקיסר אהובו טיבעריוס, טבריא [5]). מאשר הבונים נגפו בעצמות בני אדם בחפרם את האדמה,לכן מאנו היהודים לשבת בה,ואַנטיפאַס גמר אמר מקצתם לקחת בחוקה ומקצתם שחד מכספו ויאמר לעשות טובות עמהם, וככה נאחזו בה התושבים. הוא פאר את ארמונו חוצה למרות רוח בני העם בפסילי חיות שונות, גם כוננו ידיו בית-המשחק בעיר כמראה אשר הראה להקורא בימי הורדוס Amphitheater, גם בית-משחק אשר בו יתחרו רוכבי הסוסים במרוצתם. הוא עוד הוסיף לתת כתף סוררת לדברי התורה והשחית את דרכו למאד, עד כי אחרי שלחו את אשתו הראשונה מביתו [6]), בת מלך ערב אַרעטאַס פתה את הערָאָדיאַס אשת אחיו הורדוס בעטהוס לבגוד באלוף נעוריה ויוליכה אליו ויקחה לו לאשה. הוא גם עשה שפטים ביוחנן „המטביל" Der Täufer האיש (אשר כפי הנראה היה אחד בעלי ברית האסים), אשר בהתעטף עליו נפשו העדינה על מצב בני העם כי ברע הוא בחללם כל קדש וינזרו לבשת, הרים

---

[1]) יוסיפון לרומיים. בס' „ק"ה" ח' י"ז, י"ג, א'—ה'. [2]) בכתבי קדש נקראה בשם בית־הרן במדבר ל"ב, פסוק ל"ו, או העיר הנקראת ביהושע בשם בית־הרם, יהושע י"ג, פסוק כ"ז; ובתלמוד יקראו לה בית רמתא (ירושלמי שביעית פרק ט', ב'). או רמתא, שבת, כ"ו ע"א; היא שוכנת מזרחה לירדן, הנשקפה על פני יריחו. [3]) יוסיפון לרומיים בס' „ק"ה" ח' י"ח, ב', א'; ובספרו „מלחמות היהודים" ה' ב', ט', א'; שם אשת אויגוסטוס היא ליפיא, ושם בתו היא יוליא. [4]) יהושע י"ט, ל"ה; לבלי להחליפה בעיר עממאוים ביהודה. [5]) לפי דברי הקבלה המסורה להעברים נוסדה טבריא על משואות העיר הישנה רקת הנזכרה ביהושע י"ט פסוק ל"ה. [6]) כאשר נודעה לאשתו מחשבתו כי לבו לא שלם עמה, הלכה מאתו ברצונה החפשי ותשב לבית אביה.

---

*) כהה במגילה דף ו' ע"א.

כשופר קולו ויגד לבית יעקב פשעם ויגל למוכר אזנם, ולחזק את לבם להיטיב דרכיהם הראה אותותיו אותות בדרשו מאתם כי יזרקו עליהם מים טהורים בירדן, וכאשר לב העם נטה אחריו, אז הובא על פי אַנטיפאַס למאַכֶאֶרוס וימיתוהו הממיתים [1]). בשמוע אַרעטאַס מלך ערב כפי בתו את אשר עולל בה אַנטיפאַס, גם לרגלי הדברים אשר רבו ביניהם על אדות גבולות ארצותיו אשר הסיג אַנטיפאַס ללא צדק, נמר אמר לצאת בחרב לקראת אַנטיפאַס ויך אַרעטאַס במתנה אַנטיפאַס מכה רבה. האכנם שר צבא הרומאים פיטעלליוס Fitellius (פרק ל"ה, c) צוה כמטעם הקיסר טיבעריוס, ליסר את אַרעטאַס על העפילו להתנפל על ארץ יהודה ואת פיו לא שאל; אכן מות טיבעריוס בשנת ג' אלפים תשצ"ז (37 אחרי לדת הנוצרי) הפריע את מחשבתו בדבר המלחמה אשר התעתדה נגד אַרעטאַס. ויהי בימי ממשלת קאַליגולאַ כאשר הוקם אגריפּוס (אחי הערָאָדיאַס, פרק ל"ט) על לשבת על כסא ממלכת יהודה, לא נתנה דמי הערָאָדיאַס לאישה ותסיתהו ברוח קנאתה עד כי הטתה את לבו ללכת אתה לרומא ולדבר כרה על אגריפּס באזני הקיסר. אולם כאשר הגיש אגריפּס כתב להקיסר אשר בו ישים לאל את דברי שוטניו, אז הסיר הקיסר את אַנטיפאַס מפקודתו בתור פחה על אחוזתיו; ויתן משרת הארצות האל על שכם אגריפּס, ויגל את אַנטיפאַס ואשתו ללוגדונום (ליאָן Lyon) [2]). — פיליפּפּוס כהן פאר בתור פחה כשלשים ושבע שנה במועצות ודעת ויתהלך עם התושבים בשלום ובמישור; הוא בנה את פאַנעאַס בקרבת מעיני הירדן ויקרא אותה בשם צאֶזאַרעאַ, קסרי (פיליפּפּי), גם כוננו ידיו את העיר בעטהאַזיס Bethasis בשפת נהר גענעצאַרעט (גינוסר), אשר פיו יקבנה בשם יוליאַס [3]). גם חבלי ארצותיו נכפחו ברבות הימים לארצות אגריפּס. אַנטיפאַס ופיליפּפּוס מתו לא בנים.

פרק שלשים וחמשה

ארץ יהודה תתחשב לאחת מהוזות הרומאים. בשנות ג' אלפים תשס"ז–תשצ"ז לב"ע (או 7—37 אחרי לדת הנוצרי).

a) אחרי הסיר הקיסר את אַרכֶעלויס מכהונתו (פרק ל"ד, e) התחשבו ארצות יהודה ואדום במחוזות הרומאים. אולם הקיסר לא נתן לזקני המועצה ברומא הע"ז—כאשר הסכן הסכינו בדרכי ענינים כאלה—להפקיד על הארצות האל פחה או שופט הראשי לכלכל דבר הארץ, כי אם עיניו צופיות על כל עניני התושבים לעצור בעם יהודה ונציב הוקם בשמו Επιτροπος לנהל ענינו

---

[1]) יוסיפון לרומיים בס' „ק"ה" ח' י"ח, ה', א'. ב'. [2]) יוסיפון לרומיים בס' „ק"ה" ח' י"ח, ז', א'. ב'. [3]) שם. ב', א'.

המחוזות ההם . אף כי הנציב מסוריא גבוה מעל גבוה שומר עליו בדבר ענינים אחדים , אולם גם נציב יהודה היה השליט לבדו לחרוץ משפטי-מות על התושבים , ולסלוח למו כגודל חסדו , וגם עשה ויוכל לבחור כהנים גדולים אשר יכהנו פאר בעבודת הקדש , ולהוריד עוז מבטחם אם לא מצאו חן בעיניו . אולם ממשלת שמרון התפרדה מממשלת יהודה ולא התלכדה אתה . הנציב אוה למושב לו את צאֶזערעאַ (קסרי) ששם עמדו כל חיל גבורי רומא אדירי הצבא ; הנציב בא לפעמים כמו : בעת התאספו יושבי ערי השדה לראות את פני ה׳ שלש פעמים בשנה , ירושלימה , ובמבצר אַנטאָניאַ באו אליו למשפט בעת יהי דבר בין איש ובין רעהו , וגם נתן צו משם לפקידיו עושי דברו את כל אשר היה דרוש לחפץ ממשלתו . — אולם דעת לנבון נקל כי ממשלת הקיסר הנתונה לנציבים , אם גם לב הקיסר היה טוב לתושבי הארצות אשר בצל כנפיו יחסיון , אכן מעללי זדון הנציבים לא חדלו להציק ליושבי הארץ והקיסר לא ידע ואשם , ועל יד ירבו תלונות בני העם ומרים עד כי שלהבת המרד התלקחה בעים רוחה , אשר לרגלה בא הקץ לחׄפש עם יהודה ויהי נודד בגוים ולא מצא מנוח לכף רגלו זה ימים רבים . אכזריות חמס וזדון לב הנציבים , אשר לא ידעו תכונות רוח העם אשר משלו עליהם , דרכיו ונתיבות חייו מוזרים למו , או לא שמו אל לבם להתבונן עליהם , המסים הרבים אשר שמו עליהם ללא צדק , וכפעם בפעם שללו שלל עד כי לא ידעו הכלם , וחדשים לבקרים הוסיפו לעשות עמהם דברים אשר לא יעשו , הרגיזו את בני העם ממנוחתם עד כי נלאו נשא את עלם הקשה . זולת התרומה הכתובה בתורת משה , שמות ל׳ , י״ג , כי כל איש ואיש יתן שני דרכמונים כשנה בשנה לבית ה׳ , שמו עוד מס לפי ערך נפשות בני העם , ונוספו עליהם עוד מסים רבים מפרי הארץ אשר ימכרו בשוקים ומשאי שרים שונים . מדי יום ביומו והעשוקים ישועו מזרוע הנציבים אשר יפשיטו את עורם מעליהם בהמסים אשר עלו למעלה ראש וכשל כח הסבל , שם האנשים שוכרי המסים (מוכסים) יזכר לבוז ולדראון בס׳ (ברית החדשה) להנוצרים [1] , ובספרי התלמוד [2] בתור אנשים רעים וחטאים .

b) בימים ההם בא הנציב מסוריא קווירינִיוּס עם נציב ארץ יהודה קאָפּאָניוּם [3]) ירושלימה , לקחת את רכוש אַרבָּעלוּים עד ישלח הקיסר דברו

---

[1]) מתיא ה׳ , מ״ו ; ט׳ , י״א ; כ״א , ל״א ; מארק . ב׳ , ט״ו ; לוקוס ה׳ , ל׳ . [2]) כלאים פרק ט׳ , משנה ב׳ ; שבת ל״ג ע״ב ; ע״ח ע״ב ; יומא י״ח ע״א ; סוכה ל׳ ע״א ; נדרים כ״ז ע״ב ; בבא קמא צ״ד ע״ב ; בבא בתרא קס״ז ע״א ; עבודה זרה ד׳ ע״א ל״ט ע״א ; סנהדרין כ״ה ע״ב ; מ״ד ע״ב ; שבועות ל״ט ע״א ; תרגום שופטים ה׳ , י״א . התלמוד יעשה פדות בין המוכסים אשר לקחו את המס כמשפט , ובין אלה אשר עשקו דלים רצצו אביונים לבלי חק באין חמלה ותנינה . נדרים כ״ח ע״א ; בבא קמא קי״ג ע״א .

[3]) יוסיפון לרומיים בס׳ „ק״ה״ ח׳ י״ח , א׳ , א׳ .

לדעת מה יעשה בו, וגם נשא את ראש בני העם להעריכם [1]) לשלם להמלך את המס על פי אשר תשיג יד כל איש. את המבוכות אשר התעתדו לפרוע פרעות בעם לרגל ערך נפשות אשר שם הנציב עליהם, שם לאַל בדבריו הנעימים אשר דבר על לב בני העם הכהן הגדול יועזר [2]) בדבר נסבה אשר לא נודעה לנו, הסיר קווירניוס את יועזר מפקודתו וישם תחתיו את ענן בן שת. בימי ממשלת הנציב אשר כהן פאר אחריו מ׳. אַמביפּיוס, מתה שולמית, אחות המלך הורדוס, ותצו לפני מותה, כי הערים אשר היו לה לנחלה (פרק ל״ד a) נתונות מידה ליוליאַ למזכרת אחוה וידידות [3]). בימי הנציב אשר משל אחריו אַנניוס רופּוס גוע וימת הקיסר אויגוסטוס טיבעריוס הפקיד את פּאַלעריוס גראַטוס למשול בשמו בתור נציב על ארץ יהודה (פרק ל״ד c) אשר בימי ממשלתו שנמשכו אחת עשרה שנה, הסיר את ענן מכהונתו, ויפקיד תחתיו את ישמעאל בן פאבי [4]) אחר הקים תחתיו את בן ענן, אלעזר, ומקץ שנה הפקיד תחתיו לכהן את שמעון בן קמחית [5]), ולתשובת השנה הקים תחתיו את יוסף קאַיאַפּאַ [6]) לכהן. — מאשר יהודים אחדים עשו עול להרומאים ויונו אותם, נתן צו הקיסר טיבעריוס לגרש כלה את היהודים מרומא; ועל ארבעת אלפים יהודים הכבידו הרומאים אכפם, לעבוד עבודת הצבא בזאַרדיניען [7]).

c) בין כל הנציבים ביהודה נודע ביתר שאת הנציב אשר כהן

---

[1]) על אדות ערך נפשות ההוא, ידובר בספר „ברית החדשה" להנוצרים (לוקוס ב׳, א׳). [2]) על פי הדברים האלה נראה כי הכהן ההוא הוקם־על שנית לכהן במשמרתו בקדש (פרק ל״ד, e). [3]) יוסיפון לרומיים בס׳ „ק״ה", ח׳ י״ח, ב׳, ב׳. [4]) אולי היה אחי ישוע בן פאבי (פרק ל״ב, b); ישמעאל יזכר בתלמוד פעמים אחדות; פרה ג׳, ה׳. פסחים נ״ז ע״א; יומא ל״ה ע״ב; סוטה מ״ט ע״א. [5]) בתלמוד יומא מ״ז ע״א יקרא בשם ישמעאל בן קמחית; לפי דברי התלמוד קמחית הוא שם אם הכהן, ושבעת בניה כהנו פאר בעבודתם בקדש בתור כהנים גדולים. ולפי דברי יוסף בן מתתיהו הכהן בספרו „קדמוניות היהודים" ח׳ כ׳, ט׳, א׳, היה ענן הנזכר למעלה, שבנו הנקרא בשמו היה לכהן תחת יוסף קאיאפא, מאושר במשפחת הכהנים, כי חמשת בניו היו לכהנים גדולים בהיותו בחיים חיתו ועיניו ראו את פרשת גדולתו בישראל (פרק מ׳, d). [6]) בספר „ברית החדשה" יקרא בשם „קאאיפאס": מתיא כ״ו, ג׳, נ״ז; לוקוס ג׳, ב׳; יוחנן י״ח, י״ג, ולפי דבריהם היה גיסו של ענן הנזכר למעלה 6, 4. Apostelgesch.
[7]) יוסיפון לרומיים בס׳ „ק״ה" ח׳ י״ח, ג׳, ה׳. זולת זאת כבד טיבעריוס את אמונת היהודים לפי דברת המודיעים; הוא שחד מכספו להקריב בעדו עולה וזבח בהיכל ה׳, ובחלקו מרי חדש בחדשו כסף ובר לאביונים, פזר נתן מכספו גם ליהודים ברות נדיבה, ואם חלקו להמרודים את מנותיהם ביום השבת, אז נתנו להעברים תרומת נדבתו למתרת השבת (פילון היהודי בספרו „מלאכות פילון לקאיוס" פרק כ״ג.) אולם מרבית בני היהודים גרו אז בחלק עיר רומא מעבר (נהר) הטיבער (Trastevere), אשר גם היום נודע בשם גהעטטא.

פאר אחרי פָּאלעריוס גראַטוס, פאָנטיוס פילאַטוס, אשר על פיו הוציאו להורג את ישוע בן יוסף ומרים הנוצרי (Christus) [1]. פילאַטוס בדרכיו ובמעלליו הרעים העיר חמת העם עליו מראשית החלו למשול בארץ. ויהי כאשר חיל מחנהו בא לירושלים, נשאו אנשי הצבא על כובעם—למרות רוח היהודים— את תמונת צאֶזאַר עליו גאותם, עד מהרה החישו יהודים רבים—אשר נגע אלהים בלבם ותתעטף עליהם רוחם בראותם כי עיר הקדש חוללה בבוא זרים בשעריה וצלמי בני איש בראשיהם—ללכת לקסרי, ויפצרו בפילאַטוס עד בוש, ולא שעו לדבריו אשר העיד בם כי ישפטו במשפטי־מות אם ימרו את פיו, אכן המה התחננו לפניו מבלי מעצור עד כי נעתר לבקשתם ויצו להביא תמונות צאֶזאַר לקסרי. גם בעת חשב להביא מי הנהרות ירושלימה ויחפוץ כי אוצר ההיכל יהיה לו לכסף מוצא לתוצאותיו, הצית שלהבת המרד בבני העם, אשר לרגל המריבה ההיא היו אנשים רבים לברות לחרב נקמתו. גם בשמרון, פרעו פרעות בימיו, כי איש ערום ונוכל אחד הוליך שולל את האספסוף הרודף קדים, ללכת אחריו להר גרזים, ששם יראה למו כלי קדש אשר משה צפנם בהר ההוא. אולם עקבותיו לא נסתרו מפילאַטוס, ויצו את אנשי צבאותיו לעמוד על המשמר בדרך אשר ילכו בו בני העם ולפזרם לכל רוח; תושבים רבים נכבדים ונשואי פנים היו חללי חרב. אחרי הגיעו לפִּיטעלליוס נציב סוריא כתבי־שטנה רבים על פילאַטוס אשר שאול חטא במעללי רשע וחמס זדונו, שלחו פִּיטעלליוס לרומא, וישב להעיר ההיא אחרי מות הקיסר טיבעריוס, אחרי כהנו פאר בתור נציב ארץ יהודה כעשר שנים [2]. את אשר יסופר עליו כי אחרי זה שלח בעצמו יד בנפשו, הוא מעין אכזב ולא נוכל להודיע זאת נאמנה בדברי הימים.

d) וויטעלליוס בא בעצמו ירושלימה אחרי שולח פילאַטוס לרומא, ולעת כואת תגו היהודים את חג הפסח, ויהדו בשמחה את פניו ויכבדוהו בכבוד גדול. וויטעלליוס עשה הנחה להיהודים ממס אשר שמו על כל פרי הארץ אשר מכרו בשוקים, וגם מלא משאלות התושבים ויתן הרשיון להכהנים, כי בגדי הכהונה אשר ישרתו במו בקדש יניחו בהיכל כאשר היה מני אז, תחת ידיהם. בגדי הכהונה ההם הונחו מימי ממשלת יוחנן הורקן בהמבצר אשר אחר הסבו שמו אַנטאָניא (פרק ל"ב, c), אולם הורדוס ואַרכֶלעלוים אשר ישב על כסאו אחריו לקחו את הבגדים ויניחום למשמרת במקום אחר למען יכנעו הכהנים תחתם ועל פיהם יקחו הבגדים לעבודתם ואחר נטל עליהם להשיבם אלימו במועדו, וגם הנציבים אשר משלו בארץ אחריהם עשו כמעשיהם, ויצפנו את הבגדים בבית-אבנים הבנוי לזאת, בחותם הכהנים ושומרי אוצר ההיכל. שבעת ימים לפני החג (שלשה החגים אשר בני ישראל באו לראות את פני

---

1) ראה בספר הח' ל' פילִיפסזאן „הכי היהודים באמת תלו את ישוע הנוצרי?".

2) יוסיפון לרומיים בס' „ק"ה" ח' י"ח, ג', א', ב'; ד', א', ב'.

ה׳ , ויום הכפורים) נתנו את הבגדים לידי הכהנים , ומקץ ימי החג השיבו הכהנים את הבגדים לידי הנציבים . פּיטעלליוס הסיר את יוסף קאַיאַפאַ מכהונתו (b) ויפקוד תחתיו לכהן גדול את יונתן בן ענן , ואחר פטר וויטעלליוס גם אותו ממשמרתו ותחתיו הוקם-על לכהן גדול אחיו טהעאָפילוס (פרק ל״ט , c). חרב המלחמה אשר התעתדה לקראת אַרעטאַס מלך ערב השיב וויטעליוס אל נדנה לרגל התמורה אשר היתה באופני הממלכה אחרי מות הקיסר טיבעריוס (פרק ל״ד, f) , והשביע השביע את עם היהודים כי יהיו עבדים נאמנים להמושל החדש קאַיוס קאַליגולאַ , אשר ממשלתו היתה הרת ענינים נכבדים אחדים ליושבי יהודה [1]) (פרק ל״ט) .

פרק שלשים וששה

מצב דת עם ישראל וחכמת חכמיו וסופריו בארץ הצבי .

a) מפעלות חכמי היהודים בארץ ישראל במאה שנה לפני לדת הנוצרי והלאה, סבבו הלכו לא אך לטעת שתילי חמד חדשים בכרם ספרת העברית, כי אם ראשי העם ומאשריו שמו כל מעינם לחזק להאדיר ולכונן את חקי הדת אשר נתנו למורשה לבני ישראל מני אז , ולפי הכתבים האחרונים אשר במו עמלו חכמי לב כי יתלכד פרי מחשבות הנבונים אשר יצקו מרוחם על בני דורם עם רוח העת אשר התנוססה בימי הדורות הבאים אחריהם , נתבונן אך קצה מלאכת ארזי הלבנון אנשי השם בימי קדם אשר מה מאד עצמו ראשיהם . ספרי כתבי קדש אוספו בשבבר הימים וכל בני העם קימו וקבלו עליהם את דבריהם לדורותם ויאמינו כי ה׳ גלה סודו בהם לעבדיו אשר בחר במו . למען ידעו מאשרי העדה להורות דין ומשפט בין איש לרעהו להלוך נגד החיים לשמור ולעשות את חקי הדת על פי הדברים הכתובים בספרי הקדש, ומה גם בספר התורה אשר שם משה על פי ה׳ לפני בני ישראל , שמו עינם ולבם גדולי הדור לבאר כל דבר הקשה (מדרש) , וידיהם כוננו כללים ישרים (מדות) אשר עליהם הטבעו אדני הקבלה אשר קבלו איש מפי איש (למעלה פרק ל״ג, h). דברי הבאורים על אדות חקי הדת נקראו בשם „הלכה״ , אכן באורי אמרות קדש אשר ישוו פרי לבני העם לטעת על תלמי לבותם קשט ותם וכל מדה נכונה, וגם ענינים נכבדים אשר הטיפו החכמים מלתם על אדות דברים שיסודתם בקורות הימים יקראו בשם „הגדה״ [2]) . כבר בימי ממשלת הסורים החלה שפת ארמית להתחרות עם שפת עבר וכרבי

---

[1]) שם ד׳ , ג׳—ה׳ ; [2]) ראה בספר הח׳ צונץ „Gottesdienstliche Forträge der Iuden״ פרק ג׳ וד׳ .

התושבים מהרו לדבר צחות בשפה ההיא (פרק י"ב , e) המשכילים בעם דברו בשפת יון . בשפת עבר מצאו חפץ אך חכמי העם אשר בארו דברי כתבי קדש בעניני הדת ; אולם גם רוח שפת ארמית בא אל קרבה ומלים רבות משפת יון ורומית נוספו אליה , וככה נודעה לנו בשם שפת עבר החדשה או שפת הרבנים .

b) זבח ועולה אשר הכהנים שרתו עבודתם בקדש במו בבית ה׳ בירושלים , שמרו לעשות כפי חקי תורת משה ולא גרעו מהם מאומה ושקדו בכל עז למלאות משמרתם באמונה ; צירי העם מנפות שונות באו ירושלימה בתור נבחרי כל העם ולעיניהם הקריבו הכהנים את הזבחים , וגם אגודתם נוסדה ביניהם לעבוד את ה׳ בלבם *) , ויקראו בספר מכתבי קדש להעיר ולעורר האהבה בקרבם לה׳ ולטעת שתילי חמד אשר יסודם בכרם האמונה על לבותם [1]) . התוצאות אשר תעלינה להפצי הזבחים ועבודת ה׳ בההיכל , ושכר האנשים אשר ידיהם היו מלאות עבודה להכין את כל הדברים הדרושים לעבודת ה׳ , היה לכסף מוצא מאוצר ההיכל (Tempelkasse) , אשר זולת תרומת נדיבי לב היה מקורו מעין לא אכזב מתרומת מחצית-השקל , אשר היהודים הביאו נדבותיהם מכל ארצות מושבותיהם הקרובות והרחוקות . אולם הכסף הנותר יאצר בבית ה׳ , אכן הסן עשרו — לא אחת ולא שתים — חמדו למו מושלים זרים אשר לא אמרו הון לאהבת בצעם [2]) . — בארץ הצבי והוצה לה נמצאו בתי-כנסיות (בתי-מועד Synagogen) רבים , ששם עוד מעט כוננו סדר תפלה לה׳ להתפלל במקהלות עם ולשפוך שיח לפני אל הצבאות , וגם קראו מדבר היום מספר תורת משה , ועל הקריאה הזאת בנוי כמו רמים כגדל הדת ועבודת ה׳ . זאת התורה הנתונה לנו בידי משה עבד ה׳ חלקו לחלקים (פרשיות , מחלקות) ויקראו אותם בימי השבתות ובימי המועדים , ולהם נספחו מחלקות אחדות מספרי הנביאים (הפטרות) מעניני היום אשר החוזים הטיפו , אמרי בינה ומוסר השכל . מאשר ברבות הימים אבד כל חזון שפת עבר מישראל , לכן בהארצות אשר שפת ארמית היתה השוררת בהן , קראו את דברי התורה בהעתקות (תרגום) ארמית . התרגום סובב הולך בדרך הקבלה אשר נתנה למורשה לנו איש מפי איש , ובעליו שמו כל מעינם לבאר בשום שכל את כל הדברים בספר התורה אשר במו יוצג תאר ה׳ בלשון בני אדם . אולם התרגום , הלקת ההלכה , וגם דברי ההגדה לא נתנו לכתוב בספר אז מטעם מורי העם ונבוניו .

c) לשפט דבר בין איש לרעהו הוקמו אנשים נכבדים אשר בחרו אותם בני העם לשופטים , וכרבם שפטו את העם בלא כסף ובלא מחיר . בדברי ריבות

---

1) משנה תענית ב׳ , ז׳ . ד׳ ב׳ והלאה . 2) הח׳ גראעץ בספרו „קורות היהודים" ח׳ ג׳ , צד 123 והלאה .

---

*) עבודה שבלב זו היא תפלה . דו"ר .

בין דין לדין (דיני ממונות) ישבו על כסא המשפט אך שלשה שופטים, ואם יסכבו הענינים וידרש להקור דברי אמת עד תכליתם אז הגדילו כספרם. אולם דברי משפט הנוגעים בין דם לדם (דיני נפשות) הגישו לפני בית הועד אשר בו ישבו עשרים ושלשה קרואי מועד (בתי ועד כהמה היו בערים הגדולות) ועל פי בית המשפט הגבוה בירושלים (סנהדרין Synhedrion), אשר בו כהנו פאר שבעים ואחד שופטים נכבדים ונשואי פנים, הוקמו-על ורוחם הוא קבצם [1]. כי יהיה באיש חטא משפט־מות חרצו השופטים משפטו אך על פי שני עדים; אולם לא שמו לב לדברי החוטא אשר יודה בעצמו את פשעו *) ולא חרצו משפטו על פיו; לכן בבתי המשפט ביעקב לא ענו איש להתודות על פשעיו (באשר דרכי דתנו דרכי נעם, וצדק ומישרים נתיבותיה). אמנה! כל חקי התורה אשר עליהם הטבעו אדני הקבלה מפי הפרושים, נושאים עליהם חותם תבנית חמלה וחנינה, ויצוו במפגיע על השופטים כי ימעיטו בכל אשר יהיה לאל ידם משפטי-מות ולשקר בכל עז להצדיק את הפושע להציל את נפשו מרדת שחת, אכן חקי הצדוקים לעמתם היו קשים למאד וכל רוח חמלה זר למו [2]. — משרת עניני העדה הושמה על שכם שבעה אנשים נשואי פנים אנשי שם; וכאשר יובא לפניהם דבר הקשה אז על פי רובי הנבחרים יקום דבר (אחרי רבים להטות) [3].

d) בדברי חנוך בני הנעורים עשו למו שם לתהלה ר׳ שמעון בן שטח (פרק כ״ד, g) [4]) והכהן הגדול יהושע בן גמלא (פרק מ׳, d) [5]) אכן המה למדו דעת את בני הנעורים אך בחקי הדת וחלקת הקבלה אשר נתנו למורשה לאבותיהם איש מפי איש. אולם למודי הפלוסופיא חכמה ודעת בחרשת המעשה ובמדעים לא נטעו אז על תלמי לבות התלמידים בארץ הצבי, ודברי יוסף בן מתתיהו הכהן [6]) אשר יאמר עם הספר „כי הפלוגות השונות הנמצאות בימים ההם בישראל״ (פרק כ״ב) היה „בתי למודי הפלוסופיא״ כמו זר יחשבו. חשבון מהלך הירח, אשר על אדניו הטבעו עתות החגים ומקראי קדש, מצאו מתוכני היונים (פרק נ״ב d, c); סדר נכון לפי חקי הדת בדבר קדוש החדש (יום החדש) הבינו וחקרו ראשי הסנהדרין או על פי הנשיא (ראש הועד) יקום דבר, אשר בלעדי החשבון הנכון, הקשיב רב קשב לדברי העדים אשר ראו את הירח; אחרי יעדו אל נכון את יום החדש הודיעו לבני ישרון בכל מקומות מושבותיהם בלפידים על הרי נשפה (פייערצייכען), וברבות הימים שלחו צירים למקומות שונים להודיעם על

[1]) משנה סנהדרין פרק א׳. [2]) ראה בס׳ הח׳ ה״ר זכריהו פראנקעל בש״א „הוכחת המשפט״ וכו׳ שי״א בברלין בשנת 1846, 8. [3]) ראה דברי הח׳ פראנקעל הנ״ל „על אדות עניני העדה כפי חקי התלמוד״ בכתבו החדשי (משנת 1853) צד 289 והלאה גם 329 והלאה. [4]) ירושלמי כתובות ח׳, י״א. [5]) בבא בתרא דף כ״א ע״א. [6]) בספרו „קדמוניות היהודים״ ח׳ י״ח, א׳, ב׳. ו׳; „מלחמות היהודים״ ח׳ ב׳, ח׳, ב׳ ג

*) הודאת בעל דין כמאה עדים דמי אך בדיני ממונות ולא בדיני נפשות. הו״ר.

אדות הענין הזה [1]). בדבר מהלך מספר ימות הלבנה אשר ישתוה יחד עם מהלך מספר ימות החמה (עבור השנה) [2]), עוד לא היו אז כללים נכונים. — מאשר בימים ההם שררו הבלי שוא בכל תקף ועז בין כל העמים, לכן גם מרבית בני העברים האמינו בשעירים (שדים) ורוחות, בחלומות (אשר לפי דברי זכריהו החזה אך שוא ידברו). ובאנשים אשר יגידו האותיות מראש (Weissagung) שבעלי ברית האסים האדירו והגדילו את מפעלם באלה. אנשי מרמה נסעו במלא רחב הארץ, וירפאו אנשים ממחלתם בסמכם ידם עליהם וברפאות נפלאות, ויזרו הלאה את הרוחות הרעות מבני אדם אשר הדריכו אותם מנוחה. יוסף בן מתתיהו הכהן [3]) יספר מקרה אשר קרה בדבר גרוש רוח רעה אשר ראה בעיניו. — מן כותבי קורות העתים לבני ישראל בימים ההם הכי נכבד הוא ניקאָלאַיוס מדמשק, סופר המלך הורדוס. אשר דברי ספרו הגדול שאבד מתוך בני ישראל, היו לעינים ולקו לספרי יוסף בן מתתיהו הכהן, ואולי הסופר הזה לא יצא ממעי יהודה [4]). על אדות הסופר יוסף בן מתתיהו הכהן ידבר למטה (פרק מ׳, מ״ג). — חוברת קטנה אשר בה יקבצו לאחדים ימי הזכרונות הטובים אשר במו ישראל נושע בה׳ כתובה בשפת ארמית, אשר נספחה ללוחות החדשים, הנודעה בשם „מגלת תענית" (גליון הצומות, לוח הצומות) [5]) ייחסו לאיש אחד חנניה בן הלקיה [6]) אשר כתב גם אסף הדברים האלה בימים ההם; אולם שונה מראה הספר הזה במתכנתו כאשר לפנינו כיום הזה ובו יתלכדו לאחדים עצם כתב (פנים) הספר (אָריגינאַל) עם תרגום עברי, אשר חובר ימים רבים אחריו. גם על אדות גליון יחש המשפחות (מגלת יוחסין) ידובר בכתבים אשר יצאו אור בימים האחרונים [7]).

e) אם בתי הלמוד להפיץ תקי אש דת קדש בין בני העברים (בית הלל ובית שמאי פרק ל״ג, h) היו לעינים לראשי העם ומאשריו גם בדבר ענינים מדינים אשר לקחו חלק במו, לא נוכל לדעת אל נכון; אולם חליפות העתים אשר הגיעו לבני ישרון לרגלי מושלים זרים, אשר היו אלופים לראשם, שנו גם מחשבות מאשרי העם בעניני הדת להלוך נגד החיים לעת כזאת. אף כי יד הורדוס תנתת על העם, ומה גם הפרושים חרדו ביתר עז מפני משטמתו

[1]) משנה ראש השנה א׳, ב׳; ג׳, א׳. [2]) ראה בספר ה׳ שווארץ „לוח העברים" וכו׳ שי״א בברעסלויא בשנת 1872, 8. [3]) בספרו „קדמוניות היהודים" ח׳ ח׳, ב׳, ה׳. וראה בספר הרב מהר״ד קאסעל „Geschichte der Iüdischen Literatur" ח׳ ב׳, צד 20. [4]) קבוצת כתביו הבודדים בחלקיהם (פראגמענטע) הוציא אור ה׳ ארעללי (בלייפציג בשנת 1811. 1804) בהעתקות יונית ורומית (לאטייניש). [5]) שם כתבו בספר את הימים, אשר היו למועדים טובים · בלוח הרומאים נודעו הימים הטובים באות dies fasti (f. [6]) שבת דף י״ג ע״ב *). וראה בס׳ הח׳ צונץ „Gottesdienstliche Eorträge" צד 127; הח׳ גראטץ בספרו „קורות היהודים" ח׳ ג׳, צד 415 והלאה. [7]) הח׳ צונץ בספרו „גאטטעסדיענסטליכע פארטראגע" צד 128.

*) אמר המגיה, כן הגי׳ בן חזקיה בן גרון.

הקשה כשאול אשר הראם קשה לא אחת ולא שתים, אכן עוד גאות לבש יושב יהודה בשגם עוד טעם החפש עמד בו ולא אבד נצחו. אפס אחרי הוסר ארכילויס מפקודתו ואז גם זכר חפש העם אבד ולא נודע כי בא אל קרבו, היה היה ערך הנפשות אשר העריכו על פיו את המס, כאשר ידובר מזה בפרק ל״ה, b ענין אשר מרר את רוח בני העם לאין מרפא, אף כי המרד עוד לא עלה כפורחת, אולם לחץ בת ישראל ועניה דרש דרשו את האנשים אשר רוח בביר במו לעמוד בפרץ מול הרומאים העריצים, המה החזיקו במעוזי יהודה הגלילי, אשר לימינו עמד גם האיש צדוק, אחד בעלי ברית הפרושים אשר הוא היה לראש למו, ברוח נכון העשוי לבלי חת [1]. האמנם יהודה גם בניו אחריו נגפו ברבות הימים לפני חיל צבאות הרומאים אשר רבו עליהם על אחת שבע, אולם הם יצקו מרוחם על בני בריתם אשר לא חתו ולא זעו, וחדשים לבקרים אגודתם נוסדה ביתר שאת ועז מבני הפרושים המתנדבים בעם לעורת ארץ מולדתם, ויוסף בן מתתיהו הכהן יחשבם בתור פלוגה רביעית בישראל. לזכרון תתמימים והישרים אשר תרפו נפשם למות בעד דתם וחפש העם בימי החשמונאים תרתו הקנאים — אשר אהבתם לארץ מולדתם היתה עזה כמות — את הפתגם „חפש בעד כל מחיר" על דגליהם, וישימו למו לחק במשמרתם הנכבדה, לבלי לפחוד פחד מקול גערת מושל, אסון, ומצוקה, וללכת מעדנות לקראת המות בדרכם אשר הלכו בה לפרוק על הרומאים השנואים מעל צואריהם. המה לא כזבו באמונתם ולא סרו ימין ושמאל ממטרתם אשר התוו למו עד בוא הקץ לממלכת יהודה [2]. אכן גם אלה מבני העם, אשר לא שלפו החרב מנדנה ולא אמרו קשר לכל אשר יאמרו הקנאים קשר, לא נתנו דמי למו וכים נגרש השקט לא יוכלו; לרגלי הלחץ והעמל אשר נשאו וסבלו מידי הרומאים ובעלי בריתם, וגם אמונת אמון אשר נטעה בלבותם כי תורת ה׳ תקום לעד כימי השמים על הארץ, נבא לבם למו כי אך יד ה׳ עושה פלא תראה למו נפלאות כיום צאתם ממצרים, ועיניהם צופיות למרחוק לקץ הימין כי דברי נחומי חוזי שדי אשר עד כה עוד לא באו, לא ישובו ריקם ופעלו את אשר חפצו. אם יגון צוקה ותבלי אסון הגיעו למרום קצם, אז נצר משרש בית דוד יפרח, משיח ה׳, משיח בן דוד; ויקוו כי באחרית הימים יחדשו בני ישרון כנשר נעוריהם וממלכת יהודה תפרח כחבצלת ושתילי חמד צדק יושר וכל מדה נכונה יעשו קציר כמו נטע בקרבה. אנשי הרוח אשר יגביהו עוף ברחבי מחשבות הדמיון אשר תתו תנה, ויהיו למטיפים בעם, המו את לבות בני העם אל כל אשר חפצו; אולם עין המושלים העריצים הרומאים צופיה על כל נתיבותיהם, לבלי

---

[1] יוסיפון לרומיים בס׳ „ק״ה" ח׳ י״ח, א׳, א׳, ו׳; ח׳ כ׳, ה׳, ב׳; „מלחמות היהודים" ח״ב, ח׳ א׳; י״ז, ח׳. „שלוחי הנוצרי". Apostelgesch ה׳, ל״ז. [2] ראה למטה פרק מ׳, f.

יציתו בדבריהם הנמהרים שלהבת המרד בארץ הצבי, וישיתו עצות בנפשם לשום מחשבותיהם לאַל בראשית הולדן, ביד חזקה. יוחנן המטביל (פרק ל״ד, f) וישוע הנוצרי (פרק ל״ה c) לא היו היחידים, אשר בעד רוחם הכביר נתנו גום למכים להרומאים ולמלאכיהם עושי דברם.

f) במאה האחרונה לפני הריסות ההיכל חוברו כתבים אחרים, אשר מוצאם הוא מארץ הצבי, מבלי אשר נדע עד מה שם בעליהם ועת הנכונה אשר בה כתבום מחבריהם המה כתובים בשפת יון, ולא נודעו עוד בקהל רב, ואין להם כמעט חלק בספרת העברית. ביניהם יחשבו: ספר חנוך [1]) אשר בו ידובר על אדות האיש חנוך אבינו הנכבד אשר לקח אותו אלהים (בראשית ה׳, פסוק כ״ד) כי מלאך ה׳ נתגו דרך שאול מתחת, ויגל לפניו את כל הצפונות מעולם הנצחי, מקורות המלאכים ומהאנשים מדור דור; ספר היובלים, או „בראשית זוטרתא״ בתור באור ספר בראשית אשר בערפלי הנסתרות תתלתו, ויהלך לעתים, ולשבועות [2]). משלי שלמה (אשר ייחסו אותם לשלמה) (פרק ד׳ e) שמונה עשר במספר, ואולי בראשונה חוברו בשפת עברית [3]). ספר הרביעי לעזרא, עלית משה, ועלית אליהו השמימה. פקודת שנים עשר האבות, אשר לא נודעה אל נכון, אם להעברים הם, או פרי מחשבות הנוצרים הוא ורוח דתם הוא קבצם [4]). על אדות ספר הרביעי מהמכבים ידֻבר עוד למטה (בפרק מ״ג c).

פרק שלשים וששה

היהודים במצרים.

a,) בני היהודים אשר נאחזו בשכבר הימים בימי מלכי מצרים לבית תלמי ומהעת ההיא ומעלה רבו ועצמו (למעלה פרק ה׳ c) עלו בימי פילון היהודי במספרם כאלף אלפים נפש; עדת ישראל הגדולה והנכבדה עלתה למעלה ראש בעיר ההללה אלכסנדריא; היהודים אשר ישבו בה לא אך סחרו בארץ ויעשו הוה במרכלותיהם עם עמים שונים באניות ים [5]), כי אם גם שלחו ידיהם במלאכה ותרשת המעשה ויהיו צורפי זהב וכסף, חרשים, אורגים וכדומה. וגם יזכר שמם בתלמוד [6]), ולפעמים שלחו מירושלים צירים אלימו לקחת

[1]) ראה בס׳ ה׳ לאנגען „היהדות בארץ הצבי״ צד ל״ה והלאה. הח׳ יעללינעק „בבית המדרש״ ח׳ ג׳, במבוא. [2]) שם צד פ״ד; ונעתק לשפת עבר ע״י החכם ה״ר שלמה ראבין (שי״א בוויען בשנת 1869). [3]) ה׳ לאנגען בספרו הנ״ל צד 64. [4]) שם, צד 166 — 102. [5]) פילון בספרו „In Flaccum״ ח״ב, צד 525. [6]) סוכה נ״א ע״ב.

חרשים אמנים אשר ידרשו לדברי חפץ בהיכל ה׳ עת ישרתו הכהנים במו במשמרת הקדש [1]) על דבר העשר התפארת וחסן כל יקר בית התפלה הראשי באלכסנדריא, יודיעו המודיעים דברים נפלאים ומוזרים בלשון מדברת גדולות [2]). זולת זאת היו למו בתי כנסיות (בתי מועד Synagogen) רבים בערי השדה; דברי העדה ישקו על פי זקני העדה (גערָאנטען Geronten) וראשי העם (Archonten) אם גם הם כוננו בית ועד הסנהדרין כמו בירושלים (בית ועד משבעים או שבעים ואחד איש) לא נוכל לדעת אל נכון. לראש היהודים הוקם־עָל נציב (Ethnarch Alabarch) אשר כפי הנראה שמוהו היהודים עליהם מקרב אחיהם (אחרי אשר מושלי רומא קימו את דבר בחירתם), והעז והמשרה אשר נתנו להנציב ההוא נשתוו למשרת הנשיא בארץ הצבי או לראש־גלותא בבבל ברבות הימים (פרק נ״ד c). עליו נטל להעריך את כל איש כערכו, לשלם את המס אשר הושם עליו, ולהביא את משא המלך במועדו, ולהשבית מדנים בין איש ובין רעהו, ויהי לפה לכל בני ישראל לפני מושלי רומא. מנציבים כאלה הכי נכבדים הנקובים בשמותם המה: אלכסנדר בן ליזימאַכּוּס (Lysimachus) [3]), אחי פילון הנודע לתהלה, אשר בנו מאַרקוס [4]) ארש לו את בערעניצע בת אגריפס השני (פרק מ׳) (על פי אביה), ודעמעטריוס, אשר לקח לו לאשה את מרים (מאַריאַמנע) אחות אגריפס [5]). — ממצרים פלסו למו היהודים נתיב במושבותיהם (קאָלאָניען) בצירענע (Cyrene) ובערים השוכנות בלובים (Lybien) [6]).

b,) היהודים במצרים רכשו למו משפטים צדיקים (זכיות) אשר נתן למו אלכסנדר הגדול בספר והמלכים מבית תלמי (Ptolemäer) אשר במו לא נכר יוני לפני עברי (Isopolitie). ואמנה המשפטים ההם היו למו למורשה ולא גרעו מהם דבר עד ימי ממשלת הקסרים הרומאים הראשונים. בשגם בדבר עבודת הצבא עשו בני ישראל מלאכתם באמונה וביד חרוצים. אולם בתמתם למושליהם, גם העשר והגדולה אשר הגיעו לאנשים אחדים מקצות עם ישראל, העירו את משטמת היונים וקנאתם עליהם למעלה ראש. ביתר עז הציתו איש המשטמה — בלבות בני העם על היהודים — מושבי בשבט סופר היונים ששנאו את היהודים בלבם, אשר חדשו כנש־ נעורי הספורים המוזרים של צורר היהודים המצרי מאַנעטהאָ (Manetho) בדבר הצרעת אשר קננה במושבות העברים, ונוסם מארץ מצרים בימי קדם באי סדרים ואי כבוד סופרים יונים אשר הלכו בעקבותיו במאה האחרונה לפני לדת ישוע הנוצרי נודעו בשמותם:

[1]) יומא ל״ח ע״א; ערכין י׳ ע״ב. [2]) ירושלמי סוכה, פרק ה׳; סוכה נ״א ע״ב. [3]) יוסיפון לרומיים בס׳ „ק״ה, ח׳ י״ח, ח׳, א׳. [4]) הוא מת לפני יום התנתו, יוסיפון לרומיים בס׳ „ק״ה ח׳ י״ט, ה׳, א׳; [5]) שם. ח׳ כ׳, ז׳, ג׳. [6]) יוסף בן מתתיהו הכהן בספרו „נגד אפיאן״ ח״ב, ד׳.

אַפּאָלְלאָניוס מאָלאָ (Apollonius Molo), אשר ידיו כוננו בית מדרש מטיפים־לעם, מדברים בלשון למודים (רעדנער שולע) ברהאָדוס, אשר בקהל הבאים להקשיב לקח מפי אנשי מופת בבית הלמודים ההוא והשוקדים על דלתותיו יחד גם כבוד החכם ציצערא (Cicero); פּאָזידאָניוס מאַפּאַמעא (Apamea), רַעה פּאָמפּעיוס; חאֶרעמאָן (Chäremon) המשגיח על בית אוצר הספרים באלכסנדריא; החוקר לתכלית שפת יון (מדקדק) (Grammatiker) אַפּיאָן (Apion), אשר על ידי ספר אחד של יוסף בן מתתיהו הכהן שבו ישים לאַל את דבריו הנמהרים ללא צדק (פרק מ״ג, c), היה לקלסה בפי כל. — בעת אחזו אויגוסטוס וטיבעריוס את רסן הממשלה ביד חזקה וברוח נכון לא נתנו יד לפרעות ומריבות בין היהודים ובין היונים אנשי מצותם; אך בימי ממשלת קאַליגולאַ והנציב פלאַקקוס התפרצו חוצה מחשבות השנאה והאיבה להיהודים אשר היו שמורות בלבות היונים, ופיהם למהלומות יקרא. ולא ארכו הימים והיונים מצאו חפץ לבצע את זממם בעת הופיע אגריפס (פרק ל״ט, a) באלכסנדריא, אחרי שובו מרומא ופניו מועדות לארץ יהודה ובני העם מלך ביפיו ובהדרו תחזינה עיניהם לבוש בגדי מלכות בלכתו ברחובות קריה. היונים דרשו, כי היהודים יציגו את תמונות הקיסר בבתי הכנסיות (מועד) שלהם (Synagogen), ויהי — כאשר דעת לנבון נקל מראש — בעת מאנו היהודים לשמוע לקולם, התנפלו עליהם בשצף קצף, וברחובות אלכסנדריא הכו איש את אחיו כמו ביום קרב. אבן הנציב פלאַקקוס, תחת לדרוש ולחקור היטב לדעת שרש דבר נמצא בהרג רב ההוא חרץ משפט מעֻקל ואי־כבוד על שלשים ושמונה משגיחי בתי כנסיות (מועד), ולא שם אל לבו כי משפטי זכיותיהם יגידו למו ישרם [1].

c) אחרי זה שלחו היהודים באלכסנדריא מלאכים להקיסר ברומא, ויתאוננו באזניו רע על מעללי זדון וחמס של הנציב פלאַקקוס, והקיסר אף כי קרא אליו את פלאַקקוס ויגרשהו בראשונה מרומא, ואחר חרץ עליו משפט מות, אולם לא עשה זאת בעד העול אשר הביא אסון ותלאות שונות לבני ישראל, כי אם באשר דרכיו הנלווים בכל ענין וחפץ לא ישרו בעיני המלך. המלאכים האלה אשר גם האיש הנודע לתהלה פילון בא בסודם (פרק ל״ח, c) ואשר על אדותם כתב פילון ספר לזכרת לדור אחרון, נסעו לרומא בחרף בשנת ג׳ אלפים תשצ״ט לב״ע או (39 למספר הנוצרים). אמנה היהודים שגו ברואה באשר תקותיהם הוליכום שולל בחשבם כי יעשו ויוכלו לדבר את קאַליגולאַ פנים אל פנים בעת רצון ולהגיש לפניו עצמותיהם בדבר ענים המרה למאד

---

[1]) על אדות כל הדברים האלה ראה בספר פילון Contra Flaccum, וביוסיפון לרומיים בס׳ „ק״ה. ח׳ י״ח, ח׳, א׳.

בהציגם לפניו האמת ערומה כיום הולדה והוא יקשיב לדבריהם הנאמרים בצדק בלי משוא פנים. אכן העריץ אשר אין רוח נכון בקרבו, וכמעט רוח שגעון תבעתהו, וזולת זאת כבר מראש לקחה אזנו דברים מרים כלענה נגד היהודים מפי שוטניהם, שאל, בלכתו בבית־השדה (לאַנדהויז) אתת הנה ואתת הנה, שאלות לא ברורות את המלאכים מבלי לחכות על תשובתם, וילעג על חקי דתם כמו: על אשר תורתנו אסרה אסר לאכול בשר החזיר וכדומה. את אשר קאַליגולאַ גמר אֹמר ודבר משפטו על אדות בקשת היהודים ושאלתם, אין אתנו יודע אל נכון, כי כתבי פילון בדבר המלאכות ההיא, לא נשארו עד תֻמם לפנינו כיום הזה. אומרים אמור כי הקיסר הגיד למו כי יצר לו למאד על אשר חקי דתם ישימו דלתים ובריח למו להלוך נגד החיים. ואך בימי ממשלת קלוידיוס (פרק ל״ט. .c) נושע ישראל לאט לאט מתלאותיו אשר נלאה נשׂא ויקרא דרור להנציב אשר בחרו למו היהודים מקרבם, שהיה עצור בבית הכלא עד כה.

פרק שלשים ושמונה

היהודים באלכסנדריא. פילון היהודי או ידידיה האלכסנדרי.

a) היהודים במצרים לא נפלו מאחיהם בארץ הצבי, בבריתם הנאמנה לדת קדש אשר נתנה למו למורשה מאבותיהם, ובשקידתם הנמרצה לשמור ולעשות חקי ה׳ ככל הכתוב בספר התורה. אף כי ידיעת שפת קדש להבין כתבי קדש בעצם הספרים ההם לא נפרצה במו אשר ישתוו בזאת לאחיהם בארץ ישראל, אולם במדעים ותבונה עלו על אחיהם ביתר שאת. מאשר כפי הנראה — אך בהעתקות בשפת יון לכתבי קדש ישפיקו, לכן לא ידעו היטב להבדיל בין הכתבים אשר קדוש יאמר למו, שבהם כתובים ספרי כתבי קדש בשפת עברית, ובין הכתבים אשר באחרית הימים ספחו אותם המעתיקים היונים לכתבי קדש, ולא רוחם. הכתבים אשר נוספו לספרי קדש לקחו מקומם בתור הוספות לספרים אחדים מכתבי קדש, כמו הדברים אשר הוסיפו הסופרים האחרונים בספר עזרא השלישי (פרק ג׳ ,e) ההוספות למגלת אסתר, ההוספות לספר דניאל („שושנה ודניאל״, „תפלת עזריהו״, ושירת שלשת האנשים [חנניה מישאל ועזריה] בכבשן (אור אש „פייעראָפֿען״, „מבל והתנין״), או בחברות לבדנה, אשר אחדות מהן כבר נזכרו בספר הזה, כמו: טובי׳, יהודית (פרק כ״ד ,h), (Sirach) יהושע בן סירא (פרק ז׳ ,b) ברוך (בן נריה) ומכתב ירמיהו (פרק ז׳ ,d). — איש אחד אשר זולת זאת לא נודע לנו, הנקרא בשם יאַזאָן מצירענע (Cyrene) חבר חמשה ספרים על אדות מלחמות בני החשמונאים, דברים אחדים מהם העתיקו הסופרים האחרונים, ובראשיתם

ערוך מכתב (לפי דבריהם) מראשי עדת העברים בירושלים להיהודים באלכסנדריא, אשר בו יבקשו את אחיהם באלכסנדריא לבוא אלימו ולשוש אתם משוש בחג האורים (חנֻכה), גם יספרו שמה דברים מוזרים ילדי הדמיון ללא אמת על דבר האש הקדושה הנמצאה על פי ירמיהו החוזה (פרק יג b,), כל אלה חברו למו יחדו בספר השני להמכבים, אשר בו ידַבר בדבר קורות המכבים ומלחמותיהם אך עד עת מות יהודה המכבי. הספר הזה חֻבר בראשונה בשפת יון, ויגרע בערכו בזאת מספר המכבים הראשון (פרק כ"ג b,). בלשון המחבר המדברת גדולות ללא אמת, בצעיף הנפלאות אשר בו מְעלפים דִבריו, ובתמונות המלאכים אשר יופיעו לפעמים שמה רצוא ושוב, ומה גם כי הידיעות לא נכתבו בסדר נכון והקורא לא ירויח בהן, וגם אדניהן לא הטבעו על האמת. — מאשר הסכן הסכינו בכל עת לקרא כל דבר נפלא אשר יסודו בתשועת היהודים, בשם „ספרי המכבים", לזאת אפוא גם הידיעה בדבר הנפלאות אשר עשו להן כנפים ברוח הדמיון שנקרו ויאתיו בימי ממשלת תלמי פילאָפּאַטאָר (פרק ז' b,) קראו בשם „ספר השלישי להמכבים". — לעינים לבני הדור לעת כזאת, כי אמונת ישראל באלהיו ובדתו תתלכד לאחדות עם הפלוסופיא הנשאה אִם כל חכמה ודעת היה „ספר החכמה" שחֻבר בראשונה בשפת יון במצרים, בימי ממשלת קסרי רומא הראשונים, ובו ידֻבר ברוח הפלוסופיא הפלאַטאָנית (אשר אדני הספר עליה הטבעו) בדברים נמרצים נגד עבודת האלילים, ומה גם כי לחרפה ולקלסה היא לכל איש משכיל להשתחות לפני תמונות, ועל דברי הימים מקדם ישא בעליו מדברותיו בדרך אשר בחרו למו בעלי ההגדה. — כפי תֹכן הספר ומתכנתו נראה כי בני העם עברו לעת כזאת מעברת ספרת העברית הישנה, וצועדים הלוך ונסוע הלאה בארחות חייהם בעקבות דרכי הלמודים אשר פלסו להם נתיב באלכסנדריא.

b) ספרי הספרות הנזכרים למעלה (a) בהעתקת יונית אשר לא ימצאו בכתבי קדש בשפת עבר יקראו בשם (Apocryphen) לאמר „ספרים גנוזים" אשר לא נתנו להקרא קבל עם, או כתבים אשר לא נודעו שמות בעליהם ומחבריהם. אף כי מוצאם הוא מיהודים, אבן לא ישוו פרי לספרת העברית — זולת ספר בן סירא (למעלה פרק ז' d,) אשר רחב ונסב ברבות הימים — וחזיונם לא נפרץ בין בני העם. דברים אחדים אשר יסופרו בהכתבים ההם נפוצו בספרת ההגדות [1]) מאשר הכתבים נכתבו אך בשפת יון, ומה גם כי המצא ימצאו במו דברים הנשארים למזכרת מהעתקת השבעים (Septuaginta) אשר היהודים התמימים שערו לשם ההעתקה ההיא, לזאת אפוא דעת

---

[1]) הח' צונץ בספרו "Gottesdienstliche Vorträge" צד 105. 120. 121. 123. 124. 125. 146.

לנבון נקל על אשר בתלמוד ובמדרשים לא יזכר שמץ דבר גם מקורות ישראל בימי החשמונאים ומשמות האנשים אשר יבאו בכתובים בספרים האלה. — מאשרי העם להנוצרים בדבר משפט הדת פסחו על שתי הסעפים על אדות חקי הדת הנמצאים בכתבי האַפּאָקריפען [1]). ראשי אבות כנסית הנוצרית להפּראָטעסטאַנטען (נוצרים שסרו מדרכי דת הקאַטהאָלית) הבדילו את כתבי האַפּאָקריפען מספרי חקי העברים ולוטהער לא העתיק את ספר השלישי והרביעי אשר ייחסו (ללא אמת) לעזרא. ולעומתם גמרו אמר ראשי האסיפה בעניני הדת להקאַטהאָלען בטרידענט כי חקה אחת לספרי קדש כמעט לכל כתבי האַפּאָקריפען וגם כהני דת היונים החזיקו במעוזם בדבר הענין הזה.

c,) כבוד היהודים באלכסנדריא והדרם עליהם יראו עת הופיע הפלוסוף פילון, אשר כבר דברנו על אדותיו בעתו (פרק ל"ז c,) מבלי להחליפו בשמות אנשים אחרים אשר שמם כשמו. הוא נולד באלכסנדריא כשבעים שנה טרם שלחו הרומאים באש את היכל ה׳. הטר מגזע משפחה רמה — אחיו היה נציב (Alabarch) ומשחר טל ילדותו הקשיב לקח מפי מורים נכבדים ולכל תכלית מדעים הוא חוקר, וכשרונותיו אשר היו מאד נעלים הצליחו ועשו פרי הלולים. ביתר שאת ועז שקד על למודי הפלוסופיא אשר לכל בהם חיי רוחו הכביר והנשא בלי חמדה עזב לפעמים את למודיו אשר דבקה נפשו במו למאד, כאשר בא מועד להיות למליץ להגיד לאחיו בני עמו ישרם; על אדות מלאכותו אשר בקהל צירי ישראל השלוחים לקיסר רומא יחד כבודו כבר ידובר למעלה (פרק ל"ז c,) פילון התנוסס כאבן נזר בראש חכמי היהודים באלכסנדריא, אשר בו התלכדו לאחדות אהבת בת עמו עם הפלוסופיא מולדת בת יון. בלעדי רוחו הנשא אשר כל סתום לא עממוהו עוד חננו האלהים בשכל ישר לדעת אל נבון חכמת הפלוסופיא על אפנה בעין צופיה, אשר לא רבים מאחיו בני אמונתו בשנות הבינים יחכמו כמוהו ויתחרו אתו, וידע לכלכל דבריו בשפה נעימה במועצות ודעת. זרועו מושלה לו בשפת יון בהדרתה וינאם נאם כאחד המליצים הגדולים אשר בארץ, ולפעמים לא נדע, אם נשתאה על פרי עשתונותיו הנאדרות בחכמה רבה, או מבטאָיו אשר יצלצלו באזנינו בחן ונועם עשו פלא. במדברותיו הנפלאות עלה במעלות רבות על יוסף בן מתתיהו הכהן ראש החכמים בישראל בלמודי היונים בארץ הצבי. נוסף לזאת נאהבהו נדבה בעד תומתו לאלהיו אשר מבשרו יחזה אלוה, ונפשו אשר גחלים תלהט באהבת בני עמו אשר רשפיה שלהבתיה, ואשר רובי ידיעותיו מהיהדות שאב ממקור העתקת היונית, אף כי לא נסתרו ממנו דרכי שפת עבר מאשר

---

[1]) ה׳ בלעעק בספרו: Einleitunyg in das Alte Testament בהוצאה שניה, צד 688 והלאה.

פילון כתב את ספריו בשפת יון, לכן היתה הנסבה, כי חכמי העברים שהתנוססו לתחלה בספרת העברית לא ידעוהו כי אם מתי מספר ולא נודע שמו למשגב לפי ערכו ביהודה [1]), אולם דבריו עלו כפורחת על תלמי לבות הנוצרים ושלחו יונקותיהם להדת ההיא ויעשו קציר כמו נטע, וישמו יחד ביניהם בקהל „ראשי אבות דת הנוצרים״.

d). ספרי פילון יפרדו והיו לשלשה ראשים: א׳) כתבים הסובבים הולכים לבאר בטוב טעם את דברי תורת משה (חמשה חומשי תורה); ב׳) פרי עשתנותיו אשר למד דעת לקוראיו על דבר ענייני הדת; ג׳) בדבר ידיעת קורות העתים אשר נקרו ויאתיו בימיו. אכן שני הראשים הראשונים מספריו אך רוח אחד הוא קבצם, כי הדברים אשר עליהם ירה אבן פנתו על אדות ספורי כתבי קדש או חקי התורה, הוא הענין אשר עליו בנויות כמו רמים מחשבות המחבר אשר אזן וחקר ברוחו הכביר. על פי הדברים האלה נכתבו ספריו כסדרם בשמותם לאמר: א׳) בדבר תולדות התבל ביום ברוא ה׳ שמים וארץ (מלאכת העולם) (בראשית א׳, א׳); ב׳) שרש דבר נמצא בהספורים הכתובים בפרק ב׳ וג׳ מספר בראשית או „רמזי התורה״ בשתי חוברות; ג׳) על אדות הכרובים, להט החרב המתהפכת, ומקין; ד׳) על דבר מנחת הבל אשר הביא לה׳, וממנחת קין. ה׳) שהנקלה אורב לנכבד (בראשית ד׳, פסוק ח׳— ט״ז); ו׳) על דבר צאצאי קין (בראשית ד׳ פסוק ט״ז — כ״ו); ז׳) מן הנפילים (בראשית ו׳, א׳ — ד׳); ח׳) שהאלהים אינו (בלתי) משתנה (בראשית ו׳, ד׳ — י״ב); ט׳) מנטיעת נח (בראשית ט׳, כ׳) בשתי חוברות, י׳) בדבר השכרון; י״א) על אדות הנזירות; י״ב) מבלבול הלשונות (בראשית י״א); י״ג) מנדודי אברהם אשר הלך מארצו וממולדתו על פי ה׳ (בראשית י״ב); י״ד) (מן היורש הדברים האלהיים) מי הוא היורש דברים אלהיים (בראשית ט״ו); ט״ו) בדבר בריתות ברית (על האסיפה לבקש חכמה) לפלס בה נתיב לתבונה נשאה ומאד נעלה (בראשית י״ז, א׳ — ו׳); ט״ז) על אדות הבורחים (בראשית ט״ז, ו׳—י״ד); י״ז) בדבר שנוי השמות בכתבי קדש (בראשית י״ז, א׳ —כ״ב); י״ח) מן החלומות, בשתי חוברות (בראשית כ״ח, י״ב והלאה); י״ט) תולדות החכם חותם תכנית המדעים, או אברהם; כ׳) בדבר יוסף; כ״א) חיי משה, בשלש חוברות: א׳) קורות משה מיום הולדו עד יום מותו, ב׳) משה בתור מחוקק ודרכי החקים אשר עליהם אדני התורה הטבעו, ג׳) העת הקדושה*), עבודת הכהנים וכדומה מבוארים ברוח

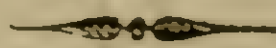
[1]) על אדות ספרי פילון ישא סדברותיו ביתר עז הרב ר׳ עזריהו מן האדומים בספרו „מאור עינים״ פרק ג׳ — ו׳ ויסב את שמו בשם העברי „ידידיה״. ראה בהמפתח להרב ר׳ דוד קאססעל בההוצאה שיצאה אור המתחברת „מאור עינים״ על ידו צד 166 והלאה.

*) הנועדה לכל חג הקדש כמסה. דו״ר.

המליצה וההגיון; כ"ב) על אדות עשרת הדברים אשר דבר ה' לבני ישראל בהר סיני (עשרת הדברות); כ"ג) (מן המונארקיאה, מן המלכות הכללי) על דבר משפט המלוכה, בשתי חוברות; כ"ד) בדבר הכהנים ומשכרתם; כ"ה) (מהקרבנות (והוא פ' העולות) על דבר קרבן וזבח; כ"ו) על אדות המקריבים זבחים ועולות; כ"ז) בדבר אתנן זונה (דברים כ"ג, י"ט); כ"ח) על אדות פקודי ה' בעשרת הדברים בחק השלישי, הרביעי, והחמישי; כ"ט) על דבר מספר השבעה; ל') על אדות הבכורים; ל"א) בדבר החק אשר נטל על הבנים לכבד את ההורים (אבותיהם); ל"ב) בדבר החק הששי והשביעי מעשרת הדברים; ל"ג) בדבר החק השמיני התשיעי והעשירי מעשרת הדברים; ל"ד) על אדות השופטים; ל"ה) בדבר תאות בשרים; ל"ו) בדבר צדק ומישרים; ל"ז) על אדות בחירת המושלים; ל"ח) בדבר הגבורה, אהבת רעים, ותשובה להנחם על העונות ולשוב בכל לבב עד אלהי הרחמים; ל"ט) משכר ועֹנש; מ') (מתגמול) בדבר אָלה; מ"א) (על נדיבות היחס) מהאצילים; מ"ב) (שכל צדיק בן חורין) כי כל איש צדיק וישר בן חורין הנהו; מ"ג) (מחיי התבוננות, או מן הנתונים להתבוננות) על דבר חיי הנבונים אשר ישימו כל מעינם בחכמה ומדעים; מ"ד) על אדות התבל כי לנצח לא תעבט ארחותיה אשר שם לה אלהי עולם מראש; (שהעולם בלתי נפסד) מ"ה) נגד (פלאקו) פּלאַקקוס. מ"ו) (מלאכותו לקאיו) המלאכות אשר שֻׁלח בה לקאַיוס (קאַליגולאַ) *); מ"ז) בדבר התבל ויושבי בה. — האמנם לא נוכל להעיד כי כל הספרים הנזכרים האלה מעשה ידי פילון הוא בלי כל שפק. מכתבי פילון האחרים נשארו אך כתבים בודדים זעיר שם זעיר שם בספרי „ראשי אבות כנסית הנוצרים" או עוד נמצאים בהעתקות אחדות. ההוצאה הטובה מספריו תחשב הוצאת מאַנגעי Mangey עם העתקת רומאית, לאטייניש שי"א בלאָנדאָן, 2° בשנת 1742) וסופרי דברי הימים בהביאם דברי פילון, ירשמו גם את שם המו"ל מאַנגאו; וכתבי ידיו הבודדים הנמצאים, יצאו אור על ידי C. E. Richter, בשמונה חוברות, 12° (לייפציג בשנות 1828—30). לשפת עבר נעתקו הספרים הנזכרים למעלה י"ד, כ"א וכ"ב עם הידיעות הבתובות בספר מ"ד על אדות האסים והרופאים האמנים, על ידי ה"ר יוסף פלעש, וספר מ"ו נעתק לשפת קדש על ידי המליץ המהולל הח' ה"ר מרדכי אהרן גינצבורג ז"ל מווילנא.

---

*) שמות הספרים הרשומים לפילון בחצי לבנה, לקחתי על פי הרב המחבר מהר"ד קאססעל בהמפתח לס' „מאור עינים", ביצא לאור על ידו דפוס ווילנא תרכ"ו. דו"ר.

פרק שלשים ותשעה

אגריפס הראשון בשנות ג׳ אלפים תשצ״ז-תת״ד לב״ע או 37—44 למספר הנוצרים.

a) אגריפס, בן אריסתובל ונכד הורדוס (פרק ל״ג, f) ישב—עוד בהיות הורדוס בחיים חיתו—ברומא, וירכוש לו בהליכותיו הנאדרות בהן ונ״עם את אהבת דרוזוס, בן המושל טיבעריוס. לרגלי תענוגות בשרים אשר לקחו את לבבו ויפזר עליהם כסף לבלי חק, נאלץ אגריפס אחרי מות רעהו דרוזוס (בשנת ג׳ אלפים תשפ״ג לב״ע או 23 אחרי לדת משיח הנוצרים) לעזוב את העיר רומא, ובראותו כי נושיו הדריכוהו מנוחה וכל משען כסף אין לו, חשב לשלח יד בנפשו, לולי נעתר הורדוס אַנטיפאַס לבקשת רעיתו הערָאדיאַס — אשר לפניה שפכה שיחה אשת אגריפס צפורה Cypros — לתת לו מכסת כסף כדי שנה בשנה, ואת העיר טבריא Tiperias למושב לו. אבן לא ארכו הימים והנה התגלע ריב בין אגריפס ואַנטיפאַס, ואגריפס החיש מפלט לו לנציב סוריא פלאַקקוס, ששם ישב לעת כזאת גם אחיו אריסתובל. עוד מעט גרשהו גם הנציב מהסתפח בנחלתו, וילך אגריפס —בעת יד כל עמל תבואנו באשר אזל הכסף מכיסו — הלוך ונסוע ויבא שלם לאיטאַליען, ששם אַנטאָניאַ, אם גערמאַניקוס וקלוידיוס (אשר היה ברבות הימים לקיסר) בזכרה ימים מקדם עת התהלכה עם אם אגריפס בערעניצע כרעות כאחות, נתנה לו משען כסף, לשלם את נשיו לאוצר הממלכה ברומא, אשר אך זאת נתנה התיתה עליו לבלי יוכל להרים ראש. טיבעריוס קבלהו בפנים מפיקים אהבה וחן, ועל פיו לוה אגריפס את קאַיוס (קאַליגולאַ) בכל אשר יפנה, ואהבתם הלכה הלוך וגדולה מיום ליום. אבן דברים אחדים אשר התמלטו מפיו מבלי משים נגד טיבעריוס, ואשר נודעו לטיבעריוס, העירו את חמת הקיסר ויצו לשים אותו בבית הכלא. ויהי בעת אגריפס אסור באזיקים בדרכו לבית הכלא נשען על עץ, נגש אליו אשכנזי אשר גם הוא יחד בקהל השבוים ויראהו את העוף היושב על העץ וינבא לו, כי עליו יציץ נזר המלוכה, אולם בעת יראה שנית את העוף ההוא, או אז ימות מקץ חמשת ימים. — ימי אגריפס בבית הכלא לא נמשכו. להצלחתו מת עוד מעט טיבעריוס (בשנת ג׳ אלפים תשצ״ז), וקאַליגולא אשר ישב על כסאו אחריו לא אך נשא את ראש אגריפס ידידו להוציאהו מבית כלאו, כי אם הסדיו גברו עליו ויתן לו את חבל ארצות פיליפפוס אשר הוקם שם לפחה (פרק ל״ד, f), גם את משרת פחות ליזאַניאַס Lysanias [1]), ויכבדהו בשם

---

[1]) נציב, פחה מאבילענע tetrarch von Abilene, ויזכר גם בספרי אונגליון.

מלך ורביד זהב נתן לו אשר משקלו עלה כמשקל הנחשתים אשר נשא ביום צרה. בשנה השניה לקאַליגולאַ קיסר רומא, שב אגריפס לבוש בגדי מלכות —ושריו ועבדיו כצנה יעטרוהו—לארץ מולדתו, אשר יצא משם בתור נודד ואמלל. ההצלחה עוד שחקה לפניו ביתר עז בעצם יפיה, כי עוד נספחו למחוזותיו גם ארצות פחות הורדוס אַנטיפאס אשר אבדו לו באשמתו אשר אשם בה [1].

b) קאַליגולא אשר בראשית ימי ממשלתו היה מושל צדיק ודברי פיו חן, נהפך לעריץ אשר רוח רעה תבעתהו, ועוד מעט עברה גם על היהודים בארץ הצבי כוס התרעלה, כמו על אחיהם בני אמונתם במצרים(פרק ל"ז,b) מחמת קאליגולא ומעברתו כי קשתה. בעת חרה אפו על היהודים במצרים על אשר לא שמעו לקולו, שלח את פעטראָניוס בתור ציר המלך בסוריא וממלא מקום וויטעלליוס לארץ יהודה ויצוהו להציג את תמונת המלך—ואם ימרו את פיו או אז יפלס לו נתיב ביד חזקה ובזרוע נטויה — בהיכל ה' בירושלים. אולם כאשר הקריב פעטראָניוס עם חילו הכבד לפטאָלעמאַיים, באו אליו יהודים רבים למאות ולאלפים ונפשם בשאלתם, כי לא יבצע את מעשה הקיסר, בשגם כל בני ישראל נכונים להקריב את נפשם ומארם בעד דתם ולא יתנו לחלל את מקדש ה' ויעבור עליהם מה. לשוא השיב פעטראָניוס אמריו למו, כי נטל עליו לשמור את פקודת הקיסר, כי אין שומע לו מהעם; גם בטבריא ששם בא פעטראָניוס להתבונן בעין צופיה את אשר יעשה בארץ יהודה לא נתנו דמי לו היהודים, ומחוזות פטאָלעמאַיים התחדשו ארבעים יום מבלי חשך, והאכרים חדלו לחרוש ולשדד את האדמה, ויפחדו פחד לבלי יהיה רעב בארץ. אחר נעתר פעטראָניוס לבקשת אריסתובל (פרק ל"ג R, II ,f 3) ועוד אנשים נשואי פנים, לשלח להקיסר את דברו ולהודיעו בדברים נמרצים הערוכים במועצות ודעת, כי אך בחרב נטושה יוכל להוציא לפעלו רצון הקיסר. בזאת הרגיע פעטראָניוס את רוח בני העם, ויצאו לפעלם ולעבודתם בשדה. בין כה וכה מצא אגריפס עת רצון בשבתו ברומא, לפעול ישועות לעמו. הוא עשה משתה גדול לכבוד הקיסר, ויהי כאשר היה חיים ברצוו הקיסר ויאמר לאגריפס במשתה היין מה בקשתך ותעש, ענה אגריפס ויאמר: אם מצאתי חן בעיניך אדוני המלך תשיב נא בחסדך את דבר החק להציג את תמונתך בהיכל ה' ואז תהי צדקתך כהררי אל. קאַליגולאַ כתב לפעטראָניוס, כי לא יציג את התמונה בבית ה', אם לא עוד הוצגה עד כה, אכן בקראו אחרי זה את מכתב פעטראָניוס, עלה עשן באפו על אשר היהודים מרו את פיו וימאנו לשמוע לקול צירו אשר שלח בפקודתו, וישלח דברו שנית לפעטראָניוס

(אבן־גליון) להנוצרים: לוקאס. ג', א'. [1]) יוסיפון לרומיים בס' „ק"ה" ח' י"ח, ו', א'. ז', ב'.

כי יציג את התמונה בההיכל חיש כבוא הספר הזה אליו. אולם להצלחת היהודים הטיל ה׳ רוח סערה בים והאניה אשר בה עברו צירי המלך עם המכתב השני אחרה פעמיה, וכאשר באו למחוז חפצם, אז מת העריץ קַאֲליגולאַ ואיננו [1]). את היום אשר בו עשה ה׳ הישועה הגדולה ליהודים בימים ההם חגו העברים בתור יום משתה ושמחה שנה בשנה [2]).

e) קלוידיוס, אשר ישב אחרי מות קַאֲליגולאַ על כסא הממלכה ברומא תחתיו, הראה חסדו לאגריפס ויהי ידיו אמונה אתו לא אך בזאת כי לא תגרענה נחלותיו אשר היו לו בימי קאליגולא, כי אם עוד השיב לו את כל הארצות אשר נכפחו לפנים להמלך הורדוס, גם אחיו הורדוס [3]) השיג את חבל הארץ האַלְצים וגם כבדהו הקיסר בתאר הכבוד „מלך". קלוידיוס הישר עשה טוב וחסד עם היהודים באלכסנדריא ויזל זהב מכיסו להיטיב מצבם אשר צורריהם עוללו בעפר קרנם בימי המושל שהיה לפניו (פרק ל״ז, b), ועוד ידו נטויה לחדש כנשר את החקים ומשפטים צדיקים אשר חקק הקיסר הישר במלכים אויגוכטוס, אשר על פיהם יוכלו היהודים לעבוד עבודת ה׳ כמשפטם באין מרריד. הנה כי כן שב אגריפס אחרי נחלו כבוד מלכים מהקיסר קלוידיוס, לממלכתו, וכשנים אחדות נגה אורה כהלו נר שדי על ראש יושביה בימי קדם וישבו שאננים על כקומם בשלות השקט. אגריפס שם כל מעיניו לרכוש את אהבת בני עמו הסרים למשמעתו בנדיבת רוחו אשר פזר נתן לאביונים מכספו כיד המלך, וגם בזאת אשר שמר לעשות חקי הדת ככתוב בתורת משה ולא כר מהם ימין ושמאל [4]), את הרביד הזהב אשר קַאֲליגולאַ כבדהו בו הציג אגריפס בהיכל לזכרון, וליושבי ירושלים עשה הנחה ממסי הבתים, וישקד בכל תקף ועז, כי היהודים בעיר דאָרַאַ אשר יושביה הכבידו אכפם עליהם להציג את תמונת הקיסר בבית התפלה שמה, יסירו אותה מהיום ההוא והלאה ממקדש מעט על פי הנציב פעטראָניוס, הוא הסיר כפקודתו את הכהן הגדול טהעאָפילאָס, בן ענן (פרק ל״ה d), וישם תחתיו את שמעון קאַנטהעראַ, בן בעטהאָס, חותן-הורדוס (פרק ל״ב, b), אולם לא ארכו הימים ויסר גם אותו ממשמרתו ויחפוץ להקים אל עָל את יונתן, בן ענן, כי יכהן פאר במשמרת הכהונה הגדולה, אכן הוא בענותו מאן לשרת בקדש, ויבקש כי ישימו משרת הכהונה על שכם אחיו

---

1) יוסיפון לרומיים בס׳ ק״ה ח׳ י״ח, ח׳, ב׳—ט׳. 2) ביום עשרים ושנים לחדש שבט. מגלת תענית, פרק י״א. מסכת סוטה דף ל״ג ע״א. 3) (פרק ל״ג, 2, B, !!, f) הוא לקח לו לאשה בראשונה את מרים, בת אלימפיאס (פרק ל״ג f, c, IV) ואחר את בת אחיו אגריפס, בערעניצע. 4) גם יזכר לתהלה בתלמוד. בכורים ג׳, ד׳. סוטה ז׳, ח׳ (וראה ביוסיפון לרומיים בס׳ „ק״ה" ח׳ י״ד, ז׳, ד׳), פסחים דף ס״ד ע״ב; נ״ז ע״ב; כתובות דף י״ז ע״א; ויקרא רבה פרשה ג׳ דקמ״ח ע״ד; וראה למטה בפרק זה סי׳ e בהערה.

הכי נכבד ממנו, מתתיהו, ויהי מתתיהו לכהן גדול מאחיו, אולם עוד מעט וגם הוא ירד מגדולתו ותחתיו הפקידו את אליועני [1], בן קאַנטהעראַ.

d) אף כי הקיסר ברומא הראה לאגריפס את כל אותות אהבתו אליו, בכל זאת התבונן בעין צופיה על כל מצעדיו אשר לא זכו בעיניו. ויהי בעת הבין אגריפס עצים ואבנים לחזק בדקי חומות ירושלים, צוה על פי המלך — אחרי הקשיבה אזנו מנציבו בסוריא את מחשבת אגריפס — להדול לעשות מלאכת הבניה ההיא. בימים ההם עשה אגריפס חזה עם מושלים אחדים בארצות הנשענות לגבול ארץ יהודה, להתראות פנים אתם בטבריא, ויוכל היות כי מגמת חפצו בזאת היתה אך שלום אהבה וידידות, והנה הנציב מסוריא מאַרזוס Marsus צוה עליו במפגיע כי ישוב הביתה. — בתשוקתו העזה אשר לא אמרה הון לפאר את ממלכתו בבנינים גדולים ונחמדים מרהיבי עין, נמשל לאבי אביו הורדוס, וישם כל מעיניו להאדיר את הערים הקרובות לקרית הממלכה בבתי חמד, ובבתי הרחצה מחמדי בת עין וכדומה, והוא גם הוא אהב את צחוק־האבק אנשים עם חיתו יער (Kampfspiele), אולם לא מצא את לבו לכונן בתי משחק כהמה בירושלים עיר הקדש. אומרים אמור כי לעת כזאת הוכן על פי אגריפס בית משחק כמוהו בקסרי לכבוד הקיסר, ויהי בהופיעו קבל עם בבגדיו החמודות הנוצצים בכסף לאור השמש, ויריעו בעלי בריתו בקול שמחה וישתחוו לפניו ויאמרו „הנה זה אלהינו״, ולפתע והנה מתלאה, כי בפנותו למעלה וירא את העוף אשר אסון ילך לפניו (Fatle Vogel) (a), ורעדה גדולה אחזתהו, ויחלה, ומקץ חמשת ימים, בהיותו בן חמשים וארבע שנה, גוע וימת (בשנת ג׳ אלפים תת״ד לב״ע או 44 למספר הנוצרים). [2].

e) למלא מקום הלל במשמרת הנשיאות (נשיא) או ראש הסנהדרין הוקם על בנו ר׳ שמעון [3], אולם ממפעליו ופרשת גדולתו, לא נודעו לנו עד מה [4]. בן ר׳ שמעון אשר ישב על כסא הנשיאות אחריו נודע בשם ר׳ גמליאל, הוא היה הראשון אשר החלו לכבדהו בשם רבן (מורנו) ומהיום ההוא והלאה היה שם הכבוד הזה למורשה לכל גדולי ישראל אחריו, ולבלי יעלו בלולים לדור יבוא שמו ושם נכדו אשר גם הוא יקרא בשם גמליאל, (פרק מ״ו), לכן זה השם אשר יקראו לו („רבן גמליאל הזקן״). הוא היה בן דורו של המלך אגריפס הראשון [5], והוא הוא ר׳ גמליאל, אשר ידובר על אדותיו בספורי שלוחי הנוצרי

---

[1]) במשנה פרה פרק ג׳, ה׳, יקרא בשם אליהועני בן הקוף. [2]) יוסיפון לרומיים בס׳ „ק״ה״ ח׳ י״ד, ה׳, א׳. ח׳, ב׳. ובספורי שלוחי הנוצרי י״ב, א׳—כ״ג יסופר עוד דבר נפלא בדרך הפלגה וגוזמא על אדותיו ושם יזכר אך בשם „הורדוס״. [3]) מסכת שבת דף ט״ו ע״א. [4]) אם עליו ירזמון מלי יוסף בן מתתיהו הכהן בספרו „קדמניות היהודים״ ח׳ י״ד, ז׳, ד׳. אשר יזכיר שמה שם שמעון, הוא אך כמו שערנו בנפשנו. [5]) כפי הנראה הוא אגריפס המלך אשר יזכר במסכת פסחים דף פ״ת

(Apostelgeschichte , 5,34) . מתלמידי הלל כפי הקבלה המסורה לנו על פי התלמוד היו הכי נכבדים : ר׳ יונתן בן עוזיאל (אשר אמרו עליו כי הוא חבר את התרגום לספרי הנביאים) ור׳ יוחנן בן זכאי (פרק מ״ה) .

f) מעת היו ליושבי יהודה שיח ושיג עם תושבי רומא , נאחזו בקרית גוים עריצים ההיא יהודים רבים נכבדים עשירים ונשואי פנים ועדת ישראל הלכה הלוך וגדל שמה ; גם בערים רבות בארץ יון , ובחבל אַזיען הקטנה ובאפריקא צפונה רחבו ונסבו משכנות ישראל . בממלכת בבל בעיר נהרדעא Nahardea השוכנת בקרבת נהר פרת היו שני אחים אשר יקראו בשמותם אַיינאַי ואַזילאַי Asinai und Asilai אשר לקחו למו בחזקה קרנים ואנשים רבים עמדו לימינם ויתנו חתיתם על כל סביבם ויגזלו את כל אשר יעבור בדרך ויצא שם נהרדעא בכל הארצות הקרובות בתור ממלכת השודדים , עד כי מלך הפאַרטהער אַרטאַבאַן ביראו מפניהם לבלי ירגיזו את יושבי ממלכתו ממנוחתם עשה חוזה אתם בספר ברית השלום לבלי תגע ידם ביושבי ממלכתו לרעה . אולם אחרי התגלע הריב בין שני האחים וגבורתם נשתה , אז עשה ויוכל חתן אַרטאַבאַן , מיטהרידאַטעס , להתנפל בחיל כבד על אנשי אַזילאַי ולפזרם לכל רוח . בעד חטאת האחים בני בליעל אַזינאַי ואַווילאַי יצא הקצף על כל היהודים היושבים בערי הפרזות עד בואכה זעלייציאַ Seleucia ששם בעיר הממלכה הכו ביהודים כחמשת אלפים איש מכת חרב הרג ואבדן . אכן שתי הערים הבצורות במבצרי הטבע ובהררי אל מוצקות נהרדעא ונציבין Nahardea und Nisibis היו מחסה ומפלט להיהודים הנרדפים מחמת אויב , ועוד כשנות מאות אהדות אחרי הימים ההם היו הרוח החיה באופני העברים .

g) כאשר רבו היהודים ועצמו בארץ — בעת עבודת האלילים לאט לאט חלפה עברה וכמו שבלול תמס תהלך — כן החלו לטעת מטעי דת העברית על תלמי לבות הגוים אשר גרו בקרבם ; אף כי הגוים בזו בלבם מני אז את אמונת היהודים , אולם המדות הישרות והנכונות אשר לא בסופה וסערה דרכן כי אם ברוח מלא אהבה וחן , פלסו להן נתיב על יד ביניהם . וביתר שאת הנשים , אשר חקי היהודים לא הכבידו עליהן אכפם אשר יהיו עליהן למעמסה , באו לחסות בצל כנפי דת העברים . ברומא התיהדו נשים כבודות , ולעמת החקים אשר כוננו ברבות הימים מאשרי העם בישראל להזהיר את הגרים טרם באם בברית קדש לבלי יהיו אצים ברוחם ולהתבונן בשום לב כי לא דבר ריק הוא לנצור פקודי ה׳ כמשפטם , שקדו , כפי הנראה , הסופרים המהירים בתורת ה׳ העברים בימים ההם , להפיץ למודי דת העברית בין כל יושבי הארץ סביבותיהם . הפיץ שלוחי הנוצרי להורות דעת דת הנוצרית לכל עמי הארץ , עשה פרי , אחרי אשר כבר סללו סופרי ישראל מראש דרך לו . אבן עין מושלי

ע״ב , בתור בן דורו של ר׳ גמליאל .

הרומאים צופיה על כל דרכיהם ויהיו עוינים את הסופרים ועוזריהם ולא נתנו למטיפי העם כמוהם לבצע את זממם; בעת היה הקצף על הנוצרים בראשונה לא שמו פדות בין נוצרי ליהודי וכלם שתו מצו את קבעת כוס התרעלה מהרומאים אי-נקי.

h) דבר נפלא הכי נכבד אשר יאמר עליו בדברי הימים ראה זה חדש הוא, הוא כי בני משפחת המושל מאַדיאַבענע Adiabene באו בברית דת היהודים. מונבז Monobaz מלך הארץ הזאת, לקח לו לאשה את אחותו הילני (העלענאַ), ותלד לו בן איצאַטעס Izates, ומונבז אהב אותו מכל בניו, ומאשר חפץ כי יהי שאנן מפחד אחיו אשר קנאו בו, שלחו לאַבעננעריגוס Abennerigus מושל שפאַזינאַ Spasina. ויהי כאשר קרבו ימי מונבז למות ויקרא אליו את בנו איצאַטעס ויצו אותו כי ישים איתן מושבו בעיר חרן (הנזכרה בבראשית (Carä). אחרי מות מונבז, נתנה הילני — אחרי שאלה את פי רבי הממלכה — כתר מלכות בראש בנה להיות עוצר בעמו. בהיות איצאַטעס בבית מושל שפאַזינאַ, בא שמה כפעם בפעם רוכל עברי, ויסף לקח להנשים בבית מושל הארץ בדבר חקי דת העברים; גם איצאַטעס הקשיב רב קשב לדבריו, ונפשו דבקה בדת ישראל ויתיהד, ולבקשתו נעתר איש אחד מבית המושל הנודע בשם אַנאַניאַס Ananias, ללכת אתו לארצו אַדיאבענע, וששם גם הילני התיהדה. מאשר לפי חקי דת העברים נטל על הגר למול את בשרו, ואיצאטעס עמד הכן לעשות ככתוב בתורת משה, חפץ אנאַניאַס להטות את לב איצאַטעס כי יחכה עוד מעט; אבן אחד הסופרים המהירים בתורת ה' עברי הנודע בשם אליעזר לא נתן דמי לו בדברים נמרצים החוצבים להבות אש, עד כי איצאַטעס גמר אמר כי ימולו את בשר ערלתו מבלי להתבונן פן יבולע לו ולכסא ממלכתו אשר נוע ינוע תחתיו אם יודע הדבר בקהל רב. הילני שמה לירושלים עיר הקדש פעמיה, ותבא שמה בעת היה רעב בעיר; היא שלחה את עבדיה עושי רצונה לקנות במיטב כספה בר מאלכסנדריא והאי קפריסין (כפרי Cypern) ותחלק דגן ואבלי נפש לכל איש מצוק וקשה יום; גם איצאַטעס פזר נתן מכספו לאביונים אשר חרפת רעב שברה נפשם בשלחו כסף רב ירושלימה. וימת איצאַטעס בשנת העשרים וארבע למלכו, ויפקד את אחיו הבכור מונבז למלך תחתיו. את איצאַטעס ואת אמו הילני קברו בקברותיהם אשר הילני חצבה לה ותחקק בסלע משכן למו, הרחק כברת ארץ בת שלש מאות ושבעים וחמש רגל מירושלים (Drei Stadien Von Ierusalem) [1]. היא וקרובתה הנקובה בשם גראַפטע grapte בנו בירושלים ארמנות חמד [2]. בני איצאַטעס ובנותיו לוקחו בשבי

---

[1]) יוסיפון לרומיים בס' „ק"ה" ח' כ', ב', א' - ד', ג'. [2]) יוסיפון לרומיים בספר „מלחמות היהודים" ח' ד', ט'. י"א; ח' ו', ו', ג'.

כמעם טיטוס בעת נלכדה העיר ירושלים לפני הרומאים, ושולחו לרומא [1] .

פרק ארבעים

אגריפס השני. הקשר. יוסף פלאוויוס Flavius Iosefus

a) קלוידיוס לא הפיק זממו אשר חשב להקים את בן אגריפס המת, אשר שמו כשם אביו שהיה אמון ברומא, תחת אביו על כסא הממלכה ביהודה, באשר עוד היה צעיר לימים — בן שבע עשרה שנה — וישלח נציבים בשמו לנהל דבר עניני הארץ פנימה (פרק ל"ה, a) [2]. בזאת הונחה אבן הפנה שנית למעללי זדון ועמל שעוללו הנציבים בעם ישראל אשר מררו את חייהם והציתו אש המשטמה בלבותם בכל עת עד אשר פרץ הקשר שעשה שמות בארץ לבלי הק. זולת זאת אין כל תקוה נשקפה לעת כזאת במלוך מלכים עריצים כמו קלוידיוס ונירון (Nero) כי יבחרו נציבים ישרים לכלכל דבר עניני ממלכת יהודה הסבוכים במועצות ורוח דעת ותבונה. — הנציב הראשון קוספיוס פאדוס Cuspius Fadus בראשית ימי ממשלתו היו ידיו מלאות עבודה להשבית מדנים, אשר פרעו פרעות בין היהודים יושבי מזרח הירדן ויושבי פילאדעלפיא Philadelphia, וירכוש לו אהבת יושבי הארץ הזאת וישיבו לו תודה רבה על כל תגמולוהי עליהם בזאת כי השבית חבר השודדים — אשר רבו כמו רבו — מן הארץ. הוא הגיש עצומותיו לפני הקיסר וגם יד הנציב מסוריא קאססיוס לאנגינוס Cassius Longinus תכון עמו, כי יניחו בגדי הכהנים הגדולים למשמרת במבצר אנטאניא (פרק לה, d), אולם הקיסר — אשר היהודים שפכו שיחם לפניו כי לא ישעה לדברי הנציבים לחלל קדשיהם, וגם אגריפס הצעיר דבר טוב עליהם לפניו — גמר אמר לעמוד לימין היהודים [3]. קלוידיוס גם בזאת השך את חמת העם אשר סער כים נגרש, כי נתן העז והמשרה להורדוס מהאלצים אשר על פיו יצאו ויבאו דברי היכל ה', ולהפקיד כהנים גדולים כפי אשר רוח מבינתו יעננו. על פי הדברים האלה הסיר מפקודתו את הכהן הגדול אליהועני בן הקוף Elionai Cantheras (פרק לט, c) וישם תחתיו את יוסף בן קמי Cami, ואחר הוסר גם הוא ממשמרתו ותחתיו

---

[1] שם ו', ד'. גם חכמי התלמוד יספרו על אדות רוח נדיבה אשר חנן האלהים את איצאטעס (מונבז) ירושלמי פאה א', א'. בבא בתרא י"א ע"א, וגם תזכרתה בתלמוד מתנותיו אשר הוא ואמו הילני המלכה הגישו שי להיכל ה', יומא ג', י'. וראה בס' הח' נ. ברילל "Iehrbücher für Iud. geschichte" שנה ראשונה, צד 66 והלאה.
[2] יוסיפון לרומיים בספר „ק"ה" ח' י"ט, ט', ב'; „מלחמות היהודים" חלק ב', י"א, ו'. [3] יוסיפון לרומיים בס' „ק"ה" ח' כ', א', א'—ב'.

הוקם־עָל ענן בן נעבעדאֻוס Nebedaus [1]) . — גם בימים ההם הופיע משיח השקר הנודע בשם טהיידאַס Theudas , אשר ערב את לבו להוליך שולל את בני העם להוליכם בחרבה בתוך הירדן ; אולם גם עליו עברה כוס התרעלה אשר שתו מצו המשיחים מורי השקר ההלכוא לפניו , והנציב חרץ עליו משפט מות [2]) .

b) אחרי קוספיוס פַֿאַדוס הוקם לנציב תחתיו טיבעריוס אלכסנדר , שהמיר דתו בדת עובדי אלילים , בן הנציב Alabarch אלכסנדר (פרק ל"ו , a) , אשר בימי ממשלתו היה הרעב הנזכר למעלה (פרק ל"ט , h) בירושלים , והילני אשר התיהדה (הגיורת , Proselytin) פורה נתנה מכספה להאמללים ברוח נדיבה . הוא צוה להוקיע את בני יהודה הגלילי , יעקב ושמעון (פרק ל"ו , e) [3]) . — בימי הנציב אשר משל תחתיו קומאַנוס Cumanus מת הורדוס מחאַלציס (בשנת ג' אלפים תת"ט למספר בני ישראל או 49 למספר הנוצרים) . חבל ארצות אחוזתיו נפל לנחלה לאַגריפס , אולם בארץ יהודה הנשארה משלו נציבים בשם הקיסר ברומא [4]) . גם אז התלקחה שנית שלהבת המשטמה בלבות בני העם על ממשלת הרומאים באשר חיל צבאותיהם — במעללי חמס וזדון — הרעו לעשות , ויעשו את הארץ כמרקחה , עד כי דמים בדמים נגעו . ויהי בימי חג הפסח , אשר יהודים רבים מכל קצות הארץ באו ירושלימה לראות את פני ה' בהיכל קדשו , כאשר הסכן הסכינו מימים ימימה , פרצה מלחמת תנופה בין היהודים וחיל צבאות הרומאים באשר איש צבא מהרומאים חלל כבוד העברים שחגו את החג בהדרת קדש , בלעגו עליהם בדברי בוז וקלסה , וכאשר שלח הנציב לקראתם את אנשי חילו אחוזי חרב לשים את סערת המרד לדממה , אז לחצו העברים הנסים איש את אחיו עד כי נפלו חללים כעשרים אלף איש ביום ההוא [5]) בעת — על פי הנציב — הראו קשה את יושבי כפרים אחדים , בעד עונם אשר נמצא במו כי בקרבתם נרצח שר נכבד עבד המלך , קרע איש צבא בחמתו ספר תורה אחד וגם תרף וגדף את מערכות ישראל ; וכאשר שועת היהודים עלתה — על מעללי רשעתו — אל הנציב בקסרי , צוה קומאַנוס — להשך חמת העם ולמען ישמעו בני הצבא ולא יזידו ללכת עם היהודים בקרי להכעיסם ולהרעימם — לחרוץ משפט מות על איש הצבא החוטא והבליעל ההוא [6]) . — ויהי היום בעת התנפלו השמרונים על יושבי הגליל אשר עברו דרך חבל הארץ שנאחזו בו השמרונים , לירושלים לימי המועדים , ויכו בהם מכה רבה והנציב קומאַנוס אשר השמרונים שחדו אותו מכספם לא החיש לעזרתם ויהי כמחריש , אז הושיעה

---

[1]) שם א' , ג' , ה' , ב' . [2]) שם ה' , א' . גם ידובר בזה בספורי שלוחי הנוצרי . ה' , ל"ו . [3]) יוסיפון לרומיים בס' „ק"ה" ה' כ' , ה' , ב' . [4]) יוסף בן מתתיהו הכהן בספרו „מלחמות היהודים" חלק ב' , י"ב , א' . [5]) יוסיפון לרומיים בס' „ק"ה" ה' כ' , ה' , ג' . [6]) שם ה' , ד' .

להגלילים ימינם וישימו עליהם לראש את פקיד המתנדבים בעם לעזרת ארץ מולדתם, הנודע בשם אלעזר בן דנאי dinai, ובחרב נטושה השיבו אחור ימין השמרונים, אשר קראו למו לעזרה את הנציב קומאַנוס וילך הלוך וקרב בחיל צבא רב. זקני ירושלים מאשרי העם מהרו לבוא בנפשם שמה ואחרי העתירו דבריהם ובקשתם למדי להמורדים, נעתרו המורדים — אשר נפשם מרה למו — לשאלתם, להשיב חרבם אל נדנה. אולם השמרונים הגישו עצמותיהם לנציב סוריא אומידיוס קוואַדראַטוס Umidius Quadratus כי יריב ריבם ודינם, והוא היה אז בצֹר Tyrus. נציב סוריא בא לארץ יהודה: אכן בעת היהודים והשמרונים אנשי מצותם שפכו לפניו את שיחם זה בכה וזה בכה ולא ידע איך לכלכל דבר דבור על אפניו, שלח את הכהן הגדול (ענניה) Anania וראש המשגיחים בהיכל ה׳ ענן גם את פנות עם היהודים והשמרונים, ובאחרונה את הנציב קומאַנוס ואת ראש נבחרי העם Tribun צעלער Celer לרומא להקיסר כי על פיו יקום דבר. שמה שעה הקיסר לדברי הקסרית רעיתו אַגריפפינאַ Agrippina, אשר נתנה אזן קשבת לדברי בקשת אגריפס, ותדבר טוב על היהודים באזני אישה הקיסר, ויחזק במעוזי היהודים וימלא את משאלותיהם, וקומאַנוס גֹרש מארץ יהודה [1].

c) אולם מצב היהודים לא שנה לטוב גם אחרי הפקיד קלוידיוס את האיש פֶעליקס, אחי אהובי פאַללאַס, לנציב בארץ יהודה, אשר כהן במשמרתו זאת גם ימים רבים אחרי מות קלוידיוס בימי ממשלת הקיסר נירון. את אלעזר בן דנאי, משך אליו בשפתי מרמה בהבטיחו אותו כי לא תאנה אליו רעה בדרך ובבאו אליו שלחהו כרגע לרומא [2]. הוא שלח דברו למרצחי חרש לדקור בתרבותיהם בערמה את יונתן הכהן הגדול, ומאשר בני בליעל ההם לא נשאו את עונם ולא הראו אותם קשה בעד מעללי זדון ורצח כהמה, נוסדה אגודת מרצחי חרש הנודעים בשם Sicarier אשר התבוללו בין בני העם ויעשו שמות בקרבם, אחדים מהם עשו זאת משנאתם לאנשי ריבם, ואחרים רצחו נפשות נקיים בעד כסף אשר קוו להשיג מבעליהם אשר שכרו אותם. זולת זאת סבבו ראשי חבר הקושרים ערים וכפרים, ויציצו חדשים לבקרים כעשב מארץ נביאי שקר, ואחד מהם בבאו ממצרים קרא אליו את בני העם בדבריו אשר חלקו מחמאות לעלות אתו להר הזיתים, ששם לפקודתו ולקול הגה אשר יצא מפיו נוע תנועינה חומות ירושלים ותפלנה תחתיהן; גם את שליח הנוצרי פוילוס שמו במשמר מטעם ממשלת הרומאים [3]. היד הקשה אשר תנחת על אנשים תועי לבב כהמה, העלתה את חמת בני העם לאין מרפא אשר כים נגרש השקט לא יוכלו,

---

[1]) שם ו׳, א׳—ג׳. „מלחמות היהודים" ח"ב, י"ב, ב׳—ז׳ ושם יזכיר יוסף הכהן על ארות הכהנים אשר שולחו לרומא יונתן וענניה ובנו ענן. [2]) יוסיפון לרומיים בס׳ „ק"ה" ח׳ כ׳, ח׳, ה׳. [3]) ספורי שלוחי הנוצרי פרק כ"ד והלאה.

מבלי מצוא אמצעים נכונים להגן עליהם מאנשים נמהרים אשר יחדשו מעשיהם המוזרים להוליכם שולל בתהו לא דרך. צדק ומישרים דרכי המוסר וכל מדה נכונה נפלו נפלו בישראל, ותחתם פלסו למו נתיב אי־סדרים פרעות ומבוכות וכל איש הישר בעיניו יעשה; מאשר הכהנים החליפו איש את משנהו חדשים לבקרים כחמר חותם (אגריפס הקים על את ישמעאל בן פאבי לכהן גדול), לכן חדלו העם לכבד ולהוקיר את הכהנים לפי משמרתם בקדש כאשר נטל עליהם; גם בין הכהנים פרצו מריבות ולפעמים פיהם למהלומות יקרא; ואחדים מהכהנים לא ידעו הבלם וישלחו את עבדיהם לקחת את מעשרותיהם מהגרנות בחזקה, אולם הכהנים הישרים והתמימים אך חסר ועני מנת גורלם [1]). — בדבר אי-מוסר על אשר גלה כבוד חקי הדת מישראל היו לעינים לבני העם ביתר עז הנשים מבית משפחת הורדוס, ושמן יזכר להרפה ולקלסה. אגריפס אשר מעת הפקד הנציב פֿעליקס בארץ, נתנו לו לאחוזה תחת ממלכת חאַלציס, את נפות הפחה פֿיליפפוס (פרק ל״ד, d) והמה: טראַכֿאָנטים, (ארגוב) באַטאַנאֶאַ וגוילאַנטים, (גולן) וגם נספחו למחוזותיו ארצות ממלכת ליזאַניאַס [2]), נתן את אחותו דרוזיללאַ לאשה לאַציזן מלך עמעזאַ, ומאהבתו אותה מל את בשרו כפי חקי התורה; אכן לא ארכו הימים ותעזוב את אישה, ותהי לאשה להנציב פֿעליקס; היא ובנה אגריפס היו לברות להאש הגדולה אשר התלקחה מפי ההר פֿעזוף Vesuv. — את אחותו מרים הביא אגריפס במסרת ברית קדש (נשואין) עם אַרכֿעלויס; וגם היא עזבה את אישה, לחסות בצל כנפי הפחה דעמעטריוס (פרק ל״ז, a) ולהיות לו לאשה. גם בערעניצע, אלמנת הורדוס מחאַלציס, אשר העבירו שמועה לא טובה עליה כי במסתרים עגבה על אחיה . . . היתה לאשה לפאָלעמאָן, מלך ציליציען, ותעזוב גם היא את אישה, ותרכוש לה את אהבת הקיסר טיטוס (פרק מ״ג, a) [3]).

d) אגריפס השני הראה לדעת גם בזאת כי ממעי הורדוס יצא ודמיו יתרוצצו בעורקיו, באשר תשוקתו לבנות בנינים וארמונות כמו רמים לא ידעה חק וגבול. הוא הגדיל ויפאר את העיר צאָזאַרעאַ פֿיליפפי (פרק ל״ד, f) ויסב שמה נעראָניאַס Neronias; ויפזר כסף רב לפאר ולהאדיר את העיר בעריטוס, גם זל זהב מכיסו להלק ליושביה שמן ובר [4]) בניה אחת אשר חפץ לכונן בירושלים, הביאה לרגליה מריבות ומדנים. המגדל אשר בנו הבונים על פיו ביתה לארמון הורדוס, נתן לו ידים לא אך להתענג על המראה הנחמד בהתבוננו על כל העיר הנשקפה לעיניו מרחוק, כי אם עוד עיניו תחזינה את

---

[1]) יוסף בן מתתיהו הכהן בספרו „קדמוניות היהודים" ח׳ כ׳, ח׳ ה׳—ח׳ מהמבוכות ואי־סדרים אשר פרעו פרעות בין הכהנים ידובר גם בתלמוד, מסכת פסחים דף נ״ז ע״א. [2]) יוסף בן מתתיהו הכהן בספרו „קדמוניות היהודים" ח׳ כ׳, ז׳, א׳; „מלחמות היהודים" ח״ב, י״ב, ח׳. וברבות הימים נתן לו למנה גם הקיסר נירון עוד חבלי ארץ אחדים. ח׳ כ׳, ח׳, ד׳. [3]) יוסיפון לרומיים בכ׳ „ק״ה" ח׳ כ׳, ז׳, א׳—ג׳. [4]) שב ט׳, ד׳.

חצר ההיכל פנימה ביפיה ויוכל להתבונן על עבודת הקדש עת הקריבו הכהנים עולה וזבח. המשגיחים על העבודה בבית ה׳ והכהנים בחשבם כי בזאת תחולל עבודת הקדש בעת עין זר שופתה, הקיפו את חצר ההיכל בחומה גבוהה, אשר הבדילה לא אך את אגריפס כי אם גם את הרומאים אשר חנו במצודת אַנטאָניאַ בין ההיכל וביניהם לבלי יראו עד מה את אשר יעשה בקדש פנימה; וכאשר צעק הנציב חמס עליהם על אשר הקימו את החומה ואת פיו לא שאלו, אז הגישו היהודים עצמותיהם להקיסר נירון, ועל פי הקסרית פאָפּפֶּאַ Poppäa אשר לבה היה טוב ליהודים ותגד להקיסר ישרם, מלא הקיסר משאלות היהודים ויצו כי החומה תעמוד על עמדה [1]) ויהי כאשר נשלמה מלאכת בנין ההיכל, דאגו מאשרי העם מה לעשות לעושי המלאכה אשר רבו במספרם ועלו לשמונה עשר אלף איש, ובמה יכלכלו את נפשם לימים יבאו, וגם פחדו פחד כי נדבות בני ישראל אשר הרימו תרומה לבית ה׳, ואשר נתנו את כסף הנדבות לחזק בדקי ההיכל תקתנה את לבות הרומאים ומסבות יתהפכו בתחבולותיהם לדרוש את כסף הנדבות לתת למו בתור מס מהיום ההוא והלאה. בני העם בקשו את אגריפס כי יקיפו גם את פנת ההיכל הפונה קדמה בעמודים רמים ומבינותם יהיו מבואות; אולם אגריפס לא חפץ לזול זהב על בנין גדול כמוהו אשר תוצאותיו תעלינה למעלה ראש; אכן על פיו רצפו את רחובות ירושלים באבני שיש לבנות [2]). להלוים אשר עמדו בכלי שיר על משמרתם נתן הרשיום על פי בקשתם אחרי חזקו ידם גם ראשי הסנהדרין ללבש בגדי קדש כבגדי הכהנים, ובני הלוים למחלקותם, אשר עד כה כהנו בהיכל ה׳, בכהונות אחרות הוקמו־על פיו לעמוד בכלי שיר כאחיהם הלוים השרים; ושני הדברים האלה סבבו הלכו נגד חקי הדת מקדם קדמתה [3]). זולת זאת לא נודעו לנו ממפעלות אגריפס כי אם אשר בימיו החליפו הכהנים איש את רעהו חדשים לבקרים. מהכהנים האלה הכי נכבדים: ישמעאל בן פאבי, יוסף כבי Cabi, בן הכהן הגדול שהי׳ בשכבר הימים שמעון; ענן, בן ענן (אשר ראה בגדולת ביתו כי חמשת בניו נשאו משרת הכהונה הגדולה על שכמם. פרק ל״ה, b); ענן הצעיר הזה, או ענניה Ananias אשר החזיק במעוזי הצדוקים, חרץ משפט מות על יעקב Iacobus הנוצרי. אחריו היה לכהן יהושע בן דמני Damnai, ואחריו הוקם על יהושע בן גמליאל.(גמלא,פרק ל״ו. d) ואחריו כהן פאר מתתיהו בן טהעאָפילאָס, אשר בימיו התלקחה המלחמה בעים רוהה בין היהודים ובין הרומאים [4]).

e) אולם המושלים מבית הורדוס לא שמו אל לבם, לנסות בכל אשר יש לאל ידם להיטיב מצב המדיני והמוסרי בעם ישראל אשר ירד פלאים זה כמה. הפחד אשר פחדו יושבי הארץ בערי השדה מחמת חבר השודדים ואגודות

---

[1]) שם. ח׳, י״א. [2]) שם ט׳, ז׳. [3]) שם. ט׳, ו׳. וראה במסכת ערכין דף י״א ע״ב. [4]) יוסף בן מתתיהו הכהן בספרו „קדמניות היהודים" ח׳ כ׳, ח׳, י״א; ט׳, א׳. ד׳. ז׳; „מלחמות היהודים" ח׳ ד׳, ט׳, י״א; ח׳ ו׳, ב׳, ב׳.

המתנדבים בעם, והרב בני הזיקאַריער (Sicarier) אשר שכלה בקרית הממלכה ירושלים, כל אלה השחיתו כל חלקה טובה בעם והפרעות הלכו הלוך וגדל. הנציב אשר הוקם בארץ אחרי פֶּעליקס, פּאָרציוס פֶּעסטוס Porcius Festus [1]) שם כל מעיניו להשבית מדנים ולפזר את השודדים בני בליעל — אשר שלחו מגפתיהם בארץ — לכל רוח; ובעקבותיו הלך גם הנציב אשר משל אחריו אַלבינוס Albinus [2]), האמנם לרגל אהבת הבצע אשר קננה בלבבו ובהחזיקו במעוזי אחת הפלגות השחית בידו האחת, את אשר שקד בכל עז להחיש ישע ליושבי הארץ בימין צדקו. אמנה, אף אם שנאת העם על הנציב ההוא גדלה לרגל תאותו לבצע אשר לא אמרה הון, אולם הנציב אשר משל אחריו געססיוס פלאָרוס Gessius Florus [3]) עוד הרע שבעתים ליושבי הארץ במעללי חמס אשר עולל במו בעזות מצח ובגאותו אשר הכלים את העם הנדכא שרבת שבעה לה נפשו עמל ועני. דבר אחד אשר אף כי עניניו בערכם לא היו רוח החיה באופני העם, הפיח את שלהבת אש הקשר — אשר במחבואה כבר היתה לניצוץ — בעים רוחה ותהי לאט לאט לאש צרבת, אשר לרגלה ערער התערערה עיר הממלכה וההיכל היה לעיים ובית ה׳ היה לחרבה ומאכלת אש, וגלה כבוד הלאומי מישראל ובא הקץ לחפש העם.

f) בקסרי, ששם ישבו יהודים ויונים, התגלע הריב ביניהם על הדבר אשר חקה אחת ומשפט אחד נתנו ליהודים כאל היונים, והקיסר עמד לימין היונים ויגרע משפט היהודים, גם זולת זאת חרפו היונים את מערכות ישראל לבלי חק. תחת לתת אזן קשבת לדברי היהודים ובקשתם אשר נלאו נשא חמס נוגשיהם, דרש דרש הנציב געססיוס פלאָרוס מהיהודים כי יתנו לו מאוצר ההיכל שבע עשרה כברים כסף, ומאשר מאנו היהודים למלאות משאלתו באמרם כי נועז לדרוש מהם דבר אשר לא יוכלו עשותו מבלי לחלל כבוד בית ה׳ לשלול שלל בהיכל הקדש, אז הקריב עם מחנהו לירושלים, ששם יצאו רשף ורצח לרגלי חיל צבא הרומאים ויבוזו בז למו דים, וגם את היהודים אשר רכשו למו זכיות אזרחי רומא, הוקיעו מטעם הנציב לעין השמש. כשלשת אלפים ושש מאות נפש אדם נפלו בחרב אויב ודמם נשפך כמים המוגרים ארצה ברחובות קריה הצרים. לשוא שקדו הכהנים ועוד נשואי פנים בעם להרגיע את לבות בני העם אשר כהמות ימים יהמיון בעים רוחם אשר גחלים תלהט. להפריע את הרומאים לבלי תושע למו ימינם לפלס להם נתיב בההיכל פנימה, הרסו היהודים את מבואי העמודים אשר התלכדו לאחדים עם המבצר אַנטאָניאַ; פלאָרוס שב לעת בזאת—אחרי אשר חיל צבאותיו חנו בהמצודה ובעיר העליונה — לקסרי. ובירושלים גברה יד חבר הקנאים הנודעים בשם Zeloten (פרק ל״ו e) וימינם רוממה. אולם טרם החלם לצאת בחרב לקראת הרומאים שעו בדברים רבים ונמרצים לנציב סוריא צעסטיוס

---

[1]) יוסיפון לרומיים בס׳ „ק״ה״ ח׳ כ׳, ח׳, ט׳, י׳. [2]) שם. ט׳ א׳. [3]) שם; י״א, א׳, „מלחמות היהודים״ ח״ב, י״ד, ב׳.

גאַללוס Cestius Gallus,אשר שלח שר נכבד ממפקדי חיל צבאותיו נעאַפּאָליטאנוס לארץ יהודה, וישמע מפיו בשובו כי היהודים יבקשו שלום, ובכל לבבם נכונים המה לשלם המסים אשר נטלו עליהם מטעם המלך, אם אך יסירו את על הפחה רע מעללים געססיוס פלאָרוס מעל צוארם. אגריפס בעצמו נשא מדברותיו קבל עם, אולם בראותו כי דבריו לא ישוו פרי לבני העם עזב את העיר ירושלים. אז התפרצה בירושלים מלחמת תנופה הסואנת ברעש ובסופה וסערה דרכה בין יושבי העיר אשר בשובה ונחת דרכיהם והליכותיהם Gemässigte ובין הקנאים אשר אין מעצור לרוחם וימין הקנאים גם אז רוממה; בית הכהן הגדול עעניה, ארמנות אגריפס ובערעניצע, גם בית האוסף מכתבים עתיקים להממלכה Archiv, ששם נמצאו כתבי נשיי בני העם להממשלה, היה לשרפת אש. בזאת אשר חדלו להקריב עולה וזבח מדי יום ביומו בעד שלום הקיסר, נתנו היהודים אותותם אותות נגדה נא להרומאים כי הקשר היה אמיץ ויסער עליהם להפיצם. מחנה משלשת אלפים פרשים חלוצי צבא, אשר שלח אגריפס להקים את סערת המרד לדממה ואשר לכדו את העיר העליונה, נסוגו אחור לפני היהודים אשר כתרו אותם ויפזרו אותם לכל רוח, המבצר אַנטאָניאַ גם המצודה מאַזאַדאַ Masada הבנויה בקרבת ים המלח נכבשו לפני היהודים בעזוז מלחמה, ויכו את חיל צבאות הרומאים אשר חנו בהם לפי חרב. בעת אשר לחצו היהודים בירושלים וירוצצו את שארית חיל צבאות הרומאים אשר חנו שמה למען ימגנו בידם את המצודות ואחר הכום ויכתו אותם עד חרמה,לעת כזאת עשו כלה בקסרי את היהודים יושבי העיר הזאת, אויביהם ומבקשי נפשם ויכום לפי חרב בעשרים אלף איש, ולא השאירו מהם שריד ופליט [1].

g) מירושלים ששם זולת איש אחד הנודע בשם אלעזר, גם מנחם בן יהודה הגלילי (פרק ל"ו e) [2] היה היו לראשי הקושרים וחבר המתנדבים בעם, התלקחה שלהבת המרד עד מהרה במלא רחב הארץ. לפתע פתאום הגיחו חיל צבאות יהודים ויעמדו בפרץ להגן בעד עמם וארצם; בין הגוים עובדי האלילים ובין היהודים אשר שכנו בערי השדה התפרצו כפעם בפעם מלחמות תנופה, ויושבי ערי המבצר אך בעמל רב יכלו לדבר את חיל צבאות היהודים אחוזי חרב — אשר השתערו עליהם בגבורה נמרצה—בשער. אז חשב נציב סוריא צעסטיוס למשפט, כי עתה בא מועד, לקום בעצמו לעזרת הרומאים. בחיל צבא רב— אשר אגריפס חזק את ידיהם במתנותיו,וגם מערי סוריא חלצו אנשים לצבא ללחום את מלחמות הנציב צעסטיוס—עבר הנציב בראשם מאנטיוכיא דרך פּטאָלעמאַיים ליפו, אַנטיפּאַטרים ולידדא (לודא), ויעמוד עם מחנהו צפונה לירושלים. האמנם עוד מעט התנפלו עליו היהודים בשצף קצף ולא יכול לעמוד לפניהם ויסוג אחור לבית חרן Bet-Choron, אבן התאזר עז וישב שנית אל מקומו וילך הלאה וכבר פלס לו נתיב להיכל מעבר הצפוני, אולם גם בפעם הזאת

---

[1]) יוסף בן מתתיהו הכהן בספרו „מלחמות היהודים" ח"ב, י"ד, ד', י"ז, ז'. [2]) שם. י"ז, ח'.

השיבו היהודים אחור ימינו, ויחליט בנפשו לשוב שנית למקום מחנהו. אבן היהודים עוללוהו במסלות חמשת אלפים רומאים ויפלו חללים, והיהודים שבו בתור מנצחים עמוסים בשלל רב בקול המון חוגג ירושלימה. הנצחון הנמרץ הנכבד הזה עצמה ירבה לחבר המתנדבים בעם בעד מלחמת חופש ארץ מולדתם ויתן קטורה באפם ורוחם גחלים תלהט לעשות נקמות באויביהם ולהוריד עז מבטחם; גם האנשים אשר נפשם עודנה לא דרכה עוז Gemässigte ואשר פלסו מעגלותיהם בעת ומשפט, נתנו ידם למו; תקוות נעימות וגדולות עלו כפורחת נצה בלבות בני העם כי קרוב היום בו יושעו תשועת עולמים ויחדשו נעוריהם כקדם והחפש יעשה קציר כמו נטע וייף בגדלו, ועוד שעשעו נפשם בחזיונות עדן כי לא יארכו הימים וגם הפאַרטהער יקיצו ברומאים ויחישו לעזרת היהודים [1].

h) לנהל דבר מלחמת הארץ במקום נכון ולכלכלו במועצות ודעת, בחרו למו ראשי המתנדבים בעם את העיר ירושלים, ומשם עינם צופיה על כל ארץ הצבי ורוח מבינתם יענם לעמוד בפרץ לפני אויביהם במלחמות אשר עוד תתעתדנה ביניהם ובין הרומאים. וככה נתנו משרת עניני דבר הארץ, ומה גם להשגיח על המבצרים כי יחזקו בדקיהם ולהביא אוכל בהם למדי ולהכין נשק וכלי תותח, על שכם יוסף בן גוריון בירושלים, וגם הכהן הגדול ענן עמד לימינו, ולא נתנו לאלעזר (g) לקחת חלק בענין ההוא, כי יראו מפניו פן ישתרר ביד רמה על עמו. על ארץ אדום הפקידו את יהושע בן זאַפּפיא Sapphia ואלעזר בן הכהן ענניה, וליריחו שלחו את יוסף בן שמעון; לפעראֶאַ *) Pereäa את מנשה. לטהאַמנאַ, לידראַ, (לודא) יפו, אַממאוים (חמת Lyda Joppe, Ammaus הפקידו את יוהנן אחד בעלי ברית האסים, ולפקיד גאָפנאַ ואַקראָבאַטענע Gofna, Akrabatene הוקם יוחנן בן ענניה. ולפקיד על ארץ הגליל, ולהגן על המצודה הבצורה הכי נכבדה גאַמאַלאַ Gamala, הפקידו את יוסף בן מתתיהו. [2] האיש הזה, אשר בתור סופר מהיר בקורות בני ישראל נודע בשם יוסף פלאַוויוס Josefus Flavius, ואשר רובי הידיעות על אדות דברי קורות ישראל בממלכת יהודה בשתי מאות שנה האחרונות שאבנו ממעיני ספריו והוא היה לנו לעינים, נולד בשנת ג׳ אלפים תשצ״ז (או שלשים ושבע אחרי לדת הנוצרי); הוא נצר (לבית אביו) מזרע הכהנים, ומבית אמו מוצאו ממשפחת החשמונאים [3]. לפי המנהג אשר הסכן הסכינו בו בימים ההם, למדו דעת גם את יוסף בימי

---

[1]) יוסף בן מתתיהו הכהן בספרו „מלחמות היהודים" ח״ב, י״ח, ט׳—י״ט. תבוסת הרומאים אשר היתה שלמה בימים ההם, באה עליהם כשוד משדי ביום השמיני לירה I'ios (מרחשון) בשנת השתים עשרה למלוך נירון בשנת ג׳ אלפים תתכ״ח (66 למספר הנוצרים). [2]) יוסף בן מתתיהו הכהן בספרו „מלחמות היהודים" ח״ב, כ׳, ד׳, ה׳. [3]) „חיי יוסף הכהן" פרק א׳.

---

*) חבל הארץ אשר נתנו לבני ראובן וגד וחצי מטה מנשה, והיא ארץ יעזר וארץ גלעד מעבר לירדן. דו״ר.

נעוריו את כתבי קדש ודרכי הדת מפרש ושום שכל, אולם הוא שקד לבא עד נבכי למודי הפרושים, הצדוקים והאסים עד אשר יוכח לדעת בשכלו למי היתרון בחכמה דעת ומישרים, ואחר החזיק במעוזי הפרושים. בשנת ג׳ אלפים תתכ״ג (63) יחד כבודו בקהל הצירים להעברים אשר שלחו לרומא, ששם נקרה לפניו ענין נכבד, ויציגוהו לפני המלכה (הקסרית) פאָפפאָא Poppäa, וחיים ברצונה בשגם נפת תטפנה שפתותיה בדברה אתו בחן ונעם [1]. רוח החיה באופני דבר הממלכה פנימה בחצר הקיסר, אשר ראה בעיניו, ולבבו הבין לרכוש לו בזאת ידיעה רבה, כל אלה עלו כפורחת נצה ברבות הימים בגורל חייו. את כשרונותיו הנפלאים ומאד נעלים, תבונתו וחכמתו כפי הנראה ידעו בני דורו להוקיר ולכבד את בעליהם, באשר בטחו בו ועל פיו, אשר עוד לא נמלאו לו שלשים שנה, ישק דבר הבל הארץ הכי נכבד; כי ארץ הגליל תחשב לארץ סגורה ומסוגרת מפני האויב, ואם האויב יחפוץ להבקיע אליה יוכל לנסות כחו אך בדרך בואך צפונה.

J) יוסף עשה חיל במשמרתו ויעבוד עבודתו ביד חרוצים, ועיניו בראשו לכלכל כל דבר בטוב טעם ודעת; האמנם לבות בני העם אשר סערו כים נגרש ופלוגות שונות אשר ראשיהן פרעו פרעות וילחמו איש באחיו ואין מעצור לרוחם, כל אלה היו בעוכריו, ומחשבתו הטובה לעשות ישועות בישראל הופרה למרת רוחו. בדבר מפעלותיו אשר הוא בעצמו יציג לפנינו במחזה, וזולתו אין לנו סופרים אחרים בימיו אשר יודיעו לנו על אדותיו עד מה, יוכל היות כי שרעפי עשתונותיו יגביהו עוף וידבר גבֹהה גבֹהה מאשר אהבת הכבוד אשר קִננה בלב כל איש לעצמו תעור לפעמים עיני פקחים, אולם האיש אשר עיניו לנכח יביטו ותחזינה מישרים לבו ינבא לו, כי הוא עשה את כל אשר היה לאל ידו לעבוד באמונה את עבודתו לארץ מולדתו, אף כי לא לבו הלך אחרי הקנאים, אשר שמו למו לחק לבחור אחת משתי אלה: למות תחת משואות ארצם או לרכוש למו את חפש הלאומי היקר למו מפז. על פיו חלצו אנשים לצבא בכל מקום אשר דבר פקודתו מגיע, ויגן בכל מאמצי כח בעד המבצרים הבצורים מפני האויב ויכונן בית ועד סנהדרין קרואי מועד אנשי שם במספר שבעים נפש איש. מאשר ידע אל נכון משטר חיל צבאות הרומאים והליכותיהם [2], התבונן מראש כי לעמת הסדרים הישרים והנכונים במערכות צבאות הרומאים, וקול מפקדי הצבא אשר לדבריהם תוכו גבורי החיל וכפטיש יפוצץ סלע ולא יסורו מפקודותיהם ימין ושמאל, לא תעשינה ידי המתנדבים בעם תושיה אף כי רבו כמו רבו ויעצמו למאד, ואם לפעמים

---

[1]) „חיי יוסף הכהן״ פרק ב׳, וג׳. [2]) יוסף בן מתתיהו הכהן מרי דברו על אדות צבאות הרומאים („במלחמות היהודים״ ח׳ ג׳, ה׳, א׳—ו׳) יטיף מלתו כדברים האלה: „לא להלל את הרומאים רצוני, כי אם לנחם את היהודים המנוצחים ולהזהירם לבלי יוסיפו למרוד בהרומאים ולהביא עליהם שואה אסון ותלאה״.

ירגיזו את הרומאים ממנוחתם וידריכום מנוחה, אולם לא יוכלו לעמוד לפני שטף מרוצתם אשר איש איש בדרכו ילך ולא יעבטון ארחותיהם. אי־סדרים במערכות חיל צבאות המתנדבים בעם, אשר בזאת נפלו מהרומאים, היו לאחדים עם התשוקה לשלול שלל ולשים מסים קשים על יושבי המקומות אשר כאויבים נחשבו להיהודים או באמת חשבו לפעמים להרע למו, ואם יוסף בן מתתיהו הכהן צוה במפגיע לאנשי חילו כי ידם לא תגע לרעה גם ברכוש אויביהם [1], אז חסדוהו כי לבו נפתה בסתר על אהבת הרומאים ויחשבוהו לבוגד בעמו ובארצו [2]. אולם כרחוק שמים מארץ כן רחקו דרכיו מדרכי יוחנן מגיסקאַלאַ (Jahann von Giskala) אחד ראשי המתנדבים בעם אשר רוח כביר לו והעשוי לבלי חת, ואשר ארב לו והשביעו במרורים. שוטני יוסף הכהן חפאו עליו דברים אשר לא כן לפני בית המשפט בירושלים, ועל פי ר' שמעון בן גמליאל הנשיא הנזכר למעלה, אשר ישב על כסא הנשיאות אחריו (פרק ל"ט b,) רֵעה יוחנן הגיסקאַלי, שלחו אנשים אחדים לחקור ולדרוש היטב דרכי יוסף הכהן הכצעקתה הבאה עליו עשה אם לא [3]. אכן בין כה וכה ידע יוסף הכהן לעמוד על עמדו לכהן פאר במשמרתו ולהשיב אחור ימין צריו, ויוחנן נאלץ להסוג אחור להמבצר גיסקאַלאַ. אולם לרגלי מריבות כאלה אשר התגלעו בין ראשי הפלגות פנימה בישראל, חלפה עברה העת הנכונה אשר לא תסולה בכתם אופיר, לכונן חיל צבא במשטר ישר להגן בעד הארץ מפני האויב ההולך וקרב. מחנות צבא הרומאים הגיחו מדרך הפונה קדמה הלוך וחזק, ועוד מעט ראו בעליל, כי מאשר חלק לב היהודים ולא עזרו איש את רעהו בלב אחד לכונן במועצות ודעת חלוצי צבא להגן בעד עמם וארצם לכן לכדו האויבים על נקלה חבל ארץ חזקה משגב ארץ יהודה, כמו נפות הגליל ומסביהן.

פרק ארבעים ואחד

אספסיאנוס וטיטוס. Vespasian und Titus,

a) כשמוע הקיסר נירון את כל הדברים אשר נקרו ויאתיו בארץ יהודה, אז רוח מבינתו ענהו, כי מהיום והלאה לא ידבר להקים אך סערת המרד לדממה, כי אם נטל על הרומאים לדבר את אויביהם חלוצי צבא בשער ביום קרב. ולאסור המלחמה עליו לפקד מחנה צבא רב בגבורה נמרצה וברוח אמיץ וכביר, לבלי יבלע לממלכתו ולא יכריעוהו קמיו. וישם למפקד חיל צבאותיו בהמלחמה אשר התעתדה לפרוץ בין הרומאים ובין היהודים, את שר הצבא

[1]) „חיי יוסף" פרק י"ג. כ"ו. [2]) שם. פרק כ"ז. [3]) „חיי יוסף" פרק ל"ח והלאה. האנשים האלה נקובים בשמותם: ענן ויהושע בן גמלא הכהנים.

הגבור המהלל פלאוויוס וועספאַסיאַנוס (אספסיינוס) Flavius Vespasianus אשר כבר רכש לו נזר תהלה, בהצותו את שבטי הטהראַציען ומה גם בבריטאַנניען ויכל לאויביו וימינו רוממה, ולעת כזאת היה בן חמשים ושש שנה. אספסיינוס שלח את בנו טיטוס לארץ מצרים, למען יספחו למחנותיו כשני לגיונות גבורי חיל החונים במצרים, ויעבור בראש מחנות צבאותיו — אשר מספרם עלה יותר מששים אלף איש, וגם אגריפס עם חילו נלוה אלימו — מפטאָלעמאַייס Ptolemais ופניו מועדות לארץ הגליל, לאט לאט במשפט וחשבון, ובזאת כפרים לו לתושיה, כי פלס לו נתיבו במסלה ישרה לבלי יבלע לו מחיל היהודים אויביו אשר רבו כמו רבו, ושנית נתן להיהודים זמן אולי יתעשתו ויביאו צואריהם בעול הרומאים. יוסף הכהן ידע אל נכון, כי לעומת מחנה עצומה וגדולה כצבאות הרומאים, ואשר רוח מפקד גבור חיל ונערץ הוא קבצם, אין כל תקוה לקום נגדו והיהודים לא יוכלו לו; ואמנה צדקו רעיונותיו, אף כי לפעמים נגפו שרי צבאות הרומאים לפני היהודים, כמו פלאַצידוס (Placidus) בעת הגיחו חיל היהודים ממבצר יורפת (Jotapata) ויכו בו ובמחנהו מכה רבה, אולם דבר המלחמה אשר אסר אספסיינוס לא שונה עד מה, יוסף הכהן ואנשיו החישו להגן על המבצר הזה, וישלח דברו לירושלים כי לא יאחרו לשלוח אליו חיל צבא לחזק ידיו לבלי יבקיע האויב להמבצר בין כה וכה שקד אספסיינוס בכל תקף ועוז כי צבאותיו ילכדו בחזקה את המבצר יורפת ויעבור עליהם מה. הרומאים אשר חנו על המבצר בהיהודים אשר הגנו עליו נלחמו בחרף נפש, בגבורה נמרצה וגם התהפכו מסבות מרמה בתחבולותיהם לעמוד על עמדם, אולם מקץ ארבעים ושבעה יום מעת בא המבצר במצור גבר האויב ותבקע המצודה לפניו: כארבעים אלף איש נפלו חללים ביום שואה ומשואה ההוא, אך אלף ומאתים איש נפלו בשבי לפני אויב, ובתוכם גם יוסף הכהן. הוא וארבעים איש בעלי בריתו החישו מפלט למו ביום גבר האויב, במערה ובאשר נבעו מצפוניו. החל לדבר שלום עם אנשי אספסיינוס על אדות אָפני דבר המבצר עת ינתן בידי הרומאים. אבן חברי יוסף הכהן גזרו אומר כי יקר בעיניהם המותה מלמגן המצודה בידי האויב, עד כי יוסף הטה את לבותם כי לפי הגורל אשר יפילו ביניהם ימיתו איש את אחיו: ועל פי הגורל אשר יוכל היות כי ה׳ בנגהו לברכה, שיצא באחרונה, היה יוסף (עם עוד איש אחד) באור הראה, וככה עשה יוסף ויוכל על נקלה להטות את לב רעהו כי ידו תכון עמו לצאת על הרומאים. בעת העמידו את יוסף לפני אספסיינוס, הגיד לו האותיות מאתור, כי לא יארכו הימים ונזר ממלכת (קיסרת) הרומאים יציין עליו [1], וכדבר אספסיינוס אתו טובות הסתופף בביתו ושם פלאוויוס הרומאי יקרא גם

---

[1]) ככה יסופר גם מרבן יוחנן בן זכאי. גטין דף נ״ו ע״א. מדרש איכה א׳, ה׳ דמ״ו ע״ד (וראה למטה פרק מ״ה b),

(קורות עם ישרון) 11.

עליו.מיום ההוא והלאה לא לקח יוסף הכהן חלק בעניני המלחמה עד תומה; עוד בשכבר הימים לא בטח לב היהודים בו וידמו כי לבו נפתה בסתר על הרומאים, ומה גם ביתר עז לעת כזאת היו דברים אחדים למו כי הוא בגד בעמו ובארצו ועוכר ישראל יקרא [1]).

b) עוד בעת חנו הרומאים כדור על המצודה יורפת, שלח אספסיינוס גדודי צבא להראות קשה וליסר בשבט עברה את יושבי עיר יפו הקרובה להמצודה ההיא [2]), וגם את תושבי שמרון על אשר נצבו כאויבים למו ולא חדו את פניהם בשמחה [3]). אחרי נכבשה המצודה יורפת לפני הרומאים באו שני לגיונות צבא הרומאים מטעם אספסיינוס ויחנו בקסרי, ושני לגיונות שכנו בעתותי החרף בסציטהאָפאָלים Scythopolis, (בית שאן) ועל פיו טהרו את הארץ מֵחֶבֶר השודדים אשר נאספו בעיר יפו ההפוכה, ובגזלם את כל עוברי דרך בגיחם מאניותיהם נתנו חתיתם על כל יושבי חופי הים, וירדפו אחריהם צבאות הרומאים ומנוחה הדריכום ולא ארכו הימים ורוח סערה אשר הטיל ה׳ בים שבר אניותיהם; אחר כבד אספסיינוס את אגריפס ויבקר בביתו בצאֶזערעאַ פִּיליפפי, ששם ינוחו חיל מחנהו מעבודתם כעשרים יום [4]). אז שם כל מעיניו להכניע את יושבי טבריא (Tiberias) אחרי אשר נפץ רובי חומותיה, ובעזוז מלחמה ובחרב נטושה אשר דמים בדמים נגעו שיושביה התהרו בגבורתם עם הרומאים בנהר (ים) טבריא, נלכדה לפני הרומאים גם העיר טאַריכאֶאַ (Tarichäa) אשר שכנה תימנה לנהר ההוא [5]). האמנם אחרי נפלה המצודה יורפת, כבר נתנו בידי האויב כל ערי ארץ הגליל ויושבי הארץ הזאת נכנעו לפני הרומאים ויהיו סרים למשמעתם; את חיל המשמר מיהודים אשר עמדו בהר תבור (Tabor) פתו הרומאים בערמה בדברים רכים ונעימים לרדת להערבה, ושמה הכו אותם פרשי הרומאים ויכתום עד חרמה. אולם חיל המצודה גאַמאַלאַ אשר ידי הטבע כוננו אותה מקדם קרמתה לבלי תגע בה יד איש לרעה לא נכנעו ימים רבים לפני הרומאים, אך אחרי הרג רב ואבדן חיל רב מהרומאים ומה גם אחרי חזק הרעב במצודה אז הבקיעו הרומאים אליה; ואך כחמשת אלפים נפש איש נמצאו בקרבה טף ואנשים הלשים והרומאים טבחום ויכום נפש בלי חמלה, והנשארים במספר הזה נפלו בעצמם בתהומות ויעשו קץ לחייהם. את העיר גיסקאַלאַ (Giskala) עזב חָרָש יוחנן ראש הקושרים אשר משל שמה ממשל רב, עם אנשיו (פרק מ׳ ,J); ויהי בלכתם בדרך ופניהם מועדות ירושלימה, רדפו אחריהם חיל טיטוס וכרובם המיתו בחרב, אך על העיר ויושביה חסה עינו [6]), וככה נכבשה כל ארץ הגליל לפני הרומאים.

---

[1]) יוסף בן מתתיהו הכהן בספרו „מלחמות היהודים" ח׳ ג׳, ז׳, ג׳; ח׳, ט׳; ט׳, ו׳; „חיי יוסף" פרק ע"ה. [2]) „מלחמות היהודים" ח׳ ג׳, ז׳, י"א. [3]) שם ז׳, ל"ב. [4]) שם. ט׳, א׳ ז׳. [5]) שם. י׳, א׳. [6]) „מלחמות היהודים" ח׳ ד׳, פרק א׳ וב׳.

c) אבדן נפות הגליל ליהודים, פלס לו נתיב חדש להמלחמה והרומאים עשו חיל ועד מהרה ימינם רוממה בשדה הקרב; ואספסיינוס לו חפץ, יוכל היות כי גם אז (בראשית שנת ג׳ אלפים תתכ״ח, 68 למספר הנוצרים) עשה ויוכל להשתער בעזוז מלחמה על ירושלים וללכדה. אולם הוא לא כן ידמה ויעבור בראש מחנהו הלוך ונסוע לאט, אכן פלס את מעגלותיו בדרך סלולה ובטוחה. ויכניע את יושבי המחוזות במסבי ירושלים, וככה יסגיר את ירושלים מכל עבר ברבות הימים מבלי יוצא ובא. ימה לארץ חנו צבאותיו בערים אשר יושביהן כים נגרש השקט לא יוכלו והן: יבנה Jabne ואשדוד, ומשם עבר לעבר הירדן (פערעאַ). היהודים בעלי ברית הרומאים בגאַדאַראַ (Gadara) (גדרה) הדו בשמחה את פני הרומאים, והיהודים אשר בריתם נאמנה עם עמם וארצם נסעו ירושלימה, אכן בהגיעם לקרבת הירדן השיגו אותם חיל הרומאים הפרשים תחת פקודת המצביא פלאצידוס (Placidus), וכמרביתם נפלו לפי חרב [1]). מפערעאַ, אשר אך עיר מאַכֿאֶרוס Machärus תימנה עוד לא נכנעה לפני הרומאים, נטל על אספסיינוס ללכת שנית לחבל הארץ הפונה ימה, וישתער בגבורה נמרצה על הערים: אַנטיפּאַטריס, לידדאַ (לודא) יבנה (בפעם השניה) ועמאאוים (חמת) ויכניען, ואחר חנה עם מחנהו ימה לירושלים במורד ההר. גם הנו מחנות כהנה, צפונה וקדמה לירושלים, אחרי הכה אספסיינוס מכה רבה בהאדומים במלחמת תנופה. בין כה וכה נעצרה המלחמה אשר כפי הנראה עוד מעט הגיעה למרום קצה, כאשר נשמע הקול כי מת הקיסר נירון ביום התשיעי לירח יוני בשנה ההיא. וישלח אספסיינוס את בנו טיטוס לברך בשמו את הקיסר אשר ישב על כסא נירון אחריו גאַלבא Galba בשלום, וגם אגריפס נסע לרומא. אולם עוד בהיותם בדרך הקשיבה אזנם, כי גאַלבאַ נרצח, וישב טיטוס לאביהו, ואגריפס נסע הלאה לרומא. בימי הקיץ בשנת ג׳ אלפים תתכ״ט (69 למספר הנוצרים) בעת אשר רבו אָטהאָ עם וויטעלליוס (Otho und Vitellius) למי היתרון למשול ברומא ולכהן פאר במשמרת המלוכה, אסר אספסיינוס שנית את מלחמותיו, וכל חבלי הארץ סביב לירושלים, זולת המקומות הבצורים הערֿאָדעיאָן, מאַצאַדאַ ומאַכֿאֶרוס, נכבשו לפניו, לעת כזאת העתירו עליו דבריהם בני הצבא ולא נתנו דמי לו בבקשתם כי הוא יהיה למלך ובצל כנפיו יחסיון, וימלא משאלתם ויהי לקיסר רומא, גם לרגל הענין הנכבד ההוא נעצרה שנית המלחמה. אספסיינוס עשה חוזה עם הנציב ממצרים, טיבעריוס אלכסנדר (פרק מ׳, b) כי ידו תכון עמו בדבר מלחמתו עם היהודים, ויסע עם טיטוס בנו מצרימה להמתיק סוד אתו. גם יוסף הכהן, אשר אחרי באו דבריו שנבא לאספסיינוס מראש, פתחו למוסריו, לוה את שני גבורי החיל מפקדי צבא רב לדרכם, ויסע עם טיטוס בנסעו לקסרי,

---

[1]) שם. ז׳, ג׳. ד׳.

ואז שמו הרומאים עיניהם ולבם להכין כל הדברים הדרושים לחפצם להביא במצור את העיר ירושלים וללכדה [1].

פרק ארבעים ושנים

ירושלים באה במצור. הריסות ההיכל בשנת ג׳ אלפים תת״ל (או 70 למספר הנוצרים)

a) מעת העלות חיל הרומאים מירושלים, עשו בעלי הפלוגות השונות שמות בקרבה וילחמו איש באחיו, אולם המריבות חדלו, בעת נטל עליהם להגן בעד ארצם מול האויב אז לחמו כאיש אחד בעד עמם וארצם ושנאתם גם קנאתם אבדה. יותחנן הגיסקאַלי אשר צלחה לו לבא עם מתי מספר אנשיו ירושלימה (פרק מ״א b) אסף עוד מעט שמה תחת דגלו אנשים רבים ויהיו למחנה גדולה, ונלוו עליהם חיל המתנדבים בעם אשר רבו כמו רבו, ומאשר לא מצאו את לבם להלחם עם הרומאים בשדה הקרב ויחישו מפלט למו בירושלים, לכן עלה מספרם למעלה ראש. אז החלו למשול ממשל רב ראשי חֶבֶר המתנדבים ולפניהם ילך רשף בלהות אסון ופגע (בשנת ג׳ אלפים תתכ״ז ,67); אם חסדו את איש כי בסתר נפתה לבו על הרומאים, חרצו עליו כרגע משפט מות; צבאותיהם חנו בהיכל ה׳ ויבצרוהו בתור מצודה, ומשמרת הכהונה הפילו בגורל ועל פיו הוקמו הכהנים על. ואז יצא הגורל על איש אחד עובד אדמה (איש שדה) נבער מדעת בחקי ה׳ פַּאַנניאַס (פניאל) (Phannias) בן שמואל [2]. עוד זרועם מושלה לראשי יושבי העיר אשר הלכו בדרך הישר (Gemässigte) הנקובים בשמותם, בלעדי הכהנים ענניה (פרק מ׳ d,) ויהושע בן גמלא, גם גוריון בן יוסף, ושמעון בן גמליאל לעמוד בפרץ לפני הקנאים. ואחרי הרג רב ברחובות קריה נסו הקנאים אל נפשם להיכל, ואחר עשו שלום ביניהם ויבאו באָלה לבלי יוסיפו להלחם איש באחיו. אולם על פי יוחנן הגיסקאַלי ואלעזר בן שמעון, קראו הקנאים את האדומים לעזרה [3]; הקנאים התאזרו עז לפרוץ עם האדומים בעיר, ויעשו הרג ואבדן ביושביה ודמם שפכו כמים המוגרים ארצה; גם את הכהנים הנזכרים למעלה הכו נפש. האמנם האדומים נאלצו לעזוב עוד מעט את העיר ירושלים [4]; אכן פחד מות נפל על יושבי העיר האמללים, ומי האיש שהיה לאל ידו לעזוב את העיר וללכת באשר יתהלך, הוא למאושר בארץ יחשב.

b) לפי מצב ענינים כאלה בכל עת בימי מהומות מבוכות ופרעות. גם אז באו קנאים חדשים חוקי לב אשר לא שערום גם בעלי ברית יוחנן הגיסקאַלי

---

[1] „מלחמות היהודים״ ח׳ ד׳, י׳, א׳ והלאה. [2] יוסיפון לרומיים. בס׳ „מלחמות היהודים״ ה׳ ד׳, ג׳, א׳ והלאה. [3] שם. ד׳, א׳ והלאה. [4] שם. ה׳, ה׳.

וחפצם להכרית יושבי הארץ לא מעט אם ימרו את פיהם, עד כי בעלי ברית יוחנן נסוגו אחור מפניהם. שמעון בן גיאָרָא (Giora) אשר התהלל בגבורתו ואֹמץ רוחו, ובנסותו את כחו להלחם עם הרומאים נאלץ להחיש מפלט לו למאַצאַדאַ (Mazada), אצל מרוחו על בני העם בחבל הארץ תימנה ליהודה ונפשם תדרוך עוז וחיל רב חולצו לצבא ויתאספו תחת דגלו; ויעשו חיל במלחמותיהם ויכו בהאדומים מכה רבה, וילכדו את חברון, ושמעון שם פניו ירושלימה ופחדו הלך לפניו. אולם בעיר הקדש פרצו מריבות ופרעות בין הפלוגות השונות ויעשו שמות בקרבה לבלי חק; בעלי ברית יוחנן לא יכלו לדין עם התקיף מהם ויסגו אחור לההיכל; ומעשים נוראים אשר לשמם ולזכרם תסמרנה שערות השומע נעשו בירושלים, עד כי יושבי העיר בקשו את הכהן הגדול מתתיהו (פרק מ׳ ,d) כי יקרא אליהם את שמעון לבוא לירושלים ולהושיט למו יד עזרה. (בשנת ג׳ אלפים תתכ״ט ,69). ויהי בבוא שמעון ירושלימה השתער על יוחנן במצודת הר ציון הבצורה עם צבאותיו אשר רבו על חיל יוחנן על אחת שבע, אכן לשוא כל עמלו כי לא יכל לו. ויבאו הכהנים תחת פקודת אלעזר בן שמעון להיכל, ובעת עבדו הכהנים את עבודת ה׳ בקדש שאז חדלו קולות המריבה ולמראה עין נתן השלום את פריו כימי קדם, ומה גם כי יד איש לא נגעה לרעה בהאנשים אשר עברו בסך לבית ה׳, והנה לפתע התלקחה אש המלחמה בעים רוחה בין שלש הפלוגות, הפלוגה האחת, הבקיעה אל ההיכל פנימה. ובעלי ברית הפלוגה השניה עמדו כמו נד במצודת הר ציון (הר הבית). והשלישית עמדו על עמדם כחומה בצורה בכל ככר העיר העליונה תימנה ובחלק אחד מככר מורד העיר (העיר התחתונה) ובחרף נפש הגנו בעד המקומות האלה לבלי לתת לאויביהם לקרב אליהם [1].

c) ככה סבבו הלכו דרכי ציון האבלות. בעת הקריב טיטוס (בשנת ג׳ אלפים תת״ל, 70) עם חילו הגדול והעצום לעיר הקדש וידו נטויה להבקיע אליה בעזוז מלחמה; בקהל אנשי שם אשר נלוו אליו בדרכו לארץ יהודה, יחד גם יוסף הכהן, אשר אנשי שלומו הנמצאים בעיר אגריפס וטיבעריוס אלכסנדר[2]), עמדו לימינו, אולם לשוא קוה טיטוס כי יושבי העיר — אשר עיפה נפשם להורגים מבעלי הפלוגות השונות, ואשר ענים היה מרה למאד — יחזיקו במעוזי השלום ויכנעו לפניו על נקלה. בשגם מול צר ואויב נכרי אשר יבא בגבולם עמדו כלם באיש אחד להגן בעד עמם וארצם. מספר גבורי החיל אחוזי חרב אשר לבם כלב האריה וברות כביר העשוי לבלי חת הלכו מעדנות לקראת המות אשר ירבו והיו למתנה אלהים, ואמונת אמון אשר האמינו בה׳ כי הוא ממרומי קדשו ישלח לבני עמו צאן מרעיתו עזרתו מקדש לבלי יחללו זרים את בית קדשו וזבול תפארתו, כל אלה חזקו את לב יושבי ירושלים ומחשבותיהם

---

[1]) שם. ט׳, ג׳—ו׳; ח׳ ה׳, א׳, א׳ — ו׳. [2]) שם; ג׳, א׳ והלאה.

רחקו ממחשבות טיטוס למגן את העיר בידו בשלום. נוסף לזאת בצפיתם צפו היהודים על עזרת הפארטהער אשר יחישו להגן בעדם; וביתר עז שמו מבטחם על המבצרים הבצורים העומדים בחסן תקפם ולפני שאתם מי יעמוד אשר הקיפו את העיר מכל עבריה, ומה גם ירושלים אשר הררי־אל סביב לה, היתה למו כחומה מימינם ומשמאלם. אולם הרעה תפתח לירושלים אך מעבר הצפוני ויפחדו פחד כי האויב יוכל להשתער עליהם עד מהרה [1]. בעבר ההוא בנו למו היהודים בשנות מאות האחרונות שני מגרשים חדשים בעצעטהא Bezetha והעיר החדשה Neustadt אשר הקיפו אותה בחומה (אף כי חשבו את העיר החדשה למגרש הראשון העומד בקרבת ההיכל, אולם באמת נבנתה אחרי בעצעטהאַ), בהבנותה אבן שלמה מסע נבנתה, קומת האבנים עשרים באמה, ועשר אמה רחבן, ועליהן עמד מגדל שבעים באמה קומתו לשש פאותיו אשר יקרא בשם פזעפּינאָס (Fsephinos) הפונה לעבר צפונה ימה; ומלאכת הבנין עוד לא נשלמה כי הרומאים הפריעו את היהודים לכלותה. — החומה השניה הקיפה את חלק העיר הנקרא בשם „עיר התחתונה" עם המבצר אַנטאָניאַ, ווידי הורדוס כוננו עוד שלשה מגדלים גבוהים וחזקים היפפיקאָס, פאַזאָעל ומאַריאַמנע (מרים),(Hippikos Fasael Mariamne) לשגב עוז מבטחה. — החומה השלישית (או הראשונה באשר נבנתה בראשונה) הקיפה את העיר הישנה או העליונה גם את גבעת עפל או (Ofla) שלחה ונחל קדרון. בין העיר העליונה והתחתונה עמד ארמון הורדוס, וחומה גדולה אשר סבבתו נחשבה כמבצר לבדו, ומשם השתרעו אולמי העמודים — אשר לא שופתם עין זר — עד בואך להר ההיכל (הר הבית) (Xystos). — ההיכל בעצמו, אשר שלש חומות גבוהות ובצורות כמוהן סבבוהו, נחשב גם הוא למבצר לבדו הסגור ומסוגר לפני האויב. ההיכל בנוי במרומי ההר, אשר ידי אנשים עוד חלו בו לחוקתו ביד תרוצים המבצר אַנטאָניאַ סבבתו מעבר צפונה־ימה, ואולמי העמודים שלשים באמה רחבם, סבבו גם לעומת המבצר ההוא ויענדוהו עטרות לו. כל הכבר ההיא תקרא בשם חצר החיצונה הפתוחה לכל איש; גם לנכרים אשר לא מבני ישראל הבאים לבקר בבית ה׳ (Vorhof der Heiden) חומה שפלה ממנה הפונה פנימה הקיפה את „עזרת ישראל", ששם לא יוכל איש נכרי לצעוד על אדמת קדש ההיא ויעלו אליה בארבע עשר מעלות ושערים מחמדי בת עין מעשה ידי אמן תחזינה עיני העוברים שמה; ומזרחה בנויה „עזרת נשים" אשר חומה תסבב גם אותה לבדה. — מהחצר השניה ההיא הוליכו שתים עשרה מעלות את רגלי ההולכים ללשכות הכהנים, אשר גם אותן הבדילה חומה גבוהה לבדה מהעזרות האחרות, ושמה פנימה עמד ההיכל בעצמו אשר בו עבדו הכהנים את עבודתם בקדש.

---

[1]) ראה על אדות תכונת ירושלים מוצאיה ומבואיה בימים ההם דבר דבור על אפניו בס׳ „מלחמות היהודים" ח׳ ה׳, פרק ד׳ וה׳.

d) טיטוס נוכח לדעת כי אף אם חלק לב בני העברים וכל ראש מהפלוגות השונות לדרכו פונה, ונוסף לזאת כל הדברים יגעים בהליכות מאשרי העם ואין כל תקוה נשקפה ליהודים כי תושע למו ימינם מול הרומאים אנשי מצותם הרבים והעצומים אשר כלם כאיש אחד לא יסורו ימין ושמאל מפקידי שריהם ואלופיהם, אכן עוד נכונו ימי חשך למחנהו מידי היהודים הגבורים מרי הנפש ולא עד מהרה יכנעו לפניו ויהיו סרים למשמעתו. טיטוס בצאתו משמרון שם פניו לגאפנא (Gofna), ויחן בגבעת שאול כשלשת אלפים שבע מאות וחמשים רגל מירושלים, ומשם רכב בלוית שש מאות פרשים להתבונן מרחוק על מבצרי העברים בחבל הארץ הפונה צפונה, והנה לפתע הגיחו היהודים מהמבצרים ויפזרו את מתי מספר הרוכבים אשר כצנה עטרוהו לכל רוח, וכפשע היה בין טיטוס ובין המות, ואך במאמצי כח בא למחוז חפצו בשלום והיתו באור תראה. אחרי אשר הקריבו חיל צבאות הרומאים וילכדו את גבעת סקאפוס (Scopus), ששם נשקפה העיר ירושלים ביפעת הדרתה, אז התנפלו היהודים בשצף קצף על הרומאים אשר ידיהם היו מלאות עבודה לתקוע את אהלי המחנה ולבצרם בהר הזיתים (קדמה להר הבית, אשר בקעת קדרון תבדיל ביניהם), עד כי נסו אל נפשם, ואך אחרי הרג רב צלחה להרומאים לגרש את היהודים—אשר בחמת עברתם הדריכום מנוחה—הלאה לעמק קדרון, והמחנה הוכנה במשטר וסדר נכון. ויהי אחרי כמעט רגע מגפת המלחמה נעצרה, והנה התפרצו מחדש מריבות הפלוגות בין העברים איש באחיו בחמת עברה נוראה. ביום אחד לפני חג הפסח בעת שערי ההיכל נפתחו לפני קהל ישראל אשר באו להקריב שם עולה וזבח, פלסו להם נתיב גם בעלי ברית יוחנן הגיסקאלי וביד חזקה ובזרוע נטויה זרו הלאה את אנשי ריבם וכל הככר סביב ההיכל והמבצרים נכבשו לפניהם, והנה אף כי העריצים האכזרים ההם עשו שערוריות נוראות בשונאיהם בעת כבשו את המבצרים שבמו היו עצורים הכהנים. אולם בזאת היטיבו לעשות, כי ידיהם עשו חיל להגן ביתר שאת ועז על העיר והמבצרים מול אויביהם הרומאים, בשגם דבר העיר ועניניה נתנו לעת כזאת בידי שני מפקדי צבא ולא בידי שלשה אשר בפשע ארץ רבים שריה[1].

c) טיטוס ראה ראשית לו לצות לבני הצבא לישר המסלות חוצה לעיר, ולהתז ולנפץ העצים, גדרות, וחומות הגנים מסקאפוס עד בואך לקברות בית הורדוס בקרבת הנהר אשר ילפת ארחו (שלאנגענטייך). יוסף הכהן בפקודת טיטוס נסה לדבר על לב היהודים כי יעשו שלום לטיטוס, אכן לשוא שחת דבריו הנאמרים בצדק, כי שומע אין לו מהעם[2] ודבר טיטוס יצא לשרי הצבא להכין כלי מפיץ הדרושים להפיץ המלחמה להביא את העיר במצור ולבנות

---

1) יוסף בן מתתיהו הכהן בספרו „מלחמות היהודים" ח' ה', ו', א' והלאה.
2) שם. ט', ב'—ד'; י', א'.

מגדלים, ומשם יורו אבני קלע על חומות ההיכל. אולם גם היהודים לא ישבו בחבוק ידים ויגיחו כפעם בפעם מהמבצר ויתנפלו על הרומאים ויכו בהם מכה רבה וגם עשו ויוכלו לשרוף באש את רובי כלי המצור אשר הכינו הרומאים. האמנם בראשונה צלחה להרומאים בשביעי לירח זיו (אייר) לבוא דרך בקיעי החומה אשר קרקרו קיר אנשי הצבא, בחלק העיר הפונה צפונה ולגרש את היהודים לחומה השניה, ועוד יתרה עשו ויוכלו כי כבר הקריבו להעיר החדשה. אולם לפתע השתערו היהודים עליהם ובחרב נטושה ובעזוז מלחמה עשו שמות באויביהם ויכתום עד חרמה, עד כי טיטוס ברב כח ובחרף נפש הציל גדודים אחדים מבני צבאותיו מרדת שחת, וכל פרי נצחנותיו אשר קנתה לו ימינו עד כה עלה בתהו. בין כה וכה ומלחמות תנופה התפרצו מחדש בין הרומאים והיהודים אשר על כל שעל אדמה הגנו היהודים בגבורה נמרצה, אולם יד הרומאים רוממה וילכדו את החומה השניה וכמעט ערער התערערה עד היסוד בה. יוסף הכהן נסה שנית להיות איש הבינים בין הרומאים ובין היהודים ולעשות קץ לדמי היהודים המוגרים כמים ארצה, אבן גם אז כל עמלו היה לשוא. אף כי הרעב היה כבד בעיר הקדש ומי האיש היכול להמלט בשלום נס בסתר לגור באשר ימצא [1]; אולם רוח גבורי החיל חלוצי הצבא, עשוי לבלי חת למען תת מורך בלבותם, צוה טיטוס להוקיע על העץ מאות אנשים כרובם מבני דלת העם, אשר יצאו שחות מהעיר, ללקט אורות ופקעות שדה לשבור את רעבונם [2], ואנשים אחרים שלח העירה בידים מקצצות. אבן מעשי רצח כהמה עוד הציתו את שלהבת הנקמה בלבות היהודים הנעצרים בעיר ביתר שאת ועז ורוחם גחלים תלהט לנקום נקמת דם אחיהם השפוך בהרומאים. יוחנן הגיסקאלי צוה לחתור מתחת לארץ אשר עליה עמדו כלי מפץ הרומאים ואש נשקה בהם מתחתית האדמה; בעצם היום ההוא הגיח גם שמעון בן גיורא עם חילו ויך בהרומאים ויגרשם ממקומם אשר היו נחתים, וישלח באש את אהליהם. טיטוס החיש בראש צבאותיו עליזי גאותו גבורי החיל להושיט להרומאים יד עזרה, ותושע לו ימינו אך לגרש את היהודים העירה, אולם כלי המפץ ספו תמו ואינימו; בשגם היו לברות למאכלת אש [3].

f) טיטוס גמר אומר לעת כזאת, להדול להכין כלי מפץ ולבלי לאסור מלחמה כבדה עם היהודים; ויחליט בנפשו כי טוב טוב הוא להקיף את כל העיר בחומה בצורה, לבלי לתת ליהודים לצאת מקירות העיר וחוצה, וגם להיות בטוח מפחד אויב לבלי יגיחו ויתנפלו עליהם כפעם בפעם. בעת נעצרה המלחמה לחליפות ימים, והנה הרעב נתן חתיתו בירושלים רבתי עם אשר באה במצור וכל נגעי בני אדם באו לרגליו [4] יותר ממאה אלף גויות אנשים קברו מעת

---

[1]) יוסיפון לרומיים בס׳ מ״ה ח״ה, י״ א׳, והלאה. [2]) שם י״א א׳. [3]) שם י״א, ד׳ והלאה. [4]) שם י״ב, א׳ והלאה.

באה ירושלים במצור. כל איש ואיש נוכח לדעת כי לא יוכלו לדין עם הרומאים התקיפים מהם; אולם מאשרי העם ומושליו בירושלים יסרו את האיש אשר חשב לפול על הרומאים, בחרב ודם. וככה בא הכורת גם על הכהן הגדול מתתיהו (פרק מ׳ d) אשר קרא את שמעון בן גיאָרא לבא העירה, וימיתוהו הממיתים על פי שמעון [1]). וגם להאנשים אשר מצאה ידם לנוס להרומאים, אחרי אשר נשמע הקול כי היהודים הנסים בלעו מטבעות זהב, הדביקה הרעה כי אנשי הצבא להרומאים, ומה גם יושבי אַזיען אשר חלצו לצבא, בקעו את בטנם, להוציא את בלעם (כפי שחשבו) ולקחת להם מטבעות זהב דים [2]). בראשית ירח תמוז (יוני-יולי) צלחה להרומאים, ללכוד את המבצר אַנטאָניאַ, וכבר פלסו להם נתיב עד חצר ההיכל, אולם היהודים הנעצרים שמה השתערו עליהם בחמת עברה ויזרום הלאה. אכן מבצר אַנטאָניאַ נכבש לפני הרומאים, מהיום ההוא והלאה שמו כל מעינם לירות משם אבני קלע וכלי מפץ על ההיכל [3]).

g) אמנה כאשר עיני כל אז מישרים תחזינה, כי ימי המלחמה לא ימשכו ויד האויב תגבר על היהודים, בן התאזרו עז היהודים הנעצרים בעיר ורוחם נחלים תלהט להלחם באויביהם מבקשי נפשם ולעשות נקמות במו. בכל יום ויום הראו היהודים את אומץ רוחם וגבורתם עד להפליא ולא חתו ולא זעו מפני צבאות האויב הרבים והעצומים, אשר לא כתקותם וכתגמוליהם באה עליהם. גם הרעב כבד בעיר העליונה לבלי חק, ומעשים נוראים כאשר נמצא בספרי כתבי קדש לפעמים בעתותי הרעב והבצורות חדשו נעוריהם אשר לשמע אזן יתפלץ לב השומע. בשבעה עשר בתמוז חדלו לעבוד עבודת ה׳ בהיכל קדשו; אולם גם אז לא שמו לב לדברי טיטוס כי יעשו שלום לו, וישימו לאַל את דבריו [4]). אולמי־העמודים, אשר סבבו את ההיכל בואכה עבר צפונה וימה שלחו היהודים והרומאים באש לרגלי מלחמותיהם [5]) והקלעים (שוברי החומה) Mauerbrecher עמלו לשוא [6]) לקרקר החומות אשר הקיפו את ההיכל. גם המכות אשר נסו הרומאים להעפיל על החומות בסולמות, לא עשו פרי כי היהודים הגבורים עמדו על נפשם וישיבו אחור ימינם [7]). טיטוס צוה לשלח באש אך את שערי ההיכל [8]), ולשקר בכל עז כי האש לא תצא להיכל פנימה, וביום שבתו בבית מועצות המלחמה גזר אומר, כי לא תגע יד איש בההיכל לרעה [9]), אולם בעשירי לירח אב כאשר התנפלו היהודים גם הפעם על הרומאים והרומאים גרשום הלאה, אז השליך איש צבא רומי אוד איש באולמי בניני ההיכל הצדה הפונה צפונה [10]). עד מהרה התאבכו גאות עשן; הרומאים אשר תאותם

---

1) יוסיפון לרומיים בס׳ „מלחמות היהודים״. ח״ה, י״ג, א׳. 2) שם. י״ג, ד׳. 3) שם. ח׳ ו׳, א׳. 4) שם. ב׳, א׳ והלאה. 5) שם. ב׳, ט׳. 6) שם. ד׳, א׳. 7) שם. ד׳, א׳. 8) שם, ד׳ ב׳. 9) שם. ד׳, ג׳. ד׳. 10) שם. ד׳, ה׳.

לזהב לא אמרה הון, והשואפים נקם מהיהודים, לא שמעו לקול מושל ומצוה אשר פקדו עליהם ויצוו במפגיע לבלי יהינו לגשת להיכל ה׳ ולא יהרסו עד מה בבית ה׳ [1]). טיטוס בעצמו, בהתבוננו כרגע מרחוק על ההיכל פנימה, והנה נטל עליו להציל את נפשו ולצאת מתוך ההיכל אשר הלהבה אחזה בו מכל עבריו ובניניו מסביב; עוד מעט וכל הר הבית היה למעי מפלה ולשון אש גדולה אדומה כדם נוראה בתבניתה ראו עיני העוברים מרחוק; קול תרועת הרומאים המנצחים מהול בקולות נהי ויללה החודרים כליות ולב אשר התפרצו מקרב לבות היהודים האמללים, ומהעטופים ברעב והנאנקים מהמכות אשר הכום הרומאים היו לחרדת אלהים [2]). ששת אלפים נפש יהודים בלי חרב ורומח, אשר התנגשו יחדו להחיש מפלט למו מחמת האויב באחד אולמי ההיכל החיצונים נשרפו כאשר הציתו עליהם את האולם באש; שני כהנים הנקובים בשמותם: מאיר בן בלגא (Balga) ויהושע בן דאַלי (Dalai) (דלי) בחרו במות מלענות תחת ידי הרומאים ויבאו בשלהבת האש למען כבוד ה׳ השוכן בירושלים [3]), ויצו טיטוס לתת את נפש האנשים אשר נפלו עליו לממיתים.

h) בהעיר העליונה עוד משלו היהודים ממשל רב; ושני גבורי החיל יוחנן הגיסקאַלי ושמעון בן גיאָראַ עוד עמדו על עמדם והגנו עליה ברוח כביר ונשא העשוי לבלי חת, כאשר טיטוס לא מלא משאלותיהם לצאת מהעיר בכלי נשק וחרבם על ירכם. עוד כארבעה שבועות תמימים סאון המרד סואן ברעש, ובעת ההיא שלחו הרומאים באש כל בניני חמד מרהיבי עין בירושלים; בראשית ירח אלול (אויגוסט־זעפטעמבער) המרד כשבלול תמס יהלך; ראשי הקושרים נסוגו אחור ובדרך מבואים נסתרים מתחת לארץ החישו מפלט למו באשר ימצאו להסתר מחמת האויב; הרומאים לכדו את העיר ההפוכה כמו רגע וישרפוה ויהרסוה [4]). על פי טיטוס הרסו את מרומי ההיכל והעיר העליונה והרכסים היו לבקעה; אך שלשת המגדלים היפפיקוס, פאַזאַעל ומאַריאַמנע (מרים) (Hippicus Phasael unb Mariamne) וחלק חומת העיר הפונה ימה עמדו על תלם, והיל משמר הרומאים תחת פקודת שר הצבא טערענטיוס רופוס (Terentius Pufus) הנו בהם [5]). פרי נצחון הרומאים היה שלל רב עד אין מספר; בכל ארץ סוריא ירד לפתע מחיר הזהב פלאים עד החצי. מספר האנשים אשר נפלו בשבי לפני האויב במלחמה עלה לתשעים ושבעה אלף נפש. את האנשים אשר תפשום הרומאים וכלי נשק בידם, צוה טיטוס להמיתם; אבן מלאכי משחית עושי דברו לא שמו פדות בין אנשים כהמה ובין ישישים והלשים ויכום לפי חרב; בחורי חמד השכו לימי חגי הנצחון (Triumphe), וכל עולי ימים מבן שבע עשרה שנה ומעלה, שלחו לארץ

---

[1]) יוסיפון לרומיים בס׳ „מלחמות היהודים״ ח״ו, ד׳, ו׳. [2]) שם. ד׳, ו׳. ח׳. [3]) שם. ה׳, א׳. [4]) שם. ז׳, ד׳ — ט׳. [5]) שם. ט׳, ב׳, ח׳ ז׳, א׳, א׳ ;

רחוקה „לחוצבי בהר (Bergverke) או נועדו להלחם עם חיתו יער (Thierkämpfe) ואלה אשר עוד לא הגיעו לשנת השבע עשרה,מכרום לעבדים. בעת ההלו להבדיל את מספר האנשים לפי שנותיהם ויעדו את דרכי חייהם, מתו בשנים עשר אלף איש ברעב, ורבים בחרו במות מלנפול ביד האויב. מספר האנשים אשר מתו בעת המלחמה עולה לאלף אלפים ומאת אלף נפש איש. מספר היהודים בעיר הקדש הרב והעצום ההוא עלה אז למעלה ראש באשר לימי חג הפסח נהרו אנשים רבים מערים שונות לראות את פני ה׳ ירושלימה, ועליהם עברה כוס התרעלה ולא שבו עוד מהעיר ההפוכה ההיא [1]). — גם יוחנן הגיסקאַלי ושמעון בן גיאָראַ נפלו בשבי, ודבר המשפט יצא מטיטוס כי יוחנן יאסר בבית הכלא כל ימי חייו; ואת שמעון חשבו לימי חגי הנצחון, ואז הרצו עליו משפט מות [2]). — היכל מחמד בת עין, הנקדש לאלילת השלום, אשר כוננו ידי אספסיינוס לזכרון הנצחון אשר בעמל רב נצח את היהודים במלחמותיו, התנוסס בין דברי חפץ אחרים, גם בכלי ההיכל מירושלים אשר הוצגו שמה, אולם ספר תורת משה ויריעות הארגמן צפן לו בהיכל הקיסר [3]). בשערי הנצחון לטיטוס הנשארים למזכרת גם כיום הזה אשר יציגו במחזה תבנית כלי ההיכל בירושלים נוכל לראותם גם בימינו אלה.

J) היום אשר בו נשרף בית ה׳, היה לפי דברי יוסף בן מתתיהו הכהן („מלחמות היהודים" ח׳ ו׳, ד׳, ה׳) ביום העשירי לירח הגורל (אב) *) ויחזה בזה אצבע אלהים, כי הבית השני היה לחרבה בעצם היום אשר הבית הראשון היה לעיים. אף כי לא ישתוו דבריו עם הדברים אשר אמר בעצמו עם הספר („קדמוניות היהודים" ח׳ י׳, ה׳, ה׳) אבן דבריו יתאימו עם הגדת התלמוד על פי הקבלה המסורה למו (תענית כ"ט ע"א), אולם חכמי התלמוד יביעו אמר כי ביום התשיעי החלו הרומאים לשלח את ההיכל באש, ולזאת יעדו את יום התשיעי לירח אב ליום זכרון אשר בו יבכו אחינו כל בית ישראל מימים ימימה את השרפה אשר שרף ה׳. האמנם בספרי הקדש במלכים ב׳

---

[1]) יוסף בן מתתיהו הכהן בספרו „מלחמות היהודים" ח׳ ו׳, ט׳, א׳ — ג׳. בעת צוה צעסטיוס לפקוד את מספר בני ישראל הוגד לו כי בחג הפסח הקריבו מאתים אלף וששים והמשה אלף והמש מאות כבשים (כפי שיאמר יוסף הכהן עם הספר שם. ט׳, ג׳): אחרי הספר אשר ספרו על פי אגריפס (פסחים דף כ"ד ע"ב) נודע לו כי מספר היהודים בירושלים עלה יותר מהמספר הנזכר למעלה, באשר אנשים רבים לרגלי נסבות שונות לא יכלו לקחת שה לבית, לכן כעשרה אנשים יכבו על השה. [2]) שם. ט׳, ד׳; ח׳ ז׳, ב׳. ה׳, ו׳. [3]) שם. ח׳, ז׳.

---

*) לא ידעתי מקור השם „גורל" והוא כי השם אב הוא השם הגורל. ואולי מוצאו הוא לפי דברי רז"ל כי הלילה שבכו בני ישראל במדבר היה בכיה לדורות. דו"ר.

קאַפּיטעל כ"ה פסוק ח', ט', ובספר ירמיהו החוזה קאַפּיטעל נ"ב פסוק י"ב, י"ג — אף אם הידיעות בדבר יום בוא נבוזראדן לירושלים התלכדו ולא התפרדו — *) אבן לא נודע אל נכון, היום אשר בו נשרף הבית הראשון.

פרק ארבעים ושלשה

ממלכת יהודה היתה שממה

a) הרומאים שמו עינם ולבם לעת כזאת, ללכוד את הערים הבצורות והמבצרים אשר היהודים החישו מפלט למו בהם בארץ יהודה; לזאת הפקיד טיטוס את שר הצבא צירו לוציליוס באַססוס (Lucilius Bassus).הוא כבש עד מהרה את הערֶאָדיאָן (Herodion), והמצודה הבצורה למאד מאַכֶּאָרוס (Machärus) השוכנת בקרבת ים המלח, ועל פיו הכו אנשי חילו נפש שלשת אלפים יהודים פליטים, אשר נסו אַל נפשם ביער בקרבת הירדן. המצודה האחרונה מאַצאַדאַ (Mazada) נכבשה לפני שר הצבא זילוואַ Silva ממלא מקום באססוס, אבן הוא מצא במצודה הזאת אך נשים אחדות וילדים בחיים חיתם; וכל חיל משמר המצודה שמו בעצמם (בימי חג הפסח בשנת ג' אלפים תתל"ב, 72 למספר הנוצרים) קץ לחייהם [1]. כל הארץ נמכרה לחלקיה, זולת חבל הארץ עממאוים (Emmaus), (חמת) אשר הקיסר נתן מתנה לשמונה מאות גבורי היל אחרי כלו את עבודתם בחיל הצבא. תחת המסים אשר היהודים הביאו עד כה לבית ה', נטל עליהם עתה בכל מקומות מושבותיהם לשלם שני דרכמונים לגולגולת להיכל הקאַפּיטאָל ברומא (Fiscus Judaicus) [2]. — אגריפס השני בחר לו לשבתו את העיר רומא ובשם הכבוד פחה יקרא; אחותו בערעניצע ביפיה ובהדרה משכה אחריה את טיטוס בעבותות האהבה; ושנים רבות מצאה מנוחה כי טוב בביתו, עד אשר — מבלתי יכולת למלאות דבר הבטחתו לקחתה לו לאשה כדת — דברי הליכות ביתו לא נתנוה להשאר בביתו, אז צוה עליה לעזוב את העיר רומא (פרק מ' c, [3]).

b) בין קהל היהודים הרבים אשר גרו ברומא, יקח לבנו ביתר שאת יוסף בן מתתיהו הכהן [4]. אחרי נלכדה ירושלים לפני הרומאים לוה יוסף הכהן את טיטוס לרומא, וששם משך לו הקיסר אספסיינוס חסד ויקבלהו בפנים מפיקים

---

[1]) יוסיפון לרומיים בס' „מלחמות היהודים", ח' ז', ו', א' והלאה. [2]) שם. ו', ו'; וראה (בפרק קי"ב b). [3]) Diocassius 66, 15; Pacitus Hist. 2, 2. [4]) Sueton Titus Kap, 7. למעלה פרק מ', h.

*) במלכים כתוב בשבעה לחדש החמישי, ובירמיה יסופר כי בעשור לחדש בא נבוזראדן ירושלימה. הו"ר.

אהבה וחן, ובעד אבדן אחוזותיו שהיו לו באֶרץ יהודה כפר פניו הקיסר, בתתו לו מנת המלך מאוצרו מדי שנה בשנה. בהליכותיו הנאדרות בחן ונועם רכש לו יוסף הכהן גם את חסדי הקסרים אשר מלכו אחרי אספסיינוס והמה: טיטוס ודאָמיטיאַן (Domitian), גם מצא חן בעיני אשת דאָמיטיאן הקיסרית דאָמיטיאַ (Domitia), וישימו לאַל כל כתבי שטנה אשר כתבו שוטניו עליו באמרם כי אך הולכי רכיל ילשינו עליו דברים אשר אין להם שחר. מאשר אשתו בעת באה ירושלים במצור נשארה שמה, לכן לקח לו לאשה אחת העלמות העבריות אשר נשבו בצאֶזאַרעאַ (קסרי), וכאשר עזבה אותו, ארש לו לאשה את אחת הנשים באלכסנדריא. אולם גם אותה שלח מעל פניו על דבר דרכיה הנלווים בנתיבות החיים ויקח לו לאשה אחת הנשים מהאי קרעטאַ (Kreta) ממשפחה רמה ועשירה. משלשת הבנים אשר ילדה לו אשתו מאלכסנדריא, נשאר אך אחד בשם הורקנוס אשר היה בחיים חיתו בימי אביהו; והאשה השניה מקרעטאַ ילדה לו את יוסטוס וזימאָנידעס (שמעון) אגריפס [1]) השנה אשר בה מת יוסף בן מתתיהו לא נודעה לנו אל נכון, אולם זאת נוכל להחליט כי אחרי נרצח הקיסר דאָמיטיאַן (ביום השמונה עשר לירח זעפטעמבער בשנת 96 למספר הנוצרים, או ג׳ אלפים תתנ״ו למב״י) אז גם יוסף נאסף אל עמיו.

c) בימי המנוחה הנעימה אשר ראה יוסף ברומא, מצא חפץ לערוך את מורשי לבבו בספריו בדבר קורות היהודים, אשר לדברי הימים בישראל בימיו המה אוצר נחמד, אף כי לפעמים מקורם הוא מעין אכזב. בראשונה אזן וחקר את ספרו בדבר „מלחמות היהודים״ בשבע חוברות בשפת עבר ואחר בשפת יון; אכן ספר העברי אבד לנו. הספרים אשר ערכו הסופרים לפניו על אדות קורות בני ישראל בקצור נמרץ אשר הקורא לא ידע שרש דבר נמצא בהנה המריצוהו לכתוב דבר דבור על אפניו בדבר הענין הנכבד הזה, ומה גם כי חפץ להפיץ אור נגה להיונים על אדות קורות היהודים והליכותיהם. הוא מצא חפץ לדעת מחשבות אספסיינוס אל אשר יהי רוחו ללכת, וטיטוס כתב ותתם בטבעתו כי ספרי יוסף הכהן המה חותם תבנית דברי הימים להקוראים היהודים, ודבריו צדקו יחדו בדבר הענין הנכבד הזה. גם עם אגריפס השני בא בכתובים ונגידים ידבר חד את אחד דבר דבור על אפניו על אדות הענין הזה. — זאת היתה גם הנסבה אשר המריצתו לערוך את מחברתו הגדולה: „עשרים ספרים על אדות קדמוניות היהודים״ והוא קורות עם ישראל משנים קדמוניות עד שנת ג׳ אלפים תתכ״ו למבנ״י או 66 למספר הנוצרים; דברי הספר הזה ישוו פרי להיהודים ביתר שאת ועז, כאשר בעליו ישא מדברותיו על אדות העתים אשר קורות היהודים הכתובות בכתבי קדש חדלו. — בין ספריו יקח לבנו ביותר

[1]) היי יוסף אשר ערך בעצמו.

עז ספרו הקטן אשר כמתכנתו לפנינו כיום עוד לא נשלם עד תומו : „על אדות הדרת השיבה החופפת על עם ישראל, בתור מענה לאַפּיאָן", בשני חלקים, ובהם ישים לאַל דברי בלע אשר חפא היוני אַפּיאָן על בני ישראל וישם אשם נפשם בעלילות ברשע במחברתו, ויקנא יוסף קנאת עמו בדברים החוצבים להבות אש ואותותיהם לאַ ינכרו כי גבר היל בחכמתו ובקריאתו הנפרצה בספרי חכמי לב. — ובאחרית ימיו ערך בספר את קורות ימי חייו, מאשר איש ריבו יוסטוס מטבריא (טיבעריאַס) כתב עליו מרורות במחברתו „כתר מלכי ישראל" ובה יצא עתק מפיו על יוסף הכהן, לכן עזב עליו שיחו בספרו הנ"ל להסיר ממנו עקשות פה. — את אשר הרה והגה לבבו להוציא אור ספר : על אדות האלהים ומפעליו, ועל דבר חקי התורה, ומדוע על פיהם דברים אחדים נתונים המה להאדם לעשות כחפץ לבבו, ודברים אחרים אסרו אסר על האדם, רוח מבינתו ענהו ברבות הימים לחדול לכתוב הדברים האלה בספר. הספר הנקרא חלק הרביעי מספרי המכבים אשר יקרא על שמו, ללא אמת הוא ומפיו לא יצאו הדברים האלה [1].

d) כתבי יוסף הכהן כקסם משכו אחריהם את הקוראים בכל עת והוגיהם רבו כמו רבו. ספריו נעתקו לשפת רומאית (לאַטייניש) על ידי ה' רופינוס (Rufinus) (שמת בשנת 410), ה' קאַססיאָדאָרוס (Cassiodorus) (מת בשנת 575) ועוד חכמי לב ונדפסו בהוצאות רבות וגם כתב היוני אשר חברו יוסף הכהן (Das Griechisehe Original) רצוף תוך ההעתקות ההן. הכי נכבדה מההוצאות ההן היא הוצאת ה' האַפערקאמפ (Hafvercamp) (שי"א באַמסטערדאַם, ליידען. אוטרעכט בשנת 1726, 2°) אשר בלעדי ההערות אשר רוח הבקרת דבר בהן הנספחות להכתבים הערוכים בשפת רומא ויון הנזכרים עוד נמצאים שמה קבוצת כתבים שונים אשר זה בכה וזה בכה Variantensambungen; Bibliotheca Graeca חלק מספר ה' י. אַ. פֿאַבריציוס אשר ידבר בו על אדות יוסף הכהן; ספורי אַריסטעאַ בדבר העתקת כתבי קדש ע"י חכמי היהודים מאלכסנדריא בשפות: רומא ויון, גם מספר כתבים אחרים הסובבים הולכים בדבר יוסף הכהן, ובאחרונה רצוף תוכם מפתחות אחדים. נוסף לזאת נעתקו כתבי יוסף הכהן לשפות: אשכנז, צרפת, אַנגלית, ספרדית, פאָרטוגיעזיש, האָללאָנדית, באָהמית, רוסיא, שוועדית, וגם לשפת עבר *). על אדות המחברת בשפת עבר הנודעה בשם

[1]) ראה בספר ה' פריידענטהאל בשפת אשכנז: הכתב אשר יחסו ליוסף פלאפיוס: על אדות ממשלת החכמה (י"א בברעסלויא בשנת 1869).

*) ספרי יוסף בן מתתיהו הכהן „מלחמות היהודים" גם קדמניות היהודים נעתקו לשפת עבר צחה ונשגבה ע"י הרה"ח המליץ הנכבד הנודע למשגב ר' קלמן שולמאן הי"ו מווילנא ונדפסו בווילנא. דו"ר.

„יוסיפון לעברים" בתור נוספות לספרי יוסף בן מתתיהו הכהן בדבר קורות בני ישראל בימים ההם, ראה בפרק ק"ד.

e) קורות ישראל אשר השתרגו בארץ הצבי חדשו נעוריהן למצער במצרים בשלל צבעיהן. בעלי ברית מרצחי חרש הנודעים בשם זיקאַריער (פרק מ', c) מקצתם החישו מפלט למו במצרים, ובזרוע נטויה שמו אכפם על היהודים תושבי מצרים כי ידם תכון עמהם למרוד בהרומאים. ראשי קהלות ישראל במצרים עמדו בפרץ לפניהם באומץ רוחם, ומקצתם לוקחו בשבי ורבים מהם גרשו כלה מאלכסנדריא· אולם גם אלה אשר נפלו בשבי אף כי אפסה כל תקוה למו כי מצבם ישונה לטוב לא אמרו נואש והמה באחד לבלי להביא צואריהם בעל הרומאים, וכבאים בימים כנערים בחרו לענות נפשם ולשאת זעף נוגשיהם, מלשים את הקיסר אלוף לראשם. אחרית דבר היתה, כי אספסינוס אחרי הקשיבה אזנו את אשר הרש לב המורדים, לזאת לבלי לתת עוז ותעצומות ליהודים — אשר עוד רוחם מלא מאלה ולבם סוער כים נגרש — לעשות כפעם בפעם זר מעשיהם באלכסנדריא ולקום נגדו שנית בהתאסף ראשי עם לרגל עבודתם בבית ה' שמה, נתן צו, להרוס את בית חוניו (פרק כ') בשנת ג' אלפים תתל"ג, או 73. למספר הנוצרים [1]). כוס תרעלה ואחרית מרה כמוה עברו גם על יושבי צירענע (Cyrene) ששם התלקחה אש המרד לרגלי הקנאים אשר עשו חבל הארץ ההיא כמרקחה ובראשם עמד איש אחד בשם יונתן. אלפי נפשות נקיים, אשר מצביא צבאות הרומאים קאַטוללוס (Catullus) לטש עיניו עליהם בשאפו את הונם ורכושם, נתנו למות עם יורדי בור על פי שופטיהם אשר שמו עליהם עלילות דברים ללא אמת [2]).

---

[1]) יוסף בן מתתיהו הכהן בספרו „מלחמות היהודים" ח' ז', י'. [2]) שם. י"א, א' והלאה.

היהודים בגולה.

(משנת ג׳ אלפים תת״ל למספר בני ישראל
או 70 למספר הנוצרים ומעלה).

מחלקת הראשונה.

Erster Abschnitt.

היהודים בממלכת רומא עד נִפלה.

פרק ארבעים וארבעה

רוח הזמן בימים ההם.

a) ממלכת יהודה אשר תשאה שממה על ידי טיטוס, אשר גם צל האחרון של חפש העם סר מעליהם, תריסות ירושלים ובית ה׳ אשר היה למאכלת אש, כל אלה אשר כתמם באו על העברים, פרצו פרץ רחב בישראל גם הגבורים יהלכו אט ושחות, ואך בזאת נוכל להפיץ אור נגה על מחשבי העתים בקורות בני ישראל לעת כזאת. אף כי ממשלת מלכי יהודה אשר הרומאים היו אלופים לראשם במה נחשבה מימי הורדוס והלאה, אכן הזבחים והעולות אשר הקריבו היהודים בירושלים וגם הכהנים הגדולים אשר כהנו פאר במשמרתם בקדש עוד הריחו ברגש לאומי וירושלים היתה עמוד הבריח לכל בני ישראל וינהרו אליה כל יושבי הממלכה ההיא; אולם כאשר נשבתו חקי עבודת ה׳ האלה ואחרי אבדן ארץ הקדש אשר זרים באו להסתפח בנחלתם, חדלו בני עם יהודה להחשב בין הגוים בשם לאום; אף כי היהודים חשו את שברם הגדול כים וענים המרה למאד אך ברבות הימים. מראשית כזאת אחרי תריסות ירושלים ואחר כאשר ראו היהודים כי ממלכת רומא שרתי במדינות—אשר כרבי עמי הארץ תכו לרגליה — הולכת הלוך וחסור וימיה לא ימשכו, עוד שעשעו היהודים את נפשם בתקוות נעימות כי עוד יעשו ויוכלו לחדש נעורי ממלכתם בקדם וההיכל תוסד ועוד מעט ושמחת עולם תהי על ראשם; אכן רוח מבינתם ענה אותם ברבות הימים כי תקות שוא היא אשר ישלו את נפשם כי תושע למו ימינם לשובב למו את ממשלתם ולשוב לגבולם, ותנחומות ישע שאפו ממעיני האמונה הטהורה והצרופה ולבם בטח באל עליון כי לא כלו

רחמיו ובצאתם מארץ מצרים יראם נפלאות ושנית יוסף ה׳ ידו לקנות את עמו צאן מרעיתו וישובו ציונה ברנה, ואלהי הרחמים יקים את הבטחתו אשר הבטיח את בני ישראל על ידי עבדיו הנביאים כי באחרית הימים נכון יהיה הר בית ה׳ וימים טובים יגיעו לבני ישראל, או אז ישב ישראל שאנן על אדמתו ולא יוסיף לדאבה עוד. המסות אשר נסו היהודים לפעמים למרוד ביד חזקה בממשלת הממלכה אשר סרו למשמעתה, וידיהם לא עשו תושיה ועוד הביאו אסון נורא לאלפי בני העם ולרבבותיהם, למדו דעת אותם כי לא יוסיפו עוד לעשות זר מעשיהם, ולהכות אך לתשועת ה׳ עת ירחם את עמו [1].

b) מעת נפלה ממלכת יהודה על ידי טיטוס חדל להיות לדברי הימים בישראל דבר מדיני כאל כל העמים היושבים שאננים על אדמת מכרתם. כאשר גלו היהודים מארצם ויהיו נפוצים ומפוזרים בכל הארץ, אף אם לא סרו ימין ושמאל מחקי התורה ומדברי הקבלה המסורה למו מאבותיהם, אף כי סכו בעדם ויבדלו מהעמים אשר גרו בתוכם, אולם מבלי משים נחלו למו את תכונות רוח העמים אשר נאחזו בארצם ומנהגיהם. היהודים שמו כל מעינם ברוח כביר ונשא עד להפליא לנצור את פקודי הדת ולצרפם ולזקקם שבעתים לדור יבא, ובזאת האדירו את ספרת העברית בספרים רבים אשר הכינו וחקרו אנשי השם אשר אין ערוך לשיא חסן יקרם ותפארתם, אבן לא חדלו גם להתחרות עם שבניהם הגוים בקנאתם הנמרצה לחכמה ומדעים ויעשו חיל גם בחרשת המעשה, וישקדו לרומם קרן המסחר והאינדוסטריע. בחלקת הספרות והמדעים בקורות העתים ההם לבני ישראל, יחלו דברים כהמה להיות אבן הפנה אשר עליה סובבים הולכים כל דברי הימים לבני ישראל לעת כזאת. דבר מדיני נמצא בחלקת דברי הימים ההם, אשר עליו נשים עינינו ולבנו, אם אך נתבונן על מצב היהודים וגורלם אשר יד הגוים שישבו בארצם חלקתה למו בקו. דברים וענינים שונים אשר יתנוססו בשלל צבעיהם לא נמצאו בקורות האל, וכספר דברי הימים כהקורא יביט והנה מעוף צוקה ואפלה מנודח בגורל בני ישראל, ועל הסופר נטל אך להציג במחזה תמונות שונות מלחץ עני ועמל אשר נוגשי היהודים הכבידו עליהם אכפם וידריכום מנוחה על כל מצעדיהם לבלי חק. בימים ההם—שראשית המחלקת הזאת בספרנו היא אבן הפנה לקורות העתים ההן—אשר דת הנוצרים עתה זה שלחה קציריה, וימים רבים עוד לחמו המחזיקים בה מול כל קמיה אשר חשבו להכחידה מן הארץ, והנה בעת עמדה על עמדה ועלתה כפורחת נצה, ותלך הלוך וגדל, היתה לאויב לדת קדומים היא דת העברים אשר נולדה על ברכיה, וחילים תגבר לבלי לעזוב לה שרש

---

[1]) ראה את דברי ההגדות בתור באורים לספר שיר השירים פרשה ב׳, פסוק ז׳. פרשה ג׳, ה׳, במדרש שיר השירים במקומות האלה, גם בכתובות דף קי״א, ע״א; ובמדרש קהלת בסופו; ובספר „מאור עינים" פרק מ״ג.

וענף. דת המושלמנים אשר פלסה לה נתיב בין יושבי ארץ הקדם כחמש מאות שנה אחרי הוקמה דת הנוצרים, גם היא התערבה אתה לעמוד בפרץ בחמת עברה מול דת היהודים. היהודים לחמו בעד דתם הנאדרי בקדש מול שני אויבים עצומים ונוראים אשר לפני שאתם מי יעמוד עד כי הגיעו ימים טובים למו, ואך אנשים אחדים אשר אין רוח נכון למו ואנשי רוח אבדו מתוך קהל ישראל. על אדות מצב היהודים בארצות אחדות בענינים שונים אשר בהררי דברים מדינים יסודם, אין דבר אשר יאמר עליו כי יהי לעינים לעשות גדולות ונצורות בחיי העברים, מאשר העמים היו בודדים במועדיהם עד העת החדשה אשר הגענו עתה, וכל עם ועם לדרכו פנה.

c) היהודים גלו מעל אדמתם לא אך מעת נכבשת ארץ יהודה לפני טיטוס, כי אם עוד מעת נפלה ממלכת ישראל החלו היהודים להיות נודדים בגוים וברבות הימים נוספו לבני הגולה עוד כהמה וכהמה עד כי מספרם הלך הלוך וגדל. על אדות הידיעות אשר מקורן הוא מעין אכזב בדבר שארית „עשרת השבטים" כבר מלתנו אמורה בראש הספר (פרק א׳, h), גם אמרנו כמו שערנו בנפשנו, כי חלק מהם נאחזו באַזיען התיכונה. עוד טרם נפלה ממלכת ישראל על ידי נבוכדנצר (פרק א׳, c) ישבו יהודים רבים במצרים (ישעיה קאַפיטעל י"א, פסוק י"א; דברים כ"ח, ס"ח) *) המה רבו שמה בעת נכבשה ארץ יהודה לפני הכשדים [1]), וביתר שאת עצמו היהודים במצרים לרגלי המקרים אשר נקרו ויאתיו בימי אלכסנדר הגדול והמלכים לבית תלמי (פרק ה׳) מהיהודים אשר הגלו בבלה בימי נבוכדנאצר שבו אך מתי מספר ירושלימה בימי כורש מלך פרס (פרק ב׳ a), ויהודים רבים ישבו מני אז בהארצות השוכנות בקרבת נהר פרת, וכפעם בפעם באו לראות את פני ה׳ בקול המון חוגג ירושלימה (פרק ל"ג, g, h) (ל"ו, e). לרגלי עניני מסחר ומרכלת ודברי מלחמה נאחזו היהודים—מעת דבר הרומאים נשמע בארץ, ואולי עוד לפני הרומאים—באַזיען הקטנה ובארצות השוכנות בקרבת ים התיכון. ברומא כבר התנוססה עדת היהודים גדולה ונכבדה עוד בימי החכם ציצעראָ, כמאה שנה טרם נפלה ממלכת יהודה; דרכי אמונת היהודים והליכותיהם היו למלה בפי הרומאים אשר לצון חמדו למו (זאַטיריקער), אכן כאשר אמונת עובדי האלילים ירדה מטה מטה החלה דת היהודים למצא לה קן בין הרומאים, ומה גם בין הנשים [2]). והיא פלסה נתיב לתלמידי ישוע הנוצרי לטעת מטעי למודי

---

[1]) ירמיה קאפיטעל מ"ד, פסוק א׳ וב׳. [2]) הח׳ גראטץ בספרו „קורות היהודים" ח"ג, צד 211. 142.

---

*) לא ידעתי לסוף דעתו של הרב המחבר, הלא בדברים יזכיר ה׳ את עמו כי לא יסורו מדרכיו ואם לא ישמעו לקולו אז ישובו מצרימה וכו׳, אכן לא נודע אל נכון אם יהרס ה׳ ואם שאלו השאלו כי לרגלי שטתיהם באו מצרימה ואין הנידון דומה לראיה. דו"ר.

דת הנוצרים בקרב יושבי הארץ (פרק ל"ט g) . גם בספרד כפי הנראה נאחזו יהודים עוד ימים רבים לפני לדת טיטוס [1]) .

d) בין כה וכה והידיעות המסורות לנו על דבר היהודים חוצה לארץ ישראל (בלעדי היהודים במצרים) לא נכונות הנה וכרבן ישא רוח, מבלי אשר נוכל להציל מפיהן דבר אמת להציג לפני הקורא תמונות חיי היהודים ומצבם בימים ההם. זולת זאת אך רוח ארץ הצבי הוא קבצם בדרכי הדת, דעת והכמה. האמנם גלה כבוד מארץ יהודה לרגל המלחמה האיומה אשר רבי יושביה נפלו בחרב, או בשבי לפני האויב, ובית ה׳ היה למאכלת אש ולוקחו מאתה כל מחמדיה שהיו לה בימי קדם, אכן ארץ הצבי היתה גם אז אבן הראשה אשר עליה בנוים כמו רמים ארמנות התורה וחקי הדת, ורוח מרום ונשגב שפוך עליה, ועיני חוקר קורות הימים עוד צופיות עליה ועל מצב היהודים שמה את אשר יעשה כמאתים שנה מהימים ההם והלאה.

פרק ארבעים וחמשה

מצב היהודים אחרי נפלה ממלכת יהודה.

a) השוד והשבר אשר כתומם באו על בת יהודה ואשר אין אמר ודברים להביע אסון היהודים הנורא, המסו גם את לב הגבורים אשר רוח אמיץ למו ויהי למים. ירושלים עיר הקדש ובית ה׳ היו לעיים, בקרב הארץ רבה העזובה ותשאה שממה, בחורי חמד צפירת תפארת הנעורים מהם נפלו בחרב בהמלחמות אשר ימיהן נמשכו כארבע שנים, ומקצתם מכרו האויבים לעבדים. לעמת הקנאים אשר קנאו קנאת עמם וארצם ויבחרו במות ובאבדן הארץ מלהביא את צווארם בעל הרומאים, היו גם אנשים אוהבי ארץ מולדתם אשר בשובה ונחת דרכם וישימו כל מעינם להציל עוד דברי חפץ, את אשר היה לאל ידם. משרת כהן גדול, אשר זה כמאה שנה חדל להיות ארח כבוד לה, כבר אספה נגהה; ראש הסנהדרין האחרון, ר׳ שמעון בן גמליאל, נכד הלל הזקן, נפל בחרב במלחמת היהודים עם הרומאים; בנו ר׳ גמליאל או היה עוד עול ימים, או הרומאים לא נתנו לו לכהן במשמרת אביו באשר בן מורד הנהו. המשרה הנכבדה ההיא נתנו על שכם מורה הדת הגדול בימים ההם, ר׳ יוחנן בן זכאי אשר עוד יצק מים על ידי הלל מורהו, ואל נכון כבר היה איש זקן ובא בימים.

b) ר׳ יוחנן בן זכאי יחד בקהל האנשים אשר לא בסופה וסערה דרכם Gemässigte אשר הלך בעקבות יוסף בן מתתיהו הכהן, לבלי לתת כתף

1) פּוילוס במכתב מרומא 28 . 24 , 15 .

סוררת לעמו אשר לכל בו חיי רוחו, באשר לבו ראה חכמה כי לא לעזר ולא להועיל ליהודים אם יוסיפו לקום נגד ממשלת הרומאים, ויבחרו להביא את צוארם בעל הרומאים, מלהביא על ארצם אבדון וכליון חרוץ. הוא עשה ויוכל בעת באה העיר ירושלים במצור, בחכמתו הרבה, להוליך שולל את הקנאים אשר הביטו בשבעה עינים על כל מצעדיו ויעזוב את ירושלים בשלום. אספסיינוס נתן אזן קשבת לדבריו וימלא את שלשת הדברים אשר בקש ממנו, והם: לבלי להרוס את העיר יבנה ויד איש לא תגע בחכמיה לרעה, וכי הקיסר ישקיף בעין חמלה על שארית בית הלל לבלי ידעך נרה, ולשלח רופאים אמנים לרפא את אחד חכמי היהודים ר' צדוק אשר קדש צומות ימים רבים ויתפלל לה' בעד עמו ונחלתו, ויענה את נפשו למאד עד כי חלה ויאנש [1]. יאַמניאַ Iamnia, (בשפת עבר העתיקה תקרא בשם יבנה), עיר החוף על ים התיכון בין הערים יפו ואשדוד, היתה בימים ההם העיר אשר בה ישבו ראשי הסנהדרין כסאות למשפט, וברבות הימים לרגלי דברים רבים בעניני דת ודין יצאה תורה מיבנה ולדברי חכמיה ייחלו היהודים בכל מקומות מושבותיהם כמו אשר לפנים יצאה תורה מירושלים. ר' יוחנן בן זכאי עשה סדרים נכונים ויכונן חקים אחדים לרגלי המקרים החדשים אשר נקרו ויאתיו בישראל, ומה גם חקים הדרושים חדשים לבקרים—אחרי חדלו בישראל להקריב אשה וזבח—תחת החקים אשר כוננו לפנים בעת עמד מקדש ה' על מכונו [2].

c) לרגל העז והתעצמות בדבר המשרה הנתנה על שכם ר' יוחנן בן זכאי, אשר אף אם עוד לא רכש לו את שם הכבוד „נשיא", אכן באמת נחל כל דבר טרח ומשא העם בתור נשיא ויהי סר למשמעת ממשלת הרומאים, עמד בפרץ לפני הדברים המדינים אשר עלה בלב היהודים להדש כנשר נעוריהם, אולם שם כל מעיניו להפיץ אור על חקי הדת אשר נתנו ליהודים למורשה מאבותיהם וזאת היתה המטרה הנכבדה בהררי החכמה הדעת והדת אשר שם עליה עינו ולבו. להקור כל דברי חקי התורה ודברי הקבלה עד תכליתם ולכוננם לרוח העת החיה לשמרם ולעשותם המתיקו סוד תלמידי הלל אשר למדו דעת להחברים המקשיבים לקולם במאמרים מבוארים בשום שכל ובקצור נמרץ אשר חלקום בסדר נכון דבר דבור על אפניו, אולם לא כתבום בספר, כי אם אך שננו אותם לתלמידיהם בתור קבלה מסורה ממוריהם ויטעו אותם על תלמי לבותם; וכפעם בפעם שנו את למודיהם למען לא ימחה זכרונם

---

1) מדרש איכה פרשה א' פסוק ה'; מסכת גטין דף נ"ו ע"ב. בדבר יוסף בן מתתיהו הכהן אשר יספר כי גם הוא דבר את אספסיינוס דברים אשר ישוו עם דברי ר' יוחנן בן זכאי המובאים בתלמוד, ראה למעלה (פרק מ"א, a). 2) משנה ראש השנה פרק ד'. וראה בספר החכם ווייס „דור דור ודורשיו" חלק שני צד ל"ז והלאה.

מקרבם. העבודה הזאת אשר עמלו חכמי ישראל אז וכל הענינים בדרכי הקבלה בע"פ אשר קבצו לאחדים מאשרי העם ברוח מלאתי חכמה רבה, נקראת בשם „משנה" [1]) להבדילה מהחקים והמצות הכתובים בכתבי קדש (מקרא). אדירי התורה, אשר ישפיקו בעניני המשנה ויצרפו ויזקקו את הלמודים ההם במועצות ודעת נקראו בשם „תנאים" (בשפת עבר שונים), ומאשר כל איש ואיש אשר אמריו יזכרו במשנה, יחשב בקהל התנאים, לכן גם שמעון הצדיק (פרק ז', c) יקרא בשם תנא.

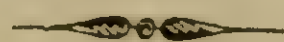
d) הידיעות הנמצאות בתלמוד מבני הדורות אחריו תגדנה כי ימי ר' יוהנן בן זכאי היו מאה ועשרים שנה [2]), וזולת זאת ישבחו בהן את רוחו הכביר והגשא בלמודי דת ודין בתורת ה' [3]). בין תלמידיו הרבים אשר היו כשתילי זיתים סביבו הכי נכבדים המה: ר' אליעזר בן הורקנוס, ר' יהושע בן חנניא, ר' יוסי הכהן, ר' שמעון בן נתנאל, ר' אלעזר בן ערך [4]). ר' אליעזר בן הורקנוס הוא הוא התנא הנזכר במשנתנו אך בשם ר' אליעזר. אשתו אימא שלום היתה אחות ראש הסנהדרין ר' גמליאל (פרק מ"ד), אולם גם היא לא יכלה להשקיט הריב אשר התגלע בין אישה ובין אחיה בדבר חקי הדת אשר אחיה החזיק בכל תקף ועז במעוזי הקבלה ולא חפץ לשמוע דברי אישה אשר לבבו לא כן יהשוב, ובעברתו כי קשתה נתן ר' גמליאל צו כי כל חבריו יבדלו ממנו (חרם) [5]). ברבות הימים כוננו ידיו בית מדרש (בית הלמוד) גדול במיטב כספו בלודא (לידדאַ Lydda, בחבל הארץ הפונה צפונה ליהודה) [6]), גם היה לו שיה ושיג עם הנוצרים אשר אדני דתם הטבעו על אשיות דת היהודים, בהוכחו אתם [7]), ויהי במותו ויבכו אותו כל בני דורו וימאנו להתנחם [8]). הספר אשר הובר ברבות הימים אחרי מותו „ברייתא" או „פרקי דר' אליעזר" (פרק ס"ט, d) יקרא על שמו, ובראשיתו המצא ימצאו ספורים ילדי הדמיון אשר יספרו קורות ימי הנעורים של ר' אליעזר. — ר' יהושע בן חנניא הנודע במשנה אך בשם „ר' יהושע", מצא היה ידו בהיותו פחמי (ויש אומרים כי הוא היה עושה מחטים) [9]), ויהי משחת המראה [10]), אולם התהלל בכל מדה נכונה בהצנע לכתו עם ה' ואנשים, בשקדו בכל עז למלאות משאלות חבריו, וברוח נדיבה, בדעתו לכלכל את דבריו במועצות ודעת, לעומת ר' גמליאל

---

[1]) השם „משנה" לא להחליף הוראתו בהוראת השם בשפת עבר העתיקה „משנה" (לשנות, כמו משנה תורה), והוראתו האמתית היא כי מוצאו הוא מהמקור שנה ובשפת ארמית תנא (השנות הדבר, לשנן הלמודים) ללמוד; ההעתקה היונית δευτέρωσις הולכת וקרבה להוראה הנתונה לה מראשית כזאת. [2]) סנהדרין דף מ"א ע"א. [3]) סוכה דף כ"ח ע"א. [4]) אבות פרק ב', ח'. ט'. [5]) בבא מציעא דף נ"ט ע"ב. [6]) סנהדרין דף ל"ב ע"ב. [7]) עבודה זרה· דף ט"ז ע"ב. [8]) סנהדרין דף ס"ח ע"א; ק"א ע"א. [9]) ברכות דף כ"ח ע"א; ירושלמי ברכות פרק ד'. [10]) תענית דף ז' ע"א.

איש ריבו אשר היה מהיר חמה וישם לאַל את דבריו. לר׳ יהושע הנ״ל היו מהלכים בבית קיסר רומא אשר היה בימים ההם [1], וישקד בכל תקף ועז להקים את סערת המרד אשר התחוללה בקרב העם לדממה והעמיד את השלום על מכונו [2], בית למודו היה אז בפקיעין [3]. — משלשה התלמידים האחרים לר׳ יוחנן, לא נודעו לנו עד מה ממעשיהם וממפעלותיהם. — את השנה אשר בה מת ר׳ יוחנן לא נוכל לדעת אל נכון.

e) בכל תקופת ימי חכמי התלמוד, והיא משך חמש מאות שנה מעת הריסות ממלכת יהודה ע״י טיטוס, אין לנו ידיעות נכונות בדבר קורות בני ישראל ואין דבר אשר יאמר עליו ראה זה חדש הוא, בלעדי כתבי בני דורם אשר יתיחשו לימיהם, כמו ספרי יוסף בן מתתיהו הכהן „מלחמות היהודים" אשר במו יספר את כל אשר ראה בעיניו בימיו. האמנם כי נוכל לדלות ידיעות אחדות מהכתבים הגדולים ורחבי הידים בספרי התלמוד ובמדרשים אשר הידיעות נפוצות בהן במקומות שונים, ולהשלים אותן ע״י כתבים אשר השאירו ברכה אחריהם הרומאים סופרי דברי הימים, או להוסיף עליהן את הידיעות אשר רשמו בדבר הענין הזה ראשי אבות כנסיה הנוצרית. אולם כרבן תמונת המליצה וכנפי הרמיון להן, ולא נוכל להציל מפיהן דבר חפץ לקורות בני ישראל אשר תשוינה פרי האמת. ככה הוא גם דבר ספור מלחמת אדריאַנוס (אַנדריאָנוס פרק מ״ח) ערפל חתלתו. זולת זאת ברבן לא נודעו לנו אל נכון מועדי הימים והשנים אשר בהם תתלכדנה קורות העתים אשה ברעותה.

פרק ארבעים וששה

ר׳ גמליאל השני ביבנה. עקילוס Aquila (אקווילה אונקלוס) בשנת ג׳ אלפים תת״ן למב״י. או 90 למספר הנוצרים.

a) אחרי ר׳ יוחנן בן זכאי כהן פאר במשמרתו — כפי אשר נוכל להחליט בצדק — בתור נשיא (ראש הסנהדרין, נשיא העדה), ר׳ גמליאל בן ר׳ שמעון אשר נפל בחרב במלחמה (פרק מ״ה, a), אשר נתנה על שכם אבותיו לבניהם אחריהם עד הדור הרביעי לפניו. להבדילו מאביו הזקן (אבי אביו) אשר גם שמו נקרא גמליאל (פרק ל״ט, e) נקרא בשם „ר׳ גמליאל מיבנה", ובמשנתנו יקרא אך בשם הכבוד „רבן גמליאל". הוא הלך בעקבות ר׳ יוחנן ועצמה ירבה לכונן חקים ישרים לרוח העת ומצב הענינים אשר ישנה

---

[1]) חגיגה דף ה׳ ע״ב. [2]) בראשית רבה פרשה ס״ד דנ״ז ע״א. [3]) סנהדרין דף ל״ב ע״ב.

אחרי תריסות הממלכה, ובסדרי-התפלה וחשבונות-המועדים (לוחות השנים) ישפיק, גם שם חק וגבול לבני ישראל לבלי יתערבו עם השמרונים, וישם לבו להקל מעל החקים הקשים בדבר שנת השמטה, לחזק ידי האומנים ועושי מלאכה, ולעמוד בפרץ לפני הסן העשר בבתי בני מרום עם הארץ העשירים אשר זלו זהב מכיסם לבלי הועיל. בלעדי תכונות רוחו הנעלות אשר רבו, נוקירהו לרגלי הידיעות הנמצאות על אדותיו כי היה איש אשר שאר רוח לו ובאמץ לב מלא את חובת משמרתו באמונה ולא נשא פני איש במשפטו אשר אחז במעוזיו, ולפעמים בא בריב בדבר ענינים נכבדים כמוהם, גם עם בני דורו החכמים אשר חפצו לשום לאַל דבריו, כמו עם ר׳ אליעזר בן הורקנוס, ר׳ עקיבא, ר׳ יהושע בן חנניא (פרק מ״ה, d). רוחו הכביר בתתו כתף סוררת לדברי ר׳ יהושע, ולא שם לבו לדבריו, עוד מעט הביא הקץ לכבודו וכפשע הוסר מכהונת משמרתו הנשאה [1]). — מבני חכמי דורו חבריו הכי נכבדים המה זולת תלמידי ר׳ יוחנן בן זכאי הנזכרים (פרק מ״ה, d): ר׳ אלעזר בן עזריה, אשר יתנוסס לגאון ולתפארת בעשרו ובמשפחתו הרמה (הוא יחשב לבן דור עשירי לעזרא הסופר); שמואל הקטן (או הצעיר) אשר אומרים אמור עליו כי הוא יסד את התפלה אשר תחד בקהל תפלות השמונה עשרה והערוכה לעצת הכופרים; ר׳ יוחנן בן נורי, ר׳ יוחנן בן ברוקא, חלפתא בצפורי Sepphoris [2]).

b) ר׳ גמליאל, אשר רבי תורתו כפי הנראה סבבו הלכו בחלקת ההלכה, ואשר שם פעמים לרומא פעמיו, ערגה נפשו לדודי שפת יון. בימיו — ואולי הוא העיר בדבריו את האהבה להשפה היפה ההיא — וגם ברשיון ר׳ אליעזר ור׳ יהושע (פרק מ״ה, d) הכין העתקה חדשה מכתבי קדש לשפת יון אשר בעליה שקד כי תתאים מלה במלה עם ספרי כתבי קדש, איש אחד יליד פאָנטוס עקילוס (Aquila), אשר עזב את בני עמו עובדי האלילים ויתיהד. כפי הנראה חפצו חכמי לב ומאשרי העם האלה לתקן את ההעתקה העתיקה אשר נעשתה ע״י שבעים ושנים זקני ישראל אשר עבטו ארחותיה ומה גם כי הנוצרים עשוה כלי חפץ לדרכיהם אשר בחרו במו, ע״י העתקה חדשה טובה ומועילה. מהעתקת עקילוס יובא דברים אחדים בספרי ההלכה וההגדה אשר חוברו בארץ הצבי; גם לראשי אבות כנסיה הנוצרית נודעה ההעתקה ההיא, וגם נתנו לה מהלכים בין שש ההעתקות של כתבי קדש בשש לשונות Hexapla אשר יצאו אור ע״י ה׳ אָריגען Origen, אולם אך כתבים בודדים נשארו כיום הזה [3]). — גורל כמוהו עבר גם על ההעתקות של ה׳ זיממאַכוס

---

[1]) ברכות דף כ״ז ע״ב; ראש השנה כ״ה ע״א; בכורות ל״ו ע״א; וראה מאמר הח׳ וויס בהשחר שנה חמישית צד רכ״ה והלאה. [2]) תענית ט״ז ע״ב, ראש השנה כ״ז ע״א, [3]) „מאור עינים" פרק מ״ה. וראה בספר ה׳ בלעעק Bllek מבוא לכתבי קדש

(סומכוס) Summachus [1]) וה' טהעאָדאָטיאָן Theodotion , בשפת יון אשר חוברו אחרי העתקת עקילוס .

c) את המבטא היוני עקילוס הסבו היהודים בבבל בשם „אונקלוס", ולכן הדברים אשר יודיעו בתלמוד ירושלמי על אדות עקילוס, יסופר בתלמוד בבלי מהאיש אונקלוס. אחרי אשר ההעתקה היונית מעקילוס ברבות הימים אבדה מתוך קהל ישראל, קראו בשם אונקלוס את תרגום חמשת חומשי תורה בשפת ארמית, אף כי בספרי התלמוד ומדרשים נזכרו לפעמים דברים שונים מהתרגום ההוא, אולם לא כתוב באר היטב מי מחברו ושם בעליו כי נדע. ההעתקה ההיא אשר ללא צדק תקרא בשם העתקת אונקלוס כתובה בשנות מאה השלישית אחרי הריסות ממלכת יהודה ותקרא בצדק „תרגום בבלי", לעומת ההעתקה המתהלכת בארץ ישראל אשר יקבוה בשם „תרגום ירושלמי". גם ההעתקה הארמית להנביאים, ללא אמת שם ר' יונתן בן עוזיאל יקרא עליה, והיא גם היא תרגום בבלי הנה, העשויה לעומת תרגום הנביאים הנמצא אך בכתבים בודדים אשר חיבר בארץ הצבי [2]), ואולי יונתן הוא השם אשר הסבו לעברית את טהעאָדאָטיאָן .

פרק ארבעים ושבעה

ר' עקיבא ובני דורו בשנת ג' אלפים תת"פ למב"י. או 120 למספר הנוצרים.

a) בין בני הדור אשר קמו תחת אבותיהם בני הדור ההלכוא לפניהם, הכי נכבד הוא אדם המעלה דגול מרבבה אשר היה לעינים לכל חכמי ישראל בדורותיו, ר' עקיבא בן יוסף [3]). תולדות ימי חייו ומה גם ימי עלומיו מעולפות בצעיף ספורים נפלאים אשר בהררי ההגדה יסודם. הוא נולד על ברכי אבותיו מבני דלת העם. ויהי רעה צאן העשיר הנודע בשם כלבא שבוע, ששם רכש לו את אהבת בתו אשר אהבת נפש אהבתו, אולם אך בזאת נתנה ידה וברית אהבתה נאמנה לו אם יקדיש את עתותיו לתורה ותושיה בחקי ה'. וככה החל הרעה איש אשר לא ידע ספר בהיותו בן ארבעים שנה, לבקר בבית הלמוד

העתיקים Einleitung in das Alte Testament צד 722 והלאה. [1]) Geigers Iüdische Zeitschrift ח"א, צד 39. [2]) הח' צונץ בספרו „Gottesdienstliche Forträge" צד 77 והלאה. [3]) ראה בספר הח' פראנקעל „דרכי המשנה" צד קי"א והלאה. הח' אלחנן בריל בספרו „מבוא המשנה" צד קט"ז והלאה; הח' וויס בספרו „דור דור ודורשיו" ח"ב צד ע"א והלאה. הספרים האלה יפיצו אור נגה גם בדבר התנאים הבאים אחריו.

להכמי ישראל, אשתו אשר אביה — בחרות אפו עליה — שלחה מעל פניו, הכתה בדד בדומיה באמונת אמון על אישה כי ישוב אליה וינחם אותה בעניה; וכפי אשר יספר גלחה את תלתלי ראשה ותמכרם במחיר, לתמוך בזאת את אישה למען יוכל לעשות חיל בלמודיו באין מחריד. בין כה וכה הקשיב ר׳ עקיבא לקח מפי מורהו ר׳ אליעזר (פרק מ״ה, d), גם היה תלמיד איש חכם אחר הנודע בשם ר׳ נחום איש גם זו, ובבשרונותיו הנפלאים אשר ברכה במו הוקם־על למורה הדת בתור אחד הגדולים אשר בארץ, ותלמידים לאלפיהם סביב שתו עליו לשאוב דברי תורתו היקרים מפז, ובעת עליו כבר יציץ נזר התהלה שב בלב שמח לעירו ולביתו. בין המון העם הרב אשר התאספו לראותו, נמצאה גם אשתו לבושה בגדי עדים: ובגשתה הלוך וקרב לר׳ עקיבא ותלמידיו חפצו להדפה, פרש ר׳ עקיבא את כנפיו עליה באהבה רבה ובחמלה בנשאו אלימו מדברותיו: „תנו לה לגשת אלי! את אשר אנכי עשיתי חיל בלמודי והכמתכם אשר אתם רכשתם בתורת ה׳, את כל אלה ידה עשתה ואסירי־התודה הננו כלנו לה״. גם חותנו גאות לבש בראותו את הכבוד והיקר אשר נחל חתנו, ויסלח לו על אשר לקח לו את בתו לאשה ופיו לא שאל, וישימהו ליורש על כל נחלותיו ואוצרותיו הרבים.

b) ר׳ עקיבא היה חכם הרזים אשר האלהים אצל מרוחו עליו לחדש בבינתו גדולות ונצורות בעניני החקים ופקודי הדת, בנתיבותיו אשר פלס לו לבאר בשום שכל עד להפליא לא אך כל מלה ומלה בתורת ה׳, כי אם עוד יתרה עשה וקרנים מידו לו על כל אות לאלף למודים נכונים לפי רוח החקים והמצות אשר לא שערום לפניו אדירי התורה, שמו מרומם בפי כל בני דורו וגם מוריו נתנו לו כבוד ויקר עד למעלה. להגדיל את שמו לדור יבא את אשר פעל גדולות ונפלאות בעניני ההלכה אשר מה מאד עצמו ראשיהם, הגביהו עוף בעלי התלמוד את הסן גדולת ר׳ עקיבא בלשון מדברת גדולות להגיד האותיות מאחור ובמאזנים ישקל ברוחו הכביר עם משה איש האלהים [1]. אמנם כן! דרכי באורי ר׳ עקיבא אשר בחר לו בכתבי קדש אשר במו הפיץ אור נגה להגיע למטרת חפצו בדברי ההלכה, היו לעינים לחכמי הדורות הבאים אחריו, אשר מאשרי העם ומוריו אנשי השם הלכו בעקבותיו ורוחו הוא קבצם ולא סרו מנתיבותיו ימין ושמאל. גם כל תקף פרשת הסדרים הנכונים והישרים למוצאי דעת, ואדירי כל הפיץ הנמצאים למחלקותיהם בהמשנה אשר לפנינו כיום הזה, כל אלה ידי ר׳ עקיבא כוננו. פרי עשתונותיו אשר נקרא בשם „משנת ר׳ עקיבא״ לא נכתבו בספר, ומסדרי המשנה אחריו לא נתנו למו מהלכים בספרי המשנה, אולם דעת לנבון נקל כי על אשיות למודיו אדני המשנה הטבעו, באשר המורים הנודעים לתהלה הנקובים בשמותם בספרי המשנה (פרק מ״ט, a) יצקו מים על

---

[1]) מנחות דף כ״ט ע״ב.

ידו והקשיבו לקח מפיו. אכן על אדות כתבי הקבלה, אשר באחרית הימים קראו את שמו עליהם, כמו „ספר יצירה״ (פרק ס״ט, d) „אותיות דר׳ עקיבא״ (פרק ס״ט, d) וכהמה, לא ידע ר׳ עקיבא עד מה ולא מפיו יצאו הדברים האלה. בית מדרשו (בית למודו) ששם הגה בתורת ה׳ ולמד דעת את תלמידיו המקשיבים לקולו, היה בבני ברק [1].

c) מחכמי בני דורו של ר׳ עקיבא הכי נכבדים המה: ר׳ טרפון או טריפֿאָן Tryphon, אשר עוד ראה את בית ה׳ בירושלים בכבודו ובהדרתו, וגם ברכו ה׳ בעשר ובנכסים רבים, ויהי נדיב לב ויכבד את האמת בת השמים, וגם את ר׳ עקיבא — אשר אף כי היה צעיר ממנו לימים, אכן בחכמתו עלה ביתר שאת ועז ממנו — כבד בכבוד גדול. הוא למד דעת את תלמידיו ביבנה ובלודא Lydda. איש אחד הנודע בשם יוסטינוס מאַרטיר Iustinus Martyr חבר ספר בדבר וכוח-דתי אשר היה לו עם איש יהודי טריפֿהאָן אכן הוא איננו ר׳ טרפון אשר עליו תטוף מלתנו. — ר׳ ישמעאל, אשר עוד בהיותו נער נפל בשבי בידי הרומאים ור׳ יהושע בן חנניא פדה אותו מני צר, יסד בית המדרש בעירו אשר אך על פיו ישקו כל דברי עניניו, ולפעמים שם לאַל את למודי ר׳ עקיבא כפי דרכו אשר פלס לו בשכל טוב; ושלשה עשר הנתיבות (כללים, מדות) בדבר עניני ההלכה אשר עליהם בנוי כמו רמים ארמון הדת, ייחשו לו, וגם מדרש ההלכה הנודע בשם מכילתא לס׳ שמות (פרק נ״א, c) יצא מבית מדרשו. — ר׳ אליעזר ממודעים (ראה למעלה פרק י״א a) (המודעי), כרבי אמריו ערוכים בהגדה, ואך מעט אמרות הלכה נודעו ממנו בקהל רב, ולרגל דבת שוא אשר הלשין עליו איש אחד מהשמרונים לפני בר־כוכבא (פרק מ״ח) חרצו עליו משפט מות [2]. — ר׳ יוסי הגלילי בא מעיר מולדתו ליבנה, ובחכמתו הרבה בלמודי תורת ה׳ משך עליו את עיני ר׳ עקיבא ור׳ טרפון; ר׳ טרפון תמכהו במשען כסף למען יוכל להפרד מאשתו השנואה לו, אכן ברבות הימים כאשר היתה בעני וחסר כל, שם את עינו לחמלה עליה בלב מתנה. — ר׳ חנינא בן תרדיון נודע כמעט אך בתור בעל הגדה, מת—בעת התלקחה שלהבת המרד בימי אנדרינוס (פרק מ״ח, a) — בתחלואים נאמנים בידי האויבים האכזרים אשר לא ידעו רחם. — ספור הגדיי נפלא פלס לו נתיב בין בני העם על אדות האיש אלישע בן אבויה, אשר בהיותו חכם ושותר תושיה בחקי ה׳ כבדוהו בני העם עד למעלה, ואחר בהנזרו לבשת ויקרא בספרים רבים פורעי מוסר נתן כתף סוררת להיהדות ומאז יזכר בשם „אחר״ בשגם היה לאיש אחר. עוד שני חכמים בני דורו של ר׳ עקיבא, בן זומא, ובן עזאי, כפי הנראה מתו בעצם תמם; הראשון כפי הנראה קרא גם הוא בספרים היצונים אשר לא קדוש יאמר למו.

d) זולת ארץ הצבי, מהערים אשר בהן נטעו הבורמים מטעי חמד

---

1) סנהדרין ל״ב ע״ב. 2) ירושלמי תענית פרק ד׳.

ללמודי הדת לבני ישראל הכי נכבדות; נציבין Nisibis בארם-נהרים, ששם למדו דעת את העם צאצאי הלל מהמשפחה הנודעת בשם בני בתירא (למעלה פרק ל"ג, g), או באַטהירא כפי אשר יקבם יוסף בן מתתיהו הכהן. ונהרדעא אשר בה כהן פאר איש אחד נחמיה מעיר בית-דלי במשמרת למודי הדת. לדעת אל נכון דבר דבור על אפניו על אדות בתי למוד ההם אין לאל ידנו. אכן נעלה הוא מעל כל שפק כי בתי המדרש בארץ הצבי היו גם אז אבן הראשה ודברי חכמיהם אדירי התורה היו כדרבנות לכל בני ישראל במקומות מושבותיהם ויעלו מעלות רבות קדימה על אחיהם חוצה לארץ.

פרק ארבעים ושמונה

בר כוכבא בשנת ג' אלפים תתצ"ב למב"י, או 132 למספר הנוצרים.

a) עוד לא עברו חמשים שנה אשר השלום והמנוחה תקעו להם יתד במקום נאמן בארץ הצבי, הדרושים לחפץ הצלחת הארץ לחדש נעוריה אשר פור התפוררה בימי המלחמות האחרונות, ומה גם עניני הדת ולמודי תורת ה' אשר עמלו ראשי העם לטעת בכרם בת יהודה דרשו כי פרי השלום ישגה ויפרח לבלי יהי עמלם לריק. והנה דור חדש קם אחרי הדור שהלך לפניו אשר לא ראה ולא ידע את המצוקות הנוראות וחרדת מות אשר אפפו את אבותיהם בימי המלחמה הגדולה והנוראה; והמגפות אשר שלחו מושלי רומא בהיהודים באכזריות רצה, וביתר שאת בימי דאָמיטיאַן, והמסים אשר הטילו על היהודים הנקראים בשם Fiscus Iudaicus (פרק מ"ג, a) מררו את רוחם למאד ולא יכלו שאת חרפת המסים ההם. התקוות הנעימות אשר מראש עלו כפורחת כי ההיכל תוסד שנית וברבות הימים חדל להיות ארח להן, חדשו כנשר נעוריהן לעת כזאת ובני העם חכו אך למצא חפץ במקרה טהור אשר יקרה למו לפלס להן נתיב בחזקה ולבצע את אשר יזמו לעשות. בלעדי שלהבת המרד אשר התלקחה בערי החוף באפריקאַ צפונה, אשר התאבכו גאות עשן עד בואכה להאי קפריסין (קפרי Cypern), וכפי הנראה פרץ המרד בחמת עברה לרגלי המריבות אשר התגלעו בין היהודים ובין היונים כפי אשר קרה לפני גלות רומא (פרק ל"ז, b), גם המסע אשר נסע טראַיאַנוס עם חילו בהצותו את הפאַרטהער, אשר ביניהם נמצאו גם יהודים רבים, הביא לרגלו מבוכות בארץ הצבי, ואך שר הצבא הרומאים קוויעטוס Qvietus הקים בידו החזקה את סערת המרד — אשר התחוללה אז בעים רוחה — לדממה. אולם הידיעות על אדות המבוכות ההן ערפל התלתן ומקורן הוא מעין אכזב; החדשות אשר יספרו לנו סופרים עברים מוצאן מהאנשים שנולדו אחרי המקרים ההם, ובפיהם המלחמות השונות

והתבוססות תעלינה בלולות, ולא יפיצו אור נגה בדבר הקורות אשר קרו את בני ישראל בימי טראַיאַנוס [1].

b) בשנת ג׳ אלפים תתע״ז למב״י, או 117 למספר הנוצרים, ישב אֶליוס אַדריאַנוס (אנדרינוס) Aelius Hadrianus על כסא הממלכה ברומא. בראשית ימי ממשלתו האיר פניו — כפי הנראה — ליהודים חוסי שבטו ויברכם בשלום. האמנם אומרים אמור כי עוד יתרה עשה ויבטיח להיהודים לקומם את ההיכל על מכונה ויתן למו הרשיון כי ינשאוה בכסף ובזהב עם הנדבה לבית האלהים; אבן עוד מעט השיב אחור את דברי הבטחתו לרגלי השמרונים הולכי רכיל אשר הלשינו את היהודים לפניו. ר׳ יהושע בן חנניא (פרק מ״ה, d) שקד בכל עז להרגיע לעת כזאת את לבות העברים אשר כים נגרש־השקט לא יוכלו [2]. את בית ועד הסנהדרין העתיקו מיבנה לאושא [3]) בקרבת שפרעם Schefaram בין עכו וצפת; על דבר חקים וסדרים אחדים אשר כוננו שם, ידובר בספרי התלמוד [4]). — בנסעו כמעט בכל מחוזות ממלכתו הגדולה ורחבת-הידים בא אדריאַנוס גם לארץ ישראל; את אשר יסופר בספרים שונים על דבר חליפות הדברים אשר נדברו הקיסר אדריאַנוס והישיש העברי ר׳ יהושע בן חנניא איש אל רעהו, אל נכון ידובר מהעת אשר עליה תטוף מלתנו [5]). אבן לא ארכו הימים ושמי השלום התקדרו והקיסר אדריאַנוס הפך את לבבו וילך עם היהודים הסרים למשמעתו בקרי. היהודים גם הם לא טמנו ידם בצלחת ויעמדו הכן כלם למרוד בהקיסר ביד רמה, ומסעי ר׳ עקיבא אשר נסע בערב, ציליציען, קאַפּאַדאָציען, פֿיריגיען, וגאַלאַטיען כפי הנראה סבבו הלכו אל אשר יהיה רוח החיה באופני המרד ללכת [6]).

c) בראש הקושרים עמד איש, אשר מוצאו וקורותיו בימים עברו לא נודעו לנו עד מה, בר-כוכבא או בר־כוזיבא [7]). נעלה הדבר מעל כל שפק כי בקסם שפתיו וביפי מראהו שכלו מחמדים לקח נפשות בני העם לדבקה בו, בשגם ר׳ עקיבא מורם מעם האמין בו כי הוא משיח ה׳ ובו תושע יהודה תשועת עולמים [8]) המרד הלך הלוך וגדל לבלי חק, שר צבא הרומאים טיטוס אַנניוס רוּפוס Titus Annius Rufus (ופי היהודים יקבנו בשם טורנוסרופוס) נאלץ להסוג אחור מפני חיל היהודים הרבים והעצומים, ובר־כוכבא משל ממשל רב בישראל בתור

---

[1]) ר׳ עזריה מן האדומים בספרו „מאור עינים" פרק י״ב וי״ג. [2]) בראשית רבה פרשה ס״ד בסופה. [3]) ראש השנה דף ל״א ע״ב. [4]) כתובות מ״ט ע״ב. [5]) ברכות נ״ו ע״א; שבת קי״ט ע״א; חגיגה ה׳ ע״ב; בכורות ח׳ ע״ב; חולין נ״ט ע״ב (וראה בפרק מ״ה, d). [6]) ראש השנה כ״ו ע״א, ששם כתוב „לערביא, לגליא, לאפריקי". [7]) לא נודע אל נכון, אם היה שמו מראשיתו בר כוכבא, ואחר הסבו אותו בשם בר־כוזיבא (בן־שקר), או שמו היה בראשונה בר־כוזיבא, ובימי הצלחתו נשאוהו בשם בר-כוכבא (בן־הכוכבים) וידמו כי עליו ירזמו דברי בלעם בס׳ במדבר כ״ד, פסוק י״ז „דרך כוכב מיעקב". [8]) מדרש איכה פרשה ב׳, פסוק ב׳; סנהדרין דף צ״ז ע״ב.

מלך נערץ וגם חרת שקלי כסף אשר שמו כתוב עליהם וישאו עליהם חותם תבנית המרד. המקום אשר בחר בו בר כוכבא להיות אבן הראשה והבריח התיכון לסוכך בו על כל מחוזות ארץ יהודה לא היה ירושלים, כי אם העיר ביתר, השוכנת כפי הנראה בקרבת ים-התיכון. חיל צבאות הרומאים, אשר יוליוס זעווערוס Severus עבר בראשם ועל פיו יחנו ויסעו, ערכו את המלחמה הראשה אל נכון בעבר הגליל. ימי המלחמה נמשכו כשלשת שנים (ג׳ אלפים תתצ״ב—תתצ״ה, או 132—135) ובאחרונה גברה יד הרומאים ונפלה נפלה עיר ביתר, אשר היהודים הגנו בעדה בחרף נפש ובגבורה נמרצה עד להפליא. בר-כוכבא הלך אַט אחרי נפלה קרית ממלכתו וימיו לא נמשכו. מההרג רב ודמי בני ישראל המוגרים כמים ארצה בימים ההם יביעו אמר הסופרים בלשון מדברת גדולות אשר לשמע אזן יתפלץ לב השומע, ואולי פיהם לא דבר שוא. אולם דללו וחרבו ידיעות נכונות לדעת על פיהן דבר דבור על אפניו מקורות ישראל בימים ההם.

d) אחרי רוממה ימין הרומאים במלחמתם עם היהודים כלה אדריאַנוס אפו ביהודים לבלי חק. טורנוסרופוס הנזכר למעלה הוקם שנית כפי הנראה לנציב על ארץ יהודה באשר יוליוס זעווערוס שולח לבריטאַנניען. טורנסרופוס צוה את החורשים לחרוש על הר-הבית וכפי הקבלה, נעשתה השערוריה הזאת ביום עברה אשר מימים ימימה יבכו בית ישראל את השרפה אשר שרף ה׳ והוא ביום התשיעי לירח אב [1]). את העיר ירושלים צוה אדריאַנוס לבנותה על תלה ויגדילה צפונה ומזרחה, ויבא מארצותיו עובדי-אלילים וישב בירושלים ויצו במפגיע על היהודים לבלי תצעדנה רגליהם על אדמת עיר הקדש אשר נהפכה לעיר עובדי-האלילים, ואם ימרו את פיו ייסרם על אחת שבע. הוא הסב את ירושלים בשמו Aelia ובשם האליל יופיטער קאַפּיטאָלינאָ Capitolina. על פי אדריאַנוס חקקו המחוקקים ברומא חקקי און על היהודים ויצוו על כל איש יהודי לבלי יהין להגות בתורת ה׳, לשמור את השבת מחללו ולמול את בשר בניו. ועל חכמי ישראל אנשי השם אשר השוטרים תפשו אותם בכף, חרצו משפטי-מות וימותו בתחלואים קשים אחרי אשר עיפה נפשם להורגים. המה נקובים בשמותם: ר׳ עקיבא, ר׳ חנינא בן-תרדיון, ר׳ ישמעאל (פרק מ״ז, c) ר׳ חוצפית המתורגמן (הקורא בקול רם להעם את דברי המטיף) בסנהדרין, ר׳ ישבב הסופר, ר׳ יהודה בן בבא וכמוהם [2]).

---

[1]) תענית דף כ״ט ע״א. [2]) השמרונים הראו את משטמתם ליהודים בעת המלחמה ויגדילו את גבולות נחלותיהם בהסיגם גבול היהודים ללא צדק; לכן קימו וקבלו עליהם היהודים כאיש אחד להבדל מעדת השמרונים. אולם כבר מלתנו אמורה (פרק מ״ה, e) כי הידיעות על אדות מלחמות היהודים בימי אדריאנוס כמרביתן ערפל חתלתן ואך זעיר שם זעיר שם נוכל לקבץ אמרותיהן.

e) ההגדה תקבץ לאחדים את חכמי ישראל אשר חרצו עליהם משפטי-מות בימי הריסות ההיכל ע"י טיטוס, וימי המרד שמרדו היהודים באַדריאַנוס ותקרא אותם בשם „עשרה הרוגי מלכות" „Zehn Martyrer", אולם אין שפה אחת לדברי ידיעות ההגדה בדבר שמות החכמים האלה. מעשי ידי המליצים אשר כתבו בספר בדבר מות עשרת החכמים האלה נספחו לספרי התפלה לבני ישראל לזכרון כמו: הסליחה „אלה אזכרה" אשר חבר איש אחד יהודה, נמצאה במוסף ליום הכפורים „ולארזי הלבנון" נתנו מהלכים בין הקינות ליום התשיעי באב. — פרי עשתנות אחד הסופרים בטעם ההגדיי על אדות הענין הזה, יצא אור בהעת החדשה וגם נעתק לשפת אשכנז [1].

פרק ארבעים ותשעה

היהודים בימי ממשלת אנטונינוס בשנת ג' אלפים התצ"ח (138) והלאה.

a) אחרי מות אַדריאַנוס בשנת ג' אלפים תתצ"ח (138), ומאַרקוס אַנטאָניוס פיוס אשר לקחו לו לבן ישב על כסאו אחריו, חדלו החקים המעיקים להציק לבני ישראל, אשר גם בהיות אדריאַנוס בחיים חיתו לא התבונן עליהם ולא יצאו לפעלם בכל תקף ועז. בימי ממשלת אנטונינוס אשר לצדק ימלוך ישבו היהודים — כפי הנראה — שאנן על מקומם באין מחריד, אך בעת הרימו יד בממשלת הרומאים לפרוק עלם מעל צואריהם אז לא ינקו: בדבר מריבות ואותות מרד בערים שונות כהנה, נדע אך על פי הידיעות המסורות לנו אשר לא תפיצינה אור נגה על אדותן. כאשר המשפט לשפוט את העם במשפטי-ענש, לא יוכל איש עברי להשיג כי אם על ידי סמיכת החכמים הראשים אשר סמכו את ידיהם על האיש הנסמך, לכן סמך ר' יהודה בן בבא הנזכר למעלה (פרק מ"ה, d) למרות פקודת קיסר רומא, במקום אחד בין אושא ושפרעם, חמשת (ויש אומרים ששה) תלמידי ר' עקיבא, וכאשר הקריבו הרומאים אליו, נתן את נפשו לממיתים. החכמים האלה היו: ר' מאיר, ר' יהודה בר' אלעאי, ר' שמעון בן יוחאי, ר' יוסי בן חלפתא, ר' אלעזר בן שמוע (ויש אומרים גם ר' נחמיה). חכמי לב ההם וגם אחדים מבני דורם אשר נפלו מהם בחכמה התחשבו בין דור התנאים אשר היו לפני דור האחרון להתנאים, ואמריהם יתנוססו כפעם בפעם במשנתנו [2].

---

[1]) בכתב־התרשי להח' פראנקעל ח"א, צד 307; ח"ב, צד 152; ח"ג, צד 147. הח' צונץ בספרו „Synagogale Poesie" צד 169; ובספרו „Literatur Geschichte" צד 299. 298. „החלוץ" ח"ב, צד צ'. [2]) סנהדרין

b) ר׳ מאיר, אשר מצא חית ידו בהעתיקו לכתבו כתבים הנמצאים בספרים (לבלר Libellarius [1]), הקשיב לקח בתורת ה׳ לא אך מפי ר׳ עקיבא מורהו, כי אם הקשיב רב קשב גם לאמרות טהורות של „אחר״ הסר באחרית ימיו מדרך הישר (פרק מ״ז, c), וכפי אשר פיו יגיד, טעם מלמודיו את הרצן הטוב, ואת הזג זרה הלאה [2]); וגם היה לו שיח ושיג עם פלוסוף אחד מעובדי האלילים נימוס הגרדי Oinomaos aus gadara [3]) אשתו, חכמת לב ברוריה, היתה בת האיש אשר חרף נפשו למות בעד קדושת השם ר׳ חנינא בן תרדיון. את אחותה אשר נהגו בשבי לרומא, פדה ר׳ מאיר במיטב כספו בעת רחף האבן על ראשו [4]). בבית ועד הסנהדרין אשר העתיקו אז לאושא התנוסס ר׳ מאיר בתור הכם השלישי הנכבד בשלשת הראשים אשר כהנו פאר במשמרתם להגיד דבר חק ומשפט לישראל [5]), אחר למד תורה לתלמידיו בטבריא. באחרית ימיו נסע לאזיען הקטנה, ששם גוע וימת. ספר המשנה שלנו הטבעו אדניו על אשיות למודי הגיונותיו [6]). — ר׳ יהודה בר׳ אלעאי ׳ ובמשנה יקרא אך בשם „ר׳ יהודה״, ומלאכתו היתה „עושה חביות״ Böttcher [7]) הנודע בשם ראש המדברים בכל מקום [8]), היה נכבד למאד בבית הנשיא, ויקראוהו גם הוקירוהו בשם מורה. דרכי למודיו היו אבן הפנה אשר עליה בנוי כמו רמים מגדל המדרש בחלקת ההלכה לספר ויקרא הנקרא בשם „ספרא״ או „תורת כהנים״.

c) ר׳ שמעון בן יוחאי, ובמשנה יקרא אך בשם „ר׳ שמעון״ ברח מפני הרומאים אשר לעיניהם דבר דברים כמתלהמים בקנאתו לעמו אשר יתענו תחת ידם, ובשלש עשרה שנה ישב עצור עם בנו ר׳ אלעזר במערה ולא היה לו דבר עם אדם, עד כי שונה מצב היהודים לטוב אז יצא ר׳ שמעון ממחבואו לאור באור החיים [9]). הוא נתן יתד למדרש ההלכה לספרי במדבר, דברים, הנקרא בשם „ספרי״, וימים רבים אחריו קראו על שמו את הספר אשר חובר כאלף ומאתים שנה אחרי מותו, והוא ספר „הזהר״ (פרק צ׳). — ר׳ יוסי בן חלפתא (פרק מ״ו, a) אשר אמרי למודיו היו יקרים ונכבדים בעיני בני דורו כאמרות טהורות ומזוקקות שבעתים [10]), החל לכונן ולערוך ספר קורות העתים אשר דבריו יובאו גם בספרי התלמוד הנקרא בשם „סדר עולם״, אשר על פיהו קורות העתים הכתובות בכתבי קדש מבוארות בסדר נכון וישר לפי חשבון החכמים

---

[1]) עירובין י״ג, ע״א. [2]) „תוכו אכל וקליפתו זרק״ חגיגה ט״ו, ע״ב; י״ג ע״ב, י״ד ע״א. [3]) בראשית רבה, פרשה ס״ה; שמות רבה, פרשה י״ג; מדרש רות א׳, ח׳; חגיגה ט״ו, ע״ב. [4]) עבודה זרה י״ח ע״ב; מדרש קהלת ז׳, י״א. [5]) הוריות י״ג, ע״ב. [6]) ראה בכתב ההדשי להה׳ פראנקעל ח״ד, צד 88 והלאה. [7]) נדרים מ״ט ע״ב. [8]) ברכות ס״ג ע״ב. שבת ל״ג ע״ב. מנחות ק״ג ע״ב. [9]) שבת ל״ג ע״ב. [10]) הח׳ פראנקעל בספרו „דרכי המשנה״ צד קס״ז.

יודעי העתים . כמו המכילתא אשר זכרנו למעלה (פרק מ"ז , c) וגם „ספרא" „וספרי" שבעליהם בעצמם לא כתבו כל הדברים בספר , כן גם ר' יוסי בן חלפתא לא כתב בעצמו כל דברי „הסדר עולם" , לכן גם דברי חכמים אחרים אחריו נוספו להספר ההוא [1] . מאשר ברבות הימים הוציאו אור ספר קורות־העתים כמוה הנקרא בשם „סדר עולם זוטא" (סדר עולם הקטן) [2] , לכן הסכינו לקרא את ספר „סדר עולם" הראשון בשם „סדר עולם רבא" (סדר עולם הגדול) . — ר' אלעזר בן שמוע , אשר אחרים ללא צדק יחשבוהו במספר „עשרת הרוגי מלכות" , היה מורה לר' יהודה הנשיא (פרק נ' , a) .

d) בדבר העת והענינים אשר השתרגו במות ר' גמליאל (פרק מ"ו) אין אתנו יודע אל נכון . אחריו כהן פאר במשמרת „נשיא" בנו ר' שמעון (ר' שמעון השלישי מצאצאי הלל אשר נתנה משרת הנשיאות על שכמו) , שם משפחתו הנשאה הקימו אל-על , ולא רוחו בלמודים בשגם הוא היה נופל מאביו בחכמת התורה . הוא העתיק את מושבו מיבנה לאושא , ששם ישבו החכמים הנכבדים בדורו הנודעים לתהלה ויכונן שמה את בית ועד הסנהדרין [3] לרגלי הסדרים אשר כוננו ידי חכמי הדור , היה המשנה להנשיא „אב בית דין" אשר בימים ההם נשא המשרה ההיא על שכמו ר' „נתן" , והשלישי הנכבד בשלשה ר' מאיר כהן פאר בתור „חכם" , (b) אולם ר' מאיר ור' נתן שמו לפעמים אותותם אותות כי הנשיא יוכח לדעת אשר הוא הוקם-על במשמרתו הנכבדה אך למען אבותיו לבלי תכבה גחלתם , אולם לא רוחו נשאתו להיות גבוה עליהם , והוא גם הוא נקם נקמתו בהם ולא נתן לאמרותיהם אשר הטיפו בלמודי התורה כי תאמרנה בשמם , כי אם בשם „אחרים" או „יש אומרים" חכמתם בחוץ תרנה [4] .

פרק חמשים

ר' יהודה הנשיא . המשנה . בשנות ג' אלפים תתקן-תתקפ .
(190—220) .

a) אחרי אשר על בני בית הלל יציץ נזר הנשיאות זה ששה דורות ,

---

[1]) הת' צונץ בספרו „Gottesdienstliche Forträge" צד 138 · 85 הת' וייס בספרו "דור דור ודורשיו„ ח"ב , צד רנ"ז · [2]) ראה בפרק נ"ד , c · [3]) הת' פראנקעל בספרו „דרכי המשנה" , צד קע"ט . [4]) שם צד ק"פ . ובכתבו התדשי ח"ד , צד 127 *) ·

---

*) הדברים האלה נמצאו גם במסכת הוריות בסופה . דו"ר .

והמה: הלל (פרק ל״ג h,), ר׳ שמעון הראשון (פרק ל״ט, e˜), ר׳ גמליאל הראשון, הזקן (פרק ל״ט e) ר׳ שמעון השני בן ר׳ גמליאל (פרק מ״ה a,), ר׳ גמליאל השני ביבנה (פרק מ״ו), ר׳ שמעון השלישי, בן ר׳ גמליאל (פרק מ״ט d,), גבה בית הלל עד למעלה בחסן יקר גדולתו ותפארתו בדור השביעי בעת בן ר׳ שמעון השלישי הנודע בשם ר׳ יהודה הנשיא, או רבינו הקדוש, וגם נודע אך בשם „רבי״, ישב על כסא הנשיאות אחריו. הוא נולד אחרי מות רבי עקיבא בידי מעניו האכזרים [1]) בשנת ג׳ אלפים תתצ״ה (135 למ״ה). הוא יצק מים בראשונה על ידי ר׳ יעקב בן קורשאי מורהו [2]) ואחר הקשיב לקח מפי ר׳ אלעזר בן שמוע [3]), גם שתה בצמא את דברי ר׳ יהודה בר׳ אלעאי [4]). אולם בקהל החברים המקשיבים לקול ר׳ מאיר עת למד דעת את תלמידיו בתורת ה׳ לא יחד כבודו, כאשר באחרית ימיו הביע ר׳ יהודה רוחו למיודעיו, כי למרת רוחו, לרגלי המריבות אשר התגלעו בין אביו ר׳ שמעון ובין ר׳ מאיר. לא ערב את לבו לגשת אליו [5]) אחרי מות ר׳ שמעון אביהו בשנת ג׳ אלפים תתקכ״ז (167 למ״ה), נתנה משרת הנשיאות על שכמו, ויכהן פאר במשמרתו הנכבדה ההיא עד יום מותו בשנת ג׳ אלפים התקע״ט (219 למ״ה). בימיו העתיקו את בית ועד הסנהדרין משפרעם לבית־שערים משם לצפורי [6]), ששם מת ר׳ יהודה הנשיא, אולם קברוהו בבית־שערים [7]).

b) משרת הנשיאות אשר כשנות מאות אחדות נתנה על שכמי בני משפחה אחת; נוסף לזאת תחשב המשפחה הזאת לחטר מגזע ישי [8]) כל אלה נתנו פאר ויקר לשמה ויכבדו את הנשיאים כמעט בכבוד מלכים [9]), ומאשר גם השכילו אל דל וכספם פזרו נתנו לאביון ברוח נדיבה ובלב מתנה [10]), לכן גאות לבשו, וגם מול חכמי דורם אשר הנשיאים נפלו מהם בחכמה, עוז פניהם ישנה[11]). ביתר שאת ועז כבדו את ר׳ יהודה הנשיא באשר כרת ברית אהבה וידידות עם מושל הארץ בימים ההם או עם מושלים אחדים הנודעים בשם „אָנטאָנינער״, אל נכון היו אז בעלי בריתו בימיו זעפטימיוס זעווערוס, קאַראקאַלאַ והעליאָגאַבאַל (Septimius Severus, Caracalla und Heliogabal), בספרי התלמוד והמדרשים יספר על אדות שיחות שונות אשר נדברו ר׳ יהודה הנשיא והקיסר אנטונינוס איש אל רעהו [12]). מאשר את ר׳ יהודה הנשיא כצנה כבוד

---

[1]) בראשית רבה פרשה נ״ח; מדרש קהלת פרשה א׳, ה׳, [2]) ירושלמי שבת ו׳, ה׳; יומא ס״א, ע״א; הוריות דף י״ג, ע״ב. [3]) יבמות פ״ד, ע״א. [4]) שבועות י״ג ע״א; מגילה כ׳, ע״א. [5]) ערובין י״ג, ע״ב. [6]) כתובות ק״ג, ע״ב. [7]) ירושלמי כתובות י״ב, ג׳. [8]) למעלה פרק ל״ג, h. [9]) גטין נ״ט, ע״א; שבת קי״ג, ע״ב. [10]) בבא בתרא ח׳, ע״א. [11]) ירושלמי כלאים. פרק ט׳; יבמות ט׳, ע״א; כתובות ק״ג, ע״ב; הוריות י״ד, ע״א. [12]) החׄ ה״ר רש״י ראפאפארט בספרו „ערך מלין״

יעטרוהו ומצבו היה מרום ונשגב למאד, לכן דעת לנבון נקל, כי אך ספרי המשנה אשר הוא קבץ לאחדים ויערכם בסדרים נכונים יאָמנו בתוך קהל ישראל בימים ההם ויהיו לעינים לדור אחרון ודבריהם קימו וקבלו עליהם היהודים להגות בהם; ולדברי משניות חדשות שבעלי אספות אחרים ערכו בספר לא נתנו מהלכים ביניהם, אם ר׳ יהודה הנשיא לא שם עין השגחתו עליהם ובספרו לא יכתבו, ובין כה וכה נשכחו דבריהם ולא יזכרו עוד בקהל ישראל. אולם להקור דבר סדור המשנה עד תכליתו אם ר׳ יהודה הנשיא כתב דברי המשנה בספר ובזאת שם לאַל את האסר אשר אסרו מני אז לכתוב בספר דברי הלכה המסורים מפה לפה (בע״פ), או הוא באר את דברי המשנה בסדר ישר לתלמידיו באמרי שפתיו עת נשא אלימו מדברותיו וברבות הימים ערכו אותם בספר, השאלה הנכבדה ההיא גם בימינו אין פותר אותה; אכן כפי הנראה ההשערה האחרונה הולכת וקרבה להאמת רב יתר מההשערה הראשונה.

c) ספרי המשנה אינם עשוים ללמד להעם חקי דת ישרון במשטר וסדר נכון, כי אם במו אספו אמרי חכמי לב הנודעים לתהלה וגם מאמרי חכמים אשר לא יקראו בשמותם מכל הבא ביד המסדר, שאדניהם הטבעו על ענינים נכבדים יסודם בחקי התורה. מהלקות ושמות עניני החקים ודברי משפט הדת (d) לקח ר׳ יהודה הנשיא לו דים מדרכי למודי המורים ההלכוא לפניו, ומה גם מבית מדרשו של ר׳ עקיבא. בעת יובא דבר משפט דתי אשר דעות החכמים לא תשתוינה, אז הציג את דבריהם בספר מבלי לחות דעו מי צדק בריבו. אך לפעמים רחוקות יפתחו החכמים האלה לפנינו את מעינותיהם אשר שאבו מהם את מי החקים ברוח מבינתם, מספרי התורה [1]). ויחפשו הפש מחפש את טעמי החקים [2]), וברבם כתובים דברי ההלכה בקצור נמרץ וינאמו נאום מדעי. בדברים אשר יסודם בימים עברו, כמו בעת ידבר על אודות עבודת ה׳ בהיכל וכל הדברים אשר סובבים הולכים בעניני העבודה ההיא, תביע אמריה המשנה בתור ספור [3]). מאשר דברי המשנה כרבם כותנו אך מזכרונות ראשונים אשר היו למורשה לבעליהם, לכן נושאים עליהם דברי החקים לפעמים חותם תבנית הקבלה המסורה איש מפי איש, ביתר עז מאמרי תקים אשר על אדני ילדי יום הטבעו [4]). רוח ההגדה עוד זרה אז לבעלי המשנה ואך זעיר שם זעיר שם נמצאו אמרי הגדה ואותותם לא ינכרו כי מוצאם הוא מבני דור חדש אשר קמו אחריהם ויספחום להמשנה [5]); אולם הרוח המרחפת על פני הפרקים במשנה אבות הוא רוח מלאתי הגדה מראשיתם עד תמם, אכן גם שם דברים אחרים

צד קכ״ג ורס״ב; החלוץ ח״ב צד ע״א. [1]) כמו שקלים ו׳, ו׳; פסחים ב׳, ב׳; יומא א׳, א׳; ראש השנה א׳, ט׳. [2]) כמו ערובין ה׳, ט׳; פסחים ו׳, ב׳. ה׳. [3]) כמו ביומא, פרה, שקלים, פסחים וכדומה. [4]) ראה בהחלוץ ח״ב, צד פ״א. [5]) כמו בסוף יומא ותענית; פסחים פרק ד׳ בסופו.

נוספו אחרי מות ר׳ יהודה הנשיא. — אומרים אמור כי ר׳ יהודה הנשיא הקדיש את ימי שלשים שניו האחרונות לסדר ולכונן את דברי בעלי המשנה בטוב טעם אשר שתותיהם בל יהרסו.

d) כל ספרי המשנה יפרדו והיו לששה ראשים (סדרים ממספר יחיד סדר), וכל סדר יחלק למסכתות (מוצאן הוא מהשם „מַסֶּכֶת״, געוועבע) והן תפרדנה לפרקים, והפרקים יחלקו למשניות או הלכות.

הסדר הראשון יקרא בשם זרעים (על דבר הזרעים) ובו יאספו זולת חקי הברכות (בדבר עבודה שבלב זו היא תפלה), עוד כעשרת דברי חק ומשפט: פאה (על אודות המצוה הכתובה בתורה ויקרא כ״ג פסוק כ״ב לא תכלה פאת שדך בקצרך). דמאי (בדבר הפירות אשר התבוללו יחדו והמעשר ינתן בספק). כלאים (זרעים אשר זרעו בשדה כלאים שעטנז וכדומה), שביעית (שנת השמטה), תרומות (להרים תרומה לה׳). מעשרות (מעשר הארץ מזרע הארץ ומפרי העץ), מעשר שני (נוסד על מצות התורה „עשר תעשר את כל תבואת זרעך וגו׳ ואכלת לפני ה׳ דברים י״ד כ״ב, כי תכלה לעשר ונתתה ללוי ולגר וגו׳ שם כ״ו י״ב), חלה (במדבר ט״ו, כ׳ „ראשית ערסותיכם חלה תרימו תרומה״), ערלה (ויקרא י״ט, כ״ג בדבר המצוה אם יטע איש כל עץ מאכל שלש שנים לא יאכל), בכורים (ראשית פרי האדמה).

הסדר השני נקרא בשם מועד (על דבר מועדי ה׳ מקראי קדש) ובו ידבר על אדות שנים עשר דברי דין ומשפטי חקי הדת והמה: שבת, ערובין (על אדות תקונים לשאת בצלחת או ביד את כל הדברים הדרושים לחפץ השבת לכל איש, ובהערוב יתאחדו כל המקומות והיו למקום אחד, עירוב רשויות ומהם יפרדו והיו לראשים אחדים ערובי תחומין, ערובי חצירות, הוצאות מרשות לרשות ומתחום וכדומה). פסחים (דיני חג הפסח). שקלים (בדבר מהצית השקל אשר נתנו איש איש כפר נפשו לה׳, שמות ל׳, פסוק י״א). יומא (בדבר חקי יום הכפורים), סוכה (על אדות חג הסכות), ביצה או יום טוב (בדבר משפטי החגים), ראש השנה (על דבר חג ראשית השנה והוא בחדש השביעי באחד לחדש), תענית (ימי הצומות). מגלה (חג הפורים). מועד קטן (על דבר משפטי הימים בהחגים אשר לפי דברי התורה יעשו בהם כל מלאכת עבודה למשל ויקרא כ״ג פסוק ל״ד-ל״ו, ואך ביום הראשון וביום השמיני אסרה אסר לבלי לעשות כל מלאכה ועל ששת ימים האחרים לא נמצא אסר, וכן הוא בימי חג הפסח, הימים האלה יקראו בפי חכמי המשנה בשם „ימי חול המועד״ ועליהם יוסיפו מלתם במועד קטן, וגם ידבר בם על אדות ימי האֵבל בדבר הליכות האבלים). חגיגה (בדבר הקרבנות להחגים אשר יקריבו בני ישראל).

הסדר השלישי נקרא בשם נשים (בדבר חקי הנשים) ובו ידבר על שבעה ענינים בחלקת ההלכה והמה: יבמות (בדבר החק הכתוב בדברים

כ״ה פסוק ה׳, אם ימות איש ובן אין לו, או אז אחי אישה הוא יבמה יקחה לו לאשה ויבמה), כתובות (מהפעל כתב, והוא בדבר החק שכוננו חכמי המשנה כי נטל על כל איש לכתוב בספר לאשתו כי אם יחפוץ לגרשה או אם ימות, עליו או על יורשיו לתת לה כסף כפי אשר הושת עליו לבתולה מאתים שקלים ולאלמנה מאה), נדרים (על דבר החק בנדרים הכתוב במדבר ל׳ פסוק ג׳־י״ז), נזיר (במדבר ו׳ פסוק ב׳—כ״א), סוטה (במדבר ה׳ פסוק י״א—ל״א), גטין (בדבר ספר כריתות אשר האיש יוכל לתת לאשתו אם לא תמצא חן בעיניו דברים כ״ד, פסוק א׳—ג׳), קדושין (בדבר מסרת ברית הנשואין).

הסדר הרביעי יקבוהו חכמי המשנה בשם „נזיקין״ (על דבר כל נזק אשר יעשה איש לרעהו) בשם הזה, בראשונה אל נכון קראו אך את שלשת ספרי החקים הראשונים: בבא קמא (השער הראשון), בבא מציעא (השער התיכון), בבא בתרא (שער האחרון); ועליהם נוספו עוד: סנהדרין (על אדות מקומות בתי המשפט וראשי השופטים), מכות (להכות וליסר את החוטא דברים כ״ה, פסוק א׳—ג׳), שבועות (ויקרא ה׳, פסוק ד׳), עדיות (אמרי החכמים אשר הגידו לחכמי הדור בימיהם את דברי החקים אשר שמעו מפי גדולי ישראל, בתור עדים), עבודה זרה (על דבר עבודת האלילים), אבות (אמרי חכמה ומוסר אשר השאירו אחריהם ברכה ראשי ישראל), הוריות (בדבר המשפטים אשר יורו ראשי השופטים בסנהדרין), וביחד המה עשרת ספרי חקים.

הסדר החמישי יקרא בשם „קדשים״ ובו יכתבו אחד עשר ספרי חקים והמה: זבחים, מנחות (על דבר המנחה אשר סלת קרבנה, ויקרא ב׳, פסוק א׳—ג׳). חולין (בדבר חקי השחיטה), בכורות (על דבר הבכורים), ערכין (ויקרא כ״ז), תמורה (ויקרא כ״ז, פסוק ל״ג), כריתות (על אדות הענש אשר יענש האיש בעשותו המזכתה אשר יעשן עליו אף ה׳ ונכרתה הנפש ההיא מקרב עמה), מעילה (ויקרא ה׳ פסוק כ״א), תמיד (בדבר הקרבנות אשר יקריבו כדי יום ביומו, במדבר כ״ח), מדות (בדבר תכנית ההיכל), קנים (דברים כ״ב פסוק ו׳—ז׳).

סדר הששי יקרא בשם „טהרות״ (בדבר הטמאות), ובו נמצאו שנים עשר ספרי חקים והמה: כלים (במדבר י״ט, פסוק ט״ו), אהלות (במדבר י״ט, פסוק י״ד). נגעים (ויקרא י״ג), פרה (במדבר י״ט), טהרות (בדבר הטמאות), מקואות (ויקרא י״א, פסוק ל׳). נדה (ויקרא י״ח, פסוק י״ט), מכשירין (ויקרא י״א, פסוק ל״ד), זבים (ויקרא ט״ו), טבול יום (בדבר האיש הטמא עד הערב ואחר ירחץ בשרו במים וטהר, ויקרא כ״ב, פסוק ו׳), ידים (בדבר טומאת ידים), עוקצין (בדבר טומאות הפרי).

בסדר ספרי החקים האלה הערוכים במשנה לא ישמור המסדר את תפקידיו במשטר נכון, כי אם בזאת יציב גבול למו, אשר סדרי החקים הארוכים יציג

בראש הסדר, והקצרים בסופו [1]. בתלמוד בבלי ישנה סדר המסכתות מסדר המשנה וסדר תלמוד ירושלמי. בדבר הסדרים אשר יחלקו לפרקים, והפרקים יפרדו למשניות, לפעמים לא נבא עד תכליתם [2].

e) שפת המשנה היא שפת עבר החדשה (פרק ל״ו a,) וכפי הנראה עוד לא נס להה ורוח השפה בימי קדם עוד דבר בה זעיר שם זעיר שם. מבטאים משפת ארמית המתהלכים לרוח הזמן והארץ גנבו אליהם מבלי משים, מלים משפות יון ורומית אך מעט מוער באו אל קרבה [3] ממבארי המשנה אשר רבו כמו רבו הכי נכבדים המה: ה״ר משה בן מיימון (רמב״ם) (פרק פ״א a,) ה״ר עובדיה מברטנורה (פרק קב״ג a,), וה״ר יום טוב ליפמאַן העללער (פרק קל״ג e,). ספרי המשנה נעתקו לשפת רומית על ידי ה׳ זורענהוזיוס Sirenhusius (י״א באמשטרדם בשנות 1698—1703 2°. וידבר על אודות זה בפרק קל״ט b,), ולשפת ספרדית ע״י ה״ר יעקב אבן דנה (אולם לא נדפסה ההעתקה הזאת) ולשפת אשכנז ע״י ה׳ ראַבע Rabe (י״א באַנסבאַך בשנת 1760), ועוד העתקה אחת לשפת אשכנז עם עצם כתב העברי מנוקד יצא לאור ע״י החכם ה״ר מרדכי יאָסט J. M. Jost (בבערלין בשנת 1832, 4°).

f) אחרי נשלמה מלאכת סדור המשנה חדל מהעת ההיא והלאה גם להיות ארה לתנאים, וכפי אשר ברבות הימים ידעו אל נכון חשבון העתים, היה ר׳ יהודה הנשיא בימי הדור הרביעי להתנאים אשר בלעדי ר׳ יהודה הנשיא התנוססו בימיו חכמי לב רב יתר ממנו והמה: ר׳ ישמעאל בן יוסי (בר׳ יוסי), ר׳ אלעזר בר׳ שמעון, ר׳ יהושע בן קרחה סומכוס, פלימו, והאיש אשר ההגדה תנשאהו למעלה ראש הנודע לאיש חסיד אשר מאריות גבר לעשות רצון קונו (Strenger Ascetiker) ר׳ פינחס בן יאיר. תלמידי ר׳ יהודה הנשיא אשר הקשיבו לקח מפיהו וחבריו אשר המתיק סוד עמהם בדברי ה׳ נקראו גם הם בשם תנאים, או קרובים לתנאים כמו: ר׳ חייא [4], אשר לא תמיד חדה הנשיא בשמחה את פניו; בר קפרא [5], אשר בעצמו ערך ספר אחד בדרכי המשנה וע״י דבריו אשר יצאו עתק מפיו חרה אף הנשיא עליו; רב, בן אחיו של ר׳ חייא (פרק נ״ה a,), וכמוהם. בני הדור הבאים אחריהם אשר יזכרו בגמרא (פרק נ״ב b,) בתור הכמים, רוח האמוראים קבצם ושמם בקרבם.

---

[1]) ראה בספר הח׳ פראנקעל „דרכי המשנה" צד רנ״ה. [2]) כמו ראשית פרק השני ופרק השלישי בראש השנה. ה׳ פראנקעל שם ; צד רס״ד. רס״ה. [3]) על אדות שפת המשנה נשאו דעם מקרוב: דח׳ גייגער בשנת (1845), הח׳ דוקש (1846), והח׳ ווייס (1867). [4]) החלוץ ח״ב, צד פ״ג. [5]) שם. ח״ב, צד פ״ב והלאה.

פרק חמשים ואחד

ממלאי מקום רבי יהודה הנשיא אחריו בשנות ג׳ אלפים תתקע״ט-ד׳ אלפים מ׳ למב״י או 219–280 למספר הנוצרים.

a) דברי ר׳ יהודה הנשיא האחרונים לפני מותו אשר הגיד לאנשי שלומו היו כי ישעו והפצו המה אשר בנו ר׳ גמליאל יכהן פאר אחריו במשמרת הנשיאות, ובנו ר׳ שמעון ישא משרת „חכם״ על שכמו, אולם ר׳ חנינא בר׳ חמא יוקם-עָל לראש בית דין. אכן אך בדבר שני בניו מלאו מיודעיו את משאלות המת הנכבד, ור׳ גמליאל השלישי ישב על כסא הנשיאות אחריו, אך ר׳ חנינא בר׳ חמא מאן לשרת את עבודתו בקדש, באשר ר׳ אפס סופר לר׳ יהודה הנשיא, עוד היה בחיים חיתו והוא היה גדול בתורה וחכמה ממנו. אמנה מקץ שנים אחדות אחרי מות ר׳ אפס, החל ר׳ חנינא בר׳ חמא לשרת את עבודת כהונתו. ר׳ גמליאל אשר נפל מאביו בחכמה וגם כבודו יגרע מכבוד אביהו, מת בשנת ג׳ אלפים תתק״ץ (230), ובנו ר׳ יהודה השני נחל את משרת הנשיאות. האמנם בנו זה הנודע בשם ר׳ יהודה נשיאה, ובתלמוד ירושלמי יקרא בשם ר׳ יודן, כחמשים שנה עצר בעמו בתור נשיא, אולם לא צלחה לו לרומם את משרת הנשיאות לכבודה הראשון אשר גלה ממנה לאט לאט. גם לבתי למוד חדשים בארץ הצבי, אשר בראשם עמדו חכמי לב נודעים לתהלה, נהרו תלמידים רבים; נוסף לזאת עלו כפורחת בתי הלמוד בבבל, ששם תקע לו יתד במקום נאמן רב, תלמיד ר׳ יהודה הראשון, ויטע שמה מטעי למודי המשנה על תלמי לבות תלמידיו המקשיבים לקולו (פרק נ״ה a). בימי ר׳ יהודה השני העתיקו את בית ועד הסנהדרין וגם את משכן כבוד הנשיא לטבריא.

b) בבתי הלמוד ההם שמו המורים אשר שאר רוחלמו כל מעינם לבאר בטוב טעם את דברי בעלי המשנה. כמו בני הדורות הראשונים שקדו לבאר את דברי התורה, כן בארו האמוראים את דברי בעלי המשנה אשר לפי תבניתם המצא ימצאו בקרבם דברים קשים לענות במו לשאול ולהשיב להתוכח ולדבר דבר חד את אחד עד כי יבררו דבר דבר על אפניו. בין האמוראים בדור הראשון הכי נכבדים המה בלעדי ר׳ חנינא בר׳ חמא הנזכר למעלה, גם ר׳ יוחנן בר׳ נפחא (בשנות ג׳ אלפים תתקנ״ט — ד׳ אלפים ל״ט 279 — 199 למספר הנוצרים), אחד האמוראים אשר לרבי תורתם אין חקר, ואיש ריבו בדבר עניני ההלכה ובעל אחותו היה ר׳ שמעון בן לקיש (ריש לקיש) אשר מת בשנת ד׳ אלפים ל״ה (275 למספר הנוצרים). חיי שניהם מעלפים בצעיף ההגדה והנפלאות, וביתר עז חיי ר׳ יהושע בן לוי, אשר ברבות הימים היה נשיא

ההגדות והספורים אשר בהררי הדמיון יסודם [1]. בתור בעל הגדה נודע בשערים ר׳ שמלאי, אשר מפיו יצא המאמר כי כל פקודי מצות ה׳ יעלו למספר שש מאות ושלשה עשר (תרי״ג מצות), ומהם מאתים וארבעים ושמונה חקים לשמור ולעשות למספר אברי האדם, ושלש מאות ששים וחמשה אסורים (מצות לא תעשה) למספר ימות החמה [2]. כפי הנראה התוכח ר׳ שמלאי עם חכמי הנוצרים בימיו בדבר עניני הדת אשר עשתנותיהם לא תשתוינה יחדו [3].

c) אף כי לרגלי הכבוד והתפארת אשר נחל הנשיא ר׳ יהודה בהיותו בחיים חיתו, אך ספרי המשנה אשר הוא ערך וסדר נחשבו לספרים טובים ומועילים, ופי ההוגים בהם יקבו את המשנה בשם „משנתנו״, אכן גם בימי ר׳ יהודה הראשון סדרו ספרי משנה אשר קבצום לאחדים, ובדברים אחדים אין שפה אחת לספרי המשנה ההם, ולספרי המשנה אשר ערך ר׳ יהודה הנשיא, ועוד נוספו ספרים כאלה בחלקת ההלכה אשר ר׳ יהודה לא נתן למו מהלכים, ובשם „תוספתא״[4]). או „ברייתא״ הנמו בכתובים, ובעלי הגמרא יזכירום תמיד לצרף וללבן ולהבין בשום שכל על ידם את דברי המשנה. מדרשי ההלכה הנזכרים למעלה (פרק מ״ט, b c) ספרא, ספרי, מכילתא כפי מתכנתם אשר לפנינו כהיום הזה מוצאם מימים האחרונים אחרי ימי בעלי המשנה ונכתבו לקץ ימי בעלי המשנה. מאשר ספרים כהמה, הנמו אבן הפנה להלכה ונכבדים למאד, לכן ברבות הימים הגו בהם בשקידה נמרצה וכפעם בפעם בארו אותם חכמי לב במועצות ודעת. מהמבארים הכי נכבדים על הספרא המה: א׳) ר׳ אברהם בן דוד (פרק פ״ד b,) אשר באורו יצא אור בוויען בשנת תרכ״ב. ב׳) ר׳ אהרן אבן חיים (וויניציא שס״ט). ג׳) ר׳ מאיר מלבים (בוקארעסט תר״ך). — ספר הספרי יצא אור בימינו מחדש עם באור מר׳ מאיר איש שלום (פרידמאַן) וויען תרכ״ד, 8°; מכילתא עם ביאורים: א׳) מר׳ משה פראַנקפורט (אמשטרדם תע״ב, 2°). ב׳) מר׳ יצחק אליהו לנדא (ווילנא תר״ד, 2°). ג׳) מר׳ אייזיק הירש וויים (וויען תרכ״ה, 8°). לשלשת הספרים האלה עם תרגום רומי נתן מהלכים ה׳ אוגאָלינים בספרו „Thesaurus״ „האוצר״.

d) כדרכי העבודה אשר עמלו הבונים ומאשרי העם שהקימו בחוני ההלכה הנזכרים למעלה, ארח כזה היה גם להעתקת כתבי קדש לשפת ארמית הנודעה בשם „תרגום״. המנהג אשר הסכן הסכינו בימים ההם לקרא בבתי מועד בתי־כנסיות (זינאַגאָגען) את הדברים מכתבי קדש לרוח היום (מעבינא

---

[1]) הת׳ יעללינעק בבית המדרש ח״ב, צד מ״ח. [2]) מס׳ מכות בסופה.
[3]) ירושלמי ברכות ט׳, א׳. [4]) התוספתא נדפסה בתוצאות אשר יוציאו אור המדפיסים את האלפסי; עין צופיה ברות בקרת עוד לא שמו על עצם כתבי התוספתא; אכן כעת החל הדר. „צוקערמאנדעל״ להוציא אור הוצאה חדשה מהתוספתא בבקרת נכונה.

דיומא) לבני העם — אשר כבר לא שמעו שפת עבר — בשפת ארמית תקע לו יתד במקומות מושבות העברים כשנות מאות אחדות טרם כתבו ההעתקה בספר. מכל התרגומים לא נודעו לנו אל נכון שמות בעליהם והעת בה הבינו והקרו את התרגומים ההם. להדברים אשר קראו הקוראים להעם הלקוחים מחמשת חומשי התורה, ומהנביאים, היו שני תרגומים והמה: תרגום בבלי ותרגום ירושלמי. ואותותם לא יכרו המבטאים אשר תבדלנה בהם שפת ארמית המזרחית, והמערבית [1]. תרגום בבלי לחמשת חומשי תורה יקרא כעת בפי העברים בשם „אונקלוס" (למעלה פרק מ"ו c,), והתרגום לנביאים יקרא בשם „ר' יונתן בן עוזיאל" (שמה). לתרגום הירושלמי לספרי התורה, אשר גם עליו יקרא שם ר' יונתן בן עוזיאל, אולם על שער הספר כתוב באר היטב כי תרגום ירושלמי הנהו, נוספו ברבות הימים דברים רבים מבעלי אספות בעתים שונות, וכמתכנתו אשר נמצא כיום הזה, נשלמה מלאכתו אך בשנות המאה הששית לאלף החמישי. תרגום ירושלמי להנביאים כפי הנראה לא נמצא עוד בימינו אלה. מספרי הכתובים אין תרגום להספרים דניאל עזרא ונחמיה, ולחמש המגילות נוספו באורים בלשון מדברת גדולות אשר ישוו רב יתר למדרש מלתרגום [2]). התרגומים לתהלים, משלי ואיוב המה פרי מושבי בשבט סופר בארץ הצבי אשר העתיקו להשפה (ביחוד בתרגום משלי) אשר תשתוה בנאמיה לשפת סורית, וכגורל התרגום לדברי הימים אשר יצא לאור באחרית הימים, כן הוא גם גורל התרגומים האלה אשר אין כל חזון מהם נפרץ בין העברים ולאט לאט אבד זכרם מקהל ישראל. — גם התרגומים הבבלים, אשר (ביתר עז לחמשת חומשי תורה) לא יסורו ימין ושמאל מעצם הדברים הכתובים בספרי התורה, יבארו לפעמים תקי הדת כפי רוח ההלכה אשר חכמי הדור עמלו בה, ובעליהם ישקדו לבאר בשום שכל ולנאום נאום על אדות המבטאים בכתבי קדש אשר במו ידבר על אדות הוד אל הצבאות בתארים ובדמות אנשים כפי אשר האדם יראה לעינים (דברה תורה כלשון בני אדם). וגם יפארו בשלל צבעים (ומה גם במאמרי מליצה) הגדות מעלפות בצעיף הנפלאות וכדומה.

---

[1]) הה' צונץ בספרו „Gottesdienstliche Vorträge" צד 77 והלאה. [2]) ביתר עז נתבונן זאת בההעתקה הנקראה בשם „תרגום שני" לאסתר, אשר תוכו רצוף גם תפלות לסדר האלפא ביתא.

פרק חמשים ושנים

תלמוד ירושלמי . הלל השני . שבט הנשיאות סר מיהודה .

a) בן ר׳ יהודה השני אשר ישב על כסא הנשיאות אחריו, ר׳ גמליאל הרביעי, במה נחשב הוא בעיני חכמי דורו ויכהן במשמרתו אך ימים מעטים. בימיו ובימי בנו ר׳ יהודה השלישי, ירדו מטה מטה גדולת הנשיאות ותפארתה שהיו לה בימי קדם. כבודה גלה ממנה לא בזאת מאשר חדלו לכבד ולהוקיר את הנשיא לפי מעלתו, ונהפוך הוא כי הפקידים והשרים מטעם ממשלת רומא פזרו להנשיאים כבוד ויקר עד בלי די. אולם נעדר למו משפט היתרון מאחיהם אשר הקימם אל־על והוא: חכמת התורה וחסן יקר כל מדה נכונה אשר אך בהמה יתהלל הנשיא. בשם הכבוד „נשיא" מצאו אז הנשיאים חפץ לרוות בו את צמאם אשר שאפו להשתרר על העם גם השתרר; את אשר כל נדיב לב עברי פזר נתן מכספו בלב מתנה גם מחוצה לארץ ישראל לתמוך בנדבותיו לאדירי התורה אשר חבלי עני אפפו אותם, את כל אלה שמו הנשיאים לחק ולא יעבור להביא מדי שנה בשנה לאוצרם. בכל הדבר הקשה אשר יובא לפני חכמי לב ואשר ידרש לזאת איש יודע דת ודין, נפל הנשיא מחכמי בני דורו בעניני ההלכה; זאת לא זאת, כי אם הוא בעצמו אמר להאנשים אשר בקשו תורה מפיהו כי יגישו עצמותיהם להחכמים האלה [1]). חכמים כהמה נקובים בשמותם בראשית המאה הרביעית למספר הנוצרים: ר׳ אמי ור׳ אסי, ר׳ חייא בן ר׳ אבא ואחיו ר׳ שמעון בן ר׳ אבא, ר׳ אלעזר בן פדת, ומה גם ר׳ אבהו בקסרי, אשר בתור מטיף לעם אהבוהו היהודים נדבה ויעמוד בפרץ באמץ לב לפני דעות הנוצרים אשר חדשים מקרוב באו ואשר נולדו על ברכי דת היהודים. בדבר המושל דיאָקלעטיאַנס Diocletiańs לדעת אל נכון אם התהלך את היהודים במקל נעם או בשבט חבלים, כפי הנראה לא היתה עברתו שמורה ליהודים ביתר עז ולפעמים האיר פניו אליהם וימשוך למו חסד [2]), אולם נוצרים ושמרונים נאנחו מעקת הממשלה אשר הלכה אתם בקרי, עד כי נלאו נשא [3]).

b) מראשית המאה הרביעית למספר הנוצרים החלו לסדר את כל דברי החכמים אשר בארו את דברי המשנה בטוב טעם לתלמידיהם בבתי מדרשיהם, דבר דבר על אפניו. קבוצת מאמרים כאלה נקראת בשם „גמרא" (לאמר קבלה המסורה מהאבות לבניהם), וכאשר יהיו לאחדים עם המשנה יקראו בשם „ספרי התלמוד". לבלי יעלו בלולים הספרים ההם עם הספרים אשר חברו

---

[1]) החלוץ ח״ג, צד קל״ג. הח׳ יאסט בספרו — Geschichte des Judenthums ח״ב, צד 128 והלאה. [2]) הח׳ פראנקעל בספרו „מבוא הירושלמי" צד נ״ב. צ״ג. [3]) ירושלמי עבודה זרה פ׳ ד׳, ד׳.

ברבות הימים בבבל אשר עניניהם ישוו למו (פרק נ"ו ומשנהו) קראו למו „תלמוד ירושלמי" או תלמוד ארץ הצבי, או תלמוד המערבי *). בו יבאו אמרי חכמי הדור אשר יבארו באר היטב את כל דברי חכמי המשנה בסדר הראשון, ומסדר השני ימצאו באוריהם על כל המסכתות זולת ארבעה הפרקים האחרונים ממסכת שבת, ועל כל סדר השלישי והרביעי זולת הפרק השלישי ממסכת מכות (ומסכתות עדיות ואבות), ולהסדר החמישי לא נמצאו עוד בכתובים; מהסדר הששי כפי הנראה בארו חכמי הגמרא שמה את דברי המשנה אך למסכת נדה; בהתוצאות אשר יצאו אור בימינו נמצאו דברי בעלי הגמרא אך לארבעת פרקי המסכתא ההיא ונוספו לסדר הרביעי. בתלמוד הירושלמי הגו בני ישראל מעט, וגם מעט מזער בעלי אספות שמו עינם עליו לצרף את דבריו ולבער שגגותיו אשר עלו בו ברבות הימים מבלי משים עת הורק מכלי אל כלי בתוצאות שונות, ותלמוד בבלי ביתר שאת עלה עליו באשר בכל נעבד הוא. אבן פנה לבקרת נכונה לבא עד תכלית דברי בעלי תלמוד הירושלמי ירה הה' פֿראַנקעל בספרו „מבוא הירושלמי" (ברעסלויא 8°, 1870) וכל איש משכיל חוקר קדמוניות ישיב לו תודה בעד מפעלו הנכבד. סופו רצוף מספר התוצאות מתלמוד ירושלמי ושמות המבארים אשר עמלו להפיץ אור נגה על דברי חכמי התלמוד אשר בהררי קדש יסודם.

c) בדבר המשפט אשר היה להנשיא לערך בסדר נכון חשבונות המועדים והשנים (לוחות) בעד כל היהודים הגרים גם חוצה לארץ, ועל פיו ישק דבר החשבון הנכבד ההוא, שמו היהודים מני אז כל מעינם לכבד ולהוקיר עד למעלה את בית הנשיאים כי ממנו יתד ממנו פנה לכל חקי דת ישראל. את החשבון הנכון אשר על פיו הודיעו את ראשית-החדש (מולד) אחרי נשמעו דברי שני עדים אשר ראו את הירח—שגם בימים ההם אשר עליהם תטוף מלתנו, היה המנהג הזה ליסוד מוסד, אף כי כבר ידעו אל נכון עתות מעגל הסהר אשר יראה חדשים לחדשים על פי חשבונות חכמת התכונה—בשרו בקהל רב לכל בני ישראל במקומות מושבותיהם (פרק ל"ו, d) בהדרת קדש. היהודים אשר ישבו על אדמת נכר זה כמה רגנו באהליהם על דבר המשפט אשר הנשיא בארץ הצבי לקח לו קרנים בדבר חשבונות המועדים והשנים, ומאשר חכמת התכונה כבר פלסה לה נתיב ביניהם לדעת לעות את דבר חשבון הלוחות ולכלכלו בטוב טעם גם בלעדי הנשיא, לכן לא חבו לבשורת הצירים אשר שלח הנשיא למו וערכו בעצמם סדר חשבונות המועדים. ר' הלל השני בן ר' גמליאל השלישי, חדל לחשוב סדר המועדים לפי דברי העדים אשר ראו את הסהר בראשית החדש כאשר הסכן הסכינו מני אז, כי אם אזן וחקר את לוח

---

*) סופרים אחדים יחליטו כי ר' יוחנן סדר את תלמוד הירושלמי, גם יאמרו כי החלו לערכו באחרית השלישית הראשונה ממאה הרביעית למספרם. דו"ר.

השנים לרגלי כללי חכמת התכונה אשר גם בימינו אלה המה אבן הפנה ללוחות העתים אשר עליהם ארניה הטבעו [1]). אחרי מות ר׳ גמליאל החמישי בלא בנים, כבתה כלה גחלת הנשיאות.

d) אשיות לוח היהודים אשר עליהן בנו החכמים עליות חשבונותיהם הנה: מהלך הירח הסובב את הארץ אשר חשבו חכמי הכנסיה בימים ההם, והמהלך ההוא סובב הולך מדי חדש בחדשו לפי חשבונם עשרים ותשעה יום, שתים עשרה שעות ושבע מאות ותשעים ושלשה חלקים (שמונה עשר חלקים יחשבו=ששים רגעים, מינוטע אחת); העת אשר בה יתלכדו לאחדים השמש והירח והוא מהלך מספר ימות החמה וימות הלבנה הנקרא בשם המולד הראשון הנקרא בשם מולד התהו לפי חשבון חכמי התכונה היה בליל יום השני מאתים וארבעה חלקים אחרי שעה האחת עשרה לפני יום הראשון אשר בו ברא ה׳ שמים וארץ (ב׳ ה׳ ר׳ ד׳). אולם באשר חגי היהודים הוקמו גם בעתים מיועדות (שמות קאפיטל כ״ג, פסוק ט״ו, ט״ז, קאפיטל ל״ד, פסוק י״ח, כ״ב, דברים קאפיטל ט״ז, פסוק א׳. גם בויקרא קאפיטל כ״ג), וככה לפי מספר ימות החמה יחשבו, לכן דרוש לנו כי ישוה חשבון מספר ימות הלבנה עם ימות החמה והיו לאחדים בזאת, אשר בתקופת (מחזור) תשע עשרה שנה יהיו בשבע שנים שלשה עשר ירחים (עבור) והמה: (השלישית, הששית, השמינית, האחת עשרה, הארבע עשרה, השבע עשרה, התשע עשרה). חשבון שנת מספר ימות החמה כפי אשר חקר שמואל הנכבד בעיני בני דורו (פרק נ״ה, a) היה שלש מאות וששים וחמשה יום ושש שעות, (אשר ישוה לחשבון הקיסר יוליוס). — ויקרא בשם „תקופת שמואל"; אבן, באשר ברבות הימים התבוננו, כי תשע עשרה שנות מהלך השמש כהנה תעלינה על ימות הלבנה במהלכה (מאתים ושלשים וחמשה חדשים), בשעה אחת וארבע מאות ושמונים וחמשה חלקים, לכן חלקו את המספר העודף הזה על תשע עשרה שנה, וככה חלק התשעה עשר גרעו בכל שנה ושנה משלש מאות ששים וחמשה יום ושש שעות, וימי שנת מהלך השמש ימשכו שלש מאות ששים וחמשה יום, חמש שעות, תשע מאות תשעים ושבעה גם $^{12}/_{19}$ חלקים — ויקרא בשם תקופת רב אדא. ימי החדשים ימשכו חליפות כשלשים יום ולפעמים עשרים ותשעה יום, ובחדש העבור תמיד ימלאו ימי החדש שלשים יום; אך החדשים חשון וכסלו לפעמים ימלאו ימיהם שלשים יום ולפעמים ימשכו אך עשרים ותשעה יום, ולזאת שנות מהלך הירח תגענה לשלש מאות חמשים ושלשה, חמשים וארבעה, חמשים וחמשה יום (ובשנות העבור לשלש מאות שמונים ושלשה, שמונים וארבעה, שמונים וחמשה) יום. החליפות ההן תבאנה לרגלי הכללים מטעם החשבונות הידועים

[1]) לפי דברי רב האי גאון הנמצאים בספר ר׳ אברהם בן חייא: „ספר העבור" ח״ב, ב׳.

אשר יסרו מאשרי העם, שמועדים אחדים לא נוכל לחג בימים ידועים (כמו ראש השנה לא יחגו ביום הראשון, הרביעי, הששי; וכן יום הכפורים לא נוכל לקדשו ביום הראשון, השלישי, הששי; וגם חג הפסח לא נחג ביום השני, הרביעי, והששי). — אולם אם כל אפני לוח היהודים והשבון המועדים בימינו אלה הטבעו אך על אדני יסודות החשבון אשר אזן וחקר הלל, זאת לא נודעה אל נכון ובשפק יסודה [1].

פרק חמשים ושלשה

קיסרי הנוצרים הראשונים

a) החליפות והתמורות הגדולות, אשר במאה הרביעית למספר הנוצרים הגיעו לממלכת רומא, היו גם רוח החיה באופני היהודים הסרים למשמעתה. הקיסר קאָנסטאַנטין טרם בא בברית דת הנוצרים, שלח דברו ממיילאַנד בשנת ד׳ אלפים ע״ב (312) כי איש איש בממלכתו ילך בשם דתו לעבוד את אלהיו באין מחריד. וגם להיהודים הפשה נתן בדבר דתם. ראשי עדת היהודים ומורי בתי למודיהם ופקידי בתי המועד (בתי כנסיות Presbyteri Archisynagogi, Patres Synagogarum חפשו ממסים ומשא מלך, ומשפט אחד למו ולכהני הנוצרים ולכמרי עובדי האלילים. לנשיא היהודים אשר היה בימים ההם נתנו העז והמשרה למשול ממשל רב — בדבר עניני הדת — על כל היהודים הנמצאים בממלכת רומא. אולם מעת בא הקיסר לחסות תחת כנפי דת הנוצרים, אשר בהתאסף ראשי הכהנים בניצאַאַ (Nicäa) גמרו אומר כי הנוצרים יבדלו מהיהודים, אז פתו את הקיסר בנכליהם ראשי הכהנים הקנאים ויטו את לבו אל כל אשר חפצו, כמו, זילוועסטער, רב הכהנים ברומא, וסופר קורות הכנסיה הנוצרית הנודע איזעביוס מקסרי. חקים מעיקים ליהודים חקקו אז המחוקקים ברומא מטעם הקיסר, ויאסרו אסר על היהודים לבלי להביא בבריתם בני דת אחרת אשר יחפצו להתיהד, ולבלי קנות עבדים למו מבני הארץ, גם

---

[1]) המנהג לחשוב כל ענין וחפץ מעת בריאת העולם — ומה גם לפי החשבון הערוך בספר סדר עולם אשר יתלכד עם חשבון הלוחות — הסכן הסכינו בו אחרי ימי דורות חכמי התלמוד. גם נודע באר היטב כי חכמי התלמוד ובעל הספר „פרקי דר׳ אליעזר" (פרק ס"ט, d) אשר חובר כמאתים שנה אחרי התלמוד לא ידעו מדבר חלוקת השעה לאלף ושמונים חלקים, כי אם חשבו אשר ימי מהלך הירח חדש בחדשו ימשכו בעשרים ותשעה יום ושתים עשרה גם $2/_3$ שעות. ה׳ אפפענהיים בכתב־החדשי לה׳ פראנקעל ח"ו, צד 264; הרה"ג רח"ז סלאנימסקי בספרו „יסודי העבור" (שי"א בשנת תרכ"ה), צד ל"א והלאה.

לא נתנו למו לשמור ולעשות חקי דתם כמו: דבר הצומות [1]). לרגלי מסעי אדירי התורה ומורי הדת אשר עזבו את ארץ ישראל ויסעו לבבל [2]) שאו שממה בתי הלמוד בארץ הצבי וגלה כבוד מישראל שמה.

b) בימי ממשלת הקיסר אשר ישב על כסא קאָנסטאַנטין אביו בממלכת רומא, קאָנסטאַנטיוס, חדשו כנשר את החקים ההם ביתר עז. אף כי היהודים נחשבו בתור אזרחי רומא, אולם נתנו למו גם חקים מבדלים: לבלי יתחתנו היהודים עם הנוצרים, ועבד נוצרי אם בא בברית דת היהודים אז אחת דת מקבלו להמית. התלאות האל עוד עלו למעלה ראש בעת הקיסר משנהו (מיטקייזער) גאללוס ושר צבאו אורזיצינוס, אשר יצא בחרב לקראת מלך פרס שאַבור (Schabur) (שבור), חנו עם לגיונות צבאותיהם בערי יהודה. היהודים נאלצו לבלי להעיר עליהם את חמת הרומאים — למרת רוחם — למלאות משאלותיהם ולעבור מפקודי ה׳, ויאפו בימי השבתות לחם, ובימי חג הפסח לחם חמץ בעד הרומאים [3]). נוסף לזאת נאנחו היהודים מעקת המסים אשר שמו עליהם הרומאים, חדשים לבקרים [4]). לרגלי מצוקות ותלאות כאלה התלקחה שלהבת המרד בבני העם, אבן הידיעות על אדות הענין הזה ערפל התלתן. המרד פרץ בצפורי (Sepphoris, Diocäsarea) ששם השתערו היהודים בשצף קצף על חיל צבאות הרומאים ויכום ויכתום עד חרמה, והקשר הלך הלוך וחזק. אולם בין כה וכה עשו וגם יכלו הרומאים להקים את סערת המרד לדממה, מבצר משגב חומות צפורי השפילו הרומאים עד עפר, טבריא, לודא וערים אחרות כרבן נהרסו עד היסוד בהן (בשנת ד׳ אלפים קי״ב, 352 למספר הנוצרים).

c) אבן ימים מעטים הונח ליהודים מרגזם ומעמלם בימי ממשלת הקיסר יוליאַן בשנות ד׳ אלפים קכ״א — קכ״ג (363 — 361) ואבות כנסיה הנוצרית יקבוהו בשם Apostata לאמר כי פושע בדת הנוצרית הנהו. מאשר גדל על ברכי דת הנוצרים, ידע היטב גם חסרונותיה וישם כל מעיניו לרומם שנית אל־על את דת עובדי האלילים אשר יכוננו אשיותיה במסלות הפלוסופיא. מאשר לבו לא הלך אחרי מחשבות נמהרי לב לרדוף את איש בעד דתו

---

[1]) תענית ח׳ ע״ב. לפי דברי התלמוד בחולין ק״א ע״ב נודע לנו, כי היהודים בימים אז מפני הרומאים לקדש את יום הכפורים במועדו ככתוב, עשו את יום השבת הבא ליום הכפורים. גם חשבונות הלוחות למועדי השנה בכבדות התהלכו מחמת המציק. סנהדרין י״ב ע״א. [2]) עבודה זרה ע״ג ע״א. הח׳ יאסט בספרו „געשיכטע דעס יודענטהומס" ח״ב, צד 168. [3]) ירושלמי שביעית פרק ד׳, ב׳. ירושלמי סנהדרין פרק ג׳, ה׳. [4]) ירושלמי בבא קמא פרק ג׳, א׳. וראה בספר הח׳ זקש Beiträge וכו׳ ח״א, צד 167. הח׳ גראעץ בספרו „קורות היהודים" ח״ג, צד 341.

השונה מדת הממלכה, לכן התהלך עם היהודים בדרכי חן ונעם, וברוח מלאתי רגש אהבת האדם אשר נוספה בו שלח ספר להנשיא הלל, ובו כתוב לאמר כי יקל על היהודים בדבר המסים אשר נלאו נשא. הוא ברוחו הנדיבה עוד יתרה עשה ובלבו יזם לחדש כנשר נעורי ההיכל וליסדה כקדם בירושלים; אבן מחשבתו זאת לא עשתה פרי, וגם היהודים בעצמם עמדו מנגד ולא שקדו באמונה למלאות חפץ המלך. אומרים אמור כי בעת חפרו עושי המלאכה את יסוד האדמה אשר עליה עמדה ההיכל, התלקחה שלהבת אש משם ואחדים היו לברות לה. לא ארכו הימים וימת הקיסר יוליאן ואז ישבה שנית דת הנוצרים על גפי מרומי קרת; אולם גם הקיסרים אשר ישבו על כסאו אחריו והמה: יאָוויאַן, וואַלענטיניאַן, גם וואַלענס, Iovian Walentinian und Valens לא נתנו מהלכים להתקים הלא טובים אשר הקק קאָנסטאנטיוס ואשר הקיסר יוליאן שם לאַל [1]. גם הקיסר טהעאָדראָזיוס הראשון הגן כפי אשר היה לאל ידו, בעד היהודים מול דברי בלע אשר הפאו עליהם הכהנים החשובים כמו אַמבראָזיוס Ambrosius ממיילאַנד,ויוחנן (יאָהאַנן חריזאָסטאָמוס Chrysostomus) מאנטיוכיא: גם אַרקאַדיוס, הקיסר הראשון בארצות הקדם וארץ יון, קאַנסטאַנטינאָפּעל Kynstantinische Kaiser, ומה גם יועצו רופינוס מצאו חפץ בנדבות כסף היהודים אשר העניקו למו, ויעמדו בפרץ לפני חפץ הכהנים להרוס ולנפץ כפעם בפעם את בתי־כנסיות להיהודים.״

d) אולם הקיסר טהעאָדראָזיוס השני (אשר מלך בשנות ד׳ אלפים קס״ח— ר״י 450 — 408) נפל בעצומי הכהנים הקנאים ומורדי אור ולא סר מדבריהם ימין ושמאל. בימיו אסרו אסר על היהודים לבנות למו בתי־כנסיות חדשים, גם צוו עליהם במפגיע לבלי יהינו לשפוט דבר ריב אשר יהיה בין איש יהודי ונוצרי ובדומה. הכהן הראש (בישאָף) צירייללוס (Cyrillus) מאלכסנדריא מצא את לבו ברשעתו ובזדון לבו לגרש בחזקה את היהודים מעיר הזאת; דברי עול ואכזריות עברה בהמה נקרו ויאתיו גם באנטיוכיא וספרד (שפאַניען) ששם נאלצו היהודים לאלפיהם להמיר דתם בדת הנוצרים. גם הכהן אחד אבות כנסיה הנוצרית המהלל היעראָנימוס (Hieronymus) (בשנות ד׳ אלפים צ״א — ק״פ, 420 — 331) אשר דרש דרש מורים עברים לרבוש לו על פיהם ידיעת כתבי קדש בעצם הכתב אשר נכתבו מראש בשפת קדש, והוא גם הוא כונן את העתקת כתבי קדש לשפת רומאית (לאַטייניש. Vulgata) ובזאת עשה לו שם עולם להתפארת ולתהלה עלי אדמות, גם הוא שנה את טעמו ולבלי להטות את לב העם בשפק כי רוחו לא נאמנה עם דתם לא ידע הכלם, ושפתיו ברור מללו כי ישטום את היהודים ויבוה צלמם, באשר יקללו בבתי תפלותיהם את משיח הנוצרים; במעווי מחשבות נלוזות כהנה החזיק גם בן דורו הצעיר

---

[1]) הה׳ גרעטץ בספרו „קורות היהודים״ ח״ג, צד 367 והלאה.

אויגוסטינוס (Augustinus), ולקול תתו בהמון העם, עוד שנות מאות רבות יצלצל הד הקול ההוא בשפתי בני האספסוף אשר השם אלוה חכמה, להות היהודים ולאסונם.

e) לרגל מצב מרה כמוהו והמבוכות ואי סדרים אשר פרעו פרעות בעת עמים רבים עזבו את ארצותיהם וילכו באשר יתהלכו, שעננה הרת אפל ועלטה הקדירה את שמש הדעת אשר קרנים מידה לה בימי קדם, ועת חדשה — אשר בה פרת הזדון והארץ מלאה מוטה — באה, אבלו נבלו פרחי המדעים ורגשות חכמי לב אשר שאר רוח למו. בתי־הלמוד שאו שממה; ספרי זכרון ממפעלות חכמי לב בימים ההם אשר שתלה ימינם בכרם המדעים ספו תמו ואינימו; ואף הונחה אז אבן הפנה לעליות ההלכה אשר התוכחו חכמי הדור איש את אחיו, או לקבוצות אמרי ההגדה. אולי מצוקות העתים ההן פקחו את עיני מאשרי העם לשים אל לבם לכתוב בספר את כל חקי הדת אשר נתנו כהאבות לבניהם למורשה (קבלת דברי דין ומשפט איש מפי איש), לבלי יאבד זכרם ברבות הימים מתוך קהל ישראל [1].

[1]) כמו ספר הברייתא „מלאכת המשכן" (בדבר תכנית אהל מועד וכליו); שלשים ושנים כללי התורה המבוארים בשום שכל על ידי ר' אליעזר בר' יוסי הגלילי וכדומה. וראה בפרק נ"ט והלאה.

מחלקת השניה.

Zweiter Abschnitt.

היהודים בממלכת פרס החדשה.

פרק חמשים וארבעה

היהודים במחוזות השוכנות בקרבת נהר פרת.

a) במלא רחב הארץ, אשר קראו בראשונה בשם „בבל" ומטות כנפיה השתרעו עד בואך מדי, אַרמעניען וממלכת פרס, אל נכון נאחזו היהודים במספר רב אחרי הגלותם גלות שלמה מארצות ישראל ויהודה. על אדות היהודים אשר יקראו בשם „עשרת השבטים" כבר מלתנו אמורה בראשית הספר (פרק א׳, h) וגם זאת הודענו, כי היהודים מבני הגולה לפי ערך מספרם בימי כורש אך מעט מזער שבו לגבולם אף כי המלך הראה את רב טובו וחסדו למו בתתו להם הרשיון לשבת בכל ארץ הצבי (פרק ב׳, a), ואך בזאת בריתם היתה נאמנה עם אחיהם אוהבי שערי ציון, בחזקם בידיהם בנדבותיהם לבנות את בית ה׳ אשר בירושלים (פרק ב׳, c, a). גם על דבר הורקנוס אשר החיש מפלט לו מחמת הורדוס בתוך אחיו בני עמו בבבל (פרק ל״א, b), גם מדבר בית המושל מאַדיאַבענע אשר בא לחסות בצל כנפי דת היהודים (פרק ל״ט, h), כבר ידבר בספרנו במועדו. מלחמות היהודים עם הרומאים אשר הועילו להות היהודים האמללים המריצו באין כל שפק את היהודים למצא מנוס למו בבבל, בשגם הפאַרטהער, אשר להם נתנו אז המחוזות האלה, הגנו על הפשם מול הרומאים ברוח כביר ונכון. אולם עד המאה השלישית למספר הנוצרים אין לנו ידיעות נכונות אשר תפצנה אור נגה בדבר מצב היהודים בעניני הממלכה ואת אשר תגיע להם בדברי הדת במחוזות בבל. במשנה ובספרי התלמוד האחרים יקראו בשם „גולה" „בני הגולה".

b) התושבים הנכבדים בחרו למו לשבתם את חבל הארץ בקרן בן שמן

ואשר אדמתו דשנה ופוריה, בין פרת וחדקל ששם יקרבו שני הנהרות האלה איש לאחיו. בכתבי התלמוד וספרי ההגדה יזכרו מקומות הראשים ממושבות היהודים והמה קטעזיפֿאָן Ktesiphon (אקטיספין)[1] בחוף המזרחי לנהר חדקל, צפונה-מזרחה לבבל, קרית הממלכה למלך הפרסים שאַבור (שבור מלכא) Schabur; אַרדשיר Ardschir, בקרבת אקטיספין[2]), אשר שם המלך הראשון להפרסים יקרא עליה והוא יסדה; אַפּאַמעאַ Apamea (אספמיא) אצל נהר חדקל[3]) (אולם בל יחליף הקורא את המקום הזה בשם אחת הערים אשר תקרא בשם כמוהו הנמצאה בסוריא), שאַקאַנציב Schakanzib (שכנציב) · אצל נהר הדקל, אשר לא טובה השמועה אשר העבירו על תושביה, והיא כי אין מעצור לרוחם[4]); פּירוץ־שאַבור (פירויזאַבאָראַ Firuz Schabur. Pyrisabora); נאַרעס Nares (נרש), אשר גם התעלה שמה תקרא בשם כמוהו; אולם מושבות היהודים בבבל אשר נודעו לתהלה, המה: נהרדעא אצל נהר פרת והתעלה נאַראַגאַ Naraga, אשר עוד בשכבר הימים התאספו שמה חכמי היהודים בשבת תחכמוני להגות בתורת ה׳ (פרק מ״ז, d) גם העיר פומבדיתא, אצל אחת התעלות מנהר פרת, וסורא או מתא־מחסיא; ובקרבתה היתה מחוזא, אשר יען כי נהר־מלכא — שעל ידו יתלכדו לאחדים מימי הנהרות פרת וחדקל־ שוטף הולך בקרבת העיר ההיא תקרא גם בשם מחוזא־מלכא[5]).

c) מעת כוננה ממלכת פרס החדשה פרחה כתמר ביתר עז כפי הנראה משרת ראש עדת היהודים אשר זה כמה התנוססה לתפארת בקהל העברים, והיא משרת „ראש־גלותא״ (בשפת עבר מוצא השם „ראש הגולה״ ובשפת יון יקרא בשם Exilarch לאמר „ראש הגולים)״ ועל פיו יצאו ובאו דברי היהודים בכל מקומות מושבותיהם במחוזות בבל. כהונות כהנה, אף כי ישונה שמן, פלסו להן נתיב בתוך קהל העברים בימים ההלכוא לפני הימים ההם ואחריהם גם בממלכות ארצות הקדם אשר היהודים ישבו בהן. גם משמרת כהן הגדול בימי הפרסים והיונים נשתוה עם משמרת ראש־הגולה. לראש הגולה נתנו העז והמשרה לא אך לקחת מאת בני העם את מסי־ההיכל ומשא מלך ושרים אשר נטל עליהם לתת כמשפט, כי אם עוד זרועו מושלה לו להקים אל־על שופטים ופקידים כטוב בעיניו ולהסירם מפקודתם; האמנם השופטים אשר כהנו פאר במשמרתם, אדירי התורה באשר היו נשואי פנים נחלו גם הם כבוד מבני העם, ולפעמים לרגלי עניניהם התגלעו מריבות נמרצות ביניהם ובין ראש הגולה. ממשלת הארץ כבד כבדתהו מאד; הוא היה לבוש בגדי כהונתו לגאון

---

[1]) גטין ו׳ ע״א; ערובין נ״ז ע״ב. לפי דברי מדרש ויקרא רבה פרשה ה׳ ותרגום ירושלמי היא היא העיר הנזכרה בבראשית י׳ פסוק י׳ בשם „כלנה״. [2]) יבמות ל״ז ע״ב; גטין ו׳ ע״א; ערובין נ״ז ע״ב. [3]) קדושין ע״א ע״ב; יבמות קט״ו ע״ב. [4]) פסחים קי״ב ע״ב; יבמות ל״ז ע״ב. [5]) הח׳ גראטץ בספרו „קורות היהודים״ ח״ג, צד 273 והלאה.

ולתפארת, ויסע במרכבת זהב ברחובות קריה, גם נתנו לו מהלכים בחצר המלך בכל אותות פאר ויקר. מחבר ספר קורות העתים שחובר באחרית הימים (סדר עולם זוטא, פרק מ"ט, c) [1]) יספור וימנה את מספר ראשי הגולה ובהשענו על הידיעות הכתובות בספר דברי הימים א׳, קאפיטעל ג׳, מפסוק י"ז והלאה, יחשוב כי זרובבל הנזכר שמה הוא היה ראש „ראשי הגולה" אשר שב שנית לבבל, ולא סרה המשרה הנכבדה ההיא מצאצאיו וככה ידמה כי ראש ראשי הגולה יצא חטר מגזע דוד מלך ישראל.

פרק חמשים וחמשה

בתי המדרש (הלמוד) לישראל בבבל.

a) ראשית דבר היהודים בבבל אשר עליו הטבעו אדני קורות ישראל בימים ההם ודרך הקדש אשר יקרא לו בו דרכו עז אז חכמי לב בלמודי הדת וחקי התורה, מוצאם הוא מעת בא או שוב אַבא אריכא, אשר בפי בעלי התלמוד יקרא בשם רב, לבבל [2]) שיצק מים על ידי ר׳ יהודה הנשיא רבו (פרק נ׳), ובא עד נבכי ידיעת למודי המשנה. על חכמתו הרבה בלמודי התורה העיד ראש־הסדרא אשר היה בימים ההם ר׳ שילא, אשר בראשונה השמיע רב את דבריו קבל עם בתור מתורגמן [3]), וגם אחרי מות ר׳ שילא לא נעתר רב לבקשת היהודים אשר חפצו לשים אותו לראש עליהם תחת ר׳ שילא, כי אם כונן בית המדרש בסורא אשר יקרא על שמו. לרב היו אחוזות שדה ועבודה רבה, ובלב מתנה פזר נתן מכספו לתלמידיו הרבים לתמכם ולסעדם. גם רעו החכם שמואל מנהרדעא פעל גדולות, אשר בראשונה הקשיב לקח מפי ר׳ לוי בן סיסי ור׳ הונא, ואחר היה תלמיד ר׳ יהודה הנשיא, אכן האחרון לא מלא את ידו אשר יקרא בשם רב „בסמיכה". שמואל עשה חיל גם בלמודי חכמת הרפואה וחכמת התכונה, ידיעותיו בתכונה רחבו ונסבו עד כי היה לאל ידו (לו עמד בראש העדה) לחשב חשבון לוחות השנים והמועדים ולסדרם לקהלות היהודים בבבל, בלעדי הידיעות אשר ייחלו לחכמי ארץ הצבי (פרק נ"ב, c) [4]). ברייתא אחת אשר שמו יקרא עליה, ובה ידבר על אדות חכמת התכונה וחשבון העתים, כמתכנתה לפנינו בימינו אלה, מוצאה היא מימי הדורות אשר קמו אחרי שמואל ולא רוחו קבצה [4]). רב ושמואל היו ידיהם אמונה גם

---

[1]) ראה בספר הח׳ צונץ „גאטטעסדיענסטליכע פארטראגע", צד 135. [2]) רב הוא מורה, כמו אשר קראו את ר׳ יהודה הנשיא בשם רבי (פרק נ׳, a). בני ארץ הצבי קראו את מורה הדת בשם „רבי" לעמת שם „רב" אשר יכונה המורה בפי בני בבל. [3]) יומא כ׳ ע"ב. [4]) ראה בהחלוץ ח"א, צד ס"ו והלאה. [5]) בדבר הברייתא הזאת

לערך את התפלות בסדר נכון; הראשון מצא חן בעיני מלך הפאַרטהער, אַרטאַבאַן הרביעי[1]; ולהאחרון, אשר שם כל מעיניו בלמודי הדת על דבר דיני האזרחים וריבם האיר פניו מלך פרס שאַבור (שבור מלכא)[2], אשר לפעמים יקרא גם הוא בשמו[3].

b) לרגלי התלמידים הרבים, אשר נהרו לבקש תורה מפי רב ושמואל, עתקו וגברו חיל עד למעלה למודי ההלכה, ובזהרם הקדירו את שפרירי חכמת בתי המדרש בארץ הצבי, אף כי דברי החכמים שמה נשמעים לכל היהודים וחדשים לבקרים שלחו היהודים בבבל דברי שאלותיהם לחכמי ארץ ישראל להורותם דין ומשפט. בסורא התאספו התלמידים בהחדשים אדר ואלול, אספות כהנה תקראנה בשם „כלה", והמורים הראשים יקראו בשם „ראשי כלה". בתי מדרש כאלה נקראו בשם: ישיבות (בשפת ארמית „מתיבתא") גם בשם „סדרא". רב ושמואל, אשר נחלו כבוד גדול גם מבני דורם בארץ הצבי[4], ואשר הראשון גוע וימת בשנת ד' אלפים ז' (247), והשני נאסף אל עמיו בשנת ד' אלפים י' (250), יחשבו בדור הראשון של חכמי האמוראים. הדת אשר שפכה את רוחה—מעת כוננה ממלכת פרס החדשה על כל חבל הארץ אשר שבט ממלכת הפאַרטהער הגיע—הנודעה בשם Zend-Relfgiou, התעתדה עוד מעט להביא הקץ להצלחת היהודים אשר פרחה כתמר ולהפוך את ששונם לאבל; כמו בארץ ישראל כן בבבל פחדו פחד מחמת הקנאים החברים הפרסים **) הנזכרים בספרי התלמוד[5]; אולם בין כה וכה חדל פחד הרעה—אשר אך ברבות הימים (פרק נ"ח) התפרצה בעים רוחה —, לתת חתיתו על העברים בשנם משפטי חפש אחדים אשר נתנו להחברים השכו מעליהם את תלונותיהם כרגע[6].

c) לבני הדור השני להאמוראים יחשבו את תלמידי רב ושמואל והמה: ר' הונא, שאר בשרו של ראש־הגולה בימיו, שלמד תורת ה' לתלמידיו בסורא; ר' נחמן בר' יעקב, התן ראש הגולה הנבון ר' אבא בן אבהו בנהרדעא. כאשר העיר האחרונה לרגלי דברי מלחמה ערער התערערה, העתיק ראש הגולה את משכן כבודו לטחווא, והתנו בא לגור לשכנציב. האיש הכי נכבד בדור ההוא

אשר ייחשו לשמואל ראה דברי הח' צונץ „בהמזכיר". גליון 25. בשנת 1862. וגם בספרו „געזאממעלטע שריפטען" ח"ג, צד 242. [1]) עבודה זרה י' ע"ב *). [2]) ברכות נ"ו ע"א; מועד קטן כ"ו ע"א; סוכה נ"ג ע"א. [3]) פסחים נ"ד ע"א; בבא קמא צ"ו ע"ב; וגם יקרא בשם אריוך שבת נ"ג ע"א; מנחות ל"ח ע"ב. [4]) סנהדרין י"ז ע"ב; חולין צ"ה ע"ב. [5]) יבמות ס"ג ע"ב; גטין י"ז ע"א; שבת י"א ע"א. [6]) שבת מ"ה ע"א.

---

*) בתלמוד מס' ע"ז כתוב „הדרכן" ופירש"י כי היה שר. **) רשעים המגושים ואינם מכירים כבוד ישראל. לפי דברי רש"י. דו"ר.

היה ר׳ יהודה בר׳ יחזקאל, תלמיד שמואל, אשר פיו יקבנו בשם „שיננא" חרוץ וחריף לאמר: בעל כשרונות מאד נעלים [1]), וימיו הגיעו כמעט לתשעים שנה. הוא כונן את בית־המדרש בפומבדיתא, אשר ברבות הימים יצא לו שם לתהלה למרחוק. אחריו נודעו לתפארת: ר׳ חנא בר׳ חנילאי שיתהלל ברוח נדיבה ובלב מתנה אשר פזר נתן מכספו לכל קשה יום, מאשר ברכו ה׳ בהון רב [2]); ר׳ ששת סגי נהור (העור), ר׳ חסדא מכפרא [3]), אשר מת זקן ושבע ימים, ואחרי מותו ירד בית המדרש בסורא מטה מטה.

d) לבני הדור השלישי להאמוראים (במחצית הראשונה למאה השלישית למספר הנוצרים) יחשבו: רבה בר נחמני, אשר הקשיב דרשות החכמים בארץ הצבי ואחר שב לפומבדיתא ששמה בשנת ד׳ אלפים נ"ז (297) בחרו אותו לראש המורים. עליו יאמרו חכמי התלמוד כי הוא היה חכם לבב ונבון דבר עד להפליא; גם יקרא שמו — ללא צדק — על הספר „מדרש רבה" (פרק נט, c). לרגל נסבה אשר לא נודעה לנו, נתנה הממשלה צו לתפשו ולשימו במשמר; רבה נס אל נפשו מפחד הממשלה וימת בדרך בשנת ד׳ אלפים ע"ט (319) [4]). אחריו כהן פאר במשמרתו הנכבדה ר׳ יוסף סגי נהור (העור), אשר כפעם בפעם ישנן דברי התרגום ממקומות אחרים בכתבי קדש, ולזאת ללא אמת ייחשו לו תרגומי הכתובים ולא מפיו יצאו התרגומים האלה [5]); וימת בשנת ד׳ אלפים פ"ב (322). — אולם דרכי למודי ההלכה הגביהו עוף בימי אביי ורבא אשר הגדילו והאדירו למעלה ראש את הלמודים ההם, ורוח החיה באופני דרכי למודיהם נודעה בשם „הויות דאביי ורבא". אביי בן אחי רבת ועל שם אבי רבה יקרא נחמני, היה ראש המורים בפומבדיתא. הוא יחוה דעו לפעמים בדבר דרכי הרפואה, כרובם רפאות לחשים, אשר למד דעת אותם מפי נשים [6]). אחרי מות אביי היה רבא מורה הכי נכבד ונשוא פנים; הוא העתיק את בית המדרש למחוזא, וכהן פאר במשמרת מורה הדת עוד כארבע עשרה שנה, עד שנת ד׳ אלפים קי"ב (352) בערך. אחריו הוקם־על במשמרת מורה ר׳ נחמן בר יצחק, ואחריו ר׳ חמא בר׳ טוביה בפומבדיתא; בן דורם היה ר׳ פפא בנרש. אבן לאט לאט ירדה חכמת החכמים במעלות רבות אחורנית. מספר התלמידים היה הלוך וחסור, וכבוד בית המדרש בפומבדיתא גלה ממנו.

---

[1]) סנהדרין פ׳ ע"ב, בבא קמא ל"ו ע"ב ועוד פעמים רבות. [2]) ברכות נ"ה ע"ב. [3]) בבא מציעא ו׳ ע"ב; בדבר השפק אם היה ר׳ חסדא מזרע הכהנים, ראה בספר „סדר הדורות". [4]) בבא מציעא פ"ו ע"א. [5]) הח׳ צונץ בספרו „Gottesdienstliche Forträge" צד 65. [6]) הח׳ יאכט בספרו Geschichte des Iudenthums ח"ב, צד 191.

פרק חמשים וששה

תלמוד בבלי.

a) בית המדרש בסורא חדש כנשר נעוריו וייף בגדלו בימי ר׳ אשי בר׳ שמעי, אשר עליו יאמרו המושלים, „כי אחרי ר׳ יהודה הנשיא חכמת התורה וחסן תפארת הגדולה התלכדו בו ולא התפרדו [1]. כפי הנראה הגיעה אז העת הנכונה, מדי שקדו בני ישראל על למודי המשנה ויהגו במו בנפש חפצה, לסדר ולחפש חפש מחפש את ראשי הענינים הגדולים ורחבי הידים אשר במו תשתרגנה ותסבכנה שאלות שונות להטות עליהם קוי ההגיון אשר לא יעבטו ארחותיהם ולשים המעקשים למישור למען ירוץ כל קורא במו. בימים ההם כבר חשו חכמי הדור, כי כשל כח הזכרון בבני העם, ויפחדו פחד לבלי ישכחו מלבות בני העם למודי חקי הדת אשר רבו כמו רבו [2]. להכבוד הגדול אשר נחל רב אשי מבני דורו, עוד הוסיפו שבעתים את הדר תפארתו דבר משרתו הנכבדה אשר כהן בה פאר ימים רבים — אומרים אמור כי ששים שנה משרת ראש המורים נתנה על שכמו בשנות ד׳ אלפים קכ״ז—קפ״ז (367—427) — ומצב היהודים הטוב אשר ישבו שאננים מפחד אויב באין מחריד, ומה גם כי הממשלה גם יושבי הארץ התהלכו בשלום ובמישור אתם [3]. בבתי האספות להתלמידים הנודעים בשם „כלה״ (פרק נ״ה, b) הטיפו המורים מלתם על אדות הענינים הערוכים במסכתות אחדות במשנה ויצרפו את הדברים בשאלם שאלות שונות, ורוח מבינתם יענם לכלכל דבר הענינים הנכבדים דבר דבור על אפניו במועצות ודעת, וברבות הימים התבוננו בשום לב ובשקידה נמרצה שנית על דברי הענינים ההם, ואחרי שנוים אחרים ערכום אז בסדר ישר [4]. גם ראשי־הגולה לעת כזאת אוו למושב למו את העיר סורא וימשכו חסד לתלמידי בית המדרש הזה ולמוריהם בדבר ענינים אחדים רב יתר מלבתי מדרש האחרים. כן יאָמר כי רב אשי מצא חן בעיני מלך פרס אשר מלך בימיו ויאהבהו נדבה.

b) אולם אף כי בצדק יחליטו כי רב אשי ערך וסדר את ספרי תלמוד בבלי, אבן הוא עוד לא כלה את המלאכה הכבדה והנכבדה ההיא, וגם עוד לא כתב את דברי הלמודים האלה בספר. לכתוב את דברי למודי החקים הנכבדים האלה אשר מה מאד עצמו ראשיהם, ובשבבר הימים מאנו שרי התורה מטעם הדת לתת לכתבם בספר, יכלו אך נסבות נמרצות לדרוש בחזקה לשנות

---

[1] „מימות רבי עד רב אשי לא מצינו תורה וגדולה במקום אחד״. גטין נ״ט ע״א; סנהדרין ל״ו ע״א. [2] ערובין נ״ג ע״א. [3] אגרת רב שרירא גאון ביוהסין דף קי״ז ע״א; ספר הקבלה להראב״ד (דפוס באזיליאה) דף ס״ב ע״א. [4] בבא בתרא קנ״ז ע״ב; וראה „ביאהרביכער״ להח׳ ברילל ח״ב, צד 10 · הערה רביעית.

את מחשבות חכמי הדור, אשר בהררי קדש יסודן, כמו החקים המעיקים שחקק מלך פרס יעצדיגערד Iezdigerd השלישי בשנת ד׳ אלפים קצ״ו (436) ופירוץ Phiruz (עד שנת ד׳ אלפים רמ״ה, 485), כי אך על פיהם ישק דבר הדת ופקודי התורה. מפעל נכבד אשר לדור אחרון יזכר לתהלה והוא: כי ספרי התלמוד היו מצבות עז הספרות העבריות, כפי הקבלה המסורה לידינו, הוא פרי עמל מרימר, מר בר רב אשי והשלישי הכי נכבד רבינא ונזר התהלה עליהם יציץ. בזאת לאט לאט כלו מפעלות האמוראים, ותחל תקופת בני דור חכמי הסבוראים אשר הלכו בעקבותיהם (פרק נ״ח). את שנת ד׳ אלפים ר״ס (500) יחשבו לשנת חתימת ספרי התלמוד, אף כי עוד בשנות מאות אחדות אחריה עוד נוספו דברים שונים ונספחו לספרי התלמוד. על אדות חתימת ספרי התלמוד אשר לא יוסיפו עליהם ולא יגרעו, ובדבר החוב אשר נטל על היהודים לקבל עליהם את דבריהם לבלי יסורו ימין ושמאל מהם, אין לנו ידיעות נכונות, כמו לא נדע אל נכון מדבר חתימת חקי הדת בכתבי קדש *). חכמי התלמוד יבארו את דברי הסדר הראשון אך למסכת ברכות, מהסדר הששי אך למסכת נדה; בסדר השני נעדרו דבריהם למסכת שקלים, בסדר הרביעי יחסרו באוריהם למסכתות: עדיות ואבות, בסדר החמישי ספו תמו דבריהם למסכתות: קנים ומדות.

פרק חמשים ושבעה

הרוח החיה באופני התלמוד.

a) ספרי התלמוד או הגמרא — כפי אשר ידובר בספרנו במועדו — אינימו באור ערוך על המשנה, כי אם במו קבצו לאחדים שאלות ואמרי חכמי הדור אשר התוכחו יחדו על אדות עניני למודי המשנה, וגם יפיצו אור על הספרים הסובבים הולכים בעקבות המשנה כמו: (ברייתא, תוספתא, ספרא, ספרי, מכילתא וכדומה) ודרכי מורי הדת בבתי המדרש הגבוהים להתנאים בימי קדם; ומה גם מורי חקי התורה בבבל היו למו לעינים. נתיבות אמרי החכמים האלה ודרכי למודיהם שונים המה למיניהם. או לקחו למו לקו את דברי המשנה, וידמו אותם למאמרי הספרים אשר ישתוו לעניני למודי המשנה. ויתקנו אותם, האדירו, העמיקו הרחיבו בשום שכל, או נסו את כחם להראות כי חקי התנאים ומורי הדת במשנה אדניהם הטבעו על דברי כתבי קדש, וגם שמו כל מעינם

*) המאמר הזה קשה להולמו גם בשפת אשכנז. ולפי דעתי כוונת הרב המחבר היא: כי אם היהודים קימו וקבלו עליהם דברי התלמוד. הלא לא היה מקום לדברי הפוסקים הראשונים והאחרונים אשר יתנו או לאו: כמו הלא נוכל להגיד ולהחליט אשר דברי החקים האחרונים בכתבי קדש המה האחרונים ועליהם אין להוסיף, כאשר חכמי התלמוד עוד הוסיפו למדי וד״ל. דו״ר.

לפלל כל דברי ילדי יום אשר נקרו ויאתיו בימיהם לפי רוח חקי הדת וכדומה. ברוח כביר ונשא עד להפליא, בחכמה רבה ונשגבה עד אין חקר שקלו במאזני שכלם דברים רבים ועניִנים שונים — אשר ישתוו יחדו ואשר יבדלו ויתרחקו איש מאחיו — הכתובים בספרים רבים אשר במו ידבר על אדות עניני הלכה שונים וברוח מבינתם שאלו שאלות בדברי ההלכות אשר זה לעמת זה יתפרדו, למצא חליפות בדברים ההם אשר לא ישוו יחדו, או כבר נמצאו מראש חליפות כהנה, ואחר ישיבו למו אמריהם בחכמתם כי הדברים האלה יתלכדו ולא יבדלו איש מאחיו, או יתקרו עד תכלית עניִנים שונים לצרפם וללבנם למען יצדקו יחדו, או על נתיבות שונים אשר ברוח כביר מצאו למו סלע המחלקות בדברי ההלכה אשר לא שזפתו עין בן תמותה, בנו למו עליות מרוחים בחקי התורה, אשר יסדו דברי משפטי הדת בזאת שהשוו דבר לדבר למצוא חפץ לבני ישראל בהם וכדומה. כל החקים ופקודי ה׳ הכתובים בתורת משה (חמשה חומשי תורה) שיפרדו והיו — כפי מחשבות חכמי הדור ההוא — למדות נכונות, מנהגי הדת, דיני האזרחים או המשפטים בין דם לדם (דיני נפשות) קבצו לאחדים אשר כלם יחוו דעת רצון ה׳, ואת אשר נעדר בדבר אחד ישלים הענין השני ויענדהו כצניף תפארה; בדברי חקי הדת אין מלה אחת, ואף אין אות אחת אשר תהיינה למותר, עד כי החליטו החכמים ההם כי דברי אדירי התורה אשר תקנו ברבות הימים קרנים מדברי התורה למו אשר על התקונים האלה ירומזן מליה מראש, או יסודם בהררי דת קדש.

b) הלך רוח חכמי ישראל כמוהו, אשר ראשיתו כבר תראה זעיר שם זעיר שם במשנה, כי על מאמר אחד בכתבי הקדש, או על מחציתו הקימו בחוני מסכת שלמה, הלך הלוך וגדל בספרי תלמוד בבלי רב יתר מבספרי תלמוד ירושלמי. השקידה הנמרצה אשר בה הגו בדברי חקי הדת, חכמתם הנפלאה אשר נוראות תושע למו למצא מטמונים ונצורות בחקי התורה וישאו דעם על ארות תקונים חדשים, ורוח מבינתם יענם לעשות פרות בין דבר לדבר, ולעלות במעלות ההגיון מעלה בקדש, את כל אלה שמו למו למטרה הנכבדה בחייהם מבלי להתבונן אם החקים סובבים הולכים לחפצי הזמן בימיהם או לא, וימים רבים אחרי חכמי התלמוד נסבו ורחבו דרכי חכמת התורה — אשר פלסו לה נתיב — ורוחה כנחל שוטף. ביתר שאת ועז נודעו לתהלה בתי-המדרש בפומבדיתא, ששם חכמת התורה היתה מזוקקה שבעתים, ועליהם יאמרו המושלים [1]) כי שמו את השנהב בפי מחט לאמר: כי שקדו להוציא לפעלם את הדברים בעניני החקים שכפי שיראה האדם לעינים לא יוכלו להעשות [2]), מפעלות חכמי לב ההם עתקו וגברו חיל למרומי קצם בימי אביי ורבא (פרק נ״ה, d). דבר ספרי התלמוד אשר במו שמו היהודים כל מעינם ולכל בהם

---

[1]) ברכות נ״ה ע״ב. (מתיא. י״ט, כ״ד). [2]) בבא מציעא ל״ח ע״ב.

חיי רוחם, לקח לו למדי את רוח היהודים וצררהו בכנפיו, וחכמת היהודים ובינתם אך אל מקום אחר (והוא ספרי התלמוד) סובבות הולכות, אולם אם נתבונן על מפעלותיהם אשר עלו כפורחת נצה לימים יצרו, — אך ברוח התלמוד — אשר החזיקו בכל לב ונפש במעוזי הדת עד להפליא, נוכח לדעת כי הגדילו חכמי התלמוד לעשות. בהימים אשר לרגלי מצוקות ותלאות שונות, ירדו החכמה והמדעים מטה אין דורש ואין מבקש אותם, בעתים אשר בהן שטמו ורבו את היהודי ולא נתנו לו לקחת חלק בענינים מדינים בארץ אשר ישב בה, ויגרשוהו כנצר נתעב מהסתפח אל אחת הכהונות בהממלכה, אז למודי התלמוד חדשו כנשר את מעלות רוחו ויגביהו עוף בהגיונות נשגבים אשר בהררי ההלכה יסודם ולא נס לחו; ולולי היה לו התלמוד נחמתו בעניו כי אז כשרונותיו הנפלאים עלו בתהו, או ישפיק בדברי-רוח. אולם רוח למודי הסודות והמסתרים Mystik זרו לבעלי התלמוד ופעמים רבות נצבו כאויב למו; וגם אמנה חכמי לב אשר שאר רוח למו בחכמת למודי התלמוד, עשו חיל גם במדעים שונים עת הגיעו ימים טובים לבני ישראל. את אשר היהודי עשה ויוכל, לעמוד כחומה בצורה מול כל אסון ותלאה בימי חשך שואה ומשואה ימי עני אשר אויביו מנוחה הדריכוהו, ולנצור את הקי דתו לבלי־חת וברוח כביר ונשא תגן בעדם בחרף נפש, אף כי ברזל באה נפשו לא אחת ולא שתים, ובעת שמש החכמה והחפש שלחה קרניה הראשונות להאיר לארץ ולדרים עליה, ותפלסנה להן נתיב גם מבעד שערי הגהעטטא (מגרש העיר אשר היהודים היו עצורים שמה), וקל מהרה רוחו במרום תמריא לעוף ביעף ולהתחרות בכל חכמה ומדע את יושבי הארץ, את כל אלה יד חכמת חכמי התלמוד עשתה.

c) למודי ההלכה בספרי התלמוד אשר רוח הגיון מלא מאלה שפוכה עליהם, יסובבו לפעמים באמרי הגדה וספורים אשר יעלו בלולים במו, כאשר באמת שני התלמודים: תלמוד ירושלמי וביתר עז תלמוד בבלי ימלאו בחלקת ההגדה על דבר ענינים שונים את ספריהם והמה יפרדו והיו לראשים רבים: באורי כתבי קדש אשר ישוו פרי לדברי חפץ שונים, משלים, ונתיבות החיים אשר ישרים ילכו בם, הגדות, ספורים, וגם יציגו לפנינו ענינים מוזרים, אשר תוכם צפון אמרי מוסר ולקח טוב, וגם ישאו דעם בדבר קורות העתים, דברי מדע אשר בהררי למודי הטבע יסודם, למודי הרפואה ולמודי דרכי איש ואיש בשבתו בביתו ובלכתו בדרך לבלי יעבט ארחותיו ומוצאיהם ימצאו חיים Diät, כפי אשר מצאו ידי הידיעות ההן בימים ההם. במסכתות אחדות כמו: ברכות, תענית, מגילה, תשתרע חלקת ההגדה רב יתר מחלקת ההלכה. עוד בשבבר הימים קבצו את מאמרי ההגדה הנמצאים בספרי התלמוד בספר והיו לאחדים; מהם הכי נכבד אשר יצא שמו עד למרחוק הוא ספר ר׳ יעקב בן חביב, אשר יקרא בשם „עין יעקב" (פרק קכ"ב, e). עוד בימי הגאונים ראו שרי התורה כי דרוש

לחפץ ההוגים בה לסדר ולערך בקצור נמרץ את דברי ההלכה, ומה גם כי הענינים הסבוכים אשר אך בכבדות ימצא הקורא ארח מישור במו צוו עלימו במפגיע לערך דבריהם במשטר ובסדר נכון. — שפת שני התלמודים לפעמים ארמית, ולפעמים כתובים בשפת עבר להרבנים; שתי השפות ההן כבר לא עמד טעמן בהן אז, ותעלינה בלולות יחדו; אולם שפת תלמוד ירושלמי הולכת וקרבה ללשון סוריא. גם עוד בימי הגאונים ירו אבן הפנה לחפץ מלאכת ספר־המלים להבין שרש הדברים ומוצאם הנמצאים בספרי התלמוד, אשר כרובה נמצאה בספר הנודע בשם „ערוך" לר' נתן בן יחיאל (פרק ק"ד, c) וע"י ה' בוקסטאָרף אשר העמיק הרחיב את הידיעות ההן בספר המלים שלו „לשפת תלמוד־להרבנים" נודעו בקהל רב. אולם לרגלי המדעים אשר רחבו ונסבו בימינו אלה, אין עוד אתנו ספר מדעי אשר בעליו בעין צופיה באור הבקרת ישא דעו על שרש המלים ומוצאן הנמצאות בספרי התלמוד.

d) עוד לא היה ספר בארץ מצבת זכרון בספרת הלאומית אשר המחזיקים בו יחרפו נפשם וברות כביר העשוי לבלי חת יעמדו הכן להגן בעדו מול אויב ומתנקם, וצורריהם בשצף קצף ישליכו עליו שקוצים, כמו ספרי התלמוד. בעתים שונות חפאו צוררי ישראל על ספרי התלמוד דברים אשר בשקר יסודם לאמר כי בהם יחרפו בעליהם את אלהי הצבאות, והמושלים נתנו אזן קשבת לדבריהם ויאסרו אסר עליהם לבלי יהגו במו, ויהיו לברות למאכלת אש גם הוקמו מבקרים להתבונן שרש דבר נמצא במו. מסיתים נועזים אשר בחזקה הפצו ללכוד ברשתם את בני היהודים הגידו כי ספרי התלמוד המה צורי מכשול על דרכם, ויהודים אשר המירו דתם שואפי נקם נתנו עז ותעצומות לדבריהם. המשטמה ההיא — אשר לרגלה הדריכו מנוחה את היהודים שבריתם היתה נאמנה עם ספרי חכמי התלמוד — מוצאה מאי־דעת את רוח התלמוד, מבלי לשום אשם נפש צורריהם כי בזדון לב מררו אותם. בשגם חכמי העמים אשר לא ממעי יהודה יצאו, אם אך טעם טעמו בקצה המטה מעט מנפת צוף אמרות טהורות של ספרי התלמוד, אחזו במעוזיהם ויתנו עדיהם כי דבריהם צדקו יחדו. בעת האירו מושלי העמים פניהם ליהודים אשר בצל כנפיהם יחסיון וימשכו למו חסד לתת להם משפטים צדיקים באין פדות ביניהם ובין יתר שוכני הארץ, אז נתנו יקר גם לספרי התלמוד ויחשבוהו לספר מדעי אשר לא נופל הוא מכל ספרי הכמה ומדע, ובני הארץ אשר השם אלוה חכמה, שיחפשו מגרעות בספרי התלמוד וילקטו שבלים מספרי מנדי ישראל שלא ידעו עד מה בספרת התלמודית, וידברו סרה על התלמוד ודת היהודים, אנשים כהמה היו לדראון ושמם בחשך יכוסה. דעת לנבון נקל כי בארצות הנאורות לא יתנפלו עוד על ספרי התלמוד להעבירם באש, או תער המבקרים בימי החשך לא יעבור עליהם; כי אם יוקירו אותמו בתור מצבת הספרות טובה ומועילה לרוח הימים אשר עמלו חכמי התלמוד עליה, ולרוח העת ההיא, ובלי משא פנים יתבוננו על דבר הענין הנכבד

ההוא, לא יוסיפו ולא יגרעו מלכבדו כעל כל תגמולוהי לבני ישראל. גם היהודי לעצמו לא יגזור אמר כי כל דבר ודבר הנאמר מפי מאות אנשים הנזכרים בספרי התלמוד קדוש יאמר לו, אולם גם כל חכם לב לא ישים לאַל דברינו, אם נחליט בנפשנו לאמר כי ראשי החכמים בספרי התלמוד הנודעים לתהלה התנוססו לגאון ולתפארת במרומי המדעים בימים ההם. אם התלמוד הוא הבריח התיכון ואבן הראשה בדרכי היהודים הליכותיהם וכל סדרי מפעליהם זאת ישפטו מישרים היהודים בעצמם.

פרק חמשים ושמונה

חכמי הסבוראים בשנות ד׳ אלפים ר״ס-ש״ס (500—600).

a) בשם סבוראי (סבוראים, הושבים) יקראו ראשי המורים בבתי המדרש בארצות השוכנות בקרבת נהר פרת אחרי התיכת התלמוד במאה הששית למספר הנוצרים. לזאת יקראו בשם סבוראי, כי לא חדשו דברים ואמרים בחלקת ההלכה אשר יסודם בהררי הקבלה המסורה למורשה מראש מהאבות לבניהם אחריהם, כי אם אך ישפיקו בהשבם והקרם עד תכליתם את דברי חכמי בני הדורות הלכוא לפניהם. אולם ממפעלות הסבוראים אשר תשוינה פרי לחפץ מלאכת חכמי התלמוד כמתכנתה לפנינו כיום הזה, כמעט אין לנו להודיע מאומה. להיהודים ולדתם בממלכת פרס הגיעו ימים לא טובים. בשנת ד׳ אלפים רנ״ח (498) הופיע בפרס מאַצדאַק Mazdak השני בתור מטיף תורה חדשה והיא: לבלי להדבק איש במשפחתו, ואחזת איש ומקנהו לא לו תהיינה, כי אם כל החפצים אשר בארץ מקנת כל התושבים הנמו, וכל איש יוכל לעשות כל הישר בעיניו מבלי לאמר הון לתאותיו, ודעותיו אלה עשו להן עד מהרה מהלכים בין כל יושבי הארץ, אולם היהודים פחדו פחד לבלי תפתח הרעה גם לדתם, ודרכי התורה ונתיבות שוחרי תושיה אשר רוח במו היו אבלות. על אדות הסבוראים בימים ההם נשארו לנו למזכרת כמעט אך שמותיהם והשנים אשר מתו בהן; לפי דברי הקבלה אשר מקורם הוא מעין לא אכזב נמצאים דברי הלכה אחרים בספרי התלמוד אשר נוספו מר׳ אחא בר חנילאי (אחר מחכמי הסבוראים [1]). — בשנת ד׳ אלפים רס״ז (507) עבר ראש הגולה הצעיר מר זוטרא, בן חמש עשרה שנה, בראש גדוד גבורי חיל יהודים לעמוד בפרץ להלחם מול בעלי ברית המטיף מאַצדאַק Zerdiks וכשבע שנים עשה חיל במלחמותיו, עד כי באחרונה נפל בשבי לפני צר ועליו גם על אבי אביו מר חנינא הרצו משפט מות.

---

[1]) ראה ביאהרביכער להח׳ ברילל, ח״ב, צד 28.

b) ימים טובים מאלה הגיעו לארץ פרס גם לבני ישראל במלוך המלך החכם וטוב לב נושירוואן Nuschirvan משנת ד׳ אלפים רצ״א (531) והלאה, אשר בימיו הוקמו סדרים נכונים ומשפטים צדיקים בארץ, שהגנו בעד שלום האורחים וקניניהם וכל איש ישב שאנן ובטח על אחוזתו באין מחריד; נושירוואן כונן בתי למוד להעם ויקרא אליו חכמי יון ויהיו למו מהלכים בביתו. גם ליהודים הונח מרגזם ויכלו לעבוד את ה׳ כאשר הסכינו תמיד באין מפריע; ומורי בתי המדרש הוסיפו לעשות חיל בלמודיהם. כשלשים שנה אחרי מות מר זוטרא שב מר הונא — אשר התחבא ימים רבים מפחד אויב — והקים על מכונו את משרת ראש הגולה בשנת ד׳ אלפים ש״ה (545); רב גזא היה ראש המורים בבית המדרש בסורא, רב סימונא, אחריו ראבאי (רב רבאי מרוב) מהעיר Rab היה לראש בבית המדרש בפומבדיתא. מפעלות חכמי הסבוראים אשר חדלו לעשות פרי לרגלי התלאות אשר מצאו אותם מידי אויביהם, עתקו וגברו חיל בימים ההם; באורים רבים ופרי עשתנות חכמי הסבוראים מבני הדור ההוא נספחו ברבות הימים לספרי התלמוד או לספרי הלכה אשר חוברו אחרי התלמוד [1]. ביתר עז נרגיש הוספות כהנה*) בראשי מסכתות אחדות לספרי התלמוד כמו: ערובין, יבמות, קדושין, נדרים, נזיר, סוטה, שבועות. את אשר חכמי הסבוראים האחרונים שמו כל מעינם ביתר שאת (כאשר יראה לעינים) בחקי הדת ועניני ההלכה בהמסכתות אשר ידבר בהן על דבר הנשים (סדר נשים), יחליטו בצדק [2]) כי המבוכות לרגלי בעלי ברית מאצדאק—שהפריעו פרעות—אשר בשם הפש־הנשים (לאמר כי האשה היא קנין כל האנשים Frauencommunismus) ידגלו, המריצו את הסבוראים להאריך לשון לשום לאל את למודי פורעי מוסר ההם.

c) אולם ממפעלות חכמי הסבוראים אשר יאמר עליהם ראה זה דבר גדול וחדש הוא, אין אתנו בכתובים. בשגם הימים ההם לא היו דרושים לחפץ עבודתם בקדש. המבוכות אשר פרעו פרעות אז בממלכת פרס, עלו למרומי קצן בימי ממשלת המושל העריץ הורמיז Hormuz הרביעי; תושבי הארץ היו נתונים נתונים לזדון חמס הנציבים והפקידים אשר הכבידו עליהם עלם לבלי חק: קשר ומרד התפרצו מבלי השך בארץ פנימה. גם בקרב היהודים חלק לב העם לרגלי שתי משפחות כבודות, אשר ראשיהן התחרו איש ברעהו לכהן פאר במשמרת ראש־הגולה. לעמת מר הונא, אבי בית הבוסתנאים, אשר ברבות הימים משרת ראש־גולה נתנה על שכם צאצאיו לארך ימים, עמדו בפרץ בני בית מר נהילאי. אבי בית נהילאי האדיר והגדיל את בית המדרש בסורא בהחזיקו במעוזי זכיותיו לבלי יגרע מבית המדרש בפומבדיתא בכל

[1]) הח׳ ברילל ביאהרביכער ח״ב, צד 41 והלאה. [2]) שם, צד 47;

*) לפי דרכי כלבון הבונה מספת התלמוד. דו״ר.

משפטיו וחקיו; אולם למרות חפצו ושקידתו הנמרצה לרומם את קרן בית המדרש ההוא, גלה כבוד ממנו והתלמידים גם המורים אשר שקדו על דלתותיו יצאו ממנו, לרגלי המריבות אשר פרצו למי-ארץ (Thronstreitigkeiten). בין הארמיזדאס (הורמוז Hormisdas ובאהראם טשובין Rahram Tschubin) בשנת ד' אלפים שמ"ט—שנ"א (571—589); חכמי המורים מבית המדרש ההוא אוו למושב למו את פריז שבור Phiruz-Schabur ששמה כוננו ידי רב מרי בר רב דימי עוד בית המדרש אשר יצא שמו לתהלה ברבות הימים. ואך אחרי אשר המריבות בדבר משפט־המלוכה הדלו, אז הוקמו המנוחה והסדרים הישרים בארץ על מכונם; בתי המדרש הגבוהים (בתי שבת תחכמוני) בסורא ופומבדיתא חדשו כנשר נעוריהם וראשי המורים התנוססו שנית במו כקדם; אחד מהם אשר כהן פאר במשמרתו בפומבדיתא היה האיש רב מרי בר רב דימי הנזכר למעלה. מפעל יקר ונכבד במלאכת הספרות בימים האחרונים ההם לא היה נפרץ אז, אבן כפי הנראה בהתאסף ראשי המורים והתלמידים אשר נהרו לשמוע תורה מפיהם מדי שנה בשנה, הביאו לפניהם כל הדבר הקשה בעניני חקי ההלכה אשר עוד לא היו פתרונים למו בספרי התלמוד, ואת אשר רוח מבינתם יענם לכלכל הדברים האלה בטוב טעם (הלכתא) [1], הוסיפו לספרי התלמוד. — באחת מעת דעות דת המחמדנית שלחו יונקותיהן בארץ, אחרי נפלה ממשלת בית הזאססאנידען Sassaniden ודת המחמדנית מלאה החרבה ותפלס לה נתיב במלא רחבי הארץ, אז לאט לאט שנה מצב היהודים לטוב (פרק ס"ג).

פרק חמשים ותשעה

קבוצות דברי ההלכה וההגדה האחרונים

a) אחרי תתימת התלמוד ערכו וסדרו חכמי הדור הבא אחריהם עוד כתבי הלכה ואמרי מוסר רבים והיו למסכתות אחדות, אשר יקראו בשם („מסכתות קטנות") ונוספו בהוצאות התלמוד בסוף הסדר הרביעי. דברים אחדים מהם מוצאם מימי בעלי התלמוד; אולם העתים אשר במו קבצום לאחדים ושמות מסדריהם אין אתנו יודע אל נכון; עד היום הזה עוד לא שופתם עין צופיה בבקרת ובהגיון ועצם הכתבים ההם לא נקו משגיאות רבות אשר תקדרנה את זהרם. המסכתות הקטנות אשר נוספו להתלמוד בסוף הסדר הרביעי הנה: א') אבות דר' נתן, ובה יכתבו דברים רבים אשר יעמיקו ירחיבו את דברי המסכת במשנה אבות, ועוד יפיצו אור נוגה על אדות חיי התנאים, ואמרות ההגדה אשר יבאו אל קרבם, וסופו רצוף מספרים שונים. יוכל היות כי אדני

---

[1]) שם. צד 56;

המסכת הזאת הטבעו על ברייתא של ר׳ נתן אשר און וחקר מראש ; המסכת הזאת כמתכונתה לפנינו בימינו אלה ידי חכמים מדורות חדשים אחריו חלו בה ונוספו לה דברים שונים ומוצאה היא מימים האחרונים אחרי התלמוד ; המספרים אשר כוננו שמה כמו שערנו בנפשנו כי יסודם הוא בספר אשר ייחשו לר׳ נתן : ארבעים ותשע מדות, ששם יוצגו דברים רבים מחכמת המדידה ודברי מספרים שונים [1] :

ב׳) מסכת סופרים, אשר בה ישאו בעליה דעם בראשיתה על דבר החקים לכתוב ספרי תורת משה על הגליון וכדומה, ובאחריתה ישאו מדברותיהם על אדות סדר התפלה ואת אשר יקרא להעם לשבתות ולמועדים [2] .

ג׳) אבל רבתי, או שמחות, בדבר משפט מנהגי האבלים, ובה יובאו דברי החכמים בשכבר הימים אשר יזכרו גם בספרי התלמוד, וגם דברי החכמים הבאים אחריהם [3] :

ד׳) מסכת כלה, ובה ידבר על אדות חקי ברית הנשואין בין איש לאשתו, הנזכרים כבר בספרי תלמוד ירושלמי [4] ואך בימינו אלה יצאה אור בהוצאה שלמה וטובה [5] .

ה׳) מסכת דרך ארץ, אשר בה שני פרקים הראשונים עוד ישלימו את דברי הענינים למסכת כלה, ובהפרקים האחרים יכתבו דברי דרך ארץ, גם תספה אלימו דרך ארץ זוטא, וסופו רצוף פרק השלום (בדבר השלום). בספר הזה ישאו בעליו מדברותיהם על דבר עניני מוסר לקח טוב ומישרים, בדבר הדרך הישרה שיבחר לו האדם בנתיבות חייו, הליכותיו אשר תהיינה נאדרות בחן ונעם, לנצור את שלומו ודרכי מאכליו לבלי יעבט ארחותיו בכל עת, ולשוות את ה׳ לנגדו תמיד ; דברים אחדים מהם יזכרו בשני התלמודים ; שני החלקים האחרונים במסכת הזאת חברו אל נכון אחרי ימי התלמוד [6]

b) בעקבותיהן סובבים הולכים דברי המסכתות אשר יובאו בזה, אף כי לא נודעו בקהל רב כאחיותיהן ההלכוא לפניהן וכתובות באחרית הימים, והנה : א׳) מסכת ספר תורה (על אדות ספרי התורה משפטם איך יכתבו על הגליון) . ב) מסכת מזוזה (על אדות חקי המזוזות הנזכרים בדברים ו׳ פסוק ט׳, י״א

---

[1]) הח׳ צונץ בספרו „גאטטעסדיענסטליכע פארטראגע״ צד 108. 91. הח׳ גייגער בכתב החדשי שלו ח״ר, צד 440 . עוד בקרת עליה נמצאה בספר „נוה שלום״ מר׳ שלמה זלמן טויסיג (מינכען תרל״ב, 8°) . [2]) הח׳ צונץ, שם. צד 95 . [3]) שם. צד 90 . ה׳ ברילל „ביאהרביכער״ ח״א, צד א׳ והלאה. [4]) הח׳ צונץ בספרו „גאטטעסדיענסטליכע פארטראגע״ צד 89 . [5]) בס׳ חמשה קונטרסים שהוציא אור ה״ר נחמן נתן קורוניל (וויען תרכ״ד 8° . [6]) הח׳ צונץ בספרו „גאטטעסדיענסטליכע פארטראגע צד 110, הח׳ ברילל „ביאהרביכער״ ח״ב, צד 128 .

פסוק ב׳). ג׳) מסכת תפלין. ד׳) מסכת ציצית. ה׳) מסכת עבדים (על אדות דבר משפט העבדים). ו׳) מסכת כותים (בדבר השמרונים). ז׳) מסכת גרים (בדבר האנשים הבאים לחסות בצל כנפי דת ישראל, המתיהדים [הגרים] משפטם איך נתהלך אתם) שבע המסכתות הקטנות האל הכתובות בארץ הצבי, יצאו אור מקרוב (בשנת תרי״א בפראנקפורט א׳. מ׳)[1] החברת אשר תקרא בשם הלכות ארץ ישראל, שבה נמצאו אך חקים בדבר השוחטים[2]) איננו הספר אשר החכמים הראשונים הנודעים לתהלה יזכירוהו בשם מסכת ישראל.

c) כפי הנראה ערכו בימי הסבוראים בראשונה גם את ספרי ההגדה ומדברות החכמים אשר נשאו בענינים באלה לסדר ספרי התנ״ך. ספרי־הגדה או במלים אחרות ציוני אמרי חכמי לב בההגדה, כבר החלו החכמים לסדר עוד בימי בעלי התלמוד[3]) בדבר אשר עוד לא החליטו החכמים לכתוב בספר חקי הדת ופקודיה[4]), כפי הנראה הקלו החכמים בעניני ההגדה בלעדי כתבי קדש, רב יתר מעניני ההלכה. אכן כאשר ברבות הימים כתבו בספר גם דברי בעלי המשנה ובעלי הגמרא, אז לא אחרו לקבץ לאחדים. ולערך בסדר נכון וישר גם את ספרי ההגדה. הראשונה לקבוצת כתבים כהמה הוא הספר אשר יקרא בשם בראשית רבה (מוצאו הוא מהשם „בראשית לר׳ הושעיא רבה״, אשר בו יחל הספר, חבר בארץ הצבי), ואמרי ההגדה אשר יבואו בו נשתוו עם דברי ההגדה בתלמוד ירושלמי. בעקבותיו סובבים הולכים גם דברי הקבוצות האחרות אשר אספו לספרי חמשת חומשי תורה ולחמש מגלות. וכלם יקראו בשם מדרש רבות. אולם ספרים אחדים מהם חברו בעתים שונות. הספרים אשר חוברו בראשונה המה דברי ההגדה לשירי נהי (מדרש איכה, או איכה רבתי) והמדרש לספר השלישי, מחלקי תורת משה (ויקרא רבה). המדרשים האחרים לחומשי תורה וספרי ההגדה חברו ברבות הימים בתקופת הגאונים (פרק ס״ט, b[5]).

---

[1]) על דבר מספר מסכתות אחדות אשר עוד לא נודעו בשער בת רבים ומהן כבר נשכחו, ראה „ביאהרביכער״ לה׳ ברילל ח״ב, צד 124. [2]) הח׳ צונץ בספרו „גאטטעסדיענסטליכע פארטראגע״ צד 90. [3]) ברכות כ״ג ע״א; שבת פ״ט ע״א; גטין ס׳ ע״א; סנהדרין נ״ז ע״ב; שבועות מ״ו ע״ב. הציונים האלה נמצאו בספרי זכרונות, או בשולי כתבי יד של ספרי כתבי קדש (שבת קנ״ו ע״א; בראשית רבה פרשה ט׳). [4]) ירושלמי מעשרות פרק ג׳; ירושלמי שבת ט״ז, א׳: שבת קט״ו ע״ב. [5]) הח׳ צונץ בספרו „גאטטעסדיענסטליכע פארטראגע״, צד 174 והלאה.

פרק ששים

עבודת ה׳.

a) סדרי עבודת ה׳ לכל איש ואיש, אשר כבר יראו פעליהם עוד בעמוד ההיכל על מכונה (פרק ל״ו (b, עתקו וגברו חיל אחרי חדלו להקריב עולה וזבח ובני ישראל קימו וקבלו לשמור ולעשות אותם. אמרי־תפלה, הערוכים על שפתי הלוים בעת הקריבו הכהנים את עולת התמיד בבקר בבקר (מעמדות), וכן יתמו את עבודתם, הסבו אחרי זה בשם קריאת „שמע" „ותפלה" [1]). על אדות התפלה אשר נטל על כל איש ואיש לצקת את רחשי לבבו לאלהי הצבאות שלש פעמים ערב ובקר וצהרים מדי יום ביומו, כבר נזכר בספר דניאל [2]), והמודיעים כי התפלות חברו וערכו „אנשי כנסת הגדולה" (פרק ד׳ .d) לא שמו כזב מהסם כי אם שמץ דבר אמת נמצא במו בקורות הימים ההם. אולם בראשונה סדרו את התפלות לימי החול (המעשה) אשר אך שש ברכות להן, את שלש הראשונות ושלש האחרונות אשר בידינו כיום הזה, ואשר במשנה [3]) ימצאו מבטאים בעדם: ולשבתות סדרו שבע ברכות: גם בימי החול יוכל כל איש להתפלל את כל אשר בלבבו בין שלש ברכות הראשונות ובין שלשת האחרונות. שש הברכות ההן אשר נושאין עליהן חותם התודה והלל לה׳ ביתר שאת מהתפלה, לא כתבו בספר, גם לא שננו את המבטאים אשר על פיהם יבטא כל איש בשפתותיו, ואף על המתפלל בעד העם (שליח צבור) נטל להוציא דבר ענין הברכות ההן לפעלו. הברכות והתפלות שתים עשרה במספר (עתה שלש עשרה) אשר נוספו לשש הברכות הנזכרות (לזאת תקרא תפלת השמונה עשרה) מוצאן הוא מעתות שונות אחרי גלות ישראל מעל אדמתו, ובהן גם סדרים אחרים מימי קדם ישונו לרוח הזמן [4]). להתפלות אשר יתפללו בני ישראל שלש פעמים ביום יקראו בשמותן שחרית, מנחה ומעריב: על דבר התפלה האחרונה אם גם עליה נצטוו להתפלל (תפלת רשות או חובה) כבר במאה הראשונה למספר הנוצרים התוכחו יחדו חכמי התלמוד [5]); לשבתות ולמקראי קדש, מועדים הוסיפו את תפלת מוסף, ולימי הצומות נוספה תפלת נעילה (מהמלים „נעילת שערים" שערי ההיכל) [6]). לפני תפלת שחרית ומעריב יהלו בדברי „שמע" תוכם רצוף שלש פרשיות: (דברים ו׳, פסוק ד׳ — ט׳; י״א פסוק י״ג — כ״א; במדבר ט״ו, פסוק ל״ז— מ״א), ובראשן ובסופן יהלו ויתמו בברכות, כפי הדברים אשר שמו לחק חכמי

[1]) הח׳ צונץ בספרו Ritus צד 2. [2]) דניאל ו׳ פסוק י״א, י״ד; וראה בתהלים נ״ה, פסוק י״ח. [3]) משנה ראש השנה ד׳, ה׳. [4]) הח׳ צונץ בספרו „גאטטעסדיענסטליכע פארטרעגע" צד 368 והלאה. [5]) ברכות כ״ז ע״ב. [6]) משנה תענית, ד׳, א׳.

המשנה [1]), ואך ברבות הימים כאשר נסבו ורחבו ענפי תתפלה, היה היה סדר התפלה כמתכנתו לפנינו כעת. אמרות קדש ופסוקי תהלים, ותפלות לשוב בהן עד האלהים (תשובה) נמצאו בראש התפלות ובסופן.

b) ספרי־התפלה (אשר ברבות הימים יקראו בשם סדר תפלה או סדור) עוד לא היו בימי חכמי התלמוד, כי מטעם הכמוס למו לא חפצו לכתוב סדרי התפלה, כמו אשר לא לרצון היה למו לכתוב בספר דברי ההלכות. המתפלל בעד העם (שליח צבור, אשר העדה בחרה בו) [2]) שפך את שיחו לה׳; וכל איש ואיש הקשיב רב קשב לדבריו, ובהתמו עניני תפלה אחדים, יענה כל איש „אמן" לאמר: לו ישמע ה׳ לקולו. אולם כל איש ואיש יוכל באין מפריע — בחלקי תפלה אחדים כמו בברכת כהנים — להוסיף תפלות חרישיות אחדות אשר יערכו בעצמם או כבר שמעו איש מפי איש. על דבר תפלות פרטיות כהנה אשר ערכון חכמי לב, ידבר בהן במסכת ברכות ובמקומות שונים בשני התלמודים, וביתר שאת בתלמוד ירושלמי; קצה הענינים האלה, ספחו ברבות הימים לסדר התפלה [3]).

c) אחרי חדלו להקריב אשה וזבח בבית ה׳, וככה לא יספו עוד העברים גם לראות את פני ה׳ שלש פעמים בשנה בירושלים, החלו מאשרי העם לשים עינם ולבם ביתר עז על שני החגים הנזכרים בספרי התורה, ואשר לא נטל אז על תושבי ערי השדה לעבור בסך לבית ה׳ בירושלים והמה: יום התרועה מקרא קדש ביום הראשון לחדש השביעי (תשרי), ויום הכפורים, ביום העשירי לירח האתנים. הדרת קדש החופפת על יום הכפורים נתנה מהודה לכל ימי החדש ההלכוא לפני יום הקדוש הזה, יום זכרון התרועה יכבדו היהודים לא אך בתור ראש שנת האזרחים (ראש השנה), כי אם עוד קדוש יאמר לו באשר בו ידין ה׳ את עמו, וזכר כל היצור לפניו יבא (יום הדין) [4]). לתפלת המוסף לראש השנה נוספו שלש תפלות וברכות אשר תקראנה בשמותן (מלכיות, זכרונות, ושופרות) אשר בחרו לזאת אמרות קדש לרוח היום מספרי תהלים והנביאים, ובהן עוז קדושת היום ישנא [5]). פתח הדברים להתפלות ההן יאיר נתיבו מבית המדרש לרב (פרק נ"ה ,a) [6]). דברי תפלת מלכיות בראשיתה אשר יחלו בהמלה „עלינו", נוספו ברבות הימים לסדר התפלה מדי יום ביומו. — תוך תפלת המוסף ביום הכפורים רצוף דברי נהי בזכרנו את כל מחמדינו שהיו לנו בימי קדם בהלו נר שדי על ראשנו בבית

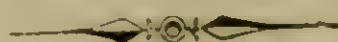
[1]) ברכות א׳, ד׳. [2]) ואתר הסבו שמו חזן, אשר הוראתו בראשונה היתה משגיח, צופה על עניני בתי כנסיות. [3]) הה׳ צונץ בספרו „גאטטעסדיענסטליכע פארטרעגע", צד 373. [4]) משנה ראש השנה א׳, ב׳. [5]) שם. ד, ו׳. וכמתכנתן ערכו את התפלות לימי הצומות, תענית ב׳, ג׳. [6]) הה׳ צונץ בספרו „גאטטעסדיענסטליכע פארטראגע", צד 373. הה׳ זקש בספרו „דיא רעליגיעזע פאעזיע", צד 171.

מקדשו, והכהן הגדול כהן פאר במשמרתו בקדש, הלוים השמיעו את הוד קולם, והכהנים הקריבו את קרבנות ישראל (לפי דברי התורה בויקרא ט"ז). הדברים ההם ההוצבים להבות איש יקראו בשם „עבודה"[1]. — כל התפלות אשר חברו בימי התלמוד ברות קלות ונעימות; ולפעמים רוח שפת קדש העתיקה שפוכה עליהן, ובעליהן שקדו כי שפתן תלך הלוך וקרב לשפת כתבי קדש, אולם חזון השיר וצלצלי ההברות (Metrum) עוד לא נפרץ בימים ההם.

d) חלק הכי נכבד בעבודת ה', ומה גם בשבתות וימי החגים, הוא המנהג אשר מוצאו מקדם והוא לקרא בתורת משה באזני העם לפי המחלוקת אשר יעדו חכמי הדור לקרא את כל דברי התורה עד תמם לשלש שנים[2], או בשנה אחת, חלקו את דברי התורה מדי שבת בשבתו במחלקות קצרות[3] או ארוכות[4]. לימי החגים והצומות בחרו חכמי הדור דברי חפץ בכתבי קדש (מענינא דיומא) לקרא לבני העם. מאשר בימי חכמי התלמוד עוד לא חקרו תכלית חשבון לוחות השנים אל נכון, לכן מספר מחלקות דברי התורה לשבתות אך בהררי מעלות רוחם יסודו. גם הסדרים יפרדו למחלקות קטנות, אשר כל הקרוא לספר התורה יקרא בעצמו (מחלקה, פרשה אחת); אולם עוד מעט הסכן הסכינו כי כל הסדר יקרא איש עתי לכל הקרואים (משמרת הקורא, אשר יקרא באזני העם). את דברי התורה הכתובים בשפת קדש הבין להעם בשפת הארץ (ארמית) המתורגמן (מעתיק). דברי הנביאים לרוח היום אשר במו התמו אחרי קריאת התורה (הפטרה) בחרו המטיפים לשאת מדברותיהם עליהם וללמד דעת ומישרים את בני העם (משמרת הדרשן, מטיף). אולם סדרי ההפטרה כמתכנתם לפנינו כיום הזה בסדרים אחדים (סדרות) או ההפטרות הערוכות לימי החגים אשר עניניהם סובבים הולכים לרוח הימים ההם, כרבם מוצאם מהימים האחרונים אחרי התימת התלמוד[5].

---

[1]) יומא נ"ו ע"ב · על דבר כל תפלה וכל תחנה אשר בהן יתודו היהודים את פשעיהם לפני ה' ביום הכפורים, ראה בספר הח' זקש „דיא רעליגיעזע פאעזיע" וכו', צד 173. [2]) מגילה כ"ט ע"ב. [3]) לפי דברי המסורה למאה חמשים ושש מחלקות ולפי ירושלמי שבת י', א'; מסכת סופרים ט"ז, י' למאה שבעים וחמש. [4]) לחמשים וארבע מחלקות כאשר הסכן הסכינו בימינו. וראה בספר „הליכות קדם" להח' ר' גבריאל פאלק, צד ט' והלאה. [5]) ביתר עז ירוזמון מלינו על דבר שלשת ההפטרות אשר תדברנה רתת לבני ישראל בדבר עונותיהם אשר עלו למעלה ראש, שבעת ההפטרות אשר תבשרנה נחם וישע (נחמתא), ואחת בדבר התשובה (שובה ישראל) מיום שבעה עשר בתמוז עד כלות השנה.

פרק ששים ואחד

המסורה. תנועות. נגינות או טעמים. Vocale und Accente

a) על אדות הליכות דקדוק שפת עבר עוד לא ידעו עד מה בימי חכמי התלמוד, אף כי בסעפים אחדים אשר בהררי הנסיון יסודם יביעו אמר על דבר הלקי הדבור [1]) או בדבר הה׳ הכתובה בסוף המלה כמו מצרים מצרימה, ה׳ המקומית [2]), בדבר המין משמות העצמים [3]) וגם אדות נטיות הפעלים והוראותיהם [4]), אבן בכלל אין חזון הדקדוק נפרץ אז. אף כי שפתותיהם ברור מללו כי שפת התלמוד(חכמים)תתפרד ולא תתלכד עם שפת כתבי קדש [5]), אבן מאשר שפת עבר (והיא שפת התלמוד) החדשה, היתה ביתר שאת להמשבילים והנבונים שפה המדברת, לכן לא האריכו מלים על אדותה לדרשה ולחקרה היטב, באשר היא רוח החיה באופני הליכותיהם בכל אשר יפנו. ועוד רב יתר נוכח לדעת כי צדקו דברינו ואין כל נפתל במו, והוא האות כי בכל ימי חכמי התלמוד והלאה לא יצאו אור ספרים בשפת עבר אשר ישאו עליהם חותם התנועות והנגינות. בכל ספרי התלמוד וספרת ההגדה הגדולים ורחבי ידים לא נמצא אף שם אחת התנועות או הטעמים גם לא ירוזמן מליהם עד מה כי המצא ימצאו אותות כהמה. הנה כי כן באשר לא היו כללים מיועדים לדרכי התנועות, אך לשוא נחשוב כי דרכי דקדוק שפת עבר לא נסתרו מהם *).

b) את קריאת הדברים מספרי עצם התורה הכתובים בלי תנועות, ושתי אותיות תשמענה מפי הקורא Consonanten (מקרא), שקדו חכמי הדור כי יקראו אותם בסדר נכון על פי הקבלה אשר היתה למורשה מהאבות להבנים (מסורה) וישימו כל מעינם לבלי יסורו מחקי הקבלה ימין ושמאל. לעמת התנאים (שונים) יודעי דת ודין בחקי ההלכה, שקדו בעלי המקרא אשר ידעו לקרא היטב בספרי כתבי קדש מבלי כל שגיאה בחקי הלשון, כי למודיהם יעשו קציר כמו נטע בקרב בני העם [6]). המחלקות אשר חלקו דברי התורה לסעפים שונים (פסוקים, אשר בלשון יחיד מוצאו פסוק), כפי הנראה שנו אז במתכנתם מהמחלקות הערוכות לפנינו כיום הזה [7]); אולם רב יתר כבדה

---

[1]) כי משמש בד׳ לשונות, ראש השנה ג׳ ע״א; תענית ט׳, ע״א; גטין צ׳ ע״א; שבועות מ״ט ע״ב. [2]) יבמות י״ג ע״ב. [3]) קדושין ב׳ ע״ב (אשר התקירות האל בדרכי הלשון אל נכון תדשות לבקרים נולדו על ברכי חכמי הסבוראים). [4]) כמו פסחים כ״א ע״ב. [5]) עבודה זרה נ״ח ע״ב. וראה במבוא ר״ז שטערין לס׳ תשובות תלמידי מנחם ודונש שי״א על ידו (וויען תר״ל, 8°) אשר בסופו ידובר על אדות עקבות הדקדוק שיראו בספרי התלמוד ומדרשים. [6]) קדושין מ״ט ע״א. [7]) קדושין ל׳ ע״א.

---

*) דעתי בדבר הענין הזה, תמצא קורא יקר בסוף הפרק. דו״ר.

לחכמי הדור לערך מאמרים שלמים בכתבי קדש בסדר נכון, מלסדר מלים בודדות הכתובות בלי תנועות, כי יקראו אותן אל נכון [1]. ואך ברבות הימים כאשר החלו לכתוב בספר את החקים המסורים איש מפי איש, אז ירו חכמי הדור אבן הפנה להתנועות, ובאין כל שפק היו דרכי השפות הקרובות לשפת קדש במבטאיהן למו לעינים, ולאט לאט השכילו ע"י אותות אחרים, להורות דרכי הטעמים, והנגינות, סלוק ואתנח, אשר על פיהם חלקי המאמר יפרדו או יתלכדו כפי חקי רוח השפה. העת אשר בה ערכו בטוב טעם את חקי השפה הסבוכים, ושמות בעליהם, מעלפים בצעיף הערפל, אומרים אמור כי חכמי טבריא שקדו על העבודה הנכבדה ההיא ושם עולם עשו למו בזאת כעל כל תגמוליהם על בני ישראל. זולת חוקי הדקדוק לפי חכמי טבריא *) אשר באורם ראינו אור כלנו בני ישראל, המצא תמצאנה ידיעות בימינו אלה על דבר סדר-התנועות שמוצאו מבבל, ועל פיהן בעליו המה חכמי הקראים אשר הקימו בחונות מערכות התנועות לרוח שפת קדש [2].

c) כבר בימי הסופרים (פרק ד׳ ,d) חרדו מאשרי העם אשר יראת ה׳ נגעה בלבם, לנצור את עצם הכתבים מספרי קדש המסורים לנו מני אז מאבותינו, ולבלי לסור מדבריהם מלה במלה כפי אשר נתנו לנו למורשה. חכמי התלמוד בארו את השם „סופרים" שבו יכנו את מאשרי העם בימים ההם, מאשר ספרו כל אות ואות מספרי כתבי קדש אות לא נעדרה [3] גם במקומות אחדים אשר כשגיאה נראה במו, או אולי הכתבים לא ישתוו יחדו, לא שנו עד מה את עצם הכתב בכתבי קדש, כי אם בראש או בשולי העמוד (הגליון) רשמו את המלה אשר רוח מבינתם יענם כי נכונה היא, ותקרא לא לפי המלה הכתובה בעצם (בפנים) הספר (קרי וכתיב); או אם המצא ימצא דבר ומבטא אשר לא יתכן לאמרו, אז למען קדושתו וכבודו החליפו אותו במבטא טוב ונאוה; ולפעמים הוסיפו מלה לקרא אשר לא כתובה בתורה (קרי ולא כתיב), או לא יקראו מלה אחת הכתובה בתורה) (כתיב ולא קרי). בהדברים והענינים הנכבדים האלה שיסודם בהררי קדש הנזכרים בספרי התלמוד [4]), וגם בספרי כתבי קדש אשר יצאו אור בימינו לא ישנו

---

1) שם; יומא נ"ב ע"א. ע"ב; מגלה ג׳ ע"א; נדרים ל"ז ע"א. 2) ראה בספר הה׳ ה"ר שמחה פינסקער: מבוא אל הנקוד האשורי או הבבלי על פי כתבי יד שי"א בשנת התרב"ז בוויען. הידיעות אשר מקורן הוא ממעיני ספרי הקראים על דבר מוצא סדר התנועות, ושמות המדקדקים אחי ומכי, גם את אשר תבענה אמר כי רב אשי חבר ספר על אדות התנועות, כל אלה אך דברים אשר בדאום מלבם ואין בהם אף שמץ דבר אמת. 3) קדושין ל׳ ע"א. 4) נדרים ל"ז ע"ב.

---

*) נמצאות שונות בזה נקוד טברני ובמחזור וויטרי כתוב „טברני" ור׳ סלמון בן ירוחם (קראי בימי רבינו סעדיה) כתב: כי אהרן ובנו משה מתקני הנקוד הטיברנאי. וראה בצופה להמגיד שנה רביעית בהמאמר „תולדות שד"ל" גליון 24—23 ודברי פי חכם לגבי כהרשד"ל קן דו"ר,

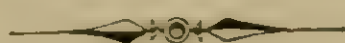
את תפקידם, תגו בשקידה נמרצה ברבות הימים חכמי לב, וישקדו בכל עז לבלי לסור עד מה מעצם הכתבים בספרי קדש. החכמים ההם ספרו וחשבו כל המקומות בתורה, אשר דברים אחדים במו לפי רוח השפה נשגבה ולא נוכל למו, או המלים אשר תמצאנה אך פעמים ותשנינה אשה מרעותה כי בפעם הראשונה כתוב ו׳ בראש המלה, ושנית נמצאה בלא ו׳, או פעם כתוב „אֶל" ופעם „עַל" לפני המלה וכדומה. מלאכת הקדש כמוה נודעה בשם מסורה, ואחר תפרד למסורה גדולה ומסורה קטנה, ודבריהם אשר הבינו וחקרו בחלקת השפה, כתובים בשולי ספרי כתבי קדש להוצאותיהם או כתבום בספרים לבדם. לכן יקרא עצם כתבי ספרי קדש אשר יצאו אור בימינו, כתב המסורי (והנה ההוצאות אשר נושאין עליהן הותם דברי המסורה). — בין ראשי בעלי המסורה הכי נכבדים המה; ר׳ אהרן (או משה) בן אשר, ור׳ אהרן בן נפתלי באחרית ימי דור הגאונים *). הדין ודברים אשר התוכחו איש את אחיו בעניני המסורה, גם דברי המדינחאים והמערבים (יושבי מזרח הארץ, ומערבה) נדפסו במקראות גדולות. להראשון מבעלי המסורה, אשר הרמב"ם [1]) יעיד עליו כי דרכי המסורה שלו בכתבי קדש ישרים הנמו, ייחשו גם כתב אחד על אדות הטעמים, וחוברת שניה בדבר המסורה [2]).

---

[1]) הל׳ ספר תורה ח׳, ד׳. [2]) התח׳ הרב ר׳ משה שטיינשניידער בספרו: Cata Bodl צד 753.

---

*) מחלוקת בן אשר, ובן נפתלי בשנות (9:0-900). הראשון המדקדק אהרן בן משה בן אשר, והשני הוא המדקדק משה בן נפתלי והוא תקן מעשה בן אשר בדבר המסורה ביתר על הנקודות והתנועות דגש ורפי וכדומה, והחלופים בין קריאת המדקדקים האלה בדרכי המסורה נדפסים במקראות גדולות בשנת (1517), ובארוכות ידובר בזה בנוסף להמגיד שנה שמינית גליון כ"ד מאת הרב"ח הכהן רח"י גורלאנד נ"י במאמרו „פרחי קדש מארץ צפון". דו"ר.

הערתי זאת שייך לצד 228, בסוף סי׳ a.

יסלח לי הרב המחבר אם לבבי לא כן יחשוב, כי זולת הדבר אשר לא יאמ׳ כי חכמי התלמוד בנו עליות מרוחים בחקי התורה וגם שכלו לבאר דברי כתבי קדש במועצות ודעת, מבלי להתחטיא המטרה להוראת השפה בלי חכמת הדקדוק, גם המצא ימצאו מקומות רבים ששם אותותיהם לא ינכרו כי ידעו היטב דרכי השפה לפי חכמת הדקדוק. ואיתא בסנהדרין דף ד׳ ע"א „מתקיף לה רב אחא בר יעקב מי איכא דלית ליה יש אם למקרא והתניא בחלב אמו יכול בחלב אמרת יש אם למקרא. ופרש"י וז"ל׳ בחלב אמו. יכול בחֵלֶב אמו אבל בחָלָב מותר לבשל׳ ועיין בהגהות הרש"ש לאבי אמי הרב הגאון המפורסם ר׳ שמואל שטראשון זצ"ל וז"ל „אמרת יש אם למקרא. פי׳ דחָלָב משתנה בסמיכות אבל חֵלֶב לא כדכתיב חֲלֵב צאן עם

חֲלֵב כרים. שמעתי מפי המדקדק בעל ספר הל״מ ז״ל. עכ״ל הרה״ג מהרש״ש נ״ע. ואלה דברי ידידי החכם השלם המדקדק ר׳ שמעון משה האָנֶעס מווילנא: „אם תבקשם בדברי חז״ל, תמ:אם הרבה מאד, ולדוגמא אביא לך אך שנים שלשה גרגרים, כמו: יִרְאֶה יֵרָאֶה (דברים ט״ז, ט״ז) ודרשו רז״ל (חגיגה ב׳ ע״א) כדרך שבא לראות כך בא ליראות. — וכי יֻתַּן מים על זרע(ויקרא י״א ל״ח) דרשו (קדושין נ״ט ע״ב) יותן דומיא דכי יתן, מה יתן דניחא ליה אף יותן דניחא ליה. — אשר לא עֻבַּד בה (דברים כ״א ג׳) מדייק הגמרא (פסחים כ״ו ע״ב) אי כתיב עבד וקרינן עבד עד דעביד בה איהו, אי כתיב עובד וקרינן עובד אפילו ממילא נמי, השתא דכתיב עבד וקרינן עובד, עובד דומיא דעבד, מה עבד דניחא ליה אף עובד דניחא ליה. — ונשל הברזל מן העץ (דברים י״ט, ה׳) יתכן להיות ונשל פעל יוצא מבנין הקל משרש נשל, ופרושו שהשיל הברזל תתיכה מן העץ המתבקע, ויתכן להיות משרש שלל והנון לסימן בנין נפעל, ופרושו שהברזל נתלש מן העץ אשר תחוב בו. כמו שת״א וישתליף ברזלא, גם יתכן שיהיה פעל עומד בבנין הקל, שהברזל עצמו נשל מעל עצו ומלשון ונשל גוים רבים, וזאת היא באמת למשכיל על דבר אמת, פלוגתת רבי ורבנן (מכות ז׳ ע״ב) רבי סובר יש אם למסורת, ונישל כתיב, פעל יוצא מבנין הקל, שהשיל הברזל חתיכה מן העץ המתבקע, ורבנן סברי יש אם למקרא ונשל קרינן בקמץ, הוא פעל עומד בבנין הקל, שהברזל עצמו נשל מעל עצו, וע׳ פרש״י שם, ויע: כי מהמקרא אין להכריע לאיזה צד, פליגי תנאי בזה, זה מכריע לצד המסורה וזה לצד המקרא, גם המפרשים הראב״ע והרשב״ם יפרשו בזה כפלוגתתם, הראב״ע כרבנן, והרשב״ם כרבי. — וכן בספרי בפסוק ולא נס לחה (דברים ל״ד, ז׳). אמר ר׳ אלעזר בן יעקב אל תקרי לא נס לחה אלא לא נס לחה עכשיו כל הנוגע בבשרו של משה לחה פורחת אילך ואילך, באורו הוא, כי בגזרת נחי ע״ו שוה לעולם נסתר בעבר ליחיד בבינוני, לכן אמר א״ת לא „נס״ לחה (בעבר) אלא לא „נס״ לחה עכשיו (בבינוני). מכל אלה נראה בעליל איך יפה כוונו ויפה דקדקו בכל כללי הדקדוק אף גם בפרטיו הדק היטב, והיו שעריו פתוחים לפניהם בעתה כן אז, בהמצאם לפנינו כהיום הזה.

עכ״ל החכם האנעס. דו״ר.

מחלקת השלישית.

Dritter Alschnitt.

היהודים בארצות המחמדנים באַזיען ואַפריקא.

פרק ששים ושנים
היהודים בַּעֲרָב.

a) מתושבי חבל הארצות רחבות הידים נגבה ותימנה-מזרחה לארץ הצבי נודעו בימי קדם ביתר שאת הלאומים אשר אוו למו לשבתם את המחוזות השוכנות בקרבת ארץ ישראל ויקראו בשמותם לתולדותם: בני־קדם או יתיחשו ברב או במעט לפי שמות מוצאם כמו: ישמעאלים אדומים, או בני דדן, בני קדר וכדומה. חבל הארץ ההיא אשר פי חכמי יודעי-הארץ Geographen האחרונים יקבנו בשם „ערב האבני" לפנים נחשב בין ארצות ממלכת ישראל וכפי הנראה עוד בשכבר הימים נאחזו שמה יהודים וישבו בו. עם תושבי הארצות תימנה בחצי האי בערב, כמו עם תושבי שבא, היו להיהודים שיח ושיג מעת החל ישראל לשלח במסחר ידו ומטות כנפי מרכלתו מלאו רחב הארצות סביביו. השם „ערבי", בתור תושב ארץ ערב, אשר ברבות הימים יקראו כל הלאומים שוכני הארץ ההיא, מוצאו הוא אך מהספרים הכתובים בעת גלות בבל או בהעתים ההלכוא אחריה [1]) זולת הידיעות אשר שפתי בעליהן ברור תמללנה כי יהודים רבים נאחזו בארצות ערב, המריצו את היהודים לעזוב את ארצם וללכת הלוך ונסוע לערב: הריסות ממלכת יהודה על ידי נבוכדנאצר מלך בבל, הליכות עם יהודה באחרית הימים עם האדומים

---

[1]) ישעיה קאפיטעל י"ג, פסוק כ'; כ"א, י"ג; ירמיה קאפיטעל ג', פסוק ב'; כ"ה, כ"ד; יחזקאל ק' כ"ז, פסוק כ"א; נחמיה ב', י"ט; ד', א'; ו', א'; ד"ה ב'. י"ז, י"א; כ"א, ט"ז; כ"ב, א'; כ"ו, ז'; המכבים, ח"א. ה', ל"ט; י"ב, ל"א; המכבים ח"ב, י"ב, י'; Apostel Geseh 2,11; Gal. 1,,17; 4,25.

אשר מרוהו וישטמוהו, והמריבות אשר התגלעו בין היהודים ובין הרומאים. מאשר לפי דברי הקבלה המסורה מהאבות לבניהם אחריהם היהודים והערבים ממעי אב אחד יצאו, גם השפות תשתוינה במבטאיהן, כל אלה על נקלה פלסו להם נתיב להעברים להאחז בכל ארצות חצי אי הערבי. על דבר מסעי ר׳ עקיבא לארץ ערב ואת אשר נדברו ר׳ עקיבא והמלך הכושי איש אל אחיו, יספר בתלמוד [1]) ובמדרש [2]); גם יודיעו המודיעים שמה על אדות בית התפלה להערבים נסרא [3]), וכי הערבים השחיתו את דרכם על הארץ [4]), וגם כי הערבים ימולו את בשרם [5]).

b) הידיעות על אדות היהודים בערב בשנות מאות האחרונות לפני לדת מחמד (נביא הישמעאלים) לא נכונות וברורות הנה. מסופרי העברים אין אף אחד אשר יודיענו מקורות העתים ההן עד מה; וכפי הנראה גם לא היו שיח ושיג להיהודים בערב עם חכמי הדורות בישראל בארץ הצבי ובבבל שמשם תצא תורה וחכמה לאדם רב. מושבי בשבט סופר הערבים יספרו בלשון מדברת גדולות כי עוד כמאתים שנה לפני מספר הנוצרים מלכו מלכי ישראל ביעמען (תימן Jemen); והמלך האחרון להעברים (השנים עשר) נגף במלחמה לפני מלך הנוצרים באַבעססיניען בראשית המאה הששית למספר הנוצרים. וכל היות כי שבטי הערבים הנפוצים במלא רחב ארץ ערב שמו להם לראש גבור חיל אשר על פיו יצאו ויבאו כל דברי עניניהם, ובימי מחמד גרו שבטי יהודים רבים בערב צפונה, ומצודות בצורות היו למו ובדרכי חייהם כמעט לא נבדלו משבטי הערבים אשר נהגו באין מחריד את מקניהם בשדות ובאחים בקרן בן שמן. וביתר שאת יזכרו היהודים ביאַטריב Jatrib (מעדינאַ, Medina) ושבטיהם נודעים בשמותם לתולדותם: נאַדיר, האַדיל, קאָראַאידהאַ, וגם יקאַאינאָקאַאַ, Madir, Hadil, Koraidha und Kainokaa. גם עשו חיל במליצה ושיר בשפת ערב, ובתור משוררים בשפת ערבית נודעו: שמואל בן אַדייאַ Adija ולעבילד Lebild, אשר בימי זקנתו המיר דתו בדת המחמדנית. וגם תזכר אשה עבריה אַסמאַ Asma בתור משוררת Dichterin.

c) אם הליכות הדת ומנהגיה אשר מצאו להם קן בין יהודי ערב ישאו בד בבד וישוו יחדו עם דרכי אחיהם בני אמונתם בארץ הצבי ובבבל, אין אתנו יודע אל נכון. אולם נטעי נעמנים ההם אשר בהררי קדש יסודם עלו כפורחת גם בין הערבים עובדי האלילים בימים ההם, וביתר שאת ועז שלחו יונקותיהם בעת למודי מחמד עשו למו כנפים עד מהרה בכל ארץ ערב ותכונן דת המחמדנית (איסלאַם). ידיעת מחמד להביע אמר בדבר דת היהודים לא

---

1) ראש השנה כ״ו ע״א. 2) במדבר רבה פרשה ט׳ והלאה, דקצ״ו ע״א; 3) עבודה זרה י״א ע״ב. 4) קדושין מ״ט ע״ב; 5) יבמות ע״א, ע״א.

היתה לו למורשה לרגל שקידתו על כתבי קדש, אשר אז עוד לא נעתקו לשפת ערבית — ולבנו יטה בשפק אם מחמד ידע קרוא בספר — כי אם באשר היו לו שיח ושיג עם היהודים, אשר ספרו לו את הדברים הכתובים בכתבי קדש ולמודי הדת מעלפים בצעיף מליצת ההגדה. למודי מחמד לא פעלו מאומה על רוח העברים, בשגם רבי תורתם היו למו למורשה מימות עולם וידעו לעשות פדות בין נביא הישמעאלים אשר זה חדש מקרוב בא, ובין אנשי האלהים העברים אשר רוח ה׳ דבר בם. אולם הדבר הכי נכבד ליהודים בספר דברי הימים הוא התמורות והחליפות הגדולות, אשר הסבו למודי דת המחמדנית בהארצות אשר נאחזו בהן יהודים רבים, ולרגליהן נעו אלילי הגוים, והנה: קדמת אַזיען, אַפריקא צפונה, ואחריהן חצי האי הפירענאֶעי, וגם מאשר הרוח החיה אשר התנוססה מני אז בהערבים שימינם עשתה חיל במערכות המלחמה בכל אשר יפנו, נתנה גם ליהודים נתיבה לשנות מאות רבות, לקחת חלק בעניני הארץ ולעלות מעלה מעלה ברבות הימים בחכמת התורה ובמדעים ואין מכלים דבר בארץ [1].

פרק ששים ושלשה

הגאונים.

a) עוד בימי מחמד, ואחריו בימי המושלים הראשונים המחמדנים שמשלו בארץ, תנחת יד הערבים על שבטי יהודים אחדים בערב — אשר גם בלעדם אך בשם ישראל יקראו ולא רוחם — לבא בברית דת המחמדנית; ושבטים אחרים מהיהודים אף כי בריתם היתה נאמנה עם דתם ולא כזבו באמונתם באל־הי, אולם משפטי־החפש שהיו למו לקחו מהם ועליהם להחלץ לצבא לעזרת הערבים במלחמותיהם, והערבים בקנאם קנאת דתם ומאשר תשוקתם לכבוש ארצות לא למו לא אמרה הון, תקעו בחזקה את דתם החדשה יתד במקום נאמן אל כל אשר ילכו קל מהרה. ארץ הצבי, אשר קיסר הביצאַנטינים לקח אותה מידי הפרסים בחרבו ובקשתו זה מעט (Kurz Vorher). סוריא ומצרים נכבשו לפני הערבים כמעט בלי כבד מלחמה. אף כי הכליף (המושל) אָמאַר בירושלים (ופי הערבים יקבנו בשם אַלקודס, הקדוש) בנה במקום ההיכל, בית תפלה להמחמדנים Moschee, וגם על פיו יצאו חקים מעיקים אחדים ליהודים, אולם היהודים חשו כי טוב להם עתה — לחסות בצל המושלים החדשים — מאז, ובנפש חפצה סרו למשמעת הערבים המנצחים גבורי החיל ויעמדו לימינם.

[1]) בארוכה ידובר על אדות הענין הזה בספר „קורות היהודים" להח׳ גרעטץ. ח׳ ה׳ צד 67 והלאה.

b) עוד רב יתר ישוה פרי ליהודים דבר הערבים אשר ימינם רוממה על ממלכת הפרסים, אשר כסא הזאססאנידען כבר נוע ינוע תחתיהן, וימגרוהו ויכוננו את ממשלתם על משואות הממלכה ההיא. קרית הממלכה ההיא; ואקטיספין (פרק נ״ד, b) נתנה בידי הערבים בשנת ד׳ אלפים שצ״ז (637), הכליף אֻמַאר נתן הרשיון לראש־הגולה אשר יצא חטר מגזע ישי ממשפחת בוסתנאי, לכהן פאר במשמרתו הנכבדה ההיא ועוד יתרה עשה ויתן לו לאשה את בת מלך פרס Cosru, כפי הנראה השיב לו כעל כל תגמולי בוסתנאי עליו, כי זולת זאת לא היה לב אֻמַאר שלם עם היהודים [1]) ויהי אחרי מות הכליף השלישי אֻטהמַאנן Othmann, התגלע ריב בין הערבים על דבר בחירת הכליפים, למי משפט הבכורה למשול בארץ, והיהודים עמדו לימין אלי ויחזיקו במעוזיו; ואחרי אשר האחרון לכד בעזוז גבורתו את העיר פריז שבור Phiruz Shabur יצא לקראתו ראש הגולה מר יצחק בראש יהודים רבים נכבדים, לקדם את פניו ולברכהו בשלום בתור מושל הארץ, ויקבלהו המושל בפנים מפיקים אהבה וחן וירצהו לתת משרת ראש הגולה על שכמו [2]) בחבלי הארץ בשפלת נהר פרת אשר הערבים יקראו אותה בשם איראַק Jrak, ישבו יהודים רבים לראשי בית אבותיהם והצלחתם פרחה כחבצלת, וישלחו ידיהם במסחר ובמלאכת מחשבת, וגם עשו חיל במדעים בשקדם בכל עז על למודי כל חכמה ומדע, וירכשו למו כבוד ויקר מהערבים ויהיו לנס. כל בני היהודים שמה התלכדו כאיש אחד ולא יתפרדו בזאת כי ראש הגולה אשר בחרו למו והכליפים נתנו לו הרשיון לעצור בעמו בדבר עניני הדת, עמד בראש כלם ועל פיו יצאו ובאו כל דבריהם.

c) בראשית ימי ממשלת הערבים — ולפי דברי אחדים עוד באחרית ימי ממשלת הפרסים — הסבו את שם מורי בתי המדרש לתורת ה׳ אשר יקראו מראשית כזאת „ראש מתיבתא" (פרק נ״ה b.) לשם גאון (הוד תפארה Excelentia) ובלשון רבים יכנו אותם בשם „גאונים". את הערים סורא ופומבדיתא אשר מני אז היו ערי המועדה ללמד תורה לרבים, בחרו ראשי המורים לשבתם גם לעת כזאת ויכוננו שמה בתי־המדרש, אולם בית המדרש בסורא עלה שכם אחד על משנהו בפומבדיתא [3]) הגאונים הוקמו על פי ראש הגולה אשר אליו יבאו כל דורשי כהונת מורה או שופט, ואחרי בחנו במאזני שכלו את מעלות רוחם וכשרונותיהם, נתן למו את כתב־תעודתו. האיש אשר ידע אל נכון עניני ההלכה בסדר שני שלישי ורביעי מספרי התלמוד (פרק נ׳ d.)

---

[1]) הידיעות האל לא ברורות הנה וזו בכה, וזו אומרת ככה. ספר הקבלה דפוס באזיליאה צד ס״ה ע״א; יוחסין דפוס לונדין צד ר״ד; רב האיי גאון בשו״ת „שערי צדק" סי׳ י״ז. [2]) יוחסין צד ר״ד; קורא הדורות, צד ג׳ ע״א. [3]) יוחסין צד פ״ה (דפוס לונדון), צד ק״כ ע״א (דפוס קראקא).

נקרא בשם „חכם״, ומי אשר ידיו רב לו גם בסדר החמישי נקרא בשם „רב״, ואך האיש היודע היטב את כל דברי ההלכה בששת הסדרים יכונה בשם „גאון״. גם חדשו כנשר נעורי מנהגי „הכלה״ ומשרת „ראש כלה״ (פרק נ״ה b,); שם „אלוף״ אשר כבדו בו את כל החברים ההוגים בתורת ה׳, מוצאו הוא מימים ההם. הגאונים בשקדם על מלאכתם מלאכת הקדש בתור מורי הדת ושופטי ישראל יצא למו שם לתהלה למרחוק, והקדירו בכשרונותיהם אשר ברכה במו את זהר כבוד ראש הגולה. דבר משפטי הדת וחקיה הקשה הביאו אלימו מקצוי ארץ אשר היהודים נפוצים שמה, ויעניקו למו גם מכספם בתשורות יקרות אשר מהן היה לכסף מוצא לתמוך את ידי התלמידים הרבים אשר נהרו לבתי המדרש מאיים רחוקים וגם מארצות אייראָפאַ. בדבר עניני תולדות הספרות העברית יקראו ימי שנות המאה השביעית למספר הנוצרים עד ימי שנות מחצית המאה האחת עשרה „תקופת ימי הגאונים״.

d) על אדות שמות הגאונים ותולדותם הבכור כבכורתו והצעיר כצעירתו, יש לנו מעין לא אכזב הראשי והוא מכתב אחד הגאונים האחרונים, רב שרירא (פרק ס״ז c,), אחריו יאירו נתיב קבוצות הכתבים הרבים, הנמצאים בכתבי הלכה עתיקים, או שאלות ותשובות הגאונים אשר אספו לכתבים לבדם [1]. אמנה אך בכבדות נוכל לדעת אל נכון שמות הגאונים וימי חייהם. למחצית הראשונה לתקופת ימי הגאונים ימצאו אך שמות אחדים אשר יאמר עליהם ועל מפעליהם ראה זה דבר חדש הוא שנשים עליו עינינו ולבנו; כל מפעלותיהם סבבו הלכו להגות בשקידה נמרצה בספרי התלמוד, אולם לא שקדו עד מה על למודי המדעים אשר התהלכו אז בארץ, ואף אין כל חזון נפרץ אז בבאורי כתבי קדש לפי רוח השפה. הגאון הראשון אשר ידיו עשו חיל בספרת התלמודית הי׳ רב יהודה סגי נהור (העור), אשר כהן פאר במשמרת „גאון״ בשנות ד׳ אלפים תקי״ט — תקכ״ב (759—762) בסוראַ, וספרו „הלכות קטועות״ „פסוקות״ או „קצובות״ היתה המסה הראשונה לערך חקי התלמוד בקצור נמרץ, שהבר ביעד קהלת ישראל אחת הוצה לארץ מגורו, ואך במאה שנה אחרי כתבו נודע כפרו לבני ארצו, תוכנו הורק מספרו „לספר הלכות גדולות״ לר׳ שמעון קיירא [2]. מפיו יצאו גם דברים אחדים בעניני ההלכה אשר נספחו לספרי התלמוד (וביתר שאת במסכת בבא מציעא). — בן דורו היה רב אחאי משבחא, אשר בחרות אפו על יושבי פומבדיתא בבחרם איש

[1]) במו השו״ת אשר יצאו אור על ידי ר׳ מנחם אגוזי (קונשטנטינא בשנת של״ה); שערי צדק, נהרות דמשק או שו״ת שערי תשובה להגאונים בסוף ספר נהרות דמשק (שאלוניקי תקנ״ב) ובספר מיוחד ע״י ה׳ פישעל (ליפציג תרי״א), ותשובות גאונים קדמונים שהוציא אור הרב ר׳ דוד קאססעל (ברלין תר״ח), ועוד. [2]) הח׳ רש״י ראפאפארט „בכרם חמד״ צד רל״ו והלאה. הח׳ ברילל „ביאהרביבער״ וכו׳ ח״ב, צד 73 והלאה..

אחר תחתיו לתת משרת „הגאון" על שבטו, נסע לארץ הצבי. הוא חבר את הספר „שאילתות", אשר בדרך תשובות על שאלות שונות ערך ענינים שונים בדברי הלכה והגדה לפי סדרי ספרי כתבי קדש [1]). בימי שנות המאה השמינית למספר הנוצרים כפי הנראה, התנוסס לתהלה ר' שמעון מקאַהירא, אשר גם הוא לא הוקם על למעלת „גאון" ולו יחשו את הספר „הלכות גדולות" (בו יערכו בסדר נכון בשקידה נמרצה דברי שש מאות ושלש עשרה [תרי"ג] מצות לפי רוח חכמי התלמוד אשר יעשה אותן האדם וחי בהן) [2]).

פרק ששים וארבעה

הקראים.

a) במחצית המאה השמינית למספר הנוצרים קמה מפלגה חדשה בישראל והיא מפלגת הקראים (מחזיקי במעוזי המקרא), ראש הכתה הזאת היה ענן בן דוד, אשר עליו יספר לאמר, כי בחמת עברתו כי קשתה, על אשר לא בחרוהו לראש המורים בבית המדרש, נצב כצר ללמודי התלמוד ויכונן מפלגה חדשה, אשר מחזיקיה שמרו לעשות אך דברי כתבי קדש ככתבם בלי נטות מהם ימין ושמאל, ולא שעו לדברי הקבלה המסורה לאבותינו איש מפי איש [3]). אכן לא יאמן, כי אך קנאת הכבוד על אשר הכלימוהו אנשי ריבו עשתה פלא ברכשו לו אהבת אנשים רבים ויט את לבם אל כל אשר יהיה רוחו ללכת עד כי יבדלו מתוך אחיהם בני אמונתם. מאשר הידיעות ההן ערפל חתלתן לכן לא נודע אל נכון, אם בני הפלגה ההיא יחשבו לשארית בעלי ברית הצדוקים וילכו בעקבותיהם (פרק כ"ב c,) [4]), או מוצאם הוא מהמריבות אשר התגלעו בין בני המחמדנים אשר חלק לבם ויפרדו לזוניטען (Sunite n) (מחזיקי הקבלה) ושיאיטען, Schiiten, או דעות נפתלות מולדת פרי הכופרים אשר היו מלעיבים בכל קדש פעלו ועשו כל זאת. דעות כהנה אשר לא תשתוינה לדעות הקדומות מודיעים בעלי ברית משיחי השקר אשר קמו אז, כמו זעריני Serini בסוריא [5]) ואַבו — איזאַ — אַל — איספאַהאַני — Abu-Jsa al-Jsfahani בפרס [6]).

---

[1]) ההוצאה הטובה מספר זה היא הנודעה בשם שאילתות דרב אחאי גאון עם פי' מר' ישעיה ברלין בשם „שאילת שלום" (דיהרנפורט תקמ"ו). [2]) הח' צונץ בכתבו החדשי צד 298. הח' רש"י ראפאפארט „בכרם חמד" ח"ו, צד רל"ג. הח' שד"ל „בבית האוצר" צד נ"ד. [3]) הראב"ד בספר „הקבלה". [4]) סופרים אחדים כמו: הראב"ד, הראב"ע, הרמב"ם, יקראו את הקראים בשם צדוקים, אולם גם הקראים בעצמם ישימו לאל את הדעה הזאת. [5]) הח' גרעטץ בספרו „קורות היהודים" ח"ה צד 162, [6]) שם. צד 167.

הכתבים אשר ייחשו ללא אמת לענן ולבנו שאול, לא נמצאו עוד בכתובים.

b) האנשים אשר החזיקו במעווי למודי ענן נקראו בראשונה בשם „בעלי ברית ענן" „ענניים", ואך מראשית ימי הדור השלישי אחריו והלאה הסבו שמם „קראים (ולעומתם היהודים אשר בריתם נאמנה עם למודי הקבלה נקראו בשם „רבנים"). מוצא השם הזה הוא מלשון יחיד קורא (קורא בספרי התורה, מקרא) (פרק ס"א b,). וביניהם לעצמם יקראו בשם „בני מקרא". מאיראַק נפצו על פני ארץ הצבי, אולם באחרית ימי הגאונים אוו למו לשבתם כרבם את קאנסטאַנטינאָפעל וארץ מצרים. בהיותם מושבי בשבט סופר אשר שקדו על מלאכתם בכל עז — כרבם כתבו ספריהם בשפת ערבית — ורוח החיה באופני למודי דת-הפלוסופיא להחכם קעלאַם Kelâm — אשר תקעו למו יתד במקום נאמן במושבות המתמדנים אשר שאר רוח למו — לא זרה להם, כל אלה המריצו את הקראים לשים עינם ולבם להבין באר היטב לרגלי למודיהם כתבי קדש בשום שכל, וכאשר חכמיהם כתבו מרורות על אחיהם הרבנים או המחזיקים במעווי התלמוד לאמר כי שגו ברואה בענינים אחדים, אז התעוררו גם בני הרבנים מתרדמתם ויקדישו את עתותיהם לפלס להם נתיב ללמודי חכמת הדקדוק בשפת קדש ולבאר דברי כתבי קדש בטוב טעם למען יוכלו לשים לאַל דברי מנדיהם הקראים. מסופרי הקראים הראשונים הכי נכבדים המה: בנימין בן משה האַוועגדי (Havendi) (או נאַהאַוועגדי Nahavendi). דניאל בן משה אלקומסי, יוסף בן נח הַבַּצְרִי, יעקב בן יצחק אַל—קירקאַזאַני, al Kirkasani, ובנו הנודע לתהלה יוסף הרואה, סהל בן מצליח, האַססאַן בן משיח (Hassan), שלמון (סלמון) בן ירוחם, הנודע ע"י הוכוח אשר היה לו עם רב סעדיה גאון (פרק ס"ו d,) [1], יפת הלוי (פרק ס"ו b,) לבלי להחליפו עם איש אחר הנקרא בשם יפת בן סעיד אשר נולד במאה השתים עשרה. הידיעות אשר יודיעו הקראים בדבר תולדותם וקורותיהם בימי קדם וכל השיח ושיג שהיו למו עם חכמי הרבנים לא נוכל לחשוב למעין לא אכזב; בשגם המה בין דברים אחרים יאהבו גם לספור את סופרי הרבנים הנודעים לתפארת בין סופריהם ללא צדק [2]). למצבות אבני זכרון להקראים אשר מצאו הקראים מקרוב שתתנה עדיהן כי הקראים גרו מקדם קדמתה בחצי-האי קרים, לא נתנו אמן מראשית כזאת חוקרי קדמוניות אשר שמו למו את ההגיון הישר לקו, וכתבי הקראים — אשר בשקר יסודם — שהקראי ר' אברהם פירקאָוויטש (שמת בשביעי לחדש יוני בשנת 1874) שלחם להחכם ר' שמחה פינסקער בוויען בתור כתבים עתיקים ונאמנים, וה' פינסקער ששקד

---

[1]) ראה בספר הה' יאסט „געשיכטע דעס יודענטהומס" ח"ב צד 344, ששם ידבר דבר דבור על אפניו בדבר למודי דת הקראים ומשטרם. [2]) ר' יצחק סנגרי (פרק ס"ה), בן אשר (פרק ס"א, c), יהודה בן קריש (פרק ס"ח, c).

על עבודת הספרות בכל עז, והמאמין על נקלה לכל דבר ספחם לספרו [1], יאשר גם אז שערו שער כל המשכילים אוהבי אמת ויחסדו את ה׳ פירקאָוויטש כי עשה מלאכתו רמיה בדבר הכתבים ההם [2], היו אור מתעה להחכמים המאספים דברי חכמי ספרת העברית והמה פירסט [3] וגם גראֶטץ בספרו „קורות היהודים״ [4], ועל פיהם בנו עליות מרוחים בכנפי ההשערה ללא אמת.

c) הקראים אף כי נתנו כתף סוררת „לחקי הקבלה, תורה שבעל פה״, אולם גם הם לא ישפיקו להלוך נגד החיים אך בזאת שבארו דברי התורה בכתבם, ונהפוך הוא כי שמו להם דברי קבלת הרבנים למשקולת בדברים וענינים רבים אשר רחבו ונסבו בלמודי דתם, אבן הסבו את שם „קבלה למשה מסיני״ ל„מורשה ממוריהם״, ויקבלו עליהם לעשותם ולשמרם, ואך בזאת יבדלו חוקיהם מחקי הרבנים כי יכבידו עלם על בני אמונתם ביתר שאת על חקי הרבנים מחקים כאלה נודעו ביתר שאת פקודי דתם בדבר השבתות וימי הצומות אשר יאסרו אסר על נפשם לעשות מלאכה בהם, בדבר שחיטת בקר וצאן, בדבר הנשואין אשר לא יקחו בני הקרובים את בנות שארם למו לנשים, על אדות החק לכל איש למול בשר ערלתו וכדומה. אולם בזאת יתפרדו דברי חקיהם מחקי העברים ודעות הקראים לא תשתוינה יחדו עם דעות חכמי הרבנים, בדבר תפלין, ציצית, על אדות הלולב (כפת תמרים בימי חג הסכות), בדבר ימי הצומות בתור ימי אבל, וגם בדבר חשבון לוחות השנים הימים והמועדים (Kalender-berechnung), אשר בעלי ברוחם גם עתה עוד יחשבו עתותיהם מעת יראה הירח (מולד). חכמי העברים אשר זרועם מושלה למו לשום לאל בספריהם בשום שכל דעות הקראים, נודעים בשמותם: ה״ר יהודה הלוי בספרו „הכוזרי, מאמר שלישי, פרק ל״א והלאה [5]) הח׳ ה״ר אברהם אבן עזרא במקומות רבים בבאוריו, ואחריהם נודעה החברת „מטה דן״ לר׳ דוד נעטאָ (פרק קלב, e).

פרק ששים וחמשה

ממלכת הכוזרים. אלדד הדני.

a) במאה השמינית למספר הנוצרים, כמעט בהעת אשר קמה

---

[1] „לקוטי קדמוניות״ (וויען תרכ״ה). [2] ה׳ שטראק בספרו A. Firkovitsch und Seine Entdekungen (לייפציג 1876). ה׳ פראנקעל „בהשחר שנה שביעית צד תרמ״ו; שנה שמינית, צד כ״ה והלאה; ה׳ דיינהארד, שם. שנה שמינית, צד תמ״ד. [3] „תולדות הקראים״ (לייפציג 1865 .1862). [4] תוכרת ה׳ גם ו׳. [5] ראה בההערות של הרב המחבר ר׳ דוד קאססעל, בדבר הענין הזה להכוזרי. הח׳ יאסט בספרו „געשיכטע דעס יודענטהומס״ ח״ב, צד 307 והלאה.

מפלגת-הקראים בישראל, באו בני הכוזרים (Chazaren Kosrim) לחסות תחת כנפי דת היהודים. על אדות הנסבה אשר המריצתם להתיהד, נמצאו ידיעות אשר אך כנפי רוח מליצת ההגדה להן. ידיעה אחת אומרת ככה: כי מלך עם הכוזרים גבורי חיל ששכנו בחבל הארץ אשר ישתרע בין ים הקאַספי וים השחור, אשר נִיעת העמים החלו לנוע ולתור מושבות חדשים למו Völkervanderung ימין הכוזרים רוממה במלחמותיהם עם עמי הנוצרים והמחמדנים ויצא להם שם לתהלה עד למרחוק, צוה לשלשה חכמים משלשה לאומים והמה: נוצרי, מחמדני, ועברי להתוכח על דבר דתיהם, ואחרי שמעו דבריהם נוכח לדעת כי צדקו דברי היהודי ויתיהד, וממנו ראו וכן עשו בני עמו הסרים למשמעתו [1]). ויש אומרים כי הליכות ממלכתו צוו על המלך במפגיע — הנקרא בשם בולאַן Bulan — באשר לא יכול עוד לחיות באמונת עובדי האלילים,לבלי לבחור אחת מהדתות,השוררות בהממלכות הנשענות לגבול ארצו [2]). בדבר מצב ממלכת היהודים ההיא בימים ההם יפיץ אור נגה האיש הנודע לתהלה, הר"ר חסדאי בן יצחק מקאָרדאָוואַ (פרק ע"ג) אשר שמע על אדות ממלכת יהודים ההיא וישלח דברו במכתב למלך הכוזרים לעת בואת הנקרא בשם יוסף, ויבקשהו כי הוד מלכותו יואל נא בטובו להודיעהו שורש דבר נמצא בה. המכתב הגיע אל נכון ליד המלך, והמלך כבדהו במכתב להשיבו דבר בשפת עבר. שני המכתבים האלה נדפסו פעמים רבות. וגם נעתקו לשפת רומית (לאַטייניש) ולשפות חדשות המתהלכות באייראָפּאַ [3]). בעל הספר הנודע לתפארת „הכוזרי" והוא הר"ר יהודה הלוי (פרק ע"ה c,) בנה על אבן פנת הספור הזה אשר מלך הכוזרים בא בברית דת היהודים, עליות מרוחים יסודן בהררי המליצה והגיון לקח טוב ומישרים. החכם המלמד העברי אשר מלך הכוזרים שעה לדבריו יזכר במאה השלש עשרה למ"ה בשם סנגרי [4]); אולם את אשר יספר כי מוצאו הוא מהקראים, וכי מצאו את אבן מצבתו בקרים, כל זאת בדאו הקראים מלבם ואין אף שמץ דבר אמת בידיעותיהן [5]). דת היהודים שררה בממלכת הכוזרים כשלש מאות שנה.

b) הדבר אשר נתן את הענין להר"ר חסדאי לענות בו במכתבו למלך הכוזרים, היה כי חפץ להוכח ולדעת אם — לעמת דעות דת הנוצרים — ולמודיה דברי יעקב בברכתו לבניו אשר יבארו אותם כי מליו ירומזן אשר בא יבא משיח צדק לבני ישראל „לא יסור שבט מיהודה" [6]) באמת כבר באו,

---

[1]) ה' בלינד „בזאנטאגסביילאגע=לפאסס צייטונג 1878 נומער 9. [2]) ה' פ'. קאססעל „דער כאזארישע בריעף" צד 12. [3]) הה' שטיינשניידער בספרו Catal. Bodl., צד 841. ה' פ. קאססעל. שם, צד 25. [4]) דרשת הרמב"ן. [5]) הח' רש"י ראפאפארט „כרם חמד" ה"ה, צד קצ"ז והלאה. החכם ה"ר אברהם אליהו הארקאוויא (הרכבי) „בהצפירה" הרל"ה, גליון י"ב. [6]) בראשית קאפיטעל מ"ט, פסוק י'.

לאמר אם נמצאה בארץ ממלכה אשר מלך עברי יעצור בעם עברים. עוד בימי חכמי התלמוד החליטו כי אף ראשי הגולה אשר יצאו מגזע דוד מלך ישראל יקראו בשם „שבט מיהודה" [1]). מחשבות כהנה אשר העברים שמו מעינם בהן בדבר המשיח, ויוכל היות כי הן המריצו גם את בנימין מטודעלאַ לנסוע לאיים רחוקים (פרק ע"ט), עשו להן כנפים בין היהודים לרגל שמועת שוא ששמעו מפי איש אחד הנודע בשם אלדד הדני (משבט דן) בהודיעו ספורים יסודם בהררי הדמיון על אדות מצב „עשרת השבטים" בחבל ארצות אַזיען הרחוקות [2]) היהודים בקאַאירָאוואַן (צירענע Kairovan, Cyrene) אשר אלדד בא גם אליהם, בעת שמעו תורה מפיו על דבר סדרי התפלה ועבודת ה' אשר נטל על כל איש יהודי לשמור ולעשות, ערכו מכתב ובו באו בשאלתם על אדות הענין הזה להגאון שהיה בימים ההם בסורא, ר' צמח (בשנת ד' אלפים תר"ס, 900), וישב אותם דבר במכתבו ובו יורה אותם דעה כפי אשר רוח מבינתו ענהו. הידיעות האל נדפסו בהוצאות שונות [3]), וגם עמלו המוציאים לאור לבארן בשום שכל, אולם מקורן הוא מעין אכזב, ולא נוכל להציל מפיהן דבר אמת אשר ישוה פרי לקורות בני ישראל.

פרק ששים וששה

רב סעדיה גאון.

a) במחצית השניה לתקופת הגאונים, הופיעו ביניהם חכמי לב הכי נכבדים אשר זולת שקידתם בחלקת ההלכה בחקי הדת שכתבו בספר, עוד שלחו גם בשבט סופר ידיהם והמה: א') רב עמרם, הגאון אשר כהן פאר במשמרתו בסורא בשנות ד' אלפים תרכ"ט — תרמ"א (869—881), הוא חבר סדר התפלות לבני ישראל, אשר נעתר לבקשת ראש אחת קהלות היהודים בספרד, ר' יצחק בן שמעון, וישלחהו אלימו, והנודע בשם „סדור רב עמרם" או „יסוד העמרמי", וברבות הימים יזכירוהו רבי הסופרים האחרונים, ומקרוב יצא אור בדפוס בהוספות אחדות. מחכמי הדורות הבא ים אחריו [4]). ב') ר' צמח בן פלטי בפומבדיתא בשנות ד' אלפים תרל"ב—תר"ן (872—890),

---

[1]) סנהדרין דף ה' ע"א; הוריות דף י"א ע"ב. [2]) הח' גרעטץ בספרו „קורות היהודים" ח"ה, צד 256 והלאה. [3]) הח' שטיינשניידער בספרו, Catal Bodl צד 923. הח' יעללינעק „בבית המדרש" ח"ב, ג', ה'. הח' ר"ש פינסקער בספרו „לקוטי קדמוניות" צד ק"ח. וראה בכתב החדשי להח' פראנקעל 1873 צד 481. [4]) ווארשא תרכ"ה 8°.

אשר חבר ספר־המלים שבעת לא נמצא עוד (ערוך) לתלמוד [1]. ג׳) ר׳ נחשון בסורא בשנות ד׳ אלפים תרמ״א—תרמ״ט (881—889), אשר זולת באוריו לספרי התלמוד חבר ויעש מפתח לחשבון מספר בני ישראל (עגול), אשר על פיו סובב הולך לוח השנים מקץ מאתים ושבע עשרה שנה למקום מהלכו הראשון (חוזר הלילה בכל 217 שנה) אבן חשבונו לא נכון הוא [2]. בעת ההיא חבר הספר „סדר תנאים ואמוראים״, שם המחבר לא נודע [3].

b) אולם עטרת צבי הגאונים וצפירת תפארתם אשר עלה על כלמו בחכמתו ורוחו הכביר הוא רב סעדיה בן יוסף. הוא נולד בפַאיוּם (Faium) (בפיתהאָן הישנה Pithon) במצרים בשנת ד׳ אלפים תרנ״ב (892), ויהי כי גדל רב סעדיה, גדלו ראש הגולה בימים ההם ר׳ דוד בן זכאי וינשאהו לגאון בסורא בשנת ד׳ אלפים תרפ״ח (928). בחכמתו וברוחו העשוי לבלי חת לבלי לסור מאמת וצדק ויעבור עליו מה, הקים אל על את בית המדרש בסורא אשר עוד מעט וגלה כבוד ממנו. אבן לא ארכו הימים, התגלע ריב בינו ובין ראש הגולה. וזה דבר הריב: ראש הגולה פלל דבר משפט אחד בין איש לרעהו, אשר רב סעדיה חשב כי הוציא משפט מעקל, אף כי העד העיד בו ראש הגולה כי מרה תהי אחריתו אם לא ימלא משאלתו, אבן רב סעדיה באחד וימאן לכתוב ידו למשפטו. ר׳ דוד בן זכאי באפו כי עז הסיר את רב סעדיה מפקודתו ועוד נתן צו כי יבדל מקהל ה׳ (חרם), וגם רב סעדיה לא חת ממנו וגמולו השיב לו גם כן „בחרם״ אשר פקד עליו. אולם רב סעדיה אשר ראש הגולה מנוחה הדריכו ויתנכל גם על נפשו, החיש מפלט לו במקום בודד להסתר שם מחמת אויבו בנפש. באחרית הימים עשו שלום ביניהם שני שרי התורה בשנת ד׳ אלפים תרצ״ז (937), אבן רב סעדיה אחרי זאת התהלך בארצות החיים אך כחמש שנים. לרגלי התלאות אשר אפפוהו הלך אט, ואין שלום בעצמיו; ויגוע וימת בשנת ד׳ אלפים תש״ב (942), ויהי אך בן חמשים שנה במותו. בנו ר׳ דוסא גם הוא היה איש חכם לבב, אולם לא שמוהו לגאון תחת אביו.

---

[1]) הח׳ גייגער „בידישע צייטשריפט״ ח״א, צד 269, ובס׳ „נאכגעלאססענע שריפטען״ ח״ג, צד 267. [2]) כפי אשר ר׳ אברהם אבן עזרא הוכיח בס׳ „שני המאורות״, וראה שלשת תשובותיו „במאמר היחוד״ שי״א ע״י הח׳ שטיינשניידער (ברלין תרכ״ז). [3]) הוצאות שונות בעין בקרת מהסדר הזה, אשר אדניו הטבעו בדבר סדר ההלכה לדעת אל נכון שמות בעלי אמרות ההלכה לתולדותם, ולמועדיהם באיזו עת נולדו, יצאו אור ע״י ה״ר הי״ד אזולאי בס׳ שה״ג הוצאת דה׳ בן יעקב ח״ב דף נ׳, וע״י רשר״ל „בכרם חמד״ ח״ד צד קפ״ד והלאה, ה׳ פיליפאווסקי בסוף ספר „יוחסין״ שהוציא לאור בלונדין, ריש״ז טויסיג בס׳ „נוה שלום״ (מינכען תרל״ב), מבוא התלמוד לר׳ יוסף בן עקנין (ברעסלויא תרל״א). (וראה למטה, פרק ק״י, e), „יחוסי תנאים ואמוראים (ליק, תרל״ד).

c) רב סעדיה גאון היה אחד החכמים הגדולים אשר לכל תכלית המה הוקרים בכל חכמה ומדע, אשר במו יתהלל ישראל; בשני דברים רמים ונשאים ירה רב סעדיה אבן הפנה להיהודים הרבנים, ויפלס נתיב לבני הדורות הבאים אחריו ללכת בהם בדרך כלולה והמה: באורי כתבי קדש ודרכי הפלוסופיא והדת כי שתיהן כתאומי צביה תתלכדנה ולא תתפרדנה. הוא הראשון אשר העתיק את כתבי קדש וכפי הנראה גם כל חלקי הספרים האלה לשפת ערבית ויבארם בשום שכל [1], האמנם אך העתקת חמשת חומשי תורה וספר ישעיהו יצאו אור ונודעו בקהל רב. הבאורים הנדפסים בשמו לספר דניאל בשפת עבר לא לו המה (פרק קי"ד, a), בדבר באוריו לספר שיר השירים גם הוא בשפק יכודו אם מפיו יצאו הדברים האלה. ממפעליו הרבים בדרכי השפה, יצאו אור אך פתרון שבעים (או תשעים) מלים בודדות, אשר אך פעם אחת תבאנה בכתבי קדש [2]. — ביתר שאת השאיר ברכה אחריו בחלקת הפלוסופיא־הדתית בספרו „אמונות ודעות" (למודי הדת ודעות השכל אשר נטעו בקרב האדם פנימה), אשר חבר בשפת ערבית, ונעתק לשפת קדש על ידי ר' יהודה בן תיבון (פרק פ"ד) [3], ואשר יצא אור פעמים רבות [4]. הספר יפרד לרגלי ועניניו היה לעשרה מאמרים והמה: במאמר הראשון על הארץ בו יאמר כי ה' ברא אותה (ולא מקדם קדמתה בלי ראשית נוסדה), ובמאמר השני ידבר כי ה' הוא אחד ואין שני להמשיל לו, בשלישי ישא מדברותיו על אדות המצות אשר יעשו בני האדם ועל הדברים אשר נצטוו לבלי לעשותם (עשה ולא תעשה), ברביעי בדבר אשר נטל עלינו לשמוע לדברי ה' אשר צוה בתורתו, ואחרית הרשעים אשר ימרו את פיו, בחמישי על אדות מעשים טובים ומעללי רשע, בששי על אדות נפש האדם, בשביעי בדבר התקוה כי המתים יקומו ויהיו לקץ הימין, בשמיני על דבר הגאולה אשר יבוא היום ושבו בנים לגבולם, בתשיעי על דבר שכר ועגש, בעשירי על אדות המדות הטובות והנכונות אשר תפארת הנה לבעליהן ולעושיהן [5]. אם היו לעינים לרב סעדיה בדרכי הפלוסופיא הדתית כתבי ר' דוד אַלמֻקָמֶמעץ (Almokammez), לא נוכל להוות דענו על פי הכתבים הבודדים (Fragmente) של האחרון הנמצאים

---

[1]) ראה „בביטרעגע" וכו' להח' עוואלד ודוקעס ח"א, צד 75—115 1,1—74 והלאה. [2]) ראה בכתב החדשי להח' גייגער ח"ה, צד 317, „ביטרעגע" וכו' ח"ב, צד 110. הח' יעללינעק „בדברים עתיקים" לה' בן יעקב. [3]) על דבר העתקה נושנה וקדומה אשר ייחשוה לר' ברכיה הנקדן, ראה בספר הה' צונץ „געזאממעלטע שריפטען" ח"ג, צד 231;

[4]) קונשטנטינא תרכ"ב, אמשטרדם תר"ז; ברלין תקמ"ט בשגיאות רבות בלי השגחת אחד המגיהים; לייפציג תרי"ט; ווארשא תרל"ב: על דבר ענינים אחדים מהם שיצאו אור לבדם, ראה בספר הח' רמש"ש, Catal Bode, צד 2178. [5]) ה' דוקעס „בביטרעגע", צד 18.

הח' רמש"ש בספרו, Catal. Bodl., צד 3181

לפנינו כיום הזה[1]. על דבר עבודת ה׳ אשר שקד עליה רב סעדיה לערך תפלות בסדר נכון, עוד ידבר מזה בספרנו (פרק ס״ט) בעתו; הנה כרבן סובבות הולכות בדרך סדור רב סעדיה הנמצא מקרוב בכ״י[2].

a) הכתבים הנזכרים האלה המה אך קצה מפעלות רב סעדיה בספרת העברית אשר נסבו ורחבו עד אין חקר[3]. מפעלותיו ומעשה ידיו להתפאר בחלקת ההלכה, הדקדוק, ובינה לעתים (חשבון השנים והמועדים Chronologie מהם עוד נמצאים בכתובים, ומהם נודעו לנו בשמותם מספרי סופרים אחרים אשר יביאו בספריהם דברים אחדים מהם. הבאור לספר יצירה אשר יצא אור ע״י הדפוס לא לו הוא, בעוד הבאור האמתי אשר חבר רב סעדיה עוד נמצא בכתובים. — רב סעדיה שנס תמיד כגבר מתניו ובקסם עטו הנאדר בנאמים נפלאים שם לאל את למודי הקראים, ובקנאתו העזה לבני עמו עשה ויוכל להכריע את קמיו עד כי שמו בעפר פיהם. על אדות איש ריבו הקראי בן דורו שלמון בן ירוחם, כבר דברנו למעלה (פרק ס״ד b.); גם אחרי מותו דברו רתת עליו בספריהם סופרי הקראים וביניהם איש אחד הנודע בשם סהל Sahal, אולם תלמידו ר׳ יעקב בן שמואל הגיד לו ישרו בספר. נגד תלמידו זה לבעבור תת עז ותעצמות ביתר שאת ללמודי הקראים, עמד בפרץ הקראי נכבד בעמו יפת הלוי[4], הנודע בתור מדקדק, מבאר כתבי קדש ומורה הדת.

פרק ששים ושבעה

הגאונים האחרונים בשנת ד׳ אלפים ת״ת (1040).

a) הגדולות והנפלאות אשר תושע לו ימין רב סעדיה בספרת העברית לא יד גדולתו לרגל משמרתו בתור גאון עשתה כל אלה, בשגם כרבי ספריו חבר טרם נתנה המשרה הזאת על שכמו, גם לא חדל לעבוד עבודתו לרבים בעת אשר אויבו מררהו ויורידהו מגדולתו. בימיו והוא, בראשית המאה העשירית למספר הנוצרים חדלו בתי המדרש בבבל, להיות עמוד התיכון אשר בני ישראל ישענו עליו, לרגלי הלמודים אשר מוריהם יצקו מרוחם עליהם. כבוד

---

1) „הליכות קדם״, צד ע״א. 2) הח׳ רמש״ש בספרו, Catal Bodl., צד 2203.
3) ראה תולדות רב סעדיה להח׳ הרש״י ראפאפארט „בבכורי העתים״ ח״ט, צד כ׳; הח׳ מונק בספרו Notice Sur R. Saadia Gaon. הח׳ גייגער בכתבו החדשי ח״ה, צד 261. הח׳ דוקש „בייטרעגע״ צד 5 והלאה. הח׳ רמש״ש בספרו, Catal. Bodl, צד 2156 והלאה. ה׳ אייזענשטעדטער בספרו בש״א „מדרש רב סעדיה בשפת ערבית לעשרת הדברים בתורת משה״ (וויען תרכ״ח). 4) הח׳ ר״ש פינסקער בספרו „לקוטי קדמוניות״ (ראה למעלה פרק ס״ד, e).

בתי המדרש האלה והדרם גלו מהם ביתר עז. מעת דרכי למודי התלמוד חדלו להיות ארח הראשי להעברים אשר אך בהם ישפיקו, או לא אך רוח התלמוד לבד הוא קבצם. הוכוחים ודברי ריב שהיו להם עם הקראים בעניני הדת, דרשו בחזקה מהעברים לשים כל מעינם בהליכות השפה ובבאורי כתבי קדש, ובאחרית הימים החלו לרגלי הענינים האלה להגות בשקידה נמרצה גם בכתבי הפלוסופיא; רוח מלא מחכמה ומדעים אשר מלאו את ארץ ערב בימי ממשלת הכליף הארון אל ראשיד (Harun al Raschid) והבאים אחריו, דרוש דרש מהיהודים כי יתחרו עם הערבים בכשרונותיהם ובמעלות רוחם; קרית הממלכה בגדד רבת האוצרות אשר יצא לה שם לתהלה למרחוק, ומסחרה אשר פרח בהבצלת ותהי רכלת העמים אל איים רבים, כל אלה העירו את היהודים מתרדמתם וישקדו לקחת חלק גם בעניני חרשת המעשה מרכלת וקנין. זולת זאת לא לארך ימים יכלו קהלות היהודים המשכילים בהארצות השוכנות לחופי ים התיכון לסור למשמעת ראשי המורים בבבל בדבר חקי הדת.

b) מקרה אחד אשר קרה בשנת ד׳ אלפים תש״כ (960)[1], עשה את אשר חפצו היהודים חוצה לבבל לבלי יוסיפו להכנע עוד לפני מורי בתי המדרש בבבל. בסורא, ששמה משרת „גאון״ אחרי מות רב סעדיה נתנה על שכם אנשים אחדים אשר לא נודעו בשערים לתהלה, יצאו ארבעה חכמים לשוט בארץ לבקש משען כסף בבתי נדיבי לב בעד הדברים אשר ידרשו לבתי המדרש, לתמוך את התלמידים בבבל. מהם נודעו שמות שלשת החכמים: ר׳ משה עם בנו הצעיר חנוך, ר׳ חושיאל, ור׳ שמריהו בן אלחנן. ויהי בעת עברה האניה, אשר עברו בה מבארי bari והלאה, התנפל עליהם ועל כל האנשים הנמצאים בהאניה רב האניות להערבים אבן ראמאהים Ibn Romahis וישב שבי את החכמים האלה וימכרם לעבדים. על אחד מהם, והוא ר׳ שמריהו נפל הגורל מאת ה׳ כי ימכרוהו באלכסנדריא (במצרים) ואחרי אשר פדוהו היהודים יושבי אלכסנדריא מבית עבדים בכסף מלא כפי אשר הושת עלימו, בחרו בו יושבי קאאירא Kairo וישימוהו לראש עדתם; וגם לר׳ חושיאל אשר מכרו אותו הערבים ליושבי קאאיראוואן Cairovan קרה מקרה טהור כמוהו. אכן את ר׳ משה, אשר אשתו בדרך ביראה לבלי יתעלל בה הזד הבליעל אבן ראמאהים, טובעה בים, מכרו הערבים אותו ואת בנו בקארדאווא (בשפאניען) Cordova, וגם שמה קראו היהודים יושבי העיר ההיא דרור לו בתתם כסף כפר בעד נפשו. לבוש בגדי עני נשא את רגליו וילך לבית המדרש שמה ויקשב רב קשב — בעת לא התבוננו עליו — לדברי רב העיר ר׳ נתן אשר נשא מדברותיו אז לפני קהל רב בעניני ההלכה. אחרי אשר נשא ר׳ משה דעו בדברים אחדים לעצמו, שמו

[1] ר׳ אברהם בן דוד (הראב״ד) „בספר הקבלה״. ה׳ אלברעכט בכתב ההרשי לה׳ פראנקעל ה״ב, צד 99; ה״ג, צד 397.

כלם את עינם על האיש האורח אשר לא התבוננו עליו מראש, אולם אחרי החלו לדבר אתו בדברי חקי הדת אז שפתיו ברור מללו בתורת ה׳, עד כי השתאו כלמו על רחב לבבו ותכמתו הרבה ויהי לנס, וגם ר׳ נתן בעצמו הודה ולא בוש כי ר׳ משה גדול ממנו בתורה ויקראהו בשם מורי אלופי ויפטר ממשמרתו. וגם אמנה את ר׳ משה אחר כבוד לקחו יושבי העיר וישימוהו לרב עדתם, ולא ארכו הימים ותלמידים רבים נהרו אליו מארצות רחוקות (פרק ע״ג, b). לרגלי הדברים האלה חדל להיות ארח התורה לבית המדרש בסורא.

c) בית המדרש בפומבדיתא טרם יכבה נרו עוד התנוסס בשני אנשי המופת אשר שקדו על דלתותיו וחזקו את בדקיו והמה: רב שרירא ובנו רב האי [1]). רב שרירא בן רב חנינא אשר משרת „גאון" נתנה על שכמו בשנות ד׳ אלפים תשכ״ז—תשנ״ז (967—997) כתב שאלות ותשובות רבות על דבר המשפטים בין איש לרעהו אשר בהררי ההלכה יסודם, וביניהן הבי נכבד המכתב אשר זכרנו למעלה, ששלח רב שרירא לר׳ יעקב בן נסים בקאַאירָאוואַן (פרק ס״ג, d), שבו נכבדות ידבר על דבר תולדות חכמי התלמוד והגאונים, המכתב ההוא (אגרת רב שרירא גאון) נספח בראשונה לספר היוחסין ע״י מוציאו לאור הראשון ר׳ שמואל שולם, ומקרוב יצא אור בשנוים אחדים [2]). זולת זאת יוחשו לו ספר „מגלת סתרים" (על אדות הגדות) ובאורים אחדים לספרי התלמוד. באחרית ימי רב שרירא אשר בא בכלה אלי קבר (ויהי בן מאה שנה במותו), סבבוהו תלאות רבות לרגל דבה רעה אשר הביאו עליו מלשני בסתר באזני הכליף, ודבר יצא מפיו כי כל נכסיו יחרמו לאוצר הממלכה. אולם לא הסירו ממשמרתו, ויקרא אליו רב שרירא אז את בנו הצעיר רב האי שנולד (בשנת ד׳ אלפים תשכ״ט) (969), בשנת ד׳ אלפים תשנ״ח (998) ויפקידהו תחתיו לגאון אשר כהן פאר במשמרתו זאת עד יום מותו בשנת ד׳ אלפים תשצ״ח (1038). רב האי היה איש משכיל במדעים שונים, וידע אל נכון את שפת ערבית, ויהגה בשקידה נמרצה בכתבי קדש ונפשו שנאה סעפי הקבלה אשר בהבלי שוא יסודם, לכן ללא אמת וצדק יתנו שמו לשמצה האחרונים המחזיקים בה בקראם שמות רב שרירא ובנו רב האי על ספרי הקבלה [3]). לפי דברי כתביו נראה כי קרא בספרי העתקות השבעים זקנים — בימי תלמי — לכתבי קדש בשפת יונית Septuaginta, וידע כתב השמרונים וכתב המטבעות, וגם את תרגום ירושלמי

---

[1]) הח׳ רש״י ראפאפארט „בכורי העתים" ח״י, צד ע״ה. וראה במבוא לתשובות הגאונים (שי״א ע״י הר״ד קאססעל). [2]) „חפש מטמונים" להח׳ ב׳. גאלדבערג (ב״ג) (ברלין תר״ה). [3]) המכתב אשר ייחשו לו בדבר עשרת הספירות (הח׳ יעללינעק „בייטראגע" ח״ב, צד 71) או בשקר יסודו; או האחרונים עשו מלאכתם רמיה בו והוסיפו דברים אל אשר יהיה רוחם ללכת; על אדות ידיעותיו בחלקת הפלוסופיא והלך מחשבותיו בדבר החכמה ההיא ראה בכתב־החדשי להיהודים להח׳ גייגער ח״א, צד 206.

לספרי תורת משה. זולת דברים רבים אשר ישא דעו בעניני ההלכה, שהשאיר אחריו ברכה ויבאו בלולים ביחד עם כתבי אביו, נסה לערך חקים אחרים לשמרם ולעשותם לדור דור לפי רוח התלמוד „(ספר מקח וממכר״, וס׳ משפטי שבועות)״, גם כתב באורי (הוראות) המליס למסכתות אחדות במשנה; גם יקרא על שמו — בלעדי דברים אחרים אשר לא מפיו יצאו — [1]), שיר למודי: „מוסר השכל״; דברים שונים אשר חבר נשארו בכתובים ולא ראו אור הדפוס. — אחרי מות רב האי בחרו את ראש הגולה שהיה בימים ההם ר׳ חזקיה, נכד ר׳ דוד בן זכאי, וישימוהו לראש ולגאון; אולם ימי משמרתו נמשכו אך כשנתים ימים; לרגלי עלילות דברים אשר לא נודעו לנו הושם במשמר; ובניו נסו אל נפשם לספרד (שפאניען). וככה בשנת ד׳ אלפים ת״ת (1040) חדל להיות ארח למשמרת גאון ונרה נדעך כלה.

פרק ששים ושמונה

ארץ מצרים. צירענע. פֿעס. Cyrene. Fes.

a) אף כי עוד מני אז נאחזו יהודים רבים במצרים (פרק ה׳, c, י״ט a), אולם בימי הגאונים נודעו לנו אך מתי מספר הנקובים בשמותם לתהלה ולתפארת. על דבר ר׳ שמעון מקאהירא, בעל „הלכות גדולות״ כבר דברנו (פרק ס״ג, d) גם מלתנו אמורה על אדות רב סעדיה, אשר במצרים רכש לו כל הידיעות הדרושות למשרת „גאון״ (פרק ס״ו.) מר׳ שמריהו בן ר׳ אלחנן (פרק ס״ז, b) לא נודע לנו—זולת הדבר הנזכר למעלה — עד מה. למודי הקראים פלסו להם נתיב במצרים והאיש הגדול רבינו משה בן מיימון (הרמב״ם) עמד בפרץ לפניהם, אולם ימי שבתו במצרים היה כאור גדול אשר יגיה את החשך כמעט קט ובהסתרו ימש חשך במצרים כבתחלה.

b) אבן קהלת ישראל רבתי עם שבניה משכילים ונבונים פרחה כחבצלת ותיף בגדלה בעיר קאַיראָוואַן (צירענע Kairovan, Cyrene), אשר במסחרה ומרכלתה יצא לה שם עד למרחוק. בהעיר ההיא גר ממחצית המאה התשיעית עד מחצית המאה העשירית למספר הנוצרים הרופא והפלוסוף ר׳ יצחק ישראלי בן שלמה, אשר מת זקן ושבע ימים בן מאה שנה, הוא אזן וחקר ספרים שונים בשפת ערבית בחלקת הרפואה והפלוסופיא; ובמאה השש עשרה נעתקו ספריו לשפת רומית (לאַטייניש). באור אחד לספר הראשון מתורת משה (או אך

---

[1]) הח׳ רמש״ש בספרו Catal Rode צד 1029; בת שירתו על אדות „מקח וממכר״ ובדבר „משפטי השבועות״ נדפסה בכתב המדעי „ישרון״ להח׳ קאבאק ח״ו, צד ק״ן והלאה.

להקאַפּיטעל הראשון) וגם באור לספר יצירה יקראו על שמו [1]), לבלי להחליפו בהאיש ר׳ יצחק ישראלי אשר נולד אחריו (פרק צ״א) ר׳ חננאל, בן ר׳ חושיאל (פרק ס״ז, b) חבר באורים אחדים לספרי התלמוד, אשר אך מתי מספר מהם יצאו אור; באורו לחמשת חומשי תורה נודע לנו אך מכתבים בודדים אשר נשארו עדנה [2]). — בקאַאיראָוואַן כפי הנראה חיה בימים ההם גם ר׳ חפץ בן יצליח העור, אשר כבדוהו בשמות התארים: אלוף, ראש כלה, ראש הישיבה, והסופרים אשר יביאו את דבריו יקראוהו גם בשם גאון, והוא גם הוא חבר בשפת ערבית „ספר המצות״ (ספר החקים בתורת משה). — ר׳ יעקב בן נסים, אשר חבר באור לספר יצירה, ובנו ר׳ נסים (בן ר׳ יעקב) באו בכתובים רצוא ושוב עם הגאונים רב שרירא ורב האי (פרק ס״ז.) רב נסים, אשר לפעמים יקרא גם בשם גאון, חבר „מפתח״ להתלמוד, שדבריו להמסכתות: ברכות, שבת, ערובין יצאו אור, וגם ייחשו לו קבוצת ספורים ילדי ההגדה [3]), וספר אחד הנודע אך מדברי הספרים האחרונים אשר יזכירוהו בספריהם „מגלת סתרים״; בין סדרי תפלות אחדים אשר חבר, תחשב גם תפלה אחת אשר ערך הנודעה בשם „ודוי הגדול״ לרבינו נסים.

c) לעדת ישראל בפֶּעס Fes ערך בשנת ד׳ אלפים תר״ס (900) המדקדק והחוקר לתכלית המלים Lexikograph החכם ר׳ יהודה בן קריש מטאַהאַרט Tahart מכתב בשפת ערבית על אדות התרגומים כי דרוש לכל איש ישראלי, לשקד עליהם ולהגות במו באשר המה יפיצו אור נגה על השפה העבריה לדעת אותה אל נכון [4]), בפֶּעס גר גם ר׳ דונש בן לברט הנקרא גם בשם אדונים [5]) (לבלי להחליף את שם אדונים זה בשם איש אחר הנקרא אדונים בן תמים, אשר היה בן דורו של רב סעדיה גאון, וגם הוא חבר ספרים בחלקת הדקדוק ובאורי כתבי קדש), הוא חבר ספר אשר בו ישים לאַל דברי רב סעדיה בדרכי דקדוק שפת קדש, ולעמתו החזיק במעוזי רב סעדיה החכם ר׳ אברהם אבן עזרא (פרק ע״ה, d), וריב למודי הזה עודנו לא חדל גם בימי תלמידיהם אחריהם, וברבות הימים לקח חלק בדברי רבות האלה גם ר׳ יעקב בר׳ מאיר (רבינו תם) (פרק ק״ג, b) [6]). הדר מפעלות ר׳ יהודה חיוג אשר מוצאו הוא מאפריקא (פרק

---

[1]) הח׳ רמש״ש בספרו. Catal Bodl, צד 113. [2]) הח׳ שי״ר „בבכורי העתים״ לשנות תקצ״א — תקצ״ב. באורו למסכת פסחים יצא אור בפריש תרכ״ה *), 8⁰. [3]) אם קבוצת הספורים לו היא, עודנה בשפק יסודה. [4]) המכתב הזה יצא אור בשפת ערבית על ידי החכמים: בארגעס וגאלדבערג (הנודע בשם ב״ג) בפארים בשנת 1857. וראה למעלה פרק נ״א, d) בהערה, וגם בכתב החדשי לה׳ פראנקעל ח״ו, צד 470. [5]) הח׳ דוקש „בביטראגע״ ח״ב, צד 148. 116. הבקרת שלו במקומות אחדים להעתקת ספרי קדש לשפת ערבית ע״י רב סעדיה, יצ״א ע״י ה׳ R. Schröter (ברעסלויא 1866. [6]) שירי תפלה אחדים אשר שם ר׳ דונש יקרא עליהם, לא לו

*) וכן יצאו [?] מסכתות [illegible] נדפס [illegible] בדפוס ראם בווילנא [?] (בשנת תר״מ — תרמ״ו [?]). המגיהים.

ע"ד, e), ור' יצחק בן יעקב (פרק ע"ז.) בספרת העברית, יראה בספרד בעת שידבר בה.

פרק ששים ותשעה

מדרש. קבלה. שירי־תפלה. Synagogale Poesie

a) בעוד במחצית הראשונה לתקופת הגאונים שמו חכמי היהודים בבבל כל מעינם להגדיל תורת התלמוד ולהאדירה כי בני ישראל ישמרו חקיה לעשותם וחיו בהם, אז כפי הנראה יושבי ארץ הצבי, ואולי גם העברים אשר ישבו בארצות אייראָפאַ תימנה־מזרחה מצאו חפץ לקבץ ולערך בסדר נכון את ספרי ההגדה ולהפיץ עליהם אור נגה, מבלי לחדול לפתח ולשדד גם שדמות המסורה אשר מלתנו אמורה על אדותה למעלה (פרק ס"א). כרבי עניני ספרת ההגדה הנודעים בשם „מדרש" או בשמות שונים אשר פי מסדריהם יקראו אותמו ערכו העורכים בימים ההם; אולם לא נודעו לנו אל נכון שמות בעלי ספרי ההגדה ההם (או מסדריהם) ולא ארץ מולדתם גם לא העת הנכונה אשר בה חברו הספרים ההם. המדרשים מאשר אין סדר נכון במו, באשר נעדרה למו דרך סלולה אשר קוראי אחריהם ילכו במסלתם ולא יעבטון ארחותם, ומה גם כי ידי בני דורות האחרונים חלו במאמרי בעלי ההגדה הראשונים ויתקנו ויוסיפו בהם אל אשר יהי רוחם ללכת, לזאת לא יוכל סופר דברי הימים להודיע דבר דבר על אפניו כי אם לשא דעו לפי רוח השפה שנכתבו בה הספרים והלך מחשבות בעליהם אשר ישנו לפעמים כחמר חותם, וזולת זאת מאשר עד כה לא שם איש משכיל עינו עליהם לצרפם במצרף הבקרת לכן לא על נקלה נוכל לבוא עד תכליתם ודברים רבים ערפל חתלתם. הראשון וכמעט האחד אשר נסה כחו כפי שהיה לאל ידיו וימינו תושע לו, לפלס לו נתיב בשדה לא עובד בו כמוהו, הוא החכם צונץ בספרו בש"א: מדברות הצופים לישראל בעניני עבודת ה', אשר לאורו נסעה ונלכה ואת כל אשר ידבר מזה הלאה בספרנו, אך הוא היה היה לנו לעינים.

b) בשקידה נמרצה הגו בעלי ההגדה בכתבי קדש ההם, אשר קראו במו באזני העם בבתי־הכנסיות, והמה: זולת חמשת חומשי תורה, גם הדברים מספרי הנביאים הנועדים להפטרות מדי שבת בשבתו (פרק כ', d) וחמש המגלות. בעלי ההגדה שמו למו למטרה את הדברים מכתבי קדש הנקראים להעם לצרפם ולזקקם שבעתים ללמד דעת למו בעבודת אלהים ולאלפם לקח

המה, כי אב איש אחד אשר שמו בשמו שנולד אחריו חבר אותמו. הח' צונץ בספרו „Literaturgeschichte", צד 484.

טוב ומישרים הצפונים באמרות טהורות ההן, ויגידו ספורים מאחור אשר יתלכדו עם ילדי היום, ובתנחומות אלהים רב החסד ישעשעו נפשם כי לא יפול רוחם בקרבם על אשר תלאותיהם לעת כזאת לא תתנה דמי להם, ועוד יבוא יום אשר בו יושע ישראל תשועת עולמים. להמדרשים הנזכרים למעלה (פרק נ"ט, c) לספר הראשון והשלישי מתורת משה, נוספו ברבות הימים (לפי חשבון השנים לדעת בערך מוקדם ומאוחר) המדרש לספר החמישי (דברים רבא). [1]) ולספר הרביעי (במדבר רבא). [2]) לתורת משה; גם מדרשים למגלות והמה: מדרש שיר השירים (לפי המלה הכתובה בראש הספר יקרא גם בשם מדרש „חזית", כי שמה יחלו לדרוש על הפסוק במשלי כ"ב, כ"ט, חזית איש מהיר במלאכתו" וכו') [3]), מדרש רות [4]), מדרש אסתר [5]), ומדרש קהלת [6]). — לרגלי הסדרים אשר כוננו מאשרי העם באחרית ימי בעלי התלמוד לבחור במשטר נכון את אמרי כתבי קדש לרוח היום, למקראי קדש (למועדים) ולשבתות אשר יעדום לנחמה תשובה ומוסר (פרק ס' בסופו בהערה), חברו המדרשים למפלגותיהם הנקראים בשם פסיקתא. מהם הפסיקתא הראשונה אשר שם רב כהנא יקרא עליה ואשר יצאה אור בימינו אלה [7]) חברה כפי הנראה במאה השמינית למספר הנוצרים [8]); אחריה חברה הפסיקתא ההולכת בעקבותיה הנקראת בשם פסיקתא רבתי [9]), אולם בהפסיקתא הנקראת בשם פסיקתא זוטרתא אשר חברה ר' טובי' בר' אליעזר מוואָרמס בשנת ד' אלפים תת"ס (1100) יחלו כבר לדבר גם על אדות באורי כתבי קדש ויחלק לפי עניניו לחצי: חצי מדרש, וחצי באורי כתבי קדש [10]). — המדרש לחמשת חומשי תורה הנודע בשם תנחומא או ילמדנו (על שם ראשי המלות בפרקים אחדים). איננו שלם ונעדרו לו דברים רבים וכפי הנראה מוצאו הוא מימי ראשית המאה התשיעית למספר הנוצרים **) [11]). המדרש לשירי דוד (מדרש תהלים) או — לפי ראשי הדברים בספר — שוחר טוב, המדרש למשלי, לשמואל [12]), ועוד ספרים קטנים לסדרי מפלגותיהם ההולכים בעקבותיהם יוכל היות כי חברו בימי הגאונים [13]).

c) הספר אשר חבר איש לא נודע לנו בשמו בשנת ד' אלפים תשל"ד (974) והיא במאה האחרונה לתקופת הגאונים, הנקרא בשם „תנא דבי אליהו"

---

[1]) הח' צונץ בספרו Gottesdienstliche Forträge, צד 251. [2]) שם. צד 256. [3]) שם, צד 263. [4]) שם. צד 265. [5]) שם. צד 264. [6]) שם צד 265. [7]) ע"י ר' שלמה בובער (ליק תרכ"ח). [8]) הח' צונק בספרו „גאטטעסדיענסטליכע פארטראגע, צד 195. [9]) שם. צד 239. [10]) גם נודעה בשם „לקח טוב"; ויל"א אך לשלשת חומשי תורה האחרונים וויניציא ש"ו) *). הח' צונץ בספרו „גאטטעסדענסטליכע פארטראגע", צד 294. [11]) שם. צד 226. [12]) שם. צד 269. 268. [13]) שם. צד 278. מספר מדרשים קטנים כהמה הוציא אור החכם יעללינעק „בבית המדרש", ועד עתה ראו אור הדפוס שש חברות כהן.

*) ועתה בהוצאה שנית יצא לאור בשנת תר"מ בדפוס ראם בווילנא עם הערות ומבוא מהרב החכם ר' שלמה באבער.

**) מדרש תנחומא הקדום והישן יצא בשנת תרמ"ה בדפוס ראם בווילנא עם הערות ומבוא גדול מהרש"ב בהאבער הנ"ל ע"פ העתק כתבי יד. המגיהים.

אף כי לפי מתכנתו גם הוא יחשב בין ספרי ספרת־המדרשים, אולם דעת לנבון נקל כי בעליו שם לו למטרה מוסר השכל למודי. הספר יפרד והיה לשני חלקים והמה: סדר אליהו רבא, וסדר אליהו זוטא. באשר ספר אחד אשר מוצאו הוא מימי קדם הנזכר בספרי התלמוד, ועתה אבד מתוך קהל ספרי ישראל הנקרא בשם „סדר אליהו״ [1]), היה למחבר הספר לעינים, לכן יציג את אליהו הנביא לפנינו במחזה אשר יורה דעה לבני ישראל. „בו ידבר כפעם בפעם על אדות תשובה, נדבות לאביונים מרודים, מחשבות טובות ונכונות, לצקת רחשי לבבנו לאלהי הצבאות ברגשות נאדרים בקדש, לשמור ולעשות חקי התורה ולא לסור מהם ימין ושמאל, ולהגות בשקידה נמרצה בתורת ה׳ בבתי המדרש, להוקיר את חכמי ישראל שרי התורה ביראת הכבוד, הצנע לכת עם אנשים וסור מרע; ענות צדק, ולבלי ללכת בדרכי הגוים וללמוד ממעשיהם. ביתר שאת ועז ידבר המחבר רתת לבלי להונות איש נכרי אשר לא ממעי יהודה יצא [2]). החלק השני במדברותיו ובתכן עניניו נשתוה לחלק הראשון, גם יקבץ לאחדים דברים שונים מספרים עתיקים הנושאים בד בבד עם עניני הספר הנכחי וכפי הנראה גם ידי בני הדורות הבאים אחריו חלו בו ביתר שאת מבחלק הראשון, גם הוסיפו דברים אל אשר יהי רוחם ללכת [3]).

d) אחרי אשר נתנו חכמי הדור הרשיון לא אך לכתוב דברי הלכה והגדה בספר, כי אם גם הענינים ההם נסבו ורחבו וישלחו יונקותיהם בכל תפוצות ישראל, אז חדלו גם לאסור אסר על מושכי בשבט סופר בימים ההם לערך פרי עשתנותיהם בדבר למודי הנסתרות בתורת ה׳ ולהפיצם בקהל רב. באורים לתולדות השמים והארץ בהבראם בספר תורת משה (מעשה בראשית) אשר ישאו דעם בדבר הזה ויגביהו עוף לבאר למעלה למשכיל את הדברים הכתובים (לא אך לתרגם מלה במלה), כבר יראו בהלקת הספרות ההיא בענינים אחדים בספרי התלמוד והמדרשים [4]); זולת מפעלות חכמי לב בדבר הזה אשר העמיקו הרחיבו ברוח מבינתם לדעת אל נכון דברי התורה ואל מה ירזמון מליהם, שקדו עוד מני אז גם לתת עז ותעצמות להדברים ההם, להביע אמר כי צפונות ונצורות ספונות בהם אשר בהררי הנסתרות יסודם. דברי דוד מלך ישראל בתהלים קאפיטעל קי״ט, פסוק י״ח „גל עיני ואביטה נפלאות מתורתך״ אף כי ערוכים ושמורים הנמו כשנות מאות רבות טרם כוננו תמונות למודיות שערפלי המסתרים התלתן אשר סלל להן פילון היהודי, אכן גם ימים רבים אחריו הלכו רבים בעקבותיו ובילדי המסתרים ישפיקו וגם עורכי ספרי הלכה והגדה שמו כל מעינם בלמודים ההם שימצאו במקומות רבים ושונים [5]).

---

[1]) הה׳ צונץ בספרו „גאטטעסדיענסטליכע פארטראגע״, צד 89. [2]) שם. צד 113. [3]) שם. צד 112—117. [4]) כמו חגיגה י״א ע״ב והלאה; פסחים צ״ד ע״א: בראשית רבה בפרשיות הראשונות. [5]) הה׳ צונץ בספרו „גאטטעסדיענסטליכע

בין הכתבים הראשונים, אשר בעליהם ישאו מדברותיהם על ארות מעשה בראשית, דברי הימים לישראל, ופקודי הדת ויוכיחו לדעת כי במו צפונים למודי הנסתרות, יחשבו גם: פרקי (או ברייתא) לר' אליעזר, אשר שם ר' אליעזר הגדול בן הורקנוס יקרא עליו (פרק מ"ה, d) ובפתח דברי הספר יסופרו עליו דברים רבים אשר כנפי מליצה הגדית למו; אולם באמת מוצאו הוא מימי המאה השמינית למספר הנוצרים [1]); במקומות אחדים תזכר בהספר ממשלת ערב. — בימים ההם הובר גם ספר „היצירה", אולם לא כמהשבות מחבר הספר הראשון אשר זכרנוהו, מחשבות בעל ס' „היצירה" בדבר מעשה בראשית ודעותיהם לא תשתוינה יחד, ולא אברהם אבינו גם לא ר' עקיבא כתבו, כי אם איש אחד בימי הגאונים אשר לא נודע לנו שמו, וכבר ידע ראשית למודי דקדוק השפה [2]). לרגלי למודי הנסתרות אשר קננו למו אז בלבות העברים, כוננו למודי המספרים והאותיות בדבר תולדות בריאת העולם במאמרים קצרים בדרכי בעלי המשנה. עשר ספירות ועשרים ושתים אותיות לשון הקדש בתור יסודי אמרות ה', לפי דברי הספר, הנה ראשי כל הדברים בתבל ארצה, ועליהן בנויה כמו רמים כל הארץ ומלואה. „שלשים ושנים נתיבות נפלאים המה להחכמה", ובראשם נצבה האחדות, והוא ה' אחד, אשר בתור מקור כל יצורי תבל, נמצא בלעדם *). לא ארכו הימים אחרי נודע הספר „יצירה" בקהל רב, והנה ראו חכמי הדור כי חכמה רבה צפונה בקרבו והואילו באר אותו מבארים שונים [3]). על דבר היתרון מאד נעלה אשר נתנו לאותיות אחדות בשפת קדש ידבר בספר „אותיות דר' עקיבא", אולם דעת לנבון נקל כי לא מפי התנא הזה יצאו הדברים האלה [4]). — גם בדבר הענינים אשר אל נכון קראו אותם בשם „מעשה מרכבה", והמה: דברים רמים ונשאים על ארות שם הנכבד של אלהים חיים וקימו Wesen, בדבר אשר יעשה בשחקים ממעל Himmlische Regionen, על אדות למודי עניני המלאכים, כבר נמצאו זעיר שם זעיר שם בספרי התלמוד [5]), אולם כתבים על אדות הענינים ההם לבדם מוצאם הוא בימי הגאונים. מהם נודעו „ההיכלות" הגדולים והקטנים, ספר

[1]) פארטראגע", צד 164. [2]) שם. צד 271 והלאה. [3]) שם. צד 165, רב סעדיה גאון (פרק ס"ו, d) ר' שבתי דונולי (פרק ק"ד. b), ר' יצחק ישראלי (פרק ס"ח, b), ר' יהודה הלוי (פרק ע"ח, e) בהכוזרי מאמר רביעי, פרק כ"ה. וגם שם ר' אברהם בן דוד הראב"ד יקרא על באור אחד לס' היצירה (פרק פ"ר, b) וכדומה; וגם נעתק לשפת רומית (לאטייניש) ואשכנז. [4]) הח' צונץ בספרו „גאטטעסדיענסטליכע פארטראגע" צד 168. הח' ה"ר שניאור זקש בספרו „הפליט", צד מ"ג. [5]) הח' צונץ בספרו „גאטטעסדיענסטליכע פארטראגע" צד 164.

*) אף גם אל קרבו ובשפת המקובלים יקרא דבר סיבת ה' ברוך הוא אל קרבו בשם „מקום", וראה בפרק ל', e. דו"ר.

רזיאל, מדרש כונן וכדומה, אשר אין מעצור לרוח בעליהם, ובנפי דמיונם תעופינה ביעף עד אין קץ ולבלי חק ויציגו לפנינו במחזה את ה׳ צבאות וכסאו הרם והנשא, וגם על דבר היכלי השמים, שמות המלאכים וכדומה ירהיבו פה ויאר יכו לשון [1]). לעמת בעלי הספרים האלה אשר בעין בשר ישוו לנגדם במחזה את אלהי הצבאות, וביתר שאת השחית דרכו בעל ספר רזיאל בהמאמר „שעור קומה״ (בדבר מדת קומת ה׳), עמדו בפרץ ויקנאו קנאת ה׳ צבאות הנאדר בקדש, חכמי לב אשר שאר רוח הפילוסופיא למו [2]). — הספרים ההולכים בעקבותיהם כמו „ס׳ בהיר״ (פרק צ׳, b), „מדרש תמורה״ וכדומה, כפי הנראה חברו באחרית הימים.

e) עוד טרם נתן הרשיון לכתוב בספר את „למודי הנסתרות״, כבר חדלו לאבור אסר לערך סדרי התפלה, לזאת אפוא שקדו החכמים בימים ההם לשים עין בקרת גם על דברי התפלות הראשיות אשר כוננו מני אז, ואף כי עמלו הגאונים בשו״ת בעניני ההלכה להפיץ אור על עניני מנהגי התפלה, אולם לא הגיעו למטרתם למצא למו דרך סלולה כי דבריהם יעשו פרי בספרת התפלות ההן. במחצית התקופה הראשונה לימי הגאונים הונחה אבן הפנה לסדרי התפלה הנמצאים כעת לפנינו; במחצית השניה להתקופה ההיא חברו גאונים אחדים סדרי תפלה (סדורים) ויפיצו אותם בין בני ישראל; אולם נעם נאומי השפה בסדר התפלות ומבטאיה כבר הגיעו אז למרום קצם. — הברכות אשר לאט לאט נוספו להתפלות לפני „שמע״ תתנה עדיהן ואותותן על נקלה, גם הברכות התיכוניות אשר ערכו לתפלות השבתות הנועדות בערב, שחרית, מוסף ומנחה, הקדושה אשר נספחה לתפלת שחרית ומוסף כל אלה נוספו בימי הגאונים [3]). את עבודת ה׳ בצקון לחש לימי חגי ה׳ מקראי קדש האדירו בנוספות שונות אשר ערכו לרוח היום בשפה נשאה ונספחו להתפלות, אשר לפעמים החזן או השליח צבור חבר בעצמו והוא לבדו שפך שיחו לאלהי הרחמים, כמו: הסליחות לימי התשובה (עשרת ימי תשובה), הושענות בעת יסבו את בית התפלה בחג האסיף, ואזהרות (בדבר שש מאות ושלש עשרה, תרי״ג מצות בחג השבועות), עבודה (אשר בה ישא בעליה מדברותיו בדבר עבודת ה׳ בהיכלו בירושלים) ליום הכפורים (פרק ס׳. c) התפלות האל נכתבו בקצור נמרץ, ותכן עניניהן נקל להמתפלל לדעת. ולפעמים ערוכות בדרכו קינים ונהי, וענין אחד יחליף משנהו, לכן לא אחת ולא שתים ימצאו בהן סדרי הא״ב לפי סדר מאמריהן וכרבן לא לפי מספר המלים, בלי חרוזים ומשקלים; ואחדות מהן כתובות גם בשפת ארמית [4]) תפלת הקדיש אשר בראשונה נועדה להתפלל

---

[1]) שם. צד 168. 167. [2]) ראה בהכוזרי מאמר רביעי בסופו (שי״א ע״י מהר״ד קאססעל, בהוצאה שניה, צד שי״ט) · ובס׳ „הליכות קדם״, צד ע׳; לפי דברי החכם גראטץ היה ספר רזיאל מראש חלק ספר אותיות דר׳ עקיבא (אוצר נחמד, ח״ג, צד ס״ז. ע״א). [3]) הח׳ צונץ בספרו „גאטטעסדיענסטליכע פארטראגע״, צד 369 והלאה; ובספרו „ליטעראטורגעשיכטע״, צד 11 והלאה. [4]) שם צד 12.

בה אחרי כלות העם לקרוא אמרי ההלכה אשר נספחו להתפלה בסופה, היתה לחק ברבות הימים כי החזן יקראה גם אחרי תפלות כהנה שדברי הלכה או הגדה לא נוספו אליהן, אולם יתפלל אך בקצר מלים (חצי קדיש) [1].

f) ממחצית המאה השמינית למספר הנוצרים והלאה תשנה תבנית תפלות כהנה, באשר בעליהן שקדו לכתוב שמותיהם בכל אות ואות בראשי אמרותיהם, סדרי האלפא ביתא אשר המאמרים ילכו לסדר האותיות, וגם החרוזים אשר הדשים מקרוב באו ויתנו עז לרוח התפלה, כל אלה יד השיר עשתה אשר בעליהן ישאו דעם בדבר ההגדה, להיות שלומים תחת אמרות ההגדה אשר ספו תמו ואין איש אשר יחדש בנשר נעוריהן. תפלות כהנה תקראנה בשם פיוט ובמספר רבים פיוטים, ומחברן יקרא בשם פיטן [2]). שפת הפיוט נאדרה בנעם המליצה, ולפעמים לשון המחבר בכבדות תהלך, ויחדול לכתוב מלים אשר הסכן הסכינו בהן כי אם במלים מוזרות כל חפצו ובהן ישפיק, ויחדש מלים חדשות ויטה עליהן קו כפי אשר רוח מבינתו יענהו, ולפעמים לא ישים לבו על כללי דקדוק השפה אל נכון [3]), ולכן ברבות הימים נתנו דופי בהם כפעם בפעם המשכילים והכמי לב אשר טוב טעם למו בחקי השפה ובהליכותיה והמה: מושבי בשבט סופר, מדקדקים, ומורי הדת. אם רוח משוררי הסורים, היונים, או הערבים נחה עליהם ומי המה המשוררים ההם לא נוכל לדעת זאת אל נכון. אולם מלתנו תטוף על הפיטנים הראשונים, אשר שמותיהם נודעו לנו, כמו יוסי בן יוסי [4]), וינאי [5]), אך על אדות ענינים מעטים אשר יבאו בדבריהם, אולם ביתר שאת ועז נשים דברתנו על תפלות של ר׳ אלעזר בן קליר ופיוטיו. כמו המשורר האמער יתנוסס לתפארת בשירי גבורים אשר כוננו מעשי אצבעותיו כן הקליר נודע לתפלה בשירי תפלותיו; בעוד לא נודעה לנו העת אשר בה נולד ולא ארץ מכרתו [6]); זרועו מושלה לו לעשות מטעמים בנעם המליצה והשיר עד להפליא אל אשר יהי רוחו ללכת, אשר כמו שערנו בנפשנו כי דברי מליצים ומשוררים ההלבוא לפניו היו לו לעינים, אף כי ספרי משוררים כהם אינימו כעת

---

[1]) ראה בפרק ק״ט, e. [2]) את אשר מקור השמות האלה הוא בשפת יון ποιητής זאת יודע כל משכיל ודבר שפתים אך למחסור. [3]) ראה בספרי החכם צונץ Synagogale Poesie, צד 372 והלאה; Literatur-geshichte, צד 602.
[4]) הוא היה כפי הנראה במחצית המאה השמינית למספר הנוצרים ויקרא בשם „היתום", ולא היה כהן, מפיו יצאו הדברים הנוספים בתפלותינו ליום השני לראש השנה הנקראים בשם „תקיעתא" הנספחים למלכיות, זכרונות, ושופרות (פרק ס׳, c), וגם תפלה בליל יום הכפורים „עבודה" וכדומה. בתפלותיו לא ימצאו לא חרוזים ולא שמו בראשי מלים. הח׳ צונץ בספרו „ליטעראטורגעשיכטע", צד 26. [5]) שם. צד 28. [6]) בראשונה חשבו כי הוא היה אחד התנאים, ואחר אמרו כי נולד בשנת ד׳ אלפים תש״ל (970), ולפי הידיעות החדשות היה במאה השמינית למספר הנוצרים בארץ הצבי, או בסוריא. הח׳ צונץ בספרו „ליטעראטורגעשיכטע", צד 29 והלאה.

לפנינו. אין פיטן אחר אשר יוכל להתחרות עם הקליר בכשרונותיו הנפלאים בדרכי השפה אשר ברכה במו; אין אחד מהפייטנים אשר ידמה אליו במחשבותיו ובשרעפי עשתנותיו הנשאים, ברוחו הכביר לברא לו ניב שפתים ומבטאים חדשים אשר לא שערום לפנים, ובידיעתו את השפה אל נכון עד להפליא. אולם הכבדות אשר שם בעצמו על בת שירתו, שמו הכתוב בראשי מלי אמרותיו, מערכת מאמריו לפי סדר האלפא ביתא, דברי כתבי קדש אשר ישלב לאחדים בין דברי תפלותיו כל אלה ישימו חשך סתרי תפלותיו, והמתפלל לא ירוין בהן, ולפעמים לא ידע עד מה אל מה ירוזמון מליהן. קליר בשירי תפלותיו, אשר על אשיות אמרי ההלכה וההגדה הכתובים בספרים ישנים גם חדשים בנה כמו רמים את מליצתו, ענד כצניף תפארה כמעט את כל ימי החגים בשיריו אלה (וגם לצום החמישי והוא יום התשיעי לחדש אב) [1], ובענינים רבים היה היה לעינים להפיטנים הבאים אחריו אשר ממנו ראו וכן עשו [2]. בין הגאונים בימים ההם ידע רב סעדיה הנודע לתהלה את המשורר קליר, ובפיוטיו יתחרה אתו בהכבדות אשר שם בעצמו על דבריו בסדרי אלפא ביתא וכדומה ועוד ישקד להלאות את הקורא (או המתפלל) ביתר שאת, אולם בכחו לשפת קדש ומליצתה נופל הוא מהקליר [3].

g) פיוטים אחדים, אשר מעט מעט למרות חקי מאשרי העם הראשונים, נספחו לכל סדרי התפלות למפלגותיהן, נודעו לנו בשמותיהם אשר כרבם יקראו בשם התפלות שנספחו אליהן. הפיוטים אשר נספחו בימי המועדים לשלשת הברכות הראשונות לתפלת שחרית נקראו בשם ק'ר'ו'ב'ץ *), ויחלו ברשות (רשיון), אשר המתפלל (החזן) יבקש לתת לו הרשיון, לדבר בשם העדה, ויתמו בסלוק (סוף) אשר ענינו ישתוו לדברי הקדושה הבאה אחריו. אם לכל שבעת הברכות של תפלות השבתות או המועדים נוספו שירי תפלה אשר חברום פיטנים שונים. אז הסכינו לקרא את התפלות ההן בשם שבעתא. הפיוטים הנוספים להברכות הערוכות לפני „שמע", יקראו בשם הדברים אשר עליהם סובבים הולכים דבריהם „יוצר", „אופן", „מאורה", „אהבה", „זולת", „גאולה" ולכל אחד רוח לבדה באופני הענינים ההם. שירי נהי הערוכים ליום התשיעי לחדש אב יקראו בשם „קינות"; גם שירי תפלות „להסליחות" יקראו בשמות אשר יורו לתכונות עניניהם; השירים אשר ישנו פעמים יקראו בשם „פזמון" (שירי הללויה), וכדומה.

---

[1]) הה' לאנדסהוטה בספרו „עמודי העבודה", צד כ"ז והלאה. הה' צונץ בספרו „ליטעראטורגעשיכטע", צד 93 והלאה. [2]) על אדות דרכי הקליר בשיריו, ראה בספר הה' צונץ „ליטעראטורגעשיכטע", צד 34, [3]) שם צד 93.

---

*) לאמר „קול רנה וישועה באהלי צדיקים".

פרק שבעים

עין צופיה.

a) העת אשר בה הדלו מאשרי העם לכהן פאר במשמרת „גאון". והיא באחרית ימי המאה האחת עשרה למספר הנוצרים, הוא דבר בעתו לסופר קורות העתים להתבונן ולשים עינו על מצב היהודים המדיני והלמודי לעת כזאת. ידיעות נכונות ונאמנות נמצאו על אדות היהודים ומה אשר הגיע אליהם בחבל הארץ במחצית אַזיען הפונה קדמה, באפריקא צפונה, ותימנה וימה באייראָפּאַ: בדבר היהודים בחלק הארץ האחרון ידבר בספרנו ממחלקת הבאה והלאה ששמה נחל להתבונן עלימו ונשים כל מעינינו בהם. הארצות האחרות הנזכרות למעלה היה היו לחלקי ממלכת הכליפים הגדולה, אשר דעת לנבון נקל כי מטות כנפי הממלכות הקטנות האלה (שתפרדנה לראשים שונים) לא יכלו להשתרע על ארץ רבה כמוה לארך ימים, ומה גם לרגלי הפלגות השונות אשר קמו בקרבה ופרעו פרעות בה, חלק לב העם ויסכסכו איש באחיו ואין נחת. במאה העשירית למספר הנוצרים כבר סרו יושבי הארצות האל למשמעת שלשה כליפים והמה: משפחת האַבאַססידים בבגדד (בבל החדשה), משפחת הפּאַטימידען במצרים ובית האָממאַיאַדען בקאָרדאָוואַ (שפאַניען, פרק ע"ג, a). באַזיען הדישו כנשר נעוריהם הפרסים ומעט מעט נשלו את עם הערבים: אולם הישמעאלים הנודעים בשמותם לתולדותם זעלדשוקען Seldschucken עתקו וגברו חיל וביד חזקה ובזרוע נטויה גברו על שני הגוים האלה, ועד היום יעצרו בעמי הארצות האל. הישמעאלים קימו וקבלו עליהם את דברי מחוקקם הכתובים בספר הקאָראַן Koran אף כי בגבורתם אשר נהלים תלהט לבלי חק נשתוו להערבים, אכן בכשרונותיהם בכל חכמה ומדע נופלים המה מהם. במאה האחת עשרה למספר הנוצרים חדל להיות ארח לרוח החכמה והדעת להיהודים בבבל ומה גם בקדמת אַזיען; גורל כמוהו נפל מעט מעט גם על היהודים תושבי חבל ארץ אפריקאַ צפונה: וככה מהימים האלה ומעלה ארני דברי הימים לבני ישראל הטבעו ביתר שאת ועז אך על עניני העברים יושבי ארצות אייראָפּאַ ומצבם ובהם ישפיקו סופרי קורות העתים.

b) על אדות מצב היהודים בארצות אַזיען עד בואך הודו בשנות המאה השתים עשרה והשלש עשרה למספר הנוצרים תוכלנה להיות לנו לעינים הידיעות המעטות הנמצאות בכתבי מסעיהם להחכמים: ר' בנימין מטודעלאַ (פרק ע"ט, b), ר' פתחיה מרעגענסבורג (פרק ק"ד, c), ור' יהודה חריזי (פרק פ"ה, g). משרת „ראש הגולה" בבגדד נתנה על שכם מאשרי העם עוד ימים רבים ופעלה והדרה יראו גם גם על כל הארצות הסרות למשמעת הכליפים בכל מקומות מושבות היהודים· מצב המדיני ליהודים לא שנה או עד מה ממצבם בימינו אלה בארצות מושלי המושלמנים העריצים. אז לרגל משיח שקר אשר

קם בישראל הנודע בשם דוד אַלראי Alroy בשנת ד' אלפים תתק"כ (1160) סער לב העם כים נגרש, אך ימי המבוכות האל לא נמשכו; תולדותיו מעלפות בצעיף הנפלאות וכנפי הדמיון העז להן [1]), וגם עליו כמו על משיחי השקר האחרים נפל הגורל להמיתו ולתתו אל יורדי בור, וגם אחרי מותו החזיקו אנשים רבים אנשי הרוח (שוואֶרמער Schwärmer) במעוזיו ולשמו ולזכרו תאות נפשם. כמו מצב המדיני להיהודים תושבי אַזיען היה מרה למאד, כן דרכי הדעת והתבונה היו אבלות בימים ההם. אי-דעת והבלי שוא המה האותות אשר בהם יכירו את היהודים שמה ביתר שאת עד היום הזה. אף המנהג אשר הסכינו בו גם בימינו אלה, לנסוע להקברים אשר יאמר עליהם כי אנשי מופת קבורים בהמה כמו: דניאל, יחזקאל, עזרא וכדומה, ושמה ישפוך שיחו ההלך, ויתפלל בעדו ובעד בני ביתו, כפי הנראה זמורת זר היא מהנוצרים או מהמחמדנים השתולה בכרם ישראל. דברים כהמה היו הנסבה אשר המריצה יהודים אחדים להמיר דתם בדת המחמדנית כמו: היבעט-אַללאַה Hibet-Allah, יצחק בן אברהם אבן עזרא, ושמואל אבן אַבבאַס [2]), והאחרון חבר כתב שטנה על היהודים, אשר בו ידבר סרה גם על ספר הכוזרי [3]).

c) לכתבי הקדש כתבו הכמי הדור תנועות ונגינות באחרית ימי הגאונים; מפעלות החכמים בדרכי המסורה הנה במתכנתן אשר לפנינו כיום הזה, זולת מחלקותיהם לפרקים אשר הוסיפו האחרונים מקרוב. דרכי למודי הטעמים והנגינות סלוק ואתנח אשר מוצאם מבבל Punktationssystem (פרק ס"א, b) נודעו לנו אך על פי ידיעות הקראים. המנהג אשר הסכן הסכינו בו לקרא להעם דברי ה' מספרי תורת משה מדי שבת בשבתו ובמקראי קדש וההפטרות לרוח היום מספרי הנביאים, כעתה כן אז באחרית ימי הגאונים משפט אחד לו כמתכנתן לפנינו בימינו אלה, זולת שנויים קטנים אחדים אשר שנו לעת כזאת. ספרי המדרשים, אשר שלחו יונקותיהם בימי הגאונים, ירדו אחורנית ומקומם לקחו באורי כתבי קדש אשר חכמי הדור בארום בשום שכל, וישימו כל מעינם

[1]) הוא ראש המדברים הנהו בין הנפשות אשר הביא לצחק לפנינו החכם בנימין ד' איזראעלי השר לארד בעאקאנספיעלד בספר הספורי שלו הנקרא בשם Alroy [*]) ונעתק גם לשפת אשכנז (וזה לא כביר נעתק משפת אשכנז לשפת עבר ויקרא שמו בישראל „חטר מגזע ישי", ע"י המשכיל וסופר מהיר ה' ראקאווסקי). [2]) הח' גראטץ בספרו „קורות היהודים" ה"ו, צד 269 והלאה. [3]) ראה בס' הכוזרי הנעתק ע"י מהר"ד קאססעל לשפת אשכנז, במבוא הספר צד XIX (בהוצאה ראשונה).

[*]) כמו בערתי בנפשי כי מוצא השם „אלרהי" הוא מספר בראשית ט"ז, פסוק י"ג „אתה אל ראי", בשם המביא הבקר התהלל כי רוח ה' נוססה בו. ואבקש מאת החכמים דורשי קדמוניות כי יחוו דעם אם נכונה השערתי, ואולי קדמני אחר בזה. דו"ר.

בדקדוק שפת קדש ולדעת הוראת המלים עד תכליתן, ובאפריקא צפונה ובספרד עתקו וגברו חיל הלמודים האלה למרום קצם (פרק ע״ג וע״ד). להקראים נאות תהלה על אשר המריצו בספריהם ובמריבי-התלמודים שהתגלעו ביניהם ובין חכמי הרבנים, את האחרונים לשקד בכל עז להגות בכתבי קדש ולחקור לכל תכליתם: בדבר מפעלותיהם בטהרת השפה והליכותיה אף כי יתר שאת למו במדברותיהם שנשאו בכל ענפי הענינים ההם שנסבו ורחבו, אולם בדברי הגיון ישר הצפונים במו אין למו משפט הבכורה על בני דורם חכמי הרבנים אשר פלסו מעגלותיהם בארח מישור; אכן בימי שנות המאות ההלכוא אחריהם נודעו אך בתור אנשים אשר יגנבו להם דיס מספרי חכמי הרבנים בדבר חקי הדת, הפלוסופיא ומפעלותיהם בחלקת הדקדוק והשיר ומהם ראו וכן עשו ושמו בכליהם לאמר: כל אלה ידנו עשתה. — עבודת ה׳ בעניני התפלה עשתה לה כנפים בעת ההיא בכל תפוצות ישראל לפי רוח חכמי הדור אשר ירו אבן הפנה למו. אולם מעת יראו פעלי בעלי הפייטנים וההדרם בחלקת התפלה אשר לאט לאט גברו לאמונה בה, אז מעט מעט חדלו מנהגי ישראל להבדל ולהפרד בקהלות ישראל למושבותיהם בדרכי התפלות.

d) ספרי התלמוד כבר נשלמו עד תמם, לתלמוד הירושלמי נתנו מהלכים בבתי המדרש בבבל אך מעט; ומאשר לא שמו מעינם בו לכן רבו השגיאות מבלי משים רב יתר בו מבספרי תלמוד בבלי. לשפט את העם בין איש ובין רעהו בכל עת, לפי רוח התלמוד ומשפטי חקי ההלכה באר היטב, עמלו שרי התורה במלאכת הקדש בתקופת הגאונים, בלעדי שו״ת רבות אשר כתבו בספר ראשי הגאונים אשר תקראנה בשמותן (שאלות ותשובות הגאונים, פרק ס״ג, d), גם המצא ימצאו ספרים ההולכים בעקבותיהם כמו הלכות מר׳ יהודה ור׳ שמעון קיירא, וספרי רב אחאי, רב חפץ, רב האי, ר׳ שמואל בן חפני וכהמה: רב חננאל שקד כיד חכמתו הטובה עליו לבאר דבר דבור על אפניו את דברי התלמוד. מבוא התלמוד אשר לפי סדרים נכונים הערוכים בטוב טעם נחקור לכל תכלית אמרי חז״ל אל אשר יהי רוחם ללכת. הוא פרי עמל ר׳ נסים בן יעקב אשר ירה אבן הפנה להענין הכי נכבד ההוא. להשכיל ולהבין ערך הוראות המלים ומבטאיה השונים, החלו לשדד ולפתח את שדמות הספרות ההיא: ר׳ צמח (פרק ס״ג, b) ורב האי גאון. אף כי הגאונים לא השאירו אחריהם ברכה ספר-מלים להתלמוד ערוך בכל ושמור כפי אשר דרוש לחפץ ההוגים בספרי התלמוד, אולם גם זאת לנו לדעת, כי ספר „הערוך״ הנודע לר׳ נתן בן יחיאל (פרק ק״ד, c) הוא קבוצת מלים שונות אשר קבצו לאחדים מכתבים שונים בימי הגאונים. — על כתבים רבים אשר בערפלי הנסתרות וברוח הדמיון יסודם מעשה ידי בני דור הגאונים, יקראו שמות אנשי השם הנודעים לתהלה והמה חכמי התלמוד ואנשי מופת הנמצאים בימי הנביאים ללא צדק (פרק ס״ט, c).

קורות עם ישרון

ותולדות ספרתו

מימי גלות בבל החל עד היום הזה.

כתוב אשכנזית על ידי הרב הגדול החכם המפורסם אדם המעלה הכלשן הנפלא הדר. ר׳ דוד קאססעל מבערלין, ומתרגם עברית

מאת

דוד ב״ר ירמיהו ראדנער

יליד ווילנא.

חלק שני

ווילנא

בדפוס האלמנה והאחים ראם

שנת תרמ״ו לפ״ק

КОЙРЕСЪ АМЪ ІШУРНЪ.

т. е. Исторія и Литература Евреевъ, отъ Вавилонскаго плѣненія до настоящаго времени.

Сочин. Д-ра Д. Касселя, перев. съ нѣмецкаго на древне-Еврейскій языкъ Д. Раднеромъ.

Часть II-ая.

1886.

Дозволено цензурою. — 6 Февраля 1886 г. Варшава.

ВИЛЬНА.
Типографія Вдовы и братьевъ Роммъ.
Жмудскій переулокъ собст. домъ № 325/2631.

תֹּכֶן הענינים בחלק השני.

מחלקת הרביעית. Vierter Abschnitt.

היהודים באייראָפּאַ עד תֹּם שנות ימי הבינים.

פרק תשעים ושלשה

ר' שמואל אַל-לַאוִי Al-lavi. ה"ר נסים ב"ר ראובן (הר"ן).

פרק תשעים וארבעה

ה"ר יצחק ב"ר ששת (הריב"ש). ר' חסדאי קרשקאש בשנת קנ"א.

פרק תשעים והמשה

משפחת דוראן בחבל ארץ אפריקא צפונה

פרק תשעים וששה

היהודים אשר נאלצו למראה עין לחסות בצל דת הנוצרים (אנוסים, מאַראַננען Marannen).

פרק תשעים ושבעה

הוכות בעיר טאָרטאָזאַ.

פרק תשעים ושמונה

היהודים בפאָרטוגאַל.

פרק תשעים ותשעה

השר דון יצחק אברבנאל.

פרק ק

היהודים גרשו מספרד (גרוש ספרד) בשנת מ'ז'ר'ה' ישראל", רנ"ב (1492).

פרק קא

היהודים גרשו מארץ פאָרטוגאַל (גרוש פארטוגאל).

פרק קב

היהודים המסתתרים (היימליכען יודען) בארצות ספרד ופארטוגאל.

פרק קג

היהודים בממלכת יון (ביצאַנטיע, קאָנ-סטאנטינאפעל לפנים).

פרק קד

היהודים באיטאליען.

פרק קה

חכמי היהודים ומשורריהם באיטאליען.

פרק קו

ה"ר יהודה מסיר ליאון. ה"ר יוסף קולין, ה"ר אליהו דיל מדיגו.

פרק קז

היהודים בארצות צרפת ואשכנז.

פרק קח

המערָאווינגים והקאַראָלינגים Merovinger und Karolinger

פרק קט

רבינו גרשום (ב"ר יהודה) מאור הגולה.

פרק קי

ה"ר שלמה ב"ר יצחק. אשר יכנה בשם רש"י בשנות ד' אלפים ת"ת—תתס"ה.

פרק קיא

מסע הצלב הראשון בשנת ד' אלפים תתנ"ו (1096)

פרק קיב

מסע הצלב השני בשנת ד' אלפים תתק"ו (1146). היהודים נרדפים על צוארם בענגלאַנד.

פרק קיג

רבותינו החכמים בעלי התוספות.

פרק קיד

מבארי כתבי קדש והמורים לצדקה (זיטטענ-לעהרער).

פרק קטו

ספרי התלמוד היו לשרפת אש. והיהודים נרדפים על צוארם מחמת אויב בצרפת.

פרק קטז

ה"ר מאיר ב"ר ברוך מרוטונבורג.

פרק קיז

המות השחור בשנות ק"ח-ק"י (1348-50).

פרק קיח

אחרית ימי הבינים.

פרק קיט

עין צופיה הדורות מראש (בימי הבינים) (ריקבליק).

מחלקת הרביעית.

Vierter Abschnitt.

היהודים באיירָאפאַ עד תֹם שנות ימי הבינים.

פרק שבעים ואחד

היהודים בספרד (שפאַניען) תחת ממשלת הוועסטגאָטהען.

a) בקורות העתים לבני ישראל אשר הגיעו למו אחרי גלו מארצם, הכי נכבדות ויקרות הנה להתבונן בעין צופיה, קורות היהודים בשפאַניען (ספרד). אין ארץ אשר היהודים נחמו בה אחרי ארץ הצבי שלקחה מידם ולכל בה היי רוחם, כמו ארץ ספרד, גם אין ארץ אשר בה יכלו היהודים באין מחריד לעשות חיל בחכמה ומדעים שונים ולעלות קדימה בכשרונותיהם הנעלים, לרגלי ענינים רבים אשר נתנו להצלחתם עז ותעצמות למפעלות בני ישרון, כמו ארץ ספרד. בספר הזכרונות לספרת העברית יכתבו בגליון לדור אחרון ימי שבת היהודים בספרד בתור ימים הכי נכבדים וטובים לישראל. וגם בזאת עתקו וגברו חיל היהודים בכל ענפי המדעים מרכלת וחרשת המעשה, כי מצב המדיני וסחר הארץ היה טוב ומאד נעלה, באשר הארץ מברכת ה׳ הזאת במזג אוירה הנעים, באדמתה אשר דשנה היא ופוריה, בנהרותיה הגדולים, בעשרה הרב במתכות שונות, (מעטאַללען), ומה גם כי לחוף שני ימים ראשים תשכון באייראפאַ, כל אלה נתנו ידים להיהודים להתחרות בכל עז את יושבי הארץ לגויהם ומינם עשתה חיל בכל אשר יפנו. דברי חפץ נכבדים בחרשת המעשה חדשים למיניהם אשר מצאו חכמי החרשים, וארצות רבות אשר תכו לרגלי מושלי ספרד, שרכשו למו מקץ המאה החמש עשרה והלאה, יכלו לרומם את חסן עשרה למעלה ראש, לולי הבלי שוא אשר קננו למו בלבות החשכים ומורדי אור להכביד אכפם על כל הגוים הסרים למשמעתם כי קדוש יאמרו לאמונת הקאַטהאָלית, גרשו כלה את תושביה היהודים אשר

בחכמתם ובשקידתם הנמרצה למרכלת וקנין היו לנס, ואחרי גרשו, אז היו דרכי המסחר אבלות בספרד וגלה כבוד מארץ הזאת.

b) דברי הימים ליהודים בספרד יפרדו והיו לשלש תקופות, אשר לפי שמות הימים, שבתוכם ישבו רבי יהודי ספרד נקראו בשמותן: קורות היהודים תחת ממשלת הוועסטגאטהען שימיה נמשכו עד שנת המאה השביעית, ממשלת הערבים עד שנת ד׳ אלפים תתק״י (1150), וממשלת הנוצרים עד המאה החמש עשרה. בעוד מימי התקופה הראשונה נמצאות ידיעות מעט, שמקורן הוא מעין אכזב, יתנוססו ימי התקופה השניה ביתר שאת ועז על ימי אחיותיה והתקופה ההיא נושאת עליה חותם תבנית ספרת היהודים בספרד; בימיה עלו כפורחת נצה מפעלות השפה ובאורי כתבי קדש, מטעי הפלוסופיא מליצה ושיר. בהתקופה השלישית יעתיקו דברי הימים ליהודים את מהלכם ממחוזות הנגב לנפות התיכונות וצפונה לארץ, הסרות למשמעת מושלים נוצרים. גם בימיה יראה הדר מפעלות חכמי לב אשר העשירו את ספרת העברית בכל ענפי הלמודים, אולם בין למודי התלמוד אשר הגו בהם חכמי הדור בשקידה נמרצה, פלסו להם נתיב גם למודי הקבלה שיסודם בערפלי הנסתרות ולרגלם גברו אי-דעת ודרכי אשת כסילות צרת החכמה בת השמים. בעת מעט מעט הלכה ממשלת הנוצרים הלוך וגדל, ויד הכהנים השכבים בכל משלה, אז תנתת ידם להחליש את רוח הדעת אשר פעמה בלבות תושבי הארץ וגם הכבידו אכפם על מחזיקי דת אחרת זולת הדת השוררת בארץ, בחקים מעיקים בשלל צבעים שונים, עד כי הבלי-שוא כבו את עיני ראשי הארץ ובאולתם הרבה וזדון רשעתם גזרו אמר לגרש כלה את היהודים בשנת רנ״ב (1492) ויהיו לדראון נצח, מני אז חדל להיות ארח לדברי הימים לישראל בספרד.

c) אם נשים לנו לקו את הידיעות האחרות אשר כנפי ההגדה להן, ולפיהן נאחזו היהודים בספרד עוד בימי גלות בבל החל, נוכל לאמר כמו שערנו בנפשנו, כי בעת היתה ירושלים לחרבה וארץ הצבי שממה על ידי טיטוס, תקעו היהודים למו יתד במקום נאמן בחצי האי הפירענאאי. אולם זאת נוכל להודיע לדבר אמת אשר גם דברי הימים יתנו עדיהם כי נכון הוא, אשר היהודים החלו לגור בספרד מעת הוועסטגאטהען עצרו בעם ספרד. ארני הידיעות הנכונות ההן הטבעו, — באשר לא נוכל לשאוב ממעינות ידיעות העברים כי מעט המה [1]), — על קבוצות החקים למלכי הוועסטגאטהען [2]). על פיהן נודע לנו, כי עד תם ימי המאה הששית מצב היהודים בארצות האל לא ברע הוא; כיהודי כנוצרי משפט אחד היה למו, ואחדים מהם כהנו פאר במשמרת הממלכה, וגם

[1]) ראה בספר „עמק הבכא" להר״ר יוסף הספרדי ונעתק לש״א על ידי ה״ר משה ב״ר דוד וויענער צד 148. 7. 5. [2]) הח׳ גראטץ בספרו „קורות היהודים" ח״ה, צד 59 והלאה.

חלצו לצבא להגן בעד מלכיהם לארץ מגורם . אך מעת המירו מלכי הוועסטגאָטהען את דת האַריאַניש בדת הקאַטהאָלית , אז גברו הכהנים לאמונה בארץ לשום שמות בה לבלי חק ; המלכים : רעקקאַרעד Reccared בשנת ד׳ אלפים ש״נ (590) , זיזעבוט Sisebut (ד׳ אלפים שע״ב , 612) , חינטיללאַ Chintilla (ד׳ אלפים שצ״ח, 638) וכמוהם הכבידו אכפם על היהודים במשפטים לא צדיקים, ויבדילום לרעה בדברים שונים , ובאחרונה עלתה סאת רשעתם למרום קצה ויתנו ליהודים שני דרכים לבחור במו והמה : להמיר דתם , או לעזוב את הארץ וללכת באשר יתהלכו . יהודים רבים באו בברית דת הנוצרים למראה עין ולבם נאמן עם דתם , אולם גם על היהודים אשר למראה עין החזיקו במעוזי דת הנוצרים שמו הכהנים עינם ולבם לחקור אותם אם לא ברמיה יתהלכו אתם , ואם נודע הדבר כי בסתר נפתה לבם על דת היהודים אז ענו את נפשם באכזריות עברה. אך רוח והצלה עמד ליהודים — מידי המושלים האכזרים ההם — מהערבים , כאשר השתערו בעזוז מלחמה עליהם והארץ נכבשה לפניהם אז הונח ליהודים מעמלם ורגזם .

פרק שבעים ושנים

הערבים בספרד .

a) ויהי בשנת ד׳ אלפים תע״א (711) צלחו הערבים ושר הצבא טאַריק Tarik בראשם את לשון ים גיבראַלטאַר (לזאת תקרא גם העיר בשם גיבראַלטאַר). וישתערו בשצף קצף על הוועסטגאָטהען אשר עמודי ממשלתם כבר רופפו וחשבו להשבר. בהמלחמה אשר התלקחה בעים רוחה בקרבת קסערעץ דע לאַ פראָנטעראַ Xerez de la Frontera (בירח יולי בשנת 711) היתה תבוסת הוועסטגאָטהען שלמה : ראָדעריך המלך האחרון להוועסטגאָטהען , נפל חלל חרב ביום קרב והערבים מגרו לארץ כסא ממלכתו . במחנה חיל צבאות הערבים נמצאו יהודים רבים , אשר נספחו אלימו לעזרם במלחמותיהם שבהן ימינם רוממה על אויביהם (פרק ס״ב) , ונוספו עליהם כפי הנראה יהודים רבים הנמצאים בספרד הנדכאים מחמת נוגשיהם העריצים , ובעת נכבשה הארץ לפני הערבים השליכו מהם עבותות דת הנוצרים אשר החזיקו במעוזה אך למראה עין . הערבים אשר קל מהרה הלכו מחיל אל חיל ויכבשו כמעט את כל חצי האי ההוא , הושיבו יהודים בהמבצרים אשר לקחו מידי אויביהם , למשמרות , וככה כוננו עד מהרה קהלות ישראל הכי נכבדות בהערים : גראַנאַדאַ , קאָרדאָווא , מאַלאַגאַ , לוצענאַ , ובהעיר אשר היתה לפנים קרית הממלכה והיא טאָלעדאָ . דבר עניני היהודים תחת מושליהם הערבים בספרד נשתוה למצב היהודים באַזיען אשר סרו למשמעת הכליפים . כלם כאיש אחד בחרו למו לראש את אחד מאחיהם אשר יקרא בשם

„נשיא" או „נגיד" ועל פיו יצאו ובאו כל עניניהם, ויתנו למו הרשיון לעבוד את אלהיהם באין מחריד, וישימו שופטים עליהם מקרבם, ואך נטל עליהם. לתת משא מלך כפי אשר הושת עלימו מדי שנה בשנה. — אולם בדבר מפעלות העברים בספרד בחלקת הספרות בימי ממשלת הערבים במשך מאתים שנה אחרי נכבשה הארץ לפניהם, אין לנו להודיע עד מה. היהודים בספרד לא סרו ימין ושמאל בלמודי התורה מדברי אחיהם בני אמונתם בבתי המדרש בבבל, ומספרד נהרו תלמידים רבים לבבל וגם תמכו היהודים בספרד את אחיהם בבבל במשען כסף. על אדות סדר התפלה אשר ערך רב עמרם גאון בעד יהודי ספרד וישלחהו לידי ר' יצחק בן שמעון, כבר מלתנו אמורה (פרק ס"ו, a)[1], את אשר ספרת העברית מימי המאה העשירית למספר הנוצרים ומעלה חילים תגבר ועד מהרה תגביה עוף, לנו להודות לשני אנשים נודעים לתהלה בכרם המדעים ואשר היו למו מהלכים בבתי המושלים, ששקדו בכל עז כי הספרות תעשה פרי הלולים, והמה ה"ר חסדאי בן יצחק (פרק ע"ג), וה"ר שמואל הנגיד (פרק ע"ה).

פרק שבעים ושלשה

ה"ר חסדאי בן יצחק בשנת ג' אלפים תש"י (950).

a) בין היהודים אשר כהנו פאר במשמרת הממלכה ותומכי חכמי לב שוחרי תושיה ששמו מעינם בחכמה ומדעים, שיתנוססו כאבני נזר בתולדות ישראל, הראשון הכי נכבד ומאד נעלה הוא רב חסדאי בר' יצחק בן עזרא ממשפחת שפרוט (שארפּוט)[2]. הוא נולד בעיר יאַען Iaen וישם כל מעיניו בחכמת הרפואה, ובחכמתו ומדעיו ובדעתו לכלכל כל דבר במועצות ודעת רכש לו את אהבת הכליפים בקאָרדאָוואַ והמה אַבדעראַהמאַן השלישי בשנות ד' אלפים תרע"א—תשכ"א (911—961) ואַלהאַקים השני בשנות ד' אלפים תשכ"א—תשל"ו (961—976) וימשכו לו חסד להקימו אל-על לשאת משרת ממלכה נכבדה על שכמו, אשר בימי המושלים ההם שמוצאם מבית האָממאַיאַדען Ommajaden פרחו המדעים כחבצלת ויונקותיהם נטשו עברו למרחוק. ר' חסדאי לקח חלק במלאכת העתקת ספר הרפואה אשר חברו דיאָסקאָרידעס Dioskorides לשפת ערבית, שקיסר הביצאַנטינים הגיש את הספר הזה שי להכליף. בתור

[1] גם רב נטרונאי גאון שלח עוד לפניו סדר תפלה לעדת ישראל • בלוצענא.

[2] ראה בבית האוצר להרשד"ל, צד י"ז ע"ב; ודברי בנו הח' אוהב גר לוצאטו בס' Notisce sur Abou Iousouf Hasdai iben Schaprout (שי"א בפאריס בשנת 1852 • וראה דברי מהר"ד קאססעל בהלוח לה' ווערטהיימער (בערלין 1857) ובשפת אנגלית בס' Miscellany of Hebrew Literature ח"א, צד 73.

נבון לחש מלאכות המלוכה Diplomat עשה ר׳ חסדאי גדולות ונפלאות בעד אדונו הכליף באמרי שפתיו אשר ברור מללו בעת באו מלאכים מטעם הקיסר אָטטאָ הראשון אל הכליף,ובעת התגלע הריב למי־ארץ בממלכות הנוצרים בספרד צפונה, עשה ויוכל ר׳ חסדאי בחכמתו הרבה כי הכליף אדונו יעלה מעלה. דבר המסים, אשר הושמו על האניות היוצאות ובאות בקאָרדאָווּאַ, ישק על פי ר׳ חסדאי. דבר הצלחת ממשלת הכליפים אשר פרחה כתמר בקאָרדאָווּאַ, כרבה מולדת ר׳ חסדאי הנה, אשר הקריש כל כשרונותיו ועתותיו לרוממה אל־על, ושני הכליפים הנזכרים למעלה לא שבחוהו וימשבו לו חסד כעל כל תגמולוהי עליהם.

b) בשמו הטוב אשר יצא לתהלה למרחוק ובעשרו הרב מצא ר׳ חסדאי חפץ להיטיב מצב בת עמו המדיני והמוסרי. על אדות המכתב אשר ערך רב חסדאי ליוסף מלך הכוזרים והתשובה אשר ענהו, כבר ידבר למעלה בספרנו (פרק ס״ה, a). הוא הפיץ דעת בין בני עמו בזאת, בקנותו ספרים רבים הכתובים בשפת עבר ויחלקם ביעקב ובתמכו במשען כסף את חכמי היהודים, אשר קרא אליו. בימיו בא ר׳ משה בן חנוך (פרק ס״ז, b) לקאָרדאָווּאַ, ורב חסדאי תמך בימין צדקו גם את בנו ר׳ חנוך (פרק ע״ד, a). על אדות דברי שיר אשר ההלו חכמי הדור לנסות כחם בהמה, יחליטו בצדק כי אך רב חסדאי העיר את האהבה להחכמה ההיא בלבות המקשיבים לקולו. אולם ביתר שאת שקד רב חסדאי כי למודי דקדוק שפת קדש יעלו כפורחת נצה. ר׳ מנחם בן סרוק מטאָרטאָזאַ Tortosa, אשר כבר התהלך כרע כאח עם אבי רב חסדאי, בא לקאָרדאָווּאַ מטעם רב חסדאי אשר קראהו אליו. הוא הראשון אשר ערך וחקר ספר־המלים בשפת עבר הנקרא בשם „מחברת מנחם״, וגם היה לעינים למבארי כתבי קדש במחוזות צרפת צפונה, ומקרוב יצא אור במתכנתו השלמה [1]). לעמת המחברת הזאת כתב האיש הנזכר למעלה (פרק ס״ח, c) דונש בן לברט מאמר בקרת בתור מכתב־מליצי או תוכחה לרב חסדאי; לרגל הדבר הזה, ויוכל היות כי עוד נסבות אחרות התלכדו אשר לא נודעו לנו, הסיר רב חסדאי את חסדו מעם ר׳ מנחם, ובמכתב ר׳ מנחם כתוב בשפה נשאה לרב חסדאי יתאונן באזניו — כפי הנראה לא היה לו שומע מרב חסדאי — על המעשים אשר לא יעשו שהתעללו בו עושי דברו בפקודתו. בתור תלמידי ר׳ מנחם אשר עמדו לימין מורם וישיבו את חורפיו דבר יקראו בשמותם: ר׳ יצחק גיקאַטיליאַ, ר׳ יצחק בן כפרין, ור׳ יהודה בן דוד: ובתור תלמיד מחזיק במעוזי מורהו דונש נודע האיש ר׳ יהודאי בן ששת [2]).

---

[1]) י״א בתכלית הדיוק עם תולדות המחבר ע״י ה״ר צבי הירש פיליפאווסקי (לונדון, תרי״ד, 8°). [2]) ראה במבוא ר״ז שטערין לס׳ תשובות תלמידי מנחם ודונש שי״א על ידו (וויען תר״ל, 8°).

פרק שבעים וארבעה

ר׳ חנוך ואביתור. חיוג ואבן גנאח.

a) הכליף אלחכים (פרק ע״ג, a) היה אוהב חכמה ודעת וישם כל מעיניו להפיץ חכמה ובינה בין עבדיו חוסי צלו ולתמוך דורשיהם. באַנדאַלוזיען ידע כמעט כל איש לכתוב ויהי יודע ספר, בעוד בארצות אייראָפאַ הסרות למשמעת מושלי הנוצרים אף בני מרום עם הארץ, אם אך לא כהנו פאר במשמרת הדת, לא ידעו קרא בספר. לו היה בית אוצר הספרים גדול ורחב ידים, אשר מספר הספרים השונים הנמצאים בו עלה לארבע מאות אלף [1]). בין הספרים האלה נמצאה גם העתקת ספרי המשנה ללשון ערבית, אשר כוננו די החכם ר׳ יוסף בר יצחק בן שטאנש אבן אביתור—תלמיד ר׳ משה בן חנוך—מטעם הכליף. אחרי מות משה נתנה משרת „ראש השופטים" על שבט בנו ר׳ חנוך, וישפט את בני עדתו במישרים באין מחריד כל ימי רב חסדאי. אולם אחרי מות רב חסדאי אז תחלק עדת ישראל בקאָרדאָווא לחצי, מחציתה היתה אחרי ר׳ חנוך, ומחציתה אחרי אביתור לרוממהו אל על בתור „שופט", ויחזקו בעלי ברית ר׳ חנוך את האנשים אשר אחרי אביתור, וישימו אותו „בחרם", ויאלין לעזוב את העיר קאָרדאָווא, וישב בדמשק עד יום מותו. כבוד אביתור יחד גם בקהל המשוררים אשר חברו שירי תפלה [2]).

b) ויהי אחרי מות הכליף אלחכים, ובנו הצעיר ורפה ידים הישאם ישב על כסאו אחריו, אשר אך על פי יועצו אבן אבי אמיר אַלמאַנצאָר ibn-ali-Amir Almanzor [3]), ישק כל דבר הממלכה והכליף אך הכסא יגדל ממנו אז התהפכו עניני עדת ישראל בהעיר הזאת כחמר חותם. שני אחים ר׳ יעקב ור׳ יוסף אבן גו ישבו בקאָרדאָווא ויהי להם בית מלאכת אורגי משי (זיידענוועבערייא), וזולת דברי חפץ אחרים הכינו בעד חיל צבאות הכליף דגלים מחמדי בת עין נארגים במשי מעשה ידי אמן, וזלו זהב רב מכיסם—שלרגלי נסבות שונות עלו מעלה מעלה—למצא חן בעיני אַלמאַנצאָר בהביאם אליו תשורות יקרות כפעם בפעם. לא ארכו הימים ור׳ יעקב אבן גו הוקם על מטעם הממשלה בתור נשיא כל היהודים הסרים למשמעת הכליף. ותהי ראשית דרכו, להסיר את ר׳ חנוך מפקודתו, ויעד בו כי יראהו קשה אם יהין לעבוד עבודתו בקדש גם לימים יצרו, ודבר שלח לאביתור כי ישוב לעירו ויכהן פאר תחת ר׳ חנוך במשמרתו. אולם אביתור לא קבל מאמר הנשיא ושפתיו ברור מללו כי

---

[1]) ה׳ ראצי בספרו „קורות המויערין בספרד" ח״ב, צד 68 והלאה. [2]) הח׳ זקש בספרו „דיא רעליגיעזע פאעזיע" וכו׳, צד 248 והלאה. הח׳ צונץ בספרו „ליטעראטור-געשיכטע", צד 178. [3]) Almanzor Billah „האיש אשר נעם האלהים עליו" הוא שם התאר הנכבד, שבראשונה אך הכליפים יתפארו בו.

אך לר׳ חנוך נאוה המשמרת הנכבדה ההיא ואין איש אשר יתחרה אתו בכשרונותיו ובתמת לבו. ויהי מקץ שנה וירד יעקב אבן גו מגדולתו, באשר לשוא קוה אַלמאַנצאָר כי יעקב יגוש בעם ישראל וישים עליהם מסים רבים להביא כסף רב לבית גנזיו: ואחרי נפשו בו תתעטף כשנה תמימה בבית הכלא, קראו דרור לו לבקשת הכליף אשר אך פניו נשא אַלמאַנצאַר, אולם לא שב לגדולתו ולכבודו הראשון אשר גלה ממנו. ויהי כאשר איש אחד היה כמבשר בעיניו ויגד לר׳ חנוך הנה מת יעקב, אז התאבל עליו באמת, בשגם יעקב פזר נתן מכספו לדל בלב מתנה, ור׳ חנוך מאשר ראה עני, לכן לא היה לאל ידו להשכיל אל דל. ר׳ חנוך נשא משרת השופט על שכמו באין מחריד עד יום מותו, באחד ימי הבציר בשנת ד׳ אלפים תשע״ד (1014), כי קרהו אסון בבית הכנסת שהבמה אשר עלה עליה לשאת מדברותיו קבל עם, נפלה עליו. בין תלמידיו הרבים הכי נכבד הוא ר׳ שמואל הנגיד (פרק ע״ה).

c) בראשית המאה האחת עשרה למספר הנוצרים יראה הדר נטעי נעמנים אשר שתלו שני מדקדקים גדולים אנשי השם בכרם השפה העבריה. ר׳ יהודה (בן דוד) חיוג (הקריאה הנכונה היא חיודש Chajudsch) ובשפת ערבית יקרא Abul Zakaria Jachja ben Daud el-Fasi el Kortubi יליד פֿעץ, ואחר בא לגור בקאָרדאָוואַ, והחכמים האחרונים דורשי קדמניות יחליטו כי הוא היה הראשון אשר החל לפלס לבני ישראל נתיב בדרכי דקדוק שפת קדש, הוא החל לכונן יסוד מוסר כי כל המלים הנמצאות בכתבי קדש שרש בן שלש אותיות להן. הוא ערך וחקר ספר אחד בשפת ערבית „על דבר האותיות הנחות" (Verba, primae, mediae, tertiae gutturalis), וספר שני על אדות האותיות הכפולות או דומות*) (Verba mediae gutturalis), וספר שלישי (ספר הנקוד) על דבר השוא והנגינות או הטעמים. הספרים האלה נעתקו על ידי החכמים ר׳ משה ניקאַטיליאַ ור׳ אברהם אבן עזרא לשפת קדש ומקרוב נודעו בשער בת רבים [1]). — אולם אבי כל חוקרי תכלית השפה הכי נכבד היה ר׳ יונה אבן גנאַח (Abulvalid Mervan), לכן יזכרהו כפעם בפעם ר׳ אברהם אבן עזרא בשם מרינום) [2]), הוא נולד בשנת ד׳ אלפים תשמ״ג (983) או תש״נ (990) בקאָרדאָוואַ, ולרגלי המבוכות אשר פרעו פרעות בה בימי המלחמה (פרק ע״ה, a) עזב את העיר הזאת ויבחר לו לשבתו את העיר זאַראַגאָססאַ Saragossa גם הוא כתב וערך ספריו הרבים בשפת ערבית, ובספרים

---

[1]) ע״י החו׳ דוקש בתור חלק שלישי „להבייטראגע" ועם העתקה אנגלית (שי״א בלאנדאן וברלין בשנת 1870; החו׳ גראטץ בכתבו החדשי לשנת 1871 צד 1871.

[2]) החו׳ מונק בספרו Notice ?ur Aboul Walid.

---

*) יוכל היות כי דבריו סובבים הולכים על הגזרות נסמותן כהסר תקרלנה בימיני. דו״ר.

אחדים יתוכח עם ר׳ יהודה חיוג וישים לאַל את דבריו על אדות דרכי דקדוק השפה, מבלי לכחד כי לו נאוה תהלה בעד מפעלותיו הנכבדות בעבודתו בחלקת הלשון והדקדוק, וגם יצא לריב למודי עם ר׳ שמואל הנגיד אשר עמד לימין חיוג ויצדיקהו בספרו (פרק ע״ה). עד כה נודעו לנו מספריו אשר י״א כמתכנתם השלמה: דקדוק שפת עבר בהעתקה עברית מר׳ יהודה בן תיבון [1]) וספר־המלים אשר עבר בשפת עבר על ידי ר׳ שלמה פרחון (פרק ק״ד); ספר המלים הזה היה לעינים גם להרד״ק (ר׳ דוד קמחי) בספרו השרשים וימצא חפץ בו להגל מלאכתו.

פרק שבעים וחמשה

ר׳ שמואל הנגיד.

a) לרגלי המבוכות וריבי האזרחים, אשר פרצו בארצות הכליף, מאשר אחרי מות אַלמאַנצאָר לא נמצא איש אשר רוח בו כמוהו לבצור רוח המתפרצים מפני אדוניהם ורבה העזובה בקרב הארץ, נכבשה העיר קאָרדאָווּאַ לפני ראש גדודי הבערבערים וערער התערערה עד היסוד בה; רבי תושביה נאלצו לנוס אל נפשם ולעזוב את עיר מכרתם. במספר התושבים אשר הגלו מעיר קאָרדאַוואַ יחשב בלעדי האיש אשר כבר דברנו על אדותיו ר׳ יונה אבן גנאח (פרק ע״ד c), גם ר׳ שמואל הלוי (אבן נגדילאַ, Jbn Nagdila) אשר אוה לו לשבתו את העיר מאַלאַגאַ ושמה מצא חית ידו במכרו קנה בשם וקדה בבית מסחרו הקטן. בית מכהרו נמצא בקרבת ארמון השר היושב ראשונה במלכות מלך גראַנאַדאַ האַבוס, הנקרא בשם אבולקאַזים אבן אַלאַריף. מאשר היה דרוש להפיץ עבדי השר הנמצאים בהארמון — לרגלי עניניהם שהיו למו שיח ושיג עם אדוני הארמון — לערך אליו מכתבים כפעם בפעם, לכן בקשו את ר׳ שמואל כי הוא יערך את מכתביהם, והמכתבים אשר ר׳ שמואל כתב בעדם בעצם ידו בהדרת יפי הכתב ובנאומיהם הנעימים משכו עליהם את עיני השר להתבונן במו ויעמוד לפעמים משתאה ויהפוץ לדעת את בעליהם וכאשר נודע לו כי ידי ר׳ שמואל כוננו אותמו, לקח את ר׳ שמואל אחר כבוד אתו לגראַנאַדאַ וינשאהו לסופרו וליועצו. ויהי כאשר קרבו ימי השר למות דבר טוב על ר׳ שמואל לפני המלך האַבוס וימצא ר׳ שמואל חן גם בעיני המלך וישא חסד לפניו, והוא גם הוא שמהו לסופרו וליועצו. (בשנת ד׳ אלפים תשפ״ז, 1027). בלעדי משרת

[1]) בשם ס׳ הרקמה נדפס מחדש עפ״י כ״י בפאריז ע״י ה״ר דוב גאלדבערג (ב״ג) מתוקן ומוגה ע״י ה״ר רפאל קירכהיים עם הערות ונוספות מאת הרשד״ל; פר״מ, תרט״ז, 8°.

הכבוד אשר נהל מהמלך, עוד כהן פאר בתור רב וראש כל היהודים תושבי הממלכה ועל פיו ישק כל עניניהם, ותהי משרת נגיד על שכמו, לכן נודע הוא בספר דברי הימים ליהודים בשם ר׳ שמואל הנגיד.

b) ה׳ חנן את ר׳ שמואל בכל הכשרונות הטובים ומאד נעלים, הדרושים למשמרת הממלכה כבדה ונכבדה כמוה. זולת חכמתו הרבה — אומרים אמור כי שמע שבע שפות וידע אותן אל נכון — וכתבו היפה אף נחמד, ידע גם את רוח בני האדם, ויהי חכם מדיני, בהצנע לכתו עם אנשים ובענותו הרבה הפך את לב המשלמנים — אשר הלכו אחרי הבלי שוא ועינם צרה לראות כי איש יהודי ירום ונשא וגבה למאד — לאהבה אותו ולדבקה בו. עוד מעט נוכחו לדעת כי ר׳ שמואל עיניו בראשו וידע עת לכל ענין וחפץ ויהי לנס. אחרי מות האבוס המלך התגלע ריב בין שני בני המלך באַדים ובאַלוגגין למי־ארץ. בני מרום עם הבערבערים ונכבדי היהודים כמו ר׳ יוסף אבן מיגש, ר׳ יצחק ליאון, ור׳ נחמיה איסקאַפַּאַ (איסקפה) החזיקו במעוזי האחרון, אולם ר׳ שמואל הנגיד ויתר העם היו בעלי ברית באַדים. בראשונה חדלו האחים מבוא בדמים ביום הרג רב במלחמה, כי באַלוגגין הודיע ברצון חפשי במקהלות עם כי באַדים לצדק ימלוך, בשנת ד׳ אלפים תשצ״ז (1037). אולם לא ארכו הימים ובאַלוגגין נחם על אשר שגה בחפזו להכנע לפני אחיו, ובאשר הוה דעו לפעמים בעניני הממלכה היה לטרח לאחיו באַדים אשר נלאה נשא, וימצא עת להפצו כי לא יוסיף להרגיזו ממנוחתו. בעלי ברית באַלוגגין והמה שלשת היהודים הנזכרים למעלה החישו מפלט למו בזעווילאַ, ור׳ שמואל עמד על עמדו במשמרתו הנכבדה עד כי קרבו ימיו למות בשנת ד׳ אלפים תתט״ו (1055).

c) זכרון התהלה אשר בשם ר׳ שמואל הנגיד יתהללו, יסודו רב יתר במפעלותיו כ על כל תגמולוהי על אחיו בני אמונתו, מבמפעליו בחצר מושל גראַנאַדאַ. חסדיו גברו לא אך על אחיו יושבי ארץ מולדתו, כי אם עיניו היו צופיות גם למרחוק וישקוד בכל עז להיטיב מצב אחיו המדיני והמוסרי בארצות מויריטאַניען קאַאיראָוואַן, מצרים, זיציליען עד בואך ארץ הצבי ובבל; הוא תמך במשען ככף את החכמים העניים ויקנה ספרי כתבי קדש גם ספרי התלמוד או צוה להעתיק את דבריהם במגלות ספר להפיצם ביעקב במקומות אשר נעדרו להעברים ספרים כהמה, וגם נתן נדבתו מדי שנה בשנה שמן זית למאור לבתי כנסיות בירושלים. הוא היה משכיל בכל חכמה ומדע; בלמודי התלמוד יצק מים על ידי ר׳ הנוך מורהו (פרק ע״ד b,) ובחכמת דקדוק שפת עבר הקשיב לקח מפי ר׳ יהודה חיוג, ויעמוד לימינו להצדיקו מול דברי הבקרת אשר כתב עליו בספר ר׳ יונה אבן גאנח (פרק ע״ד c,). שמו יקרא על באורים אחדים לספרי התלמוד ועוד דברים אחדים הנמצאים בספר „הליכות עולם לר׳

יהושע הלוי (פרק ק׳ .f) ודברי „מבוא התלמוד״ לר׳ שמואל הנגיד נכפחו לחוצאות ספרי התלמוד החדשות פנימה, וכפי הנראה דברים אחדים מהם באמת מפיו יצאו. על אדות כתביו הרבים בחלקת הדקדוק ובאורי כתבי קדש ישאו מדברותיהם הסופרים האחרונים, ממליצותיו הנשאות הסובבות הולכות בעקבות שירי תהלים, משלי שלמה, וקהלת (בן תהלים, בן משלי ובן קהלת), כפי הנראה אך כתבי בן משלי לא אבדו מתוך קהל כתבי הספרות לישראל, ומהם נודעו לנו מסות אחדות מבת שירתו. אומרים אמור כי הוא גם נסה את כחו לכתוב שירי תפלה, וגם הגיש להמלך האבוס שירה אחת בת שבע שורות, וכל שורה ושורה כתובה בשפה אחרת [1].

d) אחרי מות ר׳ שמואל הנגיד כהן פאר אחריו במשמרתו הנכבדה בנו ר׳ יוסף הנגיד: גם הוא היה משכיל מאד נעלה ומהיר במלאכתו. אולם אף כי נחל מאביו את כל הכשרונות הטובים אשר היו לו למנה, אבן נעדרו לו ענותו והכמת הנסיון להלך נגד החיים. הוא היה לבוש בגדי מלכות לגאון ולתפארת. ובעת רכב על סוסו לימין מלכו ואדונו אשר לבו בידו ואל כל אשר יחפוץ יטנו, ואף אמנה לפעמים היה המלך הלום יין, אז לא נכר המלך לפני יועצו. בזאת קנאוהו רבים ויהיו לו לאויבים, וביתר שאת ועז נצב לו כצר איש כהן ערבי (פאקיה) ושמו אבו איסשאק מעלווירא, הוא נסה בראשונה, לבקש לו אחת הכהונות בחצר המלך, אשר משפחתו הנכבדה ומוצאו כפי הנראה הגידו לו ישרו, אולם תקוותיו הנעימות עלו בתהו על ידי ר׳ יוסף אשר לא נתן אזן קשבת לדבריו ועל פיו גריש כלה מהארץ. בעברתו כי קשתה על ר׳ יוסף חבר הערבי ספר אשר בו כתב מרורות על ר׳ יוסף ועל בני אמונתו אשר אף כי המלך באדיס לא שם לבו לספרו, אולם לב הבערבערים סער כים נגרש אחרי קראם בספרו ושנאתם ליהודים הלכה הלוך וגדל. זולת זאת עוד הלשינו על ר׳ יוסף כי עשה חזה עם מלך אלמעריא ויבגוד במלכו ויגלה לו את כל צפונות מלכו ואדונו באדיס. המון עם הבערבערים התקבצו יחדו וישתערו בקול המולה על ארמון המלך, ששמה החיש מפלט לו ר׳ יוסף. ר׳ יוסף התחבא בחדר לנחלים, ולמען לא יכירוהו, החשיך בשחור הפחמים לתארו; אולם בני האספסוף הכירוהו, ויכוהו נפש בענותם אותו בענוים נוראים מרבה להכיל. כמוהו כן שתו מצו קבעת כוס התרעלה גם כל עדת ישראל בגראנאדא כארבעת אלפים נפש אדם ועיפה נפשם להורגים ויהיו לברות להמת הקנאה הקשה כשאול (בשלשים לירח דעצעמבער בשנת 1066) ולמב״י היא שנת ד׳ אלפים

---

[1]) הח׳ רמש״ש בספרו Codal. Bodl., צד 2457 והלאה.׳ רב סעדיה ב״ר מיימון אבן דנאן „בחמדה גנוזה״, צד כ״ט; ה׳ דאצי בספרו בש״א „קורות המויערין״ ח״ב, צד 248 והלאה. ה״ר יהודה ליב דוקעס בספרו „נחל קדומים״ ח״ב, צד ל״א והלאה.

תתכ"ו אשת ר' יוסף בת ר' נסים ב"ר יעקב (פרק ס"ה ,b) אשר תתהלל רב יתר בחכמתה וביראת ה' מביפיה, נמלטה בעור שניה ובאה שלמה לוצענאה ששמה גמרו אמר ראשי העדה לכלכלה בכל ימי חייה וכל מחסוריה עליהם.

פרק שבעים וששה

ר' שלמה גבירול. ר' בחיי בן יוסף.

a) שירי שפת קדש נשאו ענף והחלו לעשות פרי על ידי ר' שלמה בן יהודה אבן גבירול [1]). ובשפת ערבית יקרא בשם Abu-Ajub Suleiman ben Jachia ibn Gabirol, נולד בשנת ד' אלפים תש"פ (1020) בקארדאָוואַ או מאַלאַגאַ, ואחר בא לגור בזאַראַגאָססאַ, וימת בשנת ד' אלפים תת"ל (1070). על אדות תולדות ימי חייו ואת כל אשר הגיע לו לא נודע לנו כי אם דברים מעטים זעיר שם זעיר שם. ספור הגדיי ישמיע, כי הוא נקטף בעצם תמו לרגל הקנאה אשר קננה בלב אחד האצילים המויערים, שעינו צרה בשיריו הנעימים שיענדוהו עטרות לו ואחרי הכהו נפש קבר אותו תחת אחת התאנים בגנו. התאנה אשר דמי איש ישר השקוה, עשתה פרי הלולים מתוק מדבש ונפת צופים, והכליף, אשר האציל הגיש לו אשכר את הפרי הנפלא ההוא השתאה למאד על אשר התאנה היתה לנס, ויצו לחפור את האדמה סביב התאנה, ותמצא גוית המשורר גבירול. אולם הדבר הנכון שיסודו בדברי הימים הוא, כי לגבירול היה רע איש חסדו בשם יקותיאל, וכאשר נפל שדוד לפני בני עולה נשא עליו נהי בשיריו, ובזאראגאָססאַ ישב בדד, ולרגל יגונו—מאשר הכלימוהו אנשי ריבו — הלך אט ויהי עמל ויגון מנת חבלו. רוח עצב ותוגה אשר פעמה בקרבו לרגלי הנסבות ההן, וגם השיח והשיג שהיו לו עם ר' שמואל הנגיד (פרק ע"ה) נחה גם על רבי שיריו, אשר מהם כמרביתם נודעו בשער בת רבים מקרוב; אבן כמוהו כמחברים אחרים הנודעים לתהלה ההלכוא לפניו לא נפל חבלם בנעימים, כי בני הדורות הבאים אחריהם יוציאו אור הוצאה שלמה מכל מפעלותיהם בשדמות הספרות העברית.

b) גבירול נטע נטעי נעמנים בכל ענפי מליצה ושיר בחלקת דת קדש;

---

[1]) על אדות המשורר גבירול נשאו מדברותיהם מקרוב, החכמים: ה"ר יהודה ליב דוקעס בספרו בש"א „עמודי כבוד ואבני זכרון" וכו' (י"א בוויען 1837). „נחל קדומים" „שירי שלמה" (הנובר, תרי"ח, °8). ה"ר מיכל זקש בספרו „דיא רעליגיעזע פאעזיע" וכו', צד 217 והלאה. הח' מונק בספרו Melanges etc (פאריס 1857); הח' גייגער בספרו בש"א „ר' שלמה גבירול ובת שירתו" (לייפציג 1867). ה"ר שניאור זקש במקומות אחדים בספריו גם בספרו „התחיה" (ברלין, תר"י, °8).

שירי תודה לאלהי הצבאות ושירי הגיון, שירי הנהם (תשובה) ותפלות, שירי נהי ושירי תקוות נעימות לימים יצרו, אל אשר יהי רוחו ללכת בדרכים שונים השאיר המשורר גבירול אחריו ברכה; וכמעט בכל מערכות התפלה ברב או במעט מלא כבוד המשורר הנפלא גבירול. רוח השירים האלה מלאתי אמונת אמון ותם לבב אשר רוח תוגה שפוכה עליהם, כי אך בענות צדק נשא לבנו אל אל בשמים, אבן רוח המשורר מלא מרגשות הדרת קדש, בעת ישא מדברותיו לשיר מגדל עזוז גבורת ה׳ ומחסן הדרתו, ולשון למודים אשר חננו ה׳ יקריב קרבן כליל ליוצרו בורא השמים והארץ. הכי נכבדה בין כל שיריו הנחמדים למעלה למשכיל היא בת שירתו „כתר מלכות״, אשר הוא בעצמו בראש דברו בן דלתות אחדות לפני השירה ההיא אמר עם הספר כי היא צפירת תפארת שיריו הנה. ושמה יתלכדו לאחדים המדעים אשר פרחו בימיו עם הרעיונות הנשגבים אשר עליהם בנוי כמו רמים ארמון דת היהודים לנצח [1]; גבירול חבר גם שירי „אזהרות״ (פרק ס״ט b,) המבוארים בטוב טעם מאת ה״ר שמעון דוראן (פרק צ״ה c,). משיר הלמודי של גבירול בדבר למודי הדקדוק, אשר ר׳ אברהם אבן עזרא יזכירהו לכבוד ולתפארת, נודע לנו אך כתב בודד (Fragment).

c) זולת מפעלות השיר לגבירול, נודעו עוד מני אז קבוצות משליו: „מבחר הפנינים״ וכתבו המוסרי ללמד לקח טוב ומישרים (וכל מדה נכונה) „תקון מדות הנפש״, שני הספרים האלה חברו בשפת ערבית, ונעתקו לשפת קדש על ידי ה״ר יהודה אבן תבון. אולם אך אז החלו לכבדו בתור חוקר לכל תכלית במחקרי הפלוסופיא, אחרי אשר מרדפי אמרים (שאָלאסטיקער) הרחיבו פה והאריכו לשון על אדות איש אחד אַוויצעבראָן או אַוועגצבראל Avicebron oder Avencebrol שחבר ספר בשם „Fons Vitae״, ואמנה נודע הדבר כי ידי גבירול כוננוהו. עצם כתב הערבי מספר ההוא כפי הנראה לא נמצא כעת; העתקה רומית (לאַטייניש) בשני כתבים שונים מצאו דורשי קדמוניות, ובשפת עבר נעתק תכן הדברים האלה בשם „מקור חיים״ ע״י הרש״ט בן פאלקיירא (פרק פ״ט b,) ויספחה אל תוך ספרו „מורה המורה״ (שי״א בפרעסבורג, 8° 1837) והח׳ מונק הוציא לאור את הס׳ „מקור חיים״ והיא ההעתקה העברית לה״ר ש״ט פאלקיירא, עם העתקה צרפתית [2]. גבירול בדרכי הגיונותיו אלה סובב הולך בעקבות הפלוסופיא להפלוסוף אפלטון, ולפעמים דבריו ישתוו יחד עם האיש המורם מעם אשר החל לקרא בשם החכמה ההיא

---

[1] ה׳ זקש בספרו „דיא רעליגיעזע פאעזיע״, צד 223. השיר „כתר מלכות״ נעתק בספר הזה, וגם נמצאו העתקותיו אשר יצאו אור על ידי החכמים דוקש ושטיין.

[2] אפני כל הענינים האלה ראה בספר הח׳ גייגער Salomo Gabirol und Seine Dichtungen (לייפציג 1867), צד 144.

אפלטון, ועם תלמידיו המקשיבים לקולו אשר לא סרו מדרכי למודיו ימין ושמאל[1].

d) החכמים הבאים אחריו כמו ר׳ אברהם אבן עזרא יהליטו כי גבירול חבר שירים הערוכים במשקל או בחרוזים, אולם גבירול לא היה הראשון אשר פלס לו נתיב בדרכי החרוזים בבת שירתו, כי אם הוא הראשון אשר ידיו כוננו שירי תפלה לפי דרכי המשקל. המשקלים או החרוזים האלה אשר אחרי שנויים אחדים דרכי משוררי הערבים היו לבעליהם לעינים ומולדת ארץ ספרד הנה, יסודם בנתיבות חליפות המלים, אשר לפעמים תנועות בלי שוא נע הנה, ולפעמים תבאנה מלים אשר נוסף לתנועה גם שוא נע. הראשונות נקראות תנועות והאחרונות בשם יתדות, או בלשון יחיד יתד. היתד הוא בתאר (‘ —), ושתי תנועות תארן (— —). לרגלי היתד והתנועה אשר תתלכדנה או התפרדנה נוסדו דרכים שונים אל אשר יהי רוח השיר ללכת. וככה מתכנת השיר „אדון עולם״ הנודע, (אשר כפי הנראה ידי גבירול כוננוהו) תארו:

‘ — — — ‘ — — — | ‘ — — — ‘ — — — ;

והשיר אשר גם עליו שם גבירול יקרא „שחר אבקשך״ תארו:

— — ‘ — ‘ — — — ‘ — — — | — — ‘ — — — — ‘ — — —

אולם השיר הנודע „יגדל״ הוא בדרך החרוזים:

— — ‘ — — — ‘ — — — | — — ‘ — — — ‘ — — — .

כל השיר אשר יש בו רעיון שלם נקרא בית. החלק הראשון מהבית נקרא דלת והחלק האחרון ממנו נקרא סוגר. וככה בהשיר הראשון הדלת והסוגר יסודם ביתד ושתי תנועות, יתד ושתי תנועות וכו׳. אבן המשקלים האלה לא יחסמו הדרך גם למשקל ההברות, ולשלוב בראשי המלים שמות בעלי השיר, וכדומה[2]. אולם מאשר לפעמים לא ישמור המשורר בשיריו חקי השפה בטעמי דקדוקה, לכן המצא ימצאו מושכי בשבט סופר אשר יתנו בו דופי[3].

b) בימי גבירול התנוסס לשם ולתהלה ר׳ בחיי בן יוסף אבן בקודה (פקודה), הנודע בשם „הזקן״ „הדיין״. הוא גר בזאראַגאָססאַ[4] והוא אזן וחקר את הספר אשר רבו קוראיו הנודע בשם „חובת הלבבות״, הנעתק משפת ערבית לשפת עבר על ידי החכמים ר׳ יהודה אבן תבון ור׳ יוסף קמחי, ופעמים רבות יצא לאור הדפוס, והכמים שונים הואילו באר את הספר הזה, ונעתק

---

[1]) ה׳ יאעל בכתב החדשי לה׳ פראנקעל, ח״ו, צד 386 והלאה. [2]) ודבר דבור על אפניו נגידים ידבר ה״ר שמואל ארקוואלטי בספרו „ערוגת הבשם״ פרק ל״ב. הח׳ צונץ בספרו „זינאגאגאלע פאעזיע״, צד 215. [3]) ס׳ הכוזרי, מאמר שני, פרק ע״ח. [4]) הח׳ צונץ בספרו „ליטעראטורגעשיכטע״, צד 201. ה׳ זקש בספרו „דיא רעליגיעזע פאעזיע״, צד 273. 63, וצד 18 בחלק העברי מספרו. הח׳ יעללינעק ושטערין בהקדמותיהם לספר „חובת הלבבות״ לרוצאותיהם.

לשפות : ספרדית ואשכנזית , ומחברים רבים יזכירוהו ויביאו דבריו בספריהם. בספר הזה אשר יפרד והיה לעשרה שערים, ישא בעליו דעו על דבר היחוד כי ה׳ אחד ושמו אחד , בדבר הבחינה (כי נטל על כל איש להתבונן בעין חודרת על מפעלות האלהים בתבל ארצה , כי רחמיו על כל מעשיו) , בדבר עבודת האלהים לכבדו וליראה אותו ביראת הכבוד , על אדות הבטחון כי יצר לבנו יהיה סמוך ובטוח בה׳ אלהי עולם , בדבר מעשי האדם ומחשבותיו כי כלם נתונים המה לשם ה׳ ולזכרו , על אדות הענוה והצנע לכת האדם עם ה׳ אלהיו, בדבר התשובה כי האדם ינחם על פשעיו וישוב בכל לבבו לאלהי הרחמים וירחמהו, בדבר החשבון כי האדם יחשב עם קונהו לעשות אך טוב וחסד ולדעת כי עיני ה׳ צופיות על כל דרכיו , בדבר הפרישות (להנזר מחמדת החיים ומתענוגות בשרים), בדבר אהבת האדם את ה׳ בכל לבבו נפשו ומאדו. להמחבר אשר רוחו מלא מלמודי הפלוסופיא בימיו — לפי תכנית הספר הזה ולפי מחלקות הענינים אשר עליהם תטוף מלתו — היו לעינים ספרי הערבים אשר בעליהם יורו מוסר השכל לקח טוב ומישרים (Moralisten) ; רוח התם ואמונת אמון באלהים חיים הדובר בספרו , ורעיונות נשגבים אשר כל יקר ביראת ה׳ תראינה עינינו במו, כל אלה יענדוהו עטרות לו ושמו מרומם בפי כל ולשם הספר „חובת הלבבות" ולזכרו תאות נפש הישרים בלבותם. המחבר הזה חבר גם תפלות אחדות. בני דורו לעת כזאת והיא במחצית המאה האחת עשרה היו: המשורר ר׳ יוסף בן חסדאי [1] , והחוקר לכל תכלית דברי כתבי קדש אשר שאר רוח לו ר׳ יצחק בן יהושע (יאַזוס , Jasus) או (יצחקי) , אשר שמו נודע לנו אך מספרי ר׳ אברהם אבן עזרא שיביא לפעמים דברים אחדים בשמו.

פרק שבעים ושבעה

חמשה החכמים אנשי השם אשר בשמותם „יצחק" ישתוו יחד. בשנות ד׳ אלפים תת״י – תת״ס (1050—1100).

a) ממלכת הכליפים אשר לפנים היתה ממלכה גדולה ועצומה ולעת כזאת התפוצצה לממלכות קטנות לברנה תחת מושלים רבים, בספרד הסרה למשמעת המויערים, תשוה פרי אך בזאת ליהודים — כמו בארץ אשכנז — אשר אם הבלי שוא גברו בארץ או בעת גרשו בני האספסוף בעברתם כי קשתה ובמשטמתם כי עזה , את היהודים מארצם, אז התישו מפלט למו בארץ אחרת הסרה למשמעת כליף אחר. בין היהודים אשר היתה להם נפשם לשלל ביום עברה והרג רב בגראַנאַדאַ (פרק ע״ה, d) יחשב גם ר׳ יצחק ב״ר

---

[1] הח׳ דוקעש בספרו „נחל קדומים" ח״א, צד י״ג.

ברוך (בן יצחק בן יעקב בן ברוך) בן אלבאליא [1]. בני משפחתו, אשר התיחשו לבית אבותם מימי טיטוס והלאה עד הימים ההם, ישבו לפנים במערידאַ, ושמה מצאו חית ידם בשקדם על מלאכת אורגי משי, ולרגלי המבוכות ומריבי האזרחים אשר פרעו פרעות במערידאַ, באו לגור בקאָרדאָוואַ. פה מצא חן ר׳ יצחק הצעיר בעיני ר׳ שמואל הנגיד ובנו ר׳ יוסף וימשכו לו חסד, ויבקר בבית ר׳ יוסף כפעם בפעם, וגם ביום עברה ההוא אשר הבערבערים עשו שמות ביהודים בגראַנאַדאַ ושפכו דמם כמים, שחר את פניו. הוא חבר ספר בעד ר׳ יוסף על דבר השבון לוחות השנים והמועדים, וכאשר ברכו ה׳ וירכוש לו עשר רב, קנה ספרים רבים, וביתר שאת קבץ על יד את הספרים הרבים לר׳ שמואל הנגיד שהשאיר אחריו הנפוצים במקומות רבים אחרי מותו; הוא הקשיב לקח בלמודי התלמוד מפי ר׳ פריגורס חכם גדול מצרפת אשר בא לגור בקאָרדאָוואַ, ור׳ יצחק אלבאַליאַ תמכהו בימין צדקו. בשנת ד׳ אלפים תתכ״ט (1069) שמוהו בני היהודים לרב ולנשיא על קהלות היהודים ויהיו לו מהלכים גם בבית המושל מזעווילאַ אַלמוטאַמעד (אַלמעתמד Almutamed) בשנות ד׳ אלפים התכ״ט — תתנ״א (1069—91), אשר נהלהו בעצתו כיד חכמתו הטובה עליו ובתור חוזה בכוכבים (איצטגנינות) הגיד לו האותיות מאחור את אשר תקרינה לימים יצרו; וימת בגראַנאַדאַ בשנת ד׳ אלפים תתנ״ד (1094); ממפעלותיו בחלקת התלמוד וגם מספרו אשר חבר בשם „קופת הרוכלים" אין אתנו לפנינו כיום עד מה.

b) דבר נפלא הוא — כפי אשר סופר דברי הימים ה״ר אברהם בן דוד (הראב״ד) ישים עינו לזאת — כי זולת האיש ר׳ יצחק אשר זכרנו, המצא ימצאו אז בימיו עוד ארבעה אנשי השם אשר יקראו בשם „יצחק" ופעלם והדרם יראו לתפארת בספרד בספרת העברית. בלוצענאַ (אליסאנא), ששם כמעט כל תושביה היו יהודים, גר ה״ר יצחק בן ר׳ יהודה אבן גיאות, גם הוא כרע כאח התהלך עם ר׳ שמואל הנגיד ועם בנו ר׳ יוסף: לבן ר׳ יוסף, ר׳ עזריה, אשר אחרי יום ההרג רב ההוא בגראַנאַדאַ נס אל נפשו והחיש מפלט לו בלוצענאַ, הראה אבן גיאות את חסדו וטובו כעל כל תגמולי אבותיו אליו ויקחהו אחר כבוד לביתו וכל מחסוריו עליו ויחפוץ להקימו אל־עָל כי יכהן פאר במשמרת כבודה כפי אשר כהן פאר אביהו בגראַנאַדאַ, אולם מהשבתו הופרה מאשר הבן פורת ההוא ירד בדמי ימיו שאולה. ר׳ יצחק אבן גיאות אשר משרת „רב" נתנה על שכמו עד שנת ד׳ אלפים תתמ״ט (1089) שם כל מעיניו כמו ר׳ יצחק הראשון הנזכר למעלה, להפיץ למודי התלמוד בין אחיו בני אמונתו בספרד; ממפעלותיו בחלקת ההלכה יצאו אור

---

[1]) בדבר קורות היהודים בימים ההם היו לנו לעינים דברי הראב״ד בספרו „ספר הקבלה" (פרק ע״ט).

מקרוב דברים אחדים [1]) . לא נופלים מפרי עשתנותיו בעניני ההלכה , המה מעשי ידיו להתפאר בדרכי שירי התפלה אשר חבר בשפת עבר וארמית [2]) . תלמידיו הנכבדים אשר יצקו מים על ידו היו : ר׳ משה אבן עזרא (פרק ע״ח a) , ור׳ יוסף הדיין בר יעקב בן סהל, רב בקאָרדאָווא בשנות ד׳ אלפים תתע״ג—תתפ״ד (1113—24) . — נופל ממנו היה ר׳ יצחק בר׳ משה אבן סכני יליד דאַניאַ, אשר הלך הלוך ונסוע לארץ הקדם ושמה כהן פאר במשמרת נכבדה ומאד נעלה, אשר לפנים נתנה על שכם אדם המעלה דגול מרבבה רב האי גאון ; וזה האות כי נפלו נפלו למודי התלמוד בארץ הקדם וגלה כבוד מהם .

c) ר׳ יצחק בר׳ ראובן הנודע בשם אלברגלוני יליד העיר באַרצעלאָנאַ , אוה לו לשבתו את העיר דאַניאַ, ששם גרו יהודים רבים ויהיו לעדה הבי נכבדה, תושבי העיר ההיא קדמו פניו בכבוד גדול וישימוהו לרב . הוא חבר באורים למסכתות אחדות בתלמוד , והוא גם הוא העתיק את כתבי רב האי גאון בדבר „מקח וממכר" משפת ערבית לשפת קדש , וגם נודע בתור משורר ומחבר שירי זמרה [3]) . כמוהו כבן עירו הצעיר ממנו ר׳ יהודה בן ברזלי (e) , יקראו לפעמים בפי המחברים האחרונים אשר יביאו את דבריהם בספריהם בשם „רבינו או מורנו אלברצלוני (אברצלוני)" . [4]) . — האיש אשר לו נתן שכם אחד על יתר אדירי התורה בכל הימים ההם בלמודי התלמוד—אולם זולת למודי התלמוד לא עשו ידיו תושיה במדעים — היה ר׳ יצחק בר׳ יעקב יליד פֿעץ (אלפסי) , ובמרבית ספרי ישראל יכתב בקצר מלים „רי״ף" . הוא נולד בשנת ד׳ אלפים תשע״ג (1013) , ויקשב לקח מפי מוריו ר׳ נסים בן ר׳ יעקב ור׳ חננאל (פרק ע׳ d) , ולרגלי נסבות שונות נאלץ לעזוב את מולדתו קאַלאַאַט האַמאַד Kalaat Hamad בצפון אַפריקאַ בשנת ד׳ אלפים תתמ״ח (1088) , ויבא לגור בראשונה לקאָרדאָווא, ואחר לגראַנאַדאַ , ובאחרונה ללוצענאַ, ששם עשה מלאכתו מלאכת הקדש באמונה בתור רב ומורה הדת , וימת זקן ושבע ימים בן תשעים שנה בשנת ד׳ אלפים תתס״ג (1103) . ספרו הנודע לתהלה בשם „הלכות רב אלפס" יורה דעה את כל עניני התלמוד אשר בהררי ההלכה יסודם בשפה ברורה ובקצור נמרץ , וזולת עניני ההלכה הסובבים הולכים על החקים אשר יעשו בני ישראל וחיו במו בימינו אלה

---

[1]) הלכות פסחים אשר יצאו אור על ידי ה׳ צאמבער (ברלין תרכ״ד) . [2]) הח׳ זקש בספרו „דיא רעליגיעזע פאעזיע" , צד 255. 46. הח׳ צונץ בספרו „ליטעראטור־געשיכטע" , צד 294 . [3]) הח׳ צונץ בספרו „ליטעראטורגעשיכטע" , צד 201 . הח׳ גייגער בס׳ „נאכגעלאססענע שריפטען" , ח״ג , צד 226 . [4]) ראה בשו״ת תשב״ץ לר׳ שמעון דוראן ח״א סי׳ ט״ו , ע״ב . והוא יאמר עם הספר כי ה״ר משה ב״ר נחמן (הרמב״ן) יקרא את ר׳ יצחק ב״ר ראובן בשם אבי אבותיו . (Vorfahren) .

שיצרפם וילבנם בשום שכל, אין לו דבר עם ענינים אחרים וגם לא יזכיר עד מה מדברי ההגדה. את האלפסי יכבדו היהודים בכל עת בתור אחד הגדולים בישראל אשר מעולם, ובספרו יהגו לפעמים בשקידה נמרצה תחת ספרי התלמוד, אם נעדרו ספרי התלמוד במקומותם למושבותיהם, ופעמים רבות בארו אותו חכמים שונים. שלשת מאמרי האלפסי בדבר למודי התלמוד הכתובים בשפת ערבית נעתקו לשפת עבר פעמים [1]), גם שו"ת אחדות אשר שמו יקרא עליהן, יצאו אור ונודעו בשער בת רבים.

d) ממשלת המשלמנים אשר תקרע לקרעים רבים ורבו מושליה במחצית ארץ ספרד תימנה, הריבות אשר התגלעו בין המושלים הקטנים איש באחיו פנימה, ורפיון ידי מושלים קטנים אחדים לנהל דברי ממלכתם בארח מישור, כל אלה נתנו עז ותעצמות לגבורי חיל הנוצרים לעשות חיל במלחמותיהם בחבל ארץ ספרד צפונה. ביתר עז נצב כצר להמשלמנים בשצף קצף אַלפֿאָנס הששי, מושל ארצות: לעאָן, קאַסטיליען, גאַליציען ונאַוואַראַ, אשר בחרבו הקשה הכניע לפניו את רובי מושלי המשלמנים וישם עליהם מס, וילכוד את העיר טאָלעדאָ בשנת ד' אלפים תתמ"ה (1085) ועוד ידו נטויה לרד תחתיו כל גויי הארצות בחצי האי ההוא (הפירענאֶאי). המושל הנערץ ההוא אשר לבו לא הלך אחרי הבלי שוא בדבר הליכות הדת, מצא חפץ לפעמים לרגלי עניניו גם ביהודים משכילים אשר כח בהם לעמוד בהיכל המלך וישם אותם לשרים ולפקידים; בקהל אנשים חכמים כהמה יחשב גם כבוד איש יהודי אבן שאלביב Schalbib אשר שולח במלאכות המלך להרים המס אשר נטל על המלך אלמעתמד הנזכר למעלה, אולם היהודי הלך בדרך אשר לא שב ממנה עוד וירד בדמי ימיו שאולה [2]). מאשר המשלמנים לא יכלו עמוד לפני עזוז גבורת הנוצרים אשר אל כל אשר יפנו ירשיעו, לכן המתיקו סוד יחדו אַלמוטאַמעד עם המושל מאָטאַוואַקקעל מבאַדאַיאָץ והמושל אַבדאַללאַה מגראַנאַדאַ (נכד המלך באַדיס פרק ע"ה, b) ויפנו בבקשתם להאַלמאָראַווידען המה הבערבערים השוכנים במדבר זאַהאַראַ — אשר זה מקרוב באו בברית דת המחמדנים וקל מהרה לקחו בחרבם ובקשתם את כל הארצות ממושלי זענעגאַל עד בואכה אַלזשיר — כי יקומו לעזרתם. יוסטף Jususf מלך האַלמאָראַווידען, שמע את קול תחנונם ויצא בחרב לקראת המלך אַלפֿאָנס, ובשנת ד' אלפים תתמ"ו (1086) נגף לפני יוסוף ותבוסתו היתה שלמה ויאלץ אלפֿאָנס להסוג אחור ולשוב לארצו; אולם גם מושלי המשלמנים נוכחו לדעת כי היטב לא הטיבו לעמם בקראם את הבערבערים לעזר ועוד מעט וכגורתם באה כי לב האַלמאָראַווידען חושב להכניעם לבלי יוסיפו קום, ואמנה לא ארכו הימים וכל

[1]) הרהי"ד אזולאי בס' שה"ג דפוס ווילנא ח"א, דף נ'. [2]) ה' דאצי בספרו בש"א „קורות המויערין" חלק שני, צד 348, 349, 351.

המחוזות בספרד אש־ סרו למשמעת המשלמנים נכבשו לפני מלך מאַראָקקאָ ושבט מלכותו לא יסור מביתו ומזרעו אחריו בהארצות האל עד שנת ד׳ אלפים תתק״ה (1146) . בימי ממשלת האַלמאָראַווידען עתקו וגברו חיל הכהנים וימשלו ממשל רב בארץ, כמו לפנים במלוך מלכי הוועסטגאָטהען הנוצרים בספרד יד הכהנים בכל משלה . את ספר האיש הנודע לתהלה אבו״ אחמד אלגזאלי (אשר גם עברים רבים הגו בו בשקידה נמרצה [1]) „תחית מדעי הדת״, אף כי בעליו נודע בתור צר להפלוסופיא, בכל זאת שרפוהו באש בקאָרדאָוואַ ובערים אחרות בהממלכה, גם לא חדלו המשלמנים החשבים ומורדי אור להכביד אכפם על היהודים כי ימירו דתם בדת המחמדנית. כהן אחד משלמני (פאַקיה) מקאָרדאָוואַ״ בדא״ מלבו כי מצא ספר אחד עתיק יומין להמחמדנים ובו כתוב כי היהודים נתנו באָלה נפשם ונשבעו למחמד נביאם כי באחרית ימי המאה החמישית למספר המחמדנים (והיא מעת מחמד ברחו ממעקא למעדינאַ Hedschra) יבאו בברית דת המחמדנים אם לא יופיע אליהם משיח העברים עד העת ההיא. לרגלי דבריו אלה נתנו צו שרי המלוכה כי היהודים בלוצענאַ ימירו דתם; אכן בחסדי ה׳ כי גברו על בני ישרון לא נגעה בהם יד איש לרעה, כי אם פחד אויביהם נפל עליהם כמעט קט וחיש חלף עבר כענן בקר, זולת זאת נטל עליהם להביא כסף ענושים לגנזי הממלכה, ויעבדו את אלהיהם לעין השמש באין מחריד כמו אז כן לעת כזאת. — אף כי הבלי שוא כהמה שלטו שלטת בארץ, אכן מושלי האַלמאָראַווידען מצאו חפץ ביהודים חכמי לב ויפקידו אותם לשרי האוצרות להממלכה וליועציהם, אם אך ידעו כי אדירי כל חפצם בם, כמו מלכי הנוצרים בספרד משכו חסד ליהודים משכילים ונבוני דבר עד ׳הגלו היהודים גלות שלמה מספרד .

e) בין כה וכה יראה בראשית המאה השתים עשרה כי כבוד פעלי חכמי הדור לבני ישראל בתושיה ומדעים גלה ממקומו וסובב הולך מעט מעט צפונה לארץ ספרד, לקאַסטיליען וקאַטאַלאָניען, וכבר היו שיח ושיג למאשרי העם ונבוניו עם חכמי היהודים בפרובינצא (Provance) . מבאַרצעלאָנאַ הופיעו בימים ההם שני אנשי המופת, אשר בחרו למו לשבת את ארץ פרובינצא, כפי הנראה גרו בעיר מאַרסייל והמה: ה״ר יהודה ב״ר ברזלי אלברצלוני אשר את ספרו „ספר העתים״ כבדו סופרי היהודים שיזכירוהו בספריהם ויביאו את דבריו ומה גם בפרובינצא בתור ספר אדם המעלה אשר היה הי׳ה

---

[1]) ספרו אשר בהררי המוסר ומדות טובות יסודו נעתק לשפת עבר בשם „מאזני צדק״ על ידי ר׳ אברהם ב״ר חסדאי (פרק פ״ה , h) וי״ל בשנת תקצ״ט (1839) . לעמת ספרו „הפלת הפלוסופים״ או „הרס הפלוסופים״ כתב החכם אבן רש״ד „הפלת ההפלה״ ונעתקו לשפת עבר: הראשון ע״י ה״ר זרחיה הלוי בן יצחק סאלאדין, והאחרון ע״י ר׳ קלונימוס ב״ר דוד בן טודרוס .

לעינים לכל הוגי בתורת ה׳; ומבאוריו לספר „היצירה״ יצאו אור כתבים בודדים (פראגמענטע [1]); ור׳ אברהם ב״ר חייא הנשיא או זאחעב עלשארטא Sacheb el-Schorta (ראש השוטרים) בשגם כהן פאר במשמרתו ההיא מטעם אחד המושלים בספרד. האחרון הבין וחקר ספר גדול ורחב ידים על ארות שרש דבר נמצא בכל ענפי המדעים: חכמת החשבון, כלי הראות Optik וחכמת התכונה [2]); ומספריו יצאו לאור הדפוס: „צורת הארץ״ (בדבר חכמת התכונה). הספר הלמודי ומאד נעלה „ספר העבור״ (בדבר חשבון תקופות ומולדות [3]). ואחרית דברו Epilog לספרו בחכמת המדידה [4]). אף כי ידיעתו היתה נפרצה בחכמת התכונה, אולם כמוהו כקעפלער נפתה לבו על הבלי למודי חוזי הכוכבים ומה גם בזאת הראה לדעת כי אין רוח נכון בקרבו, מאשר בספרו „מגלת המגלה״ חשב והגיד את אשר יקרה באחרית הימים בשנת קי״ח (1358) כי אז יבא אל נכון משיח צדקנו [5]). הוא חבר עוד ספר קטן הנקרא בשם „הגיון הנפש העצובה״ או ס׳ המוסר, ונופל הוא מכתביו האחרים. ר׳ אברהם ב״ר חייא הנשיא גוע וימת בשנת ד׳ אלפים תתצ״ו (1136).

f) בימי ממשלת האלמאראווידען גמלו שקדים המדעים האחרונים לבני ישראל בספרד תימנה (אנדאלוזיען). בן ר׳ יוסף אבן מיגש, ר׳ מאיר אשר לרגלי התמורות שנקרו ויאתיו בארץ נס אל נפשו מקארדאווא (פרק ע״ה, b), כהן פאר באחת הכהונות הנכבדות בממלכת מושל זעווילא אבן אבבאד Jbn Abbad, ובנו ר׳ יוסף אשר את כשרונותיו ומעלות רוחו הנפלאים גם ר׳ יצחק ב״ר ברוך (a) לא כחד תחת לשונו כי ברכה במו, עוד בהיותו בן שתים עשרה שנה, יצק מים על ידי מורהו ה״ר יצחק אלפסי בלוצענא, ונפלא הדבר כי האלפסי אהבהו נדבה עד אין חקר אשר אף כי גם לו היה בן חכם לבב, בב״ז נתן משפט הבכורה (יתרון) לר׳ יוסף ויבקש את ראשי העדה כי ישימו את ר׳ יוסף אחרי מותו לרב ולראש, ויכהן פאר ר׳ יוסף במשמרתו הנכבדה ההיא בשנות ד׳ אלפים תתס״ג — תתק״א (1103—41). בן גילו ר׳ ברוך ב״ר יצחק (ב״ר ברוך), בא לר׳ יצחק אלפסי במכתב מליצה אשר אביהו — אף כי הוא היה איש ריבו — שלחהו בידו אליו טרם מותו, והאלפסי משך לו חסד וירחמהו כרחם אב על בנים. ר׳ יהודה הלוי ישיר שירי תהלה לכבוד ר׳ יוסף אבן מיגש; והרמב״ם אשר אביהו ר׳ מיימון היה תלמידו, אמר עם הספר כי היה אדם המעלה ברוחו הנשאה אשר במרום תמריא ואין מי אשר ישוה אליו בחכמתו הרבה. מספריו וחדושיו אשר חבר בדבר למודי התלמוד ושו״ת הרבות,

---

[1]) התכם ה״ר גבריאל פאלאק בספרו „הליכות קדם״, צד ס״ט. [2]) הת׳ רמש״ש בהמזכיר (תרכ״ד), צד פ״ד. [3]) יל״א ע״י ה״ר צבי פיליפאווסקי לונדון, תר״א 8°. וראה בכתב התחדשי להת׳ פראנקעל ה״א, צד 52 והלאה. [4]) „משנת המדות״ שי״א ע״י הת׳ רמש״ש, צד ו׳. [5]) ראה בס׳ „מאור עינים״ (פרק מ״ג).

יצא לאור הדפוס אך חלק אחד; לר׳ ברוך היה היתרון ממנו בחכמת הפלוסופיא, אולם כפי אשר נודע לנו, לא כתב עד מה בספר. בן דורם היה ר׳ יוסף אבן צדיק הדיין בקאָרדאָוואַ, אשר חבר ספר על אדות האדם בתור (עולם הקטן) (Mikrokosmos), וימת בשנת ד׳ אלפים תתק״ט (1149).

g) לא ארכו הימים ולהתושבים בנגב ספרד ובתוכם גם בני ישראל הגיעו ימים רעים. שבט האַלמאָראַווידען אשר היה גוי איתן ומלומדי מלחמה, אולם גם תענוגות בני אדם לקחו בקסם את לבו, בעת באו לאַנדאַלוזין הנעימה הלכו אחרי הבלי תענוגות בשרים ויהבלו (כמו חיל חניבעל Chanibal לפנים אחרי הכותם את הרומאים ויבאו להעיר קאַפואה נשתה גבורתם בלכתם אחרי שרירות לבם), וירדו אחורנית במדות הנבונות אשר תפארת הנה לבעליהן ובגבורתם ביום קרב ובצפיתם צפו על חיל צבאות הנוצרים אשר שכרו במיטב כספם. לממשלתם — אשר ירדה מטה מטה עוד בעת השתער עליהם המלך הנערץ וגבור חיל אַלפֿונס (אַלפֿאָנזאָ) ראַייעמונדעץ Alfonos Raimundez מקאַסטיליען — בא הקץ בעת התנפלו עליהם האַלמאָהאַדען [1]. המפלגה ההיא אשר יסדה איש הרוח (שוואָרמער) אַבדאַללאַה אבן תומרת Abdallah ibn Tumart, נפוצה קל מהרה על פני כל הארצות באפריקא צפונה, ולהשמיד בלבבה כל בני דת אחרת ותגזור אמר לשלח מגפותיה למחזיקי אמונה אחרת באש ובדם. בן אַבדאַללאַה שיסד המפלגה ההיא אשר לא סר מדרכי אביו ימין ושמאל, אַבדולמומען (Abdulmumeu), נתן צו להיהודים ולנוצרים כי יבחרו בשני דרכים: לנוע מארצם או לבוא בברית דת המחמדנים. יהודים רבים החזיקו במעוזי דת המחמדנים למראה עין, אולם בריתם היתה נאמנה עם אלהי הצבאות. האַלמאָהאַדען אשר קל מהרה משלו ממשל רב בספרד נתנו חתיתם על היהודים; בכל מקום אשר דבר ממשלתם מגיע הרסו בתי תפלה ליהודים ולנוצרים, גם קאָרדאָוואַ נכבשה לפניהם בשנת ד׳ אלפים תתק״ח (1148) ויבזו בז למו דים. אבן להצלתת היהודים נשא המלך אַלפֿאָנזאָ רייעמונדעץ את היהודי, ר׳ יהודה אבן עזרא לפקיד מבצר הגבול החזק והכי נכבד קאַלאַטראַוואַ; והוא שם כל מעיניו בלי אהבת בצע להיטיב מצב אחיו בני אמונתו הנדבאים מחמת המציק והמרודים ולנהלם בלחם עד בואם לקאַסטיליען, ובקרית הממלכה ההיא טאָלעדאָ עוד מעט כוננה עדת ישראל אשר הלכה הלוך וגדל ותיף בגדלה. לר׳ יהודה אבן עזרא, אשר לא ארכו הימים ויכהן פאר במשמרת נכבדה בחצר המלך אַלפונס, יודו אחיו בעד כל תגמולוהי עליהם ושמו יכתב לדור אחרון לשם ולתהלה; אולם לא נוכל לכחד

---

[1]) והקריאה הנכונה היא אלמאוואחידען Almowachiden והוראת השם הזה היא: הגוי אשר יאמין כי ה׳ הוא אחד ושמו אחד ואינו גוף ואין לו שום דמיון (בתבנית גוית אדם).

תחת לשוננו כי בכחו כי עז רדף בחמת עברה לבלי חק את הקראים אשר מספרם עלה למעלה ראש אז בספרד .

פרק שבעים ושמונה

החכמים אנשי השם: ר׳ משה אבן עזרא. ר׳ יהודה הלוי. ר׳ אברהם אבן עזרא.

a) אחי ר׳ יהודה אבן עזרא הנזכר למעלה (פרק ס״ז .g) ר׳ משה בן יעקב אבן עזרא מגראַנאַדאַ, בקהל נעימי זמירות ישראל הכי נכבדים בספרד יחד כבודו. ברבר תולדות ימי חייו אך ידיעות מעט לנו. מדברי אחד מכתביו אשר הדרת המליצה עליו חופפת (עפיסטעל, Epistel) שערך לחבירו במשל ומליצה ורעו ר׳ יהודה הלוי נודע לנו, כי לרגל אהבתו העזה אשר כשלהבת אש תוקד בקרבו לבת אחיו, והיא גם היא אהבת נפש אהבתו אולם להותם לא אמר אבי העלמה לדבק טוב, עזב את עיר מולדתו וילך הלוך ונסוע בארץ וימת בשנת ד׳ אלפים תתצ״ח (1138). ר׳ משה אבן עזרא היה משורר מאד נעלה אשר נפת תטפנה שפתותיו בבת שירתו אשר ידיו כוננו לתפלות ישראל, בתור מחבר סליחות יקרא לפעמים גם בשם התאר „הסלח״, מאשר רוח המשורר מלא מרגשות תם ואמונת אמון לאלהי הצבאות, והגיונותיו סובבים הולכים להטיף לקח טוב לבני האדם כי ינזרו מתענוגות החיים וממנעמיהם אשר בהבל יסודם, "וישימו כל מעינם לבחור בדרך הישר והטוב אשר הוא חיינו וארך ימינו בארצות החיים, לכן עשו למו שירי תפלותיו יתד במקום נאמן בספרי תפלות ישראל, ביתר שאת בספרי התפלה להיהודים בספרד ואפריקא. אולם גם לב רגש לו לשיר עלי הגיון את חסן יפעת הטבע ובת שירתו תגל אף גילת ורנן בעת ישא בעליה מדברותיו על הדר מעשה ה׳ אשר עשה בחכמה, כל אלה יביעו אמר שירים אחדים אשר שר משה הנמצאים בספר דיוואן לר׳ יהודה הלוי, גם יחוה דעת ספרו הגדול „התרשיש״ או „ענק״ ששמה חרוזי שיריו אלף ומאתים ועשרה כמספר תרשי״ש אשר מליהם תשתוינה בנעם נאמיהן. ספר קטן של ר׳ משה אבן עזרא בדרכי הדת והפלוסופיא אשר יקרא בשם „ערוגת הבשם״, ועוד דברים אחדים מעשה ידיו במלאכת השיר אשר נעתקו משפת ערבית לשפת קדש, יצאו אור מקרוב [1].

---

[1]) הרשר״ל „בכרם חמד״ ח״ד, צד ס״ה. הח׳ דוקעש „ר׳ משה אבן עזרא״ וכו׳. הח׳ זקש בספרו „דיא רעליגיעזע פאעזיע״, צד 276. הח׳ רמש״ש בספרו Catal. Bodl. צד 1801. הח׳ צונץ בספרו „ליטעראטורגעשיכטע״, צד 202—412. ועוד, הח׳ גייגער בס׳ „נאכגעלאססענע שריפטען״ ח״ג, צד 228.

b) אולם צבי עדי השיר והמליצה ליהודים בספרד הוא ר׳ יהודה בר׳ שמואל הלוי. ובשפת ערבית נודע בשם אבול־האַסכאַן (Abul-hassan). הוא נולד בשנת ד׳ אלפים תתמ״ה (1085) בקאַסטיליען וימצא חית ידו בחכמת הרפואה אשר עשה בה חיל, ולו אך בת אחת, ובנה יקרא גם הוא בשם ר׳ יהודה. אולם את אשר יאמר עליו כי ר׳ אברהם אבן עזרא היה חתנו לוקח בתו, ויש אומרים שאר בשרו, ידיעות כאלה הן מעין אכזב. אבן זאת נוכל להחליט אל נכון כי היו לו שיח ושיג עם החכם ההוא, באשר ר׳ אברהם אבן עזרא יזכור את שם ר׳ יהודה הלוי בבאוריו פעמים רבות ויכבדהו למאד. עוד ברית הלוי היתה נאמנה ביתר עז עם האיש ר׳ משה אבן עזרא הנזכר למעלה, אשר ישא עליו נהי במותו, ועם שלשת אחיו, גם עם ר׳ יהודה ור׳ שלמה אבן גיאות ור׳ שלמה פרחון (פרק ק״ד c,), וכמוהם. מאהבתו העזה אשר תוקד בקרבו כשלהבת־יה לארץ הקדושה. גמר אמר, כפי הנראה אחרי שנת ד׳ אלפים תת״ק (1140), לשים פעמיו לארץ הצבי. ויהי בעברו דרך קאָרדאָווא חדה פניו בשמחה ובאהבה רבה ר׳ יוסף בר צדיק (פרק ס״ז h), ואחר בא לאלכסנדריא, משם נסע לדאַמיעטטע (Damiette) ויסע מדאַמיעטטע ויבא לקאַהירא. ממצרים נסע ליעמען (תימן), ואחר הלך הלוך ונסוע דרך דמשק וצר Tyrus — אולם דרכי מסעיו משם עד באו למחוז חפצו אין אתנו יודע עד מה באשר בת שירתו אשר היה היתה לנו לעינים בתולדות ימי חייו חדלה להודיענו את אשר קרהו באחרית ימיו. „אם צעדו רגליו על אדמת הארץ אשר לכל בה חיי רוחו, לא נודע לנו. את אשר יספר עליו כי בהגיעו לשערי ירושלים ורוחו מלא מרגשות קדש, וישר את שיר—נהי הנודע „ציון״, אז נגש אליו ערבי ויכהו בחרבו אל החמש וימת, הוא ספור הגדיי ללא אמת [1].

c) לשירי־התפלה הרבים עד אין מספר אשר הכינם והקרם ר׳ יהודה הלוי נתנו מהלכים כמעט בכל ספרי התפלה לקהלות ישראל במקומותם למושבותיהם, וביניהן תחשבנה גם קהלות ישראל באשכנז וצרפת [2]; בדבר קבוצת שירי הלוי אשר נשא מדברותיו אל אשר יהי רוחו ללכת בלעדי שירי התפלה, שקד בכל עז הרה״ג שד״ל ז״ל לשים עינו עליהם ולהוציאם אור ועלינו להשיב תודה לו כעל כל תגמולוהי עלינו [3], ולמרת רוחנו במותו חדלו להוציא אור את הספר דיוואַן (קבוצת השירים) לר׳ יהודה הלוי. כל שירי הלוי נאדרים ברוח מלא אמונת אמן לאלהי ישראל, בהגיונות נשאים על דבר תעודת חיינו בתבל ארצה, ברגש נמרץ הנובע מקרב ולב עמוק, וישמחו לבנו בתבניתם

---

[1]) ראה בספר „הכוזרי״ הנעתק לשפת אשכנז ע״י מהר״ד קאססעל בההקדמה.
[2]) הה׳ צונץ בספרו „ליטעראטורגעשיכטע״, צד 413. 203. [3]) בספרו „בתולת בת יהודה״ והוא לקוטי שירים שונים משירי ר׳ יהודה הלוי עם הערות ומבוא להרשד״ל (י״א בפראג, ת״ר, 8°).

אשר הגיעה למרום קצה ובנעם נאומיהם [1]. לא אך בשיריו עשה לו שם עולם הלוי, כי אם גם בישראל גדול שמו בתור מחבר ספר „הכוזרי", אשר כתב בשפת ערבית, ור׳ יהודה קרדינאַל גם ר׳ יהודה בן שאול אבן תבון העתיקו את ספרו לשפת קדש; את העתקת האחרון הואילו באר לפעמים חכמי לב [2]. ומהעתקתו בשפת עבר נעתק לשפות: ספרד [3], רומית [4] ואשכנז [5], בעוד מהעתקת הקרדינאַלי נשארו אך כתבים בודדים. רוח החיה באופני עניני הספר הוא לשים לאל דברי אויבי בת עמנו אשר יתפאו דברי בלע על דת ישרון, ובעליו ישים דבריו כיד חכמתו הטובה עליו בפי שני אנשים האחד נכרי אשר לא מבני עמנו, והשני איש עברי אשר יתוכחו יחדו בדבר חקי דת ישראל, ויקש דבר איש ישראל מדבר הנכרי; וארניו הטבעו על אשיות דברי הימים בעת התיהד מלך הכוזרים ויבא לחסות תחת כנפי אלהי ישראל (פרק ס"ה a). הוא ישא דעו בעתו בתור וכוחים אשר נדברו איש לרעהו על אדות השאלה הכי נכבדה בדבר ליל התקדש השבתות והחגים אשר עתותם לא תשתוינה יחד במקומות היהודים למושבותיהם השונים (מאמר שני, פרק כ׳) על דבר דקדוק שפת קדש (מאמר שני, פרק פ׳), בדבר תבנית סדרי התפלה (מאמר שלישי, פרק א׳ והלאה), על אדות למודי הקראים וקבלת התורה (מאמר שלישי, פרק כ"ב והלאה), בדבר שמות התארים לאלהי הצבאות (מאמר רביעי פרק א׳ והלאה), ספר יצירה (מאמר רביעי, פרק כ"ה), בדבר למודי הפלוסופיא לאריסטו וקלם (מאמר חמישי פרק א׳ והלאה) ועוד דברים נכבדים כמוהם.

d) ר׳ אברהם ב"ר מאיר אבן עזרא הוא אחד חכמי היהודים הגדולים הנכבדים בספרד [6]. במפעליו בספרת העברית בתור מבאר כתבי קדש ומדקדק נפלא אשר הי"ה היה לעינים לחכמי ישראל לדורותיו, עשה לו שם לתהלה במטעי חמד אשר שתלה ימינו בחלקת השיר והמליצה, פלוסופיא, וחכמת התבונה. הוא היה יליד טאאָלעדאָ, ולרגלי חבלי התלאות אשר אפפוהו, שעליהם ירומזן מליו בספריו, האמנם עוד לא נודעו לנו אל נכון הנסבות ההן, נטל עליו לעזוב את ארץ מולדתו וילך הלוך ונסוע בארץ ורגליו הובילוהו לאיטאַליען, אפריקאַ, צרפת, ענגלאַנד ועוד ארצות אחרות. וימת זקן ושבע ימים בן שבעים וחמש שנה בשנת ד׳ אלפים תתקכ"ז (1167). הוא כתב באורים

---

1) החי׳ גייגער בס׳ „נאכגעלאססענע שריפטען" ח"ג צד 97. 2) ר׳ יהודה מוסקאטו (פרק קכ"ז, c), ר׳ ישראל ב"ר משה מזאמושטש (פרק ק"מ a,) הרופא ה"ר גדליה ברעכער ע"פ דרך הפלוסופיא החדשה (פראג, תקצ"ח—ת"ר, 8°). 3) מתורגם ומבואר ספרדית ע"י החי׳ ר׳ יעקב אבן דנה (פרק קל"ד b,). 4) ע"י החכם הנוצרי יוחנן בוקסדארף, באזיליא, 1660, 8° (פרק קל"ט, b). 5) מתורגם ומבואר ע"י מהר"ד קאססעל בשנות 1853 וגם 1869. 6) החי׳ זקש בספרו „דיא רעליגיעזע פאעזיע", צד 310. החי׳ צונץ בספרו „ליטעראטורגעשיכטע", צד 207. החי׳ פריעדלענדער בס׳ Miscellay of Hebr. Lit. ח"ג וד׳.

לכתבי קדש, אשר יצאו אור לבדם, וגם נספחו למקראות גדולות דפוס וויניציא, באזיליאה ואמשטרדם. אבן עד היום לא נמצאו לפנינו באוריו לספרי נביאים הראשונים: אולם הבאורים אשר נספחו לספרי מקראי קדש: ; משלי עזרא ונחמיה אשר יצאו אור בדפוסים הנזכרים למעלה ואשר שם אבן עזרא יקרא עליהם, ללא אמת הוא, ואך מפי ר׳ משה קמחי יצאו דברי הבאורים האלה (פרק פ״ה d). באורים אחדים מהם והמה לחמשת חומשי תורה ולמגלות, עוד המצא ימצאו גם כעת בשני נוסחאות, או נודעים לנו אך מפי הסופרים אשר יביאו דבריו בספריהם. לבאורי כתבי קדש של אבן עזרא נוספו עוד ספרים קטנים מעשה ידיו להתפאר בחלקת דקדוק שפת עבר והמה: מאזנים, או מאזני לשון הקדש, שפה ברורה, ס׳ צחות, שפת יתר (אשר בו יהויק במעוזי רב סעדיה גאון ויצדיקהו לעמת הבקרת (השגות) של ר׳ אדונים בן לברט הלוי [דונש]), ס׳ השם, ס׳ המספר ועוד. בספרי התפלה להיהודים בספרד ובארצות אחרות המצא ימצאו שירי זמרה רבים אשר חברם אבן עזרא. גם נמצאים כתבים קטנים מעשה ידי אבן עזרא אשר במו יורה דעה בעניני הפלוסופיא, תבונה, ובינה לעתים (Chronologie). ספרים רבים אשר כתב הראב״ע עוד נשארו בכתובים ולא ראו אור; וספרים אחדים לא בצדק יקראו על שמו.

e) מפעלות ר׳ אברהם אבן עזרא יחוו דעת כי רוחו כנחל שוטף, ובא עד נבכי השפה העבריה, גם יביעו אמר כי קרא ספרים רבים וכיד חכמתו הטובה עליו יטיף מלתו בהגיון ישר בליחה. מעשי ידיו להתפאר אשר במו פלס נתיב לבני ישראל בבאורי כתבי קדש ודקדוקה ובאורו ראו אור, עוד עלו מעלות רבות קדימה, לולי תלאותיו וימי נודו אשר מררו את חייו היו בעכריו כפי אשר מליו ירזמון עליהם בכתביו. אבני נגף וצורי מכשול עמדו לו לשטן על דרכו אשר כלל לו בתושיה ומדעים ומנוחה הדריכוהו מבלתי יכולת להעמיק ולהרחיב את עניני הפץ ההם כפי אשר רוח מבינתו יעננו לפי כשרונותיו הנפלאים. הוא לא ערך חקי דקדוק שפת קדש בסדר נכון לאמר לקוראיו זה הדרך לכו בו, כי אם ערך ענינים אחדים במאמרים קטנים, וישנה דבריו לפעמים, מבלי לכלות את מלאכתו אשר החל לעשות. בבאוריו לכתבי קדש, אשר לא ערכם לסדר ספרי הקדש, כי אם חברם בעתים שונות בעברו במקומות שונים, יצא לריב ריב-למודי עם המבארים ההלכוא לפניו על דברי הבקרת הנשקפים בבאוריהם; בעוד הוא בעצמו יחוה דעו לפעמים בענינים אחדים, אשר גם המה לא נופלים מהם בבקרת נמרצה; הוא יקנא קנאת הקבלה וידבר סרה על באורי הקראים אשר כמו זר נחשבו בעיניו, והוא בעצמו כפעם בפעם כאשר רוח השפה היפה תפעמהו, יסור מדרך הקבלה בבארו דברי ספרי הקדש בטוב טעם ובהגיון ישר. אהבתו לצחק במספרים שונים ובלמודי חוזי הכוכבים אשר מהבל המה יחד לא תתלכד עם חכמתו הרבה ושכלו הזך. בדבר דברים

רבים בכתבי בן עזרא הכתובים בכבדות אשר הקורא לא ירוץ במו, יוכל היות כי נסבות שונות המריצוהו, לכתוב את הדברים — אשר יהיו לזרא בעיני אנשים אחדים אשר לא כמהשבותיו מחשבותיהם — בשפה לא ברורה ונכחה אך למבין: אולם כפי הנראה מצא ענג לערוך דברים קצרים אשר תוכם צפונות בינה ודעת, ולנסות את הקורא אשר נפשו חשקה לדעת שרש דבר נמצא בביאוריו, בחידות [1]. גם לא מעט הוא מספר באוריו אשר מבארים שונים הואילו באר אותם, ושקדו להפיץ אור על דבריו הקשים להקורא לבוא עד תכליתם. בין המבארים האלה נודעו לתהלה: ר׳ יוסף ב״ר אליעזר בשנת ק׳ (1340), ר׳ שם טוב שפרוט בשנת ק״נ (1390). ר׳ שמואל מוטוט בשנת ק״נ (1390); ובעת החדשה נודעו המבארים החדשים בשמותם: ה״ר שלמה ב״ר אליעזר הכהן בספרו אביעזר (פוזנא תקס״ב), ור׳ בנימין זאב מעיר פרעררויא ואת באורו פיו יקבנו בשם בן ימיני (ווין, תקפ״ד 8°). בההוצאה הנודעה בשם „מרגליות טובה״ (שי״א באמשטרדם בשנת תפ״ב 1722) (האמנם שגיאות רבות עלו כחרולים בה), נספחו לבאורי אבן עזרא לחמשת חומשי תורה דברים אחדים הלקוחים מספר „מקור חיים״ לה״ר שמואל צרצה (פרק צ״ג b.) את אשר ידבר בו על אדות ספרי אבן עזרא, וגם יובאו דברי הבאורים להראב״ע מאת ר׳ יוסף ב״ר אליעזר וה״ר שמואל מוטוט. רבי באוריו (ביתר שאת לכתבי קדש) נעתקו לשפת רומית (לאַטייניש), גם דברים אחדים אשר הרה והגה לבו בעניני חכמת חוזי הכוכבים (אצטגנינות) שיחסו לו נעתקו לשפה ההיא ושם אַווענאַראַ (תחת אבן עזרא) כתוב עליהם בשגגה.

פרק שבעים ותשעה

ר׳ אברהם ב״ר דוד (הראב״ד). ר׳ בנימין מטודעלאַ

a) זולת פלוסופים ומשוררים, מבארי כתבי קדש ומדקדקים רבים אשר הזהירו כזהר הרקיע בקרב ישראל בספרד, התנוסס במאה השתים עשרה (למ״ה) לכבוד ולתפארת ליהודים בספרד אדם המעלה אשר היה היה לעינים לבני ישראל ויפלס למו נתיב בדברי הימים (געשיכטע) וגבולות עמים (געאָגראַפיע). ר׳ אברהם ב״ר דוד (ולא נכונה היא בפי הקוראים אותו בשם בן דיאור) [2]) הלוי (הראב״ד), לבלי להחליפו באיש אחר אשר שמו כשמו ר׳

---

[1]) בין חידות כהנה נודעה לנו ביתר עז החידה אשר חד בדבר ארבע אותיות הנחות (אהו״י), הכתובה בראש באוריו לחמשת חומשי תורה הנספחים למו בהוצאות מקראי קדש (או מקראות גדולות). — וראה בס׳ „הליכות קדם״ להח״ר גבריאל פאלאק (אמשטרדם, הר״ז). [2]) מאשר בשפת ערבית יקרא שם אביהו דאוד, לכן שגו סופרים

אברהם בר דוד שנולד בבארצעלאָנאַ (פרק פ״ד ,b), כתב בשנת ד׳ אלפים תתקכ״ו (1160) את „ספר (או סדר) הקבלה״, גם יקרא בשם „דורות עולם״, ובו יעמוד בפרץ לפני הקראים אשר רבו כמו רבו אז בספרד, ויראה לדעת כי כל חקי למודי התורה מסורים לאבותינו מימי הנביאים עד ימיו. הראב״ד נתן נפשו לממיתים אשר ענו את נפשו, בעד קדושת השם (Märtyrer) בשנת ד׳ אלפים תתק״מ (1180). הכי נכבד בספרו הוא החלק, אשר בו יאמר על אדות קורות הימים כמאתים שנה לפניו, וכפי הנראה היו לו לעינים דברי ר׳ שמואל הנגיד במבוא התלמוד (פרק ע״ה ,c) וגם דברי החכמים הבאים בימים בדורו. בסוף ספר הקבלה ידבר בקצור נמרץ על אדות קורות עם הרומאים, וגם נגע בקצה עטו בדבר הבית השני. בדבר שני הענינים האלה ידיעותיו הנה מעין אכזב וביניהן היו לו לאור מתעה הדברים הכתובים בספר יוסיפון לעברים (פרק ק״ד, .b) וככה דברי הספורים האלה מלאו הגדות התלויות על בלי מה ללא אמת. הספר הזה נדפס פעמים רבות [1], וכרבי דברי הספר נעתקו גם לשפת רומית (לאַטייניש) [2]. — ספרו הכתוב בשפת ערבית ונעתק לשפת עבר בשם „האמונה הרמה״ אשר בו ישא דעו בדבר הדת והפלוסופיא, יצא אור מקרוב ע״י ה״ר שמשון ב״ר ליב וייל (פפד״מ, תרי״ג ,8°) ומתורגם לשפת אשכנז (שם המעתיק העברי הוא ר׳ שלמה בן לביא שתרגם בשנת רל״ח), והמו״ל הלך בעקבות ה׳ גוגענהיימער [3], אשר ערך בספר תכן הספר ועל מה אדניו הטבעו. ספר אחד אשר כתב הראב״ד בדבר חכמת התכונה ולוחות השנים, כפי הנראה אבד מקהל ספרי ישראל בימינו.

b) ר׳ בנימין בר יונה יליד טודילה, עיר קטנה השוכנת בקרבת הנהר עבראָ, נסע בשנת ד׳ אלפים תתק״כ (1160) מזאַראַגאָססאַ דרך ארצות: קאַטאַלאָניען, פראָוואַנס (פרובינצא), איטאַליען, יון, איי הים (העגאֶאי, Archipelagus), האי קפריסין Cypern, וציליציען, ויבא לסוריא, ארץ הצבי, ארם נהרים, ופרס, וגם נסע הלאה לראות את ערי החוף ביעמען (תימן). וישב דרך מצרים וזיציליען לקאַטאַלאָניען, וכמו שערנו בנפשנו כי מת בשנת ד׳ אלפים תתקל״ג (1173). הוא כתב בספר את שמות מאשרי העדה וחכמיה בכל עיר ועיר אשר עבר בה במסעיו. וספרו ישוה פרי לא מעט לקורות בני ישראל בארצות האל. כעל כל הגמולוהי על בני ישראל במפעליו אלה, ואמונתו הרבה להודיע קשט אמרי אמת — אף כי יספר גם משלים והגדות

אחדים ויקראוהו בשם דיאור. [1]) בראשונה י״א במאנטוא בשנת רע״ג (1513), 4°, ובהוצאות האחרונות נשמטו דברים אחדים. [2]) הה׳ רמש״ש בספרו Catal. Bodl, צד 677. [3]) בספרו „דיא רעליגיאנספילאזאפיע דעס אבראהאם בן דויד״ וכו׳ (אויגסבורג 1850). וראה דברי ה׳ גוטטמאנן בכתב החדשי להחכמים פראנקעל וגרעץ בשנת 1877, צד 461 והלאה.

אשר שמע מפי המודיעים — עלינו לכבדו ולהוקיר שמו ולא לשים לאַל את מפעלותיו כאשר הסכן הסכינו רבות פעמים לתת דופי בידיעות נוסעים כמוהו. להגדיל כל תקף ספר „מסעות ר׳ בנימין" ההוא, שקד בכל עז ר׳ אברהם בן אשר (אשהער), בהעתיקו את הספר לשפת אנגלית ונוספו עליו מעלות רוח החכמים: צונץ, ראַפּאָפּאָרט, לעברעכט, מונק, ריטער ד׳ אָססאָן d, osson (לונדון וברלין 41—1840 °8) [1]. זולת ההעתקה ההיא, נדפס הספר פעמים רבות ונעתק לשפות: אשכנז, רומית, וצרפת.

פרק שמונים

רבינו משה ב״ר מיימון (הרמב״ם), Moses Maimonides בשנות ד׳ אלפים תתצ״ה–תתקס״ד (1135—1204).

a) הילל בן שחר אשר דרך מיעקב בספרד ובאורו ראו חכמי ישראל אור בתושיה ומדעים הוא: רבינו משה ב״ר מיימון (ב״ר יוסף ב״ר יצחק ב״ר עובדיהו ב״ר שלמה ב״ר עובדיהו) הנודע בתפוצות ישראל בקצר מלים בשם רמב״ם, גם יקרא בשם רבינו משה (ובשפת ערבית נקרא בשם: אַבו אַמראַם מוזאַ בן מיימון אבן אבדאַללאַה אַלמיצרי אַליזראילי אלקאָרטובי Abu Amram Musa ben Maimun ibn Abdallah Almizri Alisraili Alkortubi ורבי הסופרים יכנוהו אך בשם מייםאָנידעס, נולד בקאָרדאָוואָ ביום השבת ארבעה עשר לחדש ניסן בשנת ד׳ אלפים שמונה מאות תשעים וחמש מיום ברוא ה׳ שמים וארץ, או למספר הנוצרים הוא יום שלשים לירח מאָרץ שנת 1135. אביהו ר׳ מיימון חכם ושוהר תושיה נהלהו בשחר טל ילדותו על מבועי החכמה, ור׳ מיימון גם הוא יצק מים בתורת ה׳ על ידי מורהו ה״ר יוסף אבן מיגש (פרק ע״ז h), את אשר יספר כי גם בנו האיש המופת רבינו משה הקשיב לקח מפיהו, היא שגגה היוצאה מלפני סופרים רבים. מעלות רוחו הנפלאות, כשרונותיו לעוף ביעף שרעפיו הנשאים להתבונן על כל ענין וחפץ במועצות ודעת בהגיון ישר כפי אשר רוח מבינתו יענהו, שקידתו הנמרצה בלי חשך על למודיו ורצונו הכביר העשוי לבלי חת, כל אלה גדלו וינשאו את שמו הנכבד אשר מרומם הוא בפי כל בתור עליון לחכמי היהודים בימי הבינים; תכונות רוחו הישרות, תמתו ואמונתו לאלהיו בלא לב ולב, לא יכלו לנכר גם אנשי ריבו אשר לא ישרו בעיניהם מחשבותיו בעניני מדעים שונים. זולת הלמודים אשר בהררי לאום הישראלי יסודם, כמו כתבי קדש וספרי התלמוד, אשר היו שעשועיו יום יום,

[1]) הח׳ צונץ בספרו „געזאממעלטע שריפטען" ח״א, צד 163.

שם כל מעיניו באהבה עזה בלמודי מוסר הפלוסופיא . ויעש חיל בשקידתו הנמרצה על ספרי הערבים מעתיקי ספרי אריסטו ומבאריהם . ויהי באמנה את חכמת הרפואה, ולא ארכו הימים וימצא בה חית ידו . כמעט בכל ענפי המדעים ההם, השאיר אחריו ברכה בספריו — כרבם כתובים הנמו בשפת ערבית — גדולים וקטנים, אשר בני דורו וגם הדורות האחרונים יכבדוהו בצדק כבעל כל תגמולוהי עליהם ושמו לא יכרת לנצח, אולם דברי אנשי ריבו אשר האריכו לשון נגדו, כמו שבלול תמס הלכו למו ואין זכר להם.

b) אף כי הרמב"ם באשר מולדתו היא ארץ ספרד יקרא בפי הסופרים בשם הספרדי, אולם כרבי ימי חייו ומפעלותיו סבבו הלכו חוצה לארץ ספרד. לרגלי התלאות הנוראות אשר הגיעו ליהודים עת התנפלו עליהם האַלמאָהאַדען החשכים והקנאים בחבל ארץ ספרד תימנה (פרק ע"ז g,), עזב הרמב"ם בימי ילדותו עם אביהו את ארץ מולדתם ויחישו מפלט למו בפֿעץ (Fez), האמנם גם שמה נאלצו לכחד תחת לשונם את מקור מחצבתם ואי מזה עם הנמו, אבן — כפי הנראה — לא כבדה עליהם יד החשכים ולא התבוננו עליהם בשבעה עינים כמו אשר עברה כוס התרעלה על אחיהם בני עמם בספרד ׃ אולם בשנת ד׳ אלפים תתקכ"ה (1165) הונח למו מרגזם ויצאו מפֿעץ ויעברו באניה לארץ הצבי ויבאו בשלום לעיר עכו. משמה נסעו דרך ירושלים וחברון מצרימה, ויהי אחרי מות ר׳ מיימון בדרך, הואיל ר׳ משה בנו לשבת בעיר פֿאָסטאַט (Fostat) (קאַאירא הישנה). גם שמה הגיעו להרמב"ם ימים רעים, וחלים רעים ונאמנים הדריכוהו מנוחה, גם כסף רב אבד ממנו בענין רע. אחי הרמב"ם ר׳ דוד אשר אהבו נדבה, ויהי איש משכיל וחכם לבב, וידיו שלח במסחר — אומרים אמור באבנים יקרות — בעד אחיו ר׳ משה למען יוכל לעשות חיל בלמודיו באין מחריד, טָבע במים עזים עת שברה האניה אשר עבר בה (Schiffbruch), וגם כל רכושם היה לברות למים אדירים. ימים רבים אף בהיותו איש מכאבות, מאן הרמב"ם להתנחם על מות אחיו וילך אט. נוסף לזאת גם הערבים בקנאם את קנאת דתם מררוהו על אשר החזיק במעוזי דת העברים לעין השמש ויגלו את אזן שרי הממשלה, וידמו לעשות כלה אתו, לולי גברו חסדי ה׳ עליו וידיהם לא עשו תושיה ולהרמב"ם לא אֻנתה כל רעה, גם מתה עליו בת אחת.

c) אולם נחמתו ושעשועיו בימי עני ההם היתה להרמב"ם עבודתו בשדמות המדעים, אשר עוד מעט ושמו הטוב יצא עד למרחוק. תלמידים רבים מארצות רחוקות נהרו אליו לבקש תורה מפיהו, וגם יובא אליו בכתובים כל דבר קשה בענינים נכבדים ועל פיו יקום דבר. בקאַהירא כהן פאר בתור רב הראשי, ובריתו היתה נאמנה עם חקי הדת לפי רוח ספרי התלמוד ולא סר מהם ימין ושמאל. ועל פי הדברים האלה נהל את בני עדתו בארח מישור. ברוח נכון

—מאשר עצמו לא נכחד ממנו—היה כמתריש לדברי אנשי ריבו אשר מררוהו ורבו ולא שת לבו לדבריהם,מאשר הרמב"ם לא חפץ לקחת כסף בעד משמרתו ומלאכתו בקדש בתור „רב"—מטעם חכמי התלמוד אשר גזרו אמר כי מאשרי העם ילמדו בלא כסף ובלא מחיר — לכן מצא לו חפץ לכלכל את נפשו בחכמת הרפואה, ולא ארכו הימים ויהי לרופא השלטון אשר מלך אז במצרים. דעת לנבון נקל כי הקריב את מבחר כחו גם הקדיש רבי עתותיו לשתי כהונות הנכבדות ההן. לרגל משמרתו הנכבדה בהיכל השלטון נטל עליו לבא לקאַהיראַ בבקר בבקר להמלך, ואם חלה המלך או אחד מבני ביתו או אם אחד השרים רואי פני המלך לא נראה מראהו טוב, אז התמהמה לפעמים שם כל היום; ואף אם לא היתה כל מחלה. גם או בא מדי יום ביומו אך לעת צהרים הביתה, ששמה כבר מלאו הדריו מפה לפה אנשים רבים, אשר אחדים מהם דרשו עזרתו לרפאותם מחלים ואחדים שאלו עצתו, גם בקשו תורה מפיהו ולפעמים נמשכו דברי ענינים בחכמה עד ינטו צללי ערב, אשר אז אך בחפזה בא אכל אל פיו לחלץ עצמותיו. וגם את יום השבת הקדיש—זולת לעבודת ה'—גם למצא בו חפץ בעניני עדתו לשים המעקשים למישור. — זה האיש משה אשר עשה גדולות ונפלאות לעמו ולעדת גוע וימת ביום העשרים לחדש טבת בשנת ד' אלפים תשע מאות ששים וחמש לב"ע או למספר הנוצרים ביום השלשה עשר לירח דעצעמבער שנת 1204, וככה היו כל ימי חיי רבינו משה כשבעים שנה. — את אשר יספר עליו כי באחרית ימיו בילדי הקבלה *), ישפיק, וכי קֻבר בארץ הצבי ועוד דברים כהמה,הם ספורי ההגדה אשר בני העם הסכן הסכינו מקדם קדמתה להעריץ את אנשי השם אשר מעולם ויארגו למו ספורים נפלאים על אדות תולדות חייהם; תמונתו (Porträt) אשר תראינה עינינו לפעמים, מעשה ידי אחד הצירים אחרי מות רבינו משה אשר עשה ברוח דמיונו הנה; אם כתב ידו אשר ייחשו לו (Facsimilie) באמת כתב ר' משה הנהו אשר כתב בעצם ידו, זאת היא שאלה אשר לא נוכל לפתור אותה אל נכון [1]:

פרק שמונים ואחד

שלשת הספרים הגדולים להרמב"ם.

a) מפעלות הרמב"ם בימי נעוריו, כמו מורשי לבבו אשר ערך בספר

[1]) בדבר תולדות האיש ה"ר משה ב"ר מיימון ומקורן, ראה בס' הת' רמש"ש Catal. Bodl. צד 1861 והלאה, 1937 והלאה. — גם ראה בס' Die Ethik des Maimonides להד"ר. ד. ראזין (ברעסלויא, 1876).

*) הכונה ומקרוב באה, ולא קבלת התורה אשר גם היא תקרא בשם קבלה, ועל דרך הקבלה הכונה סוגים הולכים דברי ספר הזהר והספרים ההולכים בעקבותיו. דו"ר.

בדבר ספרים אחדים להתלמוד (גם לתלמוד הירושלמי) שחברו בשפת ערבית כפי — הנראה — ספו תמו ואינימו.באורו למסכת ראש השנה וגם מאמר קטן בדבר חשבון לוחות השנים יצאו אור מקרוב בשפת עבר. אולם הכי נכבד ויקר בספריו הוא ספרו הראשון גדול ורחב ידים, אשר חברו בשפת ערבית והוא באור לספרי המשנה, ובו כבר יראו דרכי האיש המורם מעם, ורוחו הכביר ההולך בדרכי הפלוסופיא וההגיון, לפלס לו נתיב בין דברים קשים העומדים כצורי מכשול על דרך ההוגים במו, ולשים המעקשים למישור בסדר נכון וישר [1]). הוא החל לכתוב את ספרו זה בהיותו בן עשרים ושלש שנה, ויכל משה את מלאכתו בו מקץ שבע שנים; גם בלכתו בדרך ובעברו בים באניה לא חדל לעבוד עבודתו בספרו, ואחר התבונן על ספרו בעין בקרת חודרת ובמקומות אחדים תקן אותו. מעצם הכתבים להרמב"ם בשפת ערבית יצאו אור על ידי החכם הנוצרי פאָקאָקע Pococke בשם „פארטא מאָזיס" Porta Mosis עם העתקותיהם בשפת רומית, ספרים האלה: א) מבוא המשנה (בהוצאות ספרי התלמוד ללא צדק יקרא מבוא לסדר זרעים); ב) מבוא לבאור פרק העשירי למסכת סנהדרין (ומשמה לקחו דברי שלשה עשר יסודי האמונה, הכתובים בסדרי התפלה); ג') „שמונה פרקים" בתור ראש דבר לפרקי אבות; ד) מבוא לסדר קדשים; ה) מבוא לסדר טהרות, ו) מבוא למסכת מנחות. העתקת באור ספרי המשנה (פי' המשניות) להרמב"ם לשפת קדש, כבר החל לתרגם עוד בחיי רבינו משה, ר' יהודה ב"ר שלמה בן חריזי (פרק פ"ה, g), אשר העתיק את המבוא וגם את הסדר הראשון (או קצה דברי הסדר הראשון למס' ברכות פאה דמאי כלאים ושביעית). אולם קרוב למאה שנה אחרי מות רבינו משה בשנת ה' אלפים נ"ז (1297) השלים את העתקת הסדר הראשון וגם תרגם את כל דברי באור הסדר השני לשפת עבר הא ש ר' יוסף בן יצחק בן אלפועל; את הבאור לסדר השלישי תרגם ר' יעקב ב"ר משה בן עכסאי הנקרא בדריש הספרדי (בעזרת ר' חיים בן שלמה אבן בקו Baka בשנת ה"א נ"ח) (1298), את באור סדר הרביעי (זולת באור מסכת אבות ובאור פ' חלק בסנהדרין הנעתקים על ידי ר' שמואל אבן תבון) העתיק ר' שלמה ב"ר יוסף בן יעקב, את באור סדר החמישי תרגם ר' נתנאל ב"ר יוסף אלמלי, אבן שם המתרגם באור סדר הששי לא נודע לנו אל נכון. הבאור לסדר השני והשלישי נעתקו בהועסקאַ Huesca כטעם ר' שלמה אבן אדרת (פרק פ"ח, c), להרביעי והחמישי בזאַראַגאָססא, גם הסדרים האלה נעתקו בשנות ה"א נ"ז — נ"ח (1297—98). על דבר השגגות ואי־השגחת המגיהים בהעתקת באורי המשנה, כבר דברו רתת סופרי העברים לא אחת ולא שתים [2]). לשפת רומית (לאַטייניש) העתיק את הבאורים האלה החכם הנוצרי

---

[1]) ראה בכתב החדשי להח' פראנקעל לשנת 1873, צד 279. [2]) השחר שנה רביעית, צד רצ"ג;

זורענהוזיוס Sureubusis (פרק קל"ט , b) , ולשפת ספרדית תרגם אותם ר' ראובן ב"ר נחמן אַבי זאַגלאָ Abi Saglo ממשפחת אזולאי .

b) הספר הגדול האחד אשר הרמב"ם חברו בשפת עבר הוא ספר „משנה תורה" , והוא קבוצת חקי הדת לבני ישראל . כאשר הספר הזה יפרד היה לארבעה עשר חלקים לכן יקרא גם בשם ספר הי"ד (י"ד במספר) ומאשר יקרו בעיני ישראל למאד , זה שמו אשר יקראו לו „יד החזקה" ובשם הזה נודע הוא עתה ביתר שאת בכל תפוצות ישראל, אף כי המחבר בהיותו בחיים חיתו לא ידע את השם החדש והנכבד הזה. ארבעה עשר הספרים ההם יקראו בשמותם : א) ס' המדע . ב) ס' אהבה . ג) ס' זמנים . ד) ס' נשים . ה) ס' קדושה . ו) ס' הפלאה . ז) ס' זרעים . ח) ס' עבודה (בדבר עבודת ה' בהיכלו) . ט) ס' קרבנות . י) ס' טהרות (טהרה) . יא) ס' נזיקין . יב) ס' קנין . יג) ס' משפטים . יד) ס' שופטים . כל ספר יפרד והיה להלכות , אשר שמותיהן כתובים בראש הספר ; כל הלכה לפי תכן דברי המצות אשר יעשו אותם , והדברים אשר לא יעשו , תחלק לפרקים , והפרקים לסעיפים . הרמב"ם שקד על עבודתו בספר הזה כעשר שנים בשנות ד' אלפים תתק"ל—תתק"מ (1770—80) . הספר „משנה תורה" אין על ספרת התלמודית משלו , וגם בספרו הנפלא הזה לבדו עשה לו שם עולם אשר לא יכרת . אף כי לפני האיש משה ואחריו המצא ימצאו אנשים אשר יכלו להתחרות אתו בלמודי התלמוד , אולם אין איש אשר ישוה לו ברוחו הכביר לפלס לו נתיב בין ענינים גדולים ושונים אשר עצמו ראשיהם והסבוכים בשני התלמודים ובהספרים ההולכים בעקבותיהם , ולבנות עליות מרוחים אשר אדניהם הטבעו על סדרי הגיון ישר בטוב טעם ודעת אשר לא יעבטו ארחותיהם . הספר „משנה תורה" בצדק יחשב בכל עת לבני ישראל בקהל ספרים מאד נעלים בידיעת חקי הדת והמשפטים ליהודים , ופעמים רבות הואילו חכמי לב באר אותו , וכרבו נעתק גם לשפת לאַטייניש (רומית) . — כמבשר לפני בא הספר הגדול הזה חבר רבינו משה כתב אחד הנקרא בשם „ספר המצות" בשפת ערבית על אדות שש מאות ושלש עשרה (תרי"ג) מצות מאשר עד כה שגו הסופרים ההלכוא לפניו כמו מחבר הספר „הלכות גדולות" (פרק ס"ג ,d) מבלי דעת סדר נכון לספור המצות האל כמשפט, לכן חשב רבינו משה כי נטל עליו לחבר את הספר הזה ולבנות את מבנה המצות ההן על ארבעה עשר יסודות אשר עליהם עומדות נכון המצות ההן . להגן בעד כבוד מחבר ספר „הלכות גדולות" קם האיש משה בן נחמן (הרמב"ן) (פרק פ"ו ,a) בהשגותיו לספר המצות , והאיש ה"ר יצחק ליאון ב"ר אליעזר ב"ר שלמה הספרדי ן' צור והחזיק במעוזי הרמב"ם בספרו „מגלת אסתר" (פרק קכ"ז , c) . את ספר המצות תרגם ר' משה בר"ש אבן תבון לשפת קדש ; וההעתקה ההיא יצאה אור לבדה , וגם נספחו להשגות

הרמב"ן דברים אחדים מהחברת מגלת אסתר. שתי העתקות אחרות לספר המצות שנעתקו על ידי ר' אברהם בן חסדאי (פרק פ"ה ,b') ור' שלמה בן יוסף אבן יוב או איוב לא נדפסו.

c) כמו בין כתבי ההלכה להרמב"ם הכי נכבד הוא ספר „משנה תורה", ככה בין מפעלות הרמב"ם בדרכי הדת והפלוסופיא יתנוסס לגאון ולתפארת בראש ספריו האחרים, ספרו השלישי הגדול והנפלא הנודע בשפת ערבית בשם: „Delalat Al Hairin", ובשפת קדש יקרא בשם „מורה נבוכים" (נותן לתועי רוח בינה). הספר הזה אשר מלאכתו נשלמה בשנת ד' אלפים תתק"נ (1190), יפרד והיה לשלשה חלקים, בחלק הראשון ידבר על אדות המבטאים הנמצאים בכתבי קדש אשר יציגו לפנינו את ה' בדמות אנשים אשר יראה האדם לעינים (דברה תורה כלשון בני אדם), וההגיון הישר הצפון בם, ובחלק השני ישא מדברותיו על דבר השאלה, אם התבל נוסדה בעת הכתובה בתורת משה, או מוצאה מימי עולם (פֿאָן יעהער), ובחלק השלישי ישא דעו על דבר המצות והמשפטים אשר צוה ה' ושרש דבר נמצא במו. אכן בספרו זה העמיק הרחיב את הגיונותיו רב יתר מתכן הענינים הנזכרים בראשו וכמעט אין שאלה אחת בדבר למודי הדת אשר לא נגע רבינו משה בקצה עטו לבא עד תכליתם. ידי הרמב"ם כוננו בספרו „מורה נבוכים" למודי הדת יסודם בהררי דעת והגיון, אשר במו גם רוח הפלוסופיא דבר, ובזאת העיר את רוח אחיו בני אמונתו כי יתאזרו עז בתושיה ובמדעים, ופעלי ספרו והדרו יראו על בני ישראל גם בימינו אלה. את הגיונותיו הנשאים הקדישו והעריצו אחדים מחכמי הדורות אחריו. ואחדים יצאו לריב-למודי על ספרו בשצף קצף בספריהם. אכן בהמלחמה ההיא גברה יד החכמה על הסכלות צרתה, וכל המחזיקים בהבלי שוא היו לחרפה ולדראון; המלחמה ההיא פקחה את עיני המשכילים לראות ולהוכח כי הדת והדעת תתלכדנה כתאומי צביה ולא תתפרדנה, כפי אשר הרה והגה לב האיש הגדול משה בימים ההם עוד טרם מלאה הארץ דעת, ולכל בהן חיי רוחו ועבודתו בכרם הדת והחכמה. אולם תהלת איש המורם מעם ההוא מלאה לא אך בקרב אחיו בני אמונתו, כי אם שמו הטוב יצא למרחוק. גם חכמי המשלמנים הגו בשקידה נמרצה בספרו וימלאו פיהם תהלתו. במצרים כתבו את ספרו באותיות ערביות ויחלקו אותו בין תושבי הארץ הנכרים אשר לא מבני ישראל המה, וכפי הנראה עוד בשבבר הימים נעתק לשפת רומית, בישגם חכמי ימי הבינים הנאמים נאם או „מרדפי אמרים" (שאָלאַסטיקער) כמו אַלבערט הגדול וטהאָמאַס מאַקווינאָ Aquino כבר מצאו חפץ בו ויביאו דברים אחדים ממנו בספריהם. לרגל קריאתו הנפרצה בספרים רבים ושונים למיניהם, ומאשר ידע היטב דרכי הפלוסופיא בימי הבינים, יפיץ הרמב"ם אור נגה בספרו

1) כפי הנראה מצא חפץ בהעתקה הזאת ר' משה ב"ר נחמן (הרמב"ן).

על דברים רבים אשר יגביהו עוף ממטרתו אשר שם לו בספרו, וביתר עז (בחלק הראשון) יהוה דעו על אדות נתיבות המאָטעקאַלעמין (מדברים, נואמי נאם הערבים). (ובחלק השלישי) בדבר כתבי הצאבה (צאַביער), אשר גם עתה נודעו לנו על אדותם אך דברים מעטים [1].

d) הרמב״ם הקדיש את ספרו „מורה נבוכים״ למזכרת אהבה לתלמידו אשר אהבת נפש אהבו ר׳ יוסף בן עקנין, ובחלקים אחדים בספרו זה, כפי אשר חברם בראשונה, יזכירהו באהבה. לא ארכו הימים אחרי יצא הספר „מורה נבוכים״ לאור, החל להרגם אותו ר׳ שמואל אבן תבון לשפת קדש, וההצלחה עמדה לימינו כי בא בכתובים עם הרמב״ם על אדות מלאכתו זאת, וינהלהו בעצתו ויורהו את הדרך בה ילך בהעתקתו זאת. ההעתקה הזאת נדפסה פעמים רבות, וממנה העתיקו המעתיקים לשפת לאַטייניש (רומית) וגם לשפת אשכנז. גם ה״ר יהודה אלחריזי העתיק את הספר „מורה נבוכים״ לשפת עבר, ובקרוב יקרבו חכמי לב אל המלאכה להוציא אור את ההעתקה ההיא בעין בקרת כמתכנתה השלמה. אולם גם עצם כתב הערבי להרמב״ם יצא אור בימינו (בשנות 1856—66) על ידי החכם ר׳ שלמה מונק בפאַרים באותיות עבריות, ותרגום צרפתי, ובהערות אשר בהררי המדעים יסודן, ובמפתחות מועילים (רעגיכטער). ההוצאה ההיא, אשר גם שמה ותכן עניניה יגידו לבעליה ישרו כי קלע השערה אל מטרתו אשר שם לו בהמלאכה הנכבדה ההיא, תתן פאר ויקר להאיש שלמה החכם אשר בא עד נבכי השפות המתהלכות בארצות הקדם, בשגם בעת עבודתו הגדולה ההיא היה שתום העינים, וחשכו לו הראות בארבות, ושמו יכתב לזכרון לתהלה ולתפארת לדור אחרון, וגם יודו אחינו בני ישרון אוהבי למודי ספרת העברית את האנשים אשר תמכוהו בימין צדקם ויהיו בעזרו בכל אשר היה לאל ידם וברוכים יהיו לה׳ כעל כל אשר גמלו לבני ישראל.

פרק שמונים ושנים

מכתבי הרמב״ם וכתבים קטנים אשר האיש משה הבינם והקרם.

a) כאשר שם הרמב״ם יצא למרחקים ונודע ביהודה לגאון ולתפארת, לכן אל יפלא בעינינו, אם חכמי לב ממקומות רבים שלחו אליו את דברם כי יורה דעה אותם בענינים שונים בדרכי הדת אשר יעשו אותם וחיו במו; אולם גם מכתביו אשר הלכו רצוא ושוב לידידיו נשארו אחריו ברכה זעיר שם זעיר שם. שתי קבוצות כתבים כאלה ושו״ת בעניני חקי הדת נמצאו, האחת נודעה

---

[1]) ראה במבוא ההעתקה הצרפתית לס׳ „מורה נבוכים״ להחכם מונק.

בשם „תשובות—שאלות ואגרות הרמב״ם״ ויצאו אור בהוצאות שונות, אשר בענינים שונים לא תשתוינה ההוצאות אשה לרעותה, ונוספו על מכתבי הרמב״ם גם כתבי המוציאים לאור ובמו ידבר גם על אדות הריבות אשר התגלעו בדבר כתבי הרמב״ם אחרי מות משה. המכתב אשר כתוב בראש הספר מהרמב״ם לבנו ר׳ אברהם אל נכון לא ידי רבינו משה כתבוהו, והתמונות המוזרות אשר בהן ממשל משלים לאנשים אחדים אשר יזכרו בכתבי קדש, וגם המבטאים המרים והנמהרים אשר ידבר רתת על רבני צרפת, גם המה לא מעשה אצבעות האיש הגדול רבינו משה בר׳ מיימון הנמו. בקבוצת כתבי הרמב״ם השניה אשר יצאה אור בשנת תקכ״ה בשם „פאר הדור״ (שנעתק מל׳ ערבית ע״י הר׳ מרדכי תמה בר׳ יצחק) יבאו זולת הענינים הכתובים בספר „שאלות-תשובות-ואגרות״, גם פתרונים רבים לשאלות מכשול-לב להאדם (אשר קננו בקרבו פנימה) (געוויססענצוויפֿעלבעשיידע, קאַזואיסטישע בעשיידע). גם המצא ימצאו בחברות שונות שו״ת הרמב״ם בחקי הדת גם מכתבים [1]) אשר ערך למיודעיו.

b) בתור מכתבים פרטים או ספרית הערוכים לחכמי קהלות ישראל, יחשבו — לפי הדברים אשר המריצוהו לערך את האגרות ההן — דברי חפץ אחדים להרמב״ם אשר במו ידבר על אדות הקורות הנכבדות שנקרו ויאתיו בימיו, או ישא דעו בדבר שאלות גדולות ונכבדות בעניני הדת. ואלה המה מכתבי הרמב״ם: א׳) אגרת השמד (או מאמר קדוש השם) אשר כתבו עוד בהיותו בפֿעץ כשנת ד׳ אלפים תתקכ״ה (1165) [2]). בהתברת הזאת תפתר השאלה, אם מחזיקי דת המחמדנים כמו עובדי אלילים יחשבו וככה — לפי למודי התלמוד — נטל על היהודי לתת נפשו לממיתים ולא לבא בברית דת המחמדנים אף למראה עין (יהרג ולא יעבור). רבינו משה ישיב אמריו כי המחמדנים לא כעובדי אלילים יחשבו. ב׳) אגרת תימן, הוא ספר אשר ערך האיש משה להיהודים בתימן Jemen [3]) בשנת ד׳ אלפים תתקל״ב (1172), בתור מענה על שאלה אחת אשר שאל את פיו במכתב איש אחד מתימן הנקרא בשם ר׳ יעקב בר׳ נתנאל. היהודים בתימן היו נרדפים מחמת משלמנים השכים ההולכים אחרי הבלי שוא, וגם פרעו פרעות בקרבם אנשי מרמה אשר התימרו בשם משיחים (משיחי שקר); רבינו משה שקד בכל תקף אמרי

---

[1]) כמו בתעלומות חכמה ה״ב, צד פ״ט. „דברי הכמים״, צד ס׳. מלא הפנים״ צד נ״ד. „נטעי נעמנים״, צד י״ז. „משה בן מיימון״ להח׳ גייגער בהערות העברויות דף ז׳. וראה בכתב החדשי להח׳ פראנקעל, לשנת 1873, צד 174.

[2]) הח׳ גייגער בספרו „משה בן מיימון״. ה״ר צבי הירש עדעלמאן בס׳ „חמדה גנוזה״, דף ו׳. [3]) „תעלומות חכמה״. ה״א, צד צ״ג, ועוד ומקרוב יצאה אור ע״י החכם יעללינעק.

שפתיו לנחם את היהודים האמללים אשר סבלו מרבה להביל מידי צורריהם (במוירעטאַניען) מחוץ, וממאהביהם אשר הכו את עיניהם בסנורים פנימה, ולדבר על לבם כי רוחם יהי לבלי חת ולא יסורו ימין ושמאל מדת העברים אשר היא חיינו וארך ימינו; ויקנא קנאת עם ישראל, ובדברים נמרצים יוכיח אותם לדעת כי שקר הוא בפי האנשים אשר יתהללו לדעת קץ הפלאות ולחשב את הימים אשר בהם בא יבא משיח צדקנו, כי מי זה בא בסוד ה׳, ויראה למו משלים רבים, אשר לרגלי דברי שקר של אנשי מרמה כהמה לא אחת ולא שתים הגיעו תלאות גדולות לבני ישראל. ג׳) מאמר תחית המתים [1], חבר בשנת ד׳ אלפים תתקנ"א (1191) ויערכהו לעמת כתב הרב מבגדד ה"ר שמואל הלוי, אשר כתב עם הספר כי הרמב"ם שגה בראה בהגיונותיו אשר ערך בספרו על אדות „תחית המתים", והרמב"ם יבאר את דבריו בשום שכל ויצדיק את מחשבותיו בשפה ברורה וברוח כביר. ד׳) אגרת לחכמי מרשיליא (מאַרסייל) בשנת ד׳ אלפים תתקנ"ד (1194) [2], אשר פנו אליו בבקשתם כי יורה דעה אותם בדבר חכמת חוזי הכוכבים אם טובה ומועילה היא, או פעלה מאפע. הרמב"ם ישא דעו למו, כי האמונה בהאַסטראָלאָגיע היא אמונת הבלי שוא והמחזיקים בה הולכים אחרי ההבל ויהבלו, וכל הישרים בלבותם ישימו עינם ולבם לבחור למו את שלשת הדרכים האלה לאמר: א׳) לשמור ולעשות את הדברים, אשר שכלנו ורוח מבינתנו יעידו במו כי כנים ואמתים המה; ב׳) הדברים, אשר יסודם בהררי החכמה והתבונה; ג׳) דברים וענינים כהמה הסובבים הולכים ללמד דעת אותנו בדבר השגחת אל הצבאות ואת אשר גלה סודו ליראיו הנביאים ולהושבי שמו אנשי המופת. ארבעת הספרים האלה כתב רבינו משה בשפת ערבית, ונעתק (הספר השלישי על ידי ר׳ שמואל אבן תבון) לשפת קדש. — גם עם חכמי היהודים בלינעל (פרק פ"ד, c) וביתר עז עם ר׳ יונתן הכהן מלוניל, בא רבינו משה בכתובים [3].

c) ספר קטן בדבר חכמת ההגיון הנקרא בשם „מלות הגיון" להרמב"ם הואיל האיש הגדול משה מענדעלזאָהן (הרמבמ"ן) באר וגם תרגמו לשפת אשכנז, הוא נדפס פעמים רבות; את החברת ההיא העתיק בראשונה ר׳ משה אבן תבון משפת ערבית לשפת קדש. שני ספרים אחרים הנעתקים משפת ערבית לשפת קדש המה, הראשון על אדות ההצלחה (פרקי ההצלחה) [4] יצא אור במאה הששעשרה, והשני על אדות אלהי הצבאות כי הוא אחד ואין זולתו (מאמר היחוד)

---

[1]) „תעלומות חכמה" ח"א, צד ק"ד ועוד. [2]) בקבוצת כתבי רבינו משה הראשונה, ועוד. [3]) פאר הדור סי׳ י"ז, מ"א. תעלומות חכמה ח"א, צד צ"ג. ובפי׳ מגדל עוז להלכות תפילין להרמב"ם, פרק א׳ וכו׳. [4]) בס׳ הגדרים בסופו שי"א בשנת שכ"ז, 40 בשאלוניקי ע"י ר׳ מנחם ב"ר אברהם המכונה בונאפוס פורפיגיאני. פאר הדור דף ל"ג ע"א.

נודע בשער בת רבים במאה התשע עשרה [1]). מכתבי הרפואה להרמב"ם, אשר בימינו אלה שחכמת הרפואה נסבה ורחבה שבעתים אולי יקרו אך בתור זכרון קורות ימים עברו, יצאו אור אך שתי הברות והנה: „פרקי משה" כ"ה פרקים בחכמת הרפואה, נעתקה משפת ערבית לשפת עבר ע"י ה"ר נתן המאתי ב"ר גד בן אליעזר, גם מאמר אחד על אדות הדברים אשר נטל על האדם לשמרם למען יהי בריא אולם ולבלי להביא עליו מבלי משים כל מחלה, נעתק על ידי ר' משה אבן תבון. זולת הספרים האלה ימצאו כתבים רבים, אשר מהם בשגגה שם הרמב"ם יקרא עליהם, ומהם כתבו אנשי מרמה בערמה את שם רבינו משה עליהם למצא בזאת דברי חפץ למו; כמו מגלה מגלה עמוקות „(ובחמדה גנוזה" תקרא בשם „מגלת סתרים)" (בדבר הקבלה, החדשה), „ספר הנמצא"; מאמרים אחרים בחלקת המוסר ומדה נכונה וכדומה. גם יחשו לו שירי זמרה אחדים [2]). — מאשר על נקלה יחליפו מבלי משים שמות הרמב"ם והרמב"ן (פרק פ"ו, a) נוכל להחליט, כי הרמב"ם לא כתב באורים לכתבי קדש.

פרק שמונים ושלשה

גורל ספרי רבינו משה בר' מיימון.

a) דעת לנבון נקל כי בין כתבי הרמב"ם, קל מהרה נודע ביתר עז בקרב ישראל ספרו הכתוב בשפת עבר „משנה תורה", באשר שפת עבר שמעו היהודים גם בהארצות אשר שפת ערבית לא התהלכה בהן; כעשר שנים אחרי יצא אור ספרו כבר היה נודע כמעט בכל תפוצות ישראל למקומותם למושבותיהם. חכמת המחבר הגדולה ורחב לבו הגידו תהלתו, ושמו מרומם בפי כל, אולם משפטיו אשר הרץ לבדו בעניני הדת ואת פי חכמי דורו לא שאל, דרש דרשו את מאשרי העם לצאת לריב נגדו. לכן אל יפלא בעינינו, כי דבריו אשר החליט בעניני ההלכה ברוח כביר העשוי לבלי חת כמו שפתיו ברור מללו לאמר: עליון אנכי להכמי ישראל ומי ישוה לי או מי הוא האיש אשר ישים לאל מלתי, היו למרת רוח לגדולי ישראל וחכמיו הנודעים מני אז לתהלה ועלה עשן באפם על אשר המחבר הצעיר אשר עד כה לא נודע בשער בת רבים יעשה זר מעשהו. בלעדי דברי הכפר הגדול אשר יתנו ידים למבקרים למצא במו מגרעות, שמו עינם ולבם חכמי דורו לריב ריבם אתו על אדות שני ענינים נכבדים: ראשית דבר ישימו אשם נפשו, כי בספרו זה שם לו למטרה אשר בני ישראל יחדלו להגות בספרי התלמוד ואך בספרו ישפיקו, וגם אמנה דברי

---

[1]) ע"י הרמש"ש בבערלין בשנת הר"ז. [2]) הה' צונץ בספרו „ליטעראטור-געשיכטע" צד 462.

הרמב"ם בעצמו בהמבוא לספרו „משנה תורה" יתנו עז ותעצמות לדברי האשמה ההיא. לגול מעליו את אשמתו זאת, הצדיק את נפשו רבינו משה במכתבו לרב עדת ישראל באלכסנדריא ה"ר פינחס בר' משולם[1]. ובדבר החסרון השני בספרו אשר אמרו עליו אנשי ריבו, כי הוא לא הודיע את המקור מספרי התלמוד, שעל פיהם יקום דברו אשר גמר אמר בעניני חקי הדת, יודה רבינו משה במכתבו כי בזאת שגה בראה. מהשגות ר' אברהם בר' דוד (הראב"ד) מפייסקרה Pousquieres (פרק פ"ד, b) לא לקחה אזן הרמב"ם אף שמץ דבר, ועל דברת האנשים שצרה עינם בכבוד חכמתו וימררוהו ורבו מאשר קצרה ידם להתחרות אתו במדעים, לא שת רבינו משה לבו לזאת. את אשר יספר עליו כי יצא עתק מפיו על דברי השגותיו של הראב"ד, גם הדברים אשר יספרו כי מצאו כתוב על מצבת קברו כי היה איש ירא אלהים, או נהפוך הוא כי סר מדרך הישר, מהבל המה יחד ויסודם בהררי הדמיון.

b) גם על הספר הראשון להרמב"ם „משנה תורה" אשר חשבו מאשרי ההם כי גם עניניו במקומות אחדים סובבים הולכים בדרכי הפלוסופיא, דברו סרה אדירי התורה בקראם דברים אַחדים אשר כמו זר נחשבו בעיניהם, וכפי אשר מלתנו אמורה למעלה (פרק פ"ב, b) כתב הרמב"ם מכתב אשר בו יבאר בשום שכל את דבריו הכתובים בקצור נמרץ וישים לאַל דברי אנשי מצותו. אבן לא כדרכי השגות הספר הראשון דרכי הריבות אשר התגלעו בדבר הספר המדעי „מורה נבוכים", אשר אמנה באייראָפּאַ נודע בשער בת רבים אך אחר נעתק לשפת עבר אחרי מות האיש משה. אולם הריבות התגלעו בדבר כתבי הרמב"ם ביתר שאת ועז בארצות אייראָפּאַ. במצרים ובארצות הקדם נעדר ליושביהן רוח כביר ונשא ודרכי הפלוסופיא מוזרים למו; לזאת לא מצאו את לבם לצאת לריב למודי כמוהו לקראת הרמב"ם, ומה גם כי עוד זכר זכרו את האיש הגדול ומורם מעם רבינו משה, וידעו בנפשם כי מך ערכם לשים לאַל את דברי האיש המופת ההוא. בן הרמב"ם, ר' אברהם (נולד בשנת ד' אלפים תתקמ"ה) (1185), וימת בשנת ה' אלפים י"ד (1254), כהן פאר במשמרת נגיד עדת היהודים במצרים תחת אביו, וינחל ממנו את תמתו לאלהיו ועוד מדות נבונות אחדות, אולם היה נופל ממנו ברוחו הכביר. הוא היה רופא השלטון אַלקאַמעל Alkamel, אחי המושל החכם הנודע בשם זאַלאַדין, הוא חבר ספר אחד בשם כתב אלכפיאה Kitab alkafia בלשון ערבי, ובמאמר אחד ממנו הנעתק מקרוב ללשון הקדש[2]) שקד לבאר את דברי ההגדה לרז"ל

---

[1]) בקובץ שו"ת וכו' להרמב"ם, דף י"ח ע"ב. הרב ההוא העתיק מושבו מפרובינצא ויבא לאלכסנדריא. [2]) „כרם חמד" ח"ב, צד ח' והלאה. — זולת זאת נמצא ספר אחד ממנו בשם „מלחמות ה'", ומקרוב יצאו אור קבוצות הכתבים הערוכים בדבר ההשגות על ספרי הרמב"ם, מבנו ר' אברהם בשם „ברכת אברהם" „ומעשה נסים".

בדרך הפלוסופיא. הוא עמד בפרץ לעמת אנשי ריבו של אביו, ובניהם דניאל בן סעדיה ברמשק, תלמיד ר׳ שמואל בן עלי. תלמיד הרמב״ם אשר כבר זכרנוהו, ר׳ יוסף אבן עקנין, אשר גם הוא היה רופא, פלוסוף וידיו רב לו בחכמת התלמוד [1]) עשה ויוכל, כי דניאל נלכד בחרם *). ר׳ אברהם לא לקח חלק בזה, באשר בן לא יוכל להעיד באנשי ריבי אביהו. גם בן ר׳ אברהם, ר׳ דוד בשנות ד׳ אלפים תתקפ״ג—ה׳ אלפים נ׳ (1223—1300) השיב חרפת אויבי אבי אביו אל חיקם. אולם כמוהו כמו בנו ר׳ אברהם אחד מבני שלשים (אורענקעל) להרמב״ם בשנת ה׳ אלפים ע״ב (1312), נופלים המה מהאיש משה אביהם, אף כי גם על שכמם נתנה משרת „נגיד״. אבן המקום אשר בו התגלעו המריבות בעים רוחן היו חבל ארץ ספרד צפונה ופרובינצא.

פרק שמונים וארבעה

היהודים בפרובינצא Provence.

a) המחוזות בצרפת תימנה. אשר כפי הנראה נאחזו היהודים בערי החוף עוד בימי הרומאים, לפי מזג אויר הארץ וגם לפי דברי הענינים המדינים הליכות ארץ ספרד למו, בעוד — ביתר שאת בדבר דרכי היהודים — המחוזות צפונה לצרפת דרכי האשכנזים ליושביהם לעינים. השם אשר הסכן הסכינו בימי הבינים לקרא את ארץ פראַנקרייך בשם צרפת, אמרו היהודים יושבי פרובינצא כי אך המחוזות צפונה לארץ יקראו בשם הזה, ולא עליהם יעבור. על אדות קורות העתים ליהודים בפרובינצא מקדם קדמתה, יש לנו ידיעות נבונות אך מעט אשר יאמר עליהן כי מקורן הוא מעין לא אכזב. גם פה נראה השנות החזיון אשר פעמים רבות יראה בארצות אחרות אשר היהודים גרו בהן, כי במלוך מלך אשר בידו העז והמשרה לעצור בעמו או מצב היהודים הוסי צלו היה טוב, רב יתר מבהעתים אשר יחסיו בצל כנפי מושלים רפי ידים, שאז נטל על היהודים להכנע ולהתענות תחת ידי האצילים והכהנים אַשר ידם תנחת עליהם, מודעת הוא כתב — השטנה על היהודים אשר כתב ראש הכהנים אַגָאבַּארט Agobart בעיר ליאָן Lyon בשנת ד׳ אלפים

[1]) ראה בס׳ הח׳ מונק Notice Sur Joseph ben Jehouda, ודברי הח׳ רמש״ש בהענציקלאפעדיע להחכמים ערש וגרובער; הה׳ נייבויער בכתב החדשי לה׳ פראנקעל לשנת 1870 צד 348.

*) החרם לפי הוראת המלה בתלמוד היה כי הרבנים או מאבדי העם נהגו בו כי התועה יבדל מאחיו בני אמונתו, ובני כל איש ואיש מעדת ישראל לא יחון לדבר אתו אף לא למכור לו דבר מה וכדומה. דו״ר.

תק״ץ (830), ובו יתן את שמ הרבנים לשמצה על אשר יציגו את אלהי הצבאות בדמות אנשים בני תמותה אשר גבה להם ותמונת גויה למו יוכל היות כי קרא כתבי הגדות אחדים אשר במו ידבר על ענינים כהמה (פרק ס״ט ,d).

b) מימי המאה העשירית למספר הנוצרים והלאה עשו למו יתד במקום נאמן למודי הדת להעברים, בפרובינצא ופעלי האנשים אשר רוח במו והדרם יראו בהערים: נאַרבאָנן, לוניל, בעסיער, מאָנטפעלליער Narbonne, Lünel, Bezieres Montipellier, וכמוהן. בית המדרש בנאַרבאָנן ידי האיש החכם מכיר כוננו, אשר הקיסר קאַרל מצא חפץ בו, והכליף נשא פני הקיסר וישלח את ר׳ מכיר אליו, הוא יחשב לאבי חכמי העברים הכי נכבדים במאה האחת עשרה והשתים עשרה [1]. כשנת ד׳ אלפים תת״ך (1060) נולד ר׳ משה הדרשן בנאַרבאָנן, הנודע ע״י ספר הערוך אשר בעליו יביא דבריו לפעמים וגם רש״י יזכירהו, בתור מחבר מבאר דברי התלמוד וכתבי קדש, ובאוריו יפרדו לבאורי המלים והענינים לפי רוח השפה, ולבאורים הסובבים הולכים בדרך ההגדה [2]. מימי מחצית המאה האחת עשרה אוו למו לשבתם את פרובינצא חכמים גדולים אנשי השם אשר ידם רב להם בחכמת התלמוד, וביניהם יתנוססו ביתר עז לגאון ולתפארת: ר׳ אברהם בר יצחק, ר׳ אברהם בן דוד, ור׳ זרחיהו הלוי. הראשון אשר יקרא גם בשם אב־בית־דין, נולד במונפלייר, וילמד תורה לתלמידיו אשר יצקו מים על ידו בנאַרבאָנן. ספרו הגדול בחלקת ההלכה, פסקי דינים ומנהגים הנודע בשם „ספר האשכול״, יצא אור ונודע בשער בת רבים בימינו אלה [3]. אכן רב יתר נודע תלמידו והתנו ר׳ אברהם בן דוד (הראב״ד הראשון) (לבלי להחליפו בהאיש אשר שמו כשמו פרק ע״ט ,a) אשר גר בהערים פאוסקיער מונפלייר, לוניל ונימעס Pouskuieres Montpellier Lünel, Nimes. מאשר שם העיר האחרונה מוצאה היא מהמלה הצרפתית „Nemus״ שהוראתה היא „עיר היער״, לכן יקראוהו הסופרים אשר יביאו לפעמים דבריו בספריהם בשם „הרבי או רבינו מקרית יערים״, הוא מת באחרית שנת ד׳ אלפים תתקנ״ח (1198). מאשר התנוסס בעשרו והכמתו, בתור עליון לחכמי דורו בפרובינצא, יצא לריב לא אך עם הרמב״ם בהשגותיו אשר נספחו לספר „משנה תורה״ להרמב״ם, אשר אותותיהן לא ינכרו כי בעליהן התנשא לאמר כי אין חקר למעלות רוחו, כי אם עוד יתרה עשה ועמו הוחד לדבר בשערים ולריב ריב

---

[1]) יוחסין שי״א בלאנדאן דפ״ה לפי דברי ספר הקבלה (אולם בהוצאות הספר האחרון לא יזכר מאומה מזה. [2]) על אדות הספר „בראשית רבתי״ אשר שמו יקרא עליו, ראה בס׳ הח׳ צונץ „גאטטעסדיענסטליכע פארטרעגע״, צד 286 והלאה. [3]) י״א בהאלבערשטאדט, . ע״י הח׳ ד״ר אויערבאך, תרכ״ז, 4^0.

למודי בעניני ההלכה עם ר׳ זרחיהו הלוי ועם בני דורו הנודעים לתהלה בלמודי התלמוד במחוזות צרפת צפונה [1]) . זולת מפעלותיו בריבי וכוחים כאלה נמצא ספר אשר חברו בדבר חקי הנשים אשר יקרא בשם „בעלי הנפש״ , גם באורים למסכת עדיות ולהספרא . גם הבאור למסכת תמיד יקרא על שמו , אולם ללא אמת ייחשו לו את הבאור לספר יצירה . אף כי הספר האחרון מעשה ידי מחבר מימים האחרונים הוא , אולם הגיוני הפלוסופיא בדרכי למודי המסתרים הנמצאים זעיר שם בו יתנו עדיהם כי מוצאם הוא מפרובינצא . בתור מורה לר׳ אברהם בר׳ יצחק או לר׳ אברהם בן דוד בחלקת הקבלה (החדשה) — אומרים אמור — היה איש אחד הנקרא בשם ר׳ יעקב נזיר , ובני הראב״ד , ר׳ יצחק ור׳ אשר , נודעו בתור מחזיקי למוד, הקבלה ההיא [2]) . — ר׳ זרחיה בר׳ יצחק (הרז״ה) הלוי יליד (או אבותיו ילידי) גערָאֲנאַ בספרד ולכן יקרא בשם גירונדי , חבר את ספר „המאור״ או „המאורות״ השגות על הרי״ף ונספחות להוצאות האלפסי , וגם חבר באור למסכתות אחדות להתלמוד , וכתב אשר בו יורה דעה ללמד סדר נכון בלמודי התלמוד ויגר בלוניל והוא גם הוא התהלך כרע כאח עם ר׳ יהודה בן תבון וימת כפי הנראה בשנת ד׳ אלפים תתקמ״ו (1186) . השגותיו אשר בהן עתק יצא מפיו על האלפסי והראב״ד , המריצו את האחרון להראותו בדברים נמרצים וקשים כי שגה בראה , וגם הרמב״ן (פרק פ״ו) הראה לדעת כי אתו תלין משוגתו .

c) מקהלות ישראל בפרובינצא הכי נכבדה במספר התושבים , בעשרם ובחכמתם , היא עדת ישרון בעיר לוניל ; על אדות השיח והשיג שהיו לחכמי העדה עם רבינו משה ב״ר מיימון כבר מלתנו אמורה למעלה (פרק פ״ב , b) . בלוניל גר ר׳ משולם ב״ר יעקב , הוא היה מורה לר׳ אברהם ב״ר דוד (b) , הוא אסף את מבחר ספרי אחיו בני אמונתו ויצו להעתיק בעדו , גם הוא בעצמו היה סופר מהיר וימת בשנת ד׳ אלפים תתק״ל (1170) . גם חמשת בניו היו עשירים ומשכילים . אחד מבניו ר׳ אהרן , עמד לימין הרמב״ם בעת התגלע הריב בין חכמי ישראל על אדות ספריו (פרק פ״ה) . והשני ר׳ אשר [3]) , הקריש את ימיו — בהנזרו מתענוגות בני אדם ומחמדת החיים — ללמודי עבודת ה׳ . — בלוניל גר ר׳ יהודה אבן תבון , ששמה — מאשר ר׳ משולם ובנו ר׳ אשר

---

[1]) בחלק „תמים דעים״ להראב״ד בהקובץ „תמת ישרים״ שי״א ע״י ה״ר בנימין ב״ר אברהם מוטאל (ויניציא , שפ״ב) . וראה בכתב החדשי להח׳ פראנקעל , ח״ד , צד 37 והלאה ; ח׳ כ״ב , צד 337 והלאה . [2]) הח׳ צונץ בכתב העתי להח׳ גייגער , ח״ב , צד 307 , ובספרו „געזאממעלטע שריפטען״ ח״ג , צד 145 , (וראה למטה בפרק צ׳ , b) , „ובאוצר נחמד״ ח״ב , צד ז׳ . [3]) ויכונה בשם „הרא״ש מלוניל״ ; מפעלותיו בחלקת ההלכה ספו תמו כעת ואינמו ; כפי הנראה הוא ר׳ אשר , אשר יזכר בהנוספות לספר „חובת הלבבות״ במאמר רביעי .

העירו ויעוררו את רוחו לעשות חיל בספרת העברית—העתיק ספרים שונים הכתובים בשפת ערבית, לשפת קדש, כמו: „חובת הלבבות" (פרק ע"ו) „תקון מדות הנפש" „ומבחר הפנינים" (פרק ע"ו), ס' „הכוזרי" (פרק ע"ח), ס' „האמונות והדעות" (פרק ס"ו) „ס' הרקמה" (פרק ע"ד). בנו ר' שמואל אבן תבון, יסף לעשות חיל בהמלאכה המועילה והנכבדה אשר אביהו החל לעשות; ודור אחרון יהלל שמו בעד העתקתו לשפת עבר חלק אחד מבאור המשנה להרמב"ם, ואת הספר „מורה נבוכים" וכתבים קטנים להאיש הגדול רבינו משה ב"ר מיימון (פרק פ"א), בלעדי ספרי פלוסופיא רבים אשר העתיק משפת ערבית לשפת קדש; והוא גם הוא היה סופר להלל, ויכת כשנת ד' אלפים תתקצ"א (1231). בנו ר' משה אבן תבון ממונפלייר תרגם את „ספר המצות" להרמב"ם ועוד ספרים קטנים לרבינו משה, (פרק פ"א) לשפת עבר [1]) מלוניל נסע ר' יונתן הכהן הנודע בתור מבאר מהלל להאלפסי בשנת ד' אלפים תתקע"א (1211), לארץ הצבי. — בין חכמי לוניל אשר יקראו על שם עיר מולדתם (עיר הירח, בית ירח *) „הירחי", [2]). הכי נכבדים המה: ר' אברהם ב"ר נתן אשר בשנת ד' אלפים תתקס"ג (1203) היה בטאָלעדאָ ובמסעיו אשר נסע בצרפת, פרובינצא וספרד מצא חפץ לדעת את הדברים אשר בהם תבדלנה קהלות ישראל בארצות מושבותיהם במנהגיהם אשה מרעותה, וביתר עז בסדרי התפלה. הידיעות האל אשר רכש לו במסעיו כתב בספר הנקרא בשם „המנהיג" ונקרא ג"כ „מנהג עולם" [3]). ר' יצחק ב"ר אבא מרי ממרשיליא Marseille, נולד בשנת ד' אלפים תתפ"ב (1122), הוא בעל הספר הנכבד בעניני ההלכה הנודע בשם „ספר העטור" או „עטור סופרים", חבר בשנות ד' אלפים התק"ל—תתקנ"ג (1170—1193); החלק הראשון יצא אור בווענעדיג בשנת תקס"ח; והחלק השני ביחד עם החלק הראשון עם הוספות ותקונים נדפס בלבוב בשנת תר"ך, 2°. — על אדות התכמים אשר נטעו נטעי נעמנים בתורה והכמה בפרובינצא הלא המה ר' אברהם ב"ר חייא ור' יהודה בן ברזלי כבר נכבדות ידבר בם למעלה (פרק ע"ז, e).

[1]) על אדות גיסו ה"ר יעקב ב"ר אבא מרי ב"ר שמשון בן אנטולי ור' יעקב בן מכיר ממשפחת התבוני ראה בפרק פ"ט a. [2]) ולא נכונה בפי האומרים כי גם רש"י יקרא בשם ירחי (פרק ק"י a. [3]) י"א בקונשטנטינא רע"ט, ושנית בשגיאות רבות בברלין, תרט"ו. וראה בספר הה' צונץ "Die Bitus„ צד 22.

*) וככה תמלא במקרא עיר בשם בית שמש. דו"ר.

פרק שמונים וחמשה

משפחת הקמחי.

a) בני המשפחה הנכבדה ההיא מוצאם מספרד, ויבאו לגור בפרובינצא; שם המשפחה ההיא גדול ומהלל מאד בגלל שלשת אנשי שם אשר מקרבה יצאו והמה ר׳ יוסף ושני בניו ר׳ משה ור׳ דוד, וביתר עז יראו פעלם והדרם בשדמות דקדוק שפת קדש, ובחקר מלים Lexikographie, ובגללם היה היתה המשפחה ההיא נס להתנוסס בישראל. ר׳ יוסף ב״ר יצחק קמחי [1]) הוא מדקדק עברי הראשון לבני ישראל למושבותם בארצות הנוצרים; הוא עשה פדות בשפת עבר בין חמשת תנועות גדולות או ארוכות הנמשכות במבטא, ובין חמשת תנועות קטנות או קצרות הנמהרות במבטא, גם אזן וחקר סדרי השמות למפלגותיהם, וביתר עז שם כל מעיניו לקרא נכונה אמרי התפלות אשר רוח השפה היפה מרחפת עליהם, ונעם נאמי המליצה הנמצאים זעיר שם בספרי התלמוד, על כל אלה בצדק יודוהו אחיו בכל דור ודור, אף כי בדרכי טהרת השפה אשר בחר במו לבלי יתערבו בה מלים זרות, גדר בעדה לבלי חק. הוא שם עינו ולבו גם לבאר בשום שכל אמרי כתבי קדש ולבא עד נבכי דבריהם אשר בהררי ההגיון יסודם. האמנם באוריו לכתבי קדש כמעט כלם ספו תמו ואינימו; גם ספרו בדרכי הדקדוק הנקרא בשם „ספר הזכרון״ ימצא אך בכתובים. בשער בת רבים נודעו אך מחברתו אשר בה יוכח ויכוח דתי עם הנוצרים ותקרא בשם „ספר הברית״ [2]), והלק העתקתו מספר „חובת הלבבות״ [3]), ואמרותיו על אדות מלאכת השיר [4]), וגם באורו לספר משלי אשר הסבו שמו ללא אמת „ספר חקה״ [5]).

b) ר׳ משה, הבן הבכור לר׳ יוסף, אף כי נופל הוא במעלות רבות מאביהו, אולם נודע הוא רב יתר בשער בת רבים על ידי ספרו אשר כמעט ללא הועיל הוא בדרכי הדקדוק „מהלך שבילי הדעת״ (אשר ראשי המלים בדברים האלה שם משה הוא, וראשי המלים בדברים הבאים אחריהם שם

---

[1]) ויקרא בקצר מלים בשם ריק״ם; על אדות תולדות יוסף ראה דברי הה׳ גייגער באוצר נהמד״ ה״א, צד צ״ז; ח״ב, צד צ״ח. הח׳ דוקעש שם. ח״ב, צד ע״ה. [2]) אשר דבריו יובאו בשגגות רבות בספר „מלחמת חובה״ קונשטנטינא, ה׳ אלפים ש״ע, 80. [3]) בהוצאת הה׳ בן יעקב את ס׳ חובת הלבבות עם הערות להח׳ יעללינעק וגם בהוצאת הה׳ ה״ר אהרן יעללינעק; ר׳ יוסף קמחי העתיק את כל דברי הספר „חובת הלבבות״. [4]) י״א ע״י ה״ר צבי הירש עדעלמאן „בדרך טובים״, לקוטים מס׳ „שקל הקדש״ לר״י קמחי, צד כ״ט. נ״ד. [5]) י״א בברעסלויא. תרכ״ח, 80. על דבר שירי זמרה אשר הכר, ראה בספר הח׳ צונץ „ליטעראטורגעשיכטע״, צד 460.

קמחי הוא *), אשר יצא אור בשמות שונים וע"י מו"ל שונים ונדפס פעמים רבות, וגם נעתק לשפת לאַטייניש (רומית). שמו יקרא, אף כי לא נדע אל נכון אם באמת ידיו כוננו אותמו, על עוד שני ספרים בדבר דקדוק שפת קדש והמה: „שכל טוב" „ופתח דברי", בעוד באורי ר' משה לספרי משלי ועזרא נחמיה ייחשו ללא אמת לר' אברהם אבן עזרא (פרק ע"ח, d) [1]. ר' משה היה גם רצוי לאחיו בתור מחבר שירי זמרה [2].

c) אולם האיש אשר נודע ביהודה וגדול שמו גם בקהל חכמי הנוצרים בתור מדקדק הוא ר' דוד קמחי (רד"ק), נולד בנאַרבאָנן Narbonne בשנת ד' אלפים תתק"ך (1160). שמו הגדול אשר בו יתהלל הרד"ק עשה לו לא אך במעלות רוחו ובמורשי לבו, כי אם רב יתר כבד יכבדוהו על אשר ידע לבחור ביד הרוצים את בחירי הסופרים ההלכוא לפניו ולמצא חפץ במו, ומהם אחדים — כאשר כרבם יאמר דברים בשם אומרם — נצלו על ידו מתהומות הנשיה. דרכי הדקדוק אשר אביהו פלס לו נתיב, שמת בהיות הרד"ק עוד נער, היו לו לעינים, וישקד על עבודתו להפיץ אור עליהם ללבנם ולצרפם וחכמי לב נתנו צדק לפעלו. בראשונה כתב את ספר „המכלול" אשר חלקו הראשון שבו ידבר על אדות דקדוק שפת עבר, כשמו כן הוא, אבן החלק השני אשר בו ערך ספר המלים, נודע בשם „השרשים". אחרי כן נעתר לבקשת אחד תלמידי אביהו ויחבר באור לס' „דברי הימים", אחריו הואיל דוד באר את ספר „תהלים" ובאחרונה כתב את באוריו לנביאים הראשונים והאחרונים. מספרי חמשת חומשי תורה נודע בישראל אך באורו לספר בראשית, וגם הוא לא יצא אור כמתכנתו השלמה [3]. דבריו הנמרצים אשר במו ישים לאַל דברי הנוצרים האומרים כי במקומות אחדים בכתבי קדש ובתהלים ירוזמן מלי החוזים על משיחם, העירו את רוח הנוצרים להתבונן במו, וגם העלו עליהם חמת כהני הנוצרים לאין מרפא. — ספרו הקטן ממנו אשר חבר הנקרא בשם „עט סופר" אשר בו ישא דעו בדבר המסורה והטעמים או נגינות, נודע בשער בת רבים אך מקרוב (וי"א ע"י חברת „מקיצי נרדמים" שנוסדה ע"י ה"ר ד"ר זילבערמאַנן בליק) (פרק קמ"ו, b) לעמת דרכו בדקדוק שפת קדש אשר בחר בו, יצא לריב (למודי) אתו האפודי בספרו „מעשה אפוד" (פרק צ"ו), ולימין צדקו עמד

---

[1]) הה' גייגער „באוצר נחמד", ח"ב, צד י"ז. [2]) הה' צונץ בספרו ליטעראטור-געשיכטע, צד 462. [3]) הה' גייגער „באוצר נחמד" ח"ב, צד קנ"ז.

---

*) דברי המליץ בשם קמחי לא ימצאו בכל הספרים, ואך בכבודות הגיתי ספר ישן נושן וממנו רשמתי על הגליון ואחריו אבד ממני הגליון ההוא, וכפי זכרוני הוא „מהלך שבילי הדעת קורבת משפט הפלי ידיעת דרכי לשון עבר", ואולי שגיתי בזה, אבקש את החכמים דורשי קדמוניות להודיעני ואתקן בהוצאה השניה מספרי אי"ה. דו"ר.

ה"ר אלישע ב"ר אברהם ב"ר מתתי', בספרו „מגן דוד" (קונשטאנטינה רע"ז 4⁰).

d) הרד"ק לקח חלק לעת זקנתו—לרגלי נסבות שונות—בעניני הריבות אשר התגלעו בישראל בדבר ספרי הרמב"ם. הוא הגה בשקידה נמרצה בספרי הרמב"ם, האמנם אך בהעתקה העברית — מאשר לא שמע שפת ערבית — וההגיון הצפון בהם חרת על לוח לבבו. מחוזות פרובינצא היה היו למקום המריבה ולסלע המחלקות אשר התלקחו בעים רוחן כנחל שוטף, ואשר תפרדנה והיו לשני ראשים. אלה מרבני צרפת, אשר אך בלמודי הלאום ישפיקו, ויהיו באמונתם בתם לב, לבבם יחשוב כי לא נמצא אף שמץ דופי בהמאמינים כי המבטאים הנמצאים בכתבי קדש ובדברי ההגדה זעיר שם זעיר שם בספרי התלמוד והמדרשים שהאלהים יוצג בדמות בן תמותה, כדבריהם כן הוא; אולם חרה אפם על הרמב"ם אשר אמר עם הספר כי האנשים החושבים מחשבות כאלה כופרים המה באלהי ישראל, וקנאתם קשתה כשאול ויחינו לקרוא בשם כופר את האיש הגדול ומורם מעם רבינו משה ב"ר מיימון. ואלה המה הרבנים הנקובים בשמותם בתור ראשי המדברים: ר' שלמה ב"ר אברהם ממונפליער, ר' דוד ב"ר שאול, ור' יונה ב"ר אברהם שנודע למחבר ספרי מוסר ופרישות ודברי הלכה בחלקת התלמוד [1]). המה בעברתם כי קשתה, גזרו אמר בשנת ד' אלפים תתקצ"ב (1232), כי כל איש אשר יקרא בספרי הפלוסופיא להרמב"ם, ילכד בחרם (לפי הוראת המלה בספרי התלמוד) וגם אסרו אסר לבלי יהגו בלמודים בלעדי כתבי קדש וספרי התלמוד, ואם ימרו את פיהם אז מרה תהי אחריתם כי לחרם יהיו. אולם קהלות ישראל בערי פרובינצא אשר ראשיהן היו חכמים ומשכילים והנה: לוניל, נארבאננע, ופייסקרה Bezieres, כאשר שמעו את הדברים האלה, עלה עשן באפם על מעשי תעתעים כהמה, וישיבו את גמולם בראש ראשי המדברים אשר חללו את כבוד הרמב"ם, ויחרימו אותם; בעיר מונפליער, יחלק העם לחצי, חצי העם היה אחרי בעלי ריב הרמב"ם, והחצי החזיק במעוזיו, והריב הלך הלוך וגדל, ולארץ ספרד יגיע.

e) אולם הריבות בארץ ספרד לרגלי ספרי הרמב"ם פרעו פרעות בישראל ביתר עז ממריבי פרובינצא. שמה נצבו לריב אנשים, אשר רוח הפלוסופיא לא זרה למו, וידעו את מגרעות הדבר אשר רבו עליו ביתר שאת, ובטוב טעם ידעו לדבר את אנשי ריבם בשער. ביניהם הכי נכבד הוא ה"ר מאיר

---

[1]) פעמים רבות נדפסו ספריו „אגרת התשובה „וספר היראה" ועוד; באורו לאלפסי למסכת ברכות, ערכו בסדר נכון תלמידיו (תר"י). הוא היה אבי אבות ר' שמעון דוראן (פרק צ"ה, c), וימת לפי נוסחי המצבות הכתובות בספר „אבני זכרון", באחרית שנת ה' אלפים כ"ג (1263). אולם עוד לא נודע אל נכון, אם האיש ר' יונה אשר לקח חלק בהריב שהתגלע לרגלי ספרי הרמב"ם, הוא ר' יונה הנודע בתור מושך בשבט סופר.

ב״ר טודרוס הלוי אבולאפיא (אבוריאל־עפיה) [1]) יליד עיר בורגאס בטאלעדא, ויכת בשנת ה׳ אלפים ד׳ (1244) [2]), מחבר באורים לספרי התלמוד [3]) וכתב בחלקת המסורה הנקרא בשם „מסורת סייג לתורה" [4]). מאשר היה נכבד בעדתו בתור חכם לבב, ועשיר, וגם היה בן נכבד ונשוא פנים, לכן עוד בימי עלומיו פנה ר׳ מאיר בכתבו אשר ערך נגד דברי הרמב״ם לחכמי עדת לוניל, אולם אין שומע לו מר׳ אהרן ב״ר משולם (פרק פ״ד c,). אכן גם זאת לא עצרה אותו להפיק זממו, וברבות הימים שלח את דבר ריב-הלמודי שערך לעמת הרמב״ם, לה״ר משה ב״ר נחמן (הרמב״ן פרק פ״ו a,) ועוד חכמי לב אדירי התורה [5]). לא נופל ממנו היה הרופא ר׳ יהודה אבן אלפאקאר (אלואקר) בטאלעדא, אשר הישיש ר׳ דוד קמחי שם לדרך פעמיו לשחר את פניו, אכן בהיות הרד״ק בדרך חלה, וישלח מכתבים לאלפאקאר. המכתבים אשר הלכו רצוא ושוב איש לאחיו, מעט מעט מלאו מרורות בעברת בעליהם כי קשתה; הליכות אלפאקאר אשר נתן כבוד אדם המעלה קמחי לגדופים, היו לזרא גם בעיני אוהבי אלפאקאר, כמו האיש נשוא פנים ר׳ משולם בן קלונימוס בן טודרוס [6]). אולם דברי הרד״ק אשר חפץ להצדיק את הרמב״ם לא עשו פרי, ויאסף אל עמיו כפי הנראה בשנת ד׳ אלפים תתקצ״ב (1232).

f) הרבנים אשר זכרנו למעלה ר׳ שלמה ור׳ יונה לא אמרו די לקללת החרם שהביאו באלה את האנשים אשר שמו מעינם בספרי הרמב״ם. המה עוד יתרה עשו ויגישו עצמותיהם לראשי בית משפט האמונה (אינקוויזיטיאן) אשר היה איתן מושב השופטים בחבל ארץ צרפת נגבה ומצודתם פרושה על הכופרים (בעיניהם) האלביגענזים Albigenser ויעשו וגם יכלו, כי ראשי בית המשפט ההוא שמו עינם ולבם גם על היהודים אשר לבם נפתה על למודי הכופרים לפי דברי הרבנים האלה. הנה כי כן היו ספרי האיש רבינו משה ב״ר מיימון למאכלת אש במונפלייר וכפי המודיעים, גם בפארים לעין השמש. על מעשים מוזרים כאלה אשר לא יעשו בישראל והשערוריה ההיא אשר לא נשמעה כמוה מעת היה ישראל לעם, שערו שער כל חכמי ישראל, וגם החכמים הישרים בלבותם אשר לא ישרו בעיניהם ספרי הרמב״ם, גם המה

---

[1]) ובקצר מלים יקרא בשם רמ״ה, ופעמים רבות יחליפו את שמו בשגגה בשמות החכמים אשר שמם כשמו, וביתר שאת בשם האיש ה״ר מאיר מראטהענבורג (פרק קט״ז), אשר בזאת שגה גם מחבר ספר היוחסין (שי״א בקראקויא) ובמקומות אחדים היתה בזאת לבעל האזולאי בשגגה. [2]) כתב מצבתו נמצא בספר „אבני זכרון" סי׳ י״ב. [3]) מהם יצאו אור באוריו למסכת בבא בתרא וסנהדרין בזאלאניכי (שאלוניקי) באחרית מאת השמונה עשרה. [4]) פלארענץ תק״י, ברלין תקנ״א, 2⁰. [5]) דבריו נמצאים בקובץ מכתבי הרמב״ם הנודע דף ל״ג ע״א · מערכת מכתבי ר׳ מאיר הלוי בדבר הענין הנכבד הזה יצאה אור בשנת תרל״א בפארים על ידי החכם ר׳ יחיאל ברי״ל מו״ל „הלבנון" בשם „כתאב אלרסאייל".
[6]) הח׳ גייגער „באוצר נחמד" ח״ב, צד קע״ב.

צעקו חמס על מעללי רשע כהם. רבני צרפת השיבו אחור את דברי החרם, ואת האנשים אשר שמו עלילות דברים בבית משפט האמונה להנוצרים על ספרי הרמב"ם, הראו קשה השופטים הנוצרים שאלימו הקריבו מקנאי קנאת כבוד הרמב"ם את משפטם, והדבר יצא מפיהם להכרית את לשונם. ור' יונה גם הוא (d התעצב אל לבו למאד וינחם על מעשיו, וביתר עז לא ידע נפשו מתוגה ויגון כאשר לא ארכו הימים ויהיו לשרפה גם ספרי התלמוד בפאריס [1]) ויחשוב כי מאת ה' היתה זאת להראות אותם קשה על אשר נתנו את רבינו משה לחרם ולגדופים. כפי אשר יספר התודה ר' יונה על עונו אשר דבר סרה על הרמב"ם, בשער בת רבים; וילך להעיר בארצעלאָנאַ, ובמדברותיו אשר נשא בקהל עם בעניני התלמוד זכר את דברי הרמב"ם והגיונותיו וימלא פיו תהלתו וגם נדר נדר, ללכת לקבר הרמב"ם אשר חלל את כבודו לפנים, לבקש סליחה ממנו על פשעו כי ירצה עונו. לקיים את דברי הנדר ההוא, שם לדרך פעמיו, אבן גוע וימת בשנת ה' אלפים כ"ג (1263) בעיר טאָלעדאָ.

g) מבני דור משפחת קמחי בספרד ופרובינצא נקובים בשמותם משוררי שירי התהלים (זאַטירישע דיכטער) והמה: א') ר' יהודה אבן שבתי מחבר ספר „מלחמת החכמה והעשר" וכו' [2]). ב') ר' יוסף אבן זבארה, אשר ספרו הקטן הנקרא בשם „ספר שעשועים" יצא אור מקרוב [3]). אולם המשורר הכי נכבד בימים ההם היה ה"ר יהודה ב"ר שלמה חריזי (אלחריזי) [4]) יליד ספרד, אבן ברבי ימי חייו נסע בארצות שונות, ונודע שמו למרחוק על ידי ספרו אשר יקראו בו בנפש חפצה „תחכמוני", אשר יתן עדיו כי רוח בעליו במשליו כנחל שוטף הוא, ובא עד נבכי שפת עבר אשר לא רבים יחכמו כמוהו. הספר הזה סובב הולך בעקבות המשורר הרירי הערבי מבצרה שחבר ספורים אשר רוח בת שירתו חופפת עליהם Makamen (הרירי מת בשנת ד' אלפים תתפ"א או 1121, וספרו נעתק לשפת אשכנז על ידי המשורר ריקערט). חריזי תרגם את ספר „מאַקאַמען" זה לשפת קדש; אולם להראות להעמים

---

[1]) הידיעות על אדות ר' יונה בדבר הענין הזה תמצאנה בקבוצת הכתבים בס' „טעם זקנים", צד ע' והלאה, גם „בחמדה גנוזה" צד י"ח והלאה, אולם בדברים אחרים מעין אכזב להן. (וראה למטה פרק קט"ו, a) • על דבר שירי להג, אשר שרו המשוררים בדבר הריב ההוא, ראה בס' נאַכגעלאססענע שריפטען להח' גייגער ח"ג, צד 242. [2]) ראה „בישרון" להח' קאבאק תרל"ב, צד ל"ג והלאה. החכם גייגער בס' „נאכגעלאססענע שריפטען" ח"ג, צד 238. [3]) הח' רמש"ש בהענציקלאפעדיע להחכמים ערש וגרובער, זעקט. 2. באנד 31, צד 93 והלאה. וראה דברי החכם ה"ר שניאור זקש בהמבוא „ליון לבנון". [4]) הח' דוקש בספרו בש"א „עמודי פאר" וכו', צד 25 והלאה. — שירים אחדים להחריזי נעתקו על ידי החכמים: דוקעש צעדנער, שטיינשניידער, קאמפף, גייגער ועוד, לשפת אשכנז.

ולהשרים את יפי שפת קדש כי לא נופלת היא בנעם נאומיה משפת ערבית, חבר ספר כמוהו בשפת עבר, ויקרא את שמו „תחכמוני". זולת השירים הנכבדים מעשה ידיו להתפאר יבאו בספר הזה דברים מועילים אשר ישוו פרי לקורות בת השיר ליהודים, וגם את אשר הגיע לבני דורו; ובדבר תולדות בני דורו יביע אמר בשיר הארבעים וששה. מאשר מצבו לא בטוב היה כי צל הכסף סר מעליו, לכן שת מחסו בנדבת השועים ונדיבי לב מאחיו בני אמונתו, ולא ישכח בכל עת, כאשר יבקר בבית איש עשיר, להודיע בקהל רב את רב טובו וחסדו ותבונות רוחו הנעלות. הוא נסע מספרד דרך ארצות: צרפת, מצרים, ארץ הצבי, פרס, יון, וישב לארצו בערך שנת ד' אלפים תתקע"ה (1218) וימת בשנת ד' אלפים תתק"צ (1234)[1]. — ממפעליו האחרים בשיר ומליצה לא נודעו בקהל רב כי אם מעט מזער. הוא העתיק במסעיו לבקשת ראשי קהלות ישראל עשירים ונדיבי לב ספרים אחדים משפת ערבית לשפת קדש, וביניהם גם את ספר „מורה נבוכים" להרמב"ם, אשר מהעתקתו זאת יצאו אור אך שני חלקיו הראשונים[2], והלק אחד מבאורי המשנה להרמב"ם (פרק פ"א a,).

h) בין האנשים אשר קנאו קנאת הרמב"ם ויעמדו בכל עז לימינו יחשב ה"ר אברהם ב"ר שמואל אבן חסדאי הלוי יליד בארצעלאָנאַ, אשר ידיו רב לו בחכמת הפלוסופיא, ושומע שפת ערבית. הוא ערך מכתב לר' מאיר הלוי[3] אשר בו ישפוך לפניו את רחשי לבבו כי נפלאת היא בעיניו, על אשר איש הטר מגזע היחש ונכבד בעמו כמוהו יתן ידו לאנשים אשר מצאו את לבם לדבר סרה על הרמב"ם ולחלל כבוד האדם המעלה ר' דוד קמחי. זולת זאת עשה לו שם ר' אברהם בר' חסדאי בהעתיקו ספרים הכתובים בשפת ערבית לשפת קדש. אבן ביתר עז נודע מפעלו בהעתיקו את הספר הנודע בשם Barlaam und Josafat — על פי העתקת שירי הספר ותרוזיו משפת יון לשפת ערבית — לשפת קדש ויקרא שמו בישראל בשם „בן המלך והנזיר"[4], הספר הזה יצא אור פעמים רבות ומקרוב נעתק לשפת אשכנז על ידי ה' מייזעל בשם „הפרינץ וכהן הישמעאלים[5]) והוא גם הוא תרגם את הספר אשר ללא אמת יקרא שם אריכטו עליו „ספר התפוח" וחקירות במדות

---

[1]) הח' צונץ במאמרו „דיא געאגראפישע ליטעראטור דער יודען" שנספח לס' מסעות בנימין מטודעלא בהוצאת הח' אשהער (אשר) ח"ב, פ' מ"ד, ובספרו „געזאממעלטע שריפטען" ה"א, צד 168. [2]) חלק הראשון י"א בלאנדאן תר"א, והשני שם תרל"ח. [3]) בקובץ מכתבי הרמב"ם דף ל"ד ע"ב. לדעת דבר דבור על אפניו על אדות המכתבים הכתובים לרגלי הענינים האלה, ראה בישרון לה' קאבאק תרל"א, צד י"ז והלאה. [4]) ראה בספר הח' רמש"ש, Bodl, Catal, צד 674. [5]) י"א בשטעטין 1847, 8⁰.

הנפש והנהגות טובות להחכם אגזאלי Gazzali בשם „מאוני צדק" ושם ר' אברהם המעתיק יקבנו בשם „מאזני המעשה", ויצא אור על ידי ה' גאָלדענטהאַל. תרגומו „לספר המצות" להרמב"ם ועוד העתקות אחדות לא יצאו לאור הדפוס.

פרק שמונים וששה

ה"ר משה ב"ר נחמן (הרמב"ן).

a) ה"ר משה ב"ר נחמן (הרמב"ן) יליד גערָאנאַ (לכן יקרא בשם גירונדי) היה חותם תכנית בני דורו בספרד אחרי מות האיש רבינו משה בן מיימון, וכאשר חכמי ישראל ברוחם הכביר והנכון לא מצאו חפץ בלמודי הפלוסופיא ההגיונים לאריסטו הנאמרים בקר רוח אשר נטעו בכרם ספרת העברית, וכאשר נוכחו לדעת כי אמונת אמון בה' אשר יגלה סודו ליראיו ירדה מטה מטה עת שמו אלוף לראשה את החכמה מולדת חוץ, כן הוסיפו ללכת בדרכי למודי המסתרים או הנסתרות אשר ערפל תהלתם [1]). הרמב"ן, שנולד באחרית המאה השתים עשרה, היה חכם לבב ומשכיל בכל חכמה, אשר זולת חכמתו חננו אלהים בלב טוב, וברוח מלא רגש מאד נעלה. באוריו אשר נסבו ורחבו כמעט במלא רחב ספרי התלמוד, היה היו ימים רבים אחריו יסוד מוסד להוגי בלמודי התלמוד בספרד [2]); דבריו אשר יצדיק במו את האלפסי לעמת השגות ר' זרחיה הלוי (פרק פ"ד b,) (במאמרו „מלחמות ה')" [3]), גם בדבריו אשר יעמוד לימין מחבר ספר „הלכות גדולות" לעמת השגות הרמב"ם בספר „המצות" (פרק פ"א b,), כל אלה יתנו עדיהם כי תבונתו בחכמת הבקרת אין חקר ורוחו כביר ונכון הנהו עד להפליא. כאשר בימיו התגלע הריב על אדות ספרי הרמב"ם עמד הרמב"ן בין הלוחמים וישקד לזרוע זרע השלום ולעצור את שטף אף המריבות. הוא ערך מכתב ארוך לרבני צרפת [4]), ומכתב קטן ממנו לראשי קהלות ישראל, באַראַגאָניען, נאַוואַראַ וקאַסטיליען [5]), אשר במו יעיר את אזנם, לבלי יהיו נמהרים במשפטם בדבר ענין נכבד כמוהו ובמועצות ודעת יחקרו היטב לבא עד נבכי הענינים האלה בשגם מה מאד עצמו ראשיהם, ואך אז ישפטו צדק אם שמע ישמעו בין איש ואחיו מבעלי הריב, מכתבים אחרים להרמב"ן, לא ראו אור הדפוס עד היום.

---

[1]) הח' זקש בספרו „דיא רעליגיאזע פאעזיע וכו', צד 321 והלאה. [2]) גם חבר ספר אחד בחלקת ההלכה בשם „תורת האדם" על דבר הדינים והמנהגים להתהלך עם המתים וכו', [3]) בספר הזכות שנדפס בקובץ „שבעה עינים" בליווארנו, תק"ה, 40. יצדיק את האלפסי גם לעמת השגות ה"ר אברהם בן דוד (הראב"ד). [4]) „בתעלומות חכמה", צד פ"ה. [5]) בקבוצת מכתבי הרמב"ם.

b) הכי נכבד הוא באורו לחמשת חומשי תורה [1], בעוד הרמב"ן בתור מבאר לכתבי קדש יחוה דעה בשום שכל כיד חכמתו הטובה עליו, וישא דעו על דברי המבארים ההלכוא לפניו כמו רש"י, ור' אברהם אבן עזרא, וגם את הרמב"ם אשר שמו מרומם בפיו תמיד, ברוח נכון ובלי משא פנים, יתמלטו מפיו גם דברי למודי המסתרים והגיונות המחזיקים במו, וזה לנו לאות כי למודי הקבלה החדשה כבר תקעו למו יתד במקום נאמן בספרד בימיו. מוריו בלמודי הקבלה היו—לפי הידיעות אשר לא נוכל לדעת אם נכונות הנה— עזרא ועזריאל (פרק צ', b). לפי הלמודים ההם כל דברי התורה הטבעו על שמות ה', ששת ימי המעשה לעמת שש ספירות עשוים „ועשרת הדברים" אשר דבר ה' בהר סיני המה עשר ספירות אשר כונן ה', גם הוא חכה — כמו ר' אברהם ב"ר חייא (פרק ע"ז, e) — על המשיח שיבא בשנת קי"ח (1358), ואם לא יבא אז האמין כי בא יבא אל נכון אחרי תעבורנה ששת אלפים שנה מיום ברא ה' שמים וארץ, אשר על זאת ירוזמון מלי התורה בספר בראשית *) ואולי הוא היה הראשון אשר נטע זמורת הקבלה להגיד האותיות מאחור את אשר יקרה להאדם אחרי מותו (Metaphysik) בתפלות הפיוט [2]. כמו אשר בדאו מלבם אנשי מרמה שמות המורים להרמב"ן אשר לא ידע אותם (כמו ר' אלעזר מוואֹרמס פרק קי"ד, d) ככה יקרא שמו ללא אמת על כתבים אחדים כמו הספר אשר יקרא בשם „האמונה והבטחון", באורו לשיר השירים ולספר יצירה וכדומה. אולם הבאור לאיוב הערוך בטוב טעם, ידי הרמב"ן כוננו. גם השו"ת אשר ייחשו להרמב"ן, אך שו"ת אחדות כתב הרמב"ן בעצם ידו, וכרבן מעשה ידי תלמידו אשר יצק מים על ידו ר' שלמה אבן אדרת, הרשב"א (פרק פ"ח) הנה. גם בתור תלמיד הרמב"ן נודע האיש ה"ר שמואל הסרדי אשר חבר ספר „התרומות" דיני ממונות לפי רוח ספרי התלמוד.

פרק שמונים ושבעה

הוכוח להרמב"ן.

a) מצב עניני היהודים חוצה לספרת העברים ותורתם התהפך כחמר חותם בימים ההם בארצות הנוצרים אשר היהודים גרו בהן, לזאת אפוא דעת

---

[1] ר' יצחק אבוהב (פרק ק"א, a) חבר באור לבאור הרמב"ן. [2] הח' זקש בספרו „דיא רעליגיעזע פאעזיע" וכו', צד 328 והלאה. הח' צונץ בספרו „ליטעראטור=געשיכטע", צד 478.

---

*) לפי דברי התלמוד חבר במו למו לקו דברי הכתוב „כי אלף שנים בעיניך כיום אתמול" וכו'. דו"ר.

לנבון נקל כי מעט מעט חדלו המריבות אשר התגלעו בישראל פנימה. מעת יד ממשלת הכהן הגדול להקאַטהאָלען (פאַפּסטהום) ברומא והיא בימי גרעגאָר השביעי בכל משלה, אז פחדו היהודים פחד מחמת הכהנים הקנאים; ואמנם בימי אינאָצענץ Jnocenz השלישי אשר לבו הלך אחרי הבלי שוא, בשנות ד' אלפים תתקנ"ח—תתקע"ו (1198—1216), מגורתם באה עליהם. לרגלי הכופרים (בעיני הכהנים) המרדפים בלי חשך, אשר עונותיהם סבלו ביתר עז האַלביגענזים, עברה כוס התרעלה גם על היהודים ועוד מעט ענו את היהודים בספרד בכל כלי משחית אשר יצרו עליהם בימי מסעי הצלב, אך בחסדי ה' כי גברו על עמו נמצאו אז בספרד חכמי לב הישרים בלבותם אשר לא אמרו נעשה ונשמע לדברי הפאַפּסט לתת את כבודם לשמצה ולגדופים, וכמעשי ארץ צרפת וארצות אחרות — אשר יושביהן קדוש יאמרו לכל הגה היוצא מפי הכהן הגדול — לא עשו. ויהי בעת לכדו היל נושאי הצלב את העיר בעסיער Bezieres בהצותם את האַלביגענזים, נפלו גם היהודים חללים כמאתים איש; ומקץ שלש שנים נאנחה גם עדת היהודים בטאָלעדאָ מעקת חמת גרודי הנזיר ההולך אחרי הבלי שוא אַרנאָלד הציסטערציענזער Cisterziensermönch. פקודי הפאַפּסט, אשר יאסרו אסר על המושלים להפקיד יהודים לכהן פאר במשמרת הממלכה ואת אשר גזר אמר כי היהודים ישאו אותות אי־כבוד על בגדיהם לדעת כי ממעי יהודה יצאו, ועוד נתן הרשיון לקחת בחזקה את ילדי העברים ולהביאם בברית דת הנוצרים, דברים כאלה רבו כמו רבו הרשים לבקרים. במקומות אחדים צלחה להיהודים הנכבדים אנשי השם, לדבר טוב על אחיהם בני אמונתם ולהטות את לבות המושלים כי ימשכו חסד למו; ביניהם יזכר לטוב האיש ר' יצחק [1]) בנבנשתי Benvniste, רופא המלך יעקב מאראגאָניען, אולם אף כי נשא הפאפסט האָנאָריוס את פני המלך וישב את דברו אחור על אדות האותות אשר ישאו היהודים על בגדיהם. אכן בדברים נמרצים יעצהו, לבלי יקח לו יהודים לעבדו בתור מלאכים השלוחים ממנו למושלי המושלמנים להיות לו לפה בענינים מדיניים.

b) בין משלחת מלאכי רעים אשר באו כתמם על היהודים נזכיר דבר אחד אשר לא לבד הכביד עלו עליהם, כי אם לפעמים גם אסון לפניו יהלך והוא את אשר נטל על היהודים להתוכח עם הנוצרים בדבר עניני האמונה. הדאָמיניקאַנים ובראשם ראש חבר הכהנים (אָרדענסגענעראַל) ריימונד דע פענאַפּאָרטע Roimund de Penaforte, חשבו בלבם כי בזאת לא יחטיאו מטרתם כי היהודים יבאו במסרת ברית דת הנוצרים. השאלה אשר אבד עליה כלח, אם המשיח כבר בא או לא, ועוד שאלות כהן העצמות היבשות,

---

[1]) דאן צאג „לפי מבטא שפת ספרד. וראה בספר „קורות היהודים" . להח' גרעטץ, ח"ז, צד 15.

אשר גם בימינו תרבות אנשים חטאים , ישוטו בארץ לצודד נפשות לפורתות וימצאו חפץ בהן, הנה היו הציר , אשר עליו סובבים הולכים דרכי וכוה כמוהו. גם הרמב"ן צוה בפקודת מלך אַראַגאָניען לבא להעיר באַרצעלאָנא ולהתוכח עם יהודי אשר המיר את דתו בדת הנוצרים ושמו פּאַבלאָ בשנת ה׳ אלפים כ"ג (1263). את דברי הוכוח הזה, אשר הרמב"ן בעצמו כתב בספר [1], הקשיב המלך ורבי רבי הממלכה. הרמב"ן יצא לדבר את אויב עמו בשער ברוח כביר העשוי לבלי חת , אחרי אשר דרש מראש כי חפשה יתנו לו לדבר את כל אשר תשים האמת בפיו בלי משא פנים, וככה שכל את לשונו להצדיק את היהודים עד כי גם שפתי המלך ברור מללו כי מעודו לא שמע אשר איש יצדיק דבר אי־צדק (בעיניו) כמוהו במועצות ודעת כפי אשר הקשיבו אזניו אז את דברי הרמב"ן חכם הלבב, והמלך משך חסד להרב לתת לו שלש מאות דינרים להוצאות הדרך, אולם בזאת עוד לא אמרו הון הצוררים לתשוקתם להציק לבני ישראל. הכהן אשר במלאכות מאשרי דת הנוצרים נסע בארץ לארכה ולרחבה להפיץ למודיה בין יושבי הארץ, לחץ את היהודים לשמוע לדבריו בבתי התפלה , או במקום אשר יבחר , ועוד הכביד אכפו עליהם לתת לו את הספרים הדרושים להפצו , האנשים הקרואים מטעם הפאַפּסט קלעמענס הרביעי לחות דעם בדבר ענינים כהמה מצאו את לבם לכונן משפט בקרת על ספרי התלמוד , ולמחות דברים אחדים אשר לזרא היו בעיניהם. — דרשת הרמב"ן על אדות חקי תורת משה היקרים מפז , אשר פעמים רבות נדפסה [2] , ארניה הטבעו על מדברות הרמב"ן שנשא בראשונה בקהל רב בבית הכנסת (זינאַגאָגע) בבאַרצעלאָנאַ , אולם המלך לא הקשיב דבריו אלה .

c) התלאות אשר הגיעו לבני ישראל בארץ מגורו , גם אהבתו לארץ הצבי אשר כשלהבת־יה תוקד בקרבו , המריצו את הרמב"ן לעת זקנתו לכתת את רגליו ולנסוע לארץ ישראל , ויבא לס"ט־זשאַן ד׳ אַקרע St Jean d‘ Acre (עכו) ויעבור בים באניה לבא ירושלימה , אולם מה מאד התעצב אל לבו בראותו כי רבה העזובה בעיר הקדש. הוא ישפוך את רחשי לבבו על אדות זה במכתבו לבנו אשר עוד נמצא בכתובים [3]. מאשר ארץ הצבי זה מקרוב לפני בא הרמב"ן נכבשה לפני הטאַטאַרען , לכן נסו כל היהודים תושבי ירושלים אל נפשם, וישארו בה אך שני יהודים צבעים (פאַרבער) . הרמב"ן בדבריו הנמרצים העיר את לבות העברים לכונן בית הכנסת באחד הבתים השוממים,

---

[1]) יצא אור בהוצאה חדשה ע"י הח׳ רמש"ש , ברלין , תר"ך , 8°. [2]) באחרונה יצאה אור ע"י הח׳ יעללינעק (וויען תרל"ג , 8°) . [3]) ונספח לבאורו לחמשת חומשי תורה בסופו ; ותרגומו לשפת אשכנז נמצא בס׳ הח׳ זקש „דיא רעליגיעזע פאעזיע" , צד 324 . — גם המצא תמצאנה שתי אגרות להרמב"ן , האחת נודעה בשם „אגרת מוסר" הערוכה לבנו , והשנית תקרא בשם „אגרת הקדש" בדבר הליכות הנשואין .

את יריעות ספרי תורה אחרות אשר הניסו אותן שׁמה, צוה להביאן לירושלים, וישקד בכל עז כי יתפללו כמשפט לפי חקי עבודת ה׳ מקדם קדמתה. בארץ ישראל עבד הרמב״ן עבודתו לרבים וישם כל מעיניו לכלות את באורו לחמשׁת חומשי תורה, ויגוע וימת האיש המורם מעם רבינו משה ב״ר נחמן כפי הנראה בשנים אחרות אחרי בואו שמה.

d,) אולם טוב טוב מגורל היהודים בפרובינצא, היה מצב היהודים בני דורם חוסי צל ממשלת המלך הישר אַלפֿאָנס בקאַסטיליען אשר יקרא בשם „הנבון״ בשנות ה׳ אלפים י״ב—מ״ד (1252—84). האמנם אף כי בקבוצת משפטי הממלכה לא הוקל ליהודים עד מה מהחקים המעיקים אשר סבלו בימי המושלים ההלכוא לפניו, אכן הוא לא חדל [1]) למצא חפץ באיש עברי אשר רוח בו הנודע בשם דאָן מאיר דע מאַלעאַ להפקידו על אוצרות המלך, ואשר נשאו המלך בשם הכבוד אַלמאָקסאַריף Almoxarif, וגם אחרי מותו כהן פאר בנו יצחק (דאָן צאַג) במשמרתו הנכבדה ההיא. להיהודים אשר היו בעוזרי המלך ביום קרב עת נלכדה זעווילאַ לפניו, הראה המלך את אותות תודתו בתתו למו שדות וכפרים לאחוזה גם נתן הרשיון למו לכונן בתי כנסיות בהבתים אשר לפנים היו בתי תפלה להמחמדנים. שם המלך אַלפֿאָנס אשר חכמת חוזי הכוכבים והתכונה היו שעשועיו, יקרא על לוחות התכונה, אשר על פיו שקד על המלאכה הזאת יצחק אבן סיד Sid, ראש השרים בבית התפלה (ש״ץ) לבני ישראל בטאָלעדאָ, לוחות אַלפֿונסו האלה נודעו לכבוד ולתפארת ימים רבים; גם החכם ה״ר דוד גאנז (פרק קל״ו, b) העתיק מתרגום עברי אחד להלוחות האלה דברים אחדים לבקשת הה׳ טיכאָ דע בראַהע Tych de Brahe לשפת אשכנז [2]). עוד תוכן עברי אחד, ר׳ יהודה בן משה כהן תרגם ספר הכתוב בשפת ערבית בדבר הכוכבים העומדים על עמדם (או כוכבי שבת) (פֿיקס שטערנע) לשפת ספרד, וגם איש אחד שמואל על לעווי El Levi (Allavi) לקח חלק בהמלאכה הנכבדה ההיא. אולם מחשבת התוכנים, אשר נדברו להמתיק סוד יחדו בדבר הענינים הנכבדים ההם שעל אדותם ישא מדברותיו גם החכם הומבאָלד בספרו Kosmos הופרה, והתוכנים לא הפיקו זממם [3]).

---

[1]) מאהבתו לתושיה ומדעים לא שם לבו המלך אלפאנס לעניני הממלכה, ומה מאד נמרצו דברי אחד סופרי דברי הימים בספרד אשר אמר עם הספר: „כי המלך שכח אשר הארץ נתנה לו, מאשר חפץ לעוף ביעף השמימה״. [2]) בהמבוא לספר „נחמד ונעים״. [3]) הה׳ רמש״ש „במאגאזין פיר דיא ליטעראטור דעס אויסלאנדעס (1848)״, נומער 57, 58.

פרק שמונים ושמונה
ר' שלמה בן אדרת.

a) כמאה שנה חלפו ועברו אחרי מות החכמים: ר' יהודה הלוי, ר' אברהם אבן עזרא, והאיש הגדול רבינו משה בן מיימון; בהעת ההיא נקרו ויאתיו חליפות ותמורות במצב המדיני והמוסרי ליהודים בספרד; כרבי היהודים תקעו למו יתד במקום נאמן — כפי אשר מלתנו אמורה—בארצות ספרד הסרות למשמעת מלכי הנוצרים באַראַגאָניען ובקאַסטיליען. ממשלת הכהנים הנוצרים בספרד אשר הלכה הלוך וגדל, והכהן הגדול ברומא נתן עז ותעצמות למפעליהם, החקים המעיקים אשר הציקו להאזרחים בנתיבות החיים, כל אלה שמו אכפם על שוחרי תושיה ומדעים לבלי ירימו ראש, ואך גברו חילים להצדיק את נפשם בדברים נמרצים; המליצה ובת השיר ירדו פלאים ולא עשו חיל כי אם בואת אשר בעליהן שכלו זעיר שם זעיר שם לעדות בכבדות בעדי המליצה דברים אחדים אשר הרה והגה רוחם. בימים ההם אשר עוד מעט והשך כסה את הארץ וחכמת חכמי ישראל תסתתר בערפל, קננו למו בלבות בני העם למודי הנסתרות אשר ערפל חתלתן, האמנם החכמה ההיא מולדת הדמיון העז עוד לא מצאה לה קן בספרד, כפי אשר רחבה ונסבה ברבות הימים באיטאַליען וביתר שאת ועז בארצות הקדם, מראשית כזאת יצאו מחזיקי החכמה ההיא לריב עם למודי בעלי התלמוד אשר בעלי בריתם הגו במו בשקידה נמרצה ויעשו חיל במו, ובאחרונה ידם נטויה לעמוד בפרץ לפני הגיונות חכמי לב אשר הלכו באור הדעת והחפש בקבלת הדת אשר רכשו למו מאבותיהם, שבה צפון אוצר כל כלי חמדה וכל מדה נכונה.

b) בקץ מאת השלש עשרה ובראשית מאת הארבע עשרה, התנוסס בקרב ישראל בספרד אדם המעלה עליון לאדירי התורה בימיו: והוא ר' שלמה ב"ר אברהם אבן אדרת (רשב"א). הוא נולד בשנת ד' אלפים תתקצ"ה (1235) או בשנת ה' אלפים (1240), וימת בשנת ה' אלפים ע' (1310), ויהי תלמיד ר' יונה (פרק פ"ה, d). וגם יצק מים על ידי הרמב"ן מורהו (פרק פ"ו), ואחר הפקידוהו לרב העדה בעיר באַרצעלאָנאַ; הוא פעל ועשה גדולות ונפלאות בחלקת ההלכה.רבים נהרו אליו לבקש תורה מפיהו ולהקשיב את אמרותיו בעניני התלמוד, גם באו אליו תלמידים מארצות רחוקות; מתלמידיו הכבדים: ר' שם טוב ב"ר אברהם גאון (פרק צ"ב, c), ר' בחיי ב"ר אשר (פרק צ', b). ר' יום טוב ב"ר אברהם (פרק צ"ב, c) [1]. חדושיו אשר ערך בספר בדבר ענינים שונים במסכתות אחדות להתלמוד יתנו עדיהם על חכמת בעליהם

---

[1]) ראה בספר ה' פערלעס „ר' שלמה בן אברהם בן אדרת (שי"א. בברעסלויא (1863).

הרבה ושפתו הברורה אשר ירוץ הקורא בה. הספרים הכי נכבדים ממפעלותיו בחלקת ההלכה המה: „תורת הבית" (הארוך) אשר יצא אור גם בקצור נמרץ בשם „תורת הבית הקצר" (כי הרשב"א חברו בארוכה ובקצרה), וספרו „עבודת הקדש". לעמת הספר „תורת הבית", כתב השגות (בקרת) בן דורו ר' אהרן הלוי ב"ר יוסף (הרא"ה) מבארצעלאָנאַ, הנודע בתור מחבר הדושים נכבדים להתלמוד [1], בשם „בדק הבית". נגד הבקרת הנמרצה ההיא יצדיק את דבריו ה"ר שלמה אבן אדרת בעצמו, ולפעמים יתמלטו מפיו גם דברי מרורות, בספרו „משמרת הבית". — אולם ביתר שאת ועז תראינה בעליל את קריאתו הנפרצה בספרים רבים ושונים למיניהם, רחב לבו, ובינתו אשר ירד עד נבכי ים התלמוד, תשובותיו אשר ערך על שאלות שונות שהגישו אליו מקרוב ומרחוק, מאשכנז ובאָהמען, מאַויען הקטנה, וחבל ארצות אַפריקא צפונה; על ידי הדפוס נודעו בשער בת רבים כשלשת אלפים שאלות ותשובות ובמהציתן תשובות בן אדרת הנה. הנה אספו ויצאו אור בהוצאות שונות; ומהן הוצאת שו"ת לבן אדרת בבולוניא רצ"ט 2°, וויניציא ש"ה, הענויא ש"ע, הוא חלק ראשון, הספר הנודע בשם „תולדות אדם" שיצא אור בליוואָרנו תי"ז 2°, יפרד לחלק השני, קבוצת השו"ת שי"א בליוואָרנו תקל"ח הוא חלק שלישי, בשלוניקי תקס"ג הוא חלק הרביעי, בליוואָרנו תקפ"ה יחשב לחלק החמישי. אולם גם קבוצת שו"ת אשר שם הרמב"ן יקרא עליהן (פרק פ"ו d), גם הנה כרבן מעשה ידי ה"ר שלמה אבן אדרת הוא. הרשב"א הוא הראשון בין חכמי היהודים בספרד כמו בן דורו ה"ר מאיר מראָטהענבורג (פרק קט"ז) אשר תשובותיו רחבו ונסבו במספר רב כמוהו.

c) אף כי מעלות רוחו של אבן אדרת סבבו הלכו אך בלמודי התלמוד אשר שם כל מעיניו במו, אולם לבו ראה חכמה ודעת גם בלעדי למודי הדת. הרשב"א לא אך העיר את רוח הכמי לב כי יעשו חיל להעתיק רבי באורי הרמב"ם לספרי המשנה לשפת עבר (פרק פ"א a), כי אם גם שם אל לבו כי נטל עליו לעמוד בפרץ לעמת צוררי ישראל ומנדיו הנוצרים והמתמדנים שהפאו דברים אשר לא כן על אחיו בני אמונתו. מכתבי שטנה על היהודים אשר כתבו כופרי הנוצרים, נודע ביתר עז הספר אשר יקרא בשם (Pugio fidei adversus Mauros et Judaeos) אשר חברו כהן דאָמיניקאָני ראַיימונד מאַרטין [2]) בבאַרצעלאָנאַ, שבו יביא דברים שונים מכתבי קדש, ספרי

---

[1]) שם ר' אהרן הלוי מברצילונה יקרא גם — ללא אמת — על „ספר החנוך" אשר בו הערכנה בסדר נכון שש מאות ושלש עשרה (תרי"ג) מצות כסדר פרשיות התורה (או סדרות) אשר יקראו בהן מדי שבת בשבתו. וראה בספר ה' ראזין בל"א „קצור הקי העברים" (ברעסלויא 1871). [2]) יצא אור עם הערות ע"י ה' Voisin (פאריס 1651 2°).

התלמוד והמדרשים אשר ידברו סרה (לפי דבריו) על עמים נכרים אשר לא מבני ישראל המה. דברים אחדים באמרי ההגדה להתלמוד אשר יצאו חוצין ויתנו קטורה באף צוררינו להתעולל עלילות ברשע, וגם מבארים אחדים מבני עמנו אשר הואילו באר הדברים האלה מבלי חקור לתכליתם, כל אלה המריצו את אבן אדרת לערוך באור לספרי ההגדה, האמנם אך דברים בודדים מבאורו להגדה זעיר שם זעיר שם נודעו בשער בת רבים [1]. לעמת משלמני אחד אשר לא נודע לנו בשמו חבר הרשב"א ספר קטן [2], אשר בו ישים אשם נפש הכהנים שבידם לבדם נתנו ספרי כתבי קדש בשנות מאות רבות, כי בזדון לב הוסיפו ושנו דברים רבים בהם ללא אמת. — האמנם בימים ההם גלה כבוד חכמת הפלוסופיא מישראל, ולמודי המוסר הלקוחים אך מספרי התלמוד לא נתנו עז ותעצמות להעברים כי יעשו וגם יוכלו לאנשי מרמה — בעתים שונות — המתקדשים והמטהרים שהוליכו את בני העם שולל בתעתועיהם. אף כי הרשב"א לחם מלחמת תנופה עם איש אחד אברהם, אשר התנשא בזיציליען לאמר כי הוא נביא ומשיח צדקנו, ובכתבים אשר ערפלי הנסתרות התלתם, לקח את לבות בני העם להאמין בדבריו, ויגלה נבלותו ויתן אותו לגדופים [3]. גם דבר רתת על המנהג אשר בהבלי שוא יסודו והוא „הכפרות" אשר תקע לו יתד במקום נאמן בישראל ביום התשיעי לחדש השביעי (ערב יום כפור) [4], אולם בדבר הלחשים לפי הנסתרות הצפונות בהטבע אשר רפא ירפאו אנשים בהם (Sympathetische Mitteln) לא מצא את לבו לשום תהלה בהם [5], ובעת עיניו ראו נודד ליל (העללזעהער), גם איש אחד אשר בעוד תרדמה נפלה עליו דבר וירא סביביו חזות הכל Somnabulismus, אז עשתנותיו נבוכו מבלתי יכלת לחרוץ משפטו בזה [6]. אולם לא ארכו הימים ודברים נכבדים אשר נקרו ויאתיו בימים ההם, המריצו את הרשב"א לקחת חלק בשאלות החיים אשר לרגלי המקרים מקרוב באו.

פרק שמונים ותשעה

הריב עם הפלוסופיא.

a) עוד עד ראשית מאת הארבע עשרה, אף כי דרכי הליכות המדינה (פרק פ"ד, a) נצבו כצר לישראל, היה היו מחוזות פרובינצא הבריה התיכון

[1]) ונספחו לספר „עין יעקב" מה"ר יעקב אבן חביב, גם נמצאו בספר ה' פערלעס הנ"ל, צד כ"ד (להלק העברי). [2]) יצא אור בראשונה על ידי הח' פערלעס, צד א'—כ"ד (להלק העברי). [3]) שו"ת הרשב"א ח"א, תשו' תקמ"ח. [4]) שם ח"א, תשו' שצ"ה. [5]) שם ח"א תשו' קס"ח. תי"ג. תתכ"ה. [6]) שם ח"א, תשו' תקמ"ח.

לחכמת ישרון [1]). את האיש השלישי מבית תבון הנודע לתהלה בשם ר׳ משה ב״ר שמואל כבר הזכרנוהו (פרק פ״ד c,) בתור מעתיק חרוץ ומושך בשבט סופר בחלקת הפלוסופיא. בעל אחותו הלא הוא חתן ר׳ שמואל אבן תבון, ר׳ יעקב בר אבא מרי ב״ר שמשון בן אנטולי, אף כי היה יליד ארץ פרובינצא אולם כרבי ימי חייו גר בנעאַפּעל, ששם מצא חן בעיני הקיסר פֿריעדריך השני אשר הואיל לתת לו מנתו מדי שנה בשנה, ויתרגם ספרים הכתובים בשפת ערבית, גם נשא מדברותיו בקהל עם על אדות הרעיונית הצפונים באמרות טהורות בכתבי הקדש [2]). הוא אסף כל מדברותיו ויערכן בספרו אשר יקבנו בשם „מלמד התלמידים״ אשר זה מקרוב יצא אור [3]). באוריו לכתבי קדש הסובבים הולכים בדרכי פלוסופיא — כמשלת משלים, אף כי כרי טעם המה בעינינו בימינו אלה, מצבו אשר לא הפריעהו לדבר דבריו בלי הת ובלי משא פנים, להביא דברי הבאורים מרעו מיכאל סקאָטוס גם את פרי מחשבות הקיסר פֿריעדריך השני, אהבתו לתושיה ומדעים אשר המריצתו לעמוד לימינם בכל עז, וגם ספרי הרמב״ם אשר היו שעשועיו ויכבדם למאד, כל אלה הרגיזו את לבות בני דורו המתקדשים והמטהרים, אשר ירה חצי הבקרת עלימו על סכלותם ועל החנופה אשר קננה בקרבם. — בן דורו הצעיר, גם הוא ממשפחת התבוני ר׳ יעקב בן מכיר, היה רופא (בעיר מונפליר) וסופר מהיר בדרכי חכמת התכונה והפלוסופיא. — בין אדירי התורה בלמודי התלמוד אשר ערכו דבריהם בהגיון ובסדרים נכונים ושפה ברורה אשר יתנו עדיהם על רחב לבם [4]) הכי נכבד ועליון למו היה: ה״ר מנחם ב״ר שלמה לבית מאיר (המאירי), גם יקרא בשם דאָן ווידאַל (דון וידל) זאַלאָמאָ (Don Vidal Salomo) בעיר פערפיגנאַן; מספרו הגדול „בית הבחירה״ נמצאים אך חלקים אחדים [5]), ובין ספריו האחרים נודע גם באורו למסכת אבות עם מבוא גדול אשר ידבר בו על אדות סדרי הלמודים במשטר נכון, גם בדבר קורות הימים [6]); זולת זאת נודע בשער בת רבים באורו לספר משלי שלמה מלך ישראל. — משוררי פרובינצא יכתבו בשמותם לספריהם על ידי החכם צונץ בהקדישו למו מאמר [7]), ואחרים מהם יזכרו בסעיפים הבאים.

b) בתור ראש החכמים אשר הלכו באור החכמה והמדעים התנוסס

---

[1]) ראה בדברי הה׳ צונץ „מבחר הכתבים״ (לקוטים, אנאלעקטען) בכתב החדשי להח׳ גייגער ח״ב, צד 320—313. ובספרו „געזאממעלטע שריפטען״ ח״ג, צד 150 והלאה. על דבר האיש יליד בארצעלאנא ר׳ קלונימוס בן קלונימוס, עוד תטוף מלתנו למטה פרק ק״ה a,. [2]) ה׳ פערלעס בספרו, צד 13. [3]) י״א בליק הרכ״ו, °8. בהסכמת הרב ר׳ שלמה קלוגער. [4]) הה׳ גייגער „בהחלוץ״ ח״ב, צד י״ד. [5]) בימינו יצאו אור הדושיו למסכת ביצה (ברלין תרי״ט, °4). [6]) י״א ע״י הר״ז שטערין (ווינן תרי״ד), °8. [7]) בספרו „צור געשיכטע אונד ליטעראטור״, צד 459 והלאה.

— בימת התגלע הריב אשר זכרנו למעלה — לתהלה ולתפארת: ה״ר לוי ב״ר אברהם בן חיים בעיר ווילעפראנשע (Villenfranche)[1]. אביהו נודע בתור מחבר שירי זמרה; דודו אחי אביהו, ה״ר ראובן בן חיים, היה מורה להאיש מאירי הנזכר למעלה. ר׳ לוי בעצמו לא אך בלמודי התלמוד לבד ישפיק; הוא יטיף מלתו גם ברוח השיר והמליצה על אדות שבע בנות החכמה (שבע חכמות) ואת ספרו פיו יקבנו „בתי הנפש והלחשים״, ונחלק לעשרה מאמרים, ומספר הבתים בשיריו כמנין „קשר בתי הנפש והלחשים״, וגם חבר ספר רחב ידים „לוית חן״ אשר בו ישא דעו בדבר שאלות הדת הכי נכבדות ברוח מלא חפש חן ונעם, ובזאת העלה עליו חמת האנשים ההולכים לאחור ולא לפנים (אָרטהאָדאָקסען) לאין מרפא וימררוהו ומנוחה הדריכוהו. לרגל מצבו אשר היה בסתר המדרגה נטל עליו בראשית מאת הארבע עשרה למצא חית ידו בהטיפו לקח לתלמידים במחיר; מאשר בזאת הפיץ מעינות למודיו חוצה לכן הוסיפו אנשי ריבו שונאי דעת לשנא אותו. בדרכיו הלך גם בן דורו אשר מוצאו לא היה מפרובינצא כי אם מספרד האיש ר׳ יצחק אַלבאַלאַג, אשר בצאתו לריב עם הסכלות והבלי מחזיקי הקבלה (החדשה) מקרוב באו אשר פרעו פרעות בישראל, קראוהו ברבות הימים בני הדורות הבאים אחריו בשם כופר ובוגד באלהי ישראל[2]. — בהריב עם הפלוסופיא לקח חלק גם האיש יליד ארץ ספרד ר׳ שם טוב בן יוסף בן פאלקירא[3], אחד החכמים הגדולים בישראל במאה השלש עשרה, אולם מספריו הרבים נשארו אך כתבים מעטים ומהם יצא אור בימינו אך קצה ספריו, כמו ספרו: „המבקש״, בתור מאסף דברי חכמה ומדעים ברוח השיר והמליצה. „צרי היגון״ לקבל גם את הרעה ברוח נכון באשר אל נכון ה׳ הרהום לטוב חשבה. „מורה המורה״, באור לספר „מורה נבוכים״ עם תקונים להעתקת ר״ש אבן תבון, „ספר הנפש״ על אדות הכמת הנפש וכחותיה וכדומה. והוא גם הוא, העתיק דברי חפץ להמשורר ר׳ שלמה בן גבירול משפת ערבית לשפת קדש ויקרא שמם בישראל „מקור חיים״ (פרק ע״ו, b).

c) לעמת החכמים אשר בשם החכמה והפלוסופיא ידגלו, עמדו בפרץ אנשי שם, אשר פחדו פחד לבלי יבלע לדת קדש אם הפלוסופיא תשב על גפי מרומי קרת. ללא צדק נחרוץ משפט כי האנשים החרדים לדברי ה׳ היו נבערים מדעת אשר מאסו כל חכמה וילכו בחשך. אף כי כחדו זאת תחת לשונם אולם לבם דבק למאד בהגיונות החפש המתהלכים לרוח הזמן, אכן

---

1) הה׳ גייגער „בהחלוץ״ ח״ב, צד י״ב והלאה. „אוצר נחמד״ ח״ב, צד צ״ד;

2) הה׳ יה״ש „בהחלוץ״ ח״ד, צד פ״ג; ח״ו, צד פ״ה. 3) הה׳ מונק בספרו „Melanges״ צד 494 והלאה. בדבר מרוצת המכתבים בין ה״ר שמואל הסלמי עם הרשב״א, ראה בס׳ הה׳ גייגער „נאכגעלאססענע שריפטען״ ח״ב, צד 362.

רוח מבינתם יענם כי האסון רובץ לרגלי הגיונות הרמב"ם לבני ישראל לבלי תשכח האמונה אשר אין חליפות לה מלבות העברים; וביתר עז מחשבות האיש הגדול רבינו משה בן מיימון הנאדרות בהדרת ההגיון בדבר נשמת האדם העולה למעלה, למודיו בדבר מוסדי החקים בכתבי קדש (בחלק השלישי „למורה נבוכים") וכדומה לא נתנו דמי למו. הבאורים לכתבי קדש בדרך המשל, כמו: כי התחתים שנים ושלשים אשר תבת נח עשויה ירזמו על העולם העליון, התיכון, והתחתון, כי אברהם ושרה ישאו עליהם הותם תכנית החמר והתבנית, באורים כאלה, אשר אף כי בימינו אלה לא עמד טעמם בם ולא נמצא חפין במו, אולם אז יראו לנפשות בני העם, אשר אם שתות ספורי כתבי קדש יהרסון ותחתם יקימו בחוני ההגיון, או אז לא יאמינו גם בחקי ה' הכתובים בכתבי קדש ויאמרו כי אך בהררי המשל יסודם; גם קאם שאון על אשר תחת דברי כתבי קדש וספרי המדרשים הנאמרים ברוח מלא קשט ותם, יקראו בבתי הכנסיות אמרות הפלוסופיא וכדומה. ולראשי החרדים לדברי ה' כמוהם היו לעזר בני ההמון אשר השם אלוה חכמה, ובלא חמדה חפצו להפרד ממחשבותיהם אשר נחלו מאבותיהם על אדות ספורי כתבי קדש ואמרות ההגדה, אשר נקל להם להבין ככתבם, ולא כמו זר נחשב בעיניהם אשר האלהים חפץ ויעש גם דבר כבני תמותה. עוד רחפו לפניהם חזיונות הרבנים באשכנז ובמחוזות צרפת צפונה, האמנם שגגותיהם ואחריתם לא נודעו למו, ואף כי שקדו בכל תקף ועז להבדל מהאנשים אשר מחשבות החפש קננו בקרבם, אולם האמצעים אשר היו להיהודים שבידם נתנו העז והמשרה לנהל את דברי עדתם במה נחשבו לעמת המשפטים וחמת עברה אשר לעיני היהודים הראו הנוצרים מאשרי הכנסיה את אנשי ריבם אשר לא כמחשבותם מחשבותיהם בעניני הדת.

c) אחד ראשי בעלי הריב רב פעלים שקנא קנאת האמונה מאשר הטב בלבבו כי עמודיה יתפלצון לרגלי למודי הפלוסופיא, הוא ה"ר אבא מרי ב"ר משה ב"ר יוסף הירחי (מעיר לוניל) המכונה דון אסתרוק (Enduran Astruc de Lünel), הטר מגזע משפחה רמה בישראל, והוא גם הוא טעם פרי עץ דעת הפלוסופיא. הוא ובעלי בריתו אשר כמחשבותיו מחשבותיהם הגישו עצמותיהם לר' שלמה בן אדרת, מאשר הוא היה עליון לאדירי התורה בדורו, ויעירו ויעוררו את רוחו, לעמוד בפרץ בכל האמצעים אשר זרועו מושלה לו, לבער הרע מקרב ישראל אשר יתעתד לרגלי למודי הפלוסופיא. דברי המכתבים בדבר הענינים האלה אשר באו בבתובים חכמי פרובינצא עם חכמי ישראל במחוזות ספרד צפונה, ערך ה"ר אבא מרי בעצמו בחברת „מנחת קנאות"[1] ששם תראינה לפנינו במראה ולא בחידות סערות המריבות אשר כגלי ים

---

[1]) י"א לא כמתכונתו השלמה, וגם אי־נקי משגיאות ע"י ה' ביסליכעס (פרעסבורג, תקצ"ה, 8°).

יהמו ישקו יתמרו בישראל בימים ההם [1]). קצה המכתבים אשר נכתבו בדבר המריבות שהתגלעו אז, המצא ימצאו גם בשו"ת הרשב"א ח"א בסי' תי"ג — תי"ה. החכם שלמה בן אדרת, אף כי באמת הבלי שוא רחקו ממנו, ובימי זקנתו אך בלי חמדה לקח חלק בעניני המריבות ההן, ומה גם כי כרע כאת התהלך עם אחדים מראשי המחזיקים בדרכי הפלוסופיא, כמו עם ר' יעקב בן מכיר (a,), אכן באחרונה הסיתוהו אנשי ריבי הפלוסופיא גם יכלו לו, עד כי נתן לחרם ולאלה בשנת ה' אלפים ס"ה (ביום העשרים וששה לירח יולי בשנת 1305),את כל איש צעיר לימים,אשר ישפיק בחכמת הפלוסופיא,טרם נמלאו לו עוד חמש ועשרים שנה,אכן נתן הרשיון לבני הנעורים להגות בחכמת הרפואה. אולם גם בעלי ריבם המחזיקים בחכמה ובפלוסופיא אל נכון גם הם לא חדלו לדבר את אויביהם ומנדיהם בשער, לולי קרו חליפות ותמורות שונות ורעות לישראל בעניני המדינה ולרגלן בא הקץ להריב אשר התגלע בקרב בני ישראל,ובת יהודה נאנחה ותשב אחור. פיליפ הרביעי (היפה) מלך צרפת, שלח דברו בשנת ה' אלפים ס"ו (1306), בסתר לפקידיו ולנציביו, כי יתנפלו על היהודים בכל מקומות מושבותיהם, ורכושם ינתן לאוצר המלך. וגם נטל על כל היהודים מטעם המלך לעזוב את ארץ צרפת (פרק קט"ו b,), זולת מתי מספר יהודים אשר למראה עין באו בברית דת הנוצרים ישבו על מקומם באין מחריד. ה"ר אבא מרי החיש מפלט לו בעיר אַרלעס Arles ואחר אוה למושב לו את העיר פערפיגנאן. מעלות רוח חכמי היהודים בפרובינצא וכשרונותיהם הנפלאים היה היו למרמס לרגל הרעם הנורא אשר תפיצם וינפצם לפתע, האמנם קהלות אחדות להעברים אשר בניהן חסו בצל כנפי ממשלת הפאַבסט ראו מנוחה כי טוב ולא הרגיזום ממנוחתם.

e) בין חכמי היהודים בפרובינצא, אשר עמדו לימין החכמה ויתוכחו בדבר הזה עם ה"ר שלמה בן אדרת, יתנוסס לתפארת ה"ר ידעיה הפניני ב"ר אברהם הבדרשי, גם יקרא בשם „ענבאָנעט בדרשי" או „באָנעט פראָפיאַט". אביהו ר' אברהם בר יצחק בדרשי (לאמר כי הוא יליד בעסיער Bezieres), נודע בתור מחבר „אלף אלפין (והיא תפלה אחת שערך בת אלף מלים, ובכל מלה ומלה האות הראשונה היא אלף) [2]), גם חבר „בקשת הלמדין", (גם היא תפלה בת ארבע מאות ושתים עשרה מלים אשר האות הראשונה בראש כל מלה היא למ"ד ובכל התפלה לא תבא אף אות אחת מהלמד ומטה), וגם אומרים אמור כי היה משורר בשירי זמרה [3]), . ר' ידעיה חבר את הספר אשר נדפס

[1]) בדבר תכן הענינים אשר עליהם סובבים הולכים דברי המכתבים, ראה בכתב המדעי החדשי של החכם גייגער חוברת חמישית, צד 82; ובס' ה' פערלעס צד 15 והלאה; על אדות שמות מחברי המכתבים, ידובר בס' החו' צונץ „צור געשיכטע", צד 477. [2]) החו' צונץ בספרו „ליטעראטורגעשיכטע", צד 491. [3]) „כרם חמד", ח"ד, צד נ"ז.

פעמים רבות ובכל עת יקראוהו קוראים רבים בנפש חפצה והוא „בחינת עולם" (והוא שרעפי עשתנותיו בדבר תעודת האדם על הארץ) [1]) וגם הכין וחקר תפלה אחת בשם „בקשת הממי"ן" (אשר בה האות הראשונה בכל מלה ומלה היא מ"ם). אכן מרום ונשגב מהספרים האלה אשר יצחק במו במספר המלים לפי טעם רוח העת ההיא, הוא כתבו הלמודי אשר בו הגיש עצמותיו לר' שלמה בן אדרת לשובב את כבוד החכמה והפלוסופיא אשר גלה מהן, ונספח לקבוצת שו"ת הרשב"א ה"א, תשו' תי"ח. בעד דבריו אלה נאוה תהלה לה"ר ידעיה, מאשר המחבר השכיל לשאת מדברותיו בלשון למודים להלל מאד, ובעד טוב טעמו הנפלא אשר ערך אותן במועצות ודעת. אולם כתב מוסרי אחד „הפרדס" מעשה ידי ה"ר ידעיה, נודע אך למתי מספר חכמי ישראל.

f) ויהי בעת גרשו היהודים מפרובינצא—שלוחציהם ונוגשיהם אשר באיחמלה ובאכזריות רצח הכבידו אכפם עליהם וינצלו אותם, היו כמורי דרך למעללי רשע הנציבים והפקידים בספרד שמשם הגלתה בת יהודה כמאתים שנה אחרי הימים ההם, אולם הגרוש האחרון הכביד — עזב את ארץ מגורו גם ה"ר יצחק המכונה אישתורי ב"ר משה הפרחי (השם הזה יורה על העיר פלארענקא Florenca באנדאלוזיען, ששמה נולדו אבותיו); הוא היה נכד ר' נתן מעיר טרינקוועטאיילע (Trinkuetaille), וקרוב לר' יעקב בן מכיר אשר פעמים רבות ידבר בו בספרנו. אישתורי בחר לו לשבתו את העיר בארצעלאנא, ויתרגם ספר בדבר חכמת הרפואה לשפת קדש, ואחר שם ר' יצחק לדרך פעמיו דרך מצרים לארץ הצבי; וילך הלוך ונסוע בארץ ישראל לארכה ולרחבה כשבע שנים ויתבונן בעין צופיה על כל המקומות אשר עבר בהם והליכות היהודים בימי קדם — אשר בזאת שם מעיניו בכל עז כי דבריו ישתוו עם ידיעות כהנה הנמצאות בספרי העם עתיקי יומין — ויערך את מורשי לבבו בספרו אשר כלה את מלאכתו בו בשנת ה' אלפים פ"ב (1322) הנקרא בשם „כפתור ופרח" [2]), אשר יחשב למבחר למודי חקר הארץ בארץ הצבי ולמטע להתפאר ששתלה ימינו בשדמות החקירה לדורשי קדמניות [3]). — בין הגולים אשר הגלו מפרובינצא נודע לתהלה הרב ר' אהרן הכהן מלוניל, בעל הספר „ארחות חיים" (הארוך), אשר כתבו בעיר מאיארקא (Majorca) ובו ידבר נגידים בכל ענפי המנהגים ודרכי עבודת ה' לישראל, גם ישא מדברותיו בטוב

---

[1]) רבות פעמים נעתק לשפת אשכנז (וגם האיש הגדול ה"ר משה בן מנחם העתיק דברים אחדים ממנו). [2]) י"א בוויניציא בשנות ה' אלפים ש"ו — ש"י. ברלין תרי"ב, 4°. [3]) הח' צונץ במאמרו „געאגר. ליטעראטור דער יודען", שנספח לס' מסעות ר' בנימין מטודילה שי"א ע"י ה"ר אברהם ן' אשר (אשהער) בלשון אנגלית ח"ב, צד 260. 393. וראה בספרו „געזאממעלטע שריפטען" ח"א, צד 170; ח"ב, צד 268.

טעם ודעת בדבר החקים אשר יעשו אותם בני האדם וחיו בהם (בעולם המעשה) [1]. בעקבות הספר הזה הלך ברבות הימים ר' שמריה ב"ר שמחה, אולם הוא כונן את ספרו לערך סדר נכון בעבודת ה' לפי רוח היהודים באשכנז ונודע בשם כל בו [2]). — בשנת ה' אלפים ס' (1300) חבר (כפי הנראה בספרד) ה"ר יצחק אבוהב את ספרו „מנורת המאור" אשר בו יאספו בסדר נכון וישר דברי ההגדה לחכמי התלמוד ללמד דעת את בני העם מוסר לקח טוב וכל מדה נכונה, לפי מחשבותיהם ומעלות רוחם בדבר הדת. הספר הזה הנעתק לשפת ספרד ורבות פעמים העתיקו אותו גם לשפת אשכנז היה היה שעשועים להקוראים העברים, גם הנשים העבריות תמצאנה חפץ בו. ספרו בדבר חקי הדת לעבודת ה' אשר קרא בשם „שלחן הפנים", ומפעליו בחלקת ההלכה אשר ערך בספרו „ארון העדות" אבדו מקהל ספרי ישראל ואינימו. לבלי להחליפו באיש אתר הנולד אחריו אשר שמו כשמו ר' יצחק אבוהב (פרק ק"א (a, [3]).

פרק תשעים ואחד *)

ר' אשר ב"ר יחיאל (הרא"ש) בשנות ה' אלפים ס"ז – פ"ח (1306—1327).

a) להריבות אשר התגלעו בשבבר הימים בין ההרדים לדברי ה' אשר לא סרו מדברי כתבי הקדש ככתבם ימין ושמאל, ובין האנשים אשר בשם החכמה והפלוסופיא ידגלו נתנו עז ותעצמות מחדש, על ידי אורח חדש יליד אשכנז אשר בא לגור בספרד. ר' אשר ב"ר יחיאל, הנודע בשם הרא"ש (לבלי להחליפו בשם הרא"ש מלוניל פרק פ"ד (c, הטר, מגזע משפחה מפארה הנודעה לתהלה על ידי אדירי התורה אשר הזהירו בה כזהר הרקיע[4]) תלמיד ר' מאיר מרוטונבורג (פרק קט"ז), עזב — לרגל האסון הרובץ ליהודים בארצו—את ארץ אשכנז [5]), ויסע דרך זאוואָיען ומחוזות צרפת צפונה, שבכל

---

[1]) הח' צונץ בספרו „דיא ריטוס", צד 3. [2]) שם הספר בראשיתו נקרא „ספר הלקוטים". השם כל בו מוצאו הוא מהאותיות הגדולות הנדפסות בראש פסוק י' בקאפיטעל כ"ה בספר תהלים, ומראשי האותיות בקאפיטעל כ"ח פסוק ז', לא מראשית הפסוק כי אם מהמלה „בו" בטח לבי. [3]) הח' צונץ בספרו „דיא ריטוס", צד 204. 30. [4]) על אדות כתב היחש להמשפחה ההיא ידובר בספר הח' צונץ „צור געשיכטע", צד 422. [5]) לפי דברי קבלה אחת להמשפחה ההיא, דרש דרש אבי ר' אשר, ר' יחיאל המת (שנולד בשנת ד' אלפים התקע"א) את אשתו היא אם ר' אשר בחלום, כי עוד בליל זה עליה ועל כל בני ביתה לעזוב את עיר מולדהם, מאשר תלאות רבות

---

*) הפרק צ"א בנו נכבדות ידובר בדבר ס' הזהר והקבלה כבר היה ערוך ומוכן אלא לנדפס, ולמורת רוחי מסבה שאינה תלויה בי לא יכולתי להגיעו למכונת הדפוס וד"ל, ואי"ה במהדורה תנינא אכליל את הפרק הזה, אולם דבר ס' אהדים מהפרק בדבר הספרות ומזכי בכבש כופר עברים יכולו כתוב הטעם בסוף הספר. דו"ר.

מקום בואו כבדוהו בכבוד גדול, ויבא בשנת ה׳ אלפים ס״ו (1305) לספרד ובעיר טאָלעדאָ אשר בחר לו לשבתו הפקידוהו מאשרי העם לרב העדה, ויכהן פאר במשמרת הנכבדה הזאת עד יום מותו בשנת ה׳ אלפים פ״ח (1327)[1]. עם ה״ר שלמה אבן אדרת החל מעת בואו לספרד להתהלך בשלום ובמישור; בדבר הריב בין הפלוסופיא והדת חוה דעו כי צדקו דברי ה״ר אבא מרי (פרק פ״ט, d); בתור אשכנזי לפי רוח הימים ההם, למודי הפלוסופיא כמו זר נחשבו לו ולא מצא חפץ במו; וגם אמנה שפתיו ברור מללו, כי ישיב תודה לה׳, אשר הגן בעדו לבלי יפתה לבו על מהשבות כהנה. אולם למען דעת הקוראים כי הוא לא נצב כצר לחכמה ודעת (בלעדי למודי הפלוסופיא), די להם האות הזה כי הוא העיר את רוח ר׳ יצחק ב״ר יוסף הישראלי בשנת ה׳ אלפים ע״א (1310) לכתוב את ספרו הנפלא „יסוד עולם" על חכמת התכונה והעברונות. ר׳ אשר הקדיש עתותיו כפי שהיה לאל ידו להגות בשקידה נמרצה גם בכתבי קדש ולהבינם בשום שכל. אולם השדה אשר מצא בו מאה שערים הוא ספרי התלמוד ובחלקת ההלכה יחד כבודו בקהל אחד גדולי ישראל אשר מעולם אנשי השם. ממפעלותיו האל הכי נכבדה עבודתו אשר קבץ בקצור נמרץ כל עניני התלמוד, הסובבים הולכים בעקבות ספר „ההלכות" להאלפסי, אכן העמיק הרחיב להביא קצור דברי גדולי ישראל ומעלות רוחם מימי האלפסי עד ימיו, וביתר עז דברי בעלי התוספות (פרק קי״ג); דבריו אלה נדפסו ברבי דפוסי הש״ס ויקרא שם הספר בישראל „אשרי". גם חבר ר׳ אשר הספרים האלה: באור למסכת נדרים, ובאור לדברי המשניות לסדר הראשון ולסדר הששי; גם ספר „הלכות קטנות" (על אדות ספרי התורה, מזוזות, ותפלין וכדומה), ובאחרונה ערך שאלות ותשובות אשר יצאו אור בשם „שו״ת הרא״ש" בהוצאות שונות. הספר אשר יצא אור על ידי ה״ר שאול ברלין אשר יקרא בשם „בשמים ראש" ושם הרא״ש יקרא עליו (ברלין תקנ״ג 2°), ללא אמת הוא ולא מפי ר׳ אשר יצאו הדברים האלה.

b) האיש ר׳ אשר, הבא מארץ רחוקה אשר שמו מרומם בפי כל וינחל כבוד גדול, לא אך לרגל חכמתו הרבה בתורת ה׳ ורחב לבבו לחדש חדושים נפלאים בחלקת ההלכה הגיע למצב מרום ונשגב כמוהו, כי אם מדותיו הישרות והנכונות, ישרת לבבו ואהבתו הנאמנה לאמת וצדק ברוח כביר העשוי לבלי חת, ובזאת אשר לא נשא את פני איש במשפט, ולא שקד למצא חפץ לעצמו —בעניני הדינים אשר שפט צדק בין איש לרעהו— עד מה, כל אלה רכשו לו

תתעתדנה לבא על עדת בני ישראל שם. האיש ר׳ יחיאל כתב ספר בו יורה דרך ללמוד חקי ה׳ בארח מישור וללכת בדרך טובים. דח׳ צונץ. שם, צד 127. [1]) בתשיעי לחדש חשון בשנת חמשת אלפים ושמונים ושמנה שנה מיום ברוא אלהים שמים וארץ, כעשרה שבועות אחרי מתה עליו אשתו „ריינע", ודברי מצבותיהם כתובים בס׳ „אבני זכרון", סי׳ ח׳, (הח׳ צונץ בס׳ „צור געשיכטע", צד 410).

את אהבת בני העם עד להפליא . דבר משפט אחד קשה אשר היה לרגל הריב שהתגלע בין שני יהודים , ושני בעלי הריב כבר הגישו עצמותיהם לבתי המשפט ליהודים ולנוצרים, והשופטים עוד לא באו עד נבכי הדין להחליט דבר, את דבר המשפט ההוא שלחה המלכה מספרד מרים די מאָלינא לר׳ אשר כי הוא יחרוץ משפטו כפי אשר רוח מבינתו יעננו , ור׳ אשר קבל מאמר המלכה ביראת הכבוד בלי חמדה [1]) . בימים ההם משך מלך ספרד חסד לאיש יהודי אחד אשר מצא חן בעיניו, והוא ר׳ יהודה בן יצחק אבן ואקר, אשר הוקם על מטעם המלך בתור נשיא (או נגיד) יהודי קאַסטיליען, והוא גם הוא שלח דברו — ברשיון המושל דאָן זשואן עמנואל — לר׳ אשר, כי איש יהודי חרף את שם ה׳ הנכבד לעיני אנשים רבים (אף כי חרף בשפת ערבית) פְּעָמִים וידרוש מר׳ אשר כי יתן לו העז והמשרה לשפט אותו קשה בתור מחרף ה׳. ר׳ אשר השיב גם הוא אמריו כי נפלאת היא בעיניו , על אשר היהודים בספרד יוכלו לחרוץ משפט מות על אחיהם אשר יסורו מדרכי ה׳ ובארץ מולדתו אשכנז לא ישמע כוה, ומה גם למודי התלמוד יאסרו אסר לחרוץ משפט מות על הפושעים אחרי אשר גלה כבוד מישראל*). בין כה וכה ירגיע את רוחו לאמר : כי ראשי בתי המשפט להיהודים ישקדו באופנים שונים להקל רב יתר את ענש הפושעים, מראשי בתי המשפט להנוצרים; ואך בדבר הזה מאשר הבליעל חרף שם ה׳ ברבים לכן נטל עליו להראותו קשה; הוא ישלח דברו להשופטים ועל פיהם יקום דבר, אולם כשהוא לעצמו אמר די לענוש הפושע, אם יכריתו מחלק לשונו [2]) . — גם בדבר משפט אחד אשר ואַקר שלח אליו לשאול את פיו על ארות יהודיה אחת בעולת בעל אשר בגדה באלוף נעוריה והלכה אחרי מאהבה איש נוצרי אחד ותלד בנים לזנונים, נעתר ר׳ אשר לדברי ואַקר ויאמר כי כן משפטו אשר חרץ להסיר את אפה [3]) . אם בימינו כמו זר יחשבו שפטים כהמה ההולכים וקרבים לאכזריות , אולם בימים ההם רוח קנאות כמוה מלאה לא אך מקום מושבות שופטי היהודים, כי אם גם כל העמים רוחם מלא מאלה, ומי יוכל לכלוא את רוח העת . לעמת היהודים העשירים ונשואי פנים, אשר יקרו גם בעיני המלך ושריו שבגאותם וזדון לבם שקדו לרכוש למו משרת „ראש הגולה" כקדם (פרק נ"ד ,c), עמד בפרץ ר׳ אשר בכל תקף ועז [4]) . — המכתב בדרכי המדות והלקת המוסר אשר רבו קוראיו , שר׳ אשר ערכו בראשונה לבניו בדרך צו לביתו לפני מותו (צוואת הרא"ש, טעסטאַמענט) , ובשם „הנהגה" או „ארחות חיים" נדפס פעמים רבות, הביא מנחה הח׳ צונץ[5]) להיהודים באשכנז בהעתיקו דברים אחדים מהם לשפת אשכנז .

---

[1]) שו"ת הרא"ש כלל ק"ז סי׳ ו׳ . [2]) שו"ת כלל ז׳, סי׳ ח׳ . [3]) שם . י"ח, ג׳ . [4]) שם . י"ח, י"ז . [5]) הח׳ צונץ בספרו „צור געשיכטע", צד 147 .

---

*) משחרב בית המקדש בטלו ד׳ מיתות בית דין . דו"ר .

c,) משמונה בני ר׳ אשר הבי נכבדים: א׳) בנו השלישי ר׳ יהודה, שעוד נולד באשכנז, ויכהן פאר במשמרת תרבנות בטאָלעדאָ אחרי מות אביהו, וימת בשנת ה׳ אלפים ק״י (1349) [1]; השו״ת שחבר יצאו אור בשם „זכרון יהודה״ [2]); כתבו בחלקת המוסר, שבו ישמיע גם דברים אחדים מעניני משפחתו בתור „צו לבית״ („טעסטאַמענט״ הנקרא בשם „תוכחת מוסר״), לא נודע בקהל רב. ב׳) בנו הרביעי ר׳ יעקב [3]), מת בשנת ה׳ אלפים ק״א (1340), ויקרא בפי כל בשם „בעל הטורים״, מאשר הכין וחקר חקי התורה לפי רוח בעלי התלמוד בארבעה טורים. הטור הראשון יקרא בשם „ארח חיים״. השני „יורה דעה״. השלישי „אבן העזר״ והרביעי „חשן המשפט״, וברבות הימים יצא שמו עד למרחוק, מאשר ר׳ יוסף קארו (פרק קב״ב ,a) בנה עליהם כמו רמים את ספרו „שלחן ערוך״. והוא גם הוא חבר את „פסקי הרא״ש״ (בדפוסי הש״ס נספחו לחדושי האשרי, הרא״ש) גם חבר באור לחמשת חומשי תורה, אולם את דבריו אשר הסכין לצחק במספר האותיות (קצת פרפראות חדושי בעל הטורים) הדפיסו פעמים רבות רב יתר מהבאור בעצמו [4]) — בן שלישים (אורענקעל) לר׳ אשר, ר׳ יהודה ב״ר אשר, הוא וכל משפחתו נתנו את נפשם לממיתים בעת בא שוד משדי על היהודים, והנוצרים רדפו אותם בלי חשך ויכו אותם חרם אָם על בנים בשנת ה׳ אלפים קנ״ב (1391) (פרק צ״ד .d). — נכד ר׳ אשר, ר׳ מאיר ב״ר יצחק אלדבי הרופא מטודעלאָ, כלה מלאכתו בשנת ה׳ אלפים ק״ך בספרו אשר נדפס פעמים רבות ולפנים רבו קוראיו „שבילי אמונה״, אשר בו ידבר על אדות חותם תכנית הדעת: בעבודת ה׳ לעבדו בכל לב ונפש ולדבקה בו (ע״ד ובכל דרכיו דעהו Theologie), חכמת התכונה, וחכמת תרפואה, האמנם בימינו אלה לא יתן ולא יוסיף לנו הספר הזה, כי אם בעליו יתהלל במפעלו אשר ביד תרוצים אסף כל הדברים האלה בסדר נכון וישר.

---

[1]) דברי מצבתו כתובים „באבני זכרון״ סי׳ ה׳; ודברי מצבת אשתו מרים, בת אחיו ר׳ שלמה, שם סי׳ ג׳; הוא לקחה לו לאשה, אחרי אשר מתה עליו אשתו הראשונה, בת אחיהו ר׳ יהיאל. [2]) ברלין תר״ו, 4°. וראה „בטעם זקנים״, צד ס״ד. [3]) דברי מצבתו (ונעדר לה אך שם השנה אשר בה מת) כתובים „באבני זכרון״ סי׳ ז׳. בהמצבה הזאת יקרא בשם „האיש אשר רבת שבעה לה נפשו עמל ועני בימי חייו״, ובפנים הספר „אבני זכרון״ כתוב „כל ימיו סבל מכאובים״. בדבר עניו ומצבו הרע ישפוך ר׳ יעקב שיחו בעצמו לפני הקוראים בס׳ „ארח חיים״, סימן רמ״ב. [4]) פירמה תקי״ג. האנובר תקצ״ט.

פרק תשעים ושנים

ה"ר לוי ב"ר גרשום (הרלב"ג). ה"ר יוסף אבן כספי. ר' משה הנרבוני.

a) כל הענינים אשר סבבו הלכו מני אז והלאה בקורות בני ישראל תחת ממשלת הנוצרים בספרד, ישתוו בתכונתם לעניני קורות בני ישראל בארצות אחרות אשר היהודים נאחזו בהן עד ימינו אלה. לשרי אוצרות הממלכה ולשרי המסים הפקידו המושלים את היהודים באשר מצאו חפץ במו, על אשר ביד חרוצים ובכשרונות נפלאים פעלו ועשו את אשר חפצו בעליהם; המשטמה אשר קננה בלבות הנוצרים על היהודים בראותם כי יגברו חילים לנגש את בני העם, ומה גם מאשר שמו כל מעינם להיטיב מצב המושלים אשר מעינות אוצרותיהם דללו וחרבו, לכן שתו עצות בנפשם להקטין מדת הכסף המוצק בהשקלים והגרות (מינצפערשלעכטערונג), עלילות ואשמות באלה הדיחו על ראש היהודים כמו (ר' שמואל אבן ואַקר), ולא שמו אשם נפש המושל אשר אך על פיו היתה שומה ואך הוא צוה לעשות זאת (אלפונס האחד עשר), כמו אשר במלחמת השבע שנים לא דברו בני העם סרה על המלך הגדול, כי אם דברו רתת ונתנו את שם היהודי אפרים לגדופים בדבר המטבעות הרעות (פרק קל"ז c,). ר' שמואל אבן ואַקר מת תחת ידי נוגשיו אשר הכוהו בלי חמלה בשבט עברתם באכזריות רצח, ובן דורו ועוזרו במשמרתו ר' יוסף אבן בנבנשתי מת אחרי אשר נפשו ברעה התמוגגה ימים רבים בבית הכלא [1]. — החסר אשר פרע פרעות בארץ לרגלי אי־סדרים נבונים בדבר בתי־מקוה להסוחרים שמהם יהיה לכסף מוצא, שלח מלאכו הרע הוא „הנשך" אשר היהודים והמחמדנים נתנו את כספם לנוצרים בנשך ובמרבית; יהודים אשר בגדו באלהי ישראל (מומרים) כמו אבנר מבורגאָס (ובתור נוצרי יקרא בשם אַלפֿאָנזאָ), כתבו כתבי שטנה לעמת ספרי היהודים ותפלותיהם, וישימו עליהם אכפם להתוכח אתם בעניני הדת. במקומות אחדים זעיר שם זעיר שם התנפלו בני האספסוף — אשר לבם סער כים נגרש — על היהודים וישמידו קהלות קהלות מישראל; וככה השמידו גם את עדת בני ישראל בעיר עסטעללאַ (בספרד צפונה) בשנת ה' אלפים פ"ט (1328); הסופר הנכבד ר' מנחם אבן זרח [2] (פרק צ"ד a,), אשר הוריו אחיו ואחיותיו מתו ביום הרעש, נצל בעזרת פרש גבור אחד טוב לב, והוא יספר בהמבוא לספרו „צדה לדרך" על אדות התלאות והמצוקות הנוראות אשר

---

[1]) „שבט יהודה" סי' י'. [2]) דברי מצבתו כתובים בספר „אבני זכרון" סי' י'; לפי הדברים האלה מת בשנת ה' אלפים קמ"ו, אולם לפי דברי ספר „יוחסין" מת בשנת ה' אלפים קל"ה; הוא היה תלמיד ר' יהודה בן הרא"ש (פרק צ"א, c), והה"ר יהושע אבן שועיב אשר דרשותיו י"א בקונשטנטינא, 2° בין שנת ר"פ—רפ"ב (לפי דעת הרמש"ש) קראקא, של"ג, 2°. והוא גם הוא יצק מים על ידי ה"ר שלמה אבן אדרת מורהו.

עוללו חרשי משחית אנשי בליעל לאחיו בני אמונתו ולבני משפחתו אשר כל השומע תצלינה שתי אזניו. — בעת הדבר הנורא באפל יהלך, אשר יקרא בשם „המות השחור", אשר משנת ה' אלפים ק"ט (1348) והלאה הלך לשוט בכל ארצות אייראָפּאַ, הכו נפשות יהודים רבים באַראַגאָניען וקאַטאַלאָניען, מאשר הדיחו עליהם עלילות ברשע כי שמו ראש במי הבארות; אולם עוד לא הגיעה סאת תלאות היהודים בספרד, כמו התלאות הנוראות אשר הגיעו בימים ההם לאחיהם בני אמונתם באשכנז (פרק קי"ז b,); מנפות קאַסטיליען ואַנדאַלוזיען לא נשמע אז אף שמץ דבר רע שהגיע ליהודים שמה. על אדות השמות והאסון, אשר המגפה הנוראה ההיא שלחה הציה ליהודים בעצמם אשר נפלו חללים כדמן על פני האדמה, יודיעו כתבי המצבות אשר אספו בספר „אבני זכרון".

b) כמו בימים עברו כן אז היה היה חבל הארץ בצרפת תימנה המקום הנבחר אשר בו תקעה לה יתד במקום נאמן חכמת ישראל. שמה נקראו היהודים על פי המלך לודוויג העשירי לשוב שנית, וגם המושל אשר ישב על כסאו אחריו פיליפפ החמישי הגן בעדם; אולם גם זה לא הועיל ביום עברה בעת הלכו הלוך ונסוע בארץ, חבר הקנאים החשכים במסע הצלב, ותהי ראשית דרכם בקדש לרצוח נפשות היהודים כפי אשר מצאה ידם, אז סבלו היהודים האמללים מרבה להכיל; קהלות שלמות בישראל בערים שונות ספו תמו וצורריהם עוללו במו תועבות נוראות, אף כי דמי היהודים השפוכים שמה במה נחשבו, לעמת ההרג רב שדמים בדמים נגעו בחבל צרפת צפונה ובארץ אשכנז (פרק קט"ו c,). בימי שנות המאה הארבע עשרה התנוססו שלשה אנשי שם בישראל, אשר מוצאם הוא מפּרובינצא. הכי נכבד בשלשה הוא ה"ר לוי ב"ר גרשום (הרלב"ג) (הגרשוני, גם נודע בשם „לעאָן די באַננאָלאַס). אבי הרלב"ג ה"ר גרשון ב"ר שלמה, בן בת הרמב"ן *) מעיר אַרלעס, חבר ספר בדבר למודי הטבע והתבונה והאלהות הנודע בשם „שער השמים"[1]. ה"ר לוי בעצמו[2]) שנולד — כפי אשר אחדים יחליטו — בשנת ה' אלפים מ"ח (1288), היה איש משכיל מאד נעלה בכל חכמה, אשר ידע אל נכון למודי חכמת האלהות, ודרכי הדת, חכמת הפלוסופיא, תכונה, גם חכמת הרפואה, ועל הדבר אשר בחן במאזני שכלו כי נכון וישר הוא, הגן בכל נפשו ברוחו הכביר העשוי לבלי חת, ומשא פנים ותנופה רחקו ממנו. ספרו

---

[1]) ראה בהענציקלאפעדיע להחכמים ערש וגרובער (בציון השם הזה) ובס' הרמש"ש Catal. Bodl., צד 1014. [2]) החו' בריל במאמרו בל"א „לוי בן גרשום בתור פלוסוף אלהי" בכתב־התחדשי להה' פראנקעל בשנת 1861, צד 41 והלאה, גם

---

*) נלופה להמגיד שנה רביעית גליון 50 מעיל ספק הח' ריטענבערג בדבר הידיעה המגלה בס' יוחסין כי הרלב"ג היה בן בתו של הרמב"ן. דו"ר.

הגדול בחלקת הפלוסופיא הדתית הנודע בשם „מלחמות השם"[1]) אשר החלק החמישי מספר הזה, שבו ידבר על אדות חכמת התכונה, למרות רוח המשכילים, לא נדפס, הוא הספר היחיד, אשר בעליו פלס לו נתיב להוסיף עז ותעצמות בלמודי הרמב"ם ללכת קדימה בדרך אשר סלל לו האיש הגדול רבינו משה בן מיימון; האמנם גם הוא לא ינקה מגדופים ומשבט מבקרים רבים, כמו: השגות ר' שבתי כהן בן מלכיאל, ה"ר אליהו דיל מדיגו (פרק ק"ו b), השר דון יצחק אברבנאל, (פרק צ"ט. גם פרק קכ"ה), וה"ר מנשה בן ישראל (פרק קל"ב c) ועוד חכמי לב אשר יצאו לריב—למודי—אתו. על באוריו לכתבי קדש לא שתו לב כרבי המבקרים, אכן המה לא ישמחו את לבנו כדברי הספר הכי נכבד הראשון. לבלי להחליפו בהאיש ר' יהודה בן ה"ר יצחק אברבנאל אשר יקרא בשם „לעאָ העבראַעאוס" (פרק קכ"ה, c). — נופל מהרלב"ג הוא בן ארצו ובן דורו ה"ר יוסף כספי, אשר היה חיי נדודים ומכתביו הרבים יצאו אור, בלעדי שני באוריו לספר „מורה נבוכים" להרמב"ם („עמודי כסף" גם „משכיות כסף"), אך באורים אחדים לכתבי קדש, וציון שמות ספריו[2]). — גורל רע כמוהו עבר ביתר עז על מפעלות ספרי הפלוסופיא והעתקות הסובבות הולכות בעקבותיהן[3]), להאיש החכם אשר רוחו מלא מרגשות חפש ונעם ר' משה נרבוני, אשר גר בשנת ה' אלפים ק"ה בעיר פערפיגנאַן, ה"א ק"ח בעיר צערוועראַ, ה"א ק"י בבאַרצעלאָנאַ, ה"א קי"ט בזאָריאַ וטאָלעדאָ, ה"א קכ"ב בבורגעס, ה"א קכ"ג בזאָריאַ, וימת בערך בשנת ה"א קכ"ה, ובקהל רב לא נודעו שמות ספריו הנפלאים ההם שבהררי המדעים יסודם. אכן באורו לס' „מורה נבוכים", יצא אור בוויען בשנת תרי"ב, ובאורו לחלק הראשון מספר הזה בברלין בשנת תקנ"ב; זולת זאת יובא מאמר קטן ממנו פרי עשתנותיו בדבר הבחירה בהקובץ „דברי חכמים". — אולם נופל הוא מהם בתכונתו הוא ר' יצחק אבן פאָלקאַר (פולקר).

c) בפרובינצא התנוסס בימים ההם לכבוד ולתפארת אדם המעלה אשר עשה חיל בלמודי התלמוד כאחד הגדולים אשר בארץ והוא ה"ר ירוחם ב"ר משולם בשנת ה' אלפים צ"ה (1334), תלמיד ר' אברהם ב"ר ישמעאל, אשר הוא היה אחד התלמידים שיצק מים על ידי ה"ר שלמה אבן אדרת, וגם הקשיב לקח מפי ה"ר אשר בן יחיאל. בספרד, ששם החיש מפלט לו ה"ר ירוחם בברחו מחמת נוגשי היהודים בפרובינצא חבר את ספרו „מישרים" על דיני ממונות, ואז הכין

[1]) י"א בספר לבדו בברעסלויא 1862. י"א בריווא די טרינטא, ש"כ, 2°. לייפציג תרכ"ו, 8°. [2]) ראה דברי הרמש"ש בהענציקלאפעדיע להח' ערש וגרובער זעקט. II, בד. 31. צד 58 והלאה. „ובטעם זקנים", צד מ"ט. [3]) הרמש"ש בספרו, Catal. Bodl, צד 1967 והלאה.

וחקר גם את ספרו „תולדות אדם וחוה" בדבר מנהגי התפלה והברכות וכדומה. מאשר הוא חלק את שני ספריו „לנתיבות", לכן יזכר לפעמים בפי הסופרים המביאים את דבריו בשם מחבר „הנתיבות". — האיש אשר מולדותיו מארץ ספרד צפונה הוא ה"ר יום טוב ב"ר אברהם אשבילי (לאמר מעיר זעווילאַ), ונודע בקצר מלים בשם הריטב"א, תלמיד הרשב"א וה"ר אהרן הלוי (פרק פ"ח b), וחרושיו יצאו אור לרבי מסכתות הש"ס ונכבדים למאד בישראל, דברים שונים מבאוריו לדברי ההגדה בתלמוד, יביא מחבר „העין יעקב" (פרק קכ"ב e) בספרו. ר' יום טוב בר אברהם לא חבר את הספר „מגדל עז, גם לא מפיו יצאו דברי הספר „מגיד משנה", והמה באורים לספר „משנה תורה" להרמב"ם. הבאור הראשון, אשר בו ישים בעליו כל מעיניו, להצדיק את הרמב"ם לעמת ההשגות של הראב"ד, חברו ה"ר שם טוב ב"ר אברהם בן גאון הספרדי, אשר נסע לארץ הצבי וגם כתב ספרים אחדים בחלקת הקבלה, אולם דברי ידיעותיו בקורות העתים והארצות המה מעין אכזב. — מחבר הבאור אשר נספח בדפוסים אחדים לספר „משנה תורה" להרמב"ם הנקרא בשם „מגיד משנה", הוא דון וידל די טולושא בקאַטאַלוניאָ, אשר מדרכי חייו ותולדותיו לא נודע לנו עד מה. הסופרים אשר יביאו את דבריו יזכירוהו לפעמים בשם „הרב המגיד". — ה"ר אשר ב"ר חיים נביו מעיר מאָנצאָן (Monzon) ישא דעו בספרו „הפרדס" על אדות דיני הברכות בהתפלות בעשר מחלקות; אולם רב יתר נודע בקהל רב ר' דוד ב"ר יוסף אבודרהם בשנת ה' אלפים ק"א (1340) בזעווילאַ בספרו „פרוש סדר תפלות", אשר לפי דבריו האמורים בטוב טעם ודעת תתלכדנה יחדו כתאומי צביה התפלות — אחרי אשר יבארן ויצרפן בהגיון ישר — עם המנהגים והסדרים הערוכים ושמורים בהן.

פרק תשעים ושלשה

ר' שמואל אַל־לאַווי Al-lavi. ה"ר נסים ב"ר ראובן (הר"ן).

a) מכל מלכי קאַסטיליען לא היה אף אחד אשר בכל ימי ממשלתו שם עינו ולבו להיטיב מצב היהודים חוסי צלו כמו פעדראָ, בן אַלפֿאָנס האחד עשר, אשר יכנוהו בלשון מדברת גדולות בשם האכזרי. כמעט בכל ימי ממשלתו נלחם עם בן אשת אביו מבעלה הראשון (אחי חורגו, האַלבברודער, שטיעפֿברודער) והוא היינריך דע טראַסטאַמאַרע (De Trastamare), והיהודים עמדו לימין פעדראָ בכל לב ונפש. משורר יהודי אחד זאַנטאָב (Santob) (שם טוב?) דע קאַררירע (De Carrire) הקדיש את ספרו אשר בו ערוכים שירים נחמדים

בשפת ספרדית, לשם המלך פעדראָ למזכרת אהבה [1]). ביתר שאת ועז נחל כבוד גדול ויקר בחצר המלך פעדראָ ר׳ שמואל בן מאיר אַל-לאַווי (Al-lavi) ממשפחת אבו־אל־עפיה (אַבולאַפיא), אשר המלך גדלהו ויפקידהו לסכן אשר על בית המלך וליועצו. הוא הקדיש את חסן עשרו הרב וכבודו לאחיו בני אמונתו להושיט למו יד עזרה בכסף ובדבר שפתים לדבר טוב בעדם אל המלך ולשריו כפי שהיה לאל ידו; ובין דברים טובים ומועילים אחרים אשר זָל עליהם זהב מכיסו, פזר נתן מכספו לכונן בתי־כנסיות בנוים לתלפיות לבני ישראל; בית־הכנסת אשר כוננו ידיו בטאָלעדאָ גם היום אשר נהפך לבית תפלה להנוצרים הוא מחמד בת עין עד להפליא בעיר טאָלעדאָ. לרגלי נסבות אשר לא נודע לנו שרש דבר נמצא בהן — יוכל היות כי אשמתו הגדולה היה עשרו — נהגו את ר׳ שמואל אַל־לאַווי בשבי וישימוהו בבית הכלא בתור שבוי חרב ויכת אחרי אשר עיפה נפשו להורגים תחת ידי נוגשיו האכזרים אשר ענו את נפשו בכלי מות נוראים, בשנת ה׳ אלפים ק״כ (1359) [2]). אולם גם אז ברית היהודים היתה נאמנה עם המושל דאָן פעדראָ ולא כזבו באמונתם ויעבדוהו באמונת אמון ויהיו בעלי בריתו. בימים הרבים ההם אשר מלחמת האזרחים עשתה שמות בארץ קאַסטיליען, ורבה העזובה בקרב הארץ, סבלה מרבה להכיל עדת ישראל בטאָלעדאָ [3]), וביתר עז בעת לא יכול קום פעדראָ לפני אויביו אשר נצחוהו ביום קרב, ואחרי מותו בשנת ה׳ אלפים ק״ל (1369) חשו היהודים עתידות למו כי גלה כבוד מישראל באשר האותיות לא ינכרו כי אל עקרבים המה יושבים.

b) בימים ההם התנוססו לכבוד ולתהלה האנשים הנקובים בשמותם: ה״ר נסים ב״ר ראובן גירונדי (יליד געראָנאַ), ובקצר מלים יקרא בשם ר״ן, נודע בתור מבאר למסכתות אחדות בתלמוד, אולם ביתר שאת ועז שמו מרומם בפי כל, בעד באוריו אשר במו צפון דעת ושכל טוב הנכחים למבין, לספר „הלכות״ להאלפסי. בלעדי רחב לבבו בלמודי התלמוד היה גם רופא ותוכן, ויחל לערך באור לספרי תורת משה, ושתים עשרה הדרשות להר״ן באמת מעשה ידיו הנה להתפאר [4]). — לתלמידי הר״ן יחשבו ר׳ אפרים ווידל וה״ר יצחק בן ששת (פרק צ״ד b), ה״ר שמואל צרצה (Carca), המכונה אבן סנה, דאָרנבויש) חבר בעיר וואַלענסיא (Volencia) בשנת ה׳ אלפים קכ״ט (1368) באור הכי נכבד הסובב הולך בדרכי הפלוסופיא לספרי תורת משה בשם „מקור

---

1) החי׳ קייזערלינג בספרו „הספרדים״, צד 19 והלאה. 2) ראה במבוא „לצדה לדרך״; יוחסין דקל״ג ע״ב. „שבט יהודה״ סי׳ מ״ח. ודברי מצבתו כתובים בס׳ „אבני זכרון״ סי׳ י״ג. 3) ראה בספר „קורות היהודים״ להחכם גרעטץ ח״ז, צד 406. 407. 4) ר׳ אהרן פולד בס׳ „שם הגדולים״ שי״א ע״י החי׳ בן יעקב ווילנא תרי״ג.

חיים", אשר ארניו הטבעו על הלמודים הנשאים שנשאו דעם ה"ר אברהם אבן עזרא והאיש הגדול רבינו משה בן מיימון,ויצא אור שלם בתבניתו [1], גם יצא אור בקצור בתור באור לבאור ספרי תורה להראב"ע [2]. את אשר יספר כי בפקודת ה"ר יצחק קנפנטון, שרפו באש את ה"ר שמואל צרצה[3], ללא אמת הוא ואך ברוח הדמיון יסודו. עוד שני ספרים אשר הבינם וחקרם נמצאים אך בכתובים ולא נודעו עדנה בקהל רב. — בן דורו ה"ר יוסף ב"ר אלעזר הספרדי, אשר ישב ימים רבים בארץ הצבי, סוריא ודמשק, ערך — לבקשת ראש עדת היהודים שם ר' דוד בן יהושע מצאצאי הרמב"ם — בירושלים באור לבאור אבן עזרא לספרי תורת משה בשם „צפנת פענח", ואך קצה הבאור יצא אור בשם „אהל יוסף" [4]. והוא גם הוא ערך בשנת ה' אלפים צ"ו (1335) לוחות התכונה [5].

פרק תשעים וארבעה

ה"ר יצחק ב"ר ששת (הריב"ש). ר' חסדאי קרשקאַש בשנת ה' אלפים קנ"א.

a,) היינריך דע טרעסטאַמאַרע הנזכר (בפרק העבר, a). אשר אחרי מות פעדראָ ישב בחוקה על כסא ממלכת קאַסטיליען, לא שנא את היהודים בלבבו, אף כי היו בעלי ברית בעל ריבו ויחזיקו בימינו, ויוכל היות כי גם הוא מצא חפץ ביהודים כי יעשו ויוכלו למלאות אוצרותיו כסף וזהב אשר עד כה רבה העזובה בעניני אוצרות הממלכה, ולזאת אולי דרש דרש גם מהיהודים רואי פניו אשר בחר במו כי יקטינו את מדת הכסף במטבעות הארץ. רופא המלך היה איש יהודי ושמו ר' גדליהו בן שלמה אבן יחייא. אשר בא מארץ פאָרטוגאַל לגור בקאַסטיליען וימצא חן בעיני המלך ויצוהו לנגיר ולראש על אחיו בני עמו בכל הארץ אשר דבר מלך קאַסטיליען מגיע, ומס אחד אשר המוכסים שלמו להמלך מחירו מדי שנה בשנה, והוא כי הראש והרגלים מכל

8°. ח"ב, צד קע"ב. שו"ת הר"ן י"א ברומא ה"א ש"ה—ו' ועוד רבות פעמים.
[1]) מאנטובה, ה"א שי"ט, 2°. [2]) בהוצאת הספר „מרגליות טובה" אמשטרדם תפ"ב. וראה בפרק ע"ה, e. [3]) ר' שמואל שולם ביוחסין דקל"ד ע"ב. [4]) בספר הקובץ הנ"ל „מרגליות טובה". בדבר הנוספות שהשלימו חכמי המבקרים כפי שמצאה ידם, ראה „בכוכבי יצחק" חוברת עשרים ושבע. הח' גייגער בכתבו „ידישע צייט שריפט" ח"א, צד 219. [5]) הח' צונץ במאמרו „געאגראפישע ליטעראטור דער יודען" ובספרו „געזאממעלטע שריפטען" ח"א, צד 173.

צאן ובקר אשר ישחטו כמשפט הדת ינתנו למו — מנת המלך מהמוכסים הגיעה מדי שנה בשנה לחמשת אלפים דינרי זהב — נתן המלך מתנה להיהודי ר׳ גדליהו למצא בה חית ידו. אחיהו ר׳ יוסף, תלמיד הרשב״א, רכש לו כבוד ותהלה בתור משורר בשירי זמרה [1]). עוד איש יהודי אחד נחל כבוד גדול בחצר היינריך והוא ר׳ שמואל אברבנאל, והוא האיש שמואל אשר בעדו ערך ה״ר מנחם ב״ר אהרן אבן זרח את ספרו „צדה לדרך (פרק צ״ב a,). אולם בין כה וכה וממשלת הכהנים החשבים והקנאים — אשר אך המה החזיקו במעוזי היינריך להושיבו על כסא הממלכה — הלכה הלוך וחזק; המסות לפתות את היהודים כי יבגדו בדת אבותם ויבאו בברית דת הנוצרים, חדשו הכהנים בכל תקף ועז וגם הלכו אחרי ההבל ויהבלו בזאת שהכבידו אכפם על היהודים כי יתוכחו אתם בדבר עניני הדת. וכוח כמוהו היה בשנת ה״א קל״ה בעיר אַווילאַ (Avila), ששמה נטל על כל בני עדת ישראל ההיא ללכת לבית התפלה להנוצרים, והיהודי החכם ונבון דבר אשר נודעו לו אל נכון דרכי למודי דת הנוצרים וצור הצבו הלמודים האלה והוא ה״ר משה כהן די טורסילא הוציא כנגה צדקת היהודים באמרי שפתיו החוצבים להבות אש. והוא גם הוא ערך את תכן עניני הוכוח הזה והוכוחים ההלכוא אחריו, בספר לאחדים אשר פיו יקבנו בשם „עזר האמונה״. נסבה כמוה המריצה גם את האיש החכם ומשכיל בכל מדע ה״ר שם טוב ב״ר יצחק בן שפרוט יליד טודעלאַ לחבר את הספר „אבן בחן״, אשר גם עליו נטל להתוכח בעניני הדת עם הכהן הראשי להקאַטהאָלען פעדראָ די לונאַ Di Luna (אשר ברבות הימים הוקם על למעלת כהן גדול מאחיו, פאַבסט והסבו שמו בענעדיקט העשירי) בעיר פאַמפעלונאַ (Pampeluna).

b) האיש הגדול ועליון לאדירי התורה בחלקת ההלכה בלמודי התלמוד בימים ההם היה ה״ר יצחק ב״ר ששת (ויכונה בשם ריב״ש) באַרפֿאַט (ברפת Barfat), רב לעדת ישראל בזאראַגאָססאַ, אשר יצק מים על ידי ה״ר נסים בר ראובן (הר״ן, פרק צ״ג b,) וה״ר פרץ ב״ר יצחק, אשר ערך אליו מכתב בשנת ה״א קל״ד: השו״ת שלו אשר נסבו ורחבו תפצנה זעיר שם זעיר שם אור נגה גם על מצב בני ישראל בימיו והרוח החיה באופני העת ההיא. והוא גם הוא אף כי לא רחקו טמנו למודי הפלוסופיא, בכל זאת יצא לריב עם הפלוסופיא וגם נצב כצר ללמודי הקבלה,ומצא את לבו לתת את הרמב״ם וה״ר לוי ב״ר גרשון (הרלב״ג, הגרשוני פרק צ״ב, b) אשר בריתם היתה נאמנה עם הפלוסופיא ולכל בה חיי רוחם, ואת הרמב״ן אשר החזיק במעוזי הקבלה, לגדופים. גם גלה למוסר אוזן הישיש ה״ר חיים בן אברהם גאליפפה)[2]) רב בעיר

---

[1]) הח׳ קייזערלינג בספרו בל״א „קורות היהודים בפארטוגאל״ צד 26. [2])מחבר ספר „עמק רפאים״ (בדבר בעותי אלוה אשר התרידו את בני ישראל בעת שם „המות השחור״

הועסקאַ (Huesca) ואחר בעיר פּאַמפּעלונאַ על אשר הקל דבר משפט דתי נגד רוח חכמי התלמוד, האמנם הוא דבר אתו רכות. את רוחו הכביר העשוי לבלי חת הראה גם בעת הגישו לפניו דבר הריב, אשר התגלע בצרפת למי המשפט לכהן פאר במשמרת „רב הראש" לכל קהלות ישראל בצרפת, ויבקשוהו לשאת דעו בזה. והוא חרץ משפטו כפי אשר רוח מבינתו יענהו (פרק קט"ו f ,) אַחר בהיותו בעיר וואַלענסיאַ, נאלץ — לרגלי התלאות אשר הגיעו ליהודים בהיותם נרדפים על צואריהם מחמת המציק בשנת קנ"א (d) — לעזוב את ארץ ספרד, וילך הלוך ונסוע לאפריקאַ, ששם מצא חן בעיני מושל טלעמעזאַן (Tlemesan) וישם אותו לרב הראשי ולשופט על כל היהודים בכל מקום אשר דבר המלך מגיע. אולם מאשר היהודים רגנו באהליהם על הדבר הזה עזב את מקום מפלטו אַלזשיער, וימת כשנת קס"ו (פרק צ"ה b). על אדות הריבות בדבר עניני למודי הדת שהתגלעו בינו ובין ה"ר שמעון דוראן (c), תבענה אמר שאלות ותשובות שני בעלי הריב. רע ה"ר יצחק ב"ר ששת וחברו אשר הקשיב אתו לקח ממוריו היה ה"ר חסדאי קרישקאַש, מוצאו ממשפחה נכבדה בבאַרצעלאָנאַ, גם הוא יצק מים על ידי ה"ר נסים ב"ר ראובן מורהו, ואחרי הריב"ש יחשב גם הוא כאחד הגדולים בחכמת למודי התלמוד בדורו. כגורל חברו וידידו ה"ר יצחק המורם מעם ואנשים אחרים נכבדים ונשואי פנים כן היה גם גורל ה"ר חסדאי, אשר לרגלי עלילות דברים שלא נודעו לנו ששמו אשם נפשו שמוהו בבית הסהר; ולהצלחתם קראו השופטים הישרים בלבותם דרור למו באשר בכפם לא דבק מאום ותפים המה מפשע. בקהל תלמידיו יחד כבוד האיש הנודע לתהלה ה"ר יוסף אלבו (פרק צ"ז, c,), ה"ר מתתיהו היצהרי וה"ר זרחיה הלוי, שלשת האנשים האלה לקחו חלק בהוכוח הגדול בין היהודים והנוצרים בדבר למודי הדת בעיר טאָרטאָזאַ (פרק צ"ז). הספר הכי נכבד הראשי לה"ר חסדאי הוא „אור ה'" אשר בהררי הפלוסופיא יסודו, ובימינו אלה [1]) כאשר פעולתו בימיו היתה נמרצה, ומה גם כי ספרו היה היה לעינים גם להתחכם הפלוסוף הנאור שפינאָזאַ (שפינוזה), שמו עינםולבם עליו המבקרים דורשי קדמניות. עוד כתב למודי אחד שערך ה"ר חסדאי קרישקאַש לעמת הנוצרים אשר חפאו על בני ישראל דברים אשר לא כן, נעתק משפת ספרדית על ידי ר' יוסף בן שם טוב לשפת קדש ונודע מקרוב בשער בת רבים [2]).

c) צעיר מעט לימים מהריב"ש, לא נופל ממנו ברחב לבו בלמודי התלמוד. אולם במדעים שונים ובעט סופרים לערך מלתו בשפה ברורה עלה עליו במעלות רבות הוא ה"ר שמעון ב"ר צמח דוראַן (רשב"ץ) [3]). מוצא משפחתו הוא

שמות בארץ ויגזור על ימין ועל שמאל). קצה באורו „להעבודה" לה"ר יוסף בן אביתור, פרק ע"ד a, יצ"א ע"י ה' ז' ג'. שטערין. [1]) דה' בריל בספרו „דון חסדאי קרישקאש" וכו' (ברעסלויא 1866). [2]) „המזכיר" להרמש"ש תרכ"ג, צד 2. [3]) ה' יאוילוס Jaulus

מפרובינצא; אביהו ר׳ צמח נסע במחצית מאת הארבע עשרה להאי מאַללאָרקאַ Mallorca ויואל לשבת בקרית הממלכה פאַלמאַ, ששם גרו כאלף משפחות יהודים; ושם נולד ה״ר שמעון בשנת קכ״א. אף כי זמן רב ישב ר׳ שמעון בבית הותנו באַראַגאָניען והוא ר׳ יונה מאַעסטרי Maestri בן אברהם, אשר גם הוא היה חכם לבב ומשכיל מאד נעלה, אכן נסבות שונות שמו עליו אכפן לבלי יוכל להשאר בארץ מולדתו לימים רבים ויגר שם אך במשך יד אחת משני חייו הארוכים, ושתי ידות מחייו חיה חיי נדודים.

d) בימי ממשלת המושל אשר ישב על כסא היינרייך אחריו (a) זשואַן (Juan) הראשון, חקקו חקים מעיקים על היהודים, ובניהם נתן המלך צו כי יקח מאתם המשפט לחרוץ משפט מות על היהודים אשר בגדו בה׳ ויסורו מחקי דת העברים (פרק צ״א ,b). הנסבה הראשה לזאת היתה דבר ענש קשה אשר עוללו היהודים באחיהם בן אמונתם יוסף פיחון (Pichon). הוא בתור מוכס שלם מנת המלך שנה שנה לקחת מס מהעם את אשר נטל עליהם, ולרגל האשמה אשר היהודים התאוננו עליו באזני המלך, שמוהו בבית הסהר, ואך אחרי תתו כפר נפשו כסף ענושים רב לגנזי המלך, חפשה נתן לו. אכן הוא לא נתן דמי לו ויגש עצמותיו על שוטניו לבית המשפט עד כי קשתה יד המשפט עליהם, ולזאת אפוא — אם בצדק או ללא צדק — גזרו אמר אחיו בני אמונתו כי מלשין ובוגד בעמו הנהו [1]. לאיש כמוהו — מאשר דברי שטנה כהמה יביאו לפעמים אסון על קהלות רבות בישראל — אין משפט אחר לפי מנהג ישראל בימים ההם, כי אם להכותו נפש, והגורל הזה עבר על יוסף פיחון, חיש אחרי שבת זשואַן הראשון על כסא מלכותו בשנת קל״ט. ויהי כאשר נודע הדבר בחצר המלך, אז הראו קשה בשפטים גדולים את האנשים אשר קימו דבר משפט המות שהרצו מאשרי העם על פיחון וידם היתה בו להמיתו, ועל עבד בית המועצה (Alguazil) אשר היה בעזרם, תרצו משפטם לשבור אזרועו מקנה. דברים כאלה אשר נקרו ויאתיו בישראל, ידם רב להוסיף את המשטמה בלבות הנוצרים על בני היהודים; דברי מרורות אשר יצאו מפי כהן קנאי פֿעררא‌נד מאַרטינעץ Ferrand Martinez הוסיפו פחם לשלהבת המשטמה אשר קננה בלבות הנוצרים על היהודים, ואך ביראם מפני היד החזקה של זשואַן הראשון אשר הבט אל עמל לא יוכל, עצרו בחזקה את שאון רגשותיהם הסוער בקרבם כים נגרש. אולם אחרי מות זשואַן, ונער בן אחת עשרה שנה, היינריך השלישי, ישב על כסאו אחריו, אז התלקחה שלהבת משטמת העם בעים רוחה בזעווילא בשנת קנ״א על היהודים בחמת עברה. עוד צלחה

בכתב ההדשי להה׳ גרעטץ לשנת 1874, צד 241 והלאה. „המגיד״ שנה שמינית גליון ט״ו והלאה. [1]) הח׳ קייזערלינג „ביאהרבוך פיר דיא געשיכטע״ וכו׳, ח״ד צד 272.

להפקידים לתגן בעד היהודים הנרדפים, ולהראות קשה את ראשי פורעי הפרעות. אכן הכהנים לא חדלו להסית את העם ביהודים בדבריהם המרים והנמהרים; ויהי ביום הששי לחדש יוני בשנת 1391 (קנ"א) שלחו בני האספסוף את מגרש היהודים בעיר זעווילאַ באש, וכמעט כל עדת ישראל שמה, כשלשים אלף נפש אדם ירדו פלאים ונשבר למו מטה לחמם. רבים מהם היתה להם נפשם לשלל בבאם למראה עין בברית דת הנוצרים, ובתוכם גם ר' שמואל אברבנאל (a), ובתור נוצרי יקרא בשם זשואַן דע זעווילא.

e) ההרג רב ושפך דם ההם לא אך בזעווילאַ חק נתן למו ולא יעבור, כי אם כנחל שוטף נסבו ורהבו בתבל ארץ גדול בספרד ודמים בדמים נגעו. כפעם בפעם היו לברות לחמת הקנאים ולאנשי דמים האוהבים לשלול שלל ולבז בז אשר לא יאמרו הון, קהלות ישראל בקאָרדאָווא, טאָלעדאָ (ששמה מתו תחת ידי נוגשיהם האכזרים אשר לא ידעו רחם, צאצאי ה"ר אשר ב"ר יחיאל (הרא"ש), (פרק צ"א c), עצייאַ Ecija (הועטע Huete), לאָגראָננאָ (Logronno), בורגאָס, אַסקאַלאָנאַ, וואַלענציאַ, באַרצעלאָנאַ, ששם עיפה נפש הבן יחיד להה"ר חסדאי קרישקאַש — הנזכר למעלה — להורגים [1]), ביחד כשבעים קהלות ישראל. יהודים רבים לאלפיהם בעת חרדת מות נפלה עליהם באו בברית דת הנוצרים, ויחכו לעת מצוא להשליך מהם עבותימו ולשוב לדת אבותם; מהיום ההוא ומעלה, מלאה ארץ ספרד יהודים אשר יד האויב גברה עליהם ונאלצו לבא בברית דת הנוצרים (אנוסים), או נוצרים חדשים (מאַראַנגאָס) (פרק צ"ו). אכזריות רצח כהנה פלסו להן נתיב גם מעבר גלים; בקרית הממלכה באי מאַללאָרקאַ נהרסו שני בתי כנסיות ליהודים עד היסוד בהם, ואת בתי היהודים שרפו באש, במה מאות יהודים הכו האכזרים נפש, או שמו על היהודים אכפם כי יבואו בברית דת הנוצרים. אשרי האיש, אשר מצאה ידו להחיש מפלט לו לחפי אפריקא הקרובים; בין האנשים אשר באו שלם לאפריקא היו בלעדי ה"ר יצחק ב"ר ששת גם — האמנם אחרי אבד ממנו עשרו הרב — ה"ר שמעון דוראן; מורהו ה"ר אפרים וידל עיפה נפשו להורגים בעד אמונתו ותמתו לאלהיו. שנת קנ"א כתובה במכתב מלא נטפי דם חרות על לוחות בני ישראל בספרד.

---

[1]) במכתב אחד לעדת ישראל בפערפיגנאן, אשר נדפס בהוצאת „שבט יהודה" על ידי ה' ווינער צד קב"ח, יציג לפנינו ה"ר חסדאי בעצמו במחזה את התועבות והשערוריות שנעשו ביום עברה ההוא. וראה בספר „קורות היהודים" להח' גרעטץ חוברת שמינית, צד 57 והלאה. הח' קייזערלינג במאמרו „היהודים במאלארקא" „ביאהרבוך פיר דיא געשיכטע דער יודען" ח"א.

פרק תשעים וחמשה

משפחת דוראן בחבל ארץ אפריקא צפונה.

a) בנפות אפריקא צפונה-מערבה והוא, בחופי ימי אפריקא אשר איירָאפָּאַ תגבל במו — ונודעו בשם מאַגהרעב, מאַאראַב Maghreb, Maarab — גרו בשבבר הימים יהודים, ויהי למו שיח ושיג עם אחיהם בני אמונתם בארץ ספרד נבחם (גענענאיבער) (פרק ס"ה, c. ע"ב ע"ז, c. פ' b). מעת החישו מפלט למו האיש מיימון עם בנו אדם המעלה מורם מעם רבינו משה בארץ הזאת, יזכר חבל ארץ אפריקא צפונה בקורות בני ישראל לפעמים, אכן לעמת ארץ ספרד ירדו יושביו עשר מעלות אחורנית; על אדות אדירי כל חפץ היהודים שמה לרכוש למו חכמה ומדעים, יש לנו אך ידיעות אחדות. גם היהודים בני אמונתם אשר לפתע באו במספר רב מספרד לגור באפריקא, ולתקופת מאה שנה אחרי העת ההיא באו שנית יהודים רבים שמה מאשר היו נרדפים מחמת המציק בארצם, אף כי שתלו מעט מעט נטעי נעמנים — ויעשו פרי הלולים פרי עץ הדעת ומדעים — על לבות היהודים תושבי אפריקא, אולם כמו סורי הגפן נכריה כאשר באו כן הלכו ולא פעלו את אשר חפצו בעליהם. יושבי חבל ארץ אפריקא צפונה לרגלי תכונות מזג אויר הארץ ומצב המדיני לא יכלו לנחול רוח חכמה וכשרון דעת אשר היו למורשה לאחיהם בני אמונתם בספרד. — לרגלי נודדי ספרד אשר באו לפתע לאלפיהם ומלאו ארץ אפריקא ונאחזו במחוזות: אַלזשיער, אָראַן, קאָנסטאַנטינע, האָניין Honein, טוניס, פעץ, טלעמעזאַן, מעליאַנאַ Meliana, מוסטאַגאַנעם Mustaganem, שערשאַל Shersehal, בוגיאַ Bugia, טאָאַט Toat, אַלמעדיאַ Almedia, באַרזאַך Barsach ועוד, לא אך המתמדנים נבוכו, אשר פחדו פחד לבלי יעלה למעלה ראש בגללם מחיר אכלי נפש (לעבענסמיטטעלן), כי אם גם היהודים תושבי הארץ, אשר עד כה מצאו חית ידם בעמל רב ממלאכה ובסבבם בבתי נדיבים למכור סחורתם לאחדים (קליינהאַנדעל), יראו לנפשם לבלי יבלע להם מהאורחים החדשים מקרוב באו לבלי יורידו מחיר הסחורה ובזאת ישבר למו מטה לחמם. היהודים תושבי הארץ בראשונה לא חדו בשמחה את אחיהם בני אמונתם מספרד אשר באו לגור באפריקא ויהיו עוינים אותם, אכן הלחץ והתלאות אשר באו כתמם באין פדות על היהודים התושבים ועל אחיהם אשר באו לגור בארץ, והליכות אנשי המעלה אשר לב מתנה למו שהיו למו לעינים, מעט מעט הסירו את המשטמה והקנאה אשר קננו בלבות התושבים, ויחלו להתהלך אתם בשלום ובמישור.

b) בדבר ה"ר יצחק ב"ר ששת אשר הוקם־על מטעם הממשלה לרב הראשי לכל קהלות ישראל בטלעמעזאַן באפריקאַ וגם הפקידתהו הממשלה (קורות עם ישרון ח"ב 22.

לשופט עליון בישראל, אף כי כבדוהו בעד רחב לבו חכמתו ומעלות רוחו, אולם אנשים רבים שערו שער על אשר כהן משמרת „רב" בישראל בלי שאול את פי נבחרי העדה ומאשרי העם, ובראשם עמד האיש ה"ר שמעון דוראן; דעת לנבון נקל כי מעת התגלע הריב בין שני אדירי התורה לא ישבו שני החכמים האלה כשבת אחים יחד. אחרי מות ה"ר יצחק ב"ר ששת (פרק צ"ד ,b), כהן פאר במשמרתו הנכבדה אחריו ה"ר שמעון דוראן בשנת קס"ו, עד יום מותו בשנת ר"ד זקן ושבע ימים (כי בן שמונים וארבע שנה היה במותו). הוא היה מאשר בארץ, באשר עשה ויוכל לעבוד עבודתו לרבים בתור מושך בשבט סופר בשנת השמונים לימי חייו; בשנה הזאת (שנת ר') ערך את ספרו הארבעה עשר. מחברתו הראשה היא קבוצת השאלות ותשובות שלו בשלשה חלקים, ונודעה בשם תשב"ץ (לבלי להחליפה במחברת אחרת אשר שמה כשמה, פרק קט"ז ,d), ויצאה אור על ידי אחד צאצאיו אשר שקד לפארה בהוד והדר הדפוס שאך לפעמים רחוקות יחננו בזאת ספרים כאלה (אמשטרדם 2°, תצ"ח—צ"ט) [1]. בסוף החלק השני והשלישי יספור המחבר בעצמו את ספריו אשר הכינם וחקרם בימי חייו. חלק הרביעי הנלוה לו (אשר יקרא בשם „חוט המשלש") נחלק לג' טורים: א') שאלות ותשובות נכד נכדו (אוראורענקעל) ה"ר שלמה בה"ר צמח דוראן שחבר בשנות שנ"ב—נ"ו; ב') שו"ת כמוהן לה"ר שלמה צרור; ג') שו"ת כהנה לה"ר אברהם אבן טוואה (טובה). — מחברתו השניה הראשה „מגן אבות", אשר בהררי פלוסופיא ודת יסודה, יצאה אור בליוורנו בשנת תקמ"ה, 2°. גם היא על ידי אחד שארי בשרו ממשפחת דוראן. דברי הריב הלמודי הנמצא בחלק השני לספרו „מגן אבות" בשם „חלק שוסינו" אשר בעליהם יצא לריב —למודי— עם הנוצרים והמחמדנים נשמטו בההוצאה ההיא, וי"א בשם „קשת ומגן", אשר לא כתוב בו לא שם הדפוס ולא השנה (כפי הנראה נדפס הס' בליוורנו בשנות תקמ"ה—תק"ן, 4°). וגם ריב הלמודי אך עם הנוצרים, יצא אור לבדו בשם „מלחמת מצוה" (d) ובראשונה ספחוהו „למלחמת חובה" להרמב"ן. חלק הרביעי „למגן אבות" הנקרא „חלק ה' עמו" בתור באור „לפרקי אבות", יצא אור מקרוב לבדו [2]. נוסף לזאת ערך ענינים אחרים בחלקת התלמוד. וזולת באורו לספר איוב, הואיל באר גם את דברי שירי התפלה שערכו חכמי ישראל לפניו [3], והוא גם הוא ערך שירי זמרה ויהי משורר רב פעלים להלל [4].

c) מפעלות ה"ר שמעון דוראן בדרכי הפלוסופיא והדת תתנה יקר

---

[1]) גם י"א שם בשנת תק"א, 2°. [2]) בהוצאת ה' י'. פישל לייפציג, הרט"ו, 8°. [3]) „הושענות", שירי תפלה שחברו: המשורר גבירול וה"ר יצחק אבן גיאת, ועוד. [4]) הח' צונץ בספרו „ליטעראטורגעשיכטע", צד 524.

לבעליהן בתור חכם לבב משכיל בכל חכמה, אולם לא תתנה עדיהן כי היה חוקר לתכלית הדבר אשר עליו ישא מדברותיו; בתור חוקר עומד הוא עשר מעלות אחורנית מאבי אבותיו ה"ר לוי ב"ר גרשום (הרלב"ג, פרק צ"ב b,); להין העת יראה גם במפעלותיו; והוא בעצמו לא יכחד תחת לשונו את העני אשר ראה בשבט עברתו, ולבו יהמה לא אך על התלאות הנוראות אשר הגיעו ליהודים מרודפיהם ומנדיהם. הוא יהגה אך נכאים בעת הקשיבה אזנו כי בין אחיו בני אמונתו, והוא בארץ מולדתו מעוף צוקה, חדלו לנצור חקי הדת כמשפט, וישימו כל מעינם בחמדת החיים ותענגות בני אדם, ולתוכחות מוסר אשר הטיפו מוריו ומורי מיודעיו חכמי לב לא ישימו לבם, וככה ביום יפקוד ה' את כל עונותיהם אין איש עושה משפט מבקש אמונה, וכלם בגדו בדת ישראל ואין אחד אשר יגלה למוסר אזנם. עוד ביתר עז חרץ משפטו בדברים החוצבים להבות איש בן דורו בפאָרטוגאַל, ה"ר שלמה אלעמי בספרו שכתב לתלמידו מפאָרטוגאל בשנת קע"ה בשם „אגרת המוסר" [1], על היהודים אשר ישבו אז בחצי האי הפירענאֶאי. ה"ר שמעון דוראן בעצמו ישפק שיחו בספר, כי מאד יצר לו על אשר מעת בואו לאפריקא, נאלץ נגד מנהג היהודים מקדם קדמתה, לקחת כסף בעד משרת „רב" אשר כהן בה פאר בישראל. בהיותו בספרד מצא הית ידו בכבוד בתור רופא מאשר ידע חכמת הרפואה אל נכון, לכן לא חפץ לקחת מאומה בעד עבודתו לרבים בלמודי התורה; אולם לרגלי העני והחסר אשר מצאו להם קן באפריקא לא יוכל לכלכל את נפשו מחכמת הרפואה.

d) בנו אשר כהן פאר במשמרתו הנכבדה אחריו ה"ר שלמה (ב"ר שמעון (נודע בשם הרשב"ש) דוראן, היה עטרת אביו הנכבד ואדם המעלה, אשר עוד בימי חיו, נודע לתהלה ולתפארת [2]. רוחו מלא מרגשות אהבה חן ונעם להאנשים אשר לא כמחשבותיו מחשבותיהם, אכן אזר כגבר חלציו ויעמוד בפרץ ברוח כביר העשוי לבלי חת לעמת למודי הקבלה, ומאשר אין חוזן כמוהו נפרץ בימיו, לכן נשתאה על אמץ רוחו. את איש ריב אביהו, והוא ה"ר יצחק ב"ר ששת (הריב"ש), יזכיר בספרו ביראת הכבוד ויתמוך בימין צדקו את בתו אשר היתה אלמנה מאישה — אישה המת נקרא בשם ר' אברהם לוניל — ברחמים גדולים. השאלות ותשובות אשר חבר יצאו אור בליוורנו בשנת תקמ"ב ,20 ; הסי' רנ"ט, אשר בו ימצא מכתב מעשה ידי אמן בשפת תלמודית־ארמית אשר ערך הרשב"ש להה"ר נתן נגר [3], וגם סי' קפ"ט

[1] מקרוב יצא אור על ידי הח' יעללינעק (תרי"ד), והחכמים: צונץ, ובוש „בהיאהרביכער", ח"ד צד 77 שמו עינם עליו בעין בקרת צופיה, וראה בס' הח' צונץ „געזאממעלטע שריפטען" ח"ב, צד 177. [2] ה"ר שניאור זקש „בכרם חמד", חברת תשיעית, צד קי"ד. [3] שאלות ותשובות אחדות כתובות חצין או כלן בשפת

ששמה ידבר רתת נגד הקבלה, יצאו אור לבדם [1]), את ספרו שיצא אור בשם „מלחמת מצוה" להגן בעד ספרי התלמוד, ובכל תקף ועז ישים לאַל דברי היעראנימוס דע זאַנטאַ פֿע (Hieronymus de Santa Fe) (פרק צ"ז b), וגם דבריו אשר ערך בספר בחלקת ההלכה בשם „תקון סופרים" אשר נספחו לספר „יבין שמועה" לאביהו הרשב"ץ, (על דיני שטרות), ייחשו לפעמים בשגגה לאביהו הרשב"ץ. — גם שאלות ותשובות שני בניו ה"ר צמח וה"ר שמעון אשר היו במחצית השניה למאה החמש עשרה יצאו אור בליוורנו בשנת תקמ"ב בשם „יכין ובעז"; בסי' קל"ד בחלק הראשון ידבר בדבר עניני הפלוסופיא והדת ושמה ישא בעל הספר דעו נגד מחשבות הרמב"ם; ובסי' קל"ה שמה יחוה דעו בדבר הספר „צורת העולם" לה"ר יצחק אבן לטיף (פרק צ', c). — צאצאי משפחת דוראן פרחו כחבצלת ויתנוססו לתפארת עד קץ מאת השמונה עשרה [2]); בדבר ה"ר שלמה דוראן הצעיר, כבר מלתנו אמורה למעלה (b).

פרק תשעים וששה

היהודים אשר נאלצו למראה עין לחסות בצל דת הנוצרים (אנוסים, מאַראַנגען, Marannen).

a) בראשית מאת החמש עשרה, האחרונה לקורות הימים ליהודים בספרד, פרח הזדון ושרשו זרעי ראש ולענה בספרד, אשר נסבו ורחבו גם לרגלי דברים מדינים, כל אלה הקריבו ימי קורות ישראל שמה. משטמת הכהנים ליהודים עלתה למעלה ראש מאשר נתן הסכל במרומים, ויפרעו הכהנים פרעות וישחיתו את דרכם על הארץ, ומושכי בשבט סופר בני דורם יודיעו על אדותם דברים אשר לשמע אזן ישערו שער האנשים הישרים בלבותם; שנאת האזרחים תושבי הארץ על היהודים קננה בלבותם לא אך לרגלי הכהנים אשר העירו ויעוררו בקרבם קנאת הדת הקשה כשאול במדברותיהם המרות והנמהרות, כי אם מאשר היהודים ישבו בסתר המדרגה והקים מעיקים אשר תקקו שרי הממשלה ליהודים הורידו את כבודם לעפר, באותות אידכבוד אשר הטילו עליהם לשאתם על בגדיהם, בהיותם עצורים במגרשי הערים אשר נתנו למו לבדם, ועוד דברים כהמה, בעד כל אלה נבזה

---

[1]) הסי' רנ"ט עם מראה ערבית והנה: סי' תר"כ, תרכ"ח, תר"ל ועוד. מקוטות נמצא „בכרם חמד", חברת תשיעית, צד ק"ט; והסי' קפ"ט נספח לס' „הפש מטמונים" שי"א ע"י ה"ר דובער גאלדבערג (ב"ג) (ברלין, תר"ה, 80).

[2]) בדבר בני משפחת דוראן ומוצאם, גם יחושם למשפחת הרמב"ן והרלב"ג (הגרשוני), ידובר בספר הרמש"ש Catal. Bodl., צד 10—2305.

נמאס היהודי בעיני שכניו הנוצרים. מטרה חדשה ואבן פנה למשטמת הנוצרים, שבזאת אזרו חיל לרדוף את היהודים בלי חשך, היו רבבות יהודים אשר מעת לחצו אותם בחזקה לבא בברית דת הנוצרים נשארו לאלפיהם בספרד בתור נוצרים חדשים או מאַראַננען (אנוסים, אשר אך למראה עין באו לחסות בצל דת הנוצרים). הנוצרים חסדו אותם בצדק, כי אך מתי מספר נתנו כתף סוררת באמת לדת היהודים וידבקו בכל נפשם בדת החדשה, אולם כמרביתם בסתר נפתה לבם לדת היהודים ולמודיה חרותים על לוח לבותם וכפי שיש לאל ידם עובדים המה את ה׳ אלהי אבותיהם. קנאת הדת התלקחה בעים רוחה רב יתר על הנוצרים החדשים אשר בסתר היו יהודים בכל לב ונפש, מעל היהודים אשר בריתם היתה נאמנה עם אלהיהם לעין השמש, אולם שמו אשם גם נפש היהודים, כי המה היו בעוזרי הנוצרים החדשים, כי יעבדו את אלהי העברים באמת ובתמים. בשאלות ותשובות ה״ר יצחק ב״ר ששת (הריב״ש) ישא דעו, איך יתהלכו היהודים לפי חקי דת ישראל, עם היהודים אשר לחצו אותם בחזקה להמיר דתם ולחסות בצל דת הנוצרים (אנוסים).

b) בימים ההם המצא ימצאו בוגדים באל חי לעין השמש, אשר בהמירם את דתם חפצו באמת ובתמים להספח להנוצרים,״ ובזאת הראו לדעת להנוצרים כי בריתם נאמנה אתם בלא לב ולב, בכתבם כתבי שטנה על אחיהם שהיו עד כה בני אמונתם, זדים רשעים כמוהם אשר היה היו לכהנים המה השליכו שקוצים על היהודים בכתבי־שטנה, גם דברו רתת על היהדות בנשאם מדברותיהם קבל עם. לעמת כתבי שטנה ואשמה ההם, כתבו היהודים ספרים אשר במו יצדיקו את נפשם, ועוד יתרה עשו כי המה יצאו לריב—למודי—עם הנוצרים וישימו לאַל למודי חקי דתם, כל אלה הוסיפו פחם לגחלי שלהבת שנאת הדת הקשה כשאול. אחרית מלחמות תנופה בין היהודים והנוצרים בחלקת הספרות, והוכוחים אשר צוו במפגיע על היהודים להתוכח עם הנוצרים בשער בת רבים, היתה כי כהני דת הנוצרים השוררת בארץ נוכחו לדעת אשר כלי נשק הרוח ותוכחת מוסר על היהודים לא יצלח, ונטל עליהם לבקש מממשלת הארץ, כי בכל תקף ועזוז גבורתה תלחם עם היהודים ותעשה כלה אתם. לזאת דרש דרשו הכהנים מהממשלה כי תמצא חפץ בכלי מלחמה אשר הוכנו לה והיא לדבר אתם משפטים בשערי בתי משפט האמונה (אינקוויזיטיאָנסטריבונאַלען), ואחר מאשר לרגלי טעמי הממלכה היה היתה ארץ ספרד לממלכה אשר נטל על תושביה באין פרות בין לאום ולאום להחזיק במעוזי דת הקאַטהאָלען, אז לשמחת הכהנים אין קץ באשר יכלו לחג את חג הנצחון על אויביהם היהודים אשר קנאתם קשה כשאול; לפני יד החזקה ואכזריות רצח לא יוכלו קום היהודים והיהדות. אולם מלחמת תנופה אשר ימיה נמשכו כמאה שנה, תעיר ותעורר בקרבנו, מבלי להתבונן על אחריתה,

את הרגש הנכבד אשר קנן בלבבנו בעת נקח חלק במלחמת צדק יושר ומישרים קשט ותם אשר בעליהם ומחזיקיהם נוכחו לדעת כי צדקו יחדו, עם בעלי חמס וזדון, המלחמה ההיא הראתה לדעת כי כשרונות מאד נעלים ותכונות רוח כביר ונשא פרחו כחבצלת בהיהדות בספרד גם עת ירדה פלאים, ובעליהם מצאו בהם חפץ לדבר את אויביהם בשער.

c) בין היהודים שהמירו דתם בדת הנוצרים אשר בשנאה גלויה כתבו כתבי שטנה על אחיהם שהיו בני אמונתם, עלינו להזכיר בראשונה את שלמה לוי יליד בורגאָס, יוכל היות כי הוא הוא שלמה הלוי, אשר בא בכתובים — טרם המיר את דתו — עם ה"ר יצחק ב"ר ששת, ובלעדי ידיעותיו הנפרצות בספרת העברית נתן לו גם שכם אחד על חבריו באהבת הכבוד אשר לא אמרה הון ואי־יושר לבב. בתור נוצרי חדש יקרא בשם פּוילוס דע זאַנטאַ מאַריאַ, גם פּוילוס בורגענזיס Paulus de Santa Maria (Paulus Burgensis); הוא הקדיש את ימיו להספח אל אחת הכהונות בתור כהן בבית תפלה להנוצרים, ומהלכים נתנו לו בהיכל הפּאַבסט (הכהן הגדול מאחיו) אשר בחר לו לשבתו את עיר אַוויגנאָן Avignon, בענעדיקט השלשה עשר, (ולפנים יקרא פּעדראָ דע לונאַ) וימצא חן בעיניו, ויפקידוהו בראשונה למטיף משנה Archidiakonus לבית התפלה בעיר טרעווינאָ Trevinjo, וגם כבדוהו בשם כהן בבית התפלה בזעווילאַ אשר נתנו לו מנתו מדי שנה בשנה Kanonikus, ואחר זה שמו אשר יקראו לו כהן הראש (בישאָף) בבתי התפלה בעיר קאַרטהאַגענאַ Carthagena. הוא ערך מכתבים להודיע במו כי המיר דתו בדת הנוצרים להרב הראשי לעדת ישראל בנאַווארָאַ, והוא ה"ר יוסף ארבוענאַ אשר גם כהן פאר במשמרת נכבדה בבית המלך בתור רופא מלך נאַווארַאַ קאַרל השלישי, גם שלח דברו על אדות הענין הזה לה"ר מאיר אלגואַדעץ (אלגואדיש) Alguadez רעה מלך קאַסטיליען היינריך השלישי ורופאו; גם שקד בכל עז לגלות למוסר אזני המלך כי ישים עינו על היהודים לרעה בתור רעים וחטאים ומשתתם בם. אולם לעמתו עמדו בפרץ לקנא קנאת עמם ודתם: ה"ר יהושע ב"ר יוסף אבן ויועס Vives, ומאשר עיר מולדתו היא לאָרקאַ לכן יקרא לפעמים גם בשם ר' יהושע לאָרקי, והאיש אשר כבר זכרנוהו הנודע לתהלה ה"ר חסדאי קרישקש; על אדות האחרון ודבר ספרו בענין הזה, כבר מלתנו אמורה (פרק צ"ד, b) בעת שידבר בו.

d) האיש הכי נכבד ובעדתו גדול שמו בימים ההם הוא ה"ר פרופיוט דוראן מקאַטאַלאָניען, ויקרא בשם א'פ'ד'י' לאמר: אני פרופיוט דוראן ובקצור ראשי המלים יקרא בשם א'פ'ד', וגם נודע בשם ה"ר יצחק ב"ר משה הלוי. בימי נעוריו הקשיב לקח בלמודי התלמוד באחד בתי המדרש באשכנז, אולם גם—יוכל היות כי זאת היתה מרת רוח למוריו—בתושיה ומדעים שונים ישפיק.

בשובו לארץ מולדתו, תחד נפש האיש אפד"י בקהל אחיו בני אמונתו, אשר הטילו עליהם ביד חזקה בשנת קנ"א להמיר דתם בדת הקאַטהאָלית. אולם מאשר החליט בנפשו לשקד בכל עז לשוב לאלהי הרחמים ולדת ישראל, לכן נדברו יחדו הוא ורעו ששניהם נרדפים מחמת המציק והוא דוד באָנעט באָנגיאָרנאָ (בונט בון גורן), לשים פעמיהם לארץ הצבי. אמנה אחרי חכה ימים רבים על רעו לשוא, בא אליו מכתב מדוד, ובו יודיעהו, כי דברי האיש (הנזכר למעלה) פוילוס בורגענזוס, פעלו עליו כי ישאר נוצרי עד יום מותו. בתור מענה על המכתב הזה ערך אפד"י כתב אליו בשנת קנ"ז, אשר לפי ראיש המאמר הבא בראש המכתב „אל תהי כאבותיך" יקרא שם החברת, ובשימו במעטה מליצה נעימה, דברים אשר במו צפונים התולים (איראָניע) (דברי מליצה הנכחים אך למוצאי דעת), יצא עתק מפיו על למודי דת הנוצרים. החברת הזאת כתובה בשפה אשר היתה לאור מתעה להנוצרים. והמה בהסבם את שם החברת „Alteca Boteca", בארו את דבריו כי אך נגידים ידבר בדבר דת הנוצרים. את החברת ההיא שלחו מעיר אַוויגנאָן Avignon לה"ר מאיר אַלגואַדעץ (אלגואדיש) והוא הפיצה בישראל. וכפעם בפעם הואילו באר אותה המבארים והוציאוה לאור. מלבד מחברתו זאת נודע אפד"י ביהודה גם על ידי ספרו בחלקת דקדוק שפת קדש אשר יקרא בשם „מעשה אפוד" [1]), וספרו אשר חבר בחכמת התכונה וסוד העבור „חשב האפד", וכתב ריב—למודי—אשר ערך לעמת הנוצרים „כלמת הגוים" ויקרא ג"כ ס' „הכלמה", ועוד כתבים קטנים מעשה ידי האפדי.

e) אולם מה יכלו הועיל שכל טוב ותבונה רבה, מה יכלה הועיל תמת העברי לדתו ואת אשר נוכח לדעת באמת ותמים כי ה' הוא האלהים, לעמת אויביו ומנדיו אשר השם אלוה חכמה ואכזרים כנמרים אשר לא ידעו רחם. ימים רבים חלפו עברו מבלי אשר פללו זאת מראש, ובמו עוד יכלו היהודים בהכה אשר נתן שכם למו — לעמוד ברוחם הכביר והנשא על עמדם בלי חת ויעבור עליהם מה — להשיב לחורפיהם דבר, האמנם גם מושלי הארץ תמכו אותם בימין צדקם עת מצאו חפץ במו אשר יאחזו בסנסני אחת הכהונות בהממלכה. להצלחת היהודים היה מלך קאַסטיליען בימים ההם והוא היינריך השלישי אחד המושלים אשר מעולם, אשר לא שמו אלופים לראשיהם את הכהנים החשכים שהמיתו כל רגש טוב ומדה נכונה, רופאו אשר כבר הזכרנוהו דון מאיר אלגואדיש (הנקרא אלגורץ בן אלווארש), תרגם ביחד עם עוזרו ה"ר יוסף ברש"ט (פרק צ"ד, b) את ספר „המדות"

---

[1]) י"א ע"י הדר. ה"ר יונתן פריעדלענדער וה"ר יעקב כהן (וויען תרכ"ה) עם נוספות מהח' לוצאטו (הרשד"ל). במבוא האשכנזי ידובר על אדות גורל חיי אפדי וכתביו. והקדמת ס' „מעשה אפד" נדפס בשם „מקדש יה" בפיסא, תקע"ט, 4⁰.

לאריכטו — לפי העתקה רומית לה׳ באֶטהוס Boethus — לשפת קדש וה״ר יוסף ברש״ט הנ״ל הואיל גם באר אותו [1]. — אבן אחרי מות היינריך השלישי בשנת קס״ו, ומאשר בנו היורש עצר זשואַן השני עוד היה ילד בן שתי שנים, לבן מלכו בשמו אמו המלכה קאַטהאַרינאַ ואחד מזרע הממלכה פֿערנאַנדאָ, מני אז נתנו היהודים בידי הכהנים להתעלל בם כטוב בעיניהם. חקים מעיקים עתיקים אשר חקקו לפנים שרי הממשלה ליהודים חרשו כנשר נעוריהם, וגם שמו אשם נפש האיש דון מאיר אלגואדיש הרופא באשמות סרות הטעם, וישימוהו בבית הכלא, זולת יהודים רבים אחרים, ויענוהו בכלי משחית וימת בענויים קשים, ובאכזריות רצה עיפה נפשו להורגים [2]: בראש האנשים הרעים והחטאים שואפי דם אשר העירו ויעוררו את שנאת הדת למרום קצה בלבות התושבים, שלרגלה נקרו ויאתיו מעללי רצח כהמה אשר כמעט ישתוו עם הפרעות אשר פרעו מנדי היהודים אז בישראל באחת המדינות באשכנז (פרק קל״ה, c), בראש צוררי היהודים ומנדיהם עמד פוילוס בורגענזוס רע המעללים אשר ממעי יהודה יצא והוא העיר ביתר עז את לבות בני העם באמרי שפתיו לשנא את היהודים בלבבם ולעשות כלה אתם.

פרק תשעים ושבעה

הוכוח בעיר טאָרטאָזאַ.

a) בימי האיש פוילוס בורגענזוס (הנזכר פעמים אחדות למעלה) ואחריו קם עוד בוגד באלהי ישראל איש בליעל ורע מעללים, — ובהיותו עברי נודע בשם יהושע לאָרקי ובתור נוצרי יקרא בשם היעראָנימוס דע זאַנטאַ פֿע (אולי הוא האיש הנזכר בפרק צ״ו, c) — נגד אחיו אשר היו בני אמונתו בשצף קצף ויכתוב עלימו מרורות בספרו; נזיר דאָמיניקאַני אשר לרגלי למודי הדת נצח בתמתו את כל תאות בני תמותה Ascetik ותמיד הואיל לעוף ביעף בכנפי רוח הדמיון (שוואֶרמער) ושמו, וויצענטע פֿעררער, הלך הלוך ונסוע בארץ ספרד והטיף תוכחות מוסר כי תושבי הארץ ישובו בכל לב לאלהיהם ואם ימרו את פיו אז יעשן אף ה׳ עליהם ועוד מעט יבא קץ לכל בשר מפני רוע מעלליהם, וגם הטיף מוסרו להאנוסים אשר לא ינצרו באמת ותמים חקי דת הנוצרים, ובערים אחדות שם אכפו על יהודים רבים כי ימירו דתם בדת הנוצרים. החקים הנושנים בדבר הלקי או מגרשי המועדה ליהודים (Juderias) חרשו בכל תקף ועז. שנת קע״ב

---

[1] י״א ע״י ר׳ יצחק סאטנב, (ברלין תק״ן, 4^0). וראה דברי הח׳ קייזערלינג בס׳ „יאהרביכער פיר דיא געשיכטע״ ח״ד, צד 280. [2] הידיעה בדבר מות דון מאיר אלגואדיש כי עיפה נפשו להורגים עורנה בשפק יסודה.

היא הרת תוגה עָמל ותלאה לבני ישראל בספרד, ודברים יקרים רבים בקניני המדינים והמוסרים אבדו למו [1]. במעוזי שני הקנאים צוררי ישראל אלה אחז גם האיש אשר כבר הזכרנוהו פעדראָ דע לונאַ, ובתור פאַבסט נודע בשם בענעדיקט השלשה עשר, אשר אף כי הורד מגדולתו בהתאסף הכהנים בפיזאַ, אולם בספרד הוקירוהו עוד בתור פאַבסט. ויהי אחרי אשר לקח הפאַבסט רשיון מהמלך פֿערדינאַנד מאַראַגאָניען בדבר הוכוה, שלח דברו (באחרית שנת קע״ב) בקהל חכמי לב העברים בקול מושל בשם המלך, כי יתאַספו כלמו לטאָרטאָזאַ להתוכח יחדו בעניני למודי הדת להעברים.

b) על אדות הוכוח הזה נשארה לנו ידיעה נבונה אשר תודיע לנו דבר דבר על אפניו והוא בספר הנודע „שבט יהודה [2]). ימי הוכוח אשר החלו בירח פֿעברואַר בשנת 1413 (קע״ג) נמשכו — אחרי אשר השביתו אותו לפעמים — עד ירח נאָוועמבער בש:ת 1414 (קע״ד). מבני היהודים הכמי לב אשר הופיעו שמה הכי נכבדים ה״ר וידל בן בנבנשתי [3]), ר׳ יוסף אבן לוי Labi, יליד זאַראַגאָססאַ רופא ומשורר, אשר ידע אל נכון שפת רומית (לאַטייניש), ה״ר זרחיה הלוי, ואשר יכונה גם בשם סאלאדין, אשר תרגם לבקשת ה׳ וידל הנזכר למעלה, את ספר „הפלת הפלוסופים" (פרק ע״ז ,d), ה״ר יוסף אלבו (c), ה״ר מתתיהו היצהרי, גם הוא סופר מהיר רב פעלים, הח׳ אסטרוק לוי יליד דאַראָקאַ, באָנאַסטרוק דעסמאַעסטרע, ה״ר טודרוס אבן יחייא, מספר חכמי לב כמוהם עלה לעשרים ושנים איש. ובראש הנוצרים נשא מדברותיו המומר היראָנימוס דע זאַנטאַ פֿע. הוכוח היה לעיני הפאַבסט, וכהנים ראשים רבים, ועוד כהנים אחרים ועם רב אשר שמעו את דברי הוכוח, הסובבים הולכים על אופן שאלה נושנה והיא אם המשיח כבר בא או לא, למען הבין לבאר אמרי כתבי קדש אחדים ודברי ההגדה וכדומה. דעת לנבון נקל אחרית דבר הוכוח, כמו אשר על הועד שהתאספו בו רבי הכהנים ואצילי הארץ בקאָסטניטץ ירחי מספר אחרי הוכוח הזה, לא הועילו עד מה להאיש חכם הלבב הוסס, לא לשון למודים אשר חננו ה׳ עד להפליא, ולא תמתו לאמונתו אשר ברוח כביר ונכון דבר דבריו הנמרצים והנכחים קבל עם ועדה, וכל אלה לא הגידו ישרו להצילו מהמות הנורא והוא לשרפו באש, כן אין כל תקוה נשקפה מהוכוח בטאָרטאָזא — אף כי היהודים בדבריהם החוצבים להבות אש שבהררי

---

[1]) שיר נהי על השנה ההיא נדפס בס׳ „מגן אבות" בח״ד שנקרא בשם „חלק ה׳ עמו" והוא באור למס׳ אבות (להרשב״ץ (פרק צ״ה ,b) · „שבט יהודה" סי׳ מ׳. „עמק הבכא", צד נ״ו · [2]) סי׳ מ׳. וראה בכתב המדעי „ישרון להח׳ קאבאק ח״ד, צד מ״ה (בחלק העברי), וראה גם בספר „קורות היהודים" להח׳ גרעטץ חוברת שמינית, צד 393 . 114 . [3]) דון אברהם בנבנשתי נבחר משנת קצ״ב ומעלה לרב הראשי בספרד. הח׳ קייזערלינג „ביאהרביכער וכו׳ ח״ד, צד 283 .

ההגיון יסודם יריעו אף יצריחו על מנדיהם — כי יונח להם מעמלם ומרגוז בספרד. בענעדיקט כתב בספר חקים קשים ואסר אסר לתגות בספרי התלמוד; אולם מאשר זה פעמים גלה כבוד ממנו באסיפת הועד להכהנים, לכן חדלו לשמוע בקולו גם בארץ ספרד, וגם צוררי היהודים ומבקשי נפשם והמה: המלך פֿערדינאַנד מאַראַגאָניען, המושלת בארץ קאַסטהאַרינאַ גם וויצענטע פֿעררער מתו עד מהרה איש אחרי רעהו ואשה אחרי רעה בשנות קע"ו—ע"ט (1416—19). הפאַפסט מאַרטין החמישי לא הלך בקרי עם היהודים כמו הפאַפסט לפניו וימשוך מעט חסד למו.

c) האיש הנודע ביותר עז לתהלה בין כל חכמי לב, אשר לקחו חלק בהוכוח הגדול בטאָרטאָזאַ, הוא ה"ר יוסף אלבו, אשר יצק מים על ידי ה"ר חסדאי קרישקאש מורהו (פרק צ"ד, b), ועל פי עדת ישראל במאָנעראַל שלח לטאָרטאָזאַ לדבר בשער עם מנדי היהודים בדבר הוכוח, ואחר גר בעיר זאָריאַ. הוא חבר את הספר אשר רבו קוראיו והוא „העקרים" (יסודי־הדת), אשר בו ידבר בדבר דרכי אמונת היהודים, וביתר עז יטיף מלתו על אדות שלשה עשר עקרי הדת אשר כוננו ידי האיש המופת מורם מעם רבינו משה בן מיימון (פרק פ"א), והוא נסה להשיבם על שלשה עקרים, והאחרים יחשבו (לפי דבריו) בתור יסודי הדת אשר מהם לקחו ורוח השלשה הראשונים הוא קבצם. שלשת העקרים האלה המה: האמונה בה' כי כבודו מלא הארץ, גם עלינו להאמין ברוח נכון כי ה' גלה סודו ליראיו, והאמונה בשכר ועגש בעד מעשי האדם טובים או רעים, לא אך בעולם הזה כי אם גם לפעמים בעולם הנצחי. האמנם מפעלו בספרו זה נופל הוא ברחב לב המחבר ובתבונה רבה לבא עד נבכי ענינים שונים, ממפעלות ספרי הרמב"ם והרלב"ג (הגרשוני), אולם מאשר שפת המחבר קלה ונעימה היא אשר ירוץ כל קורא בספרו, וגם בבחרו לערוך דבריו בסדר ישר ונכון בתור מטיף ומורה העם, לכן רבו קוראי ספר „העקרים" ביתר עז מבספרי הרמב"ם והגרשוני. בדבר למודי הדת ההגיונים רב יתר מכפי שנוכל לקוות כזאת מהפלוסופים העברים בימים ההם, יאריך לשון על דבר מצב נשמת האדם בעולם הנצחי, גם לא נצב כצר למחזיקים בלמודי הקבלה, אולם יצא לריב נגד ההשכים אשר קמו מעט מעט בימיו ומטרתם היתה להשליך שקוצים על החכמה ולהקדיר את יפעת אורה, וביתר עז קנא קנאת עמו ודתו, ובריב למודי דבר רתת בחלק אחד מספרו נגד למודי הנוצרים. דבריו אשר יתוכח עם הנוצרים הכתובים בספרו לא ימצאו בהוצאות אחדות מספרו, אשר יצא אור עם באורים, ואחדות בלא באור [1]. ומקרוב נעתק ס' העקרים גם לשפת אשכנז [2].

---

[1]) חלק גדול מפרק כ"ה למאמר השלישי נעדר בהוצאת הספר אשר נספחו אליו באורים; מענה על הפרק הזה בתור השגות ערך הנוצרי ה' ג. גענעבראַרד, וראה בהעתקת ה' שלעזינגער, צד 666. [2]) ע"י ה"ר וו. וה"ר ל. שלעזינגער עם הערות ומבוא גדול

d) אולם מאשר מצב היהודים הלך הלוך ורע, ולרגלי התלאות אשר לחצו את היהודים להמיר דתם, אף כי בריתם היתה נאמנה עם אל־חי ואך למראה עין להנצל מחמת נוגשיהם באו בברית דת הנוצרים, אבן בזאת יפרע מוסר ורגש קדש, לכן לא יפלא בעינינו כי אנשים רבים החרדים לדברי ה׳ אמרו כי הרת כל אסון ותלאה על אשר הדיחו עליהם את הרעה הגדולה הזאת היא חכמת הפלוסופיא אשר כמרבית בני העם יהגו בה, וגם שמו דופי במדעים אחרים בלעדי הפלוסופיא. וכאשר חדלו בישראל חכמי לב במדעים שונים מקצר רוח וכתלאות קשות, כן הוסיפו התמימים ללכת בערפלי מסתרי הקבלה. בתור ראש המחזיקים במעוזי הקבלה היה: ה״ר שם טוב אבן שם טוב (ברש״ט), מחבר ספר „האמונות״ [1]), אשר בו יתן את שם אנשי המופת כהרמב״ם. ה״ר אברהם אבן עזרא וכמוהם לשמצה ולגדופים ולא ידע הכלם לשים אשם נפשם באמרו כי אך על ידי ספריהם אשר הגו במו בני ישראל באו כל התלאות כתמן על בני ישרון. גם הדבר אשר הסכן הסכינו בעלי הקבלה לבדא מלבם שם אחד הקדמונים ללא אמת שיקרא על מעשה ידם עשה פרי; ר׳ שם טוב יזכיר דברים בשם אנשי שם הקדמונים (לפי דבריו) אשר בני העם יבטחו בהם ויתנו אמון לדבריהם Bona fide וימנה מספר אנשים רבים נכבדים קדמונים בתור מטיפי לקח הקבלה, בעוד סופרי דברי הימים שהאמת אור לנתיבתם לא ידעו עד מה להודיע מאנשים כהמה. ביתר עז בדא מלבו שם מחברים קדומים אשר נשאו עליהם חותם תכנית למודי הקבלה או שם אותם בפי אנשי שם שיקרא שמם ללא אמת על ספרי קבלה שהרה והגה בעצמו ברוחו, האיש ר׳ משה בוטריל [2]), בבאורו לס׳ „היצירה״ שחבר בשנת קס״ט. נופל ממנו הוא ר׳ אברהם ב״ר יצחק יליד גראַנאַדאַ, מחבר ספר בחלקת הקבלה מנקוד המלים בשם „ברית מנוחה״. — לעכת דברי עתק אשר יצאו מפי ר׳ שם טוב על הרמב״ם עמד בפרץ ה״ר משה אלשקר (פרק ק״כ, d), בחברת קטנה בשם „השגות״ שנדפסו בשו״ת הר״ם אלשקר, ומשם לקחו ונדפסו גם לבדם בסוף ס׳ „האמונות״, ובהן ישים לאַל דבריו ויוציא כנגה צדקת הרמב״ם ודברי פי חכם חן. נפלא הדבר, כי בן האיש הקנאי אשר יצא לריב עם הרמב״ם, והוא ר׳ יוסף ב״ר ש״ט, ביתר שאת ועז יקדיש ויעריץ את שם הפלוסוף הגדול והנכבד רבינו משה בן מיימון, הוא גר בשנת ר״י במעדינאַ דעל קאַמפּאָ דע לעאָן. הוא ערך פרי עשתנותיו בדבר ספרי פלוסופיא שונים, ומהם נדפסו ונודעו בשער בת רבים: ספרו „כבוד אלהים״, אשר בו ידבר בדבר

---

1) י״א בפיראַרה. שט״ז—שי״ז 4⁰. בל״א. פראנקפורט ד״מ 44—1838, 8⁰.

2) החכ׳ צונץ בספרו „גאטטעסדיענסטליכע פארטרעגע״, צד 407. אולם מי החפץ לדעה אל נכון מספר המחברים שמותיהם והכתבים אשר בוטריל קרא שמותם עליהם, יראה בס׳ הרמש״ש. Catal. Bodl, צד 1781.

מעלות האדם והתורה, וגם ישים לאַל דעות אריסטו המתנגדות להתורה, שחברו בשנת ר״ב (וי״א בפירארה, שי״ו, 4°), ובאורו לאגרת „אל תהי כאבותיך״ להה״ר פרופיוט דוראן (אפד״י). גם בנו הה״ר שם טוב ב״ר יוסף בן ש״ט (בשנות רכ״א—מ״ט) בין ספריו האחרים באר גם את ספר „מורה נבוכים״ אשר באורו נדפס בהוצאות רבות להספר הזה [1]). — בתור אדירי התורה בלמודי התלמוד אשר באורם ראו אור בני דורם בראשית מאת החמש עשרה נקובים בשמותם: הה״ר יוסף חביבא, אשר בספרו „נמוקי יוסף״ יבאר חלק אחד מההלכות להרי״ף (האלפסי) [2]), וגם זולת זאת הואיל באר מסכתות אחדות להתלמוד, והה״ר יצחק קנפנטין שנולד בשנת ק״כ, ויחי מאה ושלש שנה ונודע בשם גאון מקאַסטיליען. בשער בת רבים נודע אך ספר אחד שחבר בנתיבות בללי למודי התלמוד ונקרא בשם „דרכי הגמרא״ או „דרכי התלמוד״.

פרק תשעים ושמונה

היהודים בפאָרטוגאַל.

a) ארץ פאָרטוגאַל, הנבדלה משארי הארצות סביבותיה, בהרריה והים אשר יסבה, תזכר בקורות היהודים אך לפני מאת השתים עשרה. אף אם — כפי הנראה — גרו היהודים שם עוד בשבבר הימים, אולם כמו בראשונה בהיותם כרים למשמעת הוועסטגאָטהען, כן אחרי זה עת חסו בצל ממשלת הערבים, היה גורלם כגורל אחיהם בני אמונתם בספרד. משפחת יחייא — אשר הערבים יסבו את שם יהודה — מוצאה היא מאיש אחד ר׳ יחייא בן יאַאיש (יואש) „חכם לבב, גבור חיל, ועשיר מאחת המשפחות הנכבדות בישראל, ואולי היא ממשפחת „דוד מלך ישראל״ [3]), אשר בתור יועץ מלך הפאָרטוגיעזען היינריך [4]) על הבית, נחל כבוד גדול מכל יודעיו. ויהי אחרי

---

[1]) וויניציא, 2° שי״א: זאביאנעטטא (סביוניטה) שי״ג, 2°. יעסניץ תק״ב, 2°. [2]) בהוצאות רבות אשר לפנינו כיום הזה לא נוכל לדעת אל נכון ולהבדיל במקומות אחדים ידי מי כתבו הבאורים להמסכתות אשר עליהם סובבים הולכים דברי האלפסי, אם רבינו נסים (הר״ן) בארם (צ״ג, e) או הה״ר יוסף חביבא בעל „נמוקי יוסף״. הרחיד״א בספרו „שם הגדולים״ ח״א, צד ע״ח, ובח״ב מ״ו ע״א (שי״א ע״י הח׳ בן יעקב) דפוס ווילנא. [3]) „שלשלת הקבלה״ דל״ח ע״א. וראה בכתב החדשי להח׳ פראנקעל ח״ג, צד 49. ובס׳ הח׳ כרמולי „תולדות בני יחייא״, ובס׳ הח׳ קייזערלינג „קורות היהודים בפארטוגאל״ בראשיתו. לפי דבריו יקראו צאצאי משפחת יחייא גם בשם נעגרא (נגרא). [4]) כפי הנראה הוא הוא היינריך, הגראף מפארטוגאל, אשר בשנת ד׳ אלפים תתנ״ו (1096) נתן לו חותנו אלפונס מקאסטיליען מתנה חבל ארץ גדול מארץ פארטוגאל אשר לפנינו ביום הזה.

מות האיש מורם מעם יחייא הגיעו ימים לא טובים לבני ישראל שמה, כי בהיותם בלי מגן ומחסה התעוללו בהם השוטרים והשרים וילחצו אותם. והמה נשאו את על סבלם בדומיה; גם נדבות הקהלות, אשר אסף יחייא בהיותו בחיים חיתו בעד בתי המדרש בבבל, דללו חרבו אחרי מותו. אומרים אמור כי נכד האיש ראש משפחת יחייא, ר׳ יוסף, ערך באור לספרי התלמוד אשר אבד לו, וגם כוננו ידיו בית הכנסת בקרית הממלכה ליססאַבאָן. אולם לפי הידיעות הנאמנות הנמצאות בדבר קורות בני ישראל בפאָרטוגאַל, לא שנה עד מה מצב המדיני לבני ישראל בפאָרטוגאַל ממצב המדיני לאחיהם בני אמונתם בספרד. הכהנים שנאו את היהודים בלבם, והיהודים היו נרדפים תמיד מחמת מציקיהם הכהנים הקנאים האלה. ולפעמים עשו ויוכלו הקנאים כי גם ידי הפאַבסטע היו בעזרם ויחקקו חקים מעיקים להיהודים, אולם המלכים הגנו בעדם ובנפש חפצה בחרו במו כי יכהנו פאר באחת כהונות הממלכה. ככל החזיון הזה קרה בימי ממשלת זאַנכאָ Sancho השני בשנות ד׳ אלפים תתקפ״ג—ה״א ח׳; אולם בעד חסדו וטובו אשר הראה ליהודים הורד מכסא ממלכתו מטעם הפאַבסט, וכן סבבו הלכו דברי עניני היהודים בימי בנו אלפונס השלישי בשנות ה״א ח׳—ל״ט, אשר הכהנים הראשים הגישו כתב אשמה ארוך על המלך — על אשר יאר פניו אל היהודים — להפאַבסט, אף כי דבריהם לא הועילו עד מה, וגם בימי ממשלת המלך דיאָניס Dionys בשנות ה״א ל״ט—פ״ה, אחד חכמי המלכים בפאָרטוגאַל; הרב הראשי ה״ר יהודה היה שר האוצרות להממלכה (פינאַנסמיניסטער), וגם בימי ממשלת המלך פערדינאַנד היה איש יהודי סכן הממלכה (שאטצמייסטער) (שמו ר׳ יהודה), ושר המלך אשר על הבית (הויסמיניסטער Grande Privato) גם הוא היה יהודי הנודע בשם ר׳ דוד נעגראָ; כפי הנראה הוא הוא ר׳ דוד בן גדליהו אבן יחייא, אשר הלך הלוך ונסוע לקאַסטיליען, ושמה משרת רב הראשי נתנה על שכמו, ששמה גוע וימת בשנת קמ״ה.

b) בעוד בספרד היו נתונים נתונים היהודים להזד הבליעל פערראַנד מאַרטינעץ אשר הסית את בני האספסוף להתנפל על היהודים ולהכותם, ודמי העברים שטפו ועברו כמים הנגרים ארצה בשנת קנ״א (פרק צ״ד, d, e), בעת ההיא רוח ה׳ לבשה את הרב הראשי אשר היה בימים ההם בפאָרטוגאַל, ה״ר משה נאַווארראָ, להטות את לב מלך פאָרטוגאַל יאָהאַנן הראשון באמרי שפתיו ובתחנונים, בהראותו להמלך את חקי הפעבסטע (בוללען) אשר במו ידברו טוב על היהודים, כי יגן בעד היהודים, (לא אך בעד תושבי ממלכתו היהודים, כי אם עוד הטה את לבו להראות חסדו וטובו שבעתים לפתוח שערי הארץ גם להיהודים הרבים הנסים אל נפשם מחמת

המציק בספרד) [1] . גם פעל ועשה הרב ר׳ משה נאווארא, כי הממשלה אסרה אסר על הנזיר הקנאי וויצענטע פֿעררער (פרק צ״ז, a) לבלי תצעדנה רגליו על אדמת פארטוגאל . את אשר האסון הרובץ על היהודים לרגלי הקנאים חלף עבר כענן בקר וגם מחשבות מנדי היהודים—אשר חפצו למשוך אותם ברשת זו טמנו למו—הופרו, לא אך מפעלות ידי ה״ר יהודה אבן יחייא הנה, אשר נחל כבוד מהמלך וגם יתנוסס בתור הכם ומשורר; אולם שרש דבר נמצא בזה הוא; יאָהאַנן הראשון מת בשנת קצ״ג; בנו אשר ישב על כסאו אחריו עדוארד מלך בארץ אך חמש שנים; בימי המושל אשר מלך אחריו אלפונס החמישי, היה מצב היהודים בפארטוגאל טוב מאד; אז חשבו, כי כל החקים אשר הבדילו את היהודים מהנוצרים לרעה ולא לטובה, עברו כטל משכים הולך . אולם כאשר הונה ליהודים מעבלם ורגזם ויראו מנוחה כי טוב, אז חדלו לנצור חקי הדת וגם חדלו מהצנע לכת עם ה׳ ואנשים, ולרגלי הדברים האלה צעקו חמס עליהם השרידים החרדים לדברי ה׳ ויגלו את רוע מעלליהם בספר, כמו ה״ר שלמה אלעמי (פרק צ״ה, c) ועוד חכמי לב מושבים בשבט סופר אחריו אשר דברו עלימו רתת בספריהם, גם העשר הרב אשר רכשו למו היהודים העיר את הקנאה בלבות בני האספסוף הנוצרים על היהודים אשר בכל יום ויום לבם כים נגרש השקט לא יוכל, ואך בעמל רב עצרה הממשלה אותם כי לא יתנפלו על היהודים בשצף קצף . גם לא נכחד תחת לשוננו, כי בין היהודים בפארטוגאל אך מתי מספר חכמי לב התנוססו במו, ולא הגיעו להחכמים הרבים אנשי השם אשר פרחו כתמר בין אחיהם בני דורם ואמונתם בספרד . זולת חכמי לב אחדים—אשר לא נודעו לנו כעת בשמותם לתולדותם—במאת השתים עשרה או השלש עשרה, ואיש אחד ה״ר דוד ב״ר יו״ט אבן בילה, אשר היה בשנת ד׳ אלפים תתק״פ ומעלה, וישאיר אחריו ברכה י״ג יסודות אמונה מושכלים שבהררי הפלוסופיא יסודם בחברת קטנה אשר פיו יקבנה בשם „יסודות המשכיל״ שנדפסה בס׳ הקובץ „דברי הכמים״ ע״י ה״ר אליעזר אשכנזי איש פולין, מיץ, תר״ט, 8°. וסופו רצוף תרגום ס׳ יסודות המשכיל הנ״ל בל׳ צרפת ע״י הר״ש קליין) [2], זולתם אין איש חכם אשר בו תתהלל בת יהודה בפארטוגאל כי אם בבני משפחת יחייא . גם בהכהונות אשר כהנו פאר בני יחייא בחצר המלך, עצמה ירבו ביתר עז לתמוך את חכמי לב אשר רכשו למו תושיה ומדעים בספרת העברית רב יתר ממפעלותיהם ששתלו בעצמם בשדמות חכמת ישראל; ה״ר יוסף בן יחייא—לפי דברי בעל „שבט יהודה״—דבר עם המלך אלפונס החמישי לפעמים על אדות דרכי הדת; איש אחד ה״ר יוסף זרקא היה לו שיח ושיג במוהו עם גראף פארטוגיעזי אחד, וישאיר אחריו כתבים אחרים בחלקת הקבלה

---

[1]) הח׳ קייזערלינג בספרו „קורות היהודים בפארטוגאל״, צד 39 והלאה . [2]) הח׳ קייזערלינג בספרו „קורות״ וכו׳, צד 68 .

זבמו ישא דעו בדבר תפלות ישראל בימי החגים, גם ישא מדברותיו על אדות ענינים אחדים בכתבי קדש. האיש הגדול עליון לכל חכמי ישראל בפאָרטוגאַל והוא השר דון יצחק אברבנאל, נאלץ לרגלי התלאות אשר אפפוהו לעזוב את ארץ פאָרטוגאַל, ולגור, בארץ ספרד (פרק צ"ט).

c) נפלא הדבר, כי בכל ממלכות אייראָפּאַ לא היה משטר נכון וסדר ישר בדרכי עניני העברים פנימה, כמו בפאָרטגאַל. אחרי אשר כבר ערך אלפונס השלישי משפט הרב הראשי ואת אשר נטל עליו בסדרים נכונים, נתן צו יאָהאַנן הראשון, כי בדבר הזכיות הנושנות אשר נתנו ליהודים בשנת קס"ב, יוקם ועד להוות דעו בזה, ואזן וחקר חקים נכונים בדבר משרת הרב הראשי במשמרתו, ובדבר עבודת רבני קהלות ישראל בערי השדה (פראָווינציאַל־ראַבבינער), ועל אדות פקידים אחרים במלאכת הקדש להעברים. על האיש אשר המלך הפקידו ועל פיו הורה דעה להעם בתור רב הראשי (Arrabi Moor dos Judeos) נטל לנסוע מדי שנה בשנה לבקר בבתי מאשרי כל קהלה וקהלה לרגל משמרתו. בכל המקומות אשר בא התבונן בדברי הריבות אשר תתעתדנה להתגלע בעניני המשפט בין איש ובין רעהו וכל דבר אשר הגישו אליו נגד רבני הקהלות בערי השדה או הפקידים הקטנים, כפי אשר גזר אמר כן יקום דבר, וגם צוה לתת לו החשבונות בדבר הוצאות והכנסות הקהלות, ובידו העז והמשרה, לשים בבית הסהר — בעזרת השוטרים — את האנשים אשר אחרו לשלם את המסים — אשר הושת עלימו — במועדו. בחברת הרב הראשי בדרכו היו: שופט הראשי, מזכיר, סופר, ושוטר אשר יוציא דבר הרב לפעלו (עקזעקוטאָר). הארץ נחלקה לשבעה מחוזות, ועל כל מחוז ומחוז הוקם רב בערי השדה (או שופט) על פי הרב הראשי, וגם נפרדו המחוזות לקהלות, לפי מספר יושביהן ולכל קהלה וקהלה היה רב מקומי, אשר אם חרץ דבר משפט ובעלי הריב לא מצאו חפץ בו יכלו להגיש עצמותיהם להרב הגבוה עליו; על השוחט אשר יכהן בעבודתו על פי הרב המקומי נטל להודיע אל נכון מכפר הבקר והצאן אשר נשחטו על ידו לפקידי בתי המסים, לרגלי המסים אשר הושם על התושבים העברים מטעם הממלכה. — דבר השבועה אשר על היהודים הפאָרטוגיעזים להשבע בדבר ריב ומשפט ביניהם או בין היהודים ובין הנוצרים, נשתוה לחקי הארצות בדבר השבועה בממלכות אחרות באייראָפּאַ, והוא: היהודי נשבע בבית הכנסת, באחזו את ספר התורה בימינו, לעיני רב העיר אשר ישבע לפניו, וגם לעיני פקיד המלך, אשר הגיד כראש את הדברים אשר עליהם סובבים הולכים דברי השבועה. בימי השבתות או בחגי ה' מקראי קדש לא קראו את היהודי לבית המשפט.

d) גם עניני חקי המסים ודברים אחדים בדבר קהלות היהודים נערכו בסדרים נכונים בעיני הממשלה מטעם הממלכה. היהודים שלמו כל איש

מס לגלגלת (קאָפּפשטייער , Juderega Judengo) שלשים דינרים Dinheiros , בתור כסף ענושים ולזכרון, כי העברי יהודה בגד (לפי דבריהם) במשיחם; זולת זאת מס בעד הרבנות (Arabiado); מס בעד ציים אדירים והוא: לכל אניה חדשה, אשר כוננו ידי המלך, על היהודים לתת עוגן (אַנקער) אחד וחבל גדול ארכו ששים באמה, או נתנו כסף מחירו, מס מדי שנה בשנה בעד נפש כל איש (פערזאָנאַלשטייער), מס תמידי (לייב צאָלל), מס היין, מס הבקר והצאן בעת ישחטו אותנה, מס הדגים, מס הבר וכו׳. ואף כי נלאו היהודים נשא על סבלם, אבן עוד היו שמחים ושאננים, אם לא שמו עליהם עריצים אכפם לתת נדבות לדברים שונים או להלות כסף לנסיכים אחדים מזרע המלוכה אשר ירדו פלאים ממצבם, לבלי להשיבם את כספם עד עולם. החקים שחקקו השופטים כי היהודים יגורו במגרשי העיר או ברחובותיה לבדם (Judarias) שבליססאַבאָן אשר בה גרו יהודים רבים ונחשבו בתור עדה גדולה הכי נכבדה בישראל בפאָרטוגאַל, היו מגרשים רבים, על אדות דבר הפקודה כי היהודים ישאו אותות איךכבוד על בגדיהם, וגם בדבר הפדות אשר שמו בין נוצרים ליהודים להבדיל את היהודים לרעה ולא לטובה ועוד חקים מעיקים כמוהם לא נעדרו שמה; אולם בימי ממשלת מושלים נאורים וחכמי לב לא שמו לב להחקים האלה, למרות רוח הכהנים אשר קשה כשאול קנאתם ליהודים. מבלי להביט ולהתבונן על החקים האלה בחרו המלכים ויורשי עצר, הכהנים הראשים, והכהנים הפקידים בבתי הנזירים, ביהודים לתת משרת פקידי המסים לקחתם במועדו מכל איש — ומשגיחים על עניני אוצריותיהם — על שכמם. המה היו מוכסים וישכרו מהשרים והכהנים בעדם את המס אחד אחוז מעשרה ועוד מנאות נדבות הנוצרים כהמה בבתי התפלה הקטנים והגדולים, להנוצרים, ובבתי התפלה הקטנים פרטים Capelle, ויקחו את המסים בעת עבדו הנוצרים את עבודת דתם בבתי התפלה, וגם בעת קראו הכהנים לפניהם דברי חקי דתם [1].

פרק תשעים ותשעה

השר דון יצחק אברבנאל.

a) בני משפחת האיש הנזכר למעלה (פרק צ״ד, a, d) ר׳ שמואל אברבנאל, אשר — אך ימים מעטים — נאלץ לבא למראה עין בברית דת הנוצרים ולא רוחו, נסעו — לרגלי אכזריות רצח אשר התעללו הנוצרים ביהודים

[1]) על אדות כל הענינים האלה ידובר דבר דבור על אפניו בספר ה״ה קייזערלינג „קורות היהודים בפארטוגאל״, צד 8 והלאה. 48 והלאה.

ובהאנוסים בשנת קנ"א — לפאָרטוגאַל, ששמה נתנו מהלכים לבן ר׳ שמואל ר׳ יהודה, בבית הנסיך פֿערדינאַנד, אחי המלך עדואַרד. לר׳ יהודה נולד בן בשנת קצ"ז, ושמו יצחק, אשר ה׳ יעדו, לרומם את קרן משפחת אברבנאל למעלה ראש. את ה"ר יצחק „ב"ר יהודה ב"ר שמואל ב"ר יהודה ב"ר יוסף ב"ר יהודה מגזע ישי בית הלחמי, ממשפחת דוד מלך ישראל", כפי אשר אמר בעצמו עם הספר, חנך אביהו בדרך הישר ומאד נעלה, והוא גם הוא מצא עת לחפצו, לשקד בכל עז כי כשרונותיו הנפלאים יציצו ויעשו פרי למעלה לכבוד ולתפארת. השיח והשיג שהיה לו עם הרב שהיה בימים ההם בליססאַבאָן, והוא ה"ר יוסף (ב"ר אברהם בן נסים) אבן חיון [1]) יזכיר השר דון יצחק אברבנאל בעצמו לברכה לאמר: כי הוא העיר את רוחו ללכת קדימה בתושיה ומדעים. כשרונותיו הנפלאים אשר ברכה במו, הליכותיו אשר התהלך עם בני מרום עם הארץ כרע כאח, וחנוכו הטוב, המריצוהו לשים עינו גם על זאת, כי זולת מצבו חוצה אשר יגיה כאור נגה, יתנוסס גם במעלות רוחו בתור איש למודי. עוד בימי עלומיו חשב בלבו לערך באור רחב ידים לכתבי קדש; הוא חבר חברת קטנה בחלקת הפלוסופיא הנקראה בשם „צורת היסודות" וחברת גדולה ממנה בדבר שאלות הנכבדות בהדת בשם „עטרת זקנים": שני הכתבים האלה קבצו יחדו ויצאו אור פעמים רבות [2]), בעוד חברת קטנה אחרת אשר דון יצחק חבר בדבר עניני הנבואה „מחזה שדי" אבדה ממנו (ובמקומה חבר ספר „להקת הנביאים". ראה תשובתו לר׳ שאול הכהן בסוף ספרו „שמים חדשים)".

b) בלעדי ראשי מפעלות דון יצחק אברבנאל בכרם ספרת העברית, היה עליון לכל חכמי ישראל בליססאַבאָן בעשרו, ובמצאו חן בעיני המלך ויתן לו מהלכים בחצרו, שם כל מעיניו להיטיב מצב אחיו בני אמונתו כפי שהיה לאל ידו. דון יצחק אברבנאל היה מאשר למאד ויבלה את מבחר ימיו בנעימים בארץ פאָרטוגאַל. המלך אלפונס החמישי הוקיר למאד את האיש חכם לבב ונבון דבר מדיני (שטאַאטסקלוגער) ההוא, והיהודים נתנו פאר ויקר לשמו בתור מלאך מושיע העומד הכן בכל עת להושיט למו יד עזרה בצרתם, ודידי עדתם. אחרי נכבשה עיר החוף באפריקאַ אַרצילאַ Arzilla לפני הפורטוגיזים ומספר רב יהודים נמכרו לעבדים, אסף דון יצחק אברבנאל כסף רב, לתת כפר בעד נפש היהודים האמללים ולקרוא דרור למו ולדאוג בעדם כי היתם באור תראה, ויפנה בבקשתו גם להיהודי העשיר יחיאל בעיר פיזאָ באיטאַליען להעיר ולעורר את האהבה בקרבו להנדכאים ההם. כי

---

[1]) מבאוריו לכתבי קדש נדפס אך הבאור לספר תהלים, וגם באורו לפרקי אבות (מלי דאבות). [2]) סביונטא שי"ז אמשטרדם תצ"ט.

(קורות עם ישרון ח"ב) 23.

יתמכם במשען כסף. הוא נתן לרעו הנאמן יאָאַן זעצירא, אשר בחברת האיש לאָפע דע אַלמיידאַ Lope de Almeida הגיש מכתב ברכה מהמלך אלפונס להכהן הגדול (פאַבסט) זיקסטוס הרביעי, מכתב מליצה להאיש העשיר היהודי יחיאל, אשר גם היום עוד נשאר בכתובים. הימים הטובים והמאשרים האלה אשר הגיעו לדון יצחק אברבנאל נמשכו אך עד מות אלפונס החמישי בשנת רמ"א. המושל אשר ישב על כסאו אחריו, יאָהאַנן השני, אחד החשבים ואבירי הלב, אשר חרץ משפט מות על ההערצאָג מבראַגאַנצאַ, חסד את כל אוהבי האיש הישר אשר נספה בלא משפט, וביניהם היה גם השר דון יצחק אברבנאל ויהי עוין אותם. המלך קרא את השר ה"ר יצחק אברבנאל אליו, אולם מאשר אוהביו הזהירו אותו בעתו כי האסון רובץ אליו והמלך חושב לעשות כלה אתו, נס אל נפשו ובעמל רב עזב את גבול פאָרטוגאַל ויבא שלם לקאַסטילען, אחרי עזבו בחפזה את כל הונו ועשרו הרב בליססאַבאָן, והמלך אשר חמתו בערה בו על אשר החיש אברבנאל מפלט לו בשלום בארץ נבריה מבלי אשר תשיגהו יד השוטרים בארצו, נתן צו להביא את עשרו והונו לאוצר הממלכה בשנת רמ"ג.

c) בבאו לספרד שקד דון יצחק אברבנאל בכל עז וביד חרוצים — אחרי רשש וירד פלאים ממרום מצבו — לעבוד עבודתו לרבים בספרת העברית אשר עד כה אך מעט מזער נראה פעלו והדרו בה, ויערך בראשונה — אחרי הטיף מלתו מראש וישא מדברותיו לאנשים המקשיבים לקולו ואשר נכספה נפשם לשמוע בלמודים — את באורו לנביאים הראשונים; באוריו ליהושע, שופטים ושמואל, כלה כמעט בחצי שנה עד ירח אפריל בשנת 1484 (רמ"ד). אולם בעת חשב לעבוד עבודתו בבאורו לספר מלכים, נקרא השר אברבנאל להצר המלך והמלכה והמה פערדינאַנד ואיזבל, ויפקידוהו למוכס מסי המלך, ויכהן פאר במשמרת הזאת כשמונה שנים. בימים ההם בא ה"ר יצחק אברבנאל בברית הידידות עם ר' אברהם שניאור, איש נכבד ונשוא פנים, אשר בשכבר הימים גם הוא נשא משרה כזאת על שכמו. השר דון יצחק אברבנאל מעט מעט רכש לו בספרד — לרגלי עניני משמרתו — שנית עשר רב, ויוכל להשוב בלבבו כי מאשר הוא בארץ, עד אשר לרגלי האסון הגדול, והתלאות הנוראות אשר עוד מעט אפפו את בני ישראל בספרד, הגיעו גם לו ימים רעים מאשר בצרתם גם לו צר. — בן דורו של השר דון יצחק אברבנאל היה ה"ר גדליהו ב"ר דוד אבן יחיא, רופא ומחבר חברת אחת על אדות שבע החכמות בנות החפש, גם חבר שירים רבים בשפת עבר; אומרים אמור כי שקד בכל עז לאחד את הקראים עם הרבנים בתתו אזן קשבת לבקשת הקראים, למרות רוח הרבנים. הוא חשב לנסוע לארץ הצבי, אולם בין כה וכה חלה וימת בשנת רמ"ז; אחיהו היה ר' יוסף אבן יחייא (פרק ק"א, b). — גם ה"ר יצחק אבוהב העתיק מושבו מפאָרטוגאַל

לספרד, ואחר נאלץ לשוב לפארטוגאל (פרק ק"א, a). — זה האיש ה"ר יצחק אבוהב, מבלי להחליפו בשם איש אחר שהיה ימים רבים לפניו ששמו כשמו (פרק פ"ט, f), היה בספרד אחד נכבדי העם אשר ידיו רב לו בלמודי התלמוד, ויערך באור על שני הטורים הראשונים, וגם הוציא אור קבוצת דרושים, וחבר באור לבאור הרמב"ן לספרי התורה, גם הכין וחקר כתבים קטנים שונים, ויאסף אל עמיו בהיותו בן ששים שנה, בשנת רנ"ג בפארטוגאל.

פרק ק

היהודים גרשו מספרד (גרוש ספרד) בשנת (מזרה ישראל) רנ"ב (1492).

a) לרגל הרוח החיה באופני הענינים המדינים בספרד ברבע האחרון למאת החמש עשרה, התעתדו חקים מעיקים להנוצרים החדשים גם לכל גוי ולאום אשר לא יחשב בקהל הנוצרים. ממלכת ספרד הלכה בצעדים נמהרים הלוך וקרב לממשלת לאומית, וגם לדרך ממשלת עריצים אשר תמשול ממשל רב בלי מצרים. על ידי מסרת ברית החתנה בקחת פערדינאנד מאראגאניען לו לאשה את איזבל מקאסטיליען חברו למו רבי מחוזות ספרד לממשלה אחת, ולרגלי החסדים והמדות הנכונות מאד נעלות אשר הראו המלך והמלכה לבני העם חוסי צלם בימי ממשלתם — אשר לא נוכל לכחד זאת תחת לשוננו — הוקמה־על ממלכת ספרד לממלכה גדולה ועצומה. וכאשר נכבשה גראנאדא לפני הספרדים בשנת רנ"ב, אז אבד כל זכר לממשלת המויערים בספרד. שר הצבא גבור היל המהלל גאנזאלווא די קארדאווא Gonsalvo di Cordova לכד בחרבו הקשה בשנת רס"ב את ארץ נעאפעל ויספחה לספרד, ויכניע גם את יושבי חבל נאווארא עד הפירענעאן בשנת רע"ב. העשר הרב וכל חסן ויקר אשר עצמה ירבה לממלכת ספרד והתהלה והתפארת אשר הביא ברכה לרגליו האיש מורם מעם קאלומבוס במצאו ברוח מבינתו את ארץ החדשה היא אמעריקא, הלא נודע הוא לכל איש. אולם כאשר שמש ההצלחה הלכה הלוך ואור הוצה, כן נקרו ויאתיו תלאות ומצוקות נוראות כפעם בפעם בבית המלך והמלכה פנימה. איזבל ילדה לאישה בן אחד וארבע בנות; בנם יורש העצר יאהאנן, מת בשנת רנ"ז: בתם הבכורה, איזבל, אשר היתה לאשה לעמנואל מלך פארטוגאל, (פרק ק"א, d) מתה בשנת רנ"ח, ובנה מיכאל מת בשנת ר"ס: בתם השניה, יאהאננא, אשר היתה לאשה להערצהערצאג פיליפ, בן קיסר האשכנזים מאקסמיליאן ויורש מחוזות הניעדערלאנדים, רוח רעה תבעתה, אשר אחרי מות אישה בהיותו בן עשרים ושמונה שנה השתגעה לאין

מרפא [1]). גם המלכה איזבל בעצמה מתה בשנת רס"ד ; ואישה המלך פֿערדינאַנד, מבלי התבונן על דבריו אשר הבטיח לרעיתו טרם מותה, כי לא יקח אשה אחריה, לקח לו לאשה את בת אחות מלך לודוויג השנים עשר בצרפת בת שמונה עשרה שנה, ותמת בשנת רע"ו, ולמרת רוחו תקותו כי רעיתו השניה תוליד לו בנים, נשארה מעל. יורש הממלכה הגדולה והעצומה ההיא שמחוזותיה חברו למו יחדו על ידי חתנת פֿערדינאַנד ואיזבל, היה בן פֿיליפפ ויאָהאַננאַ אשר הכתה בשגעון, והוא קאַרל הראשון (בתור קיסר האשכנזים נקרא בשם קאַרל החמישי), וכאשר הקיסר קאַרל נטש את כסא ממלכתו ויגזר אמר לבלות את ימיו האחרונים בבית הנזירים, ישב על כסאו אחריו בנו פֿיליפפ השני מלך ספרד ומושל הניעדערלאַנדים,

b) הדאגות אשר לא נתנו דמי להכהנים הדאָמיניקאַנים — ששמו כל מעינם לשים אכפם על כל תושבי הארץ כי ימירו את דתם בדת הקאַטהאָלען — לרגלי האנוסים הרבים אשר נפוצו על פני כל ארץ ספרד, המסות השונות אשר הראו לדעת, כי היהודים אשר באו לחסות בצל דת הנוצרים אך למראה עין החזיקו במעוזה, ובחדרי לבבם פנימה שרשה עמוק עמוק אמונת היהודים אשר דבקו בה בכל נפשם, המריצו את הכהנים לדרוש מהממשלה, כי תכונן בית־משפט־האמונה (אינקוויזיטיאָנסגעריכט), לדרוש ולחקור היטב את דרכי הנוצרים החטאים או את האנשים אשר משכו עליהם שמץ חשד כי סרו מדרכי דת הנוצרים, ואם אמת נכון הדבר כי בגדו בדת הנוצרים, או אז יענו את נפשם — בבלי משחית — ורכושם יחרם לאוצר המלך. דבר הענין האחרון מצא חן בעיני המלך ויעתר לבקשת הכהנים, בעוד המלכה איזבל לא סרה ימין ושמאל מעצת הכהנים הקנאים אשר תתודה לפניהם את חטאתיה. בקהל הכהנים האלה יחשב טהאָמאַס דע טאָרקעמאַדא שם רשעים ירקב, אשר — כפי שיספר — עוד בימי נעורי המלכה לא נתן דמי לה, עד כי הבטיחה אותו אז, כי בעת יושם כתר מלכות בראשה, תקדיש את ימי חייה להשמיד ולאבד את הכופרים. ולעת כזאת הזכירה כי תמלא הבטחתה ולא תכזב באמונתה. בראשונה כוננו את האינקוויזיטיאָן בעיר זעווילא, באשר יושבי חבל המחוז ההוא סרו למשמעת המלך אשר משל בהם ממשל רב ושמה לא היה בית נבחרי העם (קאָרטעס) אשר יהוו דעם עד מה בעניני הממלכה, אבן עוד מעט יסדו בית משפט אינקוויזיטיאָן גם בשארי המחוזות, ולא שמו לב לדברי האצילים אשר צעקו חמס על מעשים כאלה אשר לא יעשו בארץ, וגם לא שעה המלך לדברי הפאַבסט אשר כהה בו לבלי ישמע לדברי הכהנים. את בית המשפט הנורא ההוא יסדו ביום השני לירח יאַנואַר בשנת 1481 (רמ"א),

---

1) לפי הדרישות והחקירות הנכונות החדשות, נתנו ראש בברות פיליפפ, ואך שמועת שוא הוציאו על יאהאננא בעקבה כי השתגעה.

וביום הרביעי אחרי הוסדו חרצו משפט מות על ששה אנוסים, וישרפו אותם באש. לא ארכו הימים ויקדישו ככר אחת שתקרא בשם אֶל קוועמאַדעראַ El Quemandera לערך שמה עצים למערכת האש, שם שרפו את הכופרים גם תקרא הככר, מקום התבערה (בראַנדשטאֶטטע) *). משפט מות נורא כמות קראו בשם Auto da fe (דבר משפט האמונה) ויתנו אותו ברב עם ובהדרת קדש. לרומם מפעלות בתי משפט כאלה — אשר לבדד ישכנו — למעלה ראש, הפקיד הפאַפסט מטעם המלך את הכהן טאָרקעמאַדאַ הנזכר למעלה לראש שופטי הכופרים (גענעראַלאינקוויזיטאָר), אשר חיש אחרי נתנה המשרה הזאת על שכמו בשנת רמ"ג, כוננו ידיו עוד שלשה בתי משפט כהמה בהערים: קאָרדאָוואַ, יאַען Jaen ובעיר ווילאַרעאַל Villareal ואחר יסד בית משפט האינקוויזיטיאָן בטאָלעדאָ; וברבות הימים יסד בית משפט האמונה גם בזאַראַגאָססאַ, ושמה משל ממשל רב בתור שופט האמונה האיש אשר בחשך שמו יכוסה רע מעללים פעדראָ אַרבועס.

c) בראשונה שמו שופטי בית משפט האינקוויזיטיאָן כל מעינם לחקור את לבות הנוצרים ולעשות שפטים במו אם בגדו בדת הנוצרים, וככה שפטו גם את — בני נכר אשר אך למראה עין המירו דתם — המויערין והיהודים, אכן עוד לא היה לאל ידם לנגוע ביהודים אשר עוד עבדו את אלהיהם לעין השמש, לרעה. אולם נודע הדבר אל נכון, כי היהודים הושיטו יד עזרה להאנוסים וידם תכון עמם להחיש מפלט למו לחסות בצלם, ולזאת לא הועילו כל עניש ועִנויים קשים. זולת זאת נכתם עון היהודים — הגדול רב יתר מכל החטאים — לפני המלך, והעון הזה לא סר גם מהאנוסים והוא: כי היו עשירים. אם הבלי שוא וקנאת הכהן טאָרקעמאַדאַ לאמונתו ועוזריו אשר לא אמרו הון, ירעידו כל עצמותינו לשמע אזן מעללי רשע ההם, אולם אהבת הבצע הנמבזה אשר תתחפש באדרת קנאת האמונה למען כחש, תעורר בקרבנו זועה וגעל נפש לראות איך ירדו פלאים כל מדה נכונה וישרת לבב עד אשר בחיר היצורים נמשל לחיתו יער טורפי טרף. העון אשר בעדו סבלו האנוסים מרבה להכיל, הוא הדבר אשר לרגלו יצא הקצף בצרפת גם על שרי ההיכל (טעמפעלהעררן) (פלגה אחת בין הנוצרים אשר סרו בענינים אחדים מדרכי האמונה השוררת בארץ) להומם ולאבדם ולעשות כלה אתם. לפיליפפ היפה היה דרוש כסף לחפצו, לכן רדף בחמת עברה את שרי ההיכל; לפערדינאנד הקאַטהאָלי היה דרוש כסף באשר דללו ותרבו אוצרותיו, לכן נתן צו לכונן את האינקוויזיטיאָן. שופטי בית משפט האינקוויזיטיאָן גמרו אמר, כי ארץ ספרד תקיא את היהודים

*) פה מצאתי חפץ להעיר כי כרובי סופרינו ישגו בהוראת המלה „תבערה". ופעמים רבות קראתי בספרים ובמ"ע „פרצה תבערה" לאמר „יצאה אש" ולא נכון. ובאמת הוראתה היא „בראנדשטעטטע" כמו שנאמר „ויקרא שם המקום תבערה" (במדבר י"א פסוק ג') וראה באוצר השרשים ערך בער ותמצא קורא נכבד כי כנים דברי. דו"ר.

מקרבה, ולשים אכפם על כל תושבי הארץ אשר ימאנו להמיר דתם בדת הקאַטהאָלען, כי יעזבו את הארץ וילכו לגור באשר ימצאו. את אשר בזאת רבו שנית בארץ היהודים אשר אך למראה עין המירו דתם — מאשר באו כים עד נפש — למספר עצום, את אשר דכאו עד חרמה רבבות אלפי אנשים חפים מפשע עד אשר נפשם בהם תתעטף מעני והסר כל, את אשר לרגלי הדברים האלה גם הארץ תשאה שממה ורבה העזובה בקרבה והמסחר אשר פרח כחבצלת ירד פלאים, על כל אלה לא שמו לב הקנאים החשכים ומורדי אור;

d) אולם לא על נקלה יכלו הכהנים לדטות עד מהרה את לב המלך והמלכה כי יעתרו לבקשתם לכתוב ולהתום בטבעתם את דבר משפט הנורא והקשה ההוא; עוד היו דרושים להפצם מסי היהודים אשר שתו עלימו וברכושם ישפיקו צרכי מלחמותיהם עם המויערען בגראַנאַדאַ. אבן אחרי אשר ימין הספרדים רוממה במלחמה ההיא, ובא הקץ לממשלת המויערן בספרד, כאשר המלך והמלכה ביום השני לירח יאַנואַר בשנת 1492 (רנ"ב) הלכו הלוך ונבוע בקול תרועה והמון חוגג בראש מחנה צבא לגראַנאַדאַ, אז כפי הנראה חשבו בלבם כי הגיעה העת, בתור קרבן תודה לאלהי הצבאות על הנצחון הגדול אשר האלהים היה בעזרם לנצח את אויביהם, לשים חק ולא יעבור להיות דת הקאַטהאָלית שוררת לבדה בכל הארצות הסרות למשמעת המלך והמלכה ולבלי לעזוב כל שרש וענף מדת אחרת זולת הקאַטהאָלית. מגראַנאַדאַ יצא דבר חק ומשפט מאת „מלכי הקאַטהאָלען" ביום השלשים ואחד לחדש מאֶרץ בשנת 1492 כי כל היהודים הנמצאים בארצות: ספרד, זיציליען וזאַרדיניען יהיו נכונים לעזוב את הארצות האל מקץ ארבעה ירחים, ואם ימרו את פי המלך, יחרצו עליהם משפט מות. את רכושם יוכלו לקחת אתם, אולם לא נתנו למו לקחת כסף, וזהב, ומטבעות נחשת וסחורות אשר חקי הממלכה אסרו אסר להוציא מהארץ, כי אם סחורות אשר נתן הפשה לקחת אתם. דעת לנבון נקל כי חרדת אלהים נפלה על היהודים ובכל מקום אשר דבר המלך ודתו מגיע בספרד אבל ליהודים ושברם גדול כים; לא היה אמצעי אחד אשר לא נסו היהודים למצא חפץ בו ולשקד בכל עז כי המלך ישיב את דברו ומשפטו הנורא — אשר לא נשמע כמוהו — אחור; אולם לשוא היה כל עמלם. האיש אשר מצא חן בעיני המלך והמלכה וישא חסד לפניהם נכבד ונשוא פנים השר דון יצחק אברבנאל שקד בכל תקף ועז לדבר טוב על אחיו בני אמונתו לפני המלך והמלכה, וגם אצילי ספרד היו בעזרו, ויתחנן לפניהם להשיב את הספרים אשר כתבו על היהודים כי יגרשו כלה מהארץ, ויחפוץ להת כסף רב למאד לכפר פני המלך והמלכה. אבן לשוא שתת דבריו; את דת המלך בדבר היהודים קראו קבל עם — בעוד אנשי הצבא הריעו בתופים ובחצוצרות — בכל ארץ ספרד.

e) ביום השני לירח אויגוסט בשנת 1492 (רנ״ב), הוא יום התשיעי לחדש אב, אשר גם היום ישפכו בו בני ישראל דמעותיהם כמים על אשר היכל ה׳ בית תפארתנו היה לשרפת אש — למחרתו נסע כּריסטאָף קאָלומבוס בפעם הראשונה לגלות את הארץ אשר מצא ברוח מבינתו — ביום ההוא נטל על היהודים האמללים, אשר לפי דברי סופרים אחדים עלה מספרם לחמש מאות אלף נפש, ויש אומרים כי מספרם היה אך שלש מאות אלף איש, לעזוב את ארץ מולדתם ולנוע למצוא מנוח לכף רגלם; עם בני הגולה, הלך גם השר דון יצחק אברבנאל, אשר אף כרגע לא שם לבו על אבדן כבודו ורכושו הרב ויקרב אותם קרבן כליל בעד אמונתו ותמתו לאלהיו. עשר היהודים חכנם ויקרם אשר העירו קנאה ומשטמה בלבות הנוצרים עליהם, לא ישוו פרי כמעט עד מה לרבי היהודים; בתי חמד הבנוים לתלפיות וכפרים, מכרו היהודים — מאשר אין קונה — בעד מחיר מצער למאד, בתי כנסיות, ובתי הלמוד, בתי ההפשית (האָספיטאֶלער) נחשבו לקניני הממשלה, ואחר יעדו אותם לבתי-התפלה להנוצרים ולבתי ספר. אם נודע להממשלה, כי היהודים הגולים הפקידו אצל מיודעיהם אשר נשארו בארץ, כסף וזהב, למען ישלחו למו עת בואם למחוז חפצם, אז צוו השוטרים עליהם מטעם המלך במפגיע כי לא יהינו לשלח לבעליהם דברי חפץ אלה, כי אם יהיו שמורים בידיהם בכל עת, מאשר הממשלה תשים כל מעיניה לדעת אל נכון אם היהודים שלמו נשים, וגם חפץ תחפוץ כי היהודים ישיבו למנהלי בתי התפלה להנוצרים, אשר יש להם דבר משפט עמהם, את אשר נטל עליהם לתת למו בצדק. גם הכהנים הדאָמיניקאַנים פעלו ועשו בשקידה נמרצה על פי טאָרקעמאַדאָ את מפעלותיהם ביד חרוצים; המה דברו בכל יום השכם והערב באזני היהודים אשר כבר התעתדו לשים לדרך פעמיהם, כי אם ימירו את דתם בדת הנוצרים אז טוב ארץ מולדתם יאכלו, כל עשרם ורכושם יושב למו, וגם יכהנו פאר בכהונות נכבדות בהממלכה ויעלו מעלה מעלה, ויגידו למו עתידות לא טובות, הלחץ והעני וכל יד עמל אשר יהיה למו, בלכתם לנוע בארץ נכריה, אשר לא ידעו המה ואבותיהם. אולם אך לב מתי מספר נפתה על דבריהם [1], וגם המה כרבם אך למראה עין באו בברית דת הנוצרים ביראם מפני אויביהם אשר חמת

[1]) ביניהם יחשב גם האיש הנזכר למעלה (פרק צ״ט, c) אברהם שניאור עם בנו, אשר אחרי המירו את דתם הסבו שמם פערראד פרץ Perez קאראנעל „וזשואן פרץ קאראנעל״; גם רב אחד עם שני בניו המירו דתם בדת הנוצרים, ואחר קראו אותם בשם פערראד, פערא „ופראנציסקא רונעץ קאראנעל״. הדבר הזה, כפי אשר הח׳ קייזערלינג ישא דעו בצדק בספרו „קורות היהודים בפארטוגאל״, צד 102, יפיץ אור נגה, על אשר השר דון יצחק אברבנאל לא יזכיר אף פעם אחת בספריו את שם ידידו אברהם שניאור. נפלא הוא הדבר, כי שם קאראנעל גם עתה יקרא על משפחות אחדות בישראל בארצות הקדם.

עכשוב למו ובצפיתם צפו לעת רצון לתחיש מפלט למו בארץ אחרת ולשוב לאלהי הרחמים בכל לבם. אולם באמת אין לאל יד כל סופר לכתוב באר היטב את כל האסון והתלאה עמל יגון ועני אשר באו כתמם על אלפי רבבות היהודים אשר גרשו מארץ מולדתם בחסר כל.

f) בהעת האחרונה ההיא הגו בספרי התלמוד בשקידה נמרצה ויתנוססו לגאון ולתפארת בספרד בלעדי חכמי לב הנזכרים למעלה ה"ר יצחק קנפנטין (פרק צ"ז d,), וה"ר יצחק אבוהב (פרק צ"ט c,), האיש ה"ר יצחק דע ליאון, לבלי להחליפו באיש אחר באיטאליען אשר שמו כשמו (פרק קכ"א c,), ה"ר יהושע הלוי, אשר חבר ספר על אדות הסדר הנבון והכללים בדרכי למודי התלמוד (מעטהאָדאָלאָגיע) בשם „הליכות עולם", ה"ר שמואל וואַלענזי ועוד כמוהם; בחכמת הפלוסופיא־הדתית התנוססו לשם ולתהלה: ה"ר אברהם ב"ר ש"ט ביבאגו [1]), בשנות ק"צ—ר"ל; מחבר ספר „דרך אמונה" [2]), וגם ערך קבוצת דרושים, ה"ר יואל אבן שאַיב, אשר חבר באורים בלשון למודים לספרי כתבי קדש (האָמילעטישע קאָמענטאַריען). רב יתר נודע לתהלה ה"ר יצחק ב"ר משה ב"ר מאיר בן עראמה אשר גר בהערים: צאמאָרא, טאַראַגאָנאַ, פראגאַ וקאַלאַטאַאַיאוד Calatayud ואחרי גלות ספרד גר בשאלוניקי (זאַלאָניכי), וימת בשנת רס"ה. באורו לספרי התורה אשר ערך בדרך מטיף בלשון למודים הנודע בשם „עקדת יצחק" (לזאת יזכירו הסופרים את שם המחבר לפעמים בשם „בעל עקדה)", אשר גם השר דון יצחק אברבנאל מצא חפץ בספרו לרגלי באוריו, חבר עוד בספרד ויתן עדיו כי בעליו היה איש משכיל בכל חכמה, וגם הליכות עולם לא זרו לו. בזאַלאָניכי חבר גם חברת קטנה בשם „חזות קשה" ובה ידבר רתת ויוכיח לבני דורו בני אמונתו את פשעם וחטאתיהם בדברים נמרצים החודרים כליות ולב [3]). זולת זאת הואיל באר את ספר משלי שלמה וחמש מגלות גם חבר עוד ספרים אחרים, אשר כפי הנראה כעת אבדו מתוך כתביו. — מספרד מוצא המשפחות: גבאי, חביב, בירבי, סירוליא, מעדינאַ, וכדומה, אשר אנשים אחדים מהמשפחות האל בתוגרמה, בארצות הקדם (אָריענט) ובאיטאַליען נודעו לשם ולתהלה במפעלותיהם בספרת העברית. על התכמה והמדעים אשר פרחו כחבצלת וייפו בגדלם להלל מאד בין בני ישראל בספרד, יתנו עדיהם נטעי נעמנים ומטעי חמד, אשר שתלו בכרם ספרת העברית בכל מקום אשר נפוצו אחרי גלותם מארץ מולדתם, אף כי לא בכל מקום מצאו ארץ פוריה אשר נצר מטעיהם יהיה להתפאר כמו בארץ ספרד.

---

[1]) גם נקרא בשם ביבאג, ביבאס, בילבאא. [2]) י"א בקונשטנטינא, רפ"ב, 20. [3]) שני הספרים האלה יצאו אור מקרוב עם הגהות ובאור להה"ר חיים יוסף פאלאק בשם „מקור חיים" בפרעסבורג, תר"ש, 80. ובהקדמה ידובר בדבר תולדות המחבר.

פרק קא

היהודים גרשו מארץ פאָרטוגאַל (גרוש פאָרטוגאַל).

a) כרבי גולי ספרד שטפו עברו לארצות: אפריקא, איטאַליען, וממלכת תוגרמה. אולם האנשים אשר יראו לנפשותם לעבור באניה בלב ים, בחרו להחיש מפלט למו בארץ פאָרטוגאַל הקרובה לספרד. כשלשים צירים יהודים שלחו במלאכותם להמלך יאָהאַנן השני (פרק (צ"ט, b); ובראשם התנוסס הישיש ה"ר יצחק אבוהב (פרק צ"ט, c)[1]. המלאכים ההם הפיקו רצון מהמלך, ויעתר לבקשתם; כי מספר רב מגולי ספרד — האמנם המלך ראה ראשית לו כי כל איש ואיש יתן לגנזי הממלכה מס גדול לגלגלת — יוכלו לגור בארצו אך כשמונה ירחים. ומקצה שמונת ירחים נטל על היהודים לעזוב את ארץ פאָרטוגאַל; אכן גם המלך הבטיח למו על דברתו, כי אז יתן למו אניות לעבור בהן אל המקום אשר יבחרו בו, בעד מחיר מצער. כמאה ועשרים אלף יהודים מצאו חפץ באָפני הדברים האלה ויבאו לגור בארץ פאָרטוגאַל, אכן גם שמה לא ראו מנוחה כי טוב. אחיהם בני אמונתם בעצמם היו עוינים את האורחים החדשים אשר מספרם הלך הלוך וגדול; גם לרגל הדבר אשר עשה שמות בארץ בימים ההם, בא המות בחלוני מאות ואלפים בני הגולה האמללים להכריתם מארץ החיים, ויהי מקצה שמונת ירחים, והנה בעלי האניות אשר צוו מטעם המלך להעביר את הגולים למחוז חפצם, העלו מחיר מושבי האניה למעלה ראש, וגם דרשו בעד מחיר אבלי נפש על אחת שבע, ויתעללו בהאמללים בלי חמלה על כל מצעדיהם. אולם ביתר עז מר גורל היהודים שנשארו בארץ אחרי עבור העת אשר נתן למו הרשיון לגור בפאָרטוגאַל, כי מכרו אותם לעבדים או הובלו שי בלא כסף ובלא מחיר; האצילים או השרים רואי פני המלך יכלו לבחור למו עברים או עבריות צעירים או באי בימים ולקחתם לביתם לעבדים ולשפחות. את ילדי היהודים הרבים אשר נשארו בארץ כבני שנתים ימים—עד עשר שנים—לקחו בחזקה מזרועות אבותיהם וישלחום להאיים אשר מצאו אז התרים זט. טהאָמאַס או האיים השוממים (איי גזרה) (פערלאָרענע אינזעלן) JsoIas Perditas. לקול מר צורה התודר כליות ולב אשר צעקו הילדים, ויגון אבותיהם, אשר אחדים מהם נפלו עם ילדיהם הימה, לא שתו לבם נוגשיהם האכזרים אשר לא ידעו רחם. אך מתי מספר מהילדים שהובאו להאיים ההם היתם באור תראה.

b) אולם גם ליהודים תושבי ארץ פאָרטוגאַל עוד מעט נכונים ימי חשך.

---

[1]) צאצאי המשפחה הזאת המצא ימצאו ברבות הימים בארצות; האללאנד ואיטאליען.

האנוסים אשר נכו אל נפשם מספרד ויבאו לפאָרטוגאַל להחבא מחמת עריצים
וירבו ויעצמו שמה, העלו חמת הכהנים לאין מרפא גם על היהודים תושבי
הארץ. מעת הוכח המלך יאָהאַנן השני על משכבו ומחלה אנושה תקפתהו,
החלו למשול ברוחו הכהנים החשכים ופלגי מים לבו בידם, והוא גם הוא
כאשר קם מחליו ויהי גמר אמר לשים אכפו על היהודים תושבי הארץ אשר
ישבו בה ימים רבים, כי יבאו בברית דת הנוצרים. המלך דרש את
אוהבו בשכבר הימים, האיש הנשוא פנים והנכבד הישיש בן שבעים שנה
ה"ר יוסף (בן דוד) אבן יחייא, אחי ה"ר גדליה הנזכר למעלה (פרק צ"ט, c),
כי הוא יהיה לעינים לאחיו בני אמונתו לחסות בצל דת הנוצרים וממנו יראו
וכן יעשו, ויבטיחהו כי אם ישמע לקולו ישימו להערצאָג פאָן בראַגאַנצאַ,
ואם ימרה את פיו או אז אחת דתו להמית. אכן בחסדי ה' אשר גברו עליו,
צלחה לה"ר יוסף עם שלשת בניו [1]) לקחת את כל רכושם אתם, ולנוס
מפאָרטוגאַל. חמת המלך — אשר לשוא שלח רודפים להשיגהו — בערה בו
על קרוביו בני משפחתו הרבים אשר נשארו בארץ. רוח סערה השליכה את
האניה אשר בה עבר ה"ר יוסף יחייא, לחוף הים בקאַסטיליען; לרגל חק
הארץ, אשר אסר אסר על כל איש יהודי לבלי תצעדנה רגליו על אדמת
ספרד ואם יעבור את הפקודה ההיא כלה ונחרצה היא להמיתו, גם ה"ר יוסף
נכון היה לעלות על המוקד ולהשרף באש האינקוויזיטיאָן, אכן לבקשת ההערצאָג
אַלוואַראָ דיא בראַגאַנצאַ Alvaro di Braganza אוהבו בשכבר הימים, אשר
גם הוא היה מורדף בלי חשך מחמת המלך יהאַנן, לא נגעה בו יד איש
לרעה, וקראו דרור לנפשו גם חפשה נתן לו לנסוע הלאה לדרכו באין מחריד.
אך שמה נודע לו, כי כלתו אשת בנו הבכור בת עשרים ושלש שנה התחפשה
בשמלת גבר ועברה אתו באניה. מקץ חמשת ירחים באו שלם לעיר פיזאַ
באיטאליען, אשר הצרפתים חנו עליה. שמה שמו אותם בבית הסהר, ואך
אחרי נתנו כפר רב בעד נפשם חפשו. גם בעיר פלאָרענץ שמו לו עלילות
דברים, כי ידו תכון עם האנוסים ויחזק את ידם כי יחזיקו במעוזי דת היהודים
ולבגוד באמונתם החדשה, ואך אחרי תתו כסף ענושים אשר שתו עליו שבעה
אלפים שקלי זהב, נתנו השופטים חפשה לו. ה"ר יוסף גוע וימת בשנת
רנ"ה; ושלש שנים לפני מותו, מת המלך יאָהאַנן, אומרים אמור כי שתו
שתו ראש בברות המלך.

c) בימי ממשלת בן יאָהאַנן השני, עמנואל, אשר ישב על כסאו אחריו.

---

[1]) שם האחד ה"ר דוד, אשר ברבות הימים גר בנעאפעל (ה' צונץ "בהמזכיר" להרמש"ש ה"ב, צד 110), ושמות שני אחיו ה"ר מאיר וה"ר שלמה; ה"ר דוד הוא אבי דון יוסף אבן יחייא, אשר חבר את החברת "תורה אור", והידיעות האל תבאנה בהקדמתו להחברת ההיא.

נגה אור על היהודים בפארטוגאל לא לארך ימים. הוא נתן למו משפטי חפש, ויתן צו להפקידים כי חקה אחת למו ולכל תושבי הארץ בדבר המסים ומשא מלך ושרים, וכאשר שמח ורחב לב היהודים על חסדיו אשר גברו עליהם, ויחפצו לתת לו כסף רב למזכרת אהבה ותודה, מאן לקחתו מידם באמרו „כי אך בדרכי נעם בחסד ואהבה חפץ יחפוץ להטות לבותם כי יבאו בברית דת הנוצרים". עמנואל אמר לחכמה אחותי את ומודע לבינה קרא, ויאהב להתרועע בחברת חכמי לב, ולא בזה בלבו את היהודי, ויבחר באיש יודע דעת עברי בתור חוזה הכוכבים וסופר קורות הימים. הוא החכם המהלל ה"ר אברהם ב"ר שמואל זכותא, אשר אבותיו גרו בנגב צרפת, והוא נולד בקאסטיליען, ויהי אביר המורים (פראָפֿעססאָר) בחכמת התכונה בעיר זאַלאַמאַנקאַ, ששמה בקהל התלמידים אשר הקשיבו לקח מפיו, יחד גם כבוד אויגוסטינוס ריציוס [1], ואחר בא עם מורו ה"ר יצחק אבוהב לפאָרטוגאַל. בין יהודים משכילים אחרים, אשר לרגלי מסעי התרים הפאָרטוגיזים לגלות ארצות חדשות היה שמם לברכה במפעלותם — אשר ערכו דברי מחשבותיהם ומעלות רוחם על אדות הענינים הנכבדים האלה בספר — היה היו גם ספרי ה"ר אברהם זכותא אשר הבינם וחקרם ברוח מבינתו, לעינים למסעי החכם וואַסקאָ דע גאַמאַ וימצא חפץ במו, ויעוד חכמי לב כמוהו ראו באור חכמתו אור. הוא תקן וישנה לטוב את לוחות התכונה הנקראים „לוחות אלפונסו" (פרק פ"ז b), וחבר לוחות השמש־הירח־והכוכבים, ויתקן את קו המדה להפנות (אַסטראָלאַב Astrolab ווינקעל־מעססער), והבין לוח קטן אשר פעלו יראה לארך ימים Aemanach Perpetum, אשר תלמידו ר' יוסף וועצינא Vecinho תרגם לשפת ספרדית, ותלמיד אחר העתיקו לשפת עבר. בפחדו פחד לבלי ישים עליו המלך אכפו להמיר דתו בדת הנוצרים, עזב ברבות הימים את פאָרטוגאַל עם בנו ר' שמואל ואוה למושב לו את העיר טונים (באפריקא), ששמה חבר בשנת רס"ה, את ספר דברי הימים הנודע לתהלה בשם „יוחסין" [2] וימת בשנת רע"ד. בן נכדו (בן שלשים, אורענקעל) אשר שמו כשמו, ר' אברהם לוזיטאַנאָ, נולד בליסבאַבאָן בשנת רע"ה, ויקשב לקח מפי המורים בשבת תחכמוני (אוניווערזיטעט) בהערים: קאָאימבראַ Coimbra וזאַלאַמאַנקאַ בחכמת הפלוסופיא והרפואה, וימצא הית ידו בהיותו רופא חולים כשלשים שנה בעיר מולדתו, אולם בעת הדריכוהו מנוחה שופטי האינקוויזיטיאָן, נאלץ לעזוב את ארץ פאָרטוגאל; ויואל לשבת

---

[1]) הה' רמש"ש בספרו Catal. Bodl. צד 2143. [2]) דברים רבים מהספר הזה עם הוספות שונות יצאו אור על ידי הרופא ר' שמואל שולם ב"ר משה בקונשטנטינא. שכ"ו, ואחר בקראקא שמ"א (פרק צ', f), ובאמשטרדם תע"ב; ומקרוב העתיקו דברי הספר מכתב יד נושן וי"א בלונדון על ידי ה"ר צבי הירש פיליפאווסקי תרי"א 8°.

באַמשטערדאם בשנת שפ"ה, ששמה בריתו היתה נאמנה באין מחריד עם דת אבותיו העברים, וימת בשנת ת"ב [1].

d) לאסון היהודים ולהותם גמר אמר המלך עמנואל, לקחת לו לאשה את בת המלכה איזבל מספרד (פרק ק׳ ,a); אכן שפתי המלכה ברור מללו, כי רגלי בתה לא תצעדנה על אדמת ארץ פאָרטוגאַל, טרם יגרשו כלה את היהודים מהארץ ההיא. המלך החליט בנפשו לתת אזן קשבת לדבריה, ולא שת לבו לדברי חכמי לב בבית המועצה, אשר הזהירוהו ויעידו בו לבלי יעשה דבר נורא כמוהו, פן יבלע להארץ וינהם באחריתו, אולם שומע אין להם מהמלך ויתן צו, כי כל היהודים יעזבו בירח אָקטאָבער בשנת 1497 (רנ"ז) את ארצו; אולם בעוד מראש לא בסתר אמר למו כי יוכלו מבלי מפריע לעזוב את הארץ ולקחת אתם את כל רכושם והונם, נהפך לבו בקרבו באחרונה ויהי לאכזר נורא; הדבר יצא מאת המלך, כי בני היהודים יקחו מאבותיהם טרם הגיעו ימיהם לשנת הארבע עשרה ויביאו אותם בחוקה בברית דת הנוצרים, ובזאת יכנע גם לבב אבותיהם אשר אהבת נפש יאהבום לחסות בצל דת הנוצרים למען ייטב לבניהם. חתת אלהים היתה על כל היהודים בפאָרטוגאַל; רבים מהם שלחו יד בנפשם ובנפש ילדיהם ויבחרו במות מחיים מרים כהמה; רבים באו למראה עין בברית דת הנוצרים; ואך מתי מספר יכלו לנוס אל נפשם מארץ משכלת יושביה כזאת. בקהלם יחד לבד האיש הנזכר למעלה (c) ה"ר אברהם זכותא (זאַקוטאָ), גם כבוד ה"ר אברהם סבא, רופא ומחבר באור אשר בערפלי הנסתרות יסודו לספרי תורת משה, הנודע בשם „צרור המור". שני בניו לקחו ממנו ובחוזקת היד הביאו אותם בברית דת הנוצרים; הוא לא יסף לראותם עד יום מותו. בנוסו אל נפשו בחפזה, ויעזוב את כל ספריו הרבים והיקרים בעיר מגורו, הביא אתו אך את ספריו פרי מהשבותיו אשר הבינם וחקרם בעצמו לליסאַבאָן; ומאשר לפי חקי הארץ אם המצא ימצא ספר עברי בבית איש יהודי, בעליו יומת, לכן טמן את ספריו תחת אחד השיחים. ויבא ה"ר אברהם שלם לעיר פֿעץ, ויערך בספר כיד זכרונו הטובה עליו את דברי באורו אשר אבד לו בדרך, וימת בערך בשנת ר"ע [2]; — ה"ר יהודה חייט ב"ר יעקב אשר ערך באור („מנחת יהודה") להתברת בחלקת הקבלה „מערכת האלהות" לה"ר פרץ הכהן ב"ר יצחק (רבו של הר"ן מפרש הרי"ף), עזב את ליסכאַבאָן ויעבור באניה בחרף, עם מאתים וחמשים איש בני אמונתו אשר עמו היו בצרה, ויבא אחרי רבת שבעה לו נפשו תלאות שונות ואהרי נדודים רבים בעברו בארחות עקלקלות (אירראַפֿאַהרטען) למאַנטוא. — לה"ר יצחק ב"ר יוסף קאַרו, דוד האיש הנודע לתהלה ה"ר יוסף קארו מרן הב"י (פרק קכ"ב), אשר גר בראשונה

---

[1]) הח׳ קייזערלינג בספרו „קורות היהודים בפארטוגאל", צד 297. [2]) הח׳ קייזערלינג בספרו „קורות היהודים בפארטוגאל", צד 135.

בקאַסטיליען, ואחר בפאָרטוגאַל, הצליח ה' דרכו בנוסו מחמת העריצים בפאָרטוגאַל, ויבא בשלום ובלי כל פגע לממלכת תוגרמה; הוא חבר באור לספרי תורת משה אשר פיו יקבנו בשם „תולדות יצחק"; וגם באו שלם לתוגרמה אנשי השם: ה"ר יעקב ב"ר שלמה ן' חביב, ובנו ה"ר לוי (פרק קב"ב .e), ה"ר יוסף יעב"ץ (פרק קב"ה .f) ועוד.

פרק קב.

היהודים המסתתרים (הײמליכען יודען) בארצות ספרד ופארטוגאל.

a) משנת רנ"ב וביתר עז משנת רנ"ז תמו קורות הימים — אשר נקרו ויאתיו גלוי לכל העמים — לבני ישראל בחצי האי הפירענאָאי; אולם הממשלה עשתה ויכלה אך לאסור אסר על היהודים לבלי יעבדו את אלהיהם קבל עם. ברית היהודים — לאלהיהם — אשר בחזקת היד הטילו עליהם לחסות בצל דת הנוצרים, היתה נאמנה עם דתם — שמנדיהם כנצר נתעב צאי אמרו לה — בכל נפשם ומאדם ברוח כביר ונכון העשוי לבלי חת. מצב עניני היהודים האנוסים ההם נשתוה למצב היהודים בספרד טרם נכבשה הארץ לפני הערבים (פרק ע"א .c); אולם נודע הדבר כי רבו היהודים במספרם לעת כזאת, ממספר היהודים האנוסים בימי קדם, והאמצעים אשר נוגשיהם מצאו חפץ במו לעולל בעפר קרנם, נסבו ורחבו רב יתר, מהאמצעים אשר ישפיקו במו צוררי היהודים ומנדיהם הוויעסטגאָטהען. כמה אנשים תמימים ונקיים היו לברות לשלהבת אש בית משפט האינקוויזיטיאן; וכמה עיפה נפשם להורגים בענויים קשים תחת ידי משלחת מלאכי רעים, כמה ברזל באה נפשם שנים רבות בבתי הכלא עד כי מתו בתחלאים רעים, כפי הנראה לא נודע אל נכון בספרי דברי הימים. אך למתי מספר צלחה, להסתר מבית משפט האמונה אשר שופטיו וכהניו הביטו בשבעה עינים על כל מצעדי איש ואיש, ויעזבו את הארץ, למען יוכלו בהגיעם למחוז חפצם, לעבוד את אלהי אבותיהם באין מחריד מבלי לכחד תחת לשונם מאוזה עם המה. בין הארצות אשר מושליהן פתחו שעריהן ברחמים גדולים להיהודים הנסים מחרב היונה בספרד ופאָרטוגאַל, תחשבנה: לבד איטאַליען הסרה בימים ההם למשמעת ממלכת תוגרמה, ארצות הניעדער־לאַנדען אחרי פרקו מעל צוארם על הספרדים, וברבות הימים גם ממלכת ענגלאַנד.

b) אף כי רבים נצלו מנוגשיהם האכזרים בספרד, אולם אין לכחד, כי גלות ספרד חבלה הבל נמרץ בבת יהודה לימים רבים ומבצרי היהדות הגיעה לארץ, וכל חלקה טובה בה שבה והיתה לבער. אף כי כבר בראשית

מאת השלש עשרה ספרת היהדות בספרד כפרחת עלתה נצה והגיעה למעלה ראש, אולם גם עד אחרית מאת החמש עשרה עלו יהודי ספרד במעלות החכמה והדעת על אחיהם היהודים יושבי ארצות אחרות. גם בימים האחרונים עוד נטעו על אדמת ספרד מטעי חמד כמו אלבו ואברבנאל אנשי השם; בני הגולה נשאו אתם בכל המקומות אשר באו לשבת במו פרי הלולים אשר לאט לאט נשא ענף גם לאחיהם בני אמונתם אשר נאחזו בהארצות האל בשבבר הימים. אף כי בשנים האחרונות הציקו צורריהם למו לבלי חק, בכל זאת כבר כוננו ידי היהודים בערים שונות בספרד: גואַדאַלאַקסאַראַ, איקסאַר, צאַמאָראַ (Guada laxara Jxar Zamora) ובפאָרטוגאַל: ליסאַבאָן, לייאריאַ, פֿאַראַ, (Le:ra Fara), בתי דפוס להעברים. מאשר גולי ספרד ששמו לארצות הצפון באייראָפאָ פעמיהם, כרבם עברו דרך ארץ פאָרטוגאַל, לכן גם היום הזה יקראו בשמותם „יהודי פאָרטוגאַל" או „היהודים הפאָרטוגיעזים" בעוד בארצות הקדם הסכינו לכנותם בשם „שפאַניאָלען" (Spaniolen) ובשפת עבר יקראו היהודים אשר מוצאם משתי הארצות האל בשם „ספרדים", בני הגולה ההם בוננו למו בהערים אשר באו לשבת בהן, קהלות מבדלות עם מנהגי עבודת ה', אשר הסכינו במו בארץ מולדתם: המה תקעו יתר במקום נאמן את שם הספרדי בארצות הנגב באייראָפא ובארצות הקדם, כמו היהודים האשכנזים נודעו בשם אשכנים באייראָפאַ התיכונה. בין כה וכה וזרעי הדעת והתבונה, אשר זרעו לרגלי הגולים בארצות אפריקאַ ואַזיען, כבר אבלו נבלו, „היהודים הפאָרטוגיעזים" אשר התנשאו מני אז בחכמתם על אחיהם בני אמונתם צאצאי האשכנזים והסלאַווים, כהיום הזה לא נשאר למו כי אם זכרון מחמדי אבותיהם שהיו למו בימי קדם.

c) אולם יושבי ארץ ספרד גם פאָרטוגאַל עוד מעט נוכחו לדעת לרגלי ענינים רבים ושונים, כי גם שברם גדול כים בזאת אשר גרשו מארצם מאות אלפים יודעי דעת, השוקדים על עבודתם ביד חרוצים בכל עבודה ומלאכת מחשבת, ונדיבי עם, ושאיה יוכת שערי הארץ [1]). כאשר ישב פֿיליפפ השני על כסא המלוכה בספרד בשנת שט"ז (1556) ראה ראשית לו להכחיד ולכלות את הכופרים וישם כל מעיניו להיות אך אמונת הקאַטהאָלית שוררת בארץ, ועליה אדני ממלכתו הטבעו, ולא בזה ולא שקין כל האמצעים הרעים והנמבזים להפיק את זממו למען ימשול בעמו ממשל רב בלי מצרים. שופטי בתי משפט האמונה שפכו כל חמתם לא אך על היהודים האנוסים המסתתרים, כי אם גם מחזיקי דת הפראָטעסטאַנטית אשר זה מקרוב הכתה שרשיה בארץ, שתו מצו קבעת כוס התרעלה, ויד השופטים נטויה לעשות כלה אתם. נודע הדבר אל נכון, כי עון יורש העצר האמלל „דאָן קאַרלאָס" נכתם לפני

[1]) ראה למטה בפרק קכ"א.

המלך ושופטי האינקוויזיטיאָן אך על אשר לבו נפתה בסתר על למודי אמונת „הלוטהעראַנער״. כמו הקרח אשר יכסה את פני השדה אך לאט לאט, אכן במהלכו אשר לפני קרתו מי יעמוד ישים שמות בחיתו שדה ובצמחי האדמה, ככה בימי ממשלת פיליפפ השני דרכי ארץ ספרד אבלות בתושיה ומדעים, בשכל והגיון ישר (אינטעללעקטועלל), בחיי העם (זאָציאַל, חיי חברת האדם), בחלקת המוסר מדה נכונה ומישרים, ובמצב החומרי (מאַטעריעלל). ערים אשר מסחרן פרה מני אז כחבצלת ורבות עם כמו: טאָלעדאָ, קאָרדאָוואַ גראַנאַדאַ, זעווילאַ, שאו שממה; ושאיה יוכת הדרכים אשר סוחרים במו יהלכו, התושבים רששו אף כי הביאו אבנים יקרות רבות מאַמעריקאַ, חבר נזירים רבים ריקים ופוחזים ונבערים מדעת נצלו אותן, אשר קננו בהארץ שהיתה לפנים מברכת ה׳ והצלחתה פרחה כתמר. גם בשבת תתכמוני אסרה אסר הממשלה על המורים לדבר אמרי חפש לרגלי למודיהם, גם בחלקת חכמת החשבון שמו המורים מחסום לפיהם לבלי להעמיק ולהרחיב למודיהם, מטעם המלך ושריו. בני משפחת הממלכה ההיא הלכו הלוך ודל בבריאותם עד ימי ממשלת קאַרל השני, אשר בהיותו עלם בן תשע עשרה שנה, כבר הודו נהפך עליו למשחית ולא עמד טעמו בו כמו ישיש אין אונים, ושבע ימים.

d) האמנם ממשלת ספרד נצחה את היהודים והפראָטעסטאַנטים. אולם המה כבר נשאו וסבלו את אסונם הנורא בדומיה וכבר נשכחו הצרות והתלאות הראשונות; אכן ארץ ספרד זה כחמשים שנה תחיל תזעק בחבליה, אשר בהשנות כפעם בפעם ציריה אשר נהפכו עליה, אך לשוא תתיפח תפרש כפיה לגול מעליה את אבן התלאות והמצוקות אשר כמשא כבד רובצת עליה. אף כי מרד וקשר המצא ימצאו חדשים לבקרים בארץ ובני העם ימירו את המושלים כפעם בפעם, עוד מצא לבו הפאַבסט בתשיעי לירח מאֶרץ בשנת 1876 (הרל״ו) לשלח דברו בספר (Breve) להקאַרדינאַל — ערצבישאָף בטאָלעדאָ ולדבר רתת על אשר יוכלו בני הארץ לסבול כי נכרים לא מבני הקאַטהאָלען יבאו שעריה (Toleranz). — אולם עון פאָרטוגאַל מקדם קדמתה כבר נרצה. בישנת 1821 (תקפ״א) הסירו את שופטי האינקוויזיטיאָן מפקודתם לנצה לבלי יהבלו את הארץ ויושבי בה, וליהודים מכל הארצות נתן הפשה לשבת בארץ פאָרטוגאַל ולעבוד את אלהיהם באין מחריד ואין מכלים דבר. כעת המצא תמצא בליססאַבאָן קרית הממלכה עדת ישראל נכבדה ורב עומד בראשה ולבני הקהלה בתי כנסיות אחדים; את השר סאַרר יצחק ליאָנעל גאָלדשמיד בלאָנדאָן כבד המלך בתאר הכבוד באַראָן דאַ פאַלמיירא Palmeira, ואת הבאַראָן קאַרל פֿאָן ראָטהשילד נשא המלך בשם „מִצְוָה לְחָבֵר״ unbefleckten Empfängniss der Jungfrau. „עלינו לשנות לטוב ולברכה את דבר העון הגדול אשר נכתם בקורות ממלכתנו״ אמר המלך פעדרא החמישי הישר, אשר מוצאו

הוא מבית אחד נסיכי אשכנז — ולמרת רוח כל איש אשר לב רגש לו מת בדמי ימיו — בעת בקר בבית ה׳ לעדת היהודים הפארטוגיעזען באמסטערדאם [1].

פרק קג

היהודים בממלכת יון (ביצאנטיע , קאנסטאנטינאפעל לפנים).

a) מצב היהודים בממלכת יון לא שנה לטוב רב יתר מהעת אשר מלכו הקסרים הראשונים בהארץ אשר חלקה לכושלים שונים (פרק נ״ג ,d) את התקים המעיקים ליהודים שסבלו על ידם מני אז לאט לאט שמו אכפם עליהם ביתר עז, כפי אשר תבענה אמר קבוצות חקי הממלכה מימי המושל יוסטיניאן (Justinian) והלאה, אולם כפי הנראה לא בכל עת הציקו ליהודים, ולא הוציאו את החקים לפעלם בכל תקף ועז. המודיעים יוסיפו לספר דבר ריב אחד אשר התגלע בין קהלות ישראל, על אדות העתקת היונית לספרי תורת ה׳ אשר הסכינו לקרא בה בבתי הכנסיות. — ויהי בעת השתער קאסרו (Cosru) השני מלך פרס בעזוז מלחמה על היונים בארץ הצבי, החזיקו היהודים במעוזו ונצבו כצרים להנוצרים בארץ הזאת גם נגעה ידם במו לרעה. אולם אחרי אשר צלחה להקיסר העראקליוס לגרש את הפרסים מארצו, אז שפך כל חמתו על היהודים, בחדשו את חקי אדריאנוס ויתן צו, כי לא תצעדנה רגלי היהודים בירושלים עיר הקדש (פרק מ״ה ,d), בשנת ד׳ אלפים שפ״ח (628). לא ארכו הימים והערבים הגבורים אשר הלכו מחיל אל חיל, נצחו את הנוצרים במערכות המלחמה וילכדו בחרבם הקשה את הארצות: סוריא, מצרים, וארץ הצבי. אף כי נמצאו אז קהלות רבות ליהודים בממלכת יון, אכן עד אחרית ימי הבינים אין משמיע בדבר מפעלות היהודים בספרת העברית. כמו שערנו בנפשנו, כי מדרשים אחדים אשר ערכו בימים האחרונים אחרי חתימת התלמוד כמו: מדרש תהלים (פרק ס״ט .b), הברו בעת ההיא (ואחדים החליטו כי ערכום והקרום באיטאליען תימנה) את המדרש. ההוא ערכו מסדריו כפי הנראה במאה השמינית או התשיעית למ״ה. ה״ר הלל ב״ר אליקים חבר באור לספרי „ספרא״ „וספרי״ אשר עודנו נמצא בכתובים; ר׳ זרחיה היוני כתב חברת קטנה בחלקת המוסר והמדות בשם „ספר הישר״ (לבלי להחליפו בספר אשר שמו כשמו שחבר רבינו יעקב תם), (פרק ק״ג .b): בשירי זמרה עתקו חכמי היהודים בארץ יון וגברו חיל במו [2].

---

[1]) הח׳ קייזערלינג בספרו „קורות היהודים בפארטוגאל״, צד 338; במ״ע במאמר „היהודים המסתתרים בספרד״ בההוספה ליום הראשון (זאנטאגסביילאגע) במ״ע „פאסישע צייטונג״ לשנת 1878, גליון ד׳ והלאה. [2]) החכם צונץ בספרו „זינאגאגאלע

b) אבן לעמתם, נוכל להודיע ידיעות נכונות בדבר מפעלות מושבי בשבט סופר אחדים להקראים. ר׳ יהודה בכ״ר אליהו הדסי הקראי כתב וחקר בקאָנסטאַנטינאָפּעל בשנת ד׳ אלפים תתק״ח (1148) ספר גדול ורחב ידים בשם „אשכל הכפר [1]), אשר בו ישים כל מעיניו ללמד לקוראיו בינה, כי כל חקי התורה אדניהם הטבעו על עשרת הדברים (עשרת הדברות). הקראים הסכן הסכינו לתת למו נתיבה בדרכי האמונה, לשים לאל בדבריהם לא אך למודי אריסטו, כי אם גם יצא עתק מפי עטם על דתי הנוצרים והמחמדנים, גם בדרך וכוח דברו רתת נגד חכמי הרבנים *). בזאת אשר החכם הקראי ההוא יביא בספרו דברי המחברים הקדמונים להקראים ולהרבנים ישוה פרי להלמודים בספרת העברית, גם יפיץ אור נגה בידיעות הטבע אשר חזונן לא נפרץ אז בימים ההם, אולם לפעמים דבריו למעמסה הנמו להקורא בבחרו לו דרך מוזר בתבונת ספרו. את מאמריו ערך בסדר אותיות האלפא ביתא, זה בראשו ישר הולך, וזה סובב הולך במהלכו אחורנית, אך לפעמים יערך מאמריו בסדר האותיות אשר בהנה יזכר שמו, ובדרך תרוז אחד. הספר „אשכל הכפר״ הכי נכבד הוא בספרת הקראים ונסי (נסים ?) בן נח מצא חפץ בו ולפי מתכנת ספרו ממנו ראה וכן עשה (נאַכגעאהמט) [2]), וב״ר כלב אב״א (אפונדופולו Afandopulo) (פרק ק״כ c) כתב מפתח להספר הזה בשם „נחל אשכל״, ונלוה אליו בראשו. גם המשורר הקראי כ״ר משה דארי, אשר ביד חרוצים עשה מעשהו בדרכי בת שירתו בלכתו בעקבות המשורר ר׳ יהודה הלוי, כפי הנראה היה בן דורו אף כי היה צעיר ממנו לימים [3]) בתור מדקדק ומבאר כתבי קדש נודע לשם ולתהלה כ״ר אהרן הראשון (הזקן) בכ״ר יוסף הקראי הרופא בקאָנסטאַנטינאָפּעל בשנת ה׳ אלפים נ״ד (1294), אשר בלעדי ספרו בחלקת הדקדוק „כליל יפי״ [4]), הואיל באר ספרי כתבי קדש אחדים; באורו לספרי התורה יקרא „ס׳ המבחר״ או „מבחר ישרים״, ואת ספרו הואיל באר כ״ר יוסף בכ״ר שלמה הזקן חכם הקראים בקרים ובאורו יקרא בשם „טירת כסף״ [5]). אם נוכל לחות דעה על האיש כ״ר אהרן ההוא כי התחרה בספריו עם החכם הגדול ה״ר אברהם אבן עזרא כי אז גם לא יחורו פני כ״ר אהרן (הצעיר, האחרון) בכ״ר אליהו הקראי מניקאָמעדיען, והוא גם הוא גר בקאָנסטאַנטינאָפּעל, אשר מפעלותיו בספרת העברית פרחו כתמר ביתר עז,

---

[1]) יצא אור בגוזאלי תק״צ, 2⁰, צד 324. (במחוז אייפאטאריא בחצי האי קרים), אולם לא במתכנתו השלמה (אונפאללשטענדיג). וראה בספר הח׳ יאסט בש״א „קורות היהודות״ ח״ב, צד 352. ובספר הח׳ ה״ר שמחה פינסקער „לקוטי קדמוניות״, צד רס״ג. [2]) הח׳ פראנקעל „בהשחר״, שנה שמינית. [3]) הח׳ יה״ש „בהחלוץ״ ח״ו, צד נ״ח. [4]) י״א בקונשטנטינא, שמ״א, 8⁰. [5]) י״א בגוזאלי, תקצ״ה, 2⁰; גם נודע הוא בתור משורר בשירי זמרה (זינאגאגאלער דיכטער).

---

*) הכר יתזיקו במעוזי למודי התלמוד והקבלה הנובנה.

בשנת ק״י (1350), ולעמת ספר „מורה נבוכים״ להרמב״ם, חבר גם הוא ספר דומה בתכונתו בדרכי למודי הפלוסופיא־הדתית בשם „עץ חיים״[1]; גם חבר באור לספרי תורת משה כסדר הפרשיות בשם „כתר תורה״[2],

c) מארץ הצבי שממנה תצא תורה וחכמה לפנים, וחכמי ישראל שמה פעלו מני אז גדולות ונצורות במעלות רוחם הנשאות גלה כבוד, מעת סרה למשמעת מושלי הנוצרים, ובדרכי המדעים עומדת היא בסתר המדרגה עד היום הזה, אשר לפי זכרון מחמריה שהיו לה בימי קדם היה לה משפט הבכורה לעלות מעלה מעלה בהררי התושיה הכמה ומדעים. ידיעות אשר ערפל חתלתן נמצאות על אדות איש עברי אחד, שכפי הנראה מוצאו הוא מארץ הצבי, מושך בשבט סופר בחלקת הרפואה, אסף[3], אשר שקד בכל עז לבא עד תכלית דברי הספר להח׳ דיאָסקאָרדיעס (Dioscordies) במאה העשירית, וגם יודיעו המודיעים בדבר איש יהודי הלל הנוסע, במאה השלש עשרה. בעת לכדו הנוסעים במסעי הצלב את ירושלים עיר הקדש בשנת ד׳ אלפים תתנ״ט (1099), עשו הרג ואבדן ביהודים רבים. ממאה השלש עשרה והלאה, אחרי אשר נכבשו שנית הארצות הנזכרות למעלה לפני המחמדנים, באו לגור שמה יהודים חכמי לב מצרפת ואשכנז[4] כמו: ר׳ יונתן הכהן (פרק פ״ד, c), ר׳ שמשון ב״ר אברהם (פרק קי״ג, b) אכן כפי הנראה דברי מפעלותיהם אשר שתלו נטעי נעמנים על תלמי לבות אחיהם יושבי הארץ, לא נמשכו לארך ימים. תלאות ומצוקות חדשות הגיעו לבני ישראל בארץ הצבי, בעת הלכו המאַנגאָלען מחיל אל חיל ויבאו בחיל כבד גם לארץ ישראל ושלחו את העיר ירושלים באש, לכן הרמב״ן בבאו שמה (פרק פ״ז, c), מצא למרת רוחו אך מתי מספר יהודים בקרבה. — ללמודי כתבי קדש לחקור עד תכליתם בשום שכל ובהגיון ישר, ירה אבן הפנה ה״ר תנחום ב״ר יוסף איש ירושלים. אשר באר ספרי כתבי קדש בשפת ערבית; ממפעלותיו בשרמות ספרת העברית נודעו לנו מקרוב זעיר שם זעיר שם[5]. — אולם אור חדש נגה על היהודים יושבי ארץ הצבי במצבם המדיני ובספרת העברית אשר באורו ראו אור ימים רבים, מעת נכבשה העיר קאָנסטאַנטינאָפעל לפני הישמעאלים (התתרמים), ומעת אוו למו גולי ספרד לשבתם את ארץ הצבי (פרק ק״ב).

---

[1]) נרפס מתוך כ״י עם תוס׳ הגהות והערות ומפתחות ושארי לקוטים על ידי החכמים: פראנץ דעליטש והרמש״ש. לייפציג תר״א (1841), 8⁰. [2]) הידיעות בדבר ספרו הנ״ל, יודיענו ה׳ קאזעגארטען בספרו שי״א ביענא 4⁰, 1824. [3]) החי צונץ בספרו „געזאממעלטע שריפטען״, ח״א, צד 160. [4]) בשנת ד׳ אלפים תתקע״א (1211) באו לארץ הצבי יותר משלש מאות רבנים מצרפת וענגלאנד, ובתוכם החכמים אשר זכרנו. [5]) החי גרעטץ בספרו „קורות היהודים״ ח״ז, צד 145.

פרק קד

היהודים באיטאליען.

a) על אדות גורל היהודים באיטאַליען ואת כל אשר הגיע אליהם בארץ הזאת בימי מסעי העמים והימים אשר באו אחריהם. אין לנו ידיעות אשר תספרנה דבר דבר על אפניו (דעטאַיללירטען בעריכטע) המה לקחו חלק בעניני תושבי הארץ, אשר ישבו בה בשכבר הימים, והגורל אשר עבר על התושבים מעת נפלה נפלה לאט לאט ממשלת הרומאים, ומושלים חדשים תקעו למו יתד במקום נאמן בארץ ההיא, עבר גם על היהודים אירנקי. מצב היהודים בימי ממשלת המושלים הנוצרים הראשונים לפי החקים הלא טובים אשר הבדילו את היהודים לרעה, לא שנה עד מה ממצב היהודים בממלכות אחרות בימים ההם. אולם חקים כאלה, הסובבים הולכים לגרוע מהם משפט אורחי הארץ, ויאסרו על היהודים אסר ביתר עז לבלי ימצאו בביתם עבדים, לא יצאו לפעלם בכל תקף ועז באיטאַליען כמו בממלכת יון (וויזאַנטיע), או בחבל ארץ ספרד. אשר משלו בו הוועסטגאָטהען (פרק ע"א c,). אחדים מהכהנים הגדולים מאחיהם (פאָבבסטע) להקאַטהאָלען הראו את חסדם להיהודים לפי רוח העת ההיא. גם יספר מאמין רוח היהודים ועזוז גבורתם, אשר היו לעזור למלכם להגן בעד עיר נעאַפעל נגד הגבור הנערץ בעליזאַר, אשר עלה כשואה עליה בשנת ד' אלפים רצ"ו (536) [1]. אף כי בימי ממשלת הקסרים מוויזאנטיע שמשלו אז ממשל רב באיטאַליען, חדשו כנשר שמה נעורי החקים המעיקים להיהודים שבוננו ידי העריץ יוסטיניאָן לפעמים; אולם בעת סרו יושבי הארץ למשמעת ממשלת הלאָנגאָבאַרדען, אשר לכדו את מחצית ארץ איטאַליען צפונה, מני אז אין מגיד אף אין משמיע כי עשו פדות בין הנוצרים ובין היהודים באיטאַליען בדבר משפטי האורחים.

b) בתולדות הספרות להעברים באיטאַליען יתנוססו חכמי ישראל והמדעים יעלו כפורחת נצה בכאה התשיעית למ"ה; רבנים אנשי השם נודעו לתהלה, אשר צאצאיהם גרו בשנת ד' אלפים תרל"ו (876) בעיר לוקקאַ [2]. הכי נכבד ביניהם הוא ה"ר שבתי (ב"ר אברהם) דונולי מעיר אָורס (Oras) באיטליא, אשר נשבה בידי הערבים בשנת ד' אלפים תשפ"ה (925), ויהי רופא, יודע טבעי הצמחים (באָטאַניקער), תוכן, והוא גם הוא ערך באור לס' יצירה, וכתבים אחרים (וביניהם ס' תחכמוני פי' על ברייתא דשמואל בסוד העבור ומחזור הכוכבים) (וראה בס' היונה להר"ש זקש), אשר אך מקרוב שמו עין בקרת עליהם בשים שכל[3]), — בן דורו ובן ארצו של דונולי הוא המחבר אשר שמו הנכון

---

[1]) הח' גרעטץ בספרו „קורות היהודים" ח"ה, צד 34 והלאה. [2]) הח' צונץ בספרו „גאטטעסדיענסטליכע פארטרעגע", צד 362. [3]) ובאחרונה שם עינו ולבו

לא נודע לנו (ושם ר׳ יוסף בן גוריון הכהן יקרא עליו), והוא „יוסיפון״ או נודע ביהודה בשם „יוסיפון להעברים״ אשר בעליו כתב בשפת עבר דבר מלחמות היהודים ונוספות לספר „קדמוניות היהודים״ ליוסף בן מתתיהו הכהן הנקרא בשם יוסף פֿלאוויוס, בדבר קדמוניות היהודים הערוכות בספר יוסף פֿלאַוויוס [1]). בו הובאו נוספות רבות ילדי ההגדה והדמיון, ומקור ידיעותיו שאב מספר עגעזיפפוס (Egesippus), וכפי הנראה גם הגדות הכתובות בשפת ערבית היה היו לו לעינים, ויצא אור ברפוס זה בקצור נמרץ, וזה במאמרים ארוכים, ונעתק גם לשפות: רומית (לאַטייניש), צרפת, ואשכנז. ספר הכתוב בשפת ערבית אשר בו ידבר על אדות תקופה אחת מקורות הימים האלה, והיא מימי עזרא עד טיטוס, אשר חברו ר׳ זכריה בן סעיד (Said) יצא אור בדפוס בשם: „ספר השני להמכבים״ בלא שם מחברו (אנאָנים Anonym) ונספה לספרי תנ״ך פוליגלוטא בשש לשונות והן: לה״ק ותרגום ולשון יוני ורומי ואשכנזי ואיטלקי בדפוס פאַריז ולאָנדאָן. — קבוצת ספורים נוספים לכתבי קדש הנודעה בשם „ספר הישר״ (כאשר יזכר בספר יהושע קאַפיטל י׳, פסוק י״ג, שמואל ב׳ קפיטעל א׳ פסוק י״ח) הכתובה בשפת עבר צחה, וגם נעתקה לשפת אשכנז, חברה כמאתים שנה אחרי מות מחבר ספר יוסיפון, באיטאַליען או בספרד [2]).

c) אף כי מקומות אחדים באיטאַליען כמו הערים: לוקקאַ, באַרי, אָטראַנטאָ נודעו בתור ערים אשר למודי התלמוד קננו בהן וחכמי קהלות ישראל האל עתקו גם גברו חיל במו, אולם לא נשאר לנו לזכרון עד כה ממפעלות חכמי לב בספרת התלמודית. אבן במאה העשירית והאחת עשרה נודעו לתהלה משוררים בשירי התפלה אשר היו למו יד ושם גם בלמודי התלמוד, כמו: ה״ר שלמה ב״ר יהודה הבבלי (ר״ל יליד רומא) [3]), ה״ר קלונימוס מלוקקאַ, ובנו ר׳ משולם, גם יכנוהו בשם ר׳ משולם הגדול או ר׳ משולם איש רומא [4]). אחד מצאצאי המשפחה ההיא מצא חן בעיני הקיסר קאַרל (הגדול או הקרח?) ויקחהו אתר כבוד מאיטאַליען לאשכנז; הוא אוה למושב לו את העיר מאיינץ (פרק ק״ח, b). הכי נכבד וגודע לתהלה ולתפארת ביתר עז בין חכמי

על ספריו הה׳ רמש״ש בספרו Catal Bodl, צד 2231, וה׳ ווירכאוו בספרו Archiv Fur Pathologisehe Anatomie ה׳ ל״ח. בהמאמר: דונולי וכו׳. והקדמת ס׳ תחכמוני נדפסה בס׳ „מלא חפנים״ להח׳ אברהם גייגער. ועוד נדפס מחדש מתוך כ״י פאריז על ידי החכם מהר״א יעללינעק בשם פירוש נעשה אדם בצלמנו וכ׳ שם וז״ל; והוא הקדמת פירושו לס׳ יצירה הנקרא ס׳ תחכמוני או חכמוני, לייפציג תרי״ד, 8⁰. [1]) הח׳ צונץ בספרו הנ״ל, צד 146. [2]) הח׳ צונץ בספרו „גאטטעס־דיענסטליכע פארטרעגע״, צד 154; עוד חברת אחת הנודעה בשם „ספר הישר״ חבר ה״ר זרחיה היוני בהלקת המוסר (פרק ק״ג a), וספר שלישי אשר שמו כשמם הבין והקר רבינו תם (פרק קי״ג b). [3]) הח׳ צונץ בספרו „ליטעראטורגעשיכטע״ וכו׳ צד 100. [4]) שם. צד 108.

היהודים באיטאַליען במאה האחת עשרה הוא ה״ר נתן ב״ר יחיאל מרומא [1], מוצאו ממשפחת מאַנזי (ענוים), בן חכם לבב ומושך בשבט סופר מהלל, והוא הכין וחקר את ספר־המלים התלמודי הנודע בשם „הערוך״. האמנם לבעל הספר הזה היה היו לעינים כתבי הגאונים והחכמים גדולי ישראל הבאים אחריהם ויקבץ לאחדים באוריהם ודעם אשר נשאו בדבר המלים שחקרו עד תכליתן, כמו רבינו חננאל ועוד, אולם לא נוכל בזאת להקטין ולגרוע את יקר ערך הספר הזה, מאשר לולי ספר „הערוך״ אבדו לנו דברים רבים מספרת הגאונים, הידיעות הברורות והנכונות בדבר דרכי יושבי ארצות הקדם, הכתובות והערוכות בספרו, הוליכו שולל את האנשים אשר כנפי רוח הדמיון למו, לחשוב כי המחבר שם פעמיו לארצות האל לדעת נתיבות חיי יושביהן. ההוצאות מספר „הערוך״ לא כלן תשתוינה במתכנתו ורבות מהן נעדרו להן דברים רבים; בדפוס אמשטרדם תט״ו, 2°, נוספו להספר דברים שונים בענפי שרשי המלים מאת ה״ר בנימין מוספיא (ולכן יקרא בשם „מוסף הערוך״, פרק קל״ד, b); גם נודעה הוצאת ס׳ „הערוך״ עם נוספות בדבר שרשים אחדים ועם הערות בל״א ע״י ה״ר משה ב״ר ישראל סג״ל לנדא בשם „מערכי לשון״ בה׳ חלקים בדפוס פראַג בשנות 1819—24, 8°; במפעלותיו אלה שגה ה׳ לנדא ברואה בדברים שונים ולא יצא נקי משבט הבקרת הנאמנה *) גם ערכו את דברי ספר הערוך בקצור נמרץ ונודעו בשם „ערוך הקצר״ או „קצור הערוך״, הוספות ותקונים לספר הערוך יצאו אור על ידי ה״ר מנחם די לונזאַני (פרק קב״ג. e), וה״ר ישעיה ברלין (פרק קמ״ה, a), גם על ספר הערוך הטבעו אדני ספרי המלים להרבנים אשר חברו החכמים הנוצרים: פיליפפ אקווינאַס ויאָהאַנן בוקסטאָרף. — ה״ר שלמה ב״ר אברהם הידוע ן׳ פרחון מקאַלאַטאַאיאוד Calatayud בספרד, אשר כרע כאח התהלך עם החכמים: ה״ר יהודה הלוי וה״ר אברהם אבן עזרא, חבר בשנת ד׳ אלפים תתק״ך את ספרו „מחברת הערוך״ (דקדוק שפת קדש וספר המלים) בלכתו בעקבות החכמים: ר׳ יהודה בן דוד חיוג ור׳ יונה אבן גנאַח. וי״א עם הערות ע״י ה״ר שלמה זלמן בן ידידיה גאטליב ן׳ כוכב טוב (שטערן) בפרעסבורג תר״ד, 4°, עם מבוא מהרה״ג שי״ר, אשר נגידים ידבר בדבר קורות מהלך דקדוק לה״ק ודרכי למודי המדקדקים הקדמונים.

---

[1]) בדבר תולדות ימי חייו. ראה הרה״ג שי״ר „בבכורי העתים״ דברי ח׳ י״ב. צד פ״א. ובספרו „ערך מלין״, צד י״א. ודברי הח׳ צונץ שנספחו לס׳ „מסעות בנימין מטודילא״ ח״ב, צד י״ח. הח׳ גייגער בס׳ „נאכגעלאססענע שריפטען״ ח״ג, צד 267. הה׳ קאהוט בספרו „ערוך השלם (Plenus Aruch) וכו׳ ווין תרל״ח.

---

*) בדבר הוצאת הערוך ע״י ר״מ לנדויא ראה בתולדות ר׳ נתן ע״י הגאון שי״ר. גם ראה בהקדמת הה׳ בפערלינג שיצא אור ע״י דפוס לבוב (לפי הערת מהר״ד קאססעל במכתבו הערוך אלי).

פרק קה

חכמי היהודים ומשורריהם באיטאליען.

a) במאה השלש עשרה החלו היהודים באיטאליען ביתר עז לקחת חלק בלמודי החכמה ומדעים וישקדו עליהם בנפש חפצה, אף כי בל נוכל לכחד תחת לשוננו, אשר אך מתי מספר חכמי היהודים באיטאליען הנודעים לשם ולתהלה עלו מעלה מעלה בחכמתם הרבה ובמעלות רוחם הנשאות, ויתר מאשרי העם ואלופיו אך דרך הבינוני (הממוצע) למו בנתיבות הדעת והתבונה. מצבם המדיני לעמת מצב אחיהם בני אמונתם בארצות אחרות בימים ההם, לא ברע היה; אך לפעמים רחוקות רדפו אותם ויגרשום מן גו. באיטאליען לא שמו לב לחקי הקאַטהאָלען אשר בעליהם הכהנים שמו עינם על היהודים לרעה, כמו בארצות אחרות הסרות למשמעת מלכי הנוצרים; אף כי חקים כהמה אסרו אסר על הנוצרים, כי לא ישפיקו ברופאים יהודים עת יחלו את חליים, אכן גם הפאָבסטע לא שתו לבם לזאת, וישליכו יהבם על רופאים יהודים ויבטחו במו ביום מחלה וכאב אנוש. רוזנים אשר מודע לבינה קראו, לא יכלו ללכת אחרי הבלי שוא ומדוחים בדרכי הדת לתת פדות בין גוי ולאום, בעת שמו למו למטרה חכמה ודעת ואליהן תשוקתם. על אדות ה"ר יעקב ב"ר אבא מרי ב"ר שמשון בן אנטולי כבר מלתנו אמורה למעלה (פרק פ"ט, a). קאַרעל פֿאָן אַנזשו Anjou צוה להביא אליו מטונים ספר בדרכי חכמת הרפואה מעשה ידי החכם אלראַזי, ועל פיו תרגם איש יהודי פֿאַראַדיש Faradsch בן שלום Salem מגירגענטי בשנת ה' אלפים נ"ז (1297) את הספר הזה משפת ערבית לשפת רומית (לאַטייניש). הוא האיש אשר יכונה גם בשם פאַרראַגוט Farragut ונודע זולת זאת בתור מעתיק. עבודת מלאכת העתקות כהנה עבד גם עשה את מלאכתו ה"ר קלונימוס ב"ר קלונימוס לבית מאיר, הנקרא בשם מאַעסטראָ קאַלאָ Maestro Calo, בעד הנסיך ראָבערט פֿאָן אַנזשו (משנת ה' אלפים מ"ד או ה' אלפים מ"ז עד בערך שנת ה' אלפים צ"ז), ומוצאו הוא מפרובינצא, ובשנת ה' אלפים פ' היה ברומא, וכפי הנראה שב שנית לארץ מולדתו [1]. ה"ר קלונימוס לא אך בחכמת הרפואה בתור רופא ישפיק, כי אם גם רוחו במרום תמריא בבת שירתו ובלשון למודים אשר חננו אלהים, גם דרכי למודי הפלוסופיא בימיו לא נכתרו ממנו. הוא חבר ספר „אבן בחן", אשר בו בחר לו לשון התולים בשפה נשגבה (רהעטאָריש—זאַטיריש), להגיד לאחיו בני אמונתו את פשעם ולגלות למוסר אזנם כי לא ישובו עוד לכסלה, גם ספר „אגרת בעלי חיים" (על אדות יתרון האדם בחיר היצורים מן חיתו שדה) אשר

---

[1]) הח' צונץ במאמרו Analekten בגליון 3 (בכתב החדשי להח' גייגער ח"ב, צד 320-313). ובספרו „געזאממעלטע שריפטען" ח"ג, צד 155-150.

העתיק משפת ערבית, וחלק אחד ממנו בשם „דברים אשר נדברו רעים נאמנים איש אל אחיו", נודע בתור מפעל יקר בענפי המדעים להערבים. שני הספרים האלה נעתקו גם לשפת אשכנז. ספרו „מסכת פורים" אשר ערכו בדברי חדודים והתולים הסובבים הולכים בדרכי אמרות ההלכה לבעלי התלמוד לשעשועים לימי חג הפורים, העיר עליו חמת החרדים לדברי ה' [1], אומרים אמור כי חברות רבות מספרו שרפו באש [2].

b) רוח מלא חכמה ודעת החל לפעם בקרב בני עדת ישראל ברומא באחרית מאת השלש עשרה [3]. יהודים עשירים ונשואי פנים בעדתם ברומא תמכו בימין צדקם את חכמי ישראל וידברו על לבם להעתיק בעדם לשפת קדש ספרי חכמה ומדע הכתובים בשפת ערבית ורומית, גם לחבר ספרים אשר הרה והגה רוחם. בין חכמי לב האלה נודעו בשמותם לגאון ולתפארת: ה"ר נתן ב"ר גד בן אליעזר מחמת בסוריא [4], ה"ר זרחיה ב"ר יצחק בן שאלתיאל מבארצעלאָנאַ [5], ה"ר יהודה ב"ר משה ראָמאָנאָ [6]; עוד נודע לתהלה ה"ר הלל ב"ר שמואל בה"ר אלעזר מוירונה, אשר לשם ולזכר הרמב"ם תאות נפשו ולכל בו חיי רוחו, והוא גם הוא העתיק את הספר בחכמת חבש פצעים (חירורגיא) להח' ברונאָ; גם תרגם את הספר בדרכי חכמת הרפואה אשר פיו יקבנו בשם „ספר נהורות". מחברתו הקטנה בחלקת הפלוסופיא „תגמולי הנפש" על אדות נשמת האדם העולה למעלה, ושכר וענש בעד מעשי בני אדם ותהבולותיהם עלי אדמות, נודעה בשער בת רבים אך זה מקרוב [7], גם יצא אור מכתבו אשר ערך לר' יצחק מאַעסטראָגאַיאָ Maestrogajo, אשר בו ישא דעו ויפיץ אור נגה על דבר הריב אשר התגלע לרגלי ספרי הרמב"ם, בפרובינצא וספרד (פרק פ"ה, d והלאה) [8], ואגרותיו ההולכות על ה"ר זרחיה הנזכר למעלה ואשר לזרחיה באות אליו (קאָררעספאָנדענץ) [9]. — בתור מבארי כתבי קדש נודעו לשם: (בלעדי ה"ר עמנואל, אשר עליו תטוף מלתנו למטה) ה"ר בנימין ב"ר יהודה מרומא, אשר יכנה בשם האבבאָ Habba [10], ה"ר שלמה ידידיה [11], ה"ר משה ב"ר יהודה ממשפחת „הנערים", אשר הואיל באר ספרי הראב"ע עה"ת ויצרפם בטוב טעם ודעת [12], — בלמודי התלמוד התנוסס לגאון

---

[1]) ה"ר שמואל אבוהב בספרו „דבר שמואל" שו"ת, קי"ג. [2]) הח' רמש"ש בספרו Catal Bodl, צד 582. [3]) הח' צונץ במאמרו Analekten גליון 6 (בכתב העת־שי להח' גייגער ח"ד, צד 199—188). ובספרו „געזאממעלטע שריפטען" ח"ג, צד 184—137. [4]) הח' צונץ בספרו „געזאממעלטע שריפטען" ח"ג, צד 178. [5]) הח' צונץ, שם · הח' רמש"ש „באוצר נחמד" ח"ב, צד רכ"ט. „השחר" ש"ב, צד ס"ה. [6]) הח' צונץ במאמרו Analeccten שם במ"ע להח' גייגער גליון 4. [7]) י"א בליק תרל"ד, 80. [8]) ראה בס' „טעם זקנים" דף ע' ע"ב ובחמדה גנוזה, צד י"ח. [9]) „אוצר נחמד" ח"ב, צד קי"ז. [10]) הח' צונץ בספרו „געזאממעלטע שריפטען" ח"ג, צד 181. [11]) שם. צד 182. [12]) שם. צד 183.

ולתפארת האיש רבינו ישעיה דטראני (הראשון) (הרי"ד) בשנת ה' אלפים י', הוא חבר את הס' „מכריע" ותוספות להתלמוד ובאורי כתבי קדש; נכדו אשר שמו כשמו (ה"ר ישעיה די טראני האחרון ז"ל, הריא"ז), ערך באורים וחדושים לספר האלפסי. צעיר מעט ממנו ליםים היה ה"ר צדקיה ב"ר אברהם הרופא ממשפחת הענוים, אשר חבר ספר קובץ חקי הדת ומנהגים בשם „שבלי הלקט", אשר חלק ממנו נדפס *), ודברי חלק גדול ממנו נספחו לספר „תניא" או „מנהג אבות" אשר מחברו לא נודע לנו בשמו [1]). האיש ה"ר מנחם ריקאנטי חבר דברים רבים בחלקת ההלכה (פסקי הלכות), והוא גם הוא חבר באור שסובב הולך בדרכי הקבלה לספרי התורה, וגם הואיל באר חקי התורה והתפלות בערפלי מסתרי הקבלה. הוא הראשון בימים ההם אשר ידע את ספר „הזהר", בבאורו לספרי התורה הואיל באר גם את ספר הזהר [2]). — ה"ר יחיאל ב"ר יקותיאל בן בנימין הרופא חבר ספר נפלא בחלקת המוסר וכל מדה נבונה בשם „מעלות המדות" [3]). גם עלינו לשבח את האשה חכמת לב פוילאַ (פָּוֹלֹאַ?), מצאצאי האיש הנודע לתהלה ה"ר נתן ב"ר יחיאל אשר בשנת ה' אלפים מ"ה ישבה ברומא, ותעתיק כתבים נושנים ממחברים קדמונים לכתבה הנאדר ביופי וטוב טעם [4]).

c) הכי נכבד בין חכמי ישראל באיטאַליען בימים ההם הוא ה"ר עמנואל ב"ר שלמה למשפחת הופרוני (Sifroni), שנולד ברומא בשנת ה' אלפים ל"ב, מודע לר' יהודה ראָמאַנאָ הנזכר למעלה ורֵעֶה ה"ר קלונימוס ב"ר קלונימוס [5]). כפי הנראה נחל כבוד גם בעיר מולדתו ושמו מרומם בפי יושביה העברים. לרגלי נסבות, אשר לא נודע לנו אל נכון שרש דבר נמצא בהן, נאלץ לעת זקנתו לעזוב את עיר מולדתו, אכן ראה מנוחה כי טוב בפֶּערגאָ במחוז אַנקאָנאַ, בבית אחד העברים עשיר ונשוא פנים. הנסיך הזה, כפי אשר ר' עמנואל בעצמו יכנה את איש חסדו, הפציר בו לקבץ לאחדים את שיריו שחבר בעתים שונות בימי הייו הנפוצים זעיר שם זעיר שם. ולערך אותם בתור שירים אשר ישירו חליפות המשורר ורעהו, או בתור שאלות ותשובות; והנסיך בעצמו חפץ כי המשורר יקדיש את הספר לשמו, למען לא ישכח זכרונו עלי

---

[1]) הח' יה"ש „בציון" ה"א, צד צ"ג. ק"י. קמ"ז „ובהחלוץ" ח"א, צד ק"כ. הח' רמש"ש בספרו Catal Bodl, צד 2763. [2]) הח' צונץ בספרו „געזאממעלטע שריפטען", צד 181. [3]) י"א בקרימונה, שט"ז, ואופיבאך (אפענבאך) תע"ו. חברת קטנה ממנה אשר חבר ופ"ז יקבנה בשם „בית מדות" (שי"א בקונשטנטינא, רע"א) נודעה אך למתי מספר הקוראים. [4]) הח' צונץ בספרו „געזאממעלטע שריפטען", צד 179. הח' גרעטץ בספרו „קורות היהודים" ה"ז, צד 176. [5]) הח' רמש"ש שיכונה בשם „זירער" „באריענט" ליטעראטור בלאטט לשנת 1843, גליון 1 והלאה: ובספרו "Catal Bodl„ צד 1057.

---

*) וכעת נדפס בשלימות ע"פ שני כ"י ונימוא לרוך מהרה"ת שלמה באבער בדפוס ראם בווילנא. המגיהים

אדמות. הנה כי כן ערך ר׳ עמנואל את שיריו כפי יד זכרונו הטובה עליו, או אסף אותם מהנמצאים אתו בכתובים, וגם הכין וחקר שירים חדשים אשר הרה והגה רוחו ויצא הוציא ספרו „מחברות" או „מחברת", אשר בו הראה לדעת את כחו ועצם ידו בשפת עבר, וטוב טעמו במליצה ושיר ובחרוזיו השנונים, ואף המשורר למשפחת החריזי (פרק פ"ה g) הנודע לשם ע"י ספרו „תחכמוני" שהלך בעקבות המשורר הרירי הערבי מבצרה וכמעט ממנו ראה וכן עשה, זרועו מושלה לו לנאם נאמים נעימים ומשלים נמרצים כהמה. הענינים אשר עליהם סובבת הולכת בת שירתו כרבם לקוחים מקורות חיו, אשר זה הותלים יבהר לו, וזה באמרות טהורות הנובעות מקרב ולב עמוק ישא מדברותיו, גם תוכו רצוף תפלות אשר תשתוינה במתכנתן לתפלות בני ישראל שיתפללו בבתי התפלה בדרך התלים, כל אלה יתפשו לבות הקוראים. פיהו יהלל את עצמו לבלי הק. גם יאריך לשון בקינתו על מת אשר ברא מלבו, ושפתיו ברור מללו כי הוא בעצמו עליו הבינה ותקרה. בזאת אשר חלל את השפה הקדושה שפת כתבי קדש במבטאים נבזים אשר לאי־כבוד יחשבו בנשאו מדברותיו בדבר ענינים שונים, העלה עליו חמת יראי ה׳ (ויבדילוהו מקהל ישראל וישימו עליו חרם)[1]; בחזיונו אשר חזה על חיי בני דורו ורוח החיה באופני העת ההיא, יציג לפנינו במחזה במשליו כל הליכותיהם אחת מהגה לא נעדרה. הדבר אשר ימשוך עליו את עין הקורא הוא הפרק האחרון מספרו, בדברו על אדות הרוח אשר נשאה אותו בין הארץ ובין השמים ותביאהו לשערי הגן עדן והגיהנם והאנשים אשר פגש שמה (ובזה ספר הח׳ דאַנטע "Divina Comendia" היה לו לעינים). דבריו אלה נודעו בשער בת רבים בשם „מחברת העדן והתפת", ובשפת אשכנז יצאו אור בשם „גיהנם וגן־עדן ביבעל". — על דבר השיח והשיג שהיה לו עם הח׳ דאַנטע יודיעו זה מקרוב המודיעים דברים רבים ושונים[2]. אכן ר׳ עמנואל שם עינו ולבו גם ללמודים מועילים אשר ישוו פרי לחכמת ישראל, בשגם הוא הואיל באר כמעט כל ספרי כתבי קדש (זולת ספרי הנביאים הראשונים וספרי הנביאים הקצרים). מהם יצאו אור ונודעו בשער בת רבים: באורו לספר משלי שהסבו שמו ר׳ עמנואל בן יעקב וי"א עוד בשנת רמ"ו, ועוד דברים אחדים בלעדו, וראשית דברי באורו לספרי התורה ספתוה לס׳ ה׳ מערקס׳ "Merex Archiv" וכו׳ בח"א[3].

d) בזיציליען כמו בארצות יון ואיטאַליען כפי הנראה ישבו היהודים לפני כסעי עמי איירָאפּאַ להאחז נגבה מחמת הגונים אשר התנפלו עליהם

---

[1]) שלחן ערוך ארח חיים סי׳ ש"ז, סעיף ט"ז. [2]) הח׳ גייגער באוצר נחמד ח"ג, צד קכ"א. ובכתבו החדשי „יידישע צייטשריפט" ח"ה, צד 286. הח גרעטץ בספרו „קורות היהודים" ח"ז, צד 290. וראה בכתב ההדשי להח׳ פראנקעל לשנת 1871, צד 327 והלאה. [3]) ראה בכתב החדשי להח׳ גייגער „יידישע צייטשריפט" ח"ז, צד 68 ובהשתר ש"ג, צד ריע"ט.

(פֶאֶלקערוואַנדערונג). על ארות קורות היהודים בזיציליען הפיצו אור גנה חוקרי קדמניות מקרוב [1]), והנה תשתוינה להגורל אשר עבר על אחיהם בני אמונתם בארצות אחרות לעת כזאת. המודיעים יודיעו כי ה"ר שמואל הנגיד (פרק ע"ה c), שקד בכל עז להיטיב גם מצב היהודים בזיציליען; הנוסע ר' בנימין מטודעלאַ מצא במעססינא כמאתים נפש יהודים. ובפאַלערמאָ כאלף וחמש מאות יהודים; גם בשו"ת הרמב"ם וה"ר שלמה בן אדרת (הרשב"א, פרק פ"ח. c) ידבר על אדותם. באחת, קורות היהודים בזיציליען תתלכדנה ולא תתפרדנה עם קורות היהודים בארצות הנוצרים האחרות אשר עני עמל ויגון מנת חבלם. הכהנים הקנאים והחשכים אשר בידם נתנה הארץ הציקו להיהודים בחקקי און אשר בהם הבדילו את היהודים לרעה וישימו פדות בין הנוצרים ובינימו בכל דבר חק ומשפט האזרחים. והמה: פקודי הממשלה אשר הרשים לבקרים אסרה אסר עליהם בכל עז לשבת ברחובות קריה, ואך זרו אותם הלאה במגרש הגהעטטי, וגם צוו עלימו במפגיע לשאת אותות אי-כבוד על בגדיהם למען דעת כי ממעי יהודה יצאו, גם שמו עלימו מסים אשר נלאו נשא על סבלם, וכפעם בפעם העבירו השמועה בעקבה עליהם כי היהודים חללו קדשי זבחיהם ולחם קדשם בבתי התפלה להנוצרים, גם כי היהודים שחטו את ילדיהם, ובאחרונה גרשו כלה את היהודים מארצם בהעת אשר גרשו גם אחיהם בני אמונתם מספרד בשנת רנ"ב (1492). גולי זיציליען נסעו לאט לאט לארץ תוגרמה, ובראשונה כוננו למו קהלות מבדלות, אולם גם ברבות הימים כאשר התערבו במשפחות היהודים מארצות אחרות, גם אז שמות משפחותיהם לתולדותם כמו: זיציליאַנאָ, מעסיני, מאַלטי, זכרו אותם כי מוצאם הוא מארץ זיציליען. — הקהלות אשר כוננו למו גולי זיציליען בדרכיהם ובסדר מנהגיהם נשתוו לדרכי קהלות בני ישראל אשר כוננו מני אז בארראַגאָניען, קאטאלאָניען ופרובינצא. ראשי הקהלות ומאשריהן (Proti), נבחרו מדי שנה בשנה על פי ארבעה אנשים אשר בחרו במו בני עדתם אחרי השבע השביעו אותמו בשבועת אמון; וברבות הימים הקימו בית משפט גבוה לכל היהודים יושבי האי, ששופטיו בחרו את ראשי הקהלות במקומותם למושבותם. אולם אחרי אשר התאוננו היהודים רע על שופטי בית המשפט ההוא, הסירו את השופטים מפקודתם, ויתנו העז והמשרה לבני העדה לשאת לבדם כל דבריהם משאם וריבם. בדבר הרבנים, שהוקמו-על לכהן פאר במשמרתם בכל ימי חייהם לאשר ולקיים את בחירתם עשו ויוכלו לפעמים הכהנים הראשים (בישאָפּע) כי על פיהם יצאו ויבאו דברי בחירת הרבנים. בדבר ספרת העברית אין כמעט שם וזכר בקורות הימים לבני ישראל בזיציליען [2]). ה"ר אהרן ב"ר משה אלראבי מקאטאנעאַ,

[1]) דת' צונץ בספרו „צור געשיכטע" וכו', צד 484 והלאה. [2]) ר' יוסף זאראגאזי, אשר נסע מזיציליען לצפת, היה מורה לה"ר דוד בן זמרא (פרק ק"כ, d);

תתן ה"ר משה גבאי, שחבר באור לספרי התורה, ושאר ה"ר שמעון דוראן (פרק צ"ה, c), ערך באור לבאור רש"י בשנת ק"ץ ויצרף כל דבר הקשה בו, למען ירוץ הקורא בדבריו. ויבא בספרו לרגל מלאכתו שמות ספרים שונים, אשר הוא חברם [1].

פרק קו

ה"ר יהודה מסיר ליאון. ה"ר יוסף קולין. ה"ר אליהו דיל מדיגו.

a) גם במאה החמש עשרה עתקו וגברו חיל היהודים באיטאליען במדעים ומפעלותיהם בשדמות החכמה וספרת העברית ברוחם הכביר תראינה לברכה, ולא נופלים המה מבני הדור ההלכוא לפניהם בשנות המאה הארבע עשרה העברה. חרשת המעשה ומדעים אשר הנסיכים והרוזנים מושלי הארץ מודע למו יקראו ובנפש חפצה נתנו למו מהלכים בארצם, בתי שבת תחכמוני (אוניווערזיטאֶטען) חרשים אשר נוסדו בימים ההם, למודי הסופרים הנפלאים הנודעים לגאון ולתפארת (קלאַססיקער) שעלו כפורחת ויחרשו כנשר נעוריהם בעת ההיא, כל אלה פעלו פעולה נמרצה גם על העברים ותפקחנה עיניהם לראות כי פרי עץ הדעת טוב ונחמד להשכיל. את אשר גם באחרית מאת השבע עשרה לא ידעו ולא שמעו מזה בארץ אשכנז (פרק קל"ז, b), כבר הסכן הסכינו בזאת באיטאליען במאה החמש עשרה ולא אמרו: ראה זה חדש הוא, והיא כי היהודים בקרו בבתי שבת תחכמוני, זאת לא זאת כי אם גם הוקמו־על למורים לשאת מדברותיהם ולהטיף לקח להתלמידים ממרומי כסאותיהם על הבמה (קתדרא, לעהרשטהילע). בכל בית יהודי משכיל ויודע דעת למדו את הנערים שפת רומית (לאַטייניש). — בין המשוררים הרבים בשירי זמרה יזכר לשם ולתהלה הרופא ה"ר משה ב"ר יצחק (דאַ) ראיטי, שנולד בשנת קמ"ח, אשר בספרו „מקדש מעט" או „מחברת תראיטי", היה היה לו הספר "Divino Comedia" להחכם דאַנטע אליגהיערי לעינים; אולם לא נתן מהלכים בגן עדניו לאנשים כמו: אלבאלאג (פרק פ"ט, b), ה"ר לוי ב"ר גרשום (הרלב"ג, פרק צ"ב, b), ר' משה נרבוני (פרק צ"ב. b), גם את האיש ר' עמנואל בעל „המחברת" (פרק ק"ה, c), על אשר הקדיש את בת שירתו להאהבה, ולא יזכיר את שמותם בספרו, והוא גם הוא כונן את בנין התרוזים בשירי שפת קדש, חלק מספרו זה נעתק ברבות הימים על ידי האשה המשוררת דבורה אַסקארעללי בשפת איטלקית. — ה"ר אברהם ב"ר מרדכי פריצול יליד עיר אוויגנאָן, ונולד

על אדות תמתו לאלהיו ולדתו יטיף מלתו ר' אלעזר אזכרי בס' „חרדים", דט"ו ע"ב.

[1]) הח' יה"ש בציון ח"א, צד קס"ו. קצ"ג.

בשנת רי״א, שגר בהערים: מאנטוא ופעראַרא, חבר ספר אשר נדפס פעמים רבות, וגם נעתק לשפת רומית, בחלקת דרכי גבולות העמים לארצותיהם (געאָגראַפיע) בשם „אגרת ארחות עולם״, אשר בו כבר יזכר שם הרכם קאָלומבוס. גם הואיל באר ספרי כתבי קדש, ובשנת רפ״ו עוד היה בחיים חיתו [1]. — אחד אנשי המעלה הכי נכבד הוא ה״ר יהודה ב״ר יחיאל, ונודע בשם מסיר ליאון, רופא במאנטוא, אשר בלעדי כתביו שחבר בחלקת הפלוסופיא והדקדוק, ערך חברת אחת בלשון למודים בדרכי שפת כתבי קדש בשם „נפת צופים״ [2]; כל קורא דברי החברת ההיא יוכח לדעת כי חקר לתכלית כתבי החכמים: אריכטו, ציצעראָ וקווינטיליאן, אשר על ידו לא נשכח שם וזכר האחרון מלבות הקוראים. יליד פרובינצא היה האיש ר׳ יצחק נתן, שערך מפתח לכל המלים הנמצאות בלה״ק לשרשיהן וגזרותיהן ונלוה לס׳ „מאיר נתיב״ הנודע בשם קונקורדנציא, שיקרא בהקדמת הס׳ גם בשם „אור זרוע״ וגם „נתיבות עולם״, שחברו החכם הנוצרי פרא ארלוטו בל׳ רומית ונעתק ללה״ק ע״י ר׳ מרדכי נתן; אשר ימי מלאכתו בו נמשכו משנת קצ״ז עד ר״ה *); וכפי הנראה גר בחבל ארץ צרפת תימנה [3].

b) למודי התלמוד עשו פרי הלולים על ידי ה״ר יוסף קולון (ובקצר מלים יכנה בשם מהרי״ק) בשנות ר״כ — ר״מ, מוצאו הוא מארץ צרפת. אבותיו וכל בני משפחתו גרו בשאַמבערי (Chambery), ובעת גרשו היהודים מזאָוואָיען, הלכו הלוך ונסוע לאיטאליען. ה״ר יוסף קולון הקשיב לקח וחילים גבר בלמודי התלמוד באשכנז, ובבואו לאיטאליען מצא חית ידו בראשונה בתור מורה לבני הנעורים ואחר הוקם־על במעלת רב לעדת ישראל במאנטוא. הוא היה אחד הגדולים בין אדירי התורה בימיו, והוא נתן נתיבה לחכמת בעלי התוספות בצרפת אשר בימים ההם לא היה עוד חזיונה נפרץ בקרב בני ישראל באיטאליען [4]. אולם — כמו כל רבני אשכנז בימיו — דרכי החכמה והמדעים נסתרו ממנו; לרגל הדבר הזה בא בריב עם החכם משכיל בכל חכמה ה״ר יהודה מסיר ליאון (a), אשר בו לקחו חלק כל בני עדת ישראל בהעיר הזאת, ואחריתו היתה, כי ההערצאָג יוסף ממאנטוא נתן צו כי שניהם יעזבו את העיר. את ה״ר יוסף קולון הפקידו אז לרב בעיר פאוויא (Pavia). עוד ריב אחד התגלע ביתר עז

---

[1] הה׳ צונץ במאמרו „געאגר. ליטעראטור דער יודען״ בס׳ „מסעות בנימין״, גם בספרו „געזאממעלטע שריפטען״ ח״א, צד 178. [2] ומקרוב יצאה אור על ידי הה׳ יעללינעק בוויען תרכ״ג. שני מכתבים ממנו נמצאים במ״ע „ישרון״ להה׳ קאבאק ח״ז. וראה שם בחברת שמינית, צד ס״ו. [3] הה׳ צונץ במאמרו Analekten גליון 7, ובספרו „געזאממעלטע שריפטען״ ה״ג, צד 190. [4] ספר הגולים ההם נמצא בספר „שלשלת הקבלה״ דכ״ב, ע״א (י״א בוויניציא).

*) פה תקנתי מעט לפי החקירות החדשות וכן נעיר כה וכה בבלתי מקומות. הו״ר.

בינו ובין בן דורו הרב מקאָנסטאנטינאָפּעל, ה"ר משה קפסאלי (פרק ק"כ b), אשר קולון שם אשם נפשו כי סר ממשפטי משמרתו אשר יצוו עליו במפגיע לשמור פקודיהם, וגם תעה בדרכי התורה, ויכתוב עליו מרורות לבלי חק במכתביו אשר ערך אליו. המכתבים אשר הריצו שני חכמי לב ההם איש לאחיו מלאו חרפות וגדופים לרגל הריב אשר בסופה וסערה דרכו, עד כי רגשות הכבוד שקננו בקרב בני דורם לכבד ולהוקיר את שני המאורות הגדולים ההם, מנעו אותם להדפיס את דברי מכתביהם המרים והנמהרים [1]. אולם — כפי שיודיעו המודיעים — נוכח ה"ר יוסף קולון באחרית ימיו לדעת כי עשה עול לה"ר משה קפסאלי, בזאת אשר מנוחה הדריכו ויחלל שמו על לא חמס בכפיו, וישלח טרם מותו לקפסאלי את בנו ר' פרץ, לבקש בשמו סליחה על דבריו אשר התמלטו מפיו עליו לא כדת, וה"ר משה קפסאלי ברוח נדיבה כגדל חסדו בנפש חפצה ענה ואמר „סלחתי כדברך", הוא תמך בימין צדקו את בן איש ריבו לפנים, ויזכור את שם ה"ר יוסף קולון לברכה ולתהלה עד למאד בעת תשוף עליו מלתו [2]. ש"ת ה"ר יוסף קולון נדפסו פעמים רבות בשם „שו"ת מהרי"ק" [3]. — גם האיש ה"ר יעקב ברוך ב"ר יהודה לנדא אשכנזי אשר גר בשנת ר"מ בפאוויא, ובשנת רמ"ז בנעאפּעל, מוצאו הוא מארץ אשכנז; ספרו „אגור", אשר בו יערך בסדר נכון מנהגי הדת לפי חקי התורה, נדפסו פעמים רבות, אכן מרן הב"י רבינו יוסף קארו [4]. חרץ עליו משפט בקרת קשה לא לטובה. צעיר מעט ממנו לימים הוא האיש אשר כהן פאר במשמרתו הנכבדה בתור רב לעדת ישראל בפאדוא, שבא מאשכנז לשבת שם ושמו ה"ר יהודה ב"ר אליעזר הלוי מינץ, ושמו יצא לתהלה למרחקים בידיעתו הגדולה בחכמת למודי התלמוד, אולם הוא היה גם מורה בחכמת הפלוסופיא בשבת תחכמוני בפאדואַ, והנוצרים אשר הקשיבו לקח מפיהן כבדוהו למעלה ראש ושמו מרומם בפיהם. הוא ישב על כסא הרבנות בפאדוא ארבעים ושבע שנה וימת בשנת רס"ח, זקן ושבע ימים ושנותיו הגיעו למאה שנה ומעלה. בינו ובין ה"ר אליהו דיל מדינו (d) התגלע ריב, אשר העיר את בני דורם להריץ מכתבים איש לאחיו בדבר הענין הנכבד ההוא; אולם דברי המכתבים האלה, לא נודעו בשער בת רבים עד היום הזה. — בנו אשר כהו פאר במשמרת הרבנות לעדתו אחריו, ה"ר אברהם מינץ, לא נפל מאביה בחכמת למודי התלמוד וגם הוא נחל כבוד כאביהו; דבר ריב למודי שהיה לו על אדות דבר הקשה בלמודי ההלכה עם ה"ר יעקב פאָלאק (פרק קל"ו b), המריץ את שני חכמי לב ההם להעמיק ולהרחיב דעותיהם השונות בדבר הענין

[1] „קורא הדורות", דף כ"ט ע"א. [2] הח' גרעטץ בספרו „קורות היהודים" חברת שמינית, צד 426 והלאה. [3] י"א בוויניציא רע"ט. קרימונה, שי"ז. [4] במבוא לבית יוסף ארח חיים.

הזה במכתביהם שהריצו איש אל אחיו . — חתנו אשר כהן פאר במשמרת הרבנות אחריו, היה ה"ר מאיר קאצענעללענבאָגען, ויכונה בשם ר' מאיר פאדוא, גם שמו נכבד ומרומם בתור חכם לבב אשר ידיו רב לו בחכמת התורה; תלמידיו אשר יצקו מים על ידו, היו: ה"ר שמואל ארקוואלטי (פרק קכ"ו, a) ור' אליהו קפסאלי; הוא שרת משמרתו בקדש ארבעים שנה, ועי"י י"א בשנת ש"י בבית הדפוס לה' בראגאדיני הס' „משנה תורה" להרמב"ם והוא גם הוא הגיש עצמותיו לשופטי ישראל על איש אחר שהדפיס את הספר הזה ופיו לא שאל, בווענעדיג בבית הדפוס לה' גוסטיניאַני (Giustiniani): ה"ר משה איסרלש (הרמ"א) בקראקויא הוציא כאור משפט ה"ר מאיר פאדוא ויחזק במעוזיו; ה"ר מאיר פאדוא גוע וימת בשנת שכ"ה. שו"ת ה"ר יהודה מינץ וה"ר מאיר פאדוא חברו יחדו בהוצאותיהן. — מדברי בנו ה"ר שמואל יהודה קאצענעלנבויגן אשר ערך פרי עשתנותיו בספר ומת בשנת שנ"ז, נדפסו שנים עשר דרושים [1].

c) אחרי ארצות ספרד ופאָרטוגאַל נוכל להזכיר את ארץ איטאַליען לתהלה בזאת, שכבר במאה החמש עשרה כוננו בה בתי דפוס להעברים · כפי שנודע לנו יצאו אור הספרים הראשונים להעברים בבתי הדפוס באיטאַליען, א') באור רש"י לספרי התורה לבדו (בלי עצם כתב ספרי התורה, טעקסט) בריגייו, באיטאליען התחתונה, בשנת רל"ה; ב') ארבעה טורים לה"ר יעקב בן הרא"ש ז"ל בפיעווע די זאַקקאָ Pieve di Sacco בשנת רל"ה (או בשנת רל"ח). בלעדם נדפסו ספרים בשפת קדש במאה החמש עשרה בערי איטאַליען, באַרקאָ (אצל ברעסציאַ), באָלאָגנאַ, ברעסציאַ, קאַזאַלע מאַגגיאָרע Casale Maggiore, פֿערראַראַ, מאַנטואַ, נעאַפּעל, זאָנצינאָ. בני המשפחה ההללה להמדפיסים הנודעים בשם: הזאָנצינאַטען, המה ילידי העיר האחרונה [2]· מוצאם הוא מארץ אשכנז; ראש בית אבותם, ר' משה, עמד בפרץ לפני שנת ר"י לעמת הנזיר הקנאי קאַפּיסטראַן (פרק קי"ה, c), בנו ר' שמואל בחר לו לשבתו את העיר זאָנצינאָ באיטאליען; נכדו ר' יהושע שלמה כונן בשנת רמ"ד שם בית הדפוס, ואחר היה למורשה לבן אחיו ר' גרשום, והוא הוא המדפיס הזאָנצינאטי הנודע לתהלה, שהוציא אור ספרים רבים בבתי הדפוס אשר כוננו ידיו בשנות רמ"ד—רצ"ד זולת זאָנצינא, גם בהערים: ברעסציא פֿאנאָ, פעזאראָ, רימיני, ואחר לרגלי הווענעציאנער שכוננו למו בתי דפוס הדשים (פרק קכ"ו, a) אשר לא יכול לעמוד לפניהם ולהתחרות אתם לארך ימים, וגם לרגל המשטמה אשר הקנאים צררוהו, עזב את איטאליען ויבא

---

[1]) ראה בס' „גדולת שאול" והקונטרס, ניר לדוד ולזרעו, להח' ערעלמאן ·

[2]) הח' צונץ במאמרו "Analecten„ גליון 8 · ובספרו „געזאממעלטע שריפטען" ח"ג, צד 194.

לקרית מלך רב בירת תוגרמה קאנסטאנטינאפעל, ששמה עצמה ירבה בנו ר׳ אליעזר ללכת בעקבות אביו ולשקד על מלאכתו בכל עז וידיו כוננו בית הדפוס אשר פעליו נמשכו משנת רצ״ד עד שנת ש״ט. — במאנטוא כוננו ידי הרופא ר׳ אברהם קאָנאַט בית הדפוס, אשר הוא בעצמו ואשתו עסטעללינא עשו את מלאכתם ביד חרוצים.

d) בהאי קנדיא, המושב הנכבד בוועגעדיג, פעלו ועשו: השכלת חכמי היונים הקדמונים, פרי מחשבות הפלוסופיא להערבים הנואמים נאם (שאָלאַסטיקער), המדעים אשר עלו כפורחת נצה באיטאליען, פעולה נמרצה גם על היהודים יושבי האי כמרביתם ילידי אשכנז. שמה מוצא משפחת קפכאלי הנזכר למעלה (וראה גם בפרק ק״כ b,), ומשפחת קאזאני וכדומה[1]. הכי נכבדה היא משפחת דיל מדיגו הנודעה לשם ולתהלה. לאבי המשפחה ההיא, ר׳ יהודה, אשר בא לגור שמה בשנת ק״ס נולד בין בנים אחרים גם אחד בשם ר׳ שמריהו, אשר יכנה הקריטי, לאמר: יליד קרעטא, הנודע לתהלה על ידי ספריו בחלקת הפלוסופיא[2]. נכד ר׳ שמריהו היה האיש הנודע לגאון ולתפארת ה״ר אליהו דיל מדיגו, גם יכנה בשם ר׳ אליהו קרעטענזים, אשר שקד בכל תקף ועז על למודי הפלוסופיא, וילמד דעת בפאדוא קבל עם את הלמודים ההם, וזקני בית המועצה בוועגעדיג בחרוהו פעם אחת לשאת דעו ועל פיו יקום דבר בענין פלוסופיא אחד אשר רבו עליו חכמי לב; בין תלמידיו אשר שאבו בצמא את דבריו הכי נכבד: הגראף פיקא דע מיראנדאלא, ואחרי מותו שב ה״ר אליהו לעיר מולדתו, ששמה גוע וימת בשנת רנ״ג בהיותו עוד בעצם תמו. זולת ספריו בחלקת הפלוסופיא אשר חבר בשפת רומית[3] ועברית, חבר עוד מחברת קטנה טובה ומועילה בשם „בחינת הדת״[4], ובו נכבדות ידבר על אדות הפלוסופיא והדת, ששמה נשא דעו כי לכל איש משכיל, הצדקה להקור לתכלית הפלוסופיא חפשי כפי אשר רוח מבינתו יענהו, גם עמד בפרץ בתור איש ריב, לעמת בעלי הקבלה[5]. למשפחתו נחשב האיש אשר עוד תטוף עליו מלתנו (פרק קכ״ח c,) ה״ר יוסף שלמה דיל מדיגו. בין תלמידי ה״ר אליהו קרעטענזים הרבים נודע ביתר עז בן ארצו ה״ר שאול הכהן אשכנזי, נולד בקנדיא, בשנת רכ״ט, ואחר גר בקאנסטאנטינאפעל, ובשנת רס״ו, אשר בה שב לארץ מולדתו, בא בכתובים במכתביו מלאים חכמה ותבונה עם השר דון יצחק אברבנאל אשר ישב אז בוועגעדיג (פרק קכ״ה, a). בן דורו של ה״ר

---

[1]) החי׳ גייגער בספרו „מלא חפנים״, צד כ״ג. [2]) החי׳ גייגער באוצר נחמד ח״ב, צד צ׳. [3]) החי׳ רמש״ש בספרו „Catal Bodl״, צד 944. [4]) בתעלומות חכמה שי״א בבאזעל שפ״ט—שצ״א, גם י״א עם הערות להה״ר יצחק שמואל ריגייו בוויען 1833, 8⁰ (תקצ״ג). [5]) ראה בכתב החדשי להחי׳ פראנקעל לשנת 1871, צד 481 והלאה.

אליהו דיל מדינו אשר גם הוא הטיף אחרי דעת בתור מורה להשר פיקא די מיראנדאלא היה ה"ר יוחנן אלימאן, אשר חבר באור המעלף בערפלי הנסתרות (מיסטיש) לספר שיר השירים בשם „חשק שלמה", ואף הקדמת באורו בשם „שער החשק" ופי המחבר יקבנה „שיר המעלות אשר לשלמה", נודעה בשער בת רבים [1].

פרק קז

היהודים בארצות צרפת ואשכנז.

a) זולת היהודים בספרד, נתן ענין נכבד לסופרי קורות ישראל לענות בו בדבר היהודים יושבי צרפת ואשכנז לפי ערך מספרם ומפעליהם אשר נודעו בהם לשם ולתהלה. בין הענינים המדינים הסובבים הולכים במרבית ימי הבינים, ימשכו עליהם את עינינו ביתר עז דברי היהודים אשר ישבו בארץ צרפת צפונה ובאשכנז ימה, כאשר על אדות היהודים יושבי פרובינצא כבר שמנו עינינו ולבנו בעת שידבר בהם (פרק פ"ד והלאה), והיהודים יושבי ארץ אשכנז קדמה, החישו מפלט למו בארצות הסלאווים ויהיו סרים למשמעת מושלי הארצות האל, ואך לאט לאט ברבות הימים, נגה אור על קורות בני ישראל שמה, אשר עד העת ההיא ערפל התלתן (פרק קי"ז, c. וקכ"ט). כאשר באחרית ימי הבינים עזבו מעט מעט היהודים באייראפא — לרגלי תלאותיהם — את הארצות הפונות ימה ויחישו למו מפלט באייראפא מזרחה, לכן נשימה עינינו ולבנו על ארץ אשכנז אשר נמשלה לארץ ספרד בדרכי היהודים אשר גרשו מקרבה ויבאו לגור בארצות הקדם, בזאת כי גם גולי אשכנז שתלו מטעי חמד ופרי עץ הדעת על שדמות ספרת העברית בארצות אייראפא מזרחה. אף כי לרגלי הענינים האלה עמד טעם שפת אשכנז בין בני ישראל בארצות אייראפא מזרחה עד היום הזה, אכן לפי דרכי החכמה והדעת האבלות בארצות האל, עלו היהודים ילידי אשכנז על יתר אחיהם בני עמם שמה, כי עצמה ירבו עד מהרה בהשכלה ובמדעים חדשים אשר רכשו למו חכמי לב, ובכה נתנו למו למורשה שכם אחד על אחיהם במעלות רוחם כמו לגולי ספרד הנודעים לתהלה.

b) מצב המדיני של יהודי אשכנז לא בטוב היה, וחבלים לא נפל למו בנעימים בארץ ההיא. כל תלאה וכל נגעי הלחץ, אשר כבר הוצגו בספרנו במחזה, באו כתמם על בני ישראל בארצות אשכנז וצרפת, והיהודים מעצר ומשפט לקחו. עוד רוח והצלה עמד ליהודים שמה, אם לחצו אותם אך במסים קשים ובהם ישפיקו, ומושלי הארץ אשר כסף היהודים היה דרוש לחפצם מאשר

---

[1]) י"א בליורנו תק"ן 4⁰.

אוצרותיהם דללו והרבו עוד הגנו בעדם כי חייהם לא יהיו תלואים למו כנגד, ולא היו לברות לבני האספסוף אשר התנפלו עליהם לפעמים ועשו שמות בקרבם לבלי חק, לבלי יגרשו יהודים רבים מקרב הארץ, ולבלי יכבידו עליהם אכפם להמיר דתם בדת הנוצרים, שאז האסון רהף עליהם והונם ורכושם נתנו למשסה ואין אומר השב. מצב היהודים היה מרה ביתר עז בימי מסעי הצלב (פרק קי"א, קי"ב) אשר לרגלם חדלו לשמוע לפקודי המלך והקנאים סרו אך למשמעת הפאבכט ולא סרו ימין ושמאל מדבריו, ותלאות היהודים עלו עוד רב יתר למרום קצן בעת היה דבר גדול בארץ במאה הארבע עשרה (פרק קי"ז); שני המקרים האלה הביאו אסון גדול ונורא ליהודי אשכנז וקורות ימיהם מי ישוחח. בספרי החקים אשר הקקו ליושבי הערים, היהודים לא יכתבו; האזרחים וחבר עושי מלאכה אמרו לא ידענום; ומאשר לא נתנו ליהודים להסתפה בנחלת כלכלת דרכי העם. (פֿאָלקסווירטהשאפֿט) ולא ידעו עד מה נתיבותיה אשר יכוננו אשיותיה לארך ימים. לכן נטל על היהודים, בהארצות אשר נתנו למו לשבת, לאחוז בסנסני המסחר הקטן (קליינהאנדעל) ובעסקי נשך ומרבית ישפיקו, אשר הכהנים הנוצרים העשירים, שגם עליהם אסרה אסר הממשלה למצא חפץ בכספם ולכונן עסקים שבכלכלת העם יסודם, עשו חזה עם היהודים במסחרם, למען יוכלו בעתו לבז בז ולשלול שלל, או מאשר להכהנים נבעו מצפוני היהודים ועשרם, לכן על פיהם התנפלו עליהם בני האספסוף או אנשים מרי נפש אשר כיסם ריק וישאפו לנצל אותם. ספורי העם אשר שמו עלילות דברים על היהודים כי שחטו את ילדיהם, והללו את לחמי המזבח אשר קדוש יאמר למו, וכי שמו רעל בבארות המים, ועוד דברים כאלה אשר אין למו שחר, לא נעדרו באשכנז ובה קננו למו ביתר עז מבארצות אחרות: ומה גם לרגלי המקרים הנוראים אשר הביא בכנפיו הדבר הגדול אשר יקרא בשם „המות השחור" (פרק קי"ז) אשר גזר על ימין ועל שמאל, אבד כל זכר מחקי הארץ שנתנו להיהודים לפנים. אולם לבלי יגרשו כלה את היהודים מארץ אשכנז, ולבלי יעלה עליהם הגורל אשר עבר על אחיהם בני עמם בצרפת (פרק קט"ו) ובספרד (פרק ק'), הגנו בעדם הנסיכים הקטנים אשר רבו אז בארץ ההיא. אף כי עוד באחרית ימי הבינים לא ישמע עוד קול הנוגש בקרב היהודים כי אם לפעמים רחוקות, והמדות הנכונות מעט מעט פלסו להן נתיב בין יושבי הארץ ותראינה לברכה גם ליהודים מאשר יושבי הארץ החלו להתהלך אתם בשלום ובמישור, אולם גם בימינו אלה אך בעמל רב נוכל לכרות אזן לבני הארץ, כי אך אם יתנו להיהודים משפט אזרחים באין פרות בין יתר התושבים וביניהם, או אז שב ורפא למו מחבורתם ופצעם בהיותם בודדים במועדם ואין למו חלק בחיי החברה והמדינה, ואשיות מסחרם נוסדו על בלי מה.

c) מפעלות היהודים בצרפת ואשכנז בספרת העברית בימי הבינים

והלאה נפלו ממעשי ידי אחיהם בני עמם להתפאר בספרד אשר עשו גדולות ונצורות בה. המה הלכו אל כל אשר יהי הרוח החיה באופני הדעת אשר הלכו רצוא ושוב בחיי העמים אשר ישבו בקרבם, אולם לפעמים עלו במעלות רוחם, על מרבית בני העם שכניהם הנוצרים. אכן היהודים שמה לא שקדו על למודי החכמה ולא עשו חיל במו; מפעלות מדעי הפלוסופיא הדתית ודרכי אחיהם יושבי ספרד אשר חכמי הערבים היו למו לעינים באחום בסנסני התושיה והמדעים, כמעט נסתרו מהם. היהודים יושבי אשכנז שמו כל מעינם אך בלמודי חקי דת הלאומית ולכל בהם חיי רוחם, ובהם חילים גברו ואנשי מופת התנוססו לגאון ולתפארת בחכמת התורה; אכן לבאר בטוב טעם את ספרי כתבי קדש ולחקור לתכלית שפת עבר אין כל חזון נפרץ ואך בראשית בכורי הלמודים ההם ישפיקו. תמתם לאמונת ישראל, אשר גם הבלי שוא נספחו אליה מבלי משים, המריצה אותם לעמוד בפרץ לעמת המדעים אשר בעליהם החזיקו במעוזי חקירה חפשית, שפלסו להם נתיב בארצות: ספרד, פרובינצא ואיטאליען. רוח השיר והמליצה, אשר פעמה בקרב חכמי ישראל באשכנז, נחה כמעט אך על שירי התפלה הדרושים לחפץ חקי הדת שתקעו למו יתד במקום נאמן, אף כי לא נעדרו להשירים האלה רעיונות נשגבים, הנובעים מקרב ולב עמוק, ורוח בעליהם במרום תמריא, אולם לא נערכו בטוב טעם השפה ובנעם נאומי אחיהם המשוררים בספרד אשר חננם האלהים בלשון למודים להלל; כרבם הנמו הד התלאות השונות אשר הגיעו לבני ישראל בימים הרעים ההם. אולם במדות ישרות בקשט ותם, ברצונם הנמרץ להקריב את נפשם ומאדם בעד דתם ומנהגיהם, ובהצנע לכתם בבתיהם פנימה עלו היהודים יושבי אשכנז על אחיהם בני אמונתם תושבי חצי האי הפירענאֶאי, עד אשר הגיעו גם להאחרונים תלאות רבות שאז גם הם התאוששו וינזרו מתענגות החיים ויחזיקו במעוזי, למודי הדת בכל תקף ועז.

פרק קח

המעראָווינגים והקאַראָלינגים Merovinger und Karolinger.

a) אף כי כמו שערנו בנפשנו כי כבר בימי ממשלת הרומאים נאחזו היהודים בגאַלליען (שם ארץ צרפת לפנים) ובהנפות במסבי נהר רהיין, לרגל דבר המסחר אשר לוו היהודים מארצות אחרות את מחנות הרומאים, או בתור שבויי מלחמה, או החישו למו מפלט שמה מחמת נוגשיהם בארץ מולדתם, אולם נעדרו לנו ידיעות נאמנות על אדותם. הספורים אשר עשו למו כנפים בקרב בני ישראל, כמו: כי בוואָרמס כבר גרו יהודים טרם דת הנוצרים כוננה, וככה לא לקחו חלק במשפט הנחרץ על ישוע הנוצרי, מקורם הוא מעין אכזב

אשר בראו מלבם ברבות הימים לרגלי התלאות אשר הגיעו ליהודים, למען הסר תלונת הנוצרים מעל היהודים. בימי ממשלת מלכי הפֿראנקים למשפחת המעראָווינגים שנה מצב היהודים אשר פרח כתמר, לרעה. בעוד לפני מלוך המלכים האלה בארץ יכלו היהודים לעבוד את האדמה ולשמרה ולסחור בארץ באות נפשם באין מפריע בממלכות חבל ארצות הפֿראנקים ובבורגונד, גם שלח ידיהם במלאכת כלי קרב להכינם למחנות הצבא בארץ, שמו עליהם בימי ממשלת המעראווינגים האחרונים — אף כי היהודים לא יודיעו מזה מאומה — חקים מעיקים, וקורות ימי ישראל סובבות הולכות בימים ההם על הרי נשף אשר נגפו בהם רגלי היהודים. ועל פי הכהנים בהתאסף יחד קהלת הקנאים האלה (קאָנציליען), אשר כפלגי מים לב המלכים בידם להטותם אל כל אשר יחפצו, שמו פדות בין הנוצרים והיהודים כי יתפרדו ולא יתלכדו. דרכי החקים הלא טובים ששמו על היהודים וחמת עברת הכהנים ומשטמתם ליהודים, ישתוו בדרכם ההולך בארחות עקלקלות, לדרכי הוועסטגאָטהען (פרק ע"א) ומושלי הוויזאַנטים (פרק ק"ג). גם בממלכת הפֿראַנקים הסירו את היהודים מעט מעט מפקודותיהם במשמרת הממלכה ולא נתנו למו לקחת חלק בעבודת הצבא. גם שמו אכפם עליהם לפעמים כי יחסו בצל דת הנוצרים, גם המלך דאַגאָבערט (בשנת ד' אלפים ש"צ, 630) חפץ לעשות כמעשי הוועסטגאָטהען ויתן צו לנציביו כי כל היהודים יושבי ארצו הסרים למשמעתו ימירו את דתם בדת הנוצרים ואם לא ישמעו לקולם כי אז ביד חזקה ילחצו אותם לקיים מאמר המלך, אולם ידיו לא עשו תושיה, מאשר אך למראה עין להמלט מחמת הנוגש המירו היהודים את דתם ואף שם נוצרים חדשים יקרא עליהם, אולם נפשם ערגה לדת קדשם ודבקו בה בכל לבם ומאדם, ויחכו אך לעת רצון להשליך מהם עבותות דת הנוצרים ולעבוד את אלהיהם כימי קדם.

b) קארל הגדול, כמו כל המושלים הנבונים אשר מעולם, לא שנא בלבו את היהודים, והכהנים לא משלו ברוחו. הוא פלס נתיב בממלכתו הגדולה אשר יסדה ברוחו הכביר ובחרבו הקשה, לדרכי המסחר, ולא שם חק וגבול למו, ולא נתן פדות בזאת בין הנוצרים והיהודים, אשר סחרו בארץ. בדבר מלאכות אחת, אשר שלח הקיסר דברו להכליף האַרון אל-ראַשיד Harun Al Raschid, יחד גם כבוד יהודי אחד ר' יצחק בקהל הצירים, ומאשר שני הצירים האחרים אשר לווהו, הגראַפֿען לאַנפֿרעד וויגיסמונד מתו בדרך, לכן כלכל ר' יצחק דבר המלאכות לבדו במועצות ודעת והצליח ויעש את אשר חפץ הקיסר, ובשובו קבלהו הקיסר כגדל חסדו בפנים מפיקים אהבה וחן. בחברת הצירים אשר שלחו מטעם הכליף להקיסר נמצא גם איש יהודי חכם לבב אשר בא צרפתה ושמו ר' מכיר, וצאצאיו נודעו בשמותם בתור ראשי בתי הלמוד אשר כוננו בנארבאָננע. גם אומרים אמור כי על פיו באו בני משפחה אחת חכמי לב (אבי המשפחה הוא ר' משולם וכו'. פרק ק"ד) מלוקקא להעיר מאיינץ, וצאצאי

המשפחה הכבודה ההיא התנוססו לתהלה כשנות מאות אחדות (פרק ק״ד, c). גם המלך לודוויג החסיד (דער פֿראָממע) הגן בעד היהודים לבלי תגע במו יד האצילים הנוצרים לרעה. כפי אשר יודיעו המודיעים, בקרו הנוצרים בבתי הכנסיות ליהודים ודברי הרבנים המטיפים לעם מצאו חן בעיניהם רב יתר מאמרי כהני הנוצרים בדרושיהם. וככה המצא תמצאנה כבר באחרית המאה העשירית קהלות רבות הנכבדות לבני ישראל בערי צרפת הגדולות רבות האוצרות (פאַרים, אָרלעאַנס, ליאָן) וגם בערי אשכנז כמו: קאָלן, מאיינץ, שפייער, וואָרמס, מעטץ, רעגענסבורג, מערזעבורג, מאַגדעבורג, וכפי הנראה נאחזו היהודים הלאה בחבל הארץ בואך קדמה.

פרק קט

רבינו גרשום (ב״ר יהודה) מאור הגולה.

a) בימי ממשלת בני משפחת הקאַראָלינגען רפי ידים האחרונים, גם בראשית ימי המושלים הקאַפּעטינגער בעוד ירדו המדעים וההכמה מטה מטה, אז יד הכהנים בכל משלה; התלאות והמצוקות אשר התענו היהודים בכל ימי הבינים תחתן לבלי חק, יצאו לפעלן וחדשו כנשר נעוריהן בימים ההם מעט מעט בכל תקף ועז; עלילות שוא אשר שמו הכהנים בנכליהם אשם נפש היהודים, גם בזאת אשר אסרו אסר על היהודים לגבר חילים במסחר מרכלת וכל קנין לבלי יהי למו דבר עם אזרחי הארץ, הפרעות אשר הרסו עד היסוד דברי משפט וצדק, הבאַראָנען אשר חללו כבוד הוד המלכים, כל אלה שמו לאל גם את רצון המושלים אשר למשפט ישרו. — מהמאה העשירית ומעלה כבר יראה הדר מפעלות היהודים בצרפת ואשכנז לשם ולתהלה בספרת העברית, וככה החלו לפתח ולשדד את שדמות הספרות בעת אשר התנוססו גם יהודי ספרד במעשה ידיהם להתפאר בחלקת חכמת ישראל (פרק ע״ג) גם אותות העת ההיא לא ינכרו כי ראשי קהלות בני ישראל בצרפת באו בכתובים ויהי להם שיח ושיג עם הגאונים בבבל אשר כהנו פאר במשמרתם בקדש בימים ההם [1]. אם הכהן הראש (בישאָף) אַגאָבאַרט מליאָן—אשר אף כי לשוא שתת דבריו — הפיץ להבאיש את ריח היהודים בעיני המלך לודוויג החסיד לחפא עליהם דברים אשר לא כן, ובמכתבו אשר הגיש להקיסר, שבזאת נתן את שמו לשמצה וזכרונו לגדופים, אמר עם הספר, כי היהודים יציגו במחזה את תמונת ה׳ בתאר בני אדם אשר יראה לעינים; וכי יאמינו אשר אותיות התורה כבר נכתבו טרם ברוא ה׳ שמים וארץ, הלא בזאת נוכח לדעת

[1]) התכב צונץ בספרו „גאטטעסדיענסטליכע פארטרעגע", צד 367 ;

כי כתבי ההגדה, ומה גם דרכי הספרים הנזכרים בפרק ס״ט, לא נסתר מיהודי צרפת (פרק פ״ד, a). זולת הדבר אשר יספר כי משפחות אחדות נסעו מאיטאַליען לאשכנז (וצרפת) [1], כמו שערנו בנפשנו, כי הדברים המדינים הנכבדים אשר במו התלכדו הענינים בימים ההם בין הארצות האל ובין איטאַליען, אל נכון פלסו נתיב ללמודי הלאום להארצות ההן. ארץ איטאַליען היתה — כפי הנראה — המסלה התיכונה לצרפת לעבור בה לארצות הקדם, בעוד השיח והשיג לצרפת עם ספרד הלכו הלוך והסור. — אמנה — כמו אשר עוד לפנים קראו את ארץ שפאַניען בשם ספרד — ככה הסכן הסכינו סופרי ישראל ממאה העשירית ומעלה לכנות בשמות הנמצאים בכתבי קדש „צרפת״ (את חבל הארץ בפֿראנקרייך צפונה וקדמה) (פרק פ״ד, a) „ואשכנז״ (את חבל הארץ ימה בדייטשלאַנד).

b) הארץ אשר בה קננה חכמת למודי התלמוד ביתר עז ממאה האחת עשרה ומעלה היא לאָטהרינגען, והאיש אשר בקהל חכמי לב העליונים לאדירי התורה יחד כבודו הוא ה״ר יהודה (לעאָנטין, Lontin) ב״ר מאיר הכהן [2]. הוא היה מורה להאיש הנודע לגאון ולתפארת רבינו גרשום ב״ר יהודה אשר יכונה בשם התאר „מאור הגולה״ לאמר „אור בני הגולה״, שמת בשנת ד׳ אלפים תש״ס. בראשונה גר רבינו גרשום במעטץ, ואחר במיינץ, ויחבר באורים לספרי התלמוד (אשר שקד להפיצם בישראל על ידי העתקות רבות מכתביו), ואחדים מהם נספחו לבאורי רש״י להתלמוד, ושמו נכבד בישראל ביתר שאת על ידי התקונים אשר כונן בדבר חיי החברה לרגלי עניניהם, לאחיו בני אמונתו בסדר נכון וישר [3]. בין התקונים האלה נודע ביתר עז האסר אשר אסר על היהודים לקחת נשים רבות, כי אם כל איש ישמח באשתו היחידה, אשר אך היהודים יושבי אייראָפא קימו וקבלו את דבריו עליהם ועל זרעם. להתקונים אשר שם רבינו גרשום יקרא עליהם יחשבו גם הדברים האלה: כי האיש לא יוכל לתת ספר כריתות לאשתו בלעדי רצונה; וכי כל איש לא יקרא מכתב אשר יערך איש לרעהו מבלי שאול את פיו; כי האיש לא יוכל להפרד מאשתו בלי רשיונה, יותר משמונה עשר ירחים; כי לא יהינו להשליך שקוצים על האיש אשר לחצוהו בחזקה להמיר דתו, ואחר בא שנית לחסות בצל דת אבותיו, ולהזכירו כי בגד באלהיו, ועוד דברים כהמה. על בנו אשר מת בתור נוצרי, נשא קול נהי ויספוד עליו בנשאו בגדי אֵבל כמנהג ישראל. בדרכי תקונים כאלה אשר בהררי משפט האזרחים יסודם החרו החזיקו ברבות הימים

---

[1]) שם צד 365 · וראה בה ליטעראטורבלאטט „אריענט״ ח״ז, צד 45. ובס׳ הח׳ פירסט „אורקונדען צור געשיכטע דער יודען״, צד 9 · [2]) הח׳ צונץ בספרו „ליטעראטורגעשיכטע״, צד 611. [3]) התקונים האלה בין שאר דברי חפץ ימצאו בסוף השו״ת להה״ר מאיר (מהר״ם) מרוטנבורג ש״א בפראג.

(פרק ק״י d, קטז a,) הרבנים הכי נכבדים בצרפת ואשכנז —. רבינו גרשום חבר גם סליחות אחרות, אשר בעליהן יתהלל רב יתר ברגשותיו ותמתו לאלהיו הנובעים מקרב ולב עמוק, מבהדרת המליצה החופפת עליהן; הוא יריד בשיחו ויהמה בהן על אשר שמו על היהודים מסים מרבה להכיל, ויעל אשר לחצו את היהודים בחזקה להמיר דתם[1]. — אחי רבינו גרשום, ה״ר מכיר החל לעבוד עבודתו לרבים ולפלס נתיב לספר-המלים, הנמצאות בספרי התלמוד[2]. — בין בני דורו משוררים בשירי התפלה בחלקת הפיוט והסליחות אשר מוצאם הוא מצרפת ואשכנז יחד כבוד האיש: ה״ר אליהו הזקן בלעמאַנס (Lemans), ואומרים אמור כי הוא היה גיסו של רב האי גאון (פרק ס״ז c.) וגם נודע לתפארת בתור חכם תלמודי[3], ביתר עז גברו חיל בבת שירתם להסליחות ופיוטים: ה״ר שמעון ב״ר יצחק ב״ר אבין, אחי אם רש״י[4]; ה״ר מאיר ב״ר יצחק (הש״ץ)[5], אשר חבר שירים כאלה גם בשפת ארמית[6]; ה״ר יוסף ב״ר שמואל טוב עלם (Bon files) בלימאָזש (Limoges) אשר יודוהו אחיו על עבודתו ועמלו בספרת התלמודית בתור מוציא לאור ומעתיק (אַבשרייבער) כתבי התלמוד להפיצם בקהל ישראל[7]. — כמעט בכל השירים האלה, ומה גם שירי הסליחות, בעליהם יהגו אך נכאים בדבר הימים הרעים אשר הגיעו ליהודים באשכנז. בין תלאות היהודים אשר עלו למעלה ראש האחרונה הכבידה, בעת נתן צו הקיסר היינריך השני, אשר הכהנים הקנאים משלו ברוחו, לגרש כלה את היהודים מעיר מיינץ; אולם כפי הנראה פקודתו המרה והנמהרה ההיא לא נמשכה לארך ימים.

פרק קי

ה״ר שלמה ב״ר יצחק, אשר יְכֻנה בשם רש״י בשנות ד׳א׳ת׳-תתס״ה.

a) האיש הנודע ביתר עז בימים ההם, ואולי נודע הוא רב יתר מכל חכמי ישראל בספרת העברית בכל ימי הבינים, הוא רבינו שלמה ב״ר יצחק, אשר יכונה בשם רש״י (וללא אמת יקרא בשם ירחי) נולד בעיר טראָיעס

[1]) הח׳ צונץ בספרו „ליטעראטורגעשיכטע״, צד 238. [2]) ראה בפירש״י עה״ת בס׳ בראשית קאפיטעל מ״ג, פסוק י״א; תוספות למס׳ נדה דף ז׳ ע״ב. [3]) הח׳ צונץ בספרו „ליטעראטורגעשיכטע״, צד 243. שיריו הנודעים בשם „אזהרות״, נספחו לס׳ הקובץ מעשי ידי גאונים קדמונים, שי״א בברלין תרט״ז. [4]) הח׳ צונץ בספרו „ליטעראטורגעשיכטע״, צד 235. [5]) שם צד 248, 145. [6]) הוא חבר את שירי הפיוט הנודעים בשם „אקדמות״. [7]) הח׳ צונץ בספרו „ליטעראטורגעשיכטע״, צד 129. הרשד״ל בס׳ „בית האוצר״ צד מ״ו. הרה״ג שי״ר במבוא לתשובות גאונים קדמונים (שי״א בברלין, תר״ח, 8°).

(Troyes) בשנת ד' אלפים ת"ת, וימת בשנת תתס"ה[1]. בדבר קורות ימי חייו, אין אתנו יודע עד מה, אם לא נשנה דברי ספורים אשר בהררי הדמיון והתגדה יסודם. בין דברי הספורים ההם תספר גם זאת, כי רבינו שלמה נסע לארצות רחוקות, וזרועו מושלה לו בשפות שונות. אולם שפתו אשר דבר בה תמיד היתה שפת צרפת, אשר כפעם בפעם יביא בבאוריו מלים משפה ההיא לצרף וללבן בהן המלים בשפת עבר וארמית, אולם מלים בשפת אשכנז אך לפעמים רחוקות תבאנה בהם. מוריו היו: ה"ר יצחק הלוי, ה"ר יצחק ב"ר יהודה, וה"ר יעקב ב"ר יקיר, והם יצקו מים על ידי רבינו גרשום ב"ר יהודה מורם, אולם רש"י נולד אחרי מות רבינו גרשום ולא ראהו עוד. משלשת בנותיו (כי בן לא היה לו) היתה הראשונה לאשה לה"ר מאיר ב"ר שמואל ותלד לו שלשה בנים, והמה: את ה"ר יצחק ב"ר מאיר (ריב"ם) וה"ר שמואל ב"ר מאיר (רשב"ם), וה"ר יעקב ב"ר מאיר אשר יכנה בשם „רבינו יעקב תם", ואת השניה לקח לו לאשה ה"ר יהודה ב"ר נתן (ריב"ן). רש"י בעצמו, כמו רבי מורי ישראל בימיו, חיה לא בשפעת עשר, ושמח בחלקו כפי אשר מצאה ידו לכלכל את נפשו ואת נפשות בני ביתו; על כל ספריו מעשה ידיו ירחפו אך תם והצנע לכת, בעוד תלמידים רבים כצנה עטרוהו וישאבו בצמא את דבריו, וכבר בימי עלומיו כבדוהו בתור אחד החכמים הגדולים בישראל.

b) בימי רש"י היה היתה תקופה חדשה בתולדות באורי כתבי קדש בקרב היהודים בארצות אשכנז וצרפת. רש"י הואיל באר כמעט כל ספרי כתבי קדש; אך הבאור הנדפס בשמו לספרי דברי הימים לא מפיו יצא; בבאוריו לספרי יחזקאל ואיוב חלו בהם ידי זרים שהוסיפו דברים רבים ושונים; האמנם הוספות כהנה לא נעדרו גם בבאוריו לספרי כתבי קדש האחרים. אף כי בבאוריו אלה לא השליך מהם עבותות דרושי ההגדה אשר רוחם דבר בהם; אולם הגיון ישר ושכל טוב אשר חננו האלהים לא התעו אותו לסור מדרך הישר לחקור לתכלית אמרי כתבי קדש בטוב טעם ודעת. לפי דברי נכדו (הרשב"ם) חשב רש"י בימי זקנתו לשנות באוריו לכתבי קדש אשר דברי ההגדה לא יזכרו ולא יפקדו בהם, כי אם פרי עץ דעת הפשט הנכון יהיה להקורא טוב להשכיל. חזון ידיעת דקדוק שפת קדש עוד לא נפרץ בימיו בארצו, כי אם ראשיתו היתה מצער זעיר שם זעיר שם; ממפעלות חכמי לב בספרד בחלקת הדקדוק ידע רש"י אך ספרי ה"ר מנחם בן סרוק (פרק ע"ג ,b) וה"ר דונש בן לברט (פרק

---

[1]) הח' צונץ בכתבו החדשי, צד 277 והלאה; ובמבוא לספרו „גאטטעסדיענסטליכע פארטרעגע", צד ג א, ובספרו „צור געשיכטע" צד 62; „ריטוס" צד 25; „ליטעראטורגעשיכטע", צד 252. וראה בס' „תולדות רש"י" שנעתק מס' מהרי"ט צונץ לש"ע עם הערות ותקונים על ידי ה"ר שמשון בלאך הלוי. ובס' „פרשנדתא" לה"ר אברהם גייגער.

ס"ת (c, ; דרכי ספרת הקבלה נעלמו ממנו [1]) . באורו לספרי תורת משה נדפס פעמים רבות, ומה גם באורו בתור ספר עברי אשר יצא אור בראשונה על ידי הדפוס (פרק ק"ו (c,), נעתק גם לשפת רומית (ע"י ה' ברייטהויפט) [2]) , ולשפת אשכנז על ידי ה' האיימאַן (Hayman) [3]) [ותח' דוקעש [4]), יותר מחמשים מבארים בארו את דבריו [5]) (שמות המבארים נודעו ביתר עז: ה"ר אליהו מזרחי, ה"ר ישראל איססערלין. ה"ר מרדכי יפה, ה"ר שבתי משורר באַם הנודע בשם „שפתי חכמים" ועוד), ומבארי כתבי קדש יהודים ונוצרים מצאו חפץ בבאורי רש"י [6]) . גם באוריו לספרי כתבי קדש האחרים יצאו אור בהוצאות רבות, וכרבם נעתקו גם לשפת רומית. — על אדות דברים אחדים בספרי החוזים ירמיהו ויחזקאל יפיץ רש"י אורהו במכתבו אשר ערך להרבנים באָקסערע (Auxere) שי"א זה מקרוב [7]). — את רש"י כבדו ברבות הימים —מאשר באר חקי הדת בדרך נפלא ומאד נעלה — בשם התאר „פרשנדתא" (אסתר קאַפיטעל ט', פסוק ז') לאמר: פרשן־דתא (מבאר־הדת).

c) אבן הכי נכבד בבאוריו וטוב ומועיל לבני ישראל ביתר שאת ועז הוא באורו לספרי התלמוד: בזהר באורו זה הקדיר את נגה כל אדירי התורה ההלכוא לפניו אשר עבדו עבודתם בשדמות ספרת התלמודית ההיא ונודע לתהלה בכל תפוצות ישראל בתור מורה דרך להוגי בספרי התלמוד וביד חרוצים פתח ושדד שדמות התלמוד אשר לא עבד בהן. כמו שערנו בנפשנו, כי בראשונה נשא רש"י מדברותיו לתלמידיו המקשיבים לקולו בעניני הבאורים האלה. ואחר כתבם בספר, ובעוד עצמה ירבה המחבר בענינים הנשאים האלה, קראו בני דורו את כתביו, וככה עוד עשה ויוכל רש"י למצא חפץ בקריאתם, לתקן דברים אחדים ולשנותם כפי אשר רוח מבינתו יעננו. לכן יזכרו בספרי בעלי אספות שונים כפעם בפעם דברים אחדים לחלק אחר של באורי רש"י להתלמוד, אשר לא ישתוו יחדו. כפי הנראה לא ערך רש"י את באוריו לפי סדר המסכתות, מאשר בשתי מסכתות (פסחים ובבא בתרא) לא כלה את באוריו עליהן עד תמם. זולת זאת, הבאורים אשר שמו יקרא עליהם הנמצאים בהוצאות התלמוד להמסכתות: תענית, נזיר, נדרים לא לו המה; גם באוריו למסכתות; כריתות, מעילה, מועד קטן ואבות לא נודעו לנו אל נכון, אם רש"י חברם או ידי זרים חלו במו [8]). דברים אחדים מבאוריו נספחו לספר הלכות להאלפסי

---

[1]) בדבר הכתבים הנזכרים בבאורי רש"י ושמות בעליהם, ראה בכתבי־החדשי להח' צונץ, צד 292 . [2]) י"א בגאטהא, ת"ע (1710, 4°). [3]) י"א בבאן 8°, 1833 (הבאור לס' בראשית). [4]) ע"י יצ"א באורי רש"י לכל חמשת ספרי התורה, פראג 38—1833. [5]) הח' רמש"ש בספרו .Catal. Bodl צד 2349, [6]) ראה בס' ה' מערקס „ארחיוו" ח"א, צד 428. [7]) „אגרת רש"י לרבני אל צורא" בס' „מלא חפנים" לה"ר אברהם גייגער, צד ל"ג. [8]) הח' צונץ בכתבו החדשי, צד 367. הח'

(פרק ע"ז c), אשר רש"י בעצמו לא ידע ולא קרא בו, גם לספר „עין יעקב" (פרק קכ"ב e). באורי רש"י לספרי התלמוד ערוכים בשפה ברורה ובקצור נמרץ בסדר נכון וישר עד להפליא. אין מבאר אחר אשר ישוה לו לדעת מראש את אשר דרוש לחפץ ההוגה בדבריו, ובמלים אחדות הכתובות בטוב טעם ודעת יורהו את דרכו אשר ירוץ בו לבלי יעבט ארחותיו, מבלי להלאותו בבאורים ארוכים ומסובבים. על אדני באורי רש"י לספרי התלמוד הקימו בחוני מפעלות ההלכה כמאתים שנה חכמי היהודים באשכנז וצרפת, לתקן ולהשלים דברי רש"י לצרפם ולזקקם שבעתים, ויקראו את עבודתם הנכבדה ההיא בשם „תוספות" הוספות להקונטרס והוא באור רש"י (פרק קי"ג). עד היום הזה לא הדפיסו את ספרי התלמוד כמתכנתם לבדם, בלעדי באור רש"י.

d) בין הספרים האחרים אשר רש"י הכינם וחקרם נודעו: באורו לבראשית רבה, אשר בשפק יסודו אם בצדק יקרא שמו עליו; ספר „הפרדס" פסקי דינים והלכות [1]), גם ספר „האורה" שבו יבואו איזה ענינים אשר כפי הנראה תלמידיו ערכום, ודברים אחרים מהם יבאו לבדם בספר ויקראו בשם „לקוטי הפרדס" [2]). תשובות לרש"י ורבותיו נודעו בשער בת רבים מקרוב [3]), ורבות נמצאות עדנה בכתובים. גם ייחשו לו, בלעדי סדור תפלה, אשר אזן וחקר ברחב לבבו [4]), גם תקונים אחדים, אשר ישוו לתקוני רבינו גרשום (פרק ק"ט b.) כמו: בדבר עניני היבום אשר שקד בכל תקף ועז כי אם יהיו שני אחים ואחד ימות בלא בנים, לא יקח אחי המת את אלמנתו לו לאשה, וגם על אדות המסים אשר נטל על כל איש לתת לראשי עדתו כפי אשר הושת עליו, ועוד כהמה. שם התפלין אשר יקראו „תפלין על פי רש"י", מוצאו הוא מהסדר אשר ישמרו היהודים לעשות סדר המצוה אשר ערך רש"י בדבר חקי התורה הנמצאים על אדות התפלין בספר דברים, לעמת הסדרים אשר נכדו רבינו יעקב תם חקרם ויסר מדרכי רש"י בזאת [5]). בין שבע סליחות, אשר שם ה"ר שלמה ב"ר יצחק יקרא עליהן, נודעו אחדות מהן בקהל ישראל וישפכו בהן שיחם לאלהי הצבאות בעתו; רוח עצב ותוגה שפוכה עליהן, ובכלן ישא בעליהן קול נהי ומר יבכה על התלאות שהגיעו בימיו לאחיו בני עמו [6]). רש"י ראה בעיניו את המחוות הנוראים והמצוקות הנוראות אשר הנוצרים העיקו

פראנקעל בכתבו החדשי לשנת 1854, צד 229. ולעמתם חבר ה' צאמבער חברת לבדה על אדות הענין הזה. ה' היות במ"ע „ציון" ח"ב, צד פ'. צ"א. החי פראנקעל במבוא הירושלמי דמ"ה ע"ב. מ"ו ע"א. [1]) י"א בקונשטנטינא, תקס"ב 20. [2]) י"א בוויניציא רע"ט. ובאמשטרדם תע"ה, ועוד. [3]) ראה בס' „מלא חפנים", צד ל"ג. „חפש מטמונים", צד א'. „אוצר נחמד" ח"ב, צד קע"ד. [4]) החי צונץ בספרו „ריטוס", צד 25. [5]) החי צונץ בכתבו החדשי, צד 331. [6]) החי צונץ בספרו „ליטעראטורגעשיכטע", צד 252.

לאחיו העברים בערים השוכנות בקרבת נהר רהיין לרגל מסע הצלב הראשון בשנת ד׳ אלפים תתנ״ו (1096) (פרק קי״א), האמנם כפי הנראה לא אנתה אליו בעצמו רעה.

e) בני דורו של רש״י היו: ה״ר אליעזר ב״ר יצחק, גם יכונה בשם ה״ר אליעזר הגדול, אשר גר בשנת ד׳ אלפים תת״י בוואָרמס, אבי המחבר ספר „לקח טוב״ הנזכר למעלה (פרק ס״ט b.), ויחבר חברת בחלקת המוסר והמדות שנדפסה פעמים רבות ונודעה בשם „ארחות חיים״ או „צוואת (פקודת) ר״א הגדול״, ונעתקה גם לשפת אשכנז; ה״ר שמעון קרא [1]) גם יקרא בשם ה״ר שמעון דרשן. ערך ואסף קבוצת ההגדות מספרי התלמוד והמדרשים לפי סדר ספרי כתבי קדש בספרו הנודע בשם „ילקוט שמעוני״; אחיו ה״ר מנחם ב״ר חלבו [2]) הואיל באר כתבי קדש, אשר אחדים מבאוריו יזכרו בבאורי כתבי קדש לה״ר יוסף קרא (למטה פרק קי״ד a) בן אחי ה״ר שמעון; האחים ר׳ מנחם ור׳ נתן, בני ר׳ מכיר, נכד ה״ר מכיר אחי רבינו גרשום (פרק ק״ט b). ודודו ה״ר יצחק ב״ר יהודה, אחד מהם גר ברעגענסבורג ויהי פייטן מהיר, והשני עשה חיל בלמודי התלמוד [3]). ה״ר יהודה הכהן וה״ר משולם ב״ר משה, שני האנשים האלה שגרו במיינץ, עתקו וגברו חיל בלמודי התלמוד ושמם מרומם בפי יושבי העיר הזאת; ה״ר שלמה ב״ר שמשון ב״ר אליקים בוואָרעמס, חבר שו״ת וחות דעת בחלקת ההלכה [4]); ה״ר שמחה ב״ר שמואל מויטרי, חבר „מחזור ויטרי״ ובמצאו חפץ בסדור התפלה לרב עמרם גאון (פרק ס״ו,a) וספרים אחרים כמוהו, ערך לא אך תפלות ימי המעשה והמועדים, כי אם עוד יתרה עשה ויסדר גם סדרים נכונים בדבר עבודת ה׳ ועוד מנהגים אשר בהררי קדש יסודם וחקים שונים, מסורה, וכללי לוחות השנה (הקביעות), דבר כלכלת הבית (אֶקאָנאָמיע), דרכי כל איש בביתו לנצור שלומו לאכול ולשתות גם לישון במועדו דבר יום ביומו (דיאֶטעטישעס). ודברי הגדה [5]). אולם אל נא יחליף הקורא את שם האיש ה״ר שמחה מויטרי אשר חכמתו בחוץ תרנה בשנת ד׳ אלפים תת״ס, באיש אחר אשר שמו כשמו שנולד כמאה שנה אחריו ונודע בשם ה״ר שמחה משפייער (פרק קי״ג. c).

---

[1]) הרה״ג שי״ר „בכרם חמד״ ח״ז, צד ד׳ והלאה; אולם הח׳ גייגער בא בריב למודי אתו בדבר הענין הזה בספרו „נטעי נעמנים״, צד י׳. וראה מאמר הה׳ קירכהיים בכתב המדעי „אריענט״ ח״ה, צד 253. [2]) „השחר״ ש״ב, צד רפ״ט. [3]) הח׳ צונץ בספרו „ליטעראטורגעשיכטע״, צד 158 והלאה, ובצד 250. [4]) הח׳ צונץ בספרו „ליטעראטורגעשיכטע״, צד 613. 157. [5]) הח׳ צונץ בספרו „ריטוס״, צד 20. הרשד״ל „בכרם חמד״ ח״ג וגם בח״ד; בחלק האחרון (צד קפ״ב) והלאה ידובר על אדות „סדר תנאים ואמוראים״ (פרק ס״ו, a) הנמצא במחזור וויטרי.

פרק קיא

מסע הצלב הראשון בשנת ד׳ אלפים תתנ״ו (1096).

a) מצב היהודים באשכנז בימי ממשלת היינריך הרביעי, והמה: במחצית השניה למאה האחת עשרה — לפי קו מדת דרכי ימי הבינים — לא ברע היה. המה יכלו לקנות להם שדות ואחזות לעבוד את האדמה ולשמרה, ושרי הממשלה לא שתו לבם על חקי הכהנים. הכהן הראש (בישאָף) רידיגער משפייער נתן חפש המסתר ליהודים במלא רחב העיר; ויהי למו בתי חומה, גנות, שדות וכרמים; למאשרי העדה (Archisynagoig) נתנו העז והמשרה, אם יהי לבני העם דבר בא אליהם, לשפט בין איש ובין רעהו, כמו לשופטי האזרחים הנוצרים המה גרו במגרש העיר מבדל, ויכלו לבצרו ולהגן בעדו בחרבם לבלי תגע במו יד איש לרעה. אולם נטל עליהם להביא (לפי המשקל בשפייער) לגנזי המושל מדי שנה בשנה שלש ליטרות ומחציתה זהב טהור. המלך היינריך הרביעי לבד כי לא גרע מהם משפטי זכיותיהם אלה, כי אם עוד יתרה עשה, ויצו להשיב אחור את החק ללחוץ את היהודים בחזקה לחסות בצל דת הנוצרים; אם איש יהודי רצה להמיר דתו, נתנו לו זמן שלשת ימים כי ישיב אל לבו (בערענק צייט) את הדבר אשר הוא חושב לעשות; אולם אם מקץ שלשת ימים גמר אמר היהודי לבא בברית דת הנוצרים, אז אין לו חלק ונחלה בירושת שאריו וקרוביו [1]. עוד בשנת ד׳ אלפים תתל״ד (1074) כבד המלך את הנוצרים והיהודים תושבי העיר וואָרמס בכתב תהלה על אמונתם באשר עמדו לימינו ויחזיקו במעוזי ממשלתו תמיד מול כל אויב; וגם חפשו על פיו ממכס הסחורות אשר הובאו מחוצה לארצו בכל המקומות אשר הושמו מסים כאלה מני אז, כמו: בפראַנקפֿורט, בבאָפפאַרד, האַממער שטיין, דאָרט מונד, גאָסלאַר, ואַנגערן, אולם המריבות הנודעות אשר התגלעו בין המלך היינריך והכהן הגדול מאחיו (פאַבסט), אשר לרגליהן נסע כפעם בפעם לאיטאליען ויתמהמה שם ימים רבים בעת אשר דרוש היה לחפץ הממלכה כי המלך למשפט ישר בארצו פנימה, המריצו את הכהנים לתת כתף סוררת להמלך וחדלו לכבדו בכבוד מלכים, ומבוכות ופרעות שמו שמות בארץ אשכנז, וביתר עז הגיעו ימים רעים לבני ישראל [2].

b) גדודי בני האספסוף אשר התאספו מארצות שונות, שהלכו חלוצים

---

[1]) הח׳ גרעטץ בספרו „קורות היהודים״ ח״ו, צד 89 והלאה. [2]) המעין הראשי לדברי התלאות אשר נשאו היהודים וסבלו מרבה להכיל בימי מסע הצלב הראשון שנעבירן לפני הקורא, היה לנו חברת קטנה שי״א ע״י הח׳ יעללינעק בלייפציג בשנת 1857 בשם „קונטרס גזרת התנ״ו״ וכו׳ על פי כתב נושן מה״ר אליעזר הלוי, ואחדים יחליטו כי הוא הוא ה״ר אליעזר ב״ר נתן ממיינץ הנזכר למטה בפרק קי״ג, b.

לפני חיל נוסעי הצלב, ואשר חברו למו יחדו מחבר ריקים ופוחזים מארצות: ענגלאנד, צרפת, לאָטהרינגען ופלאַנדערין, חשבו בלבם — גם הפיקו זממם — כי טרם ילחמו מלחמת הדת אשר בה ידגלו עם הכופרים בארצות הקדם, יעשו כלה את הכופרים בארצות המערב, המה היהודים, ולהלק שלל; ומראש כבר סרו עונותיהם הראשונים והכהנים מחו כעב פשעיהם אשר יתעתדו לימים יצרו, למען יוכלו לעשות נקמות ביהודים ולהכותם אם על בנים את כל אשר יוכלו לעשות בכחם באין מכלים דבר [1]. גם בצרפת החל הנגף ודמי היהודים שפכו על ידי אנשי הדמים ההם כמים המוגרים ארצה, אכן ראשי הכהנים ושרי השוטרים עמדו בפרץ באמץ לב וברוח כביר לעמת בני הבליעל פורעי מוסר ותשקט הארץ, אולם בבואם על אדמת אשכנז, רצחו נפשות נקיים כמעט באין פוצה פה ומצפצף, בעיר טריער Trier נפל פחד בני האספסוף על היהודים בשמעם כי השודדים הולכים הלוך וקרב, אחדים מהם דקרו בעצמם בחרבותיהם את נפשם ונפש בניהם, ורבים נפלו במי נהר המאָזעל; ורבים באו בברית דת הנוצרים מפחד אויב. — לשפייער באו הזדים היהירים ביום השבת שמיני לירח זיו (בשלישי לחדש מאיי בשנת 1096 ד' אלפים תתנ"ו; עשרה יהודים מתו מותי תחלאים תחת ידם אחרי ענו אותם בענויים קשים ועיפה נפשם להורגים; אשה יראת אלהים אחת שלחה יד בנפשה לבלי יתעללו בה המרצחים, אולם היהודים האחרים נצלו בחסדי הכהן הראש (בישאָף) אשר אהבת האדם קננה בקרבו פנימה, שהגן בעדם לבלי תאנה אליהם רעה, אכן הנזירים כותבי דברי הימים שמו אשם נפש הבישאף כי היהודים נתנו לו שחד. — בוואָרמס החישו מפלט למו יהודים רבים בבית הבישאָף אשר הבטיחם להגן בעדם מחמת בני האספסוף; והנשארים היו לברות לחרבות האכזרים אשר לא ידעו רחם, ואחדים מהם שלחו יד בנפשם: בני הבליעל שללו שלל דים בבתי היהודים, את ספרי התורה וכתבי קדש שרפו באש, או היו למרמס לרגליהם (בעשרים ושלשה לירח זיו יום השמונה עשר לירח מאיי). מקץ שבעת ימים אחרי בוא היהודים בצל קורת הבישאף, גלה את אזנם, כי לא יוכל להגן עליהם מהיום ההוא והלאה, אם לא ימירו את דתם בדת הנוצרים, היהודים בקשו אותו כי יתן להם זמן להשיב אל לבם, ויהי אחרי עברו ימי הזמן ההוא ויפתחו דלתות הבתים אשר היו עצורים בהם, והנה כלם שוכבים מתים על הארץ מתבוססים ברמיהם, כי שחטו איש את אחיו (ביום הראשון לירח סיון עשרים וחמשה לחדש מאיי). כשמונה מאות גויות יהודים קברו בוואָרמס בקברות ישראל אחרי עזוב חבר המרצחים את העיר. דברים באלה אשר לשמע אזן יתפלץ לב השומע נקרו ויאתיו (ביום השלישי לחדש סיון ביום עשרים ושבעה לחדש מאיי) גם בעיר מיינץ, ששם בארמון הערצבישאף

---

[1]) הח' גרעטץ בספרו „קורות היהודים" ח"ו, צד 92 והלאה.

רוטהארד, שהבטיח להגן בעד היהודים, נמצאו אלף ושלש מאות יהודים מתים ואת גויותיהם נשאו ויקברו אותם בקברות ישראל. — בקֶאלן, אשר המרצחים באו שמה ביום הששי לחדש סיון, הוא חג השבועות ליהודים, חמלו הנוצרים הישרים בלבותם על היהודים ויחביאום, וככה לא יכלו הנוסעים אשר בשם הדת ידגלו (וואללפאהרער) לגעת בנפשות היהודים לרעה, כי אם לבז בז ולפרוע פרעות להשמיד ולאבד כל כלי חפץ. הבישאף טוב לב הערמאנן השלישי צוה ליהודים לעזוב חרש את העיר קאֶלן ויושיבם בערים וכפרים במסבי העיר קאֶלן, אולם נבעו מצפוניהם והשודדים עשו הרג רב ואבדן בהם כמו דוב שכול וחיתו יער. עד רעגענסבורג, וגם עד בואך פראג הגיעו מעללי רצח הזדים ואנשי דמים ההם ויבזו בז לבלי חק.

c) הצלחת היהודים עמדה למו אז לבלי לעשות כלה אתם, באשר באשכנז עוד לא הסכינו עם מעללי רצח ובזה נוראה כמוה אשר נצלו השודדים את היהודים ויציגום ככלי ריק; רוזני הארצות ויושבי ערים רבות עוד בשו וחפרו, כי נקרו ויאתיו מקרים לא טהורים כהם לעיניהם, וביתר עז התעצבו אל לבם על אשר בני האספסוף הפוחזים ועושי עול ההם שובבו משובה נצחת, וגם אמנה לא באו שלם לארץ הקדושה מחוז חפצם, כי אם בלכתם אחרי שרירות לבם הרע מתו בדרך, או שבו בעני וחסר כל הביתה. המלך היינריך הרביעי בעצמו שב מאיטאליען לארצו, ויהי בעת לקחה אזנו שמץ דבר מהמהומות והמבוכות אשר פרעו פרעות בני הבליעל בעשותם שמות ביהודים חוסי שבטו לבלי חק, עלה עשן באפו וחמתו בערה בו. הוא נתן הרשיון ליהודים אשר לחצו אותם בחזקת היד להמיר דתם, כי ישובו לחסות בצל דת העברים כקדם, ולא שעה לדברי הפאבסט אשר לא ישרה זאת בעיניו. המלך הישר הזה עוד יתרה עשה ויבא במשפט את בני משפחת הערצבישאף רוטהארד ממיינץ על אשר לקח ללא צדק את אחוזות היהודים מידיהם בימי המבוכות והפרעות. — גם היהודים הקנאים החרדים לדברי ה׳ בכל עז, לא חפצו לתת מהלכים להיהודים האֻמְלָלִים אשר אויביהם הכבידו עליהם אכפם להמיר דתם, כי בקהל העברים יחד כבודם בשובם עד אלהיהם בכל נפשם ומאדם. לתת חנינה להיהודים האובדים והנדכאים האלה אשר אוהביהם ואויביהם גרשו אותם כמו נצר נתעב מן גו, בין חכמי לב אחרים הרים גם רש״י את קולו בדברים נעימים ונמרצים וידבר טוב עליהם באזני הקנאים, ואמרי יושר כהמה לא שבו ריקם כי אם פעלו את אשר חפץ בעליהם. על אדות השערוריות ההן שנעשו בימים ההם נשאו נהי בשפתי נאמנים משוררי שירי התפלה ובדברים החודרים כליות ולב שפכו שיחם בסליחות ופיוטים, ביניהם נודעו לנו ביתר שאת: ה״ר דוד בן משולם, ה״ר קלונימוס בן יהודה, ה״ר שמואל בן יהודה, ה״ר בנימין בן חייא ועוד כמוהם.

פרק קיב

מסע הצלב השני בשנת ד' אלפים תתקו (1146) . היהודים נרדפים על צוארם בענגלאַנד .

a) עוד טרם חלפו עברו חמשים שנה מימי מסע הצלב הראשון, עלה בלב הנוצרים כי דרוש להפיץ דתם אשר ישנה שנית מסע הצלב — שקרוש יאמר לו — בכל עז [1]). לודוויג השביעי מלך צרפת בעצמו לקח את הצלב ללכת לארץ הקרושה, הכהן אשר קנא קנאת דתו בערנהאַרד מקלערוואָ (Clairvaux) העיר בדברי תוכחתו החוצבים להבות אש את לבות הנוצרים המאמינים כי יתאספו כאיש אחד להלחם עם המתמרנים שנואי נפשם, וככה רבו הנוסעים אשר בשם הדת ידגלו עד אין מספר. הפאַבסט אייגען (Eugen) השלישי, שלח דברו לכל הנלוים להנוסעים במסע הצלב, כי חפשו לשלם נשך ומרבית ליהודים בעד נשים; הכהן פעטער מקלוגני (Clugny) הצית אש המשטמה בקרב הנוצרים על היהודים בדבריו המרים והנמהרים, אשר — לפי באורו המוזר לאחד הפסוקים בספר תהלים — לא יכו נפש היהודים, כי אם יקחו רכושם והונם ויהיו לאות פחד ומחתה לכל העמים אשר כל רואיהם ישרוק ויניע ראשו, באשר קשי ערף הנמו ולא יחפצו לבא בברית דת הנוצרים. אמנה, מצב היהודים בצרפת בימי ממשלת המלכים לבית הקאַפעטינגער והמה: לודוויג הששי והשביעי, לפי דרכי העת ההיא, לא ברע היה; הממשלה נתנה העז והמשרה לבני קהלות היהודים לכלכל דבריהם ועניניהם לבדם באין מפריע,ויבחרו איש אחד מקרבם(Prevót)לראש ולקצין עליהם והמלך או הבאַראָן קיים את דבר בחירתם, על ראש העדה נטל להתבונן כי משפטי ערתו יעמדו על עמדם וגם דרש דרש את חובות היהודים מהנוצרים כי ישלמו למו בעתו. לודוויג השביעי והכהן בערנהאַרד מקלערוואָ הישרים בלבותם נתנו ידם בלי חמדה לפקודת הפאַבסט, בהודיעו קבל עם כי הנוצרים חפשו לשלם להיהודים נשים; לרגלי הדברים האלה היה רכוש היהודים והונם למשסה,אולם נפשם היתה למו לשלל, ולא נתנו לבני האספסוף להמיתם.

b) אולם רע ומר היה גורל היהודים באשכנז ואימת מות נפלה עליהם; בהערים והמחוזות השוכנים בקרבת נהר רהיין, העיר בדרושיו נזיר קנאי רודאָלף את רוח בני העם לרדוף בחמת עברה את היהודים, ודרש דרש

---

[1]) גם דבר מסע הצלב השני את כל אשר ידובר בו יסודו הוא במקור ישראל לפי ספורי ה"ר אפרים ב"ר יעקב מבון, אשר בהיותו עוד נער רך בן שלש עשרה שנה היה עצור אז עם אחיו בני עמו בהמבצר וואלקענבורג. דברי ספוריו בשם „גזרת בלואיש" וכו', אשר היה לעינים גם לה"ר יוסף ב"ר יהושע הכהן הספרדי בספרו „עמק הבכא", נספחו להעתקת ספר האחרון לשפת אשכנז ע"י ה"ר משה ב"ר דוד ווינער.

מהם בשם דת הנוצרים לבו בו ולהכות נפשות היהודים באין חמלה וחנינה, ועוד מעט הראו היהודים אנשים ונשים לדעת כי נכונים המה להקריב את נפשם כליל בעד איש דת קדשם ודמיהם שפכו כמים המוגרים ארצה. היהודים בפחדם פחד לבלי ירטשו אם על בנים ולבלי יעשו כלה אתם בזכרם את מעללי רצח אשר עוללו באחיהם בשנת ד׳ אלפים תתנ״ו (1096), שפכו שיחם לפני הקיסר קאָנראַד ולפני הכהנים הראשים ונפשם בשאלתם כי יגנו בעדם מחמת הקנאים, והם נתנו אזן קשבת לדבריהם ויתמכו אותם כפי אשר היה לאל ידם. הערצבישאָף אַרנאָלד מקאָלן נתן למו את המבצר וואַלקענבורג להסתר שמה, וכבה יכלו היהודים בו ובמבצרים אחרים אשר היו עצורים במו לעמוד על נפשם בחרבם ובקשתם; אולם מי אשר יצא מקירות המבצרים החוצה, הותו עוד לא באור תראה. הכהן בערנהאַרד מקלערוואָ, אשר עוד בהיותו בארצו שלח דברו כי הנוצרים ימנעו מבוא בדמים, גם בבואו לאשכנז, להטות את לב הקיסר קאָנראַד כי יקח חלק במסע הצלב וידו תכון עמו, שקד בכל עז לבלי תאנה להיהודים רעה, אולם ידיו לא עשו תושיה בזאת. ביום העשרים ושנים לחדש אדר (או ביום העשרים וארבעה לירח פֿעברואַר בשנת 1147) ד׳ אלפים תתק״ז, התנפלו ריקים ופוחזים בני בליעל על עדת ישראל בווירצבורג, ויותר מעשרים איש יהודים הכו נפש, וביהודים אחרים התעללו ויחללו כבודם. מעללי רצח כהמה פלסו למו נתיב גם בצרפת. ובהערים: קאַרענטאַן, זיללי וראַמערו (Carentan Sully Rameru) התהוללו הנוצרים ויעשו שמות בקרב היהודים. בהמקום האחרון כפשע היה בין האיש המהלל רבינו יעקב תם (פרק קי״ג b) ובין המות, כי בני הבליעל חפצו להמיתו, לולי הופיע איש גבור חיל פָרָש ישר הולך אשר בעד מחיר סוס יקר שהבטיח לו רבינו יעקב תם לתת לו, הגן בעדו לבלי תגע בו יד איש לרעה. גם בבאָהמען מתו כמאה והמשים יהודים אחרי אשר ענו אותם אכזרים מבני האספסוף בענויים נוראים מרבה להכיל (מאַרטירער). אך אחרי אשר עזבו חבר השודדים שבשם הדת ידגלו (וואַללפֿאַהרער) את ארץ אשכנז, אז יכלו היהודים לצאת מהמבצרים אשר היו עצורים בהם, והיהודים האנוסים עשו ויכלו לעבוד את אלהיהם ולחסות בצל דת העברים כקדם.

c) הזכרונות בדבר החמס זדון ורצח אשר באו לרגלי שני מסעי הצלב נשכחו ברבות הימים בעת באו תלאות ומצוקות חדשות כתמן על היהודים; אולם כמו חי כמו חרון חיים המה עד היום הזה בסדרי התפלה אשר נספחו אלימו תפלות שרוח עצב ותוגה שפוכה עליהן, או תפלות בחלקת התשובה להגתם על העונות והפשעים ולשוב בכל לב ונפש עד ה׳ אלהי הרחמים, ששמה ידבר על אדות הימים הרעים ההם ולפעמים יזכרו גם שמות המקומות והעתים דבר דבור על אפניו. אולם במצב חיי האזרחים ליהודים יראו מפעלות מסעי

הצלב לרעה ולא לטובה, בעוד זרעי הברכה אשר עשו קציר כמו נטע על יד מסעי הצלב בשדמות החכמה והמדעים לכל העמים, ישוו פרי ליהודים אך ברבות הימים.גם בהממלכות המתהלכות לרוח ההשכלה יצא משפט מעקל וראש צמח על תלמי שדמות ההשכלה והתבונה, אם חבר בני האספסוף באגרוף רשע זרועם מושלה למו לעשות שמות בארץ,והממשלה לא עמדה בפרץ נגדם לשים מתג ורסן למו,ורב יתר מלאה הארץ חמס מפניהם בימי הבינים והממשלה לא עצרה כח להשביה את שאון בני בליעל המרצחים, ואף זעיר שם זעיר שם הביאו אותם במשפט על מעלליהם הרעים אשר אין ספרות למו. התמורות והחליפות, אשר לרגלי מסעי הצלב שנו את מצב כלכלת חיי העם בהארצות אשר הלכו הנוסעים הלוך ונסוע בעברם למחוז חפצם. תשוינה פרי אך להכהנים, אשר ממאה השתים עשרה ומעלה עתקו וגברו חיל בהסן עשרם וכבודם עד אין חקר, וירדם בכל משלה, בעוד בית הממלכה הלך הלוך ודל וגלה כבוד ממנו. לרגלי הדברים האלה עשו למו שמועות מוזרות כנפים בין בני העם כי היהודים רצחו נפש ילדי הנוצרים ובדמם ישפיקו לחפצי דתם בחג הפסח. על אדות עלילות דברים ותאנות שוא כמוהן עלו על המוקדה וישרפו באש לרגל המשפט אשר חרצו השופטים בעיר בלאָאַ (Blois) ביום העשרים להדש סיון (עשרים וששה לירח מאַיי בשנת 1171) ד׳ אלפים תקל״א, שלשים וארבעה אנשים יהודים ושבע עשרה נשים, ואחרי אשר שרו את תפלת „עלינו“ שבה נפשם אל האלהים. ה״ר אפרים ב״ר יעקב מבון (באָנן), אשר דבריו היה היו לנו לעינים בדבר הידיעות האל (b) ואחיו ה״ר הלל השאירו לזכרון לדור אחרון בסליחות את דבר ענויי החסידים והתמימים שמסרו נפשם על קדושת השם[1]), ורבינו יעקב תם (פרק קי״ג b) יעד את היום הזה ליום אֵבל וצום בכל שנה ושנה. — אולם מאשר תלאות וחבלי יגון ועני באו כתמם חדשים לבקרים על בני ישראל, לכן חדלו לצום הצומות לזכרון הצרות הראשונות שכבר נשכחו. — כעשרים שנה אחרי הדברים האלה באו — לפי משפט חרוץ מהשופטים בעיר בראַאי (Bray) בשנת ד׳ אלפים תתקנ״א — באש כמאה אנשים יהודים נקיים ותמימים.

d) לא טוב מגורלם היה מצב היהודים בענגלאַנד בימים ההם, אף כי ליהודים בענגלאַנד ובמחוזות צרפת אשר נספחו אליה לא אנתה כל רעה בימי מסעי הצלב, וגם אמנה היהודים יושבי לאָנדאָן עוד התנוססו בחסן עשרם. אולם בעת נתן כתר מלכות בראש ריכאַרד לב-האריה (לאָוועןהערץ), התפרצו ובני העם בלאָנדאָן ויתנפלו בשצף קצף על היהודים למרות רוח המלך הישר גם החכם ה״ר יעקב תם מאַרלעאַנס נפל שדוד בידי אנשי בליעל ההם.

---

[1]) הח׳ צונץ בספרו „ליטעראטורגעשיכטע“, צד 288 והלאה.

האכנם ריכֿאַרד לב־הארית עמד בפרץ לעמת הבר בני האספסוף בכל תקף ועז, גם נתן הרשיון לאיש יהודי אחד אשר בעת חבלי מות אפפוהו מידי צורריו ומנדיו המיר דתו בדת הנוצרים, לשוב עד ה׳ אלהיו ולחסות בצל דת העברים אשר הסכין בה מנעוריו; אכן בעת עזבו את ארץ ממלכתו למען בא בברית עם פיליפפ אויגוסט ולנסוע יחדו במסע הצלב, אז שובבו בני האספסוף משובה נצחת, מאשר כרבם שמעו לקול הכהנים אשר נתנו קטורה באפם והוסיפו פחם לגחלי אש משטמתם אשר בערה בקרבם על היהודים, וגם אחדים מהם חמדו למו את חסן עשרם ויקנאו ביהודים על אשר הצלחתם פרחה כתמר; ובהערים: לינן, נאָרוויך, שטאַנפֿאָרד, וביתר עז בעיר יאָרק עשו שמות בני הבליעל ביהודים לבלי חק אשר כל השומע דברי שערוריות נוראות כהנה תצלינה שתי אזניו. יאָהאַנן בלי־ארץ (אָהנע לאַנד) המלך הרש ההוא אשר אוצרותיו דללו וחרבו, שם מסים על היהודים וינצל את רכושם והונם, אם אך ידע כי יהיה לו לכסף מוצא מהם. המושל אשר היה לפה לבנו היינריך השלישי —בהיותו עוד נער רך — ועל פיו יצאו ובאו עניני הממלכה הערצבישאָף מקאַנטערבורי (Canterbury), שטעפֿאַן לאַנגטאָן, נצב כצר ליהודים בהבדילו את היהודים מכל יושבי הארץ לרעה ולא לטובה, (בשנת ד׳ אלפים תתקפ״ב), וגם נתן צו כי היהודים ישאו אותות אי-כבוד על בגדיהם לדעת כי ממעי יהודה יצאו. וכאשר אחז היינריך השלישי בעצמו את רסן הממשלה בידו, אז אחרי הימים הטובים שהיו לבני ישראל במחצית הראשונה לימי ממשלתו, הגיעו ימים רעים אשר להצו וירוצצו אותם, גם הציגום ככלי ריק וכל רכושם אשר רכשו למו היו למשסה ביום עברה. אולם בימי ממשלת עדוארד הראשון בשנת ה׳ אלפים נ׳ (1290) יצא דבר חק מאת המלך, כי כל היהודים תושבי ענגלאַנד יגרשו כלה מממלכתו; מהשנה ההיא ומעלה חדל להיות ארח לקורות בני ישראל בימי הבינים בארץ ענגלאַנד (פרק קל״ב).

e) באשכנז אף כי הימים האחרונים למאה השתים עשרה חלפו עברו וליהודים כמעט אין פרץ ואין צוחה במושבותיהם, אכן משפטי זכיותיהם הלכו הלוך והסור מעט מעט בדבר החליפות והתמורות אשר נעשו בארץ לרגלי מסעי הצלב [1]). ממשלת אשכנז שמה על היהודים מס חדש, גם חותה דעתה כי בני ישראל עבדיה הם אשר על שני דברים ילדי השקר יסודם, והמה: הדבר הראשון — לפי דבריה — בקורות הימים יסודו כי טיטוס אחרי לכדו את העיר ירושלים ויהרסה, אז חסו היהודים תחת שבט ממשלתו, והוא הטיל עליהם לתת שני דרכמונים לגלגלת — אשר התנדבו מני אז להיכל ה׳ — לגנזי

---

[1]) ראה דברי ה׳ ברעגליעב בכתב המדעי „ישרון" להח׳ קאבאק לשנת תרכ״ח (1868), צד ק״ה והלאה.

המלך (פרק מ״ג a), והדבר השני ענין מדיני יצוק בו והוא: מאשר הקיסר קארל הגדול הנחיל למורשה למושלי אשכנז את ממלכת הרומאים וגם את היהודים שנאחזו בה אשר בצל כנפיו יחסיון, לכן משפט הממלכה דרש ידרוש מהיהודים לשלם את המס ההוא למו. לרגל משפט ממלכה כמוהו נתונים נתונים המה היהודים לקיסר אשכנז בתור קנין כספו, והוא הגן בעדם, המה היו „עבדי הקיסר המבדלים" (Servi Camerae Jmperialis Speciales). האמנם הדבר הזה לא היה לחרפה ליהודים לפי רוח הימים ההם, ונהפוך הוא כי היהודים בעצמם שקדו בכל עז אשר הקיסר יגן עליהם מחמת צורריהם ומנדיהם, ובעד זאת — דעת לנבון נקל — נתנו להקיסר מסים מיוחדים. ומה גם כי נטל עליהם לבקש מחסה למו מהקיסר בתור יהודים אשר לא ממעי הנוצרים יצאו, ובתור זרים — כי כנכרים נחשבו בארץ — וגם בתור סוחרים בעלי מרכלת וקנין. בעת היתה הממלכה נכונה בידי קיסרי אשכנז ויעצרו בעצמם ביד רמה בתור מלכים אדירים אשר נתנו חתיתם על כל סביבם, אז היה טוב ליהודים וימצאו חפץ בהשם אשר נתן למו „עבדי הקיסר הגדול", מבלי להיות סרים למשמעת האצילים והכהנים מבלעדי מושל הארץ; אולם כאשר רפו ידי הקיסרים, ויד הכהנים בכל משלה, אז מעט מעט גלה כבוד גם מהיהודים ויחשבו לעבדים בזוים אשר מכורים ונתונים המה לכל איש אשר יבחר במו. היהודים היו אך כלי חפץ אשר מהם יתד מהם פנה לקחת כסף, ואך דברי עניניהם דרש דרשו את הנוצרים לתת ליהודים לשבת בקרבם, כי בכספם ישפיקו את כל עניניהם הדרושים לחפצם.הקיסרים אשר לא היה למו לכסף מוצא, מכרו לשרים אחרים או ליושבי הערים את משפטם „כי יוכלו לרדות ביהודים". וגם נתנו אותם בתור מתנה לבחירם רצתה נפשם בו, ויערבום ערובה לרגלי עניניהם, גם נתנו אותם להאצילים בתור עבדי המלך הנתונים למו לזמן הנועד להם (רייכסלעהען), בחשבם כי באמת נתונים היהודים להקיסר בתור מקנת כסף וחייהם ורכושם לו המה וכל הטוב בעיניו יעשה אתם. להמשפט הזה נתנו הקיסרים מהלכים גם חוצה לארץ אשכנז. וככה דרש אלברעכט הראשון מפיליפפ הרביעי לתת לו העז והמשרה למשול על היהודים בצרפת; פיליפפ מלא משאלותיו, אולם ראשית דרכו היה לקחת מהיהודים בחזקה כל אחזותיהם, ואז גרש אותם מצרפת (פרק קט״ו b,) ויגר למו כי יוכלו לחסות בצל ממשלת הקיסר אשר ידרוש לקחתם אליו לארצו כפי המשפט אשר היה לאבותיו למשול על היהודים יושבי ארצו. — אולם אך מעט מעט שנה מצב היהודים באשכנז לרעה, כפי אשר כבר מלתנו אמורה; ואך כאשר הגיעה העת „הנוראה אשר גלה כבוד מהקיסרים", וביתר עז בעת פרעו פרעות נוראות בני האספסוף במחצית המאה הארבע עשרה, אז נוכחו היהודים באשכנז לדעת כי ענים מרה למאד, ואין מי אשר יגן בעדם: וזאת עמדה לשטן

על דרכי מפעלותיהם בשדמות החכמה והמדעים ומעלות רוחם לא הגביהו עוף מקצר רוח ומאשר נלאו נשא על סבלם.

פרק קי״ג

רבותינו החכמים בעלי התוספות.

a) כבר נשאנו דענו מראש (פרק ק״י ,c), כי את באורי רש״י להתלמוד פתחו ושדדו חכמי בני הדורות הבאים אחריו במפעלותיהם בשדמות ההלכה, לתקן את דבריו ולהשלימם; החכמים ההם נודעו בכל תפוצות ישראל בשם „בעלי התוספות" לאמר: כי שמו נוספות לדברי רש״י. אמנה, ספרי התלמוד היו לחכמי היהודים באשכנז וצרפת במאה השתים עשרה והשלש עשרה כר נרחב וישימו כל מעינם במו ויעשו חיל במפעלותיהם הנכבדות בחלקת הספרות התלמודית, אולם באורי כתבי קדש וידיעת דקדוק שפת עבר אך בכבדות פלסו להם נתיב בקרב החכמים ההם (פרק קי״ד), דרכי ההשכלה והמדעים נסתרו אז מהיהודים, ומהנוצרים אשר גרו בקרבם. — כרבי דברי בעלי התוספות ובאוריהם לספרי התלמוד סובבים הולכים בנתיבות באורי רש״י ועליהם ירו אבן פנתם, אכן לפעמים יביאו גם דבר הקשה בספרי התלמוד אשר ישאלו בעצמם, וישימו המעקשים למישור כיד חכמתם הטובה עליהם, וכפעם בפעם יזכירו באורי רבינו חננאל (פרק ס״ח ,b) ודברי ה״ר נתן ב״ר יחיאל בעל „הערוך" (פרק ק״ד ,c) וימצאו חפץ במו, אכן דברי המחברים אנשי השם אשר התנוססו לכבוד ולתפארת שמוצאם הוא מארצות: ספרד, פרובינצא ואפריקא יזכירו — לפי דרכי באוריהם אשר רחבו ונסבו — אך לפעמים רחוקות. — אך חלק מספרי בעלי התוספות נספח לספרי התלמוד להוצאותיהם כמתכנתם כיום הזה, וספרים רבים מהם עוד נמצאים בכתובים. אומרים אמור כי פשרי דברי ההלכות אשר בבאורי בעלי התוספות יסודם הנודעים בשם „פסקי תוספות", שנספחו — ברבי ההוצאות — לספרי התלמוד, הכינם וחקרם ה״ר יעקב ב״ר אשר בעל „הטורים" (פרק צ״א ,c), אולם דבריהם לא ישתוו במקומות אחדים עם דברי בעלי התוספות שי״א בהוצאות ספרי התלמוד אשר לפנינו. — אחדים מבעלי התוספות חברו ספרים לבדם בחלקת ההלכה את אשר הרה והגה רוחם. סדר נכון וישר בדבר החכמים בעלי התוספות ושמות אנשי השם אשר יזכירו אותם, שמקורו הוא מעין לא אכזב, ימצא הקורא בספר הח׳ צונץ „צור געשיכטע אונד ליטעראטור", צד 29 והלאה.

b) בין בעלי התוספות אשר למשפחת רש״י יחשבו, הכי נכבדים שני נכדיו הנודעים לשם ולתהלה והמה: רבינו יעקב ב״ר מאיר, אשר יכונה

בשם רבינו תם בראמערי (Rameru),ויאסף אל עמיו ביום התשיעי לירח יוני בשנת 1171 (ד׳ אלפים תתקל״א), לבלי להחליפו בהאיש אשר שמו בשמו ה״ר יעקב תם מארליאַנס (מאורלינש), אשר נפל שדוד בידי בני עולה אחרי ענוהו בענויים קשים (מארטירער) (פרק קי״ב, d) ; רבינו תם יתהלל בחכמתו ובתבונתו וטוב שכלו, גם לא נסתרו ממנו דרכי דקדוק שפת עבר, ויהי לו שיח ושיג עם ה״ר אברהם אבן עזרא, בעת היותו בצרפת, ועם חכמי לב בהערים: מארסייל, ליוניל, ונארבאָנן (Marseille ,Lunel ,Narbanne), והוא גם הוא חבר שירים לרוח ההרוזים [1]). מחברתו „ספר הישר״ י״א בראשונה זה כשבעים שנה. אבן למרת רוחנו שגגות רבות עלו בהרולים בו [2]). — אחיהו רבינו שמואל ב״ר מאיר (הרשב״ם), אשר כמוהו כבנו ה״ר יוסף פורת יתנוסס לתפארת לא אך בחכמת למודי התלמוד, כי אם גם ימינו רוממה בחלקת באורי כתבי קדש בתור מבאר (פרק קי״ד), כלה את מלאכת אבי אמו (רש״י) אשר לא נשלמה והיא, הבאורים לספרי התלמוד למסכתות: פסחים ובבא בתרא. — ה״ר אליעזר ב״ר נתן במיינץ, אשר יקרא בשם הראב״ן, חבר ספר נכבד בדבר מנהגי ישראל וחקי הדת בחלקת ההלכה: „אבן העזר״ או „צפנת פענח״ או יקרא בשם בעליו „ראב״ן״, ויהי בן דור נכדי רש״י; ה״ר אשר ב״ר יחיאל (הרא״ש, פרק צ״א, a) היה אחד מצאצאיו. ללא אמת יקרא שמו על ספר „מאמר השכל״, שבו יראה בעליו לדעת כי עשרת הדברים (עשרת הדברות) המה אבן הפנה לשש מאות ושלשה עשר פקודי ה׳ (תרי״ג מצות); ואולי גם ללא צדק ייחשו לו הידיעות בדבר התלאות (שנזכרו למעלה פרק קי״א, a) שהגיעו לבני ישראל באשכנז בשנת ד׳ אלפים תתנ״ו. אולם היה פייטן מהיר [3]). — ה״ר יצחק ב״ר אשר הלוי (ריב״א) בשפייער. — ה״ר יצחק ב״ר שמואל מדאָמפער (Dompaire), גם יקרא בשם ה״ר יצחק הזקן, בן אחות לרבינו יעקב תם, ובקצר מלים נודע בשם ר״י (שדבריו יבאו כפעם בפעם בשם ר״י בספרי בעלי התוספות); את בנו ר׳ אלחנן הכו נפש בני עולה בשנת ד׳ אלפים התקמ״ד (1184). רבינו אליעזר ב״ר שמואל ממיץ (מעטץ), ובקצר מלים יקרא בשם הרא״ם, חבר ספר „יראים״, שבו ערך בסדר נכון ברוח ההלכה את שש מאות ושלשה עשר הפקודים בדרכי הדת (תרי״ג מצות), ונדפס רק קצת דברי הספר [4]). — ה״ר שמשון ב״ר אברהם, ונודע בשם ה״ר שמשון משנץ, ובקצר מלים יכונה בשם רשב״א (כשם ה״ר שלמה ב״ר אברהם אבן אדרת בספרד, פרק פ״ח). בשמו יקראו הספרים הנודעים „תוספות

---

[1]) הה׳ צונץ בספרו „ליטעראטורגעשיכטע״, צד 265, „כרם חמד״ ח״ז, צד י״ם והלאה. [2]) י״א בוויען תקע״א, 2°. (וראה למעלה בפרק ק״ד (b,. [3]) הה׳ צונץ בספרו „ליטעראטורגעשיכטע״, צד 259. [4]) י״א בוויניציא שכ״ו, 4°. זאלקווא תקע״ג ; הקע״ד, 4°.

שאנין", אשר בהוצאות ספרי התלמוד שלפנינו כיום הזה, נספחו אלימו כל דבריו למסכתות: שבת ומנחות, ולמסכתות אחרות נמצאים אך ענינים בודדים (פראגמענטע). גם הבאור הנמצא בהוצאת ספרי התלמוד לסדר זרעים וטהרות בשם הר"ש, הבינו וחקרו ה"ר שמשון משאנין. הוא שם פעמיו לארץ הקדושה, וימת באקר (Acre) (עכו) בשנת ד' אלפים תתקצ"ד. — ה"ר יהודה ב"ר יצחק מפאריס, ויקרא בשם סיר ליאון, נולד בשנת ד' אלפים תתקכ"ו, וימת בשנת ד' אלפים תתקפ"ד, ויהי תלמיד ה"ר יצחק הזקן. — ה"ר אפרים ב"ר יצחק מרינגשפורג (רעגענסבורג), ויכונה בשם הגדול, גם נודע בשם „יקיר", היה אחד מבעלי התוספות אשר חבר דברים שונים בחלקת ההלכה, ומבאר למסכת אבות, וגם ערך תשובות בעניני חקי הדת, גם הבין וחקר סליחות ופיוטים.

c) ממאה השלש עשרה נודעו לנו חיי האנשים הנקובים בשמותם למפעלותיהם, והמה: רבינו ברוך ב"ר יצחק מגרמייזא (וואָרמס). שגר ברעגענסבורג, חבר ספר „התרומה" [1]), שיפרד והיה לאחת עשרה הלכות, לבלי להחליף שם הספר הזה, בשם ספר „התרומות" שחברו רבינו שמואל הסרדי (פרק פ"ו b), גם לא יחליפו את שם המחבר באיש אשר שמו כשמו: רבינו ברוך ב"ר שמואל ממגנצא (מיינץ) מחבר ספר „החכמה" בחלקת ההלכה, אשר עד היום הזה לא נודע בשער בת רבים, כי אם דברים אחדים יביאו הפוסקים הראשונים בשמו (אויסצינע). — ה"ר אליעזר ב"ר יואל הלוי (הראבי"ה), שגר בהערים: שפייער, באָנן, קאָלן, גם ווירצבורג חבר את הספרים „אביעזר" ואבי אסף פסקי הלכות, והספרים האלה נודעו אך על ידי הפוסקים אשר יזכירו שמותיהם בספריהם — ה"ר שמחה ב"ר שמואל משפייער, להבדיל בין שמו ובין שם ה"ר שמחה מויטרי (פרק ק"י, e). — רבינו משה ב"ר יעקב מקוצי בקרבת העיר זואַססאָן Soissons, אשר בשנת ד' אלפים תתקצ"ה החל לשאת מדברותיו לחבריו המקשיבים לקולו בדבר חקי התורה, ובשנת ד' אלפים תתקצ"ו היה בספרד, ובשנת ה' אלפים י' כלה מלאכתו במחברתו „ספר המצות", הלקוח מהדברים אשר למד דעת במדברותיו להתלמידים שהקשיבו לקח מפיו, ובו יבאר בטוב טעם דרכי שש מאות ושלשה עשר פקודי ה' (תרי"ג מצות). הספר הנכבד הזה, אשר הואילו באר אותו חכמי לב ונדפס פעמים רבות, יקרא — באשר המצא תמצא מחברת אחרת אשר שמה כשמו „ספר מצות הקטן" (פרק קט"ו, a) — בשם „ספר מצות גדול" להבדיל בינו ובין הספר ההוא, ובקצר מלים יכונה בשם סמ"ג [2]). הוא לקח חלק בהוכוח הדתי

---

[1]) י"א בוויניציא, רפ"ג, 20. [2]) ההוצאה הראשונה בדפוס ישן נושן אשר נעדרו בה שמות השנה והדפוס (וכפי הנראה היתה לפני שנת ר"מ, 20) היתה שלימה במתכנתה. בקהל מבארי הסמ"ג יחד כבוד אנשי השם: ה"ר אליהו מזרחי, וה"ר אייזיק שטיין;

שהיה בפאַריס (פרק קט"ו a,) , ובין ספריו האחרים חבר גם את ספרי התוספות הנמצאים בהוצאות ספרי התלמוד הנודעים בשם „תוספות ישנים". — שני האחים ה"ר שמואל וה"ר משה ברי"ט מעווראָ Evreux , הראשון גר בשאַטאָ-טיעררי Schateau Toierry , והאחרון כתב את דברי התוספות שהרה והגה רוחו בשולי ההלכות להאלפסי, וכפי הנראה הבינם וחקרם בהימים הרעים אשר נתנה הממשלה צו לשרוף את ספרי התלמוד (בשנת ה' אלפים ב', פרק קט"ו a,) ; ובני הדורות הבאים אחריהם קראו את דברי התוספות האלה בשם „תוספות איבורא (או אוירא או אייברא)". ה"ר אליעזר מטוק Touques קבץ קצור דברי תוספות איבורא ותוספות שאנץ (b לאחדים עם נוספות ויוציאם אור בספר הנודע בשם „תוספות טוך", ור' גרשום זאָנצינאָ (פרק ק"ו , c) בהוציאו אור את ספרי התלמוד, השיג הכתבים ההם משאַמבערי Chambery . — ביתר עז הראה כחו ועצם ידו בחלקת ההלכה בתור אחד מבעלי התוספות ה"ר פרץ ב"ר אליהו מקורבייל Corbeil (ובקצר מלים יכונה בשם „ר"פ" [1]) , ויאסף אל עמיו בשנת ה' אלפים ס', ובדברי התוספות שחבר הגו היהודים בקאַסטיליען במאה הארבע עשרה בשקדם על למודי התלמוד ; דברי התוספות הנמצאים בהוצאות ספרי התלמוד למסכתות אחדות כמתכנתם כיום הזה, ישקו על פיו .

פרק קיד

מבארי כתבי קדש והמורים לצדקה (ויטטענלעהרער).

a) אף כי חכמי היהודים באשכנז וצרפת הקדישו את מבחר עתותיהם ללמודי התלמוד ומפעלותיהם הראשיות נטעו אך בחלקת ההלכה , ומהם יתר מהם פנה לבני הדורות הבאים אחריהם , אולם לא זרו הלאה גם באורי כתבי קדש לחקור לתכלית השפה ולהבין דברי הספרים ההם בשום שכל [2]) . האמנם החכמים ההלכוא לפני רש"י, אשר אחדים מהם כבר נזכרו בספרנו , כמו: ה"ר מנחם ב"ר חלבו, ה"ר שמעון קרא (פרק ק"י , e) ר' טוביה ב"ר אליעזר (פרק ס"ט b) במה נחשבו , אם ישקלו במאזנים עם מפעלות רש"י אשר אין ערוך לרוחו הכביר , אולם בני דורו הצעירים ממנו לימים ותלמידיו עלו עליו ביתר עז בזאת שחקרו לתכלית המלים בשפת עבר ובאו עד נבכי השפה לבאר כתבי קדש ברוח חפשי אשר לא יסבבו במאמרי

---

[1]) לבלי להחליפו בהאיש ה"ר פרץ ב"ר יצחק , מורה לה"ר יצחק ב"ר ששת (הריב"ש) (פרק צ"ד . b) . [2]) על אדות הענינים האלה אשר ידובר בפרק הזה , ראה בספר הה' צונץ „צור געשיכטע" , צד 60 והלאה , ובס' „נטעי נעמנים" לה"ר אברהם גייגער (בחלק האשכנזי) צד א' והלאה , ובספרו „פרשנדתא" .

הגדה. מהם נודע לתחלה ה"ר יוסף קרא, בן ה"ר שמעון אשר זכרנוהו, אשר שנה דברים רבים בבאורי רש"י לחמשת ספרי התורה, וישלימם, וזולת זאת באר כמעט כל ספרי קדש האחרים ברוח מבינתו צרוף כעליל ומזקק שבעתים; אכן אך חלק ממפעליו נודע בשער בת רבים כיום הזה[1]. אולם הכי נכבד ונודע ביתר עז הוא נכד רש"י הנזכר למעלה, רבינו שמואל ב"ר מאיר (הרשב"ם) אשר נתיבותיו לא ישתוו בבאורי כתבי קדש עם אבי אמו רש"י, ואמרי ההגדה לא יבאו אל קרבם ויפלס לו נתיב לבאוריו ברוח מבינתו ושכלו הישר; ולפעמים מעלפים רעיונותיו בצעיף ערפלי הרמז, ביראו לגלותם לפני כל. בדבר אחיו רבינו יעקב תם אשר דרכי דקדוק שפת קדש לא מוזרים לו, כבר מלתנו אמורה בעתו (פרק קי"ג, b). בני דור שני החכמים האלה היו: ה"ר סעדיה, אשר באורו לספר דניאל הנמצא במקראות גדולות, ללא אמת שם רב סעדיה גאון יקרא עליו (פרק ס"ו, c), ואיש אחד אלמוני שחבר באור לספרי דברי הימים, אשר ללא נכון ייחשו אותו לרש"י[2]. מדברי הבאור לחמשת ספרי התורה לה"ר יוסף בכור שור לא נודע כי אם זעיר שם זעיר שם; המחבר הזה אשר התנוסס לתהלה גם בתור חכם לבב שעשה חיל בחכמת למודי התלמוד הוא אבי ה"ר סעדיה, אשר השאיר אחריו שיר הנודע בדבר מספר האותיות בספרי כתבי קדש.

b) הימים הלא טובים אשר הגיעו לבני ישראל שמה, התלאות והמצוקות חדשות לבקרים אשר כתמן באו עליהם, הכבוד אשר גלה מהחכמה והמדעים בימים ההם וערפל כסה לאומים, כל הדברים האלה הרפו ידי העברים לבלי תעשינה תושיה בבאורי כתבי קדש בנתיבות ההגיון וברוח נכון. כמו בכל ימי שואה ומשואה, מצאו היהודים נחם ענג ותקוה טובה בלמודי הנסתרות, במסתרי ההגדה אשר בעליהם נשאו דעם למרחוק, בחשבונות המספרים ובראשי מלי (תיבות) הכתבים. בין ספרים כאלה אשר על אדני ענינים כהמה הטבעו יחשבו: הבאור לחמשת ספרי התורה הנודע בשם „הג"ן"[3] מעשה ידי מחבר אשר לא נודע לנו בשמו, „פענח רזא" לה"ר יצחק ב"ר יהודה הלוי, „ס' חזקוני" לה"ר חזקיה ב"ר מנוח, ועוד כמוהם, אשר לבאורי כתבי קדש הנועדים לבאר דבר דבר על אפניו בשום שכל, כמעט אין כל חפץ במו, כי אם בדברים אחדים אשר יזכירו באורים ממבארים קדמונים ההלכוא לפניהם וישוו פרי בתור ס' הקובץ. בין קבוצת באורי מחברים שונים

---

[1]) הה' פירסט בס', „Bibl. jud." ח"א, צד 169. „השחר" ש"ב, צד רפ"ט; ש"ג, צד תרפ"ח; ש"ד, צד נ"ה ועוד. [2]) „כרם חמד" ח"ה, צד רל"ב. [3]) לפי סדרי מחלוקת התורה אשר יקראו אותן מדי שבת בשבתו; לבלי להחליף את שם הספר הזה בשם ספר אחר אשר שמו כשמו, ובהררי המוסר יכודו, שחברו ה"ר יצחק ב"ר אליעזר במאה החמש עשרה.

כהמה הכי נכבדה ומועילה היא המחברת אשר תבונה בשם „דעת זקנים" א־„פי' על רש"י עה"ת מבעלי התוספות". בכתבים שונים למיניהם אשר במו יתוכחו בעליהם עם מחזיקי דת הנוצרים, אשר יקראו בשם „נצחון" [1]) שמחבריהם ערכו אותם לעמוד בפרץ לעמת המסיתים הנוצרים, מצאו בעליהם חפץ לבאר בטוב טעם את דברי כתבי קדש במקומות אחדים אשר עליהם ירו המסיתים אבן הפנה ללכוד ברשתם את בני ישראל, ולשים לאל דבריהם; בתור אדם המעלה אשר הגן בעד עמו ודתו ביתר שאת ועז, נודע לתהלה האיש ה"ר נתן אָפִּיציאַל Offizial, אשר כפי הנראה לפי שם משפחתו, נשא משרת אחת כהונות הממלכה על שכמו, ולפי דברי הידיעות הנמצאות, דבר דברים החוצבים להבות אש ברוח כביר העשוי לבלי חת להגן בעד דתו הנאדרי בקדש לבלי יחללוה זרים.

c) אף כי מחברי באורים,לכתבי קדש המעלפים בצעיף הנסתרות בימים ההם ועוד כתבים כהמה יתנו אותותם אותות למרת רוחנו כי היהודים הלכו לאחור ולא לפנים בנתיבות ההשכלה והמדעים, אולם מטעי הספרות בחלקת שדמות המוסר וכל מדה נבונה לעת כזאת — אף כי מים באו עד נפשם ושונאיהם צורריהם ומנדיהם מנוחה הדריכום ולא מצאו מנוח לכף רגלם — ישמחו לבנו, ובזאת עלו במעלות רבות קדימה על אחיהם בני עמם — אשר עתקו וגברו חיל בחכמה ומדעים רב יתר מהם — יושבי ארצות ספרד ופרובינצא. את טהר לבות הישרים האלה ועצם המדות הנבונות אשר קננו בקרבם פנימה, נוכח לדעת בקראנו את השירים שיסודם בהררי אש דת קדש החוצבים להבות אש, והחקים שנתנו אז בחיי העם; את אשר יהודי ספרד ופרובינצא אך חשו ברוחם, ואך במחשבות כהנה ישפיקו, פעלו ועשו היהודים באשכנז וצרפת ביד חרוצים. מאשרי העם וחכמיו בימים ההם לא אמרו הון אך למפעלות בת שירתם והחקים אשר יפעלו פעולה נמרצה אך על האנשים אשר רוח הדת לא זרה למו, כי אם עצמה ירבו להקדיש את בני העם צאן מרעיתם כי ידעו מה הדת דורשת מהם, בזאת אשר לפעמים נשאו מדברותיהם קבל עם בבתי הכנסיות להודיע למו חקי האלהים ותורותיו גם גלו למוסר אזנם, וגם חברו ספרים טובים נבונים ומועילים, למען ילמדו את בני העם להבין בשום שכל דברי חקי הדת [2]).

---

[1]) ס' „הנצחון (הישן) ממחבר אשר לא נודע לנו בשמו י"א עם העתקתו לשפת רומית ע"י ה' וואגענזייל בס' "Tela Jgnea etc„ באלטדארף 1681, 4⁰; וראה בספר הה' צונץ „צור געשיכטע", צד 85; ספר אחר אשר שמו כשמו, נמצא אך בכתובים שם. צד 86; ספר הנצחון לה"ר יום טוב ליפמאן מילהויזען, חובר במאה החמש עשרה (פרק ק"ה, f). [2]) הה' צונץ בספרו „צור געשיכטע", צד 173 והלאה, שמה יביא דוגמאות מדברי מחברי הכתבים ההם, והמה: ה"ר אליעזר ב"ר יצחק, ה"ר אליעזר ב"ר יהודה, ה"ר יהודה החסיד, ה"ר משה מאייבורא Evreux, ה"ר משה מקוצי, ה"ר ברכיה הנקדן, ודברי הבאורים מבעלי התוספות לחמשת ספרי התורה, ועוד.

דרכי הספרות המוסרית ההיא יפרדו והיו לראשים שונים, ספרים רבים חברו בתור באורים אשר יצרפו וילבנו את הדברים הערוכים בספרי פרקי אבות וישוו פרי למטעי המוסר ולקח טוב בשדמות הספרות ההיא, כמו: רש״י, רבינו שמואל ב״ר מאיר (הרשב״ם), ה״ר אליעזר ממיינץ, ה״ר אפרים מרעגענסבורג; או נספחו לספרי ההלכה ובאורי כתבי קדש, אשר בחרו אמרי חפץ בחלקת המוסר שישתו לעניני אמרות טהורות הכתובים בספרים ההם; גם הבינו והקדו ספרים מועילים בתור פקודת האדם אשר יצוה לביתו לבניו ולקרוביו טרם מותו וממנה תצא תורה לאדם רב, כמו ספרי: ה״ר אליעזר ב״ר יצחק (פרק ק״ e), ה״ר יהודה החסיד, ה״ר אשר ב״ר יחיאל ובנו ה״ר יהודה (פרק צ״א). ולפעמים מעלפים דברי מוסר בצעיף המשל והמליצה. גם לפעמים ישאו דעם בדברים נכחים למבין ויורו את הדרך הישר שיבחר בו האדם וכל מדה נבונה ומפעל יקר אשר תפארת המה לעושיהם ולבעליהם. בראש אנשי השם וחכמי לב אשר ימינם עשתה חיל בספרת הנכבדה ההיא, יתנוססו לשם ולתהלה: ה״ר יהודה ב״ר שמואל ב״ר קלונימוס אשר יכונה בשם „החסיד״ (דער פֿראָממע) ובשנת ד׳ אלפים תתק״ס גר ברעגענסבורג, ולפי הכבוד הגדול אשר כבדוהו בני הדורות הבאים אחריו עד מאד, נחשב כמעט בעיניהם לאיש המופת בדרכי הנסתרות (מיסטישע פערזאָן). הוא ידע את ה״ר בחיי, ה״ר אברהם אבן עזרא, וכפי הנראה גם את האיש הגדול רבינו משה ב״ר מיימון (הרמב״ם), ברוחו הכביר והנשא התלכדו לאחדים מליצה ושיר, מוסר לקח טוב ומישרים, ורוח אלהים פעמה בקרבו, ומטרת חפצו היה, לרומם את האדם בחיר היצורים למעלה למשכיל לעשות אך טוב וחסד, ולהעיר רגש מאד נעלה בלבות בני עם ישראל כי ממפעליהם ומעשיהם יסבו מהלכם במעגלי יושר, וישקד בכל עז למצא בספרי כתבי קדש נתיבות האמת בת אל־חי, ולבארם בשום שכל אשר ישוו פרי המוסר וכל מדה נבונה להעם, כיד חכמתו הטובה עליו. ספרו הראשי, הוא „ספר החסידים״, אשר עתה כמתכנתו לפנינו ישנה ממפעלו לפנים עת חברו בעליו בהיותו בחיים חיתו, ווציאוהו לאור רבות פעמים. אולם לדבריו הנעימים אשר בהררי לקח טוב ומישרים יסודם — לעשות טוב וחסד גם עם הנכרים אשר לא מבני ישראל המה—נספחו הבלי שוא ילדי הדמיון הכוזב. גם להפקודה אשר צוה לפני מותו (טעסטאַמענט) (צואת ה״ר יהודה החסיד), אשר העתיקוה גם לשפת אשכנז, שמו נוספות בני דורות האחרונים הבאים אחריו. שיר התהלה לאלהי הצבאות הנודע בשם „שיר היחוד״ יחליטו אחדים כי מפיו יצא, ואחדים יגידו כי אביהו הבינו והקרו [1]). ה״ר יהודה החסיד ערך בספר, אף כי אי־סדרים בו ומלאכתו לא נשלמה, את דברי מסעי בן ארצו ה״ר פתחיה מרעגנשפורג

[1]) הה׳ לאנדסהוט בספרו „הגיון לב״, צד רס״ה.

(רעגענסבורג). הנוסע הזה ישב עם אחיו ה"ר יצחק הלבן ב"ר יעקב יחדו בפראג, אחר הלוך הלוך ונסוע בארצות רבות באייראָפּאַ מזרחה ובאַזיען, וישב דרך ארץ יון ובאֶהמען לרעגענסבורג. דרכי מסעיו אשר כתב בספר „סבוב העולם". אף כי לא ישוו פרי במסעי ר' בנימין מטודעלאַ (פרק ע"ט, b), נעתקו לשפות שונות [1]. — צעיר מעט ממנו ליבים היה ה"ר משה בן חסדאי מטאַחוי Tachau, שמת בווינעריש-ניישטאַדט, וכפי הנראה גר בימי נעוריו ברעגענסבורג. הוא ערך באורים לסדר זרעים וטהרות, גם הכין וחקר עוד דברים רבים בחלקת ההלכה לספרי התלמוד וביתר עז נודע שמו ע"י ספרו „כתב תמים", אשר בו יהזיק במעוזי דברי בעלי ההגדה על אדות האלהים, והעולם הנצחי, כפי אשר יאמינו בני העם ככתבם, וישים לאַל דברי החכמים אנשי השם; רב סעדיה גאון, ה"ר אברהם אבן עזרא, והרמב"ם ועוד כמוהם אשר בחרו למו דרכי הפלוסופיא [2]. על אדות הספר „כתב תמים" יודיעו חכמי לב בימינו אלה ידיעות נכונות אחרות [3].

d) האיש אשר יצק מים על ידי ה"ר יהודה החסיד מורהו, היה ה"ר אלעזר ב"ר יהודה (מגרמייזא) וואָרמס, הנודע על ידי ספרו בחלקת ההלכה והמוסר בשם „רקח" [4]. ה"ר אלעזר מוואָרמס היה איש אשר רוח בו, ולו נולד בארץ אשר החכמה והמדעים עשו קציר כמו נטע, ובימים אשר הצלחת בני עמו פרחה כתמר, כי אז עשה גדולות ונצורות ברוחו הכביר ויתנוסס כאבן נזר בספרת העברית; אולם בהיותו בארץ אשכנז במאה השלש עשרה הקדיש את מבחר כשרונותיו לעניני ההלכה, דרכי המוסר והפרישות, ובלמודי הנסתרות ישפיק. הוא היה רב לערת ישראל בוואָרמס, ולפנים בערפורט, ובימי החגים והצומות כבד את ה' מגרונו בהתפללו לפני התיבה (שליח צבור). בשנת ד' אלפים תתקע"ד (ויש אומרים לפני השנה ההיא) רצחו חבר אנשי בליעל — אשר נלוו לנוסעי הצלב — את אשתו ובניו [5]. הוא עשה חיל כמעט בכל דרכי המדעים והלמודים אשר לא נסתרו אז מיהודי אשכנז; ויחבר ספרים בחלקת ההלכה לספרי התלמוד, ועל אדות הדרך אשר בה יתהלך האדם עם האלהים (טהעאָזאָפיש), ויהגה בשקידה נמרצה בכתבי הלמודים בחכמת התכונה, גם ערך באורים לתפלות בני ישראל ולספרי המחזור, לכתבי קדש ולספר „יצירה". גם כתב ספרים קטנים בתור ראשית למודים בדרכי המדות. הוא ידע את רב סעדיה גאון, החכם דונולו וה"ר אברהם אבן עזרא, והלך רוחם ופרי מחשבותיהם

[1]) הח' צונץ במאמרו „געאגראפישע ליטעראטור דער יודען" שנספח לס' מסעות ר' בנימין מטודילה, ובספרו „געזאממעלטע שריפטען" ח"א, צד 165. [2]) הח' צונץ בספרו „ליטעראטורגעשיכטע" צד 315. [3]) „אוצר נחמד" ח"ג, צד נ"ד והלאה. [4]) מספר האותיות עולה לשלש מאות ושמונה וישוה למספר האותיות משם „אלעזר". [5]) ראה בספר הח' צונץ „ליטעראטורגעשיכטע", צד 317.

הנשאות היו לאחדים בספריו, וששם למודי דרכי המלאכים והמדרש, דרכי הפלוסופיא, והכמת המספרים, הבלי שוא ונתיבות המוסר יעלו בלולים ויתלכדו יחדו. הוא חבר כששים שירים אשר בהררי הדת יסודם, וכמעט כלם כתובים בשפה קלה, אשר הקורא ירוץ בהם, ורוח למודי הנסתרות או נאמיהם ומבטאיהם סרו מקרבם לבלי יהיו משא לעיפה להקוראים, זולת ספרו „רקח" הנזכר, נרפסו אך מעט מזער ממפעליו וגם ספריו המעטים שיצאו אור שנו כרבן לפי מתכנתם שהיתה למו כראשיתם. — מעט צעיר ממנו לימים היה האיש אשר גר בבורגונד ה"ר ברכיה הנקדן ב"ר נטרונאי [1]), אשר עליו יאמרו כי הוא תקן וישנה דברים שונים בספר „האמונות והדעות" לרב סעדיה גאון (פרק ס"ו, c), וביתר עז נודע לשם ולתהלה ע"י ספר־המשלים אשר רבו קוראיו שחבר ויקראו בשם „משלי שועלים" שנעתק גם לשפת רומית, ודברים (משלים) אחדים ממנו נעתקו גם לשפת אשכנו. ספר „בגידת הזמן" שחבר איש אחד הנקרא בשם ר' מתתיה, אשר בשפה נשגבה פראָזאַאית (לא בדרכי השיר פאָעטישע פראָזאַ), ידבר בו בדבר תלאות התמימים והישרים בלבותם (צדיק ורע לו, ובדבר הבטחון בה'), והספר הנודע „ארחות צדיקים" (או ס' המדות) אשר בעליו מצא חפץ בספר „חובת הלבבות" לרבינו בחיי בן יוסף (פרק ע"ו, e) ודבריו היו לו לעינים, חברו במאה החמש עשרה [2]). — בימים ההם היה לנס איש יהודי אחד אשר שר שירי עגבים (מיננע זאֶנגער) הנודע בשם: זיסקינד מטרימבערג (עיר מצער השוכנת בקרבת הנהר זאַאַלע בגבול ארץ הפראַנקען לפנים). אשר מצא חן בעיני השרים והמשכילים בחכמת הזמרה בשנת ד' אלפים תתק"פ (1220), ובקהל המשוררים אנשי השם יחד כבודו [3]).

פרק קטו

ספרי התלמוד היו לשרפת אש, והיהודים נרדפים על צואריהם מחמת אויב בצרפת.

a) ממלכת צרפת צעדה בצעדים נמהרים עוד במאה השלש עשרה הלוך וקרב להמסלה אשר דרך — דת הקאַטהאָלען — הקדש יקרא לה, לא יעברנו נכרי; ובזאת עתקו וגברו חיל הכהנים אשר מני אז ידם בכל משלה, וביתר עז שמו כל מעינם — בעברתם כי קשתה השמורה בלבם — ללחוץ את היהודים אנשי חרמם ולהוריד לארץ כבודם. לרגלי מסעי—הצלב הלכו

---

1) הח' צונץ בספרו „צור געשיכטע", צד 127. 2) הח' צונץ בספרו, „צור געשיכטע", צד 129. 3) הח' גראעץ בספרו „קורות היהודים" ח"ו, צד 256.

הכהנים הלוך וגדל מאד, ואגודות הנזירים (מֶאֶנְבֶּסאָרדען) העמיקו הרחיבו שנאת היהודים בין העם עד כי היתה לדרך סלולה ולא סרו ממנה ימין ושמאל (זיסטעם). לדברי השטנה אשר שמו אשם נפש היהודים כי ישיכו לנוצרים נשך כסף ובזאת יאכלו אותם בכל פה לבלי חק (והכהנים העשירים בעצמם הלוו את אחיהם כסף במרבית על ידי עוזריהם היהודים) נוספו עלילות דברים ששמו גם על ספרי התלמוד וסדרי התפלה כי בעליהם ישליכו שקוצים על דת הנוצרים, ועוד עשתה לה שמועה נוראה כנפים כי היהודים שחטו ילדי הנוצרים, ויטמאו את לחמי קדשם בדם לא טהור ועוד תאנות שוא כהנה. בעת דרש דרש גרעגאָר התשיעי מבני העם שנית ללכת הלוך ונסוע במסעי הצלב, אז התנפלו נוסעי הצלב — שהתאספו באַקוויטאַניען Aquitanien — בשצף קצף ובחמה שפוכה על היהודים בהערים: אַנזשו פּאָאַטיער, באָרדאָ, אַנגולעם, Anjou Poitiers, Bordeaux, Angouleme ועוד, והכו נפשות היהודים לאלפיהם, ורבים ביראם מפני השודדים אשר חמת עכשוב למו באו לחסות למראה עין בצל דת הנוצרים בשנת ד׳ אלפים תתקצ״ו. איש אחד דונין, אשר עדת היהודים גרשה אותו מקהל ה׳ בעד מעלליו הרעים, ויבא במסרת ברית דת הנוצרים, התאונן רע על היהודים באזני הפאַבסט על דבר חרופים וגדופים הנמצאים (לפי דבריו) בספרי התלמוד על דת הנוצרים. אחרי המתיקו סוד יחדו שרי המלוכה, בדבר הענין הזה, גזרו אמר לכונן בית ועד (קאָממיססיאָן) בצרפת, אשר בו יתוכחו: האיש דונין שהוציא דבתו רעה על בעלי התלמוד (ובתור נוצרי יכונה בשם: ניקאָלאַוס Nikolaus) עם ארבעה רבני צרפת על דבר האשמה אם כנים דבריו כי בעלי התלמוד כתבו מרורות על דת הנוצרים, או דונין שם כזב מחסהו [1]. ארבעת הרבנים נקובים בשמותם, והמה: ה״ר יחיאל מפאַריס, תלמיד לה״ר יהודה סיר ליאון (פרק קי״ג, b) והוא גם הוא היה אחד מבעלי התוספות; ה״ר יהודה ב״ר דוד ממעלין Melun; ה״ר משה מקוצי (פרק קי״ג, c), וה״ר שמואל מעוורא Evreux (פרק קי״ג, c). הוכוח היה בשנת ה׳ אלפים לעיני המלכה בלאַנש Blanche; אולם אחרית דבר הוכוח היתה, כאשר דעת לנבון נקל מראש, כי כלה ונחרצה מאת השופטים להכרית את ספרי התלמוד ולשרפם באש. השוטרים חפשו חפש מחפש את ספרי התלמוד בכל מושבות בני ישראל ובשנת ה׳ אלפים ב׳ הביאו ארבע עשרה עגלות עמוסות — ויש אומרים עשרים וארבע — ספרים עברים ויעלו אותם על המוקדה. על אדות שרפת ספרי התלמוד ההיא כבר מלתנו אמורה (פרק פ״ה, f) בעתו. ה״ר יחיאל נסע אחרי הדברים האלה לארץ הצבי. תלמידו ותתנו, ה״ר יצחק ב״ר יוסף מקורבייל Corbeil חבר בשנת ה׳ אלפים ל״ז את הספר „עמודי גולה" או „ס׳ מצות קטן" (סמ״ק), אשר ערך בסדר נכון

---

[1]) ראה דברי ה׳ לעווין בכתב־החדשי להח׳ פראנקעל לשנת 1869.

בקצור נמרץ דברי שש מאות ושלש עשר מצות ה׳ (תרי״ג מצות), ועל מה אדניהן הטבעו. בן דורו הצעיר ממנו לימים רבינו שמשון ב״ר יצחק מקינון Chinon הכין וחקר את החברת „ס׳ כריתות״, והוא דרך סלולה בנתיבות התלמוד (מעטהאָדאָלאָגיע דעס תלמוד).

b) ויהי מיום שרפת ספרי התלמוד ההיא וירבו הימים ויהיו כעשרת שנים, יפנו היהודים בבקשתם להפאַבסט אשר היה בימים ההם איננאָצענץ Innocenz כי יתן צו להשיב למו את ספרי התלמוד אשר לקחו מידם ועוד לא נשרפו; אולם הועד אשר הוקם על פי הכהן הראש ציר הפאַפסט Cardinal Legat אָדאָ, אשר בסוד חברי הועד תבא גם נפש האיש הנודע אַלבערטוס הגדול, גמר אמר, כי ספרי התלמוד בתור ספרים מלאים חרפות עונות וחטאים, לא נכון להשיבם להעברים כי אם אחת דתם להכחידם כלה מקהל היהודים. אכן היהודים לא חדלו גם בימי עני ההם להגות בספרי התלמוד, מאשר מזמה ושחד יעורו עיני הצופים על מצעדיהם; האמנם לרגלי התלאות ההן גלה כבוד התלמוד שהיה לו בימי קדם; פרי הלולים אשר גמל שקדים בצרפת חדל את מתקו ואת תנובתו ממאת הארבע עשרה והלאה (c). אכן גם עמל הכהנים ששקדו בכל עז לבלי לתת ליהודים לרפא את הנוצרים, עלה בתהו, מאשר החפץ הנמרץ אשר קנן בלבות הנוצרים לשוב לאיתנם הראשון ולהסות בצל החיים והשלום, יקר בעיניהם מפקודות הכהנים אשר מכתבי עמל כתבו, וגם בטח לב הנוצרי החולה ברופא היהודי רב יתר מכפי אשר יתנו הנוצרים הבריאים אזן קשבת לדברי דרושי הנזירים הקנאים שיסיתו את בני העם לפרוע פרעות ולשטם את היהודי בלבם. בימי ממשלת לודוויג התשיעי אשר ידיו רפו לאחוז רסן הממשלה ביד חרוצים, גזרו אמר לגרש כלה את היהודים מארץ צרפת; אכן הפקודה הרעה ההיא —כפי הנראה—בשנת ה׳ אלפים י״ד לא יצאה לפעלה כי אם זעיר שם זעיר שם, וגם היהודים אשר גלו מהארץ ההיא יכלו לשוב אליה כשוך חמת הקנאים. אולם על אדות החקים בדבר הליכות היהודים כי ישאו על בגדיהם אותות אי־כבוד ולהבדל בזאת מהנוצרים, שקדו בכל תקף ועז כי היהודים ישמרו לעשותם. ככה תמו ימי מאת השלש עשרה בלי כל תמורות וחליפות גדולות ושונות. אכן בשנת ה׳ אלפים ס״ו נתן צו המלך פיליפפ הרביעי, היפה, כי כל היהודים יושבי ממלכתו יעזבו את כל הונם ורכושם, וגם לא ידרשו את נשים מהנוצרים אשר הלוו למו את כספם, ויצאו מארץ צרפת ללכת באשר יתהלכו, והפקודה ההיא יצאה לפעלה ביום עשרים ושני לירח יולי בשנת 1306 (ה׳ אלפים ס״ו) באכזריות נוראה לבלי חק. הנסבה אשר המריצתהו לזאת היתה אהבת־הכסף אשר לא אמרה הון; עלילות דברים ותאנות שוא על היהודים, המצא תמצאנה על נקלה, כמו אשר לא נעדרו תאנות כהנה להמלך בעת—שפך כל חמתו על פרשי ההיכל (טעמפעלריטטער); כמוהם כהיהודים נכתם עונם לפני המלך מאשר חמד לו את עשרם וקניניהם ולזאת מסבות התהפך בתחבלותיו לקחת אותם בחזקת היד.

בזדון לבו עוד התעיב עלילה המושל העריץ ההוא וימלא משאלות קיסר האשכנזים אַלברעכט, אשר דרש דרש את המשפט הנושן שעל פיו היו היהודים יושבי צרפת לעבדים לקסרי אשכנז, ויתן לו העז והמשרה לעשות אתם כטוב בעיניו (פרק קי"ב, e). בעת ההיא גרשו היהודים כלה גם מפרובינצא (פרק פ"ט, d). כמאה אלף נפש יהודים נדדו הלכו מצרפת מבלי מצוא מנוח לכף רגלם; מחיר אחוזותיהם אשר מכרו אך במחוז אֶרלעאַנס, עלה לשליש מאות שלשים ושבעה אלף פֿראַנקען [1].

c) אף כי המושל אשר ישב על כסא ממלכת פֿיליפפ היפה אחריו, לודוויג העשירי, נתן הרשיון ליהודים לשבת בארצו על פי אָפני הברית אשר כרת אתם בשנת ה' אלפים ע"ה, והמלך אשר מלך אחריו, פֿיליפפ החמישי, נתן למו עוד משפטי זכיות אחדים (משפטים צדיקים, פריווילעגיען), אולם הכהנים בקנאתם הגדולה לדתם מררו את חיי היהודים. בעת השב פֿיליפפ החמישי גם הפיק זממו לנסוע במסע הצלב, התאספו בשנת ה' אלפים פ' במחוזות צרפת צפונה אנשים ריקים ופוחזים, רעים וחטאים, גם כהנים בני בליעל, על פי רועה אחד אשר נגלה אליו תמונה נפלאה וקדושה (שבדא מלבו) ויהי גם רועה רוח ורודף קדים (Pastoreaux) שנסע בארץ לארכה ולרחבה, ויאמר כי חפץ יהפוץ לתת לו נתיבה במי הים הזידונים ולקחת מידי המתמדנים את קבר משיחם הקדוש לבלי יטמאוהו ויחללוהו זדים. ומספר בני בריתו הלך הלוך וגדל עד כי עלה לארבעים אלף איש. ראשית דרכם היה כי התנפלו על היהודים, והשערוריות מימי מסע הצלב הראשון חדשו כנשר נעוריהן בהערים: אַזשאָן, ווערדין (השוכנת לחוף הנהר גאַראָננע), טולוז, באָרדאָ Agen, Yerdun, Toulus, Bordeaux ועוד *). אגדות אחדות מהשודדים ההם הלכו גם הלאה למחוזות אַראַגאָניען ונאָוואַראַ, ויתנו חתיתם גם על היהודים יושבי הארצות האל. יותר ממאה ועשרים קהלות ב"י מהם כתו מותי תחלאים, ורבים נפלו פלאים ממרום מצבם וירששו ויאלצו לבקש עזרה ומשענה מאחיהם בני אמונתם אשר יד אויביהם ומנדיהם עוד לא נגעה במו לרעה [2].

d) אך חדלו בני האספסוף לשים שמות ביהודים לרגלי „רעה הצאן ורעה רוח ההוא", והנה נסבות חדשות המריצו את הנוצרים לשנא את היהודים ולבז למו בז בבתי העברים. אנשים מצורעים אשר — לפי המנהג שהסכינו בו בימי הבינים — שלחו אותם מחברת האדם וישבו בדד, בנקמם נקמתם מיושבי הארץ על אשר לא לקחו חלק בענים ויעזבום בחסר כל, נתנו ראש במי הבארות בעיר גוויענא Guienna, ואחד מהם כאשר ענו אותו בענויים קשים להגיד יד כי היתה במעל הזה, שם אשם נפש היהודים כי המה לקחו נקם מהנוצרים על

---

[1]) הח' גראטץ „בספרו קורות היהודים" ח"ז, צד 264 והלאה. [2]) הח' גרעטץ. שם, צד 277 והלאה.

*) כפי הספרים הקדמונים תקרא זאת בשם „גזרת הרועים".

אשר לחצו וירוצצו אותם בשנה העברה, ויתנו למו סמי רעל להשליכם אל הבארות. בין חלקי שבבי הרעל אשר בדאו המצורעים מלבם, נמצא גם לחם קדשם (האָסטיע), עד מהרה ענו יהודים רבים לאלפיהם בענויים נוראים, או שרפו אותם באש, ואחדים הגלו מהארץ, גם הציגו אותם ככלי ריק וכל רכושם והונם היו למשסה. אף כי המלך נוכח לדעת כי העלילה ההיא אך בשקר יסודה; בכל זאת חרץ משפטו כי בני קהלות היהודים יתנו לו כסף ענושים כמאה והמשים אלף ליטרות כסף. גם השערוריות והתועבות אשר נעשו בארץ לרגל הדבר הכבד אשר יקרא בשם „המות השחור" (פרק קי"ז) עשו שמות נוראות גם ביהודים, הנשארים בצרפת אחרי הגלו אחיהם פעמים רבות.

e) הימים הלא טובים אשר הגיעו לצרפת על ידי הענגלאָנדער אנשי מצותם שכבשו ארצות רבות ויקחו אותן מידי הצרפתים, ומה גם כי אוצרות הממלכה דללו וחרבו, המריצו את יורש העצר בצרפת, אשר ברבות הימים ישב על כסא הממלכה ונודע בשם קאַרל החמישי, לתת הרשיון ליהודים רבים לשבת בצרפת ולהאחז בה. איש יהודי חכם לבב ושמו מאַנעססיער (מנשה?) דע וועזו Manessier de Vesou, עשה חזה בשם אחיו בני עמו עם יורש העצר בדבר הענין הזה ובאָפני האָמָנָה ההיא השכיל להפיק רצון מהיהודים שהיה ציר אמונים למו וגם נשא חסד לפני הפרינץ, וגם בעת ישב קאַרל על כסא הממלכה נשא משרת „פקיד על המס" ליהודים—לתת את אשר הושם עלימו מטעם המלך במועדו—על שבמו במחוזות צרפת צפונה (לאַנגע די אָהל Langue d'Ohl), ובמחוזות הארץ תימנה (לאַנגע דאָק Languedoc הפקיד המלך איש אחר ושמו דעניס קינאָן Denys Quinou על המס ליהודים יושבי הארצות האל, אף כי נתן הרשיון ליהודים לשבת בארץ אך כעשרים שנה, אכן מקץ עשרים שנה ישבו גם הלאה—בעד כסף רב אשר הביאו לגנזי הממלכה—באין מכלים דבר. המלך קאַרל הגן בעד היהודים מחמת קנאת הכהנים, והרבנים חפשו לבלי ישאו על בגדיהם אותות אי־כבוד, ומצב היהודים—לפי רוח העת ההיא — בימיו לא ברע היה. אולם אחרי מות קאַרל החמישי בשנת ק"מ, לא היה לאל יד קאַרל הששי אשר ישב על כסא הממלכה אחריו לעמוד בפרץ לעמת הכהנים אשר גברו לאמונתם בארץ, וגם חזקו עליו דברי בני העם אשר נלאו נשא על המסים אשר הושם עלימו מרבה להכיל. בשנת קנ"ד נתן המלך צו כי היהודים יעזבו את ארץ צרפת; אכן לא הציגו אותם ככלי ריק כמו בעת גרשו מהארץ בימי ממשלת פיליפפ היפה, ויתנו למו חפשה לקחת אתם רכושם והונם, ומטעם המלך הוקמו פקידים אשר נגשו את הנוצרים כי ישלמו נשים להיהודים טרם יעזבו את הארץ. בערים אחדות כמו: טולוז, מאַרסייל Toulouse Marseille, נשארו יהודים מתי מספר, גם בחבל הארצות אשר יושביהן לא כרו—בכל דברי עניניהם פנימה—למשמעת מלכי צרפת כמו: דאָפינע, אַרעלאַט Dauphinne das Arelat, לא עליהן באה והגיעה פקודת המלך בדבר גלות

היהודים [1]. הכהנים הגדולים (פאָבכטע) כּאַוויגנאָן Avignon האירו פּניהם להיהודים יושבי ממלכת הכהנים הקטנה ווענעססען Venaissiu וישבו שאנן בשלות השקט בהמקומות הראשים: אַוויגנאָן וקאַרפּענטראַ Carpentras ועד היום הזה לא יסורו ימין ושמאל ממנהגי אבותיהם בבתי התפלה, אשר ישנו בדברים אחדים ממנהגי הספרדים והאשכנזים [2].

f) בתולדות הספרות העברית, תחשב ארץ צרפת ממאה הארבע עשרה והלאה כמעט לכלי אין חפץ בו. נר התורה והחכמה אשר מני אז הפיץ אורהו בארץ צרפת, אסף נגהו. אף כי ידי הרב שמוצאו הוא מפּרובינצא והוא ה"ר מתתיה ב"ר יוסף כוננו בית המדרש בפּאַריס ששמה הוכנו רבנים ומורים לשארי קהלות ישראל בצרפת; אבן המורים גם התלמידים לא רבשו למו שם לתהלה בשער בת רבים. אחרי מות ה"ר מתתיה התגלע ריב בדבר משרת הרב הראשי. קהלות ישראל בצרפת בחרו את ה"ר יוחנן ב"ר מתתיה וישימוהו לרב ולראש עליהם בעניני עדתם, והנה בא איש אחד אשר בשכבר הימים הקשיב לקח מפי ה"ר מתתיה, ושמו: ר' ישעיה ב"ר אבא מרי מזאַוואָיען ומכתב תעודה בידו מרב נכבד באשכנז הנודע בשם ה"ר מאיר הלוי, אשר בו יגיד לר' ישעיה ישרו כי אך לו המשפט לנהל דבר בית המדרש ולכהן פאר במשמרת הרבנות הנכבדה להורות חק ומשפטי הדת לישראל. את ה"ר יוחנן הסירו מפקודתו: אולם בין כה וכה הגישו בעלי בריתו ואנשי שלומו — בחרות אפם על ה"ר מאיר הלוי אשר לקח לו קרנים להשתרר על קהלות ארצות אחרות ואת פי יתר הרבנים לא שאל — עצמותיהם לאדירי התורה אנשי השם בימים ההם בספרד והמה: ה"ר יצחק ב"ר ששת [3], וה"ר הסדאי קרישקאש (פרק צ"ד), בדבר הריב ההוא, החכמים ההם החזיקו במעוזי ה"ר יוחנן ב"ר מתתיה; אולם דבריהם לא ישוו פרי לה"ר יוחנן מאשר יצאה הפקודה מאת המלך כי היהודים יגרשו מארץ צרפת. — בפּרובינצא ערך ה"ר יצחק ב"ר יעקב די לאטש בשנת קל"ב חברת אחת, אשר תכונה בפי העם בשם „שערי ציון" ופי המחבר יקבנה בשם „תולדות יצחק", ובה המצא תמצאנה ידיעות נכבדות על אדות מושבי בשבט סופר הפרובינצאַלים [4]. בין גולי צרפת אשר באו לשבת באיטאַליען כבר הזכרנו (פרק ק"ו, b) את ה"ר יוסף קולין.

[1] דח' גרעטץ בספרו „קורות היהודים" חברת שמינית, צד ד' והלאה. [2] הח' צונץ בספרו „דיא ריטוס", צד 48 והלאה. [3] (הריב"ש). ראה בשו"ת הריב"ש סי' רס"ח—רע"ב, ולמעלה בפרק צ"ד, b. [4] הח' צונץ בספרו „צור געשיכטע", צד 478.

פרק קטז

ה"ר מאיר ב"ר ברוך מרוטונבורג.

a) במחצית הראשונה למאת השלש עשרה, בימי ממשלת פֿריעדריך השני לבית האָהענשטויפֿען, אשר מודעת זאת כי גבהו מחשבותיו ממחשבות הכהנים הקנאים ולא כדרכיהם דרכיו, מצב היהודים באשכנז — לפי רוח החיה באופני ימי הבינים — לא ברע היה; רבי הממלכה נתנו אמון בנפש חפצה ביהודים אשר רצתה נפשם בםו ועל פיהם ישק דבר עניני עסקיהם בכספם אשר ישוו פרי למו. אולם לזאת ישבו היהודים אז שאנן באין מחריד, מאשר הביאו את המסים אשר הושמו עלימו במועדם לפקידי הממשלה; אכן זולת דבר המסים אשר הנסיכים מצאו חפץ במו, במה נחשב היהודי אף בעיני מושל טוב וישר בנסיכים בימים ההם. לזאת אפוא היה דבר המסים אשר גם היהודים נשואי פנים, שהיו למו מהלכים בחצרות המושלים לא חפשו מלשלם את אשר נטל עלימו, ענין הכי נכבד אשר נתן למאשרי העם לענות בו. בדבר עניני המסים ובחפצי הקהלות האחרים להקים סדרים נכונים במו, התאספו רבנים רבים בשנת ד' אלפים תתקפ"ג במיינץ, וביניהם לקחו חלק בעניני ישראל ההם אנשי השם אשר כבר נזכרו למעלה, והמה: ה"ר ברוך ב"ר שמואל (פרק קי"ג, c), ה"ר שמחה ב"ר שמואל משפייער (פרק קי"ג, c), ה"ר אליעזר ב"ר יואל הלוי (פרק קי"ג, c), ה"ר אלעזר ב"ר יהודה מוואָרמס (פרק קי"ד, d) ועוד אנשים אשר לא נודעו כמוהם בקהל רב כמו: ה"ר דוד ב"ר קלונימוס, ה"ר חזקיה ב"ר ראובן ועוד. בדבר עניני מסרת ברית הנשואין ובין דין לדין (דיני ממונות) אשר יהי דבר בין איש לרעהו, היה היו לעינים לראשי קהלות ישראל דבר חק ומשפט אשר שמו הרבנים בשלשת הערים: שפייער, וואָרמס, ומיינץ ולא סרו מהם ימין ושמאל [1]). — בהתאסף הרבנים בשנת ה' אלפים ה' אשר מספרם נפל ממספר הרבנים שהתאספו בפעם הראשונה, גמרו אמר, כי הרב לא יוכל להחרים כל איש מבלעדי רשיון עדתו, גם בני העדה לא יוכלו ללכוד ברשת החרם את אנשי מצותם בלי רשיון הרב. — אולם אחרי אשר סר שבט הממלכה מבית האָהענשטויפֿען, ואין מלך באשכנז בימים ההם אשר יעצור בעם בימינו הנאדרי בכה וכל איש הישר בעיניו יעשה, אז מצב היהודים הלך הלוך ורע. אך ערים גדולות אשר מספר הנה לא תתאחרנה עם שאר המקומות, שספורי הבל ותהו, אשר עשו למו כנפים בין בני ההמון, עזרו לרעה ליהודים, כמו: כי היהודים יחללו את לחם קרשם, וישחטו את ילדי הנוצרים ועוד דברים נוראים אשר בדאו מלבם; אחרית דבר הספורים היתה כי בני האספסוף פרעו פרעות

---

[1]) „תקנות שו"ב" והמלים „שו"ב" הנה ראשי האותיות לשלשת הערים הנזכרות. (קורות עם ישרון ח"ב) 27.

ויעשו שמות ביהודים וישללו שלל, ודמי היהודים מוגרים כמים ארצה, וכל אלה נחשבו לילדי היום ואין כל חדש במו. רודאלף מהאבסבורג אולי היה לו לב כהנה ויהפוץ בכל לבבו כי יבא הקץ לפרעות כהנה, אולם אין איל בו להקים את סערת בני ההמון לדממה.

b) האדם המעלה עליון לרבני אשכנז במחצית השניה למאת השלש עשרה הוא ה"ר מאיר ב"ר ברוך מראָטהענבורג (רוטונבורג) בקרבת הנהר טויבער Tauber, אשר יצק מים על ידי מוריו: ה"ר שמואל מפאלעז Falaise, וה"ר יצחק ב"ר משה מווינא (וויען) אשר יקרא בשם ספרו הראשי „אור זרוע" ה"ר יצחק אור זרוע, ובקצר מלים יכונה ריא"ז [1]). ה"ר מאיר נולד בוואָרמס, ושמה קברו את עצמותיו, בימי עלומיו גר בווירצבורג, ואחר היה בצרפת, וברבות הימים נסע למסעיו בקאָנסטאנץ, נירענבערג, אויגסבורג, ומיינץ. מאשר חפץ לעזוב את ארץ אשכנז ששם נלאו נשא היהודים על סבלם שנוגשיהם הציקו למו חדשים לבקרים, החליט בנפשו לארח לחברה עם רבים מאחיו בני עמו לגור באשר ימצאו, וכבר בא עם בני ביתו ומשפחתו לארץ לאָמבאָרדייא, ששם חכה על אחיו בני ארצו. איש יהודי אחד שהמיר דתו בדת הנוצרים, קניפפע, אשר בחברת הכהן הראש (בישאף) מבאַזעל עבר דרך העיר ההיא, הכיר את הרב; הנציב מיינהאַרד פאָן גערץ נעתר לבקשת הבישאָף וישלח את ה"ר מאיר בלוית אנשי חיל להקיסר רודאָלף בשנת ה' אלפים מ"ו, ה"ר מאיר היה עצור מטעם הקיסר בתור שבוי הרב בארמון המלך בוואַססערבורג, ואחר בענזיסהיים (בעלזאַססס), באשר הקיסר לא חפץ כי עבדיו היהודים הרבים יעזבו את ארצו, וכסף המסים אשר לקח מהם דיו, יעלה בתהו. היהודים באשכנז חפצו לתת כסף רב כפר נפשו להממשלה כי תקרא לו דרור, אולם ה"ר מאיר צוה עליהם כי לא יפדוהו בכסף מלא, לבלי יוסיפו המושלים לשום את חכמי לב מבני עמו בבית הכלא למען כפות כסף הפדיום, ובזאת יהיה למו לכסף מוצא בכל עת. ובכה היה עצור שמה ימים רבים, האמנם שרי הממשלה שמו עיניהם עליו לטובה, ולא הפריעוהו לשקד על למודיו, עד יום מותו בשנת ה' אלפים נ"ג. אבן גם בעד גויתו נתנו היהודים—מקץ ארבע עשרה שנה אחרי מותו — כסף רב, ואת עצמותיו קברו בעיר מולדתו; הכסף ההוא פזר נתן איש נדיב לב אחד ושמו ר' זיסקינד ווימפפען בפראַנקפורט, אשר אחת שאל מעדת בני ישראל שמה, כי לאחר מותו יקברוהו אצל הקבר אשר ה"ר מאיר קבר בו [2]).

c) מפעלות ה"ר מאיר מרוטונבורג נסבו ורחבו, האמנם כמעט אך בחלקת

---

[1]) הספר „אור זרוע" י"א בדפוס זיטאמיר תרכ"ב. וראה דברי הת' גראסס בכתב החדשי להת' פראנקעל לשנת 1871, צד 248 והלאה. [2]) דברי מצבת קבר ה"ר מאיר מרוטונבורג נמצאים בספר „נפשות צדיקים" להרה"ח יהודה ליב לעווינזאהן צד ל"ה, וציון מצבת זיסקינד ווימפפען שם. צד ל"ט.

התלמוד, עד למאד בספרת העברית, וגם בימי שבתו בבית הכלוא כשבע שנים לא חדל לעשות מלאכתו מלאכת הקדש ביד חרוצים. הוא חבר גם ספרי תוספות אחדים — ומפיו יצאו דברי התוספות למסכת יומא הנמצאים בהוצאות ספרי התלמוד כיום הזה —, וגם הכין וחקר באורים לספרי המשניות לסדרי זרעים וטהרות, גם ערך דברי חפץ בדבר ברכות התפלה ומנהגי ימי האבל ותקיהם, ויכתוב דברים אחדים על אדות דרכי המסורה [1]). הכי נכבדות הנה השו"ת שחבר בדבר חקי הדת אשר התהלכו בכל הארצות בכל מושבות היהודים ותלמידיו הפיצו אותן ביעקב. המה ערכו ואספו כל כתביו אשר עלו למספר רב, ובניהם גם כ"י; השו"ת האלה יצאו אור בראשונה (בקרימונה שי"ז, 4⁰, ומספר השו"ת שט"ו); וההוצאה השלישית היתה (בלבוב תר"ך 4⁰, ומספר השו"ת תק"ז); אולם נודעה היא רב יתר ההוצאה השניה (בפראג שס"ח 2⁰, ומספר השו"ת תתרכ"ב [2]). בהשו"ת ההן אשר אספו לאחדות יובאו גם דברי מחברים קדמונים ושו"ת גם מחכמי בני דורו, ולעמתן בספרים אחרים יובאו גם שו"ת רבות אשר ערכן והקרן ה"ר מאיר מרוטונבורג ומהן עוד נמצאות בכתובים. הכבוד הגדול אשר נחל ה"ר מאיר מרוטונבורג מבני דורו, ומה גם על ידי עניני גורל חייו האחרונים, נתן יד ושם לשירי תפלה אחדים שערך בחלקת עבודת ה', אשר יכתבו לדור אחרון [3]). שיר נהי לה"ר מאיר מרוטונבורג אשר נספח להקינות ליום התשיעי באב (שאלי שרופה) על אדות ספרי התלמוד אשר שרפום לעין השמש בפארים בשנת ה' אלפים ב' ישתוה לחרוזי מחברי השירים „ציון"; אולם אזן מלין תבחן כי דרכי המשורר ה"ר יהודה הלוי בבת שירתו היה היו לו לעינים. — גם אחי ה"ר מאיר, ר' אברהם, חבר ספר בחלקת ההלכה לספרי התלמוד, אשר פיו יקבנו בשם „סיני" כולל פסקי דינים והלכות [4]). — אולם בל יחליף הקורא את האיש ה"ר מאיר בר ברוך מרוטונבורג בשם ר' מאיר ב"ר ברוך שהיה לפניו, ובשנת ד' אלפים תתקע"א שם לארץ הצבי פעמיו עם אחיו ר' יוסף [5]), ואולי הוא הוא האיש אשר יכונה בשם „ר' מאיר מארץ ענגלאנד"; גם לא להחליפו בה"ר מאיר הלוי אבולאפיה (פרק פ"ה e,) [6]); ה"ר מאיר מרוטונבורג לא היה משבט הלוי.

---

[1]) הה' צונץ בספרו „צור געשיכטע", צד 566 ·92. [2]) ראה בספר הח' צונץ „ליטעראטורגעשיכטע", צד 357. 623 · [3]) הח' צונץ בספרו „ליטעראטורגעשיכטע", צד 359—362 · [4]). הה' צונץ בספרו „צור געשיכטע", צד 162; וגם בספרו „ליטעראטורגעשיכטע", צד 358, ששם יספור וימנה גם שמות קרוביו וש"ב האחרים · [5]) הח' צונץ בספרו „צור געשיכטע", צד 52. [6]) אם הוא הוא האיש ה"ר מאיר מרוטונבורג הנזכר באשרי קדושין פרק א' סי' נ"ז ובבית יוסף יורה דעה סי' ר"מ שעליו סובבים הולכים דברי ה"ר ירוחם ב"ר משולם בעל „הנתיבות" בספרו „מישרים" ח"א. רט"ז ע"ד, בשפק יסודו.

d) מתלמידי ה"ר מאיר מרוטנבורג הכי נכבדים: ה"ר אשר ב"ר יחיאל (הרא"ש). אשר הצליח ה' את דרכו, בעזבו את ארץ אשכנז המשכלת את היהודים, בלי כל אסון ופגע (פרק צ"א). ה"ר מאיר הכהן [1]) שאסף לאחדים בספרו הנקרא בשם „הגהות מיימוני" את כל דברי המבארים לספר „משנה תורה" (פרק פ"א, d) להרמב"ם אשר נספחו לספר „משנה תורה" להוצאותיו, ושו"ת הנוספות להוברות אחדות להספר ההוא; ה"ר שמשון ב"ר צדוק, שחבר תשובות ופסקי הלכות בשם תשב"ץ (לבלי להחליף שם החברת ההיא בשם קבוצת שו"ת לה"ר שמעון ב"ר צמח דוראן הרשב"ץ) (פרק צ"ה, b) אשר בהם כתב וערך בספר את כל הדברים אשר בהררי ההלכה יסודם ששמע מפי מורו ה"ר מאיר; רבינו מרדכי ב"ר הלל האשכנזי [2]), אשר נפל שדוד בידי בני האספסוף שקמו על היהודים בנירענבערג בשנת ה' אלפים נ"ח [3]). לבד דבריו שערך בדרכי התרוזים בסדר נכון וישר (כסדר א"ב) את הקי השחיטה (הלכות שחיטה) הלך בעקבות האלפסי (פרק ע"ז, c) בערכו דברי ההלכה לרבי מסכתות התלמוד בהגיון ישר ובשום שכל; החברת ההיא אשר — כפי הנראה — עוד לא ערוכה בכל על ידי המחבר, תקרא בשם בעליה „מרדכי", ויצאה אור בהוצאות שונות ותקרא בשם (מרדכי מרהיין, „מרדכי מעכטרייך"), גם תקרא בשם „מרדכי הגדול" להבדילו מספר „מרדכי הקטן" אשר חברו ה"ר שמואל שלעטטשטאדט בהביאו דברים רבים מספר הנ"ל בקצור נמרץ. — וביתר עז חגו בו בשקידה נמרצה העברים בממלכת פאָלען במאה השש עשרה. — בני דור ה"ר מאיר מרוטנבורג היו: ה"ר חיים בה"ר יצחק אור זרוע (b) מוויענא אשר שו"ת שלו י"א בשנת תר"כ, ובקצר מלים יביאו הפוסקים דבריו, בשם מהר"ח גם מהר"ח א"ז, רבינו אביגדור הכהן ב"ר אליהו מווין, שחבר ספרי תוספות אחדים וסליחות [4]); ה"ר חיים פלטיאל או ה"ר חיים ב"ר ברוך במאגדעבורג, והוא גם הוא ערך וחקר פיוטים אחדים [5]). ה"ר חזקיה ב"ר יעקב ועוד.

---

[1]) רמ"ך, אשר כדבר ראשי אותיות שמו דכתובות בקצר מלים, שגו סופרים רבים ויחליפו שמו בשמות אחרים. [2]) דרהיד"א בספרו „שם הגדולים" ח"א, דנ"ה. הח' צונץ בספרו „ליטעראטורגעשיכטע", צד 350. ה' ז. כהן בכתב־החדשי להחכמים פראנקעל וגרעטץ לשנת 1878. [3]) ה' ז. כהן הנ"ל שם, לשנת 1877 והלאה. [4]) הח' צונץ בספרו „ליטעראטורגעשיכטע", צד 313. 626 (ובס' „נאכטראג צור. געשיכטע" וכו', צד 17). [5]) שם. צד 319.

פרק קיז

המות השחור בשנות ק״ח — ק״י (1348—50).

a) אחרית מאת השלש עשרה וכל ימי מאת הארבע עשרה היו ימי שואה ומשואה צרה ויגון לבני ישראל באשכנז ויכתבו בספר דברי הימים לבני ישראל בתור ימים רעים אשר לא היו כמוהם; בכל הימים ההם לא חדלו אויביהם להציקם, לשום אשם נפשם בעלילות שוא, ולרצחם לאלפים ולרבבות עד כי דמים ברמים נגעו. בעד דבר קטן ונסבה אשר במה נחשבה היא, שללו שלל בבתי היהודים ויציגום כבלי ריק וגם שפכו דמי אלפים ורבבות נפשות נקים. לרגל השמועה שנשתה לה כנפים בין בני העם כי מצאו בראֶטטינגען (Röttingen) לחם קדשם מגאל, שרכו אותו במכתש, ודם זב ממנו, קם איש אחד בשם רינדפלייש בשנת ה׳ אלפים נ״ח [1], באמרו כי נועד מאת ההשגחה, להשמיד ולאבד את עם היהודים הארור, ויעבור בראש אנשים ריקים ופוחזים אשר נלוו אליו מעיר לעיר, ובכל מקום בואו הכין מטבח הרג ואבדן ליהודים. העלילה ההיא אשר שמו על היהודים פלסה לה נתיב מפראַנקען ובייערן לאֶסטרייך, ולרגלה השמידו מאה וארבעים קהלות ישראל ומאת אלף נפשות יהודים נפלו שרודים לפני בני עולה. — בימי הדור הבא אחרי הדור ההוא — לרגלי המבוכות ומריבות האזרחים שפרעו פרעות בימי ממשלת לודוויג מבייערן — חדשו שערוריות כהנה כנשר נעוריהן; נוצרים רבים גאות לבשו כאשר קראו את שם משפחותיהם בשם צולה-היהודים (יודענבראֶטער) [2], או מכה נפש היהודים. שני אצילים בני בליעל, ובאשר קשרו מטפחות עור על זרועותיהם נקראו בשם „עורות הזרוע״ (אַרמלעדער), הטיפו מלתם קבל עם, כי תעודתם הנכבדה היא להכות את היהודים חרם וליסרם על אחת שבע על אשר ענו את נפש משיחם ישוע הנוצרי; אבריו לאלפים נלוו אלימו, ויעשו שמות ביהודים בעלזאַסם ובמחוזות השוכנים בקרבת הנהר רהיין עד בואך ארץ באַדען ודמם שפך כמים המוגרים ארצה. אבן אחרית דבר היתה כי הקיסר נלאה נשא את המבוכות ואי־סדרים שפרעו פרעות בממלכתו, ועל פיו תפשו חיים את אחד אחי „עורות זרוע״, ויצו להראותו קשה, בשנת ה׳ אלפים צ״ז [3]. — בימים ההם התנפלו יושבי העיר דעגענדאָרף (דעקענדאָרף) בבייערן על היהודים שבניהם, למען לא ידרשו מהם את נשים, ומשם החל הנגף על היהודים גם בארצות באֶהמען, מאַהרען ואֶסטרייך אשר בני האספסוף סערו

---

[1]) הח׳ שורט בספרו „יידישע מערקווירדיגקייטען״ ח״א, צד 452 והלאה.
[2]) הח׳ צונץ בספרו בל״א „שמות היהודים״, צד 125, ובספרו „געזאממעלטע שריפטען״ ח״ב, צד 82. [3]) הח׳ שורט בספרו „יידישע מערקווירדיגקייטען״ ח״א, צד 456.

כים זועף להפיצם ולעשות כלה אתם. אך יושבי וויען הבירה ורעגענסבורג הגנו בעד היהודים שכניהם לבלי תגע בם יד איש לרעה.

b) אולם כל אלה אך ראשית דבר היתה לעמת השערוריות הנוראות אשר נקרו ויאתיו לרגל הדֶבר הנורא אשר שלח מגפותיו מאַזיען לאייראָפּאַ ויגזור על ימין ועל שמאל הנודע בשם „המות השחור" [1]. מאשר בימים ההם עוד חזון חכמת הרפואה לא נפרץ בין חכמי העם ואין איש אשר יתהלל בחכמתו לעמוד בפרץ לעמת הדֶבר הנורא אשר לפני שאתו מי יעמוד, לכן מתו במגפה ההיא אנשים רבים עד אין מספר; כרבע מספר יושבי אייראָפּאַ נפלו חללים וירדו דומה בעצם תֻמם, ובאשר היהודים — יוכל היות כי עקב שמרם את דרך החיים להנזר מכל דבר אכל אשר יועיל להותם — לעמת הנוצרים אך מתי מספר מתו במגפה, לכן עשתה לה שמועת שוא כנפים בקרב הנוצרים, כי היהודים שמו ראש במי בארותיהם. את הספור השקר ההוא עוד הגדילו שבעתים בשלל צבעים שונים, ויבדאו מלבם שמות היהודים ששלחו מספרד, ושבבי הרעל אשר שלחו בשקים לאחיהם לנקום נקמתם בהנוצרים, וגם לא שכחו לבדא מלבם כי היהודים שרטו את הנוצרים וימצאו לבות נוצרים מתים, גם מצאו לחם קדשם כגאל אשר חללוהו היהודים, ועוד תאנות שקר כהנה. גם בספרד ובחבל ארץ צרפת נגבה, בעת שלח הדֶבר מגפותיו בארצות האל בשנת ק"ח, שובבו בני האספסף הנוצרים משובה נצחת ויתנפלו על היהודים בשצף קצף ויכו ביהודים מכת חרב הרג ואבדן (פרק צ"ב, a); אולם שמה עמדו אצילי ארץ אַראַגאָניען לימין היהודים, וגם הפאַבסט קלעמענס הששי שלח דברו כי לא יהינו הנוצרים לעשות עם היהודים רע, האמנם לא בכל מקום נתנו אזן קשבת לדבריו, כי אם זעיר שם זעיר שם. מגענף, ששמה ענו את היהודים בענויים קשים, ולמען הסיר מעליהם מר המות הגידו את אשר חפצו נוגשיהם האכזרים, נסבה ורחבה שמועת שקר ההיא אשר השופטים מכתבי עמל כתבו דברי היהודים האמללים והנדכאים בספר בתור דברי אמת, בכל ארץ שווייץ, ומשם עשתה לה כנפים בארץ אשכנז. למרות רוח הכהנים אשר שאר רוח למו ופקידי הממשלה אשר דברו על לב בני העם לחדול מבוא בדמים, שפך העם — ביתר עז — באשכנז, כל חמתו על היהודים באכזריות רצח, ובזאת חזקו ידי חבר השכבים והקנאים השואפים דמי היהודים אנשי חרמם (פלאַגעללאַנטען) ומספרם הלך הלוך וגדול. כל עצמותינו תרעדנה מדי יעלה על לבנו זכרון שמות קהלות ישראל הרבות אשר השמידו בני האספסוף הרעים והחטאים לרגל שמועת שוא

---

[1]) חברת אשר כמעט אך בדבר התלאות האל תשפיק הוא הס' „עמק רפאים" לה"ר חיים בן אברהם גאליפפה, „כרם חמד" ח"ז צד רמ"ג. ודבר דבור על אפניו ידובר בספר הה' גרעטץ „קורות היהודים" ח"ז, צד 360 והלאה, וראה למעלה בפרק צ"ה, a.

הנוראה ההיא; החכם צונץ כתבן בספר לסדר האלפא ביתא. בשטראַססבורג ורעגענסבורג, גם בהאַנאָווער ובברעסלויא עשו הנוצרים הרג רב ביהודים אשר לשמע השערוריות האל יתפלץ לב השומע ותצלינה שתי אזניו; כמאות אלפים נפשות ישרים ותמימים החפים מפשע ובכפם לא דבק מאום, נפלו חללים חללים לרגלי עלילות שוא, אשר חרפת עולם היא להנוצרים בני דורות ימי הבינים, ומה גם באשכנז, ועונם נכתם לנצח בספר דברי הימים. במקומות אחדים שלחו היהודים בחרב ובחנית ידיהם לעמוד על נפשם ולקחת נקם מאויביהם וצורריהם מבקשי נפשם טרם מותם; ובמקומות אחרים שחטו היהודים בעצמם במר נפשם את נשיהם ובניהם לבלי יתעללו במו בני בליעל, ויבחרו להיות לברות לשלהבת האש אשר שלחו בעצמם בה את בתיהם ובתי התפלה.

c) ארצות הסלאַוים במזרח אייראָפּאַ היה היו מקום מחסה ומפלט, אשר בהן יכלו היהודים באשכנז הנרדפים על צוארם מחמת המציק למצא מנוח לכף רגלם, כמו ממאת החמש עשרה והלאה החישו מפלט למו היהודים בספרד מחמת קנאת השכבים נוסעי הצלב, בתוגרמה וארצות הקדם לחסות בצל המשלמנים אשר בשם „חצי הירח" ידגלו; בוויען היה מגן למו הערצהערצאָג אַלברעכט השני. אף אם יכלנו להחליט, כי היהודים גרו בשכבר הימים בארצות הסלאַוים, אכן בדבר תולדות חייהם וגורלם, הידיעות אך מעט מזער הנה [1]. המודיעים יודיעו כי המלך קאַזימיר הגדול קים בשנת ה' אלפים צ"ד את החקים, אשר כוננו ידי באָלעסלאַוו פיוס (Boleslaw Pius),הערצהערצאָג מקאַליש, כמאה שנה לפניו, או את החקים אשר חקק בראשונה פֿריעדריך גבור החיל (שטרייטבאַרע), ההערצאָג מאָסטרייך, וגם מלך אונגאַרען והערצאָגים אחדים בפּאָלען קבלו עליהם דברי החקים האלה. החקים האלה סבבו הלכו להגן בעד היהודים מול עלילות שוא אשר מנדיהם ישימו אשם נפשם, וגם לשום למו ידים כי יוכלו על נקלה לבא בברית מסחר וקנין עם הנוצרים שכניהם. ידיעות אהדות אשר מקורן הוא מעין אכזב, נמצאות על אדות היהודיה אסתר היפה, אהובת המלך קאַזימיר, אשר אך היא הטתה את לבו להתהלך בשלום ובמישור את היהודים בני עמה. בעת הדבר הנודע בשם „המות השחור" עשה שמות באייראָפּא, וגם פּאָלען לא נקתה ממגפותיו הנוראות, לא אונתה ליהודים שמה רעה, ושטף מי התלאות הנוראות אשר הגיע לאחיהם בני עמם באשכנז, לא בא עד נפשם. גם המלך קאַזימיר הרביעי קים משפטי זכיות היהודים, ואך באשר חזקו עליו דברי האיש קאַפּיסטראַן (פּרק קי"ח ,c) אחרי נגפו צבאות הילו במלחמה לפני גדודי חבר האשכנזים (דייטשער אָרדען), אז הפך לבבו

---

[1]) ראה בכתב החדשי להח' פראנקעל ח"ג, צד 214 והלאה, וצד 382. הח' צונץ בספרו „געזאממעלטע שריפטען" ח"ג, צד 82. החכם ה"ר אברהם אליהו הרכבי בספרו „היהודים ושפת הסלאוים".

לשנא את היהודים. — אולם זאת נוכל להחליט אל נכון, כי ממחצית מאת הארבע עשרה והלאה באו יהודים רבים גולי אשכנז לחסות בצל מלכי פאָלען, ולרגלם רהבה ונסבה שפת אשכנז עד בואך גבול אזיען.

פרק קיח

אחרית ימי הבינים.

a) בעוד הקנאים וההשכים במשאות שוא ומדוחים הציתו שלהבת המשטמה בלבות בני העם על היהודים עד כי דמים בדמים נגעו ואלפי נפשות יהודים היו לברות לאש קנאתם הקשה כשאול, שמו על לבם הנסיכים ותושבי הערים, כי גם להם יבלע ואוצרותיהם דללו ותרבו מעת גרשו את היהודים כלה מארצם ואין קנאת צוררי היהודים שוה בנזק הממלכה, וככה תושבי העיר אשר נשבעו בראשונה לבלי לפתוח שעריה לאיש יהודי כמאה שנה, שמחו בחלקם עוד טרם חלפו עשר שנים, אם נדחי היהודים שבו אליהם לגור בעירם. הקיסר קאַרל הרביעי נעתר לבקשת הנסיכים (קורפּירסטען) וישלח דברו אלימו במגלת ספר הנקראה בשם „גאָלדענע בוללע" כי נותן הוא העז והמשרה להם, לתת הרשיון ליהודים לשבת בארצם בתור עבדים מבדלים הסרים למשמעתם (קאַממערקנעכּטע). אבן משפט אורחים וחקים צדיקים לא נתנו ליהודים. כפעם בפעם נרדפו היהודים על צוארם מחמת נגשיהם גם גרשו אותם מן הארץ. בנאֶרדלינגען הכו בני האספסוף (בשנת קמ"ד) בעברתם כי קשתה את כל עדת היהודים שמה לפי חרב מאיש עד אשה, גם על הטף לא חמלו האכזרים ביום עברה ההוא [1]; בפראַג התנפלו הנוצרים על היהודים בשצף קצף בשנת קמ"ט לרגל נסבה אשר במה נחשבה היא, ודמי אלפי נפשות יהודים שפכו כמים המוגרים ארצה [2]. הקיסר ווענצעל אשר שמו היה לדראון בעד מעלליו הרעים, גזר אמר כי הנוצרים לא ישלמו ליהודים את נשים, כי אם יערכו את חובות היהודים אשר יגשו במו, ועל הנוצרים להביא חלק מהם לגנזי הממלכה; אולם בזאת עוד לא חפשו היהודים מהמסים אשר שם עליהם הקיסר. וביום אשר מגרו בני העם לארץ כסא ווענצעל ויבחרו את רופּרעכּט פאָן דער פּפאַלץ למלך (קיסר) עליהם (בעשרים ושנים לירח אויגוסט בשנת

---

[1]) הה' צונץ בספרו „זינאגאגאלע פאעזיע", צד 44. הה' לאנדסהוט בספרו „עמודי העבודה" ח"ב, צד III והלאה. [2]) על אדות האסון והשבר הגדול ההוא אשר בא כשוד משדי על בני ישראל, ידובר בהסליחה „את כל התלאה" להר"ר אביגדור קארו, וראה בספרי הה' צונץ „ליטעראטורגעשיכטע", צד 374; „נאכטראג" צד 25; הה' גרעטץ בספרו „קורות היהודים" חלק שמיני, צד 53.

1400 , ה"א ק"ס) עיפה נפש שבעים ושבעה יהודים להורגים . ומקץ שלשה שבועות אחרי ההרג הרב ההוא, שרפו באש עוד שלשה יהודים. — רופרעכט מושל רב חסד וחכם לבב, אף כי גם הוא — כמו המושלים שהיו לפניו — חשב לא אך את רכוש היהודים , כי אם גם את נפשות היהודים לקנינו אשר יתנחל ממושל אחד למושל הבא אחריו, אולם חפץ לכונן סדר נכון בדבר מסי היהודים אשר ישוו פרי לו רב יתר מכפי אשר היה להמושלים ההלכוא לפניו, ולזאת הפקיד יהודים (בשנת קס"א) כי יאיצו בם לשלם המסים להמלך במועדם, והמה: ר' אליהו ממיינץ ור' יצחק מאָפּפּענהיים, ואחר (בשנת קס"ג) שם משרה כמוה על שכם היהודי ר' מאיר קראָנענבערג. למען יוכל הקיסר להפיק זממו בדבר „החרם", להביא באָלה נפש היהודי אשר לא יביא את המסים שהושמו עליו מהמלך לגנזי הממלכה, כי רב העדה יהי בעזרו , מאשר דבר כמהו הוא אחד האמצעים הנמרצים , לזאת הקים הקיסר אל־על את רב יהודי אחד ושמו ר' ישראל לראש הרבנים להעברים והעבריות בכל ארץ אשכנז . אולם לא צלחה להאיש אשר הקיסר שמהו אלוף לראש היהודים בחוקה בתור „ראש הרבנים" לרכוש לו את אהבת בני עדתו כי יכבדוהו ויוקירוהו כפי אשר יאתה לאחד מאשרי העם, ויהיו עוינים אותו, ויהי אחרי סור שבט הממלכה מבית רופרעכט , נפלה נפלה גם משרת „ראש הרבנים".

b) לרגלי המריבות אשר התגלעו באשכנז במאה החמש עשרה ויתאבכו גאות מלחמות ההוססיטען שעשו שמות בקרבה , הגיעו תלאות ומצוקות הרשות ליהודים. לא אך יד ההוססיטען נגעה בם לרעה , אשר לא עשו פרות בין קאַטהאָלען ובין יהודים לשלול שלל ולבוז בז דים בבתיהם, כי אם הקאַטהאָליקען הרעו לעשות ליהודים , וישימו אשם נפשם כי באו בברית עם ההוססיטען אנשי מצותם ויערימו סוד עליהם , גם אז עצמה הרבו צוררי היהודים לשום עליהם עלילות דברים ולמצוא תואנות שוא עליהם כי חללו את לחם קדשם ושחטו ילדי הנוצרים, וככה העלו יהודים רבים על המוקד (בשנת קפ"א) מבלי לדרוש ולחקור היטב אם כצעקתה הבאה עליהם עשו, והערצהערצאג אַלברעכט החמישי (אשר משנת קצ"ח [1438] המליכו אותו לקיסר האשכנזים) נתן צו , כי היהודים לא ישבו עוד מהיום ההוא והלאה בארץ אֶסטרייך. בעת נסעו חילי צבאות הקיסר למסעיהם לקראת בעלי ברית ההוססיטען , אז חדשו כנשר נעוריהן השערוריות שהיו בימי מסעי הצלב ; אם בני הצבא פגשו איש יהודי, הכו אותו בחרבם אל החומש , ועוד מצאו את לבם להתפאר , כי אם ישובו בשלום מהמלחמה אחרי יכניעו לפניהם את ההוססיטען , או אז ישמידו את היהודים ויעשו כלה אתם . אולם להצלחת היהודים מחשבתם הופרה , כי בעוד בני חיל צבאות הקיסר הראו גבורתם בהכותם נפשות היהודים הנדכאים , היתה חתת אלהים עליהם בראותם את חיל בעלי ברית ההוססיטען , וינוסו מנוסת חרב ואין רודף ורבת שבעה לה נפשם בוז ולעג . אחרים מהנסים האלה

אשר גם חרפת רעב שברה נפשם, סבבו פתחי היהודים הנדיבים לבקש פת לחם [1]. — אכן גם אז לא הוטב מצב היהודים ולא הונח להם מרגזם ועמלם, אף כי הפאבסט מארטין החמישי של"ה דברו בספר — האמנם לא בחנם כי אם במחיר — בשנת קפ"ב, כי בני העם והכהנים ישימו עיניהם על היהודים לטובה ולא לרעה, אולם הנזירים המטיפים (פרעדיגער מענכע) וגם הפאבסטע הבאים אחריו לא שעו לדבריו; מקאֶלן גרשו את היהודים בשנת קפ"ו, ובהערים; ראווענסבורג, איבערלינגען ולינדויא Ravensburg, Ueberlingen Lindau, שרפו יהודים רבים באש (בשנת ק"צ), לרגלי עלילות ברשע אשר שמו למו התושבים הנוצרים כי יעלעו דם ילדיהם.

c) בהתאסף ראשי הכהנים בבאזעל שמו מעינם בין ענינים אחרים — מאשר היו עתותיהם בידיהם — גם בדבר היהודים, ושתו עצות בלבם להקים את כל חקי הדת הישנים הסובבים הולכים להבדיל את היהודים מהנוצרים לרעה, למען יתפרדו ולא ישבו אתם בשבת אחים יחד. אולם בפעם הזאת הרעה רובצת להיהודים ביתר עז, מאשר איש אחד צר ואויב היהודים קם עליהם, אשר בידו העז והמשרה להוציא את החקים הלא טובים לפעלם ליהודים ההם. הוא הנזיר הפראַנציסקאַני יאָהאַננעס דע קאַפּיסטראַנאָ, (קפישטרני) אחד צוררי היהודים, אשר עשה ויוכל להצית איש המשטמה בלבות הנוצרים על היהודים. בהליכות חייו אשר הקדישם כליל לעבודת הדת, במדברותיו החוצבות להבות אש, וברוחו הכביר העשוי לבלי חת, היה היו בפלגי מים לבות בני העם בידו ואל כל אשר יחפוץ יטה אותם ויהיו סרים למשמעתו, הפאַבסט ניקאָלאַיוס החמישי שלח אותו בתור ציר ממלכתו (דעלעגאַט) לארץ אשכנז ולארצות הסלאַוים והוא היה ציר אמונים לשולחיו ויעש את כל אשר חפץ. בכל מקום אשר בא קאַפּיסטראַן, אחרי שמעו בני העם את אמריו אשר חלקו מחמאות ויולך אותם שולל, גרשו את היהודים, או נתנו צו לצו כי היהודים ישאו אותות אי כבוד על בגדיהם, וגם העלו אותם על המוקד לרגלי עלילות שוא. ביתר עז בערים הגדולות בשלעזיען עבר „שוט היהודים ההוא" כנחל שוטף, ולרגלו ילך רשף הספורים בדבר לחם קדשם הנגאל על ידי היהודים, ומה גם כי הפצם הנמרץ לבז בז ולתת חיל היהודים למשסה—ולרגל הדבר הזה יתפשו מנשים אשר היהודים נושים בם—לא אבד הון. מהערים: שטריעגויא, יאויער, שווידניטץ, לעווענבערג, ליעגניטץ, רייכענבאך Striegau, Jauer, Schweidnitz, Löwenberg, Liegnitz, Reichenbach, נהגו שלש מאות ושמונה עשר יהודים — אשר שמו למו מנדיהם עלילות ברשע — לברעסלויא, ובככר „זאַלצרינג" לפנים (ועתה תקרא בשם „ככר בליכער") שרפו באש לעין השמש בשני לירח יוני בשנת 1453

---

[1] הרשד"ל בס' „הליכות קדם" לה"ר גבריאל פאלק, צד ע"ט;

(רי"ג) ארבעים ואחד איש מהם, רבים שלחו יד בנפשם במר רוחם, שלעזיען נקתה כמעט מיהודים; מברינן ואָלמיטץ גרשו אותם, ומשטייערמאַרק גרשו בשנת רנ"ו (1496); עד בואך ארץ פאָלען נרדפו היהודים על צוארם מחמת הקנאים האלה [1]. — אחרי קאַפיסטראַן קם איש אחר באשכנז נגבה אשר הלך בדרכיו והוא הנזיר הפראַנציסקאַני בערנאַרדינוס; בטריענט גרשו את היהודים לרגל המקרה אשר ילד נוצרי מת בבית אחד יושביה, וישימו עלילות דברים על היהודים כי שחטו אותו; והיא היא הנסבה כי ענו שנים רבות את היהודים ברעגענסבורג, וגם לזאת גרשו את היהודים ממיינץ, נירענבערג (בשנת רנ"ט), וגם מצאו הקנאים בה חפץ לגרש את היהודים כלה מערים אחרות. בעוד מאות אלפים יהודים גרשו באכזריות נוראה מחצי האי הפירענאֶאי, בא שוד משדי ויהי חתת אלהים גם על היהודים באשכנז להומם ולאבדם, ובשנת מאה החמש עשרה (ה"א ר"ס) — חכו היהודים על המשיח שיבוא לפדותם מיד צר [2].

d) דעת לנבון נקל כי דרכי מפעלות היהודים באשכנז בספרת העברית בימי שואה ומשואה ההם, אבלות הנה. במשך חמשים שנה אחרי מות תלמידי ה"ר מאיר מרוטענבורג בשנות ה' אלפים צ'—ק"מ לא עשו ידי חכמי היהודים — באשכנז וצרפת — תושיה גם בספרת התלמודית כי אם מעט מזער. בעת בוא ה"ר מתתיה ב"ר יוסף (פרק קט"ו, f) בשנת ה' אלפים ק"כ צרפתה, לא נמצאו שמה אף ששה יהודים אשר יד ושם להם בלמודי התלמוד, וכדבר נכבד אשר אין חזיונו נפרץ בימים ההם יודיעו המודיעים, כי מבית מדרשו אשר כוננו ידיו יצאו שמונה, ומבית מדרש בנו אשר כהן פאר במשמרת הקדש אחריו (בשנת ה"א קמ"ו) התנוססו כשֹשה אנשים אשר יכלו לשאת משרת הרבנות — באחת קהלות ישראל — על שכמם. תחת הלמודים אשר הגו במו החכמים לפנים בשקידה נמרצה, ובשום שכל וברחב לב שמו כל מעינם בעלי התוספות להפיץ אור נגה שבעתים על דרכי ספרי התלמוד, פלס לו נתיב בימים ההם למוד פתלתול חדודי, אשר יקרא בשם „פלפול" [3]; דרך מוזר כמוהו אשר בחרו למו בעלי הפלפול לעקש הישרה בעניני למודי התלמוד בעמל ולהג הרבה, יקרא על שמית מקומות בעלי הפלפול „אויגסבורגי", „נירנבורגי", „רעגענסבורגי" [4]), והמה לקחו מקומם תחת הלמודים אשר בהגיון ישר ובשכל טוב יכודם לצרף וללבן אמרי התלמוד שיהיו מזוקקים שבעתים ונכחים למבין. בעוד בימי-קדם אך חכמת למודי התלמוד אשר בה התנוססו חכמי ישראל

---

[1]) הח' גרעטץ בספרו „קורות היהודים" חברת שמינית, צד 186. ה' עלכנער בספרו „שלעזישע אורקונדען צור געשיכטע דער יודען אים מיטטעלאלטער", הח' צונץ בספרו „זינאגאגאלע פאעזיע", צד 50; [2]) הח' צונץ בספרו „צור געשיכטע", צד 213. [3]) הח' צונץ בספרו „צור געשיכטע", צד 190. [4]) ה"ר משה ב"ר דניאל בספרו „סוגיות התלמוד", י"א בזאלקווא, חנ"ג, 80.

לגאון ולתפארת הקימה אל־על את אחד הרבנים להורות חקי ה׳ ותורותיו בתור „רב" אחת הקהלות בישראל, נסו רבנים אחרים לעת כזאת למלאות ידי האיש אשר רצתה נפשם במו בתור „רב", בכתבם ידם אליו ויכבדוהו בשם התאר „מורנו". אף כי הדברים האלה נעשו לרגלי הימים הלא טובים אשר הגיעו אז לבני ישראל, אבן אותותם לא ינכרו כי מולדת תשוקת הכהנים הנוצרים הנה אשר לא תאמר הון לאהבת הכבוד והבצע, והמה היו לעינים לרבנים אחרים מאשרי ישראל בימים ההם. הראשון אשר סלל לו מסלה כמוה היה ה"ר מאיר הלוי מווינן (בשנת ה"א ק"ל), אשר חפץ כי גם היהודים בצרפת יסורו למשמעתו ואף על פיו ישקו כל דברי עניניהם (פרק קט"ו, f). ליהודים היתה עוד נחמה בזאת כי בהיותם נפוצים במקומות שונים, לא היה למו קצין וראש מאחיהם אשר אך על פיו יצאו ויבאו כל דברי הקהלות בעניני הדת מבלי סור מדבריו ימין ושמאל; כמו בהריב אשר התגלע בין ה"ר יוחנן ור׳ ישעיה ב"ר אבא מרי בצרפת, לקח חלק ה"ר יצחק ב"ר ששת (הריב"ש) מספרד ויעמוד לימין הנרדף ורצוץ משפט (פרק קט"ו, f), ככה עמד בפרץ רבינו ישראל איסרלן (f) משטייערמארק לעמת הרב זעליגמאנן אפפענהיים מבינגען Bingen, אשר חפץ לכונן בית ועד שבו יתאספו רבנים שונים ויחוו דעם בדבר ענינים שונים לקהלות ישראל ועל פיהם יקום דבר לבלי ימרה איש את פיהם; מאשר חפש הקהלות יקר בעיני רבינו ישראל ביתר עז, מסדרים חדשים אשר יכוננו הרבנים, אף כי נכונים וישרים המה [1].

e) בדבר היהודים באשכנז את אשר שתלה ימינם על שרמות הספרות העברית במאה הארבע עשרה, זולת הספרים שחברו הנזכרים למעלה (פרק קט"ז) לא יגביהו עוף חכמי ישראל בדור ההוא כי אם באספם כתבים רבים מהמחברים ההלכוא לפניהם, או יביאו דברי סופרים קדמונים, גם בערכם מנהגי התפלה, פקודי הדת ועבודת ה׳ בסדר נכון. סדור חקי הדת כמוהו הוא ספר „אסור והתר" אשר ערכו ה"ר יצחק ב"ר ראובן מדירען Düren (בשנות ה"א פ׳—צ׳) ויכונה בפי כל בשם „שערי דורא", וי"א פעמים רבות, ונלוו אליו באורי (או הגהות) רבינו ישראל איסרלן ועוד; ס׳ „אגודה" שחברו ה"ר אלכסנדר הכהן המכונה ר׳ זוסלן מפראנקפורט (בקאָלן) (בשנת ה"א ק׳): מנהגי התפלה ועבודת ה׳ אספו לאחדים בספריהם. המחברים הנקובים בשמותם: ה"ר אברהם קלויזנער בס׳ „מנהגים" (בשנת ה"א ק"מ) בוויען, ה"ר שלום ב"ר אייזיק שגר בשוועדניטץ ונייאשטאדט ועוד, ה"ר משה מציריך (מצורך) הגיה תקן וערך בסדר ישר את ספר הסמ"ק (פרק קט"ו, a) [2]; ה"ר שמואל מציליצשטט (משליצשט"ט, שלעטטשטאדט), אשר על אדות גורל ימי חייו נמצאות ידיעות

---

[1]) רבינו ישראל איסרלן בס׳ „פסקים", צד רנ"ב · רנ"ג, [2]) הח׳ צונץ בספרו „דיא ריטוס", צד 211.

נכבדות (וגם מוזרות), אבן לא נודעו אל נכון אם נאמנות הנה [1]), ערך את ספר „מרדכי" בקצור נמרץ ויקרא בשם „קצור מרדכי" (פרק קט"ז d,) . מספר גדול בחלקת ההלכה להאיש אשר שמו מרומם בפי היהודים יושבי ואַקסען ה"ר מנחם מירזבורג (מערזעבורג), נדפס אך חלק קטן (בסוף השו"ת לה"ר יעקב וויל) (מהרי"ל); הרב ר' ישראל מקרעמז באֶסטרייך ערך הגהות להאשר"י (הגהות האשרי). — במאה החמש עשרה חברו חכמי הדור ספרים בהמה בדבר פקודי הדת והמה: ה"ר אייזיק טירנא (טירנויא), שספרו „מנהגים" נדפס פעמים רבות, ואומרים אמור כי נפש בתו ערגה אל נסיך אשכנזי אחד צעיר לימים, והוא גם הוא השיב אהבה אל חיקה [2]). ביתר שאת ועז נהל כבוד ויקר מבני עמו, ולדבריו יחלו כמו אל מלקוש הוא האיש ה"ר יעקב ב"ר משה מוילין סג"ל (ונודע בשם מהרי"ל), במיינץ; ויאסף אל עמיו בוואָרמס בשנת ה"א קפ"ז, אשר הליכות חייו, ומדברותיו אשר נשא לתלמידיו שיצקו מים על ידו, מאמריו שערך לפעמים על הגליון גם השו"ת שלו, היו לכלי חפץ להמקשיבים לקולו לאסוף ולקבץ דבריו בעניני פקודי הדת לאחדים בספר. ס' מהרי"ל הנדפס במתכנתו לפנינו עתה — בלעדי דברי מהרי"ל הנמצאים עדנה בכתובים — הוא פרי עמל תלמידו שלמון (זאַלמאַן) מזט. גאָאַר St-goar, אשר ערך הדברים ששמע מפי מורהו בשנת ה"א ר"י [3]). גם שו"ת מהרי"ל יצאו לאור, וחלק מהן נלוה בסוף שו"ת הרשב"א בשם שו"ת הרמ"ה הוא מהרי"ל ונקראות „תולדות אדם" ויש קורין להן שו"ת האחרונים, ליוורנו, תי"ז. בן דור מהרי"ל, ה"ר שלמה זלמן רונקיל רב לעדת ישראל במיינץ ואחר כך בוואָרמס, וימת לפני שנת ה"א קפ"ו, חבר ספר בחלקת הקבלה בשם „חתן דמים", בטעם שבהרו למו מהזיקיה והיא גמטריאות במספרים, ובהן ישפיק Abbreviatur.

f) בראשית מאת החמש עשרה התנוסס אדם המעלה לשם ולתהלה, אשר בחכמתו הרבה, ובמפעלותיו בספריו בתור סופר מהיר, עלה במעלות רבות קדימה על אחיו בני עמו באשכנז בימים ההם והוא: ה"ר יום טוב ליפמאַן ממילהויזען, בפראַג: הוא חבר את ס' „הנצחון", אשר בו יוציא כנגה צדקת דת היהודים, ויעמוד בפרץ לעמת מנדיה, ולפעמים ישים לאל דברי הנוצרים אשר יחזיקו למו פסוקים אחדים מכתבי קדש, ובו יראה המחבר לדעת כי זרועו מושלה לו בשפת רומית, וכי קרא בשקידה נמרצה את כתבי הקראים, וספרי החכמים אנשי השם: רב סעדיה גאון, ה"ר אברהם אבן עזרא ועוד. הספר הזה, אשר חיש אחרי נודע בשער בת רבים, ערך בקרת עליו הבישאָף

---

[1]) דה' גרעטץ בספרו „קורות היהודים" חברת שמינית, צד 12. [2]) הה' גרעטץ בספרו „קורות היהודים" חברת שמינית, צד 11. [3]) הה' צונץ בספרו „ריא ריטוס", צד 36.

מבראַנדענבורג, שטעפֿאַן באָדעקער — לבלי להחליף את שם ספר „הנצחון" הזה בספרים אחרים אשר שמם כשמו (פרק קי"ד b,) —, יצא אור ע"י החכם הנוצרי האקשפֿאַן (בנירענבערג 1644 °4). הוא חבר גם באור לשיר התפלה הנודע בשם „שיר היחוד (פרק קי"ד b,), ושמו יקרא גם על ספר אחד אשר בהררי הקבלה יסודו. — אולם במחצית השניה למאת החמש עשרה כפי הנראה הלכו למודי ספרת העברית גם למודי חכמת התלמוד הלוך וטוב. ה"ר יעקב ווייל, תלמיד לה"ר יעקב מולין הלוי (מהרי"ל), בשנות ה"א ק"צ—ר"י, שגר בראשונה בנירענבערג, ואחר בערפֿורט, נחל כבוד גדול מבני דורו בעד חכמתו הרבה ותמתו לאל־חי. השו"ת שחבר ה"ר יעקב ווייל נדפסו לבדן (ובסופן חדושים מס' אגודה ופסקי הלכות לה"ר מנחם מירזבורג) אך פעם אחת [1]), והשו"ת עם הלכות שו"ב ודינין והלכות נדפסו פעמים רבות. — הרב הכי נכבד במאה החמש עשרה הוא רבינו ישראל ב"ר פתחיה אשכנזי מקרעמז (מהרא"י), (ויכונה בשם ה"ר ישראל איסרלן), בן שלשים (אורענקעל) לה"ר ישראל מקרעמז הנזכר למעלה (e), ותלמיד לה"ר עוזר בשלעזיען, ויגר בראשונה בבאַרפורג (בשטייערמאַרק), ואחר בוויענער־נייאשטאַדט (בשנות ה"א ק"צ—ר"ל). את אשר הוא עמד לימין קהלות ישראל להגן בעד החפש שהיה למו לעמת תשוקת הרבנים להשתרר עלימו גם השתרר, כבר מלתנו אמורה למעלה (d); גם דבר רתת על הרב ר' אליהו בפראַג, באמרו, כי לאי־כבוד יחשב לרב אחת הקהלות בישראל לקחת כסף בעד עניני משמרת הקדש, כמו התונות, וספרי כריתות (גטין) ועוד דברים כמוהם. הוא השאיר אחריו ברכה שו"ת במספר שנ"ד כמנין דש"ן ולזאת קרא אותן בשם „תרומת הדשן" וגם פסקים וכתבים שונים. והוא גם הוא ערך באור לס' „שערי דורא" (e), גם חבר באור לבאור רש"י להמשת ספרי התורה [2]). תלמידו ה"ר ישראל מברונא (מברינן) שהיה רב לעדת ישראל ברעגענסבורג, לקח חלק בעמל ישראל, ושטף תלאות העדה ההיא הגיע גם אליו, וימים רבים היה עצור בבית הכלא, ואך בעמל רב היתה לו נפשו לשלל וכפשע היה בינו ובין המות בידי הממיתים. השו"ת לה"ר ישראל מברונא נדפסו ונודעו בשער בת רבים שנית בימינו אלה [3]).

---

[1]) י"א בדפוס וויניציא, ה"א ש"ט, °4. [2]) הה' צונץ בספרו „צור געשיכטע", צד 105. הה' בערלינער בכתב החדשי להה' פראנקעל לשנת 1869. [3]) י"א בשטעטין, תר"ך °4. ספרי הרוצאה הראשונה שנדפסו בשאלוניקי בשנת הקנ"ח, היו כמעט כלם למאכלת אש, וראה בהמזכיר להרמש"ש לשנת תר"כ (1860), צד כ"ה.

פרק קיט

עין צופיה הדורות מראש (בימי הבינים) (ריקבליק).

a) אחרית ימי הבינים אם תעלה במאזנים יחד עם ראשיתם בעת מלכו בארץ אשכנז הקסרים הראשונים, בדבר מצב המדיני וחיי החברה לבני ישראל באשכנז, או אז נוכח לדעת כי הימים הראשונים היו טובים מאלה. אף כי בכל ימי הבינים לא שמו המושלים אל לבם לתת משפט אחד ליהודים וליתר תושבי הארץ בתור „אזרחי הממלכה", אף כי את היהודי חשבו כאיש זר אשר אין לו חלק ונחלה במשפטי זכיות תושבי הארץ והמחוקקים חקקו למו חקים מבדלים לרעה, אבן לא נוכל להחליט דבר, כי לא היה ליהודי המשפט לרכוש לו במיטב כספו שדה אחוזה, ולשלח ידו במלאכה, או לאחוז בסנסני המסחר והמרכלת באין מחריד, באחת, היהודים היו שאננים מפחד אויב וחייהם ורכושם לא נתנו בכל עת בידי פקידים אכזרים אוהבי בצע ההולכים אחרי שרירות לבם הרע להתעלל במו כחפצם, גם לא היו בני ישראל למשסה לבני האספסוף הקנאים לבז בז, ואין אומר השב. העז והמשרה אשר היו לקסרי אשכנז בתור מושלים בעבדי הממלכה (קאַממערקנעכטע), מראשית כזאת (פרק קי"ב, b) לפי רוח העת ההיא, חשבו היהודים זאת לטובה כי הקסרים האדירים יגנו בעדם ולא לחרפה נחשב השם ההוא: אולם מעת מעט מעט רפו ידי המושלים, ומה גם מעת הלכו הכהנים הלוך וגדל וגברו לאמונתם בארץ, ובני העם פורעי מוסר ישבו בחשך ואין נגה הדעת והתבונה למו, אז לא יכלו הקסרים לעמוד לימין היהודים הנדכאים; מה בצע, כי אחרי אשר שללו שלל בני בליעל בבתי היהודים ולקחו דים בכליהם, ואחרי מעללי רצח אשר התעללו ביהודים, אשר יהודים רבים ירדו בדמי ימיהם שאולה, ורכושם וקנינם היו לבז, ורבים נאלצו לעזוב את ארץ מולדתם, אז תפשו אחדים מראשי הריקים והפוחזים רעים והטאים וחקרום במשפט ויראו אותם קשה? — מאשר אך במסחר הקטן וסחר-הכסף (לתת כסף במרבית) יכלו היהודים למצא חית ידם, לכן דעת לנבון נקל, כי לרגלי עניניהם אלה לפעמים קננה משטמה בלבות הנוצרים על היהודים אשר נשו במו, וגם בימינו אלה ימריצו דברים כאלה את הלוה לשנא בלבו את הנושה אשר יגוש בו לשלם את נשיו. מאשר להיהודים לא היה מסחר־ההלואה מבטח עז, כי ישיבו להם את כספם, לכן העלו בכל עת את המרבית למעלה ראש, ואך האיש אשר איננו יודע דרכי המסחר בימים ההם, ולא שם לבו לראשית למודי כלכלת העמים בארץ בעת ההיא (פאָלקסווירטהשאַפטליכע לעהרע), אך הוא יהין לחרף את היהודים כי השיבו לאחיהם הנוצרים נשך רב; ומה גם באשר אך הכסף היה האמצעי האחד אשר הקים את היהודי מעפר לשבת בין נדיבי עם לבלי יבוטו עליו כבעל בזה נפש, ומאשר היה להיהודים הכשרון לרכוש למו ביד חרוצים כסף,

לזאת הפצו נסיכים אחרים ויושבי ערים אחרות כי נדחי היהודים יגורו במקום מושבם .

b) אמנה לא תעלה מחשבה זרה בלב כל איש נבון לאמר : כי דת הנוצרים עשתה פרי עד כה לטעת למודיה בלבות העברים , ומה גם בימי הבינים אשר ערפל כסה לאומים . כל הדברים אשר היהודי התבונן בהליכות הנוצרים , אולת הנזירים הרבה ומשאות שוא אשר צררו בכנפיהם , הכהנים פורעי מוסר , האצילים שהיו אבירי לב ואכזרים , האזרח אהב אך את נפשו ולא אהב לרעהו כמוהו , הנסיכים לא אמרו הון לתשוקתם לשאוף חיל זרים ולא שבעו כסף , בראותו כל אלה היתה בעיניו דת הנוצרים לגעל נפש . אם היהודים השוו את למודי דתם הברים מאירי עינים בדבר האל היחיד והמיוחד אשר אדניהם הטבעו על הגיון ישר ושכל טוב , עם דרכי הנוצרים (בימי הבינים) אשר ישתחוו לתמונות קדושות ויחשבו בעיניהם כעובדי אלילים ; אם היהודים ערכו את הליכות הרבנים המורים לצדקה , אשר ישמחו בחלקם, ודרכיהם דרכי קשט תם ונעם ויצניעו לכת את אלהיהם , לעמת חסן עשר רבי הכהנים ואהבתם לקחת למו קרנים להשתרר על בני העם צאן מרעיתם גם השתרר , אז באמת וצדק גמרו אמר כי טוב טוב להם להקריב את נפשם ונפשות נשיהם וטפם עולה כליל לאמונתם אש דת קדש , מלהסות בצל דת הנוצרים . אף כי נצטוו היהודים מטעם פקודי דתם לשמור ולעשות את כל דברי פקודי הממשלה אשר יסורו למשמעתה , ולבלי למרות את פיה : אולם בארץ אשר מלאה חמס ואך האגרוף הוא משפט צדק , אחזו היהודים בכנסני הערמה להוליך את נוגשיהם ומנדיהם שולל . אף כי לחצו את היהודי וילך שחוח בתור עבד למושליו , אבן בלבבו פנימה בזה את הפקיד היהיר, אשר היהודי בהשכלתו,ובדעתו להלוך נגד החיים,ובמהירותו הנמרצה בדרכי המסחר עלה במעלות רבות קדימה עליו . הדבר אשר יגיד להיהודים בעלי ברית הרבנים ישרם ויוציא כנגה צדקם הוא , כי אף בימי עני התם אשר רבת שבעה לה נפשם עמל ולעג השאננים , לא סרו מדרכי נעם תם ויושר וכל מדה נבונה אשר תפארת המה לבעליהם ובזאת יתהללו ; כי חיי משפחתם התלכדו לאחדים עם אמונת אמון , נזירות , ועמל כפים אשר יענדו אותם כלוית חן ; כי בדבר עניני העדה רוח כביר ונשא העשיר לבלי חת נחלים ילהט באהבת בני עמם ואיש את רעהו יעזור ולאחיו יאמר חזק : כי כלם אהבו איש את רעהו כנפשו ויהיו נבונים כאיש אחד לשום נפשם בכפם לעמוד מול כל צר ואויב אשר יחפוץ לבלע נחלת ה׳ . מאשר ממשלת הממלכה לא הגנה עד מה בעד היהודים אף משפטי וביותיהם אשר רכשו למו במחיר יקר , גם מכתבי־הממשלה אשר במו צותה במפגיע לבלי תגע במו יד איש לרעה וכתבי־תעודתה כי יוכלו לעבור בדרך שאנן מפחד אויב , כל אלה כרבם מהבל המה יחד עת סגרו בני האספסוף מנדיהם להפיצם ולהתנפל עליהם כפעם בפעם , לכן התאזרו עז קהלות ישראל לנצור את החפש באישון עינם ויעמדו על נפשם

נגד אויביהם אשר קמו עליהם , ברוח נכון נאזר בכח נפלא לשאת ולסבול עד יעבר זעם ; להרב או פקיד על עניני העדה , אשר לא בחרו בו ראשי העדה , כי אם הממשלה שמה אותו אלוף לראשם ואת פיהם לא שאלה , זרה רוחם ויאמרו לא ידענוהו ולא היה לאל ידו להוציא ולהביא עניניהם ; האמנם נטל עליהם לשאת על סבלם אשר הממשלה שמה עליהם , אבן על רב כמוהו אשר בחוזקה לקח לו קרנים להשתרר עלימו , לא שמו לבם וכמו זר נחשב בעיניהם .

c) רוח מלא מלקח טוב דרכי המוסר ומישרים כמוהו שאף היהודי אל קרבו בהלמודים בספרת הלאומית אשר הגה במו בשקידה נמרצה והמה : ספרי התלמוד וההגדה. בזאת אשר היהודים הנכו כמעט את כל ילד וילד בקרבם בשחר טל ילדותו להגות בלמודים האלה, עלו היהודים בתבונתם קדימה על הנוצרים שבניהם : כמעט כל איש יהודי ידע לקרא בספר ולכתוב , וגם נטעו על תלמי לבו שתילי הדת ובה יתהלל . ספרי היהודים אשר קדוש יאמר למו ; יבאוריהם הנאדרים בהדרת קדש חן ונעם, התפלות, אשר ישפוך היהודי צקון לחשו בעצמו לאלהי הצבאות בבית התפלה או יקשיב רב קשב לדברי המתפלל בעד עדתו (חזן, שליח צבור), אמרות טהורות אשר יטיפו המטיפים בבארם את ספרי כתבי קדש דבר דבור על אפניו שמהם תצא תורת אהבת—האדם וכל מדה נכונה, כל אלה יתנו עז ותעצמות לטעת בקרבו את האמונה : כי הטוב ינצח את הרע , והאמת תריע אף תצריח על השקר אויבה, ובעת ישימו כל מעינם חדשים לבקרים להבין בשום שכל את קורות ימים עברו הערוכות בכל בכתבי קדש , אז יוכחו לדעת כי עוד ימים יבאו וה' ישפוט ברוח בער ובאש קנאתו את האנשים החטאים, גם צוררי ישראל צאן מרעיתו ולוחציהם לא ינקו מקנאת ה' לעמו ונקמתו , ואחרית טובה ישועה נחמה ורחמים תהי לבני ישראל הבוטחים באל חי . קהלות רבות הקריבו את חיתם קרבן כליל בעד דתם ונתנו נפשם לממיתים, אולם אף רגע לא עלה שפק בלבם כי האל הרחמן ימלא דברי הבטחתו ועוד ישיש ה' על בני ישראל לטוב ולא אבד נצחם .
הנה כי כן במה נחשבו בני המון הנוצרים אשר בחיתו יער התנפלו על היהודים , לעמת רוח היהודים הכביר העולה למעלה למשכיל ביראת ה', הנאזר בדת בת השמים כמוה . האמנם בני האספסוף יכלו להשמיד ולאבד להכין מטבח ולעשות הרג רב ואבדן לאלפי נפשות היהודים , אבן אמונתם ותמתם לאלהיהם אשר על ארני הדעת השתולה בחדרי לבותם פנימה הטבעו, הנה בנות אל־מות .
האנשים הצדיקים והישרים אשר הלכו מעדנות לקראת המות לבלי המיר דתם ולחלל בזאת שם ה' (שמסרו נפשם על קדושת השם) נזכרים בפי בני העם בלב רגש בשם „קדושים" , ושמותיהם יכתבו בספרי „הזכרונות" לקהלותם , ובימי חגים ומועדים, גם בימי השבתות ומקראי קדש יזכירו אותם לברכה ; לרגל המנהג הזה תקעה לה יתד במקום נאמן תפלה אחת שנספחה לסדרי התפלות

אשר עד היום הזה יתפללו היהודים בימי המועדים והיא „הזכרת נשמות״ [1].

d) אבן יהודי אשכנז לא שמו עיניהם ולבם להגות בספרי מדע והשכלה בלעדי למודי הדת. חזון ידיעות למודי דרכי הטבע — בכל ימי הבינים — לא נפרץ בקרב בני ישראל כי אם מעט מזער, בלמודי התכונה ישפיקו אך זעיר שם זעיר שם, רופאים אשר יבקרו בבתי החכמה אך מספר היו, חכמת החשבון ולמודי גבולות עמים (געאָגראַפיע) גם המה בבדדות התהלכו. דרכי חקי הטבע שהאלהים כוננהו אשר ילכו במסלתם ולא יעבטון ארחותם שנעלמו מבני הדורות ההם, דברים אחדים בספרי התלמוד, כתבי הקבלה (החדשה) אשר רחבו ונסבו בימים ההם ויכבדו אותם למאד, הדברים האלה היה היו לאור מתעה לבני ישראל לתת מהלכים ביניהם להבלי שוא אחדים, ויעוררו בקרבם רגשות רוח הדמיון ויחזו למו חזיונות שוא, כמו: רוחות רעות, עין רעה, מכשפות, ונשים המצודדות את נפשות ילדים לפורחות. אף כי פקודי הדת ליהודים יאסרו אסר לעשות כמעשי עובדי האלילים ויצוו במפגיע לבלי לתת אמון בדברי המכשפים ותעלוליהם, אבן מבלי משים קננו בלבות היהודים הבלי שוא וחזיונות כזב רבים גם מנהגי הבל, ביתר עז בהליכותיהם עם גויות המתים (לייבען), וגם בהאמונה כי לב האדם יגיד לו את האותיות אשר תקרינה לימים יצרו (אהנונגען), וברפאות הלחשים, וקסמים, קשורי מקסם כזב (אַמולעטע, קמיעות) ועוד דברי הבל כהמה, אשר גם כיום הזה יאמינו בהם האנשים אשר השם אלוה חכמה, ולא ידעו עד מה מתקי הטבע אשר האלהים כוננהו. אף כי מאשרי העם שמו צו לצו כי לא יקרבו היהודים להנוצרים, אבן לא מנעו את היהודים מבא בברית מסחר וקנין לרגלי עניניהם עם הנוצרים שכניהם; לפני הענינים הדרושים והנחוצים לחיי העם וחברת האדם לא יכלו עמוד חקי הרבנים החרדים לדברי הדת אשר יכבידו אכפם על עדתם לבלי חק, וגם חקי הכהנים הקנאים מהבל המה יחד. בימי מצוק ועני, אשר היהודים היו נרדפים על צואריהם מחמת המציק, או לפעמים התחפשו היהודים לבלי יכירו אותם כי ממעי יהודה יצאו, ולבשו שמלות הנזירים, וישירו עם להקת הכהנים שירי תפלות הנוצרים, וישקדו בכל עז בגלחם שערות זקנם וראשם ועוד אותות כהמה להשלות את נפש הנוצרים לחשבם לבני אמונתם. האמנם מורי הדת דברו רתת על האנשים האלה אשר עשו זר מעשיהם; אולם דרכי עניניהם דרשו בחוקה לבלי לשים עינם ולבם לעת כזאת לחקי הדת בהליכות עולם ההן. ביתר עז במחצית מאת הארבע עשרה, אשר לרגלי המבוכות והפרעות הנוראות נכחדו קהלות רבות מן הארץ וירדו אל ארץ תחתית את יורדי בור, או רשו ונפלו פלאים ממרום מצבם, וחכמי לב משכילים ויודעי דעת הלכו הלוך וחסור, מני אז לא עצרו כח היהודים לעמוד בפרץ לעמת אויביהם הנוצרים מקצר רוח ומתלאות קשות

---

[1]) התי' צונץ בס' „נאכטראג צור ליטעראטורגעשיכטע״, צד 4 והלאה.

ומבלי משים נטעו זמורת זר בקרבם. לא אחת ולא שתים רכשו למו אנשים בוערים אשר גם לא יצלחו לכלכל דבר במועצות ודעת, את כהונת „רב" במיטב כספם בעזרת הפקידים, ובקהלות קטנות, תכון יד העשירים עמהם, מאשר אך הכסף היה מורה הדרך (קאָמפּאַס) בימי התלאות בתהו לא דרך, לכן עשו ויכלו הרבנים לשום כסף ענושים על בני עדתם, ולקשר מעדנות הנשואין (לתת רשיון על ברית הנשואים, חתונות) אשר מהן יהיה למו לכסף מוצא ובזאת ישתררו על העם גם השתרר. בצדק יאמרו המושלים [1]) כי המריבות אשר התגלעו בין הרבנים, ואיש שם את אחיו לחרם, הד קול הפרעות אשר יפרעו בין הכהנים הגדולים (פּאָפּסטע) למי הכהונה היא. מהעת ההיא והלאה היה לחק, כי האיש אשר ימלאו את ידו לכהן פאר במשמרת הרבנות, לא יוכל לשרת בקדש טרם חכם אחד נכבד ונשוא פנים או חכמים אחדים יכתבו דם לו כי כשר הדבר לפניהם אשר יהי לרב אחת הקהלות (סמיכה), וגם דרוש לו רשיונם להורות דבר הק ומשפט (התרת הוראה), והאיש אשר יוקם אל על בתור „רב" יקרא בשם התאר „מורנו", ובשם כבוד כמוהו יקראוהו בעת יעלה לקרא בתורה (עליה בבית התפלה).

e) מסדרי התפלות לעבודת ה' בבתי התפלה נתנו מהלכים — ביתר עז אחרי ימי מסעי הצלב — ליוצרות וסליחות, ולהמועד אשר קרא ה' על בני ישראל לשבור בחוריו והוא יום התשיעי לירח אב שמו נוספות את דברי הקינות אשר חברו אותן חכמי לב; אחדות מהן יציגו לפנינו במחזה כמו חי בשפתי נאמנים את כל התלאות אשר הגיעו לבני ישראל בימים ההם ולשמע אזן תסמרנה שערות בשר הקורא בהן. לפני העת ההיא כמעט לא נבדלו דרכי התפלות להיהודים יושבי צרפת ממנהגי היהודים באשכנז לפנים, באשר סדר התפלות לרב עמרם (פרק ס"ו ,a) היה להם לעינים וממנו ראו וכן עשו. אולם בימי הבינים גלה כבוד ממנהגי התפלות להיהודים בצרפת, אשר גם קהלות היהודים בענגלאַנד הלכו כמעט בדרכיהם, וחדלו בישראל, ובמאה הארבע עשרה כבר יפרדו סדרי מנהגי התפלות לבני ישראל באשכנז לשלשה ראשים, והמה: ימה, תיכונה, וקדמה לארץ הנודעים בשמותם: מנהגי ישראל בהארצות השוכנות בקרבת נהר רהיין, זאַכסען, ואָסטרייך, בלעדי התמורות בתפלות לימי החגים ומנהגים שונים במקומות אחדים שמה [2]), רעיונות המרהפים בערפלי הקבלה פלסו להם נתיב בשנות מאות הבאות אחרי ימי הבינים; אכן אז כוננו מאשרי ישראל את התפלה אשר תכונה בשם „קדיש" (בתור תפלה להאבלים אשר ישפכו שיח לאלהי הצבאות בעד נפשות קרוביהם המתים) הנספחה לסדרי התפלה, המנהג הזה יסודו בזכרון אהבת הבנים להוריהם לכבד

---

[1]) הח' צונץ בספרו „צור געשיכטע", צד 185. [2]) הח' צונץ בספרו „דיא ריטוס", צד 67.

בזה את זכרון המתים, לבלי ישכחו מלבות בניהם, אכן באותותיו לא יוכר — האמנם נאדר הוא בהדרת דת קדש העברים — כי ישוה לתפלות העמים בעד נפשות שאריהם יורדי דומה (זעעלענמעססע). — בדבר המנהג, אשר היה לחק בישראל כי כל איש ואיש יתאבל מימים ימימה פעם אחת בשנה ביום מות הוריו אשר יקרא בשם „יאהרצייט“, לא נמצא בכל ספרי כתבי קדש וגם בספרת התלמודית לא ימצא מבטא עברי בדרכי שפת קדש אשר ישא עליו חותם תכנית השם ההוא (Terminus Techenicus). — לפי רוח החיה באופני הימים ההם, לא שקדו מאשרי העם לפאר את עבודת ה׳, בהליכות חן ונעם והכן יקר אשר יראה הדרה חוצה לעין השמש, כפי אשר רוח העת החיה הורישת בימינו אלה, וגם הקאטהאָלען לא שמו לבם לזאת בימי הבינים, אולם בבתי התפלה ליהודים אף כי התפלות תעלינה בלולות ולפעמים קולות המתפללים ישרטו שרטת באזני השומע אכן רוח מלא רגשות קדש הנובעות מקרב ולב עמוק דובר בהתפלות ההן, וגם ימי העני והמצוקות אשר קדמו את העברים בעת ההיא, המריצו אותם לשאת לבם אל מושיעם וגואלם הנאמן האחד, והוא אלהי הצבאות, כי ישלח למו עזרתו מקדש. — מאשר היהודים גרו במגרשי העיר לבדם, לכן קננו בקרבם מבטאי שפת אשכנז הנושנים עם ניבי שפת עבר ויהיו לאחדים ותצא שפת עלגים (יהודית אשכנזית, זשארגאָן) [1], אשר לא חדלה מקרב העברים גם אחרי ימי הבינים, ואחרי נפרץ חזון חכמת הרשת הדפוס כוננה ספרת הזשארגאָן. אשר הוציאו אור בשפה ההיא העתקת כתבי קדש, ספרי מוסר אשר בהררי דת קדש יסודם, ועוד כתבים שהברו ללמד לקח טוב לבני העם. על אדות היהודים באשכנז את אשר עתקו וגברו חיל במלאכת הדפוס, כבר מלתנו אמורה בעתה; היהודים אשר מוצאם מארץ אשכנז הפיצו חכמת מלאכת הדפוס באיטאליען, את יהודי אשכנז כבדו שמה בתור עורכי האותיות (זעטצער) ומגיהים בבתי הדפוס, אולם בלעדי מחוזות ארצות הסלאוים קדמה, לא עשו למו יהודי אשכנז נתיבה סלולה בדרכי מלאכת הדפוס בארץ אשכנז, לפני מאה השבע עשרה.

---

[1]) הח׳ צונץ בספרו „גאטטעסדיענסטליכע פארטרעגע“, צד 438. וראה דברי הח׳ יאסט „בהענציקלאפעדיע“ להחכמים ערש וגרובער, זעקטיאן II, בד. 27 צד 322 והלאה.

קורות עם ישרון

ותולדות ספרתו

מימי גלות בבל החֵל עד היום הזה.

כתוב אשכנזית על ידי הרב הגדול החכם המפורסם אדם המעלה הבלשן
הנפלא הדר. ר' דוד קאסעל מבערלין, ומתֻרגם עברית

מאת

דוד ב"ר ירמיהו ראַדנער

יליד ווילנא.

חלק שלישי

ווילנא

בדפוס האלמנה והאחים ראָם

שנת תרמ"ו לפ"ק

КОЙРЕСЪ АМЪ ПШУРНЪ.

т. е. Исторія и Литература Евреевъ, отъ Вавилонскаго плѣненія
до настоящаго времени.

Сочин. Д-ра Д. Касселя, переведено съ нѣмецкаго на древне-
Еврейскій языкъ Д. Раднеромъ.

Часть III-ья.

1886.

Дозволено цензурою. — 6 Февраля 1886 года. Варшава.

ВИЛЬНА:
Типографія Вдовы и братьевъ Роммъ.
Жмудскій переулокъ собст. домъ № 325/2631.

מחלקת החמישית.

Fünfter Abschnitt.

התקופה החדשה אחרי ימי הבינים.

פרק קב

היהודים בממלכת תוגרמה.

a) באחרית מאת החמש עשרה הקיאו הארצות באיירָאפָּא ימה כמעט את כל היהודים אשר ישבו בהן לפנים; בספרד ופאָרטוגאַל אף כי לחמו היהודים המסתתרים—שנשארו בארץ — באמץ רוחם להפליא עם שופטי בית משפט האמונה, אכן לא יכלו לדין עם התקיף מהם, ובאחרונה יד הכהנים רוממה אשר לאמונת הבלי שוא גברו בארץ, עד אשר לא עזבו שרש וענף להיהדות בארצות האל; מארצות צרפת וענגלאַנד גרשו כלה היהודים. בארצות איירָאפָּאַ התיכונה ישבו היהודים תחת ממשלות אשר חקקו חקקי עמל ואי־כבוד למו,וחייהם תלואים למו מנגד וגם רכושם נתון למשסה ואין אומר השב לרגלי החקים האלה. ביתר עז נלאו היהודים נשא על סבלם בהארצות הסרות למשמעת מלכי הנוצרים. לכן שמח לב היהודים ורחב בעת אשר מגרו התוגרמים לארץ כסא ממשלת הביצאנטים אשר נוע ינוע תחתיו בשכבר הימים, ועל משאותיה הקימו בחוניהם התוגרמים גבורי החיל, וידם נחתה על הנוצרים אנשי מצותם ויגרשו אותם כלה מהארץ, ולהיהודים נתנו זכיותיהם המעטות אשר בהן ישפיקו. בימי שנות מאות אחדות החישו היהודים מפלט למו בארצות הקדם בנוסם מחמת המציק בארצות מכורותיהם אשכנז וצרפת, לאלפים ולרבבות באו לגור שמה נדחי היהודים מספרד, פאָרטוגאַל, זיציליען משנת רנ״ב (1492) ומעלה, בעת סערו צורריהם להפיצם להומם ולאבדם בחמת עברה ובאכזריות רצח בארצות האל. היהודים הנדחים אשר נאחזו בארץ תוגרמה גם העברים תושבי הארץ ההיא הודיעו את אחיהם בני עמם הנשארים בארץ אשכנז, כי מה טוב ומה נעים לחסות בצל כנפי התוגרמים אשר בשם „חצי אגן הסהר“

ידגלו וידרשו מהם לראות מנוחה כי טוב בארץ תוגרמה ; דבריהם לא שבו ריקם כי אם לא ארכו הימים ויהודים רבים האובדים בארץ אשכנז והנדחים בארץ איטאַליען און לשבתם את ארץ תוגרמה, אף כי הנוצרים בארצות אייראָפּאַ עמדו למו לשטן לבלי יובלו ללכת לארצות הקדם, ומה גם לארץ הצבי. — קהלות ישראל הכי נכבדות כוננו! — ביתר עז — בהערים: קאָנסטאַנטינאָפּעל, אדריאַנאָפּעל, זאַלאָניכי (שלוניקי), זמירנא (אזמיר) ועוד; נדחי ישראל מארצות שונות באו בברית עם אחיהם ילידי הארץ אשר יצאו משם ושם ארץ גלותם יקרא על קהלות האל, גם לא שכחו את שפת ארצות מולדתם לפנים, וינצרו את מנהגיהם בדרכי עבודת ה׳, אולם ביתר שאת — בערי המים (החוף) — עשו חיל בדרכי המסחר ובמלאכת מחשבת, עד כי בעמל כפימו פרח המסחר כחבצלת וייף בגדלו.

b) מאשר הונח ליהודים מעמלם ורגזם בממלכת תוגרמה, וישב יעקב שאנן באין מחריד, לכן יראו פעלי הספרות העברית והדרה במאה החמש עשרה וחכמי ישראל הלכו במעלות רבות בדרכי המדעים קדימה. על אדות האיש ה״ר משה קפסאלי כבר הטפנו מלתנו בעתה בדבר הריב הלמודי אשר התגלע בינו ובין ה״ר יוסף קולין (פרק ק״ו, b).הוא היה רב לעדת ישראל הראָמאַניאָטיש (Romaniotisch מארצות הראָמאַנים, והנה: ספרד, פּאָרטוגאַל, זיציליען ועוד) בקאָנסטאַנטינאָפּעל, והשלטון מחמד השני כתב ידו לו כי נותן הוא בידו העז והמשרה לכהן פאר במשמרת הזאת, ויהי השליט על כל עניני היהודים מטעם הממשלה, וגם הממשלה בחרה בו לשבת בבית המועצה להממלכה, ומושב כבודו היה לימין ראש הכהנים המתמרנים (מופטי), תלונות אחדות אשר שוטניו שמו אשם נפשו, כי לקח לו קרנים לעשות את כל אשר יחפוץ ואת פי חכמי ישראל נשואי פנים לא שאל, הלכו הלוך וגדל עד אשר התגלע הריב בעים רוחו בין ה״ר יוסף קולין — ששוטני קפסאלי הגישו עצומותיהם אליו — ובין הרב ר׳ משה קפסאלי. אכן דברי הריב ההוא נודעו לנו אך מספרי קולין אשר ידבר בהם בדבר הענין הזה, באשר ה״ר משה קפסאלי בעצמו כפי אשר ידענו, לא השאיר אחריו ספרים בכתובים, אולם בני דורו העריצו את שמו בתור איש צדיק תמים אשר הזיר לה׳ ימי חייו (אַסקעט). — האיש הנכבד בדורותיו הוא ה״ר אליהו מזרחי (ובקצר מלים יקרא בשם רא״ם) (ולבלי להחליפו בר׳ אליהו פרנס), איש משכיל בכל חכמה, אשר עוד היה בחיים חיתו בשנת ר״פ, הוא נכבד בישראל בתור חכם תלמודי על ידי השו״ת שערך, אשר חלק אחד יקרא בשם „מים עמוקים״, ובאוריו והדושיו אשר ערך להסמ״ג לה״ר משה מקוצי. באורו לבאור רש״י לחמשת ספרי התורה, הנודע בשם „מזרחי״, באין כל שפק עליון הוא לכל הבאורים אשר עמלו בהם חכמי לב לבאר בטוב טעם דברי רש״י, ואחדים הואילו באר גם

דבריו [1]), ואחדים ערכו בקצור נמרץ את דברי באורו [2]), תלמידים רבים הקשיבו לקח מפיו, אשר תזל כטל אמרתו בלמודי התלמוד וגם יורה דעה בחכמת החשבון, גם בלמודי חכמת החשבון חילים יגבר והשאיר אחריו ברכה בספריו הנכבדים, האמנם באורו לס׳ אלמגיסטי לבטלמיוס בדרכי חכמת התכונה (תכונת הגלגלים) ולס׳ „היסודות" לאוקלידוס לא יצאו אור, אבן ספרו „מלאכת המספר" (למודי המספר, אריטהמעטיק) ונוספו אליו שאלות אחדות בחכמת האלגעברא ופתרונן יצאו אור, גם נעתקו לשפת רומית (לאטייניש) ע״י ה׳ אסוואלד שרעקענפוכס והערות ע״י הח׳ הנוצרי זעבאסטיאן מינסטער. — המורה אשר ה״ר אליהו מזרחי יצק מים על ידו והוא האיש ה״ר מרדכי כומטינו (קאמטינא) נודע לשם ולתהלה בתור מחבר ספרים בחלקת הפלוסופיא, ומבאר לספרי ה״ר אברהם אבן עזרא. — צעיר מעט ממנו לימים היה האיש ה״ר דוד ב״ר חיים הכהן (רד״ך) מקורפו (קארפו), אשר שמו מרומם בפי כל על ידי השו״ת שערך ונודעו בשם שו״ת מהרד״ך [3]).

c) גם בקרב הקראים אשר פרו וירבו בקאנסטאנטינאפעל (פרק ק״ג b), החל לפעם רוח מלא חכמה בספרת העברית, והמה שקדו בכל עז, לעשות חיל גם בלמודי ספרת התלמודית. המורים בעלי ברית הרבנים, אשר הקראים פנו אליהם בבקשתם כי יטיפו למו לקח בלמודי התלמוד, חלק לבם בדבר הלמודים, אם יוכלו מטעם חקי הדת להורות את הקראים חקי האלהים ותורותיו; ה״ר משה קפסאלי חוה דעו לבלי ללמדם אף שמץ דבר בעניני הדת; אבן ה״ר אליהו מזרחי גמר אמר כי לא ימצא בזאת עון אשר חטא להורות תורה חק ומשפט להקראים, באמרו כי דרכי מורו ה״ר אליהו הלוי וה״ר אלעזר קפסאלי היה היו לו לעינים, אשר תמכו את הקראים בימין צדקם לעלות מעלה בדרך הקדש אשר בחרו בו, אולם אך בזאת נתן ידו להם, אם ישמרו הקראים את ימי החגים (לפי חקי הרבנים) מחללם, וגם יכבדו את הרבנים אנשי השם ביראת הכבוד; גם ה״ר חנוך שפורטו (ספארטא), אחד החכמים למודי ה׳ האחרונים מקאטאלאניען, לפי דברת תלמידו ה״ר מרדכי כומטינו, לא מנע את הטוב מהקראים ללמדם דעת, בכל ענין למודי וחפץ אשר יבקשו תורה מפיהו [4]). — החכם הגדול הכי נכבד מהקראים במאה החמש עשרה היה כ״ר אליהו בישיצי בכ״ר משה בכ״ר מנחם הקראי, אשר חבר ספר „אדרת אליהו", ובו נכבדות ידבר על דבר כל ענפי למודי הדת להקראים, שכתבו בקאנסטאנטינאפעל ויכל מלאכתו בו בשנת ר״נ, וימת בשנה ההיא, ותלמידו

---

1) כרובם מבארי דברי רש״י, כמו: ה״ר אברהם קריות, ה״ר אליהו ווענטורא, ה״ר שמואל הצרפתי (נמוקי שמואל) ועוד. 2) כמו „קצור מזרחי" או „מתנת עני" לה״ר יצחק כהן מאוסטרהא „ושער המזרח" לה״ר אברהם שטערן. 3) ראה בס׳ „קורא הדורות" דל״ב ע״א, ודל״ג ע״ב. 4) שם. דל״א ע״א.

כ״ר כלב אפונדופולו עוד השלימו ושם עליו נוספות בשנת רנ״ז. דברים רבים בחלקת הדת להקראים אשר אין סדרים בהמה, וגם מאשר בני דורו ובני אמונתו לא ידעו עד מה בעניני הלמודים ההם, המריצו אותו להבר ספר על אדות החקים האלה, ובו ידבר רתת ברוח משפט הבקרת בהגיון ישר, על חכמי הקראים הקדמונים והלך מחשבותיהם אשר בדברים אחדים פקו פליליה; הספר הזה יקר בעיני דורשי קדמניות, באשר יבאו בו דברים רבים מחכמי הדורות ההלכוא לפניו, אשר בלעדו ירדו בתהומות הנשיה, גם יזכיר המחבר את דברי אנשי ריבי הקראים והמה חכמי הרבנים אשר עמדו בפרץ לעמת הקראים [1]). והוא גם הוא הבין וחקר ספר אחד בחכמת התכונה, וגם הוא הקשיב לקח מפי ה״ר מרדכי כומטינו מורהו. תלמידו הנזכר למעלה כ״ר כלב אבא בכ״ר יהודה אפונדופולו היה סופר מהיר להלל מאד [2]). סדר התפלות להקראים, אשר לפי מתכנתו לפנינו כיום הזה, חבר במאה החמש עשרה או השש עשרה, סובב הולך בדרכי הקראים. בעוד הקראים יקללו בקללות נמרצות ביום הכפורים את בעלי ברית הרבנים, ישפכו צקון לחשם לאלהים לפי דברי התפלות אשר ערכום ארבעים משוררים חכמי העברים שלא ממעי הקראים יצאו, וככה האנשים אשר זרה למו רוח הקבלה הנאמנה, קדוש יאמרו להדברים אשר חברום אנשי ריבם ברחב לבם, שרוח השיר חופפת עליהם, וישימו אותם לחק ולמשפט בתתפלות בקרבם [3]).

d) באחרית ימי מאת החמש עשרה כמו לפנים בקץ ימי מאת הארבע עשרה (פרק צ״ה), השיב חצי האי הפירענאֶאי לארצות אפריקא צפונה את היהודים, ששם החישו אבותיהם מפלט למו לפני חמש מאות שנה מחמת נוגשיהם הנוצרים באפריקא (פרק ע״ה), גם (פרק ע״ז), ויבאו לגור שמה. בטונים ערך ה״ר אברהם ב״ר שמואל זכותא (פרק ק״א ,c) את ספרו „יוחסין״; בשנת רס״ז חבר שמה ה״ר אברהם בוקראט הלוי באור נפלא לבאורי רש״י לחמשת ספרי התורה אשר פיו יקבנו בשם „ספר הזכרון״, בין בני משפחת אלשקר אשר מוצאם הוא מזעווילא, ואחר נאחזו במאַלאַגאַ, וברבות הימים גרו באפריקא, אשר מקרבה יצאו רופאים אמנים ומשוררים, נודע הוא ביתר עז ה״ר משה ב״ר יצחק, אשר גר בראשונה בצאַמאָראַ Zamora, ויצק מים על ידי ה״ר שמואל ואַלענזי מורהו (פרק ק׳ ,f), אשר השו״ת שלו נכבדות מאד בישראל; הוא בא בכתובים עם ה״ר שמעון דוראן הצעיר (פרק צ״ה ,d) ואחר ישב במצרים, ובאחרית ימיו גר בהערים: פאַטראַס וירושלים, ששמה הלכו מכתביו הלוך ושוב לה״ר מאיר פאַדואַ (פרק ק״ו ,b), ובשנת רצ״א עוד היה בחיים חיתו. הוא הוציא כנגה בספרו צדקת האיש רבינו משה ב״ר מיימון

---

[1]) ראה בס׳ הח׳ יאסט בל״א „תולדות היהדות״ וכו׳ ה״ב, צד 367: גם נמצאים עוד ספרים ממנו אשר עודם בכתובים. [2]) שם, צד 368. [3]) הח׳ צונץ

לעמת הדברים אשר לא כן שחפא עליו ה"ר שם טוב אבן שם טוב (פרק צ"ז d), וגם נודע הוא בתור מחבר שירי זמרה [1]). — גם בארץ מצרים החלו שנית הכמי היהודים להתנוסס בחכמתם בספרת העברית לשם ולתהלה. האיש אשר ברכו ה' בעשר רב, נשוא פנים וחכם לבב ה"ר יצחק הכהן שְׁאָלְאַל (שואל Seholal) [2]), היה נכבד בעדתו בשם הכבוד „נגיד"; בן דורו ובן ארצו היה האיש אשר גדול שמו בישראל בימים ההם ה"ר דוד בן זמרא (הרדב"ז), ויהי תלמיד לה"ר יוסף זאַראַגאָזי (פרק ק"ה, d), ויכהן פאר בעבודת הקדש ארבעים שנה במצרים, ועשרים שנה בארץ הצבי, וכפי אשר יספר [3]) מת ה"ר דוד זקן ושבע ימים וימי חייו הגיעו למאה ועשר שנים, גם יודיעו המודיעים כי מצא אוצר נחמד שבו היו צפונים אלפי שקלי זהב, והוא פזר נתן מכסף הזה חלק כחלק לחכמי לב אשר הגו בתורת ה' במצרים ובהערים בארץ הצבי: חברון, ירושלים וצפת. מהשו"ת הרבות להרדב"ז יצאו אור עד היום הזה קבוצות אחדות [4]). בלעדי למודי ההלכה, גם בסדרי הלמודים כי ילכו שוחריהם בנתיבה סלולה (מעטהאָדאָלאָגיע) ובמפעלות הקבלה ישפיק, וינסה כחו להתחרות עם המשורר ה"ר שלמה בן גבירול ויחבר ספר כמתכנת „כתר מלכות". — ה"ר שמואל סירילִיא [5]), התן ה"ר יצחק אבוהב ותלמיד לה"ר יצחק דע ליאון, גם הוא גר במצרים בראשית מאת השש עשרה. בימים ההם חיה גם ה"ר מאיר ב"ר יחזקאל ן' גבאי אשר חבר ספרים אחדים בחלקת הקבלה כמו ספרו „עבודת הקדש" או „מראות אלהים" אשר עמל בו משנת רצ"א עד רצ"ט כשמונה שנים; בהיותו עוד נער עזב את ארץ מולדתו ספרד [6]).

פרק קכא

דון יוסף הנשיא. Don Josef Nasi.

a) במאה השש עשרה תחת ממשלת המושלים גבורי החיל וחכמי לב אשר אחזו רסן הממשלה בממלכת תוגרמה במועצות ודעת, וירוממו את קרן הארץ בכבוד והסן עזוז גבורתה ועשרה עלה למעלה ראש, אז הגיעו להיהודים היושבים בממלכה ההיא ימים טובים ומצבם פרח כתמר, כמו לפנים

---

[1]) הח' צונץ בספרו „ליטעראטור געשיכטע", צד 162. [2]) בספרו „דיא ריטוס", צד 529. [3]) „אוצר נחמד" ח"ב, צד קמ"ט. [4]) „קורא הדורות", דל"ו ע"ב. [4]) ליוורנו תנ"ב, 2⁰. דפוס וויניציא תק"ט, 2⁰. פירטה (פיורדא) תקמ"א, 2⁰, ועוד. [5]) דברי ספרו בדבר סדרי הלמודים ומשטרב (מעטהאדאלאגיע) נספחו לספר הקובץ „תומת ישרים" (שי"א בוויניציא שפ"ב, 2⁰. [6]) ראה בספר „קורא הדורות" דף ל' ע"ב.

בעת משלו המויערען ממשל רב בספרד. מספר היהודים הלך הלוך וגדול באשר נדחי היהודים עוד לא חדלו להחיש מפלט למו בממלכת תוגרמה מחמת המציק בארצות איראָפאַ הסרות למשמעת הנוצרים ימה ותיכונה, וביתר עז בחצי האי הפירענאֶאי. בקאָנסטאַנטינאָפעל עלה מספר מפקד היהודים שגרו בה בימים ההם לעשרים אלף איש, ובערים אחרות בממלכת תוגרמה כמו: אַדריאַנאָפעל, שלוניקי (זאַלאָניכי) צפת, ירושלים, ורהאָדוס היה מספרם רב יתר ממספר הנוצרים. מלאכת מחשבת ועניני המסחר עתקו וגברו חיל בימים ההם על ידי היהודים את אשר לפנים לא ידעום התוגרמים, עד אשר יושבי עיר רכלת העמים וויענעדיג קנאו בממלכת תוגרמה בראותם כי מסחרה פרץ וגדל במאד מאד, ולפי דברת הנוסעים בעת ההיא ישפיקו נדחי היהודים מספרד ופאָרטוגאַל בין דברי חפץ אחרים גם בבלי קרב להבינם להתוגרמים ביום מלחמת, כלי תותח, אבקת אש (פולווער), כדורים, ועוד כלי נשק, ובזאת פלסו נתיב להתוגרמים לגבר חילים במלחמה ולדבר את אויביהם הנוצרים בשער. אכן בכל זאת — מאשר בארץ הסרה למשמעת ממשלת עריצים לא יִשְנה מצב כמוהו — לא נתנו ליהודים משפטים צדיקים להגן בעדם כי ישבו שאנן לבלי ירגיזום בני עולה ממנוחתם, כי אם עתותיהם תמיד בידי המושלים אם לשבט אם לחסד; העשר אשר רכשו למו יהודים אחדים, לפעמים העיר קנאת ראשי גדודי הצבא הרגלים לשלול שלל ולבז בו. השר היושב ראשונה במלכות אשר תאותו לשאוף היל זרים לא אמרה הון „רוסטעם" מצא את לבו לחות דעו לפני השלטון זאָלימאַן כי גרש יגרש כלה את היהודים ממלכתו, ומגמת חפצו היתה, לרשת את כספם ורכושם. ובכה אחוזים ושלובים הנמו זכרונות הימים אשר פחה אחד חפין להתנפל בשצף קצף על היהודים להומם ולאבדם, ואך מאשר הכוהו נפש, מהשבתו הרעה הופרה, וליהודים היתה אורה, ובעד הישועה הגדולה הזאת אשר עשה ה׳ למו, קימו וקבלו היהודים במצרים לחג מימים ימימה את חג „הפורים" ביום עשרים ושמונה לירח אדר. אומרים אמור כי ה׳ הקשיב לתפלת האיש הצדיק והתמים בדורותיו ה"ר שמואל סיריליא, ובגללו היתה נפש היהודים במצרים. דברי הידיעות על אדות הספור הזה אשר תקעו למו יתד במקום נאמן במצרים, וביומי חג הפורים הנזכר יקראו אותם קבל עם שנה בשנה, יודיעו כי גם ה"ר אברהם קוסטרו (קאָסטראָ) זכור לטוב אשר שקד בכל עז להקדים פני הרעה אשר דבר הפחה לעשות לעמו, ויהי מליץ אחד מני אלף להגיד להיהודים ישרם לפני השלטון זאָלימאָן, והשלטון נשא פניו לדבר הזה ויכבדהו באותות הכבוד ובתשורות יקרות כיד המלך [1]. גם בלעדי דבר הספור הזה לא שתו לבם המושלים זאָלימאָן וועלים לדברי בלע אשר

---

[1]) ראה בספר „קורא הדורות" דל"ב ע"ב שי"א ע"י מהר"ד קאססעל והערות המו"ל שב. גם ראה למטה בפרק קכ"ב והלאה.

חפצו צוררי היהודים עליהם, והשר הנודע היושב ראשונה במלכות מחמד זאָקאָללי, אף כי לא אהב את היהודים בכל לבו, אולם ידע להוקיר אותם בעד הטוב והמועיל אשר ישוו פרי להארץ, ויעמוד לימינם להגן בעדם בכל תקף ועז לבלי תגע בם יד איש לרעה. אולם טוב טוב ליהודים בכל עת ובכל מקום, לחסות תחת כנפי מושלים אשר לצדק ישרו ויחוקקו חקים צדיקים כי נפשם גם הונם ורכושם יהיו בטח מפחד אויב, מהחן אשר ימצאו לפעמים בעיני שרים שונים אשר חדשים לבקרים יחליפו איש את משנהו.

ן) בלעדי מרכלת מסחר וקנין ומלאכת עבודה, ישוו היהודים פרי טוב ומועיל בכל הארצות אשר נתנו למו לשבת בהן, בשני דברים אשר ברכה בםו, והמה: בתור רופאים, ויודעי בינה לעתים (דיפלאָמאַטען). איש יהודי אחד אשר מוצא משפחתו הוא מספרד ושמו ה"ר משה בן יוסף המון (Hamou), היה רופא הראש להשלטן זאָלימאַן השני,וילוהו בכל מסעיו ביום קרב.הוא מצא חפץ בקרבת המושל האדיר אשר שמו היה יקר בעיניו, להיטיב בזאת את מצב אחיו בני עמו, וביתר שאת ועז בעת סבלו לרגלי תאנות שוא אשר שמו להם צורריהם עלילות ברשע; ובעשרו הרב תמך את ידי חכמי לב העניים, וגם פזר נתן מכספו להגדיל ולהאדיר ספרת העברית. הוא שחד מכספו את בעלי הדפוס כי יוציאו אור (קונשטאנטינא ש"ו—ש"ז 2 0) את חמשת ספרי התורה עם באור רש"י ותרגום אונקלוס ותרגום ערבי לרב סעדיה גאון, ותרגום פרסי להה"ר יעקב ב"ר יוסף טאוס, בראש בית המדרש אשר ימינו סמכתהו, התנוססו לתפארת: האיש החכם ה"ר יוסף טאיטאצק (פרק קכ"ב e), אשר לפי דברת הגדה אחת העריצו את שמו בעד תמתו לאלהיו ובהנזרו מחמדת החיים [1], וה"ר שמואל חכים [2]) הלוי. בן ה"ר משה המון, ר' יוסף, הלך בעקבות אביו ולא סר מדרכיו ימין ושמאל, האיש אשר עשה חיל בתור יודע בינה לעתים רב יתר, ממפעלותיו בתור רופא, היה האיש ר' שלמה נתן אשכנזי, יליד אודינע (udine) ויהי רופא להשר היושב ראשונה במלכות מחמד זאָקאָללי; אולם הוא שמהו כפעם בפעם להמוציא והמביא דברים מדיניים אשר עליהם אדני הממלכה הטבעו (דיפלאָמאַטישע געשאֶפטע). הוא בהכמתו הוציא לפעלו את ברית השלום אשר כרתה ווענעדיג עם ממשלת תוגרמה, וכאשר החכם שלמה בא וועגעדיגה בשנת של"ד (1574), חדו בשמחה את פניו: ראש העיר וכל אצילי בני וועגעדיג. גם כאשר שלח מטעם ממשלת תוגרמה לעשות חוזה בדבר ברית השלום עם ממשלת ספרד, הצליח בדרכו ועשה את אשר חפצו שולחיו, וגם יספר כי בהגיע תור הבחירה לעם פאָלען לבחור את האיש אשר רצתה נפשם בו למושל על הארץ,עשה ויוכל — מאשר שמעו הולך בכל המדינות — כי

---

1) ה"ר חיים דוד אזולאי בספרו „שם הגדולים" ד"מ (ש"א בווילנא).

2) „קורא הדורות" דל"ג ע"א.

ישימו לראש ולקצין עליהם את היינריך השלישי מצרפת. גם הוא שקד, בהיותו גדול בבית רבי הממלכה ויצא לו שם בגוים, לעשות טוב וחסד עם אחיו בני עמו, ובדבריו הנמרצים הטה את לבות זקני ממשלת הכנסיה החפשית (רעפובליק) בווענעדיג, כי ישיבו אחור את דברי החקים המעיקים אשר הראו קשה את בני ישראל חוסי שבטם, וימת ר׳ שלמה נתן בשנת ש״ס; אחרי מותו אזרה אשתו כגבר מתניה והולים גברה בדרכי הרפואה ביד חכמתה הטובה עליה וגם היא כהנה פאר בבית השר מחמד הנזכר, בתור רופאה, והיא גם היא הפכה את משכב השלטון מהמד השלישי בעת חלה את חלי האבעבועות, וביד תרוצים רפאה אותו עד כי שב לאיתנו; לב המושל הזה בטח גם בלב בנו ר׳ נתן ויט אליו חסד כמו אל אביהו, וכאשר שלח במלאכות אדוניו — אשר דבר מדיני יצוק בה — לווענעדיג, נחל גם הוא כבוד גדול משרי הממשלה שמה[1].

c) האיש אשר התנוסס לגאון ולתפארת בימים ההם הוא דון יוסף הנשיא[2]. גורל חייו וחיי הותנתו אף כי גם כנפי ספורי הדמיון למו, אכן ישוה פרי לנו מאשר הספורים האלה יפיצו אור נגה על מצב היהודים לרגלי הליכות הארצות באייראָפּאַ ימה וקדמה לעת כזאת. מוצא המשפחה „נשיא״ הוא מספרד ובניה יתחשבו בין בני המשפחות, אשר ביראם מחמת צוררי אמונתם החישו מפלט למו בפּאָרטוגאַל ולמראה עין באו בברית דת הנוצרים; אולם גם בתור „אנוסים״ מצאו הפין, לעזור כפי אשר מצאה ידם את אחיהם בני עמם אשר כמוהם נאלצו להמיר את דתם, ואשר עני וחסר מנת חלקם. משלשת אחים בני המשפחה ההיא, כפי הנראה, מת אחד בפּאָרטוגאַל; בנו ר׳ יוסף אשר בתור נוצרי נקרא בשם זשואַן מיגועץ (Juan Miguez) נסע בשנת ר״צ עם אחי אביו הצעיר לאַנטווערפּען, אשר אז עוד סרה למשמעת ממשלת ספרד, ושניהם יחדו כוננו שמה בית סחר־הכסף (באַנקגעשאַפט). ואחר בשנת רצ״ו באה אליהו אלמנת הנשיא שהיה כביר מהם לימים ואשר גוע וימת בפּאָרטוגאַל, דאָננאַ גראַציאַ מענדעזיאַ (Donna Gracia Mndesia), אשר הסבו שמה בעאַטריצע דע לונאַ (Beatrice de Luna) עם בתה ריינאַ (Reyna) ואחותה הצעירה. מאשר בני המשפחה ההיא הוננו בעשר והכמה, לכן שמו כל מעינם, לשוב עד ה׳ אלהי העברים ולהשליך מעליהם עבותות דת הנוצרים. אחרי זלו זהב רב מכיסם לכפר פני הפקידים והשוטרים בפּאָרטוגאַל, צלחה למו לבא שלם לווענעדיג; אכן גם שמה בראשונה לא הפיקה דאָננאַ גראַציאַ את זממה לנסוע הלאה אל המקום אשר בחרה בו, באשר הממשלה בווענעדיג לא הפצה לתת לה לעזוב את ארצה, יען כי עשרה הרב ירת מנחה בעיניה.

---

[1]) ה׳ מ. א. לעווי בספרו „דון יוסף הנשיא״ וכו׳, צד 8 והלאה. וראה בספר „עמק הבכא״ שי״א על ידי הה׳ לעטטערים צד ק״ן; ובהעתקה אשכנזית אשר תרגם מהר״ב ווינר, צד 146. [2]) שם הכבוד הזה אשר בו יתהללו בעליו, היה היה לשם המשפחה כמו שם התאר הנכבד „גאון״ לפנים.

וככה נטל עליהם לדרוש קרבת הוד השלטון זאָלימאַן, כי יעמוד לימינם, והאיש ר׳ משה המון הנזכר למעלה דבר טוב עליהם לפניו, והשלטון נעתר לבקשתו יישלח ציר לוועגעדיג, לבקש את הממשלה, כי תתן לבני משפחת „נשיא" לנסוע לממלכת תוגרמה עם הונם ורכושם באין מחריד ומפריע. הנה כי כן באה שלם בעאַטריצע בשנת רפ"ב קאָנסטאַנטינאָפעלה. ובלי התמהמה שבה לברית אלהיה לעין השמש, ולתקופת השנה היתה בתה ריינע לאשה לר׳ יוסף נשיא אשר גם הוא בא להסות בצל דת היהודים צור חצבה משפחתו. מאשר ר׳ יוסף היה בן פורת עלי עין וגם התנוסס בחכמתו ומעלות רוחו גם ברכו ה׳ בהין רב, לכן מצא ר׳ יוסף חן בעיני השלטון זאָלימאַן ויכבדהו ויתן לו מהלכים בהצרו. עוד ביתר עז עלה מעלה בימי ממשלת השלטון אשר ישב על כסאו אחריו, זעלים, שבריתו היתה נאמנה אתו עוד טרם ישב על כסא הממלכה, וינשאהו למעלת הערצאָג פאָן נאַקסאָס, אַנדראָס, מילאָ, פאַראָס, זאָנטאָרינאָ ועוד איי הציקלאַדים אשר היו לנחלה לההערצאָג פאָן נאַקסאָס שהיה לפניו (Cykladen). ר׳ יוסף הפקיד על ההערצאָגטהום ההיא איש אציל נוצרי אחד יליד ספרד בשם פראַנץ קאָראָנעללאָ. לרגל כהונתו הנכבדה ההיא אשר עשה מלאכתו ביד חרוצים עד להפליא, נחל כבוד מאנשי השם וביניהם גם מהוד כבוד הקיסר מאַקסימיליאַן אשר ערכו אליו מכתבים, אכן בזאת הצית אש המשטמה בלבות אנשים אחדים אשר קנאו בכבודו, וגם אחיו בני עמו רדפוהו וישטמוהו. אולם השלטון זעלים לא חדל לבטוח בו, ובעצת ר׳ יוסף הביא את האי קפריסין (ציפערן) במצור, ואחרי אשר ימי המלחמה נמשכו כשנתים ימים (ש"ל—של"א) נלכד לפני התוגרמים. אומרים אמור, כי השלטון הבטיח לר׳ יוסף אשר אם יד התוגרמים תגבר על האויב, או אז ינשאהו למלך קפריסין; אולם דברי הבטחתו אלה עלו בתהו. אחרי מות זעלים בשנת של"ד נסוג אחור ר׳ יוסף ממפעלותיו בענינים המדינים להממלכה; ומקץ חמשת שנים גוע וימת ר׳ יוסף (בשני לירה אויגוסט בשנת 1579) של"ט, וחותנתו דאָננאַ בעאַטריצע מתה כעשר שנים לפניו בשנת שכ"ט. אחרי מות ר׳ יוסף לקח השלטון מוראַד הרביעי את רכושו, לאוצר הממלכה; ולאלמנתו דאָננאַ ריינאַ נשאר אך הונה אשר הביאה אתה לבית אישה כתשעים אלף דינרי זהב (דוקאַטען).

d) העשר והכבוד אשר כצנה עטרו את בני משפחת הנשיא, ישוו פרי גם לטובת אחיהם בני אמונתם ולהצלחתם; צדקה ואהבת רעים תרוממנה את המשפחה ההיא ושם עולם נתנו לה אשר לא יכרת. מושבי בשבט סופר אשר היו בימי הדור ההוא יביעו אמר כי בעאַטריצע היתה נדיבת לב, וכל אדירי חפצה הי׳ להפיץ חכמה ותושיה בקרב אחיה בני עמה. בבית המדרש אשר כוננו ידי בעאַטריצע בקאָנסטאַנטינאָפעל וכל מחסוריו עליה התנוסס לתהלה

במפעלות ספרת התלמודית ה"ר יוסף ב"ר דוד ן' לב, אשר עזב את עיר מגורו שאלוניק, (זאלאָניכי) מאשר אויביו שמה הכלימוהו לבלי חק, גם לרגלי בערה גדולה אשר עשתה שמות בעיר, ולדבר אשר שלח מגפותיו ביושביה [1]), ובשנת של"ט עוד התהלך בארצות החיים. קבוצת השו"ת שהבר בארבעה חלקים שיצאו אור, ענדה עטרות לו ושמו מרומם בפי כל הוגי בתורת ה' [2]). — השלטון זאָלימאַן נעתר לבקשת השר דון יוסף אהובו וישלח דברו בקול מושל להפאַבכט פויל הרביעי ויצו עליו במפגיע, כי יתן להיהודים הסרים למשמעת ממשלת תוגרמה שגרו באיטאַליען לבא לארצו בשלום ולבלי תאנה אליהם רעה. אחרי אשר נתן השלטון לו מתנה את חרבות העיר טבריא, גמר אמר השר דון יוסף לבנות את העיר ולהקימה על תלה ובזאת חשב להיטיב את מצב היהודים בארץ הצבי, אולם בני ערב יושבי הארץ בשנאתם וקנאתם ליהודים כי קשתה, הפריעו את השר דון יוסף להפיק זממו. בטירתו הנאוה בבעלוועדער (Belvedere) קבל השר דון יוסף בפנים מפיקים אהבה וחן את חכמי לב ונבוני דבר; וידבר אתם בנפש חפצה על אדות ענינים נכבדים בדברי הפלוסופיא והדת. על אדות אמרי דעת בחכמה ידבר בהחברת הקטנה „בן פורת יוסף", אשר בה יספר על אדות הדברים שנדברו יחדו בתור וכוח בדרכי הדת השר ההערצאָג דון יוסף אל רעהו חכם לבב פלוסוף נוצרי, וה"ר יצחק אונקניירה [3]) ערכה והוציאה אור. גם יודוהו חכמי לב בימיו על אשר בית אוצר ספריו הגדול היה פתוח לרוחה למו למצא חפץ במפעליהם, ויעודד את רוחם לעשות חיל בספריהם וגם שחד מכספו אותם להפיץ מעינותיהם חוצה. האיש ה"ר משה אלמושנינו אשר חי בזאַלאָניכי (שאלוניקי) הקדיש את ספרו „(Regimiento della Vida)" (בשפת ספרד ובאותיות עבריות) לשם השר דון יוסף ולזכרו, ובקבוצת דרושיו הנקראה בשם „מאמץ כח" ימלא פיו תהלתו, תוכה רצוף גם קינות אשר נשא בעליה על מות דון שמואל הנשיא והגבירה דאָננאַ גראַציאַ. בן בית השר דון יוסף אשר גדל על ברכיו ויקרבהו כמו נגיד היה הפסח, אשר נסע ימים רבים בארצות רחוקות ה"ר יצחק ב"ר אברהם ב"ר יהודה עקריש, אשר חבר את החברת הקטנה „קול מבשר", שבה יודיע על אדות היהודים החפשים עשרת השבטים, ועוד, ונלוו לה מכתב ה"ר חסדאי למלך הכוזרים בשם „מעשה בית דוד" בימי מלכי פרס (פרק ס"ה .a) ומכתב המלך אליו. — אחי השר דון יוסף, דון דוד הנשיא, חבר ספר אשר יצא אור מקרוב, שבו עם הנוצרים יתוכח בדבר אמתת י"ג עיקרי הדת [4]), אלמנת השר דון יוסף כוננה בבעלוועדער בקרבת העיר קאָנסטאַנטינאָפעל בית דפוס עברי, ואחר שמה איתן מושבה

---

1) „קורא הדורות" דל"ז ע"ב · 2) שלשת חלקי הקבוצה ההיא הראשונים י"א בקונשטנטינא בשנות ש"כ — של"ג, וחלק הרביעי בדפוס וויניציא שס"ו. ובפיורדא (פירטה) תנ"ב, ובאמשטרדם תפ"ו. 3) הוא הוציא אור חוברות קטנות אחרות. 4) „הודאת בעל דין" י"א בפד"מ תרכ"ו, 12^0.

בקורוטשעשעם (Kurutscheschme) ובעשרים שנה עשתה עבודתה בבית הדפוס ההוא ביד חרוצים [1]) . בין האנשים אשר היו אסירי-התודה להשר דון יוסף איש חסדם ויהללוהו בשערים יחשב גם האיש ה"ר אליעזר ב"ר אליהו רופא אשכנזי, שנולד בשנת רע"ג, ויהי תלמיד לה"ר יוסף טאיטאצק; בהיותו עוד בן עשרים ושש שנה שמוהו לרב באחת קהלות ישראל במצרים (בשנות רצ"ט—שכ"א), ששם בא בכתובים עם רבינו יוסף קארו, ואחר גר בעיר פֿאַמאַגוסטאַ בהאי קפריסין. אחרי אשר לכדו התוגרמים את האי ההוא בחרבם ובקשתם (בשנת של"א) בא לוועניעדיג, ויכהן פאר במשמרת „רב" בעיר קרימונה (קרעמאָנאַ), ששמה הוציא אור את ספרו שחבר לכבוד השר דון יוסף באור למגלת אסתר בשם „יוסף לקח" בשנת של"ו. לרגלי מסעיו דרך ארץ איטאַליען היה לו שיח ושיג גם עם ה"ר עזריה מן האדומים (דע ראָססי). לרגל נסבה אחת אשר לא נודעה לנו, היה חיי נדודים, ויסע לפֿאָזען ויבחרוהו ראשי העדה לרב. ויבא בכתובים גם עם האיש ה"ר שלמה לוריא (מהרש"ל, פרק קכ"ט) ובימי שבתו בעיר גנעזין הוציא אור את ספרו „מעשי ה'", ובאחרית ימיו גר בקראָקויא, ששמה גוע וימת בשנת שמ"ו. בספרו הנזכר, באורים לחמשת ספרי התורה בתור מטיף אמרות טהורות (האָמיליען, Homilien) יראה בעליל את כחו ועצם ידו בחכמה ומדעים. כתבים אחרים אשר חבר ובתוכם אלף השגות על הספר „בית יוסף" לא נודעו בשער בת רבים; סליחות אחדות מעשה ידיו תקעו להן יתד במקום נאמן בספרי התפלות בפראג.

b) גולי ספרד — כפי הנראה — היו הראשונים אשר כוננו בתי דפוס עברים בממלכת תוגרמה; ואמנה מודעת זאת אל נכון, כי ר' דוד נאַבּמיאַס (נחמיאש), אשר עם בנו ר' שמואל יסד בית הדפוס בקאָנסטאַנטינאָפעל בשנת רס"ג, מוצאו הוא ממשפחת היהודים בספרד. משנת ר"צ והלאה עשה חיל במפעלות בית הדפוס האיש הנודע ר' גרשום זאָנצינאַ (פרק ק"ו, c), ואחר בנו ר' אליעזר [2]), ומשנת ש"כ ומעלה חילים יגברו בהמלאכה ההיא בני משפחת יעב"ץ. בלעדי קאָנסטאַנטינאָפעל היה גם בעיר שאלוניקי (זאַלאָניכּי) בית דפוס עברי. באַדריאַנאָפעל נדפס בשתי הוצאות בשנות שי"ד—שט"ו הספר הנודע „שבט יהודה" אשר בו יספרו כל התלאות והמצוקות אשר באו כתמם על בת ישראל. ראשית דברי הספר כתב ה"ר יהודה ן' ווירגא (בספרד או פאָרטוגאַל), אחר הוסיף לכתוב קורות בני ישראל הרופא ה"ר שלמה ן' ווירגא, אשר עיניו ראו עני ישראל בשבט עברתו כאשר הגלו גלות שלמה מספרד, ותשלם כל מלאכת הספר על ידי בנו ה"ר יוסף ווירגא, אשר היה רב

---

[1]) הה' רמש"ש בספר Catal. Bodl. צד 3026. [2]) הה' רמש"ש בספרו Catal. Bodl., צד 3054 והלאה. וצד 3103.

באַדריאַנאָפּעל. הספר הזה נדפס פעמים רבות, ונעתק לשפות: רומית, ספרד, ואשכנז [1]). — אַמאַטוס לוזיטאַנוס, נולד בעיר קאַסטעלביאַנקאָ בשנת רע״א, וכאשר נלחץ לבא למראה עין בברית דת הנוצרים הסבו שמו זשואַן ראָדריגועץ, הקשיב לקח בשבת תחכמוני בזאַראַגאָססאַ, וירכוש לו שם טוב בספריו בחלקת חכמת הרפואה והצמחים, אחר הלך הלוך ונסוע לארצות הנידערלאַנדען ואיטאַליען, ובאחרית ימיו לשאלוניקי (זאַלאָניכי), ששמה שב שנית לחסות תחת כנפי ה׳ אלהיו לעין השמש, ובשנת שכ״ב גוע וימת. — גם הספרות העברית הנוה חדשה כנשר נעוריה ותיף בגדלה בעת הגיעו ימים טובים לבני ישראל בהארץ ההיא. ה״ר יהודה זרקא חבר ספר אשר בו ידבר בדרך משל ומליצה, ברוח השיר נאדר בנאמים נעימים על ארות נפש האדם העולה למעלה; ה״ר סעדיה לאָנגאָ אשר מוצאו גם הוא מספרד, הוציא אור קבוצת שירים, אשר במו יהלל גם את ה״ר משה המון ואת האשה ההללה דאָננאַ גראַציאַ; ה״ר ישראל ב״ר משה נגארה בן לוי היה משורר מהיר מאד נעלה בדורותיו, הוא פתח ושדד שדמות השיר בטוב טעם ימי הבינים בכל ענפי הלמודים ההם; ואחר כהן פאר במשמרת „רב״ בעיר עזה. קבוצת שיריו הנקראה בשם „זמירות ישראל״ לפי רוח מנגינות (מעלאָדיען) העברים בתוגרמה וערב, נדפסה פעמים רבות. ממשפחת יחייא באו לארץ תוגרמה: בלעדי האיש הנזכר למעלה (פרק צ״ט, c) ה״ר גדליהו בן דוד, גם ה״ר דוד ב״ר שלמה מליססאַבאָן, ואחר גר בנעאַפּעל וימת בקאָנסטאַנטינאָפּעל בשנת רס״ד; הוא חבר ספר בחלקת דקדוק לשון עבר (לשון למודים) [2]), וגם חברת ברוח השיר (שקל הקדש), ובאור למשלי שלמה (קב ונקי). בנו ה״ר יעקב תם היה רופא השלטון זאָלימאַן, וידיו רב לו בחקי הממלכה בתוגרמה להלל מאד, עד כי גם השופטים יודעי דת ודין שאלו את עצתו בעת יובא לפניהם דבר הקשה, ויאסף אל אבותיו לפני שנת ש״ב. הוא חבר שו״ת בשם „אהלי תם״ אשר נלוו לס׳ הקובץ „תמת ישרים״ שנאספו ע״י ה״ר בנימין ב״ר אברהם מוטאל. כתביו האחרים היו לברות לשרפת אש אשר פרצה בקאָנסטאַנטי-נאָפּעל. בין בניו, הכי נכבדים: ה״ר יוסף אשר גם הוא היה רופא בחצר המלך, ובנו ה״ר גדליהו כהן פאר בעבודת הקדש ויהי לרב לעדת ישראל הליססאַבאָנית בשאַלוניקי (זאַלאָניכי).

---

[1]) ההוצאה החדשה בשפת עבר ותרגום אשכנזי ערוכה על ידי ה״ר מאיר ב״ר דוד ווינער. הנזכר חרט״ו והלאה. [2]) ה׳ צעדנער בהמזכיר לשנת תרי״ט (1859), צד ק״י.

פרק קכב

הר׳ יוסף ב״ר אפרים קארו (מרן הב״י)

a) האיש אשר יתנוסס לגאון ולתפארת במאה השש עשרה הגדול מאחיו הרבנים בדורו בלמודי התלמוד הוא ה״ר יוסף ב״ר אפרים קארו, שנולד בשנת רמ״ח. עוד בימי עלומיו עזב ה״ר יוסף עם בני משפחתו את ארץ מולדתו ספרד, ואחר גר בהערים: ניקאָפּאָליס ואַדרינאָפּעל, ומשמה נסע דרך קאָנסטאַנטינאָפּעל וזאַלאָניכּי (שאלוניקי) בשנת רצ״ג, ויבא צפתה, ושמה גר ימים רבים ויבא בכלה אלי קבר בהיותו בן שמונים ושבע שנה במותו בשנת של״ה. לו היו שלש נשים, אשתו הראשונה היתה בת ה״ר יצחק סבע, השניה בת ר׳ חיים אַלבאַלאַג, והשלישית היא בת ר׳ זכריהו ב״ר שלמה הירשעל, יליד ארץ אשכנז. לבנו ה״ר יהודה אשר גם הוא היה למוד ה׳, היה בן ושמו ידידיה, אשר כרע כאח התהלך עם המחבר ספר „קורא הדורות" (f). בין תלמידיו הרבים אשר יבקשו תורה מפיהו הכי נכבדים ונודעו ביתר עז: ה״ר משה אלשיך, ה״ר משה אלמושנינו וה״ר משה קאָרדווויראַ (קאָרדאָווערא קורדובי) ספרו הראשי הוא באורו לארבעה טורים (פרק צ״א.e), אשר פיו יקבנו בשם „בית יוסף" [1]). במלאכתו הנכבדה ההיא אשר תתן עדיה כי לקריאתו בספרים רבים ושונים למיניהם בחלקת ההלכה אין חקר, יתבונן האיש ה״ר יוסף בעין בקרת חודרת לא אך על מעיני הספרים אשר מהם שאב בעל הטורים את ידיעותיו בכתבי התלמוד ועוד ספרים קדמונים אשר יורו דעה בחקי ה׳ ותורותיו, כי אם עוד העמיק הרחיב הידיעות ההן בהביאו בספרו גם דברי אנשי שם אדירי התורה חדשים גם ישנים אשר בעל הטורים לא שם עליהם עינו ולבו. בעקבות הספר הזה סובבים הולכים דרכי ספרו השני הגדול ורחב הידים אשר יקרא שמו בישראל „שלחן ערוך", אשר מהלקותיו תקראנה למפלגותיהן בשם אשר קרא להן בעל הטורים ה״ר יעקב ב״ר אשר (הרא״ש), ובו יבאו דברי החקים אשר ברהב לבו הכינם וחקרם בספרו „בית יוסף", אשר יעשו בני ישראל והיו בהם (פראַקטישען געברויך) כדרכי התורה אשר שם רבינו משה ב״ר מיימון (הרמב״ם) לפני בני ישראל בספרו „משנה תורה", וכל מחלקה (סימן) לבעל הטורים, תפרד לסעיפים. את הספר „שלחן ערוך" אשר ארבעה חלקיו יקראו בשמותם כשמות „הטורים", כבר יכבדו היהודים בכל מקומות מושבותיהם למאד בתור עליון לספרי חקי הדת בישראל, ופעמים רבות הדפיסוהו וגם חכמי לב הואילו באר אותו. בלעדי הספרים האלה חבר מרן ה״ר יוסף קארו באור

---

[1]) הוא החל לעבוד עבודתו בספר ההוא בשנת רפ״ב באדריאנאפעל, ויכל ה״ר יוסף את מלאכתו בשנת ש״ב בעיר צפת, ואחר הקדיש עוד שתים עשרה שנה לשום עין בקרת עליו לצרפו וללבנו עד כי יצא מזוקק שבעתים, וככה נמשכו ימי עבודתו בספר הזה כשלשים ושתים שנה.

לספר „משנה תורה" להרמב"ם בשם „כסף משנה", אשר בו ישים כל מעיניו להראות בעליל את מעינותיו מספרי התלמוד אשר היה היו לרבינו משה לעינים בספרו ההוא ומשנת של"ד והלאה נספחו בהוצאות שונות דברי ספרו „כסף משנה" לספר „משנה תורה" [1]; גם ערך וחקר דרך סלולה בנתיבות ספרי התלמוד (מעטהאָדאָלאָגיע) בשם „כללי התלמוד", אשר בזאת הלך בעקבות הספר „הליכות עולם" לה"ר יהושע הלוי (פרק ק׳ ,f), שני הספרים האלה חברו למו יחדו בהוצאות המדפיסים, גם ערך הוספות לספרו „בית יוסף" בשם „בדק הבית" אשר י"א ע"י בנו ה"ר יהודה בשנת שס"ה, ושו"ת רבות, אשר מהן י"א עניני ההלכה שערך לס׳ „אבן העזר" ע"י בנו ה"ר יהודה הנ"ל בשנת שנ"ה, ובשנת ת"ץ נדפסו שנית. קבוצת שו"ת לה"ר יוסף קארו שלמה (פאָללשטאֶנדיג) בשם „אבקת רוכל" י"א בשלוניקי בשנת תקצ"א, ובלייפציג בשנת תרי"ט 4⁰. כתבי ה"ר יוסף קארו אשר לא נדפסו ועודם בכתובים, המה: באורו לספרי המשנה, גם באוריו לבאורי רש"י והרמב"ן לחמשת ספרי התורה.

b) את אשר המצא ימצאו ספורים בדרך הגדה אשר בנפי הדמיון ימו ובמו יעריצו את דרכי חיי האיש הגדול ההוא, לא יפלא בעינינו מאשר גורל כמוהו עבר גם על יתר חכמי לב בישראל. בספר „שני לוחות הברית" (של"ה) לה"ר ישעיה הלוי הורוויץ (פרק קכ"ג, g), וגם בס׳ „חמדת ימים" ח"ג דף נ"ז יספר כי בליל התקדש חג השבועות בעת נדברו יראי ה׳ ה"ר יוסף קארו וה"ר שלמה אלקבץ איש אל רעהו בעניני ההלכה כאשר הגו בתורת ה׳ בשקידה נמרצה, נשמע קול ממרום אשר יהלל את דבריהם הישרים משמחי לב שהרה והגה רוחם בלמודי ה׳; הספור הזה ירה אבן הפנה להמנהג אשר היה לחק בישראל גם בימינו אלה במקומות אחרים להגות בתורת ה׳ כל הלילה בליל חג השבועות. עוד יודיעו המודיעים, כי איש אלהים „מגיד" למד דעת את ה"ר יוסף קארו בלמודי הנסתרות, והתמונה ההיא היא „המשנה" אשר תתהפש בדמות אדם (פערזאָניפיצירט). ויהי מיום מות ה"ר יוסף קארו וירבו הימים ויהיו שבעים שנה יצאה אור חברת אחת בשם „מגיד מישרים", אשר תביע אמר כי ה"ר יוסף קארו עוד בהיותו בחיים חיתו ערך בספר את ידיעות חכמת הקבלה אשר הקשיב מפי „המגיד", וגם העתים אשר כתב ה"ר יוסף אותן, נזכרות בספר, בתור באור לספר התורה עד פ׳ מצורע, ומקץ שנים אחדות י"א עוד נוספות להידיעות ההן עד תשלום התורה וכסדר תנ"ך. כל הדברים אשר יודיעו המודיעים על אדות מפעלות ה"ר יוסף קארו בחלקת הקבלה, לא ידע ה"ר יוסף בעצמו ואשם; בכתביו המלאים רוח חכמה ודעת לא יזכרו ולא יפקדו הגיוני הקבלה אשר בערפלי המסתרים יסודם, ואך יענו בו כי היה דגול מרבבה בלמודי התלמוד וישם כל מעיניו במו, וביתר שאת

---

[1] בעד תוצאות הספרים האלה להדפיסם שחדו מכספם: ה"ר מנחם עזריהו די פאנא וה"ר עזריהו מן האדומים (דע ראססי).

ועוד יתהלל בשקידתו הנמרצה על למודיו וקריאתו הנפרצה בספרים רבים ושונים למיניהם, מבמעלות רוחו ושכלו השנון (שאַרפזינן אונד אָריגינאַליטאֶט); בין בני דורו אשר ימלאו פיהם תהלתו לבלי חק, אין מגיד אף אין משמיע כי ה״ר יוסף קארו עשה חיל בלמודי הקבלה ואך אנשי מרמה אשר יעשו במחשך מעשיהם בעד אהבת הבצע, שמו דברים בפיו ללא אמת. כאשר זה דרכם בכל למו להאדיר את ספרת הקבלה לבלי חק בלשון מדברת גדולות.

c) החליפות והתמורות הגדולות אשר נקרו ויאתיו בראשית מאת השש עשרה בהארצות אשר אור הדעת נגה עליהן (ציוויליזירטע וועלט), הימים הלא טובים אשר הגיעו אז לבני ישראל, העירו בלבות נמהרי רוח הדמיון (שוואַרמער) את האמונה כי לא יארכו הימים ובוא יבוא משיח הצדק לפדות את יעקב מיד חזק ממנו; הנצורות אשר גלו חכמי לב בתבל ארצה וגם בארץ החדשה פלסו נתיב לאנשים ריקים ופוחזים, להוליך שולל את בני העם אשר יאמינו לכל דבר ולהתעותם בתהו לא דרך. איש תועה לבב אשר עשה זר מעשהו, — ולא נודע אל נכון, אם רוח מתעה הוליכתהו שולל ויהי שוגג ומשגה, או זדון לבו השיאהו להונות את בני העם ולהטותם אל כל אשר יחפוץ — קם אז בישראל ושמו דוד ראובני [1]) בשנת רפ״ב, ויאמר כי הוא אחי יוסף מלך שני מטות ישראל וחצי המטה (ראובן, גד, וחצי שבט מנשה), ועוד יתרה עשה כי מצא את לבו לעמוד לפני הפאַבסט קלעמענס השביעי ולהגיד לו כי שלח אליו במלאכות אחיהו לבקשו כי יתן לו כלי נשק ויתמכהו בחיל צבא לצאת בחרב לקראת הערבים, אויבי היהודים, וגם הבטיח את המלך יאָהאַנן השלישי מפאָרטוגאַל כי היהודים יושיטו לו יד עזרה בהלחמו עם איש חרמו השלטון זאָלימאַן השני, וכי יהיו נכונים לעמוד לימינו לקחת את ארץ הצבי מיד השלטון. במכתב אחד אשר ערך להמלך ההוא אמר עם הספר כי מוצאו הוא מקדם וממקום קדוש יהלך, והוא חטר מגזע דוד מלך ישראל. אחרי אשר ראה את פני הוד המלך יאָהאַנן השלישי וידבר אתו את דבריו, נסע דוד דרך הערים קאָאימבראַ Coimbra, וועוואָראַ Evora להעיר פֿאַנאָ Fano, ימשמה לאַלמעריאַ, וישחר פני אנשים שונים במקומות אחדים בגראַנאַדאַ, ששמה האמינו בו האנוסים כי הוא גואל ישראל וישליכו עליו יהבם, אולם בבואו לחוף קאַרטאַגענאַ שמוהו במשמר בפקודת ראש בית משפט האמונה (גראָססאינקוויזיטאָר) פֿאָן מורציא Murcia. אכן קל מהרה הצליחה לו לצאת מתוך המהפכת, וילך הלוך ונסוע דרך אַוויגנאָן Avignon לאיטאַליען ויבחר לו

[1]) ראה דברי הח׳ צונץ „געאגראפישע ליטעראטור דער יודען״ שנספחו לספר מסעות בנימין מטודילה הוצאת הח׳ אשר (אשהער), ובספרו „געזאמעלטע שריפטען״ ח״א צד 179, הח׳ גרעטץ בספרו „קורות היהודים״ ח״ט, צד 257 והלאה.

לשבתו את העיר רומא. בפּאָרטוגאַל קרא לפניו אברך משיה, איש הרוח (שוואֶרמער), אשר שב לחסות בצל כנפי דת ישראל והוא שלמה מולכו, ובשנת ר"ל נסע לאיטאליען ובצל דוד חמד לשבת וישאר אצלו ברומא. שניהם נסעו לרעגענסבורג בשנת רצ"ב לראות את פני הוד הקיסר קאַרל החמישי, אולם מטעם המלך שמו אותם במשמר. ויהי כאשר נסע הקיסר באחרית השנה ההיא לאיטאַליען, לקח את שניהם עמו בדרכו. את מולכו שרפו באש במאַנטוא בשנת רצ"ג (1533) לעין כל יושבי העיר; אכן את דוד נהגו דרך באָלאָגנאַ Bologna לארץ ספרד, ששמה מת אחרי שבתו שנים רבות בבית הכלא. דברי מולכו אשר יבאר דברים אחדים בחמשת ספרי התורה בדרך הקבלה, י"א בשם „דרשות" [1], או „ספר המפאר" [2] פעמים אחדות; גם י"א קורות דוד ראובני ושלמה מולכו עם שתי תמונות (Visionen) אשר דמות החיות להן (זימבאָלישע טהיערע) בשם „חית קנה" [3].

d) מספר היהודים אשר רבו כמו רבו בממלכת תוגרמה, ואשר אך לפעמים רחוקות הרגיזו אותם בני עולה ממנוחתם או הציקו למו בחקים מעיקים, ומה גם מאשר מלאכת בתי הדפוס רחבה ונסבה חדשים לבקרים, לרגלי הדברים האלה חדשה כנשר נעוריה ספרת העברית ותעש קציר כמו נטע. האמנם אך בלמודי התלמוד ישפיקו ויעמלו בוניה בה, ונלוו למו מפעלותיהם בחלקת הקבלה, באורי כתבי קדש וזעיר שם זעיר שם נפוצו גם שתילי בת השיר לתפלות בני ישראל. אף כי — כפי אשר כבר מלתנו אמורה — כבר כוננו בתי הדפוס עברים בהערים: קאָנסטאַנטינאָפּעל וזאַלאָניכּי (שאלוניקי), אכן גם בעלי בתי הדפוס באיטאַליען, וביתר עז בוועגעדיג היו ידיהם מלאות עבודה להוציא אור מעלות הרוח לחכמי ישראל בתוגרמה. בין היהודים הרבים חכמי לב אשר עשו חיל בלמודי התלמוד ובמדעים אחרים וימינם שתלה מטעי חמד במפעלותיהם בכרם ספרת העברית במאת השש עשרה והשבע עשרה, יתנוססו לגאון ולתפארת האנשים הנקובים בשמותם: את האיש ה"ר יוסף אבן־לב אשר בא מזאַלאָניכּי לגור בקאָנסטאַנטינאָפּעל כבר זכרנו למעלה (פרק קכ"א, d), גם כבר ידבר בעתו על אודות ה"ר משה אלמושנינו; בן דורם היה ה"ר אליהו ן' חיים (הראנ"ח) בקאָנכטאנטינאָפּעל שהשאיר אחריו ברכה הדושים לספרי התלמוד, ושו"ת [4], ושו"ת להראנ"ח נלוו לשו"ת שחבר ה"ר אליהו מזרחי (פרק ק"כ, e) וי"א בספר שחברו למו יחדו. מחכמי לב אשר גרו במאָרעאַ Morea, נזכיר אך את הרב באַרטאַ Arta: ה"ר בנימין זאב

---

[1]) שאלוניקי רפ"ט, 4⁰. [2]) קראקא שפ"ט · שנ"ח ועוד כפעם בפעם. [3]) י"א באמשטרדם והשנה לא כתובה בשער הספר. [4]) שו"ת עם הדושים למסכת כתובות י"א בקונשטנטינא ולא כתובה השנה; ושו"ת אחרות אשר חבר נכפתו לס' „מים עמוקים" לה"ר אליהו מזרחי.

ב"ר מתתיהו אשר השו"ת שלו הנודעות בשם „בנימין זאב" במה נחשבו בעיני ה"ר יוסף קארו ולא יזכירם בספרו [1].

e) בין כל הערים בתוגרמה אשר היהודים נאחזו בהן הכי נכבדה היא העיר שאלוניקי (זאַלאָניכי), אשר גם כיום הזה עדת היהודים שמה תחשב לאחת קהלות הגדולות לבני ישראל בתוגרמה, ובכל ענפי מלאכת מחשבת ידי היהודים שמה תעשינה חיל, בעיר ההיא תקעו למו יתד במקום נאמן אדירי התורה ולמודי התלמוד פרחו כחבצלת וייפו בגדלם. בין חכמי לב האלה יזכרו לשמותם לברכה ולתהלה: ה"ר שמואל די מודינא (הרשד"ם) שנולד בשנת רס"ה, וימת זקן ושבע ימים כבן שמונים וארבע שנה בשנת שמ"ט, ונודע בתור מחבר שו"ת [2]), ודרשות [3]); בנו ה"ר משה פזר נתן מכספו — מאשר ברכו ה' בעשר רב — להאדיר ולהגדיל את מלאכת בתי הדפוס העברים בשאלוניקי, וביתר עז שקד בכל עז כי יפוצו מעינות אביהו — בספריו אשר השאיר אחריו ברכה — חוצה; בפקודתו באו מסדרי אותיות (זעטצער) מוונעדיג זאַלאָניכה, ואחדים מהם באו לחסות בצל דת ישראל, וגם עשה ויוכל להשיג מכונות לבית הדפוס ועוד דברי חפץ כמוהם. מבני ה"ר משה, נפל אחד ושמו ר' יהודה, שדוד לפני מרצחי חרש (מייבעלמאָרדער), והשני מאשר רוח דעת ותבונה פעמה בקרבו ברגש עז ונמרץ, לכן שם פעמיו לוונעדיג לעשות חיל בלמודי מדעים שונים [4]). — ה"ר יעקב ב"ר שלמה אבן חביב יליד צאַמאָראַ בספרד ואחר גר בפאָרטוגאַל, בא עם בנו ה"ר לוי (מהרלנ"ח), אחרי אשר — כפי הנראה — ישבו שמה ימים רבים בתור נוצרים חדשים (אנוסים), לזאַלאָניכי, ומשמה נסע בנו ה"ר לוי ברבות הימים ירושלימה אשר אוה למושב לו (פרק קכ"ג). ה"ר יעקב ן' חביב החל לערך את דברי ההגדה הנפוצים בספרי התלמוד, וביתר שאת בתלמוד בבלי בספרו הנודע בשם „עין יעקב", ונוספו אליהם באורי מבארים קדמונים וגם דברים אחדים אשר הרה והגה רוח המחבר [5]). מעלות רוח המחבר וגם דברי חפץ כמוהם למבארים הקדמונים נעדרו לחלק השני מספר הזה (ארבעה סדרים האחרונים) באשר ה"ר יעקב כת טרם כלה את מלאכתו, ובנו ה"ר לוי השלים את העבודה הנכבדה ההיא. הספר „עין יעקב" יצא אור פעמים רבות עם הוספות חדשות, ומבארים רבים הואילו באר דברי ההגדה, גם האדירו אותו בדברים

---

[1]) הח' הרחי"ד אזולאי בספרו שם הגדולים ח"א, דל"ו, שי"א בווילנא. [2]) בראשונה י"א שתי חוברות, אולם אותיות הדפוס לא היו כהנה לרע; ואחר השביתו מספרים זכרן, ותתן הוציאו אור ארבע חוברות בדפוס יפה וטוב בשאלוניקי, בשנות שנ"ד—שנ"ז. [3]) בשם בן שמואל י"א במנטובה שפ"ב, 4º. [4]) ראה בס' קורא הדורות למהר"ד קונפורטו דל"ד ע"ב. ל"ח ע"א. ל"ט ע"ב. נ"ב ע"א; [5]) אשר שם הכותב יקרא עליהם דברי באורי רש"י לעין יעקב ישונו במקומות אחדים מבאורו לספרי התלמוד.

חדשים ושונים למיניהם, ונלוו אלימו מפתחות בתור מראה מקום ההגדות בספרי התלמוד. את באורי ה״ר יעקב לשני ספרי הטורים הראשונים, יזכיר ה״ר יוסף קארו בספרו „בית יוסף״ בהביאו דברים אחדים מהם בספרו. — בני דורם בשאלוניקי היו: ה״ר שלמה ובנו ה״ר יוסף טאיטאצק (פרק קכ״א b), ה״ר אליעזר השמעוני (שמת בשנת ר״ץ); ה״ר מאיר עראמה, בן ה״ר יצחק עראמה (פרק ק׳, f), מבאר ספרי כתבי קדש כמו: ישעיהו, ירמיהו, תהלים, איוב, שיר השירים, וימת בשנת שט״ו. — ה״ר יצחק ב״ר שמואל אדרבי היה רב לעדת „שלום״, ויחבר שו״ת בשם „דברי ריבות״, ודרושים בשם „דברי שלום״. — ה״ר שלמה ב״ר אברהם הכהן (מהרש״ך) מעיר זערעס Seres, חבר שו״ת (בארבעה חלקים) וחדושים לספרי התלמוד, וימת בשנת שנ״ה. — ה״ר שלמה הלוי, אשר השאיר אחריו מעשה ידיו להתפאר בחלקת ההלכה לספרי התלמוד ואמרי נעם בתור מטיף לעם (האָמילעטישע אַרבייטען), ואל נא יחליפהו הקורא בנכדו אשר שמו כשמו, שחבר שו״ת, ומת בשנת שפ״ה. ביתר שאת ועז רכש לו שם טוב בשקדו על עבודתו לקבץ לאחדים דברי הקדמונים אדירי התורה למען לא יאבד זכרם מקהל ספרי ישראל ואחיו בני עמו יודוהו בעד מפעלו הטוב ההוא, האיש חכם הלבב ה״ר בצלאל אשכנזי במצרים (בעל ספר „שיטה מקובצת״ או „אסיפת גאונים״) גם נמצאות עוד שו״ת אשר ערך ה״ר בצלאל בעצמו; מעט צעיר ממנו לימים היה ה״ר יעקב קאסטרו (נודע בתור מחבר „אהלי יעקב״), בן האיש הנזכר בפרק קכ״א a, ה״ר אברהם קאסטרו, ואבי האיש אשר התנוסס לתפארת בחכמתו ובעשרו ה״ר יצחק קאסטרו.

f) מבני חכמי הדור הבא אחריהם נודעים בשמותם: ה״ר יוסף ב״ר יצחק ן׳ עזרא, שחבר חדושים להתלמוד בשם „עצמות יוסף״ ואחר היה רב לעדת ישראל בזאָפיאַ, וגם ערך ספר בשם „משא מלך״, על אדות עניני קהלות ישראל; הספר הזה הוא חלק מספרו הגדול „ראש יוסף״. — ה״ר יוסף פאַרדאָ שמת בשנת שע״ט בתור רב לעדת ישראל באמשטרדם, ואחריו כהן פאר במשמרתו הנכבדה ההיא בנו ה״ר דוד פאַרדאָ (פרק קל״ב b). — ה״ר אברהם די בוטון אשר מת בדמי ימיו במגפה, חבר ספר בשם „לחם משנה״, באור יקר ונכבד לספר „משנה תורה״ להרמב״ם, וגם ערך קבוצת שו״ת בשם „לחם רב״: בנו ה״ר מאיר היה רב לקהלת ישראל בעיר גאַלליפאָלי. — בימים ההם התנוסס לגאון ולתפארת האיש אשר מוצאו ממשפחה מפארה ונכבדה בישראל מקדם קדמתה והוא ה״ר דוד אבן שושן, אשר ידיו רב לו לא אך בלמודי התלמוד, כי אם גם עשה חיל בחכמת התכונה והפלוסופיא, וירד עד נבכי חקי הממלכה בתוגרמה וידע לכלכל דבר משפט בין איש ובין רעהו במועצות ודעת להלל מאד, עד כי גם חכמי התוגרמים ושופטיהם שאלו את עצתו בדבר דת ודין. הוא היה עור ועשיר גדול, ואחר

נסע לקאָנסטאַנטינאָפּעל, ששמה נחל כבוד גדול מהיהודים, וימת שמה [1]). תלמידו בתושיה ומדעים היה ה"ר אשר הכהן אַרדאָט נכד לה"ר מאיר עראמה (e), רב לעדת האַראַגאָנית בשאלוניקי, וימת בשנת ה"א ת', אחרי אשר מת עליו בנו ה"ר אברהם חכם לבב כשש שנים טרם מותו [2]), בנו השני ה"ר אליעזר היה נכבד ונשוא פנים בקאָנסטאַנטינאָפּעל עיר מגורו בשנת שפ"ב, והוא הוא האיש אשר יספר עליו, כי באחרית ימיו טאטא בפאת זקנו בכל יום הששי עש"ק את המקום לפני ארון הקדש בבית הכנסת [3]). חבר בלמודים לה"ר מאיר דיבוטין היה האיש ה"ר מרדכי קלעי ואת פרי עמלו שערך בספריו אכלתו האש הגדולה אשר פרצה בשאלוניקי בשנת ש"פ ועיניו רואות וכלות מבלי יוכל להצילם, ועניניִם אחדים מהם כתב שנית בספר את אשר עלה על לבו כיד זכרונו הטובה עליו וימת זקן ובא בימים בשנת ת"ו; ודברים אחדים ממנו נלוו לקבוצת שו"ת אשר ערך אחיו ה"ר ברוך ב"ר שלמה קלעי הנודעה בשם „מקור ברוך". בני דורו היו: ה"ר חיים שבתי (מהרח"ש), שמת בשנת ת"ז בהיותו בן תשעים שנה במותו, והוא גם הוא ערך קבוצת שו"ת בשם „תורת חיים", וה"ר לוי פתריאל Pasriel אשר ידיעתו בספר „מורה נבוכים" להרמב"ם גדלה למאד עד כי יכל יוכל לקרא על פיו רבי דברי הספר מבלי להביט בו (בעל פה אויסווענדיג). — יליד שאלוניקי היה גם האיש ה"ר דוד קונפורטו שנולד בשנת שע"ה; אשתו היתה נכדת ה"ר מנחם די לונזאנו, וימת — כפי הנראה — במצרים, כשנת ת"ם. הוא חבר את הספר „קורא הדורות" ספר נכבד בדבר קורות חכמי ישראל ברוח מלא חכמה ודעת וביתר עז ישוה פרי לחכמי ישראל בארצות הקדם במאה השש עשרה והשבע עשרה. הספר הזה יצא אור ימים רבים אחרי מותו על ידי ה"ר דוד אשכנזי בווענעדיג בשנת תק"ו, וכמאה שנה אחריו י"א שנית על ידי מהר"ד קאַססעל בברלין. השו"ת לה"ר דוד קונפורטו לא נודעו בשער בת רבים. — בברוססא Brussa (בתבל ארץ תוגרמה באַזיען) היה ה"ר יוסף גאַנזאָ, משורר בשירי התפלה ויהי מורה להאיש אשר היה בזמירנאַ וימת בשנת תמ"ג ושמו ה"ר שלמה אַלגאַזי, אשר כתביו הרבים בחלקת התלמוד ובאמרי נעם להטיף לקח טוב ומישרים לבני האדם נודעו ביהודה לתהלה. ביתר שאת כבד יכבדו היהודים את הספר הגדול המאסף לכל דברי הפוסקים הראשונים והאחרונים הסובב הולך בנתיבות „השלחן ערוך", „כנסת הגדולה" שחברו האיש ה"ר חיים ב"ר ישראל בנבנשתי. וימת בזמירנא בשנת רל"ג (פרק קכ"ד d,). -- ה"ר שמואל

---

[1]) הח' צונץ בספרו „צור געשיכטע", צד 436 והלאה. [2]) מהר"ד קונפורטו בס' קורא הדורות דף ל' ע"ב. מ"ה ע"א. [3]) הח' צונץ בספרו „צור געשיכטע", צד 440. דבר דומה לזאת יסופר בס' הסידים סי' קכ"ת מהאיש ה"ר יעקב בן יקיר, מורה לרבינו שלמה ב"ר יצחק (רש"י).

ב"ר אברהם לאנידו בעיר ארם צובה (אַלעפפאָ) חבר באורים לכתבי קדש וספרי המדרשים ויקראו בשמותם (כלי חמדה כלי יקר) ; ה"ר אהרן ב"ר אברהם אבן חיים מפעץ, נודע בתור מבאר לס' הספרא, ושם ספרו הוא (קרבן אהרן) : ה"ר יהודה רוזאַניס בקאָנסטאַנטינאָפּעל ערך באור לס' „משנה תורה" להרמב"ם בשם (משנה למלך), וימת בשנת תפ"ז. — מחכמי היהודים במצרים, נקובים בשמותם : ה"ר מרדכי ב"ר יהודה הלוי אב"ד במצרים (שחבר שו"ת על כל הד' טורים בשם „דרכי נעם"), ובנו ה"ר אברהם בה"ר מרדכי הלוי מרבני מצרים (שחבר שו"ת בספר הנקרא בשם „גנת ורדים"), ועוד.

פרק קכג

מצב היהודים בארץ הצבי.

a) בין נדחי ישראל אשר נדדו הלכו לאלפים ולרבבות בקץ מאת החמש עשרה מארץ מכרתם ויבאו לגור בארצות הקדם (פרק ק"כ a), בחרו רבים מהם לשבתם את ארץ הצבי. בלעדי הדברים המדיניים שהמריצו את היהודים למצא מנוח לכף רגלם — מחמת המציק — בארץ הצבי, עוד גם טעמי הדת אשר קננו בלבות היהודים כשנות מאות רבות לפני הדור ההוא, כי אדמת ארץ הצבי תכפר עם ה', וגם ערב לה' שבתם על אדמת הקדש, עודדו את רוחם להאחז בה. לרגלי האורחים הנכבדים חדשים מקרוב באו בארץ ההיא תקעו למו יתד במקום נאמן שמה למודים מלאים רוח חכמה ודעת. אכן מאשר עוד מעט עשו בדים למודי הקבלה ויונקותיה נטשו במלא רחב הארץ במקומות היהודים למושבותיהם, גם באשר ענינים מדיניים לא טובים עשו את הארץ כמרקחה, לכן ירדו פלאים למודי החכמה ולא יוסיפו קום. — ירושלימה, אשר בימי דור אחד רבו ויעצמו היהודים שמה בעשרים מונים (צוואַנציגפאַך), בא לגור בשנת רמ"ח המבאר הנודע לספרי המשנה [1]) ה"ר עובדיה מברטנורה (הרע"ב), ויפקידוהו לרב הראשי בירושלים [2]). שני מכתבים, אשר שלח ה"ר עובדיה מירושלים לעיר מכרתו ששמה נגידים ידבר על אדות מסעו ומצב היהודים בארץ הצבי אשר ראו עיניו בבאו שמה, י"א מקרוב בשפות : עבר

[1]) ראה בס' „קורא הדורות" דף ל' ע"ב · הח' גייגער בספרו „משה בן מיימון". צד 59. וראה גם בכתב החדשי להח' פראנקעל ה"ד, צד 201. באורו למסכת אבות י"א לבדו ; וראה בכתב החדשי להה' פראנקעל ח"ד, צד 19. [2]) הח' צונץ במאמרו שנספח לס' „מסעות בנימין מטודילא" בהוצאת הה' אשר „געאגראפישע ליטעראטור דער יודען" וגם בספרו „געזאממעלטע שריפטען" ח"א, צד 177.

ואשכנז[1]). גם נדפס באורו לבאור רש"י עה"ת „עמר נקא"[2]). אולם הבאור על ס' רות אשר בערפלי המסתרים יסודו, ידי בן אחיו אשר שמו כשמו כתבוהו, ולא מפיו יצאו הדברים האלה[3]).

b) ביתר שאת על העיר ירושלים נהרו היהודים להעיר השוכנת בגליל העליון בקרן בן שמן צפת או זאַפֿעט (Safet), אולם היא איננה העיר הנזכרת בשופטים קאַפּיטעל א', פסוק י"ז. מאשר בעיר הזאת מצאו מסחר כי טוב ומלאכת מחשבת כי נעמה, לכן כבר בקץ מאת החמש עשרה נאחזו בה יהודים רבים, ומה גם לרגל גלות ספרד שהחישו שמה נדחי ישראל מפלט למו, עוד רבו היהודים ויהיו לקהלה גדולה בצפת. על אדות האיש ה"ר יוסף זאַראַגאָזי, אשר הקדיש את ימיו לעבודת ה' ולכל רגש קדש חיי רוחו, כפי אשר יספר אחרי שכבו בקבר תהלתו, כבר ידבר למעלה (פרק ק"ה ,d) ; תלמידו חכם הלבב ה"ר דוד בן זמרא (הרדב"ז, פרק ק"ב ,d) גוע וימת בעיר צפת. — בכל ימי המאה השש עשרה מצפת תצא תורה בלמודי התלמוד וערפלי מסתרי הקבלה. בין חכמי ישראל בעיר הזאת בימים ההם אשר התנוססו לתהלה, יתחשב ה"ר יעקב בי רב, אשר עזב את ארץ מכרתו קאַסטיליען בשנת רנ"ב, ובהיותו עוד בן שמונה עשרה שנה הפקידוהו לרב עדת ישראל הגדולה בעיר פֿעץ, ומשם נסע דרך ארץ מצרים, ויבא צפתה, ששמה נהרו אליו תלמידים רבים לבקש תורה מפיהו, ובשנת ש"ו גוע וימת. הוא בא בריב למודי נמרץ עם האיש אשר בא משאלוניקי לגור בצפת ה"ר לוי אבן חביב (פרק קכ"ב ,e) ובין דברים אחדים גם דבר ענין הסמיכה שגדולי הדור כתבו ידם לאיש אשר רצתה נפשם בו כי יוכל לכהן פאר במשמרת רב, אשר ה"ר יעקב בי רב רצה לכונן זאת בארץ הצבי, עורר את רוח ה"ר לוי, לעמוד בפרץ לעמת חפץ בי רב, וגם אמנה הסמיכה נתונה בראשונה לה"ר יוסף קארו והוא סמך את ידו בכתב על תלמידו ה"ר משה אלשיך: אולם עוד מעט גלה כבוד מהסמיכה בארץ ישראל. מהשו"ת הרבות לה"ר יעקב בי רב וממפעליו האחרים בחלקת ההלכה, י"א אחרי מותו אך דברים מעטים ; וממפעלות ה"ר לוי אבן חביב, אשר ברבות הימים שם פעמיו ירושלימה, י"א: חברת שו"ת, ותוכה רצוף באור על הלכות „קדוש החדש" להרמב"ם, גם קונטרס על עניני סמיכה בדבר הריבות שהתגלעו בינו ובין ה"ר יעקב בי רב. בצפת היו בימים ההם: ה"ר שלמה סירילֿיו, אשר גר בראשונה בשאלוניקי. הוא חבר באור לספר תלמוד ירושלמי על סדרי זרעים ושקלים ומקרוב החלו להוציא אור ראשית באורו (פי') לתלמוד ירושלמי

---

[1]) ראה ביאהרבוך פיר דיא געשיכטע דער יודען ח"ג, צד 195 והלאה, וראה בהמזכיר להרמש"ש לשנת תרכ"ה (1865), צד 130. [2]) י"א בפיסע, תק"ע (תקעה ?) ; סדילקאוו, תקצ"ז ; ציערנאוויץ תרי"ז (1857), 8°. [3]) שם בן אחיו הוא ה"ר עובדיה ב"ר זכריה המון מברטנורה.

במיינץ והמו"ל הוא הח' בעל „הלבנון" ; ה"ר משה ב"ר יוסף מטראני, ובקצר מלים יקרא בשם מבי"ט, מצאצאי רבינו ישעיה דטראני הראשון (פרק ק"ה b), וימת בשנת ש"ם, וכפעם בפעם יצא לריב—למודי—עם האיש הגר בצפת ה"ר יוסף קארו (פרק קכ"ב); חברת קטנה אחת בחלקת תורת המדות שתכינה והקרה בעת שלה הדבר מגפותיו בארץ בשנת ש"ו, וגדולה ממנה בשם „בית אלהים" אשר בה יבאו אמרי מוסר וגם אמרי נעם אשר כמטר יריף לקחו. באור אחד לספר הרמב"ם „משנה תורה" אשר פיו יקבנו בשם „קרית ספר", י"א עוד בהיותו בחיים חיתו; שו"ת לה"ר משה מטראני (המבי"ט) הנכבדות להלל מאד, י"א אחרי מותו בשנות שפ"ט—ש"צ ע"י בניו ה"ר שלמה וה"ר יוסף. גדול ממנו ביתר שאת היה בנו ה"ר יוסף אשר במות אביהו היה עוד נער רק בן שתים עשרה שנה, וימים רבים שקד על למודי התלמוד במצרים ואחר נסע לקאנסטאנטינאפעל, ומשמה נסע למסעיו, ובהיותו בדרך בחרו בו האחים העשירים לבית יאַאיש, (יואש ?) לקחת חלק בעניני מסחרם, וככה היה לאל ידו, מבלי כל דאגה ותסר לעשות חיל בלמודיו. וימת שמה בהיותו בן שבעים שנה בשנת שצ"ט, ולפי דברת המודיעים למד דעת לשמונים תלמידים אשר עתקו וגברו חיל בלמודיהם. בהוצאות השו"ת לה"ר יוסף בה"ר משה מטראני (מהרימ"ט) לקחו חלק בניו ה"ר משה וה"ר ישעיהו.

c) לעמת מפעלות חכמי לב אשר בשכל טוב והגיון ישר שמו כל מעינם בלמודי התלמוד, כמו אנשי השם הנודעים לתהלה בימים ההם אשר נטעו נטעי נעמנים בספרת התלמודית והמה: ה"ר יעקב בי רב, ה"ר לוי אבן חביב, ה"ר יוסף קארו ושני החכמים מבית טראני, עשו למו נתיבה בעלי נפלאות המסתרים אשר כנפי הדמיון העז למו, וביתר עז בימים לא טובים אשר הגיעו לבני ישראל כאשר אולת ידי המשכילים ונבוני דבר ללכת קדימה בדרכי החכמה והמדעים, אז יריעו אף יצריחו מחזיקי למודי הנסתרות. המטיף הנוסע שלמה מולכו אשר הערה נפשו למות בידי מלאבי משחית (מאַרטירערטאָדט) פעל פעולה נמרצה על לבות בני העם אשר קדוש יאמרו לו; באיטאַליען נתנו מאשרי העם הרשיון להדפיס את ספר „הזהר", ולא שעו לדברי חכמי לב אשר כהו בם (פרק קכ"ו, c), בצפת חבר עוד בשכבר הימים ר' שלמה אלקבץ, תלמיד להאיש אשר גבה הקבלה דרכו ר' יוסף טאיטאצק, באורים לכתבי קדש אשר בהררי המסתרים יסודם; בת שירתו ליום השבת „לכה דודי" הנודעה תקעה לה יתד במקום נאמן בסדרי התפלות לבני ישראל במקומות שונים: ספורי הגדה יעריצו ימי חייו ומותו לבלי חק. — ה"ר משה קורדובירו חטר מגזע משפחה אחת מספרד (מקאָרדאָוואַ) שנולד בשנת רפ"ב וימת בשנת ש"ל, ובלמודי התלמוד יצק מים על ידי ה"ר יוסף קארו מורהו ובתור חכם בלמודים ההם היה יקר ונכבד בעיני ה"ר יוסף, בבאורים על התפלות לחגי ה' מקראי קדש ישפיק, ויחבר ספרים בחלקת הקבלה — אשר אדניהם הטבעו גם על

מוסדי הפלוסופיא — והמה : (אור נערב, ופרדס רמונים) ; ה"ר משה אלשיך (אשר עוד היה בחיים חיתו בשנת שנ"ג) תלמיד לה"ר יוסף קארו, אף כי השאיר אחריו גם שו"ת בחלקת ההלכה, אכן נודע ביתר שאת במפעלותיו בספריו אשר שם לו לקו להטיף אמרי מוסר אשר עליהם ירזמון המלים בכתבי קדש במקומות שונים, וגם נסה את כחו לחבר שירי תפלה ; והוא גם הוא כמו תלמיד ה"ר יוסף קארו שהיה לפניו ותלמידו ה"ר משה הבא אחריו, גר בצפת, גם התלמיד לה"ר יוסף קארו ה"ר משה גלאנטי [1]) חבר שו"ת וחדושים לספרי התלמוד, אולם ערך גם מפתחות לס' „הזהר" ועוד חברות קטנות בחלקת הקבלה ; אחיו ה"ר אברהם ב"ר מרדכי גלאנטי חבר באור למגלת איכה ע"פ דרך הקבלה בשם („קול בוכים" ונקרא ג"כ „קינת סתרים"), וגם באור אחד לס' הזהר (אשר נקרא בראשונה „ירח יקר", וה"ר אברהם ב"ר מרדכי אזולאי הוציא אור קצור דברי הס' הנ"ל בשם „זהרי חמה") . משלשת בניו הנודעים בשמותם : ה"ר ידידיה, ה"ר אברהם וה"ר יונתן היה האחרון אבי משה גלאנטי [2]), אשר נאסף אל עמיו בשנת תמ"ט בן ששים ושמונה שנה בתור רב לעדת ישראל בירושלים. בצפת היה (בשנת של"ה) גם האיש ה"ר אליהו ב"ר משה די וידאש, אשר הכין וחקר ספר בחלקת המוסר להנזר מחמדת החיים (עטהיש־אַסצעטיש) בשם „ראשית חכמה" אשר רבו קוראיו, ובלעדי רעיונותיו הנשאים הנושאים עליהם חותם תכנית כל מדה נכונה, יבאו אל קרבו זעיר שם זעיר שם גם הלמודים אשר בהררי המסתרים יסודם ; הספר הזה נעתק גם לשפת ספרדית (פרק קל"ד, b) .

d) בשלישית האחרונה למאת השש עשרה סר צל הפלוסופיא אשר קננה עוד בכתבי הקורדובורי, מלמודי הקבלה ; וכאשר הפיצו ס' הזהר וכל הכתבים הנלוים אליו בישראל, כן רבו האנשים המחזיקים בלמודי הקבלה, אשר עתקו וגברו חיל בלמודים ההם ויטיפו לקחם בשער בת רבים. ראשי למודי הקבלה והאמונה בה בימים ההם היו : כי ה' משמי קדשו גלה סודו ליראיו ויתודע אליהם במראה, ברוח מלא רגש קדש אשר עצמות בעליו תרעדנה, בחלומות, בדרכי החכמה להשביע את הרוחות, ואמונת אמון בדרכי הקבלה כי כחן עז לעשות גדולות ונצורות. נוכלים ערומים אשר לא ישרה נפשם במו נסעו בכל מקומות מושבות היהודים במלאכות התורה החדשה ההיא ויספרו נפלאות מהקדושים אשר בארץ בעלי הקבלה. אבי למודי הקבלה החדשים ההם הוא לפי דברת מחזיקיהם, ר' יצחק לוריא או ר' יצחק אשכנזי, שיקרא

---

[1]) שם משפחת אביהו ר' מרדכי אשר מוצאו הוא מאיטאליען, יקרא לפנים בשם אנג'ל, אולם מאשר היה איש יפה להלל והליכותיו נאדרות בחן ונעם לכן יכנוהו בני דורו בשם „גאלאנטואמא" "Galantuomo„, ומאז נודע שם המשפחה ההיא גלאנטי. [2]) הנודע בשם „הרב המג"ן" בקצר ראשי המלים מהשם ה"ר משה גלאנטי.

גם בשם האר״י ומוצאו הוא מאשכנז או מפאָלען. הוא נולד בירושלים בשנת רצ״ג וכאשר עוד בהיותו נער רך מתו הוריו, לקחו דודו אחי אמו ר׳ מרדכי פראַנצעס (פראנסיש) Frances במצרים לו לבן ויגדלהו בביתו, וששם הקשיב את מדברות ה״ר דוד בן זמרא אשר נשא קבל עם (הרדב״ז, פרק ק״כ, d) ובין בחירי תלמידיו יחד כבודו. לא ארכו הימים ור׳ יצחק שקד בכל עז על למודי ספר הזהר, ויהי בודד באהלו וינזר מחמדת החיים משאונם והמונם, ורוחו מלא מרגש קדש עד אשר רעדו כל עצמותיו, ובחזיונות לילה תמונות נגד עיניו (וויזיאָנען). בשנת ש״ל נסע ר׳ יצחק צפתה, וששמה אחרי מות אדירי התורה אנשי התהלה בלמודי התלמוד עתקו וגברו חיל ביתר עז למודי הקבלה, אולם בשנת של״ב מת בדמי ימיו במגפה אשר נתנה חתיתה אז בצפת, בהיותו בן שלשים ושמונה שנה. בין הסופרים שיודיעו תולדות האר״י ימצאו אחדים ממעריציו שבראו מלבם נפלאות ללא אמת אשר ר׳ יצחק הגיד האותיות מראש כפי יד הנבואה הטובה עליו, אולם לפי דברת ידיעות נכונות שלח במסחר ידיו, ועניני מסחרו המריצו אותו לשאול פעם אחת את פי ה״ר יוסף קארו בדבר חקי התורה ומשפטיה [1]. את אשר יספר על אדות השיח והשיג בלעדי הדבר הזה שהיה לר׳ יצחק לוריא עם ה״ר יוסף קארו אשר בשנת ש״ל כבר היה זקן ובא בימים בן שמונים ושתים שנה, בס׳ „מצרף לחכמה" דמ״ז ע״א; „ארי נוהם", צד ה׳, דברים כאלה בשפק יסודם. ר׳ יצחק לוריא כמעט לא השאיר אחריו מאומה בכתובים; קול השופר אשר יריע את תהלת ר׳ יצחק בשערי ישראל, הוא ר׳ חיים וויטאל קאַלאַברעזע Calabrese, אשר אביהו ר׳ יוסף, שהיה סופר תפלין להלל מאד, בא מאיטאַליען לארץ הצבי [2], בנו ר׳ חיים נולד בשנת ש״ג ויקשב לקח בלמודי התלמוד מפי ה״ר משה אלשיך, ואומרים אמור כי בהיותו עוד נער בן שתים עשרה שנה נבא לו „נביא" אחד לפי קוי ידיו, כי לימים יצרו יהי נכבד בעמו אשר בו יתברכו רבים. מאשר מלאכתו אשר ישפיק בה בראשונה במסתרי הלחש (אלחימיאַ) לא תשוה פרי לעתידותיו הטובות אשר נבא לו מראש הנביא, לכן שם עינו ולבו ללמודי הקבלה, ויכתוב באור לס׳ הזהר, ויהי אוהב דבק מאח וידיד ר׳ יצחק לוריא, אשר כתב למודי הקבלה בשם לוריא בספרים גדולים רחבי הידים להודיעם להיהודים היראים המאמינים, ומיחלים לדברי הנפלאות ומראות הנבואה אשר ראה ר׳ יצחק בחלום הלילה, כאל מלקוש.

e) האמונה אשר קננה בלבות בני ישראל בימים ההם כי בשנת ה״א של״ה למספר בני ישראל [3] בא יבא אל נכון המשיח, נתנה עז ותעצמות לאיש

---

[1]) ראה בשו״ת בס׳ „אבקת רוכל" לה״ר יוסף קארו סי׳ קל״ו. [2]) ראה בספר קורא הדורות דף מ׳ ע״ב. [3]) לפי הדברים הכתובים בס׳ בראשית קאפיטעל מ״ט פסוק י׳ עד כי יבא שילה; וראה בס׳ „מאור עינים" לה״ר עזריהו מן האדומים, פרק מ״ג.

המופת וויטאל; רוח התלהבות ביראת ה׳ אשר גחלים תלהט, תמונות במראות הלילה, והלומות, הכו עמוק שרשיהם; וכאשר היתה האמונה בתכמה החדשה כספר החתום לפני העם, כן הלכה הלוך וגדל. מלאכים שלחו להפיץ למודי החכמה ההיא בישראל; בין אנשים כמוהם אשר לבנו יטה בשפק אם היו נאמני רוח יחשב גם ר׳ ישראל סרוק, אשר בבאו לאיטאַליען רכש לו אהבת אנשים רבים ויהיו בעלי בריתו שהעריצו את שמו. ר׳ חיים וויטאל מת בשנת ש״פ בדמשק; כתביו נסבו ורחבו וי״א בהוצאות שונות, ודברים אחדים נדפסו ימים רבים אחרי מותו, חלק מכתביו נעתק גם לשפת רומית. ממפעלות הקבלה לא יכלו גם אנשים משכילים להבדל מבלי לקחת חלק עד מה בלמודיה. בין אנשים כהמה אשר רוחם מרחפת על פני החכמה והקבלה יחשב גם בעל ס׳ „החרדים״ (אשר בו ידבר על אדות החקים האחוזים משש מאות ושלשה עשר פקודי ה׳ [תרי״ג מצות] המתהלכים גם היום בקרב ישראל) הלא הוא האיש ר׳ אליעזר אזכרי שגר בשנת שמ״ה בצפת, אשר יביא בספרו גם דברי המשורר ה״ר שלמה בן גבירול, ה״ר אברהם אבן עזרא (הראב״ע) וה״ר דוד קמחי (הרד״ק), וגם יזכיר אמרי נעם מה״ר יצחק אבוהב וה״ר יצחק די ליאון אשר שמע מפי אנשים נבוני דבר בתור קבלה מאבותיהם, אולם לא יחדל גם מלספר נפלאות מהאיש ר׳ יצחק לוריא. עוד ביתר עז יראה החזון הזה בהאיש ה״ר מנחם ב״ר יהודה די לונזאנו, אשר מבלעדי מפעלותיו בחלקת השיר והמליצה, דקדוק שפת קדש, והמסורה, גם בלמודי הקבלה ישפיק. הוא גר בירושלים, אולם כפעם בפעם נסע למסעיו הרבים להערים: קאָנסטאנ־טינאָפעל, ווענעדיג, מאַנטואַ, ששמה קדם פניו האיש ה״ר ידידיה שלמה רפאל ב״ר אברהם מנורצי (פרק קכ״ח, c) בכבוד גדול. מספרו הגדול „שתי ידות״ נמצא כתוב: ביד הראשונה אשר פיו יקבנה בשם „יד עני״ ונחלקה לחמש אצבעות: א׳) „אור תורה״ על דבר המסורה לחמשת ספרי התורה, ואחר הדפיסו החברת הזאת לבדה; ב׳) „מעריך״ נוספות לס׳ הערוך לר״נ ב״ר יחיאל, ומקרוב הדפיסו גם את החברת הזאת לבדה; ג׳) „עבודת מקדש״ על אדות עבודת ה׳ בהיכלו, ונלוו אליה שירים אשר במו ידבר בדבר למודי ערפלי המסתרים; ד׳) „דרך חיים״ גם ה׳) „טובה תוכחה״ אשר תוכם רצוף אמרי מוסר ומישרים. „ומידו השניה״ הנקראה „יד המלך״ נדפסו אך החברת בחלקת ההגדה „אגדת בראשית״ וגם מחברתו „הגהות ע״ס תנא דבי אליהו״, ומכתביו האחרים בחלקת הקבלה י״א אך מחברתו „עמר מן״ לס׳ הזהר.

f) הלך רוח הלמודים החדש מקרוב בא הסואן ברעש וברב כח אשר פלס נתיב בכרם היהדות למשאות שוא ומדוחים ולמודים מולדת חוצה אשר מוצאם לא מישראל הנהו, ולרגליו הוקמו בסדרי התפלה תפלות אחדות סרות הטעם וכספר החתום הנה להמתפלל, וגם עלו כחרולים בספרת העברית ספורי שקר אשר בדאו מלבם אנשי מרמה, כל אלה ירו אבן הפנה לאנשים רבים מחזיקי

למודי הקבלה כי ינהרו לאלפיהם לארץ הצבי, אשר אך אותה ראו כי נעמה לשעת בקרבה סורי גפן הקבלה, וימלאו כילק את הארץ כרבם אנשים רשים ודלים שאולת ידם למצא חית ידם במלאכת יד, וגם כבדה עליהם יד שוטרי התוגרמים אשר כפעם בפעם שמו עליהם מסים מרבה להכיל. בני קהלות היהודים חוצה לארץ ישראל יחשבו כי נטל עליהם לתמוך במשען כסף את העניים היושבים על אדמת הקדש אשר יתפללו לאלהי הצבאות בעד שלום היהודים בכל מקומות מושבותיהם וגם נשאו זקף אויב בעדם, ובקהלות הגדולות בערים שונות כוננו בתי ועד אשר במו יאצר כסף לעזרת העניים בארץ הצבי. מארץ ישראל שלחו כפעם בפעם צירים (אשר יקראו בשם „משולחים" גם יכנו אותם בשם „שלוחי דרחמנא" שד"ר) להארצות אשר היהודים נפוצים בהן לקבץ נדבת אחיהם בני עמם. לרגלי דרכי ארץ הצבי האבלות ההן, אשר למרת רוח המשכילים, גם בימינו לא חדלו, לא תועלנה עד מה נדבות כסף הנדיבים לטובת העניים בארץ ישראל כי יושעו תשועת עולמים; ונהפוך הוא מספר העניים הבאים לארץ ישראל הולך הלוך וגדול: מפעלות המלאכה והעבודה תלכנה אחורנית; הנודדים הבאים מארצות הצפון כרבם לא יכלו שאת את מזג רוח ארץ הקדם (קלימא) וירדו בדמי ימיהם שאולה, ובעזבם עלי אדמות אלמנותיהם ובניהם בלי משענה עוד יוסיפו עמל עני ויגון ותרב בבת יהודה תאניה ואניה; למודי התלמוד, וביתר עז עניני הקבלה וגם דברי מנהגי הדת היה היו הדברים הראשים אשר אך במו בני ישראל שמה ישפיקו. על אדות כסף הנדבות אשר יחלק בקרב העניים בארץ ישראל בלי סדרים, עוד בשכבר הימים וגם בימינו אלה, דברו רתת חכמי לב אבן אין שומע למו ולשוא עשו עט סופרים (פרק קמ"ט). לספרת העברית — גם ללמודי התלמוד והקבלה — חדלה ירושלים, ועוד מעט גם העיר צפת, לתת מטעמים כאשר ספו תמו חכמי לב בהן. אנשים אחרים אשר נסו בשנת שב"ג לכונן בצפת בית הדפוס, לא הפיקו זממם, וכפי הנראה לא ארכו הימים ומחשבתם הופרה.

g) בין האנשים אשר באו מארצות אייראָפּאַ לגור בארץ הצבי נודע לנו ביותר שאת ה"ר ישעיה ב"ר אברהם הלוי הורוויץ, אשר מוצאו הוא מפּאָלען; אביהו ה"ר אברהם ב"ר שבתי שעפטיל (ב"ר ישעיה הלוי) גר בלעמבערג בשנת ש"ן, והוא גם הוא חבר ס' „עמק ברכה". ה"ר ישעיה כהן פאר בקהלות הגדולות בישראל בימים ההם באשכנז ופאָלען במשמרת „רב", כמו: פּאָזען, קראַקויא, פֿראַנקפֿורט אם מיין, פּראַג (פרק קל"ו d,). הוא עזב את העיר פּראַג בשנת שפ"א ויסע דרך וועניעדיג ירושלימה, ויבא שמה באחרית השנה ההיא, ובשנת שפ"ה צוה פקיד ממשלת תוגרמה לשים אותו ועוד רבנים אחרים בבית הסהר, ויעזוב ה"ר ישעיה בשנת שפ"ו חרש את ירושלים, ולא ארכו הימים וימת ה"ר ישעיה בטבריא [1]). הוא הבין וחקר את הספר אשר רבו קוראיו „שני

---

[1]) ראה בס' „עמודי עבודה" להר"א לאנדסהוט, צד קל"ג. ובס' הה' צונץ

לוחות הברית", ונודע ביותר שאת בקצר מלים בשם של"ה [1]) והוא ספר גדול ורחב ידים, אשר בתור מאסף דברי חק ומשפטי הדת לישראל, שבהררי המוסר ומישרים יסודם, יטיף מלתו על חיי בני ישראל להנזר ולהבדל מחמדת החיים שאונם והמונם ורעיונותיו נושאים עליהם הותם תכנית רוח הדמיון העז ויצוה במפגיע לבלי לסור מפקודי הדת דבר גדול או דבר קטן · תוכו רצוף גם הגיוני למודי המסתרים. הלמודים בכתובים אשר שם ר' יצחק לוריא יקרא עליהם, שה"ר ישעיה מצא אותם בירושלים, פעלו פעולה נמרצה גם על ספרו אשר החל לערכו בארץ אשכנז, אכן בשנת שפ"ג כלה את מלאכתו בו בארץ הקדושה, אשר במחשבתו תהלה יעדו אך לבניו ללמדם ארחות החיים. ספר השל"ה נדפס פעמים רבות, גם הפיצוהו ביעקב בקצור נמרץ „קצור של"ה" [2]). באורו לסדר התפלה הנקרא בשם „שער השמים" י"א ע"י בן נכדו (אורענקעל) ר' אברהם. כמו אבות ה"ר ישעיה, כאביו ה"ר אברהם הראשון הנזכר, כן צאצאיו, כמו בנו ה"ר שבתי שעפטיל, אשר היה רב לקהלות ישראל בהערים: פראַג, פירטה, פראַנקפורט אַם מיין והעיר וויען, וימת בשנת ת"כ, ובנו ה"ר ישעיה (השני) אשר מת בשנת תמ"ט (פרק קל"ח b, ועוד, התנוססו לדור דור בחכמתם בלמודי התלמוד ומשפחתם תתהלל במו בשם הורוויץ (האָראָוויטץ, האָרוויטץ, האַרוויטץ ועוד).

h) לבלי להכביר במלים על אדות סופרים רבים בחלקת הקבלה שבאו לגור בארץ הצבי, אשר בעת פרעו פרעות בעלי ברית שבתי צבי (פרק קכ"ד) הלכו אחרי הבליו ויהבלו, או לא עמדו בפרץ נגדו, נזכיר אך את האנשים הנודעים במפעלותיהם: ה"ר חזקיה די סילוא, שנולד בליוואָרנאָ בשנת ת"י, אשר ברבות הימים בא ירושלימה, והוא גם הוא חבר את הס' „פרי חדש", ושני האנשים לבית תאגיז (חגית) האב והבן אשר בהיותם ילידי ספרד עוד הפיצו אור נגה בשמי המדעים לסדר בסדר טוב ונכון כתבי ספרת העברית אשר יתנו עדיהם כי מארץ ספרד אשר תתהלל בחכמת ישראל מוצאם. ה"ר יעקב חאגיז, שנולד בשנת ש"פ, וימת בקאָנסטאַנטינאָפעל בשנת תל"ד, גר בהערים: ליוואָרנאָ וירושלים, ובירושלים הגה בתורת ה' בבית המדרש אשר כוננו ידי האחים וועגאַ Vega ויתמכו את ידי החכמים השוקדים על דלתותיו, ויחבר כתבים הסובבים הולכים לפלס ארח בספרי התלמוד (תלמודיש — מעטהאָדאָלאָגישע

„ליטעראטורגעשיכטע", צד 428. [1]) בלעדו ערך עוד הדושים על „המרדכי" (פרק קט"ז,
d) בשם „בגדי ישע". [2]) י"א ע"י ה"ר פתחיה בה"ר דוד לידא בס' הקובץ יד כל בו
בפד"מ תפ"ז, 2°. גם י"א „קצור של"ה" ע"י ה"ר יחיאל מיכל ב"ר אברהם סג"ל
עפשטיין בשנת שנ"ג, וע"י ה"ר שמואל צורף סג"ל מפוזנא בס' „מצרף לכסף" בפד"א,
תמ"א, 4°. וע"י ה"ר שמואל דוד אוטילינגען בס' „מעיל שמואל" בדפוס וויניציא תס"ה.

שריפֿטען), גם תרגם את ספר „מנורת המאור" (פ״ק פ״ט f,) לשפת פארטוגיזית; גם הכין ותקר שו״ת ועוד כתבים קטנים. בנו ה״ר משה, אשר גדל בבית אבי אמו ה״ר משה גלאנטי (c) היה חיי נדודים בארצות שונות, ויסע מליווארנא אמשטרדמה, ואחרי ראה שמה שנים אחדות מנוחה כי טוב בא בריב עם בעל ברית שבתי צבי נחמיה חייא חיון (פרק קב״ד f,) ואחר בא לאלטאנא, ששמה עמד בפרץ לעמת איש הרוח (שווארמער) המשורר הנודע ה״ר משה חיים לוצאטו (פרק קכ״ה e,). בשנת תצ״ה בא לגור לזידאן (צידון), וימת עוד מעט בצפת, בהיותו זקן ושבע ימים כבן תשעים שנה. בהיותו באלטאנא שחר את פני האיש הנודע בתור חכם לבב בספרת העברית (ביבליאגראפֿ) הנוצרי המהלל יאהאנן כריסטיאן וואלף, אשר דבר נגידים על אדותיו בספרו [1]). לבד כתבים אחדים אשר במו שם לאל למודי שבתי צבי ואחוזת מרעיו הוציא אור גם חברת קטנה בשם „שפת אמת", על אדות מצב היהודים בארץ הצבי, ובגלותו בדברים נמרצים בלי משא פנים את חרפת המתקדשים והמטהרים אשר גברו לא אמת בקרבה, ויתעו את בני העם בנכליהם, הוחד עטו גם מ־וט. בספרו „לקט הקמח" ערך שמות המחברים, אשר חברו ספריהם על דברי התקים „בשלחן ערוך" (חלק ראשון, שני, ושלישי) ושרש דבר נמצא בחדושיהם; ספרו „משנת חכמים" בתור באור למסכת אבות, פרק ו׳, ו׳; גם עתה הוא למוד נכבד ומועיל להוגים בו: בשו״ת שערך אשר נודעו בשם „שתי הלחם" נכבדות ידבר גם על דבר קורות הימים לבני ישראל בימים ההם. והוא גם הוא לקח חלק בהוצאות כתבים אחרים שי״א על ידו ונודעו בשער בת רבים. — האיש אשר התנוסס בחכמתו ובפרי עטו פרי הלולים הוא ה״ר חיים יוסף דוד אזולאי, מוצאו הוא מאתת משפחת הגולים בספרד, שנולד בירושלים בשנת תפ״ו, וימת בשנת תקס״ז בליווארנא. בלעדי רחב לבו בלמודי התלמוד הגה גם בלמידי הקבלה, וגם חננו האלהים בכשרון מאד נעלה לבא עד נבכי ספרת העברית וקורות הימים בדרך העולה למעלה למשכיל בתולדות אנשי שם בישראל. כאשר בתור ציר שלוח מקהלות היהודים בארץ הצבי נסע כרבי ימי חייו בארצות שונות — הוא הלך למסעיו דרך ארץ תוגרמה לארצות: איטאליען, צרפת, האללאנד, ואשכנז — לכן מצא הפק בהיותו במקומות ההם לקרא בחירי הספרים בקורות ישראל ובספרתו בבתי אוצרות הספרים ולשיח עם חכמי לב, להוסיף לקח ודעת בידיעות הנכבדות ההן. פרי נסיונותיו האלה כתב בספרו הנודע בספרת היהודים בשם „שם הגדולים", ועוד י״א נוספות עליו בשמות שונים. מפעל טוב ונכבד אשר יודוהו אחיו בני עמו, הביא ברכה החכם ה״ר יצחק אייזיק בן־יעקב מווילנא [2]),

---

[1]) „Bibl. Hebr." ח״ג, צד 755. [2]) הס׳ „שם הגדולים" י״א ע״י הה׳ בן יעקב בווילנא תר״ג, 8⁰, תולדות חיי אזולאי ערך החכם ה״ר אליקום כרמולי, והגהות נוספו מהחכם ה״ר אהרן פולד.

בערכו תכן דברי הספר והנוספות שנלוו אליו בסדר אלפא ביתא במשטר טוב ונכון (בשני חלקים); בפתח דברי הספר תארנה תולדות חיי האיש אוולאי וגם יכתבו שמות ספריו הרבים ע״י המו״ל החכם בן יעקב הנ״ל.

פרק קכד

שבתי צבי בשנות שפ״ו–תל״ו.

a) תוצאות למודי הקבלה אשר הלכו הלוך וגדל, ודרכי חיי המחזיקים בכו אשר רוח הדמיון העז פעמה בקרבם יֵרָאוּ במראה במאה השבע עשרה במחציתה שאז קאם שאון בישראל אשר פרע פרעות בדת העברים, וביתר עז השחית כל חלקה טובה בישראל בארצות הקדם, ולרגליו שאיה יכת שער הדעת גם בימינו אלה. שבתי צבי, שנולד בעיר זמירנאַ בשנת שפ״ו, בן הסוחר העשיר ר׳ מרדכי צבי, היה איש יפה להלל מאד, וה׳ חננו בקול ערב ונעים ויתהלל גם במעלות רוחו הנשאות ומאד נעלות, ויחל עוד בשחר טל ילדותו לעוף ביעף רוח הדמיון העז, ויבחר לשבת בדד ולשים כל מעיני להגות בשקידה נמרצה בלמודי המסתרים אשר העירו את רוח דמיונו ביתר עזו ושתו חשך סתרו. מאשר הסכן הסכינו בימים ההם כי כל עול ימים יבא בימי ילדותו במסרת ברית הנשואין עם האשה אשר יבחרו לו אבותיו, לכן הראה שבתי צבי אותותיו אותות כי רוח אשה זרה לו, וככה נפרד מאשתו הראשונה גם השניה ויתן ספרי כריתות להן. בהיותו עוד בן עשרים שנה, כצנה עטרוהו תלמידים רבים אשר באו לבקש תורה מפיהו בלמודי הקבלה, ובשנת ת״ח, אשר בה קוו היהודים כי בא יבא המשיח, מצא לבו שבתי צבי לאמר קבל עם כי הוא הוא המשיח, ויבשר ישועה כי ישראל יושע על ידו תשועת עולמים וכבר הגיעה העת לחננם. מורי הדת לעדת ישראל בעיר מגורו ובראשם מורו בלמודי התלמוד ה״ר יוסף ב״ר שאול איסקאפה אשר חבר את הספר „ראש יוסף״ (שו״ת ובאור לספרי הטורים) החרימו אותו ואת בני בריתו, עד כי נאלץ בשנת תי״א לנוס אל נפשו ולעזוב את העיר זמירנאַ (אזמיר). מחשבותיו לא עשו פרי גם בערים אחרות בממלכת תוגרמה, אשר בא לגור שמה; אחר שם לירושלים פעמיו, ששמה התקדש וינזר ממנעמי חמדת החיים, ודרכי למודי הקבלה לר׳ יצחק לוריא (האר״י) והליכותיו היה היו לו לעינים, וירכוש לו אך מתי מספר אנשים המחזיקים בבריתו.

b) לא ארכו הימים ושבתי צבי מצא חפין להראות לעדת ישראל בירושלים את תגמולוהי עליהם בדבר ענין נכבד אשר תושע לו ימינו. הפחה התוגרמי שם מס כבד על יושבי עיר הקדש, אשר לא היה לאל יד העדה

היָניה לתתו להפחה, מאשר גם לרגלי התלאות שבאו כתֻמן על היהודים בפאָלען מהקאָזאַקען (פרק ק״ל) דללו וחרבו נדבות כסף אשר שלחו אלימו אהיהם יושבי הארץ ההיא. שבתי בא מצרימה, לבקש את האיש העשיר והנכבד אשר קנה מהממשלה את משפט המטבעות (מינצפאַכטער) ר׳ רפאל יוסף הלעבי (חלבי, Chelebi) אשר ידע אותו עוד בשבבר הימים, כי יושיט יד עזרה לעדת היהודים בירושלים, שמה שמע את הדברים המוזרים אשר יספרו על אודות עלמה עבריה אחת מארץ פאָלען ושמה שרה, אשר בהיותה בת שש שנים בעת הכו נפשות הוריה לוקחה לבית התפלה להנוצרים ויגדלוה שמה בתור נוצרית, ותברח משם, ושבה לחסות תחת כנפי אלהי ישראל באמשטרדם, ואחר נסעה דרך פראנקפורט אַם מיין ותבא לעיר ליווארנאָ. אף כי היתה בת שובבה בהליכותיה, אולם שבתי אמר, כי הודיעוהו בחלום במראות הלילה כי העלמה היא נועדה להיות חברתו ואשת בריתו, ויקרא אותה אליו לקאַהירא, ולפי דברי הנבואה הכתובים בספר הושע (קאַפיטעל ג׳ פסוק א׳) לקחה לו לאשה. ויסע שבתי עם אשתו החדשה, אשר בדרכיה הנלוזים רכשה לה אהבת אנשים רבים לדבקה בה, וצרור כסף נדבת חלבי בידו, הלוך ונסוע ירושלימה; ויהי בדרך ויפגשהו איש אחד נתן העזתי (מעזה) אשר עשה לו עשר גדול בקחתו לו לאשה בת עשיר אחד אשר נתן לו מהר רב, ויתרועע אתו. האיש נתן היה נביאו, אשר הרים כשופר קולו בכל מקום אשר צעדו רגליו לספר את תהלת שבתי ומטרתו הנשגבה כי נועד הוא מאת האלהים להרים את קרן ישראל בכבוד ולפדותו מיד צר. התקוות הגדולות הנשקפות לבני ישראל בשנת תר״ו אשר חזו למו היהודים עתידות טובות כי אז כבוד ישראל ירום ונשא וגבה מאד, הוליכו שולל את כל היהודים תושבי ירושלים ומסביה ויעשו את כל העיר כמרקחה. אולם בירושלים נצב כצר לו האיש חכם הלבב ה״ר יעקב חאגיז (פרק קכ״ג, h), אשר שבתי לא עצר כח לדין עמו; אכן באַלעפפאָ (ארם צובה), וביתר שאת ועז בעיר מולדתו (אזמיר) זמירנאַ, בשנת תכ״ה, הדו פניו בקול תרועה ובהמון חוגג, שפתיו ברור מללו כי הוא משיח לישראל; היהודים היו שכורי השמחה; שבתי הלך עם אחוזת מרעיו הרבים ברחובות קריה וישר שירי דוד מלך ישראל ורוממות אל בגרונו; אנשים ונשים חגו ונעו וכל עצמותיהם רעדו משמחה ופחד, ובכל הגה אשר יצא מפי שבתי חשבו בני העם כי רוח ה׳ דובר בו. על מתי מספר האנשים אשר שאר רוח למו כבדה יד בני ההמון, ונטל עליהם לשום מחסום לפיהם; הרב הישיש אהרן לפפא Lapapa, אשר עמד בפרץ לעצת המשיח השקר שיוליך את העם שולל בתהו לא דרך, נאלץ לעזוב את העיר זמירנאַ.

c) הידיעות אשר תספרנה נפלאותיו עשו להן כנפים על ידי בעלי ברית שבתי צבי ואוהביו אשר בחר במו, כמו: נביאו השקר נתן, שמואל פרימו ועוד, אך המה הפיצו דברי הפלאות בישראל בכל מקומות מושבותיהם בארץ

הצבי על אדות פרשת גדולתו ורוח קדישין אשר נוספה בו ; גם אנשים משכילים ונבונים נפתה לבם לדבריהם , כמו : ה"ר יצחק אבוהב , וה"ר בנימין מוספיא באמשטרדם , ר' יצחק שניאור טעקסיירו בהאמבורג , והגיונות ילדי הדמיון , אשר לרגלם נוע ינועו עצמות בעליהם כנוע עצי יער מפני רוח , ואמונת אמון בנפלאות ונסתרות , פלסו להם נתיב בין היהודים שמה כמו מחלה ממארת (עפידעמישע קראנקהייט) . תקונים ומנהגים חדשים רבים לכבוד המשיח החדש יצאו אור בספר בשפות עבר , ספרדית ופארטוגיעזיש . דברי חכמי לב אשר מספר המה שצעקו חמס על מעשי תעתועים ההם , כמו ה"ר יעקב ששפורטש באמשטרדם , ה"ר יוסף הלוי בליווארנא , עלו בתהו ואין שומע להם מבני ההמון אשר הלכו אחרי ההבל ויהבלו . בעלי ברית שבתי כבר החלו לשנות דרכי היהדות , ויחפצו לכונן תפלות חדשות וימי צומות חדשים. גם הנוצרים בשמעם שמץ דבר הקורות המוזרות ההן הקשיבו רב קשב ; אלה צחקו על משבתי היהודים , ואלה הניעו ראש ולא ידעו להחליט דבר , גם ממשלת תוגרמה גמרה אמר להקדים פני הרעה בעתה , המשיח השקר חשב כי נטל עליו לעבור באניה קאנסטאנטינאפעלה לראות חיים באור פני השלטון , אולם אך צעד צעדו רגליו בקרית ממלכת תוגרמה שמוהו במשמר על פי השר היושב ראשונה במלכות אבמעד קאפרילי , ומקץ שני ירחים נהגוהו להטירה הבנויה בקרבת הדארדאנעללען אבידאס Abydos . אכן בזאת עוד לא נפל רוח בעלי בריתו , ונהפוך הוא , עניו ועמלו עוד משכו אליו בעבותות האהבה את אנשי שלומו וביתר עז דבקו בו ויאהבוהו נדבה . יהודים רבים מארצות שונות נהרו להמקום הזה , לראות את פני המשיח המרכא מעונותיהם ומוסר שלומם עליו , ומשגיח הטירה ידע למצא חפץ לטובתו לקחת כסף דיו מכל הבאים לשחר את פני המשיח . בין האנשים אשר באו לראות את פני המשיח השקר , היו גם שני האנשים הנקובים בשמותם : ר' ישעיה הלוי , בן הרב הנודע לתהלה , אשר אז כבר בא בימים ה"ר דוד ב"ר שמואל סג"ל (הט"ז) (פרק ק"ל d,) , ואחי חורגו (בן אשת אביו , שטיעפברודער) ר' לוי הערץ ; את שניהם העניק המשיח מכיסו במשאת כסף רב , וחלף תרומת נדבתו ההיא הודיעו תהלתו בקהל רב לאחיהם בני עמם בארץ פאלען . על ידי שני האנשים ההם הודיע שבתי צבי דברו לאיש אחד נחמיה אשר ישב בארץ פאלען ונכבד הוא בשם „נביא", כי יבא אליו לראות את פניו ולדבר אתו דבר . הנביא בא לאבידאס , ואחרי שבתו שמה שלשת ימים וידבר את כל דבריו לפני שבתי , חלק לבם והנביא יצא מעם שבתי בחרי אף , נחמיה שם פעמיו לאדריאנאפעל ויגל את אזן שר הממלכה מוסטאפא כי ישמר ויזהר מנכלי מזמות שבתי צבי ולא ינקהו כי בלבו לעשות את הממלכה כמרקחה ולפרוע פרעות בדרכי הממשלה לבלי חק , ויהי כשמוע השלטון מחמד הרביעי את הדברים האלה צוה להציג לפניו את המשיח החדש

לדבר משפטים אתו, אולם בראות שבתי כי כלתה אליו הרעה מאת השלטון, אמר כי נכון הוא לבא בברית דת המחמדנים, ולעיני השלטון בא שבתי לחסות בצל כנפי דת המחמדנים אשר הסבו שמו מעהעמעד עפֿפענדי (שם תאר הכבוד להשרים אשר יכהנו פאר במשמרת הממלכה בתוגרמה), וינשאהו לשומר הספים (Kapidschi Baschi) ; עמו באה בברית דת המחמדנים גם אשתו שרה היפה בנשים ומהם ראו וכן עשו תלמידיו הרבים אשר דבקו בו.

d) הדבר הזה אשר האיש שקדוש יאמר לו בתור משיח בגד באלהי העברים נגד כל ישראל, המס את לב האנשים אשר החזיקו במעוזו ולשמו ולזכרו תאות נפשם, הרבנים אשר שאר רוח למו צעקו חמס בקול עז על מעללי רשע כסל של בעלי ברית שבתי צבי ; גם אלה קלי הדעת אשר מראש רוח שקר צרר אותם בכנפיו להאמין במשאות שוא, גם המה הגידו ולא כחדו האמת תחת לשונם כי ישר העוו בלכתם בדרכי הנוכלים ואנשי מרמה ההם. בקהל האחרונים יחד גם כבוד האיש הנודע לתהלה בחכמתו בלמודי התלמוד ה״ר חיים בנבנשתי (פרק קב״ב, f), אשר אחרי מות ה״ר אהרן לפפא (b) כהן פאר אחריו במשמרת הרבנות באזמיר (זמירנא). הרבנים בממלכת תוגרמה נדברו איש אל רעהו ויחליטו להחרים את כל האנשים אשר יאמינו בהמשיח השקר ; השלטון, אשר בראשונה קצף רב קצף על היהודים ויחשוב לכונן חקים מעיקים ללחוץ במו את היהודים יושבי ממלכתו, נחם עוד מעט על הרעה אשר דבר לעשות לעם ישראל חוסי שבטו. אולם נביאי שקר לא חדלו להעריץ את שם שבתי צבי ; ויאמרו לאמר, כי לא הוא המיר דתו, כי אם תמונת הדמיון הכוזב הכתה את עיני העם בסנורים ; אולם הוא בעצמו איננו בארץ הזאת, וכאשר תגיע העת הנכונה או אז בא יבא אלימו. בראש המטיפים הנוסעים האלה עמד האיש הנזכר למעלה נתן העזתי אשר כתת את רגליו בערים שונות באיטאַליען ובתוגרמה, ובשנת ת״ם בא הכורת עליו וינתק פתיל חיתו בעיר וֹאַפֿיאַ, כמעשיהם עשה גם איש אחד הנקרא בשם שבתי רפאל יליד מאָרעאַ, וילך הלוך וסבב את הארצות איטאַליען, אשכנז, האללאנד, פאָלען ותוגרמה, ומשנת תל״ב והלאה לא נשמע ממנו אף שמץ דבר. — שבתי צבי, אשר בראשונה שת חלקות לְרַבֵּי הממלכה כי באמת ובתמים ישמור את חקי דת המחמדנים, היה דברו שנית עם יהודים, וגם אז צלחה לו שנית לקנות לבות אנשים רבים ויהיו בעלי בריתו ואנשי שלומו וינהרו אליו רבים מבני ישראל, אשר עוד יתרה עשו ולמראה עין באו גם המה בברית דת המחמדנים ; גם הכמי לב אשר עשו חיל בלמודי התלמוד לא חדלו להאמין בהאיש שבתי צבי ; ורוח דמיונם הוליכם שולל להשוב, כי לזאת בא שבתי צבי למראה עין לחסות בצל כנפי דת המחמדנים, למען תושע לו ימינו לשובב לבות המחמדנים לאלפיהם כי יתיהדו ויאמינו באלהי הצבאות ולתקנם במלכות שדי, והוא גם

הוא אמר לשרי הממשלה בתוגרמה ההפך, כי ישים עינו ולבו לרכוש אהבת היהודים למען יבאו בברית דת המחמדנים. אולם ברבות הימים השליכו עליו שקוצים לפני השלטון, ויחדל לתת לו מנתו הנועדה לו מראש, ובאחרונה שלחוהו לעיר קטנה דולציגנאָ באַלבאַניען לבלי לצאת משם אנה ואנה, ששם מת בשנת תל"ו.

e) אכן תוצאות המבוכות והפרעות אשר הלכו לרגלי שבתי צבי, עוד תראינה ימים רבים אחרי מותו, וציריו אשר בדרכיו ידגלו עוד לא חדלו גם בימינו אלה. אברהם מיכאל קורדוזו, שנולד בספרד בשנת שפ"ב, שב לחסות בצל כנפי דת העברים בהיותו בן שלשים שנה באזמיר, וילוה לשבתי צבי בעת נאלץ לעזוב את העיר זמירנאַ. אחר אוה לו לשבתו את העיר טריפאָלים וימצא חית ידו בתור רופא חולים, ובריתו היתה נאמנה עם משיח השקר גם אחרי בגד באלהיו לעין השמש, ועוד נתן צדק לפעלו על פי דברי הקאַפיטעל נ"ג בספר ישעיהו החוזה ויגד כי על שבתי צבי ירמזון מלי ישעיהו, וישלח דברו במכתבים למקומות שונים, לתת עז ותעצמות להאמונה בשבתי צבי, גם חבר ספרים אחדים בחלקת הקבלה, אשר חכמי לב יתנו עדיהם כי במו ידבר סרה על דת העברים ובקהל היהודים בל יבאו. אחרי אשר נטל עליו לעזוב את העיר טריפאָלים, היה חיי נדודים וימת בשנת תס"ו לפתע פתאום כי אחזהו השבץ. — מרדכי מוכיח יליד אייזענשטאַדט, אחד בעלי ברית שבתי צבי אשר דבקו בו, הלך הלוך ונסוע לספר פרשת תהלת שבתי צבי מורהו בהארצות: אונגאַרן, באֶהמען, מאֶהרען, גם לפעמים הביע אמר כי הוא בעצמו הנהו משיח צדק, אולם באחרונה נס אל נפשו ביראו מחמת שופטי בית משפט האמונה (אינקוויזיטיאָן) אשר גלו את אזנם על אדותיו, ויחש מפלט לו בארץ פאָלען, ששמה מת בשנת תמ"ב במחלת השגעון. — אלמנת שבתי צבי, בת החכם התלמודי ר' יוסף פלוסוף, אמרה על אחיה יעקב קווערידאָ Querido כי הוא בנה אשר ילדה לשבתי צבי אישה, ובעלי ברית אישה המת כבדוהו בתור משיח צדק. בני חבר מחזיקי הקבלה, אשר היא ואחיה תמכו אותם במשען כסף, התעיבו עלילה ויתעללו בנשים מכל אשר בחרו, ואחר באו כלם בברית דת המחמדנים. צאצאי הפלגה ההיא, אשר ינצרו חקי דת המחמדנים, ויחזיקו גם בלמודי הקבלה ליהודים, עוד נמצאים כעת בתוגרמה כארבעת אלפים איש, ונודעו בשם דאָלמאֶה או דאנמאֶה Dolmäh, Donmäh. פלגה הדומה אליה כוננו ידי יהודה חסיד וחיים מלאך; כאלף וחמש מאות איש בעלי בריתם נסעו מפאָלען דרך אשכנז לארץ הקדושה, ובכל מקום אשר עברו בו התהללו בזאת אשר ענו את נפשם בצום ובהנזרם מכל מנעמי החיים. אחרי בואם לארץ הצבי, כמרביתם המירו דתם בדת המחמדנים, ואחדים מהם באו בברית דת הנוצרים; יהודה חסיד מת אחרי באו ירושלימה בשנת ת"ס; חיים מלאך

גורש מארץ תוגרמה, וישב לפאָלען, ששמה הפיץ למודי שבתי צבי אשר במו נטעו שרש פרה ראש הכפירה בדת העברים, וימת — לפי דברת המספרים — מאשר שתה כפעם בפעם יין לשכרה לבלי חק.

f) בימים ההם אשר לב בני העם נפתה על נקלה על למודי ערפלי הנסתרות, מאשר כמרביתם לא נגה עליהם אור הדעת, ואין להם חלק בבינה ומדעים, מצאו חפץ אנשי מרמה אשר לא ישרה נפשם בם להוליך שולל את רוח העם ולנצל את כספם לבלי חק. חותם תבנית אנשי עול ההם — אשר כמאה שנה לפניהם, או במאה הבאה אחריהם לא שת איש לבו לדברי רוח של אנשי תככים כהמה — היה נחמיה חייא חיון, יליד עיר באָסנא־זעראַי Bosna Serai, שנולד בשנת ת״י. בעיר חברון רכש לו ידיעת חכמת למודי התלמוד, ובהיותו בן שמונה עשרה שנה, הוקם על — על פי דברי ה״ר אהרן פרחיה רב בשאַלוניקי אשר דבר טוב עליו — לכהן פאר במשמרת „רב״ לעדת ישראל באיסקאַפּי Jskopia, אולם מאשר לא הלך בדרך הישר לכן פטרוהו ממשמרתו וילך למסעיו במקומות שונים באייראפא, אבן באייראפא, גם בארץ הצבי ובמצרים לא השיג את מטרתו לקנות את לבות היהודים ללכת בדרכיו ולדבקה בו. אחרי כתבו חברת אתת אשר בה יחוה דעו כי דת היהודים תאלפנו דעת להאמין כי האלהים הוא יחיד משלש, בא לעיר אומיר וספרו בידו, ואחרי אשר נחל כבוד מהיהודים שמה ויעניקוהו מנדבות כספיהם למדי, בא ירושלימה. אולם הרב בירושלים ה״ר אברהם יצחקי אשר כבר הקשיבה אזנו על אדותיו ועל דבר מעלליו הרעים, גזר אמר להעלות את ספרו על המוקד, ואת בעליו החרים למען יבדלו בני ישרון ממנו. משמה נסע קל מהרה לאיטאליען, ובווענעדיג העתיק את דברי החברת אשר שרפוה בירושלים, כיד זכרונו הטובה עליו, וברשיון הרב אשר כתב ידו אליו לאמר כי דבריו צדקו יחדו, הדפיסה בשם „רזא דיחודא״, ובבאו לפראַג רכש לו את אהבת ר׳ יוסף (בן ה״ר דוד אפפענהיים, פרק קל״ו d,) ויתהלך אתו כרע כאח. וישא שם מדברותיו קבל עם, ויחלק לחשים (קמיעות) לחולים הרה ווולדת יחדו, ובערמתו הרבה השיג כתב מליצה ותהלה לספרו אשר בו ישליך שקוצים על אמונת ישראל, מה״ר נפתלי הכהן (פרק ק״ל e,) ויסע במלא רחב ארץ אשכנז, ובכל מקום אשר צעדו רגליו בו הטה כפלגי מים את לבות היהודים קלי הדעת ומאמינים לכל דבר אל כל אשר יחפוץ ויאמינו בו ובדבריו. חברו ואיש בריתו אשר עמד לימינו לעשות המזמתה, היה הנוכל הערום לאֶבעלע פראָסניטץ. בברלין כתב ידו אליו (בתור הסכמה) על ספרו „מהימנותא דכלא״ הרב ר׳ אהרן בנימין וואָלף; גם באמשטרדם אמר הרב לעדת ישראל שמה ה״ר שלמה איליאן Aylion עם הספר, כי מחברתו היא טובה ומועילה. אבן הרב לעדת האשכנזים באמשטרדם ה״ר צבי אשכנזי (פרק קל״ד d,) עמד בפרץ בכל תקף ועז נגד חיון, וגם ה״ר משה חאגיז (פרק קכ״ג h,) החזיק

במעוזיו ושניהם התרימו את חיון. האמנם קאם שאון בעדת הפארטוגיעזית ורבים מהם עמדו לימין חיון, אולם בין כה וכה נטל על חיון לעזוב את העיר אמשטרדם, אבן בכל מקום באו אין איש אשר התרועע אתו וישבע קלון מכבוד. בארצות הקדם השיבו את דברי החרם אחור אחרי אשר הבטיח חיון כי לא יוסיף עוד לדבר דבר בעניני למודי הקבלה; אבן חיון לא שמר מוצא שפתיו, ובהיותו כמעט בן שמונים שנה נאלץ שנית ללכת באשר יתהלך ולחיות חיי עמל ונדודים, והוציא אור עוד ספרים קטנים אחדים בחלקת הקבלה [1], וימת בשנת תצ"ג בצפון אפריקא. בנו בגד באלהי ישראל והמיר דתו בדת הנוצרים, ועוד התעיב עלילה בדברו סרה על דת היהודים וספרתם.

פרק קכה

היהודים באיטאליען. השר דון יצחק אברבנאל. ה"ר אליהו בחור הלוי.

a) הרוח החיה באופני חיי היהודים באיטאליען העולה למעלה למשכיל במאה הארבע עשרה והחמש עשרה, הגביה עוף במאה השש עשרה על ידי היהודים המשכילים וחכמי לב אשר לרגלי התלאות שהגיעו למו בארץ מכרתם ספרד, החישו למו מפלט באיטאליען. המלך פערדינאנד מנעאפעל האיר פניו ברחמים גדולים אל היהודים האמללים גולי ספרד: רבים מהם לאלפיהם באו לחוף נעאפעל בשנת רנ"ב, ויושביה קבלום בפנים מפיקים אהבה וחן; בין הגולים ההם היה גם האיש שר וגדול בישראל ה"ר דון יצחק אברבנאל (פרק צ"ט) [2], עם בני משפחתו; לא ארכו הימים והשר ה"ר דון יצחק אברבנאל כהן פאר במשמרת נכבדה בחצר המלך, והמשרה הזאת נשא השר ה"ר יצחק על שכמו גם בימי בנו אשר ישב על כסא הממלכה אחריו אלפונזו. בנעאפעל כתב השר ה"ר יצחק את באורו לס' מלכים, ותשלם מלאכתו בימי הבציר בשנת 1493 (רנ"ג). בעת ברח המלך אלפונזו מנעאפעל קרית ממלכתו מחמת איש חרמו המלך קארל השמיני מצרפת אשר עלה כשואה על ממלכתו לוהו השר דון יצחק אברבנאל, ובריתו היתה נאמנה אתו עד יום מותו. כאשר עטו הצרפתים אל השלל בנעאפעל, אבד עשר רב להשר דון יצחק אברבנאל,

---

[1] והמה: „דברי נחמיה", „הצד צבי", „הקולות יחדלון" ועוד. בקהל האנשים אשר כתבו ספרים נגדו, יחד גם כבוד ה"ר דוד ניטו אשר חבר את הספר „אש דת" O Fuego Legae. [2] תולדות חיי אברבנאל כתובות וערוכות בספר על ידי החכמים: יאה.היינ. מאי במבוא להעתקת ס' „משמיע ישועה" (Praeco Salutis) ש"א בפר"מ 1712 ,4°), והח' כרמולי „באוצר נחמד", ח"ב, צד מ"ז והלאה.

ולמנגת נפשו גם כפריו ספו תמו מן בלהות. אולם בבאו לקאָרפֿו אשר אוה למושב לו ששמה החל בימי הקיץ בשנת רנ״ה לערך את באורו לספר ישעיהו, שמה ורהב לבבו במצאו את כתבי באורו לספר דברים אשר זה החלו לעשות בליססאַבאָן, ובחפזו לנוס מפּאָרטוגאַל אבד ממנו. הוא השלימו ויכל את מלאכתו בו בעיר מצער מאָנאָפאָלים (מאניפולי) באַפוליען, ששמה ראה מנוחה כי טוב לשבת שאנן מפחד הצרפתים, וכשבע עד שמונה שנים הקדיש את עתותיו למפעלותיו בספרת העברית באין מחריד. הוא ערך שמה את מחברתו „זבח פסח״ (באור לדברי ההגדה בפסח), „נחלת אבות״ (באור לפרקי אבות) אשר כתבו בעד בנו הצעיר. „מעיני הישועה״ (באור לס׳ דניאל, ונחלק לי״ב מעינות), „שמים חדשים״ (באור לדברי הפרקים בס׳ „מורה נבוכים״ להרמב״ם אשר במו ידובר על אדות בריאת התבל בראיות מופתיות להכריע דעת החדוש, על דעת הקדמות), „משמיע ישועה״ „וישועות משיחו״ (בדבר המקומות בכתבי קדש אשר מליהם ירומזן על המשיח, לפי דברי ההגדה), „ראש אמנה״ (על אדות יסודי הדת ליהודים), „ומפעלות אלהים״ (בדבר בריאת העולם מאין). בשנת רס״ג נסע השר יצחק עם בנו ה״ר יוסף לוועגעדיג, וזקני הכנסיה קבלוהו בכבוד גדול ויבחרו בו להוציא ולהביא דברים מדיניים ביניהם ובין ממשלת פּאָרטוגאַל, ועוד. בהיותו בוועגעדיג בא בכתובים עם האיש ה״ר שאול הכהן אשכנזי (פרק ק״ו, d), דברי מכתבו שערך השר יצחק לרעו חכם הלבב ההוא שבו ירשום שמות ספריו, יביעו אמר, כי לא כל הדברים אשר כתב השר יצחק אברבנאל נודעו בשער בת רבים. בוועגעדיג השלים השר יצחק את באוריו לספרי התורה ולספרי הנביאים; אולם טרם כלה עבודתו במלאכת באורו לס׳ „מורה נבוכים״, הלך בדרך כל הארץ ויאסף השר דון יצחק אברבנאל אל עמיו בשנת רס״ה, ויקברו אותו בפאַדואַ.

b) השר דון יצחק אברבנאל היה האחרון הכי נכבד שנשא עליו הותם תכנית החכמה והמדעים אשר היו למורשה בימים ההם לבני ישראל ילידי ספרד, שהעשיר את ספרת העברית במעשה ידיו להתפאר. בראש מפעלותיו יתנוססו לשם ולתהלה באוריו לשני החלקים הראשים בספרי כתבי קדש (תורה ונביאים), (ולחלק השלישי, כתובים, ערך אך את באורו לספר דניאל) אשר השר יצחק עשה לו שם עולם וזכרו לא יסוף מישראל לארך ימים. במפעלותיו אלה הראה לדעת כי רכש לו ידיעות רבות, גם הגיונות רמים ונשאים צפונים בהן, ותתנה עדיהן כי בעליהן קרא ספרים רבים ושונים לא אך בספרת העברית, כי אם בא עד נבכי ספרת הפלוסופיא אשר שעריה פתוחים לכל עם ולשון, וידע אל נכון את ספרי ראשי אבות דת הנוצרים למפלגותיהם [1]. אולם המסלה אשר בחר לו בספריו, להציג לפני הקוראים בראש כל חלק וחלק בכתבי קדש שאלות

[1]) הח׳ קייזערלינג בספרו בל״א „קורות היהודים בפארטוגאל״, צד 82.

רבות, ואחר כאשר ישים כל המעקשים למישור אז יבאר את דברי החלק ההוא בשום שכל, תנהג לפעמים את הקורא בכבדות, והענינים יסבכו אלה באלה, ואך בעמל רב יחקור הקורא לתכלית באוריו המעלפים בצעיף המליצה. בעוד השר יצחק יביא בספריו דברי מורי דת הנוצרים והגיונותיהם אשר ישוו פרי לבאורי כתבי קדש, וגם דברי היהודים שהמירו דתם לא יפקדו בהם אם אך נאמרים בצדק, ידבר רתת בשצף קצף על מחברים עברים נכבדים ונשואי פנים אשר לא זכו בעיניו מאשר רוחם מלא מרגשות החפש אשר נטעו על תלמי לבותם, כמו: ה"ר יצחק אלבאלאג, ה"ר לוי ב"ר גרשום (הרלב"ג), ה"ר יוסף כספי, ה"ר משה נרבוני, ה"ר פרופיט דוראן, ה"ר שמואל צרצה, ועוד [1]. גם לא ינקה השר דון יצחק אברבנאל במשפט המבקרים, כי הוא מצא חפץ בבאוריו, בספרי הקדמונים ההלכוא לפניו, כמו: ה"ר יצחק עראמה, ה"ר אברהם ביבאגו ועוד, מבלי להזכיר את שמם [2]. — באורו לספר דברים יצא אור בשם „מרכבת המשנה" (סביוניטא, שי"א, 2^0) עם מפתחות טובים ומועילים תוכו רצוף גם שיר מה"ר עזריה מן האדומים; ההוצאה הנכבדה מבאורי השר יצחק לחמשת ספרי התורה כוננו ידי החכם הנוצרי באסהואיזען Basbuysen (הענויא, ת"ע, 2^0); הוצאה טובה מבאוריו לנביאים הראשונים היא: (לייפציג, תמ"ו), ולנביאים האחרונים היא: (אמשטרדם, ת"א). זולת הראב"ע והרד"ק לא היה מבאר אחד אשר באוריו לכתבי קדש נסבו ורחבו בין חכמי הנוצרים, כמו השר דון יצחק אברבנאל, מורי דת הנוצרים הכי נכבדים במאה השבע עשרה והשמונה עשרה, כמו אלטינג, בודדעאוס Buddeus, בוקסטארף, קארפצאוו Carpzov, קאנסטאנטין ליעמפערויר Constantin Lemprereur, הולזייוס Hulsius זורענהוזיוס, ועוד הוציאו אור חלקים אחדים מכתביו, ויעתיקום, אולם עמדו בפרץ לעמת הדברים אשר יצאו עתק מפיו על דת הנוצרים. — מבני דורו של השר דון יצחק אברבנאל הכי נכבד הוא: ה"ר אברהם ב"ר מאיר די בלמש, מעיר לעקצי Lecci, רופא ואביר המורים (פראפעססאר) בשבת תחכמוני בפאדוא, והוא גם הוא חבר ספר גדול ורחב ידים, בשמונה שערים בחלקת דקדוק שפת קדש בשם „מקנה אברם". מאשר המחבר מת טרם כלו להדפיס את ספרו בשנת רפ"ג, לכן השלים ה"ר קלונימוס ב"ר דוד לבית קלונימוס להשער האחרון המכונה בדבר המבטאים והטעמים, את מחלקת הטעמים (או נגינות). הספר הזה נעתק גם לשפת רומית. בלעדי הספר הזה תרגם ה"ר אברהם ד'בלמס דברים רבים אשר בהררי הפלוסופיא יסודם, משפת ערבית, ביחוסם לספרת העברית, לשפת רומית.

c) תהלת אדם המעלה השר דון יצחק אברבנאל קרנים מידה לה על

---

[1]) הח' קייזערלינג בספרו „קורות היהודים בפארטוגאל", צד 82. [2]) שם, והח' ה"ר שניאור זקש בהקדמתו „לייו לבנון".

בניו וצאצאיו אחריו עוד במאה השש עשרה, האמנם התהלה ההיא נאמנה ונכונה ביתר עז, מכפי רוח דמיונו אשר חזה לו השר יצחק אברבנאל ויתפאר כי חטר מגזע דוד מלך ישראל הנהו [1]). בנו הבכור ה"ר יהודה, לוה את אביו במסעיו לארץ ספרד ואחר לנעאפעל, וכאשר נלכדה העיר הזאת לפני הצרפתים בא לגענוא, ויהי רופא לרב החובל הראישי גאָנזאַלוואָ די קאָרדאָוואַ Gonsalvo di Cordova ולא ארכו הימים ויחי ה"ר יהודה בווענעדיג. בהיותו בגענוא ערך את ספרו Dialoghi di Amore והוא „דברים אשר נדברו רעים אהובים איש אל רעותו על אדות האהבה" (והם: זאָפּיא ופילאָ) *); תכן הדברים ההם יסודו בלמודי חכמת הפלוסופיא החדשה הסובבת הולכת בדרכי הפלוסוף אפלטון אשר עלתה כפורחת נצה בראשית מאת השש עשרה, ועל פי דברי הלמודים האלה האהבה היא הרת התבל ומלואה. החברת ההיא אשר כתב ה"ר יהודה בשפת איטלקית נעתקה לשפות: צרפת, ספרדית, רומית ועברית. החברת אשר חבר ה"ר יהודה בעד החכם פיקאָ די מיראַנדאָלאַ בשם: De Coeli harmonia כבר ספה תמה ואיננה, אולם שירים אחדים עוד נשארו ממנה [2]). מאשר ה"ר יהודה אברבנאל לא כתב מאומה בשפת עבר וגם לא נגע בקצה עטו עד מה בדבר עניני היהודים, לכן לא ידעו אותו היהודים כי אם מתי מספר, ורב יתר נודע שמו בין הנוצרים בשם „לעאָ העבראַעאוס" או „לעאָן העברעאָ" Leo Hebraeus, Leon Hebreo; אולם שקר היא השמועה כי ה"ר יהודה בא בברית דת הנוצרים [3]). ויהי לה"ר יהודה שני בנים יצחק ושמואל, ר' שמואל מת באביב עלומיו; ר' יצחק בנו הבכור גֻדל בתור נוצרי בפארטוגאל, ואך ברבות הימים צלחה לו לעזוב את הארץ ההיא, ויבא ה"ר יצחק שלם לממלכת תוגרמה ששמה בא לחסות בצל כנפי דת היהודים; בן ה"ר יצחק, ר' יהודה, מת בהיותו בן עשרים ושבע שנה. — הבן השני להשר דון יצחק אברבנאל, ה"ר יוסף, היה רופא חולים בווענעדיג ואחר בעיר פעררארא; הוא היה זקן ובא בימים ויחי עוד בשנת רי"א, ולו בן, ה"ר יצחק [4]), אשר יתהלל בעשרו ובחכמתו, ויהי נדיב לב; בבית המדרש אשר כוננו ידיו גברו חילים בתורת ה' החכמים: ה"ר יצחק מלאטאש (פרק קכ"ו, c) וה"ר יוסף פאַזי;

---

[1]) בבאורו לס' זכריה קאפיטעל י"ב, פסוק ו'. [2]) „אוצר נחמד" ח"ב, צד נ"ח. [3]) ה' דעליטצש „בליטעראטורבלאט דעס אריענט" לשנת 1840, צד 81 והלאה. [4]) ראה בספר „מאור עינים" שי"א ע"י מהר"ד קאססעל צד כ', ובהמפתח (רעגיסטער), צד קנ"ג.

---

*) ונעתק לה"ע ע"י ר' יהודה ממודינה (לפי דעת הח' גרעטץ) ויו"ל ע"י חברת מ"נ בשנת 1871 בליק בשם „ויכוח על האהבה" ושמות המדברים יקראו בש"ע „תושב ונעמה". וראה תולדות המחבר מאת הרה"ח הגאון מהר"ד גאלדלן. והח' הנודע למשגב הריב"ל יקרא שמות המדברים בשם פילוס וסופיא. דו"ר.

הרופא המהולל אמאַטוס לוזיטאַנוס (פרק קב״א e,) בקר בביתו כפעם בפעם. — הבן השלישי להשר יצחק, ה״ר שמואל, נולד בליסבאַבאַן בשנת רל״ג, והוא גם הוא הקשיב לקח בלמודי התלמוד מפי מורהו ה״ר יוסף פֿאזי בשאלוניקי, וברבות הימים גר בפֿערראַראַ, ויהי יועץ למשנה המלך בנעאַפּעל, דאָן פּעדראָ די טאָלעדאָ, בדבר עניני אוצרותיו (פֿינאַנסראַטה). בני דורו ימלאו פיהם תהלתו ויביעו אמר כי לצדקתו וטובו אין חקר, ומכספו פזר נתן לאביונים נדכאים, ויפתח חרצבות האסורים, ויתומים תמך במשען כסף לקחת להם נשים כאשר הגיעה למו עת דודים, ויתאזר עז בכל עת ובכל מקום להגן בכל אשר היה לאל ידו בעד אחיו בני עמו ויהי להם למושיע. לימינו עמדה — אשר כמוהו כמוה נשתוו בתכונות רוחם ובכל מדה נכונה — נות ביתו, בענוועני‍דאַ, אשר היתה הותם תבנית הצדק, והתם, חסד והצנע לכת הנשים אשר במו תתהללנה, ויהללוה גם בתור משכלת והכמת לב. המשנה למלך נעאַפּעל נתן אמון באשת ה״ר שמואל אברבנאל ויבקשה כי תחנך את בתו לעאָנאָראַ בביתה, והנסיכה הצעירה ההיא אהבה את בענוועני‍דאַ נדבה, וברית אהבתה היתה נאמנה לאומנתה, גם אחרי אשר היתה לאשה להגראָססהערצאָג מטאסקאנא, קאסמאָס פֿאָן מעדיצי. Cosmos von Medici. בית ה״ר שמואל אברבנאל היה בית ועד להכמי לב יהודים ונוצרים, וביניהם הכי נכבדים: ה״ר דוד ב״ר יוסף אבן יחייא, האיש אשר בלמודי הקבלה ישפיק ר׳ ברוך מבענעוועגט, והחכם האשכנזי הנודע לתהלה ווידמאַנשטאַדט [1]. גם בן ה״ר שמואל אברבנאל (שגוע וימת בשנת ש״י) ר׳ יהודה, יזכר לשם ולתהלה בפי הסופרים בימים ההם. גם יתנוססו צאצאי המשפחה הכבודה ההיא במאה השבע עשרה באמשטרדם; גם האיש אשר בישראל גדול שמו ה״ר מנשה בן ישראל (פרק קל״ב), לקח לו לאשה בת שלשים (אורענקעלין) להשר דון יצחק אברבנאל.

d) נופל מהשר דון יצחק אברבנאל במעלות רוחו ובמפעליו לעם ישראל, אולם על ידו פלסו למו נתיב ביתר עז למודי שפת קדש בין הנוצרים בימים ההם, הוא החכם הנודע לתהלה, ה״ר אליהו ב״ר אשר הלוי, ונודע ביתר עז בשם ה״ר אליהו לעווי‍טא, או ה״ר אליהו בחור, שנולד בעיר נייאשטאַדט אַן דער אַאיש Aisch (לא רחוקה מנירענבערג) בשנת רכ״ח [2], עוד בימי נעוריו שקד ה״ר אליהו בכל עז על למודי דקדוק שפת קדש, ולכל בהם חיי

---

[1]) ה״ר שלמה עתיה, בהקדמתו לבאורו לספר תהלים · ה״ר שמואל אוסקייא Usquia בספרו, Consolacam Dial III. ה׳ אבוהב בספרו „Nomologia״, צד 327. ה״ר גדליהו בן יחיא בס׳ „שלשלת״, דס״ה ע״ב (שי״א בוויניציא). [2]) בדבר תולדות חיי ה״ר אליהו בחור וכתביו ראה בדברי החכם ה״ר שלמה בובער בספרו שי״א. בלייפציג בשנת תר״ו.

רוחו, ויבא בראשית מאת השש עשרה לאיטאליען. בראשונה למד דעת לתלמידיו את חקי דקדוק שפת קדש בעיר פאדוא, גם ערך באור לספר „מהלך שבילי הדעת" להר"ר משה קמחי בשם „נמוקי ר"א בחור" (פרק פ"ה, b), ופעמים רבות הדפיסוהו. לרגלי המבוכות אשר פרעו פרעות בימי המלחמה בפאדוא, אבד עשר הר"ר אליהו בענין רע, ויסע הר"ר אליהו דרך וועניעדיג ויבא רומאה, וירא הר"ר אליהו את ההצלחה כי נעמה, כי מצא חן בעיני הכהן הראשי (קארדינאל) עגידיא די וויטערבא Egidio di Witerbo ויקחהו אחר כבוד למורה שפת עברית בביתו: הכהן עשה חסד עם הר"ר אליהו לא אך בזאת כי ימצא חית ידו וירוח לו, כי אם עוד יתרה עשה וילמדהו שפת יון ועוד מדעים, שונים. ברומא ערך הר"ר אליהו בשנת רע"ז את ספריו בחלקת הדקדוק „הבחור" „התרכבה" (בדבר דקדוק מלים זרות ומרכבות בשפת קדש בסדר א"ב) „ופרקי אליהו" או „פרקי שירה" (כללי הדקדוק בדרכי השיר). אולם גם פה לא הונח לו. ולרגלי מבוכות בעניני המדינה נאלץ לעזוב את העיר רומא, ויבא לוועניעדיג, שמה ערך מורשי לבבו בספר על אדות המסורה בשם „מסורת המסורת", ובהקדמתו השלישיה יראה לדעת כי דרכי התנועות בשפת עבר חדשות מקרוב באו ולא נודעו עוד בימי קדם, וספרו „טוב טעם" בדבר הטעמים, ואחר נעתר לבקשת פאוילוס פאגיוס Paulis Fagius ויואל הר"ר אליהו לשבת בעיר איסני בקרבת אולם, ששמה חבר את ספריו „תשבי" (באור לשבע מאות ושתים עשרה מלים לשפת הרבנים, להרז"ל בספרי התלמוד) „ומתורגמן" (ספר המלים להתרגומים ושרשי לשון ארמית ובאורם בלה"ק בסדר א"ב). בשובו לוועניעדיג, העתיק לשפת אשכנז את ספר תהלים, ויחבר ספור הגדיי בשם „ספר בבא", הערות ובאורים לספר „מקנה אברם" (b), ויהי רב פעלים בתור מגיה לספרים רבים בחלקת הדקדוק בעת הדפיסו אותם, וגם הוציא לאור את ספר „השרשים" להר"ר דוד קמחי (הרד"ק) ועוד. האיש הר"ר אליהו בחור גוע וימת אחרי אשר רבת שבעה לה נפשו עמל בימי חייו וחליפות רבות שונות למיניהן, בשנת ר"ט. כרובי כתביו בחלקת הדקדוק נעתקו על ידי החכם הנוצרי זעבאסטיאן מינסטער Sebastian Minster (פרק קל"ט, a) לשפת רומית. — נכדו וויטטאריא עליאנא Wittorio Eliano אשר היה מגיה ומשגיח על הספרים שיצאו אור בקרעמאנא, וועניעדיג ורומא, המיר דתו בדת הנוצרים (כמו אחיו יאהאנן באפטיסטא), והוא היה אחד שוטני העברים, אשר דברו סרה על ספרי התלמוד (פרק קב"ו, b).

e) בקהל חכמי ישראל באיטאליען בימים ההם המשכילים בכל חכמה יהד כבוד האיש הר"ר יעקב מאנטינא, אשר מוצאו הוא מעיר טארטאזא בספרד, רופא הפאבסט אשר לבו היה טוב ליהודים פויל השלישי, הוא תרגם כתבים רבים בחלקת הפלוסופיא משפת עבר לשפת רומית. גם יאמר עליו כי הוא

העתיק לשפת רומית את ספר „מורה נבוכים" אשר הוציא אור הח' יוסטיניאָן [1] . הוא עמד בפרץ בכל תקף ועז לעומת איש הרוח רע המעללים שלמה מולכו (פרק קב"ב, c) ואומרים אמור, כי הוא עשה ויוכל אשר שופטי בית משפט האמונה (אינקוויזיטיאָן) תפשו אותו בכף. — עוד נודע לתהלה רופא יהודי אחד שמת בשנת ר"ו ה"ר עובדיה ב"ר יעקב ספורנו, אשר החכם הנוצרי רייכלין (פרק קל"ה, b) הקשיב לקח מפיו בלמודי שפת עבר, ומבלעדי ספר אחד אשר הכין וחקר בדרכי עבודת ה' ונתיבות הדת הנקרא בשם „אור עמים", חבר עוד באורים לספרי כתבי קדש; אולם אל נא יחליפהו הקורא בבן אחיו אשר שמו כשמו, שחבר ספרים שונים בחלקת הקבלה, באחרית מאת השש עשרה. — דון יוסף בן דון דוד אבן יחייא, נכד האיש אשר שמו כשמו הנזכר (בפרק ק"א, b), שנולד בשנת רנ"ד, בפלאָרענץ, חבר באורים לספרי ההגדה, והברת אחת בחלקת עבודת ה' בשם „תורה אור", ואת החברות השתים ההולכות בעקבותיה הנקראות בשם „דרך חיים" „ונר מצוה" שרפו באש בשנת שי"ד, בפקודת שופטי בית משפט האמונה, וימת באימאלאָ Jmola בשנת רצ"ט. — הכהנים הגדולים (פאָבסטע) והכהנים הראשים (קאַרדינאָלע) לא שמו לב להבלי שוא אשר קננו בלבות בני ההמון בימים ההם, וימצאו חפץ ברופאים יהודים אשר בחרו במו לתת להם מהלכים בחצרותיהם. האיש היהודי אשר מוצאו הוא ממשפחה אחת בפרובינצא באָנעט דע לאַטטעס היה רופא הפאָבסט אלכסנדר הששי ולעאָ העשירי, גם היה סופר מהיר בדרכי חכמת התבונה; ר' שמעון צרפתי היה רופא יוליוס השני, ועוד כמוהם. — ר' דוד ב"ר שלמה מסיר ויטאַל הרופא, ונכד הרופא ר' יצחק שולם, חתן ה"ר דוד הכהן בקאָרפו (פרק ק"כ, b), שנס אל נפשו מפאַטראַס בשנת רצ"ב ויבא שלם ווענעדיג, חבר חברת אחת בשם „כתר תורה", על ארות שש מאות ושלש עשרה פקודי ה' (תרי"ג מצות), בדרך השיר, וחברת שניה בשם „מכתם לדוד" בדבר שלשה עשר יסודי האמונה להרמב"ם, גם הכין וחקר שירי תפלה אחדים, וביניהם נמצא שיר אחד בן אלף מלים אשר האות הראשה לכל מלה ומלה היא, הא [2].

f) אף כי מפעלי חכמי היהודים והדרם יֵרָאו אז בכל ענפי המדעים השונים למיניהם, אולם בין כה וכה כבדה מעט מעט יד המושלים על היהודים אף כי עוד לא סערו עליהם להפיצם בעברה וזעם, או אך לעתים רחוקות הראו אותם קשה. בהארץ אשר רוח האינקוויזיטיאָן ומשאות שוא מרחפת לבער כל שרש וענף מפרי הדעת, לא יוכל איש לשאוף רוח צח הנושב מבין מטעי הדעת במנוחה שאננה ושלות השקט באין מחריד; אף כי היהודים לא התבוננו ולא

---

[1]) הח' רמש"ש בספרו Catal. Bodl., צד 1235. [2]) הח' צונץ בספרו „ליטעראטורגעשיכטע", צד 533.

שיתו לבם לזאת, אולם מבלי משים עלו חרולים — אשר הצמיחו משאות שוא ומדוחים בימים ההם — גם בכרם היהדות; זה האיש יצחק השר אברבנאל אשר בעצמו ראה עני עמו בשבט עברתו, הנדכאים מחמת נוגשיהם, בכל זאת גם הוא לא שם מעצור לרוחו וידבר רתת על חכמי לב בישראל אשר נטעו בלבם רגשות החפש לשפוט דבר ודבר בהגיון ישר בלי משא פנים; הבאורים לכתבי קדש והספרים אשר חברו חכמי היהודים באיטאליען בחלקת הדת ששתלה ימינם בספרת העברית לא יגביהו עוף למרום קצם כמו אשר אחיהם בני עמם בספרד עתקו וגברו חיל במו, ואך דרך הממוצע (מיטטעלמאָססיג) יקרא למו. הלמודים החדשים הסובבים הולכים בעקבות תורת הפלוסוף אפלטון אשר מקרוב באו הסבוכים, שמו חשך סתרם ויעלו בלולים בבנפי הדמיון והזיונות המסתרים; וזאת היא באמת הנסבה הראשה אשר המריצה בימים ההם את חכמי הנוצרים לחקור לתכלית השפה העבריה, באשר על ידה פלסו להם נתיב ללמודי המסתרים אשר חזיונם נפרץ אז למדי בספרתה. הנה כי כן לא יפלא בעינינו אם החרדים לדברי ה׳ גמרו אומר כי התלאות הנוראות והמצוקות אשר הגיעו לבני ישראל לרגל גלות ספרד, הנה אצבע אלהים אשר יסר יסר ה׳ את בני ישראל על אשר בילדי הפלוסופיא ישפיקו, ויסורו מדרכי ה׳ ומחקי התורה, הגיונות כאלה תביע אמר החברת הנזכרה למעלה (פרק ק׳ f,) „חזות קשה" מר׳ יצחק עראמה בעל „העקדה": וביתר עז יצא עתק מפי האיש ה"ר יוסף יעב"ץ על חכמי היהודים בימיו בספרו „אור החיים", אחד גולי ספרד, אשר בקנאתו לדת ישראל יחרף לבלי חק את חכמי ישראל ונבוניו בגזרו אומר, כי אך חכמי ישראל אשר ישימו כל מעינם בלמודי החכמה והמדעים יתנו כתף סוררת לאמונת ישראל ויבגדו באלהי העברים בעת יגיעו להם ימים רעים ואויביהם ידריכום מנוחה, בעוד בני ההמון אשר אין חלק להם בבינה יחרפו נפשותיהם בעד דת ישראל וינצרו מכל משמר חקי התורה [1]). אולם עוד מעט תפתה הרעה גם להיהודים באיטאליען, ככל החזון אשר ראו אחיהם עני ועמל בספרד, אף כי לא סערה עליהם להפיצם כלה כמו בספרד.

פרק קכו

בקרת, וספרי התלמוד היו לשרפת איש.

a) לפי מספר גולי היהודים אשר החישו למו מפלט באיטאליען ההולך

---

[1]) הה׳ קייזערלינג בספרו „קורות היהודים בפארטוגאל", צד 96. ה"ר יוסף יעב"ץ השאיר אחריו גם כתבים אחרים, וביניהם נמצא גם באור לספר „פרקי אבות".

הלוך וגדול, ומאשר גם חכמי הנוצרים החלו לשקד על למודי דרכי שפת קדש לכן היה דרוש לחפצי בני הדור ההוא לכונן בתי דפוס עברים בארץ איטאליען, והזאָנצינאַטען אשר העתיקו את בתי הדפוס שלהם להארץ ההיא לא היה לאל ידם להביא ולהוציא כל דברי עניניהם. אולם העיר ווענעדיג רכלת הממלכה, היתה לראש פנה גם לבתי הדפוס העברים; ומשנת רע"ו עד היום הזה — זולת ימים מספר שחדלו לפעמים רחוקות — נדפסו שמה ספרים עברים; בהדר הדפוס בוועגעדיג ובפעלו הטוב והמועיל יוכלו להתחרות אתו אך בתי הדפוס באמשטרדם. אמנה, העבודה רבת פעלים ההיא בבתי הדפוס בוועגעדיג מוצאה היא לרגלי המסחר מרכלת וקנין אשר נסבו ורחבו בממלכת תוגרמה וארצות הקדם, כי בני הקהלות הרבות לבני ישראל בהארצות האל דרש דרשו ספרים עברים למו וכמרביתם השיגו ספרים עברים מהמדפיסים בוועגעדיג. ונפלא הוא הדבר כי בעלי הדפוס בוועגעדיג אשר הדפיסו ספרים עברים ליהודים, היו כלם נוצרים, האמנם המה מצאו הפיק לרגל המלאכה ההיא במשגיחים עברים מו"ל בתכלית הדיוק ספרים עברים, ובמגיהים עברים. המדפיס הראשון בוועגעדיג הנודע לתהלה הוא דניאל באָמבערג יליד אַנטווערפּען, אשר משנת רע"ו עד שנת ש"ט עשה חיל במלאכתו, ואומרים אמור כי הגדיל ויאדיר את מסחר בית הדפוס למעלה ראש וינח כסף רב אל בית מסחרו כמילליאָנען אחדות. בבית הדפוס לה' באָמבערג יצאו אור שלש פעמים ספרי כתבי קדש (מקראות גדולות), שלש הוצאות מספרי התלמוד ועוד ספרים עברים רבים שונים למיניהם. בין מדפיסים אחרים בוועגעדיג הכי נכבדים: גיאוסטיניאַני, בראַגאַדיני, די גאַראַ, ווענדראַמיני, Giustiniani, Bragadini di'Gara, Vendramini ועוד. שמות הערים באיטאליען, אשר בהן כוננו ממאה השש עשרה והלאה בתי דפוס לעברים הם, לבד הערים הנזכרות בפרק ק"ו, c, קרעמאָנאַ, פאַנאָ, פּעררארא (געגואַ), ליוואָרנאָ, פאַדואַ, ריוואָ די טרענטאָ Riva di Trento, רומא, ואַביאָנעטטאַ, וועראָנאַ Verona. — בתור מגיהים ומו"ל ספרים עברים נזכיר בזה אך שמות חכמי לב אחדים, אשר רכשו למו שם טוב גם בעד מפעלותיהם הנכבדות אשר נטעו נטעי נעמנים בספרת העברית, כמו: ה"ר שמואל ארקוואלטי בוועגעדיג, שחבר ספר אחד בחלקת דקדוק שפת קדש בשם „ערוגת הבשם", גם ערך סדר נכון ללמד לבני יהודה דרכי המכתבים (בריעפשטעללער), ומראה מקומות לס' „הערוך" לה"ר נתן ב"ר יחיאל, והוא גם הוא הכין וחקר שירי תפלה, וימת בפאַדואַ בשנת שע"א; ה"ר יוחנן טריויס (שהוציא לאור מחזור אשכנזי, וגם הואיל באר אותו) בבאַלאָגנאַ בשנת ה"א ש'; ה"ר יצחק גרשום מצפת, בוועגעדיג בשנות שמ"ז—שע"ה: ה"ר אברהם (מנחם) פאָרטאָ או ראַפאַ (רבי, ראַבע) פאָרטאָ (ראפאָפאָרט) בוועגעדיג, קרעמאָנאַ גם ווערֹאָנאַ בשנות שב"ג—שמ"ט,

האחים ה"ר מאיר וה"ר אשר, בני ה"ר יעקב פאַרענצינא בווענעדיג בשנות ש"ה—שנ"ה; ה"ר בן ציון צרפתי, שמה בשנות שס"ו—שס"ז; ה"ר יהודה אריה די מודינא (פרק קכ"ח, a) שמה, בשנות שנ"ה—ת"ח; ה"ר משה זכותא (זאַקוטאָ, פרק קכ"ח, d); ה"ר אברהם ב"ר משה הכהן, בבאָלאָגנאַ בשנת רצ"ח; ה"ר ברוך עוזיאל חזקיטו Chaschetto וה"ר אברהם אוסקיע Usque (d), בפֿעררארַאַ בשנות שי"א—שי"ח; ה"ר יעקב מרקריא Marcaria, בעיר ריוואַ די טרענטאָ בשנת שי"ח; ה"ר מאיר ב"ר אפרים וה"ר שמואל קאַזעס Cases. במאַנטואַ בשנת שי"ז והלאה; ה"ר יצחק ב"ר עמנואל מלאטאש ברומא בשנת ש"ו; ה"ר אברהם ב"ר גדליה, בליווארנאָ בשנות ת"י—תי"ז, ועוד [1].

b) בטחצית מאה השש עשרה שונה מצב היהודים באיטאליען לרעה. המשטמה קננה עוד בשכבר הימים בלבות הנוצרים על היהודים שכניהם, עוד בשנת רע"ו כוננו מגרש ליהודים מקיר העיר וחוצה (גהעטטאָ) בווענעדיג, ובשנת ש"י גרשו היהודים מגענואַ. אולם הרעה תפתח ליהודים ולהיהדות ביתר עז מאגודת חבר היעזואיטען, אשר דברי ראשי החבר ההוא פעלו את אשר חפצו בעליהם, וגם הכהנים הגדולים נתנו למו אזן קשבת. אף כי מפעלות החבר ההוא סבבו הלכו מראשית הוסדו אך להקים סדרים נכונים בין הכהנים אשר חדלו לשמוע בקול מושל וילכו אחרי שרירות לבם, וגם שמו ראשי החבר כל מעינם לבלי לעזוב שרש וענף ממטעי הלמודים וההגיונות החדשים והתקונים שמקרוב נטעו בשדמות למודי דת הנוצרים על ידי החכמים: רייכלין, עראַסמוס מעלאַנכטהאָן, לוטהער ועוד כמוהם, אכן זאת המריצה אותם לשים עינם ולבם גם על מפעלות היהודים בספרתם ועל מעלות רוחם. מספר היהודים האנוסים אשר רבו כמו רבו ואחדים מהם נשאו גם משרת הכהונה על שכמם, וגם השיח והשיג שהיה ליהודים עם נכבדי הנוצרים בדברי חכמה ומדע, גם הרות החיה ליהודים באופני הענינים המדיניים, כל אלה העירו את רוח ראשי היעזואיטען לחוקק חקקי און מטעם בית משפט האמונה (אינקוויזיטיאָן) אשר גם באיטאליען כוננו, להכביד אכפם על היהודים לבלי חק. האמנם צוררי היהודים ומנדיהם לא יכלו לעשות כלה אתם כמו רודפיהם ומבקשי נפשם שהדיחו עליהם תלאות ומצוקות שסערו עליהם להפיצם בחצי האי הפירענאֶאי, באשר להצלחת היהודים נמצאו ארצות קטנות באיטאליען אשר יושביהן קבלום ברחמים גדולים ומושליהן לצדק ישרו, אכן דברי הכהן הגדול ובעלי חבר היעזואיטען אשר עמדו לימינו לא שבו ריקם, ויהי הנקל להם לשום עלילות ברשע על היהודים ובגללן התנפלו בני ההמון על היהודים בחמת עברה ובשצף

---

[1]) על ארות החכמים ההם ראה בס' הת' רמש"ש Catal. Bodl. זעקטיאן III.

קצף וינצלו רכושם והונם ויציגו אותם ככלי ריק, כי אם עוד דברו רתת על ספריהם לאמר כי לא זכו בעיניהם. נוסף לזאת עוד דברו סרה עליהם יהודים אחדים מלשינים שהמירו דתם אשר לא ישרה נפשם במו. החקים אשר הוקמו מראש בדבר משפט הבקרת על ספרי העברים, כוננו אז בכל תקף ועז. ובין הספרים האלה רע ומר היה רב יתר גורל ספרי התלמוד אשר שפכו המבקרים כל חמתם לאין מרפא עליהם. מטעם הפאַבסט — אשר מתמול שלשום לבו היה טוב ליהודים יוליוס השלישי — שכתב דבריו בעצם ידו בספר, בשנים עשר לירח אויגוסט בשנת 1553 (שי"ג), חפשו השוטרים חפש מחפש בכל בתי העברים ברומא, ואם מצאו ספרי התלמוד, לוקחו על פי הממשלה, וביום התשיעי לחדש זעפטעמבער, בחג ראש השנה ליהודים, העלו אותם על המוקד לעיני כל יושבי העיר [1]. מערכות אש כהנה הוכנו במלא רחב מחוז ראָמאַגנאַ, גם בהערים: פֿעררארַאַ, מאַנטואַ, ווענעדיג, פאַדואַ עד בואך קאַנדיא; ספרי התלמוד לאלפיהם, גם כתבים אחרים היו לבערות לרשפי אש. ושאיה יוכת שערי בתי הדפוס להעברים בווענעדיג כמעט שמונה שנים בשנות שט"ז—שכ"ד. כל ספרי העברים טרם הדפיסום הגישו אותם לפני המבקרים, ואם המבקר חשב כי מלי מחבריהם ירומזון על דבר דת הנוצרים או על אדות העיר רומא, אז מחקו את הדברים האלה מהספר; וגם הספרים אשר נדפסו לפנים, הובאו לפני המבקרים, אשר במצאם אף שמץ דבר נגד דת הנוצרים, גם המה לא ינקו [2].

c) מצב היהודים היה מרה רב יתר בימי הפאֶבסטע אשר ישבו על כסא יוליוס השלישי אחריו, ומה גם בעת הוקם על להיות כהן גדול מאחיו האיש אשר הלך אחרי משאות שוא ויהי אחד החברים לחבר היעזואיטען, קאַראַפּאַ, ואז הסבו שמו פויל הרביעי; סאת רשעת החקים הקשים נגד היהודים אשר כוננו ידיו, עוד עלתה למרום קצה ביתר עז על החקים הרעים שחקק הפאַבסט פיוס החמישי. אף כי על פי דבר הכהנים שהתאספו יחדו בטרידענט אסרו אסר על ספרי התלמוד ומבאריהם, אולם נתן הרשיון ליהודים להדפיס ספרים עברים מבלי אשר יזכר שם „תלמוד" בראש הספרים, וגם נטל עליהם להשמיט את הענינים אשר ידבר במו רתת נגד דת הנוצרים. הבקרת ההיא לצרף ולטהר ספרים עברים כהמה, היה היתה ליסוד מוסד ועליו אדני חקי הבקרת הטבעו, בתור תפקידי בית משפט האמונה, ויפקידו פקידים אשר על היהודים לשלם להם בכסף מלא חֵלֶף עמלם, לזרות הלאה את כל המבטאים והניבים מספרים העברים או הערות אשר עליהן ירזום אף שמץ דבר על חקי

---

[1]) ראה בספר „עמק הבכא" שנעתק על ידי הר"ם וויענער, צד 208, הח' ה"ר רפאל נטע ראבינאוויטץ בספרו „דקדוקי סופרים" חלק שמיני, בהנוספות. צד כ"ג והלאה. [2]) ראה „בהמזכיר" להרמש"ש לשנת 1862 (תרכ"ב), צד ע"ב צ"ו, קכ"ה.

דת הנוצרים, ולפעמים העבירו באש או בתער גליונות שלמים, אם הדבר אשר הציגו למו למטרה לא אמר הון למחוק אך דברים אחדים. והיהודים בנפש חפצה הביאו כסף תרומתם אשר דרשו מהם, למען הצל יצילו בזאת את כתבי הדת לבלי להחריםם כלה. בכל זאת לא חדלו שופטי בית משפט האמונה במאה השבע עשרה לחפש ספרים עברים ולבקרם פעמים רבות, ובזאת נוכח לדעת, כי רבת שבעה לה עמל נפש בעלי הספרים לבלי חק, באשר על שערי ספרים רבים—ברבות הימים—לא יכתב אך שם מבקר אחד, כי אם שמות שלשה, ארבעה, גם חמשה מבקרים שנתנו עדיהם על הספרים כי יוכלו לבא בקהל ישראל. משמרת כזאת נתנה בנפש חפצה על שכם יהודים שהמירו דתם; אולם היהודים שקדו מראש למחוק מספריהם דברים באלה אשר לא לרצון המה להנוצרים, לסתום פיות שוטניהם ומנדיהם לבלי ירימו ראש. לחכמי לב מאשרי העם ולהרבנים, נתנו העז והמשרה, לתת רשיון להמדפיסים בהמקומות הראשים להדפיס ספרים עברים, או לאסור אסר עליהם; בוועניעדיג השיגו הרבנים כתב תעודה מהשר אופּפיציאָ דע קאַטטאַוועֿרי Ufficio de Cattaveri, כי על פיהם ישק דבר משפט הבקרת לספרים העברים. — מאיטאליען תצא תורת הבקרת ההיא גם לארצות אחרות הסרות למשמעת מושלים נוצרים; אל נכון המנהג אשר הסכן הסכינו בו בשנות מאות האחרונות וגם בימינו אלה כי הרבנים יכתבו ידיהם לספרים עברים בתור „הסכמה", יסודו הוא בקורות ימים עברו לבני ישראל באיטאַליען. — אולם שופטי בית משפט האמונה שמו עינם לחמלה בראשונה על ספרי הקבלה, ולא הביטו עליהם בעין חודרת, כמו על ספרי התלמוד וספרי הבאורים לכתבי קדש. ברשיון ראשי בית משפט האינקוויזיטיאָן, למרת רוח הרבנים חכמי לב אשר שומע אין להם מאת בני העם, יצא אור ספר הזהר (פרק צ׳) במאַנטואַ בשנות שי"ח—שי"ט בהסכמות: האיש אשר בלמודי הקבלה ישפיק (המקובל) ר׳ משה באַזולו Basula, ר׳ משה מפרובינצא (פרק קכ"ז, c) וביתר עז הסכמת ה"ר יצחק ב"ר עמנואל מלאַטאש [1]), ואחרי ההוצאה ההיא מס׳ הזהר, החרה החזיק בימים ההם גם מדפיס נוצרי בשם ווינצענטי קאָנטי Vincenti Conti בקרעמאָנאַ, ובמלאכת ההוצאה ההיא לקח חלק גם האיש הנזכר למעלה וויטטאָריאָ עליאַנאָ, נכד ה"ר אליהו בחור (פרק קכ"ה, d). *)

d) על אדות התלאות והמצוקות אשר באו כתמן בימים ההם על בני ישראל, ידבר זולת בספר הנזכר (בפרק קכ"א, e) „שבט יהודה", גם בשני ספרים אחרים שבעליהם יספרו ויתנו כל תקף התלאות ההן. ה"ר שמואל אוסקיע

---

[1]) בקבוצת השו"ת להה"ר יצחק הנ"ל שי"א ע"י ה"ר מרדכי צבי פרידלענדער וויען, תר"ך, 8°, צד קכ"ד.

---

*) פה נכמתו דברים אחדים וההמשכה תבוא בסוף הספר. דו"ר.

Consolacam as Tribulacoes חבר בשפת פאָרטוגיעזית חברת אחת בשם Usque de Ysrael (צרי נחם לעמל ישראל); ובתור שני אנשים אשר נדברו איש אל רעהו יפיץ אור על מחשכי המצוקות והעני אשר נשאו וסבלו היהודים בני עמו; הוא לא ערך את כל דברי הקורות ההן משולבות אשה אל אחותה, כי אם יעביר לפני הקוראים את הדברים הראשים אשר נקרו ויאתיו בימים ההם, ויטיף לאחיו הנדכאים אשר רבת שבעה לה נפשם עמל ובוז, תנחומות אל, כי ישימו עינם ולבם על קורות ימים עברו כי בכל עת עין ה׳ חנון ורחום צופיה לחמלה על צאן מרעיתו ולפדות את בני עמו מיד צר, וככה לא יאמרו נואש לתקותם ויתאזרו עז לשמור חקי ה׳ ותורותיו ולאהבה את ה׳ ולדבקה בו. מודע לה״ר שמואל, ר׳ אברהם אוסקיע, אשר בעת כבדה עליו יד הנוצרים שונאי ישראל ומנדיו בימים ההם, בא בברית דת הנוצרים למראה עין בפאָרטוגאַל ובתור נוצרי נקרא בשם „דואַרטע פינהעל״ Duarte Pinhel, הכין וחקר בליססאַבאָן בשנת ש״ג דקדוק שפת רומית, ולא ארכו הימים, אחרי אשר חסדי ה׳ גברו עליו, ויצא בשלום מרשת זו טמנו לו שופטי האינקוויזיטיאָן שארבו לו, ויכונן בפֿעררארא בית הדפוס, וישם כל מעיניו להדפיס ספרי תפלה וגם כתבים בחלקת הדת, בשפות: ספרדית, פאָרטוגיעזית ועברית בעד אחיו בני עמו האנוסים אשר נאלצו לפנים להמיר דתם. בבית דפוסו יצאה אור העתקת כתבי קדש לשפת ספרד הנודעה, אשר פעמים רבות הדפיסוה, והיא השנות העתקה קרומה (במשפט בקרת) שי״א ע״י משען כסף הספרדי ה״ר יום טוב ב״ר לוי עתי״ה (אַטהיאַס) אשר ידבנו לבו לתמוך ידי המעתיק, אשר הקדישה למזכרת אהבה ויקר להערצאָג ערקאָלע דע עסטע Ercole de Este השני, גם להגבירה הערינה דאָננאַ גראַציא (פרק קכ״א, c) [1]. — סופר קורות הימים לישראל הכי נכבד אחרי יוסף בן מתתיהו הכהן (פֿלאַוויוס), הוא ה״ר יוסף הכהן ב״ר יהושע בן מאיר הספרדי. אבותיו ישבו בקוענקאַ Quenea, ואחר בהועטע Huete בארץ ספרד, ובאחרונה באו לגור באַוויגנאָן Avignon (עיר בצרפת) ששמה נולד ה״ר יוסף בשנת רנ״ו. ובאחרית הימים נסעו בני המשפחה ההיא לגענואַ, ואחר לנאָוויא Novi. ה״ר יוסף היה רופא בשנות רצ״ה—ש״י בגענואַ, ואחר בוואָלטאַגגיאָ Voltaggio, ובאחרונה בעיר קאָסטעלעטטאָ במאָנפֿערראַט Costeletto in Monferrat; וימת כפי הנראה אחרי שנת של״ה. הוא חבר בשפת עבר נשגבה ההולכת וקרבה לשפת הסופרים המהירים בימי קדם את הספרים: א׳) „דברי הימים למלכי צרפת ומלכות בית אוטמאן התוגר״, אשר בו ישים עיניו גם על קורות בני ישראל גלותם וצרתם בממלכות צרפת, ספרד ואשכנז ושארי מדינות. הספר הזה נעתק על ידי ה׳ ביאלובלוצקי— אי נקי משגיאות רבות—לשפת אַנגלית ובשנות 1835—36 י״א

[1]) הח׳ קייזערלינג בספרו בל״א „קורות היהודים בפארטוגאל״, צד 267 והלאה.

בשם "Oriental translation fund" . ב׳) „עמק הבכא" על אדות חבלי מות ומצרי שאול אשר אפפו את בני ישראל, י"א בשפת עבר ע"י הח׳ המליץ ר׳ מאיר הלוי לעטערים נ"ע בשנת תרי"ב, 16⁰ , ונעתק לשפת אשכנז , עם הערות ונוספות טובות ומועילות ע"י ה"ר משה בר דוד וויענער בשנת 1858 לייפציג , 8⁰ . [1]) .

פרק קכז

ה"ר עזריה מן האדומים (רע ראָססי) .

a) נטעי נעמנים בכרם המדעים לבני ישראל באיטאַליען גדלו והצליחו עד למעלה וייפו בגדלם , אף כי אז כמעט באיש אחד יחלו ובו יתמו , על ידי מפעלות אדם המעלה ה"ר עזריה (ב"ר משה) רע ראָססי , חטר מגזע משפחה קדומה האדומים ; הוא יקרא בפי מחברים נכרים אשר לא מבני ישראל המה , גם בשם באָנאַיוטאָ Bonajuto [2]) . הוא נולד במאַנטואַ בשנת רע"א, ובהיותו עוד נער רך שקד בשקידה נמרצה להפליא על למודי התושיה והמדעים , עד כי כחו עזבהו ויאלץ לבקש עזרת הרופא הנזכר למעלה אַמאַטוס לוזיטאַנוס (פרק קכ"א , e) כי רפא ירפאנו ולא סר מדבריו ימין ושמאל , ובשנת שי"א ישב בזאַביאָנעטטאַ , ובשנת שכ"ז בא לגור בבאָלאָגנאַ , ומאשר אז היה דבר כבד בעיר ההיא אשר נתן חתיתו על כל סביביו , לכן עזב את באָלאָגנאַ , ואחר אוה לו לשבתו את העיר פֿערראַראַ ששמה ישב עד יום מותו בשנת של"ח . באחרית שנת של"ג יצא אור ספרו הנודע לתהלה „מאור עינים", אשר יפרד והיה לשלשה ראשים : א׳) „קול אלהים" ובו יספר על אדות הרעש אשר תגעש הארץ (ערדבעבען) אשר פקד ה׳ את יושבי עיר פֿערראַראַ ביום השבעה עשר לחדש נאָוועמבער בשנת 1570 (של"א) , ואת העני אשר עיני המחבר ראו בשבט עברתו ; ב׳) „הדרת זקנים" העתקה עברית (משפת רומית) שתרגם ה"ר עזריה את המכתב לאריכטיאה בדבר העתקת כתבי קדש לשפת יון על ידי שבעים ושנים חכמי ישראל (פרק ו׳ , b) ; ג׳) „אמרי בינה" , אשר בּמו נגידים ידבר המחבר ונפת הטפנה שפתיו בדבר קורות בני ישראל, וספרתם, ורוח הלמודים המרחפת בימי קדם (אַלטערטהומסקונדע) ; החלק השלישי מפרק כ"ט והלאה יקרא גם בשם „ימי עולם". תוכו רצוף גם דבר בקרת למודי (השגות) לעמת דברי המחבר מהאיש ה"ר משה מפרובינצא , ומענה מהמחבר ושתי

---

[1]) ראה במבוא להעתקה ההיא . [2]) הה׳ צונץ במאמרו „תולדות ר׳ עזריה מן האדומים" בכרם חמד ח"ד , צד קל"א , (עם נוספות מהרה"ג שי"ר) ; וראה גם בח"ז , צד קי"ם .

מערכות הוספות (או מהדורות). קריאתו הנפרצה להלל מאד גם בספרת העמים הנאורים אשר לא מבני ישראל הנמו, בזאת אשר העמיק הרחיב לבא עד נבכי המדעים ואך האמת היתה אור לנתיבתו, ויקבל דברי אמת מפי כל הידיעות בלי משא פנים, וברוח מבינתו אשר ישפט מישרים על כל ענין וחפץ בעין בקרת צופיה וחודרת אשר חננו האלהים, ישוה פרי המחבר במפעלותיו הנכבדות ההן—ביתר עז למודי לוחות המועדים ותולדות הספרות—גם לנו בימינו אלה, ופרי עמלו פרי הלולים יפרח כתמר גם ימים רבים אחריו.

b) בימיו היה בודד במועדיו בהלך רוחו לחקור דבר עד תכליתו; אמנה, משפטי הגיונותיו אשר יחוה דעו באמת ותמים בדבר אמרות התלמוד במקומות אחדים ודברי ההגדה, שלעמתם ישוה—בלי חת—דברים נאמנים שמקורם הוא מעין לא אכזב מספרי העמים בספרתם, הטו גם לבות אוהביו—בעת צאת ספרו לאור—בשפק ופסחו על שתי הסעפים, אם יוכלו לתת צדק לפעלו, או לא כן בדיו, והוא גם הוא שקד בכל עז כיד חכמתו הטובה עליו לדעת לעות את יעף דבר, ולהשך בדברי חן ונעם את תלונתם מעליו ולשובב לבותם אליו. אולם אחרי צאת הספר הזה לאור קאם שאון בקהל העברים יושבי ארץ הצבי, אשר אך בלמודי התלמוד והקבלה ישפיקו, וחמתם עלתה לאין מרפא על הספר ההוא; עוד מעט באו בברית יחדו להחרים את המחבר, אך מאשר בין כה וכה נאסף אל עמיו ה"ר יוסף קארו בשנת של"ה, לכן ידיהם לא עשו תושיה ולא יכלו להפיק זממם. בעיר מאַנטואַ, ששמה הדפיסו את הספר. „Gon Iiceeza delli Superiori", אמרו החרדים לדברי ה' הון—לפי דברת המודיעים—לקנאתם לאמונת ישראל, באסרם אסר על בני הנעורים אשר עוד לא הגיעו ימיהם לשנת החמש ועשרים לבלי יהגו בדברי הספר ההוא, בלעדי רשיון הרבנים, וזאת היא הנסבה אשר מחברים רבים ממאה השש עשרה עד השמונה עשרה יביאו דברים רבים מספר „מאור עינים", אולם לא מצאו לבם להזכיר שם בעליהם [1]. — אחרי אשר נדפס הספר „מאור עינים" בשתי הוצאות במגרעות רבות ואיננו שלם כמתכנתו מידי המחבר (ברלין תקנ"ט, וויען תקפ"ט—תק"ץ), נדפס הספר בווילנא כמעט בעת אחת בשתי הוצאות (תרכ"ג—תרכ"ו), שלם ונקי משגיאות עם הוספות והערות מועילות; תוכו רצוף בההוצאות ההן גם הכתב הקטן לה"ר עזריה אשר נדפס מראש בשנת תרי"ד בעדינבורג בשם „מצרף לכסף", אשר בו נכבדות ידבר בדבר מחקרי השבונות השנים וחשבון העבור הנהוג גם בימינו. באחת ההוצאות האלה דפוס ווילנא, אשר מהר"ד קאַססעל מברלין שם עינו עליה לצרפה ולזקקה שבעתים, נמצא בהם' הנ"ל זולת הקדמת המחבר, גם שתי השגות, ושלשה

[1]) ראה והתבונן בתולדות חיי ה"ר עזריה מהח' צונץ בחברת הנזכרה למעלה.

מפתחות מהמו"ל ה"ר דוד קאַססעל תנ"ל [1]) , גם שירים אחדים לה"ר עזריה. מחשבת ה"ר עזריה אשר חשב לערך עוד ספרים אחרים , הופרה כפי הנראה לרגלי דברים אחדים אשר עמדו לו לשטן .

c) בני דורו של ה"ר עזריה במאַנטוא , וחבריו בלמודים היו : שלשת האחים ממשפחת פרובינצאלי , ה"ר דוד , ה"ר יהודה וה"ר משה , הראשון היה מטיף לעם נשוא פנים ונכבד בעדתו , והאחרון הנזכר למעלה (a) היה גם סופר מהיר ורב פעלים בספרת העברית , וימת בשנת של"ג ; ה"ר יהודה מוסקאטו חבר באור נכבד לספר הכוזרי בשם „קול יהודה" , גם ערך קבוצת דרושים בשם „נפוצות יהודה" ; שני ספריו אלה יתנו עדיהם כי בעליהם היה חכם לבב ומבין מדע [2]) . — ה"ר דוד די פומוס (ממשפחת התפוחים) , נולד בעיר ספוליטו Spoleto בשנת רפ"ה , ויהי תלמיד הרופא ר' יחיאל אלאטינו Alatino , וישקד על למודי חכמת הרפואה והפלוסופיא ויהיו לו מהלכים בתור רופא בבתי שרים נכבדים , וגם מצא חן בעיני האַפבסט פיוס הרביעי ויכבדהו ; ואחר אוה לו לשבתו את העיר וועניג . לבד כתבים אחדים שחבר בחלקת הרפואה ובאורי כתבי קדש , הכי נכבד הוא ספר המלים לשלש שפות (עברית־ארמית , רומית ואיטלקית) אשר הכין וחקר ופיו יקבנו בשם „צמח דוד" , וגם מחברתו : De medico hebraeo enarratio apologetica , אשר בה ידבר לא אך על אדות רופאים יהודים , כי אם כמרבית דברי הספר סובבים הולכים בדבר היהודים . — ה"ר אברהם ב"ר דוד פאָרטאַלעאָנע Portaleone (משער אריה) נולד במאַנטוא בשנת ש"ב , ויקשב לקח מפי מורים שונים וביניהם יצק מים על ידי ה"ר יהודה מפרובינצא (הפראָוואַנסאַלי) , ויבקר בבית מדרש החכמה בפאַוויא Pavia וישקד על למודי חכמת הפלוסופיא והרפואה , ובשנת שכ"ג הוקס־על מטעם חכמי בית מדרש החכמה ההוא בתור רופא אמן (דאָקטאָרוווירדע) , ובשנת שכ"ו כבדוהו בשם הכבוד „חבר לחבר הרופאים האמנים" במאַנטוא , וימת בשנת שע"ב . לבד כתבים קטנים אחדים בחלקת הרפואה , חבר בשנת שס"ז ספר נכבד ומועיל על דבר קדמניות היהודים בשם „שלטי הגבורים" , ודברים רבים ממנו נעתקו גם לשפת רומית , גם היה היה לעינים לחכמי הנוצרים אשר במערכות למודים כהמה ישפיקו , וימצאו חפץ בו לרגל מלאכתם במקומות רבים . — ביתר שאת נודע ביהודה האיש ה"ר גדליה בה"ר דון יוסף הנזכר למעלה , (פרק קכ"ה , e) אבן יחייא ; הוא גר בשנות

---

[1]) ואלה המה המפתחות . א') על אדות המחברים העברים וספריהם אשר מהם שאב ה"ר עזריה את ידיעותיו ומצא חפץ בהם בספרו „מאור עינים" ; ב') על דבר המחברים וספריהם הכתובים בשפות אחרות לא בשפת קדש שהיו לעינים לה"ר עזריה בספרו . ג') בדבר המחברים וספריהם הנכתבים בשפת רומית . [2]) ראה בהקדמת ה"ר דוד קאַססעל לס' הכוזרי שהעתיק וי"א ע"י , צד 17 · „השחר" שנה ששית , צד קע"א .

רפ"ג—שמ"ח בערים שונות באיטאַליען, והוא גם הוא חבר את הספר אשר בקורות ישראל יסודו הנדפס פעמים רבות בשם „שלשלת הקבלה" (או „ס' בן יחייא"), אשר אף כי נמצאים בו דברים טובים הבי נכבדים ומועילים, אולם מאשר לא שמו עין משפט בקרת עליו לזקקו ולטהרו משגיאות, גם מאשר ידיעותיו לפעמים מעין אכזב הנה, לכן דברו רתת עליו חכמי לב כפעם בפעם ובצדק ישימו תהלה בו; בחלק אחד מספרו יאריך לשון המחבר בדבר למודי משאות שוא של הוברי השמים (אַסטראָלאָגישער אַבערגלויבע), וככה יוכל היות כי לא לנו להתעצב אל לבנו על אשר ספריו הרבים שחבר, לעת כזאת ספו תמו ואינימו [1]. — ה"ר יצחק ליאון ב"ר אליעזר ב"ר שלמה הספרדי ן' צור, יליד אַנקאָנאַ Ancona, חבר ספר בשם „מגלת אסתר", ובו יעמוד לימין הרמב"ם וישים לאַל את השגות הרמב"ן, בדבר „ספר המצות" (פרק פ"א, b); הספר הזה יצא אור לבדו, וגם נלוו לקוטים אחדים ממנו—בהוצאות אחרות—„לספר המצות". אולם אל נא יחליף הקורא את שם המחבר הזה בשם האיש אשר שמו כשמו ה"ר יצחק דע ליאון שחיה לפניו (פרק ק', f). — בראשית מאת השבע עשרה התנוססו לשם ולתהלה שתי נשים משוררות עבריות והנה: דבורה אַסקאַרעללי Ascarelli ושרה קאָפּיאַ Copia שולם. הראשונה, שהיתה אשת איש נכבד ברומא ושמו ר' יוסף אַסקאַרעללי, תרגמה (בשנת ש"ס) שירי זמרה להרופא ה"ר משה (דאַ) ראיטי הכתובים בשפת עבר ועוד שירי תפלה פרי עשתנות משוררים עברים, לשפת איטלקית בחרוזים (פרק ק"ו, a). שרה קאָפּיאַ, בת איש עשיר ר' שמעון שולם, אשר התהללה ביפיה ובמעלות רוחה אשר חננה האלהים, באה בכתובים עם המשורר האיטלקי אַנזאַלדאָ צעבאַ Ansaldo ceba בגענואַ, אשר חבר שיר־ספורי (Epos), שבין ראשי המדברים תתנוסס המלכה אסתר היהודיה, אכן באמץ לב ורוח כביר עמדה כחומה בצורה להגן בעד דת קדש ולבה לא נפתה על מנעמי דבריו אשר נפת תטפנה שפתיו לדבר על לבה כי תבא בברית דת הנוצרים, וברבות הימים נטל עליה להצדיק את נפשה לעמת האשמה אשר חפאו עליה אחיה בני אמונתה כי סרה מדרכי האמונה, וכי לא תאמין באל־מות הנפש. את רגשותיה תציג כמו חי בשיריה ההודרים כליות ולב, אולם גורל ימיה האחרונים לא נודע לנו [2].

---

[1]) ס' „שלשלת הקבלה" י"א בראשונה בוויניציא בשנת שמ"ו, ואחר בקראקא בשנת שנ"ו, ועוד • בהחוצאה הראשונה נעדר דס"ה ע"ב, ובהוצאות האחרונות לא נפקד דבר. [2]) ראה דברי הח' מ', א'. לעווי ביאהרבוך פיר דיא געשיכטע דער יודען ח"ג, צד 69 והלאה.

פרק קכח

איטאַליען במאה השבע עשרה והשמונה עשרה.

a) שם ה"ר עזריה מן הארומים מהלל ומרומם בפי כל ביראת הכבוד לא אך בעד מפעלותיו הנכבדות בספרת העברית, כי אם גם בעד אהבתו הטהורה והנאמנה להאמת בת השמים ובעד אמץ רוחו הכביר העשוי לבלי חת, להגיד משפט צדק כפי אשר רוח מבינתו יעננו על כל ענין וחפץ בלי משא פנים. אולם בימי הדור הבא אחריו פרח הזדון גם בכרם ישראל לרגלי עניני הבקרת, משפטי האמונה, ואי־סבלנות אשר קננו בין הנוצרים שונאיו ומנדיו, ותחת תם והצנע לכת עם ה', החלו לעשות מלאכת ה' רמיה המתקדשים והמטהרים הלובשים אדרת האמונה למען כחש, והות בקרבם, ואך אל תענגות החיים ותאות בשרים תשוקתם. מאשרי הקהלות העשירות ליהודים בהערים השוכנת באיטאַליען העליונה, ומה גם ווענעדיג, עלו בדרכי ההשכלה והמדעים במעלות רבות קדימה על אחיהם באשכנז, אכן במדות נכונות ונתיבות הדרת נפלו מאחיהם בני עמם הישרים והתמימים באשכנז. חותם תבנית רוח העברים המרחפת בראשית התקופה ההיא באיטאַליען הוא האיש ה"ר יהודה אריה (לעאָן) די מודינא [1]), רב לעדת ישראל בווענעדיג. הוא נולד בשנת של"א, בכשרונותיו ומעלות רוחו הנפלאים, אשר עוד בהיותו נער רך אמרו עליו כי ברכה בו ולגדולות נוצר, רכש לו ידיעות רבות בחלקת ספרת העברית ובספרת עמים אחרים, וידע אל נכון, שפות: עבר, איטלקית ורומית, ויהי גם סופר מהיר להלל, אולם לא פעל ועשה דבר נכבד אשר יאמר עליו ראה זה חדש טוב ומועיל הנהו, וידיעותיו והשכלתו לא תשוינה פרי לאחיו בני עמו. דרכי חייו אשר אין סדרים למו, תשוקתו העזה לצחוק הקאַרטען וקוביא המריצתהו, לאחוז בסנסני כהונות שונות למצא בהן חית ידו, ולמכור כשרונותיו והשכלתו בעד בצע כסף. — הוא לא היה אך רב, מטיף, מורה, כי אם גם שליח צבור (חזן, אשר יכבד את ה' מגרונו), מגיה, סוחר־ספרים, כרסור (איש הבינים בין הסוחרים), סוחר, שדכן ועוד. הוא פסח תמיד על שתי הסעפים בין הבלי—שוא ואי־אמון (אַבערגלויבע אונד אונגלויבען); הוא חבר ספר נגד למודי הקבלה בשם „ארי נוהם", ונגד האמונה אשר קננה בלבות בני העם כי נפש האדם אחרי מותו תעתיק מושבה לגוית איש אחר (גלגול, זעעלענוואַנדערונג) בשם „בן דוד", והוא גם הוא הבין לחשים (קמיעות) לחולים במחיר, והוציא אור קבוצת סמי מרפא בדרכי המסתרים (זימפאַטהעטישע רעצעפטע), באמרו כי מצא זאת בכתבי הקדמונים, בשם „סוד ישרים":

---

[1]) גם יקרא בשם לעא מוטינענזים Leo Mutinensis. הידיעות בדבר הולדות ימי חייו תמצאנה בספרו „חיי יהודה", וראה דברי הה' כרמולי בכ' "Revue Orient„ ה"ב, צד 49. הה' גייגער בהקדישו מאמר שלם על אדותיו.

תשוקתו לצחוק הקוביא לא אמרה הון, ובכל זאת ערך דבריו בספר כי הבל הצחוק ושומר נפשו ירחק ממנו בתור שיחת שני אנשים אשר נדברו איש אל אחיו בדבר הענין הזה, ויקרא את שם הספר „סור מרע", גם יקרא „לכל חפץ", ונעתק גם לשפות: אשכנז, רומית, וצרפת; הוא כהן פאר בתור רב חרד לדברי ה' ותורתו, והוא בעצמו ערך חברת נגד קבלת הרבנים (תורה שבעל פה, שהיתה להם למורשה איש מפי איש) [1], בלעדי הספרים ההם ערך סדר נכון במערכות דברי ההגדה בספרי התלמוד, ויכתוב נוספות לספר „עין יעקב" (פרק קכ"ב, e) בהביאו מאמרים רבים מספרי התלמוד שלא נזכרו בו בשם „בית יהודה", גם חבר באור לספר „עין יעקב" בשם „הבונה", גם ערך ספר מלים לשפת עבר בשפת איטלקית, וס' אחד בדבר כח הזכרון עשה פלא (מנעמאָטעכניק, בספרו „לב האריה"), גם הוציא אור קבוצת דרושים, וכתב בעצמו תולדות ימי חייו בשם „חיי יהודה", וימת בשנת ת"ח. סופרי קורות חכמי ישראל וספרתו יראי ה' ה"ר דוד קונפורטו והרחי"ד אוולאי לא מצאו לבם להזכיר בספריהם את שם ה"ר עזריה מן האדומים, בעוד ימלאו פיהם תהלת האיש אשר אין רוח נכון בקרבו ולא ישרה נפשו בו והוא ר' יהודה אריה די מודינא. — האיש אשר היה צעיר מר' יהודה אריה די מודינא לימים שישב אתו על כסא הרבנות בווענעדיג הוא ר' שמחה (שמעון) לוצאטו, שמת בשנת תכ"ג, ויחבר את הספר: Discorso Circa il Stato degli Hebrei e in particolar dimoranti nell' inclita Citta' di Venezia (י"א בוועגעדיג בשנת 1638); בספר הזה, אשר חלק ממנו נעתק לשפת רומית, ידבר המחבר במקומות אחדים רתת נגד מנהגי היהודים והיהדות אשר לא תפארת היא לעם ישראל; ובכל זאת יכבדוהו העברים בתור רב ואדם המעלה [2].

b) הלך רוח מרום ונשגב ממנו, יראה בחיי האיש ה"ר יוסף שלמה רופא דיל מדיגו, שנולד בקנדיא (יש"ר מקנדיא) בשנת שנ"א ומוצאו הוא מהמשפחה ההללה הנזכרה למעלה בספרנו (פרק ק"ו, d) [3]. אבן לרגלי נסבות שונות אשר אפפוהו לא יכול להגיע אל מטרת חפצו. כשרונותיו היו מאד נעלים, ומאשר נכספה וגם כלתה נפשו לעשות חיל בלמודים, לכן עוד בשחר טל ילדותו שקד — בלעדי שפת קדש — גם על למודי שפות: יונית, רומית, איטלקית וספרדית, ובהיותו עוד נער רך כבן חמש עשרה שנה, בקר בבית מדרש החכמה בפאַדואַ, ויקשב לקח בחכמת החשבון הגבוה (מאַטהעמאַטיק) והתכונה מפי החכם הנודע לתהלה גאַליליי Galilei, ובהיותו בן שמונה עשרה שנה, כבר

[1]) ראה בס' „בחינת הקבלה" שי"א ע"י הח' ר' יצחק שמואל ריגייו (יש"ר) (גוריציא. תרי"ב, 80). [2]) על אדות חברת אחת הנמצאה בכתובים בידי המחבר אשר בה יתן צדק לפעלי דברי התורה המסורים לנו איש מפי איש, ידובר בספר ה"ר שמואל אבוהב אשר יקרא בשם „דברי שמואל" בשו"ת סי' קנ"ב. [3]) ראה דברי הח' גייגער במלא הפנים", צד XXII והלאה ובס' „נאכגעלאססענע שריפטען" ח"ב, צד 1 והלאה.

ידו הדה לו בכתב לשונות שונות ויהי סופר מהיר רב פעלים. בשובו לעיר מולדתו לא התמהמה שמה, ומעת עזבו אותה היה חיי נדודים; בראשונה שם למצרים פעמיו, ששמה התוכח עם חכם ערבי אחד בדבר שאלה הנכבדה בחלקת חכמת המאַטהעמאַטיק, ויקש דברו מדבר הערבי, ויהללוהו בשערים, משם נסע לקאָנסטאַנטינאָפעל, ואחר בשנת ש״פ עבר דרך הוואַלאַכייא ויבא לארץ פאָלען, שמה מצא חית ידו ברפאו חולים כיד חכמתו הטובה עליו, וימים רבים כהן פאר בתור רופא הנסיך ראַדזיוויל Raczwill. שמו הטוב יצא עד למרחוק ותלמידים רבים נהרו לשמוע דברי חכמתו מפיהו, גם הקראים נלוו אלימו, אולם בארץ מאפליה ההיא (בימים ההם) לא יכול חכם לבב ההוא לשאוף רוח המלא דעת חפש ותבונה, וילך הלוך ונסוע להערים האַמבורג, גליקשטאַדט, אמשטרדם, וימת בשנת תט״ו בפראַג. דרכי חיי נדודים כהמה, מלחמת החיים אשר נלחם עם משברי התלאות אשר אפפוהו ומנוחה הדריכוהו, מאשר גר בארצות נכריות, מצבו המרה כי לא היה לו משען ומשענה בימי עניו, כל אלה אכלו את פרי כשרונותיו הנפלאים ובינתו קננה בסתר המדרגה ולא הגביהה עוף לפי תכונות רוח בעליה אשר במרום תמריא. הוא בעצמו לא כחד התת לשונו באמרו עם הספר כי נאלץ לדבר בלב ולב, מבלי לגלות את מחשבותיו הצפונות בחדרי לבבו פנימה לאיש. הוא יחשב בעיני כל בתור איש אשר יכבד את למודי הקבלה ואחד המחזיקים במו, בעוד לבו אמר לו כי אך ילדי הדמיון המה. קבוצת דברים רבים בחלקת הקבלה בשם „תעלומות חכמה״ הוציא אור בשמו תלמידו ר׳ שמואל אשכנזי, גם מאמר „מצרף לחכמה״, אשר בו ישם לאַל מורהו את דברי הספר „בחינת הדת״ לה״ר אליהו דיל מדיגו; וחברת אחת בחלקת חכמת המאַטהעמאַטיק בשם „אילם״, אשר בה תבאנה שאלות הקראי כ״ר זרח בכ״ר נתן הטרוקי; ותשובות ה״ר יש״ר מקנדיא, יצאה אור באמשטרדם; ומקרוב יצא אור מכתב ה״ר יוסף שלמה דיל מדיגו להקראי הנזכר למעלה (ונקרא מכתב אחוז באשר המלה הראשונה מהמכתב היא „אחוז״), ששמה ידבר המחבר דבריו את כל אשר בלבבו בלי שפתי חנף ומרמה, ומו״ל הספר נסה לחרוץ משפטו על תכונת רוח ה״ר יש״ר מקנדיא כיד חכמתו הטובה עליו [1].

c) במאה השבע עשרה לא תתהללנה קהלות ישראל באיטאַליען באנשי שם אשר יתנוססו לתהלה בספרת העברית כי אם אך מספר המה: אולם בלעדי שפת עבר וספרתה עתקו וגברו חיל לעת כזאת היהודים באיטאַליען בהשכלה והכמה רב יתר, מאחיהם בני עמם באשכנז פאָלען וארצות הקדם. בראשית מאת השבע עשרה התהלך בארצות החיים האיש ה״ר ירידיה שלמה רפאל ב״ר אברהם מנורצי יליד מאַנטואַ, אשר ספרו שחבר ויכל מלאכתו בו בשנת שפ״ו,

---

[1]) בהחברת לתח׳ גייגער הנזכרה למעלה „מלא חפנים״.

ואך בשנת תפ"ו יצא אור בשם „מנחת שי" (ופי המחבר בעצמו יקבנו בשם „גודר פרץ"), ראשון הוא לכל הספרים למינו בספרת המסורת. — במאַנטואַ מת בשנת ש"פ זקן ושבע ימים האיש הנודע לתהלה ומהלל מאד בפי בני דורו בתור חכם לבב בחכמת למודי התלמוד, וביתר עז בתור סופר מהיר בדרכי למודי הקבלה בשם ה"ר מנחם עזריה די פאַנאָ, אשר בריתו היתה נאמנה עוד עם ה"ר יוסף קארו וכרע כאח התהלך אתו. ה"ר אהרן ברכיה ב"ר משה ב"ר נחמיה ממודינא חבר את הספר אשר נתנו לו מהלכים כמעט בכל תפוצות ישראל ונודע בשם „מעבר יבק", שבו אספו לאחדים דברים רבים מענינים שונים פרי הטעם ומשאות שוא אשר שם המחבר לחולים, להגות בו לפני מותם, ומנהגים בעת יקברו את המתים, גם תוכו רצוף תפלות. דברים אחדים מהם יצאו אור בשמות שונים. המחבר מת בשנת שצ"ט. — ה"ר עמנואל אבוהב, בן שלשים (אורענקעל) לה"ר יצחק אבוהב (פרק ק"א a,), גדל בבית אבי אביו ר' אברהם, אשר היה לו בעיר פאָרטאָ (פאָרטוגאל) בית מדות, ובעת משפט האינקוויזיטיאָן החיש מפלט לו לווענעדיג, ששמה ובראו מחמת בית משפט האינקוויזיטיאָן החיש מפלט לו לוועגעדיג, ששמה הקרה ה' לפניו דבר יקר, לשאת מדברותיו לפני יועצי הממלכה, ויתן עדיו מקורות ימים עברו והעת החיה, כי היהודים בכל עת ובכל מקום היו בנים נאמנים לארץ מולדתם ויעמדו הכן להגן בעדה בכל נפשם ומאדם. הוא גר בהערים: שפאָלעטאָ, רעגגיאָ, ובעיר האחרונה היו לו מהלכים בבית ה"ר מנחם עזריה הנזכר למעלה, וילך למסעיו לגענואַ, ולקאָרפו, ששמה ראה את פני האדון האָראַטיאָ דעל מאָנטע Horatio del Monte, בן אחות ההערצאָג פאָן אורבינאָ, ואחר בא אתו בכתובים בדבר למודי הקבלה. מחשבתו אשר חשב לנסוע לארץ הצבי, הופרה מאשר חלה את חליו אשר מת בו בשנת שצ"ה. הוא חבר בשפת ספרד את הספר Nomologia או Discursos legales ויורשיו (בניו) הוציאוהו לאור אחרי מותו. הוא יוכיח לדעת בספרו זה כי נטל עלינו להחזיק במעוזי הקבלה המסורה לנו מאבותינו איש מפי איש (תורה שבע"פ), גם תבאנה בו ידיעות הנעימות לאזן שומעת (אינטערעססאַנט) אולם מקורן הוא לפעמים מעין אכזב, בדבר היהודים בספרד ופאָרטוגאַל במאה הששׁ עשרה והשבע עשרה. — חטר מגזע המשפחה ההיא אשר עוד התנוססה במאה הארבע עשרה היה גם האיש ה"ר שמואל אבוהב, שנולד בשנת ש"ע בהמבורג, ששמה כוננו ידי אביהו ר' אברהם בית הכנסת, ויצק מים על ידי מורהו ה"ר דוד פראַנקאָ בוועגעדיג, ואחר הוקם על ויהי רב לעדת ישראל בוועראָנאַ, ששמה קרא אליו גם את אביו ואחיו לשבת אתו יחדו, ואחרי כן (משנת ת"י והלאה) אוה למושב לו את העיר וועגעדיג. כמעט אין דבר למודי בחלקת ספרת העברית אשר לא התנוסס בו ה"ר שמואל לשם ולתהלה. לשמע חכמתו נהרו אליו תלמידים רבים מארצות רחוקות להקשיב לקח מפיהו, ויכבדוהו בשם רשב"א (ר' שמואל בן אברהם) (פרק פ"ה b,). בהיותו זקן ובא

בימים, אפפוהו תלאות רבות ושונות, ובעת קאם שאון בישראל בדבר שבתי צבי (פרק קכ"ד) עמד בפרץ לעמתו ואויביו מנוחה הדריכוהו, וככה נאלץ לעת זקנה בהיותו בן שמונים שנה לעזוב את ביתו ולהיות נע ונד בארץ, ואך כשנים אחדות לפני מותו (הוא מת בשנת תנ"ד) היה לאל ידו לשוב לווענעדיג ולכהן פאר שנית במשמרת הרבנות, אשר בימי נודו נהל עניני העדה בנו ה"ר יוסף. מכתביו הרבים אשר חבר ה"ר שמואל אבוהב י"א קבוצת שו"ת בשם „דבר שמואל" [1]), ונספחו להשו"ת, ג' שו"ת טופסי פסקים ע"ד נתן העזתי (נביא השקר, פרק קכ"ד, b), וספר בדרכי המנהגים ודינים בשם „ספר הזכרונות" אשר לא כתוב עליו שם מחברו, ואחדים יחליטו כי ידי ה"ר יצחק ישרון בהאַמבורג כוננוהו. — האיש אשר כהן פאר במשמרת הרבנות בווענעדיג אחריו היה ה"ר יעקב אבוהב, אשר בקדמניות כתבי קדש ולמודי הטבע ישפיק, ונודע לשם ולתהלה על ידי מכתביו בשפת עבר שערך להחכם טהעאָראָר אונגער אשר החכם יאָהאַנן כֿריסטיאַן וואָלף מצא חפץ במו.

d) במאה השבע עשרה נודעו לתהלה באיטאַליען האנשים הנקובים בשמותם: ה"ר עזריה בן אפרים פיגו, רב לעדת ישראל בוועגעדיג, הוא חבר דרושים יקרים נעימים בשם „בינה לעתים", וגם ערך באור לס' „התרומות" בשם „גדולי תרומה"; הוא נודע לסופר להלל בכתבו בעצם ידו ספרי התורה, וימת בשנת ת"ו. — ה"ר משה זכות (זאַקוט) יליד אַמשטרדם, ששמה יצק מים על ידי ה"ר שאול הלוי מורטירה, ואחר הקשיב לקח בלמודי התלמוד בפּאָלען, ויסע לארץ הצבי דרך ווערַאָנאַ ויבא לוועגעדיג, ששמה נעתר לבקשת ראשי עדת וועגעדיג, ויואל משה לשבת אתם בעיר ההיא וישימו אותו עליהם לרב, וברבות הימים כהן פאר במשמרת הרבנות בעיר מאַנטואַ, וימת בשנת תנ"ז; הוא חבר כתבים רבים בלמודי התלמוד וגם בחלקת הקבלה. — ה"ר יצחק לאמפרונטי, רופא ורב בפּעררַאראַ, נולד בשנת תל"ט, חבר ספר המלים למודי — לספרי התלמוד — גדול ורחב ידים בשם „פחד יצחק", אשר מעשה ידיו להתפאר הנהו רב יתר בשקידתו הנפלאה והנמרצה על למודיו ובקריאתו הנפרצה בספרי מדע, מהסדר הנכון בחלקת הספרות ההיא ומהפרי אשר ישוה להקוראים; ועד עתה לא נדפס שלם בתכניתו, כי אם מאות א' עד סוף אות מ"ם. המחבר מת באחרית שנת תקט"ז. — במאה השמונה עשרה התנוססו לשם ולתהלה אנשי שם האלה: ה"ר משה חפץ יליד טריעסט, ואחר אוה למושב לו את העיר וועגעדיג, ששמה מת בשנת תע"א; הוא חבר את הספר „מלאכת מחשבת", באור בדרך הפלוסופיא לחמשת ספרי התורה, גם ערך חברת אחת על אדות תבונת היכל ה' בירושלים; והוא גם הוא הוציא אור

---

[1]) ע"י בנו ר' יוסף; הידיעות מתולדות חייו לקוחות מדברי הקדמת המו"ל.

ספר המלים בדרכי השיר (ריימלעקסיקאָן) בשם „יד תרווים" לבנו הבחור גרשום אשר כת באביב עלומיו בהיותו בן שבע עשרה שנה (בשנת ת"ס). — אדם המעלה אשר חננו האלהים בחכמה רבה ורוח השיר והמליצה פעמה בקרבו עד להפליא היה ה"ר יצחק חיים כהן מהחונים (קאַנטאַריני, Cantarini), רופא ורב בפאַדואַ, וימת יצחק זקן ושבע ימים בשנת תפ"ח, הוא חבר את הספרים: „עקב רב" (על ארות ריב אחד אשר התגלע בין היהודים בפאַדואַ בדבר חלוקת המסים אשר שמו על קהלות ישראל), „עת קץ" (בדבר גאולת ישראל אשר יושיע ה' את יעקב לימים יצרו), „פחד יצחק" (בו תספרנה התלאות אשר הגיעו לעדת ישראל בפאַדואַ לרגלי הפרעות אשר פרעו בני האספסוף בהתנפלם על היהודים בשצף קצף בשנת תמ"ר), וגם ערך חברת אחת בשם: Yindex sanguinus (בה יוציא כנגה צדקת היהודים לעמת עלילות ברשע אשר שמו למו שונאיהם ומנדיהם כי יעלעו דם ילדי הנוצרים וירצחום נפש), ועוד. המכתבים שערך להח' אונגער היו לעינים להח' וואָלף, ומקרוב י"א מכתבים אחדים [1]). — ה"ר יוסף אירגאס בליוואָרנאָ חבר כתבים אחדים אשר במו ידבר רתת על נחמיה חייא חיון (פרק קכ"ד f,), וגם ערך חברת אחת בשם „שומר אמונים", ובה יתן צדק לפעלי למודי הקבלה בתור שיחת שני רעים אשר נדברו איש אל אחיו. — במפעלות דרכי למודי התלמוד והקבלה יתהלל האיש ה"ר עמנואל רפאל חי ריקי Chai Ricchi, יליד פֿערראַראַ, אשר שלשה אנשי צבא הכוהו נפש בשנת תק"ג בקרבת העיר מאָדענאַ: למסלת למודי התלמוד להרבנים כי ילכו בהם בארח מישור (מעטהאָדאָלאָגיע), פלס נתיב האיש ה"ר מלאכי ב"ר יעקב הכהן בליוואָרנאָ בספרו „יד מלאכי" [2]).

e) ביתר שאת ועז יתבונן הקורא המשכיל בשום לב על גורל חיי איש הכם לבב מורם מעם אשר רוח חכמה נוססה בו, ולו דרך ככב נגה ההוא מיעקב והופיע בישראל כמאה שנה אחרי הדור ההוא, אז בכשרונותיו הנפלאים ומעלות רוחו אשר התלכדו בו, היה צבי תפארת עמו ובני ישראל בו יתהללו. ה"ר משה חיים לוצאטו [3]), בן איש עשיר ונבון, נולד בפאַדואַ בשנת תס"ז, ועוד בשחר טל ילדותו יוכר משה ברוחו הכביר ותשוקתו העזה להגות בלמודים, ויהי תלמיד אהוב למורהו ה"ר ישעיה בסאן [4]), אשר היה בימים ההם רב לעדת ישראל בפאַדואַ (בראשונה הפקידוהו לרב ראשי קהלות ישראל בהערים מאַנטואַ גם ווערנאָ, וימת בשנת תצ"ט). עוד בהיותו בן שבע עשרה שנה, כתב ספר

---

[1]) „אוצר נחמד" ח"ג, צד קכ"ח והלאה. [2]) י"א בלוורנו, תקכ"ז, ברלין, תרט"ז, 4⁰. [3]) על אדות תולדות לוצאטו ראה בכרם חמד ח"ב, צד נ"ד והלאה את דברי ה"ר מרדכי שמואל בכמוה"ר בן ציון גירונדי; ח"ג, צד קי"ב והלאה. [4]) ונודע הוא בשם ה"ר ישעיה מרדכי בסאן בן ה"ר ישראל חזקיה, אשר חבר ספר בחלקת ההלכה בשם „תורת שלמים".

בדרכי השיר בשלשה חלקים, אולם לא ארכו הימים ומשה תעה בתהו לא דרך ובלמודי הקבלה ישפיק, וישם כל מעיניו בהם, ורוח דמיונו העז עשה לו כנפים בערפלי מסתרי הקבלה, ולמרת רוח המשכילים סר מדרך הישר וילך אחרי ההבל ומשאות שוא. הוא חוה לו ברמיונו תמונות לנגד עיניו בשעפים מחזיונות לילה, ויאמר כי אזנו הקשיבה רב קשב לקול ממרום, ויכתוב ספרים רבים בעניני הקבלה את אשר הרה והגה רוחו. על ידי חברת אחת אשר בה ידבר רתת על הספר „ארי נוהם" לה"ר יהודה אריה די מודינא. העלה עליו חמת הרבנים בווענעדיג, אשר בדברים נמרצים הוכיחו אותו על פניו, כי אל לאיש צעיר לימים אשר עוד לא בא בברית הנשואין להגות בלמודי הקבלה. גם ה"ר משה חאגיז ורבנים רבים מאשכנז עמדו לימינם ויצעקו חמס על מעללי לוצאטו ההולך בשרירות לבו וכן לא יעשה בישראל, וככה נאלץ משה להבטיח אותם נאמנה כי יחדול להגות בלמודי הקבלה, וכל כתביו אשר חבר בדבר הענינים ההם ימציא ליד ה"ר ישעיהו בסאן מורהו: אחר לקח לו לאשה את צפורה, בת ר' דוד פינצי. אכן עוד מעט ולוצאטו לא יכול לשום מעצור לרוחו המרחפת על למודי המסתרים ואליהם תשוקתו; ויחלל את דברו אשר הבטיח להרבנים בווענעדיג, ויוסף שנית לגבר חילים בלמודי הקבלה. ויהי כשמוע הרבנים כי לוצאטו כזב באמונתו ויתהולל בלמודי המסתרים, גזרו אמר (באחרית שנת תצ"ד) להחרים נגדה נא לכל בני עירם את האיש, אשר המצא ימצא בביתו אחד ספרי לוצאטו ולא יתנהו לידם, ודבר שלחו ביעקב להודיע זאת בשער בת רבים. אז עזב לוצאטו את ארץ איטאַליען וילך עם בני ביתו הלוך ונסוע דרך באָטצען ויבאו להעיר פּראַנקפֿורט אַם מיין; אולם גם שמה נבדלו היהודים כמרביתם ממנו, ויבזוהו בלבם על אשר יעשה זר מעשהו, ויסע לאמשטרדם, ששם מצא חית ידו בלטשו אבנים ובהטיפו לקח בלמודים לנערי בני ישראל. במכתביו לרעיו באיטאַליען יאמצם באמרי שפתיו כי יתאזרו עז לשקד על למודי ספר „הזהר" ועוד כתבים אחרים בלמודי הקבלה, אף כי הוא בעצמו נאלץ — לרגלי נסבות שונות אשר נתנו אכפן עליו — לשום מחסום לפיו לבלי להזכיר מהלמודים ההם במקום מגורו אף שמץ דבר. אולם מאשר לוצאטו חפץ להחזיק במעוזי הקבלה בכל תקף ועז שלכל בה היי רוחו, עזב את העיר אמשטרדם, אשר שמו היה מרומם בפי כל יושביה העברים ויכבדוהו, ופניו מועדות לארץ הצבי, אכן מת במגפה בעצם תמו בהיותו בן ארבעים שנה, בעכו בשנת תק"ז. אמנה, בעוד כתביו בהלקת הקבלה כמעט לא נודעו עד מה בקהל רב, תתנה עדיהן לעמתם מפעלותיו בבת שירתו בנעם נאמיהן ובלשון למודים אשר חננו אלהים והנה הספרים אשר כוננו ידיו: „לישרים תהלה", „מגדל עז", או „תמת ישרים"[1], כי כשרונותיו לשיר ומליצה נפלאים ומאד נעלים, ויודיעו

[1]) הח' דעליטצש בספרו „געשיכטע דער יודישען פאָעזיע", צד 88 והלאה.

לקוראיהם פרשת גבורתו ועצם ידו בשפת קדש להטותה אל כל אשר יהי רוחו ללכת, עד אין חקר.

פרק קכט

היהודים בפאָלען. ה"ר משה איסרלש (הרמ"א).

a) מספר תושבי היהודים בממלכת פאָלען הלך הלוך וגדול ממאה הארבע עשרה והחמש עשרה ומעלה על ידי גולי אשכנז אשר החישו מפלט למו בהממלכה ההיא; ולא נשגה אם נחליט, כי גולי אשכנז בבואם שתלו למודי התלמוד בפאָלען ויעשו קציר כמו נטע וברבות הימים עלו הלמודים ההם כפורחת נצה ויהיו לגפן אדרת [1]. האמנם גם בפאָלען שטמו הסוחרים הנוצרים יושבי הערים כמרביתם מצאצאי האשכנזים את היהודים ורובו, וגם הכהנים הקאַטהאָלען הראו אותותם אותות כי ישנאו את היהודים בלבם, אכן האצילים בעם פאָלען הגנו בעדם ויעמדו לימינם, ולא שתו לבם לחקי הארץ אשר הבדילו-את היהודים לרעה. היהודים ישלימו—כאשר גם היום לפעמים — את הדבר אשר נעדר לבני פאָלען והוא המפלגה התיכונה (הבינונית), והמה דרושים ונחוצים להעם בתור מעברה מהאצילים להאכרים. היהודים מצאו חית ידם לא אך בזאת שקנו מהממשלה מדי שנה בשנה משפט המסים על הסחורות היוצאות ובאות דרך גבולות הארץ, או במלאכתם בבתי מלאכת יין שרף, כי אם גם שלחו ידם בעבודת האדמה, או במלאכת יד ישפיקו, ויעשו חזה עם הנוצרים בכל דבר מסחר קנין ומרכלת, ביבול הארץ וצאצאיה להביאם חוצה לארץ ולרומם מחירם, גם היו המוציאים והמביאים עניני האצילים. להרבנים אשר בלעדי מאמר המלך שיקים את בחירת ראשי העדה לא ירימו ידם ורגלם, נתנו העז והמשרה לא אך בריבי האזרחים ודינם (דיני ממונות) כי אם גם יכלו לחרוץ משפטם בין דם לדם (דיני נפשות) בין אחיהם בני עמם אשר היו אלופים לראשם, אולם לא מלאו משאלותיהם להשתרר גם השתרר על הקראים הרבים הנמצאים בהערים: טראָקי ולוצק Luczk. קהלות הגדולות הנכבדות בישראל בממלכת פאָלען קננו בהערים: פאָזען, קראַקויא, לובלין, לעמבערג, יאַראָסלאַוו, ועוד. מאשר לקהלות ישראל בפאָלען נתנו ברב או במעט משפטי החפש לנהל עניניהם פנימה בכל הישר בעיניהם, לכן השבו ראשי הקהלות לנכון כי ישוה פרי להם

[1]) על אדות ראשית דרכי למודי התלמוד בפאלען, ראה דברי החכם צונץ בכתב החדשי להה' פראנקעל ח"ג, צד 382, ובספרו „געזאממעלטע שריפטען" ח"ג, צד 82. ובס' „עיר הצדק" להה' י. מ. צונץ בראשיתו.

אם יבאו כלם בברית יחדו; הרבנים מארבע הארצות והנה ארבע קהלות הראשיות אשר תפרדנה לארבעה ראשים (פאָלען הקטנה, פאָלען הגדולה, רייסען, וליטהויען) היו בית משפט הגבוה מעל גבוה בישראל ואליהם יביאו כל דבר הקשה, וביתר עז התאספו הרבנים בימי השוקים הגדולים אשר אז נהרו יהודים רבים למקומות המסחר לרגלי עניניהם, וימצאו חפץ לכונן סדרים ישרים בדבר המסים אשר שמו על בני עדתם כי יביאו אותם בעתם, ובדבר המשטר בעניני הקהלות, ולשום המעקשים — בדברי הריבות בין איש לאחיו — למישור, וגם התוכחו יחדו חכמי לב בדברי למודי התלמוד.

b) לשתילי החכמה והמדעים היו אז הארצות השוכנות במזרח אייראפא שדה לא עובד בו וושביהן ירדו במעלות רבות אחורנית לעומת העת החיה, אבן היהודים בפאָלען במאה החמש עשרה והשש עשרה לא נפלו בהשכלה ומדעים מאחיהם יושבי ארץ אשכנז. הכהן הראש (פרימאַס) בפאלען ראה בחרדת לב כי בני הנעורים היהודים ישבו כשבת אחים יחד עם אחיהם הנוצרים בבתי מדרש החכמה, מארץ פאלען נסעו צעירים לימים עברים לאיטאליען ויבקרו בבתי מדרש החכמה שמה, ולעמתם מאיטאליען נהרו תלמידים רבים לפאלען לעשות חיל בלמודי התלמוד אשר נסבו ורחבו בארץ הזאת בימים ההם. מלכים אחדים בפאָלען הטו חסד לרופאים יהודים בארצם ויתנו למו משפטים צדיקים למצא חית ידם בחכמת הרפואה באין מחריד. עוד ימים רבים טרם בוננו באשכנז בתי הדפוס להעברים, כבר נוסדו בתי דפוס תמידים בפאלען; בהוצאות ספרי התלמוד בקראַקויא [1]), ולובלין [2]), לא נגעה בהם יד המבקרים (צענזאָרען); וגם על האנוסים אשר שבו לחסות תחת כנפי אלהי ישראל או הנוצרים אשר התיהדו, לא עברה כוס התרעלה כמו אשר ענו את אחיהם באכזריות עברה במערב אייראפא. אולם ביתר שאת עלו למודי התלמוד מעלה מעלה ממאה השש עשרה ומעלה בפאלען ויגיעו למרום קצם, כמו ממאה האחת עשרה והלאה עתקו וגברו חיל הלמודים ההם בצרפת ובמחוזות אשכנז ימה. עליון לחכמי לב בלמודי התלמוד בפאלען התנוסס בימים ההם האיש ה"ר שלום שכנא, בשנת ר"צ, אשר ימינו שתלה מטעי „הפלפול" בכרם ספרת התלמודית בפאלען, אשר רכש לו ממורהו שיצק מים על ידו ה"ר יעקב פאָלאַק (פאלק) בפראג, אולם כמוהו כמורהו ה"ר יעקב לא הפיץ להפיץ מעינותיו חוצה להוציא אור את מורשי לבבו כי יכתבו בספר לדור אחרון. — חכם לבב בלמודי התלמוד הכי נכבד בפאלען היה: האיש ה"ר

[1]) בית הדפוס אשר כוננו שם ידי ר' יצחק בן אהרן מפראסניטץ (פראסטיטץ) היה עליון לבתי הדפוס בארץ פאלען; ראה בהענציקלאפאדיע להחכמים ערש וגרובער. זעקטי. II בד. XXVIII, צד 54. [2]) ראה בס' „דקדוקי סופרים" חלק שמיני בהוספה.

שלמה לוריא (מהרש״ל), אשר יצא חטר מגזע רש״י, וימת בלובלין בשנת של״ג. הוא היה איש רב פעלים אשר ברות מבינתו בעין בקרת חודרת וברוח משפט העשוי לבלי חת ערך בספר הגיונותיו ושרעפי לבבו אשר הגה בלמודי התלמוד, וישנא את הנתיבות הנלוזים אשר דרך „הפלפול״ יקרא למו. אולם כמו כל בני דורו נצב ימינו כצר ללמודי המדעים, ומה גם להפלוסופיא, לכן יצא עתק מפיו גם על ה״ר אברהם אבן עזרא, ובעברתו כי קשתה מצא לבו לדבר רתת גם על הרמב״ם. אכן גם הוא נפתולי האמת נפתל בימי חייו עם אנשי מרמה גם יכל למו, מאשר קנא קנאת האמת בת השמים אשר חללוה המתקדשים רעי מעללים הלובשים אדרת האמונה ללא אמת למען כחש; ולא יכחד רגשותיו אלה תחת לשונו כפי יד הנסיון הטובה עליו בדבריו הנמרצים, בנאמו נאם לפעמים בספריו על אדות ענינים כאלה. עוד בהיותו בחיים חיתו נתנו צדק לפעלו חכמי לב ויהללוהו בשערים, וגם בני דורו אנשי השם הגידו ולא כחדו כי ה״ר שלמה עליון עליהם ברחב לבו ולא סרו ימין ושמאל מדבריו. אכן לבו נפתה גם על למודי הקבלה. הערותיו לספרי התלמוד (כרובי דבריו סובבים הולכים על דרכי באורי רש״י ותוספות), נדפסו פעמים רבות בשם „חכמת שלמה״ (או „חדושי מהרש״ל״), וגם נלוו לספרי התלמוד בהוצאות אחדות, גם נודע ספרו „ים של שלמה״ חדושים למסכתות אחדות להתלמוד, כן נודעו בשער בת רבים באוריו לרש״י עה״ת „יריעות שלמה״, ולספר „שערי דורא״ בשם „עטרת שלמה״ (פרק קי״ח, e) ולהסמ״ג („עמודי שלמה״), ולהלכות שו״ב (דרכי למודי השחיטה) לה״ר יעקב ווייל, גם יתהלל בשו״ת שחבר, אשר בסי׳ כ״ט ידובר דברים אחדים גם על אדות קורות בני ישראל; הוא הכין וערך גם שירי תפלה אחדים.

c) לא נופל ממנו בחכמה, ושמו נודע ביתר עז בתפוצות ישראל גם כפעליו ישוו פרי להיהודים רב יתר ממנו, הוא בן דורו הצעיר ה״ר משה בה״ר ישראל איסרלש (הרמ״א). הוא נולד כשנת ר״פ, ויצק מים על ידי ה״ר שלום שכנא מורהו (b) בלובלין, והוא גם הוא היה מודע לה״ר מאיר פאַדואַ (פרק ק״ו, b) ומשנת ש״י ומעלה היה חבר להרבנים בקראַקויא וישא אתם משאי העדה וריביה. הוא התהלך כרע כאח עם ה״ר שלמה לוריא (מהרש״ל), אשר גלה למוסר אזנו כי אַל לאיש ירא אלהים כמוהו להגות בספרי המדעים, אשר רוחם לא זרח לו, ודברי הרמ״א בנחת נשמעים להצדיק את דרכו אשר בחר בו. הוא כהן פאר במשמרתו הנכבדה לנהל עניני העדה כעשרים שנה, ומשנת שי״ח ומעלה עשה חיל במלאכתו בקדש בחברת אנשי שם: ה״ר משה לאַנדויא וה״ר יוסף ב״ר מרדכי גרשום הכהן, אשר חבר את הספר „שארית יוסף״, וימת משה בל״ג לעמר (יום השמונה עשר לירח זיו של״ב־ראשון לחדש מאיי בשנת 1572). את אשר יאמרו עליו כי בהיותו בן שלשים ושלש שנה כבר

חבר שלשים ושלשה ספרים, הוא ספור תגדיי ללא אמת. בין כתביו הרבים נודעו ביתר שאת ועז הנוספות (הגהותיו) לספר „שלחן ערוך" לה"ר יוסף קארו, אשר פיו יקרא אותן בשם „מפה" (מטפחת השלחן), והגהותיו האל היה היו אור לנתיבת למודי התלמוד להיהודים במזרח אייראפא, גם בעקבות „הבית יוסף" סובבים הולכים דברי באורו להטורים אשר פיו יקבנו בשם „דרכי משה", שמקרוב נלוו דברים רבים מספרו, להוצאות הטורים; באורו למגלת אסתר (בשם „מחיר יין"), וספרו „תורת העולה" על אדות קדמניות היהודים, הכין וחקר בימי ילדותו; את ספרו האחרון יהלל ה"ר יוסף שלמה דיל מדיגו (בספרו „נובלות חכמה"), אולם ה"ר עזריה מן האדומים [1]), יהרוץ עליו משפט בקרת קשה. אולם לעומת הספר הזה, יראה המחבר את כחו ועצם ידו בחלקת ההלכה בספרו „תורת חטאת", וגם בקבוצת השו"ת, אשר גם תשוינה פרי להקוראים בדבר קורות בני דורו [2]). הנוספות (הגהות) אשר ערך לס' „היוחסין" לה"ר אברהם זכותא (פרק ק"א ,d), נלוו להוצאת הספר הזה בדפוס קראקא; דברים אחדים מבאוריו לספר „המזרחי" (פרק ק"כ ,b) „ולמורה נבוכים", נודעו מקרוב בשער בת רבים; ספרים אחדים אשר הכין וחקר הרמ"א, וביניהם באור לספר: „Purbach Theorica", עוד לא נדפסו. בין תלמידי הרמ"א יחשב גם האיש ה"ר דוד גאנז (פרק קל"ו ,c).

b) בין חכמי לב אשר' עתקו וגברו חיל בלמודי התלמוד שרבו כמו רבו בפאלען במחצית השניה למאת השש עשרה ובמחצית הראשונה למאת השבע עשרה, נזכיר בזה אך את אנשי השם אשר יתנוססו לדור אחרון לגאון ולתפארת. את משפחת הורוויץ, אשר הכי נכבד מגזעה היה האיש ה"ר ישעיה, אשר שם לארץ הקדושה פעמיו, כבר זכרנו למעלה (פרק קכ"ג ,g), גם הטפנו מלתנו על אדות ה"ר אליעזר אשכנזי (פרק קכ"א ,d) אשר באחרית ימיו אוה למושב לו את העיר קראקויא. ה"ר בנימין אהרן ב"ר אברהם סאלניק (אשכנזי) [3]), יליד גראָדנאָ, אשר יצק מים על ידי ה"ר שלמה לוריא מורהו. חבר שו"ת בשם „משאת בנימין", גם ערך ספר בשפת אשכנז על אדות תקי הנשים בדרכי הדת אשר תחיינה בהם. — ה"ר יוסף ב"ר מרדכי גרשון כ"ץ מקראקא, גיסו של ה"ר משה איסרלש, חָבֵר להרבנים בקראקויא, חבר שו"ת ובאורים לספר „המרדכי" בשם „שארית יוסף", והוא גם הוא הוציא אור את

---

[1]) „במאור עינים" פרק י"א בסופו, צד קע"ט (שי"א ע"י ה"ר דוד קאספעל),

[2]) ומה גם בנשאו מדברותיו על אדות מצב היהודים בארצות אשכנז ובאהמען (בסי' כ"ג, ע"ה, צ"ה); וראה בס' „עיר הצדק" שי"א בלעמבערג בשנת תרל"ד, צד ב' והלאה. ובהנוספות, צד י"ח והלאה, צד ס"ז והלאה. (ובמאמר הח' דעמביצער „בהשחר" ש"ח, צד תק"ג והלאה). [3]) מושבי בשבט סופר בארצות הקדם, כמו: קונפורטו, ואזולאי יכנו גם את היהודים בפאלען בשם „אשכנזים".

הספר „אגודה" (פרק קי"ח e), וימת זקן ושבע ימים בשנת שנ"א. — ה"ר יהושע פאלק [1]), ב"ר אלכסנדר כ"ץ אשר לפי שם ספרו הראשי והוא באורו לשלחן ערוך חשן משפט בשם „מאירת עינים" יקרא גם „סמ"ע", היה רב לעדת ישראל בלובלין, ויחבר גם ספר „דרישה ופרישה" להטורים, והמה שני באורים (ויקראו יחד בשם „בית ישראל"), וימת כשנת ש"ע, בנו ה"ר יוסף (יוזפא) ערך באורים לטור יו"ד בספר ההוא בשם „כתונת פסים", (ובר"ת „כ"פ"). — ה"ר מאיר מלובלין (מהר"ם לובלין) ב"ר גדליה, נולד בשנת שי"ח, תלמיד ה"ר יצחק שפירא וחתנו, שהיה בימי הרמ"א רב לעדת ישראל בקראקויא כהן פאר אחרי חותנו—אשר עשה חיל במלאכת הקדש עד יום מותו בשנת שמ"ב — במשמרת הנכבדה ההיא בשנת שמ"ז, אחר הוקם על לרב בהערים, לעמבערג ולובלין, ויאסף אל עמיו בשנת שע"ו. במפעלותיו אשר שתלה ימינו בספרת התלמודית רכש לו שם טוב אשר יצא עד למרחוק כעל כל תגמולהי לבני ישראל בתור עליון לחכמי לב בלמודי התלמוד בימיו; אנשי השם הנודעים לתהלה מבני הדור ההלכוא אחריו יצקו מים על ידו. מאשר הראה לדעת כי עצמו לא נכחד ממנו, אשר לא נופל הוא גם מאנשי השם אשר הדרת השיבה עוד לא חופפת על ספריהם בימיו (כמו ה"ר יוסף קארו וה"ר משה איסרלש), לכן לפעמים יצאו בני דורו אדירי התורה לריב למודי עמו ולרגל הדבר הזה לא מצא מנוחה כי טוב [2]). על באוריו וחדושיו להתלמוד המלאים חכמה („מאיר עיני חכמים") שקדו הוגי התורה לפנים, כמוהם כמו קבוצת השו"ת שחבר בשם „מנהיר עיני חכמים" יצאו אור אחרי מותו, דברים רבים אשר הרה והגה רוחו לא נדפסו. והוא גם הוא לא זרה רוחו ללמודי הקבלה. — אולם החדושים להתלמוד שערך בן דורו ה"ר שמואל אליעזר ב"ר יהודה הלוי אידלש (מהרש"א) נסבו ורחבו ביתר עז מבאוריו ושמו לברכה לדור אחרון רב יתר ממנו; הוא היה רב לקהלות ישראל בהערים: אָסטראָה, פאָזען ולובלין. ספריו „חדושי אגדות" „וחדושי הלכות" יצאו אור פעמים רבות, ונלוו להוצאות רבות של ספרי התלמוד. — ה"ר יואל סירקיש (כמו אידלש היא שם האֵם) מוצאו ממשפחת יפה, בימי ילדותו היה רב לקהלות קטנות לישראל בפאָלען, ואחר הוקם על לרב עדת ישראל בברעזשעץ (בריסק) בליטהויען (Brescesz), ובאחרית ימיו היה לרב בקראַקויא, ששמה מת בשנת ה"א ת', הוא היה חוקר לכל תכלית בספרת התלמודית וברוח מבינתו העשוי לבלי חת גלה נצורות בלמודי התלמוד; ובא בריב למודי — בין חכמי לב אחרים — גם עם מהר"ם לובלין, הוא חבר את הבאור הנודע לתהלה להטורים בשם „בית חדש" (ב"ח), ושו"ת שונות, גם הגהות לספרי התלמוד, והוא גם הוא ערך

---

1) לזאת יקרא רפ"ך גם ואלק, ולפעמים גם בשם „מהרו"ך". 2) ראה בס' „עיר הצדק", צד כ"ח והלאה.

וחקר באור לספר „רות״, חתנו היה האיש הנודע ה״ר דוד הלוי (סג״ל, פרק ק״ל d,). — בין מושבי בשבט סופר בחלקת הקבלה יתנוסס האיש ה״ר נתן שפירא בה״ר שלמה אבד״ק קראקא, מחבר ספר „מגלה עמוקות״ ועוד ספרים אחדים בחלקת הקבלה ובלמודי התלמוד, וימת בשנת שצ״ג. — גם נאוה תהלה להחכם הקראי הנודע כ״ר יצחק בכ״ר אברהם הטרוקי, אשר מחברתו שבה יתוכח עם הנוצרים בשם „חזוק אמונה״ י״א בראשונה ע״י החכם וואַגענזייל שנלוה לספרו Tela ignea Satanae בהעתקה רומית ועם השגות, ומקרוב נדפס במתכנתו השלמה ומתורגם אשכנזית ע״י הח׳ דייטש Deutch [1].

פרק קל

היהודים מרדפים בלי חשך מחמת הקאָזאַקען אשר שמו עליהם לראש את האיש חמעלניצקי (המעלניק) בשנות ת״ח – ת״יא (או גזרת ת״ח).

a) הימים הטובים והמאושרים — לפי ערך ארצות אחרות באייראפא לעת כזאת — לבני ישראל בפאָלען — האמנם לא אחת ולא שתים שמו גם שמה להיהודים עלילות שוא כי ירצחו את ילדי הנוצרים ועוד דברי הבל כמוהם — חלפו עברו כענן בקר ממחצית מאת השבע עשרה והלאה, ומצבם ישונה לרעה, אשר גם בימינו אלה אותותיו לא ינכרו. הקשר אשר כפעם בפעם נמצא ביושבי מחוזות האוקריינע Ukraine ורוסיא הקטנה, הביא לרגליו אסון שוד ושבר לקהלות היהודים יושבי הארצות האל. המת ראשי הקושרים נתכה באש כראש על ממשלת פאָלען, על אשר היעזואיטען שמו כל מעינם, כי הקאָזאַקען יפרו ברית דתם היונית-האונית ויבאו בברית דת הקאַטהאָלית; ועל היהודים חרה אפם לאין מרפא, מאשר קנו מהממשלה מדי שנה בשנה את משפט מסי הארץ ויגשו במו לתת להם מסים קשים ששמו עליהם אשר נלאו נשא. בראש המתפרצים עמד באַגדאַן חמעלניצקי (המעל Bogdan Chmelnizki) איש גבור חיל, אוהב כבוד, ושואף נקם. הוא בדבריו הנמרצים העיר את האהבה בלבות הקאָזאַקען לדתם ולצור שבט חוצבו עד אשר התאזרו עז ויעמדו הכן להם שערים מלחמת-הדת ומלחמת-הלאום עם בני פאָלען, ויכרות ברית עם הטאַטאַרען בקרים אשר גם המה ישתערו בעזוז

---

[1] ראה בס׳ הח׳ גייגער ש״א בברעסלויא בש״א „כפר השנתי לשנת תרי״ד״ ובס׳ „נאכגעלאססענע שריפטען״ ח״ג, צד 178.

מלחמה בארץ הכנסיה התפשית פאלען למען תהיה אליהם פני המלחמה מפנים ומאחור. חיל צבאות פאלען בהיותם מתי מספר נגפו לפני הקאָזאַקען אשר פזרום לכל רוח (בשנת ת״ח), חֶבֶר הקאזאקען השמחים אלי גיל להרוג ולאבד לשלול שלל ולבוז בז עלו כשואה ויכסו את עין הארץ קדמת הנהר דניעפער, בין קיעוו ופאָלטאַווא, ויכו נפשות היהודים לאלפיהם עד כי דמים בדמים נגעו. גם הטאַטאַרען התעיבו עלילה וינהגו את היהודים לממלכת תוגרמה וימכרו אותם שמה לעבדים, אכן אחיהם בני עמם יושבי הארץ ההיא קראו דרור למו בתתם כפר נפשם לבעליהם. נפש היהודים ברעה תתמוגג ביתר שאת ועז אחרי מות המלך וולאַדיסלאַוו ואיש כל הישר בעיניו יעשה (מירח מאיי עד אָקטאָבער בשנת 1648, ת״ח), חבר הרוצחים והשודדים, הנודעים בשם היידאַמאַק Haidamaks, התנפלו כפעם בפעם בשצף קצף על אויביהם הפאלען והיהודים ויעשו שמות בהם לבלי חק. במקומות אחרים עמדו היהודים על נפשם להשיב ימין הקאָזאַקען צורריהם אחור, אולם בעלי בריתם בני האצילים מעם פאָלען עמדו מנגד ביום אידם ולא הושיטו למו יד עזרה. ככה נפלו חללים חללים מבני ישראל לפני הקאזאַקען ואנשי בליעל ובני עולה, ורבים מהם ענו באכזריות עברה עד כי עיפה נפשם להורגים, אחדים מהם בראותם כי חבלי מות אפפו אותם באו למראה עין בברית דת הנוצרים. בקהל הישרים והתמימים שמסרו נפשם על קדושת השם —אשר ענו אותם לבלי חק—יחד גם כבוד המושך בשבט סופר בספרת הקבלה ה״ר שמשון ב״ר פסח מאסטרפולי, אשר בלעדי כתבים אחרים, ערך גם באור לספר „הקרנים״. מנגב מחוזות האוקריינע עד בואך לעמבערג מלאו גויות היהודים הנרצחים המתבוססים בדמיהם את הדרך, ותראינה להלך עקבות הקאזאַקען אשר שוד ורצח ילכו לרגליהם, וחבר הטאַטאַרען השודדים, גם על קהלות רבות מבני הקראים עברה כוס התרעלה, ורבים נרצחו מידי הקאזאַקען [1].

b) אחרי אשר בחרו בני העם בפאלען את המלך אשר יעצור בעמו, וגם המעלניצקי נתן ידו להמליך את יאָהאַנן קאַזימיר למלך על פאלען, חדלו הקאזאַקען ימים מספר להלחם עם בני פאלען, ובעת ההיא נסו לדבר שלום אתם, אולם מאשר הקאזאַקען הקשו את ערפם ואין כל תקוה מוצאת לשלום, לכן החלו שנית לעולל מעשי רצח, כמו באָסטראהא בשנת ת״ט, ואחרי אשר תבוסת חיל צבאות פאלען היתה שלמה אצל העיר זבאַראַזין Sbaraz, כרתו ברית שלום עם חמעלניצקי, אשר על פי דברי הברית ההיא לא יוכלו היהודים

---

[1]) ויתר דברי התלאות האל ובעותי אלוה אשר יערכו את היהודים הלא הם כתובים בספר „יון מצולה״ להה״ר נתן נטע ב״ר משה הנובר, ובספר „טיט היון״ לר׳ שמואל פייביש ב״ר נתן פייטיל מווין, ה״ר שבתי הכהן (סי׳ d) „במגלה עפה״ וכו׳, גם בקינות אחדות אשר חברו על דבר האסון ההוא;

לשבת בהמקומות הראשים אשר הקאָזאַקען יושבים בהם. — בשנת ת"י התאספו הרבנים ומאשרי קהלות ישראל יחדו בעיר לובלין, לכונן סדרים נכונים לרגלי התלאות והשערוריות שוד משדי והשבר אשר באו כתומם על היהודים בפאלען. המלך קאַזימיר נתן הרשיון ליהודים האנוסים לעבוד את אלהי העברים כקדם. — בשנת תי"א התנפלו חיל צבאות המעלניצקי שנית במחוזות ארץ פאלען אשר היהודים גרו בהם, ויעשו בהם הרג רב. בין כה וכה חולצו היהודים לצבא ויתמכו בכל נפשם את המלך קאַזימיר ומספרם הלך הלוך וגדול, הקאזאַקען נגפו לפני חיל צבאות פאלען והיהודים, ויאלצו לכתוב ידם לספר ברית השלום אשר שמו לפניהם מנצחיהם, ודברי הברית נתנו עז ותעצומות ליהודים לגור במחוזות האוקריינע, ולשכור אחוזות שדה ועוד דברי ממכר וקנין כהם. אולם חמת המעלניצקי עוד לא שככה; מאשר הטאַטאַרען לא באו לעזרתו, לכן בא בברית עם הרוסים, ולרגליהם בא הקרץ בשנות תי"ד—תט"ו גם על היהודים יושבי מחוזות ליטהויען אשר עד כה היו שאננים מפחד אויב, את עדת היהודים בעיר ווילנא הכו הקאזאקען בשנת תט"ו כמעט עד חרמה. נוסף לזאת רבה העזובה בקרב הארץ לרגל המלחמה שהתלקחה אז בעים רוחה עם מלך ארץ שוועדען קאַרל העשירי. הנה כי כן נתנו תתיתם העני בשבט עברתו והלחץ על קהלות היהודים בפאלען; מן המחוזות השוכנים על יד הווייכסעל עד בואך לנהר אָדער. מספר השדודים יעלה למאות אלפים איש. ליום זכרון הבלהות ההן קימו וקבלו היהודים בפאלען עליהם ועל זרעם להיות עושים את יום כ' סיון מימים ימימה ליום צום לשפוך שיחם לאלהי הרחמים ולצום בו בתור יום אֵבֶל.

c) ממחצית המאה השבע עשרה השיבו ארצות המזרח לאייראפא לארצות המערב, וביתר עז לארץ אשכנז, את היהודים אשר קבלו אותם ברחמים גדולים במאה הארבע עשרה. יהודים נסים רבים, עניים מרודים בחסר כל, באו למחוזות מערב אייראפא. אמנה להצלחת היהודים הסירו האשכנזים אז את לב האבן מקרבם ויהי להם בימים ההם לב בשר, המלך הגדול שמלך בימים ההם בארץ פרייסען, אשר יושבי ממלכת פרייסען לא ישכחו לדור אחרון לספר תהלתו כעל כל תגמולוהי עליהם לרומם את קרן הארץ הזאת בכבוד למעלה ראש, ברוחו הכביר לא הלך אחרי הבלי שוא לשום פדות בין איש לאיש בדבר אמונתו (פרק קל"ז), בהערים: דאַנציג, האַמבורג, פֿראַנקפֿורט אַם מיין, אמשטרדם ועוד קהלות גדולות בישראל קראו עצרה ויאספו כסף רב בעד אחיהם בני עמם האֻמְלָלִים והנדכאים, גם היהודים מארצות תוגרמה, אֶסטרייך ואיטאליען נתנו ידם לאחיהם באשכנז, בליוואֹרנא גמרו אומר בני העדה כי כל איש ואיש ירים תרומה רבע משברתו $^{1}/_{4}$ פראָצענט בעד אחיהם פליטי ארץ פאלען. בארץ פאלען עקבות התלאות ההן

עוד תראינה ימים רבים אחרי ימי עוני ההם. קהלות רבות נכחדו כלה מן הארץ, מחוזות רבים שאו מאין יהודי יושב בהם, ובמחוזות אחרים דלו בני ישראל וירדו פלאים לימים רבים. המדפיסים בהערים קראקויא ולובלין [1], לא עצרו כח לעמוד על עמדם בימים הלא טובים ההם,מהוצאת התלמוד אשר עליה ז̇ל זהב מכיסו ושחד מכספו בעד המדפיסים השוע ונדיב לב ה"ר יששכר בערמן סג"ל מהאלבערשטאדט בשנות תנ"ז—תנ"ט בפראנקפורט אַן אָדער (פרק קל"ז ,b) , שלחו ספרי התלמוד במספר רב לארץ פאלען, לחלקם ביעקב ולהפיצם בקהלות ישראל אשר נעדרו למו בימי מצוקה ההם ספרים כאלה. לרגלי העני והתלאות אשר לא חדלו להדריך מנוחה את היהודים בפאלען, החלו היהודים שמה לעזוב את ארץ מכרתם ולהחיש מפלט למו בארצות אשכנז והאָלֹלאַנד (וגם עתה יסעו יהודים רבים מפאלען כפעם בפעם להארצות האל), ובכל מקום בואם שתלה ימינם מטעי למורי התלמוד לפי המסלה אשר סללו למו בלמודים האלה. את רבני פאלען ומורי התלמוד מהארץ ההיא קבלו היהודים בכל מקום בפנים מאירים ויעמדו הכן לימינם אל כל אשר יהיה רוחם ללכת, האמנם אחרים מהם שמו כל מעינם להשליך שקוצים על ההשכלה והמדעים ולהרחיקם מקהל ישראל. אכן גם כיום הזה חצבה עמודיה שבעה תורת התלמוד בין היהודים היושבים בארצות רוסיא ופאלען, אולם דרכי המדעים והרשת המעשה, ואף נתיבות באורי כתבי קדש להבינם לאשורם בשום לב, זרו למו. ספרי התלמוד היו כמעט דבר למודי הראשון והאחרון אשר בני הנעורים בכל ימי עלומיהם אך בו ישפיקו, וגם אמנה הוא יחדד את שכלם ורוחם במרום תמריא, אכן מאשר רעיונותיהם סובבים הולכים אך אל דבר למודי אחד ואת המדעים יזרו הלאה, לכן דעת לנבון נקל כי יצררו בכנפיהם גם עמל ומבוכות שונות בדרכי חייהם לימים יוצרו. המה לא ישימו אל לבם לבחור למו דרך ישרה להלוך נגד החיים אשר לפי תכונות רוחם וכשרונותיהם יעשו גם יוכלו למצא אחת הכהונות אשר יהיו בהן בכבוד, ובלבם יבזו כל חכמה ומדע בלעדי למודי התלמוד, ובאשר הסכן הסכינו בארצות האל לקשר את הצעירים לימים במעדנות הנשואים בעודם באבם, לכן לרגל חנוך מר ונמהר כמוהו יבא כמהלך ריישם, וככה גלה כבוד מבני ישראל ופרועים הם לשמצה בקמיהם. מאשר כל חכמה ומדע היה לזרא למו, לכן פלסו למו נתיב על נקלה הלמודים שבערפלי הנסתרות יכודם הנודעים בשם „קבלה", עקבות הפרעות אשר פרעו בישראל בעלי ברית שבתי צבי עוד תראינה באחרית המאה השמונה עשרה במזרח איירופא בהבלי „הפראַנקיסטען" אשר לרגלם רבת שבעה לה

---

[1]) בקראקויא הרפיסו עד שנת ת"ל, ובלובלין עד שנת תמ"ה. — אולם בתי דפוס בעיר זאלקיעוו Zolkiev שהחלו להרפיס בשנת תנ"ב היו מעטים ורעים.

נפש היהודי בוז ולעג, ויתעו את העם בתהו לא דרך ושמיר ושית עלו בכרם היהדות אשר עקבותיהן תראינה לרעה גם כיום בפאָלען [1].

d) אנחנו נספור ונמנה בזה את החכמים אנשי השם בפאלען אשר עתקו וגברו חיל בלמודי התלמוד, שפרי עמלם פרח כתמר במחצית המאה השבע עשרה או אחריה, ומהם אחרים — לרגלי התלאות והמצוקות אשר באו כתומן על בני ישראל בארץ ההיא כפי אשר ידובר בספרנו על אדות זה בפרקים הקודמים — החישו מפלט למו בארץ אשכנז. ה"ר דוד ב"ר שמואל סג"ל, שנולד בשנת ש"ס, חתן ה"ר יואל סירקיש (הב"ח, פרק קכ"ט ,d) רב לקהלות ישראל בהערים: אוסטרהא ולובלין, חבר באור לבאור רש"י לחמשת ספרי התורה, אולם נודע הוא ביתר עז על ידי ספרו „טורי זהב" באור לד' חלקי „השלחן ערוך" [2]. בנו ר' ישעיה היה אחד המלאכים ששולחו במלאכות היהודים בפאלען לשבתי צבי (פרק קכ"ד ,c), אחיהו ה"ר יצחק הלוי היה רב בהעיר נייוויעד Neuwied, והשאיר אחריו קבוצת שו"ת, תלמידו ה"ר שמואל ב"ר דוד הלוי היילמאַנן היה רב בבאַמבערג ויחבר ספר בשם „נחלת שבעה", ובו יערכו כל כתבי תעודה והדינים אשר יהיו לעינים למורי צדק לערך דבריהם בכתוב, במשפט דת ישראל, וסדרי ספרי הבריתות (גטין) ועוד, ובשם הזה תקרא גם קבוצת השו"ת שערך. והוא גם הוא נפתה לבו בסתר על אמונת שבתי צבי כי הוא משיח הצדק הנהו, אף כי ברבות הימים יצדיק את נפשו כי לא יכול לעצור ברוח בני העם אשר כים נגרש השקט לא יוכל, ויאמינו כי אל נכון בא יבא המשיח בשנת תכ"ו [3]. — אדם המעלה הנודע לשם ולתהלה במעלות רוחו הנשאית ושכלו השנון (שאַרפזינן) ה"ר שבתי הכהן, ועל שם ספרו הראשי „שפתי כהן" יקרא בקצר מלים „ש"ך", מוצאו הוא מאחת משפחות היהודים באשכנז, בן החכם ה"ר מאיר הכהן, שהיה רב לעדת ישראל במאָהילעוו, נולד בשנת שפ"ב, בראשונה כהן פאר במשמרת הרבנות בלובלין, ואחר עזב את ארץ פאלען לרגלי התלאות אשר אפפו את בני עמו בעת באו הקאָזאַקען בארץ ההיא לשחתה, ויהי לרב לעדת ישראל בהעיר האָלעשויא Holeschau במאָהרען, ששם נאסף אל עמיו בשנת תכ"ג. ספרו „שפתי כהן" הוא באור גדול ורחב ידים לספרי „שלחן ערוך יורה דעה" „וחשן משפט"; בלעדי כתבים אחרים קטנים ושונים למיניהם, חבר גם „סליחות" [4], תוכן רצוף דברים

---

[1] ראה דברי החכם גרעטץ „פראנק ובעלי בריתו" בפראגראמם דעס יידישטהעאָלאָגישען סעמינארס אין ברעסלויא" 1868, ובספרו „קורות היהודים" חלק י, צד 418 והלאה.
[2] בהוספה אחת לספר „טורי זהב" ליורה דעה, בשם „דף האחרון" אשר לא נמצאה בהוצאות אחרות להספר ההוא, יצדיק הט"ז את דבריו לעומת השגת הש"ך בספרו „נקודות הכסף".
[3] „עיר הצדק", ח"ב, צד כ' (וראה למעלה ,a); [4] הה' צונץ בספרו „ליטעראטורגעשיכטע", צד 434.

אחדים בקצור נמרץ אשר במו יספר את עני בת עמו אשר ראה בשבט עברתו בימי הבלהות בפאלען. — אחד המורים להר"ר שבתי הכהן בלמודי התלמוד היה האיש ה"ר יהושע העשיל ב"ר יוסף, כפי הנראה יליד ווילנא, נודע לתהלה בתור מחבר ספר „מגיני שלמה" (בו יצדיק את רש"י לעומת השגות בעלי התוספות), והוא גם הוא חבר שו"ת בשם „פני יהושע"; ובאחרית ימיו היה רב לעדת ישראל בקראַקויא ששם גוע וימת בשנת ת"ח [1]. נכדו ה"ר יעקב יהושע, שמת בשנת תקט"ז, היה רב בפראַנקפֿורט אַם מיין, ונודע לשם ולתפארת על ידי חדושיו לספרי התלמוד המלאים רוח חכמה ושכל טוב שיקראו בשם „פני יהושע". — ה"ר אברהם יהושע העשיל כהן פאר במשמרת הרבנות בלובלין אחרי מות אביהו תחתיו, ומשנת תי"ד ומעלה היה רב בקראַקויא, וימת בשנת תכ"ג. הוא ערך חדושים למסכת „בבא קמא" [2]. — ה"ר משה ב"ר יצחק יהודה לימא, רב לקהלות ישראל „בבריסק דליטא" „ווילנא", ובעת הוציאו בניו לאור את באורו לספר „שלחן ערוך אבן העזר" בשם „חלקת מחוקק" בשנת ת"ל, לא התהלך אביהם עוד בארצות החיים. — ה"ר אהרן שמואל קיידינובר יליד ווילנא, נס אל נפשו מחמת הקאָזאַקען ויבא לארץ אשכנז, ויכהן פאר בהערים, פֿירטה, פֿראַנקפֿורט אַם מיין ועוד ערים אחדות בתור „רב", אחר שב לארץ פאלען ויהי רב לעדת ישראל בקראקויא, וימת שמה בשנת תל"ו. בלעדי קבוצת שו"ת שחבר בשם „אמונת שמואל", עשה לו שם לתהלה על ידי מפעליו בעין משפט הבקרת על כל סדר „קדשים" בספרו הנקרא „ברכת הזבח", ואחיו ההוגים בתורה יודוהו על כל תגמולוהי עליהם [3]. — ה"ר משה רבקש, בן האיש ה"ר נפתלי הירש סופר אשר מוצאו הוא מפראַג, ביראו מחמת הקאָזאַקען עזב את עיר מולדתו ווילנא בשנת תט"ו ויבא לאמשטרדם, ששם יצא אור ספרו „באר הגולה" (בו יראה המחבר את הדברים בספרי התלמוד שהיו מעין לא אכזב להר"ר יוסף קארו בעל „השלחן ערוך" בדברי חקי הדת אשר שם לפני בני ישראל), ואחר שב לעיר ווילנא, ושמה נאסף אל עמיו. הוא היה אחד אבות משפחת האיש אשר תהלתו מלאה הארץ והוא הגאון ה"ר אליהו מווילנא (e). — ה"ר אברהם אבלי ב"ר חיים אשר יקרא בשם עיר מולדתו ששמה הכו חבר שודדים בני בליעל את נפשות אבותיו, „גומבינער", אוה לו לשבתו את העיר קאַליש, וימת בעיר הזאת בשנת שמ"ב בהיותו עוד בעצם תומו ועוד לא נמלאו לו חמשים שנה לימי חייו, הוא חבר את הספר אשר יקר שמו מאד ויקרא „מגן אברהם", ופי המחבר יקבנו בשם „נר ישראל" והוא באור לספר „שלחן ערוך ארח חיים" ובנו שקד להדפיסו בפעם הראשונה בשנת תנ"ב. שפתו אשר בכבדות תתהלך, ולפעמים המחבר אך ברמזים ישפיק, נוסף לזאת מאשר לא שמו עין

[1] „עיר הצדק" ח"א, צד ע"ט. [2] שם. צד ק"ד. [3] שם. צד קי"ז.

בקרת על ספרו לצרפו ולטהרו משגיאות, לכן נשגבו דבריו להחוגים בו, וכבה רבו המבארים את באורו כמו: ה״ר שמואל הלוי מקעלין „מחצית השקל״, ועוד. גם יצאו אור בימים ההם עוד ספרים קטנים אחרים מעשה ידיו. — בספר אשר יצא אור בשם „שו״ת גאונים בתראי״, תאספנה לאחדות שו״ת לאנשי השם נכבדי ישראל אשר התנוססו בלמודי התלמוד במאה השש עשרה ושבע עשרה, וכמרביתם כבר זכרנו בזה.

e) במאה השמונה עשרה עתקו גם גברו חיל חכמי ישראל במפעלותיהם בחלקת ההלכה ובלמודי הקבלה; והדר מפעלם יראה, בארצות רוסיא ופאלען, גם בימינו אלה [1]). בין חכמי לב ההם נעביר לפני הקורא אך את כל טובי החכמים אשר מוצאם הוא מפאלען שנולדו בשנות מאת השמונה עשרה, או מפעלותיהם עלו כפורחת נצה בימים ההם, הנודעים לתהלה ביתר שאת ועז. ה״ר נפתלי בה״ר יצחק הכהן יליד אָסטראָה, אשר עליו יאמרו המספרים [2]). כי עוד בשחר טל ילדותו שבוהו הטאַטאַרען ויהי רועה את צאנם, ויכלכל את נפשו בכל ימי שביתו אך בחלב צאן, והילים יגבר לרכוב קל מהרה, ויהי רובה קשת, ואומרים אמור כי על איש אחד עושה פלא בלמודי הנסתרות בעברו הלוך ונסוע באוקריינע דרך המקום אשר נפתלי רעה את הצאן, התנפל נפתלי ובחזקה גזל מידו כתבים רבים בחלקת הקבלה ויקרא אותם על שמו. ברבות הימים היה לרב לעדת ישראל בפאָזען ואחר בפֿראַנקפֿורט אַם מיין, ששמה התודע איש רועה רוח (שוואֶרמער) אחד בעלי ברית שבתי צבי הנודע בשם חיון (פרק קכ״ד, f) אל נפתלי. האש הגדולה אשר אכלה בשנת תע״א כמעט את כל מגרש היהודים בפֿראנקפֿורט, יצאה מביתו, ולפי דברת המודיעים, לרגלי נסיונותיו אשר למד ידיו בלמודי הקבלה או הקסמים (אַלהעמיסטיש). וכבה שמו אותו במשמר על פי הממשלה, ואחר נטל עליו לעזוב את העיר פֿראַנקפֿורט אַם מיין, ויגר בהערים: פראג, ברעסלויא, ברלין, ובעברו לארץ הקדושה דרך קאנסטאַנטינאפעל, גוע וימת ה״ר נפתלי בעיר ההיא בשנת תע״ט. בלעדי כתבים קטנים בחלקת הקבלה, וביניהם תפלות ושירי זמרה, אשר נלוו לסדר התפלות הנודע בשם „בית רחל״, ערך באור למסכת ברכות עם מבוא גדול להבאור ההוא אשר פיו יקבנו בשם „סמיכת חכמים״, גם חבר חברת נגד האיש נחמיה חיון, ועוד. — ה״ר יחיאל היילפרין, רב במינסק, מצאצאי האיש ה״ר שלמה לוריא (המהרש״ל, פרק קכ״ט, b) שמת בשנת ת״צ, חבר את הספר הנודע „סדר הדורות״, בחלק השני יראה המחבר את חכמתו

---

[1]) בספר „שם הגדולים החדש״ יערכו שמות חכמי לב ההם, האמנם רוח הבקרת נעדרה לו, וגם יסופרו ספורי הגדה ללא אמת, ואף ילדי הדמיון הנמו.

[2]) ראה דברי הח׳ שורט „ידישע מערקווירדיגקייטען״ שיובאו בס׳ הרמש״ש Catal. Bodl., צד 2025.

הגדולה וקריאתו הנפרצה בספרי הקדמונים בחשבו את שמות התנאים והאמוראי ויספר את כל פרשת מפעלותיהם הבכור כבכורתו והצעיר כצעירתו ויוציא כלם במספר איש לא נעדר, ובחלק הראשון יערך תולדות ספרת העברית עד ימי המחבר, וגם בו יראה את כחו כי שקד על ספרים רבים וישם כל מעיניו במו, אולם לא שם עין בקרת צופיה על עניני הספרים אשר קרא במו לבחור בטוב ולזרות את התבן מהבר. מכתביו הרבים האחרים נודע בשער בת רבים אך ספרו „ערכי הכנויים" שבו יאספו לאחדים שרשי לה"ק והתלמוד וכל השמות לכל כנוייהם בדרכי למודי הדת והקבלה. — האיש אשר יתהלל במעלות רוחו הנפלאות, ובשקידתו הנמרצה עד אין חקר על למודי התלמוד, ויפלס לו נתיב בהגיון ישר ושכל טוב לחקור לתכלית הספרים האלה בשום לב הוא הרה"ג ר' אליהו מווילנא ויקרא בשם „הגאון מווילנא", נולד בשנת ת"פ, ויאסף אליהו אל עמיו בשנת תקנ"ה. הוא השאיר אחריו הגהות לספרי התלמוד ושלחן ערוך ולכתבי הקבלה, גם באורים לספרי כתבי קדש וחברות אחדות בחלקת המאטהעמאטיק, מכתביו האחרונים יצא אור אחרי מותו ספרו „איל משולש" (לחכמת המדידה לשלש הפנות Trigonometrie); ספרים אחדים הנודעים בישראל אשר שם הגאון אליהו יקרא עליהם, לא מפיו יצאו דבריהם [1].

פרק קלא

היהודים נאחזו בהאָללאַנד.

a) קורות הימים לבני ישראל בהאָללאַנד תחלינה לפלס להן נתיב מעת פרקו יושבי הארץ ההיא מעל צואריהם את על הספרדים אשר בקנאתם לאמונת הקאַטהאָלען הציקו למו מרבה להכיל [2]. האנוסים הרבים גולי ספרד ופאָרטוגאַל אשר רבו כמו רבו, ביתר עז במאה השבע עשרה (פרק ק"ב) ויחישו מפלט למו בארץ האָללאַנד, נתנו עדיהם ויביעו אמר בשפתי נאמנים בדבר הגורל המר והנמהר של היהודים הנשארים בחצי האי הפירענאָאי הנדכאים תחת הכהנים אשר בקנאתם להאמונה כי קשתה הכבידו אכפם עליהם למאד מאד, המה יספרו לדור אחרון את אמץ רוח היהודים אשר בריתם נאמנה עם דת אל חי

---

[1]) חיי האדם המעלה ההוא כתב בספר — שבו יאריך לשון להלל ולכבד את הגאון ה"ר אליהו לבלי חק — האיש ה"ר יהושע העשיל הלוי לעווין, ופיו יקבנו בשם „עליות אליהו". [2]) על אדות היהודים אשר באו בראשונה לגור בארץ האללאנד, יספרו — בין סופרים אחרים — החכמים הנקובים בשמותם: הח' באריאס בספרו Triumpho del govierno popular; ה"ר מנחם מן ב"ר שלמה הלוי בספרו „שארית ישראל", פרק ל"ג; הח' קאענען בספרו: Geschiedenis der Joden in Nederland.

אשר הרפו נפשותיהם להלחם עם חמת הקנאים החשבים, את אהבתם אשר אין על עפר משלה ללמודי אבותיהם שנתנו למו למורשה מקדם קדמתה, וברוח מלא מרגש קדוש ונמרץ כמוהו שרו עם הנזירים הקנאים החשבים אשר חמת עכשוב למו ויוכלו להם. גולי ספרד באו לגור בארץ האָללאַנד כמעט כמאה שנה, אחרי החלו הקנאים לשום עינם ולבם כי היהדות תכחד כלה מארץ ספרד. בעוד בהארצות: איטאַליען, תוגרמה, וצפונה לאפריקא, באו הגולים בעצמם או בניהם לגור שמה ומושליהן נתנו למו הרשיון לשבת שמה באין מחריד, החישו מפלט למו נודדי חצי האי הפירענאֶאי בהאָללאַנד, בני שלשים או רבעים מהדור ההוא או עוד מדורות אחרונים צאצאי הגולים ההם, אשר לא ידעו מדברי הדת והיהדות עד מה כי אם המורשה אשר נשארה למו איש מפי איש כי אבותיהם בשם אלהי העברים ידגלו, והמורשה ההיא נוראות תושע למו מאשר החכמים והמשכילים אשר ישרה נפשם בם ושאר רוח למו, אף כי היו נכבדים בארץ ספרד, עשירים, ולא נעדר להם מאום מתענגות בני האדם, אכן שמו את המורשה ההיא למו לקו ותהי אור לנתיבתם, ויבחרו דרך אשר האסון רובץ לכל צעדיהם, והוא לחסות תחת כנפי אלהי ישראל; אמנם כן! האסון רחף עליהם, מאשר לו נבעו מצפוניהם לפני השוטרים כי אז העלו אותם על המוקד, או בתי הכלא סגרו בריחיהם בעדם לעולם. גורל האנשים אשר צלחה להם להוליך שולל את שוטרי האינקוויזיטיאָן אשר שבעים ושבע עינים למו על מצעדי כל איש ואיש, הוא דבר נכבד אף נפלא ונעים אשר יקח את לב הקורא, ועליו בנו כמו רמים עליות מרוחים באחרית הימים הסופרים בארגם ספורים שונים, אשר יפעמו את לבות הקוראים. — את אשר יושבי ארצות הניעדערלאַנדים שחפשו מעל הספרדים מנדיהם ונוגשיהם היו מחסה ומפלט להיהודים הנודדים במאה השש עשרה והשבע עשרה; את אשר המה לא עשו כמעשי הגוים בארצות אחרות באייראָפאַ ולא הלכו בדרכיהם להשליך שקוצים על כבודם לתת ליהודים חקים לא צדיקים ולענות את נפשם, אשר באייראָפאַ קראו זאת בעת ההיא בשם „סדרי היהודים" ותהי זאת לחק שם בימים ההם, ונהפוך הוא כי קבצום ברחמים גדולים לארצם, על כל החסד והטוב ההוא שעשו להיהודים לא ינחמו בני הניעדערלאַנדים כי בטובת היהודים ובשלומם גם הצלחתם פרחה כחבצלת. חסן עשר הארץ ההיא ודרכי המסחר אשר עתקו וגברו חיל ובהם יושבי הניעדערלאַנדים יתהללו ויצא שמם לגאון ולתפארת עד למרחוק, את כל אלה — יודה כל איש משכיל אשר האמת אור לנתיבתו — כרבם יד היהודים יושבי הארץ עשתה שלקחו חלק בעניני מסחר מרכלת וקנין ביד הרוצים.

b) דברי עניני המסחר אשר הלכו רצוא ושוב בין הארצות ספרד והניעדערלאַנדען, עוד בשבר הימים יאירו פתח תקוה להאנוסים בספרד למצא שמה מחסה ומפלט מחמת אויביהם ומנדיהם בארץ מכרתם, וכמו שערנו בנפשנו,

כי הנציבה חכמת לב ומשכלת מארגארעטהע לא הוציאה את החקים אשר כוננו לעמת האנוסים לפעלם, בכל תקף ועז (פרק קכ"א c,). בתי משפט האינקוויזיטיאָן אשר כוננו בארצות הניעדערלאַנדען לא עזבו שרש וענף להיהדות בארצות האל, אבן ישוו פרי ליושביהן כי נלאו נשא על נוגשיהם וינתקו מוסרותימו ומני אז סר שבט ממלכת הספרדים מארצותיהם ויהיו עם חפשי. — ר' שמואל פאלכא Pallache, מלאך שלטון מאַראָקאָ בארצות הניעדערלאַנדען חוה דעו כבר בשנת ש"ו לפני שרי בית המועצה (מאַגיסטראַט) בעיר מידדעלבורג, בדברים חוצבים להבות אש, כי ייטיבו ברצונם לתת הרשיון ליהודים לשבת בקרבם, באשר יביאו תועלת רבה לכל מסחר מרכלת ומלאכת מחשבת בכל המקומות אשר יאחזו בהם, האמנם כרגע לא יכל להפיק זממו, כי המטיפים החדשים לאמונת המתקנים (רעפאָרמירטע) אשר אי־סבלנות קננה בלבם עמדו לו לשטן, אולם עוד מעט באו גולי ספרד ופאָרטוגאַל לשבת באמשטרדם באין מחריד. בימים ההם עמדו הכן לעזוב את ארץ מכרתם פאָרטוגאַל: האשה הכבודה מאַיאָר ראָדריגועץ עם אישה גאַספּאַר לאָפּעץ האָמן ובניה. בנם האחד מאַנועל (עמנואל) ואחת הבנות מרים (מאַריאַ) עברו באניה עם דודם מיגועל לאָפּעץ לבא לארצות הניעדערלאַנדען. ויהי בהיותם בדרך התנפלו על האניה הענגלאָנדער וישבו את כל האנשים הנמצאים בה: את מרים היפה בבנות רבת החן הציגו לבני המלכה אלישבע בלאָנדאָן ותשא חסד לפניה. לב מרים לא הלך אחרי חמדת החיים ומנעמי שעשועים וענג אשר אמרה המלכה לכבדה ולהשביעה שבע שמחות כגדל חסדה, כי אם אחת שאלה מהמלכה אותה בקשה, כי תוכל לבא שלם להאָללאַנד, והמלכה מלאה משאלותיה, ותבא מרים עם אחוזת מרעיה לאמשטרדם, ששמה בקרוב חדו בשמחה את פניה גם אמה עם שאר מודעיה. אחיה אַנטאָניאַ לאָפּעץ, אשר בבאו בברית דת היהודים יקרא שמו בישראל ר' דוד אבן־דנה Abendana, היה ברבות הימים סוכן מלך ספרד על הבית (האָפּאַגענט) [1].

c) בשנת שנ"ד היו סופה ורוח סערה אשר שמו את הים כמרקחה וישליכו שתי אניות אשר בה עברו גולי ישראל — ופניהם מועדות לארצות הניעדער=לאַנדען — לחוף הים בעיר עמדען, ששמה כבר גרו יהודים [2]. ראש הגולים, בקראו כתבת עברית אחת ההרותה על לוח לפני אחד בתי העיר ויוכח לדעת כי המצא ימצאו בעיר הזאת יהודים, התודע להאיש אשר גר בבית ההוא, ר' משה אוריה (פּהאָבוס) הלוי, ויבקשהו, כי יביא אותו ואת אחוזת מרעיו במסרת ברית אמונת ישראל כמשפט. ר' משה פּהאָבוס יעץ אותם, כי יסעו להעיר אמשטרדם, והוא יבא אחריהם, מאשר בעמדען ירא לנפשו להביא את האנוסים

---

[1]) החו' קייזערלינג בספרו „קורות היהודים בפארטוגאל", צד 271. [2]) ה"ר מנחם מן בספרו „שארית ישראל", פרק ל"ג.

בברית דת היהודים. לא ארכו הימים וה"ר משה פֿהאֶבוס עם בנו ר' אהרן עזבו את העיר עמדען ויבאו לשבת באמשטרדם, וה"ר משה כהן פאר בתור „רב" להעדה הצעירה שמה, ובנו ר' אהרן כבד את ה' מגרונו בתור „שליח צבור" להעדה ההיא [1]. העדה הקטנה הלכה הלוך וגדל על ידי גולים חדשים לבקרים שנלוו אליהם, ובראשית מאת השבע עשרה היה מספר בני העדה ארבע מאות משפחות. אומרים אמור כי ה"ר משה פֿהאֶבוס ובנו מלו את האנוסים כאֲלפים וחמש מאות איש ויכניסו אותם בבריתו של אברהם אבינו. הליכות הגולים אשר מקרוב באו ושבתם בדד במועדם במרך לב היה לזרא בעיני ראשי בית המועצה באמשטרדם ויחסדום כי המה' בעלי ברית הפאַבסט אשר ישימו חשך סתרם. את ה"ר משה פֿהאֶבוס ובנו שמו על פי הראשים במשמר, אולם המה שמו לאַל בטוב טעם ודעת בדבריהם הנמרצים את האשמה ההיא, ויראו לדעת כי האורחים החדשים אשר חננם ה' בעשר רב ובחכמה ירוממו ויאדירו את סחר הארץ למעלה ראש וישוו פרי ליושביה. גם בזאת אשר שוטרי העיר התנפלו לפתע פתאום ביום הכפורים בבית התפלה להעדה ההיא ויחפשו חפש מחפש וישיבו דבר לשולחיהם כי לא נמצא שמה לא צלב ולא שמץ דבר מכלי העבודה הדרושים להקאַטהאָלען, כי אם יריעות התורה וספרי תפלה עברים, נוכחו השרים לדעת כי עולתה לא נמצא במו. עוד מעט התנוססו בתי כנסיות בנוים לתלפיות (בשם „בית יעקב" „נוה שלום"); גם נעתרו השרים לבקשתם ויתנו למו הרשיון לקנות להם ככר בשדה הקודענקער — Qudenker Feld — הרחק מאמשטרדם כמיל — לאחזת קבר. בלעדי העדה הפאָרטוגיעזית ההיא, אשר התנוססה לתפארת בעשרה וחכמת בעליה, נוסדה עוד מעט עדה אשכנזית חדשה להעברים שמה אשר הלכה הלוך וגדל על ידי היהודים הנסים מארץ פאָלען לרגלי הפרעות והמבוכות שהקאָזאַקען עשו שמות בישראל (פרק ק"ל), ונלוו אלימו.

פרק קלב

ה"ר מנשה ב"ר יוסף בן ישראל.

a) בין המשפחות העבריות באמשטרדם אשר בניה יתנוססו כאבני נזר בחכמתם והשכלתם, יחד גם כבוד משפחת „בילמונטי", והמשפחה המפארה הנודעה על ידי אנשי השם שיצאו מקרבה ויכהנו פאר בתור יודעי בינה לעתים בהיכלי מלכים ורוזנים (דיפלאָמאַטיע) הנקובים בשמותם „פֿאָן שאָאָנענבערג", גם היא מוצאה ממשפחת „בילמונטי". ר' יעקב ישראל בילמונטי, יליד מאַדיירא,

---

[1]) ה"ר מנחם מן בספרו „שארית ישראל", פרק ל"ג.

היה אחד המיסדים הראשונים אשר כוננו יסד המעלה לעדת ישראל באמשטרדם ואגודתו נוסדה יחד עם ר' רעואל ישרון ור' יוסף ישראל פערייראַ לערך חקים ישרים וסדרים נכונים בספר בדבר עניני הכבר אשר רכשו למו מקרוב בני עדת אמשטרדם לאחות קבר [1]. הוא חבר שירים נעימים בשפת ספרד; ויהי לו שמונה בנים אשר רוח חכמת אביהם נוססה במו; אחד מהם, ר' עמנואל, היה מלאך מלך ספרד בהאָללאַנד. כפי הנראה היה אחד מצאצאי המשפחה ההיא האיש ה"ר יצחק ב"ר משה נוניס בילמונטי אשר חיה במחצית השניה למאה השמונה עשרה, שערך וחקר את הספר „שער המלך" [2], והוא באור יקר אף נכבד לספר „משנה תורה" להרמב"ם. — ר' יצחק דע ראָקאַמאָראַ De Rocamora נולד בשנת ש"ם בוואַלענסיא Valencia על ברכי אבותיו העברים, ויגדל יצחק ולרגלי נסבות שונות היה ימים רבים נזיר דאָמיניקאַני ובשנת ת"ג שב לחסות תחת כנפי אלהי ישראל וישקד על למודי חכמת הרפואה; וישב יצחק באמשטרדם ויכהן פאר שמה בתור רופא, וימת באמשטרדם בשנת תמ"ד [3]. — האיש הנזכר למעלה ר' רעואל ישרון, ובעת המיר דתו בדת הנוצרים נודע בשם פויל דע פינאַ Paul de pina, נסע בשנת שנ"ט לעיר רומא ויחפוץ לשבת באחד בתי הנזירים, אולם חזקו עליו דברי ר' אליהו מונטלטו Montalto, רופא המלכה מרים פֿאָן מעדיצי, ויחדל ללכת בדרכי הנזירים, וישב לפאָרטוגאַל ויסע משם דרך בראַזיליען ויבא אמשטרדמה, ששמה לקח חלק בעניני עדת ישראל וגם ידו תכון עם אחיו לכוננה וליסדה במשטר נכון וטוב [4]; כמוהו עשה טוב וחסד לעדת ישראל באמשטרדם וירכוש לו אהבת בני העדה ותודתם, האיש אשר גם הוא נס אל נפשו מחמת האינקוויזיטיאָן בספרד ויבא שלם לאמשטרדם ר' דוד ישרון [5]. — אלפונזו (ואחר בבאו בברית דת היהודים הסבו שמו ר' אברהם) די אירירה, אחד מצאצאי — לפי דברת המודיעים — האיש גאָנזאַלוואָ די קאָרדאָוואַ, ויהי בעת לכדו הענגלאֶנדער את העיר קאַדיקס נשבה אלפונזו בידם, ואחרי קראו לו דרור נסע לאמשטרדם, ויתיהד, הוא חבר ספרים בחלקת הקבלה בשפת ספרד, אשר ברבות הימים (b העתיקו אותם לשפת עבר.

b) בתור רבנים, מטיפים ומורי הדת בבתי המדרש שנוסדו על יד בתי־הכנסיות שכוננו בני עדת ישראל באמשטרדם, גברו חילים במפעלותיהם האנשים הנקובים בשמותם: ה"ר יהודה ווענאַ Yega יליד אפריקאַ, ולפנים היה בקאָנסטאַנטינאָפעל; ה"ר יצחק עחיאל, גם הוא יליד אפריקאַ, שמת בשנת

---

1) הח' קייזערלינג בספרו בל"א „הספרדים", צד 289. 2) י"א בשאלוניקי הקל"א, 20. 3) הח' קייזערלינג בספרו „הספרדים", צד 291. 4) שם, צד 175. 5) שם, צד 177.

ש"פ , היה משורר , ומשכיל להלל בחכמת המאַטהעמאַטיק , מדקדק גם מטיף ; ה"ר דוד פאַרדאָ (פרק קכ"ב f,) חטר מגזע משפחה נכבדה בישראל , הוציא לאור את ספר „חובת הלבבות" מתרגם לשפת ספרד ; ה"ר שאול הלוי מורטירה מוועגעדיג , רב בבית המדרש „כתר תורה" וימת בשנת ת"כ אחרי כהנו פאר במלאכת הקדש יותר מארבעים שנה , והוא גם הוא חבר קבוצת דרושים בשם „גבעת שאול" . — ה"ר יצחק בן מתתיה אבוהב דאַ פֿאָנזעקאַ Da Fonseca נולד בשנת שס"ו בזאַן — זשאַן דע לוין San Jan de Luz , ויש אומרים בקאַסטראָדיירא Castrodeyra בפאָרטוגאַל [1]) , בא בשנת שע"ג לאמשטרדם . ויצק מים על ידי ה"ר יצחק עוזיאל מורהו , ולא ארכו הימים וה"ר יצחק במעלות רוחו הנשאות , וביתר עז בלשון למודים אשר חננו האלהים להטיף מלתו בשפה ברורה ונעימה קבל עם , רכש לו שם טוב לתהלה ולתפארת . בהיותו עוד בן שמונה עשרה שנה הוקם־על לרב ולשליח צבור . ויהי בשנת שפ"ד בעת נכבשה ארץ בראַזיליען לפני חיל צבאות ההאללאַנדער , קראו היהודים יושבי הארץ ההיא — אשר חפשו מהעריצים הקנאים ששמו אכפם עליהם לבלי חק להפריעם מחקי הדת — לאחיהם בני עמם בהאללאַנד כי יבאו לשבת בקרבם , ויתנו אזן קשבת לדבריהם ובשנת ת"ב נסעו שש מאות משפחות עבריות מהאָללאנד , ובראשן ה"ר יצחק אבוהב , ויבא לשבת בבראַזיליען ; אכן כאשר נלכדה בראזיליען שנית לפני הפארטוגיעזען ותהי סרה למשמעתם , אז שב ה"ר יצחק עם עוד נוסעים רבים בשנת תי"ד לאמשטרדם , ששמה היה רב ומטיף לעדת ישראל עד יום מותו בשנת תנ"ג ; גם עשה חיל בספרת העברית בתור מושך בשבט סופר . ה"ר שלמה דע אָליווירא De Oliveyra נשא עליו מספד מר ביום הלך ה"ר יצחק אל בית עולמו , דברי מספד מר ההוא וגם רשימת שמות הספרים הנמצאים בבית אוצרו נדפסו . הוא תרגם את שני הספרים בחלקת הקבלה לה"ר אברהם די אורירה (a) „בית אלהים" „ושער השמים" לשפת קדש , וגם ע"י העתיקו ובארו את חמשת ספרי התורה לשפת ספרד , ויקדיש את מפעלו זה לראשי בית המדרש „תלמוד תורה" , וגם הכין וחקר ספרים קטנים אחדים ; ממדברותיו הרבות אשר נשא בקהל רב , יצאו אור אך אחדות מהן . בימיו ישבו באמשטרדם גם החכמים : ה"ר יצחק ב"ר דוד אבוהב וה"ר יצחק צמח אבוהב .

c) אדם המעלה אשר יתנוסס לגאון ולתפארת לא אך באמשטרדם , כי אם בו יתהללו אחיו בני ישראל בהאָללאנד , הוא ה"ר מנשה ב"ר יוסף בן ישראל [2]) . הוא נולד בליססאבאן בשנת שס"ד , ושם אביהו היה ה"ר יוסף

[1]) הה' קייזערלינג בספרו בל"א „קורות היהודים בפארטוגאל" , צד 294 והלאה .

[2]) על אדות תולדות חיי ה"ר מנשה ראה דברי הה' קייזערלינג ביאהרבוך פיר דיא געשיכטע דער יודען , ח"ב , צד 83 והלאה .

בן ישראל, אשר לא שת לבו לעשרו הרב אשר אבד ממנו, ולבו שמח ורחב על אשר האלהים היה בעזרו לעזוב את ארץ מכרתו האוכלת יושביה ולבא שלם לעיר אמשטרדם. בעיר ההיא הקשיב בנו ה"ר מנשה לקח בלמודי התלמוד מפי ה"ר יצחק עוזיאל (b) מורהו, וטרם מלאו לו עוד שמונה עשרה שנה, ומשרת מטיף נתנה על שכמו ויכהן בה אחרי מות מורהו תחתיו; נות ביתו רחל יצאה חטר מגזע משפחת אברבנאל ההללה. ה"ר מנשה עשה חיל לא אך בספרי כתבי קדש ובלמודי התלמוד, כי אם גם היה משכיל בכל חכמה. הוא יכין לדבר בעשר שפות ולכתוב נכונה בהן; לשמע מדברותיו אשר לקחו לבות העברים וימלאו פיהם תהלתו, נהרו גם נוצרים להקשיב אמרותיו הטהורות. אולם מאשר משמרתו לא מצאה לו די כלכלתו, לכן כוננו ידיו בית הדפוס לספרים עברים — הראשון [1]) בעת ההיא באמשטרדם — אשר החלו להדפיס בו משנת שפ"ז ומעלה, ואחר ישק דבר בית הדפוס על פי בנו ר' יוסף. אכן בנו שם עינו על עניני בית הדפוס אך בשנתים ימים בשנות ת"ו—ת"ח; ויסע להעיר אשר למודי התלמוד עשו בה קציר כמו נטע והיא לובלין, ששמה מת באביב עלומיו, טרם מלאו לו עשרים שנה לימי חייו. ה"ר מנשה אשר עוד לא הונח לו מרגזו ללחום מלחמת החיים ועוד לא מצא חית ידו למַדי, חשב לשום לבראזיליען פעמיו, לולי באו שני יהודים עשירים מספרד והמה: ר' אברהם ור' יצחק פערייראַ, וישימו את ה"ר מנשה לראש בית המדרש אשר כוננו ידיהם, ובזאת השיבו את ששון ישעם לבני עדת ישראל באמשטרדם, ולא גלה כבוד מהם.

d) השלום והאחוה אשר נתנו את כריתם הנוצרים ליהודים בהאָללאַנד, תבונות רוח ה"ר מנשה הישרות, ורחב לבו במדעים, ירו אבן הפנה להשיה ושיג שהיה לו עם חכמים נוצרים רבים אשר יקרו למו רעיו ויחפצו קרבת ה"ר מנשה, ונכספה גם כלתה נפשם לדבר את האיש חכם לבב ההוא פנים אל פנים או לבא אתו בכתובים, וזאת היא שעמדה למפעליו הנשאים אשר חילים גבר בתור סופר מהיר לנאם נאם ולדבר צחות. מחכמי הנוצרים ההם הנודעים ביתר עז לתהלה הבי נכבדים המה: החכם המשורר וכותב קורות הימים המהלל קאַספּאַר באַרלאֶאוים Barläus, גערהאַרט ויצחק (איזאַק) פֿאָססיוס Vossius, הוגאָ גראָטיוס, הועטיוס, ועוד. — ספרו הראשון הגדול ורחב ידים, הוא "Conciliador„, אשר החלק הראשון ממנו יצא אור בשנת שצ"ב (1632). הספר הזה הכתוב בשפת ספרד אשר חכמי לב במקומותם למושבותיהם ראוהו ויהללוהו, אדניו הטבעו, לשום למישור את הדברים בכתבי קדש אשר לפעמים יכחישו איש את אחיו ולפלס נתיב אשר בו יתלכדו ולא יתפרדו; הספר

---

[1]) בעת ההיא משנת שפ"ז ומעלה יסד גם ר' דניאל דא פאנזעקא בית דפוס עברי, אכן כפי הנראה ימיו לא נמשכו.

הזה נעתק לשפות: רומית ואיטלקית. אחרי נדפס הספר הזה הוציא אור חברות בשפת רומית, והנה: „De termino Yitae", „De Resurrectione mortuorum": בשפת ספרד בשם De la Fragilidad Humana; ובשפת עבר את הספר „נשמת חיים", תוכו רצוף גם דברים רבים אשר בהבלי שוא יסודם, וכתבי למודי הקבלה היה היו לו לעינים. בהחברת „Tesoros dos Dinim", אשר הקדישה מבלעדי האחים לבית פעריירא, גם „להנשים העדינות והכבודות של הספרדים", נגידים ידבר המחבר על אדות שש מאות ושלשה עשר פקודי ה' (תרי"ג מצות). הראי השקוף אשר בו נראה בעליל מחשבות ה"ר מנשה ושרעפי הגיונותיו על תעודת ישראל, ורוח העת בימים ההם הוא ספרו „מקוה ישראל" (Esperanza de Jsrael). אנשים אשר רוח הדמיון העז פעמה בקרבם יהודים ונוצרים, בארצות: האָללאַנד, אשכנז, צרפת ועננלאַנד חלמו חלומות בהקיץ כי כבר בא מועד אשר בני ישראל ישובו לגבולם וממלכתם תכון כימי קדם. אמונת דמיון כוזב כמוה עוד הלכה הלוך וגדל, בעת בא ר' אהרן הלוי (או אַנטאָניאָ דע מאָנטעזינאָס) בשנת ת"ד לאמשטרדם ויספר, כי המצא ימצאו יהודים שמוצאם הוא מעשרת השבטים, אשר ישבו בנגב ארץ אַמעריקאַ. בהחברת „מקוה ישראל" ישא דעו ה"ר מנשה על אדות עשרת השבטים ומקום שבתם (פרק א', i) ויחליט, כי צאצאי השבטים ההם המה יושבי אַמעריקאַ אשר מעולם (אורבעוואָהנער). אולם רב יתר מעל דברי החלומות האלה אשר נעדרה למו עין משפט בקרת, יודוהו אחיו על כל תגמולוהי אשר גמל לישראל בשקדו בכל תקף ועז להיטיב את מצב אחיו בני עמו המדיני ולהרים קרנם בכבוד.

e) על ידי הה' איזאַק פּאָסיוס, נודע ה"ר מנשה להמלכה חכמת לב קריסטינע משוועדען ויבא אתה בכתובים, וברבות הימים ראה חיים באור פניה וידבר אתה פנים אל פנים. מחשבת ה"ר מנשה, כי המלכה תשא את פניו ותתן הרשיון ליהודים לשבת בארצות הסקאַנדינאַווען (והנה שוועדען ונאָרוועגען), הופרה מאשר המלכה סרה מגבירה (אַבדיקאַטיאָן), או שם ה"ר מנשה עינו ולבו על ארץ ענגלאַנד, אשר במחצית המאה השבע עשרה, אחרי מגרו לארץ כסא המושלים מבית סטיואַרט כוננו סדרים נכונים חדשים וישרים. מהארץ ההיא גרשו היהודים כארבע מאות שנה לפניו. ה"ר מנשה בא בכתובים על אדות היהודים כי יפתחו שנית לפניהם שערי ארץ ענגלאַנד להאחז בה, עם מיודעיו בענגלאַנד אשר לבות רבי הממלכה בידם להטותם אל כל אשר יחפצו; חכמי לבב ההם, ואנשים אשר שאר רוח למו ולבם לא הלך אחרי משאות שוא עמדו לימינו, כמו: האיש הה' עדוואַרד ניכּאָלאַס Nicholas, אשר חבר ספר בשם „מגיד יושר בעד עם ישראל הנכבד וכל בני ישרון", ויפן בבקשתו בספר (פעטיטיאָן) („לבית הנבחרים הגדול או הארוך"), בהקדישו להשרים את ספרו „מקוה ישראל", ויאמר עם הספר כי חפץ יחפוץ למצא חן

בעיניהם אשר כגדל חסדם יתנו לו הרשיון לבא לבדו לענגלאַנד . השרים קבלו את הספר אשר הקדיש למו באהבה וחן ויתנו לו בנפש חפצה כתב רשיון (פאַסס) לבא לענגלאַנד . אולם אך בשנת תט"ו היה לאל יד ה"ר מנשה לשום לענגלאַנד פעמיו ; בירח אָקטאָבער בא ה"ר מנשה שלם עיר לאָנדאָן . ה"ר מנשה הגיש שאלתו בספר להשר קראָמוועל , וגם ערך בספר דברי אמת ושלום „להכנסיה החפשית בענגלאַנד" , אשר בלשון למודים ובדברים החוצבים להבות אש ישים לאַל את הבלי־שוא אשר קננו בלבות הנוצרים לשנא את היהודים , ויראה לדעת את פרשת הצלחת הארץ אשר היהודים יביאו ברכה לרגלם אם יאחזו בארץ . האמנם השר קראָמוועל לעצמו , כמו כל שרי הממלכה אנשי השם , לא שת לבו לדברי רוח לבכר את הנוצרים על פני היהודים ולשנא אותם בעד אמונתם , אולם ביראו מהסוחרים אשר עינם צרה בזרים , ומחמת הכהנים הקנאים לא יכל עד מהרה להודיע גלוי לכל יושבי הארץ כי היהודים יוכלו מטעם הממשלה לשבת בארץ . אכן השר הראה לדעת כי יקר שם ה"ר מנשה ונכבד למאד בעיניו , ויתן לו מנת מ אוצר הממשלה מדי שנה בשנה מכסת מאה פפונד שטערלינג (הוא בערך אלף רו"כ) , וגם נתן הרשיון ליהודים אחדים , לגור בקרית הממלכה . שרש דבר נמצא בהכתבים אשר ערך ה"ר מנשה להשר קראָמוועל ולבית הנבחרים אספו לאחדים בידי ה"ר מנשה ויערכם בספרו „תשועת ישראל" , אשר השלימו בשנת תט"ז בלאָנדאָן , וברבות הימים נעתק לשפות שונות , ולשפת אשכנז על ידי החכם ה"ר מרדכי הערץ (בן ר' הירץ) עם מבוא מהחכם הפלוסוף הרמבמ"ן (מענדעלזאָהן, פרק ק"מ, c), ה"ר מנשה גוע וימת בדרך בשובו מענגלאַנד , בעיר מידדעלבורג בשנת תי"ז . — בני העדה הקטנה בלאָנדאָן רכשו למו בשנת תי"ז בקרבת שטעפּניי Stepney כברת ארץ לאחזת קבר , ותפרח העדה ההיא כחבצלת בשלות השקט ; ראשי העדה קראו אלימו רבנים ומורי הדת (ששפורטש , פרק קל"ד , d) , אבן דנה (פרק קל"ד , e) מארצות : האָללאַנד ואיטאַליען . מרבני איטאַליען מהלל ביתר עז האיש ה"ר דוד ניטו , שנולד בוועגעדיג בשנת תי"ד , וברבות הימים היה רופא ומטיף לעדת ישראל בליוואָרנאָ , ובשנת תס"א נקרא ללאָנדאָן ויכהן פאר שמה בתור רב . בהיותו איש משכיל בכל חכמה , לכן בעת חבר את ספרו „בדבר האלהים המשגיח על הארץ ויושבי בה" חסדוהו כי לבו נפתה בסתר על למודי הה' הפלוסוף שפינוזה , וגם יצא בפרץ לעמת איש הרוח (שוואֶרמער) נחמיה חיון (פרק קכ"ד , f) ויגל את נבלי מזמותיו , וגם יצא לריב למודי עם הקראים , בדרך וכוח בספרו אשר חבר בשפות : עבר וספרדית הנודע בשם „מטה דן" או „חלק שני מהכוזרי" , והוא גם הוא הוציא אור ספר אשר לא כתב שמו עליו , ורבים קראו כן תמהו נבהלו ורעדה אחזתם לשמע אזן , ובו יספר ממעללי רשע והתועבות אשר נעשו בבית האינקוויזיטיאָן , והידיעות האל שאב ממעין לא אכזב והוא כי שמע זאת מפי יועץ בית משפט האינקוויזיטיאָן בפּאָרטוגאַל .

יאסף ה"ר דוד אל עמיו בשנת תפ"ח. אך בשנת תקי"ג היה לחק בענגלאַנד, כי כל היהודים אשר גרו בענגלאַנד או באירלאַנד בשלש שנים יחשבו כאזרחי הארץ ויוכלו לשבת במלא רחב הארץ אל כל הישר בעיניהם באין מחריד; אבן עוד אסרו אסר עליהם לספחם אל אחת הכהונות בהממלכה או בעניני הדת; גם לבלי לבחור אותם לשבת בבית הנבחרים. משפטים כאלה אשר יבדילו את היהודים לרעה חלפו עברו בימינו אלה כענן בקר; פחד הבל ושוא שפחדו הנוצרים מראש לתת משפט אחד ליהודים ולנוצרים, סר צלו בענגלאַנד ובארצות נאורות אחרות ולא הוציאו המשפטים הלא צדיקים לפעלם והיהודים ישבו עם הנוצרים כשבת אחים יחד [1].

f) ממחצית המאה השבע עשרה ומעלה התנוססו בני עדת ישראל באמשטרדם במספרם, עשרם וחכמתם בתור קהלה הכי נכבדה בין כל קהלות היהודים באייראָפאַ, וגם מפעלי המלאכה אשר תתן עדיה על מספר העם והשכלתו והיא בתי הדפוס עלו למעלה ראש באמשטרדם במספר הספרים אשר רבו כמו רבו ובמתכנתם המפארה והנכבדה; בעלי בתי הדפוס בווענעדיג אשר הלכו הלוך וחסור ומה גם כי ספריהם לשבט המבקרים הגשו, לא יכלו להתחרות עם בתי הדפוס באמשטרדם. בקהל המדפיסים הרבים באמשטרדם, יחד—זולת האנשים אשר כבר זכרנו (c)—גם כבוד האנשים הנקובים בשמותם: ר' עמנואל בנבנשתי (אשר ימי מלאכת הדפוס נמשכו בבית דפוסו עד שנת ת"כ) שבלעדי ספרים אחרים יצאו אור שם גם ספרי התלמוד בהוצאה נכבדה (בשנות ת"ר—ת"ח); גם יתהלל המדפיס ר' אוריה פֿהאָבוס בן אהרן, נכד ה"ר משה פֿהאָבוס (פרק קל"א, c) אשר משנת תנ"ג העתיק את בית הדפוס שלו להעיר זאלקיעוו בגאַליציען; ביתר שאת ועז יתנוסס לתהלה בית הדפוס אשר כוננו ידי ר' יוסף (עתיה) אַטהיאַס ובנו ר' עמנואל. ר' אוריה פֿהאָבוס הוציא אור העתקת כתבי קדש בשפת יהודית־אשכנז אשר תרגם ר' יקותיאל בליץ, אולם אף כי נתנו לו המשפט להדפיס מטעם הממשלה, התחרה אתו ר' יוסף אַטהיאַס אשר על פיו תרגם ר' יוסף וויטצענהויזען את כתבי הקדש לשפה ההיא. את מעשה ההעתקה האחרונה הקדיש המו"ל להרוזן פֿריעדריך ווילהעלם מפריישען, למזכרת תודה על כל תגמולוהי על היהודים שבאו לחסות תחת כנפיו (פרק קל"ז) שהגן בעדם לבלי תגע יד איש בם לרעה. גם יצאו אור על ידי המדפיס אטהיאס בלעדי כתבי קדש בשפת עבר, גם העתקות הספרים האלה בשפות; ספרדית ואנגלית; מההעתקה האחרונה—אומרים אמור—הוציא אור כאלף אלפים ספרים. — זולת המדפיסים ההם נאוה תהלה להמדפיסים בימים ההם: ר' דוד דע קאַסטראָ טאַרטאַס, טוביה פֿאָאַ, ואַנטאָנעס; בין המדפיסים ילידי אשכנז יחד כבוד: ר' חיים מדפיס, ומשפחת

[1] הה' קייזערלינג בספרו „קורות היהודים בפארטוגאל", צד 324.

מאַארססען . דבר בית המסחר אשר אדניו הטבעו על ספרי הדפוס וספרים עברים אשר נמכרו על ידו פרח כחבצלת וייף בגדלו במאה השמונה עשרה על פי האיש ר׳ שלמה פראָאָפס, אשר גם בימינו אלה לא יחדל לעשות פרי הלולים . — גם בערים אחרות בהאללאנד בלעדי אמשטרדם, כמו : אנטווערפען, ומה גם ליידען Leyden כוננו בתי דפוס עברים [1] .

פרק קלג

אוריאל אַקאָסטאָ והפלוסוף ברוך שפינאָזאַ (שפינוזה) .

a) האמנם מוזר ונפלא הדבר, כי בני עדת ישראל באמשטרדם אשר רבת שבעה לה נפשם עמל ויגון מחמת הקנאים לדתם ואי—סבלנות, שפכו—בעצמם—חמתם לאין מרפא על האנשים אשר הלך רוחם שנה ממהשבותיהם ואהרת חשב לבם בעניני הדת. כמו שערנו בנפשנו כי דרכי העמים הנוצרים שכניהם היו למו לעינים, ובני העדה אשר נחשבו בעיניהם לעצמם כמו גרים אשר גברו עליהם חסדי המושלים לתת להם מנוח לכף רגלם לשבת בארצם, לא יובלו שאת מחשבות האנשים אשר הרה והגה רוחם לפרוץ פרץ בדת ישראל והיהדות, וישימו כל מעינם לבלי לעזוב שרש וענף להגיונות שרעפי האנשים המלאים רוח חפש לבלי יחבלו כרם היהדות . אכן חותם תכנית הרוח ההיה בימים ההם ישאו עליהם שני ענינים אשר נקרו ויאתיו, לרגלי שרעפי עשתנות שני חכמי לב הנודעים ביהודה ובישראל גדול שמם : החת׳ אוריאל אקאסטא (Acosta , da Costa) [2], נולד בפארטא (Porto) בשנת שנ״ד על ברכי אבותיו יהודים אנוסים, ויקשב לקה בלמודי דת ודין להממלכה (יוריספרודענץ), ויחנכוהו על פי דרכי דת הקאַטהאָלית . אולם בשקדו על למודי כתבי קדש הראָה לדעת כי תורת משה אמת, ויעזוב אוריאל עם אמו ואחיו את ארץ מכרתו ויבאו שלם עיר אמשטרדם, ששמה בא לחסות תחת כנפי אלהי ישראל . אולם לא ארכו הימים ולב אוריאל יחשוב, כי היהודים אשר גר בתוכם לא יעשו את חקי דת משה כמשפט . דעותיו המלאות רוח חפש לא נתנו דמי למאשרי עדת ישראל באמשטרדם ויחרימו אותו, ואוריאל בעברתו כי קשתה גמר אמר לחבר ספר להראות בעליל, כי בתורת משה לא נמצא אף שמץ דבר מאל־מות הנפש . ויהי כשמוע זאת ראשי העדה, הקדימו את פני מחשבתו הרעה ושחדו מכספם בעד הרופא דאַ זילווא da Silva ועל פיהם חבר חברת אחת אשר בה יתן עז ותעצמות להמאמינים כי נשמת האדם היא

---

[1] ראה במאמר : „בתי דפוס עבריב״ וכו׳ בהענציקלאפעדיע להחכמים ערש וגרובער זעקט . II . כד. 28 צד 65 והלאה . [2] בעקבות דרכי הח׳ גוטצקאוו בספרו אשר יספר גורל חיי אוריאל, הלכו סופרים רבים במחצית המאה הנכחית ויהיו אור לנתיבותיהם .

בת אל־מות ; ואחר כאשר יצא אור ספר אוריאל אשר שם לאַל את דבר האמונה ההיא , שמו אותו במשמר על פי דברי היהודים , ועוד מעט קראו דרור לנפשו , אולם השופטים ענשו אותו ענש כסף . נפש אוריאל קצה בחייו אשר ישב בדד כערער בערבה ויחליט בנפשו להשיב את דברי ספרו אחור ; אכן מאשר הליכותיו בדרכי הדת היו למרת רוח לאחיו בני עמו , וגם שפתיו ברור מללו כי לא יאמין אשר דברי התורה ששם משה לפני בני ישראל על פי ה׳ כוננו , לכן הכבידו עליו ראשי העדה אכפם כי ישליך על מעלליו שקוצים ויתודה את חטאתיו לפני קהל רב , אשר נטל עליו באחרונה לשמור פקודתם , אחרי כאנו לשמוע קולם ימים רבים , אולם דמיו רתחו ולא דמו על אשר השביעוהו במרורים , עד כי—לפי דברת המודיעום—שלח יד בנפשו . הוא חבר בלעדי הספר הנזכר למעלה [1] , גם תולדות ימי חייו (זעלבסטביאגראפיע) [2] . אחרי כל הדברים האלה , יוכל הקורא לחרוץ משפטו על אוריאל : כי האמנם לבנו יזעק לאַקאָסטאַ על גורלו המר , אכן לו לא נאוה תהלת הישרים בלבותם , אשר יחרפו למות נפשותיהם ויתנו גום למכים בעד אמונתם אשר נוכחו לדעת כי נאמנה וטהורה הנה , שכבד יכבדו את שמם לדור אחרון .

b) אולם נכבד ממנו ביתר שאת בחכמה ומדעים , גם בתכונות רוחו ישרו ותמתו , הוא האיש החכם ברוך (בענעדיקט) שפינאָזאַ (שפינוזה , Spinoza , d' Espinosa [3]) , נולד באמשטרדם ביום עשרים וארבעה לירח נאָוועמבער בשנת 1632 (שצ״ב) , ויגוע ברוך ויאסף אל עמיו בהאַאג ביום עשרים ואחד לחדש פֿעברואַר בשנת 1677 (תל״ז) , החוקר ההוא אשר תהלתו מלאה הארץ , שיצא ממעי יהודה , אבי הפלוסופיא החדשה , היה בן יחיד לאבותיו אשר אך בכבדות מצאו חית ידם , ומוצאם הוא מפאָרטוגאַל , ויהיו נאמנים לברית דת היהודים בכל לב ונפש . שפינוזה הקשיב לקח מפי הרב מורטירה , אכן לבד למודי כתבי קדש עשה חיל גם בשפות : איטלקית , ספרדית , פאָרטוגיעזית , אשכנזית , האָללאַנדית ורומית , גם שקד על ידיעות הטבע (פֿיזיק) , אכן ספרי החוקר דעסקאַרטעס Descartes אשר הגה במו בימי עלומיו

---

[1]) Examen dos tradicoens Phariseas conferidas con a Ley escrida por Uriel Jurista Hebreo , com riposta a hum Samuel da Silva , Seu falso Calumniador . [2]) Exemplar Humanae Nitae י״א ע״י ה׳ Ph. Limborch על פי עצם הכתב הנעתק ע״י מכונה (אויטאגראף) , שנמצא בבית אוריאל כארבעים שנה אחרי מותו ונלוו אליו השגות ; גם נעתק הספר הזה לשפות : רומית ואשכנז (בבית הדפוס לה׳ וועללער בלייפציג בשנת 1847) . [3]) כן יקרא שם משפחת ברוך גם בפי דניאל הלוי די בארריאס . איש אחד ה״ר בנימין איספינוזה ערך באור לבאורי החכם ה״ר אברהם אבן עזרא לכתבי הקדש בשם „בית העזר״ ; והאיש זשואן אלווארעץ די עספינאזא Juan Alvarez di Espinosa הומת בהיותו בן שבעים שנה בשנת 1725 (תפ״ה) על פי משפט ראשי בית האינקוויזיציאן בגראנאדא .

היו לו לעינים ויהיו לרוח החיה באופני חייו מני אז נבדל מאחיו בני עדתו, אולם גם לא בא בברית דת אחרת. ויהי כאשר התרימוהו ראשי העדה, וימצאו בתוכם אנשים קנאים אשר חפצו להכותו נפש, עזב בשנת ת"כ את העיר אמשטרדם, וישב ברוך בהאַאג עד יום מותו. וימצא חית ידו בהיותו לוטש זכוכית, אשר עשה חיל במלאכה ההיא עוד בשחר טל ילדותו. מאשר הוצאותיו היו מעט בהנזרו מתענגות החיים, לכן השיב את פני האנשים יהודים או נוצרים אשר חפצו לתמכו במשען כסף. בשנת תכ"ג (1663) יצא אור ספרו אשר בו פנה מסלה לדרכי למודי החכם קאַרטעזיוס Cartesius בשם: Renati des Cartes principiorum philosophiae p, I et II more geometrico demonstratäe per B, de S, Amstel, Apud Jo, Riewerts, ובשנת ת"ל (1670) יצא אור ספרו: Tractatua theologico politicus אשר בו יפלס נתיב גם למשפט בקרת הגיוני בחמשת ספרי התורה *). הספר הזה יצא אור בלי שם המחבר, ויסבו שם המדפיס גם שם המקום בעקבה ללא אמת; כתבים אחרים יצאו אור אחרי מותו. — חכמת שפינוזה בלמודי הפלוסופיא ופרשת גדולתו תעשינה להן כנפים לעוף ביעף ממעל לחלקת תולדות הספרות לישראל.

פרק קלד

חכמי ישראל ומשורריו בהאָללאַנד.

a) ביתר עז התנוססה עדת ישראל הפאָרטוגיעזית (ספרדית) באמשטרדם, אשר בניה התהללו בחכמתם, עשרם ולב מתנה אשר הננם האלהים; אולם בני העדה האשכנזית־פאָלנית, אשר כמרביתם היו נסים ונודדים עניים, לא יכלו להתחרות את בני העדה הראשונה עד מה. ר' יצחק זואַססאָ Suasso, אשר המלך (קיסר) קאַרל החמישי מספרד נשאהו בשם הכבוד באַראָן אַווערנעס דע גראַס Baron Avernes de gras, היה לאל ידו, להלות את השר ווילהעלם מאַראָניען בעברו בראש חיל צבאותיו לארץ ענגלאנד, כשתי מילליאָנען זהובים בלי מרבית; איש אחר שוע ונדיב לב מבית פינטאָ Pinto השאיר אחריו ברכה מילליאָנען אחדות כסף מלא ובכתב־הצו לביתו (טעסטאַמענט) פקד לא אך את קהלות ישראל, כי אם גם את הממלכה, ובתי־היתומים להנוצרים, כהני הנוצרים, ואת הפקידים בבתי התפלה להנוצרים ועוד, ה"ר אברהם וה"ר דוד דע פינטאָ היו הראשונים אשר ירו אבן הפנה לעדת ישראל בראָטטערדאַם, המה כוננו שמה גם בית המדרש, ויקחו אחר כבוד למורה

*) שני הספרים האלה נעתקו לשפת עבר לפי העתקה נרפתית, עם תולדות חייו מאת הח' ר"ר שלמה רובין בשני חלקים בשם „מורה נבוכים החדש" וויען תרע"ז 80, דו"ד.

למודי התלמוד והדת בראָטטערדאַם את האיש ה"ר יהושע פאַרדאָ חתן הרב מורטירה. בית הכנסת הנאדר ביפעת הדרו, שבנו בני העדה הפאָרטוגיעזית באמשטרדם, וירו את אבן פנתו בראשית הוסדו בשנת תל"א, ותשלם מלאכת הבנין בשנת תל"ה, חנכו בני העדה אז בקול המון חוגג בהראותם את יקר תפארת כבודם ועשרם[1], ובני דורם שנועדו יחדו המה ראו כן תמהו על הפאר והדרת קדש החופפת על הבית הזה שכלו אומר כבוד. בכל מקומות מושבות היהודים, אם אך המצא ימצאו דברים נכבדים בישראל אשר יסודם בהררי צדקה וחסד, פנו בבקשתם לבני העדה באמשטרדם לתמכם במשען כסף, והמה בגדל חסדם בכל עת לא השיבו את פניהם ריקם.

b) חכמים משכילים בתושיה ומדעים, כמרביתם מוצאם הוא מהיהודים האנוסים, התנוססו לתהלה ולתפארת במאה השבע עשרה והשמונה עשרה באמשטרדם, וגם בלמודי התלמוד ובספרת ישראל היו עטרת צבי לעדת ישראל באמשטרדם. בלעדי החכמים אשר כבר זכרנו אותם בפרק קל"ב וקל"ג נאוה תהלה גם לחכמי לב הנקובים בזה בשמותם: ה"ר בנימין (דיאָניזוס Dionysius) מוספיא שנולד בשנת שס"ה, וימת בשנת תל"ה, רופא אמן, וחכם (דאָקטאָר) בלמודי הפלוסופיא, ויגר בהערים: גליקשטאַדט, האַמבורג ואחר באמשטרדם, והוא גם הוא חבר נוספות לספר „הערוך" (פרק ק"ד c), גם ערך ותקר חברת אחת בשם „זכר רב", אשר בה תספרנה קורות הימים מיום ברוא ה' שמים וארץ ודבריו סובבים הולכים בעקבות כתבי קדש, וכל שרש השמות והפעלים בשפת קדש נזכר בה פעם אחת. אף כי שם לו לקו את למודי שפינוזה, אבן לבו נפתה בסתר על חזיונות שוא ומדוחים של בעלי ברית שבתי צבי. — ה"ר יעקב יהודה אריה ליאון (ומשפחתו תקרא טעמפלאָ [טימפלו], היכל על שם ספרו הראשי) שנולד בשנת שס"ה ויאסף אל עמיו בשנת תל"א, ויגר בראשונה בעיר מידדעלבורג, ואחר בהערים: אמשטרדם והאַמבורג, ערך צורת תבנית היכל ה' אשר בנה שלמה מלך ישראל, וספרי יוסף בן מתתיהו הכהן ודברי החכם ה"ר עזריה מן האדומים אשר נגידים ידבר על אדות ההיכל בספרו „מאור עינים" היו לו לעינים וימצא הפיק במו לרגל מלאכתו בספרו (פרק קכ"ז). ספרו זה אשר חבר בראשונה בשפת ספרדית, והמחבר בעצמו תרגמו לשפת קדש בשם „תבנית היכל"[2], וסופרים אחרים העתיקוהו לשפות: האַלְלאֶנדית רומית, הוא באור (שבו יבאר היטב) תבנית ההיכל אשר חקק על לוח בקנה המדה הקטנה ברוח מבינתו. הוא חקק יותר ממאתים תמונות להפיץ אור נגה על ענינים שונים בחלקת ההלכה שעליהם ישאו מדברותיהם חכמי התלמוד (איללוסטראַטיאָן): ובנו ה"ר שלמה טעמפלאָ הגישן להחכם הנוצרי וורענהוייזע

---

[1]) ה"ר מנחם מן הלוי בספרו „שארית ישראל", פרק ל"ג. [2]) י"א באמשטרדם, ת"י 4^0.

(פרק קל"ט b,) לרגל מלאכתו בהעתיקו את ספרי המשנה. ה"ר יעקב יהודה הוציא אור גם העתקת שירי דוד (תהלים) מלך ישראל לשפת ספרדית. — ה"ר דוד כהן די לארא חבר ספר שבו יבאר הוראות מלים זרות משפות: יון רומית ותבאנה בספרי התלמוד ומדרשים, בשם „עיר דוד" [1] Sive de Convenientia vocabulorum rabbhinicorum cum graecis et quibusdam Aliis linguis Europaeis י"א באמשטרדם, 1638, 4°; וספר כמוהו אשר בו ידבר דבר דבר על אפניו במלאכת שרשי המלים בשפת עבר ומוצאן הוציא אור בשם „כתר כהונה" [2]), אולם אך עד אות יו"ד יגיע; בלעדי הספרים האלה ערך באור גם העתיק לשפת רומית את החידה הנודעה להחכם ה"ר אברהם אבן עזרא, גם תרגם את הספר „ראשית חכמה" (פרק קכ"ג e,), בהיותו רב לעדת ישראל בהאַמבורג התהלך כרע כאח עם החכם הנוצרי עדואַרד עדצאַרד (פרק קל"ט b) [3]). — באַלטאַזאַר Baltasar (יצחק) אָראָביאַ דע קאַסטראָ Orobia de Castro נולד בעיר בראַגאַנצאַ Braganza כשנת ש"ע, ואחר בא עם אבותיו (יהודים אנוסים) לספרד, ויקשב לקח מפי המורים בשבת תחכמוני בהעיר אַלקאַלאַ דע הענאַרעס Alcala de Henares, ויפקידוהו לאביר המורים (פראָפֿעססאָר) בעיר זעווילאַ בחכמת הפלוסופיא והרפואה, לא ארכו הימים ועל פי עבדו אשר הוציא עליו דבתו רעה באזני שופטי האינקוויזיטיאָן שמו אותו בבית הכלא כשלש שנים, ויענו את נפשו באכזריות רצה, ובאחרונה צוו עליו במפגיע לעזוב את הארץ. וילך יצחק הלוך ונסוע להעיר טולוז Toulouse בצרפת, ויהי לאביר המורים ויועץ להמלך לודוויג הארבעה עשר, אולם מאשר קצה נפשו באחרונה להתהלך במרמה בעניני הדת אשר לא נולד על ברכה, נסע לאמשטרדם, ששמה בא בברית דת היהודים; ויחבר ספרים שונים בתור וכוחים נגד למודי דת הנוצרים, גם שם לאַל דברי החכם שפינוזה, וימת בשנת תמ"ז [4]). — אחד מצאצאי המשפחה אשר כבר דברנו על אדותיה בעתה אבן דנה היה האיש ה"ר יעקב אבן דנה יליד אמשטרדם, ומשנת תל"ט ומעלה היה רב לעדת ישראל בלאָנדאָן ששמה נאסף אל עמיו בשנת תנ"ה; הוא ערך באור לספרי התורה בשם „לקט שבחה" וגם תרגם את ספר „הכוזרי" לשפת ספרדית ועוד ספרים אחרים; העתקתו לספרי המשנה בשפת ספרדית לא נדפסה, וגם העתקת אחיו ה"ר יוסף — שהיה מורה שפת עבר באָקספֿאָרד — לספרי המשנה לשפת רומית לא נודעה בשער בת רבים. על אדות איש חכם לבב אחד מצאצאי המשפחה ההיא שחיה ימים רבים אחריו, ראה למטה (d). — ר' שלמה אליווירא Oliveyra, סופר מהיר להלל מאד, וימת בשנת תס"ח,

---

[1]) י"א באמשטרדם, שנ"ח, 4°. [2]) י"א בהאמבורג תר"ט, 20, [3]) הח' קייזערלינג בספרו „הספרדים", צד 342 והלאה. [4]) הח' קייזערלינג בספרו „קורות היהודים בפארטוגאל", צד 303.

הוציא אור ספר־המלים בחרוזים, וידבר בכתביו על למודי חכמת השיר והמליצה, דקדוק, ומלאכת דרכי שרשי המלים להבין אותן לאשורן.

c) בין היהודים האנוסים גולי ספרד ופארטוגאל שהחישו מפלט למו בארצות הניעדערלאנדען המצא ימצאו רבים מהם חכמי לב אשר הביעו רוחם בלב רגש בדברים נמרצים הוּדרים כליות ולב על התלאות הנוראות והעני שראו בשבט עברתו, בשיריהם אשר שרו, בשפות: ספרדית, פארטוגיעזית, גם רומית. השירים האלה יקרים ונכבדים לא אך בשיא חסן המליצה ונעם נאמם, כי אם ביתר שאת ועז יקחו את לבנו ברגש העז הנובע מקרב ולב עמוק, ובדבר גורל חיי המשוררים שעליהם תטוף מלתם אשר התהפך כחמר חותם. ר׳ דוד אבנטר מלו Abenatar Melo נולד בשנת ש״י, ומאשר העתיק שירים אחדים מתהלים לשפת ספרדית, לכן הסרוהו שופטי בית משפט האינקוויזיטיאָן כי לבו נפתה בסתר על למודי תורת משה, לזאת שמו אותו בבית הכלוא ששמה נפשו ברעה תתמוגג שנים אחדות, ואחר בא אמשטרדמה, ומשרת ראש בית־הכנסת נתנה על שכמו; העתקתו לשירי תהלים (שי״א בפראנקפורט אם מיין בשנת 1626) בחרוזים בשפת ספרדית, תשא עליה חותם חיי המחבר אשר רבת שבעה לה נפשו עמל ויגון. — האיש אשר כבר מלתנו אמורה על אדותיו (פרק קל״ב b,) ה״ר יצחק עוזיאל הבין וחקר בשפת ספרדית שיר גבורים „דוד״ בשנים עשר שירים. — שירי תהלים העתיקו גם חכמי לב: ה״ר יונה אברבנאל — בן הרופא ר׳ יוסף אברבנאל אשר גר באמשטרדם ובן אחות לה״ר מנשה בן ישראל — והרופא ה״ר אפרים בוענאָ Bueno. כבוד ה״ר יונה יחד בקהל המשוררים אשר שרו שירי נהי על מות אבזרי אשר שרפו הקנאים בליססאַבאָן בשנת ת״ז את האיש העברי בן חמש ועשרים שנה ר׳ יצחק דע קאַסטראָ טאַרטאַס. — החכם עמנואל גאָמעץ שמוצאו הוא מארץ פארטוגאל, רופא באַנטווערפען, ערך באור בשפת ספרדית בדרכי השיר למשלי החכם היפפאָקראַטעס. — אַנטאָניאָ ענריקוואועץ גאָמעץ Antonio Enriquez gomez שהיו לו מהלכים בחצר המלך בספרד, ונודע בשם Don Enrique Enriquez de Paz נולד בעיר זעגאָוויאַ Segovia בשנת ש״ס, ויחל לעבוד עבודתו בתור גבור חיל במערכות הצבא, ולא ארכו הימים וגאָמעץ הוקם־על למעלת שר אלף גם כבדתהו הממשלה באות הכבוד St=. MigueIsorden, אולם עוד מעט נבאש בשופטי האינקוויזיטיאָן, ואחרי נסעו ימים רבים לערים שונות בצרפת: באָרדאָ, רואַן, פּאַריס, בא באחרונה לגור באמשטרדם. בזעווילאַ הציגו במחזה את תמונתו כמו חי (in effigie) בעלותו על המוקד להשרף. הוא השאיר אחריו שירי זמרה, שירי גבורים, ושירי חזיון. — החכם ר׳ דניאל יהודה, גם יקרא בשם Don Ñicolas de Oliver y Fullana, בימי עלומיו היה אחד פקידי הצבא בחיל ספרד, ואחר לחם מלחמת הניעדערלאַנדען בהצרפתים בגדוד חיל רגלי בתור Circuncidado Coronel, וירכוש לו שם טוב בערכו בסדר נכון את לוחות

גלילות הארץ (אַטלאַס) הנכבדים להחכם בלעאוי Bleau, ועל ידי ספריו אשר חבר בדרכי למודי תבונות הארץ וצבא השמים (קאָסמאָגראַפּיע). אשתו השניה היתה המשוררת איזבל (רבקה) קאָררעאַ Correa, אשר גם היא חטר מגזע יהודים אנוסים. — טהאָמאַס (יצחק) דע פינעדאָ, נולד בשנת שע"ד בפארטוגאל, והיעזואיטען הנכו אותו במאַדריד על פי דרכם, וברבות הימים צוה משופטי האינקוויזיטיאָן לעזוב את ארץ ספרד; בבאו להאָללאַנד התיהד באין מחריד נגדה נא לכל יושבי הארץ. באמשטרדם כלה את מלאכתו בשנת תל"ו (1676) בהוצאת הספר Stephanus Byzantinus; בקהל קרוביו יחד — כפי אשר אמר עם ספרו — כבוד המשורר מיגועל די זילווייראַ מעיר צעלאָריקאָ Celorico, ובין רעיו הכי נכבד הנוסע פעדרא טייקסייראַ Teixeira, אשר בשובו ממסעיו, בא בברית דת היהודים באַנטווערפען ששמה ערך את דברי מסעיו ממזרח־הודו (אָסטאינדיען) עד בואך איטאַליען, בספר. — על אדות גורל חיי אנשי שם האלה ועוד חכמי לב בני דורם יביעו אמר ספרי החכם מיגועל (דניאל הלוי) די באַרריאָס, אשר גם הוא מוצאו ממשפחת יהודים אנוסים, ובאחרית המאה השבע עשרה הלך למסעיו לארצות: איטאַליען, אַמעריקא, ואחר הואיל לשבת באמשטרדם, ויקונן בשיריו על מות תמימים וישרים משוררים חכמי לב שעיפה נפשם להורגים בימיו בעד קדושת השם [1].

d) עדת ישראל באמשטרדם, כפי אשר ידבר בספרינו למעלה (פרק קב"ד c f) לא נקתה מהמבוכות אשר פרעו פרעות בישראל לרגל המשיח השקר שבתי צבי, וגם חכמי לב אשר אור הפלוסופיא נגה עליהם, כמו ה"ר בנימין מוספיא (b) וה"ר יצחק בן מתתיה אבוהב נפתה לבם לחזיונות רוח הדמיון הכוזב המרחפת בימים ההם. שם נכבד אשר פעליו יראו לימים רבים רכש לו האיש ה"ר יעקב ששפורטש, שמוצאו הוא מצפון ארץ אפריקא, אחד מצאצאי הרמב"ן בדור האחד עשר. הוא היה רב לקהלות ישראל בהערים: ליוואָרנאָ ולאנדאן, ואחר בהאמבורג, ובאחרית ימיו באמשטרדם, ששמה נאסף אל עמיו בשנת תנ"ח. בלעדי שתי קבוצות שו"ת הידועות בשם „אהל יעקב [2]), „ועדות ביעקב" [3]) הכין וחקר ספר בדבר שבתי צבי וכל הקורות אשר נקרו ויאתיו לרגל השאון אשר קאם אז בישראל הנקרא בשם „קצור ציצת נובל צבי" [4]), וה"ר יעקב עמדין הוציאהו אור שנית, ובדברים נמרצים ישים לאַל למודי המשיח השקר ההוא, וכי אמונת שוא כמוה תשחית כל חלקה טובה בכרם

---

[1]) ספריו אלה המה הארנים אשר עליהם הטבעו כרובי דברי הספרים הערבים לאזן שומעת אשר שקד עליהם בכל עז החכם קייזערלינג בספריו בל"א: הספרדים ושירים הראמאנים ליהודים בספרד" (שי"א בלייפציג בשנת 1859, 8⁰) וגם לנו היה היו לעינים לרגל מלאכתנו בספר הזה. [2]) י"א באמשטרדם בשנת תצ"ז, 2⁰. [3]) שם בשנת הל"ב. [4]) שם בשנת תצ"ז.

היהדות. — כמוהו עמד בפרץ לעמת נחמיה חיון (פרק קכ"ד f,) בכל תקף ועז האיש הנכבד בספרת התלמודית בשם „חכם צבי", ה"ר צבי הירש אשכנזי, אשר כהן פאר בראשונה בתור רב בעיר באָסנאַ־זעריי ומשנת ת"ע ומעלה היה רב לעדת האשכנזית לישראל באמשטרדם. אולם בני עדת הפארטוגיעזית, ובראשם ה"ר שלמה איללאן עמדו לימין חיון; ויהי הריב קשה עד מאד בין שתי הקהלות ההן, עד אשר נאלצו החכמים: ה"ר צבי אשכנזי וה"ר משה האגיז (פרק קכ"ג h,) לעזוב את העיר אמשטרדם: ה"ר צבי אשכנזי שם לארץ פאלען פעמיו ששמה גוע וימת בשנת תע"ה. בלעדי שו"ת שחבר, השאיר אחריו עוד חברות קטנות על אדות הריב אשר התגלע אז באמשטרדם. בנו ה"ר יעקב עמדין (פרק קל"ח, c) יצא לריב עם בעלי ברית שבתי צבי ביתר עז. הרב — הנזכר למעלה — לעדת הפארטוגיעזית באמשטרדם ה"ר שלמה ב"ר יעקב אילון AyIlon יליד זאפֿעד Safed חבר קבוצות שו"ת שונות וימת בשנת תפ"ה. בימיו וימים רבים אחריו כהנו פאר במשמרת הרבנות בקהלה ההיא: ה"ר יצחק חיים אבן דנה די בריטאָ Di Brito, והאיש ה"ר דוד ישראל (עתיה) אטהיאס, ראש בית המדרש „עץ חיים"; בני דורו ימלאו פיהם תהלת ה"ר יצחק אבן דנה ויכבדוהו בתור חכם לבב בלמודי התלמוד, עליון לחכמי דורו, וימת זקן ושבע ימים בשנת תק"כ. על ידו ובעין השגחתו יצאו אור בשנות תפ"ח—תקכ"א בארבע חברות קבוצות שו"ת לחכמי הרבנים מבית המדרש ההוא בשם „פרי עץ חיים" [1]. — אולם בין כה וכה למודי החכמה והמדעים בספרת העברית אשר עתקו וגברו חיל למעלה ראש בין בני עדת ישראל הספרדית—פארטוגיעזית אשר נחלו מראש השכלת אחיהם בספרד הלכו הלוך והסור מהמאה השמונה עשרה והלאה, ואך נשאר למו זכרון מחמדי הלמודים הנשאים שהיו להם בימי קדם (פרק ק"ב b,).

פרק קלה

היהודים באשכנז.

a) מצב היהודים בארצות אשכנז לא שנה לטוב גם במאה השש עשרה והשבע עשרה, רב יתר מבשנים קדמניות באחרית ימי הבינים (פרק קי"ח קי"ט), ראשית דברי הענינים הנכבדים והחליפות אשר רוח התקופה החדשה צרר בכנפיו, עזרו לרעה לחבל חבל נמרץ במצב היהודים באשכנז; החשך אשר כסה את שמי המדעים במאתים שנה האל לא כר מיהודי אשכנז כי אם לרגעים בקרני אור חסד המושלים אשר האירו פניהם אלימו, וגם זאת היתה אך

[1]) דפוס אמשטרדם בשנת תקי"ז.

אחרי אשר כבר חדלו התלאות והמצוקות — שבאו לרגל מלחמת השלשים שנה — לתת חתיתן על יושבי הארץ ואבד כל זכר להן. האמנם הקיסר פֿריעדריך השלישי אשר הננו אלהים בלב מתנה, אולם אולת ידו להשביה את שאון העם והמונו אשר כים נגרש השקט לא יוכל בימים ההם, לא נצב כצר ליהודים; הוא נתן מהלכים בביתו לרופא יהודי ושמו ר׳ יעקב בן יחיאל לאָאַנס Loans וינשאהו בשם הכבוד „פרש־גבור״ (ריטטער), וגם צוה לבנו מאקסימיליאַן טרם מותו, כי באברתו יסך על היהודים מחמת אויביהם. יוכל היות כי שארו של הרופא ההוא היה האיש ה״ר יוסף בן גרשום לאָאַנס יליד ראָסהיים בעלזאַסס (לכן יקרא גם בשם ר׳ יוסף ראָסהיים), אשר ברשיון הממשלה היה המוציא והמביא את דברי אחיו בני עמו בבתי הנבחרים, והסופרים העברים יקראוהו בשם „מליץ יושר הגדול ליהודים״. אכן גם למאקסימיליאן נעדר אמץ רוח נמרץ, גם מאשר שאון העם הלך הלוך וסעור בימים ההם לכן לא עצר הקיסר כח לעמוד בפרץ בכל תקף ועז לפני יושבי הממלכה אשר התהלכו עם היהודים בקרי. עלילות ברשע על היהודים כי רצחו ילדי הנוצרים, ויחללו את לחם קדשם, ויחרפו את אלהיהם, לא חדלו, ולרגלן בא הקרץ על קהלות רבות וכן שלמות; הנה כי כן גרשו היהודים כלה מנירענבערג בשנת רנ״ט (פרק קי״ח c,); גורל מר ונמהר כמוהו עלה גם על קהלות ישראל בהערים: אולם, נאֶרדלינגען, קאָלמאַר, מאַגדעבורג. צוררי ישראל ומנדיו שפכו חמתם גם על ספרת העברית, וביתר עז על ספרי התלמוד. בראש הצוררים עמד איש אחד בשם האָאָגשטראַטען Hoogstraten מקאֶלן, אשר כפי הנראה, קנא בתהלת הכהנים ראשי המבקרים (גראָססאינקוויזיטאָרען) בבתי משפט האמונה בספרד ויחפוץ להתחרות אתם בדבר שנאתו ליהודים, ויהיו דבריו עם היהודי שהמיר דתו וויקטאָר פֿאן קאַרבען אשר עזר אחריו ובריתו היתה נאמנה ביתר שאת עם המומר אשר שמו הוא לדראון נצח — בהתעיבו עלילה — פפֿעפֿפֿערקאָרן; המה הפיצו כתבי מרורות על היהודים בין הנוצרים, וידרשו מהקיסר לבער את ספרי התלמוד כלה מבתי היהודים באשכנז. אולם בחסדי ה׳ כי גברו על בני ישראל שלה להם רב ומושיע, להציל את שארית הפליטה זכרון מחמדיהם בימי קדם והוא, ספרי התלמוד, אשר שמו יכתב לתהלה לדור אחרון בתור אחד השוקדים להפיץ למודי המתקנים הנוצרים בין בני עמו, יקר רוח וישר הולך.

b) החכם יאָהאנן רייכֿלין ילוד פפֿאָרצהיים Pforzheim, נולד בשנת 1455, וימת בשנת 1522, משכיל בכל חכמה תמים וישר, אוהב אמת בלי חנף ומשא פנים, שם מעיניו לבא עד נבכי השפה העבריה, למען דעת אל נכון את למודי ספרת הקבלה אשר בהררי המסתרים יסודם הכתובים בשפת קדש, ויקשב לקח בלמודי השפה ההיא מפי ר׳ יעקב לאאַנס מורהו (a), אשר ידע אותו בבקרו בהיכל הקיסר פֿריעדריך השלישי; וגם יצק מים על ידי ה״ר עובדיה ספורנו (פרק קכ״ה, e). הוא היה הנוצרי הראשון, אשר אזן והקר דקדוק שפת

עבר ; ורוח דמיונו נשאהו להגות בלמודי הקבלה אשר יבארו את שמות ה׳ אל מה ירומו , וחשבונות המספרים , אשר בהם מצא (לפי דעתו) און להראות לדעת כי צדקו יחדו למודי הדת הנוצרית . בין דברי הנוצרים השונים לעניניהם אשר הזקו על הקיסר מאַקסימיליאַן ולא נתנו דמי לו בבקשותיהם כי יתן צו לאבד כל זכר מספרי התלמוד והכתבים ההולכים בעקבותיהם , בקשו גם אויבי היהודים כי ישאלו גם את החכם רייכלין לשמוע מה בפיו גם הוא על דבר ספרי התלמוד ועל פיו יקום דבר , ומשפט רייכלין יצא בשאתו דעו בספר כי לא נמצא אף שמץ דבר עול בספרי התלמוד אשר שונאי ישראל האריכו לשון עליהם . אף כי בימינו לא כמחשבות רייכלין מחשבות חכמי לב אחדים — בתור בקרת מדעית — בדבר ספרו אשר יצדיק את ספרי התלמוד , ואף כי רייכלין בימיו גם הוא רבת שבעה לה נפשו עמל החשבים אשר אמרו עליו כי כופר הוא באמונתו ויוציאו עליו דבתם רעה באזני שרי הממשלה , אולם תוצאות הדבר היו כי ספרי התלמוד נצלו , ובאיטאליען נתן גם הפאבסט הרשיון להדפיס ספרי התלמוד . היהודים בעצמם בארץ אשכנז לא לקחו חלק בריב הלמודי ההוא , אשר דברי בעלי הריב נסבו ורחבו עד כי היו לספרות שלמה , היהודים התבוננו על זאת אך מרחוק ; אכן לא הונה למו מעמלם ענים ורגזם בזאת ברב או במעט . בימי הקיץ בשנת ר״ע לרגל עלילת שוא כי היהודים חללו את לחם קדשיהם , אשר הכהן הראשי (בישאָף) והנסיך (קורפירסט) יאאַחים Joachim הראשון ההולך אחרי משאות שוא (ביגאָט) היו הרוח החיה באופני העלילה ההיא , ענו נפשות שמונה ועשרים יהודים ואחר שרפו אותם באש , בלעדי שני יהודים , אשר בעת חבלי מות אפפו אותם באו בברית דת הנוצרים , אשר חמלו עליהם ויקלו את ענשם לאמר כי לא ישרפו אותם כי אם יסירו את ראשם . — בעיר פראנקפורט אַם מיין בהתאסף נבחרי בני העם בראשית שנת רע״ו המתיקו סוד יחדו , לגרש כלה את היהודים לבלי ישובו עוד אל העיר ההיא , לזאת נתנו ידם הנבחרים : מעיר הכהן הראשי (ערצביסטהום) מיינץ , ועיר הכהן בפולדאַ , יושבי ארצות הפפאלצגראַפען לודוויג , ווושבי הערים : פראנקפורט , וואָרמס , האַנויא , ועוד . אולם מחשבתם הופרה , כי להצלחת היהודים זכר הקיסר כי לו בני ישראל עבדי עבדים ויצו עליהם ללכת איש איש לביתו ולארצו . בכל זאת , גרשו היהודים כלה מעיר רעגענסבורג בשנת רע״ט .

c) דבר המתקנים שסלו למו מסלה חדשה בנתיבות דת הנוצרים (רעפאָר־מאַטיאָן) , הריבות אשר התגלעו לרגלי הענינים האלה בין הקאַטהאָליקען והפראָ־טעסטאַנטען , הסבו את עיניהם על ימים מספר מהיהודים ; לוטהער בעצמו ראש המתקנים בראשונה דבר רתת בספריו על אכזריות עברה אשר הנוצרים יתעללו ביהודים , מאשר לא זו היא הדרך לפלס נתיב ליהודים כי יבאו בברית דת הנוצרים . אכן דבר תקון דת הנוצרים לא שנה לטוב עד מה את מצב היהודים ;

גם לוטהער בעצמו הפך את לבו באחרונה ויכתוב מרורות על היהודים בספרו : „על אדות היהודים וכזביהם" , ומלחמת האכרים הביאה לרגלה תלאות ומצוקות על האצילים וגם על היהודים . גם בדבר מחשבות הנוצרים אשר בלבם קננה משטמה קשה כשאול על היהודים לא פעלו דברי תקוני הדת עד מה לשרש פרה ראש מחשבות כאלה מקרבם . השוד והשבר אשר באו כתמם במאה הארבע עשרה בארץ ספרד—אשר אמונת הקאטהאלית שררה בה—על היהודי ר' שמואל אל לאווי (פרק צ"ג a) באו במהלך שנית גם בבראנדענבורג אשר יושבי הארץ ההיא באו בברית דת הפראטעסטאנטען במאה השש עשרה , על היהודי ליפפאלד Lippold , ובמאה השמונה עשרה בא הקרץ בווירטעמבערג גם על היהודי זיסס Süss . ליפפאלד היה רופא הנסיך יאאחים השני ויועצו על האוצרות אשר לממשלתו (פינאנציעללער ראטה) , ובזאת העיר עליו קנאת העם וישטמוהו בלבם . אחרי מות הנסיך שמו על ליפפאלד עלילות ברשע כי נתן ראש בברותו , ויענו את נפשו על פי השופטים באכזריות רצה עד כי האמלל נאלץ להתודות על פשעו (בעוד חף היה מפשע) כי ידו היתה במעל ויוציאו אותו להורג , ואז גרשו היהודים כלה מבערלין ומכל מחוזות בראנדענבורג (בשנת של"ג) . כוס תרעלה כמוה עברה בשנת תצ"ה גם על היהודי ר' יוסף זיס אפפענהיימער , אשר עונו נכתם בזאת , אך על אשר עבד בתם לבבו ובכל נפשו את אדונו ההערצאג קארל אלכסנדר פאן ווירטעמבערג . — גם בערים החפשיות באשכנז לא טוב היה גורל היהודים , מגורל אחיהם בארצות הסרות למשמעת מושליהן . בעיר פראנקפורט אם מיין אחת קהלות ישראל העתיקות הנכבדות באשכנז , התנפלו בני האספסוף—לרגל קשר אשר נמצא בחבר עושי מלאכה (צינפטע) — ובראשם עבר אפה לביבות (לעבקוכענבאקער) ווינצענץ פעטטמילך Vincenz Fettmilch על מגרש היהודים בשצף קצף , וישללו שלל ויבזו בז דים ויגרשו את היהודים מהעיר . אך מקץ שנתים ימים פתחו שנית שערי העיר ליהודים , ואת פעטטמילך הבליעל תלו על עץ . ליהודים בוואָרמס אשר גם שמה התעתדו בני ההמון להתנפל על היהודים בעברתם כי קשתה , עמד רוח והצלה מהנסיך פריעדריך פאן דער פפאלץ אשר הגן בעדם ויעמוד לימין צדקם . כל השומע ישתאה ויתפלא , כי בימים ההם הראה קשה מושל נוצרי בארץ מתחת את בני עולה אשר התעיבו עלילה לגעת ביהודים לרעה . — התלאות והעני אשר שלחו ברגלי מלחמת השלשים שנה לא הבדילו את היהודים לרעה רב יתר מהנוצרים ; אכן אל נכון , מאשר העמים שובבו אז משובה נצחת ודרכי מסחר והמרעים אבלות , גם נפשם שבעה לה עמל ויגון למדי . — בהאמבורג באו לשבת בני משפחות אחדות אשר מוצאם הוא מיהודים אנוסים , ויעברו דרך אמשטרדם , ויבאו האמבורגה , וברבות הימים עתקו וגברו חיל אחדים מהם במסחרם וילכו הלוך וגדל מאד ; בני המשפחות : קאסטרא , טעקסיירא ,

לימאַ התנוססו בעשרם ובחכמתם [1]. — עוד משפחות כהנה מהאנוסים חפצו להאחז בעיר פראַנקפֿורט אַם מיין, אולם האזרחים שמה אשר עינם צרה בהצלחת זרים שמו לאַל את מחשבתן. אכן לב הנסיך מהאַנויאַ ראה חכמה ודעת רב יתר מאזרחי פֿראַנקפֿורט, ומשנת ש"ע ומעלה נתן הרשיון ליהודים לשבת שמה. בשנה ההיא כוננו שמה היהודים בית דפוס עברי אשר מני אז חילים יגברו בעליהם במפעלם זה.

פרק קלו

היהודים באֶסטרייך. ה"ר דוד ב"ר שלמה גאנז.

a) מצב היהודים בארצות אֶסטרייך, אשר בהן יגורו כמרביתם בני הסלאַוים, כמו באֶהמען ומאֶהרען, לא שונה ברב או במעט ממצב אחיהם בני עמם בארצות פאָלען. בפראַג כוננה מקדם קדמתה עדת ישראל נכבדה, ועל פי ראשיה ישקו כרובי דברי היהודים בארצות אשכנז קדמה. להיהודים בפראַג נתנו — עד הגיעו ימי התקופה החדשה — מגרש המועדה לשבת בו; ענות נפש, עונש כסף, אשמות שוא ומשטמה לא עשו שמות בישראל שמה רב יתר מבארצות אשכנז. כמעט כמאה שנה טרם כוננו היהודים בתי הדפוס באשכנז, והוא משנת רע"ג ומעלה, כבר כונן בית דפוס עברי תמידי בפראַג; מבקרים על הספרים העברים לפני מלחמת השלשים שנה, או לא שמו מראש, או המבקרים בשובה ונחת התהלכו עם היהודים, בעוד באיטאַליען כבר במחצית השניה למאה השש עשרה השחיתו מבקרים נוצרים כל חלקה טובה בספרים עברים. האיש אשר כונן את בית הדפוס העברי בפראַג מראש הוא ר' גרשום הכהן בן שלמה, אבי משפחת המדפיסים הנודעה בשם גרשוני. בנו ר' מרדכי צמח, אחד נכבדי היהודים בפראַג, התאזר עז ויסע לרומא בשנת שכ"א וה' נתן את חן ר' מרדכי בעיני הפאַבסט, ויאר פניו אליו ויעתר לבקשתו ודבר שלח הכהן הגדול להמלך פֿערדינאַנד הראשון להשיב אחור את פקודתו שנתן צו לגרש את היהודים מארצו, ר' מרדכי בא בכלה אלי קבר בשנת שנ"א. עדת ישראל בפראַג פרחה כתמר והצלחתה עלתה כפורחת ברבע האחרון למאה השש עשרה עד שנת שע"א, תחת ממשלת רודאָלף השני. המבוכות בעניני הדת להנוצרים שפרעו פרעות בימי ממשלת מתתיהו Mathias, ומה גם מלחמת השלשים שנה, בני היעזואיטען אשר השתררו גם השתרר על יושבי הארץ בבאֶהמען שנו את

---

[1]) הת' קייזערלינג בספרו „הספרדים", צד 307 והלאה.

מצב היהודים לרעה, ואך בחסדי המושלים פערדינאנד השני והשלישי יכל עמוד והונח להם מעט מרגוע.

b) בראשית מאת השש עשרה עמדו בראש עדת ישראל בפראג בתור רבנים: ה"ר יעקב פאלאק וה"ר יצחק מרגליות; הראשון הוא אבי למודי הפלפול, אשר יוליכו את ההוגים במו בתהו לא דרך ויעקשו את הישרה בנתיבות למודי התלמוד, ובשנות מאות האחרונות החזיקו במו רבים וילכו הלוך וגדל למרת רוח המשכילים אשר עמדו בפרץ לעומתם (פרק קי"ח, d), הוא לא השאיר אחריו עד מה בכתובים מלמודי הפלפול מאשר הצניע לכת, בדבר תלמידו ר' שכנא ידובר בספרנו (פרק קכ"ט, b) למעלה. בשנת רצ"ה. בנה ר' אהרן משולם הורוויץ בית הכנסת לתלפיות אשר גם עתה יקרא שם בית הכנסת לר' פנחס על בית זבול לה' ההוא בפראג, בן אחיו ר' פנחס לקח את אחות ה"ר משה איסרלש (הרמ"א) לו לאשה, והוא הוא אבי המשפחה הכבודה אשר תתנוסס גם כיום הזה בחכמי לב אנשי שם קרואי מועד שיכהנו פאר בתור רבנים בקהלות שונות. בשנת של"ג היה האיש ה"ר יהודה ליווא ב"ר בצלאל (מהר"ל) — אחרי היותו כעשרים שנה רב הגליל במאהרען — לרב הראשי לעדת ישראל בפראג, הוא יסד את בית המדרש אשר יקרא בשם „קלויז" ובשנת שנ"ב הוקם־על לרב עדת ישראל בפאזען, ויאסף אל עמיו בפראג בשנת שס"ט. הוא היה סופר מהיר רב פעלים, אך לא בחלקת הספרות התלמודית. לבדו הברות קטנות שחבר, נזכיר בזה את באורו לבאור רש"י על התורה „גור אריה", באורו למסכת אבות „דרך חיים", וספרו „נצח ישראל", על העתידות הנשקפות לבני ישרון. על אדות הספורים אשר יארגו למו המספרים בדבר פרשת גדולת שמו („ר' ר' ליב הגדול" [1]), לא יזכיר עד מה בן דורו ובן עירו ה"ר דוד גאנז, ואך יספר כי ה"ר יהודה ליווא ראה אור פני הקיסר רודאלף (אוידיענץ), וידבר אתו פנים אל פנים ביום השלישי לחדש אדר (שמונה עשר לירח פעברואר בשנת 1592 (שנ"ב), ודבר שיחתם לא נודע לאיש. — הרב אשר כהן פאר) אחריו בפראג היה האיש ה"ר מרדכי ב"ר אברהם יפה, ובראשונה היה רב בקהלות ישראל, בהערים: גראדנא, לובלין, קרעמעניץ, ושנים אחדות (לרגל גרוש היהודים מפראג) היה רב גם באחת ערי איטאליען, הוא הקשיב לקח בלמודי התלמוד מפי ה"ר משה איסרלש (הרמ"א) מורהו, ויגוע ה"ר מרדכי, וימת בשנת שע"א, הוא אזן וחקר את הספר בעשרה חלקים, אשר פיו יקבנו בשם „עשרה לבושים", ובהלקים אחדים ממנו יסל לו מסלה בנתיבות הארבעה טורים, כדרכי ה"ר יוסף קארו בספרו „שלחן ערוך" (פרק קכ"ב, a), וביתר החלקים יערך מורשי לבבו בתור באור לבאור רש"י עה"ת, ויחוה דעו

[1]) בשם התאר הזה יקרא גם האיש ה"ר אריה ב"ר זכריה, רב בקראקויא (משנת תכ"ד ומעלה) „עיר הצדק", צד קט"ו.

בענינים אחרים בתור מבאר לספר „מורה נבוכים״, וגם בדרכי למודי הספר „צורת הארץ״ להר״ר אברהם ב״ר חייא (פרק ע״ז c,), ובבאור הסובב הולך בדרכי הקבלה לספרי התורה להר״ר מנחם ריקאנטי (פרק ק״ה b,) ישפיק. הר״ר מרדכי יפה היה גם תלמיד להר״ר מתתיה דלקראט יליד פאָלען, אשר גר בשנת ש״י בעיר באָלאָגנאַ באיטאליען, ומספריו יצאו אור: באורו לספר „שערי אורה״ (פרק צ׳, c), ובאורו להספר „מראה האופנים״ בחכמת התכונה, וספרו „צל העולם״ אשר הספר "Jmage du Monde" היה לו לעינים. צפירת תפארה לעדת ישראל בפראַג היה האיש ה״ר דוד ב״ר שלמה גאנז (אווזא), נולד בשנת ש״א בעיר ליפפשטאַדט בוועסטפאַלען, הוא הקשיב לקח בלמודי התלמוד מפי אנשי השם, בהערים: פראַנקפורט אַם מיין וקראַקויא, ויבא לשבת בפראַג בשנת שכ״ד, ששמה גוע וימת בשנת שע״ה. הוא היה היהודי הראשון באשכנז בימים ההם אשר שם עינו ולבו על קורות הימים וידיעות תכונות הארצות (געאָגראַפיע) להפיצן בישראל. לו היה שיח ושיג עם החכמים הנוצרים: יאָהאַנן מיללער, קעפלער וטיכאָ דע בראַהע Tycho de Brahe, אשר העתיק בעדו לשפת אשכנז חלק אחד „מלוחות אלפונזו״ (פרק פ״ז d,) מתרגום עברי שיצא אור בשנת ה״א כ׳. ביתר עז נודע בשער בת רבים ספרו „צמח דוד״ (שיצא אור בראשונה בפראג בשנת שנ״ב 4^0,) והוא ספר דברי הימים, אשר בחלק הראשון ידובר על אדות קורות ישראל, ובהשני ישא מדברותיו בדבר קורות כל העמים ללשונותם לגוייהם. הספר הזה נעתק לשפות: רומית ואשכנז, והפרק אשר בו ידובר על אדות המשפט שיקרא „פעמגעריכט״ או „משפט סתר״ ואשר אך יושבי וועסטפאַלען ידעו אל מה ירומזן מליו, נעתק מקרוב לשפת אשכנז. בההוצאה מספר הזה בפראַנקפורט בשנת תנ״ב נלוו להדברים הראשונים קורות הימים עד שנת תנ״ב. ימים רבים אחרי מותו יצא אור ספרו בלמודי תכונת הארץ לפי חכמת המאַטהעמאַטיק (מאַטהעמאַטישע געאָגראַפיע) בשם „נחמד ונעים״ שבו ישלים את מלאכתו אשר החל לעשות בספרו הקטן אשר פי המחבר יקבנו בשם „מגן דוד״, והוא ספר יקר ואין חזיונו נפרץ, גם עוד נמצאו דבריו בכתובים. ה״ר דוד גאנז הוא הוא האיש אשר יקרא גם בשם ה״ר דוד אבזי, אשר שמו יקרא על הספר „צורת הארץ״ שנדפס בקונשטנטינא, וגם היא היא החברת אשר ה״ר דוד גאנז בעצמו יקבנה בשם „גבולות הארץ״ [1]

c) ה״ר דוד גאנז יתם את ספרו „צמח דוד״ בתהלה רבה ויפזר כבוד עד בלי די לבן דורו, אחד הנדיבים בעדת בני פראַג, והוא: ר׳ מרדכי (מאַרקוס) מייזעל, נולד בשנת רפ״ה, וימת בשנת שס״א, יוכל היות כי הוא

[1]) הח׳ צונץ בספרו „געזאממעלטע שריפטען״ ח״א, צד 185.

היה עשיר מכל עשירי עדתו, אולם הוא היה עליון לכלם ברוחו הנדיבה ובמעשי הצדקה אשר כוננו ידיו. הוא בנה לבד בית הכנסת קטן, גם בית הכנסת נכון ונשא הבנוי כמו רמים בעיר מגורו פראג, אשר גם ביום הזה יקרא בשם בית הכנסת למייזעל, ויצו להכין בעדו ספרי תורה עם מכסיהם הנחמדים אשר ישרתו בם בקדש, ויתנם מתנה לא אך לבתי התפלה בעירו, כי אם גם לקהלות ישראל בפאלען וירושלים עיר הקדש, גם כונן בית הרחצה, וגם מקום הרחצה אשר בו נוזלים מים חיים (קוועלבאד), גם בית אסף לעניים. וזל זהב מכיסו לרצף במרצפת אבנים את כל מגרש היהודים בפראג, ויתמוך את החכמים ההוגים בתורת ה׳ העניים בעדתו, וכל מחסורי העניים, בעדתו לימי השבתות והחגים עליו, ובכל שנה ושנה הלביש שני עם ערנים גם נתן מהר ומתן לשתי יתומות עניות לבא במסרת ברית הנשואין עם בחיריהן, וגם הלוה כסף לאחיו אשר מטה ידם למען יוכלו לעשות חיל במסחרם למצא בו חית ידם; לבני עדת ישראל בפאזען, אשר דלו מאד לרגל האש אשר יצאה אז ואכלה את כל הונם ורכושם, העניק מכספו עשרת אלפים טהאלער. וכזאת נתן גם לקהלת ישראל בקראקויא. בעקבותיו הלכה אשתו נדיבת לב חוה, וכאשר היא מתה עליו, עשתה טוב וחסד לעניים מדכאים גם אשתו השניה פֿראָממעט Frommet ורך לא שב נכלם מביתה. ויהי כאשר מת ר׳ מרדכי מייזעל לא בנים, צוה הקיסר להביא את כל הונו ורכושו אשר השאיר אחריו כסף וכלי יקר לאוצר הממלכה, באשר להקיסר הצדקה לקחת לאוצרו את רכוש עבדי עבדיו היהודים אשר ערירים ימותו. גם כבדה יד הקיסר על הרבנים ויאלצו מטעם המלך להחרים את האיש אשר ר׳ מרדכי מייזל נשה בו, ולא ישלם את נשיו להשרים אשר על האוצרות להקיסר.

b) בימי מלחמת השלשים שנה ידע הקיסר פֿערדינאַנד השני, אשר היה דרוש לו כסף רב, להגן בעד היהודים שמהם היו לו לכסף תוצאות בכל אשר יפנה. הוא עמד לימין היהודים בפֿראַנקפֿורט גם וואָרמס לעמת האזרחים אשר עינם צרה בזרים, ויסף באברתו עליהם לבלי ישימו עליהם מסים רבים, גם להיות בתיהם שאננים ולא ירגיזו אותם אנשי הצבא — אשר יושיבו אותם בבתי יושבי העיר — ממנותתם, ועוד. גם נשא הקיסר את ראש יהודים אחדים בתור יהודים אשר יש להם מהלכים בחצרו, ויתן למו חופש לסחור בארץ אל כל הישר בעיניהם וגם הבדיל אותם לטוב רב יתר מכל אחיהם בני עמם. בקהל היהודים אשר היו למו מהלכים בחצר הקיסר, יחד כבוד האנשים הנקובים בשמותם: ר׳ יוסף פינקערלע Pinkerle יליד גאָרץ, ר׳ משה ור׳ יעקב מאַרבורגער מגראַדיסקאַ, ווענטוראַ פּאַרענטע Ventura Parente מטריעסט, ר׳ אליהו הלפֿן, רופא בוויען, ר׳ שמואל לבית „התנין" (דראַכֿען), ור׳ שמואל לבית „בת היענה" (שטרויס) בפֿראנקפֿורט אַם מיין. ר׳ יוסף

באססעוי Bassevi שמיעלס בפראג, נולד בשנת ש״ם, וימת בשנת שצ״ד, הוקם על למעלת השם הנכבד „פֿאָן טרייענבערג״ בתור אחד אצילי הארץ, ויוכל לשאת שלט הממלכה (וואַפּפען) על לבו. אחרי מלחמת תנופה שהיתה בהר הלבן (וויסען בערגע) בשנת 1619 (שע״ט) הציגו אנשי משמר מטעם הקיסר במגרש היהודים בפראַג לבלי תגע בם יד איש לרעה, והיהודים היו שכורי השמחה על חסדי הקיסר שגברו עליהם, עד כי הרב אשר כהן פאר בימים ההם בפראג ה״ר ישעיה הורוויץ (פרק קכ״ג ,g) בשנות שע״ד — שפ״א עשה את היום הזה ליום זכרון בכל שנה ושנה. היהודים יכלו לשבת גם בהבתים אשר הפראָטעסטאַנטים עזבו בנוסם אל נפשם מחמת מנדיהם. גם פֿערדינאַנד השלישי הגן בעד היהודים וימשוך אליהם חסד. דעת לנבון נקל כי אוצר הממלכה יעשר בזאת אשר היהודים היו שאננים מפחד אויב; והיהודים היו שמחים אלי גיל אם הלף המסים הכבדים אשר שמו עליהם היו נפשם ורכושם להם לשלל וגם יכלו לעבוד את האלהים ולשמור חקי הדת באין מחריד, והמה הראו את רגשות תודתם בקחתם חלק בנפש חפצה במלחמת הקיסר וילחמו את מלחמותיו ויסוככו בנפשותם על עיר מגורם פראַג לעומת אויבי הקיסר השוועדים אשר חנו עליה כדור בשנת 1648 (ת״ח). חָבֵר ועוזר במשמרת הקודש להה״ר ישעיה הורוויץ בפראַג היה האיש ה״ר שלמה אפרים ב״ר אהרן לונטשיץ עד יום מותו בשנת שע״ט, אשר בקבוצת דרושיו („כלי יקר״ „עוללות אפרים״ ועוד) הגו לפנים רבים וכן שלמים; בנו ר׳ צבי הירש (שמת בשנת שפ״ד) היה מטיף אחריו בפראַג; התנו ה״ר ראובן ב״ר האשקי כ״ץ חבר את הספר „ילקוט ראובני״, הסובב הולך בעקבות הספר „ילקוט שמעוני״ (פרק ק״י, e), וביותר עז היו לו לעינים ספרי הקבלה, אבן אך על חמשת ספרי התורה תטוף מלתו. — בשנות שפ״ז — ש״צ היה רב בפראג ה״ר יו״ט ב״ר נתן הלוי העליר (e); בשנות ה״א ת׳ — תל״ט כהן פאר במשמרת הקדש בפראג ה״ר אהרן שפירא, והוא גם הוא חבר סליחות, אשר בעת צרו השוועדען על פראג התפללו בהן; בנו ה״ר זאב וואָלף (שמת בשנת תע״ה) היה על ימים מספר ממלא מקום הרב וינהל עניני העדה; בשנות תמ״ט — תנ״ד היה רב להעדה ההיא ה״ר גבריאל מקראקויא, ועד שנת תס״ח כהן פאר בתור רב בפראג ה״ר אברהם ברוידא (בראָדאַ) אשר חבר ספרים אחדים בחלקת ההלכה בלמודי התלמוד, ואחר היה לרב בהערים: מעטץ ופֿראַנקפֿורט אם מיין, ששמה גוע וימת בשנת תע״ז. גם האיש הנודע לתהלה ה״ר יונתן אייבשיץ (פרק קל״ה ,c) היה מטיף לעדת ישראל בפראג עד שנת תק״ד. — באחרית השנה ההיא יצאה פקודת המלך, לגרש את כל היהודים מפראג ומארין באָהמען מיום השני האחרון בירח יאַנואַר בשנת 1745 (תק״ה) ומעלה. את דבר הפקודה ההיא הוציאו השוטרים

לפעלו בכל תקף ועז ואך בשנת תק"ח השיב המלך את דברו אחור [1]. בתור רב עשיר אשר אין חזיונו נפרץ בקרב ישראל נזכיר את שם האיש: ה"ר דוד ב"ר אברהם אָפפענהיימער, יליד וואָרמס, שהיה בשנות ת"נ — תס"ד רב לעדת ישראל בניקאָלסבורג, ואחר עד יום מותו בשנת תצ"ו כהן פאר במשמרת רב בפראַג. הוא נודע לתהלה רב יתר על ידי הספרים הרבי והנפלאים אשר אסף בבית אוצרו ואשר גם עתה יקרא על שמו, ממפעלותים אשר פעל ועשה בספרת העברית. ביראו מחמת המבקרים מטעם הממשלה לא יכל הצפין בביתו את הספרים האלה אשר מספרם עלה לשבעת אלפים ספרים נדפסים ועשרת אלפים כתבים, כי אם הניחם למשמרת בבית חותנו ה"ר ליפמאַן הכהן בהאַנאָווער, אשר היה סכן המלך בחצרו, ולפעמים היה לו שיה ושיג אתו בדרכי המסחר. הספרים ההם, אשר היה היו אור לנתיבות החכם הנוצרי יאָהאַנן כריסטאָף וואָלף, בספרו „Bibliotheca hebraea", אחרי אשר עברו עליהם חליפות שונות היו לקנין לבית אוצר הספרים הגדול באָקספאָרד [2]. את בן ה"ר דוד אָפפענהיימער, ה"ר יוסף, כבר זכרנו למעלה (פרק קכ"ד f,); בנו השני, ה"ר צבי הירש יצחק, אשר נחל את הספרים ההם, היה רב בעיר הילדעסהיים וימת בשנת תק"ל. — אחד *) הרבנים הנכבדים בפראַג במאה השמונה עשרה היה האיש ה"ר יחזקאל סג"ל לנדא, שנולד בשנת תע"ג, וימת בשנת תקנ"ג, אשר יתהלל בחכמתו הגדולה ורחב לבו בלמודי התלמוד ושכלו השנון, ויקרא בשם ספריו: בעל „נודע ביהודה" (קבוצת שו"ת על כל חלקי השו"ע) או „צ'ל'ח' (והוא צ'יון ל'נפש ח'יה") חדושים למסכתות אחדות להתלמוד. נכדו ה"ר משה ב"ר ישראל לאנדא שמת בשנת תרי"ב היה מדפיס, ראש העדה, והוא גם הוא הוציא אור את ספר „הערוך" ויחבר ספרים אחדים שונים למיניהם.

b) מאשר העיר וויען בתור קרית מלך רב יצא לה שם למרחוק בימי מלחמת השלשים שנה וגם אחרי המלחמה ההיא היתה עיר נכבדה בערי אֶסטרייך, לכן לא יפלא בעינינו, כי גם קהלת ישראל שמה עלתה מעלה במספרה ובעשרה. הקיסר פערדינאַנד השני נתן הרשיון לראשי העדה לקנות למו ככר גדולה ורחבת ידים לבנות בית הכנסת במורד וואָרד Wörd (ועוה תקרא בשם לעאָפאָלדשטאַדט), וחפשה נתן למו לבלי לאלצם לשאת אותות אי־כבוד על בגדיהם, ויגן בעדם מחמת השופטים האזרחים. האמנם

---

[1]) הח' וואלף ביאהרבוך פיר דיא געשיכטע דער יודען ח"ד, צד 145 והלאה;

[2]) בדבר קורות הספרים ההם ראה דברי הח' רמש"ש במבוא לספרו Catal. Bodl., צד XLVI והלאה. ודברי הח' פירסט „צור געשיכטע דער יידישן ביבליאגרא." בחלק השלישי לס' Biblioth. judaica, צד XIV והלאה; הח' גרעטץ בספרו „קורות היהודים" ח"י, צד 347.

*) בין הרבנים חכמי לב בפראג הכי נכבד הוא גם ה"ר נתנאל וייל בעל „קרבן נתנאל" ועוד. ובסוף ספרו ד' מ"ת נכבדות יזכר בדבר קורות ישראל בפראג. דברי המגיה בנימין עזריאל ראם.

מאשר הכהנים הקנאים לא נתנו דמי לו, נאלץ לתת צו, אשר השוטרים ילחצו את היהודים לשמוע מדי שבת בשבתו את הדרושים אשר הטיפו הכהנים ועצמה ירבו לדת הנוצרים, ואם היהודים ישיחו איש את אחיו בעת נשא הכהן מדברותיו או נרדמו, אז שמו עליהם כסף ענושים. אבן היהודים מצאו למו אמצעים ויעשו למו נתיבות שונים במי התלאות ההן לבלי להקשיב דרשות כאלה, ובאחרונה לא שתו לב השוטרים לדברי הפקודה ההיא. עדת ישראל בוויען שמה אלוף לראשה ימים רבים בתור רב, את האדם המעלה, אשר התנוסס לתהלה ולתפארת במאה השבע עשרה בין היהודים באשכנז לא אך בלמודי התלמוד כי אם גם בחכמה ומדעים, והוא: ה"ר יום טוב ליפמאן ב"ר נתן הלוי העליר, גם יקרא בשם עיר מולדתו וואללערשטיין, שנולד בשנת של"ט, ויהי עוד בשנת שנ"ז חבר ועוזר להרבנים בפראג, ובשנת שפ"ד היה לרב בניקאָלסבורג, ובשנה ההיא הוקם על לרב לעדת ישראל בוויען. בשנת שפ"ז היה לרב בפראג, והוא גם הוא עמד בראש הועד, אשר נוסד לקבץ לאחדים את מסי המלחמה אשר שם הקיסר על היהודים בפראג, וקהלות ישראל האחרות בערי המחוז בבאֶהמען ולהביאם לאוצר הממלכה. לרגלי הדברים האלה הוציאו עליו דבתו רעה לפני הקיסר, וינהגוהו לוויען ושמה שמו אותו בבית הסהר. האמנם חסדי ה' גברו עליו, וישם לאַל את דברי עלילות שוא אשר שמו עליו — ובינותן שמו אשם ונפשו כי בספריו דבר רתת נגד דת הנוצרים — ומשפטו יצא כנגה; אבן אחר שבתו כארבעים יום בבית הכלא, יצא דבר משפטו כי יסירוהו מפקודתו ורכושו יובא לאוצר הממלכה ואך נפשו היתה לו לשלל. ה"ר יום טוב ליפמאַן שם לפאָלען פעמיו ששמה היה לרב בשנת שצ"א בעיר נעמיראָוו Nemirov מקץ שלש שנים כהן פאר במשמרת הרבנות בוולאַדימיר. גם שמה נצבו לו בצר אנשים רבים על אשר ברוחו הכביר העשוי לבלי חת עמד בפרץ נגד מנהגים לא טובים ואי־סדרים אשר עלו כחרולים בכרם דת ישראל, וביתר עז קנא קנאת עבודת הקדש להרבנים, אשר בעד בצע כסף הוקמו־על לרבנים בני בלי שם, ויבאישו את ריחו בעיני שרי הממשלה. אולם ה' היה בעזרו גם שמה ויצא נקי בהשפטו, ועדת קראַקויא הנכבדה השיבה לו את ששון ישעו וראשיה בחרו אותו לרב בשנת ת"ד, ששמה נאסף אל עמיו בשנת תי"ד. — מספריו הרבים נודע ביהודה ביתר עז באורו לספרי המשנה אשר פיו יקבנו בשם: „תוספות יום טוב", אשר יתהלל בשפתו הברורה, בחקרו תכלית הלמודים ההם, ובעין משפט בקרת צופיה, וברוח מלאה חכמה ודעת המרחפת עליו, ובהוצאות רבות נלוה לספרי המשנה. עוד השאיר אחריו ברכה את מעלות רוחו בדבר בנין ההיכל אשר חזה יחזקאל החוזה ברוח הנבואה „צורת בית המקדש", באורים להאשר"י בשם „מעדני מלך" „לחם חמודות" „פלפלא חריפתא", „הגהות" לספר „גבעת המורה" להה"ר יוסף ב"ר

יצחק הלוי (באור לס׳ „מורה נבוכים״ להרמב״ם), העתקה אשכנזית עם באור להס׳ בחלקת המוכר „ארחות חיים״ לה״ר אליעזר הגדול ב״ר יצחק שנקרא גם „צוואת ר״א הגדול״, ועוד. עוד כתבים אחדים אשר אזן וחקר ה״ר יום טוב ליפמאַ ובינהם חברת אחת על אדות חשבון לוחות השנים והמועדים, לא נדפסו; תולדות חייו אשר כתב בעצמו בשם „מגלת איב״ה״, י״א מקרוב עם העתקה אשכנזית ע״י ה״ר יהושע העשיל מירא ברעסלויא, תקצ״ז, ווין, תרי״א 8^0.

f) ויהי במלוך הקיסר לעאָפאָלד הראשון, אשר גודל על ברכי היעזואיטען ולבו בידם, עשו ויוכלו שונאי היהודים ובראשם הקיסרית מאַרגאַרעטהאַ, בת מושלת הארץ בספרד, להטות את לב הקיסר כי יתן צו לגרש כלה את היהודים מוויען ומכל הערצהערצאָגטהום אֶסטרייך, בשנת ת״ל [1]) הקיסר לא שת לבו כי אין הצר שוה בנזק אוצר הממלכה, גם האטים אזני לדברי היהודים אשר הגישו עצומותיהם כי משפטי החפש נתנו למו מני אז לשבת בארצו: את מגרש היהודים קנו ראשי בית המועצה (מאַגיכטראַט) בוויען מהקיסר בכסף מלא ויקראו אותו בשם „עיר לעאָפאָלד״ לכבוד שם הקיסר: בית־הכנסת אשר בנו היהודים בהכבר אשר נתנה למו מהקיסר וגם בית המדרש אשר כוננו ידי ה״ר זכריה ב״ר דוב בער הלוי היו לבתי התפלה להנוצרים. היהודים הגולים כמרביתם מצאו מנוח לכף רגלם בפירטה Fürth. לאחדים מהם פתח שערי ארצו הנסיך פֿריעדריך ווילהעלם (פרק קל״ז a,). בין קהל הגולים יחד גם כבוד ה״ר גרשום אשכנזי, (אוליף, Ulif) שהיה בראשונה רב לקהלות ישראל, בהערים: פראָסניטץ וניקאָלסבורג ועד שנת ת״ל כהן פאר במלאכת הקדש בתור רב בוויען, ומהשנה ההיא עד יום מותו בשנת תנ״ד הוקס־על לרב לעדת ישראל במעטץ; תלמידו היה האיש ה״ר דוד אָפפענהיימער (d). ספריו („חדושי גרשוני״ „עבודת גרשוני״ „תפארת גרשוני״) יצאו אור אחרי מותו. — אמנה, הדבר אשר הכמי לב ראו מראש, בא בא. אוצרות הממלכה דללו והרבו מעת גרשו היהודים מאֶסטרייך ולא היה לכסף המסים — ששמו עליהם — מוצא להקיסר, לכן לא ארכו הימים והקיסר נתן הרשיון ליהודים עשירים אחדים לשבת בעיר הממלכה וויען, ואף כי בני האספסוף שנאו אותם בלבם ורבו, וגם יצא עתק מפי בני הנעורים — אשר הקשיבו לקח בבתי הספר — על היהודים וידריכום מנוחה, בכל זאת הלכו היהודים הלוך וגדל והצלחתם פרחה כחבצלת, עד היום הזה אשר עלו מעלה מעלה בתור אחת הקהלות הנכבדות באייראָפאַ. — בדבר הידיעות בקורות ובני ישראל באֶסטרייך את כל אשר הגיע אליהם, ומה גם בעיר וויען, שאוספי

[1]) זאת היתה הפעם השלישית אשר גרשו את היהודים מוויען, הגרוש הראשון היה בשנת ק״ט, והגרוש השני בשנת קפ״א.

לאהדות וערוכות בספר, יודו אחיו היהודים להחכם ג׳ וואָלף בוויען [1] .
ששקד בכל עז על הדברים הנכבדים ההם .

פרק קלז

ממשלת פרייסען פתחה שערי ארצה שנית לבני ישראל.

a) בעצם העת אשר הכבידה חמת הקנאים החשוכים את לב המושלים לגרש כלה את הפראָטעסטאַנטען (מתקני הדת, והוגענאָטטען יקראו בפי הקאַטהאָלען בשם לעג ואי־כבוד) מצרפת ואת היהודים מוויען, ירה נסיך חכם לבב גדול מאחיו אבן הפנה להממלכה העצומה, אשר מקץ מאתים שנה נחתה ידה החזקה על חבר היעזואיטען למחות את זכרם מתחת שמי ארצה: אחד ראשי הפנה אשר עליהם בנוי כמו רמים גאון עוזו ממלכת פרייסען הוא. אהבת הגרים אשר לא נולדו על ברכי הדת השוררת בארץ שנטעה על תלמי לבות מושליה, וברבות הימים ותהי זאת חק בפרייסען, עד כי הגיעה העת ומשפט אחד היה לאזרח ולגר הגר בתוכה. כבוד פֿריעדריך ווילהעלם הנסיך הגדול יהר בקהל המושלים חכמי לב, אשר יגביהו עוף בחכמתם על משאות שוא אשר בהבל יסודם, ולא יתנו אזן קשבת לדברי כהנים קנאים, כי אם את הדבר אשר ישוה פרי להצלחת הארץ יוציאוהו לפעלו בכל תקף ועז. בעת נכבשו לפניו מחוזות אחדים, סרו למשמעתו גם קהלות ישראל קטנות אחדות הנמצאות במחוזות האלה ויתן להן הרשיון לשבת באין מחריד והחסות בצל ממשלתו (בהאַלבערשטאַדט קלעווע Kleve, ועוד), ויחליט לפתוח שערי ארצו לחמשים משפחות עבריות גולי אֶסטרייך. אחרי השיח והשיג שהיה להנסיך בדבר הענין הזה עם האנשים ששולחו במלאכות גולי וויען ר׳ צבי הירשל אליעזר (לאַזאַרוס), ר׳ ברוך (בענעדיקט) פֿייט, ור׳ אברהם ריעס והמלאכים עשו את אשר חפצו שולחיהם, יצא דבר הנסיך ביום אחד ועשרים לירח מאַיי בשנת 1671 (תל״א) כי בני המשפחות האל יוכלו לשבת בארצו; משפט חפש כמוהו להמשפחות פֿייט וריעס נתן הנסיך ביום העשירי לירח זעפטעמבבער בשנת 1671. נגד קנאת הסוחרים בבערלין, גם לעומת עלילות שוא אשר שמו הקנאים אשם נפש היהודים, עמד בפרץ הנסיך המושל החכם; על אדות מספר היהודים „החוסים בצל הממלכה״, את אשר נטל עליהם לתת ולשאת משא מלך ושרים, ובדבר היהודים אשר „לא נתן חפשה למו לשבת בארץ״ עוד רבו כמו רבו דברי משא ומתן בין רַבֵּי הממלכה וראשי משפחות ישראל

[1]) במקומות שונים „בהמזכיר״ להרמש״ש, וביאהרבוך להח׳ ווערטהיימער, ובספריו אשר חבר בעצמו.

לפי רוח הימים ההם. בשנת 1672 (תל"ב) רכשו למו היהודים אחוזת קבר ברחוב אָראַניענבורג (אשר היהודים קברו בה את מתיהם מלפניהם עד שנת 1826, תקפ"ו), אולם אך בשנת תע"ד (1714), אחרי אשר בראשונה בנו למו בני המשפחות ההן בתי־כנסיות אחדים, בנו לתלפיות בית הכנסת לעדת ישראל בבערלין נכון ונשא ברחוב היידערייטער Heidereutergasse.

b) בעוד היהודים באיטאליען עוד בראשית הוסד בתי שבת תתכמוני, לא אך שקדו על דלתותיהם יום יום, כי אם גם לִמדו דעת בתור מורים (ראה למעלה פרק ק"ו וקכ"ה), לא פתחו בפרייסען שערי בתי החכמה לבני הנעורים אשר ממעי יהודה יצאו במאה השבע עשרה, ואך בפקודת הנסיך יכלו שני עברים צעירים לימים לבקר בבית מדרש החכמה (ללמודי הרפואה) בפראַנקפֿורט אַן אָדער; והנסיך בעצמו הרים תרומה למו מאוצרו מנת השנה (שטיפענדיום). אחד מהם היה ה"ר טוביה ב"ר משה נראל הכהן, שנולד בשנת ת"ב במעטץ (מיץ), ששמה החיש אביהו מפלט לו מחמת הקאָזאַקען ששפכו חמתם על היהודים בפאָלען (פרק ק"ל). הוא השלים את למודיו בפאַדואַ, ואחר בא לגור בקאָנסטאַנטינאָפעל, ששמה נאסף אל עמיו בשנת תפ"ט. ספרו „מעשה טוביה" אשר בו נכבדות ידבר על אדות למודי תכלית הבריאה (מעטאַפֿיזיק), התכונה, גלילות הארץ וחכמת הרפואה, ופעמים רבות נדפס, גם כיום הזה יקר שמו למאד בארצות הקדם. — הרבנים הראשונים אשר הוקמו־על לכהן פאר במלאכת הקדש לעדת ישראל בבערלין, לא התנוססו במפעלותיהם אשר יאמר עליהם ראה זה חדש הוא; ה"ר שמעיה בעער וה"ר אהרן בנימין וואָלף נתנו צדק לפעלי כתבי שבתי צבי, והאחרון כתב ידו לכתבי נחמיה חייון ויאמר עם הספר כי דבריו צדקו יחדו (פרק קכ"ד, f). ה"ר יהודה ליב (משה) ב"ר דוד ניימארק חבר ספר בלמודי דקדוק שפת קדש בשם „שרש יהודה" והוא, גם בנו אחריו, היה המשגיח הראשי (אינספעקטאָר) בבית הדפוס העברי אשר כוננו ידי דניאל ערנסט יאַבלאָנסקי בבערלין בשנת תנ"ט; בראשית המאה השמונה עשרה היה בבערלין מדפיס עברי ר' ברוך בוכּבינדער; אולם מיסד בית דפוס עברי הראשון בבערלין היה האיש ה"ר יצחק יעקב שפייער, חתן הרב בבערלין ה"ר דוד פֿראֶנקעל (b). אכן עוד טרם נוסדו בתי דפוס עברים בבערלין, גדלו ביתר עז — לרגלי ימי השוקים אשר נהרו אנשים רבים שמה, וגם מאשר חדלו בתי הדפוס לעת כזאת בפאָלען — מפעלות בתי הדפוס בפֿראַנקפֿורט אַן אָדער, בעלי הדפוס היו נוצרים חכמי לב ואנשי השם אבירי המורים (פראָפֿעססאָרען) בשבת תחכמוני הנקובים בשמותם (בעקמאַנן, גאָטטשאַלק, גרילאָ), אולם בדבר תבנית הספרים העברים וכל מעשיהם הוקמו עברים על פיהם לצופים. בבית הדפוס אשר כוננו ידי החכמים ההם יצאו אור בשנת תנ"ח ספרי תלמוד בבלי אשר שחד מכספו

בעדם האיש העשיר וחרד לדברי ה׳ הנדיב יששכר באֶרמאַנן מהאַלבערשטאַדט אשר שמו הטוב לא ימוש מפי העברים בעיר מגורו גם כיום הזה ביסדו בתי חסד וצדקה שמה; הוא שם עינו ולבו לשלח את ספרי התלמוד לקהלות ישראל בפאָלען ולהשיב להן בזאת את ששון ישען הוא ספרי התלמוד שנעדרו להן לרגל חמת הקאָזאַקען שעשו שמות בקרבן (פרק ק״ל ,c). ספרי התלמוד נדפסו בהוצאה שניה, בהערים: פֿראַנקפֿורט וברלין בשנות תע״ה — תפ״א, ובהוצאה שלישית שמה, בשנות תצ״ד — תצ״ט [1].

c) בימי ממשלת המלך הראשון בפרייסען קאם שאון בעם נגד היהודים לרגל הספר אשר חבר צורר היהודים הנודע אייזענמענגער בשם „היהדות הגלויה״. הספר ההוא אשר בעליו כתב מרורות על עם ישרון מרבה להכיל רב יתר מכל צוררי ישראל ומנדיו, אשר גם כיום הזה הוא מעין נרפש להאנשים אשר לא ידעו עד מה מקורות ישרון וספרתו, לחפא על היהודים דברים אשר לא כן ולשפוך חמתם עליהם לאין מרפא, נדפס בפֿראַנקפֿורט אַם מיין בשנת 1700 (ת״ס), אולם הקיסר לעאָפּאָלד נעתר לבקשת נכבדי היהודים ויאסר אסר לבלי יבא בקהל הקוראים. את הכסף אשר המחבר דרש דרש מהיהודים לתת לו לבלי יוסיף ידו שנית להדפיס את הספר, לא נתנו לו; גם בעלי בריתו לא שתו לב לדברי המלך פֿריעדריך הראשון אשר כהה בם לבלי להדפיס את הספר שנית, וככה נדפס הספר בהוצאה שניה בעיר קאֶניגסבערג בפרייסען בשנת 1764 (תקכ״ד); אולם המחבר מאשר נפשו עליו תאבל על אשר כספו אבד ממנו בדבר ספרו בענין רע, לכן קדמהו המות ימים רבים טרם נדפס הספר בפעם השניה. מלכי פרייסען בימים ההם אף כי לא היו אוהבי היהודים, אולם לא שתו לבם לדברי יהודים שהמירו דתם בדת הנוצרים שואפי נקם שעברתם שמורה בלבם על אחיהם אשר נולדו על ברכיהם, ופיהם דבר שוא על היהודים ויצא עתק מפיהם עליהם לבלי חק, כמו אהרן מרגליות (מרגליתא), ויעמדו בפרץ לבלי יגיע אליהם שטף התלאות, גם לא גרשו את היהודים לאלפיהם כאשר הסכן הסכינו באשכנז לפנים; ואך בזאת ישפיקו לכונן סדרים בדבר היהודים הסובבים הולכים להמעיט מספרם, אשר מספר מתיהם ילך הלוך וגדול מעט מעט, אולם בחסדי ה׳ אשר באברתו יסך על בני ישראל מקדם קדמתה, מחשבת שונאי ישראל כמוה אשר תשתוה למחשבת צוררי ישראל בימי קדם (במצרים) הופרה, וכאשר חשבו להמעיט את מספר בני ישראל כן ירבה וכן יפרוץ. בדבר האשמה אשר שמו על היהודים כי בתפלותיהם יקללו את דת הנוצרים ומחוקקם, שמו המבקרים לבם

---

[1]) ראה בהענציקלאפעדיע להחכמים ערש וגרובער ח״ב, זעקט. XXVIII, צד 88 והלאה, ובס׳ החכ׳ ה״ר רפאל נטע ראבינאוויץ „דקדוקי סופרים״ חלק שמיני, צד פ״ה. צ״ה. ק״א בהנוספות.

יִתְבּוֹנן על התפלה „עלינו״, אשר מאמר אחד בו, אף כי כבר נפקד מקומו בתפלה ההיא בשבבר הימים, נתן להנוצרים ענין לענות בו. — ראשי משפטי החפש (זכיות) להיהודים משנת 1750 (תק״י) אשר אחרי שהמתיקו סוד שרי הממלכה בזה ימים רבים הוציאו אותם באחרונה לפעלם, והסדרים אשר כוננו לקהלות ישראל בפרייסען מטעם הממשלה וגם דבר היהודים אשר בצל כנפי הממשלה יחסיון, והיהודים אשר נתן למו היתרון מאחיהם (אויססעראָרדענטליכע), כל אלה יתנו עדיהם כי המלך חכם הלבב פֿריעדריך הגדול בעת יובא דבר ישראל לפניו צעד צעד לאחור ולא לפנים ובזאת יחולל שמו הגדול ובני דור אחרון מוקירי מפעליו הנשאים יתעצבו אל לבם מדי זכרם את הענין ההוא. אמנה אף כי לב פֿריעדריך לא היה טוב ליהודים, בכל זאת בחר באיש יהודי ר׳ אפרים פֿייטעל וימצא חפץ בו לכונן את סדר המטבעות אשר הטבעו בממלכתו, האמנם אפרים העלה אך עליו חמת העם ומשטמתו לאין מרפא בזאת אשר המטבעות ההן היו לצורי מכשול לתושבי הארץ בדרכי מסחרם והמלך וכסאו נקי, אבן כמרבית ההון אשר אפרים מצא און לו פזר נתן מכספו לטובת עדתו (טובת הכלל, מעשה צדקה והסד שונים), גם חזק את ידי החכמים שוחרי תושיה למען יוכלו להפיץ מעיני חכמתם חוצה; גם החכם הצרפתי אשר כרע כאח התהלך עם המלך הגדול ההוא, וואָלטער Woltaire גם הוא לא שת לבו לחכמתו, ובעת היה לו שיח ושיג עם היהודים בדרכי המסחר הוליך שולל גם אותם בערמתו, ויגנוב את לבם ויעש זר מעשהו בסחר־הכסף, אשר תהלת המשורר הגדול והפלוסוף ההוא היתה לתְהלה והרפת עולם עשה לו בזאת.

d) אולם בכל עת יכלו צוררי ישראל אך בחזקת היד ובאגרוף רשע לנצח את גוי שומר אמונים, כי מי יקום יעקב כי קטן הוא; אבן בדבר משאות שוא ומדוחים אשר קננו בלבות הנוצרים, מסים קשים, הסדרים אשר כוננת הממשלה להבדיל את היהודים לרעה ויקראו בשם חקים, נשאו וסבלו היהודים בדומיה עד יעבר זעם וביד חרוצים סכלו את עצת שונאיהם. בממלכת פֿריעדריך הגדול לקחו היהודים חלק — ביתר עז בערים הגדולות — בחכמה ודעת אשר החלו לשלח יונקותיהן בארץ ויעמדו הכן לגבר חילים בתושיה ומדעים אשר גברו באייראָפאַ, ולדעת דבר דבור על אפניו בשאלות חיי המדיניים, האזרחים, וגם דרכי ההשכלה לא נסתרו מהם; אך שלח שלחה שמש ההשכלה קרניה אשר מרפא בכנפיה, והנה פרחה גפן החכמה בישראל והנצו מעלות רוחם קל מהרה. בברעסלויא נולד בשנת תצ״א (1731) האיש ר׳ אפרים משה קוה Kuh אשר על ידי ספור־ספורי (ראָמאַן) של המליץ בערטהאָלד אויערבאַך נודע שם אפרים עד למרחוק בתור משורר ראשון בשפת אשכנז נשאה אשר מוצאו הוא מעם ישראל. אחרי שנת 1740 (ת״ק)

הוקם־על האיש ה"ר דוד ב"ר נפתלי פֿראֶנקעל — שנולד בשנת תס"ז, ויאסף אל עמיו בשנת תקכ"ב, ובראשונה היה רב בעיר דעסויא, ונודע על ידי באורו לספרי הירושלמי לסדר השני והשלישי בשם „קרבן העדה" — לרב לעדת ישראל בבערלין; בשנת תקע"ג בא אליו נער רך ורפה ידים אשר עוד לא מלאו לו ארבע עשרה שנה, והוא נועד מאת האלהים, לשפוך רוח מלא חכמה ודעת על אחיו בני עמו ולשנות את הֲלָךְ רוחם לטוב, ולטעת מטעי חמד חדשים בכרם הדעת על תלמי לבותם (פרק ק"מ).

פרק קלח

מצב היהודים באשכנז עד ימי האיש הדגול מרבבה ה"ר משה בן מנחם (הרמבמ"ן, מענדעלזאָהן).

a) דברי הימים לבני ישראל אחרי ימי מלחמת השלשים שנה בארץ אשכנז אשר נקרעה לקרעים ורבו מושליה, ומושל קטן וגדול שם הוא, לא יספרו נכבדות אשר יקחו עד מה את לבנו, ולערוך באר היטב את מצב המדיני ודרכי האזרחים היא עבודה קשה אשר תמרר את רוחנו מדי דברנו בה, ולא להועיל היא לחכמת ישראל. במלא רחב הארץ ההיא ישנו המושלים ברב ענין את הדבר אשר הסבן הסכינו בו מני אז לשום מאפל בין הנוצרים ובין היהודים, ולהכביד אכפם על היהודים חוסי שבטם במסים קשים, ואת המסים ההם נתנו היהודים בעתם; גם זאת היתה נחמתם בענים, כי לא הכבידו עליהם את על סובלם על אחת שבע, לרגלי עלילות שוא ותאנות אשר מנדיהם חפשו חפש מחפש בכל עת. מאשר אך במחיר כסף מלא יכלו היהודים להפיק רצון מהמושלים לתת להם לשבת בארצם לבלי להרגיזם ממנוחתם, לכן נאלצו לאחז בסנסני מסחר וקנין שונים אשר ישוו פרי למו ויהי להם לכסף מוצא מהם, ויבחרו בארחות עקלקלות אשר בעיניהם דרך הישר יקרא. אכן בזאת יתהללו היהודים באשכנז בימי עוני ההם, כי מחזיקי תורת משה לא ירדו פלאים ממצבם המוסרי, וימינם עשתה חיל לכונן מעשי צדקה והסד ולתמוך את ידי ההוגים בלמודי ה'. אולם מספר הנודדים והגולים מארצות נכריות עלה למעלה ראש, להרדת לב היהודים יושבי הארץ, וביתר עז נהרו עניים מדכאים מארצות הסלאווים אשר המר שדי להם שמה מאד. אף כי רוח רגש הלאומי פעמה בקרב היהודים באשכנז ובעיניהם כל היהודים בארצות מושבותיהם כאחים נהשבו, בכל זאת נבדלו הקהלות הגדולות מהגולים אשר חדשים לבקרים רבו כמו רבו, כמו היו למו לעינים ראשי חבר עושי מלאכה וממשלת הערים באשכנז אשר גם המה נבדלו מהם,

ומה גם מאשר אם איש אחד מהיהודים הנלוה למו יחטא , אז חטאת הקהל היא ועל כל העדה יהיה הקצף ויאשמו. הכסף אשר יגן בעד היהודים חוצה לבלי תגע בם יד איש לרעה , הכביד את לב בעליו גם פנימה בקהל ישראל להשתרר גם השתרר על אחיו אשר לא יחסה בצל הכסף ; היהודי אשר מצא חן בעיני המושל , אמר בלבו כי מושל הנהו על בני עמו ; ולזאת אי־סדרים ומריבות פרעו פרעות כפעם בפעם בין בני עדת היהודים ויריבו איש באחיו. דרכי החכמה וההשכלה היו אבלות ; מושלי הארץ לא שתו לבם עד מה על הנוך בני הנעורים היהודים ; גם לידיעת שפת אשכנז השוררת בארץ לא היה אורח ליהודים , כי אם אך מתי מספר ידעו קרא בספר. הנערים העברים אך בלמודי כתבי קדש ישפיקו מבלי לחקור לתכליתם להבינם לאשורם , ובלמודי ספרי התלמוד ; כרובי מוריהם היו יהודי פאָלען , אשר זרעו פרה ראש שפת עלגים (זשאַרגאָן) וילמדו את הנערים לדבר בה , ועל הדברים אשר נסתרו מהם , השליכו שקוצים ויאמרו כי סורי הגפן נכריה (אפיקורסות)המה; וככה מי האיש אשר הגה בלמודי דקדוק שפת קדש ככופר יחשב בעיניהם , דרכי למודי התלמוד אשר פלסו להם נתיב מורי התלמוד ילידי פאָלען באשכנז הסבוכים עד למאד , עשו נתיבה להתשוקה לריב איש באחיו והיא היא עוררה את האהבה בלבות הצעירים כי כל אחד ישים לאַל דברי רעהו ולהתוכח אתו להראותו כי צדק ילין אך בו,ובין למודי הקבלה אשר רחבו ונסבו בימים ההם מצאו אנשים אחדים חפץ למו בנכליהם להקדיר את זהר החכמה ולהתעות את היהודים בתהו לא דרך וילכו אחרי הבלי שוא ויהבלו.עבודת ה׳,אף כי הדרת קדש הופפת עליה פנימה והמתפללים מקרב ולב עמוק ישפכו שיחם לאלהי הצבאות, אכן למראה עין חוצה היה פרוע העם ואי סדרים שררו בו עד אשר תרולים עלו בכרם העבודה הנשאה ההיא , המתפללים בצעקם בקול גדול בעת תפלתם ובהליכותיהם היו לצחוק וללעג בפי הנוצרים ויבזו בלבם את „בתי התפלה להיהודים״ . להרבנים אשר מוצאם הוא מארץ פאָלען נהרו תלמידים רבים (בחורים) להקשיב לקח מפיהם בלמודי התלמוד בבית המדרש (ישיבה) , וכל מחסורם על העשירים נדיבי לב וידאגו בעדם לתת משרה על שכמם , או תמכו אותם במשען כסף בהגיע עת דודים למו כי יבאו בברית הנשואין עם אחת הבנות אשר הוכיח ה׳ למו לאשה , ואחדים מהם סבבו פתחי נדיבים.

b) התקים אשר הבדילו את היהודים באשכנז מהנוצרים שכניהם לא לטובה , יֵרָאו ביתר עז בקהלת ישראל העתיקה והנכבדה בפֿראַנקפֿורט אַם מיין , אשר על אדות הקהלה ההיא סובבים הולכים דברי הספר „מפלאות היהודים״ להח׳ אי. אי. שודט J. J. Schudt ובו יודיע המחבר ידיעות פרטיות בדבר הענין הזה ; וכזאת יודיע גם ספר החקים לעיר הזאת מטעם רַבִּי הממלכה הנודע בשם „הסדרים הישנים ליהודים״ . ובכל זאת לא הגנו החקים

המגבילים ילדי הבלי שוא — אשר כל איש משכיל יבזה אותם בלבו — על היהודים יושבי פראנקפורט מחמת העם הפרוע לשמצה אשר התנפלו עליהם בחמת עברה לא אחת ולא שתים, כאשר הודענו בזה למעלה (פרק קל״ה ,c). — בין מורי הדת בלמודי התלמוד הכי נכבדים ילידי פאלין או אשכנז אשר כהנו פאר ימים רבים או מעט בשנים בקהלת ישראל בפראנקפורט אם מיין בתור רבנים, המה: ה״ר ישעיה הורוויץ הראשון (פרק קב״ג ,g), ובנו ה״ר שבתי (שעפטיל) שמת בשנת ת״ך, ונכדו ה״ר ישעיה השני, שנאסף אל עמיו בשנת תמ״ט: ה״ר שמואל חיים ישעיהו משנת תנ״ב ומעלה; האיש הנזכר למעלה (פרק ק״ל ,e) ה״ר נפתלי הכהן. אחריו נתנה משרת הרבנות — לעת כזאת טרם בחרו ראשי העדה רב תמידי — על שכם האיש ה״ר שמואל שאטין, אשר חבר סליחה אחת על אדות התלאות אשר מצאו את בני עדתו לרגל השרפה אשר עשתה שמות בעירו, גם אזן ותקר ספר בחלקת ההלכה והוא חדושים לספרי התלמוד בשם „כוס ישועות״, ואחר בחרו לרב את האיש ה״ר אברהם ברוידא (פרק קל״ו ,d), אשר על ידו ובשקידתו הנמרצה ערכו ראשי העדה סדרים נבונים לאסור אסר על היהודים הברי עדתם לפזר בכסף על כלי חמדה, ויקר תפארת הבגדים החמודות אשר לא להועיל המה (לוקסוס אונד קליידער אָרדנונג) [1]. בשנות תע״ה—ת״ק היה לרב שמה ה״ר יעקב ב״ר בנימין הכהן, אשר ערך שו״ת בשם „שב יעקב״: בקהל תלמידיו יחד כבוד האנשים הנקובים בשמותם: ה״ר יעקב ברלין, רב בפירטה עד שנת תק״ט, הוא חבר את הספרים „באר יעקב״ „וזכרון יעקב״, ה״ר יוסף שטיינהארט (פרק קכ״ה ,a), גם ה״ר יוסף וואססערטרילינגען רב בעיר אַנסבאַך, ה״ר דוד דיסבעק, ה״ר טעבלע שייער, ועוד. על אדות הרב אשר כהן פאר אחריו בעבודת הקדש, ה״ר יעקב יהושע, כבר מלתנו אמורה (פרק ק״ל ,d) למעלה. אדם המעלה אשר התנוסס בחכמתו וברחב לבו בימים ההם היה האיש ה״ר יאיר חיים ב״ר משה שמשון בכרך, שנולד בשנת שפ״ח בעיר וואָרמס, שאביהו ה״ר משה שמשון היה רב לעדת ישראל שמה; ולרגל המלחמה אשר התלקחה אז עם הצרפתים שעשו שמות במחוזות הפפאַלץ נאלץ לנוס אל נפשו, ויגר ימים רבים בעיר פראַנקפּורט אם מיין ואחר הוקם־ על לרב בעיר וואָרמס ויאסף אל עמיו בעיר ההיא בשנת תס״א. השו״ת שערך אשר פיו יקרא אותן בשם „חות יאיר״ תתנה עדיהן כי בעליהן היה איש אשר שאר רוח לו, וגם עשה חיל בלמודי המאַטהעמאַטיק. הוא הוציא אור שו״ת לאביהו ולאבי אביו ה״ר אברהם שמואל בשם „חוט השני״; אכן לא כל ספריו שחבר בעצמו נדפסו. — ה״ר רפאל הלוי מהנובר ויקרא גם בשם אַמאַנועַנזיס

---

[1] התח׳ שודט בספרו בש״א „מפלאות היהודים״ ה״ד (המשך השלישי), צד 81 והלאה.

פאַן לייבניץ שנולד בעיר ווייקערסהיים, וימת בשנת תקל"ט, הוציא אור לוחות התכונה ולוחות השנים והמועדים, אשר הגישו אותם לבית מדרש החכמה בעיר ליידען Leuden. ספר בחלקת התכונה אשר הוציא אור ה"ר משה ב"ר יקותיאל כטיקטין באמשטרדם בשם „תכונת השמים" ושם ה"ר רפאל הלוי יקרא עליו, נדפס בלי שאלו את פי המחבר, על פי הדרושים אשר נשא מדברותיו להתלמידים המקשיבים לקולו. על למודי המאַטהעמאַטיק שקד בכל עז גם האיש ה"ר יונתן ב"ר יוסף רוזינאייר, אשר משנת תפ"ה היה שתום העינים, ויגר בהאַמבורג; ה"ר יונתן הואיל באר את ספר „צורת הארץ", להה"ר אברהם ב"ר חייא (פרק ע"ז, e) והלכות קדוש החדש להרמב"ם; שם הבאור האחרון יקרא „ישועה בישראל". — מדקדק רב פעלים היה האיש ה"ר שלמה זלמן כ"ץ הענא (הרז"ה), שנולד בשנת תמ"ז בעיר האַנויא, ששמה היה אביו חזן (שליח צבור) לעדת ישראל, ויהי חיי נדודים, וילך הלוך ונסוע להערים: פראַנקפורט אַם מיין, אמשטרדם, ובאיטאַליען ועוד. וימת בשנת תק"ו. הוא הוציא אור חברות רבות בחלקת הדקדוק, גם ערך הערות בדרכי הדקדוק לסדר התפלה, ואנשים רבים עמדו בפרץ לעומת ספריו, והוא גם הוא השקט לא יכול וישב להורפיו דבר.

c) בעיר האמבורג כוננה בלעדי העדה הפאָרטוגיזית (פרק קל"ה) גם עדה אשכנזית, אשר מאחרית מאה השבע עשרה ומעלה אגודתה נוסדה יחד עם שתי קהלות ישראל הקרובות אליה, בהערים: אַלטאָנאַ, וואַנדסבעק ויבחרו למו לרב איש אחד אשר על פיו ישקו עניני שלש הקהלות האל. בתור רב הגליל על קהלות ההן כהן פאר שמה בשנת תנ"ב האיש ה"ר שלמה מירעלס, אחד מגולי וויען, אשר ברבות הימים הסבו שם משפחתו „תאומים" גם פרענקעל (פראַנקעל); ואחר כהן פאר במשמרתו תחתיו חתנו ה"ר צבי הירש אשכנזי (פרק קל"ד d); אחרי מותו הפקידו ראשי הקהלות ההן לרב עליהם את האיש ה"ר יחזקאל קאצינעלנבויגן, ויהי ידיו אמונה בעבודת הקדש בשנות ת"ע—תק"ח, הוא ערך שו"ת בשם „כנסת יחזקאל". ויהי אחרי מות ה"ר יחזקאל קראו ראשי העדה את האיש ה"ר יהונתן אייבשיץ וישימוהו לרב. הוא נולד בשנת ת"ן, אחד צאצאי האיש הנודע לשם בתור חכם בלמודי הקבלה ה"ר נתן שפירא (פרק קכ"ט, d); אבי אמו היה האיש הנודע לתהלה בלמודי התלמוד ה"ר לוי (לאָוו) צונץ שמת בשנת תמ"ב, גם היה חטר מגזע האיש החכם הנכבד בעמו ונשוא פנים ה"ר מאיר שיף, שהיה רב לעדת ישראל בפולדאַ בשנת תכ"ג. ה"ר יהונתן היה חבר ועוזר להרבנים גם מכיף בפראַג (פרק קל"ו, d), ואחר הוקם־על לרב במעטץ, ובאחרונה היה רב לשלש הקהלות ההן. בלעדי טוב שכלו ורוחב לבו בלמודי התלמוד,

אשר עשה לו שם טוב למרחוק בספריו הרבים בחלקת ההלכה אשר ברכה במו, כמו: „בינה לעתים", „בני אהובה", „כרתי ופלתי", „אורים ותומים", „יערות דבש", ועוד, עוד שמע תהלתו יצא בישראל לרגל הריב הלמודי אשר התגלע בינו ובין האיש ה"ר יעקב עמדין (יעב"ץ). ה"ר יעקב נולד בשנת תנ"ח, בן האיש הנזכר למעלה ה"ר צבי אשכנזי והתן ה"ר נפתלי הכהן (פרק ק"ל ,e), ויהי רב לעדת ישראל בעיר עמדין כחמש שנים, ומשנת תצ"א ומעלה ישב בעיר אַלטאָנאַ. בחכמתו הרבה, ובטוב שכלו, וברוחו הכביר העשוי לבלי חת אשר לא ישא פני איש בהחזיקו במעוזי הדבר אשר נוכח לדעת כי מולדת האמת היא, מצא את לבו לבא בריב למודי עם האיש ה"ר יהונתן אייבשיץ, וישם אשם נפשו כי לבו נפתה בסתר על למודי שבתי צבי, מאשר ה"ר יהונתן נתן קמיעות (לחשים, אַמולעטע) לאנשי מכאובות. כמעט כל הרבנים באשכנז ופאָלען לקחו חלק בדבר הריב אשר התלקח בחמת עברה וחלק לבם, אלה עמדו לימין ה"ר יהונתן, ואלה נתנו צדק לפעלי ה"ר יעקב; ה"ר יעקב עמדין, אשר היה סופר מהיר להלל, הוציא אור חברות אחדות בדבר הריב ההוא ועצמה הרבה למחשבותיו, וחברות אחדות הדפיס במכונת־היד (האַנדפרעססע); גם ה"ר יונתן אייבשיץ הודיע בשער בת רבים את המכתבים אשר הגיעו אליו מרבנים חכמי לב בספר אשר יקרא בשם „לוחות העדות". לרגלי נסבות שונות נאלץ ה"ר יעקב לעזוב את העיר אַלטאָנאַ ויבא לגור באמשטרדם; בין ספריו, בלעדי באוריו למסכת אבות „ולסדר עולם", גם לסדר התפלה, הכי נכבד ספרו על אדות ספר הזהר אשר בו יבחן במאזני שכלו אם הספר הזה באמת מעשה ידי התנא ר' שמעון בן יוחאי הנהו, ויקרא בשם „מטפחת ספרים", ויאסף ה"ר יעקב אל עמיו בשנת תקל"ו. ה"ר יהונתן אשר היה לו שיח ושיג גם עם האיש המורם מעם הרמבמ"ן, מת כשתים עשרה שנה לפניו, בשנת תקכ"ד. — משרת הרבנות בשלש הקהלות האל נתנה אחרי מות ה"ר יהונתן על שכם האיש ה"ר יצחק האָרוויץ (שהיה בראשונה רב בעיר גראָססגלאָגויא, וימת בשנת תקכ"ז), אחריו כהן פאר ה"ר דוד ברלין (אחי ה"ר ישעיה ברלין, פרק קמ"ה ,a) ואחרי מותו בשנת תקל"ו עד שנת תקנ"ט הוקם־על לרב הקהלות ההן האיש ה"ר רפאל הכהן, וימת בשנת תקס"ג, הוא היה חותן החכם לאַזאַרוס ריעססער (ר' אליעזר קאצינעלנבויגן), אבי האיש הנודע לתהלה החכם ה"ר גבריאל ריעססער; ואחר עד שנת תקס"ב היה לרב האיש ה"ר נח חיים צבי, ומשנת תקס"ג ומעלה הפקידו לרב את האיש צבי הירש זאַמאָטש (זאמושטש Samoscz שהיה רב בגראָססגלאָגויא, והוא גם הוא חבר את הספר „תפארת צבי".

d) מעת חדלו התלאות אשר באו כתֹּמן על הארץ לרגל מלחמת השלשים שנה, החלו גם היהודים באשכנז לשום אל לבם כי הגיעה העת לטעת פרי

עין הדעת ושתילי החכמה והמדעים על תלמי לבותם; במקומות שונים וביתר עז בנגב הארץ וימה כוננו בתי דפוס עברים, ומאשר שבתו מפעלות בתי הדפוס העברים בארצות הקדם, לכן עתקו וגברו חיל פעלי הדפוס באשכנז. עליון לבתי הדפוס העברים היה בית הדפוס אשר נוסד בפראַנקפֿורט אַם מיין, אשר עוד ירום ונשא וגבה מאד, לולי בכרו חקי העיר החפשית ההיא את הנוצרים על פני העברים, אשר אך להם היה המשפט להחזיק במעוזי המסחר המועיל ההוא אשר ישוה פרי לבעליו. בין בעלי דפוס לספרים עברים שמה הכי נכבד האיש יאָהאַנן קעֶלנער (בשנות תס"ח—תפ"ז), אשר בלעדי ספרים אחרים יצאו אור על ידו ספרי התלמוד בתור שֶׁלֵם (פֿאָרטועטצונג) הוצאת ספרי התלמוד אשר החלו להדפיס באמשטרדם; אולם האיש אשר על פיו ישק דבר בית הדפוס היה העברי ר' יהודה ליב בה"ר יוסף שמואל, והאיש ה"ר שמשון ווערטהיים, רב לעדת ישראל בוויען חזק ידם בכסף תוצאות ספרי התלמוד. ובמלאכת ההגהה לקח חלק ה"ר שמואל שאטין (b). משפט הזכות שנתנו להמדפיסים בפראַנקפֿורט אשר לא שלם היה, נתן ידים למדפיסים אחדים לכונן בתי דפוסים עברים בערים קטנות, הנשענות לעיר פֿראַנקפֿורט, כמו: האַנויא, אָפֿפענבאַך, ראֶדעלהיים, האָמבורג. מטעם הגראַף פֿאָן האָהענלאָהע אשר חפץ להרחיב את מסחר הניר שיעשה בבתי המלאכה על פיו, נתן הרשיון לאיש מדפיס מפראַג ושמו ר' יצחק הכהן לכונן בית דפוס עברי בווילמערסדאָרף, גם נעתרו שרי הממשלה לבקשת האנשים: כּריסטיאַן קנאָרר פֿאָן ראָזענראָטה והעלמאָנט ויתנו משפט זכות למדפיסים להדפיס ספרים עברים בעיר זאַלצבאַך (לא רחוקה מנירענבערג), אשר משנת תנ"ד ומעלה יצאו אור מסכתות שונות מספרי התלמוד, ובשנות תקט"ו — תקכ"ג, גם בשנות תקכ"ו—תק"ל נדפסו הוצאות שלמות מכל ספרי התלמוד. אולם המדפיסים העברים בפֿירטה עלו עליהם ביתר עז במפעליהם ובמתכנת הספרים הנדפסים, ששמה מעת גרשו היהודים מנירענבערג (פרק קי"ח c, כוננה עדה נכבדה בישראל. — אכן מעטים היו פעלי המדפיסים בהערים: דעססויא, קאֶטהען, יעסניץ, האַללע (בשלש הערים האחרונות ועוד מקומות אחדים כוננו נוצרים אשר התיהדו, בתי דפוס עברים) [1]. בעיר דירענפֿורט בשלעזיען יסד בית דפוס עברי האיש ה"ר שבתי משורר ב"ס. ה"ר שבתי ב"ר יוסף, נולד בעיר קאַליש בשנת ת"א, ומשנת תט"ו ומעלה היה אחד השרים (משורר) בבית התפלה לעדת היהודים בפראַג, ואחר בהערים: וויען, פאָזען, גלאָגויא, ובשנת ת"מ הוציא אור באמשטרדם חברת בדבר תולדות ספרים עברים לשמותם למיניהם (ביבליאָגראַפֿיש) בשם „שפתי ישנים" אשר

[1]) ראה בהענציקלאפעדיע להחכמים ערש וגרובער ובס' דקדוקי סופרים לה' ראבינאוויץ, בהלק שמיני.

היה היה לעינים להח' הנוצרי וואָלף, בחלק הראשון מספרו Bibliotheca hebraea; בלעדי הספר הזה ערך גם באור לבאור רש"י לחמשת ספרי התורה בשם „שפתי חכמים", וגם חבר ספר בשפת יהודית אשכנזית להורות להסוחרים את הדרך אשר ילכו בו (דרך ארץ). את האיש ה"ר שבתי קרה אסון, כי איש רע מעללים היעזואיט דר. פראַנץ קאָלב שם עליו עלילת שוא לפני שרי הממשלה וינהגוהו לברעסלויא ששמה שמו אותו בבית הכלוא, ובשנת תע"ב יצא לחפשי, הוא נאסף אל עמיו בקראָטאָשין בשנת תע"ח. [1]). — באחרית המאה השמונה עשרה היה להמשפחה מאַיי שמה בית דפוס עברי. ה"ר יוסף מאַיי, רב לעדת ישראל בברעסלויא, הוציא אור בדירענפורט בשנות תק"ס—תקס"ד את ספרי התלמוד, וההוצאה ההיא נודעה לתהלה ע"י הגהות ה"ר ישעיה ברלין (פרק קמ"ה a) אשר נלוו לספרי התלמוד, ובשנות תקע"ו—תקפ"א נדפסו ספרי התלמוד על ידו בהוצאה שניה.

פרק קלט

מפעלות חכמי הנוצרים בספרת העברית.

a) מעת החלו החכמה והמדעים לעשות בדים וייפו בגדלם באחרית המאה החמש עשרה ובראשית מאת השש עשרה, החלו חכמי הנוצרים לשקד גם על למודי שפת עבר, וחכמי לב אשר נשאו עליהם חותם תכנית החכמה בהעת החדשה, והדר פעלם יראה לברכה לדור אחרון, כמו: החכם פיקאָ דע מיראַנדאָלאַ Pico de Mirandola באיטאַליען, והחכם יאָהאַנן רייכלין באשכנז לא בזו בלבם את חכמי היהודים ויבקשו תורה מפיהם בלמודי שפת קדש. הדבר אשר שמו החכמים ההם עינם ולבם להבין בשום שכל את אמרות כתבי קדש לאשורן, עשה למו נתיבה להתבונן גם בעין צופיה על הסופרים הרבנים, ומאשר כבדו אז גם את למודי הקבלה, לכן שמו מעינם גם בספרות ההיא. החכם רייכלין בעצמו ערך מכתבים בשפת עבר למוריו העברים לפנים: ה"ר יעקב לאָאַנס, באָנעט דע לאַטטעס, שהיה רופא הפאַבסט לעאָ העשירי (פרק קכ"ה e), ה"ר יעקב מרגלית, ראש העדה ברעגענסבורג, ועוד. מה מאד יקרו ונכבדו בדבר הענין הזה מפעלות האיש ה"ר אליהו בחור הלוי (לעוויטאַ, פרק קכ"ה d). האחרון נקרא להחכם הנוצרי פוילוס פאַגיוס (בוכלין), אביר המורים ללמודי דת הנוצרים בקאָנכטאַנץ — שמת בשנת ש"י—לעיר איסני Jsny, להיות בעזרו לנהל דבר בית דפוס העברי אשר

---

[1]) ה' עלכנער בספרו בש"א „שבתי באססיסטא".

כוננו ידיו שמה (ואחר יסר את בית הדפוס בקאָנסטאַנץ). ביתר עז הראה את כחו ועצם ידו במפעלות ספרת העברית בהוציאו אור את כתבי הרבנים ובהעתיקו אותם לשפת רומית, החכם זעבאַסטיאַן מינסטער, שנולד בשנת 1489 (רמ"ט), אביר המורים ללמודי שפת קדש בעיר היידעלבערג ואחר בבאַזעל, ששמה גוע וימת בשנת 1552 (שי"ב) [1], גם החכמים הנקובים בשמותם בזה היו רבי פעלים בדברים כאלה, כמו: יאָהאַנן מערציער (מערצערוס Mercier, Mercerus) אביר המורים בפאַריס, וימת בשנת 1570 (ש"ל). החכם דרוזיוס (הוקן) שגר בהערים: אָקספאָרד, ליידען ופראַנעקער (בארץ האָללאַנד במדינת פריסלאַנד), וימת בשנת 1616 (שע"ו), החכם אַריאַס מאָנטאַנוס Arias Montanus בזעווילאַ, וימת בשנת 1598 (שנ"ח), אשר בין ספריו האחרים תרגם גם את מסעות ר' בנימין מטודילה לשפת רומית. החכם אביר המורים לפנים ואחר היה לכהן ראשי (ערצבישאָף) גילבערט גענעבראַרד Gilbert Genebrard (שמת בשנת 1597, שנ"ז) חבר בין כתבים אחרים גם מבוא לידיעת כתבי הרבנים, גם רשם בספר את שמות כל ספרי הרבנים שנודעו לו; כמוהו ישפיק במפעלות ספרת העברית בדבר חשבון לוחות השנים והמועדים להעברים, אביר המורים בהיידעלבערג החכם המהלל יאָהאַנן כריסטמאַנן Johann Christmann (שמת בשנת 1613, שע"ג).

b) אור חדש בדרכי ספרת העברית האירה משפחת בוקסטאָרף (בוקסדארף). החכם יאָהאַנן (יוחנן) בוקסטאָרף הראשון שנולד ביום העשרים וחמשה לירח דעצעמבער בשנת 1564 (שכ"ד) בעיר Camen בוועסטפאַלען, וימת בתור אביר המורים בבאַזעל ביום השלשה עשר לירח זעפטעמבער בשנת 1629 (שפ"ט), שקד בכל תקף ועז כפי אשר מצאה יד חכם נוצרי בימים ההם, להפיץ אור נגה על כל עניני ספרת העברית, ולזאת בא בכתובים גם עם חכמי היהודים. הוא חבר ספר על אדות מנהגי העברים בבית תפלתם, ויחבר ספר המלים בשפת עבר גם דקדוק שפת קדש, וגם אזן וחקר ספר הנקרא בשם "Billiotheca Rabbinica" ובו ערך שמות ספרי היהודים לסדר האלפא ביתא, וגם על ידו יצאו אור ספרי כתבי קדש (בבאַזעל בשנות שע"ח—שע"ט). את ספר המלים להתלמוד הגדול ורחב הידים אשר החל יאָהאַנן לעשות מלאכתו בו, שבו מצא חפץ במפעלות ה"ר נתן ב"ר יחיאל (פרק ק"ד c,) וה"ר אליהו בחור (פרק קב"ה d,), הוציא אור בנו יאָהאַנן בוקסטאָרף השני, שנולד בשנת 1599 (שנ"ט), וימת בשנת 1664 (תכ"ד), והוא גם הוא השלים את מלאכת אביו אשר החל לעבוד עבודתו בספר הקאָנקאָרדאַנץ הנודע הסובב

---

[1]) ראה בס' „מאור עינים" לה"ר עזריה מן האדומים שי"א ע"י מהר"ר קאססעל בהמפתח, צד קס"ט.

הולך בעקבות הס׳ „מאיר נתיב" להחכם הנוצרי פרא ארלוטו שנעתק על ידי ה"ר מרדכי נתן, וגם הוציא אור מחדש את כתבי אביו, ויתרגם את ספר „הכוזרי" וגם ספר „מורה נבוכים" לשפת רומית, ועוד. גם החכם יאָהאַנן בוקסטאָרף השלישי שנולד בשנת 1645 (ת"ה), וימת בשנת 1714 (תע"ד) היה כמו אביהו ואבי אביו אביר המורים בבאַזעל. ובעקבותיהם הלכו עד המאה השמונה עשרה חכמים רבים מהנוצרים, אשר שקדו על דרכי התלמוד וספרת היהודים בכל עז ויעשו חיל במו, וביניהם המצא ימצאו אחדים אשר מחשבתם היתה טהורה לרכוש למו ידיעות נכבדות בהספרות ההיא, נקיה מכל שמץ דופי לחרף את מערכות ספרי התלמוד והיהדות, או למשוך בזאת את לבות העברים כי יבאו בדת הנוצרים. החכם עדואַרד פאָקאָקע Eduard Pococke שנולד בשנת 1604 (שס"ד) היה אביר המורים ללמודי שפות: עברית וערבית באָקספֿארד, וימת בשנת 1691 (תנ"א), הוא הוציא אור (בשם Porta Mosis) חלקים אחדים מבאורי הרמב"ם לספרי המשנה בשפת ערבית עם העתקה לשפת רומית, ובבאורי כתבי קדש ישפיק. — החכם ווילהעלם זורענהואיס (זורענהוזיוס, Surenhuys, Surenhusius) תרגם את ספרי המשנה עם באורי הרמב"ם וה"ר עובדיה מברטנורה (הרע"ב) לשפת רומית, וימת בשנת 1698 (תנ"ח). בדבר למודי תכונת ארץ הצבי (געאגראַפֿיע פאַלעכטינאַס) חבר האיש שמואל בכרט Bochart ספר, גם ידבר על החיות והצמחים, וימת בשנת 1767 (תקכ"ז), [1]), וביתר עז נכבדות ידבר בהענין הזה החכם רעלאַנד בספרו [2]), שמת בשנת 1718 (תס"ח), בספרת הקראים ישפיק החכם טריגלאַנד Trigland, שמת בשנת 1705 (תס"ה), אשר בדבר הזה בא בכתובים עם חכמי הקראים. דרכי עבודת ה׳ להעברים היה הענין אשר נתנו לענות במו את החכמים: וויטרינגאַ Vitringa בספרו (De Synagoga Vetere), שמת בשנת 1739 (תצ"ט); וואַגענזייל, אביר המורים באַלטדאָרף, נולד בשנת 1633 (שצ"ג), וימת בשנת 1708 (תס"ח) [3]), זעלדען, שמת בשנת 1654 (תי"ד), עדואַרד עדצאַרד Ed. Edzard בהאַמבורג, וימת בשנת 1708 (תס"ח) [4]).

---

1) הספר ההוא יקרא בשם Geographia Sacra Seu Phaleg et Canaan י"א בליידען 1707 ומעלה, ושם ספרו השני הוא: "Hierozonicon" י"א ע"י הח׳ C. Rosenmüller 4^{0}, לייפציג בשנות 96 — 1793;

2) ספרו הראשי הוא: — Palestina ex Monumentis Veteribus illustrata, שי"א באוטרעכט בשנת 1714, גם בנירענבערג בשנת 1716, 4^{0}.

3) הוא חבר את הספר „Tela ignea Satanae" שי"א באלטדארף, 4^{0} בשנת 1681, ועוד חברות קטנות רבות.

4) הוא הוציא אור תרגום רומי למסכת עבודה זרה בשנות 1705 — 1710 (תס"ה—ת"ע), ולמסכת ברכות בשנת 1713 (תע"ג);

c) בחלקת הספרות העברית על אדות תולדות הספרים העברים לשמותם ולמיניהם עשה לו שם עולם אשר לא יכרת לנצח, החכם יאהאַנן כּריסטאָפף וואָלף Johann Christoph Wolf, שנולד ביום עשרים ואחד להדש פּעברואר בשנת 1683 (תמ"ג), וימת ביום עשרים והמשה לירח יולי בשנת 1739 (תצ"ט), הוא היה אביר המורים ללמודי השפות המתהלכות בארצות הקדם, ופקיד על בית הלמודים (רעקטאָר דעס גמנאַזיומס), ויחבר את הספר Bibliotheca hebraea בארבעה חלקים, וי"א בשנות 1715—33. מהמשעול הצר אשר סבבו הלכו בו רעיונותיו כראש, והוא להשלים את דברי הספר אשר כמעט לא יוצלח הוא — שחבר ה' באַרטאָלאָק Ba rtolocci — בשם Bibliotheca Magna Rabinica (שיצא אור בשנות 1675—94 ברומא), בדברי הספר „שפתי ישנים" לה"ר שבתי משורר (פרק קל"ח d,), צעדו למרחב רגליו ללכת בדבר הענין הזה בארח מישור על ידי אוצר הספרים לה"ר דוד אפפענהיימער הנמצא בהאַנאָווער (פרק קל"ו d,), ובאור הספרים האלה הפתוחים לרוחה לכל הוגיהם, ראה החכם וואָלף אור לנתיבתו. עמו התחרה ביד חכמתו הטובה עליו בדרכי תולדות הספרים לשמותם ברחב לבו, החכם הנוצרי Jo. B. de Rossi (דע ראססי) בפאַרמאַ, אשר לו היה בית אוצר הספרים נכבדים, והוא גם הוא חבר ספרים נכבדים בחלקת הספרות ההיא [1]. — אכן ממחצית המאה השמונה עשרה והלאה רואים אנחנו כי חכמי הנוצרים מעט מעט חדלו לקחת חלק בעניני הספרות העברית. חכמי לב מהנוצרים אשר גברו חיל בלמודי כתבי קדש ושפת עבר, כמו: געזעניוס, דע וועטטע, עוואַלד, היטציג, שטרוים לא שמו עינם ולבם לחקור לתכלית הלמודים ההם ברוח מלא חכמה והגיון ישר, כי אם מצאו חפץ במפעלות הסופרים התלכוא לפניהם אשר המה מעין אכזב להלמודים ההם, ובזאת הקדירו את זהר חכמתם [2].

---

1) כמו: Dizionario Storico degli Autori ebrei e delle loro opere י"א בפארמא בשנת 1802, ונעתק לשפת אשכנז על ידי ה' האמבערגער שהעתקתו י"א בלייפציג בשנת 1839, וספרו: Annales hebraeotypograph. Saec. XV—XVI (י"א בפארמא בשנת 1795); וספרו: Codices hebraici in Bibliotheca J. B. de Rossi etc. (י"א בפארמא בשנת 1803), ועוד.

2) הח' צונץ בספרו צור געש טע" וכו', צד 10 והלאה.

מחלקת הששית.

Sechster Abschnitt.

העת החדשה מימי האדם המעלה הרמבמ״ן עד היום הזה.

פרק קמ

ה״ר משה בן־מנחם. הרמבמ״ן. Moses Mendelsohn.

a) בפעם השלישית יתנוסס בקורות היהדות השם הנכבד „משה״, אשר כל אחד משלשת האנשים האלה האיר אור חדש על בני עמו ברוחו הכביר והנשא, אחרי משה בן עמרם איש האלהים, וה״ר משה בן מיימון הרמב״ם, שכל אחד מהם היה נס להתנוסס בימיו, דרך כוכב מיעקב והילל בן שחר מישראל והוא האיש ה״ר משה בן מנחם (מענדעל) אשר יכונה בשם מענדעלזאָהן ובפי הסופרים העברים יקרא בשם הרמבמ״ן. הוא נולד בעיר דעססויא (לכן יקראוהו אחיו בני דורו משה דעססויא) ביום הששי לחדש זעפטעמבער בשנת 1729 (תפ״ט), ויהי אמון בשחר טל ילדותו אצל אביו, שהיה סופר (כותב ספרי התורה לבתי-התפלה בכתב אשורית על הגליון, יריעות) עני, ויחי חיי עני וחסר כל, אולם עוד בהיותו נער רך הקשיב לקח מפי הרב שהיה בימים ההם בדעססויא ה״ר דוד פּראַנקעל בלמודי התלמוד, וגם יעיר לו אזן לשמוע בלמודי הפלוסופיא על פי בחירי ספרי הסופרים בחלקת הפלוסופיא, וביניהם היה היה הספר „מורה נבוכים״ להרמב״ם אור לנתיבותיו אל אשר יהי רוחו ללכת. האמנם בשקדו על למודיו יומם ולילה בלי חשך, ומאשר אכל פת במלח וישת מים במשורה חלה לא אחת ולא שתים, וגם עוה את גבו. בהיותו בן ארבע עשרה שנה שם משה לבערלין פעמיו, ששמה מקרוב בחרו ראשי העדה את ה״ר דוד פראַנקעל מורהו לרב. שמה עוד הוסיף משה לבקש תורה בלמודי התלמוד מפיהו, והוא גם הוא הגן בעדו לבלי ישא חרפת רעב, ואף אמנה אך להם יבש בא אל פי משה. להצלחת משה נקרה לפניו האיש ה״ר ישראל ב״ר משה סג״ל מזאמושטש

איש יהודי יליד פאָלען, אשר על ידי ספריו המועילים רכש לו שם טוב לתהלה ולתפארת [1]). את האיש ה"ר ישראל קנה משה לחָבֵר להגות אתו בלמודי הפלוסופיא ומאַטהעמאַטיק, ועל ידי ידיד ה"ר ישראל הדר. אהרן שלמה גומפערץ Gumperz עשה משה חיל בספרת השפות היפות: צרפת ואנגלית, ובעזרת הח' דר. קיש Kisch פלס לו נתיב בספרת שפת רומית. אל נכון בא משה עד נבכי המדעים ההם בשקידתו העצומה על למודיו לעצמו, מאשר מספר רגעי העת אשר מוריו הטיפו לו לקח חצצו. מן המצר אשר רבת שבעה לה נפשו עמל ועוני למצוא חית ידו, הרחיב ה' צעדיו תחתיו כי בעל בית מלאכת המשי העשיר ר' יצחק בערנהאַרד לקחו למורה בביתו לבניו, ואחר הפקידו למנהל ספרי החשבון במסחרו. וה' ברך את אחרית משה ויחי חיי כבוד ויעש לו בית; בהיותו בהאַמבורג ששמה בא במסרת ברית הנשואין עם האשה אשר הוכיח לו ה', רכש לו את אהבת ה"ר יהונתן אייבשיץ (פרק קל"ח c,) ויתהלך אתו כרע כאח.

b) הלך נפש הרמבמ"ן מרום ונשא למאד יראה בחייו מעת בא בברית הידידות עם החכם הנוצרי המשורר לעססינג. מהיום אשר ידעו איש את אחיו נפלאתה אהבת האהובים והנעימים איש לרעהו, את חבל האהבה הטהורה והנאמנה אשר פור הראשון לרעהו, השיב השני אל חיקו. לעססינג בספרו — שיסודו בהררי חזיון — הנפלא „נתן החכם" עשה יד ושם עולם לרעו אשר אהבת נפש אהבו הרמבמ"ן, ודברי הרמבמ"ן האחרונים היו להצדיק את ידידו אשר מת עליו לעססינג, לעמת מבקריו אשר יצא עתק מפיהם עליו. מאשר חננו האלהים ברוח כביר אשר הסכן הסכינו בו היהודים חכמי לב לדעת לעות עד מהרה את הדברים אשר הגה במו, ומה גם רוח איש כהרמבמ"ן אשר להכמתו אין חקר לחקור לכל תכלית הדברים אשר בהררי האמת והצדק יסודם

---

[1]) לרגל הדבר אשר הוציאו הקנאים על ה"ר ישראל ב"ר משה הלוי דבתו רעה כי לבו נפתה במתר על התכמה והמדעים, נאלץ לעזוב את ארץ מולדתו פאלען, אכן באחרית ימיו שב לארצו, מאשר נאסף אל עמיו בעיר בראדי בשנת תקל"ב; גם הרבנים בפאלען יזכירו את שמו לתהלה. ספרו „נצח ישראל" והוא באור למסכתות התלמוד, וביתר שאת יפיץ אור נגה על למודי המאטהעמאטיק (מדידה והכונה) אשר יצהירו בין שורותיו, יצא אור בפראנקפורט אן אדער בשנת תק"א, 2^0. באורו לספר „רוח חן", יצא אור ביעסניץ בשנת תק"ד; ספריו האחרים, לפי מספר שנות ההדפסה, יצאו אור אחרי מותו. ביניהם נודע ביתר עז באורו לספר „הכוזרי" אשר פיו יקבנו בשם „אוצר נחמד", שערכו בברלין וימלא בזאת רצון חכם הלבב המהלל אשר שם כל מעיניו בספרת העברית ותומך דורשיה, ר' איציג (יצחק) ב"ר דניאל (יפה), אכן אך כשלשים שנה אחרי השלימו את מלאכתו בספר ההוא, בשנת תקנ"ו, הוציא אור את הספר הזה שארו ר' ירוחם ב"ר ישכר בער.

עשה גם יכל, בעת המשורר גאָטהע היה עוד נער רך, והחכם שיללער עוד לא הגיח מרחם אמו, במחברתו „אמרות הפלוסופיא" שי"א בשנת 1755 (תקט"ו) להביע רוחו כי מאד יצר לו, על אשר האשכנזים בנפש חפצה ישימו אלוף לראשי דרכיהם את טעם עם הצרפתי, ולא ישימו לב כי מה מאד יטעם לחכם נפת צוף מפעלות רוחם אשר כלן אומרות כבוד. אמנה, נפלא הדבר כי האיש הגדול הרמבמ"ן בימים לא כבירים לא אך היה באורח רענן בלמודי המדעים אשר עתקו וגברו חיל בין בני דורו, כי אם בלעדי הגיונותיו הברים ומאירי עינים, גם בניבו ובנעם נאמיו היה היה לעינים לסופרי אשכנז בדרכי המליצה הסובבת הולכת בנתיבות הפראָזאַ בשפה ההיא. את דברי ספרו הנודע בשם „השקפה על אדות הדברים הנראים לנו כי ילדי האמת המה" (בעטראַכטונגען איבער דיא וואַהרשיינליכקייט), קראו החכמים בני חבר הספרות אשר אגודתם נוסדה יחדו בבית ועד חכמי לב הנקרא „דאס געלעהרטע קאַפּפעהויס", וכלם בפה אחד נתנו צדק לפעלו. בעוד ספריו המלאים רוח חכמה יתנו עדיהם על טוב שכל בעליהם אשר יקח את לבות קוראיו בניבו נעם נאמיו ושרעפי עשתנותיו הנשאים, ויגידו תהלתו עד למרחוק, רכש לו את אהבת האנשים אשר ידעוהו ויכבדוהו למאד, בהליכותיו הנאדרות בחן ונעם, והצנע לכתו עם אנשים וישרת לבו. עם אנשי השם חכמי לב הראשונים בימיו בא בברית האחוה והידידות, כמו: ניקאָלאַי, ריימאַרוס, האַמאַן, הערדער, גליים, וויעלאַנד, יאַקאָבי, אבט, לעפּאַטער. על דברי האחרון אשר מצא את לבו לדרוש דבר אשר אין לו שחר מהרמבמ"ן והוא כי יבא בברית דת הנוצרים, השיב בשובה ונחת כפי אשר רוח מבינתו יעננו בתור לוחם מלחמת האמת והצדק, ויקש דבר האיש משה מדבר לעפּאַטער. גם דרכה נפש משה עז, לבקר בדרכי נעם, את שירי המלך פֿריעדריך השני במחברתו אשר תקרא בשם (מכתבים, על אדות הספרות החדשה), וכאשר קרא המלך את משה אליו לפּאָטסדאַם לדבר משפטים אתו בדבר הענין הזה, ידע משה בטוב טעם ודעת להצדיק את נפשו ולהשך את חמת המלך. מהמלך הגדול ההוא השיג הרמבמ"ן — אחרי אשר דבר טוב עליו לפני הוד מלכותו המאַרקיז ד' אַרזשאַן Maraquis d Argens — את משפט החפש בתור „יהודי חוסה בצל כנפי הממלכה"; אולם המלך מאן לתת הרשיון לבחור את הרמבמ"ן בתור חבר לחבר שוחרי תושיה ומדעים; האמנם תהלת „הפלוסוף היהודי" לא תגרע בזאת עד מה, כמו אשר לא יפיל אור חכמת הרמבמ"ן הדבר אשר לא יחד כבודו בקהל בני דורו אשר תמונותיהם תפארנה את מצבת-המזכרת (שטאַנדבילדר) אשר הציבו לכבוד המלך פריעדריך בככר-השרים (אָפּערנפלאַץ) בברלין בשנת 1851 (תרי"א). — ביום הרביעי לחדש יאַנואַר בשנת 1786 (תקמ"ו) גוע וימת האיש ה"ר משה בן מנחם, אשר בכל ימיו היה ידוע חולי, בלי מכאובים ובפנים מפיקים חן; בין בניו היה בחיים חיתו אחריו אך בנו יוסף

(שמת בשנת 1848), אבי אלכסנדר מענדעלזאָהן ראש בית סחר־הכסף (באנק) הנודע בשם Mendelsohn u. Comp. (מענדעלזאהן ומרעהו). כל צאצאי הרמבמ"ן אשר עוד יתהלכו בארצות החיים השליכו אחרי גום את היהדות.

c) בעוד שם הרמבמ"ן מרומם לתהלה בפי חכמי הנוצרים ומשוררי‍הם, לא שכח לעשות את אשר נטל עליו בעד דתו ובני עמו. בכל ימי חייו לא סר ימין ושמאל מחקי הדת להרבנים; עם הרב הגליל ה"ר צבי הירשל ובנו ה"ר שאול היתה בריתו נאמנה, ומראשי עדת היהודים בבערלין נחל כבוד גדול. אנשים רבים מכבדי שמו נהרו אליו לשמוע חכמתו וגם באו אליו לבקש תורה מפיהו קטן וגדול בתור תלמידים. הרמבמ"ן לא אמר הון אך להגן בעד דתו אם השליכו עליה שקוצים, כי אם שקד בכל עז להיטיב מצב אחיו בני עמו כפי אשר מצאה ידו בתור איש נכבד בארץ. היהודים בעלזאסס, אשר לרגלי החקים שהבדילו אותם לרעה רבת שבעה לה נפשם עמל ובוז, פנו בבקשתם להרמבמ"ן, ואחרי אשר כתבו בספר את דברי ענייניהם הדרושים לו לדעת, חלו את פניו לערך כתב בעדם בשכל טוב למען יגישו עצמותיהם לבית המועצה בהממלכה. הרמבמ"ן מלא את ידי ידידו החכם הנוצרי השר כּריסטיאן ווילהעלם דאָהם (שנולד בשנת 1751, וימת בשנת 1820) להתעסק במלאכה הזאת, והחכם הנוצרי ההוא לקח לו את הענין לענות בו בספרו הנודע לתהלה „על דבר שנוי משפט האזרחים ליהודים לטוב". החכם דאָהם בספרו זה ירה אבן הפנה לתולדות תורת האזרחים בעת החדשה בארצות הנאורות באייראָפּאַ אשר משפט אחד שמה לנוצרים וליהודים; שמו יזכר ברגש תודה לתהלה תמיד בפי כל איש ישראל. לתת עז ותעצמות לדברי הספר ההוא, העיר הרמבמ"ן את רוח האיש החכם הרופא ה"ר מרדכי (מארקוס) הערץ לתרגם את הספר „תשועת ישראל" לה"ר מנשה בן ישראל (פרק קל"ב ,e) הכתוב בשפת אנגלית, לשפת אשכנז, והרמבמ"ן ערך הקדמה בראש הספר. — שמע הרמבמ"ן הלך גם עד בואכה ארץ איטאליען; ראשי עדת היהודים בטריעסט, אשר לרגלי הסדרים החדשים אשר כוננו ידי המלך יאָזעף השני בחוקה בממלכתו, נטל גם עליהם ליסד בתי למוד לבני הנעורים שנציב הארץ ה׳ צינצענדארף יעץ בעצמו אותם לשאול את פי הרמבמ"ן ולבקשו לנהלם בעצה נכונה כיד חכמתו הטובה עליו, פנו אליו בשאלתם ליעצם כדת מה לעשות, והרמבמ"ן שלח למו את כתבי ידידו החכם המשורר ה"ר נפתלי הערץ וויזל למען ילכו באור חכמתו. מהמריבות אשר התגלעו לרגלי מפעלות החכם ווייזל בספריו נחלץ הרמבמ"ן במותו; גם עוד לא שברה תרפה לבו לראות בעיניו, כי בנותיו תעוללנה בעפר קרן הדברים הנכבדים, אשר לכל בחם חיי רוחו וקדוש אמר למו ברוח מלא חכמה ודעת.

פרק קמא

העתקת חמשת ספרי התורה על ידי הרמבמ״ן.

a) את התהלה אשר מושכי בשבט סופר יפזרו לשם הרמבמ״ן, רכש לו על ידי כתביו בחלקת הפלוסופיא אשר במו יתלכדו לאחדים טוב טעם הנעם היופי אף מועיל יחדו (פהילאזאפיש-אֶסטהעטישע שריפטען). וביניהם הספר „פהאֶדאָן, או על אדות האמונה באל־מות הנפש״ אשר בימיו הפיץ אור יקרות על דרכי הלמודים ההם; תולדות ספרת האשכנזית תספרנה כבוד הספרים ההם מעשה ידי הרמבמ״ן להתפאר. אולם ספריו הנכבדים להיהדות וישוו פרי הלולים לה המה כתביו אשר חלק ונחלה לישראל במו, וביתר עז הספרים, אשר יעד הרמבמ״ן מראש בעד אחיו בני עמו; לספרים כאלה יחשבו תרגומיו לספרי כתבי קדש, וביתר שאת עלו עליהם תרגומיו לחמשת ספרי התורה. הרמבמ״ן הוא הראשון, אשר עשה ויוכל להעתיק את הספר הראשי להיהדות לשפת אשכנז צחה ונשאה בלשון למודים, גם הואיל משה באר את התורה בשום שכל ובהגיון ישר בבאור יקר אשר ערך בשפת עבר. בשנת תקל״ה יצאו אור דוגמאות (פראָבען) מההעתקה בשם „עלים לתרופה״, ולא ארכו הימים (בשנת תקמ״ג) יצאה אור ההעתקה, אשר דרש דרשוה יהודים רבים מארצות שונות, והן: פאָלען, האָללאַנד, ענגלאנד וצרפת, גם חכמי הנוצרים וביניהם הכי נכבדים: המלך כֿריסטיאן מדענעמארק ובנו יורש העצר בקשו כי ישלחו למו את התרגום ההוא. ההעתקה עשויה בחכמה רבה. ובעליה שקד בבל עז כי תשתוה יחד עם דברי הקבלה אשר החכמים הראשונים שמו ליסוד מוסר בבאוריהם: גם ההקדמה אשר ערך בשפת עבר כוננו ידי הרמבמ״ן לרגלי דברי הקבלה המסורים לנו מפי רבותינו החכמים בעלי התלמוד וישם אליהם עוד נוספות את הידיעות אשר רכש לו בשקדו על למודי חוקרי קדמניות שבהררי החכמה והמדעים יסודם. הבאור לספר בראשית והלק ממנו לספר שמות ערך המדקדק רב פעלים החכם ה״ר שלמה ב״ר יואל מדובנא (מהרש״ד)[1], והוא גם הוא אזן וחקר את הספר הנכבד בחלקת המסורת הנודע בשם „תקון סופרים״ שנספח להבאור בתור הוספה; הבאור לספר ויקרא הנודע בשם „תורת כהנים״ מעשה ידי החכם ה״ר נפתלי הירץ וויזל הנהו, חלק מהבאור לספר שמות וגם הבאור לשני הספרים האחרונים במדבר דברים ערך הרמבמ״ן בעצמו, וגם לקחו חלק אתו בהמלאכה ההיא החכמים: ה״ר הערץ האָמבערג וה״ר אהרן יערוסלאוו. מכתבי קדש האחרים תרגם הרמבמ״ן לשפת אשכנז את הספר תהלים, שיר השירים והפטרות אחרות.

[1]) נולד בעיר דובנא בשנת תצ״ח ויאסף אל עמיו באמשטרדם בשנת תקע״ה; מורהו ה״ר נפתלי הערץ כהה בו לבלי יוסיף לעבוד עבודתו במלאכת הבאור לבלי יעלה עליו חמת הקנאים והתנפים.

b) העתקת כתבי קדש להרמבמ"ן, ומה גם תרגומו לחמשת ספרי התורה, הביאה ברכה לרגליה להיהודים באשכנז, כמו אשר לוטהער בימיו על ידי העתקתו שתל פרי הדעת על תלמי לבות הנוצרים באשכנז. הרמבמ"ן פלס נתיב לאחיו בני עמו וארצו בהעתקתו, לידיעת שפת אשכנז, ובזאת עשו למו נתיבה גם לחכמת ספרתה ולכרם המדעים. להשפה סרת הטעם היא לשון יהודית־אשכנזית אשר משחתה בה (זשאַרגאָן) מולדת ימי עמל ויגון אשר כשנות מאות רבות ישבו היהודים בדד במועדם, בא הכורת וסרה מגבירה השוררת בבתי היהודים; על אדות תוצאות הרעות ואי־כבוד אשר פרעה לשון עלגים ההיא את שם היהודים לשמצה בקמיהם, הביעו רוחם בלי חת: הרב הגליל ה"ר צבי הירשל ובנו ה"ר שאול, רב בפֿראנקפֿורט אן אָדער בהסכמותיהם להעתקה ההיא. לבלי להכעים תמרורים את האנשים החרדים למנהגים קדומים, ערכו את דברי ההעתקה בההוצאה אשר נספחה לעצם ספרי כתבי קדש העברים, באותיות עבריות. בכל זאת קאם שאון בישראל לרגל ההעתקה החדשה החיא ויראי ה' פחדו פחד לבלי יבלע להדת. רבנים אחדים אשר יתהללו בישרת לבבם וביראת ה', כמו: ה"ר רפאל הכהן באַלטאָנאַ (פרק קל"ה ,c), ה"ר צבי הירש יאַנאָוו בפֿירטה [1]), ה"ר פינחס הורוויץ בפֿראנקפֿורט אַם מיין עמדו בפרץ נגד ההעתקה ההיא ועתק יצא מפיהם לבלי חק עד כי אסרו אסר על היהודים להגות בה, ואם ימרו את פיהם או אז אמרו להחרים אותם; ואף אמנה גם הרב בפרעססבורג שנאסף אל עמיו בשנת תקצ"ט ה"ר משה סופר הזהיר את בניו „בצואתו לפני מותו" לבלי יקראו בכתבי הרמבמ"ן. הרמבמ"ן שמע את כל זאת ויהי כמחריש וברוח נכון לא שת לבו לדברים כאלה, כמו הרמב"ם בימיו — כאשר אויביו הדריכוהו מנוחה שטמוהו ורבו — התאזר עז; אולם כבוד הדר מפעלותיו לא יחלל בזאת ולא יגרע עד מה. בני הנעורים אין מספר וגם באי בימים אשר עד כה אך בלמודי התלמוד ישפיקו, הגו בדברי ההעתקה והבאור להרמבמ"ן בשקידה רבה ולא שעו אל האסר אשר אסרו הרבנים; ואור חדש נגה עליהם, וימצאו מטמוני מכתרים בספרת העברית אשר לא ידעו עד העת ההיא, ומעט מעט כשרונותיהם סלו מסלה למו להמדעים המתהלכים בארצות הנאורות. — העתקת ספרי התורה להרמבמ"ן נדפסה פעמים רבות; ובין ההוצאות ההן תחשב גם ההוצאה בפֿירטה בשנת תקפ"ד ונוספו אליה תקוני השפה בדקדוקה ובמנעמי נאמיה על ידי החכם ה"ר דוד אָטטענזאָססער.

c) מכתבי הרמבמ"ן אשר נכבדות ידבר במו על אדות היהדות, נזכיר בזה: מאמרים אחדים (הערוכים בשפות: עבר ואשכנז) בכתב העתי „המאסף" (פרק קמ"ב ,c); כתב־שבועי מדעי אשר כוננו ידי הרמבמ"ן בשנת תק"י בשם „קהלת מוסר", חדל להיות ארח לו. באורו לספר הרמב"ם „מלות הגיון" יצא אור

---

[1]) הוא גוע וימת בשנת תקמ"ו; גם נודע בשם ה"ר צבי הירש חריף.

בשנת תקכ"ב ושם איש אחד ר' שמשון קאליר עליו יקרא. שתי קבוצות מכתביו יצאו אור אחרי מות משה (בשנות תקנ"ב—תקנ"ז). בפקודת רבי צבי הירש' לעווין הרב הראשי בברלין ובהשגחתו יצאו אור (בפעם הראשונה בשנת תקל"ה) „חקי העברים על פי מנהגיהם", על אדות: משפט הירושה, ואפוטרופסות, דרכי הצואה ועניני הנשואין, ושם הרמבמ"ן לא נכתב על הספר. ספרו „מארגענשטונדען" או „מאמר בדבר מציאות האלהים" יצא אור גם בהעתקת שפת עבר בשם „מועדי שחר" ע"י ה"ר יוסף הערצבערג. הלך נפש הרמבמ"ן ושרעפי עשתנותיו על אדות דת ישראל יראו בספרו „ירושלים" או „על אדות תעצמות הדת והיהדות" (יצא אור בברלין בשנת תקמ"ג) *). — בקהל הסופרים שערכו תולדות חיי הרמבמ"ן יחד גם כבוד החכמים: ה"ר יצחק איכיל (שספרו יצא אור בשנת תקמ"ט), והחכם קייזערלינג: גם נמצאו תולדות הרמבמ"ן בספר שארו ג. ב. מענדעלזאהן אשר ערכן בש"א בשם „קבוצת כתבי הרמבמ"ן (שי"א בלייפציג בשנות 1843—45) בשבעה חלקים, אולם נעדרו למו מפעלות הרמבמ"ן בשפת עבר. ויהי לתשובת מאה שנה ליום הולדת הרמבמ"ן בשנת תקפ"ט, יסדו מכבדי שמו בברלין בית חנוך ליתומים אשר שם רבינו משה בן מנחם יקרא עליו, ולזכרון האיש הגדול משה נשאו מדברותיהם חכמי לב, ובתוכם הרב החכם הדגול מרבבה ה"ר יום טוב ליפמאן צונץ (בספרו „געזאממעלטע שריפטען" ח"ב, צד 102) **).

פרק קמב

רֵעֵי הרמבמ"ן ותלמידיו.

a) האיש הנזכר למעלה (פרק קמ"א, a) ה"ר נפתלי הירץ וויזל או Hartwig Wessely נולד בהאמבורג בשנת תפ"ה. אביהו ר' ישכר בער היה מצאצאי משפחה אחת, אשר לרגלי התלאות שמצאו את בני ישראל מחמת מנדיהם בשנת ת"ח, עזבו בני המשפחה ההיא את עיר מולדתם באר בפאראליען ויחישו מפלט למו באחת ארצות המערב וימים רבים גרו בעיר ווזעל (לכן תקרא המשפחה בשם וועססעלי, והיהודים יקראו לה וויזל). ה"ר ישכר בער מצא חן בעיני מלך דענעמארק בקאפענהאגען וגם היה גדול מאוד בעיני רבי המלכה. הארטוויג (ה"ר נפתלי הירץ) מצא חפץ בזאת, לעשות חיל בתושיה ומדעים אשר בימיו לא רבים מבני עמו יחכמו כמוהו; הוא ידע אל נכון בלעדי שפת אשכנז ועברית, גם את השפות: האללאנדית, דאניש וצרפתית, ויתהלל

---

*) ומקרוב נעתק הספר „ירושלים" לשפת קדש זה ונדפס ע"י החכם המליץ המהולל מה"ר נעלה ה"ר אברהם דובער הכהן גאטלאבער נ"י. דו"ר.

**) הערת הרב המחבר באה בחתימת ההדפסה ותבא בסוף הספר. דו"ר.

בידיעתו הגדולה אשר רחבה ונסבה בספרת העברית ויהי סופר מהיר להלל בשפת קדש וגם רוח השיר נחה עליו. בשנת תקכ״ה בהיותו עורך מכתבי המסחר (קארעספאנדענט) בבית הסוחר ר׳ בנימין פייטעל באמשטרדם, יצא אור ספרו „לבנון״ או „גן נעול״ ובו נגידים ידבר על דבר שמות אחדים בשפת קדש אשר הוראה אחת למו (שמות נרדפים, זינאנימיק); בחלק השני יפיץ אור נגה בלמודי תבונת (חכמת) הנפש (פזיכאלאגיע) ואדניו הטבעו על הדברים הנמצאים במקומות אחדים בכתבי קדש הסובבים הולכים בנתיבות הענינים ההם. בשובו מאמשטרדם לעיר מולדתו האמבורג, בא במסרת ברית הנשואין עם העלמה אשר הוכיח ה׳ לו לאשה ובשנת תקל״ד היה סופר בבית המסחר לר׳ יוסף פייטעל בבערלין, ששמה ראה את פני הרמבמ״ן ויכרתו ברית אהבה וידידות, ולהעתקת ספרי התורה להרמבמ״ן, כאשר מלתנו אמורה למעלה (פרק קמ״א a,) ערך ה״ר נפתלי (הרנה״ו) באור ארוך מלא חכמה ודעת לספר ויקרא. שמה חבר בשנת תקל״ז גם את ספרו „רוח חן״ והוא באור להספר אשר יחשבוהו למעשה ידי שלמה מלך ישראל, „ספר החכמה״ (פרק ל״ח a,), אשר העתיק משפת צרפת. ויהי כאשר הד׳ ר׳ יוסף פייטעל לשלח במסחר ידיו, מצא ה״ר נפתלי הירץ חית ידו בהכמתו בשאתו מדברותיו על אדות דברי למודים שונים להבר הכמי לב אשר חברו למו יהדו מחברי עדת ישראל בבערלין. דבר הקיסר יוסף השני אשר שם עינו ולבו להיטיב מצב בני ישראל חוסי שבטו, העיר את רוח הרנה״ו לערך לאחיו בני עמו מכתב (בשם דברי שלום ואמת) ובו בדברים נמרצים ישא דעו כי דרוש להפצם לחנך את בני הנעורים וללמדם בדרך העולה למעלה למשכיל. לעמת דבריו עמדו בפרץ אנשים רבים, אולם רבני איטאליען אשר אור החכמה נגה עליהם נתנו צדק לפעלו והזקו ידו (פרק ק״מ c,). בלעדי מאמריו השונים הנמצאים „בהמאסף״ ועוד חברות קטנות, נזכיר בזה את ספריו לשמותם למיניהם: „יין לבנון״ (באור למסכת אבות), „ספר המדות״ (בחלקת המוסר ומדות טובות), ועל כלם יתנוסס לתהלה ולתפארת ספרו „שירי תפארת״ בחמש חברות והמשה עשר שירים (י״א בבערלין בשנת תקמ״ז) והחברת הששית י״א בפראג בשנת תקפ״ט. ומקרוב בשנת ת״ר, י״א בווארשא בדפוס ה׳ שקלאווער כל י״ח השירים בשש חברות סופם רצוף תולדות הרנה״ו. השירים הנשגבים האלה אשר במו נכבדות ידבר על אדות חיי משה נעתק ע״י בנו ר׳ מנחם לשפת אשכנז בשם: Mosaide. המספד מר אשר נשא ה״ר נפתלי הירץ בשפת עבר על מות המלך פריעדריך השני, נעתק לשפת אשכנז על ידי הח׳ לאזארוס (אליעזר) בן דוד (c); באורו לספר בראשית יצא אור מקרוב. בימי שנות חייו האחרונים רבת שבעה לה נפשו עמל ויגון, מאשר לא היה לו לכסף מוצא לכלכל את נפשו; נכבדי עדת ישראל בהאמבורג, ששמה נתן את אחת בנותיו להרופא הח׳ מאיר לאשה, גמרו אמר לתמכו במשען כסף לעת זקנתו, אולם בהיותו בן שמונים שנה עזב ה״ר נפתלי הנותן אמרי שפר חכם לבב ורב

פעלים את עמק הבכא, ותשב רוחו אל האלהים ביום העשרים ושלשה לירח מאָרץ בשנת 1805 (תקס"ה) [1].

b) אף כי בארצות שונות באייראפאַ שנה מצב המדיני להיהודים לטוב עוד טרם הגיעה העת לחננם באשכנז, אבן היהודים באשכנז עלו רב יתר על אחיהם בני עמם בארצות אחרות בהיותם מהירים במעלות רוחם לעלות מעלה בדרכי החכמה והמדעים. רוח מלא חכמה אשר פעמה בקרב היהודים בברלין לרגלי למודי הרמבמ"ן, הקים אל עָל שנית את עדת ישראל בבערלין כי היה תהיה לעינים לכל קהלות ישראל באשכנז. מכבדי שם רבינו משה בן מנחם ותלמידיו ראו ראשית למו לצקת מרוח הרמבמ"ן על אחיהם וללכת בדרכיו, ויתאזרו עז להעתיק את יתר ספרי כתבי קדש ולבארם; המבארים האלה יקראו בשם „בעלי הבאור". אחר שמו כל מעינם לשנות לטוב את חנוך בני הנעורים ודרכי למודם, גם עצמה הרבו להפיץ למודי דברי הימים, ושבילי עולם (געאגראַפּיע), למודי התכונה, וידיעות הטבע — כרבם ערוכים בשפת קדש — ביעקב ולחלקם בין אחיהם בני עמם. בקהל אנשים כהמה יחד גם כבוד חכמי לב הנקובים בזה בשמותם: ה"ר דוד פֿריעדלאֶנדער, שנולד בקאֶניגסבערג בשנת תק"י: ויקח לו לאשה אחת הבנות מצאצאי משפחת היצחקי העשירה והנכבדה, וכחמש עשרה שנה התהלך כרע כאח עם הרמבמ"ן ויצק מים על ידו ועליו אמרו בני דורו כי רוח הרמבמ"ן נחה עליו, אף כי נופל הוא מהאיש משה באמונתו הטהורה אשר מבשרו חזה אלוה, ובמדותיו הנכונות אשר אין ערוך אליהן. הוא תרגם את ספר קהלת, והפטרות אחדות לשפת אשכנז, גם חבר חברות אחדות בדבר היהודים במה יזכו את ארחם להיטיב מצבם, והוא גם הוא אזן וחקר את הספר „מכתב להכהן הראשי (פראָבסט) טעללער, מראשי אבות קהלות ישראל אחדים אשר למשפט דת העברים ישרו", אשר העיר את הנוצרים לעמוד בפרץ לעמת ענינים אחדים בספרו. הוא פֿריעדלאֶנדער, אשר על ידו בעזרת מכיריו העשירים ושאריו נוסד „בית ספר לנערים בלא מחיר" בבערלין, בית הספר הזה היה היה לעינים לקהלת ישראל בברעסלויא, אשר לא ארכו הימים ויכוננו גם המה בית למוד כמוהו. ויבא ה"ר דוד בכלח אלי קבר בבערלין בשנת תקצ"ד. — ה"ר הערץ האָמבערג, נולד בשנת תק"ט בעיר ליעבען לא רחוקה מפראַג, ויהי מורה לבני הרמבמ"ן בביתו, גם לקח חלק במלאכת באור הרמבמ"ן לספרי התורה (פרק קמ"א ,a); אחר הפקידתו ממשלת אֶסטרייך למשגיח לבתי הספר החדשים לעברים אשר גמרה אמר לכונן בארצותיה, ויאסף אל עמיו בתור יועץ המלך לבתי הספר (קייזערליכֿער שולראַטה), בשנת תר"א בפראַג. הוא חבר את ספר הדת הנקרא בשם „אמרי שפר" אשר הגו בו עברים רבים

---

[1]) תולדות ה"ר נפתלי כתבו בספר: ה"ר דוד פרידריכספעלד בספרו „זכר צדיק" אמשטרדם (תקס"ט), וגם ה' וו. א'. מייזיל. ברעסלויא 1841.

באָסטרייך, וגם ערך מאמרים אחדים בכתב־המדעי „בכורי העתים" (פרק קמ"ח a,). — ה"ר יואל לאָווע (ויקרא בשם ברי"ל), אביר המורים בבית הספר ליהודים הנקרא בשם „ווילהעלמס שולע" בברעסלויא הוא חבר באור עברי לספר תהלים, גם הואיל באר כתבי ספרי קדש אחרים, ויגוע וימת ה"ר יואל בשנת תקס"ב. — ה"ר אהרן וואלפסזאהן יליד האַללע, ובשנת תקמ"ג גר בהאַמבורג, ואחר היה מורה בבית הספר „ווילהעלמס שולע" בברעסלויא, ויאסף אל עמיו זקן ושבע ימים בן שבעים ותשע שנה בשנת תקצ"ה. נגד דרכי באורו לכתבי קדש כתב בקרת ה"ר טוביה ב"ר צבי פֿעדער (פֿעדיר) בספרו „להט החרב" (שי"א בשנת תקס"ד). הוא אזן וחקר את הספר לחנוך נערי ישראל „אבטליון" אשר לפנים רבו דורשיו, וגם לקח חלק במלאכת הבאור לספרי כתבי קדש אחרים. — ה"ר יצחק אייכֿיל יליד קאָפּענהאַגען, נולד בשנת תקט"ז, ויקשב לקח בשבת תחכמוני בקאֶניגסבערג ששמה עשה חיל בחכמה ומדעים, הוא העתיק את סדר התפלה לשפת אשכנז, גם ערך בספר תולדות רבינו משה בן מנחם, אשר יצק מים על ידו, ויבאר ספרי כתבי קדש, וימת בשנת תקס"ד.

c) בין היהודים המשכילים הרבים — כמרביתם יושבי בערלין — אשר מהם רבים כיד חכמת הנסיון הטובה עליהם, ואלה מהם על ידי ספריהם שקדו לטעת פרי עץ הדעת על תלמי לבות אחיהם בני עמם, הכי נכבדים: לאַצאַרוס (ר' אליעזר) בן דוד, נולד בשנת תקכ"ב, הוא מצא חית ידו בראשונה בהיותו לוטש זכוכית, ואף אמנה הלך מחיל אל חיל בלמודי המאַטהעמאַטיק, ויקשב לקח בשבת תחכמוני בגאֶטטינגען בחכמת הפלוסופיא, וברבות הימים נשא מדברותיו לחכמי לב המקשיבים לקולו שנים אחדות בוויען, ואחר בבערלין, ששמה גוע וימת בשנת תקצ"ב. לרגלי כשרונותיו מאד נעלים שאלו את פיו הסכנים אשר על הממלכה (רעכֿנונגסקאַממערן) בדבר הקשה בדרכי החשבון, גם ערך את מורשי לבבו בכתב־העתי שיצא אור על ידי החכמים הוידע ושפענער, הוא נהל בארח מישור את דברי בית הספר הפתוח לרוחה לכל שוקד על דלתותיו (פֿרייא שולע) בלי קחת כסף חלף עמלו, ועוד יתרה עשה כי תמך במשען כסף את התלמידים העניים [1]). הוא ערך מאמר בדבר דת העברים טרם לדת משה בן עמרם (בשנת תקע"ב) ובלעדי מאמרים אחדים בכתב המדעי להח' צונץ, ערך גם מאמר על אדות החשבון לוחות השנים והמועדים. — האיש אשר נודע רב יתר על ידי דרכי חייו וגורלו שהתהפכו כחמר חותם, ממפעלותיו על היהדות, הוא החכם טוב שכל ה"ר שלמה ב"ר יהושע מיימון יליד ליטהויען, וימת שלמה בשלעזיען בשנת תק"ס. הוא ערך

---

[1]) הח' יאסט בספרו בש"א „תולדות היהדות" ח"ג, צד 318;
(קורות עם ישרון ח"ג) 36.

באור עברי לחלק הראשון של הספר „מורה נבוכים" להרמב"ם בשם „גבעת המורה". — האיש אשר דבר על הדגים ויעש חיל בידיעת טבע הדגים למיניהם (איכטהיאָלאָג, פּישקונדיגע) ר' מרדכי אליעזר בלאָך, שנולד בשנת תפ"ג, וימת בשנת תקנ"ט, אין לו חלק ונחלה בספרת העברית. — בדבר השאלה אשר כבר הרמבמ"ן ירה אבן פנתה על אדות המנהג אשר הסכן הסכינו העברים לקבר את מתיהם קל מהרה, לקח חלק גם הדר. מאַרקוס (ר' מרדכי) הערץ בערכו דבריו בספר בשפת עבר ואשכנז. אשת האיש דר. הערץ התהללה ביפיה וברותה הכביר ונקראה בשם הענריעטטע הערץ, ושם משפחת אביה היה „דע לעמאָס", היא היא האשה אשר חכמי לב אנשי השם באו לבקר בביתה כמו: האחים לבית הומבאָלדט, גראַף בערנשטאָרף, גענץ, באֶרנע ועוד, גם היה לה שיח ושיג עם החכם שלייערמאַכער, ובהיותה בת חמשים ושלש שנה המירה דתה בדת הנוצרים, ותמת בת שמונים ושלש שנה, בשנת 1847. — בדבר שאלת קבורת המתים שמו עינם ולבם גם בני „חֶבר הרֵעים" שאגודתם נוסדה בשנת תקנ"ב ברוח מלא דעת להסיר מנהגי הבל ואי־סדרים אשר עלו כחרולים בכרם היהדות. חבר הרעים ההוא אשר ראשיתו היתה מצער, ואגודתו נוסדה לתמוך את חבריו ולהפיץ ביניהם חכמה ודעת, עלה כיונק וייף בגדלו על ידי תרומות נדיבי לב בעלי בריתם, ועל יד היה להם לכסף רב מוצא, אשר הקדישוהו למעשי החסד והצדקה, ולישרים כמוהם נאוה תהלה. בתי ועד כמוהם אשר בהררי הצדקה והחסד יסודם, נוסדו במאה התשע עשרה. — אולם עוד נעלה על אחות מרעים ההיא ברוח למודי הספרות השפוכה עליו, הוא בית ועד החכמים שנוסד בשנת תקמ"ג בקאָניגסבערג בשם „חברת הטוב והתושיה", ועל ידם יצא אור כתב המדעי „המאסף". כתב-המדעי ההוא, אשר בלעדי הרמבמ"ן כמעט כל חכמי לב אשר הזכרנו למעלה ועוד משכילים רבים לקחו חלק בו, ואשר פעל גדולות לבני היהודים, יצא אור חליפות בקאָניגסבערג ובערלין בשנות תקמ"ג—תק"ן, בברעסלויא בשנות תקנ"ד—תקנ"ז, בבערלין, אלטונא ודעססויא בשנות תקס"ט—תקע"א; דברים אחדים מהמאסף נדפסו שנית בכתב המדעי „בכורי העתים".

d) הדר מפעלות הרמבמ"ן ותלמידיו אשר יֵרָאֶה על היהודים באשכנז בדרכי ההשכלה, עוד נגה כאור לו על בתי הדפוס העברים בברלין. ר' יצחק בן דניאל יפה וה"ר דוד פריעדלאֶנדער בתור משגיחים העומדים לנצח על מלאכת „בית הספר הפתוח לרוחה", השיגו הרשיון מהממשלה בשנת תקמ"ד, להדפיס ספרים הכתובים עברית או באחת השפות המתהלכות בארצות הקדם. בבית הדפוס אשר כוננו בעד בית הספר ההוא אשר ישוו פרי לשוקדי על דלתותיו. בבית הדפוס ההוא אשר יקרא בשם „בית הדפוס לשפות ארצות הקדם" או „בית הדפוס לבית הספר הפתוח לרוחה", כבר יצאו אור בשנת תקנ"ב כששים ספרים גדולים וקטנים וביניהם המצא ימצאו באורי כתבי קדש,

דרכי הדקדוק, ולמודי הפלוסופיא ועוד ענינים נכבדים כמוהם [1]). בראש בית הדפוס והוצאות הספרים העברים ומסחרם עמד האיש ה"ר יצחק סאטנב יליד פאָלען אשר בא לגור בברלין בשנת תקל"ב, ואולי דרכי האיש ההוא היו טובים, משמו הפרע לשמצה. מאַשר נודע לו לרגל הנסיון, כי לספרים עתיקי ימים יתנו היהודים מהלכים רב יתר מלכתבים חדשים [2]), לכן חבר ספרים ילדי רוחו, ושם מחברים קדמונים יקרא עליהם וגם שנה בעקבה את שמות מקומות הרפוס למען יוכל על נקלה למכרם; כרבי היהודים ידעו את נכליו, אולם אך מתי מספר יהודים הוליך שולל בערמתו. ככה הוציא אור בשנת תקמ"ד את הספר „אמרי בינה" (בדבר למודי הפלוסופיא והקבלה) בתור הוצאה שניה מספר אחד המחברים הראשונים שיצא אור בראשונה בשנת תי"ד, בהסכמת ה"ר שבתי (שעפּטל) הורוויץ (פרק קל"ח, b), וספרו „משלי אסף" [3]), בתור קבוצת משלי אסף המשורר הנודע בכתבי קדש, ואת ספרו „דברי ריבות", בתור ספר הנדפס בקונשטאנטינא. בשנת תקנ"ד נוסדה אגודת שנים ועשרים חכמי לב יחדו אשר חברתם תקרא בשם „מרפא נפש" [4]), גם כתבו ידם לסאטנב כי כל איש ואיש יתן נדבה מדי שנה בשנה (מחמשה עד שנים עשר טהאַלער) לתמכו להוציא אור ספרי חכמה; בין הספרים האלה הכי נכבדים; „מאור עינים" לה"ר עזריה מן האדומים אשר שלמו אז בעד ספר אַחד מהוצאה אחת מאַנטואית נושנה ארבעה לואיסדאָר (וי"א בשנת תקנ"ד בברלין) איינקי משגיאות ולא כמתכנתו השלמה; „מורה נבוכים" (בשנת תקנ"ה, עם באור ה"ר יצחק הלוי איש כטנוב להלק השני והשלישי); ס' „הכוזרי" (בשנת תקנ"ה, עם באור אס"ף); הס' „מחברת" לה"ר עמנואל כרומא (פרק ק"ה, c) כבר יצאה אור לפני סאטנב, גם ס' „המדות" לאריכטו עם העתקה עברית לדון מאיר אלגואדיש (פרק צ"ו, c). לבד ספרים קטנים, אשר יצאו אור גם בשם בנו ר' שמעיה (דר. שאָנעמאַנן), חבר ספר בדרכי דקדוק שפת עבר [5]), וספר המלים בשפת קדש [6]), גם הוציא אור סדר התפלה [7]), אשר לרגלי השנוים הנמצאים בסדר ההוא בחקי הלשון והתנועות במקומות אחדים, המצא ימצאו מבקרים אשר דברו עליו רתת [8]). —

---

[1]) ראה על אדות בית הדפוס העברי ההוא בהענציקלאפעדיע להחכמים ערש וגרובער זעקט. II. בד. 28, צד 90. [2]) הוא בעצמו לא יכחד האמת תחת לשונו בדבר הענין הזה, במבוא באורו „להכוזרי". [3]) א'ס'ף הוא שם ראשי המלים: איצק סאטנב פולני; [4]) שמות החכמים ההם יזכרו בסוף ספר „הכוזרי" אשר הוציא אז אור; ביניהם הרימו תרומתם: ה"ר יצחק אייכל ששה, ה"ר דוד פריעדלענדער עשרה והפראפעסאר הערץ המשה טהאלער. [5]) בשם „שפתי רננות", י"א בברלין, תקל"ג, 4^{0}. [6]) באמת היו לו לעינים כפר „השרשים" להרד"ק, שי"א בברלין, תקמ"ז. [7]) ובאורו לסדר התפלה נודע בשם „שיח יצחק" גם ערך באור לדקדוק המלות (מלים) בשם „ויעתר יצחק". [8]) ובתוכם ה"ר טוביהו פעדור בסוף ספרו „להט החרב" ערך בקרת עליו במאמרו „חרב שלישיה".

איש אשר לא נודעו לנו אל נכון תכונות רוחו, הוא האיש הנזכר למעלה בעתו (פרק קמ"א, b) ה"ר שאול, בן ה"ר צבי הירשל בבערלין, שהיה ימים רבים רב לעדת ישראל בפֿראַנקפֿורט אַן אָדער, ויאסף אל עמיו בלאָנדאָן בשנת תקנ"ד. הוא הוציא אור את הספר הנקרא בשם „בשמים ראש" (בערלין, תקנ"ג, 2⁰) אשר על השו"ת הנמצאות בו, שם ה"ר אשר ב"ר יחיאל (הרא"ש, פרק צ"א) יקרא עליהן. את אשר השו"ת ההן לא יצאו מפי ה"ר אשר, נעלה הוא מעל כל שפק; אולם לבנו יטנו בשפק אם ה"ר שאול בעקבה קרא שם הרא"ש עליהן, או לא ידע ואשם [1]). חברת קטנה ממנו אשר בה יעמוד המחבר לימין המנהג בדבר הלנת המתים וישים לאַל דברי הרופא החכם ר' מרדכי הערץ בשם „כתב יושר ודברי אמת" יצאה אור בלי שם המחבר; וכתב אחד שחבר ה"ר שאול בתור השגות על ה"ר רפאל הכהן באַלטונא (פרק קל"ח, c) בשם „מצפה יקתאל", יצא אור על שם איש ר' עובדיה ב"ר ברוך ללא אמת, אולם שני הספרים האלה מעשה ידי ה"ר שאול הנמו.

θ) לא ארכו הימים ויתנוססו חכמי לב אנשי השם הנקובים בזה בשמותם אשר רוח חכמה — שהרמבמ"ן שפך על בני דורו — מרחפת עליהם, אולם מפעלותיהם סבבו הלכו באופני המאה התשע עשרה וישימו כל מעינם להפיץ ידיעת שפת עבר ולהבין שרש המלים — בשפה היפה ההיא — לאשורו וגם העמיקו הרחיבו את ידיעות דברי הימים לעם ישראל; וכרבי ספריהם כתובים בשפת קדש, ויפלסו נתיב לבני ישרון ללכת באור המדעים לרוח העת החיה. הנכבדים בהם המה: ה"ר יהודה ליב בן זאב אשר גר בהערים: בערלין גם וויען וימת בשנת תקע"א; ספרו בחלקת הדקדוק הנודע בשם „תלמוד לשון עברי" נדפס פעמים רבות, ומקרוב יצא אור עם נוספות בשם „יתרון לאדם" על ידי המדקדק והמשורר הגדול אד"ם הכהן לעבענזאָהן (ווילנא, תרל"ד); גם יודו ליהודה אחיו בעד ספר המלים אשר ערך במועצות ודעת ויקרא בשם „אוצר השרשים" *). — ה"ר שלום ב"ר יעקב הכהן יליד וואָללשטיין אשר היה מורה „בבית הספר הפתוח לרוחה", תרגם בשנת תקס"ב את הספר „תלמוד לשון עברי" להח' בן זאב, מטעם ראשי בית הספר ההוא, לשפת אשכנז בשם „תורת לשון עברית". אשר נדפס פעמים רבות, וגם בשנת תקע"ז הוציא אור את התרגום ההוא ר' שלמה לאֶוויזאָהן Löwysohn בוויען. גם היה רב פעלים בדרכי השיר; הוא

---

[1]) הח' צונץ בספרו „דיא ריטוס", צד 226. הח' יאסט בספרו בש"א „תולדות היהדות", ח"ג, צד 396.

---

*) בלעדי הספרים האלה חבר עוד שירים נעימים לאזן שומעת, וגם חבר מבוא כמעט לכל ספר וספר מכתבי קדש ונלוה להוצאת כתבי קדש שנדפסו בווילנא. והדברים הנמרצים האלה יתנו עדיהם כי היה חוקר לכל תבונת בבאורי כתבי קדש, וידיו רב לו בדרכי השיר כאחד המשוררים הגדולים אשר בארץ, גם הוציא אור ספר נכבד לבני הנעורים בשפת עבר ובשפת אשכנז בשם „מסלת הלמוד". דו"ר.

חבר שיר ספורי (עפאָס) על ארות חיי דוד מלך ישראל בשם „ניר דוד" , וקבוצת משלים בשם „משלי אגור" , גם אזן ותקר ספר דברי הימים לבני ישראל מראשית מלכות החשמונאים עד חרבן הבית בשם „קורא הדורות" , והוא גם הוא ימינו כוננה את כתב־המדעי „בכורי העתים" , וימת ה"ר שלום זקן ושבע ימים בשנת תר"ה . — הח' איגנאַץ (ה"ר יהודה ליב בן יונה ייטילעס Jeiteles) יליד פראַג , נולד בשנת תקל"ג , ויערך בלעדי דקדוק שפת ארמית (י"א בשנת תקע"ג) , גם מאמרים בכתבי המדעים : „המאסף" , „בכורי העתים" „כרם חמד" ; ויגוע וימת בשנת תקצ"ח . — ה"ר שלמה ב"ר זעליגמאן פאפנהיים , נולד בברעסלויא בשנת ת"ק , ושמה מת בשנת תקע"ד , נודע ביתר עז על ידי ספרו בדבר שמות הנרדפים בשפת קרש בשם „יריעות שלמה" (שי"א בדיהרנפורט, תקמ"ד , 4°) . — ה"ר רפאל פירשטענטהאל נולד בשנת תקמ"א , ויאסף אל עמיו בשנת תרט"ו , הוציא אור בלעדי ספרו „קבוצת שירי הרבנים" Rabbinische Anthologie „גם העתיק את ספר „חובת הלבבות" לשפת אשכנז עם באור רחב ידים בשם „אור לישרים" , וחלק הראשון לספר „מורה נבוכים" עם באור גם העתיק סליחות לש"א ותרגם חלק מספר „מנורת המאור" . — ביתר שאת ועז עשה לו שם לתהלה על ידי הוצאות סדרי התפלה , בהדר האותיות וביפי הדפוס גם נקי משגיאות עם העתקתו לשפת אשכנז ברורה ונעימה [1]) , האיש המדקדק רב פעלים שעשה חיל גם בלמודי המסורת , ה"ר בנימין וואלף ב"ר שמשון היידענהיים . הוא עם שותפו ר' ברוך באשוויץ יליד פראַנקפֿורט אַן אָדער כוננו יחדו בשנת תקנ"ט „בית הדפוס להספרים בלשונות המתהלכות באַרצות הקדם והמערב" בראֶדעלהיים , אשר בלעדי מחזורים וסדרי התפלה יצאו אור בבית הדפוס ההוא גם ספרי התורה נקים משגיאות [2]) , וספרים שונים בחלקת הדקדוק [3]) , וספרים בלמודי הפלוסופיא [4]) , וגם כעת לא חדל להיות ארח לבית הדפוס ההוא , ובעליו המה לעת כזאת : לערבערגער ומרעהו (Lerberger u. Comp) . וישכב הרוו"ה עם אבותיו בשנת תקצ"ב .

---

[1]) למען יהי שאנן מפחד המדפיסים לבלי ידפיסו את ספריו בלי רשיונו , חקק שמו בספריו אשר הדפיס מעשה צעצועים , אולם גם זאת , גם הסכמת הרבנים הנכבדים לא הועילו לו עד מה , והמדפיסים הדפיסו שנית את ספריו מבלי שאול את פיו . [2]) כמו „ספר תורת משה" (תקע"ח) . „עין הסופר" בשנות תקע"ח—תק"פ . „מודע לבינה" ; „מאיר עינים" , בשנות תקע"ח—תקפ"א . [3]) והם ; „מאזני לשון הקדש" או „מאזנים" לה"ר אברהם אבן עזרא , „משפטי הטעמים" „דרכי נעם" עם „מרפא לשון" , ועוד . [4]) כמו „שער השמים" לה"ר גרשון ב"ר שלמה (אבי הרלב"ג) (פרק צ"ב , b) , „מוסר השכל" (פרק ק"ג , b) „שמים חדשים" להשר דון יצחק אברבנאל (פרק קכ"ה , a) , ועוד ; וראה בס' הח' פירסט "Bibl. judaica" , ובס' הח' צונץ „צור געשיכטע" , צד' 242 .

פרק קמג

סדרים חדשים באופני המושלים בארצות הנאורות באייראָפאַ.

a) קורות חיי היהודים ממחצית מאת השמונה עשרה והלאה אשר רוח חכמה ודעת מרחפת על פניהן, סובבות הולכות אל אשר יהי רוח החיה באופני הדברים המדיניים אשר התהפכו כחמר חותם, ולרגליהם גם מצב היהודים שנה לטוב. בעוד באשכנז צעדו היהודים קדימה בהליכות עולם וחיי החברה טרם שנה לטוב מצב הדברים המדיניים בממלכתה פנימה, היתה ממלכת צרפת הראשונה אשר מושליה ברוח כביר ועז זרו הלאה את הסדרים העתיקים ילדי ימי הבינים שרש פרה ראש אי־סבלנות אשר נשאו עליהם חותם אכזריות עברה וזעם, ורוח חכמה עברה עליהם ותטהרם. עוד טרם התלקח המרד בצרפת בעים רוחו שקדו בכל תקף ועז לשנות מצב היהודים לטוב ולתת להם משפטי חפש צדיקים — מאשר נעתרו לבקשת חכמי לב היהודים אשר השכם והערב דברו על לבם כי יגידו לאחיהם בני עמם ישרם — כמו הערין מעדעלהיים או צערף בערר Cerf Berr אשר היה לו שיח ושיג עם הרמבמ"ן, ועוד חכמים וידועים הישרים בלבותם אנשי השם: שהיו בעזרם; Malesherbe, Mirabau (הכהן) Abbe, Gregoire. האמנם בראשונה כאשר התפרצה המרידה, קאם שאון בעלזאַסם ויושביה ועמו זעם על היהודים היושבים בקרבם; אולם ביום העשרים ושביעי לחדש זעפטעמבער בשנת 1791 (תקנ"א) יצא דבר תק ומשפט אשר גם ראשי נבחרי העם קימו וקבלו אותו עליהם, כי כל החקים המגבילים אשר הבדילו את היהודים לרעה לא יוסיפו לתת חתיתם עליהם והיו כלא היו, ועוד מעט מצאו היהודים חפץ להראות רגשות תודתם להממלכה אשר נתנה למו ארץ מולדת ומשפטי חפש, וימלאו באמת ובתמים את כל אשר נטל עליהם בתור אזרחי הארץ. בימי ממשלת הבהלה לבעלי הברית (קאָנוועגט) סבלו היהודים לא יותר כתושבי הארץ הצרפתים אשר גם המה לא ינקו מחמתה, וגם אחרי זה כאשר החלו לכבד לבלי חק את החכמה „פֿערעהרונג דער פֿערנונפֿט", שמו חקים מעיקים וקשים (אבן ימיהם לא נמשכו) על היהודים, והיהודים נשאו את על סבלם בדומיה עד יעבר זעם. הרב אשר עוד תטוף עליו מלתנו בעתו, ה"ר דוד זינצהיים נאלץ לנום אל נפשו; היהודים לא יכלו לשמור את השבת ומועדי אל בשלוה שאנן מפחד הנוצרים שכניהם. דברי חקי הארץ III (בשנה השלישית אחרי הקשר) משנת 1795 (תקנ"ה) נתנו משפט אחד להצרפתים וליהודים הגרים בתוכם. לרגלי נצחונות הצרפתים אשר היהודים בנפש חפצה לחמו מלחמותיהם וימינם רוממה על שדי הקרב, שאפו גם היהודים את רוח החפש אשר צרר את הצרפתים בכנפיו. גם בכנסיה החפשית הבאַטאַווית (באַטאַווישע רעפובליק) היה לחק ולא יעבור בשנת 1796 (תקנ"ו) כי תורה אחת ליושבי הארץ, ולהיהודים חוסי שבט הממשלה.

b) כאשר נקרו ויאתיו שנויים וחליפות רבי הערך בעת ישב נאַפּאָלעאָן הראשון רב־העליליה על כסא הממלכה בצרפת, פחדו היהודים פחד לבלי יבלע למשפטי זכיותיהם. ביתר עז התאוננו רע באזני הקיסר על היהודים יושבי מחוזות עלזאַכּס, תושבי עיר שטראַססבורג ועוד ערים כמוה, אשר מני אז לא צעדה כף רגל יהודי שמה, ביראם לבלי יתחרו אתם היהודים בדרכי המסחר, ומאשר עינם רעה (מבלי להתבונן בעין משפט) ביהודים החדשים מקרוב באו הוציאו דבתם רעה עליהם אל הקיסר חכם לבב ההוא. נאַפּאלעאן גמר אמר כי חכמי היהודים ומאשריהם מכל ארצות צרפת אשר היהודים נפוצים בהן, יתאספו יחדו ויחוו דעם לפי חקי דת משה את הליכותיהם עם שכניהם הנוצרים. ראשי קהלות ישראל קרואי קיסר צרפת, שמספרם עלה כמאה איש אשר לנציבי הארץ נתנה המשרה לבחור כטוב בעיניהם, המתיקו סוד יחדו, ביום העשרים וששה לחדש יולי בשנת 1806 (תקס"ו) בקרית מלך רב פאַרים, והמה שמו עליהם לראש את האיש ה"ר אברהם פֿורטאַדא Furtado, הוא היה אחד מאשרי העם לעדת הפּאָרטוגיעזית בבאָרדאָ, ומנבחרי קהלות איטאַליען התנוסס החכם הכי נכבד ה"ר אברהם וויטאַ דע קאָלאָגנאַ Vita de Cologna ולראש קהלות האשכנזים הפקידו את האיש ה"ר יוסף דוד ב"ר יצחק זינצהיים, חכם תלמודי גדול, הוא חבר את הספר בחלקת ההלכה „יד דוד", אולם ספרו לא נדפס כמתכנתו השלמה. התשובות הנבונות אשר חכמי היהודים השיבו דבר לשואליהם, הפיקו רצון מהקיסר האדיר ויביע רוחו כי חפץ יחפוץ לכונן בית ועד סנהדרין כאשר יסדו היהודים בשבתם על אדמת הקדש, וראשי הסנהדרין ישימו דברי התשובות ההן לחק אשר היהודים בכל מקומות מושבותיהם יקימו ויקבלו עליהם ועל בניהם אחריהם לבלי יסורו מהם ימין ושמאל. היהודים עשו את מאמר המלך ויתאספו יחדו בתור בית ועד הסנהדרין כארבעה ימים אחרי אסיפת קרואי המלך האחרונה והוא ביום התשיעי לירח פֿעברואַר בשנת 1807 (תקס"ז) ובראשם עמד מטעם יועץ המלך (מיניסטער), ה"ר דוד זינצהיים (נשיא), ה"ר אברהם זעגרע (אב בית דין), וה"ר אברהם דיקאָלאָגנאַ (חכם). האמנם התקוות הטובות הנשקפות ליהודים לרגל אסיפת הסנהדרין אשר גם צירי היהודים מארצות אחרות ששלחו לבית הועד ההוא שמו כל מעינם בהן, כאשר באו כן הלכו, גם אחרי אשר התאספו ראשי קהלות ישראל שנית מטעם המלך, יצאו חקים מגבילים הנושאים עליהם חותם אי־כבוד ליהודים בדבר ספרי מקנה לעשות חוזה עם שכניהם הנוצרים; החקים המגבילים ההם, הבדילו ברבות הימים אך את יהודי עלזאַסס לרעה. אולם ראשי הקהלות ההם בהתאספם יחד בפאַרים ירו אבן הפנה להליכות הרבנים לקהלות ישראל בצרפת, ועל פי דבריהם היה לחק כי משכן כבוד הרב הראש בצרפת והועד הראשי להרבנים היה בקרית הממלכה, ובערי השדה הוקמו על רבנים ומשניהם. גם אחרי אחוז שנית בני משפחת בורבאָן את רסן הממשלה בידיהם, אף כי דברי חקי הארץ ברור מללו כי משפט אחד לנוצרים

וליהודים, בכל זאת השיבו אחור ימינם בדברים רבים אשר ישוו פרי למו, ואך לרגל המרד אשר התלקח בעים רוחו בירח יולי יצאה כנגה צדקת היהודים, ובהתאסף נבחרי העם בפעם הראשונה אחרי המרד בשנת 1830 (תק"ץ) גמרו אמר כי הממשלה תתמוך במשען כסף את רבני ישראל ועוזריהם גם את כל אשר ידרש לעבודת ה׳, כמו אשר הנוצרים ישליכו יהבם בדרכי הדת עליה; גם את בית המדרש להרבנים אשר מראשית כזאת נוסד, משנת 1829 (תקפ"ט) ומעלה, בעיר מעטץ, ועתה איתן מושבו בפאַריס, קימה הממשלה בתור בית למוד להממלכה ותנהלהו בכסף. ואחרי אשר גם על החקים המגבילים ליהודים בטחוזות עלזאַסס, סר על פי השר וגדול בישראל ר׳ יצחק כרם־יה (אַראָלף קרעמיע) (פרק קמ"ט, a) ששקר בכל תקף ועז להרים קרנם בכבוד ולהיטיב מצבם, אז היה היו היהודים לאזרחים רעננים בצרפת ותעודתם עלתה למרום קצה, ובזאת יתמו דברי הימים בענינים המדינים לישראל שמה.

c) בממלכת אֶסטרייך ראו בראשונה היהודים באור פני הקיסר יוסף השני חיים, אשר ברחמים גדולים משך למו חסד. הוא הסיר את מס הגלגלת אשר שמו על היהודים, וממרום שבתו השפיל לראות את עני בני ישראל חוסי שבטו ועל פיו חפשו מהמסים אשר לאיכבוד היו למו וגם שם לאַל את החקים אשר הבדילו את היהודים לרעה, ויתן חפשה ליהודים לשלח בעבודת האדמה ובמלאכת מחשבת ידיהם ולסחר במלא רוחב ארצו באין מחריד, גם נתן צו לכונן בתי ספר תיכונים וגבוהים עליהם לנהל את בני הנעורים על מבועי המדעים. נודע הוא דבר התקונים והסדרים החדשים אשר הקיסר יוסף השני שם כל מעיניו לכונן בממלכתו, ואם מרו את פיו צוה להוציאם לפעלם ביד חזקה; האמנם בימיו עוד לא בשלו שריגי עשתנותיו הנשאות, אולם היהודים ביתר עז התאבלו אל הלקח אדוניהם איש הסדם מעל ראשם, בעצם תמו. ואחרי מותו חדשו כנשר נעוריהם החקים המעיקים ליהודים, אשר הסכן הסכינו במו מני אז [1]). המושלים אשר מלכו אחריו לעאָפּאָלד השני ופראַנץ הראשון לא הוציאו לפעלם את החקים הצדיקים בעד היהודים אשר חשב הקיסר יוסף השני לכונן בארץ; על סבל המסים הקשים, אשר נלאו נשא היהודים בארצות: באֶהמען, מאֶהרען, וגאַליציען לא אך לא חדלו, כי אם לרגלו רבת שבעה לה נפש היהודים בוז לבלי חק. דבר התנות בניהם ובנותיהם יובא להממשלה במספר, ואם איש יהודי בא לגור בעיר הממלכה נטל עליו לשלם מחיר כתב תעודה ועוד מסים כהמה. בעוד יהודים עשירים אחדים הוקמו־על בתור אזרחים, נאנחו כל היהודים יושבי הארץ מחמת הכהנים אשר בידם לב העם להטותם אל אשר יחפצו, והמה שתלו פורה ראש מחשבות בני הדורות בימי הבינים על תלמי לבותם. אולם גם

---

[1]) ראה ביאהרביכער להת׳ ברילל ח"ג, צד 136.

בגאַליציען נוכחו היהודים לדעת כי דרוש לחפצם לשנות חנוך בני הנעורים לטוב, חכמי לב כמו ה"ר יוסף פערל יזכרו לתהלה לבני דור אחרון על כל תגמוליהם על אחיהם בני עמם; לרגלי המלחמות בשנת 1859 וגם 1866 אשר הוכתה אֶסטרייך מכות נאמנות על שדי הקרב, הוקמו סדרים נכונים בארץ והחפש עשה קציר כמו נטע, וגם ליהודים היתה הרוחה והממשלה שמה לאַל את החקים המגבילים ליהודים, ויהי לחק כי תורה אחת ליושבי הארץ הנוצרים וליהודים הגרים בתוכם; והיהודים שקדו בכל עז לעשות חיל בחכמה ומדעים, ובהכהונות אשר נספחו אליהן מטעם הממשלה, ובשדי הקרב הראו היהודים לדעת כי בריתם נאמנה עם הממשלה וארץ מולדתם, ובכל נפשם ומאדם יאהבו את מושליהם ובני ארצם.

d) בממלכת פרייסען שמו המושלים אל לבם כבר באחרית המאה השמונה עשרה, כי יחללו את כבודם — האמנם כבוד היהודים לא יגרע בזאת — בחקים המעיקים אשר שמו על היהודים חוסי שבטם. המלך פֿריעדריך ווילהעלם השני נתן צו כי לא ישימו עוד על היהודים מס הגלגלת, ואם איש אחד מהיהודים יחטא לא ישימו אשם נפשות כל בני העדה, וגם נתן משפט האזרחים ליהודים אחדים, ומטעם המלך יכלו לקנות למו בתי אחוזה גם שדות וכרמים באין מחריד. אולם הדבר הנכבד אשר ישוה פרי ליהודים לארך ימים, היא פקודת הממשלה מן יום האחד עשר לירח מאֶרץ בשנת 1812 אשר עליה בנוי כמו רמים דבר חק ומשפט שערכו החכמים יועצי הממלכה (מיניסטאֶרען) „שטיין והאַרדענבערג" על פי דברי הפקודה ההיא היה היו היהודים בפרייסען אזרחי הממלכה, ומשפט אחד לנוצרים וליהודים נתן למו, גם יכלו לכהן פאר במשמרתם בבתי החכמה והלמודים, גם גמרה הממשלה אמר כי יש לאל יד היהודים בכשרונותיהם לעשות חיל בתור פקידי העדה, ועוד. במלחמות החפש אשר נלחמו היהודים עם שכניהם הנוצרים נגד הקיסר נאַפּאָלעאָן, הראו היהודים כי עבדים נאמנים המה להממלכה, ונכונים המה להקריב את חיתם קרבן כליל בעד ארץ מולדתם. אבן כאשר שקטה הארץ הלכו הלוך וחסור הסדרים הנכונים אשר כוננו בארץ, ולרגלם שנה גם מצב היהודים לרעה. כמו דבר החק אשר יצא כפי הנבחרים, כן גם משפטי החפש הכתובים בדברי החקים ליהודים משנת 1812 לא יצאו לפעלם כמתכנתם השלמה, וביתר עז הגבילו משפטי היהודים בהארצות אשר סרו למשמעת ממשלת פרייסען בשנת 1812, ודברים רבים עמדו לשטן ליהודים להאחז בארצות החדשות אשר רכשה לה ממשלת פרייסען, ומבלי משים הסבו את משפטי החפש ליהודים כי ישלטו שלטת אך בארבעה המחוזות: בראַנדענבורג, פרייסען, שלעזיען וגם פאָממערן. עוד בשנת 1843 חלקו את מחוזות פרייסען אשר היהודים נפוצים במו לפי החקים אשר נתנה למו, לשמונה עשרה נפות שונות, אחרי אשר בשנת 1833 יעדה

הממשלה את דבר משפטי היהודים בארץ פאָזען לחק מבדל. קנצי למלים על דברי עניני היהודים התבוננה הממשלה אז ברוח קנאות, ותאסר אסר על בני הנעורים הנוצרים לבלי יבקרו בבתי הלמוד ליהודים, ומטעם הממשלה הפריעו השוטרים את היהודים לכונן סדרים חדשים בבתי התפלה. אחרי אשר המתיקו סוד יחדו שרי הממשלה בדבר חקי היהודים רבות בשנים, יצא באחרונה דבר חק ומשפט מטעם נבחרי כל ארצות פרייסען ביום העשרים ושלשה לחדש יולי בשנת 1847 אשר יהי חק אחד ותורה אחת לכל האזרחים, אכן לרגל השאון אשר קאם באשכנז בשנת 1848 לא הוציאו לפעלו דבר החק ההוא. לפי דברי משפט הממלכה הערוכים ביום השלשים ואחד לירח יאַנואַר בשנת 1850 לא שמו פדות במשפטי האזרחים והממלכה בין הנוצרים ובין בעלי דת אחרת. בשנה ההיא שנה מצב היהודים לטוב גם בכל ארצות אשכנז, ואת אשר עמד עוד זעיר שם זעיר שם לאבן נגף ליהודים בדרכם, שם למישור דבר החקים הערוכים בשנת 1871. אולם ביתר עז החזיקו בחקים המגבילים ליהודים מושלי ממלכת זאַקסען, מעקלענבורג, וראשי העיר שהיתה לפנים „עיר חפשית" פראַנקפֿורט. — גם מושלי הממלכות הנאורות האחרות באייראָפּאַ משכו חסד ליהודים, ויכפרו פניהם בעד התלאות אשר סבלו שמה מקדם קדמתה, והנה: איטאַליען, פאָרטוגאַל, וממלכת תוגרמה; בספרד; לחם ילחם רוח המלא חכמה וחפש עם האי-סבלנות אשר ישא עליו חותם הכהנים החשוכים; בממלכת רוסיא החלו המושלים אשר לצדק ישרו, לכונן במועצות ודעת סדרים נכונים ומשפטים צדיקים בארץ; אך הארצות אשר עוד לא נגה עליהן אור החכמה ביפעת זהרו, כמו: רומאָניען, זערביען *) ועוד כמוהן, עוד ידריכו כפעם בפעם מנוחה את היהודים חוסי שבטם.

פרק קמד

החליפות אשר קננו בעניני היהודים פנימה.

ג) מצב המדיני אשר שנה בארצות אייראפא לטוב, דברי קדמניות היהודים אשר החלו חכמי לב לחקור בטוב טעם ודעת, ומה גם רוח השכלת אייראָפּאַ אשר פעמה בקרב היהודים, כל אלה לא שבו ריקם כי אם פעלו ברב או במעט גם על כל יהודי פרטי במחשבותיו בדבר היהדות. אף כי למודי האמונה היה היו עמוד הברית אשר היהודי נכון עליהם, בכל זאת כרבי היהודים וביתר שאת האנשים אשר היה להם שיח ושיג עם אדם רב,

*) כעת ישקדו שרי הממשלה בזערביען להיטיב מאד ליהודים. דו״ר.

וחָבֵר אנשים שונים, השליכו מהם עבותות מנהגי הדת אשר נלאו נשא; אכן פעלי הדבר הזה יֵרָאו אך בדרכי חיי איש פרטי. אולם הכי נכבדות הנה השאלות אשר נולדו לרגלי עניני כל קהלות ישראל שלכלן יש חלק ונחלה בהן, והנה: בדבר עבודת ה׳ בהתאסף יחד בני ישראל בבתי התפלה, וחנוך בני הנעורים ודרכי למודיהם. בדבר עבודת ה׳ הֵרָאו החכמים לדעת, כי האי־סדרים ומנהגים זרים אשר עלו כחרולים כשנות מאות רבות בכרם היהדות זרו לרוח היהדות, שכולה אומרת כבוד והדרת קדש חופפת עליה, ואך מאשר הסכן הסכינו במו זמן רב לכן לא שמו לב בני העם לדברי הרבנים אשר צוו עליהם מני אז כטעם פקודי הדת, כי יכבדו את ה׳ בעת התפללם בבתי הכנסיות במנוחה שאננה ובהדרת קדש. וגם אמנה בהעת החדשה הכירו וידעו כל היהודים בארצות הנאורות, כי אמרות טהורות, ללמד דעת להעם בבתי התפלה, אשר המטיפים ישאו מדברותיהם בלשון למודים קבל עם, הוא אבן הראשה להתקונים הדרושים לחפץ עבודת ה׳. אמרות טהורות אשר המטיף יביע רוחו בלשון למודים להעם בבתי התפלה אך למראה עין חדשה היא בישראל, אכן באמת מוצאותיהן בישראל מקדם מימי עולם, לרגלי הענינים הדרושים לחפץ ישראל ואשר ישוו פרי למו, לרוח העת וטעם השפה השוררת בארץ אשר היהודים נפוצו בה. עוד בראשית הוסד בית ועד הרבנים בממלכת ועסטפאלען (אשר סרה אז למשמעת ממשלת צרפת), כבר נשאו מדברותיהם בשפת אשכנז בבתי התפלה ליהודים חכמי לב הנקובים בזה בשמותם: בעיר דעססויא (אי. וואָלף נולד בשנת תקכ״ב, ויכת בשנת תקפ״ו), בבערלין (לי צונץ), בהאַמבורג (ר׳ שלמה גאָטטהאָלד, נולד בזאַנדערסלעבען בשנת תקמ״ד, ויכת בשנת תרכ״ב, וגם ה׳ אי. קליו (J. Kley), בלייפציג, ה׳, אי אויערבאַך, (ובוויען המטיף הנפלא ה״ר יצחק נח מאַנהיימער (נולד בשנת תקנ״ג ויכת בשנת תרכ״ה), ובימינו אלה כמעט כל ראשי קהלות ישראל הנכבדות, יבחרו למו מטיפים להורות להעם דעת ומוסר השכל בשפת ארץ מגורם, ואמרות טהורות ההן תתלכדנה לאחדות עם התפלה ועבודת ה׳.

b) אולם לרגל התקון בדבר אמרות טהורות אשר המטיפים יטיפו בבתי התפלה, החלו ראשי קהלות אחדות למרת רוחנו לכונן סדרים חדשים מולדת חוצה לעשות כמעשה הגוים שכניהם, ולא אמרו הון להסדרים הדרושים אך לחפץ עבודת ה׳ בדרך הקדש, כמו: להלל את ה׳ במנים ועגב גם בימי השבתות ומועדי ה׳, להתפלל בשפת אשכנז, שנוים בדבר התקוה אשר לכל בה חיי רוח האיש הישראלי והיא התפלות כי אלהי הרחמים יטענו בגבולנו וישיבנו לארץ הצבי אשר לשמה ולזכרה תאות נפש כל איש אשר בשם ישראל יכונה, את כל התפלות האל אשר בהררי קדש יסודן זרו הלאה. לעמת התקונים והשנויים ההם עמדו בפרץ חכמי לב החרדים לדברי ה׳, וחלק לב

בני קהלות אחרות בדבר הענין הזה; ביתר עז יצאו אור כתבים רבים בדבר הזה בעת נוסד היכל ה׳ כמוהו בהאַמבורג בשנת תקע״ט (1819), חכמים רבים דברו רתת על הסדרים החדשים, ואלה נתנו צדק לפעלי המתקנים. בממלכת פרייסען עמדה הממשלה — כפי אשר מלתנו אמורה מראש — לימין היהודים המחזיקים בתורת ה׳, והבירה את השנויים החדשים בתור דברים אשר אין ליהודים חלק ונחלה במו. בית הכנסת הפרטי אשר כוננו ידי האיש החכם ה״ר ישראל יאַקאָבזאָהן בשנת תקע״ה (1815) בבערלין — אחרי אשר השביתו את בית ועד הרבנים בוועסטפַאלען מטהרו — כמשפט ההיכל שנוסד בהאַמבורג, סגרו שעריו מטעם הממשלה, וגורל כמוהו עבר על בית הכנסת ההוא גם אחרי אשר הסבו שמו בשנת תקע״ז (1817) „בית הכנסת לעדת ישראל בברלין״, גם במסה האחרונה ההיא אשר נסו ראשי העדה לפתחו אז שנית לא הפיקו זממם, והממשלה נתנה צו בשנת תקפ״ג (1823) לסגרו עוד הפעם; הממשלה באחד באמרה כי אמרות טהורות, שירה וזמרה בבתי התפלה לישראל המה זמורת זר אשר לא מישראל מוצאם, ומי ישיבנה. הדבר הזה אשר הממשלה בחזקה שמה לאל מחשבת היהודים אשר יזמו לכונן סדרים בקרבם פנימה, היה היה לצור מכשול לרוח החכמה אשר פעמה אז בקרב בני הנעורים,והליכות חייהם וכשרונותיהם אשר לאט לאט החלו לעשות פרי למעלה למשכיל (ענטוויקעלונג). רבים מהמשכילים, אשר על פי דרך חנוכם רוחם זרה להיהדות השליכו אחרי גום לרגלי המנהגים ילדי הבלי שוא אשר שמו אותם אלוף לראשם ביד חזקה, גם את האמונה הברה ומשיבת נפש. המה חשו בנפשם כי ישבו בדד במועדם בתוך אחיהם בני עמם אשר לא יסורו ימין ושמאל מדרכי הסדרים והמנהגים הישנים, החקים המדיניים המגבילים את משפטי החפש ליהודים, המשטמה אשר קננה בלבות הנוצרים על היהודים שכניהם, וכפעם בפעם התלקחה בעים רוחה בחמת עברה וזעם זעיר שם זעיר שם באשכנז, כל אלה מררו את לבות בני הנעורים לאין מרפא בימים ההם רב יתר מהלהץ בימים הראשונים עת הבדילו את היהודים בכל לרעה. רוח נשברה, אף כי ללא צדק נפל רוחם בקרבם, אי־ידיעת ספרת העברית ודרכי היהדות, ומאשר כבד יכבדו לבלי חק את הדת אשר לא נולדו על ברכה, כל אלה המריצו לא אך את צאצאי הרמבמ״ן וצאצאי תלמידיו לתת כתף סוררת להיהדות, כי אם גם חכמי לב אשר יתהללו ברוחם הכביר ורחב לבם, כמו: לודוויג בערנע, היינריך היינע, רחל (לבית וואַרנהאַגען Varenhagen), עדואַרד גאַנז ועוד, בינתם הכתתרה ולא יכלו לעצר כח להחזיק במעוזי דת היהודים. אמנם כן! הליכות הממשלה בממלכת פרייסען בימי המלך פריעדריך ווילהעלם השלישי אשר התהלכה בקרי עם היהודים חוסי שבטה, תתנה עדיהן כי הממשלה שמה מעינה לעולל בעפר קרן היהודים, ולא דרשה שלומם וטובם; האמנם חקים מעיקים ליהודים אשר

כוננה מראשית כזאת בשנת תקצ"ה (1835) בדבר שמות היהודים, לא יצאו לפעלם. אכן מושלי הארצות הקטנות והגדולות (בלעדי פרייסען) באשכנז, אף כי לא שנו לטוב את מצב היהודים המדיני, בכל זאת האירו פניהם לרבני ישראל אשר בחרו אותם ראשי הקהלות, ותכיר אותם ברב או במעט בתור נושאי משרת אחת כהונות הממלכה.

c) ויהי במלוך פֿריעדריך ווילהעלם הרביעי בפרייסען, אשר בצפיתם צפו יושבי הממלכה כי הוא ישנה עד מה את מצב חוסי שבטו לטוב, התאזרו עז אז גם היהודים בממלכה ההיא לתת עז ותעצומות לדברי עניני הדת הדרושים לחפצם בימים ההם. אף כי עוד מעט נוכחו שמה היהודים לדעת כי „בממלכת פרייסען אשר דת הנוצרים שוררת לעת כזאת בארץ בכל תקף ועז" אין כל תקוה נשקפה כי יתנו להיהדות מהלכים להתערות כאזרח רענן, בכל זאת שקדו ראשי קהלות הגדולות שמה לשום עליהם לראשים רבנים חכמים משכילים, אשר יהיה למו אור לנתיבותיהם, סדרי הדת אשר פלסו להם נתיב ומאשרי העם להפיץ חכמה ודעת ביעקב. לשרש כלה את הסדרים להעדה הישנים רבי הערך אשר הסכן הסכינו במו מני אז ולטעת נטעי נעמנים חדשים, לא יכלו המתקנים מבלי לעורר בזאת את רוח החרדים לדברי ה' אשר עמדו הכן לצאת לריב למודי עמהם, ובקהלות אחדות רבו היהודים איש באחיו עד כי יֵחָלְקוּ לחצי, וגם באו זרים אשר נדרשו ללא שאלו אותם ויחללו את כבוד ישראל. המצב הרע ההוא, היא תוצאות דבר משפט החפש אשר אמרה ממשלת פרייסען לתת לקהלות היהודים לנהל דרכי עניניהם כטוב בעיניהם, ותמיד חדלה להוציאו לפעלו מאשר יקר מחירו למאד בעיניה. הרבנים אשר התאספו פעמים רבות לכונן סדרים ישרים בקהלות ישראל משנת תר"ד (1844) והלאה, ואחר משנת תרכ"ח (1868) ומעלה, לא הועילו עד מה ליהודים, ולא יכלו לעצור את בני הקהלות לשנות את סדרי התפלות ככל הישר בעיניהם. אכן לרגלי משפטי החופש אשר נתנו מקרוב ליהודים תושבי הממלכה ההיא, שמש החכמה והמדעים המתהלכים באייראָפּאַ ישורהה עליהם, אי-ידיעתם את דרכי הדת אשר תומכיה מאשר, מאשר לא שימו לבם לדברי האמונה, נוסף לזאת מאשר איש כל הישר בעיניו יעשה באין מפריע, על פי הדברים האלה נוע ינוע רוחם ופוסחים על שתי הסעפים, וסופרי דברי הימים עוד לא יוכלו לשאת דעם על מצבם המוסרי. אכן תקותנו תעודדנו כי בחסדי אל שדי אשר נוראות תושיע לו ימינו מקדם קדמתה לנהל את עם סגולתו באורח מישור, יערה רוח ממרום גם על יהודי פרייסען ובאברתו יסך עליהם לנטלם ונשאם עד עולם, לבלי תאנה אלימו רעה הנשקפה למצבם המוסרי לעת כזאת.

d) כמו בימי הבינים (פרק צ') בלעדי האנשים שיפרדו לשתי פלגות:

אלה שמו כל מעינם בלמודי הדת, וחכמי לב בלמודי החכמה והפלוסופיא הנשאים ישפיקו ויעשו חיל במו למעלה למשכיל, קמה עוד פלגה שלישית בישראל אשר בנו עליות מרוחים על כנפי רוח הדמיון, כן גם בימי המאה השמונה עשרה נסבו ורהבו דרכי אנשי רוח כהמה ביתר עז בארצות מזרח אייראָפּאַ. בעלי הפלגה ההיא בהשענם על למודי הקבלה אשר היה היו למראה עין לספרת גדולה ורחבת ידים, ויחזיקו במו ובתור בעלי פלגה חדשה שם „חסידים״ יקרא עליהם, או יקראו את הפלגה בשם „חסידות״ הטו אחריהם אנשים רבים ויהיו בעלי בריתם, וגם בימינו אלה תשלט „החסידות״ שלטת, ותזרע זרעה על תלמי לבות יהודים רבים בארצות: פּאָלען, גאַליציען ורוססיא, ותעמוד לשטן להשכלה והמדעים אשר כלהט החרב המתהפכת תשמור את דרך עץ הדעת. בתור מיסד חבר החסידות אשר שת בערפלי המסתרים סתרו — ועוד אין איש שהפיץ אור נגה על דרכי החסידות בראשית כוננה — יזכר בפי סופרים רבים שם רבם ר׳ ישראל מעזיבוז Medziboz, ויכונה בשם „בעל שם״ (לאמר עשה פלא) ובקצר מלים יקרא בשם „בעש״ט״. בשבתו ימים רבים במקומות בודדים הרחק מאדם העיר, גם מאשר מבנה גוו לא איתן היה, לכן רעדו עצמותיו לפעמים ויעף ביעף ברות דמיונו ויחזה לו תמונות אשר על פניו עברו בשעיפי ליל, ויאמין כי ממרום יגלו את אזנו את אשר יקרה לימים יבאו, וינהרו אליו אנשים רבים מכל קצות הארץ ויכבדו שמו ויהיו בעלי בריתו, ועל ידי מסתרי הנפלאות אשר בהנה רפא ירפא את החולים עוד עצמה הרבה למשוך אבירי מעריציו — לבלי חק — בכחו. גם הוא כמו בעלי הקבלה הראשונים דבר רתת נגד דרכי למודי התלמוד, אולם בזאת לא כדרכי בעלי הקבלה הראשונים דרכיו, כי תחת אשר המה חיו חיי צער ועני וינזרו מכל תענגות בני אדם, גמר אמר ר׳ ישראל בעש״ט להיות שש ושמח ולהתענג על מנעמי החיים וזאת תיטב בעיני ה׳, וכה היו דבריו תמיד: התפלה היא עבודת ה׳ יתפלל היהודי בשמחה ומטוב לב אך אז לבו ובשרו ירננו לאל חי. משפט העבודה ההיא והליכותיה היו מוזרים למאד; רבים מבעלי בריתו אחרי שתותם לשכרה, רקדו, וימחאו כפים, ויצעקו בקול גדול עד כי נחר גרונם, נוסף לזאת עוד רחצו את בשרם במים פעמים רבות כדרכי האסיים. גם מלבושיהם שנו מבלבושי היהודים אשר לא באו בבריתם. — ויהי כאשר רבו כמו רבו בעלי בריתו ויהיו לפלגה גדולה אשר שלחה יונקותיה עד למרחוק, נמצאו ביניהם גם אנשי מרמה אשר יחניפו את הארץ וימצאו חפץ בהבלי שוא אשר קננו בלבות בני העם אשר השם אלוה חכמה וינצלו אותם כפי אשר מצאה ידם. בראש הפלגה ההיא עמד רבם ר׳ דוב בער (בערוש) במעזריטש אשר ביד חרוצים משך את לבות בני העם אחריו, ויאמינו בו כי שיח ושיג לו עם מלאכי מרום, ואף לפעמים רחוקות נראה להאנשים אשר לא החזיקו בבריתו, ובעלי בריתו

הנהים אחריו מלאו פיהם תהלתו בהריםם כשופר קולם לספר את נפלאותיו ומופתיו, ואת העתידות אשר חזה מראש. מארצות רחוקות נהרו אליו אנשים רבים מבני ההמון אשר חפצו לראות את אותותיו ומופתיו, בם חולה וידוע מכאבות יחדו אשר הפילו תחנתם לפניו כי רפא ירפאם, ורבים חפצו לשמוע מפיהו את אשר יקרה להם באחרית הימים; ואין קצה לכסף אשר זלו מכיסם שוקדי על דלתותיו וישחרו בעדו; ויחי חיי כבוד ועשר כאחד הרוזנים. עוד מעט הציצו כעשב מארץ אנשים אשר השתררו גם השתרר על אחיהם בעלי בריתם בשם „רבי" או „צדיק". על שם „רבי" אחד, ר' אהרן קאַרלינער (עיר קטנה לא רחוקה מפינסק) יקראו בעלי בריתו בשם „קאַרלינער". למרת רוחנו יאֻמנו גם בזאת דברי המסות אשר בחנו חכמי לב, כי בני ההמון יטו אונם לדברים שבערפלי המסתרים יסודם, אשר כספר החתום המה לפניהם, ביתר שאת ועז מלדברי חכמה אשר יוכלו להבינם על נקלה, ואשר על ידם יוכלו להשוב נכונה. וגם אכנה הכמי לב אשר שגבו חיל בלמודי התלמוד, ובראשם החכם הגדול והנכבד שתהלתו מלאה הארץ הגאון ה"ר אליהו מווילנא (פרק ק"ל ,e), עמדו בפרץ ברעש ובקול עז לעומת הדרכים אשר פלסן נתיב רבים מהחסידים מקרוב באו, אשר תחת האמרות הטהורות של חכמי התלמוד אשר רוח מלאתי חכמה רבה הגיון ושכל ישר מרחפת עליהן, שמו בעלי הפלגה ההיא דברים מוזרים — שבערפלי הרמזים יסודם — בפיהם שלא עלו על לבם, ובזאת הקדירו את זהר חכמתם; חכמי לב הנזכרים למעלה שהחזיקו במעוזי התלמוד לא נתנו דמי למו ויחרימו אותם ויראו אותם קשה. אכן גם דברי החרם אשר הרבנים החרימו את נושאי דגל החסידות, גם הספרים אשר בעליהם חכמי היהודים ומשכיליהם בזו לעגו למו [1]), לא הועילו עד מה לשרש פרה ראש מעקשי הישרה ובווזי החכמה עד היום הזה; והמה יעמדו לשטן ולצור מכשול להשכלה ולהמדעים וענן הסכלות סך בעדם לבלי יוכלו להאיר בזהרם את בני העם, בארצות גאַליציען ורוססיא אשר רבים מהם ילכו אחרי ההבל ויהבלו. עוד המצא ימצאו מאות ואלפים בעלי בריתם אשר יאמינו כי המה עושי נפלאות עד אין חקר, והמה יספרו נפלאותיהם בלשון מדברת גדולות לרעיהם קבל עם. בצע כסף אשר יקח לב, והסכלות אשר קננה בלבות הבוערים המה יתנו עז ותעצומות להבלי שוא, אשר יחבלו חבל נמרץ בבת יהודה לאין מרפא.

---

[1]) בין הסופרים האלה הכי נכבד המליץ וסופר מהיר בחלקת אמרי ההתולים (סאטירא) הרופא הח' ה"ר יצחק ערטער בספרו „הצופה לבית ישראל" (שנולד בשנת תקנ"ב, וימת בשנת תרי"א) וראה „בהמזכיר" ח"ה, צד כ"ט.

פרק קמה

דרכי למודי בני הנעורים בישראל.

a) יותר מחמשים שנה אחרי מות רבינו משה בן־מנחם, עוד לא חדלו היהודים לשקר על למודי התלמוד בכל עז, אף כי מעט מעט מספר לומדי התורה הלך הלוך וחסור, וכאשר בחרו ראשי הקהלות רב לראשם, שמו כל מעינם כי יהיה חכם לבב עושה חיל בלמודי התלמוד. בתור בני דור הרמבמ"ן נזכיר בזה את האנשים הנקובים בשמותם, בלעדי הרבנים אשר כבר זכרנו אותם בעת שידבר בהם, והמה: ה"ר יוסף שטיינהארט, רב בפירטה, נולד בשנת תע"ט, וימת בשנת תקל"א, הוא חבר שו"ת בשם „זכרון יוסף" ומפיו יצאו גם דברי ספרים אחדים בחלקת ההלכה שי"א אחרי מותו. בן אחיו ה"ר מנחם מענדל שטיינהארט היה חבר לבית ועד הרבנים בוועסטפאַלען. — אחי אשת ה"ר יוסף שטיינהארט היה האיש ה"ר ישעיה ברלין (ויקרא גם בשם ה"ר ישעיה פיק), ומשנת תקנ"ג ומעלה הוקם-על לרב עדת ישראל בברעסלויא, וימת ה"ר ישעיה בשנת תקנ"ט, נודע לתהלה על ידי הגהותיו לספרי התלמוד, אשר בראשונה נלוו לספרי התלמוד להוצאותיהם בדיהרענפורט (פרק קל"ח d,); ובאורו והגהותיו לספר „הערוך" (בשם „הפלאה שבערכין"), ובאוריו לתרגום אונקלוס עה"ת (בשם „מיני תרגימא", שי"א ע"י חתנו ה"ר דוד שקלאָווער), ובאורו על שאילתות לרב אחאי גאון (בשם „שאילת שלום") [1]. — ה"ר יוסף בה"ר מאיר תאומים, רב בלעמבערג ואחר בפראַנקפורט אַן אָדער, שנאסף אל עמיו בשנת תקנ"ג ונודע ביותר עז על ידי באורו למבארי ספרי „השלחן ערוך ארח חיים" הט"ז ומגן אברהם, בשם „פרי מגדים", ובלעדי הספר ההוא חבר עוד ספרים אחדים בחלקת ההלכה. — בין הרבנים אשר כהנו פאר במשמרתם בקהלות ישראל באשכנז במאה הנכחית היא התשע עשרה, הכי נכבדים: ה"ר משולם זלמן ב"ר שלמה הכהן, רב בפיורדא (פירטה), הוא חבר את הספר הנודע בשם „בגדי כהונה", וימת בשנת תקע"ט; ה"ר יעקב רב בליסא, בן שלשים (אורענקעל) לה"ר צבי הירש אשכנזי הנודע בשם „חכם צבי" (פרק קל"ד d,), ונודע ביותר שאת על ידי ספריו „חות דעת", „נתיבות המשפט" וימת בשנת תקצ"ב; ה"ר מרדכי בנעט, רב בניקאָלסבורג, נולד בשנת תקי"ג, וימת בשנת תק"פ, הוא ערך באור „להמרדכי" (פרק קט"ז d,); ה"ר עקיבא איגר, רב במאָרקיש־פריעדלאַנד, ואחר בפאָזען, נולד בשנת תקכ"א, וימת בשנת תקצ"ז, הוא חבר ספרים רבים, גם ערך הגהות לספרי התלמוד, ואחדים מהם י"א אחרי מותו; ה"ר

---

[1]) על אדות ספריו אשר עודם בכתובים, ראה בכתב המדעי „אריענט" לשנת 1845, צד 782.

משה סופר יליד פראנקפורט אם מיין, רב בפרעסבורג, נולד בשנת תקכ"ב, וימת בשנת תקצ"ט, נודע ביתר עז ע"י השו"ת שחבר וי"א בשם „חתם סופר". ה"ר זאב וואלף האמבורגער, רב בפירטה, וימת בשנת תר"י.

b) כאשר החלו היהודים בכל מקומות מושבותיהם באשכנז לעשות חיל במדעים המתהלכים באייראפא, כן חדל להיות ארח להמנהג אשר הסכן הסכינו בו מני אז כי כל נער ונער אשר אם אך כשרון טוב נמצא בו אז הקדישוהו ללמודי התלמוד. מעט מעט היה לחק בישראל בכל הארצות הנאורות באייראפא, כי אך נערים אשר ברכה במו ותקוה נשקפה למו כי לימים יבואו יוכלו לכהן פאר באחת הקהלות בתור רב, אך המה הגו בלמודי התלמוד. אכן גם המה לא אמרו הון אך להקשיב לקח בישיבות מפי חכמי לב אשר ידם רב להם אך בלמודי התלמוד, ובזאת יעשו גם יוכלו לבא אל הקדש פנימה בתור רב. מאשר כבר הראו לדעת, כי הרב אם הפיץ יחפוץ אשר דבריו יהיו נשמעים בעדתו דרוש לחפצו לעשות חיל במדעים לפי רוח העת החיה, לכן עוד בשנת השלשים למאה הנכחית [1]), חשו ראשי הקהלות בנפשם כי נחוצים למו בתי הלמוד אשר במו יחנכו בני הנעורים לרבנים, גם שפתיהם ברור מללו כי הגיעה העת לכונן בתי חנוך כהמה. בעוד בצרפת ובאיטאליען לא הצליחה ליהודים לכונן בית החנוך להרבנים אשר ישוה פרי לבני הנעורים, עשתה פרי גם הצליחה עדת ישראל בברעסלויא בראשונה אשר הסבה את שם בית הלמוד שיסד ר' יונה פראנקעל, משנת תרי"ד ומעלה „לבית מדרש הרבנים" בברעסלויא, ומראשית הוסדו היה לראש עליו החו' ה"ר דר. זכריהו פראנקעל (פרק קמ"ז ,a), ועתה על פי החו' ה"ר דר. לאזארוס שהיה רב בפרענצלויא ישק דבר עניני בית המדרש ההוא; שוקדי דלתות בית הלמוד הזה במשך עשרים שנה אשר בני הנעורים שגבו חיל בלמודי התורה ומדעים, כהנו פאר בתור רבנים ברבי הקהלות באשכנז וממלכת אסטרייך — אונגארן. וירבו הימים ויהי בירח מאיי בשנת 1872 (תרל"ב) יסדו היהודים „בית המדרש לחכמת ישראל" בברלין, ומקץ שנתים ימים כוננו ידי החו' ה"ר ר' עזריאל ד"ר הילדעסהיימער „בית מדרש הרבנים להחרדים לדברי ה'", וביום הרביעי לחדש אקטאבער בשנת 1877 (תרל"ז) יסדו היהודים בבודאפעסט בית מדרש הרבנים ליהודים חוסי שבט הממלכה באונגארען.

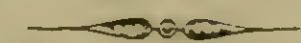
c) עוד בשכבר הימים, כפי אשר מלתנו אמורה למעלה, שקדו בכל עז חכמי לב באשכנז להיטיב את דרכי למודי בני הנעורים. את בית הלמוד

---

[1]) ראה ביאהרביכער להחו' ברילל, ח"ג, צד 137.
(קורות עם ישרון ח"ג) 37.

הפתוח לרוחה בברלין אשר כבר דברנו בעתו על אדותיו (פרק קמ״ב ,c) , הסבו שמו בשנת תקפ״ה לבית ספר הקהל ובראשו עמד החי ה״ר דר. צונץ, אשר נהל עניני בית הלמוד ההוא אך ימים מעטים, בשנת תרי״ב פתחו שעריו שנית ויפקידו למשגיח ולראש על בית הלמוד את החי A. Horwitz (שנולד בשנת תקע״ב, וימת בשנת תרמ״א),אשר עשה מלאכתו באמונה וביד חרוצים בו. מדי דברנו בדבר דרכי למודי בני הנעורים אשר שנו לטוב זכר נזכיר לברכה ולתהלה את שם האיש ה״ר ישראל לבית יאַקאָבזאָהן, ראש בית ועד הרבנים בוועסטפאַלען (נולד בהאַלבערשטאַדט בשנת תקכ״ח, וימת בבערלין בשנת תקפ״ג). הוא יסד בעיר זעעזען (בההערצאָגטהום ברוינשוויג) בית־החנוך־ והלמוד ליהודים ונוצרים; הדרך אשר הורה ה״ר ישראל ללכת בו בדבר הלמודים, היה יסוד מוסד גם לראשי בית הלמוד אחריו וגם עתה הולך הלוך וטוב. בית למוד כמוהו כוננו בוואָלפֿענביטטעל Wolfenbittel ידי גיסו של ה״ר ישראל יאַקאָבזאָהן, ר׳ יצחק הערץ זאָמזאָן, ויפקידו לראש עליו את ה׳ S. M. Ehrenberg בין שוקדי דלתות בית הלמוד הזה היו גם החכמים: יאָסט וצונץ. בעיר דעססויא, עיר מולדת הרמבמ״ן, ואחריו עצמה הרבו בתושיה ומדעים, אנשי השם: ה״ר משה פֿיליפפזאָן (אבי החי דר. לודוויג פֿיליפפזאָן), ה״ר יוסף וואָלף וה״ר שלמה גאָטטהאָלד, יסדו בראשונה בית הלמוד הפתוח לרוחה, וההערצאָג נדיב לב שחר מכספו בעדו ויקרא על שמו „בית הלמוד להערצאָג פֿראַנץ״, ועל פי המשגיח הראשי החי ה״ר דוד פֿראָנקעל ישק דבר עניני בית הלמוד ההוא (נולד בשנת תקל״ט, וימת בשנת תרכ״ה), הוא הוציא אור את כתב העתי „שולמית״ (משנת תקס״ו ומעלה); בפֿראַנקפֿורט אָם מיין יסדו מראש בית-החנוך־והלמוד לבני הנעורים בשם „פֿילאַנטראָפין״, ועתה היה היה לבית מדרש המדעים (רעאַלשולע) וראש עליו החי דר. באָרוואַלד; בברעסלויא יסדו בראשונה בית הלמוד בשם „ווילהעלמסשולע״ אשר כבר זכרנו בעתו, ועתה חדל להיות אורח לו. גם ראשי קהלות אחרות בישראל בארץ אשכנז, ומה גם במחוז פאָזען, זלו זהב מכיסם לכונן בתי הלמוד לבני הנעורים העברים וביתר שאת בתי ספר ליהודים, מאשר בבתי הספר להעם בהערים—מטעם הממשלה אשר שמה עיניה להיות דת הנוצרים שוררת בהם—לא יכלו היהודים להקשיב לקח, באשר ממעי יהודה יצאו. בימינו אלה המצא ימצאו כמעט בכל קהלות ישראל בתי למודי הדת לבני הנעורים, מאשר על הדברים שעמדו לשטן להעברים לשקד על דלתות בתי הלמוד להממשלה, רוח מלאה חופש ודעת עברה עליהם ותטהרם. — לא ארכו הימים וישימו היהודים את עינם ולבם לכונן בתי מדרש המורים. אחרי אשר מראשית כזאת לריק נסו במסה ושקדו לשוא ליסד בית למוד כמוהו, התאזר עז האיש אשר שאר רוח לו, העשוי לבלי חת, החי

הנכבד דר. מאָריטץ פֿייט (נולד בבערלין בשנת תקס"ה, וימת שמה בשנת תרכ"ד) ובעזרתו כוננו ראשי עדת ישראל בברלין „בית מדרש המורים" ויפקידו עליו לראש את הח' ה"ר דר. צונץ אשר כהן פאר במשמרתו כשתים עשרה שנה ת"ר—תרי"ב, אחר שקד שנית בכל עז הדר. פֿייט ורעהו הח' ה"ר דר. מיכל זקש (פרק קמ"ז a,) כי יפתחו שערי בית המדרש שנית, ומשנת תרי"ט ומעלה הפקידו לראש עליו את האיש הנזכר למעלה A. Horwitz, גם ראשי קהלות אחרות בישראל (האַנאָווער, מינסטער, דיססעלדאָרף, קאַססעל) שיסדו בתי מדרש המורים, יעשו את כל אשר יש לאל ידם כי ישוו פרי ברב או במעט לבני הנעורים, כפי אשר נטל עליהם.

פרק קמו

החכמים אנשי השם בישראל ה"ר שלמה יהודה הכהן ראפּאָפּאָרט (שי"ר), וה"ר יום טוב ליפמאן דר. צונץ.

a) סלע המחלקות בהצרות המושלים והליכות העמים בדבר משפט היהודים במצבם המדיני וברוח האחוה עם חבר בני האדם באין פרות בין נוצרי ויהודי במשפטי האזרחים אם להבדיל את היהודים לרעה, או להשיב למו ששון ישעם אשר לשוא ערגה נפשם אליו זה כמה, והיא: תורה אחת לנוצרים וליהודים במשפטי האזרחים, היה למישור, והאמת בת השמים הריעה אף הצריחה על קמיה ילדי השקר, על ידי אנשים חכמי לב מימי הרבע השני למאה הנכחית ומעלה אשר שמו כל מעינם לחקור עד תכלית קדמניות היהודים וספרתם. כחמשים שנה אחריהם הוקמו־על המדעים אשר בספרת היהודים יסודם בתור גבירה השוררת בביתה, ומחזיקיהם לא סרו מהמטרה הזאת ימין ושמאל. אמנה, בדבר הידיעות לבא עד נבכי קורות הימים לבני ישראל שגה הרמבמ"ן בזאת אשר לא פלס נתיב להן, כמו האיש הגדול דגול מרבבה שחיה ימים רבים לפניו הרמב"ם. אכן רבת שבעה לה עמל ונדודים נפש חכמי לב בישראל אשר פלסו נתיב לדרכי למודי ספרת היהדות. כעל כל תגמוליהם בעד עמלם הרב אשר פעלו ברוח כביר ושתלו נטעי נעמנים בשדמות הספרות, לא השיבו למו היהודים רגשות תודה אשר אך למו ישוה פרי דבר עבודתם הרבה. חֶבֶר „שוחרי תושיה ומדעים" אשר אגודתו נוסדה בשנת תקפ"ג (1823) וגם חבר „התושיה" בשנת תר"ד (1844) נמשכו ימיהם אך מעט. תחת לעזור לחכמי לב ההם ולהודות למו בעד פעליהם הנשאים, נשאו נושאי דגל המדעים חרפת כופרים ושטמו ורבו אותם. אף אם ברבות הימים שנו דברים אחדים לטוב בדבר למודי קדמניות היהודים וספרתם, אכן

עוד נעדר ליהודים רגש עז להוקיר את מדעי ספרת היהודים; ובלעדי קהלות ישראל אשר אך בהאמונה ידגלו, גם המשכילים בלי חמדה יתבוננו על ידיעות הספרות העברית ואך לאט לאט ישימו לבם למפעלות חכמי לב אשר לגדולות נוצרו, וגם אמנה אין ממשלה אחת בארץ אשכנז אשר מושליה שמו עינם ולבם להושיב את חכמי היהודים עם המורים בבתי שבת תחכמוני, להטיף לקח להתלמידים בדבר למודי ספרת העברית.

b) לזאת אפוא ביראת הכבוד יזכירו סופרי דברי הימים את שמות אנשי השם, אשר במפעלותיהם הנשאות ירו אבן הפנה ללמודי ספרת היהדות, והמה החכמים: ראַפּאָפורט וצונץ, אשר שניהם לא יסבו בלכתם, והמה היה היו לראשי הכורמים אשר שתלו מטעי המדעים בספרת העברית. ה"ר שלמה יהודה ליב הכהן ראפּאָפורט, חטר מגזע היחש ממשפחה כבודה אשר כל בניה למודי ה׳, ושגבו חיל בלמודי התלמוד, נולד בלעמבערג ביום הראשון לחדש יוני בשנת 1790 (תק"ן), ואחר היה רב לעדת ישראל בטאַרנאָפּאָל, ומשנת ת"ר ומעלה הוקם על לרב בפראַג, ששמה גוע וימת בשנת תרכ"ז. בלעדי כתביו הקטנים (אשר החל לעבוד עבודתו עוד משנת תקע"ד ומעלה), כמו: על אדות היהודים החפשים בערב, קורות אסתר המלכה בתור חזיון, נודע הוא ביתר עז לתהלה ולתפארת על ידי תולדות חיי חכמי ישראל הנקובים בשמותם אשר ערך בכתב המדעי „בכורי העתים", והמה: רב סעדיה גאון (פרק ס"ו), ה"ר נתן ב"ר יהיאל (פרק ק"ד c,), רב האי גאון (פרק ס"ז c,), ר׳ אלעזר הקליר (פרק ס"ט f), רבינו חננאל ב"ר חושיאל (פרק ס"ה b,), רבינו נסים ב"ר יעקב (פרק ס"ח b,). ידיעתו הנפרצה בחקרו לכל תכלית בספרת העברית וטוב שכלו לקבץ לאחדים את דברי ימי קדם וידיעות פרטיות לבאר היטב דבר דבר על אפניו, יתנו עדיהם ומספרים כבוד בעליהם כי כשרונותיו המה מאד נעלים, הוא פלס נתיב לחקר קדמניות ובזאת הרבה חכמה כי חכמי לב התרו החזיקו אחריו ללכת בעקבותיו בדרכי הלמודים ההם. בלעדי מאמריו הרבים בכתב המדעי להחכם גייגער, ובכתבי המדעים „כרם חמד" „וישרון" להח׳ קאָבאַק, ערך מאמרים מלאים חכמה ודעת בתור מבוא לספרים שונים אשר יצאו אור בימיו. מספר המלים להתלמוד — שבו על שמות הארצות העמים והמקומות ודרכי המפלגות (כתות) בישראל ידבר בהגיון ישר ובשום שכל — שערך בשם „ערך מלין", יצא אור אך החלק הראשון (אות אלף), (בשנת תרי"ב). מפעלותיו במשמרתו בפראַג וגם הדברים אשר נטל עליו לשמרם ולכבדם בתור רב, היו לו לשטן בענינים אחרים לעבודתו בחקר קדמניות היהודים. אמנה בל נוכל לכחד האמת תחת לשוננו, כי לא צלחה לראפּאָפורט להחליט כי תוצאות ידיעותיו בדרכי הספרות, לפי רוח החכמה והבקרת המרחפת בעת ההיא על פני המדעים בחלקת קדמניות היהודים

נכונות ואמתות בלי כל שמץ שפק הנה. — האיש אשר ברחב לבו בחכמה ומדעים לא נופל הוא מראפאָפּורט, אולם בלמודי הפלוסופיא ודרכי משפטי הבקרת נעלה הוא עליו, הוא האיש ה"ר נחמן הכהן קראָכּמאַל (נולד בשנת תק"מ בבראָדי), וימת בהיותו בעצם תמו בשנת הששים לימי חייו בשנת ת"ר. הוא השאיר אחריו אך מאמרים אחדים הערוכים בכתב-המדעי „כרם חמד", וכתב אחד אשר יצא אור על ידי החכם צונץ בשם „מורה נבוכי הזמן" על פי כתביו הבודדים (פראַגמענטע) בדבר קורות היהודים, ועל אדות החכם ה"ר אברהם אבן עזרא (הראב"ע).

c) אולם הדר מפעלות ספרת העברית ביתר שאת ועז יֵרָאֶה בספרי החכם ה"ר יום טוב ליפּמאַן (לעאָפּאָלד) צונץ, נולד בעיר דעטמאָלד ביום העשירי לירח אויגוסט בשנת 1794 (תקנ"ד), ויקשב לקח בבית החנוך והלמוד לה' זאַמזאָן בוואָלפּענביטטעל, ויהי כאשר כלה את למודו שמה היה למטיף בבערלין (בשנות תק"פ—תקפ"ב), ובשנות תקפ"ה — תקפ"ט הפקידוהו לראש בית הלמוד להעדה (געמיינדע שולע) בבערלין, בשנות תקצ"ה—תקצ"ו הוקם-על למטיף בפראַג, ומשנת ת"ר ומעלה כהן פאר במשמרתו הנכבדה בתור ראש „בית מדרש המורים", בברלין אשר ידובר בו למעלה (פרק קמ"ה c). בלעדי מאמריו הרבים בכתבי-מדעים שונים (עוד משנת תקע"ז והלאה), מדברותיו, אמרי שפר אשר הטיף מלתו קבל עם, וחברות קטנות, תגדנה מפעלות הח' צונץ בספרו: דברים אחדים על אדות ספרת הרבנים (שיצא אור בברלין בשנת 1819), ובמאמריו בכתב החדשי אשר כוננו ידיו להפיץ למודי היהדות, והמה: „על אדות שמות מקומות הספרדים אשר המצא ימצאו בספרי היהודים בשפת קדש", צד קי"ד והלאה, „שלמה בן יצחק הנקרא בשם רש"י", צד רע"ז והלאה, גם „יסוד מוסד להליכות משפט עם ישראל (שטאַטיסטיק דער יודען) לימים יצרו", צד תקכ"ג, את כחו ועצם ידו בלמודי חכמת הספרות אשר עלה בהם על כל חכמי לב בני דורו, הנה תתנה עדיהן כי רוחו הכביר לדעת לעות את קורות הימים במועצות ודעת כנחל שוטף, ועין צופיה לו בהליכות משפט הבקרת לבא עד נבכי המדעים בארח הגיון ישר ונכון; אבן עוד הגדיל תושיה בלמודים ההם בספריו הגדולים אשר הוציא אור אחריהם, ונוכל להחליט כי המה היה היו אבן הפנה לידיעת ספרת העברית. בראשם יתנוסס לתפארת הספר: „אמרות המטיפים ליהודים בדבר עבודת ה', אשר בדברי הימים יסודם" (יצא אור בבערלין בשנת 1832); אחרי הספר הנפלא ההוא, ואשר גם כיום הזה דרוש הוא לחפץ היהודים, יצאו אור: „שמות היהודים" (בלייפציג בשנת 1837); „בדבר דברי הימים לישראל וספרתו" (בבערלין בשנת 1845); „שירי התפלה להעברים בימי הבינים" (בבערלין בשנת 1855); „מנהגי היהודים בבתי התפלה בהליכות עבודת ה'" (בבערלין בשנת 1859); „תולדות ספרת שירי התפלה" (בבערלין בשנת 1865). —

הה' צונץ בחברת מרעיו החכמים: אַרנהיים, פֿירסט וואַקס הוציא אור העתקת כתבי קדש לשפת אשכנז; הוא בעצמו תרגם ספרי דברי הימים והוא גם הוא ערך לוח העתים הנספח לספרים ההם. גם לקח חלק במלאכת הספרות להה"ר אר הם בן אשר (אַשהער) בהוציאו אור את דברי מסעות ר' בנימין מטודילה בלשון אַנגלית (פרק ע"ט b) וישם אלימו נוספות שונות. חיי הה' צונץ הארוכים *) אשר גם לעת זקנתו הילים גבר בחסרי ה' אשר גברו עליו בתושיה ומדעים, לא לבד כי נתנו לו ידים להוציא אור כרבי תורתו בלמודים ההם אשר קבץ על יד ויעשר במו את ספרת העברית עד אין חקר, כי אם גם תלמידיו אשר יצקו מים על ידו ומכבדי שמו מצאו חפץ להגיש לו — בתור אחד החכמים הראשונים בישראל — מנחה את רגשות תודתם על כל תגמולוהי לבני עמו בפעלותיו ברוחו הכביר, ודעו אשר ישא בדבר אשר נוכח כי יליד האמת הוא לבלי חת, והצנע לכתו בדרכי החיים ובכל מדה נכונה. כאשר הגיעו ימי חייו לשנת השבעים (בשנת תרכ"ד) יסדו בית הלמוד לבני הנעורים על שמו, וכאשר נמלאו לו שמונים שנה לימי חייו (בשנת תרל"ד), גמרו אמר ראשי בית הלמוד ההוא להוציא אור את ספרו „קבוצות הכתבים", אשר עד היום יצאו אור שלש חברות מספרו ההוא. — ידיד הה' צונץ מנער וחברו היה האיש חכם לב ה"ר יצחק מרדכי יאָסט, נולד בבערנבורג ביום העשרים ושנים לחדש פֿעברואר בשנת 1793 (תקנ"ג), ויהי אמון בבית הלמוד והחנוך לה' זאַמזאָן בוואָלפֿענביטטעל (משנת תקס"ז והלאה), בשנות תקס"ט—תקע"ג ישב ה"ר יצחק בברוינשוויג, ומשמה בא לגאָטטינגען וישקד על דלתות בית מדרש החכמה שמה. אחר היה ראש בית למוד פרטי אחד בבערלין, ובשנת תקצ"ה נשא משרת מורה על שכמו בבית הלמוד והחנוך לבני הנעורים „פֿילאַנטראָפין" בפֿראַנקפֿורט אַם מיין, ששמה נאסף אל עמיו בשנת תר"כ. הה' יאָסט שם כל מעיניו בדברי הימים לבני ישראל; בשנות תקפ"פ—תקפ"ה יצאו אור: ספרו בשפת אשכנז „תולדות בני ישראל" בתשע חברות, וספר קטן ממנו בקורות היהודים בשתי חברות, גם י"א ספרו „תולדות היהדות ומפלגותיה" בשנות תרי"ז—תרי"ט; זולת זאת תרגם ספרי המשנה לשפת אשכנז, ועל ידו יצאו אור בשפת אשכנז: „ספרי הזכרונות השנתים לבני ישראל", בשנות תקצ"ט—תר"א, וכתב־העתי בשפת קדש „ציון" בשנות תר"א—תר"ב; ובלעדם היה רב פעלים ברגש עז בלמודי ספרת העברית.

d) בעת ההיא אשר החל הה' צונץ להוציא אור העתקת כתבי קדש לשפת אשכנז, יצאה אור העתקה אחרת דומה לה במתכנתה (גם היא יצאה

*) הרב הח' הגדול ר' צונץ גוע וימת ביום השבעה עשר לירח מארץ בשנת (תרמ"ו) ובסוף הספר יבאו דברים אחדים על אודותיו מהרב המחבר בכלות הלא נחתמה ההדפסה. דו"ר.

לאור לבדה בלי עצם הכתב העברי) על ידי הח׳ ה״ר שלמה גאָטטהאָלד בהאַמבורג בחברת עוזרו הח׳ המטיף ה״ר יצחק נח מאַנהיימער בשם : „כתבי קדש לבתי הלמוד ולהעם באשכנז לתועלת בני ישראל״ בארבעה חלקים (באלטונא בשנת 1837, תקצ״ז). — משנת תקצ״ט ומעלה החל להוציא אור ספרי כתבי קדש בחברות חברות לבדנה (ליעפערונג) החכם דר. לודוויג פיליפפזאָן, כתובים עברית ומתורגמים אשכנזית, עם נוספות, גם נלוו אלימו תמונות האנשים אנשי השם אשר יבאו בכתבי קדש לפי הלך נפשם (איללוסטראַטיאָנען), משנת ת״ר ומעלה יצאו אור על ידי הח׳ הערקסהיימער (שהיה רב בבערנבורג משנת תקפ״ז והלאה) כתבי קדש כתובים עברית, ומתורגמים אשכנזית עם נוספות (הערות), גם הח׳ דר. יוליוס פירסט הוציא אור „כתבי קדש״ עם העתקה אשכנזית ותמונות בשם „כתבי קדש הנאדרים ביפים ובמעשה ידי התמונות להתפאר, לבני ישראל״ (איללוסטרירטע פראַכט ביבעל פיר איזראַעליטען) עד שנת תרל״ד; הוצאת כתבי קדש הנודעה, על ידי ה׳ עדוארד האַללבערגער בשטוטטגארט בשם „כתבי קדש מכלל יופי (פראַכטביבעל) עם תמונות מעשה ידי האמן גוסטאַוו דאָרע׳ Dore׳״ גם היא נשאה עליה את השם „לבני ישראל״ על שערי הספרים ההם, דברי ההעתקה האשכנזית לקוחים מהעתקת ספרי כתבי קדש שהוציא אור הח׳ פיליפפזאָן, וההעתקה האשכנזית לספרי כתבי קדש האחרונים (אפוקריפא) לקוחה מהעתקת מחבר הספר הזה מהר״ד קאַססעל בתור נוספות לספרי כתבי קדש שיצאו אור ע״י הח׳ צונץ, והנה: העתקת האַפאָקריפען לשפת אשכנז.

פרק קמז

ספרת העברית החדשה.

a) אחרי החכמים אשר זכרנו למעלה, החלו חכמי לב משנת הארבעים למאה הנכחית והלאה לפתח ולשדד שדמות המדעים להיהדות בנתיבות שונים, וכמרביתם הלכו בעקבות שני המאורות הגדולים ראפאָפורט וצונץ שהיו למו לעינים. אנחנו נזכיר בזה בראשונה את החכמים אשר כיום הזה (תרל״ז) לא יתהלכו עוד לפנינו בארצות החיים, לפי מספר הימים, אשר איש ואיש הבכור כבכורתו והצעיר כצעירתו שבה רוחו אל האלהים. ה״ר יצחק שמואל ריגגיו (יש״ר), נולד בשנת תקמ״ד, וימת בעיר גאָרץ בשנת תרט״ו, בלעדי דברי חכמה שבספרת העברית יסודם, אשר ערך בספריו או יצאו אור בכתבי־המדעים, נודע הוא ביתר עז לתהלה על ידי ספרו „התורה והפלוסופיא״ גם על ידי קבוצות מכתביו; גם העיר את רוח ראשי עדת ישראל בפאַדוא לכונן שמה „בית מדרש הרבנים״. — ה״ר מיכל זקש, נולד

בעיר גראָססגלאָגויא ביום השלישי לירח זעפּטעמבער בשנת 1808 (תקס"ח) ויהי מטיף בפּראַג ומשנת תר"ד ומעלה בבערלין, ששמה גוע וימת ביום השלשים ואחד לירח יאַנואַר בשנת 1864 (תרכ"ד). הוא היה מהלל מאד ויצא לו שם לתהלה עד למרחוק על פי רוחו הכביר מלא חכמה ודעת, ובהיותו משכיל בכל חכמה, ובאמרותיו הטהורות ההוצבות להבות אש, ובשנת 1835 (תקצ"ה) הוציא אור תרגום אשכנזי לספר תהלים, בשנת 1845 (תר"ה) את ספרו בשפת אשכנז „דרכי שירי קדש ליהודים בספרד", ובשנות 1852—54 (תרי"ב—תרי"ד) י"א מורשי לבבו בדבר חקר שפת קדש וקדמניות היהודים; ספרו הנודע בשם „קול קורא מירדן ומפרת", גם העתקתו לסדרי התפלה העשויה בטוב טעם ודעת יצאו אור בהוצאות שונות, אבן דרושיו נדפסו אחרי מותו. — ה"ר שמואל דוד לוצאטו (נודע בשם הרשד"ל) חטר מגזע משפחה הללה מקדם קדמתה על ידי חכמת בניה למודי ה', נולד ביום העשרים וחמשה לחדש אויגוסט בשנת 1800 (תק"ס), ויהי מורה בבית מדרש הרבנים בפּאַדוא, ששמה מת הרשד"ל בשנת תרכ"ה. הח' לוצאטו ידיו רב לו בלמודי ספרת העברית, וזרועו מושלה לו (עד להפליא) בשפת קדש. הדברים אשר הודיע על פי ספריו הנפלאים שקנתה לו ימינו אשר ביניהם המצא ימצאו כתבי יד יקרים ונכבדים למיניהם בדבר למודי הספרות, יצאו אור בספרים לבדם או נלוו לכתבי מדע שונים, ומה גם „לכרם חמד" (וגם ערך מאמרים רבים הכי נכבדים בכתב־העתי „המגיד") והמה אוצר נחמד לידיעות ספרת ישראל לדעת אל נכון דבר דבר על אפניו וגם מקורם הוא מעין לא אכזב. בלעדי ספריו ומאמריו האלה, הואיל באר את הספר ישעיהו, גם הפיץ אור נגה על דרכי שפות:עבר וארמית,וישם נוספות והערות לתרגום אונקלוס ועוד. בנו אשר ברכה בו ותקוה טובה נשקפה לאביהו כי יעשה ענבים בכרם המדעים, פילאָקסענאָס (ופיו יקבנו בשפת קדש בשם „אוהב גר")מת עליו בהיותו עוד באביב עלומיו. — החכם ה"ר יצחק אייזיק בן יעקב יליד ווילנא נולד בשנת תקס"א כ"ה טבת,וימת בשנת תרכ"ג ט"ו תמוז *),נודע לתהלה ביתר עז בחקרו לכל תכלית לדעת לעות שמות הספרים בספרת העברית וסופריהם גם מפעלותיהם (הוא הוציא אור את ספר „שם הגדולים" לה"ר חיים יוסף דוד אזולאי בסדר נכון וישר, גם שת עליו נוספות (פרק קב"ג ,h) — החכם ה"ר שלמה מונק, נולד בעיר גראָססגלאָגויא, וימת בפּאַרים בשנת תרכ"ז, הוא האיש אשר הליכות השפות המתהלכות בארצות הקדם לו כאחד החכמים הגדולים אשר בארץ, ויוציא אור ידיעות מלאות חכמה על אדות רב סעדיה גאון ואַבולוואַליד (הוא ה"ר יונה אבן גנאח, פרק ע"ד ,c, וביתר עז יודוהו) אחיו על כל תגמולוהי עליהם בספרו: Melanges de la Philosophie juive

---

*) ובשנת תר"ס הוציא אור בווילנא בדפוס ר א ם בנו הח' השלם ה"ר יעקב את ספרו הנפלא „אוצר הספרים" אשר לא בא כמהו בספרות העברים. דו"ר.

et arabe, גם רכש לו שם עולם לתהלה בהוציאו אור זאת עצם הכתב בשפת ערבית לס׳ „מורה נבוכים" בעין משפט הבקרת, עם תרגומו הצרפתי הנפלא (בשנות 1856—66). — החכם ה"ר יוסף צעדנער, נולד בגראָסס-גלאָגויא ביום העשירי לחדש פֿעברואַר בשנת 1804 (תקס"ד), ויהי תלמיד לה"ר עקיבא איגר (פרק קמ"ה a,), אחר היה מורה בעיר סטרעליטץ, אחרי זה בבערלין ובאחרונה היה משגיח (קוסטאָס) בבית האוצר אשר יאצרו בו כל מלאכת מחשבת ודברים עתיקים להבריטים (בריטישעס מוזעאום), נודע לתהלה בתמתו ישרת לבבו והצנע לכתו עם אנשים, ובלעדי מפעלותיו הקטנות, הכין וערך ספר זכרון אשר בו יספור וימנה בסדר נכון את שמות הספרים העברים הנמצאים בבית האוצר ההוא; הוא הראה בזאת את רחב לבו וידיעותיו אשר רחבו ונסבו לדעת לאשורם את למודי ספרת העברית אשר שגב חיל במו. וימת בבערלין ביום העשירי לירח אָקטאָבער בשנת 1871 (תרל"א). — החכם מאָריטץ ה"ר אברהם הלוי, נולד באַלטאָנא ביום האחד עשר לחדש מאֶרץ בשנת 1817 (תקע"ז), וימת בתור מורה הדת בברעסלויא ביום העשרים ושנים לחדש פֿעברואַר בשנת 1872 (תרל"ב), ישם כל מעיניו בלמודי שפת צר העתיקה ובכתבי חכמיה הנושנים החקוקים על האבנים, ויעש חיל בהם ויוציא אור חברות אחדות בדבר הענין הזה. — החכם ה"ר יוסף אַלזאַרי ויכונה ד"ר (יוליוס פֿירסט), נולד בעיר צערקאָוואָ Zerkowo ביום השנים עשר לירח מאַיי בשנת 1805 (תקס"ה), וימת בתור מורה בשבת תחכמוני (דאָצענט) בלייפציג בשנת 1873 (תרל"ג), בין ספרים אחרים הוציא אור את ספר הקאָנקאָרדאַנץ להח׳ בוקסטאָרף (הוא הוסיף דברים רבים גם ערכו בסדר טוב ונכון מההוצאות הראשונות, וגם שת עליו נוספות רבות בשם „אוצר לשון הקדש"), גם אזן וחקר ספר המלים בשפת קדש וספר קטן בדבר ידיעת שמות הספרים והסופרים לתולדותם למיניהם, ועל ידו יצאו אור ספרי כתבי קדש (פרק קמ"ו d,), גם ערך ספר בדבר דרכי שפת ארמית, והוא גם הוא הוציא אור את כתב המדעי בשפת אשכנז בשם „קדם" („אָריענט") בשנות 1840—52. — החכם ה"ר אברהם גייגער נולד בפֿראַנקפֿורט אַם מיין ביום העשרים וארבעה לירח מאַיי בשנת 1810 (תק"ע), רב לקהלות ישראל בהערים: וויעסבאַדען, ברעסלויא, פֿראַנקפֿורט אַם מיין ובאחרונה רב בבערלין, ששמה נאסף אל עמיו ביום העשרים ושלשה לחדש אָקטאָבער בשנת 1874 (תרל"ד), ברוח מלא חכמה ודעת ובידיעותיו הנבונות אשר בא עד נבכי למודי ספרת העברית שתל ה"ר אברהם שתילי המד במפעלותיו אשר תשוינה פרי להעברים, בהוציאו אור את הכתב החדשי בשפת אשכנז בשם „כתב המדעי השנתי וגם לרבע שנה יבכר בדרכי למודי הדת" (בשנות 1835—48) גם את כתב השנתי „כתב השנתי להיהודים בדרכי המדעים והחיים" (בשנות 1862—74), ובלעדי מפעליו בהמה התאזר

עז לערך מאמרים בספרים או בכתבי מדע בדבר עניני היהדות אשר רוח מבינתו יעננו כי בשפק יסודם, ברוח כביר העשוי לבלי חת; וביתר עז נזכיר לתהלה את שם ספרו הבי נכבד בשפת אשכנז: „עצם כתב ספרי קדש והעתקתו" (י"א בברעסלויא בשנת 1857). אחרי מותו החלו לקבץ לאחדים את כל הכתבים הקטנים אשר עוד לא נדפסו שאספם יחד בהיותו בחיים חיתו ולהוציאם אור. — החכם ה"ר זכריהו פֿראַנקעל, נולד בפראַג ביום השלשים לירח זעפטעמבער בשנת 1801 (תקס"א), ויהי רב בקהלות ישראל: טעפליץ ודרעזדען, ומשנת תרי"ד ומעלה היה היה ראש בית מדרש הרבנים בברעסלויא, ששמה גוע וימת ביום השלשה עשר לחדש פֿעברואַר בשנת 1875 (תרל"ה). הוא עשה לו שם לתהלה על ידי ספריו בשפת אשכנז: „בדבר דרכי השבועות אשר נשבעו היהודים" (י"א בדרעזדען בשנות 1840 גם 1847), „על אדות השופטים אשר דרשו וחקרו היטב את העדים לפי חקי תורת משה ועל פי ספרי התלמוד" (בבערלין בשנת 1846), בדבר העתקת תורת משה לשפת יון ע"י שבעים ושנים זקני ישראל" (זעפטואַגינטאַ, פרק ו') (י"א בלייפציג בשנת 1841), וע"י המבוא לספרי המשנה ולספרי תלמוד ירושלמי אשר ערך בשפת עבר, והוא גם הוא ערך באור לספרי תלמוד ירושלמי. הוא הוציא אור (בשנות 1844—46) את כתב המדעי בשפת אשכנז בשם „כתב עתי בעניני הדת להיהדות", ומשנת 1851 ומעלה „כתב חדשי בדבר קורות הימים ולמודי היהדות". — החכם לעאָפּאָלד לאָוו, נולד בשנת תקע"א, ויהי רב בקהלות ישראל בהערים: גראָסס=קאַנישאָ Kanischa, פאַפּאַ וזגעדין, וימת בזגעדין ביום החמשה עשר לחדש אָקטאָבער בשנת 1875 (תרל"ה), הוא הוציא אור את כתב העתי „בן חנניה", גם ערך מבוא לספרי כתבי קדש, וחבר ספר בדבר קורות היהודים באונגאַרן, ובדבר למודי קדמניות היהודים, ועוד חברות קטנות ודרושים. — החכם פֿ. לעברעכֿט F. Lebrecht, נולד בבייערסדאָרף Beyersdorff ביום הששה עשר לחרש נאָוועמבער בשנת 1800 (תק"ס), וימת בבערלין בשנת 1876 (תרל"ו), הוא הוציא אור בעזרת הח' י'. ה'. ר'. ביזענטהאַל את ס' „השרשים" להה"ר דוד קמחי (הרד"ק), גם לקח חלק במלאכת הוצאת ספרי מסעות ה"ר בנימין מטודילה על ידי ה"ר אברהם אשר (אַשהער), גם ערך מאמרים בכתבי מדע שונים, ויכתוב אמרי בינה בחברות קטנות בדבר קדמניות התלמוד.

b) מחכמי לב החיים לפנינו בדורנו, נזכיר בזה את שמות האנשים הנכבדים: ה"ר רפאל קירכֿהיים (נולד בשנת תקס"ד) בפֿראַנקפֿורט אַם מיין, נודע למישגב בתור חוקר לכל תכלית ורב פעלים בספרת העברית: החכם ה"ר יהודה ליב הערצפֿעלד, רב בברוינשווייג, הוא חבר „תולדות עם ישראל"; הח' ה"ר יהושע העשיל שור (יה"ש) בבראָדי מו"ל כתב המדעי „החלוץ". החכם המטיף ה"ר שאול יצחק קאָמפּף בפראַג, נולד בשנת תקע"ג; החכם הגדול

ה"ר משה (מאָריטץ) שטיינשניידער (הרמש"ש), נולד בשנת תקע"ו בפראָסטניטץ ובעת הוא מנהל בית הלמוד לנערות לעדת ישראל בבערלין, ונודע למשגב ביתר עז בתור יודע לעות שמות הספרים והסופרים בספרת העברית לשמותם לתולדותם ולמיניהם, (הוא הוציא אור את הרשימה לספרי הספרות בשפת עבר אשר בה יזכרו שמות כתבי יד עתיקים הנמצאים בליידען, מינכען Bodlyana והאמבורג) והוא גם הוא מוציא לאור את כתב הספרתי „המזכיר" („העבראַאישע ביבליאָגראַפיע); החכם ה"ר חיים צבי גראֶטץ, נולד בשנת תקע"ז, הוא חבר ספר גדול בדבר קורות היהודים באחד עשר חלקים, וגם ערך כתבים אחדים בבאורי כתבי קדש, ומשנת תרל"א (1871) ומעלה הוא מו"ל כתב החדשי הנוסד ע"י החכם פראַנקעל; החכם ה"ר אליעזר לאַנדסהוט בבערלין, נולד בשנת תקע"ז, רב פעלים ביתר עז בספרת מנהגי היהודים והליכותיהם בעבודת ה' (ליטורגישע ליטעראַטור); החכם ה"ר אהרן יעללינעק, נולד בשנת תק"פ, מטיף מהלל בוויען, הוא מוציא לאור כפעם בפעם כתבים עתיקים הכי נכבדים, והוא גם הוא רב פעלים בספרת הקבלה; החכם ה"ר משה ב"ר דוד וויענער בהאַנאָווער (נולד בגראָססגלאָגויא בשנת תק"פ), וימת בשנת תר"מ 1880 וגם הח' ה' ג. וואָלף בוויען שניהם נודעים בתור משכילים בלמודי קורות היהודים; החכם ה"ר שניאור זקש, אשר משכן כבודו כעת בפאַריס, הוא רב פעלים בחלקת הפלוסופיא ותולדות הספרות; החכם ה"ר משה קייזערלינג, נולד בשנת תקפ"ט, וכעת הוא רב בבודאַפעסט, הוא חוקר לכל תכלית ורב פעלים בדבר קורות היהודים בארצות הראָמאַנים והנה: ספרד ופאָרטוגאַל; החכם ה"ר שמואל הכהן, נולד בשנת תר"א, ולעת כזאת הוא רב בבודאַפעסט, הוא חבר כתבים אחדים והדר פעלו יראה על ספרת השמרונים.

c) בימינו אלה המצא ימצאו כתבים רבים מבעלי שתי פלגות, אלה יעמדו לימין התקונים והסדרים החדשים בדבר עבודת ה', ואלה החרדים לדברי ה' ישימו לאַל דבריהם גם ידברו רתת עליהם. בין ראשי המתקנים אשר סרו כלה מדרכי הרבנים נזכיר בזה את האיש: הח' שמואל האָלדהיים, נולד בשנת תקס"ו, הוא היה רב בהערים: פראַנקפורט אַן אָדער, מעקלענבורג = שווערין ובאחרונה רב לעדת המתקנים בבערלין, ששמה מת בשנת תר"כ. בלעדי דרושים רבים ומאמרים קטנים השאיר אחריו את ספרו בשפת אשכנז: „משפט הרבנים אשר לקחו למו קרנים" (דיא אויטאָנאָמיע דער ראַבבינען) גם אזן וחקר ספר בשפת עבר בדבר חקי הנשואין ליהודים. אכן גם בני ישראל אשר בריתם נאמנה עם למודי התלמוד לא שמו ידם בחיקם ויחזיקו במעוזי התלמוד גם השיבו חרפת אנשי ריבם אל חיקם, ובראשם עמד בפרץ לעמתם החכם ה"ר שמשון (זאַמזאָן) רפאל הירש, שהיה רב בראשונה בעמדין וניקאָלסבורג, ועתה יכהן פאר בתור רב לעדת ישראל בפראַנקפורט אָם מיין, ובלעדי כתביו אשר בשבבר הימים לחם מלחמת הדת עם החכם גייגער ועוד, גם עתה לא יחדל

לקנא קנאת הדת נגד הורפיה בכתב-החדשי, אשר יוציא לאור זה שנים רבות בשם „ישרון״. — אחריו החרו החזיקו וילכו בעקבותיו החכם ה״ר מאיר דר. לעהמאנן במיינץ בכתב העתי אשר יוצא לאור על ידו בש״א „הישראלי״, גם הח׳ המו״ל את כתב העתי „דיא ידישע פרעססע״, היוצא לאור בבערלין ונוסף אליו גליון אשר על הספרות בו יאמר (ליטעראַרישעס בייאבלאַטט). רוח קנאות אשר החכמים האלה יקנאו קנאת הדת בכתביהם עברה גם על קהלות אחדות באשכנז, אשר איש את אחיו יעזרו להחזיק בכל תקף ועז במעוזי המנהגים הנושנים בעבודת ה׳ ובנתיבות החיים לבלי לסור מהם ימין ושמאל. — אולם בדרך התיכונה בין האָרטהאָדאָקסען והמתקנים (רעפֿאָרמער) הסובבת הולכת בנתיבות תלמודים אשר יצק מרוחו על המשכילים ההוגים בספריו החכם ה״ר זכריהו דר. פֿראַנקעל, בחר הח׳ דר. מ. ראהמער בכתבו השבועי „כתב שבועי לבני ישראל״ הנוסד על ידו בשטעטטין ויוצא אור במאַגדעבורג ביחד עם כתב המדעי „ידישעס ליטעראַטור בלאַטט״.

d) הגיונות המלאים חכמה ודעת אשר קננו בעת החדשה בלבות העברים ופרי עץ הדעת באייראָפאַ אשר החל לשלח ינקותיו גם בקרב היהודים, משפטי התפש אשר מעט מעט היו למורשה ליהודים בחיי החברה והמדינים, כל אלה יתנו ענין לחכמי הדור, אשר עוד כמו חי כמו חרון ישער לבם זכרון מצב היהודים לפנים הפרע לשמצה, לענות בו, ויתארו בשרד המליצה את דרכי היהודים ומצבם בימי קדם גם מצבם כיום הזה בהארצות אשר עוד אור הדעת לא נגה עליהן ובלשון למודים לקחו את לבות קוראים רבים. הליכות היהודים לפנים אשר יתהללו בלב מתנה ותמתם ותקי הדת, גם המנהגים אשר נטעו ויהיו לאזרחים רעננים בכרם היהדות שישימו אבפס עליהם מבלתי יכולת לטעום עד מה ממנעמי החיים, גם את אשר נשא ישאו בדומיה את על סבלם מטעם הממשלה, נוסף לזאת עיניהם עוד לא מישרים תחזינה בהליכות עולם מאשר רוח ההשכלה עוד לא עברה עליהם, המה גם עתה כר נרחב לסופרים מהירים לבנות עליהם עליות מרוחים בספורים נעימים בשלל צבעים שונים, ובלעדם לא שתו לב בני הדורות הבאים עליהם מאשר לא ידעו עד מה מזכרונות תמונות כאלה. בקהל חכמי לב וסופרים מהירים ההם יחד כבוד המליץ המהלל בספורי הכפרים, ברוך (בערטהאָלד) אויערבאַך, נולד בנאָרדשטעטטען בשנת תקע״ב, ובעת אוה למושב לו את העיר בערלין (הוא חבר את הספרים: יציע אשר בה יתגוססו אנשי השם בישראל (גאַלעריע דער אויסגעצייכנעטען איזראַעליטען), „החכם שפינוזה״, „המשורר והסוחר״ *), המליץ ל. קאָמפּערט בוויען, נולד בשנת תקפ״ב במינכען-גראָעטץ; החכם התוכן והמליץ ה״ר אהרן דר. בערנשטיין

*) המליץ הנכבד והמהלל העברי אויערבאך אשר גם חכמי הנכרים יתנו פאר ויקר לכמו אלינו, ויאסף אל עמיו זה כשנים אחדות. וראה במאסף השנתי לשנת תרמ״ה. דו״ר.

בבערלין שנודע למשגב על ידי ספריו בידיעות הטבע הכתובים בשפה נעימה וקלה אשר ירוץ כל קורא במו, נולד בשנת תקע״ב בדאַנציג *); המליץ קאַרל עמיל פֿראַנצאָס בוויען.

e) מעת נתנו ליהודים משפטים צדיקים בחיי האזרחים והליכות הממלכה, ומעת יצקה שמש ההשכלה והמדעים אור יקרות עליהם ויראו אור, חדל להיות ארח בספר דברי הימים לבני ישראל ובתולדות ספרתם לדברים וענינים אחרים בארצות הנאורות, אשר אין להם חלק ונחלה בתכונות רוח העברים וקורותיהם אשר נקרו ויאתיו בישראל פנימה. את אשר יבחרו בימינו אלה את היהודי להושיבו עם נדיבי עם בבית הנבחרים ובבתי ועד אחרים אשר בחיי העם יסודם, וברבי הארצות הנאורות השליכו מהם עבותיהם המה החקים המגבילים למו, לא אך ירוממו בזאת את קרן היהודים בכבוד, כי אם בזאת הראו העמים והמושלים הישרים בלבותם לדעת כי לבם ראה חכמה ודעת ויזרו הלאה את משאות שוא ומדוחים אשר עלו כחרולים זה כמה על תלמי לבותם, וכי כבר הגיעה העת להשיב לעם אמלל ונדכא גוי קו-קו ומבוסה את ששון ישעם הוא משפט החפש בתור אנשים נבראים בצלם אלהים כמוהם. זכיות אשר ימיהן לא ימשכו וכתבי רשיון אשר יתנו למו המושלים בתור חסד, אכן יסוד מוסד לא נמצא במו, לא אך לאי־כבוד יחשב להממלכות הנאורות, כי אם גם לא יפיקו רצון מהיהודים מאשר המה יתנו עדיהם כי לימים יבאו יבדילו אותם שנית לרעה והחקים המגבילים יחדשו כנשר נעוריהם. גם הדבר אשר ישמח את לב היהודי והוא: כי אנשים חכמי לב בישראל או נשי ישראל רבות־העליליה עתקו וגברו חיל במדעים ותרשת המעשה, וביד חרוצים ישוו פרי להממלכה במפעלותיהם בבתי הנבחרים ובמלאכת מחשבת ויעשו להם שם גדול לגאון ולתפארת, תודות לאל לא יקח עמדתו אך בספרת העברית; וגם אמנה הוא מגיד את פרשת הכמת היהודים ורוחם הכביר, אשר אף כי לחצו אותם לבלי חק מאות רבות בשנים עוד עמד טעמם בהם, ואך בימים לא כבירים זה כשני דורות מעת האירו המושלים אשר לצדק ישרו את פניהם אליהם להקימם מעפר ולתת למו משפטים צדיקים, הגביהו עוף במרומי שמי המדעים ברוח נכון ונשא, ולמרות כל צורי מכשול אשר שונאי היהודים ומנדיהם בכל דור ודור עומדים לשטן על דרכם והחקים המעיקים אשר שמו עליהם, ריח עם ישראל לא נמר ויעמוד על עמדו ויהי לנס.

*) הרב החכם התוכן והמליץ מהו״ר נעלה ר׳ אהרן דר. בערנשטיין גוע וימת בשנת תרמ״ד בבערלין וכבוד גדול עשו לו במותו. ספריו בלמודי חכמת הטבע נעתקו לשפת קדש נאה ונעימה על יד המשכיל סופר מהיר והחכם לבב המבקר הנודע לתהלה ר׳ דוד פרישמאנן. דו״ר.

פרק קמח

כתבי־העת ליהודים ;

a) הכי נכבד הוא לישראל מספר כתבי־העת החולך הלוך וגדול בקרבו, בתוכם המצא ימצאו כתבי־שבועים־חדשים־לרבע שנה, וספרים שנתים, אשר בעליהם ישימו כל מעינם להפיץ בין אחיהם ידיעות בדבר מצב ישראל בחיי המדינה, החברה והמדעים. כמרביתם כבר זכרנו בעת שידבר על אדות בעליהם החכמים המוציאים לאור. כתב העתי ליהודים הראשון בשפת אשכנז היה „שולמית" שיצא אור על ידי החכם ה"ר דוד פּראַנקעל בדעססויא (פרק קמ"ה, c) משנת תקס"ו (1806) ומעלה. — החכם ה"ר גבריאל ריעססער, נולד בשנת תקס"ו, וימת בשנת תרכ"ב, אדם המעלה ההוא אשר לחם בכל נפשו בעד חפש וצדק, הוציא אור בשנות תקצ"ב—תקצ"ה (1832—35) את כתב־העתי: היהודי, כתב עתי בדבר חפש עבודת ה' באין מחריד (געוויססענס־פּרייהייט). בשנת תקצ"ז (1837) החל החכם אשר רבות פעל לישראל בספרתו, והילים יגבר במפעלותיו מבלי חשך הדר. לודוויג פּיליפּזאָן בבאָנן (ולפנים היה רב במאַגדעבורג) להוציא אור את כתב העתי אשר גם כיום הזה הולך הלוך ואור בשם „אַללגעמיינע צייטונג דעס יודענטהומס". בלעדי כתב העתי הזה יוצאים לאור כעת באשכנז ואֶסטרייך־אונגאַרן בשפת אשכנז כתבי עת ליהודים, כמו „העת החדשה" על ידי הה' דר. סאַנטאָ Szanto בוויען, ועוד, כתבי העת אשר בעליהם אך במדעים ישפיקו המה „המזכיר" (העבראֶאישע ביבליאָגראַפּיע) והמו"ל הוא החכם הגדול ה"ר משה שטיינשניידער בבערלין (הרמש"ש), וכתבי שנתים בדבר קורות היהודים וספרתם שיוצאים אור על ידי הה' נ. ברילל Brüll, רב לעדת ישראל בפּראַנקפורט אַם מיין. על אדות ספרים השנתים שיצאו אור בשפת קדש בשם „בכורי העתים" „וכרם חמד" (בראשונה יצאו אור שבעה חלקים מב"ח ע"י ה"ר שמואל ליב גאָלדענבערג, שני חלקים ע"י ה"ר שניאור זקש), כבר זכרנו בעתו בספרנו. כתב־החדשי „השחר" היוצא אור על ידי ה"ר החכם המליץ מאד נעלה ר' פרץ סמאָלענסקי בוויען, זה כתשע שנים יהל אורהו בחכמה ומדעים; (גם כתב מדעי חדשי יו"ל ע"י הרה"ח הבלשן הנפלא כמו"ה ר' אברהם דוב בער הכהן גאטטלאָבער בשם „הבקר אור" בראשונה י"א בלבוב, ואחר בוואַרשויא, אחרי זה חדל לבכר פריו על ירחי מספר, וכעת יוצא אור שנית בוואַרשויא תחת השגחת החכם ר' אברהם צוקערמאנן נ"י בוואַרשויא ובו יבאו דברי חכמה מסופרים נודעים למשגב בספרת העברית. זו"ר). כתבי־שבועים בשפת עבר אשר על המדינות בם יאמר, וגם יתנו בעליהם מהלכים לדברי חכמה ומדע, המה: „המגיד" (נוסד על ידי הרב החכם ר' אליעזר זילבערמאַנן בליק, והרב המליץ חכם לבב

הנודע לתהלה על ידי ספריו ר׳ דוד גאָרדאָן היה לו לעזר מראשית הוסדו ואף הוא היה המוציא והמביא עניני „המגיד״ , וזה כחמש שנים היה היה למו״ל החכם מהר״ד גאָרדאָן , ומעת על פיו ישק „המגיד״ הולך „המגיד״ הלוך וטוב) ; „הכרמל״ (יצא אור על ידי הרב החכם המפורסם ר׳ שמואל יוסף פין בווילנא , ואחר שנה את כתב השבועי לכתב חדשי , ועתה חדל להיות ארח לו) ; „המליץ״ (יוצא אור על ידי הרב החכם הנודע לתהלה ר׳ אלכסנדר צעדערבוים , בראשונה י״א באדעססא , ועתה יוצא אור פַּעֲמַיִם בשבוע בעיר הממלכה ס״ט פעטערסבורג) ; הלבנון (יצא אור על ידי הרב החכם ר׳ יהיאל ברי״ל לפנים בירושלים , ואחר בפאַריס , ובאחרונה במיינץ , ועתה חדל לצאת לאור) ; „הצפירה״ (יוצא אור על ידי הרב החכם התוכן הגדול ר׳ חיים זעליג סלאָנימסקי ועוזרו הרב החכם הנודע לשם ולתהלה ה״ר נחום סאָקאָלאָוו בוואַרשויא) ; „החבצלת״ (בירושלים) , ועוד *) . בצרפת זה רבות בשנים יוצאים לאור כתבי העת : Archives Jsraelites גם L′ Univers ; בענגלאנד Jewish Chronicle ; ובאמעריקא The Occident , The Hbrew Ieader ועוד .

b) בחמשים שנה האחרונות החל לפעם רוח הלאומי בקרב בני ישראל לדעת מקור מחצבתם ולמצא מטמוני מסתרים בקדמניות היהודים , לזאת חפשו חפש מחפש וימצאו כתבים רבים נושנים (כמרביתם כתבי יד) ויוציאו אותם לאור , גם שקדו כי יהיו נקים משגיאות ועוד שתו עליהם נוספות , ויעתיקום גם בארום כיד הכמת המשכילים בעם הטובה עליהם . המדפיסים בלעמבערג , וואַרשויא ווילנאַ , הדפיסו דברים שונים ונפלאים אשר אין חזיונם נפרץ בהוצאות חדשות (וגם אמנה לפעמים אי-נקים המה משגיאות) . מאשר גם עתה לא ישיבו היהודים — אף אלה אשר כתבי החכמים ההוגים בלמודי ספרת היהודים וקדמניותיהם ישוו פרי למו — כעל כל תגמוליהם עליהם , לכן מה מאד נאוה תהלה להאנשים אשר ישימו עינם ולבם לכונן חבר שוחרי תושיה ומדעים , אשר ישקד בכל תקף ועז להוציא אור את כתבי יד הנושנים אשר ברכה במו

*) וזה שנתים יוצא לאור ספר שנתי חדש בשם „האסיף״ מאת הרב החי המהלל נודע לתהלה ר׳ נחום סאקאלאוו ובו יבאו דברי חפץ חכמה ומליצה מחכמי לב הנודעים למשגב בספרת העברית . וזה כארבעה ירחים החל הרב החכם המהלל הנבון ורב פעלים הדאקטאר ר׳ יהודה ליב קאנטאר מווילנא להוציא אור כתב עתי אשר יופיע מדי יום ביומו בשם „היום״ בקרית מלך רב ס״ט פעטערסבורג , ולא ארכו הימים ותמימים לאלפיהם דרש דרשו מהמו״ל הנכבד כי ישלח אלימו את המ״ע כי ברכה בו , והד׳ קאנטאר עושה מלאכתו באמונה ולא ייעף ולא ייגע לעשות כרצון איש ואיש . וגם אמרי חכמה יבאו בו כפעם בפעם . אחריו באו החזיקו גם החכמים מו״ל מ״ע „הצפירה״ וגם המה יוציאו לאור כתב יומי . וכפי הנשמע גם הה״ר החכם הנעלה מורם מעם כמה״ר אלכסנדר צעדערבוים נ״י יחל בקרוב להוציא אור את „המליץ״ מדי יום ביומו וגם יוצא לאור על ידו כתב חדשי מדעי בשם „מאסף״ . וקנאת סופרים תרבה חכמה . ואנחנו תפלה כי פעלם ישגה ויפרה וייף בגדלו לשמחת לב אוהבי הספרות העברית . ובעלי המ״ע לא יגרו איש את אחיו כי אם בשלום ובמישור יתהלכו , ולא מצא הקב״ה כלי מחזיק ברכה לישראל אלא השלום ואיש איש ילך במסלתו ולא יעבט ארחותיו ומלאה הארץ דעה . דו״ר .

על ידי חכמי לב אשר יתבוננו עליהם בעין משפט הבקרת, ולתמכם במשע כסף חלף עמלם בלמודי ספרת העברית. חבר „מחזיקי למודי הספרות" כוננו ידי החכם הדר. לודוויג פֿיליפפזאָן אשר יצק מרוחו עליו בעמדו בראשו ובעשרים שנה עשו חברי החבר חיל ועצמה הרבו לספרת העברית, אולם אחרי אשר הח' פֿיליפפזאָן חדל לקחת חלק בו, לא עשו ידי חברי החבר תושיה, וגם אחרי אשר החלו לחדש מפעלותיו לא עשו פרי כי אם כשנתים ימים. חבר כמוהו, הנועד אך להוציא אור כתבי יד הערוכים בשפת עבר כוננו ידי הרב החכם דר. זילבערמאַנן אשר על ידו יצא אור כתב-העתי „המגיד" בשם „מקיצי נרדמים" *). אחריהם התרו החזיקו החכמים בדבריהם אשר ערכו להקוראים בשער בת רבים בתור „קול קורא" להוציא לאור כתבים כהמה, פֿיליפאָווסקי בלאָנדאָן ועדינבורג, גם הרב החכם ר' יחיאל ברי"ל בפאַרים. — את ספרי התלמוד הדפיסו המדפיסים זה בעשרים שנה במקומות שונים (בפראַג, וויען, וואַרשויא, ווילנאַ, זיטאמיר, בערלין לבוב ועוד) גם ערכו אותם בבתי הדפוס במכונות אשר תעמדנה לארך ימים (שטעראָטיפירט), ויפיצו אותם לאלפים ולרבבות בישראל; והמה יתנו עדיהם לשמחת לבנו כי עוד רבו ההוגים בתורת ה' ובלמודי התלמוד ולכל בהם חיי רוחם. את המלאכה אשר החל הח' ה' פֿ'. לעברעכט להוציא אור את ספרי התלמוד לבדם (בלי כל באור עליהם) בעין בקרת, לא נשלמה, ולהעתקת ספרי התלמוד נסו במסה אנשים רבים ויעתיקו מסכתות אחדות מספרי התלמוד. דרכי הבקרת אשר פלס לו נתיב הרב החכם ר' רפאל נטע ראַבינאָוויץ במינכען בספרי התלמוד על פי הכתבים מספרי התלמוד אשר מצא בכתבי יד נושנים, בספרו אשר הוציא אור בשם „דקדוקי סופרים", סובבות הולכות כעת אך קרוב לרבע (איין פֿיערטעל) מספרי התלמוד הגדולים ורחבי הידים.

---

*) אולם לרגלי נסבות שונות לא נמשכו ימי מפעלות החבר „מקיצי נרדמים". אכן לשמחת לב כל איש עברי אשר לב רגש לו חדש הפעם הנכבד הזה כנשר נעוריו וביום העשירי לירח אויגוסט לשנת 1884 ביום שבו מלאו תשעים שנה לזקן החכמים בדורנו רבינו יום טוב ליפמאן צונץ, נוסדה אגודת „מקיצי נרדמים" בברלין, ע"י החכמים הנקובים בזה בשמותם: הרה"ת המפורסם ר' אברהם דר. בערלינער, ובצרפת יעמוד בראשה הד"ר א'. דערענבורג והחכם המשכיל ומהלל רב בנים ואב בחכמה מטע להתפאר בכרם ספרת העברית ר' דוד בן הגאון והנדיב הרב החכם המהלל נגיד ישראל ותפארתו אדם המעלה דגול מרבבה ורב העלילות כב"ת כמוהר"ר נפתלי הערץ בארן לבית גינצבורג הי"ו, ובאיטאליען החכם ד"ר. עברענרייך ברומא, ובאסטרייך־אונגארן הרה"ג הח' שלמה זלמן חיים האלבערשטאם (שז"ה) בביעליטץ, וברוסיא הרה"ג נודע ביהודה ובישראל. גדול שמו בתנוסס לגאון ולתפארת בספרת העברית כב"ת כמוהר"ר מתתיהו סטראשון הי"ו (זצ"ל), והרב החכם הנודע למשגב מורם מעם ר' אברהם אליהו האַרקאַוי לבית הרכבי נ"י. ובאמעריקא. הח' ד"ר. מ. יאסטראָוו בפילאדעלפיא, ובענגלאנד הרה"ת ד"ר. א. נייבויער באקספארד. ואנחנו תפלה כי החברה הזאת תיף בגדלה ותהי לגפן אדרת. דו"ר.

פרק קמט

ארצות האחרות חוצה לאירופא. ארץ הצבי.

a) בני הקהלות הרבות לישראל באמעריקא ואויסטראליען, אשר לרגלי הנוסעים מארצות מזרח אירופא כפעם בפעם מספרם הולך וגדול, יתענגו על אור החפש שמה ואין דבר אשר ירגיזם ממנוחתם; חקים מבדלים ליהודים לא כוננו שמה מני אז; גם היהודים היושבים בחלק הודו הסרה למשמעת ממשלת ענגלאנד יחיו חיי שלום ושלות השקט. בארצות אזיען ואפריקא ששמה יד ממשלת עריצים תנחת על יושביהן, היהודים רצוצי משפט הנמו, כמו כל העמים אשר לא ממעי המחמדנים יצאו. בדבר כתבי בקשה והדברים הנמרצים אשר ערכו ראשי קהלות ישראל הנכבדות בערי הממלכות באירופא להמושל בפרס (Schah) בעברו למסעיו באירופא בשנת 1873 (תרל"ג) ונפש אחיהם בני עמם היושבים בפרס בשאלתם כי המושל יאר פניו אליהם להיטיב מצבם המרה למאד, כפי הנראה לא הועילו עד מה ותקותם נשארה מעל. על מחשבי הידיעות אשר בשפק יסודן בדבר היהודים באזיען, אפריקא ואויסטראליען, הפיץ אור נגה בדברי מסעיו החכם ה"ר יעקב ספיר בספרו אשר יצא אור בשנות תרכ"ו גם תרל"ד בשם „אבן ספיר". הידיעות הכתובות בספר הנדפס בהוצאה שניה בשם: „שמונה שנים בארצות אזיען ואפריקא" שחבר ה"ר ישראל ב"ר יוסף בנימין (הנודע בשם בנימין השני) הנה במקומות אחדים מעין אכזב, ודברי ה"ר יעקב ספיר נאמנים רב יתר. הלחץ אשר ילחצו את היהודים מרבה להכיל בארצות אחדות באירופא וחוצה לאירופא אשר נתונים המה למשסה ואין אומר השב, ורוח הלאומי אשר החל לפעם בלבות היהודים הסואן ברעש לאמר: כי כל היהודים בכל מקומות מושבותיהם יתלכדו ולא יתפרדו, העירו את רוח השר וגדול ליהודים ר' יצחק כרם-יה Cremieux בפארים, ובדבריו החוצבים להבות אש העיר את האהבה בלבות היהודים יושבי פארים לכונן חברה נכבדה אשר תקרא בשם „כל ישראל חברים" "Alliance Jsraelite Universelle", אשר רכשה לה חברים רבים גם חוצה לארץ צרפת, ואחריה החרו החזיקו בני ישראל בארצות ענגלאנד ואסטרייך ויעשו כמעשיה. החברה הנכבדה ההיא שמה מעינה לכונן בתי הלמוד ליהודים בארצות הקדם. ולרגלי תלאות שונות אשר הגיעו ליהודים בארצות: רומאניען, מאראקא, ופרס ועוד, שקדו בכל עז להיטיב מצבם, אף כי תקותם עלתה בתהו וידיהם לא עשו תושיה בארצות אחדות. — בעד בתי הלמוד ליהודים בממלכת תוגרמה ישחד מכספו בעד החברה השוע ונדיב לב הבאראן הירש כאלף אלפים פראנקען; אולם מחשבת הנדיב ההוא עושה חסד וצדקה בישראל

(קורות עם ישרון ח"ג) 38.

הופרה לרגל מלחמת הרוסים עם התוגרמים אשר התלקחה בעים רוחה, וביתר עז רבת שבעה לה נפש היהודים בבולגאַריען עמל ועני מהמלחמה ההיא, ועד כה לא הפיק השר זממו למרת רוחו.

b) היהודים היושבים באייראָפאַ כמרביתם יקחו חלק ביתר שאת ועז בעניני היהודים היושבים בארץ הצבי, אשר זה כשנות מאות אחדות נפלו פלאים במצבם המוסרי והמדיני ולא יוכלו קום (פרק קכ"ג a,). הצלמות ואי־סדרים בדרכי ממשלת תוגרמה, חיי התושבים ורכושם אשר אינם שאננים מפחד שודדים *), הפרעות אשר תשמנה שמות בארץ לרגלי המנהגים הרעים בחיי החברה אשר היו למורשה מאבותיהם, ודרכי האמונה אשר ראשי הקהלות בחרו למו השמים הבלי שוא ליסודי האמונה אשר לא יזכרו ולא יפקדו בספר התורה ורוחה זרה למו, כל אלה שמו לאַל את הדברים הטובים אשר חשבו אוהבי עמם נדיבי לב לעשות בעד אחיהם שמה. הכסף אשר ירעיפו כמטר היהודים באייראָפאַ לאחיהם בארץ הצבי, אך כרגע יסיר את מר העני מקרבם, אולם להושיע למו כי יושעו תשועת עולמים ויעשו חיל במלאכת יד, ודברי חפץ אחרים אשר ישוו פרי למו ידיהם לא עשו תושיה, ואם החנפים השואפים לכסף ולהשתרר גם השתרר על העם, אם המה היה יהיו למאשריו, יתעו את העם בתהו לא דרך במשאות שוא ומדוחים למען יעשו את כל אשר לבם חפץ. בעמל השוע הנדיב אדם המעלה יקר רוח וטהר לב, גבר חכם בעז שר וגדול בישראל הבאַראָן James (ה"ר יעקב) ראָטהשילד בפאַרים (נולד בשנת תקנ"ב, וימת בשנת תרכ"ח), ובן משק ביתו אשר לאין אונים עצמה הרבה הרב הח' הגדול אברהם הכהן (ויכונה בשם „אַלבערט קאָהן") (שנולד בפרעסבורג בשנת תקע"ג, וימת בפאַרים בשנת תרל"ז) אשר במלאכות ממשלת צרפת היה רב פעלים להיטיב מצב היהודים יושבי אַלזשיר (אלגיר), וישתר את פני היהודים בארץ הצבי שלש פעמים, נעשו ישועות בארץ הצבי לחלץ את בני עמם — כפי שהיה לאל ידם — מן המצר; בירושלים כונן על פי השר ראָטהשילד בית־חולים אשר בראשו עומד רופא אמן אשר שלח ראָטהשילד מאייראָפאַ וכל מחסוריו עליו. בשמעה נאקת אחיה בני עמה בארץ הצבי לא נתנה דמי לה האשה הכבודה והעדינה עליזע הערץ, ולבית אביה תקרא עדלע פאָן לאֶמעל, ותגמר אמר לכונן בשנת תרט"ו בית החנוך לילדים בירושלים ותשלח במלאכותה למטרה הזאת ירושלימה את המשורר הנודע ה"ר אברהם אליעזר המכונה דר. לודוויג אויגוסט פראַנקעל, כעת כבדתהו הממשלה בשם הכבוד פרש גבור (ריטטער)

*) אמנם בממלכת תוגרמה ישבו היהודים בכל עת באננים מפחד אויב והתוגרמים יתהלכו אתם בשלום ובמישור ואך לפעמים רחוקות ירגיזום ממנוחתם, ובאייראפא סבלו היהודים רב יתר מבממלכת תוגרמה, ומה גם לעת כזאת אשר השולטן יר"ה יאר פניו לבני ישראל ויראה אותות אהבה להרב הראשי בקרית מלך רב, ובאור פני מלך חיים ונסו יגון ואנחה וסר אף כל פחד אויב, וה' האוהב שערי ציון לו יהי בעזרנו לבלי תאנה אלינו רעה על אדמת הקדש. דו"ר.

פָאן האָבּוואַרטהה (נולד בשנת תק"ע), דברי המסע הזה כתב החכם פראַנקעל בספרו בשפת אשכנז בשלשה חלקים (שיצא אור בשנת 1858 והלאה) בשם „ירושלים" *). אולם תוצאות בית החנוך והלמוד אשר כוננו ידיה לא תשוינה פרי למחשבת נדיבת לב ההיא אשר השה לה עתידות טובות מאלה, ושמו לאַל המחשבות הטובות אשר חשבו ראשי בית החנוך ההוא, לעשות לאחיהם. — אבן בית הלמוד לעבודת האדמה אשר יסדו ביפו בעזרת חברת „כל ישראל חברים" על ידי הח' קארלעס נעטטער שבעמל רב ובתרף נפש הוציא פעלו למענהו, פרח יפרח כחבצלת בשם „מקוה ישראל".

c) ביראת הכבוד יזכירו סופרי דברי הימים לישראל בימינו אלה את השם הנכבד ר' משה מאַנטעפיאָרע, שנולד ביום השמיני לחדש מרחשון בשנת תקמ"ה, אשר זה שנים רבות עושה טוב וחסד לאחיו העברים, בהזילו זהב מכיסו להושיע להם ובדברו טוב עליהם לפני מלכים ורוזנים אשר שמו יקר בעיניהם וכבד יכבדוהו למאד. עוד בשנות תקפ"ז גם תקצ"ז נכסף נכספה נפשו לשחר פני היהודים בארץ הצבי ויסע משה עם אשתו הכבודה יהודית נ"ע (שמתה עליו בר"ה שנת תרכ"ב) לראות בסבלתם ולדרוש שלומם וטובם, וירא את חסדו לבני עמו ויתכבם כפי אשר היה לאל ידו. ויהי בשנת ת"ר כאשר לרגל עלילת שוא כי היהודים ישאפו לדם נוצרים בחג הפסח היא „עלילת דם" שמו יהודים אחדים בדמשק בכלא על פי ציר הצרפתי אשר גם הוא עזר לרעה ליהודים האמללים ויענו אותם באכזריות רצח [1] **) שם השר ר' משה מאַנטעפיאָרע־בלוית נביאו ר' אליעזר הלוי דר' לעווי ***) ובלוית השר ר' יצחק קרעמיאָ, ה"ר שלמה מונק ועוד—לדמשק

[1]) ראה בספר ה' ל. ה'. לעווענשטיין Damascia (שי"א ברעדעלהיים בשנת 1840), ובספר הח' צונץ „דאמאסקוס", „איין ווארט צור אבוועהר" (ובגעזאממעלטע שריפטען ח"ב, צד 160 והלאה).

*) ונעתק לשפת קדש בשם „ירושלימה" ע"י המליץ וסופר מהיר ה"ר החכם מנחם מענדיל שטערין מוויען. דו"ר.

**) ראה בספר „תמת דמשק" להרב החכם המליץ ר' מרדכי אהרן גינצבורג מווילנא. דו"ר.

***) הרה"ג אדם המעלה ודגול מרבבה ר' אליעזר הלוי המכונה דר. לעווי נולד ביום העשירי לירח תמוז תקס"ב על ברכי אביו החכם הנבון גדול בתורה ר' מרדכי בעיר זילז בשלעזיען, והאלהים חננו בכשרונות נפלאים ומאד נעלים וירכוש לו ידיעות רבות בשפת העברית ובשפת התלמודים והמדרשים ובשפות שונות המתהלכות באייראפא ובארצות הקדם, ואהבתו לבני עמו תוקד בקרבו כשלהבת יה ויבקע כל תקף ועז לעשות גדולות וישועות לבני עמו, ויהי למליץ יושר לבני עמו ויעמוד לימין השר משה עבד ה' לבית מאנטעפיארע, גם הוציא אור ספרים רבים ונפלאים אשר בהררי קדש יסודם, ונודע לשגב בכל תפוצות ישראל, ובכל מקום באו נשא מדברותיו קנא עם בלשון למודים ובקול הולך להבות אש האהבה לבת עמו ויהי לנס, ושמו נברכה בפי כל איש אשר בשם ישראל יכונה, ופרשת גדולתו ויקר ערכו הלא המה כתובים בספר השנתי, „האסיף" תרמ"ו, ובכתב העתי המדעי „מלפה" ח"ב שנה ראשונה. דו"ר.

פעמיו ויבא למעמעד־אַלי המשנה למלך במצרים שאז כרה ארץ הצבי למשמעתו, וה׳ נתן את חן משה בעיני המשנה למלך ויעתר לבקשתו לקרא דרור להיהודים התפים מפשע, ובבאו לקאָנסטאַנטינאָפּעל הפיק רצון מהשלטון ויבטיחהו כי ישים עינו להטיב מצב היהודים חוסי שבטו. עוד שלש פעמים בשנות: תר״ט, תרי״ז, תרל״ז שם משה לירושלים פעמיו, מבלי להתבונן כי זקן ובא בימים הנהו, ובכל פעם צדקה וחסד לפניו יהלכו, ובשנת תר״ו התיצב משה לפני הקיסר האדיר ניקאָלאַיוס הראשון בקרית הממלכה ס״ט פעטערסבורג, ובשנת תרי״ט נסע לרומא (על אדות הילד מאָרטאַראַ אשר לקחוהו בחזקה מבית הוריו), ובשנת תרכ״א כתת השר משה את רגליו למאַראָקאָ ששמה התנפלו יושבי הארץ על היהודים בשצף קצף, והשלטון משך למשה חסד ויתן צו להנציבים בספר כי יגנו בעד היהודים לבלי תגע בם יד איש לרעה. משנת תרל״א ומעלה עמד השר משה בראש דבר בתי הועדים אשר כוננו בערים רבות באייראָפּאַ להושיט עזרה להיהודים האמללים בפרס, אשר נפשם ברעה התמוגגה לרגל הרעב הכבד בארץ ההיא *). אולם למרת רוח כל איש עברי אשר לב רגש לו, עמל השר משה מאָנטעפיאָרע וכל היהודים הישרים בלבותם — אשר נסעו בעצמם ירושליםה וראו בעיניהם את העני בשבט עברתו שנתן חתיתו על אחיהם יושבי ארץ הצבי, ויחפצו לחלצם מן המצר ולעזרם על ידי מושבות (קאָלאָניען) שכוננו בעדם, ביסדם בתי חולים, בתי מלאכה, בתי הלמוד, גם בתי חנוך ליתומים ועוד דברים כהמה — לא עשה פרי כפי אשר חפצו בעליו. כפי הנראה אך בזאת יושעו בני ישראל יושבי ארץ הצבי תשועת עולמים, אם ראשי הקהלות בישראל אשר יעניקו את אחיהם שמה מכסף תועפות אשר יקבצו בעדם על יד, ישכילו למצא דרך נכון וישר כי אחיהם שמה יעשו חיל במלאכה ועבודה, והממשלה תיטיב צעדיה באופני הליכות ממשלתה פנימה.

---

*) השר הצדיק ר׳ משה מאנטעפיארע גוע וימת ביום ג׳ מ״ז מנחם אב תרמ״ה בהיכלו, וינחל כבוד מלכים במותו. דו״ר.

השמטה

לרגל נסבה אחת לא יכלתי להדפיס את הפרק צ׳ בפנים הספר, לזאת ארפיס בסוף ספרי ואין מוקדם ומאוחר בזה.

פרק תשעים

ספר הזהר

a) בעת אשר בפרובינצא ובארץ ספרד צפונה לחמו המחזיקים בחכמה עם האנשים אשר לא סרו ימין ושמאל מדברי התורה ככתבם בדבר בורא השמים והארץ כי דבר וכתב ממש או יד החזקה כפשוטה, בין כה וכה תקעה לה יתד במקום נאמן פלגה שלישית, אשר ראשיתה היתה מצער כפי אשר זכרנו (פרק פ"ד b), ואחר רחבה ונסבה במחוזות רבים כפי יד בעליה הטובה עליהם, והיא: בעלי ברית למודי הנסתרות או הקבלה (החדשה). למצא פתרונים לשאלות נכבדות, הסובבות הולכות בדבר השגחת האלהים על התבל כי לא תעבור מהחק ששם עליה מקדם קדמתה, והשגחת היוצר אל יצוריו, הנצחי לבן חלוף, איך ברא ה׳ יצורים אי־שלמים (אונפָאָללקאָממען) והרע, כל אלה לא נתנו דמי לרוח בני האדם חכמי לב בכל דור ודור ובכל עם ועם ללשונותם לגוייהם וישימו כל מעינם במו, בעוד אשר בעלי פלגה אחת ידמו כי ה׳ באמת גלה את סודו ליראיו בדברו בפיו הדברים הכתובים בכתבי קדש ובזאת הרגיעו את רוחם, והמחזיקים במעוזי החכמה בארו דברים כאלה במשל ומליצה ברוח הפילוסופיא, כדרך המבארים לספרי יון העתיקים נאמי נאם וישמחו בחלקם, אז בעלי פלגה השלישית אשר רוח הדמיון העז פעמה בקרבם לבלי חק—ויוכל היות כי מראשית כזאת רוחם נחלים תלהט באהבת האלהים הגדול והנורא ברוך הוא— גמרו אמר, כי אך אם נעמיק נרחיב להתבונן בסתרי התבל ומלואה, או אז נוכל למצא פתרונים להחידות הגדולות ההן, ובאשר בכתבי קדש צפונות דעת וחכמה העולות למרומי קצן, לכן שקדו למצא בכתבי קדש בלעדי החקים והלמודים הנכחים למבין, גם מחשבה נשגבה אשר בהררי הסוד יסודה, ואחר שמו כל מעינם להבין שרש דבר נמצא בהסוד ההוא. אם למודי החכמה בדבר השגחת היוצר אל יצוריו והליכותיו מולדת בעלי הדמיון העז בארצות הקדם, שגם המה הניחו יסוד מוסד לכל דבריהם את הקבלה הנושנה, היו לעינים להעברים המחזיקים במעוזי הנסתרות, לא נוכל לדעת אל נכון [1]; וביתר שאת

[1] החכם יאעל בריל בספרו בל"א „הפלוסופיא הדתית להזהר" וכו׳ (לייפציג 8⁰, 1849).

ועז כבד הדבר להרוץ משפט בזאת מאשר מפעלות למודי הקבלה (אשר הוראתה האמתית היא קבלה איש מפי איש) כרבן הכינו וחקרו בעצמם בעלי הפלגה ההיא בתור למודים ההולכים בעקבות אחיהם ההלכוא לפניהם, ועל מרבית הלמודים האלה לא כתוב שם בעליהם, או שמות אנשים אחרים יקראו עליהם, ובזאת יעלה שפק בלב הקורא אם נכונים המה גם שמות הארצות אשר נולדו בהן המחברים, והעת אשר ערכו את ספריהם גם היא בשפק יסודה; נוסף לזאת מצאו חפץ לפעמים אחדים מעורכי הספרים האלה ליחשם על שמות אחרים ולתלותם באילנות גדולים למען חזק האמונה בלב העם בדברי הלמודים ההם, כי יאמינו בם.

b) אף כי את הלמודים בדרכי הנפלאות שיקראו בשם „מעשה בראשית" „ומעשה מרכבה" הצפינו בראשונה מאשרי העם לרגלי ילדי נסבות הימים ההם לבלי יודעו בקהל רב, ואך בימי הגאונים החלו לשום עינם עליהם לצרף וללבן למודים אחדים ולהפיצם בישראל (פרק ס"ט d.), אולם זאת נוכל להחליט אל נכון כי רחקו מחשבות רב האי גאון בדרכי הקבלה ממחשבות בעלי ברית הקבלה בימים האחרונים (פרק ס"ז c.). ראשית למודי מסתרי הפלוסופיא בפרובינצא ערפל תהלתה (פרק פ"ד b.), מוצא כתב הקטן בלמודי הנסתרות הנודע בשם „בהיר" בשפק יסודו; גם הידיעות בדבר המורה (או המורים) להרמב"ן בדרכי הקבלה עזרא ועזריאל (פרק פ"ו b.), בשפק הנה, ואומרים אמור כי אך איש אחד היה, וגם הספר אשר יקרא שם עזרא הנזכר למעלה עליו: „באור לעשר ספירות" (שמקרוב הדפיסוהו לבד), גם הוא בשפק יסודו, מאשר כבר בספר „עבודת הקדש" לה"ר מאיר ב"ר יחזקאל ן' גבאי (פרק ק"ב d.) נמצאו כל הדברים האלה. בספרד פלסו נתיב ללמודי הקבלה: ר' טודרוס בן יוסף אַבולאַפִיאַ (אבו־אל־עפיה) שמת בשנת ה' אלפים מ"ג (1283), בן אחי ר' מאיר הלוי (פרק פ"ה e.), אולם כתביו כעת נודעו אך למתי מספר, ור' בחיי ב"ר אשר בזאראַגאָססאַ בשנת ה' אלפים נ"א (1291), שלבאורו לתורת משה נתנו מהלכים במקומות רבים. הוא יבאר את דברי התורה בארבעה אופנים שונים אל אשר יהי רוהו ללכת והוא: לחקור עד תכליתם לפי חקי השפה, בדרך ההגדה, בארחות הפלוסופיא, ודרכי הקבלה; בדבר האחרון הזה היו לו לעינים — כפי אשר שפתיו ברור מללו — דברי הרמב"ן. בספרו „כד הקמח" ידבר על אדות יסודי האמונה והנהגות האדם, ובס' „שלחן ארבע" (אשר ייחשו אותו ללא אמת להרמב"ן) ישא מדברותיו בדבר החקים אשר יעשו אותם בני ישראל לעת האכל בסדר השלחן; לבאורו לס' איוב לא יצא שם למרחוק ואך מתי מספר ישפיקו בו.

c) בין מושבי בשבט סופר העברים במחצית השניה למאה השלש עשרה, אשר אף כי בסתר לבם נפתה על חכמת הפלוסופיא וידבקו בה, ובכל זאת נצבו ברב או במעט כאויבים לה, גם חשקה נפשם למצא למו דרך

בנתיבות החכמה האלהית כי נפש האדם פנימה אשר היא חלק אלוה ממעל תתאחד עם יוצר הכל מבלי אמצעים, וישמחו למצא בדברי כתבי־הקדש — אשר קשט ותם במו נשקפו — דברים נשגבים וחכמה רבה הצפונה במו, יחד גם כבוד ה״ר יוסף ב״ר אברהם גיקטיליא בחכמתו ובתבונתו. הוא ערך בשנות ה׳ אלפים מ׳—נ׳ (1280—90) בעיר מעדינאַ צעלי Medina Celi בהיותו בן עשרים ושש שנה את ספרו „גנת אגוז״ אשר בחלק הראשון ישא מדברותיו על אדות שמות ה׳ הנכבדים, וחלק השני ערוך בתור ספר אשר יפיץ אור נגה על דרכי הפלוסופיא, וידיעות הטבע וחכמת הקבלה בימיו, ובחלק השלישי ישא דעו על אדות הנסתרות הצפונות בהתנועות לאותיות התורה. אולם ספרו „שערי אורה״ „ושערי צדק״ (ספר אחד אשר יקרא בפי המבקרים בשני שמות) וכתב אחד אשר כרבו לקוח מהלק השלישי „לגנת אגוז״, ישאו עליהם חותם תבנית ימי הבינה [1]). — דרך ר׳ יוסף גיקטיליא שפלס לו נתיב בין הפלוסופיא והקבלה בספרו „גנת אגוז״, בחר לו הספרדי ר׳ יצחק אבן לטיף, אשר בא בברית האהבה עם ר׳ טודרוס אַבולאַפיאַ (אבו־אל־עפיה) הנזכר למעלה, ולמען יוכחו בני העם לדעת כי צדקו דבריו כי ה׳ עושה מלאכיו רוחות (גייסטער) וספירות וגם גויות, ירה לזאת אבן הפנה כללי הגיון מחכמת החשבון הגבוה (מאַטהעמאַטיק). את ספרו „שער השמים״ ייחשו בשגגה לר׳ אברהם אבן עזרא [2]). דברים אחדים ממנו נודעו בקהל רב מקרוב [3]), ודברים אחדים שלא נדפסו עד היום, לא ירעו ולא ישחיתו להחכמה בהפקד מקומם. — אבן השלישי אשר עלה על שני האנשים הנזכרים ברחב לבו, אבל רוח דמיונו העז הוליכהו שולל לבלי חק וילך תמיד אַט תפוש ברוב שרעפיו בקרבו, הוא אברהם אבולאַפיאַ (אבו־אל־עפיה), אשר כמעט בכל ימי חייו היה נע ונד בארץ, ובשנותו את שמו לפעמים, שם כל מעיניו להונות את בני העם שיאמינו בו כי הוא נביא ואיש עושה נפלאות הנהו, והוללותו גדלה למעלה ראש עד כי מצא את לבו לדבר באזני הפאַבסט מאַרטין הרביעי כי יבא בברית דת היהודים, אבן עוד מעט היה כפשע בינו ובין המות ויהי לברות לשלהבת האש בעד עזות מצח אשר לא נשמעה כמוה. כפי הנראה הוא הוא אברהם, אשר הרשב״א עמד בפרץ נגדו (פרק פ״ח ,c) וישקד בכל תקף ועז לתת שמו לגדופים לבלי יהי לבני ישראל למוקש. ספריו הנמצאים בכתובים נושאים עליהם ביתר

---

[1]) בדבר הספרים האחרים לר׳ יוסף גיקטיליא אשר חבר, או אשר ייחשו אותם לגיקטיליא, ראה בהענציקלאפעדיע להחכמים ערש וגרובער זעקט. II. כד׳ 31 צד 76 והלאה. [2]) „כרם חמד״ ח׳ שמינית, צד פ״ח. „השחר״ שנה שניה, צד פ״א. [3]) אגרת תשובה״ בכ״ח ח״ד, צד ט׳. „צרור המור״ נדפס „בכרם חמד״ ח״ט, דקנ״ד—נ״ט. „צורת העולם״ (וויען 1860). רובי דברי ה״ר יצחק אבן לטיף בספר „גנזי המלך״ העתיק הח׳ כרמולי בס׳ „Revue Orient״ ח״א, צד 61. באורו לקהלת יצא אור במאה השש עשרה.

עז חותם תכנית חכמתו אשר בחר לו בחשבון המספרים, אשר המלים תשתוינה יחדו במבטאיהן ולפעמים להחליף ענין אחר במלים שונות, וביתר עז בשמות האל יתברך הוא [1]).

d) אולם ביתר שאת ועז עצמה הרבה לספרת הקבלה אשר הלכה הלוך וגדל בקרב ישראל, האיש ר' משה ב"ר שם טוב דיליאון, אשר שם כל מעיניו להפיץ — ביד חרוצים — מעינות הקבלה חוצה, ובמחצית השניה למאת השלש עשרה הלך הלוך ונסוע במקומות שונים בספרד כמו: „באַווילאַ, גואַדאַ־לאַקסאַראַ, באַללאַדאָליד" „Avila, Guadalaxara, Balladolid" ועוד, ויחבר ספרים רבים בחלקת הקבלה, אשר מהם נדפס אך ספר אחד בשם „הנפש החכמה" [2]). על ידו נודע ונגלה ספר הזהר אשר ייחשוהו להתנא ר' שמעון בן יוחאי, ורבים מאחינו קדוש יאמרו לו. וביתר עז יעריצוהו המחזיקים בלמודי הקבלה בהיותו ראשון לכל הספרים האחרים בספרת הקבלה, ובגללו יכבדו למאד את הרמ"ד שהוציאו לאור, אולם גם הרבה מערערים יצאו עליו ועל הזהר, וישימו תהלתו לתהלה באמרם כי דברים רבים יתנו עדיהם כי הוא בעצמו חבר, או על פיו כתבו, והוא הוציא לאור את ספר הזהר ויתלהו באילן גדול, וישם את דבריו — שהרה והגה רוחו — בפי התנא ר' שמעון בן יוחאי כאשר גלה ה' לו את סודו בעת החיש לו מפלט במערה מחמת האויב (פרק מ"ט, c), ואומרים אמור כי שמה חבר את ספר הזהר. אף כי לפי מתכנתו נדמה כי אך באור הוא לספרי תורת משה על פי ה', אבן זעיר שם זעיר שם תבאנה קבוצות אמרי קבלה אשר בעליהם ישאו מדברותם בדבר הנסתרות הצפונות בספורי כתבי קדש, וגם ידבר במו על אדות פקודי ה'. גם זאת יוכיחו המערערים כי משפטי ההגיון בחכמת הפילוסופיא בימי הבינים היו להמחבר לעינים, ויהגה בכתבי המשורר ר' שלמה אבן גבירול [3]), גם בכתבי ר' יהודה הלוי, והרמב"ם וכמוהם [4]), ויערך דברים אחדים מהם בשם מחבר הספר [5]). גם ילינו עליו לאמר כי לא ערך את הספר בסדר נכון ויישר בדבר למודי הנסתרות, כי אם דברי הספר כמרביתם בלולים יעלו והמאמרים משלבים

---

1) ראה בס' החו' יעללינעק בל"א „מבהר מסתרי הקבלה" ח"א, צד 16. „הפלוסופיא והקבלה" ח"א; ובס' „בית המדרש" ח"ג במבוא. 2) החו' יעללינעק בספרו „מאזעס בן שם טוב דע לעאן אונד זיין פערהעלטניסס צום זהר" (לייפציג 1851).
3) החו' זקש בספרו דיא „רעליגיעזע פאעזיע", צד 229,230. 4) החכם מהר"ד קאססעל בהערותיו לספר הכוזרי שנעתק ע"י לשפת אשכנז מאמר ב'. פרק ל"ו. ע"ט *).
5) החו' יעללינעק בספרו „משה דע לעאן", צד 21 והלאה.

---

*) ראה בס' „מטפחת ספרים" להגאון ר' יעקב עמדין בדפוס ר' מיכל וואלף בלבוב דף י' ששם ידובר על אדות הדברים שיובאו בס' הזהר שישתוו לדברי ר' שמואל הנגיד במבוא התלמוד ועוד כבגנות, גם הדברים שישוו להכוזרי. דו"ר.

איש אל אחיו ובקול מושל ידבר אל הקורא, ובתוכם יעלו בלולים גם למודי החכמים המחזיקים בדרכי אפלטון החדשים, דרכי הוגי בנסתרות, למודי אריכטו ודרכי ההגדה למשל משלים, אשר אך בעמל רב נוכל להבין הרעיון הצפון באמרות הספר הזה. בעת ידבר על אדות האלהים ברוך הוא כאשר גלה סודו להחרדים על דברו, ימטיר דברים רבים בשפה נשאה, ובמליצות קשות ובצעיף הנסתרות יכסה את הדברים הכתובים בו. עוד יוסיפו מערעריו לאמר כי הוא חפץ לעטות את ספרו בשפת ארמית להאדיר ולהעריץ מדברותיו, אולם הוא לא יכין לדבר בשפה הזאת מבלי שגיאות [1]). כן יוכיחו אשר במקומות אחדים ידבר נגד ספרי התלמוד [2]). גם יוכיחו כי ידי זרים חלו בו במקומות אחדים באשר נראה כי רעיונותיהם סובבים הולכים בדרכי למודי הנוצרים, וביתר עז בדבר היחוד המשולש [3]). ספר הזהר יפרד והיה לשלשה חלקים. החלק הראשון יקרא בשם זהר, השני רעיא מהימנא (הרועה הנאמן Pastor fido), והשלישי יקרא בשם „מדרש הנעלם", אכן לפעמים ישנו דברי חלק השני בראשון ומהראשון בשני, וגם נספחו למו דברים שונים אחרים, אשר נראה כי לא ממקור אחד יצאו, ולא ממעין אחד יקרו ולא נודע מוצאם.

e) יסוד מוסד לדרכי למודי הקבלה, המה הדברים האלה לאמר: כל דבר הנמצא בתבל ארצה מעשה ידי ה' הנהו, מקור האור הנצחי; ואת האלהים ברוך הוא, נוכל לדעת אך על ידי פעליו אשר יביעו אמר בכל עת את גבורתו וחכמתו הרבה. להאלהים העז והמשרה מבלי ראשית [4]), הנעלם רב יתר מכל הנעלמים [5]), או יקרא גם בשם „אין" מאשר כל הארץ וכל אשר בה מאין מוצאם. האין הוא אחד ולא יפרד לחלקים ואין תכלית לו (אין סוף). כבוד האלהים מלא את כל מקום הארץ, או הוא המקום בעצמו, ולמען הוציא את דבריו לפעלם, לפעול ולעשות, ר"ל להביע רוחו (לשלח דברו בארץ) ובזאת להוסיף עז ותעצמות למפעלותיו, שב אל קרבו, למען ישאר מקום התבל ריק [6]), לרגלי הלמודים ההם החל ה' הוא אין סוף להראות מפעלותיו בראשונה במבחר

---

[1]) המה יגידו כי לא הבין אל מה ירזמו דברי התלמוד בבבא מציעא דף ע"א ע"א, יורד עמו עד „לחייו" ויכתוב בשפת ארמית „עד לועא", כן כתב תחת המלה „הלוה" שהוראתה ללות לאיש על דרכו „אוזיף" *). [2]) הח' גרעטץ בספרו „קורות היהודים ח"ז, צד 582. [3]) שם ח"ז, צד 233, ה' טהאליק בס' „וויכטיגע שטעללען דעס ראבבינישען בוכעס זאהאר" (ברלין 1824, 8⁰). [4]) עתיק יומין (דניאל קאפיטעל ז', פסוק ט'. י"ג). [5]) טמיר מכל טמירין. [6]) דבר שיבת ה' ברוך הוא אל קרבו יקרא בשפת המקובלים בשם „צמצום".

---

*) בדבר יורד עמו לחייו והזהר שונה ללחייו מלשון לחי במקרא המתורגם לועא, ובגמ' הכונה בפיסק לחיתו ומקפת פרנסתו, כל הדברים האלה כתובים בארוכה במטפחת ספרים בלד כ"ה נדפס לבוב הנ"ל. אכן בדבר השגגה בהוראת המלה „הלוה" חפשתי במטפחת ספרים ולא מצאתי ולא ידעתי באיזה מקום שגה בעל הזהר בזה. דו"ד.

היצורים בתבל ארצה, אש׳ר יקרא בן ה׳, או בהאדם הראשון (אדם קדמון) כאשר תוצג לפנינו במחזה דמות כמראה אדם כמוהו ביחזקאל (קאפיטעל א׳ פסוק כ״ו). מהאדם הקדמון ההוא נפוצו בארץ ארבע מעלות והנה: אצילה, בריאה, יצירה, עשיה[1]). האצילה (ההשפעה) היא תכנית מפעלות תכונות האדם הקדמון, ממנה יולדו יצורי חכמה או כחות, והמה תכונות רוחו וגם כלי חפצו המה לפעול את כל אשר יחפוץ. תכונות רוח האדם הקדמון הנה עשר כפי מספר הקדש של הספירות, אשר מושגן מעט מעט עבר מהמספר הקדמון בראשיתו (ככתוב בספר יצירה פרק ס״ט ,d) על מספר הספירות. שלש הספירות אשר עליונות הנה לאחיותיהן. הנה כחות החכמה, ושבע האחרונות שניות להנה. סדר הספירות לפי מדרגתן הוא: א׳) כתר; ב׳) חכמה; ג׳) בינה; ד׳) חסד או גדולה; ה׳) גבורה; ו׳) תפארת: ז׳) נצח; ח׳) הוד; ט׳) יסוד; י׳) מלכות[2]). מהעולם הראשון של האצילה יעשו השלשה העולמים האחרים, אולם בין השלשה עולמים ההם עולם העשיה עומד בסתר המדרגה. משלשת העולמים האלה לקח חלק האדם, אשר בתור עולם קטן הוא במעשה כמו האדם הקדמון במחשבה, ובעולם העשיה יפעל האדם על ידי יסוד החיים אשר הטבע בקרבו (נפש); בהיצירה יעשה גדולות בחכמתו (רוח); בעולם הבריאה על ידי תבונתו הרבה (נשמה); הנשמה היא בת אל-מות, ותחשב חלק אלוה ממעל וכו׳[3]). — והנה קמו מערערים רבים על הלמודים ההם לאמר כי למודים כאלה זמורת זר היא בכרם דת העברים וכרחוק מזרח ממערב כן רחקו מחשבות חכמי ישראל מקדם קדמתה בדבר האמונה, ממחשבות כהנה, אשר אם נחדור בדברי בעליהן נוכח לדעת כי שרש דבר נמצא במו אשר התבל היא האלהים שטת הפלוסופים היונים הקדמונים, אולם כרבי המקובלים כפי הנראה לא שמו לבם לחקור עד תכלית דבריהם כהם ואל־מה ירזמון מליהם[4]).

f) עוד זאת יוסיפו המערערים והמתנגדים לספר הזהר לאמר: לו גם מחבר הזוהר לא מצא חפץ, בספרי בחירי הסופרים במאת האחת עשרה והשתים עשרה, לו גם לא לקח מחלב שפת ספרד[5]) ויעש בו מטעמים בשפת

[1]) שלשת השמות האחרונים לקוחים מישעיה קאפיטעל מ״ג, פסוק ז׳. [2]) אחדים מהשמות האלה לקוחים מדברי הימים א׳ קאפיטעל כ״ט פסוק י״א. [3]) ראה בס׳ כוזרי שנעתק ע״י מהר״ד קאססעל, מאמר ד׳ פרק כ״ה בסופו והערות מהר״ד שם. [4]) ראה בס׳ הח׳ מונק Melanges צד 492 והלאה. [5]) מהמלה Esnoga (זינאגאגע) יצר בשפת עבר „אש נגה"[*]).

*) בס׳ משפחת ספרים נדפוס ר׳ מיכל וואלף בלבוב לד ת׳ נראה פרק שלישי מביא לשון הזהר רעיא מהימנא פ׳ כי תצא (דף רפ״ב ע״א) בכתוב „כן מראה הנגה סביב אש נגה" וז״ל ובלשונא נגה ונגה להם ומהכא קרו לבי כנישתא אש נגה וכו׳ וכתב הרה״ג ר׳ יעקב עמדין „הלא נראה בעליל, שמחבר הכתוב כמראה אש נגה על בית תפלה. שנקרא אש נגה וכו׳ והיכן נמצא כזה וכו׳ לא כתרגום ולא וכו׳ כי אם בלשון ספרדית". דו״ר.

קדש ויאמר ראו זה מבטא חדש עברי הנהו, אף אם לא היו שגיאות גדולות בשפת ארמית בהספר כאשר הנה לפנינו כיום, גם אז לבנו יטה בשפק, כי חכם לבב ומורה המשנה כר׳ שמעון בן יוחאי יערך ספר בדבר ענינים אשר בימיו אסרו אסר מאשרי העם להודיעם בקהל רב, ומה גם בשפת ארמית, גם יאמרו המערערים כי את אשר יפלא בעינינו ביתר עז הוא כי כל גדולי ישראל עד מאת השלש עשרה לא ידעו ולא שמעו מספר הזהר. וגם אמנה אחרי צאת ספר הזהר לאור, לא האמינו בו כרבי הקוראים, ובדברי נפלאותיו המוזרות [1]). גם יספרו לאמר כי הסופר בחלקת הקבלה (המקובל) ר׳ יצחק מעכו בא — אחרי נלכדה העיר הזאת לפני השלטון ממצרים — בשנת ה׳ אלפים נ״א (1291) לספרד, ושמה דרש קרבת האיש ר׳ משה דיליאון, אשר על ידו נודע בשער בת רבים הספר הנפלא ההוא שמקרוב בא, ויתפוץ לשמוע מפיו שרש דבר נמצא בספר הזה. וישבע משה כי הוא מצא כתב ישן בביתו באַווילאַ Avila ועליו כתוב כי הכתב כתב ר׳ שמעון בן יוחאי הוא, ונכון הוא להראותו את הכתב לעת מצוא. בין כה וכה ולא ארכו הימים ור׳ משה דיליאון חלה את חליו אשר מת בו בשנת ה׳ אלפים ס״ה (1305). אז בא איש עשיר מאַווילאַ ויפן לאלמנת דיליאון ולבתה, אשר נשארו אחרי מות ר׳ משה בעני והסר כל ויבטיח להן כי יקח את בת דיליאון אחרי כבוד לביתו ובנו יקחה לו לאשה, וגם ירבה מהר ומתן, אם אך הנה תתנה לו את עצם הכתב אשר משם העתיק משה הכתבים אשר הוציא אור, ותעגינה ותאמרנה האם והבת לאמר: לא נוכל לכחד האמת תחת לשוננו כי עצם כתב כמוהו לא היה ואך ר׳ משה בעצמו כתב את אשר הרה והגה רוחו, ומאשר אם שם התנא ר׳ שמעון בן יוחאי יקרא על הספר אז קדוש יאמר לו, לכן כתב את ספר הזהר בשמו [2]). — ואמנה ספר הזהר עשה לו מהלכים בראשונה רב יתר באיטאַליען מבספרד, ואחר יצא שמו לתהלה בארצות הקדם [3]). עוד זאת יתלוננו המערערים לאמר כי פעולתו על היהודים היתה לרעה, באשר נטע על תלמי לבות בני ההמון מנהגים רבים אשר בפחד ומוג לב יסודם. הוא פלס נתיב להאמונה ברוחות רעות, ולרגלי למודיו הסיר אחור את לבות בני העם לבלי יוסיפו ללמוד את דברי כתבי הקדש בשום שכל כפי הוראתם

---

[1]) אם בין כתבי מסתרי הקבלה, אשר עליהם ירזמון מלי הרשב״א בשו״ת ח״א, תשובה תקמ״ח, גם ס׳ הזהר יחשב כפי אשר הה׳ ה״ר אהרן יעללינעק יחשוב, לא נוכל להחליט דבר. [2]) הידיעה ההיא נמצאה בההוצאה הראשונה לס׳ יוחסין דפוס קונשטאנטינא, ובהוצאות האחרונות השמיטו את הידיעה ההיא, וכעת (בלעדי מקומות אחרים) נספחה שנית לספר היוחסין (דפוס לונדון). [3]) על אדות קורות ספר הזהר באחרית הימים ומה הגיע אליו, ידובר בספר הה׳ צונץ „גאטטעסדיענסטליכע פארטרעגע", צד 405. ובס׳ „קורות היהודים" להה׳ גרעטץ ח״ז, צד 468.

האמתית ואך בנסתרות בחרו, גם יוכיחו המערערים כי מבלי משים יםצאו דברים אחרים שידי זרים תלו בו אשר נטעו בלבות בני העם גם מדות אשר לא תפארת הנה לעושיהן, ובני העם לא ידעו ויאשמו וכל דבר אשר כתוב בו קדוש יאמר לו. לזאת אפוא יחליטו המערערים כי נודע למו בעליל כי לא ידי התנא ר' שמעון בן יוחאי כוננו את ספר הזהר, וזולת הדברים ההם, גם ה"ר יעקב עמדין (יעב"ץ) עמד בפרץ לעמתו וירא את ערמת האיש משה דיליאון כי לשקר עשה עט שקר סופרים (פרק קל"ח c,) *), אכן אנשים רבים וביתר עז כל כתות החסידים לא ישיתו לב לדברי המתלוננים והמערערים ויאבינו בספר הזהר, כי תורתו אמת, כמו בחקי הדת הנתונים לנו מקדם קדמתה.

*) הגאון ר' יעקב עמדין יביע רוחו כי עקר ספר הזהר נכבד הוא וממקום קדוש יהלך, אבל לא מפי התנא ר' שמעון בן יוחאי יצאו דברי הספר, ואך יתן דופי בהנוספות אשר נספחו אליו מהאחרונים כמו „רעיא מהימנא" וכדומה. דו"ר.

אחרי חתימת ההדפסה הגיעתני הבשורה הרעה אשר החרידה כל עצמותי, כי ידיד נפשי אשר לשמו ולזכרו תאות נפשי הרב הח' הבלשן הנותן אמרי שפר הנודע לתהלה המליץ המהלל והנכבד ר' דוד גארדאָן גוע וימת בהיותו בן חמשים ושלש שנה במותו, לזאת הצגתי בסוף ספרי למזכרת את הדברים האלה; ויען כי קצר הגליון מהשתרע לזאת קצרתי במקום שהיה לי להאריך.

אנה פנה דודך (שה"ש ה')

האמנם חכם הרזים הביע אמר „דור הולך ודור בא והארץ לעולם עומדת", אולם לא כמות אחד האדם, מות איש מורם מעם, חכם לבב ודגול מרבבה שהקדיש כל ימי חייו לתושיה ולמדעים, וישם כל מעיניו להפיץ מעינות החכמה חוצה ולפקוח עיני העם היושבים בחשך כי יראו אור גדול. ומה גם איש אשר חננו האלהים בלב מתנה תמים וישר ובשובה ונחת דרכו ותזל כטל אמרתו, איש אשר רכש לו אהבת העם ויקח כקסם לבותם באמרי שפתיו כי נעמו, איש כמוהו כי יפקד מקומו, עליו יתאבלו אחיו בני אמונתו באמת ובתמים. אם נתבונן ונשים עינינו ולבנו לימים עברו בערך עשרים ותשע או שלשים שנה עת חזון שפת עבר עוד לא היה נפרץ בנו, הבלי־שוא כסו את פני העם, והנה דרך כוכב מיעקב הוא „המגיד" מ"ע הראשון לבני ישראל בשפת עבר, ויהי מכתב שבועי וגם כתב מדעי ובו התנוססו כאבני נזר חכמים גדולים אנשי השם כמו: שי"ר, הרשד"ל, מהר"ם שטראשון, ב"ג, דוקעס, בארגעס, הרה"ג רח"ז סלאָנימסקי, פינילייש, הרה"ח שניאור זקש, לעטערים ועוד, ובאמת היה אוצר כל כלי חמדה לספרת העברית, והנה אף כי יסדו מהר"ל זילבערמאַנן, אולם כל דבריו ישק על פי הרב החכם המליץ והבלשן מהר"ד גאָרדאָן. ומאמריו המלאים חכמה ודעת מלאו את פני „המגיד". וגם

העניק מהר"ד הנ"ל לבני ישראל ממגד תנובתו גם במ"ע עברים אחרים בלעדי „המגיד" בשפת עבר ובשפת אנגלית, ודבש וחלב תחת לשונו. אהבתו לבני עמו תוקד בקרבו כשלהבת־יה ובדבריו הנמרצים החוצבים להבות אש האהבה לבת עמו העיר את הרעיון הנשגב של ישוב א"י אשר קדוש יאמר לו בלבות אחיו. ביתר שאת ועז בימים האחרונים אחרי מות רעו ר' אליעזר זילבערמאַנן, ודבריו לא שבו ריקם, כי אם פעלו את אשר חפצו בעליהם, זולת השכלתו חכמתו ורחב לבו היה איש ישר וטוב לב אשר גאה וגאון רחקו ממנו, וכל יודעיו ומכיריו יעידו כי שקד בכל עז לעשות טוב וחסד לכל איש ואיש. ואנכי ביתר עז אתעצב אל לבי ואתאבל על מותו באשר כרתי אתו ברית אהבה וידידות זה שנים רבות ומכותלי דברי מכתביו שערך אלי כפעם בפעם נוכחתי לדעת כי לרב טובו וישרו אין חקר. השפה העבריה תתיפח תפרש כפיה על מות החכמים: סמאָלענסקי וגאָרדאָן הנאהבים והנעימים השרידים אשר החזיקו במעוזה, אברהם מאפו העברי איננו, סמאָלענסקי וגאָרדאָן עזבו אותנו לאנחות ואנה אנו באים, תנצב"ה. ונשמת מהר"ד גאָרדאָן הטהורה והעדינה תתלונן בצל שדי. דברי הכותב בדמע ברוח נשברה בלב נדכה ובידים רועדות.

דוד ראַדנער.

אחרית דבר

עוד דברים אחדים אדבר אתך קורא ישר ונכבד; עתה תודות לה' כבר כליתי את מלאכתי הנכבדה בההדפסה, ואם המצא תמצאנה שגיאות אחדות והנה טעות הדפוס, תסלח לי בטובך כי מבלי משים תתמלטנה שגגות עפ"י המכונה (מאַשינע), ומה גם כי לרגל השריפֿט בהדפוס לא יכולתי להציג נקודות כחפצי ואתך הסליחה הפעם, ועוד חזון למועד עת אדבר אתך אהובי הקורא כאשר עם לבבי. עוד אוסיף להגיד לך קורא נכבד כי בחרף העבר הודעתי במ"ע „המגיד" כי הרה"ח המפורסם מהר"א אליהו הרכבי יעניקני בספרי מהערותיו היקרות, אולם לרגל מסעו מטעם הקיסר יר"ה לארצות הקדם לא היה לאל ידו לקיים הבטחתו. אולם אבקש לא אך את כבוד מעלתו לבד, כי אם שאלתי ובקשתי היא כי עוד הכמים מצוינים ישלחו אלי בטובם את מעלות רוחם ואספתן לספרי בההוצאה השניה אי"ה, ושלום לכל קוראים נכבדים וברכה, כחפץ ידידכם הדורש שלום עמו.

דוד ראַדנער.

ווילנא י' תמוז תרמ"ו

תֹּכֶן וְהָעִנְיָנִים בַּחֵלֶק הַשְּׁלִישִׁי

מַחְלֹקֶת הַחֲמִישִׁית . Fünfter Abschnitt

הַתְּקוּפָה הַחֲדָשָׁה אַחֲרֵי יְמֵי הַבֵּינַיִם .

מחלקת הששית . Sechster Abschnitt.

העת החדשה, מימי האדם המעלה הרמבמ"ן עד היום הזה .

השמטות

צד 483 בפרק קב"ו סוף סי' c , צ"ל בין מחזיקי למודי הקבלה אשר נסבו ורחבו נמצאו גם איזה אנשי מרמה אשר בדאו מלבם הבלי־שוא ומדוחים למצא חפץ בהם להוליך את העם שולל , ושמות הקדמונים יקראו עליהם ללא אמת , אנשים כהמה הדיחו הרעה על היהודים כמעט כמו התלאות שסביב שתו עליהם לרגל הבקרת .

צד 351 אחרי המלה „ההיא". — נשמטו דברי הרב המחבר שערך אלי במכתב בש"א בתור הערה להדברים האלה. „בעת מלאו תשעים שנה לחיי הח' הגדול דר. צונץ בשנת 1884 (תרמ"ד) כוננו ידי ראשי בית הלמוד הנ"ל לכבודו „ספר־הלולים" (יובעלשריפט), אשר בו ערכו חכמי לב מליצים הנודעים למשגב בשער בת רבים וביניהם גם נוצרים אנשי השם, את מעלות רוחם ויספרו אל חק במליצה נשאה את הדר מפעלות הח' צונץ את אשר גמל לבני ישראל, בשפות: עבר, אשכנז, אנגלית, ואיטלקית. וכאשר השמועה הרעה עשתה לה כנפים במחנה העברים כי לקח אבי המדעים בספרת היהדות מעל ראשם ונפשו הטהורה והעדינה עלתה השמימה ביום ד' עשרה ימים לחדש אדר שני בשנת התרמ"ו (17 מארץ 1886), ויבכו כל בני ישראל — אשר לב רגש למו — את רבינו יום טוב ליפמאן צונץ בכל מקום אשר נפוצו בני ישרון ויבאנו להתנחם".

אזהרה

רעגיסטער דער פֿאָרנעהמען פּערזאָנען (אַלפֿאַבעטיש) וועלכֿע בשטעללונגען געמאַכֿט האַבען אויף דיעם ווערק .

ווארשויא

הרה״ג התוכן הגדול ר׳ חיים זעליג סלאָנימסקי הי״ו מו״ל מ״ע ״הצפירה״ .
המשכיל ר׳ אליהו שערשעווסקי .
הג׳ ר׳ אהרן קאָניגסשטיין .
הח׳ האינזינער ר׳ אלכסנדר ווילנער .
הנכבד ר׳ אברהם לייב קליין .
המשכיל הנכבד ר׳ אברהם הופֿנאַגעל .
הג׳ ר׳ אבא פּאָסוויאַנסקי (מקאוונא)
הג׳ ר׳ אלכסנדר בראָקמאַן .
הרה״ח ר׳ בונים סופר .
ה׳ בערנאַרד נאַטאַנזאָהן .
הנכבד ר׳ בנימין פֿאַבריקאַנט .
הג׳ ה״ר בנימין ריטענבערג .
הג׳ ר׳ בנימין קליינמאַן ובנו האברך הג׳ .
המשכיל ר׳ ברוך הופֿנאַגעל .
הג׳ ר׳ דוב בער ראַבע .
הח׳ ר׳ דוב בער דווידזאָהן .
המשכיל הנכבד ר׳ דוד אויערבאַך .
הג׳ ר׳ דוד בובֿווייץ .
ר׳ דוב בער סאַקאָלסקי .
הדאָקטאָר הה׳ הערץ .
ה״ר זאב וואלף טאַלקאָווסקי .
הג׳ ר׳ זלמן זאַלשופין .
האברך הג׳ זיגמונד ענדעלמאַן .
הג׳ ר׳ זאב וואלף אשכנזי .
הג׳ ה״ר. ל. חיות .
הג׳ ה׳ יאָאַחים זילבערשטיין .
האברך הג׳ ר׳ יצחק הופֿנאַגעל .
הנכבד ר׳ יהודה ליב מעטניצקי .
הנכבד ר׳ יהודה ליב ראָזענבלום .
הנכבד ר׳ יחזקאל ראָטהבאַרד .

הג׳ ר׳ ישראל ראָטהאָלץ .
הג׳ ר׳ יצחק אשר קליינמאַן .
הח׳ האַדוואָקאַט ה׳ יאַשינאָווסקי .
האברך המשכיל ר׳ יונה ווילנער .
הר׳ הג׳ ר׳ ירוחם ליב וואַלפֿיש .
האברך הג׳ ר׳ יוסף אַדלער .
האַדוואָקאַט הח׳ ר׳ יוסף פּאָרעללאָ .
הג׳ ר׳ יוסף זייציק .
הג׳ ר׳ יוסף הופֿנאַגעל .
ה״ר יעקב ליב גאָרדאָן .
האברך הג׳ ר׳ יעקב זאַלבערג .
ה׳ לעאָן שפרינגער .
הג׳ ה׳ מאַרקוס טויבענהויס .
הג׳ ה׳ מאָריץ נייאפֿעלד .
הג׳ ר׳ מרדכי קערנער .
האברך המשכיל ר׳ מרדכי טייטעלבוים .
המשכיל ר׳ מנשה וואַקס .
הג׳ ר׳ משה האַמער .
הרב החכם הנודע לתהלה ר׳ משה מאשקאווסקי .
הרה״ח ר׳ משה כהן .
הג׳ ר׳ משה קאַבאַצניק .
הג׳ ר׳ משה קאַזאַנאָווסקי .
האברך המשכיל ר׳ משולם זלמן הופֿנאַגעל .
הה׳ הנודע לתהלה המליץ ה״ר נחום סאָקאָלאָוו מו״ל ספר־השנתי ״האסיף״ .
האברך המשכיל ר׳ נפתלי הירץ הופֿנאַגעל .
הרב החכם המפורסם אדם המעלה ה׳ ס. פעלטין מו״ל מ״ע ״איזראַעליטאַ״ בשפת פולנית .

ר׳ נתום שטערלינג .
הג׳ ר׳ עקיבא אייגער .
הרב החי המטיף דר. צילקאָוו .
הג׳ ר׳ צבי הירש הייטלער .
האחים הג׳ לבית צווייער .
המשכיל ר׳ רפאל הופֿנאַגעל .
הג׳ ר׳ שבתי ברעגמאַן .
ה״ר שמואל לעווין נ״ע .
הג׳ ר׳ שאול שפירא .
הרב החי המליץ המפאר והמהלל הנודע לתהלה ר׳ שאול פנחס ראבינאוויץ מווילנא (המכונה בשם שפ״ר) מו״ל ספר־השנתי ״כנסת ישראל״ ;
האַדוואָקאַט חכם הלבב ר׳ שמעון ראָזין .
החי ר׳ שמעון ראַזען (בפראַגע) .
ר׳ שמואל משה טאָם .
האברך הג׳ ר׳ שמואל עמנואל .
החי המנהל (דירעקטאָר) ברעאַלשולע ר׳ שמואל דיקשטיין .
החי ר׳ שמעון משה חאָנעס מווילנא .
המשכיל ר׳ שלמה סידריאַנסקי .
הג׳ ר׳ שמעון זאַלשופין .

לאָדז .

הג׳ ה׳ אַרינזאָהן .
הנכבד ר׳ אליעזר ליבער זיף .
הנכבד ר׳ אברהם יצחק איטהאָלד .
הג׳ ר׳ אהרן קראָנענבערג .
ה׳. ג. שיק.
המשכיל ר׳ דוב בער געגוזין .
ה׳ ווישעוויאַנסקי .
הג׳ ר׳ יעקב ווערהופקע .
החי ר׳ יצחק אייזיק טרויב .
הג׳ ר׳ יעקב גרונין .

המשכיל הנכבד ר׳ יוסף חיים גראַוועָ .
ה׳ לעווין .
הנכבד ר׳ משה יצחק לוקסעמבערג .
המשכיל ר׳ משה ליב חזן .
המשכיל ר׳ מענדיל לעווין .
ה׳. מ. א. ריאַזאַנסקי .
המשכיל ה״ר משה וואָלפערט ;
המשכיל ר׳ משה גריליכֿעס .
החי ה׳ מייזעל (בן הרב) .
הג׳ ר׳ פֿייוויל לעווין .
הג׳ ה׳. פ. גריענפֿעלד .
הג׳ ה. קאָראָנאָווסקי .
המשכיל ר׳ שלמה פאַוולאָוויצקי .
הג׳ ר׳ שלום עפשטיין מווילנא .

זגערז .

הנכבד ר׳ אברהם וויס .
הנכבד ר׳ אליעזר ליבראַך .
החי ר׳ אברהם יעקב ווייצענפֿעלד .
החי ר׳ טוביה ליפֿשיץ .
החי ר׳ ישכר משה שוואַרץ המכונה במ״ע בשם ״ים השתור״ .
הנכבד ר׳ יעקב נעקרעץ .
הג׳ ר׳ מרדכי מרגליות .
הנכבד ר׳ שלמה הורוויץ .

ביאַלעסטאָק .

הרב הגאון מו״ה שמואל מאָהילעווער אב״ד ורב לעדת ישראל בביאַלעסטאָק.
הנכבד ר׳ אברהם שמואל הערשבערג.
הנכבד ר׳ אליעזר בלאָך .
המשכיל ה׳ אָלקין .
הג׳ ר׳ דוב בער וואָלקאָוויסקי .
הג׳ ר׳ זלמן בעלאַך
הג׳ ר׳ חיים ראָזענבלום .
הג׳ ר׳ יעקב וואָלף .

הג׳ איזאַק (ר׳ יצחק) מיילאַך.
הדר. הח׳ ר׳ יוסף חאַזאַנאָוויץ.
הח׳ הנכבד ר׳ יהודה ביעלאַסטאָצקי.
הח׳ ר׳ ישעיה וויכאצקי.
הג׳ ה׳ יוליוס גאָרדאָן.
הג׳ הח׳ לעווין זאַבלודאָווסקי.
המשכיל הנכבד ר׳ ליב זאַקהיים.
המשכיל ה׳ לעאָן ווענדיל.
ה׳ לונסקי.
ה״ר מיכאל דוד שפירא.
ה״ר משה מרדכי מאַנאַשעוויץ.
הג׳ ר׳ שמואל ראָזענטהאַל.
האברך המשכיל ר׳ שמעון דוב בער וואַלק.

ווילנא.

הרה״ג המפורסם הה׳ הגדול ר׳ מתתיהו שטראַשון נ״ע.
הג׳ ר׳ ארי׳ הכהן (בן אד״ם) לעבענזאָהן.
הנכבד ר׳ אהרן הכהן מזל.
ה״ר אלעזר דווידזאָהן.
המשכיל ה׳ איזידאַר ראַבינאָוויץ.
הג׳ ר׳ אהרן זוק.
הג׳ ר׳ אברהם אבלי סירקין נ״ע.
הג׳ ר׳ אהרן פאַפּיערמייסטער.
המורה (בהאינסטיטוט) המשכיל ר׳ אברהם צונזער.
האברך המשכיל ר׳ אלהנן ראָזענטהאַל.
הג׳ ר׳ אברהם מאיר קרעווער.
המשכיל הנכבד ר׳ אברהם משה טראָצקי.
המשכיל ר׳ אליהו טראַצקי.
הג׳ ר׳ אברהם שור.
המשכיל ר׳ בן־ציון יוסף מזל.

הרב המפורסם ר׳ בנימין פּרידמאַן מ״ץ במגרש אַנטעקאָליע.
הנכבד והיקר ר׳ בן־ציון אַש.
הח׳ ר׳ בנימין עזריאל ראם.
המשכיל ר׳ בנימין יעקב זאַלודסקי.
הג׳ המהֻלל ר׳ דוד יעבץ.
הח׳ הג׳ ר׳ דוד (בהרה״ג ר׳ אליהו זצ״ל) שטראַשון.
האברך הח׳ ר׳ דוד (ב״ר יוסף נ״ע) שטראַשון.
המשכיל הנכבד ר׳ דוד (ב״ר יעקב שטראַשון המכונה בשם (אד״ם).
הג׳ ר׳ דובבער עליאַשבערג.
הג׳ העדינה דבורה ראָם.
הג׳ ר׳ זאב וואָלף עליאַשבערג.
האחים הג׳ לבית זערמונסקי.
הג׳ ה״ר ר׳ חיים ברלין.
הג׳ ר׳ חיים צבי כהנא שפירא.
הח׳ ה״ר חיים ליב מאַרקאָן.
המשכיל ר׳ חיים שטראַשונסקי.
האחים הג׳ לבית חלם.
כבוד ארוני אבי מו״ר הרב הנכבד הח׳ הטר מגזע היחש ר׳ ירמיהו ראַדנער הי״ו.
הרב החכם המפורסם נודע למשגב ר׳ יהודה ליב לעוואַנדאַ.
הרב הד״ר הח׳ ר׳ יצחק בײלין.
המשכיל הנכבד ר׳ ישעיה גראָמער.
הג׳ ה״ר ר׳ יהושע חיים עפשטיין.
הג׳ ר׳ יצחק אייזיק עפשטיין.
הח׳ המשורר ה״ר ישכר בער הורוויץ.
הג׳ ר׳ ירחמיאל ברווידא.
האברך הג׳ ר׳ יוסף היילפערין.
הח׳ ר׳ יוסף פּריעדלאֶנדער.

הג׳ ר׳ יחיאל וויגאָדצקי .
המשכיל הנכבד ר׳ יוסף דעמבא .
האברך הג׳ ר׳ יהושע ענדעלמאַן .
המשכיל ר׳ יהודה צבי סאַלאַנאָוויץ .
הנכבד ר׳ יעקב קאָפּיל שפירא .
האברך הג׳ ר׳ יהודה אַבראַמסקי .
המדקדק ר׳ יעקב חיים פֿריידענהיים .
האברך המשכיל ר׳ יעקב עלקינד .
הג׳ ר׳ יעקב פרנס .
הג׳ ר׳ יהודה ליב אייזענשטאַט .
המשכיל ר׳ יהודה ליב אַלבום .
ה״ר יצחק דוב בער חאַנעס .
הח׳ ר׳ יהודה זאב מ״מ .
האברך הג׳ ה׳ לעווין עליאַשזאָהן .
ה״ר משה שמואל הורוויץ .
האברך המשכיל ר׳ מנשה (בן ר׳ אלכסנדר) וואַלק .
ה״ר מיכאל ירמיהו אייזענשטאַט .
הג׳ המהֻלל ר׳ מנחם יוסף גראָדזענסקי .
הג׳ הח׳ ר׳ משה ב״ר יוסף (מרב״י) ראָזענסאָהן .
המשכיל הנכבד ר׳ מאיר קאַווין .
המורה בהאינסטיטוט המשכיל ר׳ מיכאל וואָלפערט .
האברך היקר ר׳ משה פטאַשקין .
הג׳ המהֻלל ר׳ מנחם גבריאל ראָם .
הג׳ הח׳ ה״ר נחמיה נאַטאַנזאָהן .
האברך הג׳ ר׳ נחום ברוידא .
הג׳ ר׳ נחום פֿרומקין נ״ע .
הג׳ ר׳ ניסן זאַלקינד .
האברך הג׳ ס. לעווין .
הג׳ ר׳ אברהם סמאָלענסקי .
האברך הג׳ ר׳ פֿייטיל פאַפירנע .
ה״ר צבי ארי׳ איססערלין .

הרב הח׳ המליץ הנודע למשגב ר׳ קלמן שולמאַן .
הג׳ ר׳ ראובן הערץ געגוזין .
המשכיל המהֻלל ר׳ רפאל יעקב וואַלק .
הג׳ ה״ר שמעון שטראַשון .
הרה״ח ר׳ שמואל שרגא פֿייגענזאָהן .
האברך המשכיל ר׳ שמואל ראַנאָלער .
ה״ר שמואל יעונין .
הג׳ ר׳ אליהו שטעסיל .
הח׳ השלם האברך ר׳ שניאור שלום סג״ל (מווילנא) בבויסק .
האברך המשכיל ר׳ שלמה זלמן הורוויץ .
הג׳ המהֻלל ר׳ שעפּטיל קליאַצקע .
האַדוואָקאַט הח׳ ה׳ . ש . וואַלערשטיין .
הג׳ המהֻלל ר׳ שמואל (מונע) סאָלץ .
האחים המשכילים לבית שטיינבערג .

טראָקי, עיר מצער סמוכה לווילנא .

האברך הג׳ ר׳ מתתיהו ראטנער .
האברך הג׳ ר׳ ישראל זלמן זימאַן .

קאָוונאָ .

הג׳ הח׳ ה״ר איסר וואָלף .
האחים הג׳ לבית אוריזאָהן .
הנכבד ר׳ ארי׳ ליב הורוויץ .
המשכיל הנכבד ר׳ אבא פינס .
ה״ר בנימין (בן הרב הגאון ר׳ יצחק אלחנן) ראַבינאָוויץ .
המשכיל הנכבד ר׳ ברוך פומפיאַנסקי .
הג׳ ר׳ דוד היילפערין .
האַפּאָטהעקער הח׳ הערמאַן נאַטאַנזאָהן .
הרב מטעם הממשלה הח׳ ר׳ יצחק ראובן שניטקינד .
הרב ר׳ יעקב הורוויץ בעהמ״ח ס׳ „אלומת עלומים“ בפלפולא דשמעתא .

ה״ר יהושע ראַטנער .
הנכבד ר׳ מרדכי ריקלעס .
הנכבד ר׳ מרדכי אַרינאָווסקי .
האברך המשכיל ר׳ משה יצחק ברלין .
הנכבד ה. מ. בלומענטהאַל .
הג׳ ר׳ משה בראַמזאָהן .
הג׳ פ. זקש .
הנכבד ר׳ צבי הירש קשדן .
הח׳ ה׳ ראָם קאַססירער בבאַנק .
הדאקטאָר הח׳ ר׳ שמואל לעווין .

מינסק .

הג׳ ר׳ אורי׳ ראַגאָווין .
הג׳ הח׳ ר׳ אברהם חיים שאַבאַד .
הנכבד ר׳ אלכסנדר ראַבינאָוויץ .
האברך המשכיל ר׳ אהרן לעווין .
הג׳ ר׳ ברוך מ. זעלדאָוויץ .
הג׳ ר׳ דוב בער זעלדאָוויץ .
הנכבד ר׳ דוב בער פינעס .
האברך המשכיל ר׳ בצלאל עליאַשבערג.
הנכבד ר׳ הלל קליבאַנאָוו .
הג׳ ר׳ זלמן הורעוויץ .
הנכבד ר׳ זאב שירווינט .
הנכבד ר׳ זלמן גינצבורג .
הנכבד ר׳ זיסיל קורלאַנד .
הנכבד ר׳ חיים זוסמאַן .
הג׳ ר׳ חיים לוריא .
הרה״ה הג׳ ר׳ ישכר דובער באַמפייא .
הנכבד ר׳ יעקב שאול קראָל .
הנכבד ר׳ יוסף וויצטשערווין .
המליץ הח׳ הנודע לתהלה והמבקר המהלל ה״ר יוסף בר״ל ומכונה במ״ע בשם „איו״ב“ .
הנכבד ר׳ ישראל ריגער .

הנכבד ר׳ ליב קראָל .
הג׳ ר׳ משה חיים ברוידא .
הנכבד ר׳ מרדכי געטצאָוו .
הג׳ ר׳ מרדכי פֿרומקין .
האברך המשכיל ר׳ מאיר (מאַיראָן) גינצבורג .
הנכבד ר׳ מרדכי הורעוויץ .
הנכבד ר׳ נח לוריא .
הנכבד ר׳ יהודה ליב פרומקין .
הנכבד ה׳ פֿרענקיל זאַבלודאָווסקי .
הג׳ ר׳ צבי נח ראַבינאָוויץ .
הג׳ ר׳ צבי הירש זעלדאָוויץ .
הג׳ ה״ר שמחה עטינגער .
הג׳ ר׳ שמעון קאַוואַרסקי .
המשכיל ר׳ שלום פֿיינבערג .
הח׳ ה׳ שפירא .

האָמעל .

ה׳ א׳. עטינגער .
הנכבד ר׳ חיים ליבערמאַן .
הנכבד ר׳ חיים אלחנן לוריא .
הנכבד ה׳ ח. זאַבאַרין .
הח׳ ר׳ יוסף בר יהודה ליב אוטייאווסקי .
הנכבד ר׳ יוסף שנייעראָוו .
המשכיל ר׳ יהושע הייליקמאַן .
המשכיל ר׳ יעקב צייטלין .
הנכבד ר׳ יעקב גינצבורג .
המשכיל ר׳ יצחק יהושע שאַבאַד .
האַדוואָקאַט הח׳ ר׳ יוסף ז״ק .
המשכיל ר׳ יצחק דוב בער הייליגמאַן .
הנכבד ה׳ ל. נאַוויאַזסקי .
הנכבד ר׳ ליב האָלאָווייצער .
הנכבד ה׳ מ. מ. שעוועלעוו .
הנכבד ר׳ נתן אַהרנסאָן .

המשכיל ר' צבי צובין .
הנכבד ר' שלום מַרגאָלין .
המשכיל השלם ר' שלמה צייטלין .
האַדוואָקאַט הה' ר' שמואל לאָגונאָוו .
הנכבד ה' С, Миляевъ .

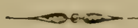
קיעוו .

הח' המליץ ורב פעלים ה"ר אלעזר שולמאַן .
הה' ר' אהרן יהושע צייטלין .
הג' הח' ר' אברהם קופערניק .
האברך המשכיל איש חֲמָדות ר' אלכסנדר בראָדסקי .
הח' ה"ר א"ד דובזעוויץ .
הג' ר' ארי' ליב אשכנזי .
הג' הח' ה"ר בינש קאַצענעלנסאָהן .
הג' ה' גרינהויז בדאָמיעוקע .
הג' ר' דוב אַרנשטיין .
המשכיל ר' זרח בעקערמאַן .
הג' ר' זלמן לוריא .
הנכבד ר' חיים ציזיק .
הג' הח' ה"ר חיים הכהן גינצבורג .
הרב מטעם הממשלה הח' ר' יהושע צוקערמאַן .
המשורר הנודע לתהלה הח' ה"ר יהל"ל .
הג' המהֻלל הח' ה"ר יהושע מנחם הורעוויץ .
הג' ר' יעקב הלל שטיינגער .
האברך הה' דובר צחות בשפת קדש ר' ישראל בענדערסקי .
המשכיל ר' יעקב שעפּטיל .

הנכבד ר' יצחק אייזיק סקאַמעראָווסקי .
הח' המליץ והמבקר הנודע לתהלה ה"ר יצחק יעקב ווייסבערג .
האברך ר' יואל ברוך מישקינד .
ה"ר יהודה ליב שפירא .
ה"ר לוי לעווין .
האברך המשכיל איש חֲמָדות ר' מאיר בראָדסקי .
המשכיל ה' מ. א. בלומבערג .
הג' המהֻלל ר' מרדכי פּאָלינקאָווסקי .
הנכבד ר' משה קוגעל .
החכם הוקר קדמניות הנודע למשגב ה"ר משה אהרן שאַצקעס בעל „המפתח" .
הג' ר' נתן אַרינשטיין .
הג' המהֻלל ה"ר שמואל באַסקין .
האברך המשכיל ר' שאול לעווין .
הג' ר' שלום באַריספּאָלסקי .
הג' ר' שמחה קוגעל .

באַברויסק .

המשכיל הנכבד ר' אליעזר צבי פּאָליאַקאָוו (מקרעמענצוג) .
האברך הג' איש חֲמָדות ומהֻלל ר' אלכסנדר ראַבינאָוויץ .
הג' ר' ברוך גילאַנטי .
הרב מטעם הממשלה הה' הנודע לתהלה ר' דוב ווילענסקי .
הג' ר' יוסף קאַצינעלנסאָהן .
האחים הג' לבית ליאַזינסקי .
האברך המשכיל ר' יצחק אייזיק אסתרין .

לוח התקונים

צד	שורה	תחת	צ"ל
2	27	הודה	יהודה
3	27	תדְבר	ידַבר
7	4	מ־ר	מהרי
שם	8	ואחריו	אחריו
8	7	בסופה. ממלכי	ממלכה
שם	8	בסופה. בהררה	בהררי
10	1	בראשיתה. טבעו	הֻטבעו
שם	24	בראשיתה. להם	ולהם
12	בהערות שורה 4	ארהשְׁשְׁתא	ארתחשַׁשְׁתא
14	שורה 16	שער	שערנו
19	בהערות שורה 2	Forträge	Vorträge
20	בהערות שורה שניה	גייגער בספרו	גייגער בס'
שם	בהערות שורה 7	Folkes Jsrael	Volkes Jsrael
22	שורה 1	היה מררה	היה מֹרה
23	שורה 3	בסופה. תפוצותו	תפוצות
24	שורה 13	ראה	(ראה
25	בהערות שורה ראשונה	des	der
שם	בפנים שורה 20	נאָוועמבער 33	נאָוועמבער 333
שם	שורה 24.	— כאשר יספר אלכסנדר	— כאשר יסֻפר — אלכסנדר
27	בהערתי שורה ראשונה	בסופה הוצאותי	הוצאותיו
34	13	היה	היו
38	2	בראשיתה. כאלפים	אֲלָפִים
39	שורה 3	נבלי	נבל
שם	שורה 12	לקום	לעמוד
41	בהערות שורה 2	בראשיתה בנו	בנוי
53	בהערות שורה 3	ופרק	(פרק
שם	בפנים שורה 19	השלפלם	חש לפלס
61	שורה 25	בראשיתה c)	e)
62	שורה 24	למי — ארץ לפני	למי־ארץ. לפני
66	בשורה שלפני האחרונה	ויקברם	ויקברן
67	בהערות שורה 5	לירח זו	לירח זִו (זיו)
69	שורה 29	(שקלי	(שקל

צד ··· צ״ל

71 שורה 9 בראשיתה כתבום ··· כתביה

72 בהערות שורה 3 theologichen ··· theologischen

76 שורה 11 מֵגִן ··· מְגִנִּי

78 שורה 15 Rharisäer ··· Pharisäer

שם שורה 17 פקידי ··· פקודי

80 שורה 29 ויקר ימים ··· ויקר . ימים

85 שורה 14 האיטוראער ··· האיטוראֶער

98 בהערות שורה 5 Guint ··· Quint

101 שורה 27 ספר הורקנוס ··· ספר להורקנוס

112 שורה 16 בסופה אחי ··· אחיו

113 שורה 7 בראשיתה מקדש מלך הזה הטבעו ארניו ··· ארני מקדש מלך הזה הטבעו .

115 שורה 4 יפריעו אותמו ··· יפריעו אותם

123 שורה 22 באֲרײַנ ··· באַרעָ

126 שורה 22 Nippos ··· Hippos

127 שורה 4 Fienna ··· Vienna

128 שורה 7 בסופה Fitelluis ··· Vitel ius

שם בסוף שורה האחרונה Επἲτροποσ ··· Επἲτροπος

130 שורה 9 אויגוסטוס טיבעריוס ··· אויגוסטוס ; טיבעריוס

133 שורה 10 התוצאות ··· לְהתוצאות

שם 12 היה לכסף מוצא ··· היה מוצא

134 שורה 23 היה ··· היו

137 שורה 20 פרק שלשים וששה ··· פרק שלשים ושבעה

141 בהערות שורה 1 גם 2 . 1) צד 105 , 120 121 , ובשורה שניה 2) 146
123. 124. 125. — — — 126. 125. 124. 123. 121. 120. 10?.

145 שורה 11 Tiperias ··· Tiberias

146 שורה 31 אם לא עוד ··· אם עוד לא

151 בהערות שורה [illegible] Lehrbücher ··· Jahrbücher

152 שורה 1 Nebedaus ··· Nebedaus

159 שורה 10 להוקיר ולכבד ··· להוקיר ויכבדו

160 שורה 12 אחריו ··· אחריו

161 שורה 16 יאהרו לשלות ··· יאהרו לשלח

166 שורה 12 (Fsephinos) ··· (Fsephinos)

תקונים

צד		צ"ל
170	שורה 27 Pufus	Rufus
172	בהערות שורה 2 בסופה Pasitus	Tacitus
173	שורה 10 אחס הנשים	אחת הנשים
174	שורה 24 Yariantensabungen	Yariantensammlungen
184	מלמטה שורה 4 עד הדור	עוד מימי הדור
185	שורה 28 יובא	יובאו
189	מלמטה שורה 4 qvietus	quietus
192	שורה 3 Martyrer	Märtyrer
193	שורה 12—13 ספר המשנה שלנו הטבעו אדניו	ארני ספר המשנה שלנו הטבעו
199	שורה 4 בראשיתה c	e
205	שורה 9 הנקרא בשם המולד הראשון	נקרא בשם מולד, המולד הראשון הנקרא וכו'.
208	שורה 16 Kynstantinische	byzantinische
213	שורה 16 Zend Religiou	Zend Religion
216	שורה 5 הספרות העבריות	הספדות העברית
219	מלמטה שורה 2 בראשיתה אותמו	אותם
233	שורה 17 בראשיתה וכל	יוכל
235	שורה 4 בראשיתה ואקטיספפין	אקטיספין
238	שורה 14 במעוזו	במעוזי
243	בהערות שורה ראשונה בסופה 1—74, 1	1—74
שם	בפנים שורה 16 בראשיתה ועניניו היה	עניניו והיה
245	שורה 7 בסופה דרוש דרש	דרש דָרַש
שם	שורה 20 בראשיתה בנו חצעיר	בנו הצעיר
246	שורה 16 בסופה יוחשו	ייחשו
248	בהערות שורה 1 צד 113	1113
250	שורה 13 תשוכה	תשובה
253	מלמטה שורה 4 ותבן עיניניהן,	ותבן עניניהן
שם	שם ערוכות בדרכו	ערוכות בדרכי
258	שורה 3 ובמריבי־הלמודים	ובמריבות־הלמודים
268	שורה 10 בראשיתה די	ידי
269	בהערות שורה 2 צד 1871	צד 187
274	בהערות בשורה האחרונה בסופה לדוצאותיהם	להוצאותיהם

תקונים

צד		צ"ל
290	שורה 16 בראשיתה ולעדת	ולעדתו
292	מלמטה שורה 3 והחזיק	החזיק
295	שורה 15 או ספרית	או ספרים
298	שורה 14 בראשיתה ההם	העם
305	שורה 22 ופייכקירה	ובעסיער
שם	שורה 28 ממריבי	ממריבות
312	שורה 6 ורבי רבי	וְרבי רַבִּי
320	שורה 20 חפיצם	הפיצם
321	שורה 17 (Triukuetaille)	(Trinquetaille)
324	שורה 20 בראשיתה מהלך לשונו	חלק בלשונו
330	מלמטה שורה 7 צפון דעת ושכל	צפונים דעת ושכל
354	מלמטה שורה 5 הבכורה	הבבירה
362	שורה 20 Aemanach Perpetum	Almanach perpetuum
267	בהערות בשורה ראשונה בסופה במ"ע	וראה
372	בהערות שורה 1 הרה"ג שי"ר "בבכורי העתים" דברי	דברי הרה"ג שיר "בבכורי העתים".
376	מלמטה שורה 3 Merex	Merx
שם	שורה 12 Comendia	Comedia
377	מלמטה שורה 12 מנדגיהם	מנהגיהם
378	בשורה האחרונה בראשיתה בשפת	לשפת
380	מלמטה שורה 4 בסופה מאביה	מאביהו
שם	שורה 5 בסופה כהו	כהן
שם	שורה 10 בסופה מפיהן	מפיהו
383	שורה 10 ומפעליהם	ומפעלותיהם
384	מלמטה שורה 16 לחמי ובסופה למו	לחם, לו
386	שורה 5 בסופה שלה	שלהו
387	מלמטה שורה 6 מילייאָן	מלייאָן
388	שורה 1 בסופה נסתר	נסתרו
390	בהערות שורה 2 צד XL	XV
393	שורה 14 ודודו	ודודי
394	שורה 8 (Archisynagogoig)	(Archisynagogi)
399	מלמטה שורה 2 בראשיתה ובני	בני
400	בהערות שורה 1 ברענליעב	בריעגליעב

תקונים

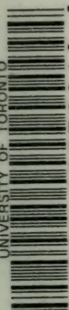
צד		צ"ל
403	שורה 3 עולה	עולה בלאָנדאָן
404	בהערות שורה 2 בסופה שלימה	שלמה
411	שורה 8 לחמי	לחם
413	שורה 11 (משפמים)	(מישפטים)
419	שורה 1 מרוטונבורג	מרוטנבורג הרבים
428	שורה 12 ואחר כך	ואחר
334	שורה 4 בימי	במי
שם	שורה 12 דם	ידם
444	שורה 16 מכספו את	מכספו בעד
447	מלמטה שורה 13 בראשיתה מכספו אותם	מכספו בעדם
461	שורה 20 קאַלאַברעזע Calabrese	קאַלאַברעזע Calabrese לאמר ממדינת קאַלאַבריאַ באיטאַליען.
466	שורה 14 מעיני	מעיניו
שם	שורה 15 בסופה עזו	עז
467	שורה 17 בסופה מהר	כסף
472	בהערות שורה 3 Legae	Legal
474	מלמטה שורה 13 Semprereur	L' Empereur
477	שורה 7 Witerbo	Viterbo
שם	שורה 28 Wittorio	Vittorio
186	מלמטה שורה 15 בסופה Gon	Con
508	שורה 1 בסופה והאמוראי	והאמוראים
509	מלמטה שורה 8 עשר דארץ	עשר הארץ
510	מלמטה שורה 16 לבני המלכה	לפני המלכה
511	שורה 8 היה לורא	היו לורא
517	שורה ראשונה בראשיתה יאסף	ויאסף
519	שורה 9 בראשיתה לשמוע קולם	לשמוע בקולם
שם	בהערות שורה 3 Nitae	Vitae
526	מלמטה שורה 7 ילוד	יליד
530	שורה 1 בסופה יכל	יכלו
שם	שורה 18 בסופה לבדו	לבד
532	מלמטה שורה 11 בראשיתה ופנה	יפנה
534	שורה 5 בסופה הרבי	הרבים
שם	שורה 6 בסופה ממפעלותים	ממפעלותיו

תקונים

צד		צ״ל
שם	שורה 24 בראשיתה b)	c)
שם	שורה 28 בסופה (ועוה	(ועהה
535	שורה 18 בראשיתה ישם	וישם
שם	שורה 16 בראשיתה ונפשו	נפשו
שם	שורה 29 באחריתה אחר	אחרי
536	בשורה האחרונה בראשיתה ובני	בני
542	מלמטה שורה 3 Sehudt	Schudt
145	מלמטה שורה 4 הפקי ד׳	הפקידו
549	בהערות שורה 2 Hierozonicon	Hierozoicon
550	שורה 9 באַרטאָלאָק	באַרטאָלאָקצי
שם	בהערות בשורה האחרונה געש טע	געשיבטע
557	בהערתי השניה, כל דברי ההערה בטלין ומבוטלין וערוב פרשיות מעורכי האותיות בפה.	
569	מלמטה שורה 6 בראשיתה ?)	a)
571	שורה 18 בסופה זרח	זרה
572	שורה 14 בראשיתה ומאשרי	מאשרי
שם	שורה 27 בראשיתה ישזרחה	שורחה
שם	שורה 28 בראשיתה שימו	ישימו
שם	שורה 33 ונשאם	ולנשאם
577	שורה 12 בסופה Wolfenbittel	Wolfenbüttel
581	שורה 3 אר הם	אברהם
583	בשורה לפני האחרונה פרק ע״ד c, וביתר עז יודוהו)	פרק ע״ד c) וביתר עז יודוה
584	שורה 16 בראשיתה ישם	וישם
591	שורה ראשונה באחריתה במשע	במשען

[illegible]

UNIVERSITY OF TORONTO
3 1761 00270014 4